

İSLÂM

HAK VE HAKİKAT DİNİDİR

(Risâle-i Hamîdiyye)

BU ESER, AMEL VE İBADETLERİMİZİN SEBEP VE HİKMETLERİNİ İZAH EDER

BAHAR YAYINLARI

Beyazsaray, Kitapçılar Çarşısı Nu. 25
Telefon : 27 60 03 — Beyazıt - İST.

Hüseyin el-Cisr Efendi
Suriye Ülemâsından

İSLÂM

HAK VE HAKÎKAT DİNİDİR

(Risâle-i Hamîdiyye)

Terceme eden :

Manastırlı İsmâîl Hakkı
Fâtih Dersiâmlarından

Sadeleştiren :

Ahmet Gül
Y. İ. Enst. Öğretmeni - İZMİR

BAHAR YAYINLARI : 35

Hattat : Hasan Çelebi
Dizgi-baskı : İRFAN MATBAASI
1973 — İSTANBUL

بسم الله الرحمن الرحيم

KİTABIN TELİF SEBEBİ

Kerem Sâhibi Yüce Mevlâ'nın af ve inâyetine çok muhtaç bulunduğunu itiraf eden Hüseyn b. Muhammed el-Cisr et-Trablusî, Ona hamd ve senâ, şanlı Peygamber'ine, âl ve ashâbına salât ve selâm vazifelerini yerine getirerek maksadını arzeder ve bu kitabı yazmasının sebebini şöylece açıklar:

Avrupa gazetelerinden, bazı Şam gazetelerinin terceme ettiği İshak Taylor adında bir İngiliz âlimine ait bir makale okudum ki, bu makalenin sahibi, İslâm akâidi ile Hristiyan milletlerinin akâidini birbirine yaklaştırmak maksadiyle her iki tarafın da itikadca birbirlerine yakınlığı ve kitaplarının birbirine çok benzemesi hususunda deliller getirmeye gayret ederek, aralarındaki ihtilâfın asılda olmadığını ele almış ve başka bir makalesinde kendisinin Mısır'a giderek orada uzun zaman müslümanlara karışıp onlarla beraber yaşıyarak dînî esaslarını öğrenmeğe çalıştığı ve sonunda bu gerçeğe ulaştığı açıklanmıştır.

Yazar, gerçi bu iddiâsında tamamen haklı değilse de, herhalde İslâm faziletlerine vâkıf olduğu kendi ifâdelerinden anlaşılıyor. Kendi hemşehrilerince müslümanlara yapılan yersiz itirazları reddedip, kendilerine de pek çok itirazların vârid olduğunu hatırlatarak onları insaf dairesine çağırma ve medeniyet nurlarından nasiplenmeleri arzu edilen vahşî milletlerin durumuna da İslâmiyetin daha uygun ve lâyık olduğunu (onun, her çeşit toplumu medenîleştirebildiğini) tasdik ve itirafa davet etme yollu hizmetleri takdir olunur.

Hattâ şu son yıllarda kimse tarafından davet edilmediği halde vahşî Afrika halkı arasında İslâm dinini kabul etmek için yarışmalar görülmekte olduğunu açıkladıktan sonra hakikaten ahlâkı güzelleştirmek ve birlik esaslarını kuvvetlendirmek hususunda İslâm dininin her dinden daha çok faydaları bulunduğunu, bunun yanında da aklın açık hükümlerine uygun ve umumun anlamasına tamamen elverişli olduğu için İslâm ahkâmının şan ve meziyetinin yüceliğinin her yönden kat'î olduğunu anlatmak için gösterdiği gayretine de teşekkürler ederiz.

Gerçi onun maksadı bizim teşekkürümüzü kazanmak olmayıp, sırf kendi hemşehrilerine hakikatleri öğretmekten ibaret bulunduğu şüphesiz olduğu için teşekkürden ziyâde böyle faziletli âlimlerin, Allah'ın hidayetine lâyık olan böyle hayırlı maksatlarında başarılı olabilmeleri için duâ etmemiz daha uygundur.

İşte bu zâtın şu durumu İslâm'ın hakikatlerine dair Avrupalıların şüphelerini tamamen yok etmek maksadiyle bir kitap yazma lüzumunu bana hissettirmiştir.

Aradan bir müddet geçince yine böyle İngiliz âlimlerinden doğu

dilleri ve muâsır ilimlerde tam mahâreti olup arap dilinin yüce. meziyetlerine de tamamen vâkıf olan bir zat, İngiliz ülkelerinde müslümanlara mahsus mabedler tarzında bir mabed yaptırmağa teşebbüs etmiş ve başlıca maksadı İslâmî hakikatleri inceliyerek İslâm dinini bilmiyenlere açıklayıp öğretmek olmak üzere arapça bir gazete yayınlamağa da başlamış ve binaenaleyh zekî hıristiyan fertlerinden olup hâlen Londra'da bulunan Cebel-i Lübnan'lı birisi vâsıtasiyle bu gazetede yayınlanmak üzere bu şerefli konuda bazı makaleler yazılıp gönderilmesini memleketimiz âlimlerinden istemiş olması üzerine, insanlık âlemine böyle şerefli hizmette bulunanlara dâimâ borçlu bulunduğumuz, ilâhî hidâyete kavuşma duâsını yerine getirdikten sonra bu eseri yazmağa başladım.

Alah'ın yardımı ile okuyuculara usanç ve bıkkınlık, düşüncelerine zorluk ve sıkıntı vermiyecek kadar anlaşılması kolay bir üslûbla, sağa sola sapmıyarak, taassubdan uzak, hür akıl ve zihinlerce beğenilebilecek ve her yönden doğru görüşe uygun olmak üzere hazırlayıp yazmaya muvaffak olduğum şu faydalı eserle yüce İslâm dininin hak ve hakikat olduğu, ona bağlılık ve onu kabul saâdetiyle mes'ûd bulunan ehl-i tevhîd katında sübut ve gerçeklik tarafları inşâallah azıcık bir düşünme ile aydınlanacaktır.

Hamdolsun, eserimizin bahtı o kadar açıkmış ki, mü'minlerin emîri, Allah'ın halîfesi, müslümanlığın büyük hâmîsi, Hz. Muhammed Mustafâ'nın yüce dininin esaslarını yükselten, temellerini kuvvetlendiren ve ilâhî emirleri koruyan yüce sultan, şerefli hâkân, sultan oğlu sultan, gâzi sultan Abdül-Mecîd Hân'ın oğlu gâzi sultan Abdu'l-Hamîd Hân efendimizin mübârek halîfelik zamanının büyük hârikalarından bir zerre ve sâdık kullarının ilim ve doğruluk yollarında ilerleme denizlerinden bir damla olarak meydana gelip, pak ve parlak ismine mensup ve kapanmıyacak iyilik defterine yazılmış, bu münâsebetle «er-Risâletü'l-Hamîdiyye Fî Hakîkati'd-Diyâneti'l-İslâmiyye ve Hakkiyyeti'ş-Şerîati'l- Muhammediyye» adını aldı ve yüksek bir mevki kazanmış oldu.

نَسْأَلُ اللهَ التَّوْفِيقَ لِطُرُقِ الصَّوَابِ وَهِدَايَةَ قُلُوبِ ذَوِي الْأَلْبَابِ
لِلنَّظَرِ فِي عَاقِبَةِ يَوْمِ الْمَآبِ ❁ قَبْلَ حُلُولِ الْمَنِيَّةِ وَكَشْفِ الْحِجَابِ
إِنَّهُ قَرِيبٌ مُجِيبٌ

«Ölüm gelip de madde perdesi açılmadan önce âhiret gününün durumuna bakıp, o âlemin gerçeklerini görebilmek için Allah'tan, akıl sahiplerinin gönlünü doğru yola çevirmesini ve ondan hiç ayırmamasını dileriz. O, kullarına yakındır, duâları kabul edicidir.»

BİR TEMSİLLE GİRİŞ

Şimdi buradan, mülk ve saltanatın sahibi olan yüce Mâbûdumuzun yardımı ile maksada geçerek deriz ki: Doğuştan beri kabile ve milleti arasında yetişmiş ve hiç bir hile ve yalanı duyulmıyarak hepsince doğruluğu kabul edilmiş, halkın idâresi için hazırlanan nizam ve kanunlarla ilgilenmiş olması şöyle dursun, kendisi ümmî olup, ömründe hiç okuma yazma öğrenmemiş bulunan bir zat, bir gün hemen birdenbire bütün insanlara yüksek sesle: «Ey insanlar, yüce pâdişâhınız beni size gönderdi ki, onun emirlerini tebliğ ederek kurduğu kanunları size okuyup açıklayacağım ve elçilik vazifemi yerine getireceğim. Hakikatleri bilen o yüce pâdişah hepinize emrediyor ki, bu kanunlar gereğince hareket edip ince mânâlarına iyice dikkat edesiniz. Gerçekten benden önce size diğer büyük zatlar gönderilerek geçen zaman ve durumlara uygun bir çok kanunlar yayılmıştır. Fakat onların zamanı geçmiş ve artık hükümleri kalmamıştır. Bundan böyle zamanın durumuna uygun olarak benim tebliğ edeceğim bu yeni kanunlara uyacaksınız. Gerek eski kanunların ekserisini ve gerek pâdişâhınızın hiç bir zaman müsâade etmiyeceğini akl-ı selîm sâhiplerinin kesin olarak bildiği bir takım çirkin âdetlerinizi bırakacaksınız. Bilirsiniz ya, bu âdetleri siz sırf atalarınızı taklid edip, kendi arzularınıza uyarak ve umumun çıkarına aykırı olarak meydana getirmişsinizdir. Bunların bir kısmı zayıf halka zulüm ve tecâvüz, geri kalanı da yüce pâdişâhınızın sayısız iyiliklerine karşı büyük bir nankörlük eseridir.

Siz bana inanıp da göstereceğim kurtuluş yolunda yürüyerek pâdişâhın emirlerine uymayı samîmiyetle kabul ederseniz ben, en ince teferruâtına varıncaya kadar hakîkî âmir olan o pâdişâhımızı kızdıracak veya onu memnun edecek olan şeyleri ayrı ayrı açıklıyarak hepinizin saâdetini sağlamaya söz veririm!» diye haykırdı.

Bu tebliğ ve açıklama üzerine halk o zâtın yanına gelerek dediler ki: «Ey büyük makam iddiâsında bulunan akıllı zât! Sen bize şu iddiânla girilmesi pek zor olan bir yola girmek teklifinde bulunuyorsun. Birdenbire bundan bizim aklımız çekinip ruhumuz ürküyor. Biz böyle bir ihtimali düşünemiyoruz. Meğer ki, hakikaten hepimizi nimetlere boğan ve ruhlarımızı lütufları ile bağlıyan yüce pâdişâhımızın emirle-

rinin bunu gerektirdiğini kesin olarak bilelim. Evet, bu durumda emrine boyun eğmekten başka çâremiz kalmaz. Çünkü O'nun, istediğini yapabildiğini ve kahredici bir saltanatı bulunduğunu biliriz. Bunun için de gönderdiği zâtın tebliğ edeceği yüce hükümleri reddedemeyiz. Eski tecrübelerimiz sebebiyle o hükümlerin, maddî ve mânevî menfaatler getireceğini itiraf etmek zorundayız. Ancak senin elinde bize kesin kanâat verebilecek bir delil bulunmalı. Eğer gerçekten böyle bir ferman getirmişsen delilini göster görelim. O zaman hepimiz boyun eğip, sana tabi olmaya hazırız.»

O elçi, bu sözleri tamamen dinledikten sonra onlara: «Evet, öyle olmalı. Delilsiz dâvâya haklı gözüyle bakılmadığını her akıl sâhibi bilir. Pâdişâhımız da bunu bildiği için benimle beraber o parlak delillerini de göndermiştir. İşte açık delil! Bakınız, kendi eliyle yazılmış, mübârek tuğrasiyle de mühürlenmiştir. Hem de bildiğiniz pâdişah üslûbu ile kaleme alınmıştır. Hepinize hitâben buyuruyor ki: «Yüce fermanımı getiren ve esasen aranızda güzel vasıf ve faziletleriyle tanınmış bulunan falan kulum, benim adıma size tebliğ edeceği hükümleri hepsini doğru olarak haber verecektir. Sırf sizin yararınıza yaptığım yüce kanunlarımı size okuyup açıklamak üzere gönderilmiştir. Emirlerine uyun ve men ettiklerinden sakının ki, rızâmı kazanıp, saâdete erebilesiniz.» dedi.

Böyle bir ferman gösterince, yakından uzaktan herkes oraya gelip toplanarak onu gördüler ve kesin mânâsını kavradılar. Aynen önceki iddiâsına uygun olarak, kendisine husûsî vazifeler verilmiş olduğu hakkındaki Allah'ın umûmî emirlerini okuyup anladılar.

İNSANLARIN HAK DAVA KARŞISINDA ON KISMA AYRILMASI

Ancak dâimâ insanların akıl ve idrakleri farklı olduğu için o zâtın iddiâsında haklı bulunduğuna kanâat getirinceye kadar aralarında bir çok fırkalar meydana geldi. Çünkü kıyasın temeli olan önermeler herkesçe aynı derecede kavranamaz. Bilgi her fertte tam olarak bulunamaz, bütün fertlerin toplamında gerçekleşir.

Birinci Fırka:

Bunlar o yüce pâdişâhın yazısını tanıyorlardı ki, onların nazarında bu aslâ taklîd edilemezdi. Bunun için fermanın yazısını görür görmez hemen: «Evet, bu ferman pâdişâhımızın kendi yazısı ile yazılmıştır.» diyerek onu kabul etmekte birbirleriyle âdetâ yarıştılar.

İkinci Fırka:

Bunlar, pâdişâhın tuğrasının taklîd edilemiyeceğini iyi bildikleri için onu görünce derhal: «Biz de şüphesiz kabul ederiz.» dediler.

Üçüncü Fırka:

Bunlar, pâdişâhın husûsî hitap şeklini tanıyorlardı. Diğer insanların tabiatiyle erişemedikleri bu belâğat ve üslûbu görüp, hemen onlar da tereddütsüz kabul ettiler.

Dördüncü Fırka:

Bunların yazı, tuğra ve üslûbdan haberleri olmadığı için: «Biz yalnız fermanı görmekle yetinmeyiz. Eğer bize pâdişâhın husûsî hazinesinden, görülmemiş nefîs nimetlerden sayılan şu ve şu nimetleri getirebilirsen biz de kabul ederiz. Çünkü pâdişâhın izin ve emri olmadıkça onun hazinesinden kimsenin bir şey çıkaramıyacağını ve orada bulunan eşsiz nimetlerin diğer pâdişahlarda bulunmadığını biliyoruz.» dediler. O zat dedi ki: «Evet, kısa zamanda inşâallah dilediğiniz şeyi getiririm.» Gerçekten de arzu ettikleri eşsiz nimetleri hemen gözleri önünde görünce onlar da kanâat getirerek kabul ettiler.

Beşinci Fırka:

Bunlar dediler ki: «Pâdişâhımızın bundan önceleri göndermiş olduğu zatların elçilikleri sâbit olup, zamanın ihtiyaçlarına göre yaydıkları kanunların zeylinde açıkça gösterilmiştir ki: İlerde bu kanunlar kaldırılarak yeni olaylara uygun yeni kanunlar yapılacak, onları yaymağa memur olarak gelecek zâtın da şöyle ve şöyle alâmetleri bulunacak. O alâmetler o kadar eşsiz ve o kadar çoktur ki, iki şahısta onların tam olarak bulunması akıl ve âdetçe imkânsızdır. Binâenaleyh bizim için şüpheye hiç de yer yoktur. Bakalım, bu zatta aradığımız alâmetleri tamamen bulabilirsek, yeni kanunları getiren tâ kendisi olduğunu kabul ederiz.» Aradıkları alâmetleri en sonunda tam olarak buldular ve yeni kanunların mevcut şartlara uygunluğunu da gördüler. Bunun için bunlar da onu kabul edenlerin arasına katıldılar.

Altıncı Fırka:

Bunlar da dediler ki: «Biz öyle birdenbire kabul edemeyiz ve gördüğümüz alâmetler de bize kesin kanâat vermez. Herhalde acele etmemek ihtiyâta uygun olur. Tebliğ edeceği emir ve yasaklara dikkatle bakarız. Eğer pâdişâhımızın emri olduğunu iddiâ ettiği bu kanunların ötedenberi göregeldiğimiz, pâdişâhın rızasına uygun olup, düzen ve huzuru bozan şeylerden insanları men ederek, vatanın yararını hedef tuttuğunu görür, idârî işlerin teferruâtına ve umûmun hayrına ait olup, onu yayan zâtın şahsî çıkarlarına uygun olmadığını anlarsak işin iç yüzü bizce de aydınlanmış olur.» Aradan bir müddet geçince yeni kanunların esas ve teferruâtında pâdişâhın rızâsına aykırı sayılacak bir

şey görülmediği ve bu kanunların her yönden mükemmel olduğu için millet ve memleketlerin hayrını emredip, her bozgun ve fitneyi men ettiği ve şahsî çıkarlar gözetilmediği, bunların kılı kırk yaran gözlerine gereği gibi çarptı. Sonunda bunlar da şüpheden sıyrılarak ona uydular.

Yedinci Fırka:

Bunlar, aralarında şuna karar verdiler: «Bu zâtın gerek şu açıkladığı dâvâsının, gerek kanun yaymaya teşebbüs ederek halkın yararı için gösterdiği gayretlerin, Rab'imizden gizli olamıyacağına göre, gerçekleri bilen pâdişâhımızın yüce ilmi dâhilinde bulunması tabîidir.

Bu durumda eğer o zâtın, dâvâsında haksız olarak pâdişâhın yazısını ve tuğrasını taklid etmiş ve yürürlükteki kanunlarla oynıyarak kendi arzusuna göre uydurma şeyler getirmeğe kalkışmış olduğu pâdişâhın katında gerçekleşiverirse, herhalde vakit geçirmeden kendisini, yardımcılarını ve kendisine uyanları yakalayıp cezalandırmak ve çıkardıkları fesatları ortadan kaldırıp eski kanunları uygulamaya memur olarak bundan önce gönderilmeleri âdet olan divan erkânından bir zâtı göndermek, işini bilen ve sağlam yapan yüce sultanımızın dâimâ görülegelen o çok adâletli lütuflarına bakılırsa mutlaka vâciptir.

Zira yüce sultanlığın en büyük işlerinden sayılan düzen ve ahkâm değiştirmeye kendi başına kalkışmanın af ve gevşeklikle karşılanması câiz ve hoş olmıyan büyük bir cinâyet ve sonu tehlikeli bir iftira olduğu meydandadır.»

Bu karar üzerinde durarak uzun bir süre beklediler. Fakat gördüler ki, aradan geçen zaman, değil pâdişâha, dünyanın en uzak bölgelerine kadar bile haber ulaşıp, insan topluluklarının bu durumunun duyulmasına yetecek kadar olduğu halde yüce pâdişah tarafından bu iddiâcı ve onun yardımcılarını yalanlayıp, onlara çetin azap gönderme ve o yeni kanunlarla amel etmekten halkı men ve tehdîd etmekle memur olarak gelmesi beklenen bir fert çıkıp gelmediği gibi, yeni kanun getiren bu büyük zâtın taraftarları günden güne çoğalarak şanının yüceliği takdir olunmağa başladı.

Binâenaleyh bu fırka da onun, iddiâsında haklı olduğunu anladı ve şüpheleri kalmadı.

Sekizinci Fırka:

Bunların düşünceleri, bundan öncekilerin kafa yordukları yönlerde olmayıp, yalnız bir çok araştırma ve tereddütten sonra delillerin her yönünü kavrıyarak o zâta tabi olmaya karar veren fırkaların durumunu dikkat nazarına aldılar ve dediler ki: «Hiç şüphesiz bunlar hep akıl, fikir ve söz sahibi kimseler olduklarına göre işin gerçek yönlerini

iyi düşünerek doğru yolu lâyıkiyle anlamışlardır ki, bu zâtı doğrulayarak, atalarından kalan ve eskiden beri alışmış oldukları bütün âdetlerini bırakmışlar ve yürürlükteki kanunların ekserisini terketmişlerdir. Halbuki onlar da bizim gibi insandır ve ötedenberi alışmış oldukları âdetlerini ve nefsânî arzularına uygun olup iyi ve güzel bildikleri davranışlarını pek kolay bırakamazlar ve bütün insanlara hükmettiğini bildikleri yüce sultanın izin ve rızası açıkça anlaşılmadan eski kanunların dışına çıkamazlardı. Demek oluyor ki, bunların bu kabulleri mutlaka güvenilebilecek delil ve alâmetlere dayanmaktadır. Böyle olmasa asıl âdetlerini bırakmaya neden mecbur olsunlar ve bu hususta zerre kadar şüpheleri olsa, azamet ve kudretini bildikleri pâdişâhın intikamına sebepsiz yere kendilerini hedef tutmaya nasıl cesâret edebilirlerdi? Sayısız akıl ve fikir sahiplerinin sırf zayıf bir delil ve uzak bir ihtimale dayanarak böyle büyük bir tehlikenin üzerine yürümeleri düşünülebilir mi? Evet, her biri başka başka delil ve işâretlere dayanarak bütün akıllı zümreler bu zâtı kabul etmekte birleşmiş durumdalar. Bu da ayrıca bir delil olup, insaf ve anlayış sahibi kimselere kanâat verebilir. Çünkü bu kadar akıllı kimselerin yaratılış ve gidişlerine aykırı bulunan bir iş üzerinde birleşmelerinin bol ve açık delillere dayanmayıp, zan ve tahmin dâiresinde rastgele bir iş olması akl-ı selîmin kabul edemiyeceği imkânsız şeylerdendir. Böyle şaşılacak bir işin sırf tesâdüfle olmasını kabul etmek kadar dünyada kibir ve inad düşünemeyiz.

Açıklandığı şekilde gözlerimizin önünde beliren bu bütün akıl sahiplerinin birleşmesinin elbette pek çok araştırma ve inceleme eseri olacağı apaçık bir gerçek olduğuna göre bizim tereddüdümüze sebep kalmıyor.» diyerek bu fırka da o zâtın, şanlı pâdişâhın elçisi olduğunu kabul ettiler ve emirlerini yerine getirmeye koyuldular.

Dokuzuncu Fırka:

Bunları, dünya ihtiyaçlarını tamamlama ve hayvânî zevklerini tatmin etme derdi o kadar gaflete düşürmüştü ki, son derece câhil oldukları için, halka hükmeden muktedir ve adâletli bir pâdişâhın varlığından bile haberleri yoktu. Öyle insanların hissî ve mânevî güçlerini dilediği tarafa yönelterek, hiç kimsede bulunmayan büyük mallar ve nefîs nimetleri her yerde meydana getirebilecek mutlak bir pâdişâh bulunacağı bunların hayalinden bile geçmezdi. Hattâ iddiâlarına göre, halkın işlerini ve münâsebetlerini düzenliyen ellerindeki kanunlar da bir sultan irâdesi ile yapılmıyarak, sırf zamanın ve devirlerin değişmesiyle alışılmış ve zevklere göre riâyet edilen şeylerden ibâretmiş. Bu fikir ve kanâatte bulunanlar, tabîî, yüce pâdişah tarafından kanun yenilemek için gönderilen zâtın iddiâsını işitince şaşkınlıkla dediler ki: «Bu ne saflıktır! Bir kere pâdişah ne demekmiş? Tabiattan başka bir müessir olabilir mi?

Onun gerektirdiği kanunlardan başka kanun tasavvur olunabilir mi?

Sonra, bizim yapamadığımız şeyleri kim yapabilir ve alışılmış kanunları kim değiştirebilir?»

Bunlar beyinsizce uzun zaman çirkin sesleriyle öttüler ve bu alanda bir takım sözleri dillerine dolayarak söylenip durdular. Ama aradan bir müddet geçip de kanun değiştirmekle vazifeli olarak gelen zâtın iddiâsının doğruluğu halk nazarında gerçekleşerek yeni kanunların faydalı sonuçları görülmeğe başlayınca umumun takdir seslerinin yankıları tabîi, bunların da kulağına geliyordu. Bunun üzerine birdenbire ürkerek: «Bu ne haldir?» dediler. Fakat basitçe bir araştırmadan sonra âlemi başka bir âlem gördüler ve işitmiş oldukları hakikat seslerinin hükümsüz ve esassız bir şeyden ibâret zannettikleri o yeni kanunların gösterdiği maddî ve mânevî terakkî ve medeniyyet eserlerini ilân eden sesler olduğunu anlıyarak gafletten uyanmaya başladılar ve birbirlerine dediler ki: «Gerçekten şu şaşılacak durum, ehemmiyet nazarından uzak tutulacak bir şey değildir. Çünkü herkes bizim gibi yalanlayıp yüz çevirirken diğer kavimler nasıl olmuş da bunu tasdik saâdetine kavuşmuşlar? Bizim tuttuğumuz yolun sonucu ise, yalnız gerçek saâdetten mahrum kalmak ile yetse bir derece hafif sayılabilir. Fakat gerçekten insanların öyle bir pâdişâhı bulunup da beklediğimizin aksine, bu zat onun tarafından gönderilmişse, uyulması gereken emirlerine uymayan bizim gibi gafillerin sonunun çok tehlikeli olacağında şüphe yoktur. Zira bu çekimser hâlimiz onun gazabına sebep olunca yüce kudretinden habersiz ve câhil kalmamız, kabul edilebilecek bir özür olmaz ve pek çetin cezalara çarpılmamıza sebep olur. O halde biz de dünya işlerini biraz eksiltelim de olayların içyüzünü inceleyelim. Gerek şu yüce zâtın gelişini ve nasıl bir kanun getirdiğini, gerekse akıllı zümrelerin durumunu düşünelim de dikkat edelim. Önceden yalanlamış oldukları halde ne sebeple onu tasdik etmeye koşuşup duruyorlar?

İşte tasdik edip ona uymaktan en uzak bulunan bu fırka da, yaptıkları araştırma ve incelemeler sonunda onu kabule karar vermek zorunda kaldılar. Karar sonucunu doğuran müzâkere ve konuşmaları şundan ibârettir: «Gerçekten bizim, pâdişâhın yazısından, tuğradan ve pâdişah sözlerinin üslûbundan haberimiz olmadığı gibi pâdişâhın varlığından bile haberdar değiliz. Eski kanunları da bilmeyiz ki, bu yeni kanunları onlarla karşılaştıralım. Kanun yaymak maksadiyle önceden gönderildikleri söylenen zatları tanıyamadığımız için tabîîdir ki, onların verdiği bilgiyi ve yeni gelecek zat hakkında belirttikleri işâretleri bilip de o şekilde incelemeye kalkışamayız. Ancak şu kadar diyebiliriz ki: Biz önceden gelen haberleri bildiğimiz için bu zâtın, aranan vasıfları tamamen üzerinde taşıdığını kesin olarak anladık, bunun için de onun getirdiği yüce kanunlar gerçekten biricik merciimiz olan velinimetimizin

mübârek katından çıkmış olduğuna göre ona uymak, eski âdet ve inançlarımızı bırakmak zorunda kaldık, diyenlerin şahâdet ve haberlerine bakmadığımız takdirde hiç olmazsa halkın arzu ettiği değerli ve nefîs nimetleri bu zâtın derhal meydana getirebilmesi bile, onun iddiasının doğruluğuna delîl olabilir. Çünkü böyle şeyler sadece pâdişâhımızın hazinesinde bulunur ve izni olmadan dışarı çıkarılamaz, diye bir de umûmî kanâat vardır. Gerçekten de bu türlü şeylerin pek değerli ve nefîs olması bakımından şu âna kadar kimsenin elinde görülmemiş olduğunu hepimiz biliriz. Tam hüküm ve irâde sahibi bir zâtın varlığına delâlet eden o nefîs ve eşsiz nimetleri meydana getirebilen kimseyi, o zâtın göndermiş olduğunda şüphe etmek yersizdir. Demek oluyor ki, yüce sıfatlara sahip, azametli bir sultan hakikaten varmış ve insanların hayrını sağlamak için kanunlar yapar, memurlar gönderirmiş. Bu defa da kanun yenilemek gerekmiş de böyle şerefli bir zat seçip, kendisini tasdik için pâdişâhlara mahsus sayılan bu nimetleri ona teslim etmiş. Bunu kabul etmekten başka kurtuluş yolu yoktur. Geliniz, biz de kendisine bağlanalım ve böylece büyük tehlikeden kurtulalım.»

Onuncu Fırka:

Ancak memleket halkı arasında, anılan dokuz fırkadan her birinde izzet-i nefsine düşkün kimseler bulunuyordu ki, o atalarından kalma fenâ âdetlerine son derece bağlılıklarından dolayı: «Biz bu zâtın dâvâsını kabul edersek hepimizin başına büyük bir âmir olup, biz de onun kumandası altında bulunmak zorunda kalırız.» diyerek hakkı kabule yanaşmadılar.

Bunlar, pek çok bozulmuş bulunan o eski kanunları istedikleri gibi tefsir ve tevile girişerek hüküm yürütmeğe alışmış ve bu sayede başa geçerek emsâlleri arasında sivrilmiş olduklarından şahsî menfaatlerinin elden gideceğini bildikleri için boş hayallere kapıldılar, bile bile inkâra kalkışarak, karşılaşacakları her şeyi göze aldılar ve nefislerinin düşük arzularına uyarak yüce pâdişâhın kahır ve intikamını bile unuttular.

Bu tip ahmakları çok defa görmüşüzdür ki, sinir, taassup ve câhilce hareketle hakkı bâtıl gösterip, bâtıla rağbeti arttırmak için boş gayretler sarfederek kendilerini büyük bir tehlikeye attıktan sonra pişman olurlar ki, böyle bir pişmanlığın artık faydası olmıyacağı ortadadır.

İşte bu inadcılar, tasdîke koşan zümrelerin dayandığı delilleri bir takım yersiz teviller ve soğuk hikâyelerle değerden düşürmek sevdâsına kapıldılar da akıl kabul etmiyecek boş sebeplerle her delili açık anlamından uzaklaştırıp, sahiplerine kaba sözler söylemeğe ve ellerinde sağlam bir sened bulunmadığı için câhilce kibirle, aklen imkânsız olan şeylere ihtimal vermeğe başladılar. Fakat akıllı kimseleri bir türlü şüpheye düşüremediler. Çünkü her delile bir tevil bulunduğu kabul edilse

bile, o şerefli zâtı tasdik etmek için ortaya çıkan bunca delillerin kendisinde tesâdüfen toplanmasını ve kendince sahih olmayan delilleri sahîhmiş gibi gösterip, onları alışmadıkları bir yola girmeğe zorlayacak kadar insanların akıllarını kandırabileceği mümkün olmadığı gibi, bu delillerin bir kısmı, kendisi tarafından hatırlatılmadan, kabul edenlerin düşünmesiyle anlaşılmış ve eskiden çıkarılan kanun metinleri o kadar değiştirilmişken yine her metinde, gelen bu memurun vasıf ve alâmetlerine dair açık ibâreler Allah'ın hikmetiyle kalmıştı.

Bu zâtın kendi rolü bulunmadan ortaya çıkan deliller ve icad edebileceği düşünülemiyen işâretler ise, ne kadar tevil edilse yine şüphe kabul edecek gibi değildi.

Hem de işi karıştırmağa kalkışan bu beyinsizlere aydınlanmamış bir gerçek daha kalmıştı ki, o da tek tek her ferde veya her cüze tahakkuk eden hükümden başka, fert ve cüzlerin meydana getirdiği bütüne mahsus kesin bir hüküm bulunması idi. Evet, gerek hissî ve gerek aklî konularda cemiyetin kuvveti, her ferdinde veya cüzünde bulunamaz.

Meselâ: Bir haberde tevâtür bulununca kesin bilgi hâsıl olur. Zira haber verenlerin çokluğuna göre, onların yalan üzerinde birleşmelerini akıl kabul etmez. Halbuki ayrı ayrı her ferdin haberinde yalan ihtimali vardır. Kalınca bir ipi çekip koparmak mümkün olmadığı, fakat onu meydana getiren ipliklerin birer birer koparılabildiği gibi, bir hükmü meydana getiren bir çok delil de bir araya gelince bir iki delilin vermediği kalb huzur ve kanâatini vererek, tevil ihtimalinden aklı uzaklaştırır.

Artık en az insafı bulunan akıllı bir kimse, kanun yenileme memuriyetiyle gelen zâtın, yüce pâdişâhın mübârek yazı, mühür ve üslûbunu taklid edebileceğini kabul etse de, hiç bir çalışması olmadığı şüphesizken, eski kanunlardan daha mükemmelini uydurabileceğini ve pâdişâhın husûsî hazinesinde saklanan eşsiz ve nefîs nimetleri izinsiz alıp getirmesini, aynı zamanda eski memurlar tarafından açıklanmış olan alâmetleri tek başına kendi üzerinde gösterebilmesini nasıl kabul edebilir?

Cereyan eden ciddî olaylar, herşeyden haberdar olan pâdişâhın bilgisi dâhilinde iken, rızası bulunmasa cezalandırması gerektiği halde, resmen yalanlamak için bile harekete geçmemesi hikmete uygun görülür mü? Durum böyle iken bu inadcıları, kendileri gibi kör taassuba ve tereddüd hevesine düşenler dinleyip duruyordu. Yalanlıyanlar arasında bir fırka daha vardı ki, bunların durumu pek acayipti. Çünkü bunlar, o zâtın yalancı veya doğru olduğuna dair delil aramaya hiç yanaşmadı ve bu konularda kafa yormadı. Belki sırf taassublarından dolayı, eskiden beri atalarından kalma çirkin âdetlerinde ısrar ettiler. Bu fırkaya: «Siz ne yapıyorsunuz? Neye güveniyorsunuz? Şu zâtın tebliğ ettiği kanunlara uymadığınız takdirde yüce pâdişâhın çetin cezasına çarpılmaktan kork-

muyor musunuz.» denilirse derlerdi ki: «Niye korkalım? Biz onun yalancı olduğunu kesin olarak biliyoruz.» «Neden biliyorsunuz?» denilirse başka bir cevap bulamazlar da, bu meselede ne kadar câhil olduklarını bile bilmediklerini göstermiş olurlardı. Diğer hususlarda pek çok ileri ve üstün görüşleri varken bunların bu konuda akıllarının donmuş ve fikirlerinin sönmüş olmasına şaşmamak mümkün müdür? Şimdi bu hâinlere o yüce pâdişâh ne kadar çetin azap ve işkence etse acaba bunun zulüm sayılması ihtimali var mıdır? Vallah yoktur. Çünkü doğruluğu bu kadar açık olan memurunu yalanlıyarak muhâlefete cür'et etmelerinden dolayı bunları cezalandırmak istediği zaman o yüce sultana: «Efendim, bu bîçârelere hakikat aydınlanmamış da bunun için yalanlamışlardır. Bunları mazur tutsanız olmaz mı?» denilirse, şu şekilde cevap vereceğinden şüphe yoktur: «Eğer bunlar rızıkları hususunda da akıl ve idrak sahibi olmasalardı mazur görür ve affederdim. Fakat şahsî menfaat ve dünya çıkarları hususunda o kadar kafa çalıştırırlardı ki, uyanıklıkları ile âlemi hayran bırakırlar, bu çıkarlarını elde etmek için paha biçilmez bilgiçlik gösterirlerdi. Devamlı olarak dünya ihtiyaçları ve nefsânî zevkleri uğrunda harcadıkları akıl ve düşünceleri bir an olsun memurumun dâvâsının doğruluğunu anlamak için harcamış olsalardı ne olurdu! Şahsî ve nefsânî arzuları hususunda türlü türlü avukatlığı ve düşmanlarına karşı delil aramayı pek âlâ düşünürlerdi. Adaletle yeni kanun getiren memurumun sözlerini küçümsediler, ona önem vermediler, dâvâsına kulak asmadılar da basîret gözleri kör oldu ve inkâr çıkmazına girdiler. Bu bakımdan, intikam alarak nimetleri geri çevirmek bunlar hakkında tam adâlet ve sâde hikmet olup, kabul edilebilecek bir mazeretleri yoktur.» (Allah bizi basîret körlüğünden korusun.)

Yeni kanun getiren o büyük zat, her zümre kendisine uyduktan sonra yalanlayıp muhâlefette ısrar eden bu kibirli zümre ile getirilen delilleri dikkate almak istemiyen şu son fırkayı ikna ve irşâd edebilmek için pek çok uğraştı. Dâimâ onlara samîmî öğütler vererek durumlarını düzeltmek için fikirlerini uyandırmağa ve delilleri bir kat daha açıklamağa dikkat ediyordu. Bununla beraber onlar kibirlerini arttırıp kafalarının donduğunu gösteriyorlardı.

Delillerin hiç tesiri olmayıp, bu şekilde ıslah edilmelerinin imkânsız olduğu anlaşılınca, onlar da düşmanlıklarını açıklamaya başlayıp, gerek kendisine ve gerek tâbi olup onu destekleyenlere, fırsat buldukça zarar ve eziyet vermeye kalkışınca artık:

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَنْجَعْ بِهِ النُّصْحُ لَمْ يَكُنْ لَهُ رَادِعًا إِلَّا الْعَصَا فَوْقَ رَأْسِهِ

«İnsana öğüt kâr etmeyince sopa ile tepesine vurmaktan başka onu men edebilecek bir şey bulunmaz.» sözü uyarınca cezalandırılmaları ge-

rekti. Yüce sultanın emir ve irâdesiyle kılıç kullanıp, onlarla savaşmak zorunda kaldı.

Binâenaleyh kendisine uyanları yanına alarak âsîlerle savaşa girişti. Önce اَلْحَرْبُ سِجَالٌ «*Savaş sıra iledir.*» kanunu gereğince iki taraf biraz kayıp verdikten sonra onları tamamen yendi. Allah'ın yardımı ile وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ «*Zafer Allah'tan korkanlarındır.*»[1] sırrı çözülünce, zararlarını ortadan kaldırmak maksadiyle bir kısmını öldürdü. Eziyet veren ve cinâyet işleyen kimsenin yok edilmesi, akıllı kimselerce eskidenberi makbul ve makul bir usuldür. Çünkü bunların öldürülmesiyle umumun selâmeti sağlanır.

وَقَطْعُكَ الْعُضْوَ الْمَرِيضَ إِنْ يَكُنْ بِهِ حَيَاةُ الْمَرْءِ عَيْنُ الْوَاجِبِ

«İnsanın hayatı bahis konusu olunca, iyileşmiyecek yaralı bir organı kesip atmak vâcip olur.»

Gözlerini korkutup cesâretlerini kırmak maksadiyle geri kalanını da esir etti. Bu durumdan ibret almış olmalılardı ki, ona tabi olmıyanlardan bir kısmı zarar vermekten vazgeçerek bazı emirlerini olsun kabul etmek zorunda kaldılar. Bu yüce zat bunlara yumuşaklık gösterdiyse de kudret ve heybetini muhâfaza edebilmek için, açıkça yalanlamamalarını ve hiç zihinleri karıştıracak yayınlarda bulunmamalarını şart koştu. Umumun yararına kullanılmak üzere, rahatça yaptıkları ticâretlerinden az bir miktar ödemelerini de teklif etti. Sonra da onların asıl hak ettikleri cezâyı adâletli pâdişâhın yüce irâdesine bıraktı.

Âsîlerden bir kısmı, o zâtın bulunduğu şehirden çıkıp dağlara çekildiyse de, vakit buldukça bunları da sıkıştırmaktan geri kalmadı. Çünkü her fırsatta zarar vermeye kalkışacaklarını bildiği gibi, sıkıştırıldıkça tasdik ve itâata yanaşacaklarını da umuyordu. Kalelere sığınıp uzaklara çekilmekle onun elinden kurtulmaları mümkün olsa da, âlemi elinde tutan adâletli pâdişâhın cezasından kurtulmalarının mümkün olmadığını ilân ettirdi.

Bir takım münâfıklar da ortaya çıkıp, kimisi heybetinden korkarak, kimisi de nimetlerinden faydalanmak maksadiyle görünüşte onu tasdik edip, bağlılıklarını bildirmişlerdi. O zat da onları, kendisine uyanlara dahil edip onlarla eşit tutuyordu. Hikmet ve siyâset bunu gerektiriyordu. Zira kendisi, insanların göğüslerini yarıp gizli hallerini araştırmakla me-

1. A'râf sûresi, âyet: 128; Kasas sûresi, âyet: 83.

mur olmadığı gibi, kendisine uyanlara güven nazariyle bakmaması da etraftaki düşmanlara açık vermek olabilirdi. Bununla beraber memurunu korku veya ümitle tabi olanların içyüzlerini yüce sultanın apaçık bilip, düşmanlıklarını gizleyerek fırsat kollayıp türlü türlü işler karıştıranlara daha büyük cezalar hazırlıyacağı şüphesizdi. Zira böyle kimselerin, umumun hayır işlerini bozmaya pek kolay yol bulacaklarına göre, cezasız bırakılmaları adâlet ve hikmete uymaz.

Ancak bu memurun, iyi bir idâreci olması sonucu bunlar, önceden hep korku veya ümit sebebiyle görünüşte tâbi olmalarına karşılık sonradan gördükleri iyi muâmele, bol nimet, insanlık ve adâlet sâyesinde içlerinden bir çoğu insafa gelerek, bu kanunların iyi bir düzen getirdiğini ve onu ortaya atan o zâtın doğruluğunun gün gibi açık olduğunu görerek içleri açıldı ve gönül huzuruna kavuşarak itikadlarını düzeltebildiler. Bundan sonra ona sadâkatle uyup itâat ettiler.

Anlatılan bu temsilin tamamını kavrayıp, işâret etmek istediği şeyleri farkedenler kesin olarak anlarlar ki, taassub ve nefsânî arzulardan uzaklaşıp hatalarından dönmek utancı ve taklîd bağlarından kurtulan akıllı kimselerce, böyle delilli bir dâvâ ortaya atarak her bakımdan mükemmel olan o mübârek kanunları yaymağa kalkışan zâtın, yüce sultan tarafından gönderilmiş olduğunu tasdik ve kabul etmek hususunda tereddüt ihtimali kalmaz. Çünki bu kadar çok sayıda ortaya çıkan delillerin o zatta rastgele bulunabileceğine, hiç bir akıl sâhibi imkân ve ihtimal vermez.

ASIL KONUYA GEÇİŞ

HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİK DÂVÂSINA KALKIŞTIĞI SIRADAKİ DURUMU

İşte yüce peygamber olan Muhammed b. Abdillâh b. Abdi'l-Muttalib'i gözleriyle gören ve getirmiş olduğu mukaddes dîni binlerce kişi tasdik edinceye kadar gerek halka karşı davranışını ve tutumunu, gerekse üzerinde taşıdığı güzel hal ve vasıflarını tamamen ve etraflıca bilen pek çok âlimden her asırda yine onlar gibi tevâtür[2] derecesini bulmuş ve hattâ aşmış olan çeşitli âlim zümrelerinin haber ve ifâdeleriyle gerçekleştiği gibi o mübârek zât, milleti içinde doğmuş, halk arasında doğrulukla tanınmış ve hattâ «Muhammed el-Emîn» (Güvenilir Muhammed) adıyla anılıyordu.

BÜTÜN İNSANLARI DÂVET ETTİĞİ USUL ve HÜKÜMLER

Kendisi ömür boyunca peygamberlerin şerîatleri, pâdişâhların kanunları, ilim ve fen gibi şeylere dair kimseden bir harf bile öğrenmediği gibi, buna yetecek kadar okuma yazma bilenlerle oturup konuşmamış, hattâ bir muallim yüzü görmemiş, mübârek ellerine kalem dahi almamıştır.

Kendisinin servet, kuvvet ve yardımcısı olmadığı, atalarında sonradan kaybolmuş bir saltanat olup da onu tekrar elde etmek düşüncesi bulunmadığı halde, yaşı 40 olunca arap olan ve olmıyan bütün milletlere dâvâsını şöyle açıkladı:

«Ben, dünya ve âhiret kurtuluş ve sââdetinizi sağlıyacak olan ilâhî şerîati sizlere tebliğ etmek için, şu âlemlerin yaratıcısı olan Hak Taâlâ'nın yüce katından gönderildim. Tebliğ ve açıklamasına memur bulun-

---

2. Yalan üzerinde söz birliğine varmaları akılca mümkün olmıyacak kada çok sayıda kimselerin, beş duyudan biriyle duyup haber verdikleri şey, kesin ilir teşkil eder ki, buna «tevâtür» denir. Uzak memleketleri ve geçmiş pâdişahları he bu usulle biliriz, ve doğruluklarında aslâ şüphe etmeyiz. Kelâm kitaplarımızd açıklandığına göre mütevâtir haberin verdiği ilim zorunlu ve apaçıktır ki delı istemez. Bunun için tevâtür, delilden anlamıyan çocuklara bile kesin bilgi verir

duğum şu şerîat, kıyâmete kadar gelip geçecek zaman ve asırlara uygun olup, geçmiş dinlerin pek çok hükümlerini bozup değiştirecektir. Rabb'iniz sizi önce kötü huy ve âdetlerinizden men ediyor. Onları size şeytan güzel göstermiş, kimisi de atalarınız tarafından telkin edilmiştir. Bunların en fenâsı da, put, yıldız ve ateş gibi şeylere tapmaktır. Sıhhatli bir aklın kabul edemiyeceği böyle çirkin şeyleri bırakınız. Allah'ı bir bilerek bütün kemal sıfatlarını tasdik ve yüce zâtını kusur ve eksikliklerden tenzih ve takdis ediniz. Gerçek nimet sahibinin verdiği nimetlere şükretmenin usul ve erkânını öğreniniz. Bu şükrün faydası yine size olacaktır.»

İNSANLARIN ÖNCE PEYGAMBER'E TABİ OLMAK İSTEMEMESİ, SONRA MU'CİZE İSTEYİNCE KUR'AN-I KERİM'İ GETİRMESİ

Ancak bu şekilde dininin emrettiği dînî ve dünyevî işleri anlatmaya başlayınca kendisine karşı çıkanlar oldu. Dâvâsını işiten büyüklü küçüklü bir çok kimseler, bunu, alıştıklarına aykırı görüp, kabul etmekten vazgeçtiler. Hattâ akraba ve dostları bile kendisini terk ve tehdîd etmeye, ihtiyar ve gençlerin pek çoğu yalanlamaya başladılar. Bir hayli mücâdele ve münâkaşadan sonra delil istemeye kalkıştılar. Bundan maksatları onu âciz bırakmaktı. Lâkin onun koruyucusu, her şeye kadir olan Allah'ü Taâlâ olduğu için, Onun yardımı ile herkesin durum ve kabiliyetine göre delil getirip, her isteyenin aklına uygun hârikalar gösteriyordu.

Âlemi ıslah ve insanları irşâd eden bu mübârek zâtın büyük dâvâsına şahâdet eden en büyük delil Kur'ân'dır ki, Allah tarafından kendisine inmiş ve dâimâ onu ümmetine okuyordu. Kur'ân, onun dinini açıkladığı gibi bütün tebliğ ettiği şeylerin doğru olduğunu, peygamberliğinin bütün âlemi içine aldığını, onun her millete gönderilmiş şanlı bir peygamber ve bu görevle gelen son zat bulunduğunu da ifâde ediyordu.

Bunun üzerine Peygamber efendimiz Kur'ân'ın en kısa sûresi ile onlara meydan okudu ve benzerini getirmekten âciz kalmaları üzerine bunu, onun Allah sözü olduğuna delil gösterdi. Hakîkaten de dil ülkesinin kumandanları sayılabilecek arap şâir ve yazarları arasında i'cazın altındaki bütün belâğat derecelerini tamamen kavramış otoriteler bulunduğu halde, Kur'ân'ın en kısa sûresi olan Kevser sûresine bile fesâhat ve belâğatte denk sayılabilecek bir söz söyleyemediler. Bu şekilde uzun münakaşalardan sonra halkın gönlü müslümanlığa yatışmağa ve ilâhî hükümleri kabul edip, bâtıldan uzaklaşmağa başladı.

Yani bu otoritelerin bu yarışmadan her bakımdan âciz oldukları ortaya çıkınca Allah sözü olduğu iyice anlaşılan Kur'ân-ı Kerîm içinde Allah'ın birliği ve ölümden sonra tekrar dirilme gibi müslümanlığın,

şüpheden uzak olmayan esasları, getirilen açık delillerle isbat edildikten sonra hidâyeti kabul edenler bölük bölük Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ve itiraf ettiler.

HZ. MUHAMMED'İN HAK DÂVÂSI KARŞISINDA DA İNSANLARIN ON FIRKAYA AYRILMASI

Aklî ihtimallerin sonucunun nasıl olması gerektiği düşünülerek sahîh ve sağlam rivâyetlere uydurulan yukardaki hikâyeye tasvir edildiği gibi Hz. Muhammed tarafından, kendisine uyup, dâvâsını tasdik etmeye dâvet edilen milletler, gösterdikleri tutum ve davranışlarına göre aşağıdaki kısımlara ayrılır. Çünkü kabiliyet ve düşünce bakımından türlü türlü ve birbirlerinden farklı olduklarından dolayı bu fırkalardan her biri başka başka usul ve metod tutmuşlardır.

Birinci Fırka:

Bunlar bir çok sınıflardan ibâret olup, hep dilde fesâhat ve belâğat ehli idi. O zaman arap milleti arasında bu konu pek revaçta idi. Belli günlerde açılan panayırlarda her taraftan toplanan arap şâir ve yazarları şiirler okur ve birbirlerine üstün gelmekle öğünürlerdi. Bunların her biri belâğat hususunda otorite olup, çeşitli üslûbları, söz ve cümle sırlarını çok iyi biliyorlardı. İnsan gücü dâhilinde bulunan belâgat dereceleriyle bunun dışında kalan yüksek dereceyi farkedebiliyorlardı. Yazdıkları eserler arasındaki, her yerde tanınıp itibar kazanan (Muallaka-i Seb'a gibi) kasîdeler ve halkın zevkle dinlediği pek tesirli ve güzel hutbeler ile tam şöhret kazanmış fesahât sahipleri de vardı.

Hz. Peygamber, kendisine nâzil olan Kur'ân'la onlara meydan okuyarak, onun benzerini meydana getiremiyeceklerini iddiâ ediyor, eksikliklerini haber veriyor, herkesin huzurunda Kur'ân'ın yüce şânını yüksek sesle ilân ederek, onların bâtıl tanrılarına ağır sözler söylüyor, ibâdet ve âdet hususlarında akılsızlıklarını yüzlerine vuruyordu. Bunun üzerine onlar Kur'ân âyetlerini düşünüp inceleme, akıl ölçülerine vurup tekrar gözden geçirme lüzumunu duydular da onu son derece dikkatle dinlemeye, iç ve dış yüzlerini ibretle incelemeye başladılar. Hemen o mucize dolu sözlerin, insan gücünün ulaşamadığı belâğat derecelerinin en üst noktasına varmış olduğu anlaşıldı ve kibre kapılıp benzeri getirilmeğe kalkışılsa, onun benzeri diye yazılacak olan sözlerin çirkin ve soğuk olacağı, buna cür'et edenlerin de akıllı kimselerce alaya alınacağı apaçık belli oldu.

Çünkü aslında değeri olsa bile kendisine yüksek derecelerle üstün

olan şeylere karşı çıkarılan bir şeyin akıl ve düşünceler önünde derecesinin ne kadar düşük olduğu pek kolay anlaşılır.

Bunun üzerine arap şâir ve yazarları, Kur'ân'ın en kısa sûrelerine bile denk ve benzer meydana getirmek hususunda beliren âcizliklerini gizleyemedikleri ve bu konuda insan gücünün tamamen bitip şaşkınlığa düşmekten başka bir şey yapamıyacağını da anladıkları için böyle mükemmel bir sözün ancak, bütün güçleri yaratan Allah'ın mübârek katından gelmiş olduğunu itiraf etmeye koştular, olgun ve insaflı olan bu bilgin zümre, birbiriyle yarışırcasına Hz. Peygamber'e tam bir samimiyet ve anlayışla tâbi oldular.

İkinci Fırka:

Dil bilginlerinin bir çoğu da Kur'ân'ın mucizeliğini sırf fesâhat ve belâğat yönünden insan gücünün ulaşamadığı en üstün derecede bulunması çerçevesine sıkıştırmayıp, görülmemiş cümleleri ve acâyip üslûbundaki tam sağlamlık ve tatlılıkla eşsizliğinden ziyâde, ifâde ettiği anlam ve hükümlerin yüceliğini, birbirine aykırı ve çelişmeden uzak olduğunu da anlıyarak anılan yönleriyle de insan sözlerinden farklı olduğunu sezdikleri için bunlarca onun mucizeliği sayısız delillerle gerçekleşmiştir.

KUR'ÂN'IN ÜSTÜN SIFATLARI İLE ALLAH KELÂMI OLDUĞUNU KABUL EDEN FIRKANIN SÖZLERİ

Evet, kelâmın çeşitli üstünlük sıfatlarını kavrayabilen ve söz tenkid edebilen, akıl sahiplerini şaşırtan Kur'ân'ın mükemmel üslûbunu ve ifâde ettiği maddî ve mânevî gerçeklerin ayrıntılarını inceleme ve düşünme süzgecinden geçirdiklerinde, onda bir takım üstün ve mükemmel hususiyetler buldular ki, kendileri gibi insan fertlerinin söylediği bir sözün sahibinde ne kadar ustalık ve kabiliyet olduğu kabul edilse ve kendisinde âlemin olayları, milletlerin içinde bulunduğu durumlar, âdâb, ahlâk ve hikmetler hakkında geniş bilgi bulunsa, medenî münâsebetlerle çeşitli konuların tahsiline yıllarını harcıyarak bütün nevi ve kısımlarını iyice kavramış da olsa, böyle hiç çelişme ve birbirine aykırılık bulunmıyan husûsî ve yepyeni bir üslûbla bütün sırları ve gerçekleri içine alıp, görülen bu özelliklere sahip olabileceğini kafalarına sığdıramadılar da bu sözlerin sahibinin ancak Allah olabileceğini kabul ettiler.

Çünkü gerçekten geçmiş milletlerin hikâyelerini ve yaşayışlarını görmüş gibi haber verme, bir takım şeyleri daha olmadan önce olacağı şekilde bildirme ve bir çok olaylarda sahibi tarafından söz ve fiil hâlinde açıklanmıyan sır ve gizli niyetleri açıklama gibi hârikaların Kur'-

ân'da pek çok bulunduğunu, tefsir ve hadîs kitaplarını okuyanlar bilir[3].

Ayrıca va'z, ahkâm, ahlâk, âdâb, temsil, teşvik, tehdîd, iyileri öğme, kötüleri yerme, çirkin huylardan sakındırma, umumun işlerini ve siyâseti yürütme, akraba ve dostların haklarını gözetme, düşmanların zararlarını savuşturma, rakiblerle mücâdele, haddi aşanları tekdîr, Allah'ın birliği ve ölümden sonra dirilme gibi dînî meselelere dair delil getirme, inkârcıların şüphelerini giderme, cennetin maddî ve mânevî zevklerini tasvir, kıyâmetin kopuşunu ve âhiretin korkunç hallerini anlatma, gök âlemîndeki yıldızlar, yağmur, bulutlar, gök gürültüsü ve şimşek gibi akılları durduran eşya ve olayları, yeryüzünün kıyı, ova, dağ, kaynak, ırmak ve nehirlerini, denizlerdeki faydalı şeyleri, yerdeki bitki, hayvan ve madenleri, her türlü çiçek, meyve, ağaç, kuş, karanlık ve aydınlıkları açıklayıp anlatma şeklinde gelen Kur'ân âyetleri, geçmiş ve gelecekle-rin ilimlerinden hiç bir ilim ve fenni bırakmayıp, görülmemiş üslûb ve çeşitli metodlarla açıkça veya işâretle anlatmış olduğu halde, cümlelerinin güzelliği hiç bozulmamış ve ifâdesi zerre kadar değişmemiştir.

Tatlı metni de bundan önce benzeri görülmemiş bir üslûb üzere olup, arap kasîdeleri ve bedevî şiirleri üslûbunda olmadığı gibi Kus hutbeleri[4] tarzında da değildir. Bununla beraber ruh ve kulaklarda tatlı-

---

3. Meselâ: لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ آمِنِينَ «(Ey inananlar!) Siz, Allah dilerse güven içinde Mescid-i Harâm'a gireceksiniz.» (Feth sûresi, âyet: 27) âyetiyle, sahâbenin yakında Mekke'ye girecekleri müjdelenmişti ki, kısa zamanda bu isteklerine kavuştular.

4. Kuss b. Sâide, İyâd kabilesinin reisi olup, Hz. Peygamber'in geleceğini önceden haber verenlerdendir. Kendisi pek çok yaşamış ve çok güzel söz söylemekle tanınmış bir zattır.

İhtiyarlığında Ukkâz panayırında kırmızı bir deve üzerinde olduğu halde arap şâir ve yazarların huzurunda pek güzel bir hutbe okumuştu.

O zaman Hz. Peygamber de orada bulunup onun hutbesini dinlemişti. Kuss'un o hutbesi arap edebiyatı otoriteleri arasında pek tanınmış ve dillere destan olmuştur. Bu ibretli sözlerle dolu hutbe, âhir zaman peygamberinin geleceğini de müjdelemiş olduğu için tercemesini özet olarak buraya alıyoruz.

أَيُّهَا النَّاسُ اسْمَعُوا وَعُوا وَإِذَا وَعَيْتُمْ فَانْتَفِعُوا. مَنْ عَاشَ مَاتَ وَمَنْ مَاتَ فَاتَ وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ

diye başlayan bu hutbeyi aslındaki kuvvet ve tatlılığı kaybetmeden terceme etmeye merhum Cevdet Paşa dikkat etmiştir. Bunun için Kısas-ı Enbiyâ kitabından şöylece naklediyoruz:

«Ey insanlar! Dinleyiniz, belleyiniz, ibret alınız. Yaşıyan ölür, ölen yok olur

lığı ve akıl nazarında güzelliği sebebiyle gönüllerce sevilmiş, âriflerce beğenilip rağbet görmüştür.

Tekrar tekrar okundukça tatlılığı artar, dikkatle dinlendikçe şânı, şerefi ve güzelliği ortaya çıkar.

Ey akl-ı selîm sahibi! Allah, gönül gözünü açsın ve aydınlatsın! Bu yüce vasıfların ve sayısız hârikaların Kur'ân'da toplanmış olması tesâdüf olabilir mi?

Bütün insanlar yardımlaşıp, birbirini destekleseler böyle eşine rastlanmamış bir söz meydana getiremiyeceklerinin gerçekliği anlaşılınca Allah sözü olduğunu tasdik ve itiraf etmek gerekmez mi?

Ayrıca her asırda en yetişkin âlimler, en derin filozoflar, en büyük tarihçiler ve siyâsetçiler sayılan zatların böyle feyizli bir kitap yazamadıkları halde yukarda anlatıldığı gibi ümmî geygamber olan Hz. Muhammed'in de yazamıyacağı şüphesizken hiç bir eksiklik ve fazlalık kabul etmiyerek asıl tazeliği ile bugün hâlâ okunmakta olduğu şekilde Kur'ân'ın ondan zuhur etmesi peygamberlik dâvâsına açık bir delil ve büyük bir mucize olamaz mı*?

---

bir daha dünyaya gelmez). Olacak olur. Yağmur yağar, otlar biter, çocuklar doğar, anaların babaların yerini tutar. Sonra hepsi mahvolur gider. Olayların ardı arası kesilmez, hemen birbirini kovalar. Kulak veriniz, dikkat edinlz. Gökte haber var, yerde ibret alacak şeyler var. Yeryüzü renkli bir döşek, gökyüzü yüksek bir tavan. Yıldızlar yürür, denizler durur. Gelen kalmaz, giden gelmez. Acaba vardıkları yerden hoşnud olup da mı kalıyorlar, yoksa orada bırakılıp da uykuya mı dalıyorlar? Yemin ederim ki, Allah katında bir din vardır, şimdiki dininizden daha makbuldür. Allah'ın gelecek bir peygamberi vardır ki, gelmesi pek yaklaştı, gölgesi başımızın üstüne düştü. Ne mutlu o kimseye ki, ona iman edip de doğru yolu bula! Vay o talihsize ki, ona âsi olup karşı gele! Yazıklar olsun ömürleri gafletle geçen ümmetlere!

Ey İyâd cemâati! Hani atalar? Hani süslü köşkler ve taştan evler yapan Âd ve Semûd? Hani dünya varlığına aldanıp da kavmine «Ben sizin büyük rabbinizim.» diyen Fir'avn ile Nemrûd? Onlar sizden daha zengin ve daha güçlü kuvvetli değil miydi? Bu yer, onları da değirmenlinde öğüttü, toz etti dağıttı. Kemikleri bile çürüyüp dağıldı. Evleri yıkılıp ıssız kaldı. Yerlerini yurtlarını şimdi köpekler şenlendiriyor. Sakın onlar gibi gafil olmayın ve onların yoluna gitmeyin. Her şey geçicidir. Ebedi olan ancak Allah'tır ki, birdir, ortağı ve benzeri yoktur. Tapılacak ancak O'dur. Doğmamış ve doğurmamıştır. Önceden gelip geçen şeylerde bize ibret alacak şey çoktur. Ölüm ırmağının girecek yerleri var ama çıkacak yeri yoktur. Büyük küçük hep geçip gidiyor. Giden geri gelmiyor. Çok iyi biliyorum ki, herkese olan bana da olacaktır.»

5. Yazarın burada zikrettiği bu ikinci fırka —ki, Kur'ân'ın eşsiz üslûbunun arap dili otoriteleri arasında öteden beri bilinen söz üslûblarına aykırı ve benzeri görülmemiş olması yanında pek hoş ve güzel olduğunu, bütün gerçeklerin ve bir çok gayb haberlerinin açıklamasını vererek, kendisinde hiç bir çelişme belirtisi bulunmadığını düşünüp anlıyarak onun hak ve gerçek olduğunu tasdik edenlerdir— iki fırka kabul edilmelidir, ki o hikâyede anlatılan dokuz fırka tamam olsun. Çünkü benzerini getirmek mümkün olmıyan eşsiz bir üslûb üzere gelmesiyle Kur'ân'ın

Dördüncü Fırka:

Bunlar, fesahat ve belâğatten anlamadıkları gibi Kur'ân'da bulunmakla onun insan eseri olmadığına delâlet eden yüce vasıf ve özellikleri

---

Allah sözü olduğu sonucuna varanlar, padişahların üslûbunu ve hitap şekillerini tanıyıp da diğer insanların o şekilde söz söyliyememeleri sebebiyle padişahın emrini tanıyanlara benzer.

Bütün maddî ve mânevî gerçekleri içine aldığı gibi hiç bir alâmet ve delile ihtiyaç duymaksızın ve hiç yanılmıyarak gaybı bilip haber vermek de Allah'ın yüce bir hususiyeti olduğu için, fermanı mübârek tuğrasiyle imzalamaya benzetilmiştir. Binâenaleyh bu şekilde sonuca varanlar, hikâyedeki fermanı tuğra ile kabul edenlere benzerler. Çünkü fevkalâde belâğat, Kur'ân'ın Allah'ın sıfatı olduğuna delâlet ettiğine göre, fermanın padişâhın kendi el yazısı ile yazılmış olması da buna benzer. Gerçi kelâm kitaplarımızın açıkladığına göre husûsî üslûb, çelişmezlik ve gaybdan haber verme özellikleri mucizelik için ayrı ayrı delil sayılmış ve daha bir takım sebepler buna eklenerek bu deliller onikiye çıkarılmıştır.

Bu açıklamadan sonra anlaşılacaktır ki, temsillerde genel olarak bir benzerlik kâfi görülür. Belâğat ve beyân otoritelerinin açıkladıklarına göre temsillerdeki lafız ve ibâreler hep kendi mânâlarında kullanılarak akıl ve duyularla kavranan gerçekleri tasvir etmek istenir. Zihinlere gizli kalan gerçekler bu şekilde açıklanmış olur. Şu halde yazarın bu temsilindeki pâdişah kelimeleri de Allah yerine kullanılmış değildir. Buna göre büyük pâdişahlara mahsus lakab ve deyimlerin kullanılması uygundur. Câmi-i Sağîr'de rivâyet edilen

اَلسُّلْطَانُ ظِلُّ اللهِ فِي الْاَرْضِ فَمَنْ اَكْرَمَهُ اَكْرَمَهُ اللهُ وَمَنْ اَهَانَهُ اَهَانَهُ اللهُ

«Gölge güneşin sıcaklığını ve eziyetini nasıl giderirse pâdişah da halktan haksızlığı ve zulmü giderir. Bunun için pâdişah Allah'ın gölgesi gibidir. Her kim Onun emirlerine boyun eğerek pâdişâhını hoş karşılarsa Allah katında kendisi de hoş karşılanır. Kim de bunun aksini yaparsa iki âlemde küçük ve değersiz olur.» hadîsinde de böyle bir benzetme vardır.

Eğer istiâre yoluyla pâdişah kelimesi Allah yerinde kullanılmış olsaydı bizim söylediğimiz ve ilâve ettiğimiz husûsî tabirler de süsleme nevinden olurdu ki, bunun câiz olduğunu İmâm-ı Sükkâkî'nin اَنْبَتَ الرَّبِيْعُ الْبَقْلَ «Bahar yeşilliği bitirdi.» gibi deyimleri kinâyeli istiârede toplıyarak Allah'a teşbih etmesinin usulünü bilenler kabul eder. Fakat işin aslı biraz önce anlattığımız gibidir. Allah'ın eşi ve benzeri olmadığı halde yüce zâtına misal getirmekte dince hiç bir sakınca yoktur. Zira misil ile misal arasında büyük fark vardır. Bir şeyin misli her yönden kendisine eşit olan şeydir ki, buna göre Hz. Peygamber'in de misli yoktur, denebilir. Misal ile tamamen eşitliğe dayanmayıp bazı yönlerden umûmî olarak da olsa benzeme ile olur. Meselâ: Aklın misli yoktur. Fakat güneş ona misal olabilir. Çünkü görülen şeyler güneş ışığı ile aydınlandığı gibi düşünülen şeyler de aklın kavraması ile aydınlanır. Ayrıca rüyada görülen güneş ve ay, padişah ve vezirle tabir edilir.

kavrıyacak akıl güçleri de olmamakla beraber, görülen olayların gizli taraflarını anlamağa olan hevesleri ve bu konuda kafa yormaya olan istek ve arzuları görülen kimselerdir. Bunlar ne zaman Hz. Peygam-

---

Zira padişah asıl idâreci ve esas hükümdar olduğu için güneşe, vezir de adâleti yaymada padişahla halk arasında aracı olduğu için aya benzer. İşte bunlara misal denir. Misil olmadıkları ise açıkça ortadadır. Bazan benzetmede benzetilen daha kuvvetli olursa da daha açık misal bulunmadığından onunla yetinilir. Nitekim Allah da mübârek nurunu anlatmak için cam, lâmba ve yıldız gibi şeylerle temsil etmiş, yine أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا **«Allah, gökten bir yağmur indirdi de vadiler kendi miktarınca sel oldu.»** (Ra'd sûresi, âyet: 17) âyetinde ezelî sıfatı olup, benzeri bulunmıyan Kur'ân'a gökten yağan yağmuru misal getirmiştir.

(Meşhur şâir Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî, halîfelerden birini metheden kasîdesini halîfe huzurunda okurken:

إِقْدَامُ عَمْرٍو فِي سَمَاحَةِ حَاتِمٍ فِي حِلْمِ أَحْنَفَ فِي ذَكَاءِ إِيَاسِ

«Amr'in sebâtı, Hâtim'in cömertliği, Ahnef'in yumuşak yüzlülüğü ve İyâs'ın akıllılığındandır.» beytine gelince yüce halîfeyi birtakım alelâde insanlara benzetiyor diye bazı dedikoducuların dil uzatmaya kalkışacağını sezerek pek az bir duraklamadan sonra kasidenin vezin ve kafiyesini bozmadan şu iki beyti okuyuverdi:

لَا تُنْكِرُوا ضَرْبِي لَهُ مِنْ دُونِهِ مَثَلًا شُرُودًا فِي النَّدَى وَالْبَأْسِ

فَاللَّهُ قَدْ ضَرَبَ الْأَقَلَّ لِنُورِهِ مَثَلًا مِنَ الْمِشْكَاةِ وَالنِّبْرَاسِ

«Yüce halîfeyi kendisi kadar cesur ve cömert tanınmıyan kimselere benzettiğimi kınamayın. Allah da mübârek nuruna kandil ve kandillik gibi şeyleri misâl göstermiştir.»)

Bu gerçeğe göre İmâm Gazâlî'nin Madnûn Bih An Gayri Ehlih adlı küçük eserinde açıklandığı gibi rüyada Allah'ı gördüm demek câizdir. Çünkü Hz. Peygamber'i rüyada görmek

مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِي

«Beni rüyasında gören gerçekten görmüş olur. Çünki Şeytan benim suretime bürünemez.» (Buhârî, Kitâbu't-Ta'bîr, bâb: 10; Müslim, Kitâbu'r-Ru'yâ, bâb: 1) hadîsi ile isbat edilmiştir. Halbuki mübârek cesedi mezârında yatmakta ve mukaddes ruhu cennetin en yüksek katlarına yükselmiş olduğu kesin olarak belli bulunan yüce Peygamber'i dünyada görmek imkânsızdır. Bu mümkün olsa bile, bir anda çeşitli bölgelerde türlü şekillerde görülebilmesinin imkânsız olduğu apaçık ortadadır. Demek ki rüyada görülen diğer şeyler gibi Hz. Peygamber'in de misâlini görmek kendisini görmek gibi kabul edilmiştir. Zâten hadîsin sonu da bunu ifâde ediyor.

Şu halde Allah'ın zâtı da renk ve keyfiyetten münezzeh olan gerçek cemâline

ber'in Allah tarafından gönderilmiş ve Kur'ân'ın da Allah katından indirilmiş olduğunu iddiâ ederek Kur'ân sûrelerinin en kısasıyla şâir ve yazarlara meydan okuduğu ve onlara herkesin gözü önünde, Kur'ân'a

---

umûmî olarak misal olabilecek bir nur veya güzel bir yüz gibi görünebilecek bir şeyle tecelli ederek ihtar veya müjde gibi lütuflarını bazı kullarına iletip bildirmesi mümkündür.

Aynı zamanda bu misal Allah'ı tanıtmaya vâsıta olduğu için onu gören Allah'ı gördüm, diyebilir. Allah'ın kendi zâtının rüyada görülmiyeceği, maksadı anlatmak için açık bir delildir.

Allah'ı âhirette görmek, şekilsiz ve misalsiz olarak mukaddes zâtını görmek demektir. Âhiret işleri dünyada alışılıp kabul edilen şartlara uymaz.

رَأَيْتُ رَبِّي عَلَى أَحْسَنِ صُورَةٍ «Rabb'imi en güzel bir şekilde gördüm.» gibi hadisler de, görünme sırasında beliren misâli anlatır. Allah'ın zâtının şekil ve biçimi olmadığı şüphesizdir.

İmâm-ı A'zam'ın hal tercemesine dair Mevâhibu'r-Rahmân fî Menâkıbi'n-Nu'mân adlı çok geniş olarak yazdığım kitabımda bu türlü önemli meseler mükemmel olarak açıklanmıştır.

Kitabın yazarı, Kur'ân'ın mucizeliği konusunu pek kısa geçmiş olduğu için biraz genişletmeye lüzum gördük:

1 — Belâğat demek, her makama uygun mânâlardan gereği kadarını güzel kelimelerle ifâde etmek demektir. Fakat böyle eksik ve fazla sözler bulunmıyarak dâimâ makamın gereğine ve dinleyicinin durumuna göre söz söyleyip, maksadı ifâde edivermek şüphesiz ki pek kolay bir şey değildir. Çünkü söz makamlarının pek çeşitli ve farklı olması yanında muhatabının da anlayış ve kavrayış bakımından hep bir seviyede olmadığı mâlûmdur. İkinci mânâ ve nükteler denen uygun mânâların her birine delâlet eden marifelik, nekrelik, takdîm, tehir, zikir, hazif, ayırma, ve birleştirme gibi meziyetler adı verilen pek çok kelâm özellikleri vardır. Bunların her birini yerinde kullanmak ve muhatabın durumu ve derecesine göre kısaltma, uzatma, anlayış ve kavrayışına uygun olarak söz söyleyip hitap etme, belâğatin ilk derecesidir. Bundan başka gerekli şartları pek çok olup fevkalâde söz ve mânâ güzellikleri sayısızdır. Bu durumda sözlerin şerefi, mânânın parlaklığı ve delâlete uygunluğu arttıkça kelimelerin belâğat dereceleri yükselir. Kur'ân'ın her sözden belâğatli olup, hiç benzeri bulunmadığı önce şundan anlaşılır ki, arap yazar ve şâirlerinin eksiksiz, fazlasız ve güzel söz söylemeleri çok kere gözleriyle gördükleri şeyleri açıklamada göze çarpıyordu. Meselâ: Bir padişahın heybet ve şanını veya bir cariyenin güzelliğini yahut bir savaş ve döğüşü veyahut da bir akın ve istilâyı tasvir etmekteki ustalıkları pek mükemmeldir.

Acem şâir ve yazarları da çok kere bu türlü şeylerde ustalıklarını göserirler ki fesâhat ve belâğatin bu alandaki dairesi pek geniştir. Çünkü tabiat ve kafalar bu tarafa çok meyilli olması yanında geçen şâir ve yazarların pek çoğundan bu ve benzeri özelliklere ait bir takım tatlı nükteler ve yoktan meydana getirilmiş ince mânâlar rivayet edilmekte olduğu için, sonra gelenler öncekileri inceliyeceklerine göre onlar da inceleme ve alışkanlıkları ile akıllılıkları sayesinde beyan gücünü kazanırlar da yine bu şekilde bir takım teşbihler meydana getirirler ve güzel mânâlarla dolu sözler yazarlar.

Fakat Kur'ân böyle öteden beri şâir ve yazarların söyledikleri şeyleri açıklamayı konu edinmeyip, akla uygun mânâlar ve asıl hakikatlerin kesin ifâdelerini

karşı çıkamıyacaklarını her toplantıda haykırdığını gördüler veya kesin olarak duyup öğrendiler. Benzerine rastlanmıyan bu teklifi pek garip buldular. Bu yüzden belâğat sanatının en birinci ustalarını böylece kü-

---

ele aldığı halde düzgün lafızları ve akla hayale gelmiyen incelik ve üstünlükleri içine alır.

2 — Allah'ın boş söz ve yalandan tamamen münezzeh olması sebebiyle Kur'ân-da her şeyin hakikati tam bir doğrulukla açıklanmıştır. Doğru yolu benimseyen şâirlerin şiirlerinde ise mânâ parlaklığı kalmayıp, düşük dereceli olmaktadır. Bunun için «Şiirin en güzeli, yalan ve mübâlağası en parlak olanıdır.» denilmiştir. Hattâ Lebîd b. Rebîa ve Hassân b. Sâbit'in müslüman olduktan sonraki şiirlerinde, câhiliyye çağında söylediklerindeki parlaklığın kalmadığı en az bir karşılaştırma ile kabul edilebilir.

Halbuki Kur'ân'ın fesâhat ve belâğati, hak olduğunu kabul etmiyenlerce de şüphesiz karşılanmaktadır.

3 — Şâir ve yazarların sözleri incelenince görülür ki, koca bir kasidenin ancak bir veya iki beytinde fesâhat ve belâğat gereği kadar bulunuyor, geri kalanında hiç de göze çarpmıyor. Kur'ân ise bu kadar sure ve âyetten meydana geldiği halde halkı âciz bırakacak kadar fesâhat ve belâğatle doludur. Fesâhat ve belâğat bulunmıyan hiç bir yeri yoktur.

Dikkat edilirse anlaşılır ki, Yûsuf sûresinde bir tek hikâyeyi anlatan 111 âyet bulunduğu halde her âyeti belâğatin en yüksek derecesindedir.

4 — Bir şâir veya yazar bir hikâyeyi veya husûsî bir mânâyı bir daha ifâde etmek istese ikinci sözü önceki kadar parlak ve değerli olamaz. Kur'ân'da ise peygamberlerin hayat hikâyeleri, âlemin başı ve sonu, Allah'ın sıfatları ve dinî hükümler tekrarlandığı halde bile ibâreleri gereği kadar kısa veya uzun, açıklamaları üçüncü ve ikinci şahıslara hitab edilerek ifâde edilmiştir. Fesâhat ve belâgatçe hiç bir fark yoktur.

5 — Kur'ân'daki mesele ve gerçeklerin başlıcaları ibâdetleri emir, kötü ve çirkin şeyleri yasak, insanları güzel ahlâka teşvik etmek ve Allah'ın yüce sıfatlarını öğrenmekten ibârettir. Bu ise fesâhatin azalmasını gerektirir.

Bunun içindir ki, fesâhat ve belâğatte en ileri ve en üstün bir şâir veya yazara fıkıh ve akaid konularında bir kitap veya makale kaleme alması teklif edilse, istiâre ve teşbihleri mükemmel olarak yazması imkânsızdır.

6 — Her şâirin sözü bir veya bir kaç çeşit hususlarda en güzel dereceye ulaşabilir. Meselâ: Arap şâirlerinden İmriü'l-Kays neşe, şenlik ve arap kadınlarının güzelliğini tasvir etmekte emsâlinden üstündür. Nâbiga'nın korku, Züheyr'in de ümit ve istek hususunda yazdıkları kasideler pek parlaktır. A'şâ'nın şarap methiyeleri pek çekicidir. İran şâirleri de böyledir. Meselâ: Nizâmî ile Firdevsî, saflar yaran savaşları tasvir etmekte eşsiz, şeyh Sa'dî gazelleri ile, Enverî de kasîdeleriyle tanınmıştır.

Kur'ân ise teşvik, tehdîd, men etme, azarlama, va'z ve ilâhiyat gibi türlü konuların hepsinde fesâhat ve belâğatin son haddindedir. Örnek olarak bazı âyetleri ele alıp açıklayalım:

Meselâ: Teşvik konusunda فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ «Artık kendileri için göz aydınlığından ne hazırlanıp saklandığını kimse bilmez.» (Secde sûresi, âyet: 17) âyeti ki, dört kelime ile maddî ve mânevî bütün arzu ve isteklerimizi müjdeliyor. Tehdîd hususunda

çük düşürerek onlara karşı pek serbestçe umûmî bir meydan okumaya

وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ
وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ

«O peygamberler düşmanları üzerine Allah'tan zafer istediler de her inadcı zâlim de hüsrana uğradı... Onlara azap edileceği zaman ölüm sebepleri kendilerini her taraftan saracak da yine ölüp kurtulamıyacaklardır.» (İbrâhîm sûresi, âyet: 15, 17), men etme ve azarlamada

فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ
مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ

... «Biz de her birini günahı ile yakaladık. Kiminin üzerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik, kimini korkunç gürültü yakalayıverdi, kimini yere batırdık, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyordu, fakat onlar kendi nefislerine zulmediyorlardı.» (Ankebût sûresi, âyet: 40) âyeti, va'z ve irşâdda

أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ۞ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ۞
مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ۞

«Gördün ya artık onları senelerce zevklendirsek, sonra kendilerine verilen azap va'di gelip çatarsa, o yaşadıkları zevklerin kendilerine hiç faydası olmıyacaktır.» (Şuârâ sûresi, âyet: 205-207), ilâhiyatta da

اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ
عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ

«Allah, her dişi neye gebe kalır, onu bilir. Rahimlerin neyi eksik ve neyi ziyâde edeceğini de bilir. Allah katında her şey bir ölçü iledir. O, gaybı ve hazırı bilen çok büyük üstün varlıktır.» (Ra'd sûresi, âyet: 8-9) âyetlerinin benzerinin getirilemiyeceği ilk bakışta anlaşılıp kabul edilir.

7 — Bir mânâdan öbürüne geçme ve çeşitli eşyâyı anlatma şeklinde çok kere insan sözlerinin iltibas güzelliği ortadan kalkarak belâğat derecesinden düştüğü sezilir. Kur'ân'da ise bir hikâyeden diğerine ve bir mânâ ve hüküm çeşidinden öbürüne geçiş ve bir sûrede emir, nehy, haber, soru, va'd, vaîd, tevhîd, sıfatlar, peygamberlik, temsil, teşvik, tehdid ve daha bir çok çeşitli mânâlar bulunduğu halde fevkalâde belâğat derecesinden düşmeyerek tam bir akıcılık ve son derece güzel bir

kâlkan yüce Peygamber'in büyük dâvâsının sonucunun ne olacağını an-

intizam görülür ki, arap edebiyatı otoritelerinin akılları bu bakımdan da hayran kalmıştır.

8 — Kur'ân'ın bir çok yerinde az sözle çok mânâ ifâde edilmiştir. Hattâ kısa sûrelerin de bütün dinî gerçekleri ifâde ettiği İmâm-ı Fahruddîn-i Râzî'nin Mefatîhu'l-Gayb adlı tefsirine başvurularak pek kolay anlaşılır.

Tafsilâtındaki topluluğu ve tertibinin güzelliği de akıllara durgunluk verir. Meselâ: Sâd sûresinin ilk sayfasını düşünelim: Önce Peygamber efendimize hitâb edilip söz te'kîdi üslûbu ile şeref ve tenbih dolu olan Kur'ân'a yemîn edilmiştir. Sonra münkirlerin izzet-i nefse düşerek Kur'ân hakkında yaptıkları münâkaşa ve çekişmeleri ile eski nesillerde helâk olmalarına Allah'ın irâdesi bulunmuş olan kâfirlerin bir kurtuluş çaresi bulamıyarak helâkin pençesine düşmeleri, Kureyş kâfirlerinin Hz. Peygamber'i yalanlayıp, Allah'ın birliğini haber vermesinden dolayı birbirlerine şaşkınlıklarını ifâde etmeleri, reislerin küfür üzerinde birleşerek putlara tapmaya devam hususunda birbirlerine tavsiyeleri, İslâm dininin, atalarından işitilmemiş, görülmemiş ve duyulmamış bir şey olduğunu ortaya atarak Kur'ân'ın bilhassa Hz. Peygamber'e indirilmiş olmasını akıllarına sığdıramadıklarına dair sözlerindeki kıskançlık ve çekememezlik belirtilerinin açık ve göz önünde olması, binâenaleyh kâfirlerin âcizlik ve çâresizlikleri teşhir edilerek dünya ve âhiret zarar ve rezâletine lâyık ve inkârcı milletleri sıralıyarak bu kavmin de onlar gibi azap ve helâke mahkûm oldukları beyan edilmiş, söz sırasında Allah'ın verdiği peygamberlik ve rahmete vesile olacak diğer emânetlerin hiç kimsenin engellemesiyle durdurulmak ihtimali olmadığı açıkça ifâde edilmiş sonra da geçmiş peygamberlerin ibretli hayat sahneleri geniş geniş anlatılarak Hz. Peygamber'in mübârek gönlüne türlü teselliler verilmesi hususuna geçilmiştir.

Bu türlü ifâdeler arasında o sayısız nüktelerle dolu kelimelerin, sûrenin sonuna kadar bir kaç konu değiştiği halde iki zıd vasıf sayılan doğruluk ve tatlılığı aslâ kaybetmiyerek devam etmesi edebiyat otoritelerinin bu alandaki sözlerinden apayrı oluşunu açıkça ve zorunlu olarak kabul ettirir.

Zira ekseriyetle büyük şâirlerin meydana getirdiği bir beytin bile ilk mısraındaki tatlılık ve güzelliğin ikinci mısrâda bulunmadığı görülür. Meselâ: İmriü'l-Kays'ın meşhur muallakasının ilk beyti olan

قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَىٰ حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ بِسِقْطِ اللِّوَىٰ بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلِ

«Durun da Dehûl ile Havmel arasındaki yolda sevgilisinin ve evinin hâtırası ile ağlaşalım.» beytindeki ilk mısra pek güzel ve derli topludur. Zira o kadarcık bir sözde şâir, sevdiğini ve onun evvelce oturmakta olduğu konağı anarak kendisinin orada durup ağlamağa başladığını ve arkadaşlarının da ona katılmaları ricasında bulunduğunu ifâde etmiş ve hiç tatlılığı bozmamıştır. Ancak ikinci mısra o evin sınırını belirtmekten başka güzel sayılacak bir şekil arzetmiyor.

Kur'ân'ın az sözle çok mânâ ifâde etmek bakımından âyetlerinin benzerini getirmeye kalkışanların da âcizlikleri ortadadır.

Meselâ: وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ «Size kısasta hayat vardır.» (Bakara sûresi, âyet: 179) âyetinin benzerini meydana getirmek iddiâsıyla edebiyatçıların söy-

lamak sevdasına düştüler ve dikkat nazarlarını o üstadlara çevirdiler.

lediği اَلْقَتْلُ اَنْفَى لِلْقَتْلِ «Öldürmek, öldürmeyi ortadan kaldırır.» cümlesi, kendilerinden gelen bir kaç sözün en seçmesidir. Halbuki yukardaki âyetin altı yönden bu sözden daha belâğatli olduğu gün gibi apaçık ortadadır:

1 — Âyet daha kısadır. Çünkü وَلَكُمْ sözüne bedel olarak onların sözünde bir kelime olmadığı ve bunun asıl mânâda rolü bulunmadığı için yalnız فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ «Kısasta hayat vardır.» cümlesinin harfleri sayılmalıdır. Bu cümlenin okunan harfleri ise on tane olduğu için ondört harften meydana gelen o cümleden daha kısa olduğu şüphesizdir.

2 — Onların bu cümlesi —her ne kadar kastedilen mânâ «Katili öldürmek halk arasında cinâyeti eksiltir.» demek olduğuna göre aslında doğru ise de— ilk bakışta bir şeyin varlığının kendi yokluğuna sebep olduğu zannını verdiği için görünüşte bozuktur.

Zira ma'rife olan bir sözü yine ma'rife olarak tekrarlamak umumiyetle cümlelerde aynı şeye delâlet eder.

Âyette ise bu zannın yeri yoktur. Çünkü bunun lügat mânâsı, bir nevi öldürmeden ibâret olan kısas, bir nevi hayata veya büyük bir hayata sebeptir, demektir. Bu mânâ ise görünüşte de, hakikatte de doğrudur. Hiç bir evirip çevirmeye muhtaç değildir.

3 — Onların cümlesinde «el-katl» kelimesi tekrarlanmıştır.

4 — O cümle yalnız öldürmekten, âyet ise hem öldürmekten, hem de yaralamaktan men etmektedir. Çünkü kısas her ikisini de içine alır.

5 — Edebiyat otoritelerinin cümlesi mânâyı dolayısiyle ifâde etmekte, Kur'ân ise esas gâye olan hayâtın devamına açıkça delâlet etmektedir.

6 — Haksızlıkla öldürmek de öldürmedir. Halbuki bu, öldürmeyi eksiltmez, aksine arttırır. Kısas ise yalnız meşrû olan öldürmeyi ifâde eder.

Belâğat kitaplarında bunlardan başka daha pek çok sebep sayılmıştır. Meselâ: Âyette kısasla hayat zikredilerek zıdları birleştirme sanatı ve hayâtı yok eden kısas hayata zarf yapılarak garâbet sanatı gösterilmiştir.

Biz onlara başvurmadan bu kadar özetliyebildik.

Yazarın yukarda işâret ettiği gibi Kur'ân'ın, gelecekteki olayları kesin ve doğru olarak haber vermesi de biraz genişçe açıklansa uygun olurdu. Fakat bu neviden bulduğumuz 22 kadar âyet vardır ki, her birinin sonradan görüldüğü gibi gaybdan haber verdiği hiç şüphe götürmez. Bunların hepsini geniş geniş açıklamak çok faideli olacak ise de konu dışı olacağı düşünülerek buraya pek yakın ilgisi bulunan yalnız şu âyetin açıklanması ile yetiniyoruz:

وَاِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا
شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا
فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

«Eğer kulumuz Hz. Muhammed'e indirdiğimiz Kur'ân'dan şüphede iseniz, haydi siz

Onların bu kadar çokluğuna ve son derece ustalığına bakarak bu işin hakkından geleceklerini ve er meydanından çekilmek küçüklüğünü aslâ

---

de onun benzerinden (fesâhat ve belâğatte ona eş) bir sûre getirin ve Allah'tan başka şâhitlerinizi (putlarınızla şâir ve âlimlerinizi) de yardıma çağırın. Şâyet (bu insan sözüdür) sözünüzde sâdık iseniz... Bunu yapamazsanız —ki hiç bir zaman yapamıyacaksınız— artık o ateşten sakının ki, onun odunu (kâfir) insanlarla taşlardır. O ateş, kâfirler için hazırlanmıştır.» (Bakara sûresi, âyet: 23-24).

İşte وَلَنْ تَفْعَلُوا «Zâten de yapamıyacaksınız.» cümlesi ile ilerde de Kur'ân'a hiç kimsenin karşı çıkamıyacağı haber verilmiştir ki, gerçekten de 19. yüzyılda bulunduğumuz halde bile Kur'ân'a karşı çıkabilen görülmemiş ve duyulmamıştır.

Allah'ın bu kesin ifâdesi, gaybdan haber vermek değil midir?

Bu âyet, bundan başka daha iki yönden Hz. Muhammed'in peygamberlik dâvâsında doğru ve haklı olduğuna şâhittir:

a) Tevâtürle naklolunduğuna göre biz, arap milletinin Hz. Muhammed'e düşmanlık yaptığını biliyoruz. Bunların, müslümanlığı bâtıl göstermeğe pek çok hevesle çalıştıkları halde bu şekilde âcizlik ve eksiklikle itham edilmelerinin de düşmanlıklarını bir kat daha arttıracağında şüphe olmadığına göre eğer güçleri yetseydi mutlaka Kur'ân'ın bir sûresine olsun benzer bir parça meydana getirip âleme yaymalıydılar.

Böyle bir parça ise aslâ meydana getirilmedi. Çünkü meydana getirilmiş olsaydı gizli ve açık bunca düşmanlar arasında yayılmaması mümkün olamazdı. Hattâ daha İslâm'ın ilk zamanlarında yayılarak Hz. Muhammed'in (hâşâ) yalancılığı dillere dolanır ve hiç kimse müslümanlığa yanaşmazdı. Hz. Peygamber'i ve ashâbını hicveden serserilerin sözleri ve kasîdeleri siyer kitaplarına tamamen alınmıştır.

b) Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmiyenler de akıl ve anlayış sahibi olduğunu inkâr edemezler ya. Böyle çok akıllı bir zât kendi dâvâsında doğru ve haklı olduğunu kesin olarak bilmemiş ve halkın, yukarda anlatıldığı gibi, benzeri bir metin meydana getiremiyeceklerini vahye dayanarak kestirmemiş olsa ithamların ên üst perdesinden tutturarak bütün şâir ve yazarları münâzaraya davet eder mi ve onların âciz kalacaklarını dâvâsının doğruluğuna şâhit ve delil gösterir mi? Çünkü bu iddiânın pek tehlikeli bir şey olduğu ortadadır. Zerre kadar şüphesi olan akıllı bir kimse hiç de mecburiyeti yokken söz yarışından başka iftihar ettikleri bir şeyleri olmıyan bir millet içinde böyle bir dâvâ ortaya atmaya cesâret edemez. Aksine, herkesi ikna edecek sağlam bir yol arar.

Zira Kur'ân'a gerçekten denk olabilecek belâğatli bir söz yazılıp ortaya atılıverse şâir ve yazarların hepsine karşı: «Hayır bu söz Kur'ân'a denk sayılamaz.» demek ve böyle değersiz bir sözle âlemin ağzını tıkamak mümkün olur mu?

Eski kitaplarda da açıklandığına göre yalandan peygamberlik iddiâsına kalkışan kimse, geleceğe ait bir haber verse ve aslı yok iken bir şeyi Allah'a isnad etse mutlaka haber verdiği şeyde onun yalanı ortaya çıkar. Onun tesâdüfen doğru çıkması Allah'ın hâkim olan kanunlarına göre imkânsızdır. Gerçekten de Allah'ın ilim ve hikmeti böyle yüce zâtına iftira eden kimsenin dâvâsındaki asılsızlığı açıklamayı gerektirir.

Hattâ mütenebbî denen böyle kimselerin büyü ve kâhinlikle de bir hârika gösterebilmesi imkânsızdır. Yoksa hikmet sâhibi olan ulu Allah'ın, bâtılı hakka karıştıranlara yardım edip onları desteklemesi gerekir. Bu da imkânsızdır.

Şu halde mâdem ki Hz. Muhammed'in diğer sözleri gibi bu sözünün de doğru

kabul etmiyeceklerini zan ve tahmin ettiler. Belâğat alanında birincilik şerefini kazanmış olan o koca erlerden pek güçlü kuvvetli münâzaralar beklemekte iken âcizlik ve şaşkınlıktan başka bir hüner ve hattâ ekserisinde eksikliği kabul ederek müslüman olmaktan başka bir hareket

---

olduğu anlaşılmıştır —Mu'tezile imamlarından Nazzâm'— ın dediği gibi bu edebiyatçıların, aslında Kur'ân'ın benzerini ortaya çıkaracak güçleri bulunup da Allah, onlara meydan okuduktan sonra bu gücü ellerinden almıştır da dense— herhalde peygamberlik dâvâsında Allah tarafından tasdik edilmiş olması ve doğruluğunun meydana çıkarılması, Allah'ın irâdesine uygun olup tasdik edilerek kendisine uyulmasının vâcip olduğu iyice aydınlığa çıkmış olur.

Halbuki yukarda belirtildiği gibi Kur'ân bir çok yönlerden insan gücünün üstünde olduğu için arap edip ve şâirleri onun benzerini meydana getirememişlerdir. İşin aslı Nazzâm'ın dediği gibi değildir. Çünkü onların şaşkınlığı, onun benzerini meydana getirmek kolay bir iş olduğu halde ona karşı çıkacak güçleri olmadığından dolayı değildi. Kendilerinden böyle bir söz işitilmemiştir. Nakledilen edîb ve şâir sözleri hep Kur'ân'ın güzelliği, akıcılığı ve fesâhat ve belâğatteki üstünlüğü sebebiyle şaşkınlıklarını açıkça ifâde eden sözlerdir. Bunda hiç şüphe yoktur.

Hem de Nazzâm'ın dediği gibi bu âcizlik edîblere yakışmazken, meydan okumadan sonra onlara musallat olmuş bir durum olsaydı daha önce söylemiş oldukları sözleri de unutmuş değillerdi ya.Meydan okununca onları ileri sürmeleri gerekirdi.

Halbuki Kur'ân inip okundukça âyetlerini kendi kasîde ve hutbeleriyle karşılaştırarak onun insan sözüne benzemediğini anlamışlar ve bu gerçeği itiraf etmek zorunda olduklarını da sezmişlerdi. Fakat bir aralık ortada Muallaka-i Seb'a kalmıştı. (Ukkâz panayırında bütün edîblerin takdirini kazanarak Kâ'be duvarına asılan 7 kasîdeye Muallaka-i Seb'a denir.) Fesâhat ve belâğat konusu açıldıkça onları okuyanlar bulunuyordu. Sonradan belâğat derecelerinin en üstünde bulunan Kur'ân âyetlerinden

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ
وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

«Ey arz, suyunu yut ve ey gök, yağmuru tut, denildi. Su çekildi ve iş bitirildi. Gemi de Cûdî dağı üzerine oturdu ve: Zâlimler helâk olsun! denildi.» (Hûd sûresi, âyet: 44) âyeti nâzil olunca edîblere pek çok tesir ederek ruhlarına işledi de İmriü'l-Kays'ın kızkardeşi «Kur'ân'a karşı artık kardeşimin şiirinin de iftihar alanında tutulmasının hiç bir mânâsı kalmadı.» diyerek varıp İmrîü'l-Kays'ın asılı kasîdesini Kâ'be duvarından indirdi. Onun alt tarafındaki kasidelerin de hükmü kalmadığı için birer birer onlar da indirildi. (Bu âyetin içine aldığı belâğat ve görülmemiş sanat çeşitleri pek çok olup Miftâh-ı Sükkâkî şerhlerine başvurularak öğrenilebilir.)

Kur'ân'ın büyük bir kitap olup bütün gerçeklerden bahsetmesi yanında çelişmeden uzak olmasının da, gerçekten büyük bir mu'cize olduğu inkâr kabul etmez. Bunun içindir ki bu yönden de onun Allah sözü olduğuna bir delil bulunması akla pek uygundur. Nitekim

göremediler. Bunların eski dinlerine ne kadar bağlı olduklarını da bildikleri için böyle kendi yol ve dinlerine aykırı yeni bir dini kabul etme-

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

«Onlar hâlâ Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu ve mânâsını düşünmiyecekler mi? Eğer o Allah'tan başkası tarafından olsaydı, muhakkak ki içinde birbirini tutmıyan bir çok söz ve ifâdeler bulurlardı» (Nisâ sûresi, âyet: 82) âyetiyle bu gerçeğe işâret edilmiştir. Çünkü insanlar hatadan uzak olmadığına göre, yazdıkları büyükçe kitaplarda birbirine aykırılık ve farklılık bulunmaması imkânsızdır. Bu normaldir. Hattâ diğer milletlerin ellerindeki kitaplarda bir çok yönden birbirine aykırılık ve ayrılıklar bulunduğunu Izhâru'l-Hakk adlı eserinde Hindistan'lı Rahmetullah efendi isbat ederek, bunu onların Allah sözü olmadığına delil kabul etmiştir.

İlerde daha geniş olarak anlatılacağı gibi Kur'ân'ın bütün ilimleri içinde toplaması da mucizeliğine ayrıca delil olabilir.

جَمِيعُ الْعِلْمِ فِي الْقُرْآنِ لَكِنْ تَقَاصَرَ عَنْهُ أَفْهَامُ الرِّجَالِ **«Bütün ilimler Kur'ân'dadır ama, insanların anlayışı buna erişememektedir.»** (Hz. Ali).

Kur'ân'ın işte bu beş yönden Hz. Peygamber'in mucizesi olduğuna

قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا **«De ki: Kur'ân'ı göklerde ve yerdeki bütün sırları bilen Allah indirdi. Hakikaten Allah Gafûrdur, Rahîmdir.»** (Furkan sûresi, âyet: 6) âyetiyle de işâret edilmiş ve bu hususa dikkat çekilmiştir.

Zira Kur'ân'ın belâğatinin insan gücünün üstünde olması sebebiyle misli görülmemiş bir üslûbla gelmesi, bütün dînî gerçeklerle çeşitli ilimleri içinde toplaması ve bunun yanında tenâkuzdan uzak olup haber verdiği gayb olaylarının da dâimâ doğru çıkması, yer ve göklerin bütün gerçek ve sırlarını bilip, ezelî ilminden bir zerrenin bile dışarı çıkması mümkün olmıyan Allah'ın yüce katından inmiş olduğuna apaçık şahâdet eder.

Yazarın, açıklamasına geçmediği mucizelik yönlerini de topluca olsun açıklayalım. Zira bunların da her biri Kur'ân'ın büyük bir mucize olduğunu kuvvetle ifâde eder. Belki ekserisi gözle görünen şeyler olduğu için belâğat ve güzellik gibi yüce meziyetleri anlıyamıyanlara daha çok kanâat vereceği şüphesizdir:

1 — Kur'ân'ı ezberlemenin Allah'ın yardımı ile pek kolay olması.

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **«And olsun ki, biz Kur'ân'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Fakat düşünen mi var?»** (Kamer sûresi, âyet: 17, 22, 32, 40) âyeti de bu büyük nimete dikkati çekiyor. Gerçekten de Kur'ân'ı kısa zamanda ezberlemek küçük çocuklar için bile kolay olmaktadır. Bu sayede doğu ve batı İslâm ülkelerinde her zaman bulunan hâfızların sayısı 100.000 den fazladır, daha az değildir.

İstanbul'umuzda Allah'ın izniyle camilerde 7-8 yaşlarında çocuklar görüyoruz ki, Kur'ân'ı sûre sûre en mükemmel şekilde ezbere okuyorlar.

12 yaşlarında çocuklar biliriz ki, seb'a ve aşereden sonra takrîb rivâyetlerini ve vücûhu tamamen ezberleyip kavrıyarak kırâat ilminden icâzet (diploma) almış-

lerine dikkatle bakarak Hz. Peygamber'in dâvâsının doğruluğuna her şüpheden uzak ve kesin bir kanâat sahibi olduklarını anladılar.

Bununla beraber âcizlik ve şaşkınlığı onların hepsinde görmek ile beraber onun peygamberliğini kabul etmek hususunu aynı şekilde göre-

---

lardır. Bunlar arasında kız çocukları da vardır. Bunun da büyük bir mucize olduğunda şüphe edilmemelidir. Çünkü hiç mânâsı bilinmiyen bir Türk çocuğunun Kur'ân'ı tam olarak ezberleyip büyük bir ustalıkla okuyabilmesi aklın ötesindedir. Hattâ her zaman iftiharla görülen bir şey olmasa insanın inanmıyacağı gelir.

Şüphesiz bu şeref ve faziletin meziyet ve üstünlüğünün hakkı ile takdir edilmediği bu zamanda bile bütün Avrupa'daki İncil hafızları bir araya toplansa, İslâm ülkelerinin yalnız birindeki hâfızların sayısını bulamazlar.

Öyle hâfızlarımız vardır ki, sahip oldukları kuvvet ve maharet sayesinde bir harf eksik veya fazla okumak değil, belki i'rab ve binâsında bile yanılmadan Kur'ân'ı başından sonuna kadar ezbere okuyarak yazdırabilirler. Kur'ân'ın tahriften korunmuş olması da bu sayededir.

2 — Her zaman ve her yerde okunarak, kıyâmete kadar şeklini muhafaza etmesi. Diğer peygamberlerin isê mucizeleri gibi kitapları da tamamen devamlı değildir. Kasîde-i Bür'e sâhibi merhum İmâm Bûsîrî:

دَامَتْ لَدَيْنَا فَفَاقَتْ كُلَّ مُعْجِزَةٍ مِنَ النَّبِيِّينَ إِذْ جَاءَتْ وَلَمْ تَدُمِ «**Bizim yanımızda devam edip peygamberlerin bütün mucizelerinin üstüne çıktı. Çünkü onlar geldi ve devam etmedi.**» beytiyle bu gerçeğe işâret etmiştir.

Hakikaten bir peygamberden duyulup nakledildiği gibi kalmış ve kendisine hiç kalem karışmamış Kur'ân'dan başka bugün hiç bir kitap bulunmadığını bütün ilim adamları kabul eder. Eski kitapların türlü tahriflere uğratılmış olduğu o kadar açıktır ki, bunun gizlenmesinin mümkün olmadığı mensuplarınca bile bilinmektedir.

Okumakta olduğumuz Kur'ân'ın Allah sözü olduğunda şüphe edenler çok ise de bizzat Hz. Peygamber'in, ümmetine yayıp öğrettiği kitap olduğunda şüphesi olan kalmamıştır. Her zaman bir sürü dinsiz ve inadcı muhâlifler bulunur ve Kur'ân'ı tahrif etmeye çalışır ise de imkân bulamadıkları için elleri boş ve zararlı çıkarlar. Çünkü bir mushafı tahrif etmek aslında kolaydır. Fakat hâfızların ezberindekini tahrif etmek mümkün olmadığı için tabîî olarak o mushaf yine düzeltilir.

Muhafazasını Allah'ın üzerine aldığı bu kitabı tahrife çalışmak boşuna ve yersizdir. Evet, bu muhafazayı müjdeleyen birkaç âyet vardır:

وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ «**Muhakkak ki o, çok şerefli bir kitaptır. Ona ne önünden, ne ardından (hiç bir sûretle) bâtıl yaklaşamaz.**» (Fussılet sûresi, âyet: 41-42),

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ «**Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı biz indirdik ve onu tahrir ve değiştirmeden biz koruyacağız.**» (Hicr sûresi, âyet: 9).

Hz. Peygamber'in koruyucusu da Allah olduğu için kaç kere canına kasteden hainlerin hile ve zararlarından korunmuş olduğunu onun mağara hikâyesini ve savaşlarını etraflıca okumuş veya duymuş olanlar bilir.

Allah'ın bu yardımını tasvir eden Bür'e sahibi:

medikleri için bu dördüncü fırka bir incelemeye daha lüzum gördüler ve itirafa yanaşmıyarak hâlâ tereddütte bulunan edipler arasındaki derin ve tenkidci zatları daha basiretli bir durum ve davranışta bularak artık

---

وِقَايَةَ اللهِ أَغْنَتْ عَنْ مُضَاعَفَةٍ مِنَ الدُّرُوعِ وَعَنْ عَالٍ مِنَ الْأُطُمِ «Allah'ın sevgili peygamberini melek v.s. gibi gayb orduları ile koruması, kat kat zırh giymesine ve sağlam kalelere sığınmasına ihtiyaç bırakmazdı.» diyor.

3 — Kur'ân tekrar tekrar okunup dinlendikçe aslâ usandırmaz. Bu özelliği de insan sözü olmadığına delildir.

Çünkü bir gazel, kasîde veya fevkalâde yazılmış bir makale ne kadar güzel olsa birkaç kere okunduktan sonra insan ondan usanır. Kur'ân'ı okumakta ise bambaşka bir zevk ve tatlılık vardır ki, insanın okudukça okuyacağı gelir.

Hele biraz da mânâsı anlaşılır ve bunun yanında insanın kalbi dünya işleriyle ilgiyi azaltarak Allah'a yönelirse Kur'ân'ın tadını ve neşesini başka hiç bir şeyde bulamaz.

Sâtıbiyye kasîdesindeki şu beyt bu gerçeği ne güzel tasvir ediyor:

وَخَيْرُ جَلِيسٍ لَا يُمِلُّ حَدِيثُهُ وَتَرْدَادُهُ يُزْدَادُ فِيهِ تَجَمُّلًا «Kur'ân, insan için öyle iyi bir arkadaştır ki, sohbetine hiç doyum olmaz. Tekrar okuyup düşündükçe de güzellik ve tatlılığı bitip tükenmez.»

4 — Kur'ân okunurken okuyana ve dinleyenlere ister istemez bir korku ve heybet gelmesi. Bu hal çok kere tefsirini bilmeyen ve mânâsını anlamıyanlarda bile görülür. Bir hıristiyan, müslüman mekteplerinden birinin önünden geçerken Kur'ân okuyan bir çocuğun sesi kulağına gelince durup ağlamağa başlamış ve sebebini soranlara Kur'ân'ın tesiriyle kalbinde korku meydana geldiğini söylemiştir.

Bedevî araplardan biri: فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ «Şimdi sen emrolunduğun şeyi çatlatırcasına bildir ve müşriklerden yüz çevir (sözlerine aldırma).» (Hicr sûresi, âyet: 94) âyetini işittiği gibi secdeye varmış ve «Bu sözün fesâhatine secde ettim.» demiş. Diğer biri de Yûsuf sûresi okunurken فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا «Yûsuf'tan ümidlerini kesince fısıldaşarak tenhâya çekildiler.» (Yûsuf sûresi, âyet: 80) âyetini işitince: «Ben şahâdet ederim ki, hiç bir insan buna benzer bir söz söyliyemez.» diyerek fevkalâde duygulanmıştır.

İslâm'ın ilk zamanlarında Habeşistan'a hicret eden ashâbdan Hz. Ali'nin büyük kardeşi Câ'fer Tayyâr, Necâşî'ye ve onun adamlarına Meryem sûresinden Hz. İsâ'nın mübârek vasıf ve hallerini anlatan âyetleri okumağa başlayınca hepsi bu âyetlerin tesiriyle ağladı. Hattâ Câ'fer okumayı bitirinceye kadar gözlerinin yaşı dinmedi ve sonunda Necâşî hıristiyanlıktan dönerek müslüman oldu. Çünkü Kur'ân'ın haber verdiği şeyleri akıl ve hikmete uygun bularak, hıristiyanların Hz. İsâ hakkındaki inançlarının bâtıl olduğunu anlamıştı. Ayrıca bir çok hediye ile beraber hıristiyan bilginlerinden 70 kadarını Hz. Peygamber'in huzuruna göndermiş, Peygamber efendimiz de onlara Yâsîn sûresini bizzat okumuş, hepsini de fevkalâde bir korku kaplıyarak pek çok ağlamışlar ve hemen müslüman olmuşlardır. Hattâ bun-

onların vaziyetini hiç gözden kaçırmamağa ve aslâ onlardan ayrılmamağa karar verdiler.

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَىٰ أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

lar hakkında «**Peygamber'e indirilen Kur'ân'ı hıristiyanların anlayışlıları dinledikleri zaman, hakkı anladıkları için gözlerinin yaşla dolup boşandığını görürsün. Onlar şöyle derler: Ey Rabb'imiz, imân ettik. Şimdi bizi şahâdet getirenlerle beraber yaz!**» (Mâide sûresi, âyet: 83) âyetleri nâzil olmuştur.

Bu âyetin üst tarafındaki وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ

«**Sevgi bakımından mü'minlere en yakın olanları, "biz hıristiyanız," diyenleri bulacaksın.**» (Mâide sûresi, âyet: 82) âyetinde hıristiyanların yahûdîler gibi olmayıp, onların az çok kalb inceliğine sahip olduğu, içlerinde gerçekleri anlıyan zatlar bulunduğu ve müslümanlığı kabul etmekten çekinmedikleri açıklanmış, sonra da bu âyette Habeşistan'dan gelen bu bilginler methedilmiştir.

(Eski Habeşistan krallarının umûmî adı Necâşî idi. Bu zâtın adı Ashame'dir. Kendisi başa geçmeden önce arap ülkelerinde uzun zaman kalmış ve arapçayı güzelce öğrenmişti.

Peygamberliğin 5. yılı, Kureyş'lilerin pek çok sıkıştırıp eziyet etmelerine dayanamıyan müslümanlar Hz. Peygamber'in izniyle, adâlet ve insafını işitmekte oldukları Necâşî'nin idâresi altındaki Habeşistan'a hicret etmişler ve kadın erkek yüzden fazla sahâbeyi pek çok gözettiği için onlar yıllarca orada kalmışlardır.

Kendisi Bedr savaşı sırasında hayatta idi. Hattâ Hz. Peygamber'in o savaşta ilk olarak zafer kazandığını haber aldığı gün, misafirleri olan müslümanları yanına çağırttı. Yanına vardıklarında kendisini tahttan aşağı inmiş ve bir takım eski elbise giymiş olduğu halde buldular. Onlara hitâben: «İncil'de yazılıdır ki: Cenâb-ı Hakk bir kuluna yeniden bir nimet verdiği zaman onun da durumuna göre bir teşekkür olarak tevazu göstermesi gerekir. Bu günlerde ise bize Allah büyük bir yardımda bulunmuştur. Hz. Peygamber filan yerde düşmanları ile savaşarak kesin bir zafer kazanmıştır.» deyip olayı anlatarak hepsini sevindirmiştir. Daha sonra gelen Hz. Peygamber'in mübârek mektubuna da pek güzel cevap vermiş olduğu siyer kitaplarında yazılıdır.

Necâşî H. 8 yılında vefat etmiş ve Hz. Peygamber'in emriyle Medîne'de gıyâben cenâzesi kılınmıştır.

Nûrullah Şüsterî, tefsirinde şöyle anlatır: Büyük bilginlerden Tecrîd şârihi merhum Ali Kuşçu Mâverâünnehir'den Anadolu'ya geldiği sırada yahûdî âlimlerinden biri İslâm'ın esaslarını öğrenmek arzusu ile kendisiyle görüşmüş ve aralarında bir ay kadar münâzara devam etmişse de Ali Kuşçu'nun getirdiği deliller ona bir kanâat vermemiştî.

Sonra bir sabah Ali Kuşçu'nun evine geldiğinde üstâd Kur'ân okuyordu. Eve girer girmez işittiği Kur'ân'ın fevkalâde tesirine dayanamıyarak hemen üstâdın bulunduğu odaya girdi. Artık şüphesi kalmamıştı ki, hemen müslümanlığı telkin etmesini istedi. Ali Kuşçu telkin edince, bunca aklî delilleri işittiği halde kanâat getirememişken şimdi böyle kolayca müslüman olmasının sebebini sordu.

Fakat bu derin ve tenkidci zatlar dediğimiz kimseler, yukarda anılan üçüncü fırkadır ki, bunların tereddüdleri, Kur'ân'ın belâğatini mucizelik için yeter bulamadıklarından değildi. Bunlar daha çok ihtiyat-

---

Yahûdi: «Evet, şimdi Kur'ân'ın Allah sözü olduğunu kesin olarak anladım. Çünkü ömrümde sizin gibi çirkin sesli bir kimse işitmiş değildim. Öyle olduğu halde okuduğunuz Kur'ân, gönlümde öyle bir korku ve alâka meydana getirdi ki, anlatamam. Bu sesle beraber kalbimin tâ ortasına tesir eden şu Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunda şüphe etmek yersizdir.» demiş ve hakikaten bu sayede iki cihan saâdetine kavuşmuştur.

Bu Kur'ân'ın mucizeliği konusu pek önemli olduğu için sözü uzatmış ve normal hududunu aşmış gibi olduk. Ancak maksadımız, konuyu iyice aydınlatmak olduğu için, okuyucular tarafından mazur görüleceğimiz şüphesizdir.

Hattâ faydalı bir ilâve olmak üzere yazacağımız şu üç noktayı da bir fazlalık saymazlar ümidindeyiz:

1 — Hz. Peygamber'in en büyük mucizesinin, söz çeşidinden olan Kur'ân'dan ibâret oluşu, peygamberlerin mucizeleri hakkındaki Allah'ın kanununa ve aranan hususlara uygundur. Çünkü her devirde peygamberlerin muçizeleri en çok şöhret ve itibar kazanmış olan şeyler cinsinden olur.

Meselâ: Hz. Mûsâ'nın peygamberliği devrinde büyücülük pek çok meşhur olduğu için Cenâb-ı Hakk ona bir asâ vermişti ki, gereğinde ejder olurdu. Hattâ Fir'avn'ın Hz. Mûsâ'ya karşı çıkarmak için topladığı büyücülerin bu konuda usta olup, büyünün sırf bir hayal sanatı olduğunu bildikleri için Hz. Mûsâ'nın asâsının büyük bir ejder olarak onların büyü âletlerini tamamen yuttuğu halde hacminin hiç büyümediğini, sonra da asâ şekline döndüğünde o malzemelerden gene ortada bir şey kalmadığını görerek bu durumun olağan üstü bir şey olup, büyü çeşidinden olmadığını kesin olarak anladılar da hemen iman ettiler. Fir'avn ise bu gerçeği anlamadığından onun da büyü olduğunu, Hz. Mûsâ'nın da büyü ilminde büyücülerden daha ileri ve onların üstâdı bulunduğunu iddiâ ederek imana yanaşmadı.

Hz. İsâ'nın devrinde de tıb ve hekimlik pek çok itibarda olduğu için Cenâb-ı Hakk, onu körlerin gözlerini açmak ve ölüleri diriltmek gibi doktorların yapamıyacağı mucizelerle göndermişti.

Hz. Muhammed devrindeyse şiir ve hitâbet her şeyden çok itibar ve şöhret kazanmış ve arapların gerek şehirlileri ve gerek göçebeleri arasında fesâhat ve belâğat insanın üstünlük mi'yar ve mihengi kabul edilmişti. Şehirlerinde normal bir fesâhat ve üstün bir belâğat olduğu gibi göçebeleri de pek güzel ve sade şiirler ve hitâbeler yazarlardı. Hepsi de şiir ve nesir olarak büyü gibi sözler söylerlerdi. Bunun için Hz. Peygamber'e belâğatin en yüksek derecesinde bir kitap geldi de karşılaşmaya çağırılan şâir ve yazarlar, yukarda anlatıldığı gibi, onun benzerini meydana getirmeğe türlü sebeplerle mecbûr olduklarını anlamış iken içlerinden biri veya birkaçı çıkarak onun kısa bir sûresini bile taklid edemeyince Allah sözü olduğu pek kolay anlaşıldı.

2 — Kur'ân'ın hep birden gelmeyip, âyet âyet ve sûre sûre parçalanarak gelmesinin hikmetleri pek çoksa da bazıları şu şekilde açıklanabilir:

a) Kur'ân'ın hepsi birden gelseydi insanların, ilâhî hükümler ile birdenbire mükellef tutulmaları gerekirdi ki, arap milleti için bunun getireceği zorluk tahminlere sığmaz.

Bunu anlatmak için sahâbeden bazısı demiştir ki: «Allah'ın bize en büyük lûtfu sayılabilecek nimeti, Kur'ân'ı hep birden indirmemesidir. Çünkü biz hepimiz müşrik idik. Eğer ilâhî hükümlerin hepsi birden bize teklif edilseydi pek ağır ge-

lı olduklarından, tanıdıkları üstün söz vasıflarını iyice inceleyip basiret ve kanaatlerini artırmak faziletini kazanmağa çalışıyorlar ve aradıkları özellik ve üstünlükleri Kur'ân'da pek mükemmel ve hattâ hârika

---

lirdi. Bu yüzden müslümanlığı kabul etmeye bütün bütün yanaşmazdık. Fakat Hz. Peygamber bizi önce yalnız şahâdet kelimesine dâvet ederek, onu kabul edip imanın zevkini tattığımız zaman yavaş yavaş gelen Kur'ân âyetleriyle emredilen hükümleri Allah'ın lütuf ve yardımı ile birer birer kabul etmek bize pek kolay geldi. Böylece müslümanlığa tamamen bağlanabildik.»

b) Kur'ân âyetlerinin zaman zaman gelişi, Hz. Cebrâîl'in tekrar tekrar görünmesini gerektiriyordu. Bu ise Hz. Peygamber'in mânevî gücünün artmasına sebep olup, peygamberlik vazifelerini tamâmen yerine getirirken kâfirlerin yaptığı eziyetlere dayanmasını kolaylaştırıyordu.

c) Kur'ân âyetlerinin bazısı insanların sorduğu sorulara cevap olarak, bazısı da yeni olayların hükmünü açıklamak için gelerek fesâhat ve belâğate zaman zaman kaybdan haber verme de eklenir ve herkesin basîretini arttıran kuvvetli sebepler bir araya gelirdi.

d) Kur'ân'ın benzerini meydana getirmeye dâvet eden teklif mâdem ki, tamamını değil, kısa bir sûresi kadarını dahi onların taklid edemiyeceğini açıkça iddiâ etmişti. Kur'ân'ın nâzil olan her parçasını taklîd edemiyecekleri anlaşılınca tamamını hele hele taklîd edemiyecekleri aydınlanmış oldu.

3 — Allah'ın birliği konusunu, kıyâmet ve peygamberlerin hayat hikâyelerinin Kur'ân'ın bir çok yerinde tekrar edilmesi birçok sebebe bağlıdır:

a) Bunların tekrarlanması, sağlamlaştırmak ve kuvvetlendirmek içindir. Kur'ân'ın muhâtablarının durumu da bunu gerektirirdi. Zira araplar genel olarak putperest olup, peygamberlerin kıyâmet ve âhirete âit sözlerini inkâr ederlerdi. Diğer miletler de çoğunlukla böyle idi. Üstelik Hind, Çin ve Fars ülkelerinde mecûsîlik de çoğalıp gelişmişti.

Hıristiyanların durumu daha acayipti. Bunların itikadı son derece ifrat ve tefrit içindeydi. Demek oluyor ki, Kur'ân inerken bu üç meseleyi inkârdâ hemen hemen bütün âlem birleşmiş gibiydi.

Bu sebeple şâir ve yazarların âdetince Kur'ân'ın cümleleri diğer yönlerden kuvvetlendirildiği gibi bir sûrede açıklanan mânâ ve gerçekler diğer sûrelerde de hatırlatılıp tekrar ediliyordu.

b) Bunların tekrarlandığı âyetlerde belâğatin üstün derecesi muhafaza edildiği halde kısa kesme ve uzatma gibi çeşitli üslûblar ile derinleştirilmiştir ki, Kur'ân'ın mucize olduğu bütün şâir ve yazarlarınca hakkiyle anlaşılsın. Zira bir hikâye veya mesele bir tek tarzda yalnız birkere anlatılsa idi, onlar diyebilirlerdi ki: «Buna dâir güzel sözler bunlardan ibârettir. Bu durumda belâğatin tesâdüfî olması ihtimali vardır.» Belâğatli söz söyliyenler arasında ise dâimâ ifâde üslûbunca farklılık bulunur. Kimisi az sözle kimisi de çok sözle daha güzel ifâde eder. Bu halde bu üslûbla ifâde edemiyenin, diğerlerinden de âciz olması gerekmez.

Ama bir mânâya dair birkaç üslûb ve başka başka güzel sözleri görünce bu çeşit mâzeretlerin hiç de yeri kalmaz.

Bilhassa peygamberlerin hayat hikâyelerinin tekerrür etmesinin başka sebepleri de vardır.

Meselâ: Hz. Peygamber'e, kavminin kötüleri eziyet edip de insan olarak onun da gönlü incinince zaman ve duruma uygun düşen bazı peygamberlerin hayat hikâyeleri kendisine hatırlatılıyordu

derecesinde buldukları için maksatlarına nâil olarak bunların da ebedî sâadetlerini elde ettikleri açıklanmıştı.

Buna göre bu fırkayı rehber edinerek bunların yolundan ayrılmamağa karar veren bu dördüncü fırka da sonunda doğru yolu buldular °.

BUNLARIN, ISRARLA İNKÂR EDEN ARAP BİLGİNLERİNE BAKMASI

Hattâ diyebiliriz ki, açıkça gerçeği kabul etmiyen şâir ve yazarların durumunu başîret gözüyle takib edenler bile iman etmeye yaklaşmış olurlar.

Çünki daha önce geçen bilginler bu kadar azarlayıp çekişme üzerine eğer güçlerinin üstünde olmasaydı Kur'ân'ın en kısa sûresi kadarını olsun hemen taklid ederlerdi de evlerini yıkan savaş belâsına hedef olmazlardı.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ

«Peygamberlerin haberlerinden kalbini kuvvetle tatmin edeceğimiz her haberi, sana hâdise olarak anlatıyoruz.» (Hûd sûresi, âyet: 120) âyeti bunu ifâde ediyor. Bazan da müslümanların düşmanları tarafından uğradıkları sıkıntıların benzeri anlatılarak onlara teselli veriliyordu.

Yahut da kâfirlere ibret verecek eski belâ ve felâketler veya henüz yeni müslüman olanlara imanlarını kuvvetlendirecek eski milletlerin durumunu açıklamak gerekiyordu. Kısaca yeri geldikçe anlatılan bir hikâyede bazan bir şeyi açıklamak asıl maksat olup, diğer parçaları ona tabi olarak kaydedilir, bazan da yine o hikâye tamamen anlatılır da başka bir yönü kastedilirdi.

6. Zannedilmesin ki, bu fırka sırf taklide iman etmiştir. İktidar sahibi olan akıllı zümrenin durum ve davranışlarını göz önüne alıp da gördükleri delillerden çeşitli hükümler ve bunlardan da sıralanan delillerle kıyas yapanlar hakkında bu zan ve görüşe yer verilir mi?

Bu yolda gerçeği bulanlar ayne'l-yakîn sahiplerinden olamazlarsa da ilme'l-yâkîn derecesinde oldukları inkâr edilemez.

Arap bilginleri gibi fıtrî bir kabiliyetle veya pek çok yıllarını harcayıp beyan ve belâğat dallarında fevkalâde bir alışkanlık kazanarak zevk sahibi olanlar ayne'l-yakîn derecesine ermişler ise de bu dereceye ulaşmak başkalarına nasîb olmıyacağı için belâğat ehlinin şahâdet birliğine varmaları ve bunu kuvvetlendiren tasdîk hususunda görülen dikkat ve uyanıklıkları belirtildiği şekilde dikkat nazarına alındıktan sonra biraz insaflıca düşünülürse Allah'ın yardımı ile ilme'l-yakîn derecesine açılan kapılarla karşılaşılıverir ki, bu da büyük bir saâdet ve tatminkâr bir kurtuluş yoludur.

Hâsılı, Kur'ân'ın en büyük mucize olduğunu bu şekilde de tasdik etmek mümkün ve hattâ makbuldür. Bununla beraber belâğatten başka ve herkese doğrudan doğruya Kur'ân'ın mucizeliğini kabul ettirecek pek çok delil bulunduğu da yukardaki açıklamamızda geçti. Bilhassa peygamberlik dâvâsını bundan böyle Kur'ân'dan başka parlak mucizelerle ve hattâ sadece Hz. Peygamber'in şahsında toplanan o fevkalâde mükemmelliklerle de pek açık ve makul bir tarzda isbat ve izah edeceğiz.

Bunların aklı müsâade eder miydi ki, kolay yolu bırakıp da en zor ve çetin olanını seçsinler? Hangi akıl sahibi vardır ki, hiç bir zaruret yok iken kolay ve tehlikesiz yolu bırakıp can ve malını mahvedecek büyük uçuruma kendini, çocuklarını ve yakınlarını atsın da, bile bile değerli yurdundaki güven ve düzeni bozup dağıtsın? Evet, kat'î bir mecbûriyet elverince —bazı sebepleri zanna da dayansa— akıllı insanlar «*Süngü ve mızrak-*

إِذَا لَمْ تَكُنْ إِلَّا الْأَسِنَّةُ مَرْكَبًا فَمَا حِيلَةُ الْمُضْطَرِّ إِلَّا رُكُوبُهَا

lardan başka binecek bir şey olmayınca, mecbur kalanın onlara binmekten başka çaresi olur mu?» esasına uyagelmişlerdir. İşte bu nevîden olarak arap kabilelerinin bir takımı da, hak ve gerçeği kavramaktan alıkoyan taassub körlüklerinden dolayı tasdik ve imandan geri kaldılar ve Kur'ân'a karşı çıkmaktan âciz oldukları anlaşılınca utançlarından kendilerini savaş tehlikelerine atmak zorunda kaldılar.

Çünkü taklîd ve taassub çıkmazından kurtulamıyan müşrikler için Allah'ın birliği inancını yayıp yerleştirmeye başlıyan Hz. Muhammed'i vazifesinden uzaklaştırmanın birinci yolu, Kur'ân'ı taklîd ederek dâvâsını gözden düşürmekti. Halbuki bunu beceremediler. Beceremediklerinde hiç şüphe yoktur. Az çok Kur'ân'ı andırır bir söz söyliyebilmiş olsalardı onu alkışlıyanlar ve belki de kibir yolunu tutarak: «Bu söz Kur'ân'a tamamen denk olabilir.» diyenler de bulunacaktı.

Kureyş'lilerin serseri takımının bütün hareket ve sözlerini nakleden siyer ve tarih bilginleri onu da naklederlerdi. Zira bu konuda dostların sustuğu kabul edilse de bu susmanın, düşmanların onu yaymasını engelleyemiyeceğini kabul etmemek mümkün değildir.

Bu konuda yenildikleri için var güçlerini kollarına vererek müslümanları sıkıştırmağa başladılar ve fırsat buldukça savaşlar hazırlayıp böylece müslümanlığın yayılmasını önlemeğe çalıştılar. Fakat çevirdikleri dolaplar hep kendi aleyhlerine dönüyordu.

Şimdi bunların, İslâm'ın nurunu söndürmek maksadiyle kendi kendilerini mahveden teşebbüslerini gören akıllı kimse Kur'ân'a karşı çıkmak hususunda ağır davrandıklarını ve mühimsemediklerini kabul edebilir mi? Mâdem ki «En kısa bir sureye denk olduğunu şâir ve yazarların çoğunluğunun kabul edeceği bir söz getirin de ben şu dâvâdan vazgeçeyim.» diyen Hz. Peygamber'in sözünü yalanlamak kolaymış, bunların hepsi deli mi idi ki, söz yerine kılıç ve dil yerine silah kullanmaya devam ettiler de, hiç bir hüner göstermeden mahvolup gittiler?

Binâenaleyh dördüncü fırkanın, iman eden arap ediplerinin hakikatleri ifâde eden sözlerini ve bahtiyar hallerini düşündükleri gibi, sapıklık ve azgınlık uğruna helâk olan dil bilginlerinin durumlarından da Kur'ân'ın münâkaşa götüren insan sözlerinden olmadığına dâir zorunlu

bir itiraf sonucu çıkararak iman ve anlayışlarını bununla da kuvvetlendirip aydınlatmış olmaları uzak bir ihtimal değildir.

CÂHIZ'IN KUR'ÂN'A KARŞI ÇIKAMAYIP DA SAVAŞA BAŞVURARAK MAHVOLAN BİLGİNLERİN DURUMUNA BAKMAK HAKKINDA GÜZEL BİR MAKALESİ

Bu alanda bir sonuç çıkarabilmek için merhum Câhız'ın[7] yazmış olduğu şu belâğatli makaleyi gözden geçirmiş olmalıdır. Bu makale pek derli toplu olduğu için şu şekilde naklediyoruz:

«Peygamber efendimizin peygamberlik zamanında arap kabilelerinin, Allah'ın hikmetiyle şâir ve hatipleri çok olup, arap dili zirveye ulaşmıştı. Hz. Peygamber, yakında ve uzakta bulunan bütün şâir ve yazarlarla herkesi Allah'ın birliğini kabul etmeye dâvet etti ve kesin de-

---

7. Bu zat büyük bir edîb ve mu'tezilenin meşhur imamlarındandır. Adı, Amr b. Bahr el-Kinânî'dir. Yüzü pek çirkin olduğu için lokma göz mânâsına Câhız lâkabiyle tanınmıştır.

Ebü İshâk İbrahîm en-Nazzâm'ın husûsî öğrencisi idiyse de, Kur'ân'ın mucizeliği konusunda ehl-i sünnetle beraberdi. Fakat felsefe kitaplarını inceliyerek onların bir çok makalelerini belâğatli ve güzel ifâdelerle kabul ettirmeğe çalışmış olduğu, Mevâkıf şerhinin sonunda yazılıdır.

Gerçekten fesâhat ve belâğatte üstün derecede olduğuna şâheserlerinden Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn adlı eseri de delâlet eder. Bu kitabın seçmeleri önce el-Cevâib matbaasında basılmıştır. Eserden çok faydalandık.

Kitâbul-Hayevân adlı kitabı da güzel bir eser olup, bir çok edebî fıkraları içine alır. Bunlardan başka makbul eserleri ve hoş latîfe ve hikâyeleri çoktur.

Vezîr İbnu'l-Amîd'in meclisinde birisi Câhız'ı aşırı derecede kötülemiş olduğu halde o kıymet bilir vezîr susmakla geçiştirmiş de sonra yanında bulunan Ebu'l-Kasim-i Seyrâfî'ye hitâben: «Bu giden, ahmak ve câhil bir kimsedir. Onun için Câhız'ın değer ve derecesini açıklamaya lüzum görmedim. Ben ona, binbir gayretle Câhız'ın değer ve büyüklüğünü anlatabilirdim. Fakat varıp eserlerini gözden geçirerek akıl ve terbiye sahibi olacak. Böyle zorbaca konuşanları o türlü faziletlerden haberdar etmek, onları takdir edenlerce yersizdir.» demiş.

Câhız, Bermekîlerin devrine yetişmiş ve onların bir çok lütuf ve iyiliklerinden faydalanmıştı da bu iyilikleri hep anardı. H. 255 yılında 90 yaşını geçmiş olduğu halde vefat etmiştir. Tabakat-ı Etıbbâ'da kaydedildiğine göre Yuhannâ adlı doktorun hatırlatmasına rağmen Câhız bir akşam yemeğinde çokça sütle balık yiyip o sabah felç olmuş ve uzun zaman yatağa düşmüştü. Şu kıta o sırada yazdığı şiirlerindendir

أَتَرْجُوْ أَنْ تَكُوْنَ وَأَنْتَ شَيْخٌ ... كَمَا قَدْ كُنْتَ أَيَّامَ الشَّبَابِ

لَقَدْ كَذَبَتْكَ نَفْسُكَ لَيْسَ ثَوْبٌ ... دَرِيْسٌ كَالْجَدِيْدِ مِنَ الثِّيَابِ

«Umar mısın ki, ihtiyarlığında da gençliğindeki gibi olasın? Nefsin sana yalancı ümitler verir. Fakat iyi bil ki, eskimiş bir elbiseye benzeyen beden, yenisi gibi sağlam ve taptaze olamaz.»

liller getirerek peygamberliğini isbat etti. Hepsini de susturup mazeret ve şüphelerini tamamen yok ettiği için ikrar ve imandan uzaklaştıracak nefis ve câhiliyyet taassubundan başka hiç bir şey bırakmadı. Binâenaleyh bu iki kötü şeyden kalbini temizleyenler kendisine iman etti. İnâd ve kibir peşine düşen serseriler takımı ise, Allah'ın nurunu söndürmek için boşuna gayretlerle savaş ateşini alevlendirdiler. Onlarla savaşmak hikmet ve hayra tamamen uygun olduğu için o şekilde davrandı da birçoğunun vücudunu ortadan kaldırdı.

Bununla beraber hiç bir zaman Kur'ân'ın delilleriyle ortaya çıkmaktan geri durmayıp dâimâ onlara bir surenin olsun dengini yazıp getirmelerini teklif ederdi. Hattâ onların âcizliklerini isbat ederek delillerini çürütmesi üzerine dediler ki: «Biz milletlerin tarihî mâcerâlarını, ilim ve hikmetlerini bilmiyoruz. Sen nasılsa bu hususları öğrenmişsin de bizim yapamadığımızı yapabiliyorsun.» O da dedi ki: Peki, öyleyse siz uydurma sözler yazın. Sizden mânânın doğruluğunu istemiyelim [8].

Onlar bundan da âciz kaldılar. İçlerinden bir kişi olsun özenip de bir sûre kadarını taklid etmeye cesâret edemedi. Çünkü böyle bir şey olmuş olsaydı mutlaka ona taraftar olanlar çıkardı da, kibirle olsun: «Evet, bu zat pek âlâ bu işi başardı.» diye hemen göklere çıkarırlardı.

Şimdi insafa gelelim. Onlar eğer Kur'ân'ın taklîd edilebilecek bir insan sözü olmadığını kesin olarak anlamamış olsalardı Hz. Peygamber'in taraftarlarını dağıtmak için pek kestirme olan bu yolu bırakıp da can ve mallarını harcamak ve yurtlarını terketmek gibi en büyük sıkıntılara katlanmalarına bir sebep bulunabilir miydi?

Akıl ve zekâda arap kabilelerinin, hele Kureyş kabilesinin dengi bulunmadığı gibi sayıya sığmıyan güzel ve eşsiz kasideleri ve belâğatli hutbeleri ortada dururken fesâhat ve belâğatteki ustalıkları da inkâr edilemez. Bunlar, bu sanatın erbabı olup, güzel söz söylemek en birinci iftihar konularını ve şeref ve şöhret kaynakları olduğu ilk anda kabul edilir. Hz. Peygamber'in onları son derece tahkir edip kışkırtarak münâzaraya dâvet ettiği ve hattâ bunu yapabilirlerse dâvâdan vazgeçeceğini açıklarken yapamıyacaklarını da kesin olarak haber verdiği bir gerçektir. Bu durum karşısında münazara kuvvetle gerektiği halde tam 23 yılda bir kişi çıkıp da: «Ey âlimler, beni dinleyin! İşte ben Kur'ân'a denk bir eser meydana getiriyorum.» demezse hepsini âcizlik ve şaşkınlık kaplamış olduğuna bundan daha büyük delil olur mu? Artık buna

---

8. Câhız'ın bu sözü

قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ

«De ki: Haydi onun gibi uydurma on sure getirin ve bunun için Allah'tan başka gücünüzün yettiğini de çağırın.» (Hûd sûresi, âyet: 13) âyetinden alınmıştır.

karşı bahane aramaya ve ihtimaller peşinde koşmaya akıllı insan meydan verir mi?»

Beşinci Fırka:

Bunların çoğunluğu belâğat ve fesâhat sahibi olmayıp, insan fertlerinden hiç birinin eserinde toplıyamadığı, Kur'ân'ın üstün vasıflarını farkedecek ilmî güçleri de olmadığı gibi, bilginlerin onu taklîd edemediklerini ve binâenaleyh Allah sözü olduğunu kabul ettiklerini veya savaşlarında mahvolunca'ya kadar şaşkınlık ve korku içinde her çareye başvurup durduklarını da dikkate almadılar.

Bu fırkanın gözleri yalnız tabiat âlemine yönelmiş olup, tabiat olaylarının bağlı bulunduğu tabiat kanunlarını değiştirmenin insan gü-

---

9. Yukardaki tafsîlâtın özü olan Câhız'ın bu sözünü münâzara kaidelerine uygun olarak ele aldığımızda neticesinin iki hükmü isbat ettiğini görürüz ki, bunlarla şöyle bir istisnâlı kıyas yapabiliriz:

Eğer arap bilginleri Kur'ân'ın dengini meydana getirebilecek olsaydı bunu hemen yaparlardı. O halde bunu yapamamışlardır.

İşte yukardaki açıklamaların bir kısmı bu kıyasın özünü, geri kalanı da istisnalı hükmünü isbat etmek içindir.

Kısacası: Âlimler Kur'ân'ın benzerini meydana getirememişlerdir Zira böyle enteresan bir olay gerçekleşmiş olsaydı, rakiblerin türlü yönlerden faydalanmasını gerektireceğine göre müslümanlığın daha başlangıcından beri her asır ve zamanda düşmanları dostlarından daha çok olduğu halde her yerde herkesçe duyulmaması akla ve âdete uymazdı.

Etraflıca araştırıp incelemeler en son dereceye vardırılmışken böyle bir haberin yayılması değil, âlimlerin katıldığı bir münazaraya ait küçük bir rivâyet bile bulunmamıştır.

Böyle bir eser meydana getirememiş olmaları onların buna önem vermemesinden değil, yapamadıklarındandır.

Zira âlimlerin akıl ve sağlam görüş sahibi oldukları bize kadar tevatürle gelen eserlerinden anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ın karşısına çıkmaya ise tekrar tekrar ve belki her sabah ve akşam davet edildikleri de bir gerçektir.

Ona karşı çıkabilseler açıktan iki büyük çıkarları olacaktı:

a) Şöhret ve şerefleri ile eski dinlerini korumak.

b) Savaş derdinden kurtularak rakibi yenmek.

Şimdi bu konuda tereddüd edenlere sorarız ki, acaba en az aklı olan bir insan kendisine büyük çıkarlar getirecek büyük bir zafer kazanabileceği halde fırsatı kaçırır da bile bile din ve dünyasını mahvedecek yola gider mi?

Görülüyor ki, aklı olan, büyük menfaatler hissedince gücü yetmiyen tedbir ve tecrübelere bile başvuruyor. Nerde kaldı ki, gücünün yeteceği en kolay bir tedbiri bıraksın da ilerdeki bin türlü belâların kapılarını açsın.

Yalnız bir veya birkaç kişinin gaflet veya hata etmesi kabul edilse bile sayıya sığmayan bütün arap kabilelerinin umuma ait büyük bir işi yapabilmek için ellerinden gelen tedbirlere başvurmakta kusur etmesi aslâ düşünülemez.

Kur'ân'ın mucizeliği konusu bitmiş ve artık diğer mucizeleri ve dinin güzel emirlerini açıklamaya geçilecektir.

cünün üstünde olduğunu bildikleri için dediler ki:

Biz başka bir şeyden anlamayız. Eğer Hz. Muhammed gerçekten peygamber ise bildiğimiz şu tabiat kanunları ve âlemde hep aynı şekilde görünen âdetlerin aksine olarak bize bir takım hârikalar göstersin. Hakikaten arzumuza uygun olarak hârikalar gösterebilirse o zaman âlemi yaratan Allah'ın, alışmadığımız hârikalar yaratarak onun dâvâsını tasdik etmek istediğini anlarız.

Çünkü bir dâvânın tasdiki sözle olduğu gibi bir hareketle de olur, şu halde Allah'ın onları, Hz. Muhammed'in elinde göstermesi, «Şanlı peygamberim Hz. Muhammed, yüce katımdan size tebliğ edeceği hükümlerin hepsinde doğrudur. Bunu böyle bilin!» demesi yerine geçer.

Bu, şuna benzer: Bir pâdişah tarafından görevlendirildiğini iddiâ eden zat, karşısındakilere hitaben: «Pâdişahımız size tebliğ edeceğim emirleri hususunda bana güvenmenizi emrediyor.» deyince onlar derler ki: «Müsbet bir delil görmedikçe bu dâvânda biz, seni tasdik edemeyiz. Fakat biliriz ki, pâdişah bizzat bizlere hitap edecek değildir. Bari senin isteğin üzerine, şimdiye kadar yapmadığı bazı şeyleri yapıp göstersin ki, bu çeşit şeyler bizim arzumuza göre senin aracılığınla görünürse sırf seni tasdik etmek için olduğu anlaşılır. Meselâ: Sen söyle de bulunduğu yerden kalkarak bir kaç adım attıktan sonra yine tahtına dönsün.»

Pâdişah bunların sözünü işitince hiç yapmadığı bu görülmemiş hareketi yapıverirse gönderilen zâtı tasdik ettiğinde şüpheleri kalmaz. Zira o zamana kadar görmemiş oldukları bu olayın tesâdüfe bağlı olduğunu ihtimal dairesinin dışında görürler ve böyle bir şeyin rastgele olduğunu iddia edenleri ahmak sayarlar.

Yok eğer isteyeceğimiz hârikaları gösteremezse dâvâsında yalancı ve haksız olduğunu anlarız.

AYIN YARILMASI MUCİZESİ ve BUNUN AKIL ve FENCE MÜMKÜN OLMASI

Binâenaleyh bir kısmı mucize olarak ayın yarılmasını istediler. Hz. Peygamber de Allah'ın izni ile derhal o büyük hârikayı gösterdi. Kendileri bunu, gözleriyle gördükleri gibi onların memleketinden uzak yerlerden de görüldüğünü gelenlerden sorup öğrendiler. Bu, ayın yarılması büyük yer sarsıntıları anında dağların yarılarak alt üst olması gibi bir şeydir. Yine son devir tabiatçılarının dediği gibi yer kürenin ve diğer yıldızların aslında güneşten kopup ayrılmış ve yine bir gün ona dönecek olduğu hükmü de bu yarılmanın imkân derecesini kuvvetlendirir. Böyle olaylar alışılmamış şeyler ise de aslında mümkün olup, açık bir

sebebe dayansın, dayanmasın, Allah'ın yüce kudretine dahildir. Çünkü değişmede kendine lüzum görülen güç artışının zamanla gerçekleştiği gibi, üstün bir kudretle bir anda da meydana gelmesi imkânsız değildir. Zaman ve sebepler Allah'ın görülmemiş fiillerinde normal şartlardır ki, akıl sahiplerini imtihan için konmuştur.

Bu da insanlardan bazılarının hidâyetine, bir kısmının da dalâlette kalmasına sebep olur[10].

---

10. Ayın yarılması mucizesi, eski kitaplarda Hz. Yûşâ' ve Eşiyâ'nın mucizeleri olarak kaydedilen, güneşin bir müddet gökyüzünün ortasında durması veya 10 derece kadar geri alınması gibi akla ve ilme uzak bir şey değildir.

Yahûdilerin ve hristiyanların ittifakla kabul edip inandıkları Yûşa' mucizesi M.Ö. 1450'de İsrâil oğullarının bir savaşta düşmanlarını yenebilmesi için bu peygamberin duâsiyle olmuş ve tam bir gün veya bir gün kadar güneşin yerinde durmuş olduğu ellerindeki kitaplarda yazılıdır.

Halbuki böyle bir olayın bütün dünyada duyulması ve görülmesi gerekirdi. Zira gökyüzünü kaplıyan kalın bulutlar veya o anda ayın görünmediği bir bölge bulunması sebebiyle ayın bazı durumlarının birçok bölgelerden görülmemesi mümkünse de, güneşin doğup batması hususunda böyle bir ihtimal olmadığı apaçık ortadadır.

Hattâ bu olayın gerçekleştiği sırada gece olan yerlerde de gecenin normalden fazla uzaması ile sezilmesi gerekirdi.

Hind, Çin ve eski İran tarihlerinde ise buna dâir hiç bir rivâyet yoktur.

Hz. Eş'iyâ'ya mal edilen güneşin geri dönmesi ise M.Ö. 713'te olmuştur, deniyorsa da adı geçen tarih kitaplarında buna ait bir haber de yoktur.

Gerçekten ayın yarılmasını da bu tarihçiler yazmamıştır. Ama bundan habersiz oldukları şüphesiz olduğu için bunu yazmamaları ile ayın yarılmadığı sonucuna varmak hiç de doğru olamaz. Çünkü bu mucize ile gecenin veya gündüzün uzaması gerekmediği gibi gece geçen ve devamlı olmıyan bir olaydan bir bölge halkının bile tam olarak haberdar olması icap etmez. Gece, uyku ve sessizlik zamanı olduğu için herkes evinde bulunur, gökte olan enteresan şeyleri, tesâdüfen gözleri gökyüzüne ilişen veya astronomi ile uğraşan bir kimse olup da dâimâ gözetliyen, yahut da önceden olacağını haber alarak bekliyenlerden başka hiç kimse doğrudan doğruya göremez.

Meğer bir müddet devam edip de görenlerden biri göstermiş ola. Zamanımızda ayın tutulacağını duymıyanların durumu böyle değil midir?

Ayın yarılmasını isteyenler o sırada aya bakmakta oldukları için kesin olarak görmüşlerdi. Arapların çoğunlukla yolculukları gece olduğu için tesâdüfen görenlerin de pek çok olduğunu sonradan öğrendiler. Hattâ peygamberliği ısrarla inkâr eden müşrikler: «Bu, devamlı bir büyü imiş ki, bütün âlemi kaplamış.» dediler.

Onların böyle dedikleri Kur'ân'da geçmektedir. Bu yarılma, sayısız kimseler tarafından görülmüş ve bütün halk tarafından kabul edilmiş bir mucize olmasaydı bu sözü söylemeye ihtiyaç duyarlar mıydı? Kelâm kitaplarında açıkça belirtildiğine göre bu olayın gerçekleştiğini ifâde eden hadîslerin râvîleri pek çok olduğundan bu mucizenin tevâtür derecesinde olduğunda şüphe kalmamıştır.

Adları malûm olan Kureyş reislerinin istekleri üzerine hicretten 5 yıl önce Minâ'da bulundukları sırada Hz. Peygamber'in büyük mucizelerinden olarak ayın yarıldığını gözleriyle gören veya görenlerden, güvenilebilecek bir şekilde haber alan Hz. Alî, Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe b. el-Yemân, Cubeyr b. Mut'im, Abdullah b.

CANSIZLAR ve HAYVANLAR ile İLGİLİ MUCİZELER

Bu fırkanın bazısı da ağacın, yerinden hareket edip Hz. Peygamber'in yanına gelerek peygamberliğine şahâdet etmesini istediler. Diğerleri de kelerin dile gelip şahâdet etmesini arzu ettiler.

Abbâs, Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik gibi büyük sahâbilerin her birinden bir tâbiûn cemâati rivâyet etmiş, hadîsçilerle siyer bilginleri de kendilerinden tevâtürle nakledilen ve pek sağlam olarak kabul edilen kitaplarına sahîh senedlerle yazmışlardır. Akıl kabul eder mi ki, herkesin bilmediği acayip bir şeyi ashâbın bir kısmı haber versin de aslı olmadığı halde diğerleri sussun?

Onlara ne yalan söylemek, ne de asılsız şeyleri tasdik etmek yakışır.

Böyle susmalar hep tasdik ve itiraf ifâde ettiği için bu mucizenin bütün ashâbca tevatür derecesinde bilinen ve gerçek bir şey olduğunda kesin bir icmâ' bulunduğuna delâlet eder.

(Minâ, Mekke'ye iki saat mesâfede bir yerdir. Hacılar Arafattan dönerken orada kurban keserler. Hz. Enes'in: «Ayın yarılması Mekke'de olmuştur.» demesi sadece Mekke'den görülmüştür, demek değildir. Daha Hz. Peygamber Mekke'de bulunup Medîne'ye hicret etmemişti, demektir. Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetindeki وَنَحْنُ بِمَكَّةَ قَبْلَ أَنْ نَصِيرَ إِلَى الْمَدِينَةِ **«Biz o zaman Mekke'de idik, henüz Medîne'ye gitmemiştik.»** ibâresi bunu açıkça ifâde eder.)

O zaman ay tam 14 günlük idi. Ufuktan pek uzakta değildi. İki parçaya ayrıldı. O şekilde ki, Hirâ dağı iki parçası arasında görünüyordu. Yani gerçekten ikiye ayrıldı ve yarısı dağın sağında, yarısı da sol tarafında göründü. Fakat dağın hizâsına kadar aşağı inmedi. Ayın iyice aşağı indiği ve hattâ Hz. Peygamber'in yenlerinden girerek yakasından çıktığı, hakîkatten habersiz olan vâizlerden duyulan uydurmalardandır.

(Hirâ dağı, Mekke'nin Minâ tarafında bir dağdır ki, orada Hz. Peygamber'e peygamberlik vazifesi verilerek ilk olarak Hz. Cebrâil görünmüştür. Peygamberlikten önce orada, ibâdet ettiği mağara bugün hâlâ ziyâret edilmektedir.)

Yarılma sırasında ayın asıl yerinde bulunduğu açıkça ifâde edilerek İmâm-ı Nevevî tarafından bu câhillerin sözleri yalanlanmıştır.

Bu garip olay bir iki saat kadar sürdü.

Hz. Peygamber اِشْهَدُوا **«Şâhid olun!»** buyurarak durumu açıkladı. Halk da birbirine haber verdi. Şâfiî müftüsü Seyyid Ahmed Dahlân, Siyer'inde şöyle anlatır:

«Merhum Ebû Bekr b. et-Tayyib, İstanbul'un fethinden önce elçi olarak Bizans Kayser'ine gönderilmiş. Bu zâtın, İslâm âlimlerinin büyüklerinden olduğunu öğrenen Kayser, münâzara için en kuvvetli patriklerini çağırmış. Konuşma sırasında patrik: «Acaba sizinle ay arasında akrabalık mı vardı ki, iki parça olup da yalnız size göründü?» demiş. İbnet-Tayyib de cevap olarak: «Ya Hz. İsâ'nın sofrası ile sizin kardeşliğiniz mi vardı ki, aylarca size gökten inmiş de, yakınlarınızda bulunan Yunan'lılar, yahûdiler ve mecûsîler haberdar olmamışlar?» demiştir.»

İslâm fırkalarından bazı serseriler bu büyük mucizeyi, felsefî delillere dayanarak inkâr etmişlerdir. Fakat câhillikle büyük bir hataya düşmüşlerdir.

Allah'ın izniyle bunların isteklerini de yerine getirdi.

Bu çeşit mucizelerin görünmesi iki şekilde olabilir: Hayat, idrak ve dil gibi şeyler, konuşmanın alışılmış şartları olduğuna göre bun-

---

Hz. Peygamber zamanından beri tevâtürle nakledilegelen ve yazarın açıkladığı gibi aslında mümkün olan bu mucizeyi kabul etmemek, sırf câhillik olmakla beraber bunların bu inkârları hemen hemen kesin delîl hükmünde olan

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ۝ وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ

«Kıyâmet yaklaştı, ay da yarıldı. Bunlar bir mucize gördüler mi, yüz çevirip şöyle derler: Bu, devam edegelen kuvvetli bir büyüdür.» (Kamer sûresi, âyet: 1-2) âyetine de aykırı olduğu için kendilerini müslümanlıktan uzaklaştırmak ihtimali de vardır.

eş-Şifâ sâhibi Kadı Iyâz'ın açıkladığına göre müfessirler ittifakla bu âyetteki ayın yarılmasını Hz. Peygamber zamanındaki büyük mucize ile tefsir etmişlerdir.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَاْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاۤءَ اَشْرَاطُهَا «Artık onlar yalnız o kıyâmetin kopmasına, onun birden bire kendilerine gelivermesine bakıyorlar. İşte onun alâmetleri gelmiştir.» (Muhammed sûresi, âyet: 18) âyeti de bu büyük mucizeye işâret eder.

Son zamanlarda Hindistan taraflarında İslâm ümmetini sapıtmak maksadiyle yayında bulunan râhiplerin bazısı bu gerçeği gizlemeğe pek çok çalışmışlar ve

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ âyeti, Beyzâvî ve Zemahşerî gibi büyük müfessirlerce, kıyâmet kopacağı zaman, felek âlemi helâk olurken ayın yarılacağı şeklinde tefsir edilmiştir, demişler. Bu ise sırf iftiradır. Beyzâvî'nin ibâresi işte şudur:

رُوِيَ اَنَّ الْكُفَّارَ سَاَلُوا رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اٰيَةً فَانْشَقَّ الْقَمَرُ. وَقِيلَ: مَعْنَاهُ: سَيَنْشَقُّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيُؤَيِّدُ الْاَوَّلَ اَنَّهُ قُرِئَ: وَقَدِ انْشَقَّ اَيِ اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَقَدْ حَصَلَ مِنْ اٰيَاتِ اقْتِرَابِهَا انْشِقَاقُ الْقَمَرِ، وَقَوْلُهُ: وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا، سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ «Rivâyete göre kâfirler, Hz. Peygamber'den bir mucize istediler ve ay yarıldı. (Zayıf) bir görüşe göre de bunun mânâsı, kıyâmet gününde yarılacaktır, demektir. Birinci mânâyı

larsız da konuşulabileceği için Allah'ın doğrudan doğruya bir söz yaratıp onu hayvan veya cansızdan işittirmesi akılca mümkün ve Allah'ın kudreti karşısında pek kolaydır.

وَقَدِ انْشَقَّ الْقَمَرُ «Kıyâmet yaklaştı ve onun yaklaştığının alâmetlerinden ayın yarılması da görüldü.» kırâati ile «Bunlar bir mucize gördüler mi, yüz çevirip şöyle derler: Bu, devam edegelen kuvvetli bir büyüdür.» âyeti de kuvvetlendirir.»

Zemahşerî'nin ibâresi de: اِنْشِقَاقُ الْقَمَرِ مِنْ آيَاتِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِنْ مُعْجِزَاتِهِ النَّيِّرَةِ

«Ayın yarılması Hz. Peygamber'in parlak mucizelerindendir...» sözleriyle başlayıp daha etraflıca ve fakat yine bu meâldedir. Artık diğer müfessirler gibi bu iki allâme de âyeti, kabul ettikleri şekilde görülmüş olan ayın yarılması ile tefsir ettikten sonra diğer ihtimali iki yönden çürütüyorlar:

1 — Büyük sahâbîlerden Hz. Huzeyfe, Medâyin şehrinde okuduğu bir hutbede اَلَا اِنَّ السَّاعَةَ قَدِ اقْتَرَبَتْ وَاِنَّ الْقَمَرَ قَدِ انْشَقَّ عَلَى عَهْدِ نَبِيِّكُمْ «Ey cemâat, haberiniz olsun ki, kıyâmet günden güne yaklaşmaktadır ve buna bir örnek olarak Hz. Peygamber zamanında ay iki parça olmuştur.» demiştir.

2 — Bu, ayın yarılması haberini «Bunlar bir mucize gördüler mi yüz çevirirler ve şöyle derler: Bu, devamlı ve kuvvetli bir büyüdür.» âyeti takip ediyor.

Müşriklerin, ayın yarılmasına «Devam edegelen bir büyü» demeleri ise, onun mucize olarak göründüğü takdirde olabilir. Yoksa kıyâmet koparken ayın yarılmasını görebileceği kabul edilen kimselerin onu büyü saymalarının imkânsız olduğu apaçık ortadadır.

Hem de اِنْشَقَّ «yarıldı.» geçmiş zaman fiilini gelecek zamana yormak mecâz olacağı için, kuvvetli bir sebebe ihtiyaç vardır. Kesin olarak gerçekleşen mucizeyi bırakıp da ilerde olacak bir şeye âit habere çevirmenin bir mânâsı var mıdır?

Kıyâmetin kopması sırasında bütün göklerin ve yıldızların bozulup dökülmesini anlatmak için gelen Kur'ân âyetleri pek derli toplu olup, başka sûrelerde geçmiştir.

Burada yalnız kıyâmetin kopacağına, bu büyük mucizeyi hatırlatmakla delil getirilmiştir.

Gerçekten müfessirlerin şu kadarcık bir ihtimâle işâret etmelerinin, bu mucizeyi inkâr edenlerin küfürden kurtaracağı umulur.

Ancak Şifâ sâhibinin kaydettiğine göre büyük müfessirlerin bu doğru mânâda birleşmeleri ve rivâyet edilen hadislerin tevâtür derecesini bulmuş olması, bu kurtuluşu güçleştirir ve mutlaka bu mucizeyi inkâr edenlerin bid'at ve dalâlet ehli olmalarını gerektirir.

Binâenaleyh yıldızların ve astronominin de değişip düzelebileceğini kabul ederek mi'râc mucizesini tasdik etmek zorunda kalan müslümanların bu gerçeği de kabul etmeleri kesin olarak lâzımdır.

Eğer bu şartların, konuşma için zorunlu olduğu kabul edilecek olursa önceden onları yaratır da cansız veya hayvan kısa bir süre istediği gibi hareket edebilen bir müessir olup, kendi istekleriyle konuşurlar, denebilir.

Bunun da imkânsız olacak bir tarafı yoktur[11].

Hz. Yûşa' zamanında mucize olarak, anılan sebeple güneşin biraz geç battığına ait de hadîs vardır. Ancak onların iddiâ ettiği gibi güneşin öyle bir gün veya daha fazla durduğunu zannetmiyoruz.

Gerçi eski tarihlerin sağlamlığı istendiği kadar olmadığı için onlarda bulunmayan şeyin mutlaka asılsız olduğuna da hükmedemeyiz.

11. Bu şartlar tamamen hissedilmez.

Hz. Peygamber'in dâveti üzerine ağacın yeri yararak huzuruna gelmesi ve düzgün bir dille şahâdet getirmesi bir kaç defa tekerrür etmiştir:

Meselâ: Şerh-i Mevâkıf'ta anlatıldığına göre Abdullah b. Ömer demiştir ki: Bir seferde Hz. Peygamber'le beraberdik. O sırada huzuruna gelen bir köylüye sordu:

— Nereye gidiyorsun?

— Aile ve akrabalarımın bulunduğu yere gidiyorum.

— Bir hayırlı iş yapar mısın?

— Ne gibi?

— Allah'ın birliğine ve benim hak peygamber olduğuma şahâdet ediversene.

— Dediğiniz şeye şâhidiniz var mı?

— Evet, şu semre ağacı gelip şahâdet edecektir.

Hz. Peygamber'in dâveti üzerine hemen o vâdinin bir tarafında bulunan ağaç gelerek karşısında durdu ve Hz. Peygamber üç defa teklif etti, her defasında şahâdet etti ve sonra yerine döndü. Köylü bunu görünce iman edip müsâade isteyerek akrabalarını getirmek üzere oradan ayrıldı.

Başka bir rivâyette, böyle bir mucizeyi görünce köylü:

— Yâ Resûlullah, izin verirseniz size secde edeceğim, demiş.

— Hayır, her kim olursa olsun, yaratığa secde edilmez.

— Hiç olmazsa elinizi ve ayağınızı öpeyim.

Hz. Peygamber buna müsâade buyurmuştur.

Seyyid İbn Dahlân, Sîret-i Muhammediyye adlı eserinde Hz. Ömer ve Alî gibi pek çok büyük sahâbeden böyle bir mucizeye ait bir kaç hikâye rivâyet etmiş ve Şifâ şerhinden bunun da tevâtür derecesini bulduğunu nakletmiştir.

Kasîde-i Bür'e'de bu büyük mucizeye:

جَآءَتْ لِدَعْوَتِهِ الْاَشْجَارُ سَاجِدَةً تَمْشِي اِلَيْهِ عَلَى سَاقٍ بِلَا قَدَمِ

«Ağaçlar onun dâvetine secde hâlinde, ayaksız bacaklar üzerinde yürüye yürüye geldi.» beytiyle işâret edilmiştir.

Semre, çöllerde bulunan muğaylân cinsinden meşhur bir ağaçtır.

Kelerlerin konuşup şahâdet ettiği hakkındaki acayip hikâyeyi İbn Dahlân, Siyer'inde kaydetmiştir. Bu konudaki hadîsi Beyhakî, Taberânî, Hâkim, İbn Adî ve daha bir takım büyük hadîs hâfızları, Hz. Abdullah b. Ömer'den birkaç yolla rivâyet etmişlerdir ki, bir çok faydalı notlar ihtivâ ettiği için görülmeğe değer. Müştazref tercemesinde de yazılıdır, oraya da başvurulabilir.

Keler, duvar deliklerinde ve taşlar arasında her zaman görülen bir sürüngen-

HZ. PEYGAMBER'İN PAMAKLARINDAN SU AKMASI ve BUNUN DA AKIL VE FENCE MÜMKÜN OLMASI

Pek çok kimseler de Hz. Peygamber'in bazı seferlerinde sahâbeye su gerektiği kendisine arzedilince mübârek parmaklarını az bir suyun üzerine koyduğunu ve hemen aralarından sular kaynamağa başladığını, orada bulunanların hepsinin içip, hayvanlarına da içirdiklerini görmüşlerdir.

Bunun da anormal karşılanacak bir tarafı olmadığı açıkça ortadadır. Allah'ın kudretiyle meydana gelen sular, o az suya yavaş yavaş karışarak mübârek parmaklarından çıkıyormuş gibi görünmesinin mümkün olduğu şüphe götürmez.

Hele havanın suya dönmesi kimya bilenlerce pek kolay kabul edilebilir. Bu durumda kimyâyı, kimyageri, ateşi, suyu, havayı ve soğuğu tamamen yoktan var eden Allah'ın yüce kudretinin rolü anormal olur mu?"

BU ÇEŞİT MUCİZELERİN TEVÂTÜR DERECESİNİ BULMASI ve TEVÂTÜRÜN İKİYE AYRILMASI

Peygamber efendimizden daha pek çok hârikalar istenmiş ve Allah'ın yardımı ile onları da göstermiştir.

Bunların hepsi adâlet ve zabt sıfatlarına sâhip râvîler vâsıtasiyle bize nakledilmiştir. Bazı maddeleri tek başına tevâtür derecesine ulaşmamışsa da hepsinin birden bu dereceye ulaşmış olduğu şüphesizdir. Çünkü açıkça bellidir ve kolayca kabul edilebilir ki, Hz. Peygamber, insanların isteklerine uygun olarak pek çok hârikalar göstermiş ve onların hiç biri taklîd edilememiştir. İşte rivâyet edilen bu tafsilât ara-

---

dir. Ömründe su içmez ve yüzlerce yıl yaşar. Kertenkele bundan başkadır ki, zehirli olduğu için öldürülmesi câizdir.

12. Hz. Peygamber'in parmaklarının arasından tertemiz su çıkması belli yerlerde birkaç defa olmuş ve kesin bilgi ifâde eden bir çok senedle rivâyet edilmiştir.

Merhum Kadı Iyâz'ın açıkladığına göre bu mucize hakkındaki hikâyeler her devirde büyük bir cemâat tarafından rivâyet edilerek büyük sahâbîlere dayandırılıyor. Bunların bir kısmı binlerce kimse huzurunda ve en meşhûr savaşlardan bazısında olduğu rivâyet edilmişken bu rivâyetleri yalanlıyan çıkmamıştır.

Binâenaleyh bu durum bile Hz. Peygamber'in kesin mucizelerine eklenebilir.

Hz. Enes'ten Buhârî, Müslim ve diğer hadîs imamlarının eserlerinde beş yoldan ve başka başka senedlerle, yine meşhur sahâbîlerden de çeşitli sened ve yollarla rivâyet edildiği ve her olayın yeri ve nasıl cereyan ettiği de belirtildiği, İbn Dahlân'ın Siyerine başvurularak öğrenilip anlaşılabilir.

Bu büyük mucizenin Hz. Mûsâ'nın asâsını taşa vurarak 12 kaynak çıkarmasından daha büyük olduğu şüphesizdir.

Çünkü yere bitişik olan taştan suyun çıkmasına oldukça çok sayıda örnekler vardır. Fakat et ve kan arasından su çıktığına hiç rastlanmamıştır.

sındaki müşterek miktarda bulunan özetin tevâtür derecesine ulaşmasına âlimler mânevî tevâtür[13] derler ki, zorunlu hükümleri inkâr etmekten çekinmeyenlerden başka kimse bunu inkâr edemez.

Sonunda bu beşinci fırka da Hz. Peygamber'in sayısız harikaları ve ancak yüce kudret sahibi olan Allah'ın yapabileceği tabiat kanunlarına aykırı pek çok mucizeleri gösterdiğini görünce Allah tarafından tasdik edilmek istendiğini kesin olarak anladılar ve peygamberliğini kabul ederek dinine girdiler.

İhtar ve İrşâd :

Şurası unutulmamalıdır ki, bu türlü tabiat hârikaları ancak aklî ve edebî mucizeleri kavramaktan âciz olanların aklını ikna veya ihtiyaç anında faydalanılması için gösterilmiştir.

Zira gerçekten peygamberliği isbat için Kur'ân mucizesinin akıl sahiplerine kâfi geldiği bundan önceki konularda açıklandı.

Bundan sonra da müslümanlığın son derece muntazam olduğu, Allah tarafından kurulmuş olduğuna delâlet eden yüce sırları ve faydaları bulunduğu ve eski kitaplarda açıklanan alâmetlerin hepsinin Hz. Peygamber'in üzerinde tam olarak görüldüğü, kabule herkesi mecbur edecek şekilde açıklanacaktır.

Bu sebeple umarız ki, edebî ve aklî mucizeleri kavrıyabilecek olan akıllı insanları, açıklanan hissî mucizeler kurtuluş yolundan uzaklaştırmaz ve okullarında okutmakta oldukları tabiî ilimlerle astronomiye aykırı olduğunu iddiâ etmeleri sebebiyle iman yollarında tehlikeli yokuş teşkil etmez. Bunlar için doğru yol şundan ibârettir ki, mutlaka kendileri sağlam görüş ve ihtiyattan ayrılmayıp, akıl ve idraklerinin kavradığı İslâm'ın esaslarını kabul etmeli. Bundan sonra da ilerde açıklanacağı gibi «Aklî delillere aykırı gelen naklî deliller te'vil edilir.» kaidesine dayanılarak ilmen ve aklen anormal gördüklerini, akılla nakil arasını birleştiren doğru te'villerle halletmelidirler.[14]

Çünkü böyle yapmazlarsa gökyüzünün ortasında güneşi gördükleri

---

13. Hz. Ali'nin kahramanlığı ve Hâtem-i Tâî'nin cömertliği bu yolla kesinlik kazanmıştır. Çünkü haklarında anlatılan hikâyelerin her biri, tek tek tevâtür derecesini bulmamıştır. Fakat râvîlerin anlattığı her hikâyenin özü, kahramanlık ve cömertlik olduğu için rivâyet edilen tafsilât arasında bu özlü esasta onların birleştiği görülür. Hem o kadar ki, yalan üzerinde birleşmeleri imkânsız sayılır.

14. Yazar, sırası gelince bu konuda pek insaflıca sözler söyliyecek ve pek mâkûl çareler gösterecektir. O dereceye kadar ki, dinin esası ve yakîn derecesine ulaşmış aslâ ve fer'î hükümlerimizde kimsenin yardımına ihtiyaç kalmıyacaktır. Zahirde zamanın tekniğine ve yeni buluşlara aykırı gibi görünen âyet ve hadîsleri birer birer inceleyip bu aykırılığı ortadan kaldırmak maksadiyle kaleme almakta olduğu büyük eserini de inşâallah yakın zamanda tamamlayıp bastıracaktır.

halde sadece bir yıldız görüldüğünü iddiâ ederek vaktin gece olduğunu kabul edenlere benzemiş olurlar.

Güneş gerçekten doğup da gündüz olduğuna açık delil ortada dururken sadece bir hayale dayanılarak şüphenin pençesine kapılıp kalmak olur mu?

Hakikat güneşinin nurlarını saçmasına karşılık, görüldüğü sanılan bir yıldızın karşı delil olamıyacağına göre zerre kadar basîreti olan insan, böyle bir durum karşısında doğru delilin gerektirdiğini kabul eder ve ona olan inancını bozmaz. Yalnız merak ederse gündüzün yıldızın görülüp görülemiyeceğini inceler ve bunun sebeplerini araştırır.

Altıncı Fırka:

Bunlar dediler ki: Allah Teâlâ eski zamanlarda bir takım peygamberler göndermişti ki, insanlığın işlerini düzeltecek ve o zamanlara uygun ilâhî kanunları yayıyor, bütün bu getirdikleri kanunları hükümsüz bırakacak bir kanunla, son zamanlarda büyük bir peygamber gönderileceğini ümmetlerine haber veriyor ve o peygamberin hususî alâmetlerini de birer birer belirtip kendilerine gelen kitaplarla açıklıyorlardı. Bu peygamberlere gönderilen kitaplar ise bizim ellerimizde olup onlara başvurmak bizim için pek kolaydır. Bu halde Hz. Muhammed'in her durumunu o peygamberlerin tebliğ ettiği haberlerle karşılaştırırız. Eğer kendisinde bulunması gereken alâmetleri tam olarak bulur ve getirmiş olduğu dînin mükemmelliğini, zamanın ihtiyaç ve şartlarına her yönden uygunluğunu anlarsak, dâvâsında samîmî olduğunu iyice kabul ederiz. Yoksa dâvâsı bizce geçmez ve hiç bir sözü makbul sayılmaz.

Binâenaleyh Hz. Muhammed'in her hâlini ve getirdiği ilâhî kanunu inceden inceye gözden geçirerek düşünmeğe başladılar.

Dinimizi aranan şartlara uygun buldukları gibi (ki bu husus bundan sonra madde madde açıklanacaktır.) Peygamber efendimizin husûsî alâmetlerini üzerinde toplamış olduğunu da o kadar açık ve seçik olarak gördüler ki, hak ve gerçeği anlamayı cidden arzu ederek taassub körlüğüne kapılmıyan, kavim ve kabilesinin kınayıp kötülemesine bakmıyarak kendi selâmetini ve kötü sonuçtan kurtuluşunu arayan kimseleri kesin olarak doğru yola sevk ve hidâyet eder ve boş te'villere sapmak isteyenlerin yolunu tamamen tıkar.[15]

ESKİ KİTAPLARDA HZ. PEYGAMBER

1. Hz. Eşa'yâ'nın: «Rabb Sina'dan geldi ve onlara Seir'den doğdu,

15. Gerçekten eski kitaplar o kadar değiştirilip bozulmuşken hâlâ o alâmetler ortadan kaldırılamamıştır. Fakat anormal ve soğuk bir takım te'villerle hakkı gizlemeye çalışanlar bulunmaz değildir.

Paran (Fârân) dağından parladı ve mukaddeslerin onbinleri içinden geldi; onlar için sağında ateşli ferman vardı.»[16] sözündeki üçüncü kısım, âhir zaman peygamberinin her hâline tamamen uygundur.

Cenâb-ı Hakk'ın Sina'dan gelmesinden maksat, Tûr-i Sînâ'da Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ı indirmesi[17], Sâîr'den doğması da Hz. İsâ'ya İncil'i vermesidir. Çünkü Hz. İsâ Şam'da Sâir[18] civarı köylerinden Nâsıra'da[19] bulunduğu sırada kendisine İncil'in indirildiği bilinmektedir.

Faran dağından parlaması da Hz. Muhammed'e Kur'ân'ı indirmesidir. Bunun da, onun büyük bir müjdesi olduğu ortadadır.

Fârân (Paran) Mekke'nin eski adlarındandır.[20]

Tekvin kitabının Hz. İsmâîl hakkındaki: «Ve Fârân çölünde oturdu.»[21] âyeti bunu isbat ediyor. Zira Hz. İsmâil, annesi Hz. Hâcer'le Mekke'de oturdu.

2. «Ve mukaddeslerin on binleri içinden geldi.»[16] sözü de bütün ayıplardan uzak ve temiz olan âl ve ashâbının Hz. Peygamber'e yakınlık derecelerini belirtmektedir. Bunların bu yüce vasfı inkâr kabul etmez.

3. «Onlar için sağında ateşli ferman vardı.»[16] cümlesi, İslâm dininde cihadın vâcip kılınacağına delâlet eder.[22]

---

16. Tesniye, Bâb: 33, âyet: 2.

17. Âlimlerimizden İbn Zafer'le A'lâmü'n-Nübüvve yazarı İbn Kuteybe «Allah geldi.» ibâresi yerine «Allah göründü.» cümlesini koymuşlardır. «Allah'ın emri geldi.» şeklinde de takdir edilebilir.

18. Kamus tercemesinde bunun yerine ساغير alınmış ve «Rum diyarında bir dağın adıdır.» diye açıklanmıştır. Fakat Şam bölgesi önceleri Rum'ların idâresinde bulunduğu için esâsen fark yoktur.

19. Bu köye Nasrâne de denir. Bunun için hristiyanlara Nasrâniler adı verilir.

20. Bu kelime Kamus'ta «Hicaz'da bir kaç dağdır ki, Tevrat'ta adları geçmektedir.» şeklinde açıklanmıştır.

21. Tekvin, Bâb: 21, âyet: 21.

22. Bu neviden daha bazı vasıflar gelecektir.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber Mekke dağlarından Hirâ'da uzun zaman yalnız başına ibâdetle uğraşarak orada kendisine peygamberlik gelmiş ve vahyin fâtihası olan اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ «Yaratan Rabb'inin adıyla (besmeleyle) oku!» (Alak sûresi, âyet: 1) sûresinin baş tarafı da orada inmiştir.

«Fârân'dan maksat Mekke değildir.» diyecek olanlara sorarız ki, bu adla başka bir yer bulup da oradan müslümanlık gibi doğu ve batıda yayılmış bir hak din doğduğunu gösterebilir misiniz?

Gösteremiyecekleri tabiîdir. Çünkü Fârân'ın Mekke demek olduğu Tevrat'la da isbatlanmıştır.

Haydi bundan da vazgeçelim. «Allah Fârân dağından göründü.» demek, «gözle

4. Tesniye'de de yazılı olan: «Onlar için kardeşleri arasında senin gibi bir peygamber çıkaracağım; ve sözlerimi onun ağzına koyacağım, ve ona emredeceğim her şeyi onlara söyliyecek.» [23] âyeti de bunu müjdelemektedir.

Bilindiği gibi İsrâîl oğullarının kardeşleri İsmâîl oğullarıdır. [24] ve onlardan, önceleri hiç bir peygamber çıkmayıp yalnız son zamanlarda Peygamber efendimiz gönderilmiştir.

5. Hz. Peygamber'in cihâd gibi hükümleri getiren dinine bakılınca Hz. Mûsâ'ya benzetilmesi doğru olur.

---

görüldü.» şeklinde anlaşılırsa doğru olmıyacağı için Allah'ın tam olarak tanınmasını ifâde etmiş olur.

Allah'ın yüce zâtı ve sıfatları ise müslümanlıktan başka hangi dinle insan kafasının tam olarak kavrıyabileceği kadar bilinip tanınmıştır?

Hıristiyan dininin ortaya koyduğu hulûlden Cenâb-ı Hakk'ı tenzih ve takdîs eden İslâm diniyle ancak tanrılığın gerçeği, kudsiyet ve yüceliği tarif edilmiş ve:

شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ

«Dini elbirlik tatbik edin ve ayrılığa düşmeyin, diye Allah, dinden (tevhîdden) Nûh'a tavsiye ettiğini ve sana vahyeylediğimizi; bir de İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi, sizin için şeçîat yaptı...» Şûrâ sûresi, âyet: 13) âyetinde açıklandığına göre geçmiş peygamberlerin doğru inançların ortaya konulmuştur.

Yine yahûdîler diyemez ki, Hz. Mûsâ'nın ateşi Tûr'da görününce Sâir ve Fârân'a yansıyarak oralarda da yayıldı ki, «Ve onlara Sâir'den doğdu, Fârân dağından parladı.» buyuruldu.

Çünkü bir yerde Allah'ın ateş yaratmasına dayanılarak «Allah oradan geldi.» denmesine imkân yoktur. Belki ateşin görülmesini takib eden vahy hususunda böyle söylemek doğru olabilir. Şu halde nasıl ki, —onların da kabul ettiği gibi— «Rabb'in gelmesi» vahy indirmek demekse, doğmak ve parlamak da öyle olmalıdır.

23. Tesniye, Bâb: 18, âyet: 18.

19. âyetin de buraya tam uygunluğu sebebiyle onu da veriyoruz: «Ve vaki olacak ki, benim ismimle söyleyeceği sözlerimi dinlemiyecek olan adamdan ben arıyacağım (intikam alacağım).»

İşte bu âyet de Peygamber efendimizin dürumuna uygun düşer.

Çünkü Âhiret azabı, her peygamberi yalanlayıp, emrine karşı gelenleri içine alacaktır. Vâdedilen peygamberin emrine itâat veya dâvetine icâbet etmiyenlere mahsus olan intikam, ancak kanunun alacağı intikam olabilir.

24. Zira İsrâîl, Hz. Yâkub'un lakabıdır. Yâkub ise Hz. İsmâîl'in kardeşi İshâk'ın oğludur.

Bundan anlaşılır ki, «kardeşleri arasından» kaydına bakılınca Hz. Yûşa' ve İsâ'nın birinin bu va'dedilen peygamber olması ihtimali ortadan kalkar. Çünkü onlar da İsrâil oğullarından olduklarına göre, onların hepsine nisbetle «kardeş» cümlesinden sayılmaları doğru olamaz. Eğer bu iki peygamberden biri kasdedilmiş olsaydı, o kayıt yerine «onlardan» buyurulması gerekirdi.

6. Allah'ın kelâmının, ağzına konması da, ümmî olup yazı okumadığı halde Kur'ân'ı ezbere okuması demektir.[25]

25. Hz. Yûşa', şeriat sahibi olmadığı için Hz. Mûsâ'ya benzetilemez. Belki Yûşa', onun hayâtında hizmetçisi, ölümünden sonra da dininin tebliğcisi ve öğreticisiydi.

Hz. İsâ'nın dininde cezâlar, yiyip içmeye ait haramlarla gusül ve temizlik hükümleri bulunmadığı için (ki hristiyanların ellerindeki İncil'ler de buna delâlet eder.) o da Hz. Mûsâ'ya eş tutulamaz.

Üstelik Hz. İsâ, Mûsâ gibi milleti içinde itâat edilen ve sözü tutulan bir reis değildi.

Hristiyanlar ise, Hz. İsâ'yı diğer belli yönleriyle herkesten üstün kabul ettikleri için hiç bir peygambere denk olduğunu iddia edemezler.

Peygamber efendimizin ise Hz. Mûsâ'ya tam 20 yönden benzerliğini İslâm âlimleri açıklayarak yukardaki âyetin yalnız onu ifâde edebileceğini gündüzün ortasında güneş gibi isbat etmişlerdir.

إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا

«Biz Fir'ayn'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi size de haklınızda şâhit olacak bir peygamber gönderdik.» (Müzzemmil sûresi, âyet: 15) âyeti de bu benzerliği ifâde etmektedir. Hz. Yûşa' veya İsâ'nın kasdedilmesi nasıl mümkün olabilir ki, Hz. Peygamber zamanındaki yahûdî âlimlerinin âhir zaman peygamberini beklemekte oldukları, binlerce olayla gerçekleşmiş ve Tesniye, Bâb: 34, âyet: 10'da, İsrâîl oğulları içinde Hz. Mûsâ'ya denk bir peygamber çıkmıyacağı apaçık anlatılmıştır. Protestan âlimleri bu hususta iki yönden itirazda bulunmuşlardır. Fakat ikisi de boş ve reddetmesi pek kolaydır:

a) Hz. İsâ'nın Yuhannâ İncili'nde bu müjdeyi kendisine mal etmesi.

Ancak Yuhannâ İncili, Bâb: 5, âyet: 46'da Hz. İsâ'nın: «Çünkü eğer siz Musâ'ya iman etmiş olsaydınız, bana da iman ederdiniz; zira o benim için yazmıştır.» dediği görülmüşse de, bu sözden mutlak olarak Hz. İsâ hakkında Tevrat'ın bir müjdesi bulunduğu anlaşılır.

Fakat bizim konumuz olan Müjdenin mâdem ki Hz. İsâ'ya ait olması ihtimali yoktur, maksat, yukarda zikrettiğimiz «Sâîr'den doğdu.» müjdesinden ibâret olduğu anlaşılmaz mı?

b) Güyâ Tevrat'ın bu ibâresinde bir de «senin arandan» lafzı varmış. Bunun ilâve olduğunu bir çok yönden isbat edebiliriz. Öyle olmasa bile, yine maksadımıza aykırı düşmez. Çünkü Peygamber efendimizin dini Medîne'de tamamlanmıştır. Medîne'nin etrafında ise, Hayber, Kaynukâ' oğulları, Nadîr ve Kureyza oğulları yahûdîleri pek çok bulunuyordu.

Yahûdî ve hristiyan âlimlerinden İslâm dinini kabul edenlerin bu konudaki şahâdetleri de çoktur.

Selmân-ı Fârisî, Temîm-i Dârî, Abdullah b. Selâm, Bünyâmîn, Muhayrîk ve Cârûd b. Alâ' gibi sahâbenin İslâm dinini nasıl kabul ettiklerine dair hikâyeleri bilenler kabul ederler ki, bu hikâyenin her birinde başka başka delil vardır:

Muhayrîk, meşhur yahûdî âlimlerinden olup, Uhud savaşı sırasında müslüman olmuş, orada şehît oluncaya kadar müşriklerle kahramanca çarpışmıştır.

Bu zat o gün, kabîlesi olan Nadîr oğulları yahûdîlerine hitâben: «Hz. Muhammed'in Tevrat'ta va'dedilen son peygamber olduğunda şüpheniz mi var? Haydi ken-

7. Yuhannâ İncilinde de Hz. İsâ'dan sonra Fâraklît[20] adında bir

disine yardım edelim!» yollu bir çok nasihatlar ettiyse de onlar, sebt (cumartesi) gününe rastladığını habâne ettiler. Bunun üzerine kendisi: «İşte ben gidiyorum. Şâhit olun ki, eğer şehîd olursam bu büyük nimete teşekkür için bütün mülkümü o peygambere vasiyet ediyorum.» diyerek gitti. Şahâdet kelimesi getirip sahâbeye karıştı. Kendisini metheden ayrıca hadîs vardır ki Şifâ şerhlerinde geçer.

Cârûd b. el-Alâ da Abdü'l-Kays kabilesi büyüklerinden ve eski kitapları bilen hristiyan âlimlerinden olup, Bahreyn ülkesinde otururdu. Meşhur Kuss b. Sâide'ye yetişerek ondan çok faydalanmıştı.

Hz. Muhammed'in vasıflarını öğrenmesi üzerine kabilesinin ileri gelenleriyle birlikte gelip hak dini kabul etmişlerdir.. Hz. Peygamber'in yanına girince ne ile gönderildiğini sorup anladıktan ve kalbinde önceden tuttuğu soruları Hz. Peygamber'e açıklatarak doğru cevaplarını da aldıktan sonra:

وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ نَبِيًّا قَدْ وَجَدْتُ وَصْفَكَ فِي الْإِنْجِيلِ وَبَشَّرَبِكَ
ابْنُ الْبَقُولِ فَطُولُ التَّحِيَّةِ لَكَ وَالشُّكْرُ لِمَنْ أَكْرَمَكَ. لَا أَرْتَابُ عَيْنٍ
وَلَا أَشُكُّ بَعْدَ يَقِينٍ. أَمْدُدْ يَدَكَ فَأَنَا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَنَّكَ رَسُولُ اللّٰهِ

«Seni hak peygamber olarak gönderen zâta yemin ederim ki, senin vasfını İncil'de buldum. Seni Meryem'in oğlu müjdeledi. Sana devamlı selâm olsun ve sana ikram edene hamdolsun. Gördükten sonra izini aramak ve kanâat getirdikten sonra şüphe etmek gerekmez. Elini uzat. Ben şahâdet ederim ki, Allah'tan başka tanrı yoktur ve sen Allah'ın peygamberisin.» diyerek iman nurunu almış, arkadaşları da kendisini takib etmişlerdir. (Allah hepsinden razı olsun!)

Peygamberlikten önce Bahîrâ ve Nastûrâ adlı papazların manastırlarının yanından Şam kervanıyla beraber geçtiklerinde peygamberimizi husûsî alâmetlerinden tanıyarak âhir zaman peygamberi olacağına iman etmeleri sahîh olarak rivâyet edilmiştir.

Bunlardan başka Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna dair eski müjdeleri bilenlerden eskiden ve sonradan iman edip ona tabi olanların haddi hesâbı yoktur.

Varaka b. Nevfel ve Kâ'bü'l-Ahbâr gibi zatların bu konudaki şehâdetlerinin pek parlak olduğu mâlûmdur. Necâşî'nin ve Hz. Peygamber'in yanına gönderdiği papazların iman etmeleri de bu bilgi sayesindeydi.

Ama, kimi hasedinden, kimisi de reislik ve makam endişesiyle İbn Sûriyâ, Hayy b. Ahtab ve Ebû Yâsir gibi bilerek sapıklıkta kalanlar da bulunuyordu.

Bizans imparatoru Hirakl de bunlardandır. Onun, haddinden çok ilim ve dirâyeti vardı.

Zamanında bir iş için Şam'a gidip de huzuruna getirilen Ebû Süfyân ve arkadaşlarına Peygamber efendimizin durumuna dâir sorular sorarak, aldığı cevapları yukardaki müjde haberleriyle karşılaştırıp işin gerçek yüzünü tamamen anlamıştı. Sahîh-i Buhârî'nin baş tarafını gözden geçirenler bunu etraflı olarak bilir.

Verdiğimiz bilgilerin tafsîlât ve gerçeklerini öğrenmek isteyenler, Mevâhib-i Ledünniyye tercemesine başvururlarsa pek çok istifâde edecekleri şüphesizdir. Bu kitabın iki cilt halinde eskiden basılmış bulunan tercemesi, büyük şâirlerimizden merhum Bâki'nin eseridir.

26. Fârkalît şeklini de câiz görenler vardır. Fakat aslına uygun olan, Fârak-

peygamber geleceği müjdelenmiş ve bu isimle gelecek olan şanlı peygamberin «Tesellîci» veya «Yardımcı» ve «Destekleyici» olup her şeyi bileceği haber verilmiştir.

8. Bu zât, Hz. İsâ'nın haber verdiği şeyleri hatırlatacaktır.
9. Hz. İsâ hakkında şâhid olacaktır.
10. Hz. Peygamber, İsâ gitmeden gelmeyecektir. Öyle de olmuştur.
11. Günahlarından dolayı bütün âlemi ilzam edecektir.

Bu büyük zat ise ancak Peygamber efendimiz olabilir. Çünkü bu vasıf ve alâmetler yalnız onda bulunmaktadır. Evet, Peygamber efendimiz Tesellîcidir. Halkın doğru yolu tutmalarına yardım edicidir. Yine sahâbe ve ümmetin âlimlerinde görülen ilim ve doğruluk, özellikle onun peygamberlik kandilinden alınmakta olduğu için herkesten daha bilgin ve daha fazîletli olduğu da münâkaşa götürmez.

Hz. İsâ'nın davet ettiği tevhîd ve imâna dâvet, onun gibi âhirete teşvik ve dünya süslerinden insanları men ederdi. Onun peygamberliğine şahâdet ederek, yüce şanına lâyık olmıyan isnadlardan uzak olduğunu açıklardı. Peygamberliği zamanında milletlerin sayısız kötülüklerini anarak hepsini kınar ve ayıplardı.

Hz. İsâ zamanından sonra bu vasıflarla başka bir zâtın geldiği iddiâ edilebilir mi?[27]

---

lît veya Fâriklît şeklidir. Şifâ şârihlerinin tercih ettikleri meşhur şekil de budur.

Büyük âlim Sühreverdî'nin Heyâkilü'n-Nûr adlı kitabındaki: «Mesîh dedi ki: Ben babamıza gidiyorum ki, size te'vili getirecek olan Fâraklîtâ'yı göndersin.» âyetinin şerhinde merhum Celâl Devânî de bu şekilde kaydetmiştir. Fakat bu ibârede görüldüğü gibi sonunda (â) bulunduğuna da işâret etmiştir. İlk harfi aslında (p) dir. Arapçada bu harf olmadığından tabiî olarak bazan (b), bazan da (f) şeklinde yazılır.

Bu isim Şifâ'da da Hz. Peygamber'in İncil'deki ismi olarak alınmış ve diğer ismi olan «Rûhu'l-Hakk» ile tefsir edilmiştir. Hakikaten de Cenâb-ı Hakk'ın, halkın kalbini diriltmeye Hz. Peygamber'i sebep ettiği için bu adın da uygunluğu ortadadır.

Fakat Şifâ'da bunun arkasından yukardaki ismin mânâsı «Birbirine aslâ benzerlik kalmıyacak kadar hakkı bâtıldan ayıran zât» demektir, diye İmâm-ı Sa'leb'den nakledilmiştir.

İmâm-ı Sa'leb, hadîs ve dil imamlarından pek tanınmış büyük bir imamdır. Asıl adı Ahmed b. Yahyâ olup, Bağdâd'lıdır. Nehyde Kûfe'lilerin mezhebini tutardı. Pek çok eseri vardır. H. 291'de vefat etmiştir.

27. Yazarın bu konuda dayandığı İncil âyetleri şu şekilde nakledilebilir:

«Eğer beni seviyorsanız, emirlerimi tutarsınız. Ben de Babaya yalvaracağım, ve o size başka bir Fâraklît, hakikat Ruhunu, verecektir; tâ ki dâimâ sizinle beraber olsun.» (Yuhannâ İncil'i, Bâb: 14, âyet: 15-16), «Fakat benim ismimle Babanın göndereceği Fâraklît, Ruhu'l-Kudüs, o size her şeyi öğretecek, ve size söylediğim her şeyi hatırınıza getirecektir.» (Aynı bab; âyet: 26), «Babadan size göndereceğim Fâraklît. Babadan çıkan hakikat Ruhu, geldiği zaman, benim için şahâdet edecektir.» (Bâb: 15, âyet: 26) ve «Bununla beraber ben size hakikati söylüyorum; benim gitmem sizin için hayırlıdır, çünkü gitmezsem, Fâraklît size gelmez; fakat

Hz. Dâvûd'un Zebûr'unda da Peygamber efendimizin bazı sıfatları kayıtlıdır. Meselâ:

12. Üstün bir güzellik ve parlak bir yüz sahibi olması.

13. Mübârek dudağı üzerine hikmetli sözlerin dökülmesi.

---

gidersem, onu size gönderirim. Ve o geldiği zaman, günah için, salâh için, ve hüküm için dünyayı ilzam edecektir.» (Bâb: 16, âyet: 7-8).

Bu âyetlerin dâvâmıza delâletini açıklamadan önce iki şeyi hatırlamak gerekir:

a) Kitap ehlinin eskiden beri acayip bir âdetleri vardır ki, onlar terceme ettikleri mukaddes kitaplarda çok kere isimleri de olduğu gibi bırakmazlar. Belki (kendi zanlarınca) asıl mânâlarına göre onları da o terceme ettikleri dilin kelimelerine çevirirler.

Bunun gibi akla uymıyan şeyler Tevrat nüshalarında ve diğer İncil'lerde pek çok bulunduğu gibi Yuhannâ İncil'inde de bulunduğunu gerekirse bir kaç misâlle gösterebiliriz.

Binâenaleyh Hz. İsâ bizzat açıkça «AHMED» ismini söylemiş ve mütercimler onu istedikleri gibi tabir etmiş olabilirler.

Onların bazan fazla ve bazan da eksik yaptıkları da vakidir. Hattâ kendi fırkaları aleyhine bunu kasden yapmış oldukları bir çok maddelerle isbat olunur.

Bu durumda delillerin yolunu kesmek maksadiyle Peygamber efendimizin sıfatları arasına farklı bir kayıt sokmaları, bu hususa daha çok önem vermekte olduklarına göre hiç de uzak bir ihtimal sayılmaz.

Hz. İsâ, yunanca değil, İbrânî diliyle konuşurdu. Bu halde anlaşılır ki, Yuhannâ İncil'inde müjdelenen şanlı peygamberin adı yunan diliyle tabir edilmiş, sonra da İncil'i arapçaya çevirirken o yunanca kelime arapçaya uydurulup, Fâraklît denilmiştir.

Fâraklît'in vasıfları tamamen Peygamber efendimize uymakta olup, müslümanlar tarafından İncil'le de peygamberliğin isbâtına girişildiği duyulunca papazlar bunu bir türlü çekemediklerinden karıştırmaya yönelerek dediler ki: «Evet, bu söz yunancadan arapçaya uydurulmuştur. Fakat aslı Paraklitos olup, mânâsı da «Yardımcı ve Vekîl» demektir.

Gerçekten eğer aslı Piriklitos olsa, mânâsı, MUHAMMED ve AHMED kelimelerinin mânâsına yakın olarak müslümanların delili doğru olabilirdi.

Mesnevî'de Mevlânâ der ki:

بُوْدَرَا اِنْجِيْلْ نَعْتِ مُصْطَفٰى اَنْدَرِ اِنْجِيْلْ نَعْتِ مُصْطَفٰى
بُوْدْ ذِكْرِ حِلْيَهَا وَشَكْلِ اُو بُوْدْ ذِكْرِ غَزْوْ وَصَوْمْ وَاَكْلِ اُو

«İncil'de Hz. Mustafa'nın, o peygamberler serverinin, o safa denizinin adı vardı; sıfatları, şekli, savaşı, orucu ve yemesi anlatılmıştı.»

Bu beyitlerin şerhinde görülen, Âbidîn Paşa'nın bir inceleme makalesini, konumuzu pek çok aydınlatacağı için aşağıya kaydediyoruz. Merhum diyor ki:

Bu müjdeleme, Kur'ân'da Saff sûresinin 6. âyetinde açıklanmıştır:

14. Kılıç kuşanması.
15. Kuvvetli olması.

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ
يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

«Bir vakit Meryem'in oğlu İsâ, şöyle demişti: «Ey İsrâil oğulları! Ben, size gönderilen Allah'ın peygamberiyim. Önümde (benden önceki) Tevrât'ın tasdikçisi ve benden sonra gelecek bir peygamberin müjdecisi olarak geldim ki, o peygamberin ismi AHMED'dir.» Sonra İsâ onlara mucizelerle gelince: Bu, apaçık bir sihirdir, dediler.»

Şimdi bu konudaki İncil ibârelerine gelelim: Bilindiği gibi hıristiyanların kabul ettiği dört İncil, dört zat tarafından ayrı ayrı zamanlarda yazılıp, her birinin meâli öbürlerine bir derece uymaz.

Bu dört İncil'den biri ibrânîce, üçü de yunanca yazılmıştır.

Zira Büyük İskender'in meşhur istilâsından sonra, milâttan bir kaç asır sonrasına kadar Mısır ve Suriye taraflarında ve daha bir çok ülkelerde yazı dili yunanca idi.

Eski devirlerde bu dördünden başka bir kaç İncil daha vardı ki, onlardan bir kısmı hâlâ mevcuttur. Hattâ bunlardan biri Londra'dadır ve Hz. İsâ'nın göğe kaldırılması hususunda Kur'ân'ın açıklamalarına uygundur. Binâenaleyh şimdi ellerde bulunmayan İncillerde Peygamber efendimiz hakkında bir çok geniş bilgi olduğu şüphesizdir.

Bununla beraber hıristiyanların kabul ettiği dört İncil'in biri Yunan'lı Yuhannâ İncili'dir ki, yunancadır. Bu İncil'de bu konuda bir çok bilgi varsa da biz burada yalnız iki prağrafını yunancadan aynen terceme etmekle yetiniyoruz:

Hz. İsâ, havârîlerine hitâben diyor ki: «Babadan size göndereceğim Paraklitos. Babadan çıkan hakîkat Ruhu, geldiği zaman, benim için o şahâdet edecektir.» (Yuhannâ İncili, bâb: 15, âyet: 26).

Yine aynı İncil'in daha aşağısında Hz. İsâ'nın şöyle dediği yazılıdır: «Çünkü gitmezsem Paraklitos size gelmez.» (Bâb: 16, âyet: 7).

Şimdi Paraklitos kelimesi üzerine dikkati çeken biraz açıklama yapalım: Adı geçen yunanca İncil'de gerçekten Paraklitos diye yazılıdır. Fakat bu kelimenin yunancada mânâsı «Niyâz olunmuş» ve «Niyâz olunur» demek olduğu için hiç bir kimseye isim olması uygun düşmez. Hattâ dünyada böyle bir ismin bulunduğu da düşünülemez.

O halde anlaşılıyor ki, İncil'in asıl metninde Paraklitos değil, Piriklitos idi. Bu durumda (P) ile (R) harflerinin arasında (A) olmayıp PİRİKLİTOS yazılınca mânâsı yunancada hiç eksiksiz olarak AHMED demek olur ve Kur'ân'ın belirttiğimiz âyetinde açıklanan «AHMED» adının İncil'de aynen ve açıkça bulunduğu, gün gibi ortaya çıkar.

Adı geçen Âbidîn Paşa ise Yanya'lı olup, bu eserinin baş tarafındaki biyoğrafisinde açıklandığına göre yunancayı çok iyi bilmektedir. Hattâ yunancanın edebiyatına dair bir çok manzum eserleri v.s. olup Niologos gazetesinde takdirle yayınlanmış, yine bu eserler Paris'te kurulan Yunan İlim Cemiyeti'nce de öğülmüştür.

16. Hak sahibi olması.
17. İyi geçim ve yaşayış sahibi olması.
18. Sözünde doğruluk ve emniyet sahibi olması.

İnsaf sahiplerinin gözünden kaçmaz ki, bunlar bu sözle maksatları olan bulandırmayı zerre kadar beceremeyişlerdir.

Çünkü bizim tek delilimiz bu kelimeden ibâret değildir. Onun arkasından gelen vasıflar ve alâmetler de vardır ki, onlara Hz. Peygamber'den başka lâyık ve sahip bulabilmenin imkânsız olduğu hemen isbat edilecektir.

Bununla beraber bu iki yunanca kelime arasında fark az olup, yunanca harflerin de birbirine çok benzediği bilinip kabul edilince asıl nüshalardan birinde Piriklitos kelimesi Paraklitos şekline dönmüş olabilir.

Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmiyen teslisçi hıristiyanların da o değişik nüshayı diğerlerine tercih etmek hevesine kapılmaları normaldir. Böyle şeyler, onlarca dindarlık gereği sayılarak iyi şeyler sırasına geçmiştir. Bunu yine kendi sözleriyle âlimlerimiz isbat etmekten âciz kalmamışlardır.

b) Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce Fâraklît kelimesine lâyık olduklarını iddiâ eden hıristiyanlar vardı.

Meselâ: M.S. 177 yılında Methoş adlı bir hıristiyan bu iddiâ ile ortaya çıkarak Küçük Asya'da (Anadolu'da) peygamberliğini ilân etti ve: «Ben Hz. İsâ'nın, geleceğini haber verdiği ve kendisine uymakla emrettiği Fâraklît'im.» deyip bir çok kimseleri peşinde sürükledi.

Bu zat, çok perhizkâr ve iyi bir insan olarak görünürdü. Bu sebeple halkın çok sempatisini kazanabildiği, hıristiyanlarca pek makbul sayılan William Muir tarihinde kayıtlı ve kendisine tabi olanlarla beraber biyoğrafileri orada yazılıdır. (Adı geçen târih, M.S. 1848 yılında basılmıştır.)

İşte bundan da anlaşılıyor ki, hıristiyanlığın ilk devirlerinde Fâraklît bekleniyordu. Hattâ buna dayanarak kendilerine o süsü verenler ve onlara uyanlar da bulunurdu.

Yine hıristiyan tarihlerinden Lübbü't-Tevârih yazarı demiştir ki: «Hz. Muhammed'in çağdaşı bulunan yahûdî ve hıristiyan bilginleri, bir peygamber gelmesini bekliyorlardı. Bundan kendisi büyük çıkar sağladı. Çünkü: "O beklediğiniz peygamber işte benim." diye iddiâ etti.»

Bu tarihçilerin sözünden de ehl-i kitâbın âhir zaman peygamberini beklemekte olduklarını itiraf ettikleri anlaşılır ki, gerçekten bu bekleme, âlimler arasında ittifak hâlindeydi.

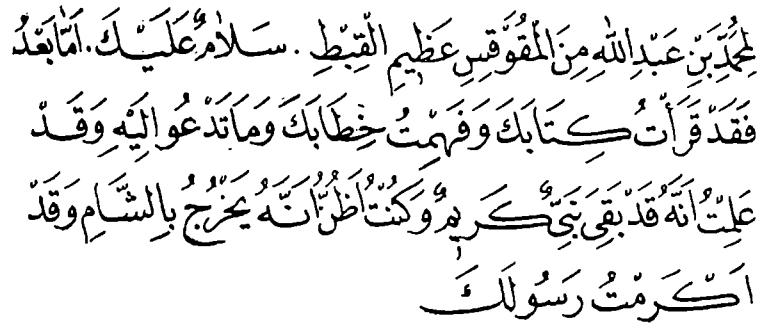
Hattâ bu sebeple Necâşî'ye Hz. Muhammed'in mektubu gelince:

أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللهِ صَادِقًا وَمُصَدَّقًا وَقَدْ بَايَعْتُ لِابْنِ عَمِّكَ (جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ) وَأَسْلَمْتُ عَلَى يَدَيْهِ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

«Ben senin, Allah'ın doğru ve tasdik edilen peygamberi olduğuna şahâdet ederim. Ben senin için amcanın oğluna (Ca'fer b. Ebî Tâlib'e) bîat ettim ve onun vâsıtası ile âlemlerin Rabb'ı olan Allah'a teslim (ve müslüman) oldum.» diye cevap yazdı. Yakınlarına da: «Ben şahâdet ederim ki, ehl-i kitabın beklemekte oldukları şanlı peygamber Hz. Muhammed'dir.» dedi. Bu mübârek zât, müslüman olmadan önce hıristiyandı.

Mısır hükümdarı bulunan Mukavkıs da Hz. Peygamber'in mektubuna:

19. İşâretlenmiş arap okları kullanması ve onları her zaman kullanmaya hazır bulundurması.

لِمُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ مِنَ الْمُقَوْقِسِ عَظِيمِ الْقِبْطِ. سَلَامٌ عَلَيْكَ. أَمَّا بَعْدُ
فَقَدْ قَرَأْتُ كِتَابَكَ وَفَهِمْتُ خِطَابَكَ وَمَا تَدْعُو إِلَيْهِ وَقَدْ
عَلِمْتُ أَنَّهُ قَدْ بَقِيَ نَبِيٌّ كَرِيمٌ وَكُنْتُ أَظُنُّ أَنَّهُ يَخْرُجُ بِالشَّامِ وَقَدْ
أَكْرَمْتُ رَسُولَكَ

«Muhammed b. Abdillâh'a Mısır reisi Mukavkıs'tan. Sana selâm olsun. Asıl konuya geçelim: Senin mektubunu okudum, sözünü ve dâvet ettiğin şeyi anladım. Ben zâten büyük bir peygamberin geleceğini biliyordum. Fakat onun Şam bölgesinde çıkacağını zannediyordum. Elçine gereken ikramda bulundum ve size şu kadar hediye gönderdim.» cevabını yazıp, yolladı.

Mukavkıs'a mektubu getiren zat, Hz. Hâtib idi. Vardığında, kendisini İskenderiye'de buldu. Mektubu okuduktan sonra Hz. Peygamber'in vasıf ve alâmetlerini sorup, aldığı cevapların eski kitaplara uygun olduğunu itiraf etti.

Sonra Medine civarındaki yahûdîlerin nasıl davrandıklarını sordu. Buna Hâtib şöyle cevap verdi:

Ekserîsi muhâlefet edip perîşan oldular. Mukavkıs da:

— Onlar da bizim bildiğimiz gibi bilir. Ama onların çekememezlikleri ve kendi kabilelerinden olmıyanlara düşmanlıkları yeğindir. Gerek Rum'lar ve gerek Mısır'lılar ona uysalar çok iyi ederler. Hz. İsâ da bize böyle emretmiştir. Bu zâtın istikbâli pek parlak olup, dini, bütün dünyaya yayılacak ve hattâ kimsenin onunla uğraşmaya gücü yetmiyecektir. Milletimin kabul etmiyeceğini biliyorum. Pâdişahlıktan da geçemem. Yoksa ben hiç tereddüt etmeden iman ederdim, dedi.

Bazı siyer kitaplarında bir konuşmaları daha kaydedilmiştir:

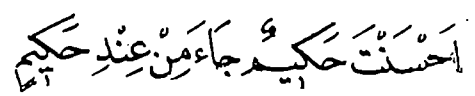
Mukavkıs, mübârek mektubu okuduktan sonra:

— Eğer hak peygamberse niçin karşı gelenlere beddua edip onları helâk etmemiş de, yurdunu bırakarak başka yere hicret etmiş? demiş. Hâtıb da sormuş:

— Sen Hz. İsâ'nın peygamberliğine iman ediyor musun?

— Evet, iman ederim.

— Peki, ona da kavmi az mı eziyet etti? Hattâ asıp öldürmeye kalkışmadılar mı? O, niçin onların helâk olmalarını arzu etmedi? Biz, her şeyin hakikatini bilebilir miyiz?

أَحْسَنْتَ حَكِيمٌ جَاءَ مِنْ عِنْدِ حَكِيمٍ

«Âferîn! İyi söyledin. Âlim tarafından gönderilmiş bir âlimmişsin.»

Mukavkıs gerçi iman etmemiş, fakat mektupta daha bir peygamber geleceğini itiraf etmiştir. Bu pâdişah da hıristiyandı.

Bu pâdişahlardan hiç biri dünya saltanatı bakımından Peygamber efendimizden korkmuyorlardı. Sırf sözün doğrusunu söylemeğe onları ilim ve insafları zorlamıştı. Ancak ikincisi olan Mukavkıs'a Allah'ın hidâyeti erişmediği için boş mazeretler

20. Kabilelerin kendisine bağlı bulunması.
21. Pâdişah kızlarının onun hizmetinde olması.

---

bahane ederek ona bir takım hediyeler göndermekle yetindi.

Cârûd b. el-Alâ da hıristiyan bilginlerinden olup, iman ettiği sırada Hz. Peygamber'in, müjdelenen peygamber olduğuna şahâdet etmiştir. Bu zat, uzun zaman derinden derine düşünüp, haberleri inceledikten sonra Hz. Muhammed'in yanına gelip, şüphesi ortadan kalkınca şöyle demiştir: «Gerçekten sen, hak dine dâvet ediyor ve en doğru sözü söylüyorsun. Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, İncil'de senin vasıflarını tamamen bulmuşum ve hiç şüphem kalmamıştır ki, sen Hz. Betûl'ün oğlu İsâ'nın müjdelediği son peygambersin. Sana çok çok selâm ve seni gönderen Allah'a sonsuz şükürler olsun. Gördükten sonra iz aramakta ve kesin kanaat geldikten sonra şüphe peşine düşmekte hiç bir mânâ yoktur. Mübârek elinizi uzatın. Ben şahâdet ediyorum ki, hak mâbûd ancak Allah'tır ve bu zamanın şanlı peygamberi de sensin.»

(«Betûl», erkeklere meyli olmıyan kadın demektir. Bu sebeple Hz. Meryem'in özel adı gibi olmuştur.

Onun hakkında yine aynı mânâda «Betîl» kelimesi de kullanılır.

«Betûl» kelimesinin Hz. Fâtımatü'z-Zehrâ hakkında da kullanılması, diğer kadınlardan fazilet, dindarlık ve soyca ayrı ve üstün olduğundandır. Çünkü B-T-L maddesi kesmek mânâsınadır. وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا (Müddessir sûresi, âyet: 8) âyetinde «**Her şeyden kesilerek Allah'a ihlâsla ibâdet etmek**» hususunda ilâhî emir gelmiştir.)

Bu türlü şahâdetler sayıya sığmaz. Binâenaleyh semâvî kitapların kesin müjdelerinin âlimlerce tevâtür derecesini bulmuş olduğu açıkça anlaşılıyor.

Şu halde Fâraklît kelimesinin ibrânîce aslı bilinmediği için, bizim bu kelime üzerinde konuşmamız gerekiyor. Eğer bunun yunanca aslının Piriklitos olduğu kabul edilirse, Peygamber efendimizin kastedildiğinde şüphe yoktur. Çünkü Hz. İsâ'nın bu müjdesi وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ **Benden sonra gelecek «AHMED» adlı bir peygamberin müjdecisi olarak...»** (Saff sûresi, âyet: 6) âyetinde anılan büyük müjdenin aynı olduğu ortaya çıkar.

Ancak bununla tamamen kanaat gelemiyeceğine göre haydi kabul edelim ki, aslı Paraklitos oluversin de mânâsı hıristiyanların dediği gibi Tesellici, Yardımcı ve Vekil veya Şefâatçi ve Mühlis demek olsun, şüphesiz ki açıklanan vasıflara göre bu ismin tam sahibinin Hz. Muhammed'den başkası olmadığı kesin ve zarûrî sonuçtur.

Bu iddiâmızı isbat edebilmek için sözü uzatmak gerekiyor. Fakat bu makale, konumuzun ruhu değerinde olduğu için ne kadar uzatılsa sevgili okuyucularımızca çok görülmeyeceği kanaatindeyiz.

Önce bu Fâraklît kelimesiyle hıristiyanların, Hz. İsâ'nın arkadaşları olan havârîlere geldiğine inandıkları Mukaddes Ruh'un kasdedilmesinin doğru olmadığını açık olarak isbat edeceğiz. Sonra da bu müjdeyi kabul etmek istemiyen keşişlerin şek ve şüphelerini, Allah'ın yardımı ile madde madde ortadan kaldıracağız:

Hıristiyan fırkalarının iddiâ ettiği gibi Mukaddes Ruh'un kasdedilmiş olması doğru değildir. Bu da havârîlerin sayısına göre 12 delille isbat edilebilir ve belki bir delil daha eklenerek bu sayıyı arttırmak da mümkündür.

22. Ümmetinin zenginlerinin onu emrine uyup mallaraını cömertçe harcamaları.

---

1 — Hz. İsâ Fâraklît'in geleceğini haber vermeden önce: «Eğer beni seviyorsanız, emirlerimi tutarsınız.» (Yuhannâ İncili, Bâb: 14, âyet: 15) diye tenbih etmiştir. Bundan maksad ise, vereceği habere dinleyicilerin, gözetilmesi vacip bir şey olarak inanmalarıdır. Demek ki Fâraklît, müjdelenmiş bir peygambermiş de, Hz. İsâ, ümmetinden bir çok kimselerin o şanlı peygamber geldiği zaman onu inkâr edeceklerini peygamberlik nuru ile ve eski tecrübeleri ile bilmiş ve bunun için böyle bir tavsiyeye lüzum görmüş.

Yoksa maksadı, bir gün inecek olan Ruh'u haber vermek olsaydı buna ihtiyaç duymazdı. Çünkü bilhassa havârilere inecek olan Ruh, önceden de onlara inmiş ve ondan feyz almaya alışmış olduklarından bir daha inebileceğinde onların şüphe edecekleri zannedilmez. Hattâ bu şüpheye hiç imkân bulunmaz.

Zira Mukaddes Ruh'un insan kalbine inip hulûl etmesi zahirî bir tesir göstereceği için onun tesiri altında kalan şahsın, inkâr edemiyeceği meydandadır.

2 — Bu Ruh'un, hıristiyanların iddiâ ettiği gibi Baba ile ve belki tanrılığı sebebiyle oğulla da birleşebileceğine göre «Başka bir Fâraklît» (Yuhannâ İncili, Bâb: 14, âyet: 16) tabirine uygun düşmez. Başka bir peygamber ise bu tabire uygun olur.

3 — Rabb ile birleştiği iddiâ edilen Mukaddes Ruh'un vekâlet veya şefâatle vasıflandırılmasında mânâ yoktur.

Ama peygamber bu vasıflarla vasıflandırılabilir.

«Fâraklît, size söylediğim her şeyi hatırınıza getirecektir.» (Aynı İncil, bâb: 14, âyet: 26) denmiş.

Yeni Ahit mektuplarının hiç birinde: «Havâriler Hz. İsâ'nın sözlerini unutmuşlardı da inen bu Ruh onlara hatırlattı.» diye açık bir ibâre yoktur. Aradan zaman geçmiş olmadığından böyle bir unutma da düşünülemez.

5 — Yuhannâ İncili'nin bazı âyetlerinde: «Faraklît geldiği zaman, iman edesiniz diye, gelmeden önce size şimdi söyledim.» (Bâb: 14, âyet: 29) denilmektedir.

Bundan da anlaşılır ki, Hz. İsâ'nın maksadı Mukaddes Ruh değildir. Çünkü ona iman etmenin zarûrî olduğu hatırlatılıyor. Boş söz söylemek filozofa bile yakışmaz. Büyük bir peygamberin tenbihi mutlaka bir hikmete dayanmalıdır. Müjdelenen bir peygambere iman etmek hususundaki tenbihin tekrar edilmesi ise boş sayılmaz, pek yerindedir.

6 — Hz. İsâ: «Fâraklît benim için şahâdet edecektir.» (Yuhannâ İncili, Bâb: 15, âyet: 26) demiş. Halbuki havârilere inen Ruh, inkârcılardan bir kimseye karşı şahâdet etmemiştir. Havâriler ise onun inmesinden önce zâten onu hakkıyle tanıdıklarından şahâdete muhtaç değillerdi. Ama Hz. Peygamber, Hz. İsâ'nın

إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ «**Ben, Allah'ın kuluyum.**» (Meryem sûresi, âyet: 30) dediğini tasdik edip, onu bütün insanlara karşı tanrılık iftirasından ve annesini de isnad edilen zina suçundan ibrâ etti.

Bu hususta Kur'ân âyetleri ve hadîsler pek çoktur. Meselâ: Meryem sûresinin baş tarafından hamilelik ve doğum hikâyeleriyle Hz. Meryem'in namusuna ve temizliğine delâlet eden yüce kerâmetleri açıklanmış ve Hz. İsâ'nın daha annesinin kucağında iken Allah'ın kudretiyle konuştuğuna dâir gerçekler açıklandıktan sonra:

ذَٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ «**İşte hakkında (yahûdilerle**

23. Komşu ülkelerin pâdişahlarından kendisine eşsiz hediyeler gönderilmesi.

---

hıristiyanların) ihtilâf edip durdukları Meryem oğlu İsâ'ya dair Allah sözü budur.» (Âyet: 34) âyetiyle bu doğru itikada karşı çıkanların şüpheler içinde kalmış olduklarına dikkat çekilmiştir.

7 — Yuhannâ İncili'nin arapça tercemesindeki وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ أَيْضًا «Biz de şahâdet edersiniz.» (Bâb: 15, âyet: 27) âyetindeki أَيْضًا kelimesi gösteriyor ki, Fâraklit'in şahâdet havârîlerinkinin aynı değil, belki benzeridir. Mukaddes Ruh dedikleri ise acâyip ve görülmemiş bir şekilde havârîlere görünerek onları her birini başka bir dille konuşturmuş, sonra da onlar vâsıtasiyle Hz. İsâ'nın bir takım sırları insanlara açıklanmışmış. Bu halde bu Ruh'un şahâdeti aynen onlarınki olur.

Ama Fâraklît, müjdelenen şanlı peygamber olunca iki müstakil şahâdet gerçekleşir de o kelime mânâsız kalmaz.

8 — Hz. İsâ: «Gitmezsem Faraklît size gelmez.» (Aynı İncil, Bâb: 16, âyet: 7) demiş. İşte bu da gösterir ki, müjdelenen zat, Hz. Muhammed'dir. Çünkü Mukaddes Ruh'un Hz. İsâ zamanında havârîlere, onları İsrâîl ülkesine gönderdiği sırada bir kere daha indiği hıristiyan kitaplarında açıklanmıştır. Binâenaleyh onun gelmesini kendisinin gitmesine bağlaması doğru olmaz.

Hz. İsâ'nın gitmesine dayanan, hakikaten Peygamber efendimizin gelmesidir. Zira müstakil şeriat sahibi iki peygamber bir devirde hüküm süremez.

9 — «Fâraklit, günah için dünyayı ilzam edecektir.» (Aynı İncil, Bâb: 16, âyet: 8) diye vasıflandırılmıştır. Bu ise, müjdelenenin Hz. Peygamber olduğuna açık delil durumundadır.

Çünkü Hz. Peygamber, Hz. İsâ'ya inanmadıkları için yahûdîleri azarladığı gibi câhilce rezâletleri sebebiyle putperestlerin ve pek âdîlikleri yüzünden mecûsîlerin lâyık oldukları şekilde kafasızlıklarını yüzlerine vurmuş, hıristiyanların da sayısız hatalarını ortaya koymuştur.

Bu vasıflandırmanın, gerçek maksada açıkça delâleti ve hattâ apaçık şahâdeti sebebiyle son zamanlarda bu vasıfların İncil'de bulunduğunu inkâra kadar varanlar da görülmüştür.

Meselâ: Rangin adlı papaz, bu konudaki bir eserinde: «Azarlama kelimesi ne İncil'de, ne de tercemelerinden birinde yok iken, sırf Hz. Muhammed'in bu müjdeye ehil olduğunu göstermek için delil aramaya kalkışanlar tarafından söylenmiştir. Çünkü gerçekten onun pek çok milletleri azarladığı vakidir. Fakat böyle asılsız bir kelimeyi Kitâb-ı Mukaddes'e isnâd etmek Allah'tan korkan mü'minlerin kârı değildir.» demiş.

Lâkin papazın bu sözü yanlış olamıyacağına göre şaşırtmak için olduğunda hiç şüphe yoktur. Yani bile bile bu inkârı ortaya atıp halkı şaşırtmak istemiştir. Bu durumda kendisi Allah'tan korkan mü'minlerden olsaydı kitaplarında bulunan bir cümleyi inkâra cesâret edemiyecekti.

Zira يُوَبِّخُ «azarlıyacak» kelimesi, Londra'da basılan eski nüshalarda aynen bulunduğu gibi, Roma'da basılmış pek eski bir nüshada da görülmüştür M.S. 1860 da Beyrut'ta basılan arapça nüshada bunun yerine يُبَكِّتُ «tekdir edecek»

24. Kendisinin dâimâ hayır ve iyiliklerin her çeşidini sevip, bunlara can atması.

---

kelimesi konulmuş, farsça tercemelerde de «ilzam» maddesinin fiili alınmıştır. Halbuki «ilzam» da, «tekdir» de «azarlamak» mânâsından uzak değildir.

Bu ifâdelerden maksat, Rangin'den şikâyet değil, gerçeği ortaya çıkarmaktır. Çünkü bu türlü hareket onların eski âdetlerindendir. Bunu hatırlatmaya bile lüzum yoktur. Hattâ güvenilir kaynaklardan öğrendiğimize göre Urdu dilindeki İncil tercemesinde Faraklît müjdesine dâir hiç bir şey yokmuş. Bunun sebebi ise müslüman Hind'lilerce bu müjdenin Peygamber efendimiz hakkında olduğu şöhret derecesinde bilindiğinden, açık olan şeyi gizleme yoluna gidildiği meydandadır.

Bu tercemede bu müjdenin yerine Ruh kelimesi konduktan sonra zamirleri hep müennes olarak getirilmiş ki, bu da müslüman halkı şüpheye düşürmek için yapılmıştır.

10 — Yuhannâ İncil'inde: «Günah için, çünkü bana iman etmezler.» (Bâb: 16, âyet: 9) ibâresi de vardır ki, bu açıklama Hz. İsâ'nın peygamberliğine iman etmiyenler gelip de onlara hakikatleri bildiren zata uygun düşer. Havârîlerden başka kimseye görünmeyen Ruh'a değil...

11 — Adı geçen İncil'de: «Size söyliyecek daha çok şeylerim var; fakat şimdi dayanamazsınız. Fakat o, Fâraklît gelince size, her hakikate yol gösterecek.» (Bâb: 16, âyet 12-13) diye bir ibâre daha vardır. O zaman indiğini iddiâ ettikleri Mukaddes Ruh ise havârîlere iki şeyi ifâde etmiş. İddiâlarına göre teslîs inancını kararlaştırmış ve havârîleri, bütün âlemi bu inanca dâvete memur etmişmiş.

Fakat Hz. İsâ'dan, göğe çıkışına kadar öğrenmiş oldukları dinî gerçeklerine ilâve olarak, gelen Ruh'tan öğrendikleri bundan ibâret olursa, o âyetetki Hz. İsâ'nın va'di yerine gelmiş sayılır mı?

Eğer Fâraklît'ten maksat hakikaten ifâdeleri bundan ibâret olan Ruh olsaydı «Size söyliyecek daha çok şeylerim var; fakat siz şimdi dayanamazsınız. Fakat o, Fâraklît gelince size her hakikate yol gösterecek.» demekte bir mânâ kalır mı?

Kısacası, Fâraklît'i inkâra sapan hıristiyan fırkalarının iddiâsınca dinlerinin esası olan teslîs inancını bizzat Hz. İsâ'dan almağa yetecek dirâyet, havas sahiplerine bile yokmuş da hepsi doğru inançtan yoksunmuşlar. Sonradan inen Ruh'tan o inancı kolayca almış ve âleme yaymağa memur edilmişler.

Bundan büyük sapıklık düşünebilene aşkolsun. Ama Fâraklît'ten maksat Peygamber efendimiz olunca âyetin mânâsı fazlasıyla aydınlanmış olur.

Çünkü Hz. İsâ'nın dinine nisbetle biraz ağırca bulunan müslümanlığın hükümlerini Hz. Peygamber yaymış ve Hz. İsâ'nın açıklamadığı bir çok din ve dünya gerçeklerini halka anlatmıştır.

12 — Yuhannâ İncili'nde: «Zira kendiliğinden söylemiyecektir. Fakat her ne işitirse söyliyecektir.» (Bâb: 16, âyet: 13) denilmiş. Bundan da anlaşılır ki, maksat o Ruh değildir. Zira bu söz münkirler tarafından yalanlanacak bir zâtı tavsiye için olabilir.

Zâten Allah da Kur'ân'da : وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

«O, kendiliğinden konuşmaz. Onun konuştuğu ancak kendisine gelen bir vahiydir.» (Necm sûresi, âyet: 3-4) buyurarak Hz. Peygamber'in bütün tebliğ ettiği şeylerin doğru ve Allah'ın emrine uygun olduğunu kullarına bildirmiştir.

Ruh hakkında insanların yalanlaması düşünülemez ki, «Onun söyliyeceği söz-

25. Her türlü günah ve kötülükten uzak olup, herkesi de bunlardan uzaklaştırmak gibi üstün fazîletleri açıklanmıştır.

---

ler doğrudur.» demekte bir mânâ olsun.

Hem de Mukaddes Ruh, onların iddiâ ettiklerine göre tanrıları ile birleşik olduğu için: «Fakat her ne işitirse söyliyecektir.» ibâresini onun hakkında kullanmak akla uyar mı?

13 — Yine aynı İncil'de Fâraklît hakkında: «Benimkinden alacak.» (Bâb: 16, âyet: 14) ibâresi de vardır ki bu,onun olgunluğunun artacağını ifâde eder. İddiâlarınca ezelî, yaratılmamış ve mutlak kudret sahibi olan Mukaddes Ruh'un olgunluğunun artması ve başkasından faydalanması düşünülebilir mi?

Peygamberlik makamı, başkasından faydalanmağa mani değilse de tanrılık, ihtiyaç lekesini hiç kabul etmez.

Ancak o ibâre, Hz. Peygamber'in bizzat Hz. İsâ'dan faydalanacağı zannını verdiği için bunun hemen arkasından «Babanın her nesi varsa benimdir; bunun için: Fâraklît benimkinden alacak, dedim.» (âyet: 15) âyetiyle bu zan ortadan kaldırılmıştır.

Kâmil insan مَنْ كَانَ لِلّٰهِ كَانَ اللّٰهُ لَهُ **Kim Allah için olursa Allah da** onun içindir.» sözüne göre böyle bir hal vardır. En mükemmel insan olan peygamberlerin böyle bir gerçek sebebiyle sözlerine şaşmak yersizdir.

Gelelim keşişlerin bu konuda ortaya attıkları şüphelerin reddine. Bunlar özet olarak beş maddeden ibârettir:

1 — Yuhannâ İncili'nde Fâraklît «Hakk'ın Ruhu» diye tefsir edilmiştir. Bu ise ondan, üçüncü uknûm olan Ruhu'l-Kudüs'ün kasdedilmiş olmasını gerektirir. Çünkü bu kelimeler «Allah'ın Ruhu» deyimi gibi ancak bu mânâda kullanılır.

Fakat onların bu iddiâları gerçeğe uymaz. Zira bu kelimelerin diğer mânâda kullanılması da yine kendi ellerindeki kitaplarla isbat edilebilir.

Meselâ: Hz. Hezekiel'in kitabı, Bâb: 37, âyet: 14 te Allah'ın Hz. Hezekiel'in mucizesi olarak dirilttiği insanlara hitâben söylediği: «Ve içinize Ruhumu koyacağım.» sözünde yüce zâtına nisbet ettiği Ruh'un, insan ruhu mânâsında olduğu şüphe götürmez. Çünkü iddiâlarınca Allah'ın aynı olan Ruhu'l-Kudüs'ün yine Allah'ın zâtına nisbet edilmesinin doğru olmıyacağı gibi, insanlara verilmesi de düşünülemez. Nisbet edilen Ruh ise Allah'ın Ruhu demektir.

Yine Yuhannâ'nın Birinci Mektubu, Bâb: 4, âyet: 1-2 ve 6 da: «Ey sevgililer, her ruha inanmayın, fakat Allah'tan mıdır diye, ruhları imtihan edin: çünkü dünyada çok yalancı peygamberler çıkmışlardır. Allah'ın Ruhunu şununla bilirsiniz: İsâ Mesîh bedende gelmiştir, diye ikrar eden her ruh Allah'tandır.», «Biz Allah'tanız, Allah'ı bilen bizi dinler, Allah'tan olmıyan bizi dinlemez. Hakikat ruhunu ve sapıklık ruhunu bundan biliriz.» âyetlerindeki «Allah'ın Ruhu» ve «Hakikat ruhu» deyimlerinin üçüncü uknûm mânâsına olmadığı şüphesizdir. Belki Hakk'ın vâizi ve doğru öğretici demektir. «Ruhlar» kelimesi de mutlak olarak vâizlar mânâsınadır. «Sapıklık ruhu» ile de yalancı vâiz kasdedilmiştir.

Bu durumda «Hakk'ın ruhu» deyimi insanların mürşidi olan Peygamber efendimize açıkça uygundur. Zâten o kelime Hz. Peygamber'in adlarından olup, sebebi de Şifâ'dan alınarak yukarda açıklandı.

2 — Diyorlar ki: Fâraklît'in «siz» zamiriyle hitab edilen havariler zamanında gelmesi lâzımdır. Hz. Muhammed ise, onlar zamanında gönderilmemiştir.

Bu iddiâ da boştur. Çünkü ikinci şahıs zamiriyle çok kere nevi kasdedilir.

Gerçekten de Hz. Peygamber, güzelliğin en üstün derecesinde idi ve gösterdiği hikmet ve bilgi incelikleri sonsuz olup, okuduğu Kur'ân'-

Mattâ İncili, Bâb: 26, âyet: 64 te Hz. İsâ'nın yahûdilerden bir cemâate hitâben şöyle dediği kaydediliyor: «Ve göğün bulutları, üzerinde geldiğini göreceksiniz.» Halbuki bu söz sırasında orada bulunan yahûdiler Hz. İsâ'nın gökten indiğini görmemişlerdir. Şu halde bu sözün yalan olmaması için: «Onu, kıyâmete yakın indiği sırada bulunan yahûdiler görecekler.» demeğe ihtiyaç vardır. Bu halde: «Ve o size başka bir Fâratklît verecektir.» gibi ibârelerdeki hitapların da Peygamber efendimizin zamanında bulunan hıristiyanlar için olmasında anormal bir mânâ bulunmadığı anlaşılır. Orada bulunanlar düşünülünce sözün yerine gelemiyeceği durumu da buna delâlet eder.

3 — Fâraklît'in vasıflarından olarak: «Onu dünya kabul edemez, çünkü onu görmez ve bilmez; siz onu bilirsiniz.» (Yuhannâ İncili, Bâb: 14, âyet: 17) diye Hz. Muhammed'i herkes görüp bilmiştir, diyorlar.

Şüphesiz ki, bu itiraz da yersizdir. Çünkü Ruhu'l-Kudüs, onlarca Allah'ın zâtının aynıdır. Allah'ı bilenler ise Hz. Peygamber'i bilenlerden daha çoktur. Şu durumda onlar da bu âyeti zâhirî mânâsında anlıyamazlar ve teviline lüzum görürler. Tevili de «Tam olarak ve gerçekten tanımak» demek olabilir. Bu halde Hz. Peygamber hakkında doğru olacağı inkâr edilemez. Zira onu da peygamberlik sıfatlarıyla herkes tanıyamamıştır. Görmek de burada «gözlerle görmek» mânâsında olmadığına göre, «bilmek» ve «tanımak», onu tefsir etmektedir. Onun için ikinci cümlede «bilmek» ile yetinilmiştir.

Yuhannâ İncili, Bâb: 14, âyet: 9 daki: «Beni görmüş olan, Babayı görmüş olur.» ibâresi de bu çeşitten olup, «Beni hakkiyle bilen, Rabb'imi de bilir.» demektir. Yoksa «Her kim beni görürse, Rabb'imi de görmüş demektir.» mânâsına değildir. Çünkü teslisçilerce bile Allah bu dünyada gözle görülmez.

Diyelim ki, Fâraklît hakkında imkânsız olan görmek, gözlerle görmek mânâsınadır; yine bu, «İnsanların pek çoğu onu, faydalanırcasına ve lâyıkiyle göremezler.» demek olabilir. Bu kelimeyi bu mânâda kullanmak örfte hakikat olmuştur.

Hattâ وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ «Ve onları görürsün ki, sana **bakıyorlar; halbuki onlar görmezler.**» (A'râf sûresi, âyet: 198) âyetinin çeşitli tefsirlerinden birine göre لَا يُبْصِرُونَ kelimesi bu mânâda kullanılmıştır. Hakikaten zâhiri gören o şaşkınlar, Hz. Muhammed'in hakikatini görmediler ve yüce peygamberlik şânını düşünemediler. Ona yalnız Ebû Tâlib'in yetimi gözüyle bakıp öyle gördüler. Onun için iman bahtiyarlığından mahrum kaldılar.

Gerçi Peygamber efendimizin insan olması sebebiyle hakikati ve Allah'ın sevgili ve seçkin kulu olma makamı tam olarak hiç bir fertçe anlaşılamamıştır. Hattâ buna dayanılarak şâirler onu medhederken âcizlik ve eksikliklerini itiraf etmişlerdir.

وَكَيْفَ يُدْرِكُ فِي الدُّنْيَا حَقِيقَتَهُ قَوْمٌ نِيَامٌ تَسَلَّوْا عَنْهُ بِالْحُلُمِ

«Dünyada uykuda olup, şeytânî rüyalarla avunanlar onun hakikatini nasıl kavrıyabilir?» (Kasîde-i Bür'e'den)

4 — Fâraklît hakkında: «Çünkü yanınızda duruyor, ve içinizde olacaktır.»

dan alınmadır. Din düşmanları ile savaşması, kuvvetli delil ve sağlam siyâset sahibi olduğu da herkesçe bilinmektedir.

(Yuhannâ İncili, Bâb: 14, âyet: 17) buyurulmuştur. Bu ise Hz. Muhammed'e uygun düşmez, diyorlar.

Fakat bu ibârenin zâhirinin kasdedilmediği bir çok delillerle bellidir. Yani Fâraklît şimdiden sizin yanınızda oturup aranızda bulunmaktadır, demek olmadığı meydandadır. Çünkü «Allah size başka bir Fâraklît verecektir. Geldiği zaman, iman edesiniz diye, gelmeden önce size şimdi söyledim. Gitmezsem Fâraklît size gelmez.» (Aynı İncil, Bâb: 14, âyet: 16, 29; Bâb: 16, âyet: 7) âyetleri hep Fâraklit'in sonradan geleceğine ve henüz havârilerin arasında olmadığına açıktan açığa delâlet eder.

Şu halde muhakkak geleceği için, olacak şeyleri şimdiki zaman ve hattâ geçmiş zaman sigasiyle de ifâde etmek meşhur olduğu için adı geçen ibâre bu neviden olmalıdır.

Bu durumda o vasıflar da Peygamber efendimize uygun düşer. «Ta ki, dâimâ sizinle beraber olsun.» (Aynı İncil, Bâb: 14, âyet: 16) âyetinin de, ya Peygamber efendimizin Hz. İsâ gibi göğe kaldırılmayıp, mübârek kabrinde kalacak, veya şeriati başka bir şeriatle değiştirilmiyerek kıyâmete kadar devam edecek, demek olduğu şüpheden uzaktır.

Böyle kesin olan istikbal haberlerinin şimdiki zaman sigasiyle ifâde edilmesi Eski ve Yeni Ahit kitaplarının âyetlerinde çoktur.

Meselâ: Hz. Hezekiel'in ye'cûc ve me'cûc hakkındaki haberi böyledir. Çünkü Hz. Hezekiel onların gelecek zamanda çıkacaklarını ve İsrâîl oğulları dağlarına vardıklarında nasıl helâk olacaklarını açıkladıktan sonra kitabının Bâb: 39, âyet: 8'de: «İşte, geliyor, ve vaki olacaktır, Rab Yehova'nın sözü; söylediğim gün bu gündür.» demiştir. «İşte, geliyor.» cümlesine dikkat edilmeli. Halbuki haber verildiği zamandan beri 2480 yıl kadar zaman geçmişken, hâlâ ye'cûc ve me'cûc çıkmamıştır. Lâkin mutlaka çıkacakları Kur'ân âyetleriyle de ifâde edilmektedir.

Yine Yuhannâ İncili, Bâb: 5, âyet: 25 şöyledir: «Doğrusu ve doğrusu size derim: Allah'ın oğlunun sesini ölülerin işitecekleri saat geliyor, ve şimdidir; ve işitenler yaşıyacaklardır.» Bakınız, kıyâmetin kopacağını haber veren ve bu âyette «işte şimdidir.» cümlesi vardır. Halbuki 20. yüzyılı tamamlamaya çok kalmamışken kıyâmet daha kopmamıştır.

Fakat bu türlü cümlelerle كُلُّ آتٍ قَرِيبٌ **«Gelecek olan her şey yakındır.»** sırrı hatırlatılagelmiş olduğundan aradan ne kadar zaman geçse yine bunları söyleyene yalancı denemez.

5 — Resullerin İşleri kitabı, Bâb: 1, âyet: 4-5 âyetlerinin delâletiyle Ruhu'l-Kudüs'ün gelmesinin vaftiz için olduğu açıklanmıştır, diyorlar. Gerçi bu âyetlerde Hz. İsâ'nın havârilere hitâben: «Yeruşalim'den ayrılmayın, fakat Babanın va'dini bekleyin. O va'di benden işittiniz; çünkü Yahyâ su ile vaftiz etti, fakat çok gün geçmeden, siz Ruhu'l-Kudüs'le vaftiz olunacaksınız.» dediği anlatılmıştır.

Fakat görülüyor ki, bunda Fâraklît'e dair bir söz yoktur. Sade inkârda direnerek bunların «Babanın va'di» sözünü Fâraklît hakkındaki va'dle birleştirmelerinin sırf bir zorbalık olduğu şüphesizdir.

Evet, mâdem ki Fâraklît va'dinin inen Ruh'a yorulmasının mümkün olmadığı arzettiğimiz 13 delille apaçık anlaşıldı, o halde Allah'ın va'di sözü başka, Fâraklît'in geleceği hakkındaki Hz. İsâ'nın va'di daha başkadır.

Bununla beraber beden kuvvetine de sahip olup, arapların en güçlü pehlivanlarını yendiği de rivâyet edilmektedir.[28] Doğruluk ve emniyet

Sonuç olarak, Yuhannâ'nın naklettiği Fâraklît müjdesini diğer İncil sahipleri nakletmemişler, o da onların inecek olan Ruh hikâyelerini kaydetmemiş.

Bunun şaşılacak bir tarafı yoktur. Çünkü onlar bazan normal şeyleri nakletmede ittifak ederler, bazan da önemli şeyleri nakl etmede ihtilâf gösterirler.

Meselâ: Hz. İsâ'nın Yeruşalim'e gittiği sırada merkebe bindiğini dört İncil sahibi ittifakla nakletmişlerdir de yine onun sedef (baras) hastalığına tutulan on kişiyi iyileştirmesi, 70 kadar arkadaşını belli bir yere gece göndermesi ve uzun boylu bir kadının çocuğunu diriltmesi gibi bir takım büyük olayları Lûka İncilinde anlatmışken diğer İncil sahipleri bunlara aslâ işâret etmemişlerdir.

Yine Yuhannâ İncili'nde gördüğümüz Hz. İsâ'nın bir çok mucizelerini diğer İncil'lerde göremiyoruz.

Meselâ: Bir düğünde Hz. İsâ, suyu şaraba çevirmiş, hem de bu, onun ilk mucizesi olup, onun şerefinin meydana çıkmasına ve havârîlerin kendisine imân etmesine sebep olmuş, başka bir defasında da Yeruşalim'de Beyt-i Sayda'da 38 yıldır hasta bulunan bir kimseyi iyi etmiş, bir keresinde de bir körün gözünü açmış ve Âzâr adlı zâtı diriltmiş.

Bunlar hep Yuhannâ İncil'inde kaydedilmişken diğer İncil'lerde yoktur.

Mattâ ve Markos İncil'lerinde de her birinin tek tek naklettiği fevkalâde haller ve mucizeler pek çoktur.

Binâenaleyh Fâraklît müjdesinin de diğer İncil'lerde bulunmasiyle Yuhannâ İncil'inin şahâdetinin doğru olmaması gerekmez.

28. Muttalib oğlu Hâşim'in torunlarından olup, ömründe hiç kimseye yenilmemiş olan Rükâne ile Peygamber efendimizin güreşmiş ve onu iki defa yenmiş olduğu Şifâ'da kayıtlıdır. Bir gün bu zat müslüman olmadan önce Mekke mahallelerinden birinde Hz. Peygamber'e yalnız başına rastlamış ve Peygamber efendimiz:

— Yâ Rükâne, Allah'tan korkup da benim dâvetimi neden kabul etmiyorsun? buyurmuş. O da:

— Eğer söylediklerinin hak olduğunu bilsem hiç tereddüt etmeden sana tabi olurum, demişti.

— Eğer seni bir defada yenecek olursam benim sözümün hak olduğunu kabul eder misin?

— Evet.

Bunun üzerine Hz. Peygamber onu bir tutuşta sırtı üstü atıverince neye uğradığını şaşırmış ve yerinden kalkarak:

— Yâ Muhammed, bir daha gel bakalım, demiş.

İkinci defa da sırtı yere gelince:

— إِنَّ هٰذَا لَعَجَبٌ «İşte bu çok acayip.» diyerek şaşkınlığını açıklamış.

— Bundan daha acayip bir şey görmek ister misin?

— O nedir?

— Şu karşıdaki ağacı çağıracağım. Eğer gelirse artık şüphesiz olarak iman eder misin?

Hemen ağaç, dâvetine uyarak yanına kadar gelmiş. Lâkin Rükâne yine hidayete ermiyerek bu mucizeleri büyüye yormuş ve gidip kabilesine: «Muhammed'den daha büyük bir büyücü görmedim.» diyerek onlara olanları anlatmıştır.

Sonra Mekke'nin fethine yakın bir zamanda müslüman olmuş ve H. 40 yılında Medîne'de vefat etmiştir. İmâm Şâfiî'nin atalarından sayılır.

sıfatlarını düşmanları da itiraf etmektedir.[29] İyi bir geçim ve fevkalâde bir yaşayış sahibi olduğu ise inkâr kabul etmez.

Atış âletleri bulundurması ise şerîati gereğidir.

Silâh kulanmayı öğrenip öğretmek bütün ümmetine vâciptir. Hattâ ok atmayı öğrendikten sonra unutmak büyük günah sayılır.

Bunun içindir ki, onun emriyle bütün sahâbîleri din düşmanlarına karşı dâimâ kuvvetli bulunurlardı.

Araplar ve diğer milletler onun dinine uymuşlardır. Arap emîrlerinin bazısının kızları esir alınmıştır. Hattâ Hz. Muhammed'in hanımlarından Safiyye, Hayber'in kumandanı bulunan Ahtab adındaki yahûdînin kızıdır. Hayber'in fethi sırasında esir edilmişti.

Ümmetinden zengin olanlar onun emri gereğince fakirlere mallarının zekâtını verirler ve sayısız hayır ve iyilikleri Allah rızası için yaparlar.

Zamanında yaşıyan Necâşî ve Mukavkıs'ın[30] ve daha bazı pâdişahların Hz. Peygamber'e hediyeler gönderdikleri bilinmektedir.

Şifâ şerhinde anlatıldığına göre Tirmizî bu rivâyetin senedinin Hz. Peygamber'e ulaşıp ulaşmadığı üzerinde söz söylemiş. Fakat mürsel olarak rivâyetini İmâm-ı Beyhakî açıklamıştır.

Ebu'l-Esved-i Cümahî adlı şahsı da güreşte Peygamber efendimizin pek kolay yenmiş olduğunu İmâm-ı Süheylî kaydetmiştir ki, adı geçenin güç ve kuvveti medeniyet tarihlerinde çok mübâlağalı olarak anlatılmıştır.

Ebû Cehl ile Hz. Peygamber'in güreştiği rivâyeti ise ittifakla sâbittir.

29. Merhum Sırrı Paşa, Furkân sûresinin sırlarını açıkladığı tefsirinde, eskiden hıristiyan bilginlerinden Abdu'l-Yesû' adındaki edebiyatçı ile büyük bir kalabalık huzurunda yaptıkları dînî ve ilmî bir konuşmayı anlatırken bizzat kendisi, Mardin civarında Deyr-i Za'ferân denen yerde okuduğu arapça bir hıristiyan mukaddes tarihinde de Peygamber efendimizin peygamberlikten önce milleti içinde her yönden doğru ve emîn bilinerek kendisinden hiç yalan ve haksızlık görülüp duyulmadığının açıklandığını söylemiştir.

Abdu'l-Yesû' da bu hususu inkâr etmek için bir söz bulamayınca ve zâten önceden arap milletine gönderilmiş şanlı bir peygamber olduğunu itiraf etmiş olduğundan,

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

«De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize gelen, Allah'ın peygamberiyim. O Allah ki, yer ve göklerin tasarrufu O'nundur.» (A'râf sûresi, âyet: 158) gibi peygamberliğinin umûmîliği hakındaki kesin haberlerde de doğru olduğu anlaşıldığı için bütün insanlara gönderildiğini kabul etmesi lâzım gelmiştir.

Bu konuşma o kadar hikmetli ve bilgince yapılmıştır ki, taş yürekleri bile gerçeği itirafa mecbur ederdi. Fakat Allah dilediği kimseyi hidâyete kavuşturur.

30. Mukavkıs, aslında «Binâ yükseltici» mânâsına olup, Hz. Peygamber zamanında Mısır ve İskenderiye hükümdarı bulunan Cureyc b. Sînâ adlı zâtın lakabıdır.

Yukarda anlatıldığı gibi bu pâdişah, Hâtıb vâsıtasiyle kendisine Hz. Peygamber'in gönderdiği mektubu son derece saygı ile okudu ve onun yüce vasıflarını so-

Yine Peygamber efendimizin güzel ahlâk ve faziletten her şeyi tam olarak üzerinde bulundurması, bütün günah ve kötülüklerden uzak durması ve emir ve tebliğlerinin bu çizgiden hiç ayrılmadığı, en azılı düşmanlarınca dahi tereddütsüz olarak kabul edilir.[31]

---

rarak, eski kitapları okumuş olması sâyesinde âhir zaman peygamberi olduğunu da itiraf etti.

Fakat «İman edersem milletimin içine bozgunluk düşer de mülk ve saltanat elimden gider.» diye iman etmedi. Halbuki Necâşî gibi ihlâs ve tevekkülle iman etseydi saltanatı elinde kalarak dünya ve âhiret selâmetini kazanacaktı.

Mukavkıs'ın da Hirakl gibi halkın başkanlığına olan isteği pek çokmuş. Gerçeği kabul etmekle beraber iman edip Hz. Peygamber'e tabi olmaya yanaşmamasının sırf milletinden korktuğu için olduğu Peygamber efendimize arzedilince ضَنَّ الْخَبِيثُ بِمُلْكِهِ وَلَا بَقَاءَ لِمُلْكِهِ «Pis herif hükümdarlığına aldanmış, ama onun mülkü ve saltanatı kendisine kalmıyacaktır.» buyurmuştur.

Hakikaten Hz. Ömer'in halifeliği sırasında Mısır ve İskenderiye onun elinden çıktı.

Hâfız İbn Hacer el-Askalânî'nin dediği gibi bu Mukavkıs ve Hirakl, Hz. Peygamber'in mektubunda yazılan belâğatli bir ibârenin büyük nüktesini anlıyabilselerdi saâdete kavuşurlardı.

Peygamber efendimiz bunların mektubunda أَسْلِمْ تَسْلَمْ «Müslüman ol ki, selâmete eresin.» hikmetli sözünü kaydederek, müslümanlığı kabul ettikleri takdirde tam selâmete ereceklerini müjdelemişti.

Eğer bu sırrı farkedip de iman etmiş olsalardı, hem kendilerini Allah korumuş, hem de milyonlarca insanın sapıklıktan kurtulmasına sebep olmuş olacaklardı.

Mukavkıs'ın Peygamber efendimize gönderdiği 12 kalem eşsiz hediye arasında bir billûr bardak vardı ki, onunla Hz. Peygamber su içerdi. Bir de ayna göndermişti ki, ara sıra ona bakardı.

Düldül adlı katırı ve İbrâhîm adlı oğlunun annesi olan Hz. Mâriye'yi de o hediye etmişti.

Hz. Peygamber'in elçisi olan Hâtıb'a da 100 altınla bir çok Mısır malı vermiş ve Arap Yarımadası'na kadar onu bir alay askerle uğurlamıştı.

Ayrıca bir de mütehassıs doktor göndermişti. Fakat Peygamber efendimiz ona hitâben: «Biz öyle bir milletiz ki, çok acıkmadan yemek yemeyiz, doymadan da sofradan kalkarız. Bunun için senin burada kalmana ihtiyaç yoktur.» diyerek geri gönderdi.

31. Hz. Dâvûd'un kitabı olan Zebur'dan alınan bu büyük müjde (Mezmur: 45, âyet: 1-17) yazarın kaydettiği vasıflardan başka Hz. Peygamber'in daha bir çok vücut hatlarını anlatır.

Bunlar arasında Peygamber efendimizin adının ehl-i tevhîdin dillerinde devamlı olarak anılıp sayılacağı ve sonsuz bereketlere sebep olacağı, kendisi yaratıkların en üstünü olup, tertemiz neslinin kıyâmete kadar devam edeceği hususları da açıklanmıştır.

İşin şaşılacak tarafı şudur ki, Zebur'un bu âyetlerini okuyan ehl-i kitâbın hepsi bu açıklamaların Hz. Dâvûd'dan sonra gelecek şanlı bir peygamberin müj-

26. Hz. Eşa'yâ'nın kitabında da Hz. Peygamber'in yeni bir tesbihle gönderileceği.

---

desi olduğunu itiraf ederler de protestan âlimleri müjdelenen bu peygamberin Hz. İsâ olduğunu iddiâ eder. Yahûdiler de: «Bu vasıflara sahip olan peygamber hâlâ gelmemiştir.» derler.

Halbuki bu yüce vasıfların pek çoğu Hz. İsâ'ya uymadığına göre hıristiyanların pek haksız ve bu vasıfların hepsinin bütün incelikleriyle Peygamber efendimize açıkça uygun düştüğüne göre yahûdilerin de çok insafsız oldukları hiç şüphe götürmez.

Bu vasıfların Hz. Peygamber'de bulunduğuna yukarda işâret edildi.

Yaratılmışların en üstünü olduğu da her yönden isbat edilmiştir. Tafsilâtı merhum Fahr-i Râzî'nin وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ **«Ve bazılarını da derece bakımından Allah yükseklere çıkarmıştır.»** (Bakara sûresi, âyet: 253) âyetinin tefsirindeki açıklamalarına başvurularak öğrenilebilir.

Mübârek adı ise minâre ve minberlerde lâyık olduğu üstün saygı ile yüksek sesle devamlı olarak anılmakta ve çeşitli bölgelerde milyonlarca müslüman tarafından beş vakit namazda defalarca peygamberliğine şehâdet ve kendisine salât ve selâm edilerek, ibâdet vazifeleri yerine getirilmektedir.

Yüce soyu olan şerefli zatlar her tarafta türlü hürmet ve izzetle karşılanarak âlemi şenlendirmektedirler.

Buraya ilâve ettiğimiz vasıf ve alâmetlerin bir kısmı ilerde yazarın sözleri arasında özet olarak gelecektir.

Bu alâmetler arasında yalnız ok atmak hususu bulunsaydı bile insaflı kimselerce kâfi görülürdü.

Bu ok atmak, gerçekten pek büyük bir alâmettir ki, âhir zaman peygamberinin Hz. İsmâîl soyundan geleceğinin eşsiz bir delilidir.

Zira İsmâîl oğullarının ok atmakla meşhur olduğu eskiden beri herkesçe bilinmektedir. Hattâ Hz. Peygamber'in ashâbını atıcılık öğrenmeye teşvik ettiği sırada : اِرْمُوا بَنِي إِسْمَاعِيلَ فَإِنَّ أَبَاكُمْ كَانَ رَامِيًا **«Ey İsmâîl oğulları, atın! Zira sizin babanız atıcı idi.»** (Buhârî, K.el-Cihâd, Bâb: 78) buyurması bu gerçeğe işârettir.

Bu hususta çok hadîs vardır. Meselâ : مَنْ تَعَلَّمَ الرَّمْيَ ثُمَّ تَرَكَهُ فَلَيْسَ مِنَّا **«Her kim atış öğrenir, sonra da onu terkederse, o şahıs bizden değildir.»** ve : سَتُفْتَحُ عَلَيْكُمُ الرُّومُ فَلَا يَعْجِزْ أَحَدُكُمْ أَنْ يَلْهُوَ بِأَسْهُمِهِ **«Bizans ülkesi size fethedilecektir. Sakın sizden hiç biriniz okları ile oyna(yıp atış talimi yap)maktan âciz kalmasın.»** gibi. Ayrıca Peygamber efendimize, zamanla savaş alanlarında atmak fiili sırf okla kalmıyarak top ve tüfek de atılacağı vahyedilip:

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ **«Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın.»** (Enfâl sûresi, âyet: 60) âyetinin tefsiri olmak üzere,

27. Bütün dünya halkına bunu emredeceği kaydedilmiştir ki, hakikaten kılmakta olduğumuz namaz gibi bir ibâdet, eski şerîatlerde yoktur. Bu ibâdet, istisnâsız olarak bütün mükelleflere kesin bir farzdır.[32]

28. Aynı kitapta Kaydar'ın bulunduğu ülkede yüksek sesle adının anılıp methedileceği de açıklanmıştır ki, bu da pek parlak bir şahâdet sayılır. Çünkü o ülke arap ülkesidir ki, Peygamber efendimizle büyük dedesi bulunan Hz. İsmâîl arasındaki atalarına tarihçilerin ittifakiyle dâhil olan Kaydâr b. İsmâîl orada oturuyordu. Hz. Muhammed'in peygamberlik nuru ise gerçekten önce arap ülkelerini aydınlatıp, sonra diğer memleketleri kaplamıştır.

29. Bunlardan başka aynı kitapta, onun dînî zikirlerinin Sâli'[33] üzerinde okunacağı;

30. Methinin devamlı olarak ilân edileceği;

31. Zamanında Allah'ın Cebbâr ve Müntakim sıfatlarıyla tecelli edeceği;

32. Körleri, girmemiş oldukları bir yola sevk edeceği;

33. Putperestleri rezil ve helâk edeceği de peygamberliğinin büyük alâmetlerinden sayılmıştır.

Hakikaten Peygamber efendimizin, beş vakit okunmakta olan ezan ve kametlerde peygamberliğine defalarca şahâdet edilir ve dağlarda, tepelerde mübârek adı anılır. Putperestliğin akıllı işi olmadığı Kur'ân'ın bunca âyetlerinde açıklanmış ve hattâ bu delâletin kökünü sökmek için müslümanlıkta mutlak olarak resimle uğraşmak haram kılınmıştır.[34]

İlâhî hükümlerden nasibsiz oldukları gibi ilim ve sanattan da habersiz olan arap müşriklerini ıslah ederek hidâyet ve ilim yoluna sev-

---

اَلَا اِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْيُ «Gözünüzü açın, kuvvet ancak atmaktır.» buyurmuşlardır. (Müslim, K.el-İmâre, Bâb: 52).

32. Şüphesiz ki, bu vasıfla onun peygamberliğinin bütün milletleri şâmil olduğuna da işâret edilmiştir.

33. Sel' kelimesinden tahrif edilmiş olması lâzımdır ki bu, Medîne'de bir dağın adıdır. Hz. Peygamber'in namının Medîne'den yayıldığı mâlûmdur. Yahut da mutlak olarak yüksek dağlar ve tepeler demektir. Bu takdirde hac mevsiminde birkaç yüz bin müslümanın yaptığı ibâdete işâret olur ki, o sırada:

لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ. لَبَّيْكَ لَا شَرِيْكَ لَكَ لَبَّيْكَ «Buyur Allah'ım, buyur. Buyur ki, senin ortağın yoktur. Buyur.» sesleriyle dağları titrettiğini yabancılar da görüp bilmektedir.

34. İşte bu sayede tevhîd inancı doğuya ve batıya yayılarak Arap Yarımadası şirk lekesinden tam olarak temizlendiği gibi, mukaddes zatların resimlerine çok saygı gösterdikleri görülen ve bu sebeple putperestlere pek yakın bulunan hıristiyanların da Şam bölgesindeki hâkimiyetleri hemen ortadan kalktı.

ketmiştir ki, bunların peygamberlikten önce devam eden hallerine bakarak kendilerine kör denilmesi pek yerindedir.

Anılan tecellî de, dinimizde cihad farz kılınarak, Allah'a şirk koşmayı terketmiyenlerin öldürülmelerinden ibârettir.

Cihâd, Allah kelâmını yüceltmek maksadiyle düşmanlarla savaşmak demek olduğuna göre, mâhiyetinde tam samîmiyet ve Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmak dâhil olduğu için bu kinâyenin sahîh olduğu apaçık ortadadır.

34. Allah'a şirk koşanları helâk etmek için yaratılmış bir katûl olması.

35. Mattâ İncili'nde: «Yapıcılar onu terkettiği halde sonradan baş köşe kabul edilir.» diye vasıflandırılan mübârek taşın da Hz. Peygamber'e uygun düştüğünü iddiâ edebiliriz. Çünkü onun, İsrâîl oğullarının «câriye soyu» diye ittifakla küçümsedikleri Hz. İsmâîl'in mübârek sülâlesinden olduğu herkesçe bilinmektedir.[35]

---

35. Bu vasıf, Mattâ İncili, Bâb: 21, âyet: 42 dedir.

Bundan önce bir temsil getirilerek güya bir bahçe sahibi kendi bahçesinden meyve toplamak üzere hizmetçilerini gönderince bekçiler onları öldürmüşler de sonra oğlunu göndermiş ve onu da tanıdıkları halde öldürmüşler. Şimdi bunların bu cinâyetlerine karşı bahçe sahibinin ne yapması gerekir? diye sorulmuş, dinleyiciler de «Ne yapacağı bellidir. Gücü yettiği takdirde o alçakları en fecî bir şekilde öldürüp yok eder. Bahçeyi de güvendiği kimselere teslim eder.» demişler.

Sonra da âyetteki temsilden maksat açıklanarak denilmiş ki: «İsâ onlara dedi: Siz kitapta: Yapıcıların reddettikleri taş, köşenin başı oldu: bu, Rabb tarafından oldu, ve o, gözlerimizde şaşılacak iştir, (Zebûr, Mezmur: 118, âyet: 22-23) sözünü hiç okumadınız mı?»

43 ve 44. âyetler de şöyle devam ediyor: «Bundan dolayı size derim: Allah'ın melekûtu sizden alınacak ve onun meyvalarını yetiştirecek bir millete verilecektir. Ve bu taşın üzerine düşen parçalanacak, o da kimin üzerine düşerse onu toz gibi dağıtacaktır.»

İşte bu taş şüphesiz Peygamber efendimiz olup Allah'ın mülkünün verileceği va'dedilenler de İslâm ümmetidir. Hıristiyan bilginlerinin Hz. İsâ'nın kendisine yormağa yeltenmeleri de şu yönlerden boşunadır:

a) Bu taşla kasdedilen zâtın (hâşâ) Allah'ın oğlu olduğunu iddiâ ettikleri Hz. İsâ'dan başka olacağı sözün gelişinden kesin olarak anlaşılır.

b) Onların iddiâlarına göre Hz. İsâ, yahûdîlerin elinde öldürülmüştür. Bu durumda taşın üstüne düşenlerin parçalanması ve altında kalanların ezilip helâk olması nerede kalmış, diye sorulmaz mı?

Bilhassa Hz. İsâ Yuhannâ İncili, Bâb: 12, âyet: 47 de kaydedildiğine göre: «Ve bir adam sözlerimi işitip tutmazsa ona ben hükmetmem; çünkü dünyaya hükmetmeye gelmedim; ancak dünyayı kurtarmaya geldim.» demiştir. Bu ise o vasfa kesin olarak zıddır.

c) Zebûr'da da o taşın baş köşe olmasına şaşıldığı: «Ve o, gözlerimizde şaşılacak iştir.» cümlesiyle ifâde edilmiştir. Hıristiyanların iddiâ ettiklerine göre Hz. Dâvûd Hz. İsâ'yı o kadar sayardı ki, onun (hâşâ) Allah olduğuna inanacak dereceye varırdı. Bu halde Hz. İsâ'nın baş köşe olmasına şaşmasını gerektirecek ne

36. Yuhannâ'nın müşâhedelerinde kendisine büyük bir saltanat verilerek demir kadîb ile insanları doğru yola sürükleyecek, diye vasıflandırılan zât da ancak Peygamber efendimiz olabilir.

37. Kendisine sabah yıldızı verilmesi.

Çünkü kara dalâlet gecesinin mutlu sabahında hidâyet nurlarını dünyanın her tarafına yayan parlak yıldız Kur'ân'dır ki,

وَأَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُّبِينًا «*Ve size apaçık bir nur (Kur'ân) indirdik.*»[33]

gibi âyetlerde kendisinden parlak bir nur diye bahsedilmiştir.

Demir kadîb, Hz. Muhammed'in yükselen kılıcıdır ki, onunla muhâlefet ve isyânda diretenleri cezalandırıp terbiye etti.[36]

---

olabilir? Ancak yukarda arzettiğimiz gibi eskiden beri İsrâîl oğullarının Hz. Hâcer'den doğmaları sebebiyle İsmâîl oğullarını kendilerine denk tutmaması ve esasen o zamanlarda İsmâîl soyundan hiç bir peygamber gelmemiş olması, oldukça şaşkınlık sebebi olabilir.

d) Doğruluk ve emniyeti kesin delillerle sâbit olan Hz. Peygamber'in şu :

مَثَلِي وَمَثَلُ الْأَنْبِيَاءِ كَمَثَلِ قَصْرٍ أُحْسِنَ بُنْيَانُهُ وَتُرِكَ مِنْهُ
مَوْضِعُ لَبِنَةٍ فَطَافَ بِهِ النُّظَّارُ يَتَعَجَّبُونَ مِنْ حُسْنِهِ إِلَّا
مَوْضِعَ تِلْكَ اللَّبِنَةِ خُتِمَ بِيَ الْبُنْيَانُ وَخُتِمَ بِيَ الرُّسُلُ

«**Benimle peygamberlerin temsili bir köşke benzer ki, çok güzel yapılmış, fakat bir tuğlası bırakılmıştır. Köşke bakanlar güzelliğine hayret ediyorlar, ancak bu tuğlanın yerini boş buluyorlar. İşte o köşk benimle tamamlanıyor, peygamberlik de benimle sona eriyor.**» (Buhârî, K. Bed'i'l-Halk, Bâb: 67; Müslim, K.el-Fezâil, Bâb: 7) hadîsindeki haberi de o taşın bizzat kendisi olmasını gerektiriyor.

35|a Nisâ sûresi, âyet: 174.

36. Burada demir, keskin kılıç mânâsını kuvvetlendirir. Ama aslında kadîb ile asâ kasdedilmiş olması ihtimali de vardır.

Siyer kitaplarında Hz. Peygamber'in isimleri sırasında Sâhibu'l-Kadîb adı da anılmaktadır. Âlimler bunun mânâsında iki ihtimal ileri sürüyorlar ki, kelime türetiminde öyle olması gerekir.

Çünkü ism-i fâil mânâsında kadîb, keskin kılıç demek olur. İsm-i mef'ûl mânâsında kullanılırsa, meselâ: ağaçtan kesilmesi sebebiyle asâ mânâsına gelir. Hz. Peygamber'in de önünde asâsı götürülür ve açık yerlerde namaz kılacağı zaman kıble tarafına dikilir idi. Çok defa da bizzat eline asâ alıp onunla yürürdü.

Meşhur kâhin Satîh, mecûsîlerin en büyük kadısı olan Mûbezân'ın rüyasını tâbir ederken Peygamber efendimizi Sâhibu'l-Hirâve adı ile anmıştır. Hirâve büyükçe asâ demektir.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in doğumu sırasında İran'da Kisrâ'nın sarayı yarılarak 14 sütununun birden yıkılması, mecûsîlerin 1.000 yıldan beri yanmakta olan ateşinin sönmesi gibi bir çok acayip alâmetler görülerek ortalığı bir dehşet

38. Onun yanında Habeşlilerin ayakta durma şerefine kavuşması.
39. Yemen hükümdarlarının ona saygı ile kurbanlar kesmeleri.
40. Çeşitli milletlerin, kendisine boyun eğip bağlanmaları.

İslâm'ın gücü karşısında bütün milletlerin eriyip mahvolduğu da bir gerçektir.[37]

41. Zâlimlerin elinden mazlumları kurtarması.
42. Sıkıntıda olanları kuvvetlilerin boyunduruğundan kurtarması.
43. Zayıf ve fakirlere acıyıp yardım elini uzatması.

Biraz önce nakledilen maddeler onun hakkında tam ve kesin olarak gerçekleşmiş ve kudret ve imkânı olanların, zayıf olanlara her türlü yardımda bulunmalarına dair pek çok kuvvetli emirleri bulunup, şerîatinde hiç bir ferde haksızlık ve zorbalık lâyık görülmeyerek bu gibi şeylerin yasak edilmesi hakkında gerek maddî ve gerek edebî çeşitten sayısız ve kesin tedbirleri vardır.

Fakir ve kimsesizlere bizzat yardım edip sevgi göstermesi ise anlatılamıyacak dereceye ulaşmış ve hattâ onlara olan sevgi ve tevâzuundan dolayı dünya ve âhirette o zümreye dâhil olmak için:

اَللّٰهُمَّ اَحْيِنِي مِسْكِيناً وَاَمِتْنِي مِسْكِيناً وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ

«Allah'ım, beni fakir olarak yaşat, fakir olarak öldür ve fakirler zümresinde haşret.» duâsında bulunmuştur.

44. Zebur'da halkı fâizden kurtarması da geçmektedir. Borçlanmak zorunda kalanları şefkatle karşılamak ve zenginleri borç verme fazîletine ve iyilik yapmaya alıştırmak maksadiyle fâizi haram kılmak hususunda Hz. Muhammed'in dininin ne kadar sıkı olduğu ise herkesçe bilinmektedir.

İnen Kur'ân âyetlerinden başka Peygamber efendimiz bir hutbesin-

---

bürümesi, Nûşirevân tarafından Mûbezân getirtilerek bütün bunların açıklanması istenince onun da o gece görmüş olduğu korkunç bir rüyayı anlatarak bu acayip olaylara ilâve etmesi ve: «Mutlaka arap ülkesinde büyük bir olay olmuştur.» demesi üzerine Nûşirevân'ın, Hîre pâdişâhı Nu'mân b. Munzir'e gönderdiği emir gereğince Şam tarafında bulunan Satîh'a başvuruldu. İşte bunun üzerine o, herkesçe kabul edilen fesâhat ve belâğatiyle söze başlıyarak bunların hep âhir zaman peygamberinin geleceğine ve kisrâların kısa zamanda yıkılıp, İran ülkesinin, müslüman atlılarının ayakları altında kalacağına işâret olduğunu açık bir şekilde söylemiş ve sözlerini şöyle bitirmişti: «Okuma çoğalıp Hirâve sâhibi çıktıktan sonra ve mecûsîlerin ateşi sönüp Sâve gölü battıktan, Semâve vadisinde de sular taştıktan sonra artık Bâbil İran'lılara, Şam ülkesi de Satîh'a yer olmaz.»

37. Onların kaç kere hârika şekilde Allah'ın yardımına mazhar ve çok azlık ve silâhsız oldukları halde bile sebat ve yüreklilikleri sayesinde düşmanlara karşı muzaffer çıktıkları bütün dünya halkınca bilinip kabul edilmektedir.

de: كُلُّ رِبًا تَحْتَ قَدَمِي *«Fâizin hepsi de ayağımın altındadır.»* buyurarak fâizin tamamen ortadan kaldırıldığını açıklamıştır.

45. Seb'a ülkesinin altınlarının ona verileceği de aynı kitapta yazılıdır ki, Seb'a, Yemen şehirlerinden olup daha Hz. Peygamber zamanında fetholunmuştur.

46. Yine kendisine dâimâ sayısız bereketler verilmesi ve;

47. Ona tabi olanların yeryüzündeki mahsuller gibi bereketli olması da onun peygamberliğinin alâmetlerinden sayılmıştır.

İslâm dinine davete başladığından bu güne kadar (Allah'a şükür) ümmetinin sayısı artmakta ve gece gündüz kılınan milyonlarca ve hatta milyarlarca namazlarda her mü'min en az 20 defa

اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ

«Ey peygamber, selâm, Allah'ın rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun.» hitabında ve on kere de اَللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ *«Allah'ım Muhammed'e ve onun âline bereket ver.»* duasında da bulunmaktadırlar.

48. Yine Eşa'yâ'nın kitabında: Seçilip desteklenmiş olduğu;

49. Allah'ın dinini yayıp yükseltmek hususunda aslâ bıkkınlık göstermediği kaydedilmektedir ki, bu da pek doğru ve gayet açık bir alâmetidir.

50. Peygamberlik mührü denen ve güvercin yumurtası kadar bir et parçasından ibâret olan alâmetinin, kürek kemiği üzerinde bulunduğu da aynı kitapta açıkça yazılıdır.[38]

51. Aynı kitapta onun adının acâyip olduğu ve;

52. Kendisi Allah'ın müşâviri;

53. Âlemin babası;

54. Selâmın reisi olup;

55. Günden güne delillerinin açık ve sağlam olması;

56. Sâyesinde insanların çok huzur ve güvenlik görmesi;

57. Deveye bindiği ve;

58. Dininin ortaya çıkmasıyla putların yerlere atılarak kırılması da belirtilmiştir.

Bu vasıfların acabâ hangisinde şüphe edilebilir? Hakikaten Mu-

---

38. Peygamberlik mührü, bedeninin renginden daha kırmızı idi. Ancak üzerindeki siyah benin, sık kıllar altında görünüp misk gibi yeşil renkli olduğu da rivâyet edilmiştir.

Bu mühür, iki kürek kemiği arasında idi. Ancak sol tarafa daha yakındı. Üzerindeki yazı hakında sahîh bir rivâyet yoktur.

hammed adıyla atalarından hiç bir kimse ve Ahmed adıyla kendinden önce hiç bir fert anılmamış olduğuna göre bu duyulmamış isimleri acâyip sayılır. Her konuştuğu vahye uygun olduğu için kendisine Allah'ın müşâviri denmesi yerindedir. Ümmetinin onun emirlerine itâat, onun da onlara yumuşaklıkla muâmele etmesi sebebiyle âlemin babası idi.

Arap milletlerinin sırf insan nüfusunu telef etmekten ibâret olan câhiliyye savaşlarını yasak ederek onların canlarını kurtarıp aileleri korumuş oldu.

Dinine karşı çıkanları cezanlandırmak için şerîatinde vâcip kılınan cihâd bu çeşitten değildir. Belki medeniyet düzenini yerleştirmek için umumun selâmeti uğruna olup اَلْقَتْلُ اَنْفَى لِلْقَتْلِ «*Öldürme, öldürmeyi def eder.*» kabilinden olduğu şüphesizdir.

Hz. İsâ merkebe bindiği gibi o da arap milletinden olduğu için deveye binerdi. İlim ve sanat ilerledikçe dininin incelikleri anlaşılmakta ve dinine tabi olundukça toplum düzeninin kuvvetlenmekte olduğu inkâr kabul etmez.

Daha doğum gecesinde putlar yüz üstü yere düştü. Mekke'nin fethi günü Kâ'be'nin içinde bulunan 360 puta mübârek parmağı ile işâret ettikçe yüzleri üzerine yıkılıyorlardı.[39]

59. Yuhannâ'nın rüyasındaki tafsîlât da tamamen Hz. Peygamber'e uygundur. Çünkü Emîn adıyla anıldığı peygamberlik dâvâsından önce de meşhurdu.

60. Her hükümde ve hattâ düşmanları hakkında bile adâletten ayrılmadığı bilinip kabul edilmektedir. Ümmet ve ashâbına, dâimî adâletle muâmele etmelerini emreder, eski anlaşmaları bozmak ve savaş sırasında çocuk ve kadın gibi savaşmaktan âciz olanlarla sadece ibâdetle meşgul olup da manastırına çekilmiş olanları öldürmekten onları men ederdi.

61. Kendisine tabi olan askerlerin beyaz elbiseler giydiği de bir gerçektir. Kendisinin en çok sevdiği elbise beyaz ve temiz elbiseler olduğu için ümmeti, hafta bayramı olan cuma günlerinde beyaz giymeyi tercih ederler.

62. Ümmetlerin boynunu vurmak için ağzından çıkan keskin kılıç da arap yazar ve şâirlerine okuduğu zaman kılıçtan daha çok tesir eden, onları âciz ve mağlûp bırakan Kur'ân-ı Kerîm'dir.

63. Kendisi ve emirlerine tabi olanlar tarafından savaşta ölen pâdişahların etlerini yemek için kuşların toplandığı defalarca görülmüştür.

64. Dünya pâdişahları ve kalabalık ordulların hep beraber aleyhine harekete geçtikleri de görülmemiş değildir.

---

39. Bu olayın tafsilâtı ve o anlarda Peygamber efendimizin Hz. Alî hakkında fevkalâde bir teveccühü siyer kitaplarında yazılıdır.

Meselâ: Zamanında Kisrâ ile Kayser'in ve Hayber hükümdarlarının saldırıları ve Ahzâb olayında çeşitli milletlerin, kendisine karşı saldırıya geçmeleri siyer kitaplarında, onun lehine olan sonuçlarıyla beraber anlatılmaktadır.

Zebur'da Muhammed ümmetinin vasıfları da yazılıdır. Meselâ:

65. İki yüzlü kılıçlar kulanmaları ve zorbalardan intikam almaları;

66. Zincir ve bukağılarla bazı padişahları sürküleyip götürecekleri açıklanmıştır. Ayrıca:

67. Yatağa yatarken Allah'ı anarak neşelenmeleri ve;

68. Her zaman tekbir ve duâlarla meşgul olmayı kendilerine âdet ve usul edinmeleri de belirtilmiş ki, bunların hepsi onlarda görülmüştür.

Müslümanların uykuya yatacakları zaman, yatak üzerinde husûsî duâ ve zikirleri vardır ve namaza tekbirle başlarlar. Namaz içindeki rükünlerin birinden öbürüne geçişlerde, ezan ve kamette ve bayram namazlarında tekbirleri tekrar ederler. Bilhassa arefe ve Kurban Bayramı günlerinde her namazın sonunda camilerde husûsî tekbirleri yüksek sesle okurlar.

69. Yine Tesniye kitabında İsrâîl oğullarının Allah'ın gazabına lâyık oldukları için ilerde onların câhil bir milletle terbiye edilecekleri kaydedilmiş ve;

70. Cezâlandırılmalarına vâsıta olan ümmete istemeden Allah'ın nimetlerinin verileceği de alâmet kabul edilmiştir.

Arap Yarımadası'nda bulunan yahûdiler kuvvet ve cesâret sahibi oldukları halde İslâm'ın kuvvetine karşı duramayıp dağıldılar. Bunları yenen araplar ise aslında müslüman olmadan önce pek cahildiler ve hattâ putlara tapmanın en üstün din olduğuna inanırlardı. Sonradan onlara verilen yüce din hakkında hiç bir düşünceleri olmadığı için kendileri onun verilmesini beklememişlerdi.

Hz. Eşa'yâ'nın kitabında Hz. Muhammed'in asıl yurdunun da vasıfları geçmektedir. Şöyle ki:

71. O mübârek yere: «Ey kısır!» diye hitâb edilerek (ki eski zamanlarda Mekke'den Hz. İsmâîl'den sonra hiç bir peygamber çıkmaması bu vasıfa sebep olmuştur);

72. Vahşî insanların yurdu iken ilerde genişleyip gelişeceği ve her yönden mukaddes ve saygılı olarak her yerden üstün hale geleceği müjdelenmiş ve bunun için şükretmesi emredilmiştir.

Bu da Mekke'ye tamamen uygundur. Çünkü orada —zâhîrî uzaklaşma sebebiyle boşanmış durumunda olan— Hz. Hâcer'in yerleştirilmesinden sonra olduğu Hz. İsmâîl'in yine orada yerleşen soyuna vahşî insanlar denmiştir. Tevrât'ın Tekvin kitabında Hz. İsmâîl'in vahşet ülkesinde yerleşmiş olduğu açıklanmış ve Hz. Sârâ'nın çocukları Hz. İbrâhîm'in asıl eşi olan kadının soyu sayılmıştır.

73. İşte Hz. İsmâîl'in soyunun oturduğu Mekke sonradan onlardan çıkan Peygamber efendimiz sâyesinde şeref ve üstünlüğünün bilinmesi ve orada oturanların Hz. Sârâ'nın soyundan üstün ve her türlü saygıya lâyık tutulması gibi büyük lütuflara kavuşması sebebiyle kendisine yönelen emir ve hitaplar gereğince teşekkür borcunu yerine getirmesi ve çok çok tesbih ve duâda bulunması her bakımdan uygun görülür.

74. Gerçekten dünyadaki eski mâbetlerin hiç birinde görülmeyen bereket ve bolluk Hz. Peygamber sebebiyle orada bulunmakta, bütün müslüman milletler tarafından üstün saygılarla ibâdet vazifesinin yerine getirildiği bütün insanlarca görülmekte ve tâ eskiden beri müslüman pâdişahları ve bilhassa azîz Osmanlı halîfelerinin Mekke ve Medîne'ye olan hizmetleri sınırsızdır.[40]

---

40. Hz. Hâcer bir rivâyete göre Mısır pâdişahlarından birinin kızı olup nasılsa esir olmuştu. Hz. İbrâhîm'in nikâhlı eşi Hârân kızı Sârâ ile beraber Irak'tan Şam tarafına hicretleri sırasında uğradıkları Ürdün pâdişâhının Sârâ'ya kötülük yapmaya kalkışması üzerine hemen ellerinin kuruması, pek şiddetli bir yer sarsıntısı olması ve pâdişâhın bu alâmetlerden kendine gelerek niyetinden dönüp pişman olması sonunda Sârâ'nın duâsı sâyesinde iyileşmesi sebebiyle nâmûs kerâmetini farketti ve işte bunun üzerine Hâcer'i, hemen ona hediye etti.

Sahîh rivâyetlere göre Sârâ, Hz. İbrâhîm'in amcasının kızı idi ve Havvâ anamıza tamamen benziyordu. Hz. Yûsuf'un güzelliği, ninesi olan o mübârek kadından geçmiş idiyse de onun güzelliğine ulaşamazdı.

Sârâ, sonradan Hz. Hâcer'i Hz. İbrâhîm'e bağışladı. Fakat Hz. İbrâhîm'in ondan, oğlu Hz. İsmâîl dünyaya gelerek Hz. Muhammed'in nuru onun alnında parlayınca insanlık icabı Hz. Sârâ'nın kıskançlık duygularına dokunarak buna pek üzüldü. Çünkü kendisinin o zamana kadar çocuğu olmamıştı. Sonra Allah'ın lûtfu ile ondan da Hz. İshâk doğduysa da, babasının Hz. İsmâîl'i daha çok sevdiğini bahane ederek annesiyle beraber onun başka bir yere götürülmesini istedi. Bu hususta Allah'ın da izni çıktı ve nereye götürüleceklerini göstermek için bir de melek gönderildi. Bunun üzerine Hz. İbrâhîm hayvanına bindi ve onları da yanına aldı. Berabelerindeki melek onlara yol göstererek doğru Mekke'ye geldiler.

O zaman orası insan yaşamıyan ıssız bir vadi olup, oturulacak gibi de değildi. Çünkü arazinin zirâate elverişli olmadığı gibi hiç suyu da yoktu. Yalnız oraya yakın yerlerde Amâlika kabilelerinden bazı kimseler oturuyordu. Hz. İbrâhîm, sonradan Kâ'be'yi yaptığı mübârek yerde onları, yanlarındaki bir miktar hurma ve biraz da su ile bıraktı. Gideceği zaman Hz. Hâcer onun arkasına düşüp «Bizi kime bırakıyorsun?» diye ağlaması üzerine «Sizi Allah'a emânet ediyorum. Allah'ın emri böyledir.» dedi. Hâcer de: «O halde Allah bize yeter.» diyerek teselli buldu.

Hz. İbrâhîm döndüğü zaman yüksek bir tepe üzerine çıktı ve babalık duygusu ile onlara döndü. Orada Allah'a Kur'ân'daki:

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ
رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي
إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ

BU ALÂMETLER KARŞISINDA HÂLÂ BAŞKA BİR PEYGAMBER BEKLİYENLERİN NE KADAR YANILDIKLARI

Kısacası, eski peygamberlere nisbet edilen mukaddes kitaplarda gönderileceği va'dedilen âhir zaman peygamberinin alâmeti olmak üzere

---

«Ey Rabb'imiz, ben soyumdan bir kısmını ekin olmıyan şu vâdide ve senin Beyt'inin yanında yerleştirip bıraktım. Ey Rabb'imiz, onlar orada namazlarını kılsınlar diye... Artık senden dilerim ki, insanların bir kısmının kalbini onlar tarafına sevgi ve istekle çevirip, onları türlü meyvelerle rızıklandırarak yerlerini emin ve beğenilen bir yer eyle. Umarım ki onlar bu lütuf ve nimetlerine teşekkür ederler.» (İbrâhîm sûresi, âyet: 37) duâsiyle yalvardı.

(Asıl maksad namaz kılmak olduğuna göre o cümleye daha çok dikkat ederek RABBENÂ «Ey Rabb'imiz» kelimesini tekrar etmiş. Hz. İsmâîl'i oraya yerleştirmesi onun soyunu da yerleştirmek demek olacağından çoğul sigasiyle onları da duâya dâhil etmiştir.

Gerçekten de Hz. İbrâhîm'in dini değiştirilerek Mekke'liler putperestliğe sapıncaya kadar bu duânın meyvelerini tamamen toplamakta idiler. Allah'ın hikmetiyle bugün dahi oradaki bolluk ve bereket insanı şaşırtacak derecededir. Hattâ her zaman bahar, yaz ve sonbahar meyvelerinin bile hemen hepsi bulunmaktadır.)

Hz. Hâcer de dönüp çocuğunun yanına geldi. Hz. İsmâîl henüz iki yaşında olup süt emerdi.

Onu emzirirdi ve Hz. İbrâhîm'in vermiş olduğu emre uyarak semre ağacının dallariyle bir kulübecik yapıp orada oturdular.

Daha sonra suları bitip kendisinin de sütü kalmadığı için çocuğun ölmek üzere olduğunu görmüş ve çok sıkılmıştı. Su aramak maksadiyle Safâ ve Merve arasında dolaşmağa başladı. Kaç defa Merve'den Safâ'ya, oradan da yine Merve'ye çıkıp yorulduğu ve çok üzüldüğü sırada kulağına bir ses geldi. Her tarafa bakıp, kimseyi göremeyince açlık ve yorgunluktan dolayı öyle bir hayal olduğunu sandı. Biraz sonra o sesi bir daha işitiverince gaibden bir ses olduğunu anlayıp, eğer iyilik ve yardım için gelmiş birisi ise sesin sahibini gözüyle görmek için yalvarmaya başladı. Hemen Hz. Cebrâîl kendisine göründü ve önüne geçerek Hz. İsmâîl'in bulunduğu yere yakın ve şimdiki Zemzem kuyusunun yerine varınca Hz. Cebrâîl kanadının ucu veya ayağının topuğu ile oraya dokundu ve hemen Zemzem suyu kaynamağa başladı.

Suyun aktığını görünce ziyan olacağından korkarak Hz. Hâcer, Mısır diliyle

«Dur, dur!» demiş ve kuyunun bu adla anılması da ondan kalmıştır.

Bu durum ona çok teselli verdiği gibi Hz. Cebrâîl de istikballerinin çok iyi olacağı hususunda bir çok müjdelerde bulundu.

Yakın zamanda yanlarına hayırlı arkadaşlar geleceğini ve Hz. İsmâîl'in büyüyüp babasiyle beraber Beytullah'ı yapmakla vazifelendirileceğini açıkladı ve daha bir çok şeyler söyledi.

Zemzemin ise şimdilerde bile iyi niyet sayesinde her maksada yardım ettiği tecrübe ile sâbittir. O zaman da onlara yiyecek yerine geçmiştir.

Bu sırada Arafât taraflarında oturan Amâlika'dan iki kişi, kaybettikleri develerini aramağa çıkmışlar ve uzaktan kuşların o vadiye konup kalktığını görerek hayret etmişlerdi. Oraya geldiler ki, hiç su bulunmadığını iyi bildikleri o yerde, öyle suları fışkıran mübârek kuyuyu görünce bunun büyük bir hârika olduğunu anlıya-

kaydedilen vasıfları bilen insanlar onları Peygamber efendimizle kendisine tabi olanlarda aradıkları zaman hiç bir alâmet aykırı düşmiyerek hepsinin mükemmel bir şekilde uygun ve doğru olduğunu açıkça buldular.

Buraya kadar saydığımız alâmetler ise (yazarın açıkladığına göre) 70 e ulaşıyor. Halbuki 70 sayısı örfte de çok sayılır. Hattâ mübalâğa için «70 defa sana söyledim de anlatamadım.» denir. Binâenaleyh bu şekilde delil aramak lüzumu hisseden bu altıncı fırka birbirlerine hitâben dediler ki: «Adı geçen kitaplarda bu mübârek alâmetler açıklandıktan sonra hiç bir peygamberde toplu olarak görülmemiş olduğu halde Hz. Muhammed'in üzerinde tam olarak bulunduğunda araştırmalarımız sayesinde şüphemiz kalmadı.

Evet, bazı alâmetleri ondan önce geçen peygamberlerde bulunabilir. Fakat bazılarının da bulunmadığını görüyoruz.

Meselâ: İyiliği sevmek, kötülük ve düşmanlığı sevmemek alâmetinin Hz. İsâ'da da bulunduğunu kimse inkâr edemez. Lâkin dünya pâdişahlarının kendisine bağlanmış olduğu, yahut demir kadîble insanları

---

rak Hz. Hâcer'in yanına vardılar ve bunun nasıl olduğunu sorup da sadece onların hürmetine bu nimetin ortaya çıktığını anlayınca pek aziz ve mukaddes kimseler olduklarını kabul edip saygı gösterdiler. «Sen bizi suyuna ortak edersen biz de seni hayvanlarımızın sütüne ortak kabul ederiz ve eğer izin verirsen kabilemizi de buraya getirerek size komşu oluruz.» dediler.

Onun müsâadesi üzerine gidip kabilelerini getirdiler ve o günden itibaren o mübârek yerler oturulur hâle gelmeğe başladı. Böylece Hz. İbrâhîm'in duâsının kabul edildiği hemen anlaşıldı.

Bir kaç gün sonra Hz. İbrâhîm onları ziyârete gelip yerleri şenlenmiş ve kendilerinin de şeref ve bolluk içinde olduklarını görünce çok sevindi. Bundan sonra da zaman zaman yine ziyâret etmeğe devam etti.

Ancak gece kalmazdı. Ne hikmetse eşi olan Sârâ'nın sözünü tutmağa vahy gereğince memurdu. O da hemen bir günde gidip gelmesine izin verebildiği için hayvanına binip Şam'dan kalkarak kuşluk vaktine kadar gelir, onları görüp hemen dönerek akşamdan önce Şam'a varırdı.

Daha sonra Yemen tarafından Cürhüm kabilesi de oraya gelip yerleşti.

Bu sırada kurban hikâyesi gerçekleşmiştir. Bu hikâyeyi Hz. İshâk üzerinde anlatanların doğru söylemedikleri ortadadır. Çünkü Hz. İshâk, annesi Sârâ ile beraber Şam'da oturuyordu. Kurban emri ise Hz. İbrâhîm'e Mekke'de verilmiş, bu emri yerine getirmek için Minâ'da harekete geçmiş, gökten inen kurbanın boynuzları Kâ'be'ye asılarak Hz. İbn ez-Zübeyr olayı sırasında Beytullah'ın yanması ile onlar da yanmıştır. Bunlar târihle sâbittir. Bunu kuvvetlendiren daha pek çok delil vardır.

Daha sonra Hz. İsmâîl Cürhüm kabilesinin reisinin kızını nikâhlayıp pek çok çocukları oldu. Nesli çoğalarak Arap Yarımadası'na yayıldı. Bu açıklamalar okuyucularca bilinen şeylerdense de Hz. Hâcer'in üstün değerini, hal tercemesinin bir miktarını, eski ve yeni bir çok şeyleri hatırlatmak bakımından tamamen şâdeden çıkmış sayılmaz kanaatindeyim.

kurtuluş yoluna sürüklediği de iddiâ olunabilir mi? Gelişi ile putperestleri perişan ederek düşmanlarını öldürdüğü görüldü mü?"

Çokluk derecesinde bulunan bu alâmetlerin tamamen onda bulunmasının tesâdüf sayılması akıllı kimselerce imkânsızdır. Bunca hârika vasıfların bir arada bulunmasını tesâdüfe yormak ancak kibir ve inad sahiplerine yakışır.

Bu halde inadı bırakarak kötü şeyler düşünmeyip de ne akıl ve şerîat, ne de örf ve âdet Hz.Muhammed'in müjdelenen peygamber olmasına engel olmamakla beraber bizler o alâmet ve vasıfların tamamını kendisinde şüphesiz olarak görüp durduğumuz ve bilip tanıdığımız halde: «Hayır, o alâmetlerin gerçek sahibi o değildir. Onların sahibi bundan sonra gelecek bir zattır.» diyerek kesin ve gerçek durumu hiç yokmuş gibi kabul etmek ve geleceği şüpheli ve zannî olarak başka bir şahsı bekleyip boş şeyle uğraşmak gibi büyük bir ahmaklığı kendimize yakıştırarak akıl sahiplerinin gözlerinde anlayış ve itibar alanından uzak olmıyalım.

Çünkü bu takdirde hakkımızda ne denilse yeri vardır. Ahmaklık ve cahilliğimiz ne kadar şiddet ve mübâlağa ile ilân edilse yeridir.

Hiç şüphe yok ki, hakikat bu kadar kendini göstermişken biz onu kabule yanaşmaz ve zanlarımıza uyarsak kendimizi öyle bir ahmak köleye benzetmiş oluruz ki, onun efendisi eline bir mektup vererek, «Biraz sonra bir kimse gelip senden onu isteyecek ve o gelen kimsede şu şekilde bir takım alâmetler bulunacaktır. Dediğim alâmetleri görünce hiç durmadan mektubu ona ver.» demiş ve iki kişinin bile tamamını üzerinde toplıyamıyacağı kadar pek çok husûsî alâmet ve vasıflar açıklamış. Hal böyle iken o zat, hizmetçinin olduğu yere kadar gelip söylenen alâmetlerin hepsini üzerinde bulundurduğu halde efendinin bıraktığı mektubu isteyince o alâmetleri görüp onu tanıması üzerine: «Hayır, mektubu veremem. Belki de efendimin kasdettiği zat sen değilsindir.» dese her akıl sahibi bunun emre aykırı bir harekette bulunarak şiddetli

---

41. Hattâ yeniden semâvî bir din yayıp da onu âleme kabul ettirebildi mi? Çünkü Hz. İsâ'nın dini aslında Hz. Mûsâ'nın şeriatinin bazı yönlerini hafifletmekten ibâret bir dindi. Fakat Hz. İsâ, İsrâîl oğullarına o değişik kısımlarını hiç tasdik ettiremedi.

Şimdiki hıristiyanların ona nisbet ettikleri din sonradan ortaya çıkmış ve kendisinden bir kaç yüz yıl sonra yayılmağa başlamıştır. Bunlar esasen bilinen şeylerdir. Bu özetin tafsilâtını ve Hz. İsâ'nın başından geçen hallerin gerçeğini anlamak isteyenlerin muhterem Ahmed Midhat efendinin Müdâfaa adlı değerli eserini gözden geçirmeleri gerektir. Bu eserin daha birinci cildi okunurken hıristiyanlığın ne olduğu anlaşıldığı gibi en makbul tarihlere dayanan faydalı bilgiler ve pek çok acayip haller sevgili okuyucuları hem faydalandırır, hem de eğlendirir. Bilhassa içindeki ilmî incelemeler ve derin düşünce mahsulleri gerçekten yazarın yüce şanını hakikat sevenlerin gözlerinde bir kat daha arttırır.

cezaya lâyık ve müstahak olduğuna ve kesin ve gerçek emre bakmıyarak zannî bir emir düşünüp onu beklemeye kalkışmasından dolayı âdetâ delice bir vesveseye düşmüş olduğuna hüküm vermez mi?

Bizler de peygamberlik alâmetlerini bildiğimiz halde Hz. Muhammed'e uymayıp da hâlâ gelecek bir başka peygamber beklersek (hele yüzlerce yıl geçirdiğimiz halde o beklediğimiz peygamber gelmezse) akıl sahiplerinin o ahmak köleye verdikleri, doğru yoldan sapma hükmünü bizim hakkımızda da vermeye selâhiyetleri olmaz mı?

Dâvâsında doğru olduğunun diğer kesin delillerinden vazgeçtiğimiz takdirde bile uygun alâmetleriyle tanınan âhir zaman peygamberine îman etmediğimiz zaman yarın hâkimlerin Hâkimi'nin huzuruna varıp da bizim kayıtsızlığımızın sebebi sorulunca acaba ne cevap verebiliriz? Yalan söyleyip, «O alâmetleri kendisinde bulamadık.» desek bu bizi kurtarır mı? Biz görünen ve görünmeyen şeylerin sırlarını bilen Allah'a gizli kalabilecek hiç bir gerçek olmadığını biliyoruz(. Bunun için böyle bir yalan söylemeye cesâret edemeyiz.

Yahut «O peygamber geldi ve kendisini alâmetlerinden tanıdık. Fakat o alâmetlerle sonradan başka bir zâtın daha gelmesi ihtimali bulunduğundan biz onu beklemekle meşguldük.» dersek Allah: «Bu beklemenizin sebebi ne idi? İddiâsının doğruluğu anlaşılmış olan bir peygamberi tasdik ve kabulden uzaklaşmakta hangi delile dayanıyordunuz?» diye bizi susturmaz mı? Bundan daha açık susturma mı olur? Çünkü bu ilâhî hitâba karşı biz ne diyebiliriz? «Hayır, yâ Rabbî, biz öyle delile filân dayanmıyorduk. Gerçek emri bırakıp, zannî emir bekliyorduk.» demekten başka ne cevap bulacağız? Bu şekilde yakamızı O'nun kahır pençesinden kurtarabilmemiz umulur mu?

Demek olüyor ki, bize gereken diğer akıl sahipleri gibi Hz. Muhammed'e iman edip bağlanmaktır. Bunun için de bizim mânen ve maddeten zararlı çıkmamız ihtimali yoktur.

Hak ve gerçeğe ulaşmak maksadiyle delil arama sırasında geçici olarak imkânsız olan şeyi kabul etmek de caizdir. Haydi biz de kabul edelim ki, Cenâb-ı Allah ve Onun katından gönderilen önceki peygamberlerin mukaddes kitaplarda açıkladıkları alâmet ve vasıflarla kasdettikleri zat aslında o değilmiş de biz sırf o alâmetlerin hepsinin onda bulunduğuna bakarak kendisinin âhir zaman peygamberi olduğuna inanıp ona uymakta yanılmış olalım; elimizde delil ve dilimizde kabul edilebilecek bir mazeret bulunacağı için Rabb'imizin yanında hiç de bir ceza görmiyeceğimiz şüphesizdir.

Çünkü bu takdirde diyebiliriz ki: Ey Rabb'imiz! «Sen her şeyi bilirsin. Olacak şeyler olmadan önce sen onları biliyordun ki hiç bir şey senden gizli kalamazdı. Hak peygamberlerle yalandan peygamberlik iddiâsında bulunanları ve bulunacak olanları da bilirdin. Bu dâvâda yalan-

cı birisi çıkıp da o alâmetleri tamamen üzerinde bulundurabileceğini de bildiğin halde senin eksiksiz olan hikmetin ve umumî olan merhametin gerektirmez miydi ki, gelecek olan hak peygamber hakkında haber verdiğin alâmetleri bizlere açıklamaya vâsıta yaptığın önceki peygamberlere emredip de doğruyu yalancıdan ayırdedebilecek bir tek olsun farklı alâmete işâret etselerdi ve hiç olmazsa bize «Hak peygamberden önce onun alâmet ve vasıflarını tam olarak kendisinde bulunduracak yalancı bir zat çikacaktır. Sakın ona uymayınız» deselerdi. Mâdem ki, böyle bir uyarma ve tenbih olmadı, biz de o alâmetlere dayanarak ve sana itâat maksadiyle o zâta uyduk. Yüce katında mâzeretimiz göz önünde tutularak hikmet ve lûtfun bizi afvetmeyi gerektirir.»

Bu ifâdelerimizin sade ve imkânsız olan şeyi geçici olarak kabul etmeye göre olduğunu daha önce açıklamıştık. Evet, öyledir. Zira çokluk derecesini bulan kesin alâmetlerin gereğinin aksi çıkmak ihtimali akıl ve âdetçe imkânsız olduğu gibi hikmet ve lütuf sahibi olan Rabb'imizin, kullarına gerçeği gizli tutması da şanına yakışmaz. Çünkü hikmete aykırı olan eksikliklerin hepsinden münezzeh ve mukaddes olduğunu çok iyi biliyoruz.

Şu halde o va'dedilen peygamber Hz. Muhammed'den başka olsaydı, onda bulunmayan bazı alâmetler de bize mutlaka bildirilirdi. Halbuki ne öyle bir alâmetten bahsedilmiş, ne de o alâmetlerin bildirilmesinden sonra bu vasıflarda başka bir peygamber çıkmıştır.

İşin hakikati bu şekilde kararlaşmışken Peygamber efendimizin âhir zaman peygamberi diye müjdelenen zat olduğunda tereddüt ve şüphe etmek, âdetâ Allah'a gerçekleri gizleme iftirasında bulunmak demek olacağı gün gibi açıktır.

Bizim bu cinâyete cür'et ve cesâretimiz olmadığı için hamd olsun gönül huzuru ile kalbimiz dolmuş olup, ona iman ederek tâbi olmaktan başka hiç bir kurtuluş çâresi ve saâdet sermayesi bulamayız.» diyerek bu fırka da ezelî saâdetlerini ve tabiatin selâmet şartlarıyla amel ederek şeref derecelerini kazandılar.

HZ. MUHAMMED'DEN SONRA GÖRÜLEN BU ÜMMETE AİT ALÂMETLER VE BİLHASSA HAC HAKKINDA ESKİ KİTAPLARDAKİ DELİLLER

Şüphesiz ki delile dayanan bu fırka, eski kitaplarda açıklanıp da Hz. Muhammed zamanından sonra yakın ve uzak zamanlarda, hattâ içinde bulunduğumuz asırda bile İslâm ümmetinde görülen onun diğer alâmetlerine de dikkat etmiş olsalardı muârızlarına karşı getirdikleri delillerinin kuvvet ve sağlamlığı bir kat daha artarak onunla daha çok öğünüp sevinebilirlerdi.

75. Çünkü son asırlara yetişen akıl ve ilim sahipleri İran, Bizans,

Hind, Çin ve Berber ülkeleri de fethedilerek halkının büyük bir kısmının Muhammed ümmetine katıldığını görüp, Hz. Dâvûd'un Zebûr'undeki: «Kavimler senin altına düşerler.»[42] ibâresiyle açıklanan büyük alâmetin pek açık olarak gerçekleştiğini de anladılar.

Denemez ki, milletlerin İslâm gücünün altına girmesi ve ülkelerin Muhammed ümmetinin eline geçmesi o âyete uygun sayılamaz. Belki onun ifâdesi bizzat Hz. Peygamber'in kendi eline geçmesini gerektirir.

Çünkü bu tabir meşhur mecaz çeşidinden olup eski kitaplarda benzeri çoktur.

Meselâ: Allah, İsrâîl oğullarını Mısır'dan çıkardığı zaman onlara mukaddes yeri vereceğini va'detmişti. Halbuki bu topraklar onların soyuna verilmiştir. Hz. Mûsâ ile Mısır'dan çıkan İsrâîl'lilerin hepsi 40 yıl kadar süren Tîh çölü hayatında ömürlerinin sonunu geçirmişlerdir.

Bu, onların kitaplarında da yazılıdır.

76. Yine Zebur'da kaydedildiğine göre Hz. Muhammed'in tertemiz soyunun Hicaz, Yemen ve batı taraflarında emîrlikleri bulunmakta[43];

77. Mübârek adı her yeni asırda ve birbirini takib eden her nesilde saygı ile anılmakta;

78. Medhi arap ve diğer türlü milletlerin dillerini süslemekte ve devamlı olarak selâm ve duâ hediyeleriyle Allah'ın rızası kazanılmak istenmekte[44] ve;

79. Her mânâsiyle mübârek olacaktır.[45]

80. Buht-u Nasr'ın[46] görmüş olduğu rüyanın tabirinde Danyal peygamberin Hz. Peygamber'le kendisine tabi olanlar hakkında açıkladığı tam hâkimiyet de gerçekleşmiştir. Zira İslâm ümmeti kısa zamanda doğu ve batıya sahip olmuş ve o rüyanın pek yakın alâkası bulunan İran ülkesini de içine almıştır.

81. Demir, toprak, gümüş, altın ve bakırdan yapılan put üzerine gökten inip de onu parçalıyan büyük taş Peygamber efendimize uygun düşmüştür.

---

42. Zebûr, Mezmûr: 45, âyet: 5.

43. Aynı Mezmûr, âyet: 16.

44. Aynı Mezmûr, âyet: 17.

45. Aynı Mezmûr, âyet: 2.

46. Burada kasdedilen, bu adla tanınan ikinci şahıstır ki, kendisi Asur devletini yıkıp Bâbil şehrini hükûmet merkezi yapmıştı. 43 yıl saltanatı vardır. M.Ö. 606'da İsrâîl şehirlerini ve onların koruyucusu olan Mısır'lıları vurup yahûdîlerin pek çoğunu Bâbil'e sürdü. Kısa bir zaman sonra itâatsizlikleri yüzünden o ülkeleri tamamen ele geçirerek Kudüs'ü yıktı. Bu adam, yahûdîlerin peygamberlere ve Hz. Mûsâ'nın şerîatine saygısızlıklarından dolayı Allah tarafından gönderilmiş büyük bir belâ idi. Kendisi de ömrünün sonlarında delirip dağlara düştü ve nice sıkıntılarla can verdi.

Çünkü bunların tabiri olan İran devletlerinin, müslümanlığın çıkmasıyla yıkılıp gittiği;

82. Daha sonra da o taşın büyük bir dağ olup dünyayı dolduracağı tabirine uygun olarak İslâm saltanatının oldukça genişleyip yerleştiği inkâr edilemez.[47]

83. Mattâ İncili'nde: «Allah'ın mülk ve saltanatı öyle bir hardal

---

47. Bu rüyanın tabiri Hz. Danyal'ın kitâbı, Bâb: 2, âyet: 31-45 te kayıtlıdır.

Buht-u Nasr acayip bir rüya görüp onun vermiş olduğu fevkalâde korkudan dolayı uykusundan uyanınca hatırlıyamamışsa da kendisine pek çok merak ve sarsıntı vermiş ve hemen kâhin ve müneccimleri yanına çağırıp, «Gördüğüm korkunç rüyayı tabir edip bana bildiremezseniz hepinizi öldürürüm.» demiş.

Bunları şaşkınlık bürüdüğü sırada zâlimin hapishânesinde bulunan Hz. Danyal'a gelen vahy gereğince o mübârek peygamber: «O rüyayı benden başka bilip tabir edecek kimse yoktur.» diye Buht-u Nasr'a haber göndermiş ve onun dâveti üzerine gelince demiştir ki: «Sen rüyanda büyük bir heykel gördün. Onun başı altından, göğsü ile kolları gümüşten, karnı ile uylukları bakırdan, bacakları demirden, ayakları ile parmaklarının bir kısmı demir ve bir kısmı da topraktandı. Son derece şaşkınlık içinde sen bu heykele bakıp dururken havadan bir taş düşüp onun ayaklarına vurdu ve hemen yıkılarak her tarafı dağıldı, hattâ toz gibi olup uçtu da bir parçası bile yerinde kalmadı. İnen taş hemen büyüyerek bütün âlemi doldurdu ve dağ gibi yerine oturdu. İşte sana gördüğünü unutturan da ansızın görünen bu acayip şeydir.»

Pâdişâh onu tasdik ederek: «Evet, gördüğüm rüya gerçekten bundan ibârettir. Şimdi de tabirini söyleyiver.» dedi.

Hz. Danyal dedi ki: «O heykel dünya saltanatıdır. Sen onun başı durumundasın. Senden sonra başka bir hükûmet gelecektir ki, senin hükûmetine nisbetle küçük olduğu için gümüşle temsil edilmiştir. Ondan sonra iki hükûmet daha gelip çok genişleyecek ve demirden meydana gelen başka bir saltanat da onu yok edecektir. Daha sonra o da yıkılıp onun yerine kimi kuvvetli, kimi zayıf pek çok hükûmet geçecektir ki, bunlar demirle toprağın birleşemediği gibi birbirine yaklaşıp da birleşemiyeceklerdir.

Bundan sonra Allah kısa zamanda bu hükûmetleri ortadan kaldıracak gerçek bir saltanat sahibi gönderecektir ki, onun saltanatı kıyâmete kadar ayakta, mübârek zâtı da dünyâ ve âhiret saâdetine sebep olacaktır.

İşte düşüp de o gördüğün putu kırarak yok eden taşın büyümesi bu gerçeğe işârettir.»

Hz. Danyal'ın tabir ettiği gibi rüyanın gerceği tam olarak görülmüştür. Çünkü Buht-u Nasr'ın saltanatı yıkıldıktan sonra Mâdîler hükûmeti ortaya çıktı. Hakikaten bu hükûmet Keldânîlere göre zayıftı. Onlardan sonra da Kiyâniyân devleti bir çok hükûmetlerin bir araya gelmesiyle kuruldu ve pek çok kuvvetlendi. Hattâ o saltanatı kuran Keyhüsrev'in M.Ö. 536'da Buht-u Nasr'ın hükûmet merkezi olan Bâbil şehrini de aldığı bilinmektedir.

Bâbil, Bağdâd'ın 93 km. aşağısında ve güney tarafında bulunup vaktiyle dünyanın en tanınmış şehirlerinden biriydi. Bunun yerinde şimdi Hille şehri vardır. Fakat Hille, Bâbil'in bir mahallesine bile çıkamaz. Bâbil'in o zamanki büyüklüğü Londra'nın şimdiki büyüklüğünden fazla imiş. Bu şehrin kurucusu Nemrûd .b Kûs olup, daha sonra yavaş yavaş genişletilip güzelleştirilmiş. Öteki güzelliklerinden başka şehrin içinde şehir suru yüksekliğinde üst üste kemerler yapılmış ve en üs-

tanesine benzer ki, onu bir adam temiz ve verimli bir toprağa ekmiş de büyük bir ağaç olmuş.» diye zikredilen temsil de Hz. Muhammed'in dinine tam olarak uymaktadır.

Çünkü dinimiz ilk zamanlarda pek sahipsizdi. Peygamber efendimizin arap kabileleri ve dünyâ pâdişahlarınca alışılmamış bulunan İslâm dini ile gönderilmesi yüzünden bütün insanlar baştan onu nefret ve aksilikle karşıladılar. Fakat Hz. Peygamber onu yayıp yükseltmeye çok dikkatle çalıştı. Allah da yardım etti ve ilâhî hükümler ağacında,

أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ «*Kökü sâbit, dalları ise göklerdedir.*»[47] sırrı açığa çıkıp her tarafı kapladı. Bilhassa ümmetinin âlimleri İslâm'ın gerçeklerini açıklayıp helâl ve haramın sırlarını anlattıktan sonra onun meyvelerinden faydalananlar pek çoğaldı.

84. Adı geçen İncil'de anlatılan başka bir parağrafta: «Allah'ın mülk ve saltanatı diğer ümmetlerden alınıp da meyvelerinden faydalanacak tertemiz bir ümmete verilecektir.»[48] denilmektedir. Bu da aynı şekilde Hz. Peygamber sayesinde bizde gerçekleşmiştir.

Zira İslâm dinine âdâb, hükümler, adâlet ve düzen bakımlarından benzeyen hiç bir din görülmemiş ve ona uymak sayesinde toplanan meyvelerin bitmiyeceğinde şüphe kalmamıştır.

Zebur'da açıklanan diğer alâmetler şunlardır:

85. Bir denizden diğerine kadar sahip olmak ve;

86. Meşhur bir nehirden dünyanın öte ucuna kadar uzanmak.

Allah'a hamdolsun ki, bunlar da İslâm ümmetine verilmiştir. Zira Hind Okyanusu'ndan Tanca[50] denizine kadar, yine Hz. Dâvûd zama-

---

tüne de kalın topraklar yayılarak büyük ağaçlar yetiştirilmiş ve türlü türlü bölmelerle süslenmiş olan bahçesi dünyanın yedi büyük hârikasından biri sayılır.

Meşhur hükümdar Belûs adına yapılan eski mabed de görülmeye değer büyük binalardandı. Şimdi hiç birinin izi kalmayıp yalnız Nemrud kalesi denen harabe görülmektedir. Bu şehir İskender'in istîlâsına kadar mevcut ve gösterişli olup ondan sonra yıkıldı.

İşte bu sırada Büyük İskender daha kuvvetli bir saltanat kurarak M.Ö. 330'da bütün İran topraklarını ele geçirdi. Kendisine hiç bir kimse karşı çıkamadığı için onun saltanatının demirle temsil edilmesi pek yerindedir.

Bu pâdişahın, hükûmeti, eyâletlere bölmesi sebebiyle onların aralarındaki dişme Sâsânî'lerin ortaya çıkmasına kadar sürdü. Sâsânî'ler de bazan kuvvetlenip bazan zayıflayarak bir müddet devam etti. Bunlardan Nûşirevân zamanında Peygamber efendimiz dünyaya geldi ve Allah kendisine maddî ve mânevî bir saltanat verdi. Ümmeti kısa bir zaman içinde doğu ve batıyı ele geçirdi ve hattâ Sâsânî devleti yıkılarak İran toprakları da Hz. Osmân zamanında tamamen İslâm ülkesine katıldı.

48. İbrâhîm sûresi, âyet: 24.

49. Bâb: 21, âyet: 43.

50. Fas ülkesinin meşhur şehri ve limanlarından biri olup Cebel-i Târık boğazının batı tarafına düşer.

nında en meşhur hale gelen Erden[51] nehrinden güneye doğru arap ülkesinin sonuna kadar müslümanlar hâkim olmuşlardır ki, dünyanın öte başı da orasıdır. Çünkü daha ilerisi Güney Okyanusu'dur.[52]

Hz. Eşa'yâ'nın kitabında açıklanan vasıflar da Muhammed ümmetine uygundur. Zira:

87. Onların kılıçlarına ve hattâ attıkları oklara düşmanları karşı duramamış, çetin savaş, kahramanlık ve direnmelerine âlem hayran kalmıştır.

88. Ataları olan Kaydâr'ın şöhreti sona ererek arapların okları azalmıştır. Çünkü İslâm ümmetinin yardımlaşmasında cinsiyete bakılmayıp hak dini kabul etme durumu göz önünde tutulur. Allah katındaki gerçek şeref de doğrulukla din ve devlete hizmet ederek kazanılır. Irk güdenler ve atalarının büyüklüğü ile öğünenler çok geri kalırlar.

89. Yine aynı kitapta belirtildiğine göre Hz. Peygamber'in sâyesinde körlerin gözleri ve sağırların kulakları açılmış, yani mübârek diniyle câhil milletler doğru yolu bulup uyanmış olacak;

90. Çöllerde bol akar sular çıkarak, susuz yerler su kaynakları ve çorak yerler güzel güzel bahçeler hâline gelecektir.

Hicaz yollarında müslüman halîfeler tarafından yapılan havuzlar ve akıtılan nehirler işte bu cümlelerin ifâdesinde dâhildir. Ayrıca:

91. Kâ'be yollarının düzgünlüğü ve en mukaddes yer olan Harem dairesine ehl-i tevhîdin girip;

---

51. Kudüs civarında Vâdi'ş-Şeria denen nehirdir.

52. Okyanusya kıtasındaki Malezya ve Cava adalarında da müslüman halkın pek çok olduğu bilinmektedir.

İslâm topraklarının bu şekilde genişleyeceği hadîselerle de müjdelenmişti. Meselâ:

إِنَّ اللهَ زَوَى لِيَ الْأَرْضَ فَرَأَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا وَسَيَبْلُغُ مُلْكُ أُمَّتِي مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا

«Şüphesiz Allah, arzı benim için dürüp devşirdi de bu sebeple ben onun doğularına ve batılarına bakıp gördüm. Muhakkak ki, benim ümmetimin mülk ve tasarrufu arzdan bana dürülüp toplanan yerlere kadar ulaşacaktır.» (Müslim, K. el-Fiten, Bâb: 5) **hadîsi bunlardandır.**

Bu hadîs Şikâ'nın Hz. Peygamber'in gaybdan haber verme çeşidinden olan mucizeleri bölümünde kaydedilmiş, doğu ve batı taraflar deyimiyle de Muhammed ümmetinin hükmettiği ülkelerin kuzey ve güney yönlerinden daha çok doğu ve batıya doğru genişliyeceğine işâret edildiği ve hakikaten İslâm ülkesinin, doğunun son noktası sayılan Hindistan'dan Tanca denizine kadar uzadığı halde kuzey ve güney yönlerinde bu kadar genişlemediği de ilâve edilmiştir.

Ancak İslâm ülkesinin batı tarafında son noktası Tanca'dan ibâret olmayıp, içeriye doğru daha pek çok uzandığını açıklamaya lüzum yoktur.

92. Pis olan müşriklerin oraya giremiyecekleri;

93. Bir çok işâret bulunması sebebiyle yolcuların kaybolmaktan kurtulup gidecekleri yere ulaşarak;

94. Tanrı misâfiri olmak şerefini kazanacakları ve;

95. Yol üzerinde Hz. Dâvûd'un yurdu olan mukaddes şehirlerden Sahyûn[53] şehrine uğrıyacakları hep açıkça ifâde edilmiştir. Bu anlatılanların, hacıların durumuna uygun olduğu ortadadır.

Çünkü hac yolları her yıl binlerce hacının geçmesi sebebiyle pek çok iz ve işâretlerle dolu ve müslüman kıyâfetine girmedikçe gayri müslimlerin Mekke'ye giremedikleri, hattâ civarına bile yaklaşamadıkları mâlûmdur. Sûriye hacılarının dönüşte Müzeyrib'den Kudüs topraklarına doğru yöneldiklerinde Sahyûn kalesine uğramaları eskiden beri âdettir.

Târih kitapları bunu kaydettiği gibi hacıların kondukları konaklardaki havuzlar ve diğer eserler de buna şahâdet eder.

Hacıların hac vazifesini yerine getirip Hz. Peygamber'in Ravza-i Mutahhara'siyle safâ bulmalarına dair ilâhî lütuf karşılığında;

96. Zikir ve duâ ile vakit geçirmeleri ve;

97. Bu sâyede ebedî sevince kavuşmaları da aynı kitapta haber verilmiştir ki, hakikaten onların bu sevinci her sevincin üstünde ve hattâ uzun zaman ayrılık ve aşk ateşiyle yanan dudakları çatlamış bir âşıkın vuslat ânının pek çok üstünde olduğu, onların durumunu bilenlerin malûmudur. Bu sevinçle hacıların gönülleri dolduğu gibi dönüşlerinde eş ve dostlarına kavuşup, yemekler hazırlayıp hediyeler dağıttıkları sırada hepsinin sevinci kat kat olur. Bu sevinç her birinde ömrünün son anına kadar devam eder. Binâenaleyh bu hale ebedî sevinç deyimi pek yerindedir. Görülüyor ki, hacılar bu mübârek seferde çektikleri sıkıntı ve yorgunlukları anlatırlarken de başka bir zevk duyarlar. Dâimâ bu şeref ve lûtfun tekrarı için duâ ve dilekte bulunurlar.

İkinci defa gidenler de üçüncü defa gitmek isterler ve hattâ bu şekilde ne kadar tekrar gitseler o kadar istekleri artar. Her kaçıncı defasında hacca gitmeye niyet eden bir mü'mine: «Artık yeter, sen farzı edâ ettikten sonra bir kaç defa da nafile yaptın.» denilse: «Birâder, bu huzur kaynağından dönmek mümkün müdür ve öyle bir nimet olan isteği azaltmaya sebep nedir?» diye cevap verir.

Hakîkaten İslâm milletinin bu durumu pek şaşılacak bir şeydir.

Kâbe'yi ve Ravza-i Mutahhara'yı ziyâret etmek için insanın gücünü tüketen sayısız sıkıntılara katlanırlar, mal ve bedence pek çok şey kaybederler. Yolculuk sırasında ölürler ve yol kesicilerin musallat ol-

---

53. Kudüs'ün batı tarafında eski bir kalenin adıdır. Burası vaktiyle İsrâîl oğullarının büyüklerinin mezarlığı olduğu için Hz. Süleyman da buraya gömülmüştü. Buna Dâvûd şehri de denir.

ması mı dersin, her taraftan dayanılmaz sıkıntılar mı ararsın, bu yoldaki engellerin sonu yoktur. Fakat bununla beraber müslümanların Allâh'ın hikmetiyle bu dindarca azimleri zerre kadar eksilmiyor da bütün her bölgede o mübârek yere en uzak yollardan koşarak can atarlar ve kazandıkları iç huzuru karşılığında bütün sıkıntıları hiçe sayarlar.

Harzem, Buhârâ, Kaşgar, Hindistan, Çin Hindi, Yemen, Mısır, Şam, Irak, Rumeli, Anadolu, İran, Afganistan, Bülücistan, Dağistan, Gürcistan ve diğer Rus ülkelerinden, Afrika içerilerinden, Garb, Cava ve Sûdân taraflarından müslüman fertler müslümanlık duyguları sebebiyle o değerli dâireye toplanırlar ve sırf o dînî vazifeyi yerine getirmek ve o mübârek yerlerin toprağını gözlerine yüzlerine sürmek maksadiyle güneşin sıcağına dayanırlar. Kızgın çöl yolları ve denizlerin dalgaları gözlerine kolay görünür. Aile ve çocuklarından ayrılmak ve tehlikelere göğüs germek endişesi din gayretleri sayesinde normal şeylerden sayılır.

Hattâ bazıları yurduna dönünceye kadar bir veya iki yıl geçirir. Pek çokları da çöllerden yaya olarak haccetmeye gelmektedirler. Bunlar hep Allah'ın af ve rızasını istemek içindir. Binâenaleyh her yönden öğülmeye değer olup dine bağlılıkları oldukça kuvvetli, imân ve kanaatlerinin her şüpheden uzak bulunduğu azıcık düşünmekle anlaşılabilir.

98. İşte adı geçen kitabın: «Yüzlerinde sevinç ve içlerinde huzur olduğu halde Sahyûn'a dönerler,»

99. «Üzerlerinden keder kalkar ve;»

100. «İçlerinden hasret gider.» ibâresi, anlattığımız şekilde hacıların dönüşlerindeki sevinçlerini ve maksada kavuştuklarından hasret ve üzüntülerinin ortadan kalktığını ifâde ediyor.

Bu ilâve ettiğimiz tafsilâtla Hz. Peygamber'in alâmetleri tam 100 olduğundan, iki gözü olan herkese gerçek aydınlanmış ve anlıyan kalbden Allah'ın izniyle şüphe lekesi tamamen silinmiş oldu.

Bu şekilde eski kitaplardan Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğuna dair delil arayan keşişler ve âlimler fırkası için büyük bir incelik daha aydınlanmaktadır ki, bu konuya onunla son vermek uygun olacaktır. Şöyle ki:

Hz. Dâvûd'un Zebur'unda açıkça belirttiğine göre münâfıkların sonu pek tehlikeli ve yalan söyleyenler büyük zarara müstahaktır. Allah kötülüklerden sakınmıyan kullarını perişan edip dâimâ onların adını yeryüzünden kaldırır. Allah'ın kanunu gereğince her zaman cinâyetin beli kırılır ve sahipleri ölür veya öldürülür. Allah'ın düşmanları ne kadar şeref ve üstünlük kazansa doğru yolu bulup da kurtuluşa eremezler. Belki de duman gibi onların yükselmesi mahvolmasına sebep olur. Allah'a iftirâ ise en büyük cinâyet ve helâk edici bir bozgunculuktur.

Şimdi Hz. Muhammed'in bahtiyar hallerini göz önüne alanlar acaba onun mübârek adının ne zaman ortadan kaldırıldığını iddiâ edebilirler?

Halbuki milyonlarca ümmeti tarafından mübârek isimleri devamlı olarak anılmakta, İslâm ülkelerinin doğusunda ve batısında minber ve minârelerinde, gece gündüz kılınan namazlarda ve diğer ibâdetlerde her türlü saygıyla okunup yücelmektedir. Allah'ın yüce adına pek çok hallerde onun mübârek ismi de ilâve edilir ve sayısız duâ ve selâm sunularak sevap kazanılır.

Kendisi de bütün ümmeti yanında gönülden sevilen, dillerde öğülen, değeri muhafaza edilen ve hakkı gözetilen bir zattır. Uğruna canlardan geçilmekte ve şefâati can ve gönülden istenmektedir. Ravza-i Mutahhara'sına her yıl binlerce büyük adam, velî, âmir, zengin ve fakir tam bir aşk ve samimiyetle koşar ve oraya varınca mübârek eşiklerini öper, mis gibi tozunu da her ilâca tercih eder.

Açık mucizelerini ve yüce sıfatlarını dile getiren edib ve şâirlerin medhiyeleri huzuruna sunulur ve yine de boyun borcumuz olan teşekkür hakkını ödeyebilmek hususunda âcizlik ve kusurlu olduğumuz itiraf edilir, ona lâyık olan medhin ancak Allah'ın kârı olduğu bilinir ve ittifakla kabul edilir.

Dini o kadar üstündür ki, pek çok tarafları vardır. Yüksek bir mevkii olup büyük saâdeti kazanmaya tek sebeptir. Bütün milletler onun parlayan nurundan faydalanmakta, araplar ve diğer kavimler onun hidâyet güneşi ile şüphe karanlıklarını parçalamaktadırlar.

Ona tabi olanlar Allah'ın lûtfu ile yeryüzünü doldurmuş ve sünnet ve farzlar hususundaki dînî hükümlerini takib etmektedir. Gerçi hükümlerinin ince noktalarını anlamak ve bu hükümlerin asıl gayelerini açıklamak hususunda bir dereceye kadar anlaşmazlık varsa da dinin esas maddeleri üzerinde hepsi birleşmektedir. Allah'ın birliği ve yüceliğinin isbâtı, Kur'ân, hadîs, âhiret hayâtı, cennet ve cehennem gibi müslümanlığın esasını teşkil eden şeyleri kabûl ve tasdik etmekte hiç tereddüde kapılmazlar ve Peygamber efendimizi sevip saymaktan bir an geri kalmazlar. Hamdolsun ki 14. yüzyıl içinde bulundukları halde büyüklük ve şerefleriyle yaşıyorlar.

Ne duman gibi yok olup gidiyorlar, ne de belleri kırılıp helâk oluyorlar. Gerçi belânın her çeşidiyle dolu olan şu geçici âlemde onlar da ilâhî imtihandan yakalarını kurtaramıyorlar. Fakat bunun bir itiraz olarak ortaya atılamıyacağı şüphesizdir. Zira bu dünyada her zaman huzur içinde bulunmuş bir millet gösterilemez. Allah'ın kanunu her za-

man bu şekilde yürüyor ki, kanunu değiştirmek imkânsızdır".

Sözün kısası, son zamana yetişip de akıl ve delile dayananlar bu iddiâyı şu şekilde aydınlatıyorlar ve diyorlar ki:

---

54. Mesnevî'nin şu beytlerini hatırladım ve kaydetmekte fayda umuyorum:

نام احمد چون چنین یاری کند تا که نورش چون مدد کاری کند

نام احمد چون حصاری شد حصین تا چه باشد ذات آن روح الامین

«Hz. Ahmed'in mübârek adı böyle yardım ederse acaba nuru nasıl korur, yetişir? Ahmed adı sağlam bir kale olunca emîn ruhun zâtı ne olur? (düşünün)» Bunun şerhinde muhterem Âbidîn Paşa'nın belâgatli ve etraflıca bir makalesi vardır ki şöylece özetlenebilir:

Dünya yaratılalıdan beri Peygamber efendimiz kadar saygı görmüş bir insan gelmemiştir. Mübârek adı günde beş defa minârelerden Allah'ın adının arkasından yüksek sesle anılıyor, dinleyen müslümanlar tarafından da saygı ile salât ve selâm okunuyor.

Dini sayesinde putperestlik öldü ve nice haksızlıklar yeryüzünden kalktı. Cenâb-ı Hakk'ın mutlak birliğini onun kadar dünya üzerinde haykırabilen var mıdır?

O dinin bütün hükümleri medeniyetin kabul ettiği kaidelerin temelini teşkil eder. Bu bilenlerce inkâr edilebilir mi?

İnsanlara çalışmaktan başka faydalı hiç bir şey olmadığı kabul edilmektedir. Ama dünyada ve âhiret selâmetinin sebebi olan bu esasa uygun hareket etmenin lüzumu Kur'ân'dan başka kesin olarak ve açıkça hangi kitapta görüldü? Ruhları olgunlaştırmak ve ilmi âleme yaymak için gösterdiği sonsuz dikkatten başka insan vücudunun sağlığı ve korunması hususunda koyduğu kaideler hâlâ tıb âleminin hayret ve takdirini toplamakta, yer kürenin durumu, yıldızların hareketi, bitkilerin erkekli dişili olduğu, milletler hukuku, ekonomi, politik ve idâre hukuku ve nice gerçek ve sırlar hakkında esas sayılacak hikmet dolu açıklamaları dikkat edenlerin aklını almaktadır. Bu da ilim sahiplerince apaçık ortadadır.

Savaş sırasında kahramanların dayanamadığı zaman bile Peygamber efendimizin cesâretinin zerre kadar sarsılmadığı pek çok meşhur misâllerle şüphe götürmez bir dereceye ulaşmıştır.

Barışta son derece merhametli, nâzik ve iyi ahlâklı olduğu, değil yalnız müslümanlar, gayri müslim olan Avrupa tarihçileri ve ilim adamları tarafından da ifâde edilmekte ve o şanlı isim oldukça büyük bir saygıyla ağızlara alınmaktadır.

31 ciltten ibâret olup her cildi Kamus kadar büyük olan ve Avrupa'nın en bilgin üstadları tarafından meydana getirilen bir eserde de Peygamber efendimizin şöyle bir medhi göze çarpmaktadır: «Bütün âlem şimdiye kadar Hz. Muhammed gibi akıl ve zekâ sahibi bir zat daha görmüş değildir.»

(Evet, akıl ve zekâ yönünden de onun benzeri bulunmadığı sahîh rivâyetlerle müslümanlık hakkındaki kitaplarda isbat edilmiştir. Fakat mübârek dini, hele kendisi ümmî bir peygamber olduğu halde akıl işi olmayıp sırf ilâhî vahy eseridir. Bu da şüphesizdir.)

Sözün kısası, bütün insanlar eline kalem alıp sayısız ciltler dolusu kitaplar yazsa yine Hz. Muhammed'in medhinin bitmek ihtimali yoktur.

Eğer Hz. Muhammed ve onun dinine tabi olanlar Zebur'da tehdîd edilen yalancı, hileci ve Allah'ın düşmanı olan zümreden olsalardı söylenen cezaların onlara da çarpması gerekirdi. Aksi takdirde Hz. Dâvûd'un diliyle tebliğ edilen ilâhî haberin yalan olması gerekirdi.

Fakat mâdem ki belleri kırılıp, duman gibi yok olmak müslüman milletin tümü üzerinde görülmemiştir, o halde onların yalancı zümreden olmadığı kesin olarak anlaşılmıştır.

Şu durumda doğru, itâatli ve Allah'ın dostları olduğu yakîn derecesine ulaşan bu büyük zümreye karşı koyarak Allah'ın sağlam binâsını bozup yıkmaya kalkışanlar Allah'a ve Onun sayısız gayb ordularına karşı savaş açmak cür'etinde bulunmuş olurlar. Resullerin İşleri kitabında kaydedildiğine göre havâriler hakkında yahudilerin hocası Amâlâîl: «Havârilerin düşünce ve hareketleri eğer Allah'tan geliyorsa Allah'a karşı savaş açmış olmamak için onu bozamıyacaksınız.» diyerek pek büyük bir insafsızlık göstermiş ve işin sonunu düşünmeleri için güzel bir ders vermiştir.

İşte bu fırkanın dayandığı deliller bir de şu şekilde nakledilip etraflıca düşünülünce giymiş oldukları iman elbisesi bir kat daha parladı, içlerine düşen her vesveseyi uzaklaştırıp tasdikleri kuvvetlendi [55].

Binâenaleyh bu kesin delille hidâyet bulan, bu şereften mahrum kalanlar için içten gelen bir üzüntü ile şöyle der: «Ah o melûn şeytanla sahibini zarara sokan nefis! Bunlar nekadar kötüdür ki, insanı taassub karanlığına ve taklîd esâretine düşürerek kafa güçlerini de köle yaparlar.

Yoksa insan yaratıldığı gibi kalsa hakikati aramakta mı kusur eder? Yahut gerçek apaçık ortada iken onu kabul etmekte mi âlemden çekinir?

Akıllı kimse aklıyla bu duruma razı olabilir mi?

Bozuk fikirleri taklîd etmek, kafası donmuş gibi durmak, işin sonunu düşünmekten uzun müddet geri kalmak aklı olana yakışan şeyler midir? Sırf yakın ve çabuk diye bayağı ve geçici dünyanın ebedî saâdete tercih edilmesi hoş görülür mü?

Bu türlü kayıtsız düşünceler gerçekten şaşılacak şeylerden olduğu halde çok göze çarpması da kat kat ve iç içe tuhaflık sayılır.

---

55. Zira vicdan sahibi insan hiç bir zaman tereddüde kapılmadan hükmünü verir ki, 100'ü aşan alâmetle son peygamber olduğu anlaşılan o büyük zâtın kurduğu din gerçekten ilâhî bir dindir ve mecburen itiraf eder ki, ancak mânevî bir tesir sayesinde o zat bu dini kısa zamanda bütün dünyaya yaymış, yıkılıp yok olmaktan korunduğu da asır ve devirlerin ilerlemesiyle açık ve kesin olarak anlaşılmıştır.

Yedinci Fırka:

Bunlar ahlâk ve âdâb bilginleri olup eski ümmetlere gelen ilâhî dinleri tam olarak bilip, sır ve faydaları hakkında ince görüşleri, sıfatlar, fiiller, siyâset ve diğer hallerin iyi ve kötü taraflarını birbirinden ayırabilecek sağlam kabiliyetleri bulunduğundan şöyle dediler: Allah'ın gönderdiği her peygamber'in dâvâsında doğruluğuna delâlet eden iki türlü alâmeti bulunur. Biri aklî alâmettir ki, basîret ve anlayışı olanlar onu bilir. Bu, yüce ahlâk, temiz esaslar, Allah vergisi olgunluk, herkesin kabul edeceği eserler, parlak ilimler ve üstün gelen delillerdir.

Diğeri de beş duyu ile anlaşılan hârika ve mucizelerden ibârettir ki, bu çeşit alâmetlere iki kısım insanlar dikkat eder: Birinci kısım, doğru yolu arıyan fakat anlayışı kıt olanlardır ki, yukarda geçen yüce ahlâk ve aklî deliller gibi mânevî alâmetleri anlıyamadıkları için duyularla anlaşılabilecek şeyleri isterler.

İkinci kısım, akılları kıt olduğu gibi inadları da kuvvetli olan insanlardır ki, sırf inad ve kibir sebebiyle, Allah tarafından da gönderilen zâta hitâben derler ki:

وَقَالُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا أَوْ تَكُونَ لَكَ
جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا أَوْ تُسْقِطَ
السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا
أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ
حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَّقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا

«Biz sana aslâ inanmayız. Tâ ki şu kupkuru vadide kaynaklar fışkırtasın veya hurmalıklardan ve üzümlüklerden senin bir bahçen olsun da ortasından bol bol nehirler akıtasın. Yahut söyleyip iddiâ ettiğin gibi semayı parça parça azap olarak üzerimize düşüresin, yahut Allah'ı ve melekleri söylediğine şâhit getiresin. Yahut altından bir evin olsun, yahut semaya çıkasın; ona çıktığına da aslâ inanmayız. Tâ ki bize, okuyacağımız bir kitap indiresin.»

Şimdi böyle boş isteklerde bulunan inadcılara karşı o yüce peygamber elbette şu şekilde cevap verir: «Rabb'imi tenzih ederim. Ben ancak diğer insanlar gibi bir insanım ve diğer peygamberler gibi bir peygamberim.»[56] Yani ben de bir insan olarak âcizim. Eğer Rabb'im di-

56. İsrâ sûresi, âyet: 90-93.

lerse bu isteklerin mümkün olanlarını gösterir de beni bir kat daha destekler. Çünkü Rabb'im mümkün olan her şeye kadirdir. Ancak hikmeti gereğince hareket eder. Benim vazifem peygamberliğimi duyurmaktır, onu yerine getirdim. Siz de hür ve serbestsiniz, istediğiniz yolu tutabilirsiniz.

Biz ise çok şükür peygamberlerin birinci kısımdan olan alâmetlerini anlamaktan âciz değiliz. Çünkü basiret sahibiyiz. Hz. Muhammed'de de insanları doğru yola sevketmek için gönderilen peygamberlerin özelliklerinden sayılan üstün sıfatları görmekteyiz. Zira onun şerefli ve üstün bir soy, akıl ve zekâ, iyi bir yaşayış, güzellik, sağlam delil ve doğru bir yol sahibi olduğu ortadadır.

Bu durumda üzerimize vaciptir ki, yüce dâvâsını dikkat gözüyle inceleyip getirdiği dinin maddelerini felsefe kanunlarıyla karşılaştıralım. Eğer onun dini vicdanın kabul ettiği kesin ilmin aksini kabul edip insanı onunla mükellef tutmaz, sırf sağlam ve kesin delillerin ifâde ettiği yüce imanı kabul ve emreder, güzel ahlâk, âdâb, olgunluk, fazilet, insanlığın düzenini koruyacak kaydalı tedbirler ve yaratıcımızın sayısız nimetlerine şükür sayılacak ibâdetlerin her çeşidini farz kılıp, hiç bir şeye ihtiyacı olmıyan Allah'ın eski dinlerde emrettiği ibâdetler gibi bunların faidesinin bize olacağını açıklayıp inandırırsa, ayrıca akıl ve duyguların kabul etmediği bâtıl inançlardan, kötü huylardan, toplumun düzenini bozan zulümden ve gerçekten Allah'ın nimetlerini tepmek sayılan şeylere, putlara âyin ve ibâdet edinmekten men ederse onun şüphesiz Allah'ın peygamberi olduğu anlaşılır.

Zira peygamberlerin durumu ve Allah'ın kanunlarının gerçek yüzü bundan ibârettir. Hele şahsî bir çıkarı için umumun dininin bozulması sonucunu doğuracak tekliflerden onun dininde hiç bir eser bulunmazsa hemen peygamberliğini kabul edip yoluna girivereliim.

Yok bu saydıklarımızın aksini görecek olursak dâvâsını kabul etmemekte mazur olduğumuz ortaya çıkar.

Şimdi dinimizin içine aldığı hükümleri araştırma yollu düşünüp en ince noktalarına kadar araştırıp değerlendirdiklerinde emrettiği sağlam İslâm inancının yakînin zıddı olan hurâfelerin tümünden uzak olduğunu ve ancak güzel ahlâk, âdâb, olgunluk ve fazilete götürerek kulların çıkarını tamamen koruduğunu gördüler, emredilen ibâdetleri her yönden şükre lâyık ve nankörlük eserlerini ortadan kaldıracak güzel bir tarzda buldular ve hak ve hakikate aykırı olan bütün hallerden men etmekte olduğunu iyice anladılar.

Bütün bunlar şu şekilde açıklanabilir:

İSLÂM AKAİDİNİN, MÜSLÜMANLIĞIN HAK DİN OLDUĞUNA DELÂLET ETMESİ

İslâm dini her şeyden önce zat, sıfat ve fiiller bakımından Allah'ın birliğini kabul ettirip Onun bütün mükemmellik sıfatları ile mevsuf olup, eksikliklerden uzak bulunduğuna iman etmeyi emreder ve o sıfatları da şu şekilde açıklar: Allah'ın ezelî bir hayat, mükemmel bir ilim, tam bir irade ve en büyük kudret sıfatları vardır.

Hiç bir şeye muhtaç olmayıp, her şey kendisine muhtaçtır. Eşi ve benzeri yoktur. Yaratılanlardan hiç bir şeye benzetilip kıyaslanamaz. Başlangıcı ve sonu olmıyan ezelî ve ebedî bir varlıktır. Hikmet sahibidir, hikmetine göre hareket eder. Kendisine bir şey vâcip olamaz. Kullarına güçlerinin yetmiyeceği tekliflerde bulunamaz. Ondan başka yaratıp idâre eden yoktur. Ezelde âlemin durumunu planlayıp takdir eder ve ona göre yaratır. Adâlete aykırı bir şey yapmaktan münezzehtir. Mutlak olarak kâinâtın gerçek sahibi olması sebebiyle hiç bir muâmelesi zulüm sayılamaz. Çünkü zulüm, başkasının mülkünü rızası olmıyarak kendi malı gibi kullanmaktır.

Bu âlemin dışında iki âlem daha yaratmıştır ki, biri kendisine itaat edenler için sevap âlemi, diğeri de emrine uymıyanlar için hazırladığı ceza âlemidir. Canlıların yoktan var ettiği gibi, yok ettikten sonra mükâfat ve ceza için tekrar dirilecektir. Çünkü nimetlerini inkâr ettiği halde servet ve bolluk içinde yaşıyan zâlim bir zorbayı haksızlık ve hakarete maruz kalan zayıf bir mü'minle ölümden sonra eşit tutmak hikmete uygun değildir.

Âlemlerde istediği gibi hareket ederse de hiç bir muâmelesi hikmet yolunun dışında yürümez. Onun fiilleri sade hikmet ve adâlet olup, kendisinden olması bakımından yine güzel sayılır.

PEYGAMBER GÖNDERİLMESİNİN HİKMETLERİ

Allah, zâtı hakkında doğru inanç esaslarını öğretmek için insanlığa peygamberler göndermiştir. Zira insanların akılları O'nun varlığını ve Allah olarak gereken mükemmel sıfatları olacağını delillerle bulabilirse de ancak peygamberler vasıtasiyle bilinebilecek yüce sıfatları da bulunduğu için onların O'nu tam olarak tanımalarında böyle bir ilâhî yardıma ihtiyacı inkâr edilemez.

Bilhassa peygamberler, insanlığın dünya ve âhiretçe iyiliğine ve onların iş ve ihtiyaçlarının düzenlenip tamamlanmasına da yardım etmişlerdir.

Zira Allah, hikmeti gereğince insanlığı düzenli yaşamaya yardım eden güzel ahlâka kabiliyetli olarak yarattığı gibi şu kâinâtı şenlendir-

meye birbiriyle yarışırcasına çalışmaları için onlarda daha bir takım hususiyetler yaratmış ve bu yarışma hasleti çalışmaz hale gelmesin diye asıl yaratışta ahlâk ve kabiliyetleri değişik yapmamıştır. Fakat bu kabiliyetlerin saldırıya uğrayıp zararı faydasından çok olacak bir duruma gelmemesi için onların aşırı hızını keserek fayda sınırına yerleştirecek telkin ve tedbirleri o peygamberler aracılığı ile yürütmüştür.

Çünkü onlar insanların nefislerinde büyük etkisi bulunan teşvik ve tehdid vazifelerini yerine getirirken eşyadaki iyilik ve kötülük hakkında açık deliller de getirdiler ve bu sayede insanlığın yaratılıştaki kabiliyetleri değiştirilip güzelleştirilerek büyük faydalar getiren güzel ahlâk şekline döndürüldü.

Meselâ: Tama'; kötü huylardandır. Fakat o olmasaydı insan, faydalı eserler meydana getirip geliştirmek için gereken en tehlikeli deneylere değil, belki zirâat ve ticâret gibi kazanç yollarında karşılaşılacak yorgunluklara bile yaklaşamazdı. Bunun azması ise türlü kötülüklere ve çekişmelere sebep olacağından Allah'ın şeriatleri bu huyu normal dairesine sokmuş ve insanları zarara sokmamak şartiyle serbest bırakmıştır.

Tama' bu dairede bulundukça çok çalışıp iyi yaşamaya vesile olur da sahibi her neyi beğenirse onu seçip, hangi işte bir fayda eseri görürse onu yapıp mal ve mülkünü arttırmak gibi kötü bir vasıf olmaktan çıkar, bu şekilde de kimseye zarar vermeden[57] kendisinden beklenen şu âlemi düzeltip şenlendirme vazifesi yerine gelmiş olur.

بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ *«Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.»* hadîsi de işte bu sırra işâret eder.

Allah, peygamberleri doğruluk, emniyet, iyilik, yardım, adâleti tutma ve bütün insanlara bol bol nasihat etme gibi üstün sıfatlarla yaratmış ve onları kötü ve yasak olan şeyleri yapmaktan uzak tutmuş, insanlığa yakışmayan çirkin hal ve halkın uzaklaşmasına sebep olacak iğrenç şeyler gibi peygamberlik makamına yaraşmıyan durumlardan tamamen münezzeh ve mukaddes olarak yaşatmıştır. Gerçi onlardan görünüşte günah sayılacak bazı fiiller göze çarpmış ve derecelerinin yüksekliğine ve şanlarının büyüklüğüne nisbetle Allah kelâmında günah deyimi kullanılmıştır. Fakat bu husus, mutlak mükemmellikte Allah'ın tek ve eşsiz olduğunu açıklamak gibi bazı büyük hikmetlere dayanmaktadır. Bunda şüphe yoktur.

Yaratılmışların en mükemmeli ve kulların en samimisi olan bu zat-

---

57. لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ **«Zarar vermek ve zararla mukabele etmek yoktur.»** (Sûnen-i İbn Mâce, c. 2, s. 784, Mısır - 1373) hadîsi vardır ki, fıkıh usulünden sayılmıştır.

lardan, müttakî insanlardan bile görülmesi caiz olmayan kötü hareketlerin meydana gelmesi akılca bile imkânsız olduğu halde yahudi ve hristiyan kitaplarında (hâşâ) onlara, ebediyyen haram olanlarla zina, insanların ırzına tecâvüz, fahişelerle dostluk, yalancılık, hâinlik ve putlara tapmak gibi bir takım haram şeyler isnad edilmiştir.

Muhammed şerîati ise her peygamberi öğüp saymak ve büyüklüklerini takdir etmekle emreder. Tebliğ ettikleri şeriatleri de Allah'ın hükümleri olarak kabul eder.

Ancak her peygamberin şeriati kendi asır ve zamanına uygun olacağı için eskiden olduğu gibi Hz. Muhammed devrinde de önceki dinlerin hükümlerinin bir kısım teferruatı kulların yararına göre değiştirilip yenilenmiştir.

Her zamana uygun olan ilâhî hükümler ise daha ezelden takdir edilmiş olduğundan bu değiştirmenin bir mahzur doğurmıyacağı şüphesizdir.

MÜSLÜMANLIĞIN EMRETTİĞİ GÜZEL AHLÂK ve YASAKLADIĞI KÖTÜ HUYLAR

Ayrıca İslâm dini itikad ve ibâdetleri düzeltip ahlâk ve âdâbı güzelleştirecek en büyük vesile olan faydalı ilimleri her ferdin öğrenmesinin en lüzumlu bir şey olduğunu da kuvvetle ifâde etmiştir.

Her şeyden önce Peygamber efendimizin Allah tarafından tebliğ ettiği ilâhî hükümlerin hepsini tasdik ve gereğince itâat ve bağlılık demek olan iman ve islâmı emir buyurduktan sonra dince insana zararlı olan şeylerden sakınmak mânâsına «takvâ», amelde samimiyet, her ibâdette ihsan[58], din ve dünyada faydalı olacak umûmî nasihat ve Allah'ın rızasını kazanmaya sebep olan diğer güzel şeyleri de emrediyor ki, bun-

---

58. Sahîh-i Müslim'in baş tarafında geçen Cibrîl hadisinde, yani Hz. Cebrâîl'in, üzerinde hiç bir sefer iz ve alâmeti bulunmıyan ve kendisini Medînelilerden hiç kimsenin tanımadığı bir genç şeklinde, bembeyaz bir elbise giyinmiş olduğu halde Mescid-i Nebevi'ye gelip, Peygamber efendimize iyice yaklaşarak karşısında dizçöküp, önemli dînî konularda sorduğu sorularla onlara verilen cevapları anlatan hadîste: «**İhsan nedir?**» sorusuna:

الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ «**Sanki kendisini görüyorsun gibi Allah'a ibâdet etmendir. Her ne kadar sen Allah'ı görmüyorsan da O, seni muhakkak görür.**» sözüyle cevap verildiği bilinmektedir. (K. el-İmân, Bâb: 1).

Bu Cibrîl hadisi, hadis ilminin dayanaklarından olup Kırk Hadis kitabında (2. hadis olarak) ele alınmış ve kitabı şerhedenler tarafından bu soru ve cevapların hakikatlerini aydınlatmak için pek çok bilgi verilmiştir.

Bu hadîsin sonunda açıklanmıştır ki, Hz. Cebrâîl kalkıp Mescid'in kapısına doğru giderken Peygamber efendimiz ashâbına hitaben: «Bu zat kimdir bilir misi-

ların da başlıcaları acı ve korkulara dayanmak demek olan sabır, suç isnâdı korkusuyla nefsi sıkı tutmak mânâsına hayâ, gazap ateşini söndürmeye yarıyan hilm, şerîat ve siyâset hukuku dışındaki maddelerde cezayı hak edenleri af, her hayırlı amelde gıbta ve gayret, mutlak cömertlik ve dinini, namusunu iftiradan korumak mânâsına hamiyyet, korkulu şeylere karşı telâşlanmayı bırakmak demek olan necdet, kötü sayılmayan işyerlerinde çalışmak anlamında şecâat, mümkün olduğu kadar başkalarını faydalandırmak için içten gelen istek mânasına mürüvvet, şehvetin kabardığı sırada sakin olmak ve metânet göstermek demek olan dia, hayra yönelmekte ağır davranmak anlamına vakar, bayağılaşmaktan kurtaracak kanaat, savaş ve düşmanlık çıkarırken acele etmemek demek olan sekînet, güzel işler yapmaya sebep olan bağlılık ve yumuşaklık mânâsına rıfk, yüksek kabiliyetler kazanma isteği anlamında hüsn-i semt, Allah'ın nimetlerine teşekkür, âlemdeki her şeyin hakikatini bilmek demek olan hikmet, Allah'ın kudreti karşısında hazer ve haşyet, O'nun lütuf ve yardımını ummak (recâ), yüce kapısına tefvîz ve teslim, hayatı çekip çevirme hususunda görüş birliği güzel geçim mânâsına ülfet, akrabayı ziyâret, vâcip olan hakları yerine getirmek, yaratıklara şefkat, ara bulmak, iyilik düşünmek, güvenlik kazanmaya çalışmak, sözünü yerine getirmek, anlaşmaya bağlılık, din işlerinde metânet, her hayra koşmak, tam bir olgunluk, yeteri kadar çalışmak, Allah için sevmek, Allah için düşmanlık, Allah'ı arzulamak, O'nunla dostluk, haramlardan sakınmak, güzel amellere bağlılık, gereği gibi doğruluk, iyilikle andıracak hayırlı eserlere şiddetli hırs mânâsına şehâmet, başkalarının çektiği eziyete iştirak ve teessür demek olan rikkat, meşrû yollarla mal kazanıp hayır yerlerine harcamak anlamına nezâhet, kin ateşini söndürmek, Allah'a karşı kulluk vazifesini yerine getirmek, huşûu tamamlamak, zevk bağlarından kurtulmak mânâsına hürriyet, nefis muhâsebesi, maddî, ve mânevî yükselmeler için büyük gayret, serserilere uymamak ve cimrilerle ortak olmamak mânâsına kerem ve âlîcenaplık ve bunlar gibi güzel haslet ve meziyetlerdir.

Artık bu yüksek ahlâkla ahlâklanmak için nefisle mücâdele etmek ve bunların mükemmelleştirmek herkese vâcip olur.

---

niz?» buyurmuş, ashâbın: «Hayır, bilemedik yâ Resûlullah!» demeleri üzerine: «Cebrâîl'dir. Vereceğim cevapları size dinletip, önemli dînî meselelerinizi öğretmek için geldi.» buyurmuş ve bu konuşma bitinceye kadar Hz. Cebrâîl de Mescid'den çıkıvermiştir.

Sâhâbenin bazıları zâten o zâtın sorduğu soruların her birine verilen cevapların arkasından صَدَقْتَ «Doğru söyledin.» demesinden dolayı şaşırıp meraklanmış oldukları için hemen arkasından Mescid kapısının dışına kadar çıktılarsa da izini bile göremediler.

Yine onun dînî, küfrün her çeşidinden ve bilhassa ibâdette Allah'a şirk koşmaktan men ettiği gibi şu çirkin halleri de yasak eder: Emir ve yasakları hususunda Allah'a karşı gelmek, nefse uymak, insanların görüp de methetmeleri için amel etmek mânâsına riyâ, kibir, kin, hayırlı işler yaptırdı diye Allah'ın lûtfunu itiraf etmek gerekirken insanın kendi yaptığı hayırlı bir ameli kendi kerâmetine saymak demek olan ucüb, başkasındaki nimetin yok olmasını istemek mânâsına hased, halkın başına gelen bir belâya sevinmek, nefis için düşmanlık, ehli olmadığı ve beceremiyeceğini bildiği şeylere koşmak demek olan tehevvür, Allah hakkında yersiz düşünceler, dînî bir dayanağı olmadığı halde kötüye yormak, cimrilik, aile ve çocuklarına maddî sıkıntı çektirmek anlamına taktîr, israf, saçıp savurmak, harama harcamak maksadiyle mal toplamak, tembellik, işsizlik, meşrû olmayan yerlerde acele etmek, kabalık, geçimsizlik, utanmazlık, ebedsizlik, sabırsızlık, nankörlük, zevk için öc almak ve nefis hesabına sinirlenmek, âlimleri sevmemek, Allah'ın azabından korkmamak, O'nu gazaplandırmaya cür'et etmek, bol rahmetinden ümit kesmek, dînî vazifeleri yerine getirmekte gevşeklik, elinden giden dünya çıkarına üzülmek, hafiflik, inatçılık, hırs ve tama', bilerek ve kibirle hakkı inkâr, sağlığa dikkat etmemek, günahlara ısrar, cahilce gayret, bâtıl şeylere sarılmak, fâsık ve zâlimleri sevmek, iyi insanları sevmemek, sıkıntıda olanlara yardım etmeyi engelliyecek kalb katılığı.

Ayrıca pek çok dil âfetinden de men ediyor ki, başlıcaları şunlardır: Açıklanması istenmiyen halleri açıklamak ve başkasının sözünü taşımak mânâsına nemîme, halkla alay etmek ve onları küçümsemek, mutlak olarak söğmek ve bedduâ etmek, açık saçık şeyleri açık olarak söylemek, soya söğmek, hakikati ortaya çıkarmak maksadı dışında söz tenkidi, inada dayanan düşmanlık, bâtıl şeyleri yaymak, çâresiz kalmadıkça dilenmek, söz münâfıklığı, düşmanlar arasındaki düşmanlığı arttıracak şekilde konuşmak, lâyık olmayan şefâat, kötülüğü emretmek, iyiliği yasak etmek, kaba ve şiddetli konuşmak, insanların aybını araştırıp sormak, en zâlim insanlara yaşasın diye duâ etmek, mescidlerde dünya işlerini konuşmak, kötü lakaplar kullanmak, Allah'tan başkasına yemin etmek, Allah'a saygısızlık derecesinde, doğru da olsa çok yemin etmek, kabul edilebilecek mazeretleri kabul etmemek, kendi kafasından Kur'ân'ı tefsir etmek, dinî bir sebep olmadığı halde başkasının sözünü kesmek, başkasının sözünü reddetmek ve dînî bir engel bulunmadığı halde emrine aykırı hareket etmek, üç kişi bir arada iken ikisinin gizli konuşması, yabancı genç kızla dînî bir sebep yokken konuşmak, kötülük yapmak isteyenlere yol göstermek, kötülük ve hakarete sebep olacak şekilde şaka, mânâsız sözler söylemek, köleyi efendisinden ve kadını kocasından uzaklaştıracak şeyler söylemek, şâhitlikten kaçmak, şâhitlikte bildiğini gizlemek, yalancı şâhitlik yapmak, namuslu kadına if-

tira, ölülere söğmek, sultanlara hürmet ve duâ etmemek, ilmi gizlemek, kasden yalan söylemek, fitneyi uyandıracak sözler söylemek, yani doğru da olsa kötülüğünden insanlar sakınacak derecede kötü konuşmak, sorulanı usandıracak kadar çok soru sormak, sadaka ve başka bir iyilik üzerine minnet etmek, (Allah'ın verdiği nimetleri inkâr etmek demek olacağından) yaratıklardan gelen nimeti inkâr etmek; hastalık hâlinde üzerindeki borcu söylememek, yalandan soy iddiâsı, gerçek soyunu inkâr, namusa dokunacak söz, aslında babası değilken birisinin, babası olduğunu iddiâ etmek, iyiliği emir ve kötülüğü men etmemek.

Bilhassa bir kimsenin bulunmadığı bir yerde gerek zâtınca, gerek kendisiyle ilgili bir şahıs veya bir şey bakımından istemeyeceği bir şekilde, işâret yoluyla da olsa söz söylemek veya el, kaş ve göz işâretleriyle ifâdede bulunmak demek olan gıybet, dil âfetinin nisbeten zararı daha çok ve insanlar arasında yayılması kolay olanındandır[59].

Daha bir çok kötü fiil ve zararlı hareketler vardır ki, bunlardan da şiddetle men ediyor. Bunlar şu şekilde özetlenebilir: Anlaşmayı bozmak, sözünden caymak, hilecilik, emânete hiyânet etmek, insanları sarsıp anlaşmazlığa düşürmek mânâsına fitne, adam öldürmek ki, en şiddetli ve âdî olanı intihardır, zinâ ki, soyların birbirine karışmasına sebep olduğu için, yardımlaşmayı bırakıp malı lâyık olmıyana vermek ve çok kere koruyup yetiştireni bulunmadığı için çocuğun telef olması ve hattâ kasden öldürülmesi gibi pek çok ve büyük günahlara sebeptir; insan neslini eksiltmeye sebep ve Allah'ın hikmetine aykırı diğer cinsî muâmeleler ki, hayz hâlinde kadınlara yaklaşmak da bunda dâhildir; harama sebep olacağı için yabancı kadın ve henüz sakalı bitmemiş gençle bir yerde başbaşa kalmak ve bunların eline veya başka bir uzvuna dokunmak, kocası veya yakını yanında bulunmıyan bir kadının güvenemediği yere yolculuk yapması, kadınla erkek birbirine benzemeye çalışmak, karı koca muâmele ve sırlarını açıklamak, velînin, kızını isteyen dengine vermekten, sırf kendi istifâdesi için çekinmesi, dînî bir mâzeret bulunmıyan bir kimsenin evlenmemesi demek olan tebettül, (nesli çoğaltmaktaki ilâhî hikmete aykırı olduğu için) bir kadının süslenip erkekler arasından geçmesi, mahremlerinden birine başkasının saldırdığını gördüğü halde kıskanmamak, erkekler ve kadınlar arasında kumandanlık, mutlak olarak sarhoş edici şeylerden birini kullanmak, ki bunda Allah'ın insana en büyük nimeti olan aklı gidermeye kalkışmak vardır ve sarhoş olan şahıs rezâlet ve alçaklığın hepsini yapabilir ve içkilerin zannî

59. Üstelik aslında doğru olan madelere mahsustur. Zira doğru olmayana iftira denir ki, daha şiddetli ve daha büyük bir alçaklık sayılır. Gıybete ait sözleri dinleyen de söyleyen gibi günahkâr olur. Fakat haramlıktan müstesnâ sayılan bazı şekilleri vardır.

faydası hiç bir zaman kötülüğüne eşit değildir; malı tehlikeye düşürdüğü için kumar, yalan yere yemin ederek malın sürümünü arttırmaya çalışmak, ölçü ve tartılarda eksik tutmak, zengin olan borçlunun istendiği halde borcunu geciktirmesi, malı gösteriş budalalığı ile harcamak, mutlak olarak komşuya eziyet vermek, meşrû olan borçlanma müessesesini bozduğu için fâiz, bir şehre dışardan gelen erzâkı daha içeri girmeden satın alıp saklamak,[60] bir kimse bir ev veya malın pazarlığına girişmişken ona müşteri çıkmak, gasb, hırsızlık, ortaklardan birinin ortaklık mala hainlik etmesi, sahibinin izni olmayan bir emâneti kullanmak, işçinin ücretini vermemek veya geciktirmek, helâl olan eşyadan insanları men etmek, sahibinin izni olmadığı halde husûsî bir yoldan geçmek, geçenlere eziyet verecek bir şeyi umûmî bir yola bırakmak, canlı varlık resmi, putperestlere benzer bir şekilde canlı varlık resimlerini bir yere koymak veya asmak, zarar verecek kadar çok yemek yemek, karılarından birini dînî bir cevaz olmayan hususlarda diğerlerine tercih etmek, din kardeşlerini üç günden fazla terketmek (küsmek), dünya yüzünden düşmanlık çıkarmak, aile ve çocukları telef etmek, meşrû bir sebep yok iken bir kimseyi dayak veya islâhla korkutmak, büyü yapmak, yaptırmak, öğrenmek ve öğrenmeye yeltenmek, müneccime ve kâhine inanmak, böyle şeylerle gaybı bildiğini iddiâ edenlere başvurmak, müslüman valilerinin yüce emirlerine itâat etmemek, pâdişah hakkında bozuk gayeler gütmek, mutlak olarak rüşvet almak, rüşvete aracılık yapmak, mazlum veya sıkıntıda olan birini kurtarabilecekken ona yardım etmemek, hakkı gizlemek için rüşvet vermek, namus perdesini yırtmak, halkın ayıplarını araştırmak, bütün hâkimler sınıfının önceden âdeti olmayanlardan hediye almaları ve hususî ziyâfet kabul etmeleri, askerlikten kaçmak ve savaş alanında sebat etmemek, bir kimsenin evine bakmak ve sırlarını açıklamak, anlaşmalı, mülteci veya zimmetlilere haksızlık yapmak, öğrendikten sonra atıcılığı bırakmak, zulüm veya çâhillik sebebiyle ehil olmıyanı hâkimliğe getirmek, yapamıyacak olanı iş başına geçirmek, düşmanlara eziyet olsun diye yalan söylemek, haklı da olsa düşmanlıkta şiddet göstermek ve haddi aşmak, inadcılık, taksim ederken ve düzeltirken adâletsizlik yapmak, fâsıklarla oturup sohbet etmek, meyve ağaçları altında ve su kenarında abdest bozmak, günah işledikten sonra tevbe etmemek, Hz. Peygamber'in adı anılınca salâvat getirmemek, meşrû bir mazeret yokken farzları edâ etmemek ve daha bunlar gibi umumun hayrına, can, mal, akıl ve şerefe zararlı ve aykırı olan pek çok şeyler haram kılınmıştır ki, gereği gibi açıklayıp

60. Fakat bunun haramlığı pahalılığa sebep olacağı şehirlere göredir, ki bu durumda gayri meşrû olan karaborsadan sayılır.

âyet ve hadîslerle hükme bağlamak istesek büyük ciltlere lüzum görülür.[61]

İSLÂM İBÂDETLERİNİN HİKMETLERİ

Şimdi bu fırka müslümanlığın mükelleflere emrederek vâcip kıldığı ibâdetleri birer birer düşünüp incelediler de onların Allah'a saygı ve sayısız nimetleri için gereken teşekkürlerin bir kısmını yerine getirmeye kâfi güzel amellerden ibâret olduğunu gördüler. Hattâ bu ibâdetlerin içinde bulunan sır ve hikmetleri ve ibâdet edenlerin elde ettiği faydalarla kavuşacakları saâdet derecelerini az çok anlıyabildiklerindendir ki, dinimizin bu yönden de sonsuz güzelliklerine hayran kaldılar. Çünkü yerine getirmekte olduğumuz ibâdetlerin tümünde nefis terbiyesi ile kötü huylardan arınıp yüce ahlâkla süslenmemize yardım edecek ve Allah'ın büyüklüğünü hatırlatıp nefsimizi hesaba çekerek gönül gözümüzü açacak, dünya işlerinin kapladığı insan kalbinde meydana gelen gafleti yok edip her türlü günahtan ve şeytanın bozuk emellerinden korunmasına vesile olacak, belli vakitlerdeki vacip olan bir araya gelmeler sebebiyle din kardeşleriyle kaynaşmayı arttırmak ve yardımlaşmaya lüzum hâsıl olan halleri görüp bilmek gibi faydaları sağlıyacak beş vakit namazı ve muhtaç olanlara yardım nevinden olan zekâtı, onlara bir kat daha şefkat ve yardımı gerektirecek devamlı açlık hallerini hatırlatan orucu, eski peygamberlerin ve onlara iman edip tabi olanların eserlerini görüp yüce halleri hatırlıyarak hepsini yeniden takdir etmek ve Allah'a ibâdet ve emirlerine itaat konusunda kendilerine uymak hususlarını öğreten haccın esaslarını, müslümanların kalabalığını arttırmaya sebep olan nikâhı, muârızların hidâyeti ve hak dini yükseltmek hikmetine dayanan cihadı ve bunlar gibi daha pek çok ferdî ve içtimâî faydalar getiren farz ve sünnetleri gördüler ki, gerçekten ilim ve hikmet sahibi olanlar bu türlü ilâhî emir ve hükümler altında toplanan fayda ve güzellikleri takdir etmekte tereddüt etmezler.

Bu ibâdetlerin sırf dış görünüşlerine bakıp, hikmet, sır, faide ve meyvelerini göremiyenler pırıl pırıl incilerle dolu bulunan sedefleri görüp de onları taş parçaları sananlara benzer.

Çünkü bu zan ve kanaatte bulunan kimsenin gözünde sedefin değeri yoktur. Gerçekten de onun dış görünüşü, içindeki o güzelim inciler kadar iç açıcı değildir. Binâenaleyh dış görünüşe bakan cahilin bu hali,

---

61. Yazarın bu mazeretine ben de iştirak ediyorum. Gerçi yukarıdan beri sıralanan farz ve haramların birer birer delilleri ve çeşitlerinin geniş geniş açıklanması pek önemli bir vazifedir. Fakat tercememizin kısa zamanda tamamlanması istendiği gibi bu açıklamalar kitabın konusunun da dışındadır. Bunun için bu hususta yazarın eserine uymamız zarurî sayılmaktadır.

elde etmek için pek çok saf altın harcanan o nur gibi eşyadan mahrum kalmasına sebep olacaktır ki, bu da hiç yadırganmaz.

İşte gönül gözleri silinmiş olan câhiller de bu ibâdetleri yatıp kalkmaktan ve boş yere mal ve vakit kaybetmekten ibâret kabul eder ve onun güzel taraflarını araştırmazlar.

Bunlar vicdansızlıkları sebebiyle, suyun tadını inkâr eden ve helvanın acı olduğunu söyleyen safra hastası durumunda kabul edilmeğe lâyıktırlar.

Şaşkınlıkların madem ki düşük gayreti ve akılsız olan nefisleri bu yüksek meziyetlerden zevk alamıyormuş, bari acı ilâç hakkında anlayış sahibi bir hastanın kanaati gibi bir kanaat edinselerdi. O bîçâre gerçi o ilâcın faydalı tarafını bilmiyor ve ortadaki acılığını duyuyorsa da ehil bir doktorun herkesçe kabul edilen ehliyetine dayanarak faydalı olacağını kesin olarak anlıyor ve onu içmenin zorluğuna katlanıyor. Fakat cehâlet katmerleşince buna da engel olur.

Allah câhilliği kahretsin! Ne çirkin şey ve ne kötü arkadaştır, sahibinin bahtı da ne karadır ki, onun arkadaşlığı sebebiyle nefis ve şeytanın oyuncağı olup, zarar ve ziyan vadisinde körü körüne koşuyor. (Allah şerrinden bizi korusun.)

TAHÂRET, NAMAZ, EZAN, KAMET v.s. DEKİ HİKMETLER

Delile dayanan bu fırkanın, müslümanlığın emrettiği ibâdetlerde gördükleri bazı sır ve gerçekleri şu şekilde açıklıyabiliriz:

Bunlar önce dinimizin bütün ehl-i tevhide namaz denen ibâdeti emretiğini gördüler ki, bu büyük ibâdet bilindiği gibi tekbirle başlanıp selâmla bitirilen bir takım husûsî hareket ve sözlerden ibârettir. Mükellef, Allah'ın huzurunda onları tam bir saygı ve tevazu ile yerine getirir.

Allah'ın emri ile müezzin belli vakitlerde bu ibâdete mü'minleri üstün mânâlı düzgün sözlerle davet eder. Yani ilk sözünde Allah'ın büyüklüğünü dört defa anarak, insanların kendini verdiği dünyevî ve uhrevî, maddî ve mânevî değerli şeylerden Allah üstün ve büyük olup, eşsiz kapısının, her bakımdan yönelip can atmaya lâyık olduğunu herkese açıkça bildirir, sonra tek tanrı olduğuna iki defa şehâdet ederek, dünya ve âhiret ihtiyaçlarını verecek olanın o gerçek tanrı olduğunu hatırlatır ki, gerçekten Allah'ın lütuf ve yardımına zâtından başka herkes ve her şey muhtaç ve Onun yüce zâtı tek başına tam olarak müstağnîdir. Bu O'nun en belli başlı sıfatıdır. Binâenaleyh ihtiyaçları ancak O'ndan istemek tevhîd ve ilim ehli için kâfi bir tedbirdir.

Bunun arkasından iki defa da Hz. Muhammed'in peygamberliğine şahâdet edip hayırlı ve önemli işlerin hepsinde Allah ile kulları arasında vâsıta olan Peygamber efendimizin görerek veya delillerle bilinen

samîmî nasihatleri ve hayırlı yola tam delâletini hatırlatarak her saâdeti sağlıyacak olan bu büyük ibâdet'de o yüce peygamberin tebliğleri dahilinde bulunduğundan mutlaka yerine getirmeye çalışıp özenmek gerektiğini anlatır.

Bundan sonra daha önce tekbir ve şahâdetle işâret ettiği sığınmak lüzumunu açıklıyarak iki kere «Hayye ale's-Salât» (Buyurun namaza) diyor ki, namaza yönelinmesini istemekten ibâret olan bu söz öncekilerin sonucudur.

Gizli kalan mânâları düşünülünce şunlar aydınlanmış olur: «Ey insanlar, Rabb'iniz her büyükten daha büyük, yüce sıfatları ve kullarının ihtiyaçlarını tamamlama lütuf ve keremiyle eşsiz olduğu şüphesiz ve apaçık ortadadır. Ayrıca size gönderdiği mumtaz peygamberin, böyle bir Allah'a ibâdet etmeye irşad ve bu sayede muratlara kavuşmaya delâlet ettiği de mâlûmunuz olduğuna göre bu büyük ibâdete yönelip o yüce Allah'a duâ ederek yalvarınız ki, bu sayede büyük muradınıza kavuşasınız.»

Bu isteklerin de en büyüğü tam bir felâh olup, diğer saâdetler onun dalları ve beş vakit namaz da bu değerli meyveleri mükemmel olarak gözetmekte olduğu için iki defa «Hayye ale'l-Felâh» (Buyurun felâha!) cümlesini sıralıyor.

Esasen namaz, ahlâkı güzelleştirmek ve Allah'ın büyüklüğünü göz önüne getirmek faziletlerini ifâde edip sağladığından âhiret sevabını kazandırır. Binâenaleyh yerine getirmeye gayret edenleri felâh ve başarıya ulaştırır.

Müezzin bu gerçekleri yüksek sesle açıkladıktan sonra mü'minlerin gayretini faziletlerin en mükemmeli ve isteklerin en önemlisi olan Allah'ın rızasına yöneltmek maksadiyle iki defa daha tekbir getirerek kelime-i tevhîdle ezanı bitiriyor. Yani demek istiyor ki, bu ibâdete yöneldiğinizde gönülleriniz Allah'tan başkasıyla meşgul olmasın. En büyük istek ve en üstün maksadınız ancak ulu Rabb'inize yakınlık kazanmak ve cemâlini seyretmek muradına ermekten ibâret olsun.

Müezzinin okuduğu mübârek kelimeleri işiten mü'minler de onları tekrar ederler ki bu, onları tasdik ve kabul etmekle beraber gereğini yerine getireceklerini açıkça ifâde etmek demektir. Ancak namaza ve felâha yönelmelerini istediği zaman o cümleleri aynen söylemeyip onların yerine لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ *«Yüce ve pek yüce olan Allah'tan başka kimsenin gerçek bir güç ve kudreti yoktur.»* derler. Çünkü âmirin emrini ifâde eden kelimeleri aynen tekrar etmek alay ve eğlence sayılır. Dinleyicilerin burada söylediği bu cümlenin daha genişçe mânâsı «Evet, bu büyük ibâdetle en büyük murada ermek en üs-

tün hayır ve bahtiyarlıktır. Fakat bizden engelleri kaldırıp itâat ve ibâdetlere kuvvet verecek olan ancak şanı yüce olan Rabb'imizdir. Binâenaleyh bu konuda da kendisinden yardım dileriz.» demek olduğu için tam yerinde olduğu şüphesizdir.

Bundan sonda ibâdet için ayrılan yere toplanınca müezzin o mübârek kelimeleri, mânâlarını zihinlere yerleştirmek ve eğer bir işle meşgul olup da dinleyememiş olanlar varsa onlara da hatırlatmak maksadiyle tekrar eder. Çünkü Allah'ın yüce huzuruna girecekleri zaman tamamen hazır olmaları pek mühimdir. Hattâ bunun için o cümlelerin sonuna yaklaşınca iki kere de «Kad kameti's-salât» (Namaz başlıyor.) diyerek hemen namaza girileceğini müjdeleyip açıklar.

NAMAZ İÇİN TEMİZLİĞİN ŞART KILINMASININ HİKMETLERİ

Bu namaz ibâdeti için dinimiz bir takım şartlar ve âdâb koymuştur. İlk önce namaz kılacak olanın beden ve namaz kılacağı elbise ve yerde gerek dışardan bulaşmış, gerek içerden çıkmış pisliklerden hiç bir eser bulunmaması gerektiği gibi bu pisliklerin çıkışı sırasında insanın bedenine geldiği kabul edilen hallerden de bedeni temizlemek geregir ki, bu hallere *hades* denir.

Maddî ve mânevî kir ve pisliklerin yıkanıp giderilmesini emretmekte kalb temizliğine büyük bir ihtar ve işâret bulunduğu da açıkça ortadadır.

Çünkü namazın Allah'ın huzurunda durarak teşekkür borcunu yerine getirmek ve Onun iyilik ve nimetlerini istemek için özenip çalışmaktan ibâret olması sebebiyle namaz kılanın gerek kendi arzu ve isteğiyle gerek başkasının tahrik ve teşvikiyle meydana gelen vesveseler gereğince işlendiği düşünülen kötü amellerden uzuvlarını ve kabule engel olacak kötü huyların hepsinden kalbini tertemiz bir halde bulundurmağa ve bulaşan günah kirlerini tevbe ve pişmanlık suyu ile yıkamağa daha çok dikkat etmek gerektiğini yukardaki sebep pek güzel açıklıyor. Pâdişahın huzuruna girenler de onu memnun etmiyecek bir durumda bulunmamağa son derece dikkat ederler.

Bilhassa maddî âlemle mânevî âlem arasındaki ilginin gereklerinden olarak insan ruhu ile bedeni arasında inkâr kabul etmiyen kuvvetli bir bağ olması lâzım geldiğine göre bedenin uzuvlarını su ile yıkamanın iç açısı tesirleri hemen ruha geçer de ruh kendisinde bir genişlik ve saflık hisseder, ağırlık ve tembelliği üzerinden kalkar.

Abdestin, güslün ve temizliğin tıbbî faydaları ise ortadadır.

Dinimiz hususi hallerden insan bedeninde meydana geldiğini kabul ettiği hadesleri ikiye ayırıp, temizlikleri de ona göre küçük ve büyük bölümlerinde mütâlaa etmiştir.

GUSÜLDE BÜTÜN BEDENİN YIKANIP, ABDESTTE BELLİ UZUVLARIN YIKANMASININ VEYA MESHEDİLMESİNİN HİKMETLERİ

Büyük tahâret bütün bedeni yıkamaktan, küçük tahâret de yalnız husûsî uzuvları yıkamak ve meshetmekten ibârettir. Şu halde meninin hakikaten veya meni geldiğini sezdirmeyen cinsî muâmele halinde olduğu gibi hükmen çıkması, ayrıca hayız ve nifas sebebiyle rahimden kan gelmesi hallerinde bütün bedenin yıkanması farz kılınmıştır. Zira bu kirlendirici sebepler bütün bedenden geldiği için dinimiz *büyük hades* adı verilen hükmî durumu bütün bedende kabul etmiştir.

Bu farzın altında, bütün bedene nisbet edilen günahlardan tevbe ile tam bir taharetin lüzumuna işâret vardır.

(İlâhî hükümler insan cinsine göre konulmuş umûmî kaidelerden ibâret olduğu için bazı husûsî hallerle bozulması caiz olamaz. Binâenaleyh guslün umuma vâcip olmasına şu şekilde bir hikmet daha bulabiliriz:)

Guslün farz olmasını gerektiren bu dış sebepler çocuk meydana getirmektir. Çünkü meni, aşılama ve teşekkül, rahim kanı da gelişme ve beslenme maddesidir. Bunlar vasıtasiyle meydana gelen çocuk da dindar veya asi olabilecek durumdadır. Birinci ihtimale göre onun meydana gelmesine sebep olmak, dince iyi sayılıp pek çok sevap gerektirir. Bilhassa ehl-i tevhîdî ve itâatli olanların sayısını arttırmak niyetini evlenmeye vesile yapan müslümanlara nisbetle bu sevap bir kat daha artar.

Fakat ikinci ihtimal kabul edilirse o pisliklerden biri çıkınca mükellefe din diliyle denir ki: «Madem ki senden Allah'ı inkâr ve Ona isyan etmek ihtimali olan bir çocuğun meydana geleceği madde hem de bütün bedeninin iştirakiyle çıktı, şimdi sen bütün bedenini yıkayarak, işlediğin o suça sebep olan hareketten tevbeye dikkat et.» Mükellef de hal diliyle der ki: «Yâ Rabbî, ben bu hareketimle sana itaatsiz olacak bir çocuğu meydana gelmesine sebep olduğumdan dolayı yıkanıyorum ve işlediğimi kabul ettiğim suçum sebebiyle bu yüce emri yerine getirmeyi tevbe ve istiğfâra başlangıç yapıyorum.

(Dinizim yüksek dereceler kazanmayı dâimâ küçülüp günahları kabullenmeye bağlamış ve tevbeye pek çok teşvik etmiş olduğu için ibâdet esaslarının da tasavvur ve ihtimal halindeki günahlara sebep olmaktan dolayı tevbe lüzumuna işâret etmiş olması anormal sayılamaz.)

Rahimden başka bir yerden çıkan kanla meni ve rahim kanından başka ön ve arkadan çıkan diğer pisliklerde ise bütün bedenin iştiraki olmadığı için bu hallerde dinimiz *küçük hades* denen hükmî durumu

bedenin husûsî uzuvlarında kabul ederek yalnız onları temizlemeyi emrediyor.[62]

Abdest denilen ve uzuvların bir kısmını yıkayıp bir kısmını meshetmekten ibâret olan bu küçük tahâretle o uzuvlarla işlenen günahlardan tevbe ve istiğfârın lüzumuna işâret edilmektedir. Yalnız bu uzuvların temizlenmesi hususunda belirtilen sırada akıl sahiplerince beğenilecek bazı sırlar vardır. Şöyle ki:

İnsan vücudunda günah ve isyan tarafına el, ayak ve gözle diğer yüz kısımlarından çok sür'atle hareket eden başka bir uzuv yoktur. İşte bu uzuvları yıkama emrinde bunlarla çok işlendiği inkâr edilemiyen günahlardan tevbe ederek iç temizliğine dikkat etmek lüzumunu her mü'mine hatırlatma bulunduğu gibi temizleme sırasında da günah işlemedeki sür'atine dikkat edilmiştir. Yani günah işlemekte en sür'atli olan uzvu daha önce yıkamak emredilerek, bütün uzuvlar arasında hepsinden önce günaha sebep olan dilin bulunduğu ağzın yıkanması gerekli görülmüştür ki, bununla yukarda saydığımız dil âfetlerinden temizlenmenin gereğine işâret edilmiştir.

Çünkü yukarda iç temizliğinin başının dış temizliği olduğu açıklandı. Bu düşünce ile mü'min, dilini bir daha öyle şeylerle lekelememeye azmedip tevbe eder. Sonra burnuna su çekmekle de koklamış olduğu haram kokulardan tevbe etmeyi düşünür.

Yüzünü yıkarken de doğru olmayan şeylere bakmaktan dolayı gözü ile işlediği günahlardan tevbe eder. Bunun arkasından ellerini ve kollarını yıkaması emredilmiştir. Çünkü dil konuşup, gözler de baktıktan sonra eller harama uzanır. Binaenlayeh sırâ onları yıkamaya gelince caiz olmayan dokunma ve tutma fiillerine tevbe eder. Sonra da başını mesheder. Çünkü başın kendisiyle günah işlemeyip sırf günaha sebep olan dil ve gözlere yakın bulunduğundan yıkamakla yıkamamak arasındaki mesh ile emredilmesi uygundur.

İşitmek fiili insanda çok kere istemiyerek olduğu için kulakların da yıkanması farz kılınmıyarak meshi ile yetinilmiştir.

Bu meshlerle de iç temizliği lüzumunu hatırlıyarak kulakların işitmiş olduğu haramlardan ve başın günahkâr uzuvlara olan yakınlığından tevbe eder. Boynunu meshetmesi için de böyle denebilir.

Sonra da ayaklarını yıkaması emredilmiştir. Zira önce gözler görür veya kulaklar işitir, dil söyler ve el oynar da nihayet ayaklar günah tarafına yürür. Yani günah işlemekte geciktikleri için ayakları en sonra

62. Onların bedenin etrafı olması sebebiyle temizlenmesi kolaylaştırılmış ve zorluğu kaldırmak esasına göre bütün bedeni temizlemek yerine kabul edilmiştir, denilebilir. Zira abdesti bozan sebeplerin çok tekerrür etmesi, hafifletilmesini gerektirir.

yıkamak gerekiyor. Bu yıkama ile de iç temizliği hatırlanarak onlarla işlenen günahlara da tevbe edilir.

Emre aykırı hareket eden uzuvların üçer defa yıkanmasında da, vâcip olan tevbedeki üç şarta riâyet hükmüne işâret hikmeti olmalıdır.

Çünkü tevbenin tamamlanması üç şeyle olur: İşlenen günahlara samîmî bir pişmanlık, onları bırakmak ve bir daha işlememeye kesin olarak karar vermek.[63]

Abdestin sonunda اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ «*Allah'ım, beni tevbe edenlerden ve hakkiyle temizlenenlerden eyle.*» duasının sünnet oluşu işte bu bahsetmekte olduğumuz iç temizliğinin gerçekten hikmetli din sahibinin yüce maksadının dışında kalmadığına delâlet eder. Çünkü abdestten sonra bu duayı okuyan, tevbe ile iç temizliği emrini de yerine getirerek artık kabulü için duâ etmiş ve demiş oluyor ki: «Yâ Rabbî, tevbemi kabul ederek beni iç ve dışça tertemiz olan kulların zümresine dâhil et.»

TEYEMMÜMDEKİ HİKMETLER

Su ile abdest veya gusül külfetli olduğu zaman dinimiz teyemmümü onların yerine geçirmiştir.

Yer cinsinden temiz bir şeye ellerini vurup yüzüne ve kollarına sürerek teyemmüm eden kimse, tozdan filândan en çok esirgemekte olduğu uzuvlarına bunu yapmakla nefsine bir derece küçülme ve kırılma hissettirmiş oluyor, değil mi? İşte dinin bu emri de ruhu temizleme ve terbiye etme lüzumuna işaret etmektedir.

Çünkü tevbenin şartlarını bir araya getirerek onu gerçekleştiremiyen kimsenin bari suçunu kabullenerek küçülmesi ve nefsini kırarak Allah'ın kapısına sığınması gerekiyor ki, bu yalvarma halinin af ve mağfirete sebep olması imkânsız değildir.

Hattâ bu şekilde kırılma ve küçülme güzel amellerle öğünüp gururlanmaya tercih edilerek:

رُبَّ مَعْصِيَةٍ أَوْرَثَتْ ذُلًّا وَانْكِسَارًا خَيْرٌ مِنْ طَاعَةٍ أَوْرَثَتْ عِزًّا وَاسْتِكْبَارًا

«*Küçülme ve kırılmaya sebep olan çok günah vardır ki, kibir ve gurura sebep olan ibâdetten daha hayırlıdır.*»[64] denmiştir.

---

63. Bu şartların birleşmesi Allah'ın va'dine göre her günahı yok eder. Ancak kul haklarında helâllaşmak şartı vardır.

64. Bu ibâre Hikem-i Atâiyye'den alınmıştır. Bu kitabın yazarı Şâzeliyye tarikatinin büyük şeyhlerinden Tâcü'l-Ârifîn b. Atâullâh-ı İskenderî olup hep böyle tasavvuf âlimlerinin hikmetleriyle doludur. Bir çok şerhleri vardır. Mısır'da basılmıştır.

Bilhassa o mesh, yukardaki işâret düşünülünce tevbenin şartlarını tamamlamaya da sebep olur.

Abdest uzuvları arasında ayakların su israfı olan bir yer olup yıkanması da az çok sıkıntı ve dikkat gerektirdiği için bunu hafifletmek maksadiyle belli şartlarla giyilen mestlerin üzerine meshetmek de kabul edilmiştir.

Meshle de tevbe ihtarının ortadan kalkmadığı şüphesizdir.[65]

NAMAZDA AVRET YERLERİNİ ÖRTMENİN HİKMETLERİ

Namaz için avret yerlerinin örtülmesinin şart koşulmasındaki edeb hususunu açıklamaya lüzum yoktur.

Bunda da Allah'ın huzurunda bulunarak ibâdete başlıyan kulun tam bir tevbe ile gizli açık bütün kötülüklerden tamamen temizlenmesi gerekiyorken, bunu yapamıyanların, hiç olmazsa nefsin arzularının belini kırarak âdî kabiliyetlerin izini göstermemeğe ve onları zayıflatmağa gayret edip, hattâ her günahı Allah biliyorsa da kullardan olsun gizlemeye çalışmanın vâcip olduğuna işâret vardır.

Şehveti kabartan uzuvların gözden gizlenmesiyle sebepleri ortadan kaldırma işi de yapılmış olur.

Kadının ise bütün uzuvlarına bakmak şehvet sebebi olduğu için elleri, ayakları ve yüzü gibi açılması kaçınılmaz olan uzuvlarından başka bütün bedeninin ve hattâ saçlarının da örtülmesi vâcip kılınmıştır.

KÂ'BE'YE YÖNELMENİN HİKMETLERİ

Dinimiz namaz için Kâ'be tarafına yönelmeyi de şart koşmuştur.

Çünkü her kulun altı yönü olup amellerin işlenmesi de yönlerle alışılagelmiş olduğundan mükellefler ibâdetleri yerine getirirken istedikleri yöne dönmek hususunda serbest bırakılmış olsalardı hangi yöne dönmenin daha uygun olacağını bilemiyerek şaşkınlık ve sıkıntı içinde kalırdı da istendiği şekilde iç huzuru ve kafa bütünlüğü ile vazifelerini yapamazlardı.

Bunun için bir lütuf ve kerem olarak ve kulun akıl ve yaratılışı göz önüne alınarak Allah tarafından üstün ve şerefli yarattığı mukaddes ve mübârek yer olan Kâ'be tarafına yönelmesi emredilip orası da yüce zâtına nisbet edilerek Beytullah (Allah'ın evi) diye adlandırılmıştır. Yer

---

Bu zâtın Kitabu't-Tenvîr fî İskatı't-Tedbîr adlı değerli kitabı da basılmış olup görülmeğe değer. Çünkü pek çok İslâmî gerçekleri içine almaktadır.

65. Gusül, abdest ve teyemmüm hakkında Muhammed b. Abdü'r-Rahman-ı Buhârî'nin Bidâyetü'l-Bedâyi' fî Mehâsini'ş-Şerâyi' adlı kitabında daha pek çok sır ve fayda açıklanmışsa da yazarın işâret ettiklerini kâfi görerek sözü uzatmadık.

ve yönden münezzeh olduğu kesin olarak bilinen Allah, istediğini yapabilen sorumsuz varlık olduğu için, mülkünden istediği bir şeyi diğer benzerlerinden üstün kılar ve bu ilâhî emir gereğince kulun kalbi ibâdet ve duâ sırasında en üstün ve duânın kabulüne en yakın ve en uygun bulunan bir yöne dönerek huzur bulur.

İşte bundan da anlaşılır ki, namazdaki rükû ve secdelerde kendisine yönelinen Kâ'be değil, bizzat Allah'tır. Bunun aksini düşünmek aşırı câhillik sayılır. Çünkü dinimizde Allah'tan başkasına secde ve ibâdet etmek küfürdür.

İFTİTAH TEKBİRİNİN VE ERKEKLERLE KADINLARIN ELLERİNİ FARKLI KALDIRIP BAĞLAMALARININ HİKMETLERİ

Namaza girişte erkek, ellerini kulak hizasına, kadın da omuzlarına kadar kaldırarak «Allahü Ekber» der ki, bu saygılı hareket, pâdişahların huzuruna girmek için izin isteme karşılığıdır. Görülüyor ki, namaz kılacak olan önce huzurunda durup ibâdet etmeye niyetlendiği Rabb'ini «En büyük» vasfıyla anıp büyüklükte eşsiz olduğunu hatırlar ve dünya işleriyle âhiret nimetlerinin hepsinden kalbini temizleyerek Allah'a yönelir. Mânâsını düşünerek söylediği *Allahü Ekber* cümlesinde toplanan o önemli işâretleri ellerini kaldırarak kuvvetlendiriyor. Zira önünde hazır bulunan şeyden ellerini çeken kimse gibi namaz kılan da Allah'tan başka her şeyi karşısında canlandırarak onlardan ellerini çekiyor ve onları gözden çıkararak Allah'ın kapısına yaklaşmağa veya yakınlık makamında yükselmeye çalışıyor.

El kaldırmadaki farklılık da mânâsız değildir.

Çünkü kadının ellerini omuzları hizasına kadar kaldırması örtünmeye daha elverişli olduğu gibi tabiî temâyüllerin oynaştığı dünya süslerinden uzaklaşıp kendini alıkoymak hususunda kadınlar zümresinin geri kalmasına da işâret vardır.

«SÜBHÂNEKE» ve «EÛZÜ» OKUMANIN HİKMETLERİ

Tekbirden sonra, kulun efendisi önünde dikildiği gibi namaz kılan da Allah'ın huzurunda dikilir. Ayakları bir sırada olduğu halde ellerini bağlayarak gözlerini yere diker, hiç bir uzvu kımıldamadan ve bir tarafa eğilmeden, son derece edeble durur ve bir an sonra,

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلٰهَ غَيْرُكَ

«Allah'ım, sana hamd ve seni tenzih ederim. Senin adın ne mübârek ve şânın ne yücedir! Senden başka tanrı yoktur.» diyerek giriş duâsını

okumağa başlar ki bu, Allah'ı tesbih ve tenzih ederek Onun şânını takdir edip öğmek ve mübârek adını saygı ile anıp büyüklüğünü ve birliğini itiraf etmek demektir.

Bu ise, söze başlamadan önce pâdişahların yüce lakablarını anarak onlara saygı göstermek karşılığındadır.

Tekbir, Allah'ın huzuruna girmeğe, bu duâ da Onunla konuşmağa başlamak oluyor.

Bundan sonra şeytanlar kullara ekleşip dâimâ vesveseleriyle kalbi huzurdan ayırmağa ve Allah'a duâ ederken şaşırtmağa hırsla çalışmakta oldukları için namaz kılan, namaza girişin arkasından,

أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ «*Lânetli şeytandan Allah'a sığınırım.*»

diyerek gizli düşmanlar olan bu varlıkların şerrinden Allah'ın himâyesine sığınır ve bu yardımın geleceğine gönlü yatışınca artık Fâtiha suresini okumağa başlayıp Allah'la konuşma şerefini kazanır.

(Bu mübârek surenin sırlarının sonu yoksa da namazın başında okunmasının uygunluğu şu açıklama ile pek kolay anlaşılır:)

FÂTİHA'NIN ÂYETLERİNİN AÇIKLANMASI VE «ÂMİN» KELİMESİNİN MÂNÂSI

Namaz kılan, önce en büyük isim olan ve O'ndan başkası için aslâ kullanılmayan «Allah» ismini en şerefli vesile edinerek onunla adlandırılan tek varlığa sarılır, din ve dünya isteklerini istemeye bundan daha uygun makam olmıyacağını bildiği için büyük ve küçük sayısız nimetlerinin kullara verilmekte olduğunu düşünerek yüce Rabb'i «Rahmân» ve «Rahîm» adlarıyla anar. Yani kendisinin bunlara lâyık olduğunu düşünemeyip sırf Allah'tan çıkmakta bulunan umûmî ve kayıtsız rahmeti, arzedeceği duâsına en büyük vesile yapar ve bu adların mânâsında Allah'ın yüceliğini ve yarattıklarına lütuf ve nimetlerini, bilhassa kullarından tâ doğuştan beri bir an ayrılmayan yetiştirme nimetini hatırlıyarak en üstün hamde lâyık olan yüce zâtına hamd ve maddî mânevî rızıklar indirerek varlığını devam ettirmeye yardım etmekten ibâret olan âlemleri yetiştirme nimetiyle mukaddes zâtını tavsif eder ve bu büyük ve umûmî nimetin değerini bir çok insanların bilmeyip şükür hakkını yerine getirmediklerini hatırlaması üzerine kendisinin o zümreye dahil olması korkusuyla tekrar Allah'ın rahmetine sığınmaya lüzum görüp Rabb'ini bir daha geniş rahmetle vasıflandırarak O'ndan büyük bir dayanak olmadığını itiraf eder.

Fakat insanların bir kısmına nimet vermek onların azgınlıklarını arttırarak, düzeltilmelerinin de ancak adâletli cezalarla olabileceğini düşününce namaz kılan, Rabbi'ni büyüklük sıfatiyle vasıflandırmaya yöne-

lerek din ve ceza gününün padişahı ve mutlak olarak kulların işlerinin sahibi olduğunu hemen açıkça ifade eder de nefsini gafletten uyandırmaya çalışır. Her kula yaraşan da budur.

En büyük ümitle Allah'ın rahmetini ummalı ve en şiddetli korkuyla da çarpıcı gücünden korkmalıdır.

Namaz kılan bundan sonra Allah'ın nimetlerinin şükründen sayılan ibâdetini O'nun huzuruna sunmaya koyulur ve bunu sunarken şu iki önemli ve ince noktaya dikkat eder:

a) İbâdeti yerine getirmede eksikliğini düşünerek kendi ibâdetini ayrıca sunmaya lâyık görmez ve onu insan gücünün yettiği kadar güzel ibâdet ve samimiyete muvaffak olan din kardeşlerinin ibâdetine ekleyip onlarla beraber takdim etmeyi düşünür ki, onların arasında bulunmasının, kabul edlimesine sebep teşkil etmesi kuvvetle düşünülebilir.

Çünkü Allah, alıcı ile satıcı arasında, tümü hakkında satış işlemi yapılmış olan şeylerin bir kısmını satıcının alıkoymasını veya alıcının geri vermesini yasak etmiş olduğuna göre kendisinin buna benzer bir şeyi yaparak, huzuruna hep birden sunulan ibâdetlerin bir kısmını kabul edip gerisini reddetmesi O'nun lütuf ve keremine uygun değildir.

b) İbâdet edilmeye lâyık tek varlık olduğu mâlûm olan gerçek mâbûda şirk koşanlar da bulunduğundan namaz kılan, ibâdetini sunmak için hasr ve hususilik ifâde eden bir siga seçer ve teşekkür hakkını ve kulluk vazifesini yerine getirmekte en güzelini yapabilmekten âciz olduğunu bildiği için engelleri ortadan kaldırıp kuvvetli sebepler yaratarak amelleri düzeltip fiilleri var eden Allah'ın yardımına olan ihtiyacının şiddetini de ifâde edip yine hususilik belirten bir ibâre ile O'nun yardımını ister. Yani: إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *«Ancak sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım isteriz.»*[66] âyetini okur.

Bundan sonra düşünür ki, Allah katında kabul edilebilecek olan ancak sağa sola sapıp bozulmayan ve doğru yolda yapılan ibâdetlerdir. Binâenaleyh kabul edilip yerine varabilmesi için doğru yola Allah'ın rehberlik etmesini isteyerek duâ eder. Çünkü âlemdeki milletler üç kısma ayrılır: a) Amel ve imanca doğru yola girenler ki, gerçekten kendilerine nimet verilenler bu büyük zümredir. b) Amel yolunda sapık olanlar ki, Allah'ın gazabına lâyık olmuşlardır. c) İman konusunda nefsine uyup yanlış yol tutarak dalâlete düşenler.

Şu durumda namaz kılan kimse doğru yola hidâyet edilmesini isteyince imanını düzeltip, amelini güzelleştirerek Allah'ın nimetine lâyık olan büyük zümreyle beraber olmayı büyük bir hırsla ister ki, onlar sayesinde nur alıp meyveler toplıyabilsin.

---

66. Fâtiha sûresi, âyet: 5.

Allah'ın bu emrinde kulun rehbere olan ihtiyacına delâlet ve fâsıklarla dalâlette olanlardan uzaklaşmanın lüzumuna işâret vardır.

Kısacası, اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

«Bizi doğru yola ilet. Gazaba uğrayanların ve sapıklarınkine değil, kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna.»[67] âyetlerini okuyan kimse namazında demiş oluyor ki: «Yâ Rabbî, ben kulunun, tevhîd ehli olan bütün din kardeşlerimle beraber, yüce zâtından en derin yalvarmalarımızla rehberlik etmeni istemekte olduğumuz doğru yol, sağlam iman ve güzel amel bahtiyarlığına lâyık kıldığın peygamberler ve temiz kullarının yürümekte olduğu kurtuluş yoludur. Bizleri onların arkadaşlığına ve sohbetlerinin bereketine kavuştur; işledikleri kötü ameller sebebiyle gazabına uğrıyan yahudilerin ve bağlanmakta oldukları sapık inançları sebebiyle dalâlet ehli olan hristiyanların yollarından uzaklaştır ki, onların düştüğü belâlara düşmeyelim ve onlar gibi zarar ve helâkin pençesinde can vermiyelim.»

Sonra da bu mübârek duâların kabulü için «Âmîn!» diyerek sözünü bitirir ki, bunun mânâsı «Yâ Rabbî, Peygamber efendimizin diliyle va'detiğin gibi duâmızı kabul et!» demektir.

FÂTİHA'DAN SONRA BİRAZ DAHA KUR'AN OKUMANIN, RÜKÛ VE SECDE ETMENİN HİKMETLERİ

Nasıl ki hastanın başvurması üzerine doktor husûsî ilâç almayı emreder ve onu iyi kullanmak şartiyle iyileşebileceğini söylerse namaz kılan da Allah'tan doğru yola rehberlik isteyince kötü sonuca sebep olan amel ve iman hastalıklarından kurtulmasını sağlıyacak bir ilâç istemiş olduğundan Allah ona buyurur ki: «Gerçek ilâcı sen benim sözümden al. Yani bir miktar Kur'ân oku ki, fısk, câhillik, şirk, riyâ, kin, çekememezlik, kibir ve kendini beğenmek gibi dert ve hastalıkların hepsine şifâ olacak ilâç ancak odur. Sen doğru delilleri ve şifâlı va'zları içinde bulunduran sözümü okumakla her derde ilâç ve her belâya çare bulabilirsin.»

Binâenaleyh namazda bulunan kimse mütehassıs bir doktora şikâyet durumunda olan Fâtiha suresini bitirince O'nun emrini yerine getirmek maksadiyle biraz daha Kur'ân okur. Zayıflık ve âcizlik durumunu tamamen kavrıyarak istenen âcil şifânın sadece faydalı ilâç kullanmayı

67. Aynı sûre, âyet: 6-7.

tavsiye eden Rabb'inin yardımlarıyla görüleceğini iyice anlar ve ihtiyacını ifâde etmek için O'nun yüce zâtını saygıyla anıp tekbir getirerek rükûa varır. Rükûda, kendisi hiç bir şeye muhtaç olmayıp, bütün yarattıklarının kendisine muhtaç olarak sığındığı yüce Rabbini سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ *«Yüce Rabb'imi tenzih ederim.»* diyerek üç defa tesbih eder. Böylece âcizlik ve ihtiyâcını, o ihtiyaçları karşılıyan azametli Rabb'ine ifâde ettikten sonra şifâlı ilâç vermesine şükür ve hamdetmek maksadiyle rükû durumundan geri doğrulur. Her ne kadar Rabb'inin büyüklüğü sınırsız ve kendisinin zayıflık ve küçüklüğü ölçüsüz ise de Allah'ın işitip kabul edici olduğunu hatırlıyarak gönlünü yatıştırmak kasdiyle hemen سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ *«Allah hamdedeni dinler ve işitir.»* ve hamdini sunarak اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ *«Ey Rabb'imiz, hamd yalnız sana olsun.»* der.

Bundan sonra Allah'ın nimetlerinin sonsuz olduğunu hatırlayıp bütün ömrünü ibâdet ve saygıyla geçirse de vazifesi olan teşekkürün binde birini bile yerine getiremiyeceğini düşününce hemen tekbir alarak secdeye kapanır ve hal diliyle der ki: «Yâ Rabbî, ben senin nimetlerine hakkiyle teşekkür etmekten âcizim. Senin ise hiç bir ibâdete ihtiyacın yoktur. Büyüklüğüne lâyık ve büyük lütuflarına karşılık olabilecek uygun bir amel bulamıyorum. Bari cühdü'l-mukıll[68] kabilinden olarak en şerefli uzuvlarımı ve bence en değerli bulunan bütün duyu ve bedenimi senin büyüklüğünü takdir etmek ve yüceliğini görmek için yere koyup gücümün son haddini harcamak istiyorum. Gerçi bu yaptığım senin büyüklüğüne zerre kadar bir şey katmıyacaktır. Bunu da biliyorum.»

Bu şekilde alnını yere koyarak saygının son haddine varınca da üç defa سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى *«En yüce olan Rabb'imi tenzih ederim.»* diyerek yüce Rabb'ini arkası arkasına tesbihlerle anar. Bunun arkasından bütün gücünü sarfederek ömrünü geçirse de Rabb'ine hakkiyle saygı göstermiş olamıyacağını hatırlayıp yine tekbirle başını kaldırır.[69]

---

68. اَفْضَلُ الصَّدَقَةِ جُهْدُ الْمُقِلِّ «Sadakanın en üstünü malı az gönlü zengin olan zâtın sadakasıdır.» hadisinde geçmektedir. Fakir ve âcizin gücünün son haddi ve varı yoğu mânâsınadır.

69. Esasen büyük melekler bile Allah'ın büyüklüğüne lâyık bir şekilde ibâdet edemediklerini kabul etmişlerdir.

Fakat secdeden başını kaldırınca secde hâlinden daha şerefli ve daha faziletli başka bir durum olamıyacağını anladığı ve o yüce duâ yerinden tamamen zevkini alamamış olduğu için bir daha secde etmeye gönlü kapılır ve lânetli şeytanın Allah'ın emrine uymıyarak secdeye yanaşmadığını da hatırlar. İşte bu sebeple bir kere daha secdeye vararak hem vicdan zevkini arttırır hem de boş taassuba uyan mel'ûn şeytana tabi olamıyacağını kuvvetle ifâde etmek ister.

NAMAZIN SONUNDA OTURMANIN, TAHİYYÂT VE SALEVÂT DUÂLARINI OKUMANIN HİKMETLERİ

İkinci secdeden de başını kaldırınca Allah'ın emri uyarınca her çeşit ibâdeti yerine getirmeye yönelir ve yukardaki gibi namazını tamamlamaya gayret eder. Hikmet ve sırlarının açıklaması burada sözün uzamasına sebep olacak olan söz ve fiilleri tamamlayınca dizleri üzerine oturur ve artık dünya ihtiyaçlarını sağlamak ve diğer farz ve vâcipleri yerine getirmek maksadıyle eski haline dönmek ister de Allah'ın divanından çıkarken izin istemek demek olan bir kul saygısı ile yeri ve gökleri yaratan Rabb'ine selâm, selâvat ve güzel güzel duâlar sunmaya başlar. Bu yüce huzura girip o hizmet sebebiyle o huzurda durmak şerefini kazanmasına rehber olan şanlı peygamberin lütuf ve keremini hatırlayıp o feyz kaynağına tebrik ve selâm göndermeye başlar ve

اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ *Peygamber, selâm, Allah'ın rahmeti ve berekti sana olsun.*» der.

Bundan sonra namaz kılan kendisi ve ibâdette bulunan kardeşleri için lütfedilen ibâdetin nurları ve Allah'a karşı yapılan vazifenin fayda ve tesirlerini Rabb'inin koruyup saklamasını sağlamak اَلسَّلَامُ عَلَيْنَا «*Bize selâm olsun.*» ve kabul ümidiyle kendi ibâdetini samîmî ibâdetlerine eklemiş bulunduğu din büyüklerini hatırlayıp yukardaki vesile edinmesi sebebiyle aklın emrettiği hususî haklarını yerine getirmek maksadiyle onları da o duâya ortak ederek وَعَلٰى عِبَادِ اللّٰهِ الصَّالِحِيْنَ

«*Allah'ın iyi kullarına da...*» der.

Bu sırada nimet veren gerçek varlığın Allah, O'nun sonsuz nimetlerine kavuşmakta en büyük vasıtanın da ancak Peygamber efendimiz olduğunu görürcesine hatırlayıp içten gelerek Allah'ın tek ve eşsiz tanrı olduğuna şahadet ederek kalb ve dil şahâdetlerine bir de amelî tevhîd ekler ve şahâdet parmağını kaldırıp bu eşsizliğe işâret eder, en mü-

kemmel derece olan Allah'a kullukla en şerefli makam olan peygamberlik makamını da Hz. Muhammed için kabul eder. Yani, أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ *«Allah'tan başka tanrı olmadığına ve Hz. Muhammed'in de O'nun kulu ve peygamberi olduğuna şahâdet ederim.»* cümlelerini tamamen içten gelerek okur. Bu büyük hayra sebep olan Hz. Peygamber'e duâ etmeye gönlü yönelmekle salât ve selâma başlar. Mü"minlerin hepsini hidâyet etmesine bir karşılık olarak Hz. İbrâhîm'le onun âl ve ümmetine lütfedilen sonsuz selâm ve tebriklerin bir mislini de yüce ümmetiyle beraber o sevgili peygambere lütfedilmesini Allah'tan dileyerek duâ eder. Yani bu hususta ki mübârek salevât sigalarını okur.[70]

Bu münâsebetle dünya ve âhiret işlerinde kendisinin ne kadar muhtaç olduğunu düşünüp bir takım âyet ve hadîslere dayanan duâlarda bulunur.

Bu şekilde kulluk vazifesini tamamlayınca mükellef olduğu diğer ibâdetleri de yerine getirmek ve her şeyi bir sebebe bağlıyan hikmet sahibi Rabb'inin emrine uyarak dünya ihtiyaçlarını sağlamak maksadiyle o yüce huzurdan hemen ayrılırsa da gönlü yine orada kalarak yalnız yüzünü çevirmekle bütün bunları sağlamaya çalışır.

Hal diliyle demiş oluyor ki: «Zarûret olmasaydı bu ayrılık acısını yudum yudum içmezdim. Bu şerefli vazife ve büyük ziyâfetten bir an ayrılmayı gönlüm istemiyor.» Hakikaten zikir, hamd, saygı, duâ, rükû, secde, yalvarma ve gönül alçaklığı gibi türlü ibâdetleri içine alan namazın ince sırlar ve parlak nurlar ihtiva ettiği şüphesizdir.

Uyanık bir kalb ve aydın bir vicdan için buna denk sayılabilecek başka bir zevk olabilir mi? Namazın inceliklerini bilen mü'min, sırf

---

70. Bu salâvat-ı şerîfedeki benzetmede Hz. İbrâhîm'in anılmasının yüce hikmeti hakkında çok söz söylenmiştir. Fakat büyüklerce kabul gören, ancak Seyyid Şerîf-i Cürcânî'nin صَلَاةٌ فَضَّلَهَا اللّٰهُ عَلَى السَّابِقِ **«Bir salât ki, sonra gelen öncekinden onunla üstün kılınmıştır.»** sözünden alınan te'vil olmalıdır.

Çünkü bu mânâya göre yukardakilerin özeti şu olur: «Yâ Rabbî, Hz. İbrâhîm'e olan salât ve bereketlerle onu kendisinden önce gelen kullarından üstün kıldığın gibi Peygamber efendimize de o kadar salât ve bereket lütfet ki, o sayede bütün geçenlerden üstünlüğü yaratıklarca anlaşılsın.»

Allah'a isnad edilen salât, husûsî rahmet ve üstün meziyetler vermekten ibâretir.

Mâlûmdur ki, Peygamber efendimizden sonra en üstün peygamber Hz. İbrâhîm'dir. Azim sahibi olan peygamberlerin üstünlüğü hakkındaki meşhur beyt de buna delâlet eder.

İşte bu sır gereğince insanlığın ikinci babası adı verilen Hz. Nûh değil de üçüncü baba olan Hz. İbrâhîm anılmıştır.

diğer teklifleri yerine getirmek ve insanlık gereği olan ihtiyaçlarını sağlamak lâzım geldiği için bu zâhirî ayrılışı ister ve kalbini yatıştırmak maksadiyle din kardeşleri olan insanlara ve meleklere dönerek,

اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ «*Selâm ve Allah'ın rahmeti size olsun.*»

der ve huzurdan ayrıldığını onlara haber verir.

NAMAZ VAKİTLERİNDEKİ HİKMETLER

Farz namazların vakitlerinin seçilmesinde de hikmetler vardır.

Çünkü insanın uykudan kalkması, öldükten sonra dirilmesine benzer. Zira uyku, duyuların ve kavramanın ölümüdür.

Ölüme benziyen bu uyku halinden diriltilen insan ise, uykudan önce devam eden uzuvların hareketi ve önemli işler hakkındaki kafa çalışmaları bakımından kaybetmiş bulunduğu beden gücünü o durum sayesinde yeniden kazanmış olup bir rahatlık ve neşe ile sabahlamış, bu düşkünlük ve âcizlik hâlinde düşmanların ekleşmesinden ve eziyet edenlerin eziyetinden korunmuş ve kendisine verilen yiyecekler acayip bir dönüş ve bilginlerin aklını şaşırtacak bir tedbir ve hareketle tamamen sindirilmiş oluyor.

Halbuki çaresiz olan insanın ne geçen hallerden ne de kazanılan faydalarla korunulan zararlardan haberi oluyor.

Onun bütün işi, yemeği midesine indirip tadını almaktan ibarettir ki, bundan sonra olan halleri hatırına bile getirmez.

Gizli nimetleri sayıp bitirmekten ise dil de kalem de âcizdir.

İşte bu sonsuz ve sayısız nimetlerin teşekkür borcunu hemen yerine getirmek gerektiği için sabahleyin namaz kılmak üzerimize farz kılınmıştır.

Gündüzün yarısı geçince de kazanç yollarını bulmaya sebep olacak aydınlık ve faydalı olan işle zararlısını ayırdetmeye yardım eden sağlam duyularla tam bir destek, insanlığın isteklerine vesile edinilecek güç ve kudret, iş ve kazanç kapılarını açarak rızık sebeplerini kolaylaştırmak gibi her birinin değeri büyük ve sayıp bitirmesi imkânsız olan türlü türlü nimetler arkası arkasına geliyor da bunların hepsine karşılık öğle namazı üzerimize farz kılınıyor.

Bundan sonra gündüz sona ermeye yaklaşıyor, kazanılan nimetler de çoğalıyor ve işleri yoluna koymak maksadiyle, ayrılınan evlere gönül huzuruyla dönmeye karar veriliyor. İşte bu arada bu nimete teşekkür için ikindi namazını kılmak gerekiyor.[71]

---

71. Yazarın burada «Aç olarak çıktığı evine tok olarak dönmeye karar verir.» sözüyle

Gündüz tamamen geçip de huzurla dinlenmemize elverişli olan gece vakti gelince akşam namazını kılmak farz olmuştur ki, bu da şükrü yerine getirmek içindir. Çünkü gündüzün, ebediyyen devam etmemesi Kur'ân'da minnet sebebi sayılmıştır.[71] Gerçekten gündüzün türlü nimetler ve iyilikler getirerek geçip gitmesi de teşekkür edilmesi gereken bir nimettir.

Aradan bir müddet geçip de tamamen karanlık çökünce âlem büyük bir değişiklik kazanıyor.

İnsan bu durumu görünce yeniden ibâdet etmek lüzumu duyar ki, bu da uygun olur. Bununla beraber bu âna kadar etrafta dolaşan insan kafası artık içeri döner de basireti olanlar sabahtan beri arkası arkasına gelen nimetlerle amellerini karşılaştırarak nefsini hesaba çekmeye başlar.

Allah'ın nimetlerine karşılık olarak yapılan ibâdetler ise o nimetlerin binde birine bile eşit olmıyacağından başka, bir de her korkudan güvenlik içinde tam bir istirahat verildiğini hatırlayınca tamamen sevinçle yatsı namazını kılmaya kalkarlar ve hem de kalkmalıdır. Çünkü

لَوْ أَنَّكُمْ تَوَكَّلُونَ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ
الطَّيْرَ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا

«Eğer Allah'a hakkiyle tevekkül etseydiniz Allah size kuşlara rızık verdiği gibi rızık verirdi. Kuşlar açlıktan karınları çekilmiş olduğu halde sabahleyin çıkarlar, karınları dolmuş olduğu halde akşamleyin dönerler.» hadîsine işâret edilmiştir ki, bu hâdiste pek çok fayda ve sır vardır. Bunların bir kısmını Mevâhib'ur-Rahmân fî Menâkıbi'n-Nu'mân adlı eserime aldım.

72.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ
مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ أَفَلَا تَسْمَعُونَ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ
جَعَلَ اللهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ
غَيْرُ اللهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

«De ki: Eğer Allah kıyâmete kadar devamlı olarak geceyi üzerinize bıraksa, Allah'tan başka, size bir aydınlık getirecek ilâh kimdir? Ne dersiniz? Hâlâ dinleyip kabul etmiyecek misiniz? De ki: Eğer Allah kıyâmet gününe kadar, devamlı olarak gündüzü üzerinize bırakacak olsa, Allah'tan başka, size içinde dinleneceğiniz bir geceyi getirecek ilâh kimdir? Ne dersiniz? Hâlâ görmiyecek misiniz?» (Kasas sûresi; âyet: 71-72).

anlatıldığı gibi, insan, bütün ömrünü bile ibâdet ile geçirmiş olsa yine O'na şükür borcunu yerine getirmekten âciz kalacağı şüphesizdir.

Allah'ın nimetlerine teşekkür vazifesini yerine getirebilmek için emredilen farz ve vâcip namazların rekâtlarının sayısı normal durumda 20 ye çıkıyor. Bunların 10 u gündüzde 10 u da gecededir. Sefer durumunda hafifletildiği için 14 e iniyor ki, 6 sı yolcunun hareket zamanı olan gündüzde 8 i de istirahat zamanı olan gecededir.

SÜNNET ve TERÂVİH NAMAZLARININ FAYDALARI

Farz namazların eksik olabileceği düşünülerek her vakte mahsus «Sünnet» denen bir takım namazlar daha eklenmiş ve Ramazan ayına daha çok dikkat edildiğinden o ayın farzlarını tamamlayıp süslemek maksadiyle en uygun bir zamanda 20 rekatli terâvih namazı sünnet olarak emredilmiştir.

Düşünürsek bu namazlarda sayısız fayda ve hikmetler buluruz. Meselâ: Namaz insanın nefsini ıslah ederek alçak gönüllülük ve itâata alıştırıyor. Hattâ eteğine toz kondurmak istemiyen mağrurların da Allah'ın emrine boyun eğerek yüzlerini yerlere sürdükleri görülüyor.

Ayrıca dünya işlerine kendini vererek gaflette bulunanlara bütün hallerinden haberdar olan eşsiz yaratıcılarını andırıyor ki, eğer beş vakit namaz farz kılınmamış olsaydı gafletle yaşıyanlar, değil günler belki yıllar geçirirler de gerçekten kendilerine nimet veren ve büyük mahkemenin mutlak hâkimi olan Allah'ın gözü önünde bulunduklarını ve bir gün olup da yüce divanında toplanacaklarını hatırlıyamazlardı. Bu gafletin vereceği cür'et ve cesâretlerle işleyecekleri günahların ise sonu yoktur.

Namaz kılarken tevâzu şartına dikkat etmiyenlerde bu faydalar tamamen sağlanmıyorsa da nisbeten hafif bir derecede oldukları inkâr edilemez.

Yukarda kaydedildiği gibi abdest almanın, tevbeyi yenileme lüzumunu hatırlatması da namazın faydalarındandır.

İşte bu anlatılanlara göre namaz hadîslerde kul ile Rabb'i arasında kavuşma sebebi ve إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ «*Şüphesiz ki namaz her edebsizlikten ve kötülükten men eder.*»[73] âyetinin ifâdesine göre iyi bir hal kazanmaya sebep olan en büyük bir nefis terbiyesi sayılmıştır.

73. Ankebût sûresi, âyet: 45.

NAMAZDA CEMÂATİN EMREDİLMESİNİN ve DİNÎ TOPLANTILARDAKİ HUTBELERİN HİKMETLERİ

Namazın esasen emredilişi cemâatledir ki, bütün fiillerde imama uymak lüzumunda da insanları başkanlarına bağlanmaya alıştırma faydası vardır.

Nasıl ki savaş zamanında dikkat edilemiyeceği bilinen bir takım hareketler de askerlere öğretiliyor ki, bundan maksat, başkanın emirlerine bağlanmak ve boyun eğmek lüzumunu kafalarına yerleştirerek güzel bir alışkanlık sağlamaktır.

(İran ordularının baş komutanı tanınmış kahraman Rüstem, sahabenin cemâat halinde namaz kıldıkları sırada imamın durması ile durup, hareketine uygun olarak hareket ettiklerini görünce bu duruma hayret ederek Hz. Ömer hakkında güzel bir methiye söylemiştir ki, târîh kitaplarını gözden geçirenlerce malûmdur.)

Cemâatle namaz kılmadaki müslümanların toplanması da maddî ve mânevî faydalar ihtivâ etmektedir. Mahalle mescidlerinde gecesiyle beraber her gün mahallelilerin beş defa ve cuma namazı kılınan camilerde şehir halkının haftada bir kere ve komşu köylülerle beraber bayram namazlarında yılda iki defa toplanması müslümanlık gereğidir. Uzak ülkelerde oturanlar da ömürlerinde bir defa Mekke'de toplanma emrini yerine getirmekle borçludurlar.

Dinimiz bu toplanmaların bazısında, müslümanların imamı tarafından hutbeler okunmasını emretmiştir ki, bu hutbelerle insanlara bir çok va'zlar ve Peygamber efendimizin buyurmuş olduğu emirler duyurulup hatırlatılıyor. Hutbeler okunurken dinlemek için cemâatin susması kesin bir farz olduğu için her biri başını eğip dizleri üzerine tam bir edeble otururlar. Sanki başlarının üzerine kuşlar konmuş gibi onlarda hareket eseri bulunmaz. Hatibin okumakta olduğu şeyler hep sevgili peygamberlerinden alınmış dînî hükümlerdir. Bunu böyle bilip kabul edenler. Binâenaleyh onlarda ne beğendiklerini ifâde eden el çırpma, ne de beğenmeyip reddettiklerine ıslık çalma gibi şeyler görülür.

Olmaz ya, hatibin din sınırını aştığını kabul edelim, o halde dinlemeleri gerekmez.

NAMAZI TERKETMEYİ ÂDET EDİNENLERİN TEHLİKELİ DURUMU ve YERSİZ MAZERETLERİ

Kısacası, namazın müslümanlık nazarında pek çok faydaları bulunduğu için onu terkedenler hakkında dünya ve âhiretçe çetin ceza ile hükmetmiş ve bu günahlarının büyüklüğünü ifâde ederek namazı terketmeyi küfrün başlangıcı saymış, namaza devam etmeyi de iman alâmeti kabul etmiştir.

Bu açıklamalarla kendilerini tembellik tutmuş ve kalblerini şeytan kaplamış bulunup namazı terkedenlerin bu konudaki bilgisizlikleri pek kolap anlaşılır.

Basiret gözleri körleşmiş olması sebebiyle bunlar gerçeğin özünü anlıyamayıp dış kabuğuna bakıp durmuşlardır. Namazı terketme suçlarını örtbas etmek için ortaya atmakta oldukları boş mazeretleri ise hurafelerden sayılabilir. Derler ki: Rabb'imiz dalkavukluktan müstağnîdir, bizim namazımıza ne ihtiyacı vardır?

Ne büyük uyanıklık, ne üstün anlayış!?

Evet, âlemlerin Rabb'i âlemlerden müstağnîdir. Hiç bir şeye ihtiyacı yoktur. Fakat ey zayıf akıllı! Namazın doğuracağı sayısız faydalardan sen nasıl müstağnî olabilirsin? Rabb'in işte o faydaları sana kazandırmak için namazı üzerine farz kılmıştır. Senin ibâdetin hiç şüphesiz ki Allah'ın büyüklüğünü arttıracak değildir.

Bu eğri yola sapanlara de ki: «Acaba nefis terbiyesi ile tevbeden yahut yaratıcınızın büyüklük ve güzelliğini hatırlayıp tekrar etmekten kendinizi müstağnî mi görüyorsunuz? Yoksa itâat ve ibâdete nefs-i emmârelerinizi alıştırıp belli vakitlerde din kardeşlerinizle toplanarak kazanacağınız gönül birliği, görgü ve gerektiği takdirde yardımlaşma meyvelerini gereksiz ve çok mu görüyorsunuz?»

Sanmayız ki bu iddiâlara kalkışabilsinler. Kabul edelim ki bilgisizlik ve inatçılıkları kendilerine bu gibi iddiâlara sürükliyecektir, biz bu kadar ahmak olanları adam saymayız ki bunlara muhatap olmaya tenezzül edelim.

Bu takdirde bunlar o hastaya benzerler ki, kendisine faydalı ilâç kullanmayı emreden mütehassıs bir doktorun sözünü tutmıyarak ona karşı: «Benim bu ilâcı kullanmamla sana ne fayda olacak? Sen bundan müstağnî değil misin?» diyerek o hastalığın kötü tesiriyle sersemleşir de sıtma sayıklaması gibi söylenmeğe başlar ve düşünemez ki, doktorun emri kendi faydası için değil, o zavallının iyileşmesi içindir.

Nefislerini namazın faydalarından mahrum bırakan o zâlimlere sormalıdır ki, namazı terketmeye cür'et ve cesâretlerinin sebebi nedir? Eğer farz olduğunu inkâr veya kuş beyinleriyle onu çirkin görüp tiksiniyorlarsa bilmiş olsunlar ki, müslümanlık onların kâfir olduklarını kabul ediyor. Bu halde mâdem ki küfre denk olabilecek başka hiç bir günah düşünülemez, kendilerine namazı terketmelerinden dolayı söz söyliyemeyiz. Fakat yeniden iman etmelerini nasihat yollu hatırlatmaktan geri durmayız.

Yok eğer tembellikten dolayı terkediyorlarsa tembelliğin de bu çeşidi çok soğuk ve akıllılarca çirkinliği pek anormaldir. Düşünmelidir ki, gece gündüz tam 24 saat nefsî arzuları ve dünya zevklerinin peşinde koşuyorlar. Halbuki bunların hepsi de geçici şeylerdir. İnsan bugün varsa yarın yoktur.

Hepsi bir araya toplansa hemen bir saat içinde kılınıverilecek namazlara gelince vakit bulamıyoruz, diyebilirler mi? Ne gezer?

İnsaf ve işbilirlik elverir mi ki, geçici istek ve zevkler uğruna can atarcasına harcanan vakitlerin onda birinden pek az bir zaman parçasının büyük ve devamlı faydalar doğuracak beş vakit namazı kılmaya ayrılması çok görülsün ve gerçek saâdeti kazanmak konusunda tembellik gösterilsin?

Doğru yolları bulabilecek sağlam bir akıl sahibi olduklarını iddiâ edenlerin akıllarının sonucu bundan ibâret mi olmalıdır?

Nefsine öğüt verip hayatın sonunu düşünme sermâyesine az çok sahip olan uyanık bir kimse dînî vazifelerini her şeyden üstün ve önemli tutmalı iken bu önemli noktayı yıkan gafillerden ne doğruluk beklenir ne de iyilik umulur. Bunlar hâkim olursa adâlet mi yaparlar yahut tüccar olursa hainlikten mi çekinirler? Hattâ İslâm'ın en büyük direğini yıkan kimselerin müslümanlıkları bu kadar zayıf olduğu halde insan bunları müslüman kardeşlerden saymakta tereddüt etse yersiz mi sayılır?

Namazı terkeden kimse acabâ Allah'ın huzurunda ne mazeret ortaya atabilecek ki, yüce kitabında bir çok yerlerde namazı kılmak hakkındaki açık ve kuvvetli emirlerine karşı kabul edilebilsin? Ayrıca وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ *«Göz bebeğim (asıl sevgim) ise namaza verildi.»* buyuran şanlı peygamberinden utanmıyacak mıdır ki, şefâatini istemek maksadiyle huzuruna varabilsin?

Vallahi ben müslüman olduklarını iddiâ edenlerin namaz kılmamasına pek çok şaşarım. Bunlar arasında ilimden nasibi ve dünya işleri hususunda doğru görüş sahipleri bulunuyor. Fakat ne yazık ki, farzları yerine getirmeye gelince sanki akılları tamamen alınıyor ve namazın bu büyük faydalarını anlamakta bir çocuk aklı kadar olamıyor. Ben bu duruma delilik diyebilirim. Çünkü delilik türlü türlüdür.

Vallahi utanarak söylüyorum, bu zümrenin bazısı vardır ki, akıl, insanlık, ilim ve kibarlıkla anılır ve sırası gelince İslâm dininin yüce meziyetlerinden konuşmaya da karışırlar. Öte yandan bulundukları yerde din kardeşleri namaz kılmaya kalkınca kendileri bu ümmetin fertlerinden değilmiş gibi Allah'ın o büyük sofrasından uzağa çekilip dururlar. Bilenlere bu durum büyük ayıp sayılır. Bu durumu alışkanlık haline getirenler, müslüman kardeşlerinin gözünden düşer ve din yönünden zayıf sayılırlar. Haklarında itikatsızlık hükmüne varılmıyorsa da fısk durumları şüphesizdir. Bu bakımdan şâhitliklerinin kabul edilmeyip adâletsiz sayılmaları muhakkaktır.

Zannediyor musun ki, bu kayıtsızlıkları kendilerine hiç bir utanma duygusu vermiyor? Mutlaka vermesi gerektir. Fakat bedbahtlıklarının üs-

tün gelmesiyle kendilerine gelemiyorlar da bilerek şeytanın oyuncağı ve din kardeşlerinin yüz karası oluyorlar. Bu rezaletlerini yüzlerine vurmıyanların içinde gizlenen kanaatleri en kötü bir merkezde olup, açıklaması gerektiği takdirde en hafif bir hareket tabiri olmak üzere «Namazını terkeder.» veya «Dindar değildir.» gibi sözlerle anılırlar.

Allah bize en güzel sonuçları göstersin.

ZEKÂTIN MADDÎ ve MÂNEVÎ HİKMETLERİ ve ZEKÂTTAN KAÇMAK İÇİN UYDURULAN HİLELER

Dinimizi incelemekte olan ve doğru yolu bulmak azminde bulunan bu fırka zengin müslümanlara zekâtın farz olduğunu anlayınca onu da pek çok beğendiler. Nasıl beğenmesinler ki, hemcinsimize yardım etmeyi dinin esasları arasına almanın getireceği iyi sonuçlar ne kadar yüce ve büyüktür!

Her yıl fakirlere mallarının bir miktarını vermekle zenginlerin insanlık şartlarından sayılan şefkat ve merhamet eserleri görülüyor ve pintilik kepazeliğinden sıyrılıp kurtuluyorlar. Verdikleri az bir miktar karşılığında çok büyük mükâfat da kazanıyorlar.

Belirtilen vâcip miktarı verenlerin malca hiç bir kaybını gerektirmediği halde Allah'ın farz kıldığı bu vazife tamamen yerine getirildiği takdirde fakir ve biçare zümre fakirlik ve sıkıntıdan kurtulurlar ve hiç bir sıkıntı eseri görmezler.

Bu ibâdette pek çok olarak sıkıntıyı giderme ve pintiliği ortadan kaldırma sonuçlarından ibâret olan bu iki büyük fayda sağlandıktan başka bununla mü'minin kendisine nîmet veren gerçek varlık olan Allah'a karşı sevgi ve meyli kendini gösterir ki, rızasını kazanmak maksadiyle tabiî olarak verdiği ve belki de canının bir parçası gibi tuttuğu malını gözünü kırpmadan harcıyor.

İşte bu sır sebebiyle meselâ; bağışlama yoluyla zekât borcundan kurtulma hilesini aramak câiz olmaz. Çünkü hile ile zekât vazifesini boynundan atınca bu büyük çıkarlardan eser kalmaz. Fakiri zenginleştirecek mal onun elinde kalmayınca ihtiyaç ve sıkıntısı ortadan kalkmadığı gibi zenginin malı elinden çıkmadığı halde cimrilik derdinden ruhunu temizleme sonucunun da doğmıyacağı ortadadır.

RAMAZAN ORUCUNUN HİKMETLERİ

Bu fırka yılda bir ay müslümanlara orucun farz kılınmasının yani Ramazan ayında gündüzün orucu bozan üç şeyden el çekme ve sakınmanın emredilmesinin hikmetlerini de biraz anlayınca yine beğenip takdir ettiler. Hakikaten Allah'ın emrine boyun eğerek canının istediği şeyler-

den men edip nefsine gem vuran oruçlu, kendini terbiye etmiş oluyor. Çünkü önceden kendisine müsallat olan nefsini aklı ile yenerek onu hükmü altına alınca artık nefis, dinin haram kıldığı şeyleri yaptırmaktan heves ve ümidini tamamen keser.

Zira görür ki, oruç zamanında kimsenin hakkına tecâvüz edilmediği halde faydalı olan yiyecek ve içeceği ve helâl olan kadına yaklaşmayı oruçlu sırf Allah'ın emrine uymak maksadiyle terkediyor. Bu durumda razı olmıyan bir kimsenin yiyecek ve içeceğinden kullanmasını yahut yukarda işâret edildiği gibi büyük tehlike ve bozgunculuk doğuran zinâ gibi haramları işlemeye ve aklı alıp şerefi beş paralık eden içki kullanmaya cür'et etmesini nasıl umabilir?

İşte orucun diğer faydalarından vazgeçildiği takdirde sırf nefis terbiyesi ve ruh ıslahı faziletini kazandıracağını açıkça gören bu fırka o fazileti, onun makbul olduğuna yeter delil saydılar ve insaf ederek dediler ki: «İslâm ümmetinin oruç ayında bilhassa güneş batmadan biraz önceki durumlarına dikkat edilince Allah'ın emrine bağlılık hususunda nefislerine hükmetme gücünün hemen onlara verilmiş hârika bir meziyet olduğunda şüphe etmenin yeri kalmaz. Sofralar hazırlanarak tatlı tatlı yiyecek ve içecekler gözlerinin önüne konuyor. Kendileri de büyük bir iştahla sofra başına oturuyorlar, fakat belli vakit gelip Allah'ın izninin çıkmasını bekliyorlar.

Eğer bunlardan birine, hele takvâ cevherine sahip olanlara bütün dünya bağışlanacak olsa o vakitten bir dakika önce o tatlı yemeklerden bir zerre veya içeceklerden bir damla yedirip içirmek mümkün olmuyor.»

Şimdi yabancıların bizi bu şekilde methetmelerine karşı azgınlık ve şehvet bağlarıyla bağlılıkları sebebiyle bazı kimselerin bu konuda akla uymıyan ve umulmıyan durumlarının ne kadar çirkin ve iğrenç olacağı en az bir düşünmekle anlaşılır.

ORUÇ TUTMIYANLARIN TÜRLÜ YÖNDEN TENKİDİ

Bu nimetin değerini bilmeyip de oruç vazifesini yerine getirmekte kayıtsız ve dikkatsiz bulunan müslümanların kendilerini azim ve doğru görüş sahibi saymaları nasıl mümkün olabilir? Bunların akılca zayıf, midelerinin kulu ve âdî şehvetlerinin esiri olduğu şüphe mi götürür? Oruç tutan bir kadın akılca bunlardan kat kat kuvvetli ve gayretçe pek yüksek olup onun faziletinden bunlar bir zerreye bile sahip değiller iken utanmadan kendilerini yine erkeklerden sayıyorlar.

Orucun büyük faydalarından biri de oruçluya açlık derdini tattırırken çok zamanı açlıkla geçen fakirlerin sıkıntılarını düşündürmeye sebep olmasıdır. Bu düşünme ise kalb yufkalığı kazandırıp çok sadaka vermeye sebep olur. Servet ve bolluğa kavuşmuş olanlar oruç tutmıyacak

olsalar açlık sıkıntısının ne olduğunu düşünemezler ki, o belâya tutulan bir dertliye şefkat eseri gösterebilsinler. Bunlara muhtaç olan fakirlerle yetimlerin durumu nereye varır? Bir kere düşünmeli.".

HACCIN MADDÎ ve MÂNEVÎ FAYDA ve HİKMETLERİ

Bu fırka müslümanlığın, gücü yetenlere haccı, yani etrafındaki mübârek yerlerle beraber Kâ'be'yi ziyâret ederek hususî fiil ve sözleri yerine getirmelerini farz kıldığını da öğrenince bütün filozofların, belirmesiyle pes diyecekleri hikmet ve sırları ihtivâ eden bu büyük ibâdeti de takdir etmekte tereddüt göstermediler.

Çünkü yüzbinlerce müslümanın her yıl o yerlerde toplanmakla kaynaşıp anlaşacakları ve yükselip medenîleşecekleri şüphesizdir. Türk, Arap, İran'lı, Kazak, Afganistan'lı, Mağrib'li, Sudan'lı, Berber, Çin'li, Hindistan'lı, Dağistan'lı, Cava'lı ve daha pek çok çeşitli milletlerin fertleri bir tek din ve maksad için oraya toplanarak Allah'ın rahmet ve mağfiretini dileyip duâ ederler.

Hususî yerlerde yapmakla mükellef bulundukları fiil ve zikirlerin tümünde başlıca hikmet, o şerefli yerlerde büyük peygamberlerin ve diğer makbul kulların başlarından geçenleri hatırlamaktır. Çünkü insanlığın babası olan Hz. Âdem eşi Hz. Havvâ ile cennetten çıktıktan sonra o mukaddes yerlerde Allah'ın kapısına sığınarak uzun müddet ağlamış ve duâ edip tevbede bulunmakla kabul görmüşlerdir.

Yine oğlu Hz. İsmâîl ve eşi Hz. Hâcer'le beraber Hz. İbrâhîm'in Allah'ın emrine uyarak ve O'ndan gelen acayip imtihana sabrederek en büyük şerefi kazanıp Allah'ın rızasını elde etmişlerdir.

Meselâ: Hz. İbrâhîm'in gönlünün meyvesi ve en sevgili oğlu olan Hz. İsmâîl'i kurban etmekle Allah tarafından emredilmesi üzerine, onu yerine getirmezden önce mübârek oğluna maksadını anlatıp ona da danışmak gayesiyle konuşunca o değerli yavru Allah'ın emrine büyük bir bağlılıkla başını ve boynunu teslim etmiş ve hattâ babası ile birlikte düğüne gider gibi kurban olmaya gittiği sırada Minâ vâdisinde, çatarak niyetini bozdurmağa kalkışan lânetli şeytanı taşlayıp koğmuştu. Bunun üzerine o mel'ûn, onun o sevgili babası Hz. İbrâhîm'i de bir aralık «Senin gördüğün rüya şeytandandır. Adam bir zanna dayanarak hiç böyle bir çocuğa kıyabilir mi?» diye, Allah'ın vahyi gereği bulunan kesin düşüncesinden men etmeğe yeltendiyse de ondan da yüz bulamıyarak zararla dönmüş ve rezâlet taşını yemişti.

---

74. Mısır'ın kıtlık yıllarında Hz. Yûsuf'un bütün zahire ve erzak ambarları elinde olduğu halde kendisi üç günde bir yemek yiyor ve sebebini soranlara: Ya benim karnım tok olursa etraftan zahire almaya gelen zavallılara acıyabilir miyim? dermiş. (Şifâ).

Baba ile oğulun: فَلَمَّآ أَسْلَمَا وَتَلَّهُۥ لِلْجَبِينِ وَنَادَيْنَٰهُ أَن يَٰٓإِبْرَٰهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ ٱلرُّءْيَآ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ

«Vaktâ ki, bu suretle ikisi de, teslim oldular, İbrâhîm, çocuğu yanı üzerine yıktı; biz de ona şöyle nidâ ettik: Ey İbrâhîm! Gerçekten rüyana sadâkat gösterdin. Şüphe yok ki biz, güzel amel işleyenleri işte böyle mükâfatlandırırız.» [75] âyeti sırasında tefsir kitaplarında açıklanan mâlûm hikâyelerine göre boyun verip teslim olarak vazifeyi yerine getirmeye kalktıkları sırada tekbir seslerini işittirerek hemen Hz. Cebrâîl indi ve asîl çocuğâ fedâ edilecek olan kurbanı yanlarına getirerek Allah'ın emrinin bu kadariyle tamamlandığını bildirdi. Daha bir çok müjdelerde bulunarak gönüllerini büyük sevinçlerle doldurdu.

O yerlerde makbul amellerinin mükâfatı olarak ermiş zatlara daha pek çok ilâhî yardımlar geldiği görülmüştür ki tafsilâtı bu küçük esere sığmaz.

İşte gerçek büyük adam olan bu mukaddes zatların makbul olan amelerini anıp onlara benzemeye özenerek nurlanan insanlar diğer huylarını, ibâdetlerini ve temiz işlerini hatırlayıp onların mâneviyatlarından feyz ve yardım bekliyeceği için pek kolaylıkla kendilerine uyabilir ve Allah'a itâat etme arzusu kat kat artarak O'nun rızasını kazanmak için büyüklerin güzel ahlâkı ile ahlâklanmak ve saygı ve meth ile onlara bağlanmak şeref ve bahtiyarlığına kavuşur.

Çünkü peygamberlerin eserlerini görüp güzel işler yapmada onlara benzeyenlerin emredip sünnet bıraktıkları makbul ameller ve gösterdikleri tevbe, sabır, rıza, teslim olma ve edeb gibi yüksek faziletleri tamamen takdir edeceklerine göre tabiî olarak onlar hakkında daha çok meth ve saygı hususuna önem verirler.

HACCIN TERTİBİNDEKİ BÜYÜK HİKMETLER

Hac'daki ameller din büyüklerinin durumunu hatırlatmak esasına dayanmaktan ziyâde insanlığın aklı ve düşüncelerine uygun olarak acayip bir durum ve sıraya göre konmuş ve onların âdetlerine tamamen riâyet edilmiştir. Zira gereğinde insanların pâdişah ve âmirlerin himâyesine sığınarak şikâyetleri arzedip hayat verecek iyilikler elde etmek arzusuna düştükleri zaman ne yolda davranmaları gerekirse hacıların da Rabb'larına ihtiyaçlarını arzedecekleri sırada buna benzer bir harekette bulunmakla emredilmelerinin canlarına daha çok rahatlık vereceği

75. Sâffât sûresi, âyet: 103-105.

şüphesizdir. Bunu şöylece açıklıyabiliriz. Meselâ: Halk kıtlık, pahalılık veya düşman saldırışı gibi bir şeye karşı direnemedikleri zaman pâdişahların sarayına sığınırlar ve o felâketin tesirine göre her biri yalın ayak ve sırtı çıplak toz toprak içinde kaldıkları halde duâ edip yardım istiyerek yola çıkarlar ve yollarda rastladıkları hizmetçi ve saray adamları gibi kimselere ve hattâ hayvan ve bitkilerin bulunduğu pâdişahın çiftliğine son derece dikkatle saygı gösterip hiç kimseyi incitmemeye çalışarak yol yürürler. Padişahın sarayına varınca derin bir sessizlik ve hareketsizlik içinde bir müddet kapıya gidip döner, sonra gidip izin istemeye uygun bir vakit buluncaya kadar sarayın etrafında dolaşırlar. Maksatlarını ifâde edebilmek için en değerli aracıları kullanarak zaten âdetleri olan pâdişahı anıp methetmeyi teşekkür diliyle tekrar eder ve gerek kendilerine gerek geçmişlerine ışık saçıp duran büyük yardımları ve umûmî şefkat eserlerini hatırlayıp dile getirirler. Pâdişahın elini öpmeye izin verilince büyük bir istek ve edeble öperek bu lûtfu, kabul işâreti ve isteklerinin yerine getirilmesine sebep sayarlar. Bundan sonra belânın kaldırılıp şikâyet sebeplerinin yok edileceğine dair padişahın va'dleri alınarak isteklerinin yerine getirileceği müjdelenir. Yüce pâdişah kendi makamına onların sevgi ve samimiyetlerini yerleştirmek, kapısına köle olduklarını kuvvetle bir daha göstermek, halka yardım etmek ve bol bol bağışta bulunmak hususlarının padişahlık âdetinden olduğuna gönüllerini yatıştırmak ve inandırmak maksadiyle eskiden beri onların geçmişleri yüce kapısına sığındıkça sadâkatli hizmetlerine mükâfat olmak üzere kendilerine bol bol verilen şefkat dolu lütuf ve yardımlarını hatırlatır. Bu hatırlatmanın altında bunların da geçmişleri gibi sadâkat eserleri gösterip hizmet vazifelerini yerine getirmeleri gereğine işâret bulunduğu için bunlar da hemen pâdişahın huzurunda saygı gösterip yüce emirlerine uyarak bu vesile ile gönülleri o kerem sahibi padişaha sevgi ve samimi kulluk üzerine mühürlenir.

Çünkü geçmişlerinin âdetlerine uymaya alışık olan insanların onların ahlâkı ile ahlâklanması normaldir. Binâenaleyh o padişah nazarında hizmetleri takdir edilerek misafirhaneye götürülür ve bol iyiliklere kavuşturularak elbiseler giydirilirler de rezillik ve eziklik eserleri tamamen ortadan kaldırılır. Artık bunlar da o kapıya bağlanırlar ve o isteklerinin yerine getirileceği hakkındaki sözün gerçekleştirilebilmesine bakarlar. Vakit geçirilmeden düşmanların saldırısına karşı koymak ve kapıya başvurma sebeplerini ortadan kaldırmak için padişahın emri çıkarak fermanlar yazılır ve rahatça geri dönmeleri hakkında yüce emirleri tebliğ edilir. İstediğine kavuşan zavallılar da bu sonsuz lütuflara teşekkür için o yüce kapıya bir daha yüz sürerek öpme şerefini kazanırlar. Pâdişahın yanından ayrılırken son derece üzülüp ağladıkları görülür.

KÂ'BE'YE «BEYTULLAH», HACER-İ ESVED'E DE «YEMÎNULLAH» DENMESİNİN HİKMETLERİ

İşte hikmet sahibi olan Allah da insanların akıllarına uygun olarak onların belâlardan sultanlarına sığınırken gözettikleri âdetlerine uygun bir şekilde yüce kapısına sığınıp yalvarmalarını emretti ve mukaddes zâtı ev ve yere muhtaç olmayıp münezzeh olduğu halde yeryüzünün mübârek bir yerini diğer yerlerden üstün kılarak onu «Beytullah» (Allah'ın evi) adıyla şereflendirdi ve bir köşesine bırakılan Hacer-i Esved'i de «Yemînullah» (Allah'ın sağ eli) adıyla değerlendirdi [76]. Kendilerine çarpması normal olan günah kusurlarından kurtulup muhtaç oldukları ilâhî lütuflara kavuşmak saâdetine erebilmeleri için beden ve mal gücüne sahip olan müslüman fertlere o evin yanına gelmelerini farz kıldı. Oraya varıp sığınırken saçı dağınık ve ayağı tozlu bir halde [77] güzel koku kul-

---

76. الْحَجَرُ يَمِينُ اللهِ فِي الْأَرْضِ «Hacer-i Esved yer yüzünde Allah'ın sağ elidir.» hadîsini Kasim b. Selâm rivayet etmiş ve yine aynı mânâdaki مَنْ فَاوَضَ الْحَجَرَ الْأَسْوَدَ فَإِنَّمَا يُفَاوِضُ يَدَ الرَّحْمٰنِ «Hacer-i Esved'i öpen, Allah'ın elini öpmüş olur.» hadîsini de Hz. Ebû Hüreyre rivâyet etmiştir. (İbn Mâce, Sünen).

Şerh-i Müsâyere'de merhum Kemâlüddîn birinci hadîsin mânâsını açıklarken diyor ki: «O taş öpülmek ve selâmlanmak için yeryüzüne konulmuş ve şerefinin ifâdesi için Allah'ın adına izâfe edilmiştir. Yemîn (sağ el) kelimesiyle ifâde edilmesi de bundandır. Çünkü âdete göre saygı için sağ el öpülür.»

İkinci hadîs bunu tam olarak açıklamaktadır. Zira burada «mufâvada» öpmek demektir. Bu durumda mânâsı: «Hacer-i Esved'i öpen, Allah'ın eli yerine konan bir şeyi öpmüş olur.» demek olur. Yazarın كِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينٌ «Her iki eli de sağ elidir.» sözü, Câmi-i Sağîr'de geçen bir hadîsten alınarak «yemîn» ile gerçek uzuv kasdedilmediğine ve Allah'ın yönden münezzeh olduğuna işâret edilmiştir.

Bunun müteşâbihattan olması sebebiyle gereği gibi incelenmesi, sözü pek çok uzatmaya ihtiyaç gösterir.

İmâm Gazâlî'nin İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm adlı kitabını okumak bu konuda yeterse de böyle önemli ve faydalı bir eserin dilimize çevrilmemiş olmasına acıyorum.

77. Eş'as, saçı uzun zaman taranıp temizlenmediği için toz ve toprakla dolmuş ve keçeleşmiş olan kimse; ağber de, toz renkli şey demektir.

رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ تَنْبُو عَنْهُ أَعْيُنُ النَّاسِ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ «İnsanların küçümsediği, saçı başı dağınık bazı kimse vardır ki, Allah'a yemin etse, Allah onu muhakkak doğru çıkarır. (Müslim, K.el-Birr, Bâb: 40; K.el-Cennet, Bâb: 13) hadisinde bu kelimelerle fakirlik ve çıp-

lanmayı ve dikişli elbise giymeyi terkederek başlarını açıp da öylece Rabb'larına ihtiyaçlarını ifâde etmelerini ve son derece ezik durarak Mekke haremine varınca o civarın yeşil otlarını koparmamak, ağaçlarını kesmemek, kuşlarını ve hattâ yabânî hayvanlarını bile avlamamakla saygı göstermelerini de tavsiye etti. Binâenaleyh bu vazifelere dikkat ederek o şerefli konağa ve saygılı eve can atanlar etrafında dolaşıp imdâd isteyenlerin yaptığı gibi mübârek astarına tutunarak lütuflarını isterler. Sonra Allah'ın sağ eli denen Hacer-i Esved'i de öperler. Fakat kesin olarak bilirler ki, esasen taşın bir fayda vermek durumu yoktur. Fayda ve zarar veren ancak Allah'tır.

Hz. Ömer de o taşı öptükten sonra:

إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ

«Ben biliyorum ki, sen hiç bir fayda ve zarar verecek değilsin. Eğer Peygamber efendimizin seni öptüğünü görmeseydim aslâ seni öpmezdim.»[78] deyip müslümanlıkta belirtilen doğru inanca bütün insanları sevk etmiştir.

Sonra geçmiş büyüklerin amellerini hatırlatan bir takım amellerde daha bulunurlar. Meselâ: Yukarda işâret edildiği gibi Hz. Âdem'le Havvâ'ya ve Hz. İbrâhîm'le ailesine tabi olarak Arafât'la Müzdelife'de durma ve Safâ ile Merve arasında koşma şartlarını yerine getirip duruştan sonra Minâ'ya inerek şeytanın rezâletlerinin sûret ve temsilini ifâde eden cemreleri taşlamak gibi husûsî amelleri de yaparlar ki, bunların sırlarını bilmiyenlerin kafaları gürültü ve sıkıntıdan kurtulamazsa da anlattıklarımızı olsun bilenlerin içi rahatlar ve gönlü yatışır. Her amel ve ibâdetin belli vakitlerinde ve hususî tertibini gözeterek yapmakla maddî ve mânevî sayısız fayda ve mânevî meyveler elde edileceğini iyice bildikleri için aşk ve istekleri kat kat artar.

Şu durumda hacılar Kâ'be'ye varıp onu tavaf ettikten sonra Allah'ın onlara husûsî amellerle diğer şartları emretmesi kendisinden yardım bekleyen halkının sevgi ve kulluklarını kuvvetlendirmek ve atalarının ahlâkiyle ahlâklanmaya ruhlarını hazırlamak için atalarının sadâkatli

---

laklığı seçen veliler anlatılmak istenmiştir. Gerçekten de gönül kırıklığı ve perişan durum, kabul için en büyük sebeptir! أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ «Ben, benim için kalbi kırılanlarla beraberim.» hadîs-i kudsîsi de buna işârettir.

78. Buharî, K.el-Hacc, Bâb: 49; Muslim, K.el-Hacc, Bâb: 41.

amellerini onlara emredip yüce huzurunda resmî işler yapmaya zorlayan pâdişahın hareketinin karşılığıdır. Evet, zira hacıların Mekke'deki yerlerde yaptıkları ameller bakımından atalarının yolundan yürüdükleri için Allah'a kullukları gereği gibi sağlamlaşır.

Bu amellere din kitaplarında «teabbüdiyye» denir. Ama bu deyim hikmet ve sırlardan uzak oldukları için değil, bilâkis görünüşe göre onları işleyen mü'minin sırf ibâdetinden acele bir fayda elde etmiyerek efendisinin emrine uyan köleye benzetilmesindendir. Acele faydalardan uzak oldukları kabul edilse bile başka bir yönden büyük bir fayda kazanırlar. Zira bu durumda onları işlemek son derece bir alçak gönüllülük ve tam bir kulluk eseri sayılmağa değer.

Çünkü bu amelleri işlerken kul, hal diliyle demiş oluyor ki: «Yâ Rabbî, senin yüce şanına saygı ve gerçek en büyük saltanatına tevâzu ve itâat vazifemi yapmak maksadiyle kendimce bir meyve görmüyorsam da yine yüksek emirlerini yerine getiriyorum.» İtâatli ve samimi bir kulun durumu da bu olmalıdır. Rabb'inden yönelen emre hemen boyun eğmeli, sır ve hikmetlerini araştırmaya kendinde yetki görmemelidir.

Hikmet sahibi olan Allah hakkında müslümanlığın dâimâ tavsiye ettiği en yüce maksat ve en üstün makam da bundan ibârettir.

Hattâ Peygamber efendimiz bu hususu en mükemmel ve en şerefli vasıflardan sayarak: «Ben de Allah'ın bir kuluyum. O, sırlarını bildirmedikçe ben bilemem.» buyurmuşlardı. Medh hususunda ileri gitmekten ümmetini men ederek : «*Beni* لَا تُطْرُونِي وَلٰكِنْ قُولُوا عَبْدُ اللّٰهِ وَرَسُولُهُ *çok medhetmeyin. Ancak, Allah'ın kulu ve peygamberidir, deyin.*»[79] şeklinde emirler verirdi.

Allah da sevgili peygamberini andığı en şerefli makamda onu kullukla vasıflandırmıştır.

Yani mi'râc olayını anlatırken سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ «*Kulunu gece gezdiren Allah ne yücedir!*»[80] buyurmuş ve bu güzel adla anılmak onu pek çok sevindirmiştir.

(Bu sözlerimizden anlaşılır ki, Ebu'l-Alâ-i Maarrî gibi ustalıkla tanınmış büyük şâirlerden bir zâta, hac vazifelerini beğenmiyormuşcasına şiirler nisbet edenler pek büyük hataya düşerler. Zira Allah'ın emirlerinin hikmet ve sırlarını bilmesi gereken öyle bir filozof şâirden değil, en az akıl ve anlayış sahibi olan kimseden bile akıl sınırının dışına çıkmadıkça o çeşit sözler beklenmez.)

79. Buhârî, K.el-Enbiyâ, Bâb: 47; K.el-Muhâbirîn, Bâb: 16.
80. İsrâ sûresi, âyet: 1.

Hacılar dînî vazifeleri tamamlamalarına yakın Minâ vadisine yönelerek Rabb'larının ziyafet evine konarlar. Tevazu eseri sayılan perişanlık ve çıplaklığa son verirler. Yani hepsi elbiselerini giyinip güzel kokular sürünür ve fazla saçlarını, tırnaklarını v.s. keser veya tıraş olurlar. Önceden kendilerine yasak olan nimetlerden faydalanmaya artık izinli sayılırlar. Binâenaleyh mübârek bayram günlerini tam bir huzur içinde geçirip kurbanlar keserler. Kesmekte oldukları kurbanların etleri ise vadileri doldurup fakirlerden başka kuşları bile doyurur.

İşte bu genişlik ve müsâade Allah'ın büyük bir ziyâfeti sayılır. Çünkü her şeyin gerçek sahibi ve âleme rızık veren O'dur. Halkın elindeki mallar esasen emanettir. Onların O'ndan başka sahibi olamaz. Hattâ Allah'ın ziyâfet günleri olduğu için o günlerde oruç tutmak caiz değildir. Zira o günlerde tutulacak olan oruç, Allah'ın ziyâfetinden kaçmak sayılır.

O günlerin ibâdeti tamamlanıp ziyâfet işi de sona erince hacılar Beytullah'ı tavaf etmek için Mekke'ye inerler ki bu tavaf fazilet ve sevabı tamamlamak ve bol bol mağfiret istemek içindir. Yurda dönmeye izin istemek mânâsını da taşır. Bunun arkasından dönmeye izin çıkar ki, bu izin Hz. Peygamber'in müjdelediğine göre tevbenin kabulü ve günahların musallat olmasından kurtulduğuna ve Allah'ın devamlı lütuflarının arkası arkasına gelip yetiştiğini ifade eder.

Binâenaleyh onların her biri hayırlı maksatlarına kavuşup üzerinden ağır yüklerin kaldırılması ile gönülleri rahatlayıp evine ve yurduna dönmeye karar verince o mübârek yerlerde kazandıkları ilâhî nimetlerin teşekkürlerini sunmak için Beytullah'a vararak artık vedâ tavafı vazifesini yerine getirirler. Gözleri yaşla dolu, gönülleri ayrılık ateşiyle yanarak oradan ayrılırlar ve edebe riâyet için Kâ'be'ye arkalarını dönmiyerek saygılı bir şekilde Harem kapısından çıktıkları sırada da gerçek nimet veren Allah'la en büyük rehber olan Hz. Peygamber'in şükür ve medhleriyle dillerini yeniden süslerler.

Yurtlarına döndükleri sıradaki vicdan temizlikleri vasfa sığmıyacak kadar parlaktır. Bu, yukarıda Hz. Dâvûd'un Zebur'undan büyük İslâm ümmetinin alâmetlerinden olmak üzere nakledilen bir parağrafın açıklaması sırasında anlatılmıştır.

Haccın bölümleri arasında bulunan sır ve incelikleri enine boyuna açıklamak istesek büyük ciltler yazmaya lüzum görülür ve onları okumaya da herkesin vakti yetmez.

Bu kaydettiğimiz kadarı deniz suyundan bir damla ve kurban süslerinden küçücük bir incidir. Doğru yola götüren ise Allah'tır.

CİHADIN ŞARTLARI ve HİKMETLERİ

Dinimizi inceliyen bu bilgin fırka gereğinde üzerimize farz olan cihadı da hak ve adâlet dairesinden uzak görmediler. Çünkü hak dini kabul ettirmek veya ona boyun eğdirmek maksadıyla karşıdakilerle savaşmaktan ibâret olan cihad vazifesi gerçekten tam adâlet üzerine kurulmuş ve hattâ eski kitaplara Peygamber efendimizin yüce vasıf ve alâmetleri sırasında «O, adâletli olarak savaşır.» ibâresi de kaydedilmiştir.

Yukarda açıklandığı gibi Hz. Peygamber'in kadınları, çocukları, ihtiyarları ve ibâdet için bir manastıra çekilmiş olanları öldürmekten men ettiği ve kendine tabi olanların, onun bu emrine daimâ dikkat etmekte olduğu inkâr edilemez. Yalnız bunların içinden, durumuna bakmayıp da savaşa katılanlar veya savaş idâresinde düşüncelerinden faydalanılanlar bundan müstesnâdır.

Cihaddan maksad ancak Allah kelâmını yücelterek medeniyet nurlarını yaymak olduğu için İslâm dinini kabul edenlerin hepsi bütün hak ve durumlarda eşit tutulur ve hiç bir hükümde arap olanın olmıyandan üstünlük ve meziyeti tanınmaz. Müslümanların hepsi yardımlaşmakla emrolunmuş ve her ferdi diğer kardeşlerinin yanında insan vücudunun bir uzvu durumundadır. Bilindiği gibi bir insan vücudunun, her hagi bir uzvu incinip acısa diğer uzuvları da o acıya ortak olurlar. Doğuda ve batıda bütün mü'minlerin de maksatları ve dînî vazifeleri birdir ki, 'o da Allah'ı tek tanrı kabul edip daima O'nun rızasını aramak ve kul haklarını korumaktan ibarettir.

Teşvik ve tehdîdle bu dini kabul etmiyen milletleri de hiç olmazsa emir altına alıp haklarını korumak için onları sıkıştırmaya devam ederler. Çünkü menfaatleri koruyup zarar ve bozgunculukları uzaklaştırmak buna dayanır. Fakat haklarını koruyup güvenliklerini sağladıkları milletleri gereği gibi gözetmeye borçludurlar. Bu borçları da dince o kadar önemlidir ki, o milletlerin mal ve canları ile ırzları kendilerinikinden hiç ayrı tutulmıyacak dereceye vardırılmıştır.

Bunların âyin yapmak hususunda hürriyet ve serbestlikleri muhafaza ediliyor da hesap ve ceza işleri Allah'a bırakılıyor.

Binâenaleyh müslümanlığın esaslarından olan bu cihad, eski dinlere nisbet edilen savaşlarla karşılaştırılınca pek çok taraflarıyla hafif ve normal olduğu ortaya çıkar. [81]

---

81. Gerçekten Hz. Muhammed'in cihâdı yukarda da geçtiği gibi zararı uzaklaştırmak ve insanlığa hizmet esasına dayandığı için sıkıntı derecesine varmış değildir. Müslümanlığın kurulup yerleşmesi ise daha hicretten önce olmuştur. Hiç bir korkuları bulunmıyan nice millet ve kabileler, ve hatta Medîne halkı olan ensâr da siyer kitaplarında açıklandığına göre sırf delillerinin parlaklığı sâyesinde İslâm'ın hükümlerini kabul etmiştir. Bu husus şüphesiz olduğuna göre hicretten sonra emre-

Dinimizin içine aldığı her türlü ibâdetin faydaları inceleme sonunda aydınlanmıştır. Çünkü Allah'a saygı ve yarattıklarına sevgi ve şefkat esasına dayanmıyan hiç bir ibâdet yoktur. Allah'ın emirlerinin hepsinin bu iki nokta etrafında döndüğü gönül gözü açık olanlarca gizli kalmaz. Her noktaya düşen büyük çıkarlar da mükelleflerin kendilerine ait olup Allah ise asıl zenginlikte eşsizdir.

MÜSLÜMANLIĞIN UMÛMÎ ve HUSÛSÎ HAKLARI SAĞLAMAK HUSUSUNDAKİ SAĞLAM ve ADÂLETLİ KANUNLARI

Müslümanlığın, hak sahiplerinin haklarını güvenlik altına almak ve kötü insanlarla tama' ehlinin zimmetlilerden ve ümmetten bir fert hakkında tecâvüzkâr hareketlerini uzaklaştırıp yok etmek hususunda kurduğu umûmî kanunlar ve genel kaideleri incelemekle uğraşanlar da onları tam düzen içinde buldular.

KARI KOCA HAKLARI ve BOŞANMANIN HİKMETLERİ

Karı koca hukuku hakkındaki dînî hükümleri inceliyenler de bir diyecek bulamadılar. Zira gördüler ki, gerek birleştikleri zaman gerek ayrılmak istediklerinde dinin belirttiği hükümlerde karı ile kocadan her birinin çıkarları gözetilmiştir.

Evet, bir takım hüküm ve şartlarla kayıtlı olarak karı ile kocanın ayrılmasını din caiz görüyor. Fakat bunun iyi taraflarını inkâr etmek istiyen acaba neye dayanabilir?

Karı ile koca arasında görmekte olduğumuz bir çok sebeplerden dolayı şiddetli bir tiksinme olur veya biri öbüründen tiksinip zinaya kalkışır. Bilhassa karı bu yolda olup kocasını pezevenkliğe sürüklerse veya birinin kısırlığı sebebiyle öbürünün de çocuktan mahrum kalması gerekiyorsa ortaya çıkan zararın büyüklüğü yanında onların bağını çözememek kadar bir âcizlik, şeriat sahibine nasıl yakıştırılabilir ve bu durumda ilâhî hükümlerin, kulların çıkarlarıyla uyuşturulması nasıl mümkün olabilir?

Boşama işinin kocanın elinde bulunması da hayra uygundur?

Çünkü erkleklerle kadınların ahlâk ve durumunu incelemekle uğraşanlar itiraf etmek zorunda kalırlar ki, erkeklerde bulunan kuvvet ve akıl genişliği kadınlarda bulunamaz. Aslında istenmiyen ayrılığın, ağır

---

dilen cihâdın İslâm'ın tek dayanağı sayılamıyacağı insaf ve ilim sahiplerince gizli kalmaz.

İlerde şüpheleri ortadan kaldırma bölümünde Hz. Peygamber'in kılınçla gönderilmiş olduğunu İslâm'ın delillerinin zayıflığına delil ve alâmet göstermek istiyen hıristiyanların sözleri ise her yönden çürütülecektir.

yükleri taşımaya gücü daha çok yeten erkeğin elinde bulunması ise bunun daha az olmasına yardım eder.[82]

Ayrıca kadına bakmakla mükellef olan koca son derece sıkışmadıkça bir çok fedakârlık edip kayıplara katlanarak ayrılmayı göze alamaz. Kadın ise böyle değildir.

Sebepsiz yere karısını boşayan bazı ahmaklar varsa da pek azdır.

KADINLARIN ÖRTÜNMESİNİN HİKMETLERİ

Nafaka erkeğe farzdır. Çünkü vücut yapısı ve sıkıntı ve yorgunluklara daha çok katlanması yönünden o kazanç hususlarına daha kabiliyetlidir.

Kadına da ev içindeki işleri yürütmek ve çocuklarını yetiştirmekle uğraşmak uygun görülmüş ve dış işleriyle uğraşmak sırf erkeğe bırakılmıştır. Şu durumda en çok hale göre evden çıkmak zorunda olmadıkları ve esasen şehvet hedefi ve erkelerin gözünün dikildiği yer oldukları için kadınların örtünmekle emrolunmaları da hayra uygundur. Zira din ve akılca istenmeyip tiksinilen haram fiilin sebeplerini men edip fitne kapısını kapatmak gerekli ve önemli işlerdendir.

Bu örtünme durumu onların en şerefli vasıfları ve hattâ bu güzel vasfı tamamlamak için aralarında öğünülmekte olmasına göre belki de öğünebilecekleri en güzel taraflarıdır.

Kısacası, örtünme kaidesi onları korumak maksadına dayanan yerinde bir iştir. Güzel eşya bile daima başkalarının gözünden gizlenir ve perdeler içinde muhafaza edilir.

Yoksa câhillik sebebiyle zannedildiği gibi bu husus, kendilerine güvenememekten ve kötü zandan doğmuş değildir. Çünkü öyle olsaydı kendilerini göstermemekle değil, belki erkekleri görmemekle emrolunurlardı. Yahut da erkelerin örtünmesi gerekirdi.

Ayrıca İslâmî âdetleri bilmiyenlerin iddiâ etikleri gibi bununla kadınları hapsedip sıkıştırmış ve hürriyetlerini ortadan kaldırmış olmak da gerekmez.

Çünkü müslüman kadınları küçük yaşlarından beri örtünme kaidesine alışmış olmaları sebebiyle bu, onların doğuştan çok sevdikleri ve vazgeçilmez tabiatları oluyor da onu severek âdet ediniyorlar. Buna dikkat etmiyen bir kadın görecek olsalar onu ayıplıyarak edepsizlik ve utanmazlıkla suçlarlar. Bilhassa onlar bu vazifenin Allah'ın dininin hükmü olduğunu bilerek kabul etmeye ve binâenaleyh karşılığında ecir ve sevap kazanmaya rağbet gösterirler. Bunun, güçlerine gidecek bir şey

82. Gerçek sebep bulunup da erkek boşamaya yanaşmazsa hâkimlerin o nikâhı bozması da mümkündür.

olmadığı en az bir düşünme ile kabul edilebilir. Fakat biraz da insaf gerektir.

Çünkü insafsız olanlar hâlâ müslümanlık gereğince kadınların, haklarından mahrum edilerek hapsedilmekte olduklarını ileri sürüyorlar. Biz bu sözün insafa aykırı olarak kasden söylenmekte olduğunu iyi biliyoruz. Eğer bilmemiş olsaydık çok şaşardık.

Zira durumun bu kadar açık olması karşısında bu örtünme maddesini de İslâm'ın güzellikleri sırasına geçirmek pek çok bilgiye dayanan bir şey değildir.

Hiç bir kimseye haksızlığı lâyık görmeyen müslümanlıkta bütün müslüman kadınları hakkında haksızlık lekesi bulunmak düşünülebilir mi?

Haksızlık yoluna sapılarak sade hikmet ve sırf koruyup gözetmek olduğu şüphesiz olan dînî bir hüküm (hâşâ) zulüm sayılıyor da insafla denilmiyor ki, «Müslümanlık, kadınları gözlerden sakınıp onları yabancıların gözlerinden ve kötü kimselerin dillerinden korunmuş olacak ve esen rüzgârdan bile kıskanılacak makul bir şekilde ayırmamağa rehberlik etmiştir.» [83]

KADINLARIN ÖRTÜNMEDİĞİ ÜLKELERDE İŞLENEN BÜYÜK KÖTÜLÜKLER

Şurası açıkça kabul edilmelidir ki, mutlak olarak kadınlarda da edeb ve dince mükemmel olmıyanların bulunması zaruridir. Bunlar hakkında ise örtünme kaidesi şüpheyi giderici olup, kocaları nesebin sahîh olduğunda şüpheden kurtulmuş olur. Yani doğurdukları çocukların gerçekten kendi çocukları olduğuna gönülleri kanaat getirir.

Aksi halde bu kanaat en namuslu görünen kadınlar hakkında bile edinilemiyerek bin türlü tereddüt kapısı açılır. Bir kadın örtünmiyerek serbestçe gezebilir ve evine gelen erkeklerle beraber oturup konuşması caiz görülürse bozguncuların saptırmasına kapılmış olmadığına kesin olarak hüküm verebilmek nasıl mümkün olur bilemeyiz ve kadının sokağa çıkacağı zaman süslenerek erkeklere boy göstermesi şehvetleri kabartmaktan başka bir sonuç veremiyeceği için biz bunda beğenip öğünmeye değer bir şey düşünemeyiz.

Binâenaleyh yüce dinimiz akrabaları ziyâret ve ilim öğrenmek gibi gerçek bir sebeple evlerinden çıktıkları sırada kadınların kötü kimselerin dikkatini çekmiyecek ve inatçı nefislerin leke getirecek saldırıla-

83. İnsafı bakımından ve taklidin insanı gerçeklerden uzaklaştıra geldiği defalarca hatırlatılmıştır ki, bu konu da işte sözümüzü doğruluyor.

rından kurtulacak meşrû bir şekilde örtünmeye tamamen dikkat etmelerini şart kılmıştır.[84]

Sözün kısası, insanı kibire sürükleyen âdî taassubdan uzak olan sağlam akıl sahipleri tereddüt etmeden hüküm verirler ki, kadınların örtünmesi esası Allah'ın dininin içine aldığı yüce ve güzel hükümlerden ve karı ile kocanın, hattâ bütün ümmetin fertlerinin çıkarlarına en uygun olan faydalı sebeplerdendir. Zira bu dînî kaidenin yürürlükte olduğu ülkelerde kadınları görerek kötü kimselerin şehvetlerinin kabarmadığı ve binaenaleyh ırz ve namus sahiplerinin haklarına saldırı ve sıkıntı gelmediği için siyâsetçiler fuhuş yuvaları yaptırmaya kendilerinde bir mecburiyet görmezler.

Ama bu kaidenin geçmediği ülkelerde siyâset adamları mecbûrî olarak zina kadınları için husûsî yerler kabul ederek müşterilerinin çoğalmasına ve kötü kimselerin orada toplanmasına izin veriyorlar. Halbuki zinanın çok olduğuna göre bu ülkelerde (Allah korusun) gayri meşrû çocukların sayısı sahîh nesebli çocuklarınkine eşit olma derecesine varıyor. Bu yüzden çıkan bozgunlukların ise sonunun gelmiyeceği şüphesizdir.

O siyâsetçiler bu âdî işi yapmalarına mazeret olarak bunun namuslu kadınları korumak için olduğunu ileri sürüyorlar. Gerçekten de öyledir. Eğer onların ve ırz sahiplerinin türlü süsler içinde boy göstermekte olan kadınlarını görerek hayvânî şehvetleri kabaran kötü ve inatçı kimselerin musallat olup sıkıştırmasından korkuları olmasa bin türlü zarar doğuran bu çirkin işi yapmazlardı. Fakat ne çâre ki bu mazeretleri pek o kadar kabule lâyık görülmediğinden tamamen ayıp ve yüz karasından kurtulmuş sayılmazlar. Zira kadınların örtünmesi kaidesini esas kabul etmiş olsalar bu çirkin işten iyice yakalarını sıyırmış olurlardı.

Demek oluyor ki, kadınların örtünmesi bir tek yönden zarar olsa bile başka her yönden fayda ve hayır gereği olması sebebiyle yine varlığının yokluğuna tercih edilmesinin akıl ve nakle uygun görüleceği zaruridir. Bilhassa örtünmeye alışmış olan müslüman kadınlarına hiç bir yönden zarar ve sıkıntı olacağı da kabul edilmez.

ALIŞVERİŞ ve KİRÂ GİBİ UMÛMÎ MUÂMELELER, MİRAS ve VASİYET HAKKINDAKİ DİNÎ HÜKÜMLER

Araştırmaya kalkanlar müslümanlıkta alışveriş, kirâ, ortaklık ve borçlanma gibi umûmî muâmeleler hakkındaki güzel hükümleri ve miras taksiminde çok muhtaç olmak, yakın akrabalık ve yardımlaşma husu-

84. Bazı ülkelerde örtünme şartlarına dikkat edilmediği için çirkin hallerin eksik olmadığı maalesef itiraf edilir.

suna çok dikkat etmek gibi gözetilen hikmetli esasları da gözden geçirdiklerinde bunların hepsini en mükemmel düzen ve en güzel şekilde buldular; bu muâmeleler ve düzenleyip sıralamaları adâlet yolundan ayırmamak ve görülen çekişmelerden eser bırakmamak hususlarını benimseyenlere o hükümleri esas edinmekten başka çare bulunamıyacağını itiraf ettiler.

CEZA ve KISASIN HÜKÜMLERİ

Bundan sonra cezâ, kısas, azarlama ve ukubetlerin hüküm ve şartlarına ve nasıl yürütüldüğüne dikkat ettiklerinde can ve malları, akıl ve namusları korumak maksadiyle dinimizin koyduğu üstün kaideleri hakikaten koruma ve güvenme noktasından ayrılmıyarak cemiyetin bütün ihtiyaçlarına yetecek ve hikmet gereğince siyâsî işlerin bütün bölümlerini içine almakta olduğunu gördüler.

Meselâ: Adam öldüren kimsenin hemen öldürülmesinin emredildiğini bilen bir şahıs kimseyi öldürmeye cesâret edemez de gerek suçsuz olanın ve gerek kendinin hayâtını koruyup devam ettirmiş olur. Diğer cezaların ise suç işlemeye engel olmadığı görülmektedir. فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ *«Ve bu kısasta sizin için bir hayat vardır.»*[85] âyeti de bunu ifâde etmektedir.

Hırsızlığa hazırlanan kimseler de ellerinin kesileceğini bildikleri için hırsızlık yapmaktan sakınırlar da her mal sahibine güven kazandırılmış olur. Fakat bu el kesmenin belli şartları vardır.

İnkârcıların bazıları tarafından itiraz için ileri sürülen şu:

يَدٌ بِخَمْسِ مِئِينَ عَسْجَدٍ وُدِيَتْ مَا بَالُهَا قُطِعَتْ فِي رُبْعِ دِينَارِ *«Bir el ki kesilse 500 altın diyet alınır. Çeyrek dinar değerinde bir şey çalsa neden kesilmesi gerekiyor?»* beytine bazı büyük âlimlerimizin:

عِزُّ الْأَمَانَةِ أَغْلَاهَا وَأَرْخَصَهَا ذُلُّ الْخِيَانَةِ فَافْهَمْ حِكْمَةَ الْبَارِي

«Güvenilmek şerefi onun değerini arttırıyordu. Hâinlik sebebiyle yakasına yapışan âdîlik ve alçaklık da ucuzlatıverdi. Allah'ın hikmetini anla.»[86] sözleriyle vermiş olduğu cevap ne doğru ve ne kadar güzeldir!

---

85. Bakara sûresi, âyet: 179.

86. Birinci beyt Ebu'l-Alâ adlı şâire, ikincisi de Elemu'd-Dîn-i Sehâvî'ye nisbet edilir.

Bu cevabın bazı fıkıh imamlarının كَانَتْ أَمِينَةً يَمِينَةً فَلَمَّا خَانَتْ هَانَتْ

Zina da sayısız kötülükleri içine aldığı gibi doğacak çocuğun öldürülüp yok edilmesini gerektirir. Zira o çeşit çocukların yetiştiricisi bulunmıyacağı için çok kere yaşamazlar. Hattâ onların canına zina edenlerce kasdedilmiyorsa da bunu istemeleri uzak bir ihtimal değildir. Gerçi bazıları bir hayır sahibinin lûtfuna uğrıyarak hayatta kalıyor.

Binâenaleyh zinâ eden şahıs nikâhlı erkek veya kadın olursa taşlanması gerekir ki, haram şehvetten zevk alan bedenin bütün uzuvlarına cezâ erişsin. Eğer bekârsa cezası hafifletilerek her uzva eşit olarak bölünmek şartiyle 100 değnek vurulur. Ancak döğülünce ölecek veya yaratıldığı şeklini kaybedecek uzuvlar hâriç tutulmuştur.

Vurulan değneğin sayısının kasden 100 defadan ibâret olması da doğabilecek olan çocuğun 100 yıl yaşamak ihtimaline dayanır. Zira zinâ ile ölümüne teşebbüs edilmiş olan çocuk insan vücudunun meydana gelişine göre bazı doktorların dediği gibi 100 yıl yaşamaya elverişlidir. Ama daha önce bazı ölüm sebeplerinin pençe takacağı Allah'ça bilindiği için insanların ecelleri türlü şekillerde takdir edilmiştir de, herkesin belli müddetinin sonunda belli bir sebeple ölmesi kesinlik kazanmıştır. Yani Allah'ın ilminin içine aldığı vakte göre ileri veya geri alınamaz. İşte bu zina eden erkek ve kadın 100 yıl yaşamak kabiliyetinde olan zavallı çocuğun her bir yıllık ömrü karşılığında bir değnek yer.[87]

İnsanın en az 100 yıl yaşamağa kabiliyeti varsa da bülûğ çağından önceki 15 yıl ve tam 100 yıl yaşadığı kabul edildiği takdirde ömrünün sonundaki 5 yıl hesaba katılmıyacak olursa aklının mükemmel durumda bulunduğu ömrünün müddeti 80 yıl kalıyor. Dinimiz de ilk 15 yılı umumiyetle mükelleflik yaşının dışında bırakıyor. Çünkü o müddet içinde aklın olgunlaşamaması sebebiyle dînî teklifler sonradan başlıyor. En son 5 yılı da aklın olgunluk müddetinden saymağa hakkımız yoktur. Zira o zamanki aklın çocuk aklından farkını göremiyoruz.

İşte bu hikmete dayanılarak şarap içenlere Peygamber efendimiz 80 değnek vurmayı emrediyor. Yani gidermeye teşebbüs ettikleri akıl nimetinin her yılına karşılık, şarap içenlere birer değnek cezasını lâyık görüyor.

Gerçekten imandan sonra Allah'ın üzerimizdeki en büyük nimeti akıl cevheridir. Dünya değerindeki bu cevher ise içki kullanılarak ya tama-

«Güvenilir ve değerliydi, hâinlik yapınca değerden düştü.» sözünden alındığı şüphesizdir.

87. Lâkin fıkıh kitaplarında kaydedildiğine göre zinanın meydana çıkması dört şâhitle mümkün olup bu da pek zor bir şey olduğu gibi zina edenin itirafı ile sâbit olması da hâkimin huzurunda dört defa o itirafını tekrarlamasıyla mümkündür. Dinimiz dâimâ ayıpları örtmeyi emreder ve şahsî sırları araştırmaktan şiddetle men eder.

men yok ediliyor veya zayıflatılıyor.[88]

İnsan bülûğ çağına ermeden mükellef olmadığına göre iftira edilmiş olsa olgun insan kadar müteessir olmadığından ve normal ömür denen yaşa ulaştığı kabul edilen kimsenin ömrünün sonundaki 5 yıl müddet içinde kuvvetten düşmesi ve şehvetinin kırılması sebebi ile fuhşa istekli olmıyacağı kesinlik derecesinde olduğundan isnad ve iftiranın en çok leke getirecek zamanı yine 80 yıldan ibâret kalıyor. Bu sebepten bir erkek veya kadına haram isnad edipde delil getiremiyen iftiracıya verilecek iftira cezası da 80 değnekten çok olmuyor.[89]

MÜSLÜMANLIĞIN ESKİ DİNLERDEKİ HÜKÜMLERİ BİRLEŞTİRMESİ ve BÜTÜN ÂDÂB veGÜZEL AHLÂKI İÇİNE ALMASI

Eski dinlerin bazısı mutlak olarak kısasın vâcip olduğunu, bazısı da afvetmek gereğini hükme bağlamıştır.

Müslümanlık ise iki hükmün arasını birleştirerek son derece normal hareket etmiştir. Yani bu konuda öldürülenin velîsini serbest bırakıyor. O isterse öldüreni kısas ettirir, isterse kendi hakkını afveder. Gerçi af hususunda dînî teşvikler de vardır.

(Dinimiz, eski dinlerde ayrı ayrı olan hükümlerin pek çoğunu birleştirerek onların özünü almıştır. Gerçekten böyle dinlerin iyi taraflarını birleştirmiş olması da gerekir. Zira Allah, bu mübârek dini son din kabul etmiştir.)

Bu fırka müslümanlığın tebliğ ettiği İslâm âdâbını da inceliyerek onların her çeşidini mükemmel bir şekilde buldular. hakikaten gerek hazar, gerek sefer halindeki yiyip içme ve görgü ile insanlığın diğer ihtiyaçlarına ait nakledilen görgü kaidelerimizle, eşler, akrabalar, komşular, dostlar ve yabancılara karşı gözetilmesi gereken haklarla ilgili dînî emirlerimiz o kadar mükemmel ve güzeldir ki, insan topluluğunun düzenini koruma esasları ve medeniyet eserlerinin gelişip güçlenmesi için gereken sebeplerin hiç birini bırakmamış olduğu için bunları etraflıca bilen akıl sahiplerini şaşırtmaktadır.

---

88. İçki kullanmanın insan hayatını tehlikeye attığı ve türlü türlü hastalıkları doğurduğu da binlerce örneğiyle ortadadır.

89. Esasen iftira edeni cezalandırmak iftira edilenin hakkı olup onun üzüntüsünü gidermek maksadiyle kabul edilmiştir. Bu üzüntü ise ırz ve namusun değerini bilmek durumuna göre olur. Çocukluk zamanında ve ihtiyarlığın en sonunda fuhuş, insandan uzak olduğu gibi, tam olarak ırz ve namusun değerini bilemiyor, onu korumak için de o kadar dikkatli davranmıyor ve binâenaleyh kendine leke getirebilecek sözlerden üzülüp de o üzüntüyü gidermek için iftira edeni cezalandırmaya hak kazanamıyor, denilebilir.

Ama dînî cezaların daha başka şekillerdeki sebeplerini görmek isteyenler, Hidâye şerhlerinden Fethu'l-Kadîr'e başvurmalıdır.

Hz. MUHAMMED'İN DİNİNDE HİÇ BİR ŞAHSÎ ÇIKARIN BULUNMAMASI

Bu araştırıcı fırka bundan sonra da Hz. Peygamber'in başkanlığını gözden geçirip, emrettiği şeylerde kendisine ve yakınlarına ait bir çıkar bulunup bulunmadığını incelemeye başladılarsa da iyice inceledikleri halde öyle bir çıkar bulunacak ne kendinden çıkmış bir emir, ne de dînîn gereği bir hüküm bulamadılar.

Dışardan öyle görünen bazı hükümlerin inceleme sonunda umumun yararına ait yüce hikmetlere dayandığını anladılar. Meselâ: Ganimet taksiminden önce kendine ayırdığı safî denen şeyler önceleri peygamberlik makamını kuvvetlendirmek için mübârek adına ayrılıyor idiyse de sonradan bunlar hep fakirlerin ihtiyacına harcanıyordu.

Kendisine tâbi olunan zâtın, tâbi olanlara göre her bakımdan üstünlük ve farklılığı bulunması insanlar arasında alışılmış ve yerleşmiş bir şey ve gerçekten kendisine uyulan kimsenin tâbi olanların gönlünde büyüklüğüne yer ettireceği için bu husus hikmet ve hayra uygundur. İşte bu noktaya dikkat edilerek bütün halka karşı peygamberlik mekamının büyüklüğünü göstermek ve fakirleri açıkça tercih edip de zenginler sınıfını, onlara kötü gözle baktırmamak maksadiyle böyle güzel tedbirlere başvurulmuştur.

Peygamber efendimizin yalnız bunları değil, kendi eline geçen mal ve mülkün ehl-i beyt ve hanımlarına yetecek kadarından başka hepsini ihtiyaç ve sıkıntı içinde olanlara harcamak âdetiydi. Bu husus tevatürle rivâyet edilmektedir.[90]

(Hattâ âhirete göçerken aile ve çocuklarına ne altın ne de gümüş hiç bir şey bırakmadı. Taşınabilir terekesini tamamen sadaka olarak dağıttı ve mevcut gayrimenkullerini Allah yolunda vakfetti.)

Hazineden zarûrî nafakalarının verilmesi hususunda hanımlarını ashâbın aile ve eşleriyle eşit tuttu. Halifelik makamını kendi soyundan veya yakınlarından kimseye vasiyet etmedi. Eğer hikmete uygun görerek böyle bir emir tebliğ edecek olsaydı hiç kimse karşı gelemezdi. Kendi kabilesinin saltanat kurmasını hiç istemediğine bundan büyük deliller de vardır ki, Peygamber efendimiz dâimâ akraba ve arkadaşlarına dünya makamlarını istememek ve tayin edilmedikçe hâkimlik sevdasında bulunmamak hususlarını tavsiye eder ve mümkün olduğu kadar halkın işlerini üzerlerine almaktan sakınmalarını emrederdi.

---

90. Hz. Peygamber'in fevkalâde cömertliğinin ve tam bir kanaatle yaşadığının bir kısım tafsilâtı Şifâ ve Mevâhib-i Ledünniyye tercemelerine başvurularak öğrenilebilir.

BİRDEN FAZLA EVLENMENİN HİKMETLERİ

Bu fırkaya şurası da aydınlandı ki, Peygamber efendimiz Allah'ın elçisi olması sebebiyle her yönden haksızlıktan uzak olması ve hanımları ne kadar çok olsa aralarında adâletle muâmele edebileceğinin şüphesiz olması bakımından dininin ,kendisine istediği kadar kadınla evlenmesini caiz kılması hikmete aykırı değildir. Hz. Dâvûd, Süleymân ve diğer peygamberler de bu müsâadeye sahipti.

Peygamber olmıyanlar ise fazla miktardaki kadınlar arasında her yönden adâleti uygulayamıyacağı için ümmet fertlerinin alacağı kadın sayısının dördü geçmemesi şart koşuldu.

Bu sayının asıl hikmeti —Allah bilir ama— şu olabilir: Erkeklerin bir çoğunun savaşlarda, bir kısmının da ticâret ve hayat şartlarını sağlamak uğrunda kaybolarak sayılarının eksilmekte olması sebebiyle eğer birden çok kadınla evlenmelerine izin verilmese pek çok kadınların çocuktan mahrum kalması gerekir.

Bir de erkeğin bülûğ yaşından itibaren —100 yıl da yaşasa— ömrünün sonuna kadar çocuğu olur. Kadının ise 50 veya 55 yaşından sonra kendisinden nesil maddesi kesilerek doğurmadan kalır. Esasen bu onlara Allah'ın bir lûtfudur. Çünkü gebelik, doğum ve emzirme onların gücünü zayıflatıyor da artık dinlenmelerine lüzum görülüyor. Demek oluyor ki, bir kadının neslini çoğaltmaya elverişli zamanı 30-35 yıl kadardır. Bu durumda eğer fazla kadınla evlenmek kabul edilmese erkeklerin ömrünün büyük bir kısmının nesilden kalmış olarak geçmesi gerekir.

Fazla kadınla evlenmenin caiz oluşu bu mahzuru ortadan kaldırıyor. Karısı kısırlık çağına ermiş veya zâten kısıra rastlamış olup da erkek hâlâ çocuk meraklısı olur ve bir kadın daha alabilecek mal gücü bulunmazsa bu maksadına karısını boşamakla çare arıyabilir.

(Boşamanın kocanın elinde bulunmasının hikmeti de yukarda geçti.)

Bu sayının bilhassa dört olması da insanın kazanıp ailesine harcıyacağı rızkın kazanç yollarının dörde çıkmasından olabilir ki bunlar, çiftçilik, sanat, ticâret ve umumun işlerini yürütmektir. Gerçi bunların bir şahısta toplanması pek az görülürse de bir tanesinin dördünün yerine geçtiği az görülen bir şey değildir.

Dinimizin her şeyden önce nafaka gücünü dikkate alması ve kadınlar arasında adâlet yapmayı en büyük şart kabul etmesi sebebiyle kazanç ve geçim gücü olmayıp da haksızlık yapması düşünülen ve yaptığı zannedilen kimse hakkında dört değil, iki kadın almayı bile caiz görmez. Hattâ her ne bakımdan olursa olsun haksızlık yapacağı korkusu olduğu takdirde bir kadın almasına bile izin verilmez.[91]

---

91. Bu hususta kesin deliller bulunduğu mâlûmdur.
Mevâhibu'r-Rahmân adlı eserimde naklettiğim şu hikâyenin buraya tam uygun

Câriyelerin alındığı ülkelerde onlara denk olacak erkek köleler hizmetle uğraştığı için evlenme imkânları olmadığına göre onlara tam olarak sahip olanların dörtten fazla cariye kullanması da caiz görülmüştür ki, cariyelerin de nesilleri kesilmesin.[92]

Kölenin hanım efendisine koca olması kabul edilmemiştir.

Çünkü sahip olmak bir velilik hakkı gerektiriyor, Kocalık ise hâkim olmakla düzenleniyor. Bu durumda kocanın, karısının malı olması geçim hususunda idârî bir çelişmeye sebep olarak iki tarafın rahat ve huzurlarını bozar. Bunda şüphe yoktur.

Bu ise adâlete dayanan bir dinin gayesine uymaz.

Bunlar Hz. Peygamber'den sonra hanımlarını almanın haram kılınmasını incelediklerinde bunun da pek çok yüce hikmetlere dayanan zarûrî bir hüküm olduğunu anladılar. Bu hikmetlerden bazıları:

1. a) Hz. Peygamber'e saygı. Ümmetleri tarafından peygamberlere saygı gösterilmesi ise eski dinlerce de kayıt ve karar altına alınmıştır. b) Vâcip olan edebi gözetmek. Çünkü insanlar ayrıldıktan sonra karılarının nikâhlanmasını istemiyecekleri malum bir durumdur. Ama nesli azaltmamak için bu men, âlimlerin ve büyüklerin karılarını içine almıyarak yalnız o yüce makama ait kabul edilmiştir.

2. Bozgunculuk kapısını kapamak. Yani «peygamberlnizin karısı benim nikâhım altındadır» diye halkın kafasını karıştırarak halifelik iddiâsına meydan vermemek. Devletlerin değişme zamanlarında padişah karılarıyla evlenmiş olan bazı kimselerin saltanat işine karışmış olduğu tarihçe bilinmektedir.

3. Fitne sebebini ortadan kaldırmak. Yani böyle bir nikâh kabul

---

düşmesi sebebiyle naklediyorum:

Bir gün halife Mansur'la karısı arasında bir çekişme olmuş ve kadının isteği ile İmâm-ı A'zam hakem kabul edilmişti. Kafes arkasından o dinlerken Mansur «Nikâhla kaç kadın alınabilir?» diye İmâma sordu. O da «Dört» dedi. Sonra «Câriyelerden ne kadar?» deyince «Dilediği kadar» diye cevap verdi. «Bu sözün aksini söyleyebilen bulunur mu?» diye sorunca İmâm-ı A'zam «Hayır» dedi. Bunun üzerine halife, karısına «İşitiyor musun dinin hükmünü?» dedi. İmâm-ı A'zam da dedi ki: «Ey emîru'l-mü'minîn, fakat bu dediğimiz, kadınlar arasında adâlet yapabilenlere göredir ki, Allah وَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لَا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً «Adalet yapamamaktan korkarsanız o zaman bir tane» (Nisâ sûresi, âyet: 3) buyurmuştur. Dinin edebiyle edeblenmek herkese vazifedir.»

Bunun üzerine Mansur susmayı tercih etmişti. İmâm-ı A'zam dönerken halifenin hanımı tarafından kendisine kıymetli hediyeler verilecek olduysa da o kabul etmedi: «Hayır, ben dinin gereğini açıkladım. Hiç kimseye yakınlık ve dünyaca bir çıkar kasdetmedim.» dedi.

92. Kölelerin evlenmelerine engel olarak, hizmetle uğraşmalarını sebep göstermekten anlaşılacağı gibi onların da efendilerinin izniyle evlenmesi caizdir.

edilmiş olsa emsâli arasında öğünme ve onlardan doğacak çocuklarda uğur bulmak arzusuyla Hz. Peygamber'in hanımlarını almaya can atanlar çoğalarak aralarında çekişme ve çekememe olacağı ihtimalinin kuvvet derecesi düşünülerek haram kılınmış ve büyük bir kargaşalığın önü alınmış oldu.

4. Şanı muhafaza ve zanni giderme. Zira Hz. Peygamber'in hanımı olmak şerefini kazandıktan sonra başkasının nikâhı altına girmeleri —isterse o ikinci koca ümmetin en büyük bir ferdi olsun— onların en yüksek noktadan en aşağıya inmişçesine ümmetin gözlerinden düşmelerini gerektirirdi.

Hz. Peygamber'in hanımlarının yüce şanının, ümmetin gözünden ve gönlünden düşmesi ve masûm olduğu bilinmeyen bir zâtın himâyesinde bulunmak sebebiyle onun fikirlerini kabul ettirmeye hizmet etmek için hadîsler nakletmelerine ihtimal verilmesi ise büyük mahzura sebep olurdu.

(Gerçi onların dînî hükümlerde bir ferdin arzusuna uyup da Hz. Peygamber'e aslı olmıyan bir söz veya fiil isnâd etmesi esasen mümkün değil ve masumlukları bu eksikliği kabul etmiyordu ise de bu vesile ile zan kapıları olsun açılırdı.)

Onların rivâyetlerinden şüphe edilmesi ise çok sır ve hükümlerin kaybolmasını gerektirirdi.

Çünkü yüce Peygamber'imizin yiyip içme ve uyuma hususlarındaki âdetleri ve onlarla başbaşa kaldıkları zamanki davranışları ve gece ibâdetleri en çok hanımlarının rivâyetleriyle öğrenilmiş ve onların naklettikleri fi'lî ve kavlî sünnetlerden pek çok dînî hükümler çıkarılmıştır.

Eğer mü'minlerin anaları olmak şerefini kaybederek ümmet fertlerinden bir zâtın eşi oluverselerdi büyüklükleri tabiî olarak düşecek ve rivâyet ettikleri hadîslere itimad azalacaktı da o türlü hadîslerin bazı dînî hükümlere kaynak kabul edilmesi anormal karşılanacaktı.

Demek oluyor ki, onların ilim meyvelerinden mahrum kalmak, dînî hükümlerin iyice bilinmesine engel olacaktır. Böyle bir mahrumiyet ve kayba sürükleyen şeyin ortadan kaldırılması ise elbette Allah'ın hikmet nazarından hâriç kalamaz.

Bu çeşitten pek çok sırlar ve hikmetler gereğince kabul edilen bu nikâhın haram kılınması onlar hakkında şahsî bir zarar sayılsa bile, caiz görüldüğü takdirde getireceği umûmî zararlara denk olmıyacağı için yine haram kılınmasının tercih edilmesi ana kâideler gereğidir.

Zâten dinimizin hangi hükmü vardır ki, inceliyebilenlere hikmetli meziyetleri ortaya çıkmasın?

İşte bu dînî hüküm de Allah'ın hikmet gereğince kurup kabul ettiği bir şey olup başka bir ihtimal düşünmenin sırf kusurundan olduğu ortadadır.

Müslümanlığı ve İslâm siyâsetini bu şekilde inceliyen bu âlim fır-

kası gereken incelemeleri bitirince buraya kadar pek azı anlatılan misli görülmemiş büyük hikmetler ve düzen eserleri kendilerine aydınlanınca birbirlerine dediler ki: أَلْحَقُّ لَحَقٌّ أَنْ يُتَّبَعَ *«Hak, tabi olmaya daha lâyıktır.»* Bizim şüphemiz kalmadı ki, Hz. Muhammed'in tebliğ etmiş olduğu bu yüce din mutlaka Allah'ın dinidir ki, bu kadar mükemmel olabilmiştir. Yoksa onu yayan zat esasen cahiliyyet milleti içinde yetişmiş okuma yazma bilmiyen bir adam olup, ilim ve fenlerin yayılmadığı bir zamanda en azını öğrenmeye bile müsâit olmıyacak az bir müddet içinde yaptığı bu iki seferden başka ana yurdundan ayrılmamıştır.

Kendisi şehirde ise bilgin denebilecek kimselerle beraber bulunmamış ve ümmetlerin dinleri veya devletlerin kanunları hakkında hiç bir fertten ders almamıştır.

Bu durumda her parlak hikmeti ve bütün güzel ve değerli huyları içine alıp, insanlığın her düzeni, iyiliği, ruh temizliği, ülkelerin bakımı ve kötü kimselerin ortadan kalkmasını sağlıyacak eşine rastlanmıyan bir tertipte mükemmel bir dini kendi aklıyla çıkarmıştır, denilebilir mi?

Böyle bir dini —ki gereğine dikkat eden milletleri hayır ve iyiliklerin bütün çeşitlerine kavuşturup onları her zaman koruyor, Allah'ın yüce zâtı hakkında yayılan hurâfe ve zanların her çeşidinden uzak ve hidayet nurları saçan peygamberlerin yüce sıfat ve halleri hakkında akıl ve nakle uygun bir şekilde hâkim olan doğru ve sağlam inanç esaslarını gösteriyor— yayan zâtın, en akıllı insan, en derin bilgin, en büyük filozof ve milletlerin düzenini kurabilecek en büyük siyâsetçi olduğu da kabul edilse yine sırf kendi gücüyle onu hazırlıyabilmesini aklın kabul etmesi mümkün değildir.

Bu büyük hârika, ancak sırları bilen ve insanlığın bütün işlerini kavrıyan eşsiz yaratıcının gönderip yol göstermesiyle meydana gelebilir. Onun anlatması ve lütfetmesiyle tebliğ edilebilir.

Zira görüyoruz ki, büyük filozofların her biri yalnız birer dalda üstünlük derecesini kazanabilmişlerdir. Meselâ: Calinos, insanlığın siyâsetinde; Aristo, nazarî ve ilâhî felsefede; Hipokrat tıbda; Öklid geometride ve diğer bilim ve hususiyette yüksek ve farklı bir dereceye ulaşmışlardır. Ömürlerini ilim tahsiline verenler içinde her dalı kavramış ve insanlığın bütün ihtiyaçlarını karşılayabilmiş bir fert gösterilemez.

Gözlerimizin önünde duran müslümanlık ise insanlığa gerekli olan her şeyi her yönden içine aldığı halde onu yayan zat hiç bir ilim ve fenni hocadan öğrenmemiştir.

Bunun için kendisi tebliğ vasıtası olup bu dinin asıl sahibinin Allah olduğunda şüphe yoktur.»

Hakikaten dinimiz her şeyi içine almaktadır.

Ancak şiddetli lüzum ve ihtiyaç görülen maddeler hakkında tafsi-

lât ve tâm açıklamada bulunup hayat ve terbiye için zarurî olmıyan hususlarda erbabından öğrenmeye işâret ve kolaylaştırmaya delâlet etmiştir.

Sanatların hemen hemen hepsine, hesap, geometri ve tıb gibi fenlerin de bazı inceliklerine işâret eden âyet ve hadîsler dikkatle okuyanlarca mâlûm değil midir?[93]

Fakat gözü açık olan tenkidcinin gözüne çarpan incelik ve sırlar, düşman gözüyle bakanlara ve baştan savma sırlar aramak düşüncesinde olanlara elbette aydınlanmaz.

Çok kimseler vardır ki, bazı dînî konulara veya Kur'ân sûrelerine hemen üstünden geçme bir bakıverirler de kendilerini göz kapaklarının, gözleri içine aldığı gibi bütün hükümlerin esasını ve Kur'ân'ın mânâlarını kavramış kabul ederler.

Halbuki tahsilin en mükemmel olduğu zamanlarda en zekî olanlar için bile dinin inceliklerini anlamak en azından 20-30 yıla mal olup dururken bu çalma bakışları kendilerine bir tek sırrı bile lâyıkiyle göstererememiştir.

İşte anlatıldığı şekilde incelemeye tam gayretle girişen bu filozof takımı da müslümanlığın üstünlüklerini anlıyabildikleri için peygamberlik hakkındaki şüpheleri tamamen ortadan kalkarak içten iman edip ona tabi olmak devlet ve saâdetine kavuştular.

Bu fırka Peygamber efendimizin büyük dâvâsının doğruluğu hakkında bir istidlâl kapısı açtı ki, kıyâmete kadar kapanmak ihtimali yoktur.

Artık her kim olsa bu şekilde deliller bularak açık yolda yürüyebilir. Biraz ustalık kazanıp da müslümanlığın denizine dalabilen basiretli tenkidciler gerçek incileri bulmakta hiç bir güçlük çekmezler. Hele peygamberlikten bir kaç yüzyıl sonra gelenler ve bilhassa 13. yüzyılı tamamlıyanlar için başka yönden de hakkı bulacak kapı hem de tâ arkasına kadar açılmıştır.

Çünkü bunların gözünde dinimizin Allah tarafından olduğuna içindeki yüce meziyetlerin delâlet etmesinden ziyâde yüzyılların geçmesiyle zayıflayıp da bir kâidesi olsun bu zamanlara uygunluktan uzak düşerek bozulmuştur diyebilmek imkânı olmadığı için bütün kâideleri muntazam ve her gösterdiği yol doğru bulunarak devam ettiği görülmektedir ki, bu hususun da başlıca müstakil bir delil olduğu şüphesizdir.

Hattâ şu sonuncu yüzyılda ilim ve sanat ilerledikçe müslümanlığın güzelliklerinin aydınlanmakta olduğu bütün bilgi ve anlayış sahiplerinin kabule mecbur bulundukları açık bir gerçek rengini almıştır.

---

93. Acaba bu konuda Mukaddes kitapların hangisi Kur'ân'a denk olabilir?

MÜSLÜMANLIĞIN HAKİKATİNİ ANLAMIYANLARIN BOŞ SÖZLERİ ve AHMAKLIKLARI HAKKINDA BİR MAKALE

Şimdi insaf edelim. Eğer bu din insan uydurması olsaydı insanların yaptığı kanun ve nizamlar gibi zamanla bozulmaktan kurtulamaması gerekmez miydi?

Ama bazı ahmakların, hattâ görünüşte bu dine mensup bulunup da aslında okun yaydan ayrılıp uzaklaştığı gibi ondan sıyrılıp çıktıkları görülmekte olan bir takım serserilerin boş sözleri sakın seni ürkütmesin. Çünkü bunların mânevî körlükleri sebebiyle dinin yalnız adını işitip yüce şânını, hakikat ve meziyetlerini anlamak ellerinden gelmediği için bozuk akılları kendilerine hayal gösterip nefs-i emmâreleri kandırıyor ki, bu zaman din kaidelerinin aksine bazı kanunlara muhtaçmış ve artık din, zamanın ihtiyaçlarını karşılamaya yetemezmiş de bazı milletlerin çıkardığı kanunlara sığınmamız zaruret halini almıştır. Hey gidi câhillik!

Böyle bozuk bir düşünceye sahip olanlara deriz ki: O sizin beğendiğiniz kanunlar iki kısımdan ibârettir:

a) Pek boş şeyler olup gayet çürük bir binâ gibidir ki, bir taraftan dayanılacak olsa öbür taraftan eğildiği görülür. Biz bunları misâlle açıklamaya lüzum görmüyoruz. Çünkü örnekleri ortadadır.

b) Esasen bu dinin kaidelerinden olup, o sizin hayran olduğunuz milletler onları bizden almıştır. Fakat ona İslâm elbisesinden başka bir elbise giydirmiş olup, sizin gibi kibirli câhiller, onların yapıp eşine rastlanmıyan hikmetlerle doldurdukları kendi malları zannediyorlar. Cahillikleri bu dereceye varan yanlış görüşlü kimseler birazcık olsun tahsil görerek ilim sahibi olabilselerdi iyi bilirlerdi ki, bu dinin mükemmel ve şümullü kaideleri her zaman ihtiyaçlarına nasıl ve ne kadar mükemmel bir şekilde yetiyor ve ona aykırı olup da iyi tarafları bulunduğu zannedilen o uydurma kanunların kendisine denk tutulması, ateş böceğinin, dünyayı aydınlatan güneşe denk olmasına benzer. Yine farkederler ki yabancı milletlerin elinde bulunan pek çok kanunlar, elbisesi değiştirilerek ülkelerine götürülmüş bir takım dînî hükümler yapmaya akılları ermiştir.

Çünkü dinin hükümleri hep aklın kabul ettiklerine uygun olduğu için bazısını sıhhatli akıllar da bulabilir. Bu durumda madem ki din onları da içine almaktadır, bizim onlara ihtiyacımız olmadığını iddiâ etmemiz yine yerinde olur ve bu noktaya kafası yatışan bir kimse dînî kâidelerimizin onlara başvurmak ihtiyacını bizden tamamen kaldırmış olduğuna tereddütsüz hükmeder.

Hakikatini iyice anlamak ise, dinin tafsilâtını öğrenip bütün konularında derinleşmeğe bağlıdır.

Ahmakların bakışı ile yetinenlere bu gerçekler aydınlanamaz.

MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYE'NİN DİNİMİZDE BÜYÜK BİR ÖRNEK OLMASI

Herkesin anlayışına uygun gelecek açık kâideler yaymak isteyen kimse, dinimizin hiç bir zaman eksik olmıyan derin âlimlerini görevlendirse istenen şekilde ve herkesin can atacağı bir üslûbda göz önündeki olayların hepsine yetecek kâide ve meseleleri kısa zamanda bir araya getiremezler mi?

Meselâ: Yüce pâdişahımız halk arasında cereyan etmekte olan muâmeleler için Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye kitabının hazırlanmasını âlimlere emrettiği zaman hâkimlerin ve diğer okuyanların kolayca anlıyabileceği bir şekilde onu hazırlamışlardır.

MÜSLÜMAN OLDUKLARI HALDE BAZI KİMSELERİN KÖTÜLÜKLERE SAPMASI ile DİNİMİZİ KÜÇÜK GÖSTERMENİN BÜYÜK BİR HAKSIZLIK OLMASI

İslâm dinine mensup oldukları halde iyi sonuçlarından faydalanamıyan bazı milletlerin durumuna bakıp da bu din iyi idâre ve siyâset sahibi ve edeb ve doğruluk yolunda olanlar için de gereken iyilikleri getiremez zannetmek yersizdir.

Zira bu görünüşte mensup olmak, dine aykırı hareketlere alışık olanları da kurtaracak değil ya!

Görüldüğü gibi işin iç yüzünü bilmiyenler zannediyorlar ki, müslümanlık kendisine uyanların ihtiyaçlarına ve ahlâklarını güzelleştirmeye yetecek durumda değildir. Bu zanlarını kuvvetlendirmek için de kötülüklere dalarak türlü sefâlet ve perişanlığına düşenlerin durumunu dayanak kabul ediyorlar ve «müslümanların durumunun düzelmesi dinleri sayesinde mümkün olsaydı bu gibi hallerin olmaması gerekirdi.» diyorlar. Fakat biz dinimize, yalnız isim ve şekilce mensup, uyup amel etmeye gelince tamamen aykırı bulunanlar hakkında da onun, onları düzelteceği iddiâsında bulunmadığımız için böyle iğneli sözlere kalkanlar insaf dairesinden uzaklaşmış oluyorlar. İslâm dini, hükümlerini tanımıyan ve âdâbını kabul etmiyen kimselerin değil, hükümlerine yapışıp gösterdiği ahlâkla ahlâklananların saâdetini sağlıyacağına söz vermiştir.

Kur'ân da bunu açıklıyor, hadîsler de!

Hattâ mensup olduğunu iddiâ edip de azgınlıkla öte beri koşanların mensup olmayanlardan daha çok belâlara ve türlü türlü rezillik ve bedbahtlığa düşeceğini de dinimiz açıkça ifâde etmektedir ki, bu şekilde âhiret azabının dünya intikamına dönmesinde pek çok hikmetler vardır. Meselâ: Dinin aksine hareket etmekten men, kayıtsızlık hallerinden uyarma, tevbe ve istiğfârı hatırlatma ve günahlara kefâret olması gibi...

Aslında bu da kullarına Allah'ın bir lûtfudur ki, bununla terbiye olup durumunu düzeltebilenler bir bakıma bahtiyar sayılırlar. Çünkü asıl bedbahtlık (Allah korusun) türlü türlü belâlara uğrayıp da terbiye olmamak ve hiç bir felâketten ibret alıp da uslanmamaktır[94].

İslâm dinine mensup olduğu halde onu kendisine kurtuluş rehberi edinmiyerek faydalı meyvelerinden mahrum kalanlara bir temsil getirelim: Âdâb, güzel ahlâk ve faziyetli amellerin hepsini ve her türlüsünü açıklayıp fazilet ve faydalarını güzelce anlatan değerli kitapların bulunduğu mükemmel bir kütüphaneye sahip olduğu halde, ömründe bir kere o kitapları açarak okuyup faydalanmak isteğinde bulunmıyan bir kimseyi göz önüne getirelim. Acabâ bunun hakkında sırf bu güzel kitapları toplayıp ciltlerini yaldızlatması ve muntazam olarak dizdirip üzerlerine koz kondurmaması sebebiyle: «Mutlaka bu adam bahtiyar, faziletli ve güzel ahlâklı mükemmel bir şahıs olmalı, yoksa kütüphanesinde toplanan şu kitapların hiç bir faydası olmadığı hükmüne varmamız gerekir.» diyebilir miyiz? Ne gezer?! Çünkü okuyup anlamanın bile yetmediği ve öğrenilenlere hareketleri uydurmanın zarurî olduğu için ilmiyle amel etmiyenlere Kur'ân câhil deyimini daha lâyık görmüş ve hattâ bunları, sırtında taşıdığı ilim kitaplarına bir çuval samanı tercih eden eşek durumuna düşürerek كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا *«Kitap taşıyan eşek gibi.»*[95] buyurmuştur.

DİN BİLGİNİ SANILAN ŞAHISLARIN BOZUK DURUMLARI ile MÜSLÜMANLIĞIN ALEYHİNDE BULUNANLARA CEVAP

Şimdi bir kişi ortaya çıkıp da dese ki: Biz İslâm âlimlerinden sayılan bazı şahıslar görüyoruz ki, bunlarda ne güzel ahlâk eseri, ne de ilmî olgunluk alâmeti bulabiliyoruz. Hattâ diğerlerinden daha fazla dünya çirkeflerine kendilerini attıkları ve çöl köpekleri gibi süprüntülere daldıkları görülerek insanlığa zararlı olup bunu da açıkça yaptıkları göze batmaktadır. Dine mensup olmakla bu fesatçılar nasıl bir nefis terbiyesi kazanabiliyor ve hangi meyvenin elde edildiği iddiâ edilebilir?

Hattâ diyebiliriz ki, bu fenâ adamlar âlimler sınıfından sayılmasalardı kötülük yapmaya bu kadar fırsat bulamazlardı.

Ona şöyle cevap verebiliriz: Bunlar aslında din âlimi değildir ki,

---

94. Ama gıpta edilecek bahtiyarlık başkasının durum ve sonucunu görüp de ibret almaktır ki اَلسَّعِيْدُ مَنِ اتَّعَظَ بِغَيْرِهِ «Bahtiyar olan, başkasından ibret alandır.» buyurulmuştur.

95. Cum'a sûresi, âyet: 5.

yersiz hereketleri dine mal edilebilsin. Böyleleri dinin özünü ve âdâbının meyvelerini değil, kabuklarını bile tamamen kavrıyamamışlardır.

Durumlarını inceliyecek olsanız, görürsünüz ki, bunlar dinin kendi ve hakikati olmayıp sırf hükümlerini anlamaya yarıyacak sarf ve nahv ile, arapça ile ilgili beş on tane lügattan başka bir şey bilmezler. Evet, içlerinde din kitaplarını biraz gözden geçiren de bulunabilir. Fakat gerçeklerini anlamak maksâdiyle değil, belki düşük gayreti ve eğri büğrü maksadı gereğince kendi çıkarına yarıyacak bazı hüküm ve muâmelelerini öğrenir de onunla, aydınlıkla karanlığı farkedemiyen câhillerin malını yemeye yeltenir. Yahut da dinin bazı âdâbını öğrenip bir takım va'zlarla kelimelerini süsleyerek ve halka ihlâslı ve samîmî görünerek geçici kırıntılar kazanmaya kalkışır. Doğru İslâm inançlarının sırlarını bile bilmez.

Din ilimlerini öğrenerek kendi derdine devâ ve mânevî hastalıklarına şifâ aramadığı için yüksek İslâm ahlâkı ile ahlâklanmaz ve eşsiz şerîat âdâbiyle edeblenmez. O vermekte olduğu va'zların tesiriyle çirkin hallerinden hiç uzaklaşmaz. Bütün maksadı ve arzusu nefsînî zevklerden ibâret olan âdî emellere kavuşmaktır.

Binaenaleyh tam bir âlim olduğu kabul edilse de öyle bir doktora benzer ki, hastalıkları teşhis ve tedavi edebildiği halde kendi sinir hastalığını teşhis etmeyi hiç düşünmez. Düşünse bile perhiz ve ilâç kullanmaya sabredemediğinden gereken tedaviyi yapmaz. Bütün gayretini yalnız hastaların malını almaya harcar.

Artık insafla söyleyin, bu kadar kendini ihmal eden doktor, kendi sinir hastalığından kurtulabilir mi ve bunun tıb ilmindeki sade mahareti yeter görülür mü? Durumunun böyle olduğu bilinip dururken sırf bunun hastalığının devam ettiğine dayanarak, tıb ilmi hastalıklara hiç de şifâ vermez, demek câiz olur mu?

Zannetmeyiz ki bu sorulara evet diyen bir akıllı bulunabilsin.

İşte bilmeli ki, müslümanlığa karşı çıkmakta direnen ilim mensupları da bu ihmalci ve kayıtsız doktor gibi olup, bunlar dince kötü âlimler adıyla anılırken ve câhillerin câhilinden daha zararlı sayılırlar. Allah bunların müslümanlar arasında sayısını azaltıp gölgelerini silsin de amel eden âlimleri doğru yolda yürüyüp insanları da bu yola sevkediyorlar. Esasen saygıya lâyık ilim adamları onlardan ibâret olup yüce zatları üstün ahlâkla ahlâklanmış ve mükemmel sıfatlarla bezenmiş olarak dinin âdâbını koruyup Hz. Peygamber'in sünnetlerine uydukları, teşekküre lâyık eserleri ile sâbittir. Allah onları daha hayırlısı ile karşılasın.

Bu gibi zatlar din âlimi ve Peygamber'in güvendiği kimseler demeye lâyıktırlar ki, âyet ve hadîslerle şanları yüceltilmiş ve Allah korkusu elbisesini giymişlerdir.

Bunların doğrulukları ve sözde ve amelde başarıları hep dine uymalarının eseri olduğu için din düşmanlarına imkân ve hasımlarına zerrece söz bırakmamışlardır.

CÂHİL OLDUĞU HALDE ÂLİM GÖRÜNENLER ve TASAVVUFLA İLGİSİ OLMADIĞI HALDE SOFİ GÖRÜNENLER

Kötü âlimlere aldanıp da onları hakikaten düzelip düzeltmesi beklenen din âlimleri zannedenlere deriz ki: Evet, bu zümre ezberledikleri yazılı ilimler ve dînî hükümlerin ıstılâhlarıyla dış yüzlerini süslemekte oldukları için bunların durumuna aldanmayı pek yadırgamayız. Fakat biraz farkedenlerin, her bilgiden uzak ve doğruluktan habersiz bulunan başka bir zümrenin durumuna bakarak aldanmalarını hiç de yakıştıramayız.

Çünkü bu zümrenin câhillerden olduğu en açık gerçeklerdendir.

Bunlar yalnız âlim elbisesine bürünüp takvâ ehli görünerek dünya kırıntıları için hile ve geçici şeyleri avlamak için tuzak kurmakta olmaları sebebiyle تَغْيِيرُ شَكْلٍ لِأَجْلِ الْأَكْلِ «*Yiyebilmek için kıyâfet değiştirme*» ehlinden sayılırlar.

Gerçi içlerinden bazıları ilmî makamlarda olan öğretim, fetvâ, hâkimlik ve kadılık gibi şeyleri elde ederler de yeri gökten ayıramıyanlar kendilerini gerçekten bir şey zannederler. Hasımlarımız bu şaşırtıcılarla karşımıza çıkamazlar. Zira bunların hileleri pek boş olup bir tek kelime ile ne oldukları anlaşılır.

Hileci sınıflardan biri daha vardır ki, bunların müslümanlara zararı pek çok ve müslümanların inançlarını bozmaya sebep olmaları fevkalâdedir.

Apaçık bir sapıklık içinde bulunan bu küçük zümre işlerin gerçek yüzlerini kavramış ve Allah'ı tanıma hususunda büyük âlimlerin eremediği dereceye ermişler zannedilen bir takım deccallardır.

Güya falan sebeplerle Allah bunlara bir çok ilim ve sırlar öğretmiş ve gayb işlerini bildirmişmiş. Halbuki mensup oldukları müslümanlığın yüce kaideleri gereğince sade küfür ve sapıklık olan sözleri kullanmaktan çekinmezler. Belki öğündükleri bütün sermayeleri bu takım sözlerden ibârettir. Bu sözler ise İslâm dininin gösterdiği yola göre inanç ve tarikat doğruluğu ile tanınan bazı din âlimleri ve hakikat ehlinden duyulduğu rivâyet edilen bir nevi kapalı sözlere benziyor da bu deccallar halkı bu taraftan şaşırtmaya fırsat buluyorlar.

Ama gönül gözü açık olanlarca şap ile şeker arasındaki ilgi ne ise iddiâcılarla Allah'a yakınlık kazanmış olan o gönül ve ilim sahipleri

arasında da o kadar ilgi bulunabilir. Onlar son derece takva ehli olup Hz. Peygamber'in sünnetlerine gereği gibi uymaları sayesinde kendi derecelerine ulaşmıyanlara aydınlanmıyan nice nice sır ve ilimleri kavramışlardır ki, bu sırlar esasen gizli ilimler ve ilâhî ilhamlar olduğu için hep dinin işâretlerinden alınmış ve anlaşılmış şeylerden ibârettir. Bunların içinde müslümanlığın gaye ve hükümlerine kıl kadar aykırı düşen bulunmaz. İşin sonunda onların bazı tabirleri dine aykırı zannedilir. Fakat bu şüphe o yüce ve ince mânâları tamamen ifâde edecek kelime bulunmadığından doğmaktadır.

Büyük âlimlerin gerçek olgunlukları tevâtürle nakledilegeldiğinden görünüşleri dine aykırı gibi olan o cevher taşlarını diğer âlimler akla ve dine uygun te'villerle açıkıyorlar.

Ama dînin roğru yolundan sapan, türlü zevkler peşinde koşan ve geçici çıkarlar ardına düşen bu şaşırtıcılar da o büyük âlimlerin makamlarını iddiaâ ederlerse de bu iddiâlarını kabul ettirecek başka bir hüner gösterebildikleri görülmemektedir. Yalnız onların o büyük sözlerini dillerine dolayıp sözde onlara benziyorlar. Gerçekte ise yüz merhale uzak oldukları bir bakışta anlaşılır. Çünkü onların takva ve gerçek ilimlerinden bir zerreye bile sahip olmadıkları görülmektedir. Son günlerde sayıları yükselen bu türlü şaşırtıcılardan sakınmak gerektir.

Bunlara yaklaşmak sade zarar ve ziyandır. Zira pek çok kimselerin doğru inançlarını bozup değiştiriyorlar ve nice haramları âdetâ helâl derecesine kadar indiriyorlar.

Müslümanlığa uyan mü'minler Kur'ân ve sahîh hadîslerin açık ifâdesi ve gereği olan hükümleri kesin olarak kabul edip âlim ve canlı zümrelerce ilim ve doğrulukları kabul edilen büyük âlimlerin ve eski din adamları olan büyük müctehidlerin sözlerine güvenmeli ve vesvese ve zanlardan ibâret olduğu muhakkak bulunan parça parça yolları tamamen ve temelli bırakmalıdır.

peygamberlerin efendisi hürmetine cümlemizin yolunu Allah düzeltsin. Âmîn!

Sekizinci Fırka:

Bunların düşünceleri daha öncekilerin düşünme ve görüşlerinin ulaştığı o delillere ermiyerek yalnız Peygamber efendimizin ve kendisine önceden karşı çıktıkları halde sonradan tamamen tâbi olmayı tercih edenlerin durum ve davranışlarını dikkate aldılar. Bunların tasdik edip tabi olmalarına sebep olan delil ve alâmetleri anlayıp değerlendiremedilerse de bu çeşit delillerin varlığında şüphe etmediler. Bu şekilde bir müddet düşündükten sonra birbirlerine dediler ki: «Bu zâta iman edip tabi olanlar şüphesiz hep akıl ve fikir sahibi olup gerçeklere delil bulma ve doğru işlere teşebbüs ve kavrama kabiliyetindedirler. Biz görüyoruz ve iyi bi-

liyoruz ki, bunlar önceleri peygamberi tasdik etmeye yanaşmıyarak onu yalanlamakta ısrar ediyorlardı. Hattâ akraba ve arkadaşları da bu noktada birleşmiş ve bütün kabilesi onun aleyhine ayaklanmıştı. Her yönden kendisini güvenilir bir kimse olarak tanıdıkları halde ortaya attığı peygamberlik dâvâsında yakasına yapışmalarına cür'et etmelerinin aslı da sırf onların put ve inançlarına hakaret ve o cahilce yolu bırakmadıkları için akıl ve fikirlerini sapıklık ve anormallikle vasıflandırmasıydı. Onun bu dâvâsına pek çok içerlediklerinden dönmesini defalarca kendisine teklif ettiler ve bu hususta her türlü tedbire başvurarak bir aralık hayallere kapıldılar ve tahrik edip kandırmağa kalkıştılar, eğer o dâvâdan dönecek olur ise mallarına kendisini ortak edip her kimin kızını isterse hemen vereceklerini ve onu başlarına reis yapacaklarını da söylediler. Fakat bunların bu şiddetli uzaklaşmaları ve sakınırcasına hareketleri çok sürmedi. Zira gördüler ki, onun dâvâsı pek ciddî olduğundan onların ne düşmanca davranışları önledi ne de o va'dleri kendisini yolundan dönmeye yanaştırabildi.

İşte bunun üzerine o hasımlar atalarından kalma ve alışageldikleri âdetlerini ve eski inançlarını bırakıp değiştirmeğe başladılar. Halbuki içlerinde eski peygamberlerden kalma ve onlara nisbet edilen bir takım kitap ve dinlere bağlı olanlar da vardı. Bunlar da ellerindeki kitapları bırakarak onun dinine boyun eğdiler. O eski inançları sebebiyle gösterdikleri yersiz şiddet ve taassuplarından da eser kalmadı. Hattâ bu durumlarına şaşıp da nasıl olduğunu soranlara karşı itiraf ederek derlerdi ki: «Biz o kitaplarda âhir zaman peygamberinin alâmet ve vasıfları hakkında açıklanan şeylerin hepsini bu yüce zatta gördüğümüz için büyük dâvâsında haklı olduğunu iyice anladık da artık onun sözlerine uyarak eski dinlerin hükmü kaldırılan büyük bir kısmını bırakmak zorunda kaldık.»

İnsanların alıştığı âdetlerini bırakmaları ise çok zor olduğu için öyle kesin ve kuvvetli bir sebep bulunmadıkça onları bırakabileceklerini kimse zannetmez. Bilindiği gibi eski dinlerden kalan dînî hükümleri bozmaları da Allah tarafından gönderilen bir zat vasıtasiyle emredilip rızasına uygun bir durum olduğu anlaşılmadıkça kabul edilemez. Çünkü bu hususta doğacak dünya ve âhiret intikamına lâyık olunacağı bir dine bağlı olanlarca bilinmektedir.

Demek oluyor ki, ona tabi olmaktan önceleri pek uzak bulunan akıl sahiplerinin sonradan iman edip ona tabi olmaya karar vermeleri muhakkak güvenilir açık delillerden ileri gelmektedir. Eğer gerçekten iç huzurunu ve aklın anlayışını gerektirecek kesin ve parlak delillere sahip olup da hak ve gerçeği iyice anlamış olmasalardı yakîn dairesinin merkezi etrafında dönüp eski alışılmış âdetlerini bırakıp atamazlardı.

Bunların sıhhatli akılları bâtıl şeylerde ayak diremekten ve eskiden

beri iddiâ ettikleri zanları gereğince Allah'ın intikamına sebep olacak halleri seçmekten kendilerini men etmez miydi? Akl-ı selîm sahibi zayıf bir delile dayanarak kendisini büyük tehlikeye atar mı? Yahut sonu korkunç olan nefsânî arzularına düşkünlük gösterir mi?

Evet, insana bazan doğru olmıyan ve vicdana aykırı hareketleri yaptıracak nefsânî teessürler de musallat olur. Ama burada öyle bir teessür düşünülebilir mi? Yalanlamaya sebep olacak teessürler, dînî taassublar ve bin türlü câhiliyyet gayretlerini, onu tasdik edip tabi olmaya sebepler sırasında saymağa akıl müsait midir?

Böyle bir imkân iddiâsında bulunanlara biz akıllı gözüyle bakamazsak mazur görülmeliyiz. Zira akıllı insanların bulunduğu yol ve mezhebi koruyup savunmaya sebep olan teessür hallerini ona yıkmaya ve ondan uzaklaşmaya sebep kabul etmeye yeltenmek âdetâ delilik gibi bir şeydir.

Kısacası, İslâm dininin hak olduğu üzerinde birleşen akıllı kimselerin çok çeşitli olan delillerinin hep bir sonuç üzerinde birleşmesi insaf merkezinde bulunanlar için bayağı başlıbaşına açık bir delildir ki, onunla Hz. Muhammed'in iddiâsının doğruluğu sonucuna varmalarının pek doğru ve kolay bir yol olduğu şüphesizdir.

Çünkü âdet ve inançlarına şiddetle bağlı oldukları bilinen akıllılar sınıfının sebepsiz yere din ve yol değiştirmede birleşmeleri ve ortaya çıkardıkları delillerin hep tesâdüfe bağlanması akıl nazarında imkânsız olan şeyi kabul etmekten başka bir şey değildir.

Binâenaleyh inadçılık ve kibirin en yüksek noktasına çıkmayan insan bunu caiz göremez ve mümkün olan şeyler sırasına koyamaz. Allah'a hamdolsun biz gerçekleri aramaktayız. İnadcılık ve kibirden ne kazanabiliriz? Şu halde madem ki, İslâm dinini inceliyen bu fırkaların birleşmesinden ve bunca delillerin çokluğundan bizce gerçekleşen parlak hakikate güvenmemize tesâdüf ve talih gibi zanna dayanan şeyleri engel kabul edemeyiz. Artık böyle bir peygambere iman edip ona tabi olmaktan başka bir kurtuluş yolu bulamayız.»

Sonunda bu fırka da hidâyet nuruna kavuştular, vesselâm!

Bu kıyası mantık kanunlarına uyduracak olsak özünü bir istisnâlı kıyastan ibâret buluruz ki, ikincinin zıddını istisnâ edince birincinin zıddını meydana getirir. Şöyle ki:

Eğer Hz. Muhammed peygamberlik dâvâsında haklı olmasaydı bu taassubla muhâlefet eden akıllı zümre onu tasdik etmede birleşmezlerdi. Bunca deliller de ortaya çıkmazdı. Halbuki böyle bir birleşme ortadadır ve deliller de göz önündedir. Binâenaleyh onun haklı olduğunda da şüphe yoktur.

Bu anlattıklarımızdan anlaşılıyor ki, bu fırkanın da imanı taklide dayanmayıp, akıllı zümrelerin belli durumları ile sonuca varmaya dayanan gerçeklerdendir.

Sekizinci Fırka:[96]

Şurası unutulmamalıdır ki, maddeciler şu âlemin asıl maddesinin ezelî ve yaratılmamış olup, görülen çok güzel şekilde meydana gelmesi,

96. Mütercimin, önce Tercümân-ı Hakikat gazetesinde yayınlanmak üzere göndermiş olduğu mukaddime ile beraber muhterem Ahmed Midhat Efendiye sunulan mektup, kitabın aslının önemini açıklamakta ve bundan önceki kısmın bir özetini vermekte olduğu için onu da buraya almayı uygun gördük:

Bilindiği gibi ilim ve sanat ilerledikçe müslümanlığın hakikatleri aydınlanmakta ve böylece Avrupa'lı hikmet ve fazilet sahibi âlimler, müslümanlığın güzel taraflarını günden güne anlamakta ve hattâ içlerinde onun hakikatini tamamen kavramak arzusuna kapılanların da pek çok olduğu işitilmektedir.

Yaratılışları sebebiyle böyle bir arzuyu vicdanlarında hissedenler tabiî olarak hakikatleri arama vâsıtalarını elde etmekten geri durmazlarsa da bizim de dilimiz döndüğü kadar bu hakikat feyzine susayanlara yardımda bulunmamız en belli başlı vazifelerimizdendir.

ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ
بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

«Ey Resûlüm, insanları Kur'ân'la, güzel söz ve nasihatla Rabb'inin yoluna dâvet et. Onlara karşı, en güzel olan bir mücâdele ile mücâdele yap. (Sonradan bu büyük vazifeler, İslâm âlimlerine serilmiştir.) Şüphe yok ki, Rabb'in, yolundan sapanı en iyi bilendir ve O, hidâyete kavuşanları da en iyi bilendir.» (Nahl sûresi, âyet: 125) âyetini tamamen okuyup mânâsını düşünenler ise bu mukaddes vazifeyi yerine getirmekte bir dereceye kadar kusur etmekte olduğumuzu kabul etmek zorunda kalırlar. Sanki matbuat sayesinde dünyanın her köşesine ilmi yayıp hakikatleri ulaştırmak çok kolay olan ve çeşitli milletlerde eski taassublar, gittikçe yok olmaya yüz tutarak insaf alâmetleri ile yükselme ve ilim eserleri görülen böyle bir asırda kurtarıcı İslâm inançları makul ve açık delillerle kuvvetlendirilip dinimizin esaslarındaki yüce meziyetler ve sayısız güzellikler muâsır ilimlere uydurularak hakikat nurlarının etrafa yayılması az bir emekle mümkün olacak ve sınırsız faydaları gerektirecek bir şey olduğu halde henüz tamamiyle gerçekleşmemiştir.

Yakın zamanlarda Trablus-Şâm'ın büyük âlimlerinden Hüseyin el-Cisr Efendi adlı zat (hamdolsun) iyi bir çığır açarak bu vazifeyi yerine getirmeye gayret göstermiş ve arapça olarak «er-Risâle el-Hamîdiyye fî Hakikati'd-Diyâne el-İslâmiyye» kitabını yazıp insanlık âlemine yâdigâr etmiştir.

Hakikaten bu değerli kitabın tebrike lâyık ender eserlerden olması sebebiyle yüce halifenin kerâmetlerinden sayılabilecek ve yüce adına nisbet edilmek şerefiyle bir kat daha hayat verebilecek bir kitap olduğu en az bir gözden geçirme ile anlaşılır. Bu kitabın faydasını genişletmek arzusu ile şimdilik en mühim ve mutenâ kısımlarını âcizâne terceme edip maksadı açıklamak için gerekli tafsilâtı da ilâve ederek gazetenizde yayınlamak isterim. Eğer bu gönderdiğim parçayı basmak lûtfunda bulunduğunuzu görürsem geri kalanını da parça parça gönderirim. Bu vesile ile kitap diğer dillere de çevrilerek maksadın tam olarak hâsıl olmasını umarım.

Bu değerli kitapta Peygamber efendimizin peygamberliğini açıklamadan önce

sırf unsurların birleşmesinden ve tabiat kanunları gereğince aralarında vukubulan tesir ve tessürden ileri geldiğini iddiâ ederek Allah'ın varlığını (hâşâ) inkâr ettikleri için Onun mânevî katından gönderilen yüce peygamberleri kabul etmezler.

BU FIRKANIN, Hz. PEYGAMBER'İN DÂVÂSINI ve DİĞER İNSANLARIN ONA TABİ OLMASININ SEBEPLERİNİ ARAŞTIRMALARI

Ancak bunların akıllı olanları Hz. Muhammed'in peygamberlik dâvâsına kalkışmasiyle bütün insanlar tarafından baştan yalanlanıp da sonradan yüce dâvâsının doğruluğuna şahâdet eden kesin harikalar ve parlak şâhitler dikkat nazarına alınarak hemen kabul edildiğini ve binâena-

---

Mesnevî tarzında bir temsil verilmiş ve aşağıdaki hikâyenin pek açık ve etraflı olarak tasvirini ifâde eden belâğatli bir makâle ile söze başlanmıştır. Şöyle ki:

Hakikatleri bilen bir padişah, mevcut kanunları değiştirip, günün ihtiyaçlarına göre yenilemeye memur olarak yüce fermanı elinde bulunan ve insanlar arasında doğrulukla tanınan olgun bir zat gönderir ve bütün milletler onu kabul etmek hususunda bir çok fırkalara ayrılırlar. Bir takımı sırf o pâdişahın yazısını veya tuğrasını tanıdıkları için hemen kabul eder, diğer fırkalar da derece derece kimisi, o gelen zâtın doğruluk halini bildikleri, kimisi padişahın husûsî hazinesinde saklanan nefîs nimetlerden arzu ettikleri şeyleri hemen huzurlarına getirebildiğini gördükleri, bir takımı bundan önce gelen fermanlarında yüce pâdişahın böyle bir kanun yenileme ilânını işitmiş bulundukları ve bazısı da o yapılmağa başlanan yüce kanunların her yönden mükemmel olduğunu sezdikleri için pek çok incelemeye lüzum görmiyerek ona tabi oldular.

İçlerinde yalnız bir fırka, zâten o yüce pâdişahın saltanatından ve hattâ varlığından da habersiz oldukları için yüce katından adam gönderilmesi iddiâsı tabiî olarak bunlarca esassız görünüyordu. Ancak bu fırka milletlerin onun vasıtasiyle kendilerine duyurulup telkin edilen bu fermana bağlanıp tabi olmaları sayesinde emniyet ve düzeni bozacak durum ve âdetleri bırakıp medeniyet saadetini elde ettiklerini görünce o yeni kanunların böyle bir hârika şeklinde umûmî terbiyeyi doğurmasına hayret ederek dikkat gözleri açıldı ve bu büyük inkılâbın sebeplerindeki eşsiz tesirleri görüp, eskiden varlığından habersiz oldukları yüce padişahın ne kadar büyük ve muktedir olduğunu da şimdi anlamaya başladılar. Adâletli ve mukaddes kanunları yaymaya vasıta olarak gönderdiği o mübârek zatın da yüce kadrini sezdiler ve eski kanaatlerindeki hatalarını görerek durumun hakikatini ve tafsîlâtını inceleyip araştırmak zorunda kaldılar. Bu vesile ile de gerek işin esasındaki ve gerekse teferruâtındaki şüpheleri ortadan kalkarak onlar da adâlet ve medeniyet nurlarını alabildiler.

İşte bu özeti, gereği gibi genişletip açıkladıktan sonra kitabın yazarı güzel temsillerle dolu olan bu hikâyeyi Peygamber efendimizle kendisine iman edip tabi olan ümmetinin türlü sınıflarına pek güzel ve makul bir şekilde uydurup işin hakikatini açıkladıktan sonra İslâm dininin usul ve fürûundaki yüce güzelliklerle sayısız faydaları madde madde izah etmiş ve sonuncu fırka ile kasdedilen maddecilerin ve tabiatçıların tam olarak nasıl irşâd olunbileceklerini açıklamak maksadiyle âlimce ve fevkalâde insaflıca bir mukaddime hazırlamıştır ki, bu konu onunla başlamaktadır.

leyh çeşitli milletler arasında tam bir birlik hâsıl olarak hepsinin de eski âdet ve alışılmış inançlarını bırakıp, yardımcısı bulunmıyan ve tek başına yıllarca kendisine karşı muhâlefette direnilen o ümmî peygambere uyup, getirdiği yeni dine tabi oldukları için insanlık âleminde büyükçe bir inkılâb meydana geldiğini haber aldılar ve artık bu acayip husus nazar-ı dikkate ve kafa yormağa değerbüyük bir şey olup sebeplerini araştırmak ve işin hakikatini inceleyip, acabâ yakîne dayanan düşüncelerle mi, yoksa zanna dayanan hayallerle mi meydana geldiğini anlamak gerektiğini farkettiler. Birbirlerine dediler ki: «Bu yeni olay pek önemli bir şeydir. Biz ise şu kâinatta görülen normal şeylerin bile gerektirici sebeplerini, hakikat ve gayesini araştırmaktayız. Kesin olarak biliyoruz ki, âlemin maddesinin çeşitli suret ve sayısız eserlerinden her birinin hususî bir esası olup onu gerektirdiği gibi insanlık âleminde görülen inkılâb da mutlaka kuvvetli ve gerektirici bir sebebe dayanarak vukubulur.

Bu halde umûmî insanlık tarihinde benzeri bulunmıyan büyük bir inkılâba sebep olan, bu uyup tabi olmanın gerçek esasını kestirmekte zan ve tahminle yetinip de Hz. Muhammed'in ortaya attığı şu dâvânın sırf başkanlık kazanmaya kalkışmaktan ve bütün akıllı kimselerin kendisine tabi olmasının da zanna uymaktan ibâret olduğunu söyliyerek işin hakikatini araştırıp incelemeye yanaşmamak bize yakışmaz. Bilâkis tarih felsefesi kullanarak bu inkılâbın gerektirici sebeplerini araştıralım ve tek başına ummî bir zâta bunca akıllı kimselerin bağlanmasının sebebini anlayalım. Çünkü Hz. Muhammed'in, bu dâvâya kalkışmasını başkanlık kazanmak sebebinden ibâret kabul edersek sayısız insan topluluklarının eski âdet ve inançlarına şiddetle bağlı oldukları halde kendisine bağlanıp tabi olmalarının da sırf hatırını gözetmek maksadına bağlı olduğunu iddiâ edebilir miyiz? Elbette edemeyiz. Zira atalardan kalma âdetler ve eskiyip sağlamlaşmış inançlar için halkın mâlûm olan taassubunun öyle hatır gütmek gibi kesin bir fayda vermiyen bir düşünceye dayanılarak fedâ edilemiyeceği şüphesizdir.

Hattâ yalnız kendi millet ve kabilesinin ilerde olacağı umulan halkın başkanlığına ortak olmak ümidiyle taassublarını bırakmış olduklarını söylemek de doğru değildir.

Çünkü baştan en çok muhâlefet eden onlardır. Hattâ ona tabi olan ashâbına, onların pek çok eziyet etmesi sebebiyle Medîne'ye hicret ettikten sonra karşısına geçerek savaşanlar da yine onlardır. İçlerinden ilk zamanlarda kendisine tabi olanlar pek azdır. Gerisi ona yardım edenlerin çokluğundan ve kesin zaferini gördükten sonra iman edip tabi olmuşlardır. Bu bakımdan onların taassubu bırakmaları şöyle dursun herkesten daha çok düşmanlık gösterdikleri ortadadır. Fakat bunun aksi kabul edilse ve hattâ yalnız başlarına bir kabilenin müslümanlığı desteklemeye

kalkıp bu konuda taassub gösterdikleri de iddiâ edilse büyük toplulukların kuvvet ve iktidarlarına karşı ne kadar tesiri olabilirdi? Bu kadarcık nüfuz ve taassub gücüne güvenerek bütün dünya halkının sınırsız saldırılarına karşı koymak fikrinde bulunmak, insanların en akıllısı hakkında düşünülemez. Yine türlü insan topluluklarının, Hz. Muhammed'in yüce saltanatı kuvvetlendiği zaman verdiği meyvelerinden faydalanmak arzusuyla tabi olduklarını da kabul edemeyiz. Çünkü onun ilerde dâvâsı gerçekleşerek saltanat kazanacağı kimin mâlûmu olabilirdi? Halbuki tek başına bulunup zafer ve istilâ sebeplerinden mahrum ve bütün halk kendisini inkâr edip eğlenceye almakta birbirini takip etmekte olduğu görülen ve peygamberlik dâvâsında doğru olmadığına inanılan bir zatın sözüyle binde bir ihtimale dayanılarak ilerde olacak geçici meyveler uğruna rahat ve huzurunu bozmak ve eskiden beri alışılmış bulunan âdetleri ve iki cihanın saâdetini sağlıyacağı zannedilen inançları fedâ etmek hiç bir akıl sahibinin kârı olmadığı için bu şıkkı kabul etmek, bir çok milletleri delilikle itham etmek demek olacağından biz bu ahmaklığı kabul edemeyiz [97].

---

97. Gerçekten Peygamber efendimizin eğer Allah'ın

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ
فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ

«Ey şanlı peygamber, Rabb'in tarafından sana indirileni tamamen tebliğ et. Eğer tebliği tam yapmazsan, Allah'ın elçilik görevini yerine getirmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır.» (Mâide sûresi, âyet: 67) âyetiyle müjdelenen ilâhî himâyesine dayanması ve şahâbenin de

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ
فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ
الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا

«Sizden iman edip de salih ameller işleyenlere Allah şöyle va'd buyurdu: Yemin olsun ki, kendilerinden evvel gelen İsrâil oğullarını nasıl kâfirlerin yerine getirdi ise, onları da kâfirlerin arâzisine hâkim kılacak ve onlara, kendileri için seçtiği İslâm dinini kuvvetlendirip icrâ imkânı verecek, onları korkularının arkasından muhakkak emniyete kavuşturacaktır.» (Nûr sûresi, âyet: 55) âyetinin kesin mânâsına kuvvetli inançları bulunmasaydı 15 yıldan fazla müddet içinde sayısız müşküllere göğüs geremez ve dini yaşatıp inad edenleri yok edinceye kadar mal ve canlarından başka delil ve şâhide lüzum yoktur.

Gelelim şu uymaya, sebebin korku olmak ihtimaline: Bu da düşünülemez. Çünkü önceleri desteksiz ve arkadaşsız bulunduğu için ondan kimsenin korkmasına sebep yoktu. Evet, tam başarıya ulaşıp tabi olanlar çoğaldıktan sonra heybeti gönüllere yerleşti. Fakat en az korkusu yok iken kendisine iman edenlere ne diyelim? Düzgün ve büyüleyici sözlerle halkın aklını fethederek yalancı delilleri kabul ettirebilmesi de makul değildir.

Hele kendisine uyanların hepsi dâvâsının doğruluğuna aynı şekilde delil bulmuyorlar. Gördükleri deliller arasında kimsenin rolü ve meydana getirmeye gücü bulunmıyan deliller de vardır. İnsanlar arasında ellerde dolaşan semâvî kitaplar ve eski peygamberlerin eserlerinde anılıp anlatılan peygamberlik alâmet ve şâhitlerini kendisinde meydana getirmeğe de güçü yeterdi denebilir mi? Bu hususun çalışmakla ve istiyerek olmadığı açıkça ortadadır.

Halbuki bu alâmetlerin hepsi yüce zâtında görülmüştür. Bu da tevâtürle sâbittir. Yine câhiliyye milleti içinde yetişmiş ümmî bir zâtın büyük fesâhat ehlinin ve koca filozofların âciz kaldıkları bunca fazilet sıfatlarını Kur'ân'da toplayıp da dâvâsının doğruluğuna delil göstermeye

---

(Yukardaki birinci âyet hakkında Beyzâvî'de Hz. Enes b. Mâlik'ten şöyle bir rivâyet vardır: Önceleri Peygamber efendimiz geceleri kendisini sahabeye bekletirmiş. Bu âyet nâzil olunca mübârek başını çıkarıp

أَيُّهَا النَّاسُ انْصَرِفُوا فَإِنَّ اللهَ قَدْ عَصَمَنِي «Ey eshâbım, artık gidiniz, size hâcet kalmadı. Rabb'im beni koruyacak.» buyurmuştur.

Allah'ın ikinci âyetteki va'dini yerine getirdiği de mâlûmdur. Çünkü müslümanlar hulefâ-i râşidîn zamanlarında bütün milletleri yenerek büyük ve hârikulâde zaferler kazanmışlardır.

Bu bakımdan gaybdan haber vermiş olması sebebiyle bu âyet de peygamberliğin sübûtuna ve ayrıca hulefâ-i râşidînin halifeliklerinin sahîh olduğuna delâlet eder.

Şu

وَلَيَنْصُرَنَّ اللهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ

«Muhakkak ki Allah, dinine yardım edene yardım edecek, zafer verecektir. Şüphe yok ki, Allah çok kuvvetlidir, her şeye galibdir. Onlar o mü'minlerdir ki, eğer kendilerini yeryüzünde iktidar mevkiine getirirsek namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve fenâlıktan da alıkoyarlar. (Hacc sûresi, âyet: 40-41) âyetleri de bunun gibi o müjdeleri tamamen taşımaktadır.)

Onların şerefli gidişlerinin tafsilâtını ve bilhassa Peygamber efendimizin vefatının arkasından arap kabilelerinin farz olan zekâtı inkâr ederek dinden dönmeleri üzerine Hz. Ebû Bekr'in okuduğu belâğatli hutbeyi ve diğer ashâbın ona uyarak gösterdikleri azimli hareketlerini okuyanların, bu konuda zerre kadar şüphesi kalmaz.

gücü yetebilir miydi? Hem de öyle bir zâtın devletlerin kanunları ve milletlerin ilimleri mâlûmu değilken güzel düzen ve mükemmelliğiyle filozofların ve fazilet ehlinin akıllarını şaşıran bir din meydana getirmeye ve dünyanın belâğat ehlini en kısa sûresini taklid edebilmekten âciz bırakacak hikmet dolu bir kitap hazırlamaya gücünün yetmesini de akıl mümkün görür mü? Bu âcizlik ve şaşkınlık ise inkâr kabul etmez.

Fakat belâğat ehlinin bir kısmı âcizliklerini itiraf ederek iman etmişler, bir takımı da utançlarından kendilerini mahvedinceye kadar sayaşmaya devam etmişlerdir. Eğer taklid etmek bunların gücünün üstünde olmasaydı kendilerine teklif edilen bu kolay işi yaparlar da evlerini yıkıp ocaklarını söndüren büyük savaş belâsına sürüklenmezlerdi.

Bazı kimseler bu âcizlik durumunu tereddüt kaplamasına dayamak isterler. Güya Hz. Muhammed'in arap edip ve şâirlerine «Siz, Kur'ân'ın en kısa sûresini bile taklid edemezsiniz.» demesiyle onlara tereddüt yerleşip kendilerini, gerçekten âciz kabul etmişler de bunun için âciz kalmışlar. Tereddüt hükümlerinin insan aklına tesir ve galebesi ise inkâr kabul etmezmiş.

Fakat sağlam akıl sahipleri bu iddiâyı da makul görmezler. Çünkü akıl sahiplerince sâbit ve belli olan, zanna dayanan fiillerin yalnız bir iki cemaat hakkında bazı hallerde ve nihâyet birkaç ay hüküm sürebilmesidir. Yoksa böyle çeşitli insan toplulukları üzerine her toplantıda 20 yıldan fazla ve hem de zan sebeplerinden uzak mesafelerde bulunan belâğat ehlini de sadece durumu sormaları ile hazır olan dinleyiciler gibi âciz ve hayrette bırakacak derecede tereddüt ve korkunun mahkûm etmesine dünyada bir örnek bulmak imkân dairesinin dışındadır.

Görünüşte kuvvetli bir sebebe dayanmadan zan gücünün akıl gücüne böyle umûmî ve devamlı bir şekilde musallat olabilme durumuna sahip olmadığı apaçık ortadadır.

Birbirini takib eden fikirler eşyanın hakikatini keşfedip dururken üzerinden yıllar geçen zannî işlerin olduğu gibi kalması mümkün olabilir mi? Evet, insan fertleri hep ileri gitmek ve kimsenin ulaşamadığı bir gerçeğe ulaşarak emsalsiz bir fert olmak arzusundadır. Hattâ bu sayede zanna dayatılan nice hakikate aykırı şeylerin aslı sonradan anlaşılmıştır.

Halbuki İslâm dininin esasını sarsmağa pek hevesli bulunan bu kadar muârızlar işin hakikatini anlayıp açıklamak hususunda dakika bile geçirmeyerek yüzyıllrca çalışmışlarken içlerinden hangisi Kur'ân'ı taklid edebilmiştir?

Artık edebiyat otoritelerinin bu konudaki âcizliklerinin zanna da-

yanmayıp gerçek bir âcizlik olduğu zamanla gereği gibi anlaşılmış olduğu için bunun aksine söylenen sözler safsatadan ibâret kalır. Esasen dışardan kuvvetli bir sebebe dayanan zannî hükümlerin umûmîlik ve devamlılıkları olabilir. Nitekim görmek ve düşünmekle yer kürenin durup gök yüzünün döndüğü kuvvetle kabul edilmiş ve son devir âlimlerinin hakikatleri anlamasına yardım eden gözlem âletlerinin mükemmelliği bulunmadığından eski astronomi âlimleri, güneşin sâbit ve dünyanın hareket etmekte olduğunu anlıyamıyarak hakikate aykırı olan zanlara kapılmış ve bunca yıllar bu durumda kalmışlardır.

Fakat Hz. Muhammed'in: «Siz Kur'ân'ı taklîd edemezsiniz.» demesi bütün şâir ve yazarlara, âcizlikleri yok iken kendilerini âciz zannettirerek bu zannın devamını gerektirecek kadar kuvvetli ve tesirli bir şey değildir. Bunda şüphe yoktur.»

İşte maddecilerin aydın düşünce sahipleri bu şekilde ihtimalleri birer birer inceliyerek Hz. Peygamber'e uyanların yanılmalarına sebep olabilecek bir şey bulamamış ve tam bir araştırma sonunda böyle bir yanılma sebebinin bulunmak ihtimali olmadığına da aralarında karar vermişlerdir.

BU FIRKANIN BÜTÜN HAKİKATLERİ ANLAMAMIŞ OLMASI ve ÂHİRET DURUMLARININ DA BU HAKİKATLER ARASINDA OLMASI

Bundan sonra: «Acaba bizler aklımızla elde edip zihinlerimizde tasavvur ettiğimiz eşyâ şekillerinin hakikat ve zatlarını iyice kavrıyarak her şeyi mükemmel bir şekilde bilebilir miyiz?» diye kendi bilgilerini yoklamaya kalkışarak ve biraz düşündükten sonra insafla dediler ki: «İnsanlık şerefi hakkı için, biz düşünmekte olduğumuz eşyanın bütün hakikatlerini tamamiyle bilemeyiz. Hattâ hep görmekte olduğumuz şu madde âleminin tabiat kanunlarından pek çoğunu önceden bilmiyorduk, bunlar birer birer meydana çıkmakta ve yeniden yeniye bulup anlamaktayız. Bu durumda bildiğimiz şeyler, bilinmeyen hakikatler yanında ancak denizden bir damla kadar olabilir. Durumumuz bu ve biz hakikatleri anlamak hususunda bu kadar düşük durumda, hâlâ düşündüğümüz şu beş duyu ile kavranan kâinâtın bütün hakikatlerini kavramağa gücümüz yetmemekte iken, bu âlemin dışında bizim farkedemediğimiz başka bir âlemin bulunmadığına nasıl hükmedebiliriz? Evet, mümkündür ki, böyle bir ebedî âlem bulunup, bizim düşünce ve emellerimiz bu maddî âleme bağlı ve buraya harcanmış olduğu için bizim gibi kimselerce bilinmeyebilir. Çünkü başka bir âlemin bulunduğuna delâlet eden bir delil görmediğimiz ve diğer vâsıtaların biriyle o âleme geçmek mümkün olmadığı için gerçekten onun varlığını bilmiyoruz.»

BU MADDECİLERİN BEŞ DUYU ile KAVRANAMIYAN ŞEYLERİ KABUL ETMELERİ ve TABİAT ÂLEMİNİN DIŞINDA BAŞKA BİR ÂLEMİN OLAMIYACAĞINI SÖYLEMELERİ

«Fakat elektriğin bulunup varlığının kabul edilmesinden önce onu düşünen ve deneylerle tesirleri gerçekleşmeden evvel tamamen kabul eden var mıydı? Halbuki bu, tabiat âleminden bir şeydir. Bununla beraber hâlâ onu gözlerimizle göremiyoruz. Sadece tesirlerini duymakla varlığını kabul ediyoruz. Demek ki, biz beş duyunun biriyle kavrıyamadığımız şeylerin varlığını kabul etmeme iddiâmızı da gözetip koruyamıyoruz. İhtiyaç ânında bozuveriyoruz.

Esîr maddesini de gözümüzle göremediğimiz ve hattâ hiç bir duyumuzla kavrıyamadığımız halde ışığın hakikatini anlamaya muhtaç olduğumuz için esîrin varlığını kabul ediyoruz da ışığın bütün kâinâta nüfûz eden bu maddenin hızlı titreşimiyle meydana geldiğini söylüyoruz. Yalnız göz âletleriyle kavrıyabildiğimiz mikroskobik varlıklar da ortadadır. O halde duyularımızın, vâsıtalarla da kavraması mümkün olmıyan bir çok şeylerin varlığı mümkündür. Bu madde âlemi hakkındaki kavrayışlarımız bu durumda olunca, bunun ötesinde madde olmıyan bir çok şeyler bulunup da onların başka bir duyu ile kavranabilmesi sebebiyle bizim bilgimizin dışında kalmış olması niçin mümkün olmasın?

Artık haksızlığı bırakıp insafa sarıldığımız takdirde hakikat bilgisinde eksikliğimizin çokluğunu, bulduğumuz ilim vâsıtalarının da yetecek derecede olmadığından kavrıyamadığımız daha bir çok hakikatlerin olabileceğini kabul etmek zorunda kalırız.

«Bu tabiatın dışında başka bir âlem olamaz.» demek pek baştan savma ve tahmînî bir sözdür. Belki tabiatın öbür âleme olan bağlılığına delilimiz olmadığı için o âlemin varlığını isbat etmeye lüzum göstermek gerekir. Bulamamak onun yok olduğunu gerektirmez. Mümkündür ki, böyle bir âlemin varlığına bir delil bulunup da biz onu bilmiyebiliriz. Bizden önceki tabiatçılar da ömürleri boyunca şimşek ve gök gürültüsü gibi atmosfer olaylarının sebep ve hakikatlerini keşfedemedikleri halde biz sağlam deliller ele geçirerek durumun hakikatini anladık.

Şu halde bizim bilmediğimiz gayb hakikatlerinin varlığının mümkün olduğu inkâr edilemez ve Hz. Muhammed'in dâvâsı da mümkün olan hakikatler arasındadır. Biz hakikati bilip onun hak olduğunu kabul etmez ve dünya makamına kavuşmak maksadından ibâret zannederken, aslında o dâvânın doğru olmasına ve kendisine uyanların haklı bulunmasına hiç bir engel çıkmaz.»

BU FIRKANIN Hz. MUHAMMED'İN YÜCE DÂVÂSININ HAKİKATİNİ ANLAMAYA LÜZUM GÖRMELERİ

«Gerçekten müslüman topluluklarını İslâm dinine sürükleyen deliller gereğince Hz. Muhammed, şu âlemlerin Rabb'i ve yaratıcısı tarafından gönderilmiş olup da haber verdiği şeylerin hepsi gerçekleşiverirse —ki bunlar arasında insan fertlerinin öldükten sonra tekrar diriltilip bir araya toplanma zamanı gelerek hepsinin hayatı geri verilince onu kabul edenler ebedî mükâfata kavuşup inkâr edenler de çetin cezâya çarptırılacak, sözleri de vardır— Bu takdirde bizim durumumuz ne olur? Ömrümüzü geçirerek yalnız astronomi, meteoroloji, bitki ve hayvan ilimleriyle uğraşmamız ve az bir müddetten ibâret bulunan şu geçici hayat içinde nefsânî zevklerle vakit geçirmemiz neye yarar?

Bayağı ve geçici şeyleri alıp büyük ve ebedî olanı bırakmış, لَقَدْ خَسِرَتْ صَفْقَتُنَا *«Bu alışverişten zararlı çıktık.»* sözünü hak etmiş oluruz. İşte böylece yanlış seçmeden sakınmamıza sebep ve saâdete elverişli gönlümüzü uyandırmaya teşvik eden madde şundan ibâret oluyor ki, Hz. Muhammed'e uyanların inandıkları âhiret âlemi gerçekleştiği takdirde aldanıp zarar etmek yalnız bize kalır ve pişmanlık gözyaşlarımız birer kanlı deniz olur.

Ama bizim dediğimiz gibi böyle bir dirilme ve toplanma olmıyacak olursa onlar ne zarar görürler? Nitekim bu dirilmeyi inkâr dâvâsında bulunanlar hakkında müslümanlardan biri:

قَالَ الْمُنَجِّمُ وَالطَّبِيبُ كِلَاهُمَا لَا يُحْشَرُ الْأَجْسَادُ قُلْتُ: إِلَيْكُمَا

إِنْ صَحَّ قَوْلُكُمَا فَلَسْتُ بِخَاسِرٍ وَإِنْ صَحَّ قَوْلِي فَالْخَسَارُ عَلَيْكُمَا

«Müneccimle tabib, ikisi de insan cesetlerinin haşrolunmıyacağını söyledi. Ben de onlara dedim ki: Haydi yanımdan def olun! Kabul edelim ki, sizin sözünüz doğru çıktı, ben, ne zarar ederim? Fakat benimki gerçekleşince sizin zarar ve mahvınız muhakkaktır.»" demiştir. Demek oluyor ki, akıl

---

98. Kitabın aslında لَنُبْعَثَنَّ الْأَمْوَاتُ şeklindedir. Mânâca bir fark yoktur. Ancak yukardaki şekli daha meşhurdur.

99. Bu kıta Hz. Ali'ye nisbet edilir. Fakat İmâm-ı Gazâlî, Usûl-i Erbâîn kitabında «Bir şâirin sözü» olarak almıştır.

Fir'avn'ın adamlarından, Hz. Mûsâ'ya iman eden zâtın Kur'ân'da anlatılan şu وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ «Bununla beraber eğer

ve ihtiyat kesin bilgi ve kanaat edinmeye girişmeyi gerektiriyor. Tâ ki şu hakikati anlıyalım ve hemen bildiğimize aykırı olan her işittiğimizi inkâra kalkışmıyalım.»

Kısacası bu şekilde düşünen maddeciler, Peygamber efendimizin ilâhî vahye dayanarak haber verdiği ebedî âlem ve âhiret hallerini, insafla düşününce imkânsız bir şey olmadığını itifar ettikleri ve onu kabul ederek tebliğ ettiği dînî hükümlere tamamen uyup hareketlerini uyduran müslümanların mutlaka sağlam ve zorlayıcı hakîkî bir esasa dayanmış olmaları gerektiğini yaptıkları araştırmalarla anladıkları için o sağlam esası aramağa ve onların delillerini inceleyip etraflıca araştırmağa tam bir dikkat gerektiğini hissettiler.

Böylece gelebileceği düşünülen tehlikenin önünü alarak en büyük saâdete sürükleyecek, yahut mevcut şüphelerini gidererek tuttukları yolu sağlamlaştırıp vicdanlarına rahatlık verecek olan bu inceleme niyetlerinin yalnız geçici meyveler elde etmeye yarıyacak olan ilmî ve fennî çalışmalarının yanında önem ve gereğini takdir edip pek kuvvetli bir hevesle müslümanlık hakkındaki kitapları incelemeye kalkıştılar.

Her şeyden önce inanç esaslarımızı ele alınca kendilerince kesin bilgi sırasına geçmiş ve apaçık hakikatler hükmünü almış bulunan tabiî ilimlere aykırı gördükleri İslâm dininin esaslarını özetliyerek bir sayfaya topladılar ki, bunların her biri bütün dinlerin sahiplerince kabul edilir ve bütün milletlerin dininin esasıdır. Özeti aşağıdakilerden ibâret olup ilerde birer birer aklî delillerle isbat edilecek ve bütün şüphelerin (Allah'ın yardımı ile) damar ve sinirleri kesilecektir.

Şimdilik maddecilerin garip buldukları bu esas meseleleri delilsiz olarak sıralıyalım:

KENDİLERİNCE İLK BAKIŞTA TABİÎ İLİMLERE AYKIRI GÖRÜNEN BİR TAKIM İSLÂM İNANÇLARI HAKKINDAKİ ŞÜPHELERİN GİDERİLMESİ

Bu kâinâtın mâhiyet ve şekilleri gibi asıl maddesi de yoktan var edilmiştir. Onu yoktan var edip de türlü eşyayı şu eşsiz düzen içinde ondan yaratan Allah, dilediği vakit hepsini yok etmeye de kadirdir.

İnsanı diğer hayvanlardan ayrı bir tür olarak yaratmış ve eşi ile beraber Hz. Âdem'i bir müddet cennette yerleştirip sonra hikmetleri gereğince yeryüzüne indirmiştir.

İnsanın ruhunun cesedine girmesiyle meydana gelen hayat, ruhun ayrılmasiyle ortadan kalkarsa da ruh ondan sonra yine baki kalır ve

---

söylediğinde) yalancı ise, cezası kendine Fakat doğru ise, sizi korkuttuğu azabın bir kısmı olsun, size isâbet eder.» (Mü'min sûresi, âyet: 28) sözü de bu şekilde pek insaflıca söylenmiş bir sözdür. Bunda şüphe yoktur.

idraki yok olmıyarak durumuna göre elem veya zevkle devam eder [100].

İnsan vücudu ölümle yok olduktan sonra asıl parçaları toplanıp eski şekline döndürülerek ruh tekrar girer. Sonra ömrü boyunca işlediği hayırlı amellerine göre sevap ve kötü amellerine göre de ceza görür. Bu sevap ve cezâ da cennet ve cehennem adı verilen iki yerde uygulanır ki, insanlar bu âlemin yıkılmasından sonra oraya geçecek ve ebedî olarak orada kalacaklardır. Âhiretteki elem ve zevkler de dünyada olduğu gibi ruh ve cesetçe duyulacaktır.

Diğer hayvanların da insan gibi ruhları ve yaşamalarına yetecek kadar idrakleri varsa da insanın akıl ve her şeyi kavramakla onlardan tam bir farkı bulunduğu için onlar, Allah'a ibâdet etmekle mükellef tutulmuştur.

Allah gözle görülmeyen bir çok nurdan cisimler yaratmıştır ki onlara «Melek» denir. Onları biz göremeyiz. Fakat bizim yapamadığımız şeyleri onlar Allah'ın izniyle yapar ve bazan insan şeklinde görünürler. Onların bir kısmı Allah ile peygamberleri arasında vasıtalık yaparak kitap indirip söz ulaştırma hizmetlerini şeref bilerek tam bir sadâkatle yerine getirirler.

İnsanların gözünden gizlenmekte ve garip şeyler yapabilmekte meleklere benzeyen bir takım cisimler daha yaratmıştır ki, onlara «Cin» denir. Fakat bunlar nurdan yaratılmış olmayıp, sırf hayra hizmet etmezler ve ilâhî hükümleri tebliğ etmede vâsıta olmazlar. Bizim üstümüzde gökleri yaratarak melekleri orada yerleştirmiştir. Göklerin üstünde «Kürsi» adında büyük bir cisim ve onun üstünde de ondan büyük bir «Arş» vardır.

Melekler kısa zamanda gökten yere inerler, yerde, gökte ve âhiret âleminde her ne olursa Allah'ın kaza ve kaderiyle yani, bilmesi, dilemesi ve yüce kudretinin nüfuz etmesiyle meydana gelir. «Levh-i Mahfûz» adında büyük bir cisim yaratmış ve «Kalem» vasıtasiyle bütün olacak şeyleri ona yazdırmıştır. Fakat bu durum bir ihtiyaca değil, gizli hikmetlere dayanır. Takdir buyurduğu şeyleri bizzat kendisi yaratır. O'ndan başka yaratıcı yoktur. Olayları sebeplere bağlamıştır. Binâenaleyh sebepsiz bir şey meydana gelmezse de bir şeyin var olmasını isteyince sebebini de yaratır.

Görülen durum ve eşyânın hiç biri tabiat tesiriyle meydana gelmez. Açık tesirlerin hepsi Allah'ın kanununun yürümesine dayalıdır. Bunun

---

100. Çünkü ölüm, ruhu ilgilendirmez. Belki felç gibi bedeni his ve hareketten mahrum eder. Binâenaleyh felç olanın, ne hale girdiğini anladığı gibi, ölü de o şekilde halini anlar. Fakat ölüm tam felçtir ki, kalbi ve bütün uzuvları kaplayıp bedenden his ve hareket belirtilerini tamamen ortadan kaldırır. Bu konu ve bununla ilgili olan berzah âleminin durumu İmâm Gazâlî'nin Usûl-i Erbaîn kitabında gereği gibi incelenip açıklanmıştır. Yazar da bu hususta güzel sözler söyliyecektir.

için bazan tam sebep bulunduğu halde netice değişik olarak zuhur edebilir ki, buna hâriku'l-âde adı verilir.

Allah'ın varlığı ezelî ve ebedîdir. Aslâ yokluk kabul etmez. Zâtında ve sıfatlarında benzeri olmayıp, kendisinden başka herşeyden müstağnîdir ve her şeyin O'na muhtaç olduğu meydandadır ki, bu sıfatına «samediyyet» denir.

Zâtının mâhiyeti ve mukaddes sıfatlarının hakikatleri bilinmez ve hiç bir şekilde sınırlandırılmaz.

Ezelî ilmi geniş, kudret ve irâdesi tam ve mükemmel olup ilim ve irâdesinin dışında hiç bir şey yoktur ve mümkün olan her şeye gücü yeter. Âcizlik ve eksiklikten uzak ve yüce zâtının bütün mükemmellikleri ezelîdir.

İşte müslümanlığın kabul ettiği bu inançları maddeciler görünce, kimisini tabiî ilimlerinin gerektirdiği kanaatlerine aykırı ve bir kısmını da kendi akıl ve idraklerine göre o ilimlerin delâletinden yoksun buldukları için İslâm dininin hakikatlerini incelemeye dair meydana gelen azimlerine bir gevşeklik gelerek hemen yalanlayıp inkâr etmeye karar vermek istedilerse de yukarda anlatıldığı gibi hakikatleri anlamadaki eksikliklerini ve hattâ maddî hakikatleri bile iyice kavramaktan âciz olduklarını henüz hatırlarından çıkarmamış bulundukları için doğru görüş ve ihtiyat kaidesini gözetmek lüzumunu göz önüne alarak, aslında feyz ve kurtuluş vesilesi olan azim ve çalışmalarından dönmediler. Onun gereğiyle amel etmek düşüncesinde sebat ederek, delilleri iyice inceleme yolunu görüşüp müzâkereye giriştiler.

HAKİKATLERİN MEYDANA ÇIKARILABİLMESİ İÇİN BİR İSLÂM ÂLİMİ BULUP ONUNLA KONUŞMAYA KARAR VERMELERİ

İçlerinden bir takımı: «İslâm'ın esaslarının neden ibâret olduğunu anladık ya, şimdi aramızda inceliyerek bir hüküm verelim.» deyip, müslümanların delillerine başvurmaya lüzum görmemek istediler. Fakat ekserisi bu sözü kabul etmedi. Bu şekilde araştırmanın o maksada yardım etmeyeceğini ve iyi bir sonuç elde etmeye hiç de yaramıyacağını kesin olarak bilip, işin hakikatini kavramanın mutlaka müslüman âlimlerinden bir zatla görüşmeğe ve onların delillerinin neden ibâret olduğunu anlamağa dayandığını söylediler. «Çünkü bir hükmün aslı bilinmedikçe hakikati aydınlanmaz. İhtimal ki, bizim zihinlerimizde ilk anda doğan mânâ onların kasdettiği değildir. Yahut da şu imkânsız gördüğümüz meselelerin bizim kavrıyamadığımız bir şekilde muâsır ilim ve fenne uydurulması mümkündür.» dediler. Artık bu kesin karar üzerine müslüman âlimlerinden bir zatla görüşerek, maksatlarını ve geçen müzâkerelerini ona açarak münâzara isteğinde bulundular.

Görüştükleri zat ise İslâm âlimleri arasında ilimce pek az ve anlayışça pek zayıf bir kimse idi. Onlara dedi ki: «Uygun olursa önce siz görüş ve kanaatinizi açıklayın ve bu kâinatın ilk var oluşunu ve sonradan türlü türlü oluşunun sebeplerini anlatın. Sonra da ben söze başlıyarak müslümanlığın ifâde ettiği inanç meseleleri ile sizin bilginizin arasını mümkün olursa birleştirivereyim. Yahut kanaatlerinizin bozuk ve zayıf taraflarını açıklıyarak sizi, o ilâhî hükümleri kabul etmek zorunda bırakayım. Yahut da münâzaraya elverişli bir şekilde delil getirip hakikatleri açıklayamazsam eli boş olarak münâzara alanından çekileyim.» [101]

---

101. Kitabın yazarının ilim ve mütâlaa bakımından eşsiz ve pek derin bir zat olduğu bu eşine rastlanmıyan ilmî eserinden ve Şam bölgesinin ve diğer İslâm ülkelerinin bütün meşhur ve büyük âlimlerinin belâğatli ve takdir edici takrizlerinden anlaşılmış bir durum olmakla beraber, bir tevâzu ile kendisini az bilgili ve kıt anlayışlı kimselerden sayması da büyüklüğünün bir alâmeti ve fevkalâde olgunluğunun başka bir büyük delilidir.

Fazilet ve olgunluk bakımından eksiklik hakikaten âciz mütercimin lâyık olan vasfı ve herkesle beraber kendinin de kabul ettiği bir hususudur.

Esâsen وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ «**Her ilim sahibinin üstünde bir âlim bulunması**» (Yûsuf sûresi, âyet: 76) Kur'ân'ın ifâdesi olduğuna göre yazar gibi faziletli zatlardan daha âlim kimselerin de dünyada bulunduğu inkâr edilemez.

Ancak büyük ilmî eserleri yaymakla İslâm dinine hizmet ve hiç olmazsa müslümanların inançlarını korumağa emek sarfetmek herkese nasib olmıyan büyük bir başarıdır ki, dünya ve âhiretçe buna denk olacak başka bir fazilet yoktur zannederiz.

Izhâru'l-Hakk yazarı Hindistan'lı Rahmetullah efendinin, eşsiz eserlerinden başka Avrupa gazetelerine varıncaya kadar İslâmın hakikatlerini yayıp onun güzel taraflarını avıklamaya özenmekte olan muhterem Cevdet Paşa'nın, bunca ilmî eserleri ortada olan faziletli Hoca İshak efendinin ve daha bazı büyük âlimlerin (Allah, emeklerini kabul buyursun.) bu büyük fazilette sivrilmiş olduklarını bütün âlem kabul ve itiraf eder.

Rahmetullah efendi, adı geçen eşsiz eserini birkaç dille hazırlamış ve sonradan arapça olarak yazdığı nüshası türkçeye terceme edilmiştir. İki cilt halinde Sahaflar çarşısında satılmaktadır. İçine aldığı konular, ehl-i kitâb âlimlerinin kabul etmek zorunda kaldıkları delillerle İslâmın hakikatlerini isbat edip onları susturmaktan ibârettir. Bu zâtın Hindistan'da kurulan büyük ve açık toplantılarda papazlarla olan münâzaralarda hepsini şaşkın bıraktığı gazetelerde ilân edilmiş bir gerçektir. Onlar tarafından çeşitli dillerde Londra ve Paris'te basılıp yayınlanan kitapların içine aldığı konularla kendilerini ikna edip İslâm dininin yüceliğini ve hak din olduğunu her yönden açıklayıp anlatmış olduğu büyük eserlerine dikkatle bakanlarca bilinmektedir. Uzun zaman Hindistan'da misyonerlik bozgunculuklarına sağlam bir engel teşkil edip sonradan Meke'ye gelmiş ve hâlâ orada oturmaktadır.

Ancak maddecilerle böyle enine boyuna münâzaraları içine alıp her türlü şüpheyi ortadan kaldıracak bir kitaba olan ihtiyacımızı tamamen karşılıyarak bu tarafı da tamamlamayı bu kitabın yazarı başarmıştır.

Bu değerli kitabı okudukça yazarını sevmekte, aklının kuvvetine şaşkınlık göstermekte ve muhterem Ahmed Midhat eefndiye kadir bilir yüce himmetlerinden

- ÂLEMİN ASLI VE BÜYÜME YOLUYLA ÇOĞALMASI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİ AÇIKLAMALARI

Onlar, o âlimin bu görüşünü kabul ederek dediler ki: «Tabîî ilimlerden çıkarılan görüşlerimizin özetini verelim: Şu âlemin aslında, yer ve gök cisimlerinin değişip teşekkül etmesinde bizden öncekilerin türlü görüşleri vardır. Fakat tecrübe ve delille bizim vardığımız kararlar şundan ibârettir ki, umûmî olarak kâinâtın var oluşu iki sebepledir. Biri «madde», biri de «kuvvet» yani o maddedeki harekettir. Bu madde ile kuvvetin ikisi de ezelî olup, birbirinden ayrılmaları düşünülemez. Madde, âlemin boşluğunu doldurup işgal eden esîrdir ki, «heyûlâ» da denir.[102] Bu ise pek ince ve ölçülemez, akıcı bir maddeden ibâret olarak düşünülebilecek kadar basittir.

Kuvvet de bunun zatça birbirine benzer, sıfatça zıd ve şekilce değişken olan atomlarının normal hareketlerinden ibârettir. Bu hareketin sebebi de ancak kendisidir. Dışardan bir emre dayanmamaktadır. Gök cisimleri olan yıldızlarla cansızlar, hayvanlar ve bitkilerden ibâret olan yer cisimlerinin hepsi, hareket etmesi vasıtasiyle bu maddeden meydana gelmiştir. Eşyânın, sebebinden doğması kabilinden olarak normal şekilde ondan ortaya çıkmıştır. Ne maddenin, ne de atomların hareketinin hiç bir şeyi yaratmakta kasd ve idraki bulunmaz. Maddenin atomlarının hususî şekillerde birleşmesiyle bir gaz maddesi meydana gelmiştir ki,

---

dolayı teşekkür borcunu ifâde etmekteyim. Bu muhterem zatın Müdâfaa adlı değerli eseriyle İslâm âlemine yapmış olduğu hizmetlerini takdir ederek iftihar ettiğimiz gibi اَلْفَضْلُ لِلْمُتَقَدِّمِ «Üstünlük daha öncekinindir.» ifâdesince Risâle-i Hamîdiye'yi de herkesten önce okuyup gözden geçirerek böyle değerli bir cevherden âlemi haberdar etmesi ve terceme ve yayınlamasına teşvik ve yardım ederek yayınlanmasına başlıca sebep teşkil etmesi sebebiyle Hz. Peygamber'in şefaatiyle de bahtiyar olduğunda şüphe etmeyiz.

Bir takım eğri büğrü görüşlüler, bu kitabın felsefe kaidelerinden ve tabîî ilimlerden bahsetmesini beğenmiyorlarmış. Bilmezler mi ki, camilerimizde okutulmakta olan Şerh-i Akâid de felsefe konularından bahseder? Son devir âlimlerinin yazdıkları kelâm kitapları da hep böyledir. Şerh-i Mevâkıf ve Mekasıd'da inkârcıların bin türlü şüpheleri nakledilip cevaplandırılmıştır. Zamanımızda ise tabîî ilimlerden doğan şüpheler o kadar yayılmış ve genişlemiştir ki, haberdar olmamış bir fert kalmamıştır. Kulaklarını tıkayıp da işitmemek, onun getireceği zararı önlemez ve apaçık belli şeyler hükmünü alan hakikatleri sadece inkâr edivermek müslümanlığa yardım sayılmaz. Kitabın sonunda sunulan takrizleri yazan bütün tanınmış arap âlimleri durumun hakikatinden habersiz midirler ki, hepsi içine aldığı konuları fevkalâde takdir ederek bu kitabı yüce pâdişahın zamanının büyük ve güzel eserlerinden saymışlar ve yüksek okullarda okutulmasını umûmî olarak istemişlerdir.

102. Atomu isbat eden tedkikçilerin, «Heyûlâ» kelimesiyle eski felsefecilerin kasdettikleri mânâyı anlatmak istemiyeceklerini söylemeye lüzum yoktur.

küçük cisimlerden ibâret olup, çekim kanunlarıyla toplanmalarından bir küre ortaya çıkarak kendi ekseni etrafında dönmeye başlamış ve diğer kanunlar gereğince alevlenerek güneşin hakikati meydana gelmiştir.

Güneşin dönmesiyle diğer yıldızlar ayrılıp her biri küre olarak teşekkül etmiş ve eksenleri etrafında dönmeğe başlamışlardır ki, üzerinde yaşadığımız dünya da böyle bir yıldızdır ve uzun zaman kendi ekseni etrafında dönünce kabuğu soğuyarak tabakaları ortaya çıkmış, maddesinin atomları da hareket, nisbet ve husûsî şekiller halinde birleşerek üç ana madde yani, madenler, hayvanlar ve bitkiler meydana gelmiştir. Jeolojik keşiflerle hayvan ve bitkilerin sonradan ortaya çıktığı anlaşıldı. Çünkü bu keşifler, ulaştığımız en son yer tabakasının hayvan ve bitki eserlerinden uzak olduğunu isbat eder. Bundan da anlaşılır ki, hayata elverişli cisimlerden hiç bir şey bulunmadığı halde yer kürenin üzerinden çok zaman geçmiştir. Sonra kimyâ çalışmaları ve yapılan keşifler hareket vasıtasiyle yerin atomlarının birleşmesinden 60 dan fazla unsur (element) çıktığı sonucuna bizi ulaştırdı. Bu unsurların da birleşip hususî nisbetlerde kaynaşmasından madenler ve canlı cisimler teşekkül etmiştir. İlk önce kimi katı, kimi sıvı bir çok unsurların birleşmesinden yumurta akı gibi bir madde ortaya çıkmıştır ki, bunun beslenme, bölünme ve doğurma gücü vardır. Biz ona «protoplazma» yani ilk yaratılan adını veririz. İşte bunun bölünmesiyle canlı cisimlerin kısımları meydana geldi ve bunların birleşmesiyle en basit bulunan hayvan ve bitki ortaya çıktı. «Hayat» dediğimiz şey ancak husûsî unsurların tesir, teessür ve kimyevî birleşmesinden teşekkül eder. Yoksa cisme giren bir şey değildir. Hayvanın bu hayattan başka ruhu da yoktur. Daha sonra dört tabiat kanunu vasıtasiyle hayvanlar ve bitkiler çoğalmağa başlamıştır:

1. Fertlerin farklılığı ki, her ferdin, aslına tam olarak benzeyememesinden ibârettir. Erkeklik ve dişilik de bu cümledendir.

2. Bu farklılığın yukardan aşağıya doğru geçmesidir. Fakat aşağıki tabaka başka farklılıklar kazanır ve fertler de şahıslar arasında dışardan gelecek kuvvetli ve zayıf müessirlere dayanıklı ve dayanıksız, kalıbına uygun olup olmamakta değişiklik olur.

3. Fertler arasında bakâ yönünden farklılık olması ki, bu kanunla zayıf, dayanıksız ve kalıbına uymayan fertler ölerek, bunların zıddı olanlar kalır.

4. Seçme kanunudur. Yani tabiat dâimâ her çeşidin mevcut fertlerinden daha güzel ve mükemmel olanını seçip korur.

Bu şekilde sürüp giden atomların hareketi, kanunların tesiri ve tabiî sebeplerle ana maddenin üzerinden milyonlarca yıllar geçerek hayvanlar ve bitkiler bu gördüğümüz mükemmellik derecesini bulmuşlardır. İnsan da bu hayvanlar cümlesinden bir çeşit olup tabiatın seçmesi sayesinde terbiyesi gelişerek şimdiki durumuna gelmiştir.

Hattâ maymuna pek benzediği için ikisi bir asıldan doğup da, insan, kazandığı gelişmeler vasıtasiyle insanlığın şartlarını elde ederek maymundan ayrılmıştır, denilse pek de yanlış olmaz. İnsan, hayvan çeşitlerinin en yenisi olup, ilk var olduğu zaman sınırlandırılabilir.

Ama diğer hayvanların var oluşunun, insanınkine göre birkaç milyon yıl eski olduğu anlaşılmıştır. İnsanın akıl ve idrâki ise, sırf hareket eden atomların ve birleşen unsurların tesir ve teessürü bakımından ana maddesinin hareketlerinden hususî bir harekettir. (Gerçi ana maddenin ve ezelî hareketlerin akıl ve şuuru yoktur.) Bu, tabiatın işi olan akıl ve idrak aynen diğer hayvanlarda davardır. Ancak onlarda bulunan akıl, insanınkine nisbetle pek azdır. Yoksa insan aklının mâhiyet ve hakikatçe hayvanlarınkinden farklı olduğu isbat edilmiş değildir.

Gelelim müslümanlıkta bulduğumuz diğer itikadî meselelere ki, insan fertlerinin öldükten sonra dirilerek cennet ve cehenneme ayrılması, melekler, cinler, gökler, arş, kürsü, levh-ı mahfuz ve kalem gibi gözle görünmeyen bir takım cisimlerin mevcut olması ve meleklerin bir çok büyük işler yapabilmesi gibi yukarda anılan bir kısım meselelerden ibârettir.

Biz bunları tabiî ilimlerimizin delâletinden hariç bulduğumuz için inanamayız. Belki bir kısmını kâinâtın tabiat kanunlarına aykırı gördüğümüz için imkânsız sayarız da hiç tereddüt etmeden onları inkâr ederiz. İşte bizim görüşlerimiz özet olarak bundan ibârettir. Bizim, yani tabiatçıların çoğunluğunun en son kararımız budur. Şimdi ey müslüman âlimi, sen de düşüncelerin ne gerektiriyorsa bize söyle. Senin sözünü tamamen dinleyeceğiz.»

İSLÂM ÂLİMİNİN, ÂLEMİN SONRADAN YARATILMIŞ OLDUĞUNU İSPATLAMASI

İslâm âlimi onlara dedi ki: «Siz ki, insanlık bakımından benim kardeşimsiniz. Gelip benimle görüşüp konuşmak istediniz. Zâten müslümanlık bize hak ve hakikati açıklamak hususunda hiç müsamaha etmemekle emrediyor. Bunca İslâm âlimleri arasından beni seçmeniz de bana bir kat daha istek verdiğinden, her şeyden değerli olan dinim hakkı için size gücüm yetiği kadar incelemeler göstereceğim ve hakkınızda sade iyilik ve hidâyete götüren en açık delilleri ortaya koyacağım. Fakat sizden taassub ve ısrarı bırakarak sözümü güzelce dinleyerek hakikati aramakta devam etmenizi ve kesin bilgilerinize aykırı olan sözlerimden ürkmeyerek insaf ve düşünceyi elden bırakmamanızı isterim.

Çünkü taassub ve insafsızlık, hakikatin meydana çıkmasına ne büyük engeldir. Gündüz güneşini gözlerimizden örtüp gizleyen kara bulutlar gibi onlar da basiret gözünü kör eder ve hakikat güneşini görüp

incelemeye mani olurlar. Bu iki düşük hasleti bırakarak kalb ve zihinleri esir eden şu zâlimlerin elinden kurtulmuşsanız ben size gündüzün ortasında görünen parlak güneş gibi İslâm dininin esaslarının sağlamlığını ve teferruâtının güzeliklerini açıklarım da şu inançlarınızın ne insan yaratılışına ve ne de medenî siyâset esaslarına uymadığını kendiniz hemen itiraf edersiniz.»

Böylece onlardan gerekli garantiyi aldıktan sonra söze başlıyarak dedi ki: «Ben bu açıkladığınız görüşlerinizde, dostça bir düşünme ile anladım ki, bunun esası hep âlemin ezelî olmasına inanmanızdan ibârettir. Çünkü bu inancınız, kâinâtı yoktan var eden ezelî bir yaratıcının varlığını anlamaktan sizi uzaklaştırıyor.

Bu inancınızla beraber, âlemdeki cisimlerin sayısız üstünlük ve alçaklıklara ayrıldığını görünce, bunların meydana geldiği ezelî bir maddeden doğrudan doğruya doğmalarının imkânsız olduğunu inkâr etmeye sağlam aklı olan hiç bir kimsenin yeltenemediğinden siz de kabul etmek zorunda kaldınız da o maddenin atomlarında ezelî bir hareket bulunması iddiâsına kalkışmak ve o derecelenmelerin de bu hareketle meydana geldiğini kabul etmek ihtiyacı hissettiniz.

Eğer siz de maddenin ezelî olmadığını anlıyarak yaratıcı bir tanrının yaratmasıyla meydana geldiğini kabul etmiş olsaydınız değişmelerini gördüğünüzde, «Maddenin kendisini yaratan Allah, değişmelerini de yaratmıştır.» derdiniz de, «Atomların hareketini müessir kabul ederek kasd, irâde, tedbîr ve idrâkten yoksun bulunan madde ile o zorunlu hareketten böyle eşsiz bir düzen ve güzel bir şekil arzeden sayısız eşyâ var olmuştur.» demeğe ve birer birer iptal edeceğimiz dört kanun dâvâsını kurarak yakışık alır almaz bir takım tahminler ve özentiler ileri sürmeğe mecbur olmazdınız. Halbuki siz de farkedersiniz ve aydın akıl da hükmeder ki, gördüğümüz şu kâinâtın güzellikleri, içine aldığı yaratılış incelik ve sırları bakımından ancak tedbir, hikmet, kudret ve ilim sahibi bir zatın eseri olabilir. Yoksa öyle şuur ve idrâki bulunmayan tabiatın eseri olduğunu kabul ve iddiâ etmek, idrak sâhibi olanların kârı değildir. Binâenaleyh benim görüşüm şudur ki: Ben size her şeyden önce şu maddenin ezelî olmadığını isbat edeyim ve ezelî olduğu hakkında her neye dayanırsanız onu çürüteyim. Çünkü mütehassıs bir doktor, hastalığın hakiki sebebini bulur da onu bertaraf etmeye çalışır. Her ne zaman siz âlemin asıl maddesinin ezelî olmadığını kesin olarak bilirseniz elbette onu yokluk perdesinden dışarı çıkaran ezelî bir yaratıcının varlığına inanmağa razı olursunuz. Bu durumda türlü türlü değişmelerin meydana gelmesi de o hikmet sahibi yaratıcının yaratmasıyladır, dersiniz. Hem de bu sağlam temel üzerine bilgi binâsını kurmaya başlayınca o yaratıcının ne kadar mukaddes ve büyük olduğunu anlıyacak kapı da açılmış olur. Ayrıca müslümanlıkta kanaatinize aykırı ve tabiî ilimlere zıt bul-

duğunuz mesele ve hükümlerin bir birini kabul etmekte güçlük kalmaz.

Şimdi iyice dinleyiniz: Sizin şu açıkladığınız gürüşlerinizde ben üç hüküm buluyorum ki, siz bunları kesin olarak kabul ediyorsunuz. Fakat insafla düşünülünce bunların hepsini birden kabul etmek doğru olmaz. Çünkü deneylerle varlığı kesinleşen bir hükmü kabul etmek, diğer iki hükmü kabul etmeye elverişli değildir. Siz önce «Madde de ezelîdir, onun atomlarındaki hareket de. Binâenaleyh birbirinden ayrılması imkânsız olup, bu birlik ezelî ve ebedîdir.» diyorsunuz, değil mi? İkinci olarak maddenin gök ve yer cisimlerine ayrılmasını ezelî olmadığını itiraf etmekle beraber canlı cisimlerin, diğerlerinden daha sonra meydana geldiğini iddiâ ediyorsunuz. Zira jeoloji keşifleri delâlet ediyormuş ki, hayvanlar ve bitkiler daha önce yer yüzünde yokmuş. İnsan ise hepsinden yeni imiş. Çünkü bunun eserleri yerin ancak en üst tabakasında bulunurmuş. Binâenaleyh bunların meydana gelmesi milyonlarca yıl geçtikten sonra gerçekleşmiştir, diyor, bunu itiraf ediyorsunuz. Gerçi insanın meydana gelme müddetini takdir ve kaydetmekte ihtilâfa düşüyorsunuz. Bunu bu ilme dair yazılan kitaplarınızda ben de görmüşümdür.

Üçüncü olarak «Sonradan meydana gelen bu değişmeler, ezelî hareketlerden ortaya çıkmış, hem de bunda hiç bir şeyin istek ve irâdesi olmayıp, sırf sebebin, sonucunu gerektirmesi kabilinden olarak yalnız tabiat kanunlarının düzenin tamamlanmasında rolü bulunup bütün âlemler var olmuştur.» diyorsunuz ki, bu takdirde kâinât sonuç, madde ile hareketin birleşimi de bir tek sebep oluyor. Siz bunu biraz önceki sözünüzde de açıkça ifâde ettiniz. İşte asıl konumuz bunun etrafında dönecektir.

Şurası da açıkça bilinmekte ve her sıhhatli akıl sahibince kesin bir gerçektir ki, hiç bir şey kendisini kesin olarak gerektiren sebebinden daha sonra meydana gelemez.

Binâenaleyh hangi şeyin sebebi ezelî olmıyarak ortaya çıkarsa o şeyin de hemen meydana gelmesi gerekir. Sebebi ezelî olan şeyin de ezelî olmakta ona tabi olması kesin olarak gerekli olduğu için ezelî olmayanlar sırasına konulması düşünülemez.

Zira eğer sonucun sebepten daha sonra meydana gelebileceği kabul edilse, sebebin bir müddet sonra sonuçsuz olarak ortada bulunması gerekir ki, sebep sonuç kanunu bunu kabul etmez.

Kısacası, her sebeple sonucu arasında beraberlik ve yakınlık zorunlu olduğu için ezelî bir sebebe ezelî olmıyan bir sonuç dayamak aklın apaçık kanunlarına göre bâtıldır [103].

---

103. Ama Allah, serbest bir fâil olup, bir şeyi yaratmasında yüce irâdesinin yönelmesi şârt olup varlığı sâbit olan kâinâtın kendisine dayandırılmasında aklî hiç bir mahzur bulunmaz. Bu husus Allah'ın irâdesi konusunda açıklanacaktır. Eski

Şimdi asıl maksadımız olan âlemin ezelî olmayışının isbâtına geçelim: Sizin dediğiniz gibi eğer cansızlar, bitkiler ve hayvanlar ile kâinâtın bütün çeşitlerinin gerektirici sebebi ezelî olan maddenin ezelî hareketlerinden ibâret olsaydı, sebeplere dayanan bu değişmelerin hepsinin ezelî olması gerekirdi. Halbuki bunu siz de kabul etmiyorsunuz. Çünkü tabiî ilimleriniz ve arkeolojik buluşlarınız, değişen bütün cisimlerin ezelî olmamasını gerektiriyor.

Eğer derseniz ki: «Evet, biz sebeplerle meydana gelen o şeylerin bu sebebe olan ihtiyacını kabul ederiz. Ama bundan hemen onun tam olarak var olması gerekmez. Çünkü sebeplerle sonuçlar arasında bir bağ meydana gelebilmesi ve birbirine dönebilmesi az bir zamanda olacak bir şey değildir.

Meselâ: Hayatın meydana gelebilmesi için suyun bulunması şart olduğundan daha önce suyun meydana gelmesi, bunun var olabilmesi de atomları olan hidrojen ve oksijenin meydana gelmesinden sonra olacaktır. Bu normaldir.

Bu atomlar da asıl maddenin onları meydana getirecek bir şekilde bir araya gelip birleşmesinden sonra ortaya çıkabilir. Bu durumda atomların sudan, suyun da hayattan önce bulunması normal olduğuna göre pek çok hareketlerin bulunup hazırlanmasından sonra yavaş yavaş olabilecek birleşmelerin bir anda meydana gelmesini akıl kabul eder mi?»

Buna cevap olarak deriz ki: «Siz bu noktada maddenin ve atomlarının hareketlerinin ezelî olduğunu aklınızdan çıkartmakta olduğunuz için yanılıyorsunuz. Gerçekten o asıl madde ile onun atomlarının hareketlerinden ibâret bulunan ve birbirinden ayrılmıyan sebeplerden birincisinin ezelî olmadığını kabul edenlerce böyle bir iddiâ ortaya atılabilir.

Çünkü bu takdirde asıl meddenin tam bir kabiliyet kazanabilmesi ve önce atomlar, sonra su ve nihâyet hayat meydana gelebilecek şekilde atomlarının bir araya gelebilmesi için tabiat kanunları hükümlerini yürütecek kadar müddetin geçmesine lüzum görülür de hayatın sudan, suyun atomlardan, bu atomların da bir araya gelip husûsî bir şekil almasından önce var olması akla uygun değildir. Belki atomların hareketlerinin devamlı hazırlamasına göre bir çok değişikliklerden sonra âlem bu düzeni bulabilmiştir, denilebilir.

(Bu sözümüz, muârızımıza karşı uysallık göstermek kabilinden bir söz olup, maddecilerin idrak seviyesine inip onların anlayışlarına göre maksat tasvir edilmiştir.

Yoksa hakikatte bu takdirde de maddenin üzerinden yıllar geçmesine lüzum yoktur.

---

felsefeciler, Allah'ı bizzat gerektirici bir fâil kabul ettikleri için felekler ile 10 akıl derecesini ezelî farzederek âlemdeki olayları, hazırlayıcı sebepler aracılığı ile onuncu akla dayarlardı ki, bu yol aklî mahzurlardan uzak değildir.

Allah'ın kudretinin bir anda onu bin türlü çeşitlere çevirip eski haline döndürmeye yettiği, delillerle sâbittir.)

Ama sizin iddiâ ettiğiniz gibi ilk sebebi de ezelî kabul edince sonuçların sonradan meydana gelmesi hükmüne varmak doğru olamaz.

Zira mâdem ki aslâ başlangıcı bulunmayan ezelde gerek madde ve gerek ayrılmıyan otomların hareketleri varmış, zorunlu olarak kâinâtın sebebi ortada iken milyonlarca yıl yaratılmasının gecikmesi neden icab etti de daha önce meydana gelemedi? denirse ne cevap verebilirsiniz?

«Madde, ezelde o değişikliklerin meydana gelmesine yetecek kadar hazırlığı edinememişti. O hazırlığı tamamlayıncıya kadar meselâ, 1.000.000 yıl geçmesi gerekiyordu.» diyeceksiniz, değil mi?

Bu durumda size denir ki: «Belirttiğiniz müddet geçmeden ezelî olan sebep o hazırlığı niçin tamamlıyamamıştı? Varlığının aslâ başlangıcı olmayan maddenin üzerinden ezel tarafına doğru geçmiş olan yılları sınırlandırabilir misiniz? Elbette sınırlandıramazsınız. Çünkü sınırlı olan şeyin başlangıcı olması gerekir. Âlemin cisimlerinin teşükkülüne yetecek tabiat hazırlığı neden bu kadar gecikmiş ve onu sonradan hangi şey meydana getirmiştir? İddiânıza yönelen şu büyük meselenin içinden çıkamazsınız.

Biz bunu bir derece daha açıklıyalım. Meselâ: «Şu andan beş milyon yıl önce bu hazırlık yoktu. Daha 3.000.000 yılın geçmesine ihtiyaç vardı. Bundan 2.000.000 yıl önce bu hazırlık tamamlandı.» derseniz size şöyle bir soru sorulabilir ki: «Bundan 5.000.000 yıl önce maddenin üzerinden geçen zaman kaç milyon yıl idi ki, gereken hazırlık henüz tamamlanmamıştı?»

Cevap olarak: «7.000.000 yıl idi. Bunun için daha 3.000.000 yıla ihtiyaç vardı ki 1.000.000.000 yıl tamam olsun.» derseniz, maddenin ezelî olmadığını kabul etmiş olursunuz.

«Hayır geçen yılların miktarını ne milyonlar ve ne de milyarlarla belirtip sınırlandırmak mümkün değildir. Çünkü başı ve başlangıcı yoktur.» derseniz, «Bu durumda ezelî olan madde, istediğiniz zamandan daha fazla ve hattâ sonsuz bir müddet geçirmişken iki milyon yıl önce meydana gelen âlemin teşekkülü 5.000.000 ve hattâ 5.000.000.000 yıl önce niçin meydana gelmemiştir?» diye yönelen büyük müşkülü başınızdan savamazsınız.

Kısacası, ezelî olan ilk sebebin hazırlığının da ezelî olması kesin bir şey olup, bu hazırlığın sonradan meydana geldiğini kabul ederek, sonradan olan teşekküllerin ezelî olan sebepten zorunlu olarak çıktığını izah etmeye imkân olmadığı azıcık bir düşünme ile kabul edilebilir.

Şu halde sebebin ezelî olduğunu iddiâ edince aranan hazırlığın ve sonradan olan teşekküllerin de ezelî olduğunu kabul etmek gerekir ki, tam sebebin bir hayli ve hattâ sonsuz zaman içinde sonuçsuz olarak

bulunması gerekmesin. Çünkü bunun imkânsızlığının apaçık bir şey olduğu yukarda hatırlatıldı. Ancak bu teşekküllerin ezelî olduğu hükmünü kabul edecek olursanız, tabiî ilimleriniz ve jeolojik buluşlarınızla isbat ettiğiniz bir gerçeği yalanlamış olursunuz.

Madde ile hareketlerin serbest bir fâil ve müessir olmaları sonucu husûsî varlıkların meydana gelebilmesi için belli bir zaman seçip ayırmış olduklarını da söyleyemezsiniz. Çünkü kitaplarınızda görüldüğü gibi bu ihtimâli şiddetle iptal ve inkâr etmektesiniz.

Aranızda bu görüşte bulunan varsa, maddenin atomlarının her birine ilim ve idrâk isnad etmesi gerekir ki, birbiriyle husûsî bir şekilde birleşme durumunu belli bir zamana bağlamak ve o zamanı değiştirmemek hususunda parlamento ve senato meclislerinde geçen konuşmaların üstünde büyük bir görüşmeye girişebilsinler de, çeşitli cisimlerin her biri beilrtilen zamanlarda, kararlaştırılan şekilde meydana gelebilsin.

Bunun akla uygun bir yol olmaması yanında türlü müşkül kapısı açacağı da apaçık ortadadır. Tabiatın, eserlere kaynak olabilmesi, onun kasd ve irâdesine bağlı değildir. Bunu her kim olsa farkeder. Tabiatın eserleri olduğu kabul edilen kâinâtın, normal sebeplerin var oluşundan milyonlarca yıl sonraya kalmasına başka bir sebep de düşünülemez. Böyle bir gecikme sebebinin açıklanması hususunda kitaplarınızda hiç bir işâret olmadığı meydandadır.

Bu durumda madde ile atomlarının hareketlerinin sonradan meydana gelmiş, ezelî olmıyan şeyler olduğunu hemen kabudl etmeniz, öteden beri size tavsiye ettiğim insaf ve tarafsızlığın anlayışlılık gereklerindendir.

Maksadımızı özetlemek bakımından bu sağlam delili mantık kanunlarına uydurarak izah edelim:

Cisimlerin teşekkülünün gerektirici sebebi kabul edilen asıl madde ile otomların hareketleri eğer ezelî olsa, onun o teşekkül kabiliyetinin de ezelî olması gerekirdi. Bu kabiliyet de ezelî olsaydı teşekküllerin hepsinin de kadîm olması icab ederdi. Fakat teşekküllerin ezelî olduğunu kabul etmek mümkün olmadığı için kabiliyetin de ezelî olmaması ve buna göre kendisinden ayrılmıyan madde ve hareketlerin de ezelî olmaması gerçekleşmiş olur.

Şimdi siz cesâret edip de kabiliyetin ve sebeplere bağlı olan teşekküllerin ezelî olmamalarıyla beraber madde ve hareketin ezelî olmasını iddiâ etmeye kalkışırsanız size derim ki; «Bu kabiliyetin meydana gelmesinden önce ezelde mevcut olan madde ile hareketin durumu ne idi? Aslâ başı ve başlangıcı bulunmayan ezel, maddenin üzerinden geçtiği halde madde, hiç bir sonuç vermeyen kısır hareketlerde bulunurken böyle sınırsız, ezelî ve upuzun bir kısırlıktan sonra aslında sınırlı olan bir

zamandan beri hareketlerin maddeye bu kabiliyeti kazandırabilmesi için maddeyi kim hazırladı?»

Bu soruma cevap bulamıyacağınızı çok iyi biliyorum. Çünkü buna karşı susmayı tercih etmekten başka çare yoktur.

O halde cisimlerin teşekkül ve değişmelerini yakıştırmak için iddiâ etmekte olduğunuz atomların hareketleriyle beraber maddenin de önceden bir varlığı yok iken, zâtının mâhiyeti bilinmeyen, fakat mutlaka madde ve atomlardan meydana gelmediği kesin olarak bilinen yüce ve hikmet sahibi olan Allah'ın yoktan var etmesiyle sonradan var olduğu, bu delille gerçekleşir.

Maddenin ezelî olmadığını isbat eden bundan başka delillerimiz pek çoktur. Fakat bunlar sizin buluşlarınıza göre değildir.

Anlayıp kavrıyacak kadar aklınız vardır diye hakkınızda iyi bir kanaatim bulunduğu ve hissettiğim taassubu bırakmak hususunda verdiğiniz sözde duracağınızdan ümîdim kuvvetli olduğu için o delillerden birini açıklamak isterim: Şüphe yok ki asıl madde, bir şekle bürünmek zorundadır. Onu mekânın dışında ve büyük bir boşluk olarak da düşünemeyiz. Demek oluyor ki, madde ezelde var olsaydı, mutlaka ezelî bir şekil de kabul etmek gerekirdi. Bu şekil, bitki, maden, hayvan veya element şekillerinden biri olmazsa mutlaka esîr veya karanlık gibi bir şekil olmalıdır ki, siz de bunu itiraf edersiniz. Onun için «Madde, cisimlerin teşekkülünden önce ilk var olduğu zamanlarda pek basit ve sade bir şekilde bulunur ki, ondan daha basit bir şey düşünülemez. Sonradan ortaya çıkan belirli şekilleri devamlı hareketlerden doğmuştur.» diyorsunuz ki, bu sözünüzün delâletiyle sizin de bütün şekillerden uzak bir madde düşünmek imkânı olmadığını anlayıp idrak etmekte bulunduğunuz anlaşılır.

Lâkin madde ile var olan her şeklin ezelî olmadığında şüphe edilmemelidir. Çünkü her biri yoklukla karşılaşıp ortadan kalkmaktadır. Hattâ sizin ilk olarak maddede bulunduğunu iddiâ etmekte olduğunuz o pek basit ve sade olan şekil de, yerine diğer eşya şekillerinin geçmesiyle yok olmuş oluyor. Bu da inkâr edilemez. Yoklukla karşılaşıp ortadan kalkan şeyin ise ezelî olması akla aykırıdır, imkânsızdır. Ezelî olduğu şüphesiz olan bir şeyin aslâ yokluk kabul etmediği pek çok delillerle isbat edilmiştir. Bu delillerin en açığı şöyledir:

Ezelî olan her şeyin ezelîliği ya kendi kendine olur ki, buna göre ezelîlik, dışardan hiç bir sebebi bulunmıyarak varlığı zâtını gerektiren ezelînin vasfıdır. Veya kendi kendine olmaz ki, kendinden başka ezelî bir sebeble var olan ezelî varlıkların ezelîliği bundan ibârettir. Bir varlığın başka türlü ezelî olmak ihtimali yoktur. Hangi varlığın var olmasını gerektiren şey —gerek kendi zâtı, gerekse ezelî olan başka bir şey olsun— var ve ebedî ise, onun yokluk kabul etmesi mümkün ola-

maz. Evet, olamaz. Çünkü sonucun sebepten sonraya kalmasının aklen imkânsız olan şeylerden olduğu tereddüt ve şüphe götürmeyen maddelerdendir.

Binâenaleyh ezelî olanın iki türlüsünün de yokluğu kabul etmediğini itiraf etmek zorunludur. Bu hükümler anlaşılınca zâtından ayrılmıyan bütün eşyâ şekillerinin ezelî olmamasıyla beraber, maddenin ezelî olmasının imkânsız olduğu da aydınlanmış olur.

Zira biz, maddede bulunan şekillerden en basit ve sade kabul edilenine sözü getirerek: «Yokluğu kabul ettiğine göre bu şekil de ezelî değildir. Yani önceden yok imiş, sonradan var olmuştur. Şu halde bunun var oluşundan önce maddenin durumu ne idi?» diye sorarız. Bu soru karşısında sizin için iki yol vardır ki, ikisi de çıkmaz sokaktır: Ya şekilsiz maddenin varlığını kabul edersiniz. Halbuki maddenin her şekilden uzak olmasını siz de imkânsız şeylerden sayıyorsunuz. Ya da ezelî olmayan bu şekilden önce ondan daha basit ve daha sade bir şekil vardı demek zorunda kalırsınız. Bu ise hiç kabul edilemez. Çünkü kendisinden daha basit bir şekil kabul etmek mümkün olmadığını düşünerek konuşuyoruz.

Bu şıkların ikisinin de kurtuluş yoluna çıkarmadığını idrak edip, «Ezelî olmayan bu şekilden önce madde de yoktu. Onunla beraber var oldu.» demeye yanaşırsanız, istenen âlemin ezelî olmadığını itiraf etmiş olacağınıza göre «Tamam, anlaştık.» deriz. Bu takdirde siz de asıl maddeyi yoktan var eden Allah'ın varlığını isbat etmeye lüzum görürsünüz.

Bu delili mantık kanununa göre açıklıyalım ki, daha güzel anlaşılsın: Âlemin asıl maddesi, ilk şeklin veya onun yerine geçen eşyâ şeklinin, kendisinden ayrılmayan esasıdır. Bu şekiller de o maddenin gerekli ihtiyacı olup, hepsi birden ondan ayrılamazlar. Bu durumda asıl madde ezelî olsa, ondan ayrılmayan bu şekillerin de birinin olsun ezelî olması zaruridir. Zira bir şeyin varlığı ayrılamaz. Bu imkânsızdır. Ama bu şekillerin hepsi de yokluğu kabul ettiğine göre hiç biri ezelî olamaz. O halde madde de ezelî olamaz. Çünkü mantık ilminde isbat edildiğine göre gerekli ve şartlı bir hükmün ikinci kısmını kaldırmak, birincisinin de kaldırılması sonucunu verir.»

ALLAH'IN VARLIĞININ İSBÂTI (VÜCÛD)

«Bu şekilde âlemin asıl maddesinin ezelî olmadığı isbat edilince deriz ki: Ezelî olmayanın varlığını yokluğuna tercih edecek ve onu yokluk karanlığından varlık aydınlığına kavuşturacak bir var ediciye muhtaç olduğu şüphesizdir. Yoksa tercih eden olmadan tercih edilmek gerekir.

Eğer düşünmeden, dışarda hiç bir tercih eden yok iken bir şeyin kendi kendine tercih edilmesinin mümkün olduğunu kabul etmeye kalkışacak olursanız size şu gerçeği, yani tercih eden olmadan tercih edilmenin ne kadar bâtıl ve bozuk olduğunu anlatmak için bir misâl verelim:

Bir kimse size dese ki: Ben pek mükemmel bir şekilde yapılmış bir terazi gördüm ki, iki kefesi tamamen birbirine eşit durumda iken birden bire sağ tarafındaki kefesi ağırlaşarak yere iniverdi. Sol kefesi de yukarıya kalktı. Fakat böyle bir ağırlaşma, o ağırlaşan kefeyi ağırlaştıracak bir sebeple olmadı. Çünkü ben orada bulunuyordum, dikkatle bakıp gözden kaçırmıyordum. Ne rüzgâr vurması, ne bir şeyin düşmesi, ne de ağırlaştırma sebeplerinden başka bir sebep aslâ bulunmıyarak hemen kendiliğinden oluverdi.

Artık siz eğer bu adamın sözünü kabuledecek olursanız sizinle konuşmak caiz olmıyacak kadar inatçı veya ahmak olduğunuz ortaya çıkar. Yok eğer umduğum gibi o adamı yalanlıyarak «Yok, öyle şey olmaz. Ağırlaştıracak birisi bulunmadan iki eşit şeyin birisi öbürünü çekip kaldıramaz.» derseniz, «İşte açıkça imkânsız olan şeylerden olduğunu ifâde ettiğim, tercih eden olmadan tercih edilme budur ki, bunun bozukluğu umûmîdir. Yani gerek böyle beş duyu ile kavranan şeylerde, gerekse düşünülen aklî konularda hiç bir fark bulunmıyarak, dışardan bir tercih eden olmadıkça tercih edilmek imkânsızdır.» deriz. Bu inceliği anladığımız takdirde tabiî ilimlerinizdeki konuşmalarınızda dâimâ bu esası gözetmekte olduğunuzu idrak ve kabul edersiniz.

Meselâ: Bir kimse «Tabiattaki falanca olay, hususî bir sebebi yok iken bu şekil ve özellikte olmuştur, ki bu husus, tabiatın hata ve tesâdüfü sayılır.» diyecek olsa «Hayır, öyle tabiatın hataları imkânsızdır. İşin dış yüzüne bakarak tabiatın hatası ve kaçırması zannedilen şeylerin de aslında bir sebebi ve henüz keşfedilememiş normal bir kanunu olacaktır.» dersiniz ki, hakikaten tercih eden olmadan tercih edilmenin imkânsız bir şey olduğunu bilip bunu güvenilir bir esas saydığınız, bir takım sözlerinizle isbat ediliyor.

Bunun bu kadar açık olması ile beraber, sözü bu kadar uzatarak anlatmamızın sebebi, aranızda bazı aklı zayıf kimselerin bu imkânsızlığı inkâr ederek «Varsın tercih eden olmadan tercih edilme oluversin, ne engel varmış?» dediklerine rastlamış olmamdır. Hattâ böyle kafasızlar devir ve teselsülün ne demek olduğunu anlıyamadıkları için «Varsın devir gereksin, kıyâmet mi kopar?» bile demektedirler..

Bunlarda anlaşmak ve kendilerine söz anlatmak açıkça imkânsız bir şeydir. Çünkü bunların durumu, sofestâîlerin, eşyânın hakikatlerini inkâr edip, gözle görülen şeyleri hayal mahsûlü şeylerden saymalarına benzer.

Artık şunu iyi biliniz ki, İslâm ümmeti sizin ilim usullerinize ve

fennî buluşlarınıza uygun düşmesi sebebiyle size anlatığım deliller ve daha bir çok kesin belgelerle hareket ederek gök ve yer âleminin hepsinin sonradan yaratılmış olduğunu kesin olarak bildikleri ve tercih eden olmadan tercih edilmenin bâtıl olduğunu açıkça kabul ettikleri için, şu âlemin varlığını yokluğuna tercih edip de onu varlık alanına çıkaran hikmet sahibi yaratıcıyı zorunlu varlık kabul ederler, O'na böyle inanırlar.

Çünkü yoktan varlık çıkamadığı gibi mümkünler zincirinde yer alan şeylerin ezelî olmak ihtimali olmadığını da çeşitli delillerle isbat ederler. Zira her mümkün, diğer birini meydana getirir diyerek sonsuza kadar bir sebepler ve sonuçlar zinciri kabul etmek imkânsız olan teselsüle meydan vermektir. Bir şeyin, kendi eserinin eseri olması da, eseri vâsıtasiyle yine kendine dönmesini gerektirdiği için imkânsız olan devri icab ettirir.

Devir ve tesellüsün imkânsız olduğuna şöylece ayrı ayrı deliller de getiriyorlar:»

DEVİR VE TESELSÜLÜN İMKÂNSIZLIKLARI

«Devir, iki şeyden her birinin varlığının, öbürünün varlığına dayanmasıdır. Bu takdirde onların her biri, varlığının sebebi olan diğerinden daha önce var olmalıdır. Halbuki varlığının sebebi olan o diğer şey ona dayanınca aslında bir şeyin varlığının, yine kendi varlığına dayanmasını gerektirir. Bunun bâtıl olduğu ise apaçık ortadadır.

Şu halde maddenin varlığının, kendi yaratmasına dayandığı âlemlerin Rabb'inin varlığı da maddeye dayansa —gerek bu dayanma vâsıtasızdır, densin, gerek vâsıta ile olduğu kabul edilsin, yani Allah'ın varlığı bir şeye, o şeyin varlığı da maddeye dayanır, denilsin— maddenin varlığından önce var olması gerekir. Halbuki onun varlığının sebebinin de ona dayandığı kabul edilmekle ancak ondan sonra var olabileceğinden, maddenin o varlık sebebinden önce var olması, kendinden önce var olması demek olur. Bunun bâtıl olduğu ise o kadar açıktır ki, hiç bir akıl sahibince kabul edilmesi düşünülemez.

İşte bâtıl olduğunda şüphe edilmeyen hakkîkî devir budur.

Beraberlik devri ise, ki bir tek sebebin sonuçları olmak bakımından iki şeyin varlık ve yoklukta eşit olmaları, yani hiç biri diğerinin varlığından önce ve yokluğunda var olmayıp, ikisinin birden var ve yine birden yok olması mümkündür. Meselâ: Güneşin doğmasıyla meydana gelen gündüz ile âlemin aydınlanmasının var olması gibi [104].

104. Babalık ve oğulluk gibi katlanan şeyler hep bu çeşittendir. Beş duyu ile anlaşılabilecek şeylerden, kemerin yukarısındaki iki taş mümkün olan bu devre misal getirilebilir.

Teselsül, hiç sonu olmayan şeylerin ezel tarafına doğru sıralanıp birbirini takib etmesidir. Bunun bir çok imkânsız şeyleri gerektirmesi sebebiyle, akıl imkânsız olduğuna hüküm verir. Çünkü imkânsız olan şeyi gerektiren şey de açıkça imkânsızdır. Kelâm ve felsefe kitaplarımızda geniş geniş açıklanarak teselsülün bâtıl olduğuna bir çok deliller getirilmiştir. Fakat burada siz maddecilerin anlayışına uygun iki delili açıklamakla yetineceğiz:

Eksik sayıların her birinin, fazla sayılara eşit olmadığı bilinmektedir. Yine iki sınır arasında sıkışan şeyin sonunun bulunması kesindir değil mi? Sıhhatli akıl, birinci hükümde tereddüt etmediği gibi ikincisinde de şüphe edemez. Çünkü iki sınır arasında sıkışma ile beraber sonsuzluk nasıl birleşebilir?

Bu iki hükmü hemen kabul etmek zorunda kaldığımız zaman deriz ki:

1. Arzettiğimiz mânâya göre teselsülün bulunduğu kabul edilse işte o sonsuz şeylerden bizim için iki silsile ele almak mümkün olur. Bunlardan birinin başlangıcı şu an, diğerininki de meselâ bundan 1.000 yıl önce olup, birinci silsilenin, ikinciye belli bir sayı kadar fazlası bulunduğu halde kisi de ezele doğru devam ediyor. Şimdi bunların sayılarını başlangıçlarından birer birer çıkarmağa başladığımızda bu çıkarma ile silsilelerin biri yok olup diğeri kalamaz. Çünkü ikisinin de sayıları hakikatte bir olup, çıkarılan sayı sebebiyle aralarında farklılık yoktur. Öyle ise ya ikisi de biter denilecek ki, bu halde ezele doğru sonsuzluktan ibâret olan teselsülün bâtıl olduğu ortaya çıkar. Yahut hiç biri bitmez denilecektir. Bu ise, eksik olan silsilenin fazla olana eşit olmasını gerektirmek demektir. Halbuki eksik sayının, fazla olana eşit olamıyacağını kabul etmek buna engeldir.

Demek oluyor ki, olabileceğini düşündüğümüz teselsül, imkânsız olan şeyi gerektirmekle imkânsızdır.

2. Teselsül câiz olsa, bir noktadan üçgenin iki kenarı şeklinde sonsuza kadar çıkacak iki çizgi kabul edilebilir ki, bunların her birinin parçaları, birbirini takib eden sonsuz şeyler durumunda bulunur.

Bu iki çizgi uzadıkça aralarındaki mesafe de şu şekilde uzamakta kabul edilir:

Şimdi bu çizgile- -rin sonsuz olduklarını kabul etsek uzanmakta olduğunu kabul ettiğimiz sınırlı mesâfenin de sonsuz olması gerekir. Bu takdirde iki nokta arasında sınırlı olduğunu bilip dururken bir çizginin sonsuz olduğunu kabul etmemiz lâzımdır ki, aklın açık hükümlerinin buna yer vermediğini önceden hatırlatmıştık.

Aklın bu açık hükümlerine aykırı düşecek bir şeyi kabule sürükleyen teselsülün —ki üçüncü kenarı bulunmayarak üçgenin iki çizgisinin sonsuza doğru uzanıp gitmesinden ibârettir— bâtıl olduğu anlaşılır.»

ALLAH'IN EZELÎ VE EBEDÎ OLMASININ İSBÂTI (KIDEM, BAKÂ) VE İRÂDE SIFATLARI

«Devir ve teselsülün bâtıl olduğunu isbat etmek için kaydettiğim bu delilleri düşünerek dikkat nazarına aldığımızda anlaşılır ki, âlemin asıl maddesinin, kendisinden çıktığı Allah'ın bir şeyden meydana gelmiş olması ihtimali yoktur. Aksi takdirde 'ya «Maddenin varlığı yaratıcıya dayandığı gibi, yaratıcının varlığı da maddeye dayanır.» dersiniz ki, devir gerekir; ya da «Yaratıcının varlığı maddeye değil de başka bir şeye dayanır, onun varlığı ise başka bir şeye dayanır ve böylece sonsuza doğru bu şekilde her yaratıcı kendinden öncekinin yaratığı olup onun varlığına muhtaç olur.» dersiniz ki, teselsül gerekir.

Devirle teselsülün ise madem ki bâtıl olduğu isbat edilmiş oldu, bu iki imkânsız şeyin mutlaka birini gerektiren, yaratıcının ezelî olmaması da imkânsız olur ve ezelî olması isbatlanmış olur. Çünkü ezelî olmakla olmamak arasında bir vasıta bulunmadığı apaçık ortadadır.

Âlemin yaratıcısının ezelî olması isbat edilince İslâm dini âlimleri diyorlar ki:

«Bu ezelî olmanın kesin bir sebebe dayanması zorunludur.

Mutlaka bu sebepte iki ihtimal var ise de burada sebep ancak ezelî olan zât olabilir. Böylece âlemin yaratıcısının zâtı ile ezelî olduğu anlaşılır. Zira kıdemi gerektiren sebep başka bir şeyden ibâret olarak başka bir sebeple ezelî olduğu kabul edilse söz o sebebe geçer de: «Peki onun sebebi de zâtı mıdır, yoksa başka bir şey midir?» diye sorulur. Bu durumda ikinci ihtimal kabul edilirse sebeplerin teselsülü baş gösterir. Bu imkânsız olan teselsülün önünü almak için her kaçıncı derecede «Artık şu ezelî sebebin ezelî olmasının sebebi yine kendi zâtıdır.» diye hakikat kabul edilirse bizim iddiâmız isbat edilmiş olur. Çünkü «İşte âlemin yaratıcısı, kıdemi zâtının gereği olan o ezelî zâttan ibârettir» deriz.

Bu takdirde mâdem ki böyle bir itiraf her akıllı için zorunludur, sonuç ve sebep zincirini uzatmak, mânâsız olur.

Ey maddeciler! Bu sözümüzü garip karşılamağa hakkınız yoktur. Çünkü siz bunun benzerini maddenin atomları hakkında iddiâ etmektesiniz.

Maddenin atomlarının sonsuz hareket ve titreşimlerine bir sebep aranınca demiyor musunuz ki: «Bu hareketlerin başka bir sebebi olmayıp, bunlar kendi varlıklarını kendileri gerektiriyor» Evet, eşyaya bağlı hareket gibi bir şeyin sebebinin yine kendisi olabileceğini, görüşlerinizi anlatırken itiraf ettiğiniz gibi, kitaplarınızda da böyle yazılı olduğunu ben gördüm. Bu durumda zâtı ile var olan Allah'ın, yine zâtiyle ezelî olmasına inanan müslümanlara hakaret gözüyle bakmağa cür'etiniz gariplerin garibi sayılsa yerindedir.

İşte yukardaki delil gereğince biz, Allah'a «Vâcibü'l-Vücûd» diyoruz ki, varlığı bir yaratıcının yaratması ile olmayıp mukaddes zâtının gereği ve ayrılması mümkün olmıyan bir şartıdır, demek olur. Binâenaleyh yokluğun ezelî olma sıfatına aykırı olması zorunluluk derecesini buluyor. Yani yaratıcısının ezelî olmasını gerektiriyor. Çünkü ezelî olan zâtın var olması gerekirken varlığının bir an bile gecikmiyeceği şüphesizdir.

Âlemin asıl maddesinin varlığının başlangıcının, zâtı ile ezelî olan Allah olduğu anlaşılınca maddenin Allah'tan çıkışı da ya icabla olur; yani irâde vuku bulmıyarak zorunlulukla çıkmıştır,[105] veya irade ile olur; yani onun için bir vakit belirterek o vakitte var olmasını istemiştir.[106]

Bu iki ihtimalden birincisi bâtıldır. Zira âlemin asıl maddesinin çıkışı zorunlulukla olsa idi ezelî olması gerekirdi.[107] Madde ezelî kabul edilince de değişmelerinin de ezelî olması gerekiyor. Çünkü ortada irâde olmayınca değişmelerin de zorunluluk sonucu olarak meydana geleceğine göre, gerektirici sebebinden sonraya kalarak ortaya çıkamaz. Halbuki madde ile değişmelerin herbirinin ezelî olmadığı yukardaki delillerimizle isbât olunmuştur.

Bu takdirde ikinci ihtimal gerçekleşmiş olur. Yani Allah, âlemi var ettiği sırada var olmasını dilemiş de, buna göre âlem daha önce var olmamış, yahut bir müddet daha geri kalmamıştır. Eğer Allah'ın irâdesi bu iki ihtimalin birini gerektirirse ona göre olur. Meselâ: Âlemin var olmasını hiç dilememiş olsaydı âlem yokluk durumunda kalırdı.

Kısacası, bu âlemin var olmasının irâde ile oluşu kesin olarak anlaşılınca onun yoktan var edicisi olan mukaddes tanrının zorlanmak ve istemediğini yapmaktan bünezzeh, irâde sıfatına sahip, ezelî ve hikmet sahibi bir zat olduğu gerçekleşiyor ki, bu makaleyi hazırlamaktan maksadımız da bundan ibârettir.

Ezelî olmadığı isbat edilmiş olan kâinatın asıl maddesinin Allah'tan zorunlu olarak ve sebep sonuç şeklinde çıkması mümkün olamadığı, irâde sıfatı da yalnız varlığı yokluğa tercih edip onun için bir zaman ayırmasına sebep olacağı için, âlemin var olmasının yaratma sıfatına bağlı olduğu anlaşılır. Şu halde akıllara hayret veren şu sayısız değişiklikleri kabul eden âlemin asıl maddesinin, ancak Allah'ın yoktan var etmesiyle meydana gelebildiği kesin olarak isbat edilmiş oluyor.»

---

105. Bu durumda âlemin varlığının da, kendi varlığı gibi Allah'ın zâtının gereği olması icab eder.

106. Hattâ eğer bu şekilde dilemiş olmasaydı âlem, eski yokluğunda kalırdı.

107. Ezelî sebepten zorunlu olarak çıkan sonucun da ezelî olmasının kesin olduğu yukarda hatırlatılmıştır.

İLİM VE KUDRET SIFATLARI

«Binâenaleyh müslümanlar diyorlar ki: «Sınırlandırılıp hakikatinin anlaşılabilmesi hususundaki zorluk ve bu konudaki ifâdelerinde karşılaşılan çatallaşma ve kapalılık, yazdıkları kitapları okuyanlarca bilindiği gibi filozofların akıllarına nisbetle anlaşılması güç bir hakikat olan şu maddeyi —ki yer, gök, maden, bitki ve hayvan maddeleri olarak sonsuz ve garip türlere ayrılıp, durumdan duruma, şekilden şekile geçmekte bulunduğu görülmektedir— yoktan var eden yüce ve mukaddes Rabb'imizin en mükemmel kudret ve ilim sahibi olduğunda şüpheye yer yoktur.

Gerek bizim dediğimiz ve inanmakla şeref duyduğumuz gibi maddenin çeşitlere ayrılmasını ve türlü şekillere dönmesini de bizzat kendisi meydana getirerek şu düzen ve sağlamlığa sahip olan hayret verici kâinâtı var etsin, gerek «Bu değişmeler, husûsî kanunlara göre devam eden atomun hareketlerinden doğuyor.» diye sizin inandığınız gibi tabiat kanunu ve hareketler gereğince sonsuz değişmelere elverişli bulunan yalnız âlemin asıl maddesini meydana getirmiş kabul edilsin, evet, iki şekilde de yaratıcısının kudretinin mükemmelliğine ve ilim hikmetine delâlet eden kesin delil bulunmuş olur.

Çünkü basit bir şeyi yoktan var edip de onu sayıya sığmayan çeşitlere çevirmekle pek sağlam ve garip şeyler meydana getiren, yahut meselâ, kendisiyle var olan kanunlar gereğince sağlam durumlarda ve sonsuz garip şekillere dönme özelliğine sahip basit bir madde ortaya koyan irâde sahibi bir fâilin ilim ve kudret sahibi olduğunda hiç bir akıl sahibi şüphe etmez. Böyle hikmet sahibi bir yaratıcıya âcizlik ve câhillik isnad etmeye akıl değil, zan bile cür'et edemez.

Her eser sahibinin mükemmelliği, eserinden ilk bakışta belli olur, değil mi? Meselâ: Vakitleri bilmeye yarayan en mükemmel bir saati elimize aldığımızda bunun geometri kaideleri ve mekanik kanunlarına uygun olarak üzerinde taşıdığı güzel yapısı pek mazmut ve son derece sağlam bir şekilde ortada dururken bir yapıcısı olduğunu bilmekte tereddüt etmediğimiz gibi o yapıcının onu bu kadar sağlam yapmağa yetecek bilgi ve ustalığını kabul etmekte de güçlük çekmeyiz. Delillere dayanarak elde edebileceğimiz bu kesin bilgi bizde mutlaka bulunur. Yani gerek yapıcının parça ve âletleri yaptığı gibi montesine de bizzat kendisinin karıştığı kabul edilsin, gerek birbiriyle birleştirerek düzene girecek bir şekilde yalnız parça ve âletlerini yaptığı kabul edilsin, hakikat nurları gözlerimizin önünde parlayıp dururken eğer «Bu sâati yapan kimse çolak ve kör, hem de câhil bir adam olup, ne geometriden ne de mekanikten haberi vardır. Hemen öyle rastgele bunu yapıvermiş» deseler, bu sözün doğru olabileceğine, biz zerre kadar ihtimal vermeyiz. Hattâ böyle

mânâsız söz söyleyenleri ve bunları yalanlamakta tereddüt edenleri ahmakların ahmakı sayarız, değil mi?

Ey maddeciler! Siz şu âlemin asıl maddesi dediğiniz şeyin yaratıcısının varlığını bilemiyerek maddenin kendi kendine var olup, ezelî olduğu görüşünde ve sonradan yaratılmış olması zorunlu olan değişmelerini gördüğünüzde tabiî olarak onların da yaratıcısından habersiz bulunduğunuz için akıllara hayret veren bu eşsiz değişikliklerin doğuşunu araştırmak zorunda kaldınız. Çünkü ezelî olmayan her şeyin oluşuna elverişli husûsî bir sebep bulunması apaçık ve zorunlu bir şeydir. Bu durumda gerektirici sıfatları bulunmayan o maddeden sayısız çeşit ve şekillerin meydana gelmesini akıllarınıza bir türlü kabul ettiremediniz.

Binâenaleyh her vadide şaşkın şaşkın dönüp dolaştıktan sonra bir noktada durdunuz ki, aşağıdaki sebeplerle bunun duracak nokta olmadığı pek kolay anlaşılabilir:

Siz diyorsunuz ki: «Maddenin türlü şekillerde bulunan atomları ezelî bir hareketle dâimâ hareket etmektedir. Bu hareket ve titreşim sebebiyle atomlar çeşitli durumlarda toplanmaya başlıyarak sayısız değişiklikler meydana gelmiştir.» Bilemeyiz siz nasıl bir akla sahipsiniz ki, böyle zannî ve tahmînî bir kanaatle akıllarınızı yatıştırabiliyorsunuz.

1. Sizin, cisimlerdeki atomları görebildiğiniz var mıdır? Hattâ gözle şöyle dursun, görülebilen şeyleri büyüten en büyük ve mükemmel âletlerle de gördüğünüz yoktur. Görülemiyeceğini de kabul etmek zorundasınız.

2. O atomların hareket etmekte olduklarını duyduğunuz var mıdır? Ne gezer? Belki duyulabileceğini bile iddiâ etmezsiniz. Demek oluyor ki, şu madde ile sonsuz titreşimlerin varlığını kabul etmeye sizi sürükleyen şey, hissî bir delil olmayıp sırf gözle görülen değişmeleri anlatabilmek gayret ve çabasıdır. Hattâ bu değişikliklerin tamamen anlatılabilmesi için daha garip iddiâlarda bulunuluyor. Meselâ: Atoma değişik şekiller isnat etmeye kalkışıyorsunuz ki, şekillerinin değişmesiyle beraber atomların bir araya toplanması, çeşitli şekillerin meydana gelmesine sebep oluyor, diyebilesiniz.

Atomların kendilerini göremediğiniz halde ise şekillerini görebilmeniz kesin olarak mümkün olamaz.

Kısacası, bu sözleriniz hep «O değişiklikler nasıl meydana gelmiştir?» sorusuna karşı, zan ve tahmine dayalı cevaplar olup, bu kadar uydurabilmişsinizdir. Hiç birisi görüp duymaya dayanan şeyler değildir.

Bu durumda hani ya bize tam bir gösterişle dinlettiğiniz bir sözünüz ve kaideniz vardı. Diyordunuz ki: «Biz yalnız görülüp duyulan şeyleri kabul ederiz. Başka iddiâlara kulak asmayız.» İşte bu konuda ne görme, ne de duyma bulunmaksızın kâidenizin aksine olarak aklî delili kullanmak zorunda kaldığınız görülüyor.

Bunu hatırlatmaktan maksadımız esasen böyle aklî delilleri kullanmanın esasını çürütmek değildir. Çünkü aklî delillere dayanmak bizce hidâyet yolunun en açık işâreti ve hakikat terazisi olan bütün filozofların da güvenilir bir ölçüsüdür. Bu husus apaçık ortadadır.

Bizim maksadımız şu boş lâfların hakkından gelemediğinizi ve gelemiyeceğinizi hatırlatmaktır. Hiç öyle olur mu? İnsanın görmediği ve duymadığı şeyleri kesin olarak inkâr edivermesi ve bundan dolayı direnmek yerinde görülür mü? Hattâ bir şeyin varlığına ait —hissî deliller bulunmadığı gibi— aklî deliller de bilinmese yine o şeyin varlığı mutlaka asılsızdır diye iddiâ etmek doğru olmaz. Hattâ onun bulunmadığına veya imkânsızlığına dair delil bulunmalıdır ki, varlığını inkâr etmeye hakkımız olsun. Çünkü delili bulunmayan şeyle delilin bulunmamasını birbirinden ayıramamak kadar câhillik düşünemeyiz.

Ama diyecek olursanız ki: «Biz atomla titreşimlerin eseri olan âlemin değişmelerini gördüğümüz için sırf durumun sürüklemesi sonucu olarak o eserlerin müessire delâlet ettiğini söylüyoruz.» Biz de deriz ki: «İşte biz de diğer dinlerin sahibi olan milletler ile beraber şu kâinâtın güzellikleri olan kudret ve hikmet eserlerini gördüğümüz için âlemin yaratıcısının mükemmel sıfatlara sahip bulunarak var olduğunu kabul ediyoruz.»

Kendi mesleğinize uyan aklî delilleri kabul ettiğiniz halde, akılca daha makbul olduğunu hemen açıklıyacağımız şu hakikate götüren delilleri neden beğenmek istemiyorsunuz?

Şimdi asıl konumuza dönelim: Müslümanlarca âlemin asıl maddesinin ezelî olmadığı ve değişmelere elverişli olduğu halde onu yoktan var eden bir yaratıcının varlığı anlaşıldığı ve o yüce yaratıcının ilim, irâde ve kudreti, eserlerinin delâletiyle isbat edildiği için artık onlar âlemin çeşitli şekillerinin değişmelerinin mâhiyetini anlamak için tabiat kanunlarının bulunmasına lüzum görmezler. Çünkü diyorlar ki: «Maddeyi, sahip olduğu kabiliyetle meydana getiren hikmet sahibi yaratıcı onu var ettikten sonra yüce sıfatları vasıtasiyle görülen çeşitlere ayırıp, akıllara durgunluk veren şu şekilleri yoktan yaratması hususunda hiç bir dış tesire muhtaç olmaz.

Esasen bu çeşitlerin meydana gelmesi için gerektirici sebep aranınca akılca makbul olan, onu irâde, kudret, ilim ve hikmet sahibi bulunan yaratıcıdan ibâret kabul ederek, sebep ve sonuçların meydana getirilmesini Ona döndürüp isnad etmektir. Yoksa ilim, irade ve kudretten yoksun olan atomların hareketine vermek değil.

Çünkü o atomların husûsî şekillerde sırf tesâdüfe dayalı olan birleşmesinin, kendisinden ayrılmıyan tarafı anlaşılmıyan kanunlara göre olmasını, kâinattaki güzellikleri meydana getirmeğe yetecek bir sebep saymak aslâ akla uygun değildir.»

Yukarda anılan dört kanunun kimisi, meselâ, teferruâtın asıldaki farklılıkları alması hakkında bir gerektirici sebep tahmin etmek, akılca mümkün olabilirse de, her sonra gelenin, aslına tamamen benzemiyerek bazı yönlerden bu teferruât arasında farklılıkların bulunmasının zorunlu bir şey olması kanunu gibi, bazı kanunların gerektirdiği şeyi belirtmek aklın imkân dairesinin dışındadır. Öyle ya, her sıhhatli akıl teferruâtın asıllara tamamen uygun olmasını umarken her sonra gelenin aslından farklı olmasının lüzumunu normal olarak kabul edemiyerek bunun sebebinin ne olduğunu sormak selâhiyetini kazanmış olur.

Cevap olarak bu farklılıkların umumî ve zorunlu bir kanun olmasını gerektirecek gerçek bir sebep gösteremiyorsunuz. Belki «Sadece atomların hareketleri bunun da böyle olmasını gerektirir.» diyorsunuz. Halbuki hareketin devamlı olarak bu farklılıkları gerektirmesi sıhhatli akıl sahibini ikna edecek şeylerden değildir.

Bunu açıklıyacak bir misal verelim:

Bir fabrikanın kısımlarını yapan bir kimseyi duyup sonradan monte edilerek onların istenen işi yapacak şekilde dönmekte olduklarını gördüğümüzde acaba şu iki ihtimalin hangisini aklımız kabul eder?:

Parçaları yapan zatın onları monte edip döndürdüğünü mü, yoksa yaptıktan sonra kendilerinde meydana gelen hareket vasıtasiyle ve zaman geçmesiyle o parçaların birbiri ile birleşip döndüğünü mü? Şüphesiz ki, aklın kabul edeceği şekil, birinci ihtimaldir.

İşte bu şekilde konumuzda da aklın kabul edeceği hakikat, bu değişikliklere elverişli olarak âlemin asıl maddesini yaratan Allah bizzat onu görülen çeşitlere ayırmış ve her çeşidi hususiyetler ve eserlerle diğerlerinden farklı duruma getirmiştir.

Yoksa sırf atomlarındaki hareket sâyesinde ve irsiyet ve farklılık kanunları ile, yaratıcısının hiç rolü olmadan madde kendi kendine bu sayısız değişmeleri kazanmış değildir.

Ey akıl sahipleri! İnsafa geliniz. Çünkü âlemin değişikliklerinin meydana gelmesi pek çok kudret, ilim ve hikmete dayanır. Bunu görmez ve anlamaz değilsiniz.»

İLİM, İRÂDE VE KUDRET SIFATLARININ İSBÂTI, KAZA VE KADER

«Bu şekilde Allah'ın ilim, kudret ve irâde sıfatlarını isbatladıktan sonra İslâm âlimleri dikkatle incelenmesi gereken önemli bir mesele ele alıyorlar. Şöyle ki:

İrâde ve kudret sıfatları ancak akılca mümkün olan şeyleri, yani yoklukta kalması mümkün olduğu gibi var olmasında da akılca bir im-

kânsızlık bulunmıyan şeylerin hepsini —ne kadar büyük de olsa— ilgilendirir.

Şu halde Allah, irâde sıfatiyle mümkün olan şeylerin bir kısmını asıl yokluğunda bırakıp bir kısmının da var olmasını tercih ederek şekil, durum ve zamanlarını ayrı ayrı belirtir. Daha sonra yüce kudretiyle dilemiş olduğu şekilde yoktan var eder.

Ama akılca zorunlu olan şeyle —ki akıl onun yok olmasını mümkün görmez. Meselâ: Her cisme bir yer lüzumu gibi— akılca imkânsız olan şeyi —ki akıl onun var olmasını mümkün görmez. İki zıddı birleştirmek gibi— irâde ve kudret hiç —yani ne var etmek, ne de yok etmek bakımından— ilgilendirmez.

Zira akılca zorunlu olan şeyin var olması kesin olup, mâhiyetinden ayrılmaması sebebiyle yok edilmesi düşünülemediği gibi var edilmesi de düşünülemez. Çünkü onun varlığı zâten ortada olduğu için bir daha varlık kabul etmez ki, var edilmesinde bir manâ olabilsin.

Binâenaleyh var olanı, var etmeye kalkışmak imkânsız şeyler sırasında bulunur.

Akılca imkânsız olan şeyin ise yokluğu kesin olup, varlığının imkânsız olması sebebiyle var edilmesi düşünelemediği gibi yok edilmesi de düşünülemez. Çünkü onun yokluğunun aslî ve ezelî olması sebebiyle yok edilmesi —zâten yok olanı yok etmeye kalkışmak olacağından— imkânsızdır.

Lâkin Allah'ın ilmi aydınlatma yoluyla her şeyi ilgilendirir.[108]

Yani akılca mümkün olanlar gibi zorunlu veya imkânsız olan şeyler de Allah'ın ilminde dâhil olup şimdiki eşyâ ile geçmiş ve gelecekteki şeylerin hepsini O'nun ilmi içine almaktadır.

Şimdiki eşyâyı Allah'ın bilmesi açık ve şüphesizdir. Çünkü vâcip ve mümkün bizzat meydanda olup, imkânsız olan şey de, bilinmesi bakımından açıkça ortada sayılır. Binâenaleyh her şeyi bilen Allah onu da bilir, imkânsız olduğunu da...

Varlığı ortadan kalkan geçmiş olaylar, kendi var etmesiyle var ve yok etmesiyle yok olan şeylerdendir. Bir şeyi yapıp da sonradan yok eden zâtın o şeyi bilmesinin devam etmesi ise imkânsız değildir.

Henüz ortaya çıkmayan gelecek olayları bilmesi de açıkça meydandadır. Zira madem ki o türlü şeyler olacak ve olmaları da ancak Allah'ın dilemesinin bir yöne çevirmesi ve yüce kudretinin tecellisiyle olabilecektir, —çünkü bütün olayların, O'nun kudretinin eseri olduğu ispatlandı— mutlaka iradenin dayandığı ilim de o olayları içine almalıdır.

---

108. İşte Allah'ın bildiği şeylerin, gücünün yettiği şeylerden daha çok olması meselesi buna dayanır. Zira kudret de irâde gibi mümkün olan şeylere mahsus olup, imkânsız olan şeyleri ilgilendirmez. İlim ise imkânsız olan şeyleri de içine alır.

Hattâ insan da meselâ, bir ay sonra bir evi hususi bir şekilde yapmak azminde bulununca o evde yapacağı şeyleri tamamen bilir.

Fakat Allah'ın ilmi ile insanlarınki arasında büyük bir fark vardır. Zira bir engel sebebiyle insanın o evi yapamıyarak, bilgisi olaya uygun düşmeyebilir. Allah'ın ilmi ise yapmak istediği fiillere bir engel çıkması imkânsız olduğu için o fiilleri mutlaka yapacağına göre olaya uygun düşecektir. Başka türlü düşünülemez.

İşte müslümanlıkta âlemdeki bütün olayların Allah'ın kaza ve kaderi ile meydana gelmesinin mânâsını bu şekilde anlıyabilirsiniz. Zira kâinatta olacak olan her şey madem ki ezelî ilminde olduğu gibi Allah'ın eseridir, kudretiyle o şekilde meydana getirmesinin zorunlu olması kaza; ezelde onu Allah'ın bilerek, bulunacağı husûsî durumu sınırlandırması da kaderden ibârettir.

(Merhum İbrâhîm Bâcûrî'nin Cevhere-i Tevhîd kasidesinin hâşiyesinde kaza ve kader hususunda kaydettiği üç tefsirin biri budur ki, Mâtürîdî imamlarının tercih ettiği de bundan ibârettir.) [100]

---

109. Ehl-i sünnet imamları olan eş'arîlerle mâtürîdîler arasında bu meselede de esaslı bir fark yoktur. Âlemin bütün durumu ve insanlığın her işi Allah'ın ilim, irâde ve kudretiyle olur. Bu hususta hiç bir ihtilâf yoktur. Yani var olmadan önce zat ve durumların miktar ve zamanını tafsîlâtlı olarak bilir ve yüce kudretinin eseri olarak ortaya çıkan haller hep ezeldeki ilim ve iradeye uygun olarak meydana gelir. Bu yönden olan ihtilâf sırf kelimelerin tefsirinden doğmaktadır.

Eş'ariler kazayı, ilmin veya irâdenin ezelî alâkasıyla, kaderi belli takdire göre eşyâyı yaratmasıyla tefsir ediyorlar.

Fakat bu kelimelerin lügat mânâlarına en uygun olan tefsiri, mâtürîdîlerin görüşlerindeki kazanın kadere uygun yaratma, kaderin de var olacak olan her şeyi ezelde takdir edip sınırlandırmaktan ibâret olmasıdır.

Bu takdir edip sınırlandırmak ise hem ilim, hem de irâde bakımından olup, iki yönden birine sebep yokken tahsîs etmek kalıyor.

Şüphesiz ki, Allah'ın irâdesinin bir fi'li ilgilendirmesi ona razı olmasını gerektirmez. Çünkü rıza, itirazı bırakmaya bağlı olan iradeden ibaret olup, mutlak iradeden daah hususidir, dardır.

Umumî olanın, hususî olanı gerektirmeyeceği ise şüphesizdir.

Bu durumda وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ «Ama kullarının küfrüne razı olmaz.» (Zümer sûresi, âyet: 7) âyeti, Allah'ın iradesinin, kulların bütün fiillerini içine almakta olmasına aykırı düşmez.

İtiraz ve azarlamanın, dünya ve âhiretçe kulların fiillerine gereken ceza ve sorumluluğun, istiyerek işlemelerine bağlı olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Ama konunun incelenecek tarafı, cüz'i iradenin hakikatini ortaya koymak olabilir ki, bunu lâyık olduğu şekilde umuma anlatabilmek, bir çok konu hazırlamaya dayanır.

Bu türlü kelâm konuları ayrıca yazılmalıdır. Biz konunun dışına çıkmıyalım.

Kaza ve kadere inanmakla emredilmiş olduğumuz gibi onlara razı olmakla da mükellefiz. Ancak İslâm dininin gereklerinden olan tevekkül —ki dış sebeplerin tesiri olmadığını bilerek gerçek müessire dayanıp güvenmekten ibarettir— her şeyin

GAYB İLMİ

Yine bu konudan dinimizde peygamberlerin ve ermişlerin gaybdan ve gelecekten haber vermeleri hakkındaki delillerin esasını anlamak da kolaylaşmış olur. Çünkü Allah, —her olay, kendi yaratması eseri ve ilim ve iradesini ilgilendirdiği şey olması sebebi ile— gayb ve gelecek her şeyi أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ *«Bilmez mi o (bütün varlıkları) yaratan?»* [110] âyetinin ifâdesine göre bildiğine göre, dilediği üstün kullarına bazı gayb ve sırları bildirmesine ne engel düşünelibilir?

Evet, insanın gayb olaylarını kendi kendine bilmesi durum ve yaratılışının gereği değildir. Fakat Allah'ın bildirmesi ile bilmesi mümkün ve örneklerine ait rivâyetler tevâtür derecesini bulmaktadır.

Allah'ın seçkin kullarının gayba ait verdikleri haberler hep Allah'ın bildirmesine (vahy ve ilhâmına) dayanmaktadır ve onların bizzat gaybı

---

elde etme sebebini araştırıp da o sebepleri kullanarak çalışıp çabalamakla meşgul olmamıza engel olmadığı gibi kaza ve kadere inanıp razı olmak da, meşru ve makul teşebbüslerden bizi men etmez. Belki bu türlü teşebbüslere dayanılarak istenen sonuç elde edilirse onun elde edilmesini, sebep ve sonuçları yaratan yüce Mevlâ'nın büyük bir lûtfunun eseri bilerek, kendini beğenip mağrur olmayı bırakıp, teşekkür borcunu yerine getiriyor; eğer bu sonuç elde edilmezse «Hayırlısı Allah'ın dilediğidir.» diyerek gönlü yatıştırıp ruhun çırpıntılarını hafifleterek vicdanımızı rahatlığa kavuşturuyoruz.

Denirse ki: «Kulların bütün fiilleri Allah'ın kazasına bağlı olunca kazaya razı olmak nasıl vâcip olur? Küfre razı olmak küfrün kendisi ve günaha razı olmak da bizzat günah değil midir?»

Biz buna şöyle cevap veririz: «Kulların, Allah'ın kazasının eseri olan fiillerinin Allah'a nisbeti, yani O'nun dileyip yarattığı şey olması bakımından itiraza yer bulunmamasının kabul edilmesi zorunludur. Çünkü mutlak hikmet sahibi olan Allah, dâimâ âlemin şu mükemmel düzeninin gerektirdiği umûmî işleri gözeteceğinden hiç bir fi'li —yüce zâtından çıktığına göre— çirkin değildir.»

İşte bu hususu kabul edip, haksızlık yolunu bırakmak, kazaya razı olmak için yeter.

Ama kulun küfür veya günahı istiyerek işlemesi, âlemin düzenini gözetmek değil, nefsin boş arzularına uymak sebebiyledir. Hattâ buna göre, cinâyet işleyen kulun fi'lilinin kaza ve kadere uygun düşmesi, kendisine mazeret sebebi ve dünya ve âhiret cezasını başından savmaya elverişli bir delil olamaz.

Çünkü olaydan önce Allah'ın kaderinin nedem ibâret olduğunu anlamış değildi ki, «Benim maksadım kadere uygun hareket etmekti.» demeye selâhiyeti olabilsin. Halbuki Allah, onun isteyerek yapacağı fi'li ezelde bilmiş de ona göre takdir etmiştir. Bunda hiç şüphe yoktur.

Kelâm âlimlerinin «Kadere inanılır, fakat o, delil olarak kullanılamaz.», «İlim, bilinen şeye tabidir.» ve «Kulun irâdesini sonradan ilgilendirmesi, ilimde varlığına göre ezelî irâdenin ilgilendirmesine normal sebep kılınmıştır.» gibi sözleri hep bu gerçeğin ifâdesidir. Her biri, yerinde enine boyuna açıklanarak maksat aydınlatılmıştır. Oralara başvurulsun.

110. Mülk sûresi, âyet: 14.

bilmek iddiâsında bulundukları yoktur. Hattâ müslümanlık bu iddiâyı kulluk durumuna uygun görmeyerek mahzurların en büyüğü sayıyor ve buna cür'et edenleri kâfir saymaya kadar varıyor.[111]

HAYAT, MUHÂLEFET Lİ'L-HAVÂDİS, KIYÂM BİZ-ZÂT SIFATLARI

Müslümanlarca Allah'ın vücut, kıdem, baka, ilim, kudret ve irâde sıfatları sâbit olduğuna göre hayât sıfatı da sâbit oluyor.

Çünkü hayat sıfatına sahip olmayan şey, anılan o yüce sıfatların sahibi olamaz. Bunda şüphe yoktur.

Hayat sıfatı, diğer ilâhî sıfatlar gibi ezelî olunca zıddı olan ölümle sıfatlandırılması imkânsız olur.

Allah'ın maddeye, hususiyetlerinden herhangi birinde benzemesi mümkün değildir. Ne maddenin bütün nevilerine bulunması zorunlu olan ve gerekli umûmî sıfatlar denen hususlarda, ne de ârız olması maddenin özelliklerinden olarak zorunlu olmadan bütün nevilerinde veya gerekli olarak bazı birleşik nevilerinde bulunan ve gereksiz veya umûmî olmayan sıfatlar denen hususlarda benzemesi mümkündür.

Şu halde cevherlik, cisimlik, ârızlık, yer kaplama, birleşip ayrılma, başkasından doğma, başkasını doğurma, toplanma, bölünme, hayvanlık, bitkilik, cansızlık, yer değiştirme, hareket, sevinç ve üzülme gibi nefis halleri ve bunların benzerlerinin Allah'ta bulunmaması kesin bir şeydir.

Çünkü bunların birinde maddeye benzemiş olması kabul edilse (hâşâ)

---

111. Fakat ay ve güneş tutulması gibi şeylerin zaman ve husûsî şekillerini belirtmek, gaybı haber vermek çeşidinden değildir. Çünkü bunların hepsi, meselâ ayın görüneceği zaman ve yer gibi, belli bir hesaba göre cereyan etmekte olduğundan astronomi bilginlerince tesbit edilip belirtilmesi imkânsız değildir.

Gayb, kendisi sezilmediği gibi delil ve alâmetlerini de anlamak mümkün olmayan şeyden ibârettir. Ama âlemde olacak şeyler hakkında yıldızlardan çıkarılan hükümlere güvenilmez. Zira âlemdeki her olayın yıldızlarda bir alâmeti olsa bile onu anlamak insan gücünün dışında kalır.

Göz veya diğer bir uzvun seğrimesi ve koyun küreğinde çeşitli çizgilerin görünmesi de böyledir. Yani bunların hiçbiri hüküm çıkarmaya yarayan doğru delil değildir. Zanlara kapılmakta da mânâ yoktur. Cifr ilmi ise Allah'ın üstün kullarına mahsustur.

Bu gibi şeylerin zanna göre söylenmesinin —uğursuzluk ve fitne çıkarmak maksadına dayanmamak şartiyle— zararı yoktur. Ama bu yolla bir gerçeğe ait kesin bilgi iddiâ etmenin apaçık küfür olduğu sahîh hadîslerle sâbittir.

Gaybdan haber verme iddiâsında bulunanlara sırf başvurmak bile büyük günahtır: Hattâ arrâflık, yani su dolu bardağa, güneşe ve billûr gibi şeylere bakarak güya cinlerin haber vermesine dayanarak gaybı bildiğini iddiâ etmek ve kehânet yani bir takım taş ve bakla gibi şeylerin atılmasiyle meydana gelen durum ve şekillerinin delâletiyle hayır veya şer sonuçlarını çıkarmakla uğraşanların 40 gün namazlarının kabul edilmiyeceğine dair hadîsler vardır. (Bak: Müslim, K.es-Selâm Bâb: 35). Remil de kâhinliğe dâhildir.

madde nevinden bir şey olması gerekir. Zira bir şeye zat ve tabiati gereği olan hususiyetlerinden sayılan bazı yönlerden benzemek, o şeye benzemeyi —onunla cinsçe bir— olmayı gerektirir. Halbuki Allah maddeye benzese maddede bulunan sonradan olma ve teferruâtının onun hakkında da caiz olması gerekirdi. Zira birbirine benzeyen iki şeyin birinde mümkün olan şey öbüründe de mümkün olur. Allah'ın ise ezelî olmasının vâcip, sonradan olmasının da imkânsız olmasına dair kesin deliller getirildi.

Kısacası Allah, maddî bir zat olmadığı gibi maddenin hususiyetlerinden hiç biri ile vasıflandırılması da akla uygun değildir.

İşte âlimlerimiz bu açıklamalarla isbat edilmiş olan bu benzersizlik hususuna «muhâlefet li'l-havâdis» diyorlar. Çünkü o benzemenin imkânsız olmasına dayanılarak Allah'ın yüce hakikatinin âleme aykırı ve ondan farklı olması zorunlu bir şey olur.

Allah'ın cevher ve cisim olmadığı böylece anlaşılınca duracak bir yere ve eşya olmadığı için girecek kap ve yerleşecek bir yere muhtaç olmaması da isbat edilmiş olur.

Hem de eşyâ olup duracak bir yere muhtaç olduğu kabul edilse sıfat kabilinden olması ve binâenaleyh anılan ilim, hayat, irâde ve kudret sıfatlarına sahip olamaması gerekir. Bu sıfatlara sahip olduğuna ise deliller getirilmiştir.

İşte böylece de sıfat kabilinden olması iptal edilerek eşyâlık ve onun gereklerinden münezzeh olduğu anlaşılır. İstenen de bu ya...

Yine ezelî ve bizzat vâcip olması sâbit olarak bir yaratıcının yaratmasına muhtaç olmadığı yukarda açıklanmıştır.

Şu halde kelâm kitaplarımızda bu üç şeye yani, yer, kap ve yaratıcıya muhtaç olmamak mânâsına «Kıyâm biz-Zât» denir ve kıyâm bi'l-gayr (başkası tarafından var edilip varlığının devam ettirilmesi) tanrılığa yakışmaz. Bu da unutulmamalıdır.

Bu sıfatın başka bir delili daha vardır ki şöyledir:

Eğer Allah yere veya yaratıcıya muhtaç olsa o şey O'nun yarattığı bir şey olmıyarak daha önce var ve kendisinden müstağnî olmalıdır. Halbuki kâinâtın hepsinden önce Allah'ın var olduğu ve onların her birinin, O'nun yaratması eseri olduğu kesin delillerle isbatlanmıştır.

Böyle bir yaratıcının, onların birine muhtaç olması düşünülebilir mi?

Not: Allah'ın, maddenin hususiyetlerinden tamamen münezzeh olması sebebiyle maddeye hiç benzememesine, maddenin nevilerinin vasıflandığı varlık, hayat, ilim, irâde ve kudret gibi sıfatlarla vasıflanması müşkil teşkil etmez.

Çünkü Allah'ın sıfatlarının, eserlerine benzediği için madde çeşitlerinin sıfatlarına isimce ortak ise de hakikatçe arada pek büyük fark gösterdiği şüphe kabul etmez.

Allah'ın sıfatlarının her biri ezelî olup eşyâ kabilinden olmadıkları

halde madde çeşitlerinin sıfatları sonradan olup, yokluğa mahkûmdur ve eşyâdan ibârettir.

Eserleri bakımından benzerlik bulunması hakikatçe de benzerlik bulunmasını gerektirmiyeceği için Allah'ın başka sıfatlarının eserleriyle yaratıkların sıfatlarının eserleri arasında büyük fark bulunduğu da ortadadır.

Evet, iki tarafın da eserleri karşılaştırılınca aydınlanır ki bizim eserlerimiz kusur ve eksiklikle düşüklük derece ve dairesinden dışarı çıkamıyor. Allah'ın sıfatlarının eserleri ise her yönden mükemmel ve yaygın, büyüklük ve düzence üstünlükleri göz önünde olarak gerçekten eşsizdir.

ALLAH'IN BİRLİĞİ (VAHDANİYET)

Ey maddeciler, yukardaki delillerle İslâm âlimleri sizi ikna ederek Allah'ın varlığını kabul etmek zorunda bırakmaları üzerine artık size karşı O'nun birliğinin delillerini getirmeye hacet kalmıyor, değil mi?

Esâsen yaratıcının bir olup tanrılıkta ve âlemi dileyip yaratmada ortağı olmadığına onların pek açik delilleri vardır. Fakat siz O'nun varlığını inkâr ediyordunuz. Onlar size Allah'ın yardımı ile yaratıcının varlığını kabul ettirdiklerine göre sizin başka tanrı bulunduğunu söylemenizden tamamen emîn olabilirler. Zira apaçık şeylerdendir ki, eserlerinin delâletiyle Allah'ın varlığı anlaşılınca «Sağlam bir şekilde şu kâinatı yaratıp, düzenini korumaya yetecek yüce sıfatlara sahip bulunan azametli bir tanrının varlığı bilinip anlaşıldığı halde bu âlemde müessir olacak başka bir tanrı daha aramayı gerektirecek bir sebep yoktur.» demek gerekir. Lâkin âlimlerimiz Allah'ın birliğini ve O'na ortak bulunmasının imkânsızlığına inandıkları ve daimâ doğru inançlarını —aklî ve naklî— kesin delillere dayamayı prensip edindikleri için bu büyük ve kurtarıcı inanca dair kesin deliller getirmek de onların metodları gereğidir.

Aslında bunun isbatı aklî ve naklî delillerle eşit olarak imkân dahilinde bulunuyorsa da, birden fazla tanrı bulunduğunu kabul edip, âlemin iki veya daha çok tanrıları bulunduğunu iddiâ eden cahilleri susturmak maksadiyle karşılarına çıktıklarında aklî delilleri ortaya atmakla yetiniyorlar. Çünkü onların kitap ve sünnete itimatları olmadığından kendilerini Allah'ın birliğini kabule götürecek delil sadece aklî delilden ibâret kalıyor.

Allah'ın birliğine dair müslümanlarca güvenilir naklî deliller Kur'ân'da pek çoktur.

Kur'ân'ın pek çok sûreleri Allah'ın birliğini açıklayıp, yaratma ve tasarrufta eşsiz ve bağımsız olduğunu beyan etmektedir. Hattâ O'nun

birliğine delâlet eden aklî deliller ve onları kavrayıp anlayacak kadar akıl sahibi olmıyan halk tabakasını ikna edebilecek delil ve açık hükümlere işâret eden âyetler de vardır.

Allah'ın birliğine inanmada müslümanların naklî delillere dayanmaları mümkün ve doğrudur. Çünkü Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve Allah katından getirip haber verdiği dînî hükümleri kabul etmeleri Allah'ın birliğini kabul etmelerine bağlı değildir. Hattâ mutlak olarak serbest fâil olan Allah'ın mânevî katından gönderildiğini kabul etmeleri akla uygundur.

Zira Hz. Muhammed'in yüce dâvâsının haklı olduğuna delâlet eden mucize ve delillere göre, yaratıp peygamber gönderen zâtın, bütün tasarruflarında tek olup olmaması eşittir. Yani âlemin yaratıcısı birden fazla da kabul edilse peygamber gönderilip, peygamberlik delilleri verilmesi mümkün olabilir. Şu halde onlar peygamberlik delillerine bakarak peygamberi kabul ettikten sonra Hz. Peygamber'in kendisini gönderen Allah'ın, ilâhî tasarrufların hepsinde tek, tanrılık ve tanrılık hususiyetlerinde ortak ve benzerden münezzeh olmasiyle, zâtının hiç kimseye muhtaç olmaması ve yücelik hususunda tek olduğunu tebliğ ettiğine göre onu da kabul etmeleri kıyas kanununca bir mahzur gerektirmiyerek doğru ve akla uygundur. [112]

---

112. Mevâidü'l-En'âm Fî Berâhîni Akaid'l-İslâm adlı âcizâne eserimde Allah'ın birliği hakkında kaydettiğim Kur'ân âyetlerinin birkaçını tefsirleriyle beraber buraya aynen aktarıyorum:

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلٰهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ
وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ

«Allah hiç evlât edinmemiştir, beraberinde bir ilâh da yoktur. Eğer müşriklerin dediği gibi, Allah'la beraber bir takım ilâhlar olsaydı, o takdirde her ilâh kendi yarattığını götürür, tek başlarına kalarak aralarında ayrılıklar başgösterir ve bir kısmı diğerlerine üstün gelirdi. Allah, onların isnad ettiği şirk vasıflarından (ve bütün noksanlıklardan) münezzehtir.» (Mü'minûn sûresi, âyet: 91).

Dünyâ padişahları arasında anılan durumlar daimâ görülmektedir. Evet, her padişah, diğerlerini yenmek ve bütün cihanda hüküm ve tasarruf sahibi olmak düşüncesinde bulunarak, gücü yettiği kadar öbürlerinin işlerine karışmaktan geri durmaz ve kendi işlerine karıştırmamağa çalışır.

Tanrılık böyle olsaydı tam tasarruf sahibi olamadığı için Allah'ın (hâşâ) âciz ve eksik olması gerekirdi. Bu ise tanrılık sıfatına aykırı bir durumdur.

Birden fazla tanrı bulunduğu dâvâsı güden cahil halk ve kafasız milletlere karşı ve onları reddedip susturmak konusunda İslâm âlimleri tarafından ortaya atılan aklî deliller — ki Allah'ın birliğine inanmak hususunda her biri başlıca bir esas sayılabilir — türlü yönleriyle ele alınabilir. Fakat göstereceğimiz açık delil ve derli toplu üslûbla burada yetinmek, tutmuş olduğumuz kısa kesme yoluna daha uygundur. Şöyle ki:

Âlemin tanrısı birden fazla olsaydı şu âlemin aslâ var olmaması gerekirdi. Bu ise bâtıldır. Çünkü âlemin varlığı görülüp durmaktadır. Şu durumda bu var olmamayı gerektiren birden fazla ilâh bulunması da saçma olup, Allah'ın birliği ortaya çıkar. Fakat tanrının birden fazla olduğunu kabul etmekten âlemin yok olması neye dayanarak gerekiyor? İşte bunu isbat için deriz ki: Eğer hakîki müessir iki ilâh olsaydı iki ihtimal vardı ki, ya âlemin var edilmesi üzerinde birleşirler veya bu hususta anlaşamazlaradı.

Birleştikleri takdirde âlemi var etmek mümkün olamaz. Zira iki müessirin bir eserde birleşmesi imkânsızdır. Çünkü her birinin ayrı ayrı yaratmasiyle âlemin ayrı ayrı birer varlığı olacaksa bir şeyin iki varlığa sahip olması gerekir. Bu ise akla uygun değildir.

Yok, her biri ayrı ayrı yaratıcı kabul edildiği takdirde âlem bir varlıkla var olur, denirse bu durumda hiç biri var etmede müstakil olmayıp, birbirinin ortağı olurlar. Meselâ: Bir taşı yuvarlamağa tek tek yetmiyen iki kuvvet birleşerek o taşı yuvarlayacak olsalar, her biri yuvarlamak hususunda öbürüne muhtaç olup bu iş, onların hiç birinin müstakil olarak eseri sayılmaz. Belki hakikatte ikisinden meydana gelen

---

Başka bir âyette de

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَغَوْا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا
سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ
وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ
تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا .

«De ki: Allah'la beraber, dedikleri gibi ilâhlar olsaydı, o takdirde bu ilâhlar Arş'ın sahibine (Allah'a üstün gelmek için) muhakkak ki bir yol ararlardı. Allah, onların söyledikleri şeylerden çok büyük bir yükseklikle münezzehtir. Yedi gök ve yer, bir de bunlar içinde bulunanlar (insan, cin ve melekler) Allah'ı tesbih ederler. Hiç bir varlık yoktur ki, Onu hamd ile tesbih etmesin. Fakat siz, onların tesbihini (dillerini bilmediğinizden) anlamazsınız. O, gerçekten Halim'dir, Gafûr'dur.» (İsrâ sûresi, âyet: 42-44) buyurulmuştur.

müessir bir kuvvete nisbet olunması ve o müessir kuvvetin eseri kabul edilmesi gerekir. İşte âlemin var edilmesi de bu takdirde birleşerek bir tek tanrı sayılan iki ilâhın toplamına nisbet edilerek o toplamın eseri olur. Yoksa her birine müstakil olarak mâl edilemez. Onların hiç birine de âlemin ilâhı denemez. Zira âlemin tanrısı, âlemin var edicisi demek olup, onlar ise birer birer düşünülünce var edicinin parçalarından ibâret olurlar. Denecek ki: Âlemin tanrısı hakikatte o ilâhların birleşmesinden ibâret olsun. Değil mi? Fakat âlemin var edici olabilecek olan mukaddes ilâhın şanına birleşik olmak yakışmaz. Çünkü birleşmek, maddenin hususiyetlerindendir. Âlemin tanrısı, maddeye mahsus olan sıfatların hepsinde ona aykırıdır. Bu da yukarda isbat edildi.

Her birinin birden ve müstakil olarak yaratıcı olması mümkün olmadığı gibi birinin yaratmasından sonra diğerinin de yaratıcı sayılması mümkün olamaz. Çünkü bu durumda da var olanı var etmek mahzuru ortaya çıkar.

Kabul edilen bu iki tanrının biri, âlemin bazı parçalarını, öbürü de diğer parçalaraını yaratarak iş bölümü halinde müessir olmaları da saçmadır. Çünkü bu takdirde ikisinin de âciz olması gerekir. Zira birinin gücünün yettiği parçalara diğerinin gücünün ne var etmek, ne de yok etmek bakımından yetmiyeceği için âciz olması gerekir. Evet, sırf bir tanrının gücünü ilgilendirmesi diğerinin yolunu tıkayıp, mümkün olan şeyi yapamaması tam bir âcizliktir. Âcizlik ise tanrının şânına yakışmaz. Gelelim anlaşamama durumuna:

Eğer kabul edilen bu iki tanrı anlaşamazsa, yani biri âlemin var edilmesini diğeri de yoklukta kalmasını isteyerek aralarında ayrılık meydana gelse ikisinin de isteği yerine gelmez. Çünkü iki zıddın, birleşmesi, yani bir anda âlemin hem var, hem de yok olması gerekir. Bu ise akılca apaçık bir şekilde imkânsız olan şeylerdendir.

Birinin isteği yerine getirilip, diğerininkinin yerine getirilmemesi ise birinin âciz ve mağlûp olması demek olduğundan bu ihtimal de batıldır. Hattâ bu şekilde tanrının birden fazla olması hakikaten bulunmuş olmuyor. Çünkü o âciz olana tanrı demek doğru olmadığına göre tanrılık sadece gücü yetenin sıfatı olur. Böylece Allah'ın birliğinin, delili tamamlanmış olur.

Bu birlik delili Kur'ân'da özet olarak anılmış ve

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا *yer ile gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, bunların ikisi de muhakkak fesada uğrar, yok olurdu.*»[113] buyurulmuştur.

Âlemin varlığı ise göz önünde kesin bir şey olduğundan birden fazla

113. Enbiyâ sûresi, âyet: 22.

ilâh bulunmasının bâtıl olduğu sâbit olur ve Allah'ın müstakil ve serbest olarak âlemin yaratıcısı olduğu, yüce zâtına da aslâ ortak bulunmadığı anlaşılır. Zira lâzım olanın bâtıl olması, kendisini gerektiren şeyin de bâtıl olmasına açık delildir. Burada kabul edilen birden fazla ilâh olmasının gerektirdiği, yani varlığı gözle görülen şeyin yok olması imkânsız olduğundan, o yokluğu gerektiren birden fazla ilâh bulunmasının da imkânsız olduğu sâbit olur. Çünkü esasen mümkün olan şey, imkânsız olan şeyi meydanâ getirmez. Demek birden fazla tanrı olması mümkün değilmiş ki, imkânsız olan şeyi meydana getiriyor.

Burada kabul edilen iki ilâh arasında birleşmenin mümkün olduğunu farzetmemiz ilk bakışta ve söz dairesini genişletmeye mebnîdir.

Ama düşündükçe bu iki ilâh arasında barış ve birleşme düşünülemez. Zira tanrılık mertebesi mutlak galibiyet ve tam bir hâkimiyet gerektirir. Kur'ân'da da إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ «*O takdirde her ilâh kendi yarattığını götürür,, tek başlarına kalarak aralarında ayrılıklar başgösterir ve bir kısmı diğerlerine üstün gelirdi.*»[114] âyetiyle bu gerçeğe işâret edilmiştir.

Bir daha tenbih etmeye lüzum görüyoruz ki, bu ve benzeri deliller esasen Allah'ın varlığını bilip, tanrılık mertebesinin yüceliğini kabul edenlere karşı getirilmeğe lâyıktır. Çünkü böyle olanlar tanrının birden fazla olduğu iddiâsında bulunacak olurlarsa bu delilin benzerleriyle hakikati itirafa zorlanırlar.

Ama Allah'ın varlığında şüphe edenlere, önce âlemin bir var ediciye ihtiyacını ve tanrılık mertebesinin yüceliğini anlatmak gerekir ki, bu delilden faydalnabilsinler.

Yoksa esasta şüphe eden cahiller tanrının âciz olması gerektiğini ve yukarda geçen akılca imkânsız olan şeyleri caiz görmeğe de cür'et edebilirler.

Müslümanlar, âlemin yaratıcısı olan Allah'ın tanrılık hususiyetleri olan vücûd, kıdem, bakâ, muhâlefet li'l-havâdis, kıyâm bizâtih, vahdâniyet, ilim, irâde, kudret ve hayat gibi ezelî ve mükemmel sıfatlarını kabul ve âlemin gözle görülen çeşit ve durumlarının var olabilmesi için böyle bir tanrının varlığının kâfî olduğuna sıhhatli aklın kani olduğunu inceledikten sonra Allah'ın yüce şânını ve eşsiz yaratıkların ihtivâ ettiği düzen ve sağlamlık esrlerini dikkat nazarına alarak dediler ki: Yarattıkları bu kadar mükemmel olan Allah, mükemmel sıfatların biriyle vasıflanmayıp, onun zıddı olan eksiklikler çeşidinden biriyle vasıflandırılsın, bu caiz olup düşünülebilir mi? Hâşâ!

---

114. Mü'minûn sûresi, âyet: 91.

BİR MUCİDİN KENDİ DENGİNİ BİLE YARATAMADIĞINA GÖRE İŞİTME, GÖRME, KONUŞMA V.S. NİN İSBÂTI (SEMİ', BASAR, KELÂM VE TEKVÎN)

Âlemi derinlemesine incelediğimizde kendisinden daha mükemmel bir eser meydana getirmek şöyle dursun kendi mislini icad eden bir şey görebilir miyiz? Meselâ: Hayvanların eserlerini incelediğimizde ipek gibi, bal gibi bir takım nefîs ve faydalı eserler görüyoruz. Ama kendi gibi değil, daha aşağı bir hayvan bile meydana getirmek hiç bir hayvanın kârı değildir.

Hattâ insan ilim ve fenlere intisab gücünde müstakil bir nevi ve imtiyazlı bir yaratık olup pek çok şeyleri yapıp meydana getirmeyi başardığı görülüyorsa da kendinde bulunan mükemmelliklerin velev bir kısmında olsun kendine denk olacak bir şey icad edebildiği yoktur. Nerde kaldı kendisine tamamen denk yahut daha mükemmel bir eser meydana getirebilsin! Evet, insan yine bir insan, yahut bir hayvan yaratamadığı gibi bir bitki yaratması da imkân dairesinde değildir. En garip ve hârikulâde olarak yapabildiği şeyler hayat ve şuurdan yoksun bir cansız suret yontmak, unsurları birbiriyle birleştirip kaynaştırmaya yarıyacak kimyevi birleşimler meydana getirmek veya mekanik kanunlarına göre devamsız hareketlerle hareket edecek bir fabrika yapmak değil midir? Pek âlâ! Fakat bunların birinde insanda bulunan akıl ve kavrayıştan geçtik, hayvanlık gereklerinden olan duygu ve hayat olsun meydana geliyor mu?

Yine insan, hayvan ve bitkilerin birinde şekil değiştirmeye kalksa sırf Allah tarafından o şeyde hususi değişiklik için konmuş açık kanunlar aracılığı ile bunu yapabilir. Bu halde o hayvan veya bitkide meydana gelen alışılmamış şekil hakikatte insanın kendi eseri sayılamaz. Zira o yalnız hususi değişikliğin meydana gelmesine sebep olacak tabiat kanununu keşfedip, onu değiştirmek istediği yerde kullanmış oluyor. Yaratıcılık bunun neresinde? Eğer bu durum insanın kendi eseri ve yaratması olsa idi varlık alanına konmasından önce onda gizlenen sırların bütün inceliklerini bilmesi gerekirdi. Halbuki en çok inceleyici saydığımız filozoflar bile tesir sebeplerinin ilimlerini iyice kavramış değillerdir. Meselâ: İnsan yaratılış itibariyle çirkin ve değişik bir piliç meydana getirmek isteyince ısıyı yumurtanın bir tarafına daha kuvvetlice verir ve öbür taraftan biraz hafifletir de çıkışında piliç hususi bir çirkinlik üzere bulunur. Bu çirkinleştirme ise insan yaratması değildir. Aksi halde daha piliç yumurtadan çıkmadan bu hususlaki olaylar kemiyet ve keyfiyetçe sınırlandırılabilmeliydi. Fakat bu şekilde sınırlandırılabildiği yoktur. İşin sonunda deney veya tesadüfle yumurtada iken pilici değiştirip çirkinleştirme kanunu bulunmuş da onun vasıtasiyle bu durum meydana getiriliyor.

Nasıl ki susayan kimse su içerse susuzluk durumunun ortadan kalkacağını bildiği için midesine suyu hemen ulaştırarak isteğini yerine getirir. Suya kanma ise hususi bir tesirden ibâret olup su içmek onun zâhir bir sebebidir. Binâenaleyh insan suyu midesine ulaştırma işini yapmakla kanmayı yaratmak ve bu hususta müessir sayılmak gerekmiyor. Aksine Allah'ın yaratmış olduğu tabiat özelliği ile içilince su hemen ısıyı düşürüp susuzluk giderilmiş oluyor.

Bu misâlimizle kolayca anlaşılır ki, bir ekinci ve bostancı hareketlerini çiftçilik ilmine uydurup bilinen kanunları tam olarak kullanmak sayesinde mahsul ve meyveleri ne kadar çoğaltsa ve ne kadar güzelleştirse yine o ekinin ve bostanın var edicisi sayılarak mahsulleri eşsiz hususiyetleriyle beraber yaratıp meydana getiren ondan ibârettir, denilemez. Gerçi onun terbiye ve ıslah için gösterdiği gayretle geçmiş yıllardan daha çok ve öncekilere nisbetle daha güzel ve mükemmel mahsul elde ettiği görülüyorsa da hiç bir şey hakikatte onun yaratması sayılamaz. Evet, mecaz olarak buna bir engel yoktur. Birinin malını başkasına nisbet kabilinden olarak asıl tesirler değilse de teferruattaki tesirlerin tamamen ona nisbet edilmesi doğru ve yerindedir.

İşte hep bu şekilde kâinataki kanunları kullanarak meydana gelmesine insanın sebep olduğu eserlerin hiç birinde hakiki yaratıcılığı yoktur.[115]

Yakında açıklanacaktır ki, bizler eserlerin yarleşmiş kanunlarından Allah'ın kudretiyle meydana geldiğine inanırız ve Allahtan başka hakiki müessir tanımayız.

İslâm âlimleri bu ince noktayı —yani bu mucidin kendinden daha mükemmel değil, kendisine oldukça denk bir eser meydana getirebilmesinin mümkün olmadığını— dikkat nazarına almaları üzerine diyorlar ki: Sayısız değişmelere kendisini hazırlayan, acayip kanunlara göre âlemin asıl maddesini var eden ve ondan âlemin sayısız ve eşsiz nevilerini yoktan meydana getiren Allah, yukardaki delillerle isbat edilen sıfatlardan başka yüce zâtına lâyık olan yüce sıfatların hepsinde mükemmel bir derecede bulunacaktır. Bu, zorunludur. Yoksa aklın kesin olarak bilip kabul ettiği hükmün aksine olarak (hâşâ) yarattıklarına denk veya onlardan daha aşağı olması gerekir.

İşte bu araştırıp incelemenin sonucu olmak üzere yüce dinimiz Allah'ın işitici, görücü ve konuşucu olmasını ve tanrılığın gereklerinden

115. Zürriyet hususu ve insanın sağlığını koruması gibi dikkat edilen diğer hususları incelenince, bu esasın dışında bulunmaz. Bu imkânsızdır. Çünkü arzuya uygun, umulan ve hattâ gerekli olan yönlere uymıyarak meydana çıkmakta olan binlerce örnek meydandadır.

olan mükemmellik sıfatlarının her biriyle sıfatlanmış bulunmasını kabul ediyor. Bunun aksinin mümkün olduğu iddiâ edilebilir mi?

Kulağı, gözü ve dili yaratıp, işittiren, gördüren ve konuşturan yaratıcı, keyfiyetsiz olarak işitme, görme ve konuşmadan yoksun olup da sağır, dilsiz ve kör olması, veya yarattıklarını en mükemmel şekilde yaratmışken kendisine lâyık olan mükemmelliğe sahip olmayıp da bir mükemmellik sıfatının eksik olması en az aklı olanlarca caiz görülür mü?

Ancak inanmakla şeref duyduğumuz bu yüce sıfatların hiç biri yarattıklarının sıfatlarına benzemez. Evet, eserlerinin birbirine benzemesine dayanılarak isimce ortaklık bulunduğu kabul edilmekte ise de hakikatçe benzerlik yoktur. Eserlerce umumî olarak benzeşmek, onların esasları itibariyle aynı hakikate dayandığına delil olmadığı yukarda açıklanmıştır.

Şu halde Allah'ın işitmesi kulakla olmayıp, bilakis yüce zatı ile var olan ezelî bir sıfatı, bütün işitilebilen şeyleri işitmeye yeter. Görmesi de göz ile değil, bütün görülebilen şeyleri görmeye yarıyan zâtî bir sıfatı iledir.

Allah'ın konuşması da harf ve ses yardımı ile değildir.

Bu da zâtı ile var olan ezelî bir sıfatladır ki, her kime bir gerçeği anlatmak isterse o sıfatla hemen işittirir[116].

Bundan önce açıklanan ilim, kudret, irâde ve hayat sıfatları da yüce zâtı ile ezelî ve ebedî olarak varolup gereğince eşyâya teveccüh eder. Bilme, yaratma ve bir tarafa yöneltme bu üç sıfatın sırası ile gerekleri olup, hayat sıfatı ise âlemi ilgilendirmeyen yüce bir sıfatıdır.

Sıfatların teveccühü sonradan olabilirse de hiç bir hakîkî sıfatının ezelî olmaması caiz değildir. Çünkü ezelî olmıyanın bulunduğu yer de ezelî değildir. Allah'ın ise ezelî olduğu sâbit ve ezelî olmaması imkânsız bulunduğuna dair deliller getirildi.

Müslümanlar iddiâlarının doğruluğuna delâlet eden deliller gereğince Peygamber efendimizin Allah tarafından gönderilmiş olduğuna iman ederek tebliğ ettiği yüce hükümleri dikkat nazarına aldıklarında anılan bu sıfatları isbat etmek hususundaki aklî delillerin dince de desteklenmiş

---

116. Semi' ve basar sıfatları işitilen ve görülen her şeyi bir anda içine almakta olduğu gibi kelâm sıfatı da bütün dinleyicilere bir anda teveccüh edebilir. Hattâ bir anda bütün mahşer ehlini hesâba çektiği zaman herkes yalnız kendisine hitap ediliyor zannedecektir. Allah'ın kelâmı aslında bir olup, onu her fert, durumuna uygun bir şekilde işitecek ve o şekilde kavrıyacak ki, سَرِيعُ الْحِسَابِ «Bütün mahlûkâtın hesâbını çok çabuk gören» (Bakara sûresi, âyet: 202; Âli İmrân sûresi, âyet: 19, 199; Mâide sûresi, âyet: 4; Ra'd sûresi, âyet: 41; İbrâhîm sûresi, âyet: 51; Nûr sûresi, âyet: 39; Gâfir sûresi, âyet: 17) olması bir görüşe göre bu şekilde tefsir edilmektedir.

olduğunu gördüler. Yani gerek tanrılığın gerçek gereklerinden olan zâtî sıfatlar, gerek O'nun yüceliğinin gereklerinden bulunan diğer mükemmellik sıfatları ile adâlet, rahmet, kerem, ihsan ve hidâyet gibi fi'lî sıfatların hepsini dînî delillerle isbatlanmış buldular.

YALNIZ DÎNÎ DELİLLERLE BİLİNEN SIFATLAR

Müslümanlık sâyesinde akıllı kimseler ne varlığı, ne de yokluğu kestirilemiyen bir takım sıfatların var olduğunu da anlayıp, bunları da tamamen kabul ettiler. Çünkü bu sıfatları akıl imkânsız görmediği halde her sözü Allah'ın vahyine uygun ve doğru olduğu isbat edilmiş bulunan Peygamber efendimizin haber vermesine dayanarak kabul etmek müslümanlığın gereklerindendir[117].

Dinimizde cisimlik ve yer ifâde eder gibi olan yüz, göz, el, parmak ve ayak gibi bazı kelimeler bulunmakta ise de aklî ve naklî deliller kesin tenzîhe delâlet etmekte olup, âlimlerimiz bunların, zâhirî mânâlarının bulunduğunu kesin olarak kabul etmişler, fakat o yüce mânâların takdirini Allah'ın ilmine bırakmışlardır.

Meselâ: Gözün, bildiğimiz göz mânâsına olmadığının kesin olarak bilindiğini ifâde ettikleri halde kasdedilen doğru anlamını açıklayıp te'vîle kalkışmadılar. «Allah'ın yüce şânına lâyık göz sıfatı vardır. Fakat onun hakikati bilinmez ve yaratıkların gözlerine aslâ benzemez.» dediler. El hakkında da aynı ifâdede bulundular[118].

---

117. Bu sıfatlar Allah'ın ibâdete lâyık, rahmeti gazabına gâlip, âhirette mü'min kullarınca görülmesi gibi akılca mümkün ve nakilce vâcip olan bir takım sıfatlarla beraber âlemin rızkını veren, peygamberler gönderen, kullara emreden, halkı öldürdükten sonra dirilterek hesaba çekip lâyık oldukları karşılıkları veren bir zat olması, zâlimleri kahrederek onlardan intikam alan, zayıf kullara yardım ederek sıkıntılarını gideren, yüce kapısına sığınanların duâlarını kabul eden ve günahları afveden bir tanrı olması gibi bir çok fi'lî sıfatlardan ibârettir ki, bunların tafsîlâtı hakkında Kur'ân ve hadîsten deliller vardır.

118. Bu görüş —ki, Kur'ân ve hadîslerdeki müteşâbih kelimelerin zâhirlerini kabul etmemekle beraber te'villeri hakkında hiç konuşmamaktan ibârettir— eski âlimlerin büyüklerinin tuttuğu görüştür. Bunlar هُوَ الَّذِي أَنزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ «Sana Kur'ân'ı indiren O'dur. Bunun bir kısım âyetleri açık ve kesindir.» (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 7) âyetindeki وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ «Halbuki o müteşâbihin te'vilini yalnız Allah bilir.» cümlesinde durup, وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ «İlimde kökleşmiş ve metîn olmuş

Kısacası, bütün İslâm âlimleri, aydın aklın delâlet ettiği ve müslümanlıkta ifâde edildiği gibi Allah'ın, mukaddes zâtına lâyık olan her mükemmellik sıfatına sahip ve lâyık olmayan bütün eksikliklerden münezzeh olduğu üzerinde birleşmişlerdir.

ESMÂÜ'L-HÜSNÂ'NIN TEVKÎFİYE OLMASI

Müslümanlık, Allah'ın sıfatlarını kabul ettiği gibi yüce zâtının mukaddes katından konulan o güzel isimleri de açıklamıştır ki, «Allah» adı onlardan biri ve O'nun bütün isimlerinin en büyüğüdür. Çünkü bu isim hak mâbûd olan yüce yaratıcıdan başkasına verilmiyerek mukaddes zâtına özel isim olmuştur.

Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce de bu kelime âlemin o yüce yaratıcısı hakkında kullanılagelmişse de müslümanlar ancak dinde kullanılmasına dayanarak o ulu yaratıcıya bu adı veriyorlar. Binâenaleyh bu isimlendirme müslümanlarca dînin isimlendirmesi kabîlinden oluyor. Diğer isimler de hep Kur'ân ve hadîste bulunduğu için Allah'ın isimleri sayılıyorlar[119].

---

kimseler ise: Biz ona (mânâsı anlaşılmayan müteşâbihe) inandık... derler.» cümlesini söz başı kabul ederler ki, en doğru yol da budur.

Ama sonraki âlimlerin çoğunluğu, müteşâbih cümlelerin doğru mânâsını hemen açıklamaya kalkıştılarsa da her âyet hakkında açıkladıkları bir kaç mânâ arasından birinin kesin maksat olduğunu iddiâ etmediler. Gerçi sapık fırkaların eğri büğrü te'villerini red zamanlarında zorunluluk ve gereklilik derecesine varmıştı.

Binâenaleyh bunlar yukardaki âyetin «İlimde kökleşmiş ve metîn olmuş kimseler ise:...» cümlesini «Allah» kelimesine bağladılar da يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا

«Biz ona inandık; açık ve kapalı bütün âyetler Rabb'imiz taarfındandır, derler.» cümlesini parantez cümlesi saydılar ki, en sağlam yol da bundan ibârettir.

Usul ve kelâm kitaplarında bu konuda derin incelemeler ve gereği gibi tafsilât vardır.

İmâm Gazâli'nin yukarda anılan İlcâmü'l-Avâm An İlmi'l-Kelâm adlı kitapçığını gözden geçirenler müteşâbih âyetlerin inişindeki Allah'ın hikmetlerinin ne gibi şeylerden ibâret olduğunu ve te'vil yolu tutulunca her âyet ve hadîsin ne şekilde te'vil edilebileceğini gereği gibi anlıyarak pek çok faydalanırlar.

119. Allah'ın isimleri tevkîfiyedir demek, Allah'a bir isim vermek Allah ve Peygamber'in müsâadesi bulunduğunu bilmeğe bağlıdır, demektir.

Bunun için en doğru görüşe göre iki eş anlamlı kelimenin birini Allah hakkında kullanmak, diğerinin de kullanılabileceğine delil olamaz. Zira mümkündür ki, onda türeyişi bakımından bir çeşit eksiklik zan ve şüphesi veya saygı ifâdesinde kusur bulunabilir. Meselâ: Allah için Âlim denir de, Ârif denmez...

Ama her dilde özel isim neden ibâretse o dille maksadı ifâde edebilmek ona dayandığı için onun kullanılabileceğinde ihtilâf yoktur.

MADDENİN UMÛMÎ ve HUSÛSÎ VASIFLARI HAKKINDA MADDECİLERLE MÜSLÜMANLARIN BİRLEŞTİĞİ ve AYRILDIĞI NOKTALAR

Müslümanlık, bütün insanlara Allah'ın varlığını ve akılca gerçek veya mümkün olduğu bilinen mükemmellik vasıfları ile sıfatlanmış olduğunu anlatıp mübârek isimlerini belirttiği gibi bu hususlaki delillerin çeşitli yollarını da göstermiştir.

İşte bu sayede kesin ilim doğuran aklî deliller ve gönüllere rahatlık veren iknâ edici delillerden faydalanmak hususunda derinleşmiş bulunan İslâm âlimlerimiz anılan geniş alanda her tarafa at oynatarak Allah'ın şânının yüceliğini ve en mükemmel şekilde anladılar ve anlattılar da ümmetin kalblerine tam bir huzur verdiler.

Biz de burada onların yolunu takib ederek âlemin her kısmını gözden geçirip ezici kudretin delillerini şüpheden uzak bir şekilde tasvir edip anlatacağız. Önce eserlerin delâletiyle Allah'ın zat ve sıfatlarının büyüklüğünü açıklığa çıkarıp, tanrılığını ve yüceliğini kabul etmek hususunda anlayış sahiplerini inceleme imkânına kavuşturacak olan aşağıdaki makalelerimize bir mukaddime sunacağız ki, bunun istenen sonuçlara bağlılığı sebebiyle maksadı açıklamaya pek büyük faydası olacaktır.

Açıkça görüldüğü gibi maddenin türlü cisimlerinin vasıfları ikiye ayrılır:

1. kısım, yer kaplama gibi bütün cisimleri içine alan umûmî sıfatlardan ayrılır:

2. kısım, meselâ: Demirin yumuşayıp döğülmesi ve camın kırılıp parçalanması gibi husûsî sıfatlardan ibârettir.

Tabiat ilimlerine ait kitaplarınızdaki sözlerinizden anlaşıldığı gibi siz kesin olarak iddiâ ediyorsunuz ki, hiç bir maddî cisim umûmî sıfatlardan uzak olamaz. Yalnız husûsî sıfatların herbiri kendisine ait olduğu cisimlerden, tabiî sebeplerden birine bağlı olarak ayrılabileceğini kabul ediyorsunuz. Meselâ: Demirin husûsî bir karışım içinde bir müddet bırakılmasiyle hususî sıfatı olan yumuşayıp dökülme özelliği kaybolup onun yerine kırılıp parçalanma geçiyor. Yine miknatıstan zelzele anında demiri çekme özelliği ayrılıyor. Hattâ zelzelenin yaklaştığını haber veren husûsî âlet bu sayede bulunmuştur.

Bu konuda müslümanlar diyorlar ki: Bütün madde nevilerinde bulunduğu iddiâ edilen umûmî sıfatların düşünülürse iki kısma ayrıldığı anlaşılır:

1. kısmın cisimlerin nevilerinden hiç birinden ayrılması mümkün olamaz. Hattâ Allah'ın kudreti de varlığı zorunlu olan şeyi yok etmediği için cisimlerin devamı şartiyle umûmî sıfatların bu kısmı Allah'ın kudretiyle bile yok edilemez.

Meselâ: Bir cismin varlığı yer kaplamaya, yani boşluktan yeteri kadarını doldurmaya dayandığı için yer tutmayan bir cisim ortaya çıkarmak mümkün değildir. Hususî yer tutmayı ortadan kaldırmak da ancak o yeri tutan cismi yok etmekle mümkün olabilir.

2. kısmın, cismin nevilerinden ayrılması akılca mümkündür. Yani cismin her nev'inden yahut Allah'ın dilediği bazı nevilerinden umûmî sıfatların bu kısmını ortadan kaldırmak hususunda akılca hiç bir engel yoktur. Çünkü bu sıfatın yok edilmesi Allah'ın kudretinin dairesi içinde bulunan akılca mümkün olan şeyler kabilindendir.

Cisimlerin umûmî çekim vasfı, yine bir tek cinsten meydana gelen cismin atomlarındaki çekici kuvvet bu kısımdandır. Zira her cisimde çekim kanunu olduğu gibi her cismin atomlarına mahsus bir çekim kanunu daha vardır ki, cisimlerin bir birlik hâlinde meydana gelmesi bunun vasıtasiyledir.

İşte din âlimleri umûmî sıfatların bu kısmın ayrılabileceğini kabul ederek diyorlar ki: Her cisimde bu sıfatların varlığı bilinmekle beraber, aslında bu zorunlu bir şey değildir.

Ancak akılca mümkün olan şeyler sırasında bulunarak akıl için gerek varlığını ve gerek yokluğunu düşünmek mümkündür. Meselâ: Cisimleri umûmî çekim kanunundan uzak olarak düşünüversek bir mahzur çıkmıyacağından diyebiliriz ki: Varsın âlemdeki cisimler birbirini çekmesin ve onlar tarafından çekilmesin [120].

Ayrıca cisimleri atomlarındaki çekim kanunundan uzak da düşünebiliriz. Evet, mümkündür ki, cismin otomlarının birbirini çekmesi başka bir sebeple olabilir. Bilhassa sizin bu çekim kanununu iddiâ etmeniz aklen imkânsız olan «iki zıddın birleşmesi» hususunu mümkün görmeye yakın bir şey olduğu için pek de akla uygun değildir. Çünkü kitaplarınızda açıklandığı gibi siz her cismin atomlarında bir de itici kuvvet bulunduğunu kabul ediyorsunuz ki, o kuvvetle cismin atomları birbirini iterek aralarında aralıklar kalır, cismi sıkıştıran dış kuvvete onunla karşı koyarmış.

İşte bu atomlar arasındaki çekimin bulunduğu atomlarda bunun zıddı olan itici kuvvet de bulunursa cisimlerin her birinde iki zıddın birleşmesi gerekir.

---

120. Çünkü bu çekim kanunu yer kaplama kanunu gibi değildir. Hiç bir cismin bir boşluk doldurmadığını düşünemediğimiz halde cisimlerin hepsini çekim kanunundan ayrı olarak düşünmemize hiç bir engel gösterilemez. Fen, çekim kanununu apaçık bir şekilde isbat ediyor, diye bizim bu düşüncemizi çürütmezsiniz. Çünkü fen, çekimin zorunlu olduğunu değil, vaki olduğunu isbat eder. Biz ise cisimlerin çekiciliğini inkâr etmek zorunda değiliz. Hayır, öyle bir kanuna kesin bir ihtiyaç yoktur, demek isteriz. Allah dilemiş de öyle bir tabiat kanunu koymuşsa ona bir diyeceğimiz yoktur.

Eğer derseniz ki: Cisimlerin meydana gelişi ancak bu kanunla olabilir. Biz de deriz ki: Hayır, bizce Allah'ın kudretiyle doğrudan doğruya cisimler meydana gelebilir. Mutlaka bir sebep göstermek gerekse başka bir sebep gösterebiliriz. Yani diyebiliriz ki: Cisimlerin meydana geldiği atomlar zâten sizin kanâatinizce çeşitli şekillerdedirler. Bu halde onları kafa kemikleri gibi kendilerine göre girintili çıkıntılı kabul ederiz de birleşince aralarında birbirine geçme meydana geldiği için cismin atomları birbirine tutunup yapışırlar, deriz.

Şu durumda girinti ve boşluk yerleri, içlerine giren çıkıntıları pek çok sıkmazsa yahut ısı gibi genişlemeyi gerektiren bir sebeple sıkmaları zayıflar ve gevşerse meydana gelen cisim sıvılardan bir şey olur, yahut da gaz halinde bulunur. Eğer girintiler bu çıkıntıları pek çok sıkıverirse veya soğuk gibi bir dış sebeple sıkmaları şiddetleniverirse cisim o nisbette katılaşarak katı cisimlerden bir şey olur.

İşte bu aklî ihtimale göre atomlardaki çekime lüzum kalmıyor ve artık itme kuvvetinin isbatına da lüzum görmeyerek her cismin incecik deliklerinin sebebi olarak «Atomların girintileri biraz darca olup da çıkıntılar tamamiyle onlara girmediğinden atomlar arasında boşluk kalıyor ve böylece incecik delikler meydana geliyor.» deriz.

Aynı cinsten olan cisimlerin atomlarının birbirini tutmasına dair ileri sürdüğümüz bu sebep —ki, atomlarda girinti ve çıkıntı bulunduğunu kabul etmeye dayanıyor— zamkla kâğıt yaprakları arasında olduğu gibi ayrı cinslerden olan cisimlerin birbiriyle birleşmesinde de akla geliyor. Hattâ bu sebebi orada da kabul etmek, türlü cisimler arasında ayrıca bir çekim gücünü kabul etmeye olan meylinizden akılca daha yakın görünür.

DİKKAT

Ey maddeciler! Sizce atomlar değişebilen türlü şekillerde olup yalnız fi'len bölünmiyeceklerinden bu şekilde onlarda girinti ve çıkıntılar kabul etmemize imkân buluyoruz. Ama müslümanlarca atomların akılca da bölünmeleri mümkün olmadığı için bizim bu şekilde kabul etmemiz uygun düşmüyor.

Fakat zannetmeyin ki, ben atomlarda çıkıntı ve boşluklar bulunduğunu kabul ediyorum da ona dayanarak bu sebebi benimsiyorum. Çünkü bu hususta verilen hüküm her neden ibâret olsa müşkül olmaktan tamamen çıkacağına ben emin değilim. Maksadım sizin kesin olarak iddiâ etmekte bulunduğunuz sebeplerin gerçeklik derecesini ve onlardan daha makul sebeplerin mümkün olabileceğini göstermektir.

Biz dince âlemin değişmeleri için gerektirici sebepler göstermeğe aslâ mecbur değiliz.

Sözün kısası: Biz anılan umûmî sıfatlar gibi şeyler hakkında tama-

men inkâr hükmünde bulunmuyoruz. «Hayır, bunlar cisimlerde bulunmaz.» demiyoruz ki, sizi onların varlığını isbat hususunda delil getirmeğe zorlayalım, veya bu türlü delilleri gördükçe müteessir olalım. Sırf bu çeşit kuvvet ve sıfatların, âlemin varlığı için zorunlu olan şeylerden olmadığını göstererek bunları varlığı ve yokluğu mümkün olan şeyler halinden sayıyoruz.

Çünkü akıl bunların ne varlığını ne de yokluğunu imkânsız görmediğine göre akılca mümkün olan her şeye gücü yeten Allah'ın ezici gücünün hükmü altında bulunuyorlar. Binâenaleyh Allah bunları yoktan var ettiği gibi âlemin cisimleri olduğu gibi kalarak sadece bu türlü umûmî sıfatları yok etmeğe de gücü yeter. Aslında değilse de sizin cisimlerin meydana gelmesinde zorunlu olduğunu kabul ettiğiniz atomlar arasındaki çekimi de Allah dilemiş olsa kaldırıp, atomları hiç bir tabiî sebebe dayalı olmıyarak veya başka bir sebep aracılığı ile bir araya getiriverir.

Evet, hiç bir sebepsiz de bu bir araya getirme imkânsız değildir. (Bu husus ilerde açıklanacaktır.) Gerçi bu âlemde her şeyi alışılmış bir sebebe bağlayıp da onun var olduğu sırada Allah'ın o şeyi yoktan var etmekte olduğunu gördüğümüzden, atomların böyle bir araya gelmesinin de herhangi bir sebebi bulunması bizce en büyük ihtimaldir.

Gelelim husûsî sıfatlar konusuna:

Bu konuda müslümanlar sizin kabul ettiğiniz, ayrılmanın mümkün olduğunu kabul eriyorlarsa da arada büyük bir fark vardır. Zira siz diyorsunuz ki: «Bu sıfatlar sırf bulundukları eşyânın atomlarındaki asıl durumların tabiî bir sebeple değişmesine göre o eşyâdan ayrılırlar. Bu ayrılma da o tabiî sebebin tesirine yetecek bir zamana bağlıdır. Bu zaman ise bazan kısa olur, bazan da yıllarca uzar. Hattâ bazan binlerce yıl uzaması gerekir.»

Ama biz: «Bu ayrılma ve yok olma, cismin atomlarındaki durumun değişmesiyle olabildiği gibi başka bir sebeple de olabilir.» deriz. İşin hakikati aydınlanmayınca başka bir sebebin imkânsızlığını kesin olarak kabul edemeyiz. Mutlaka bu ayrılma da Allah'ın gücünün tesiriyle olup, sizin gerektirici sebepler kabul ettiğiniz şeylere biz normal sebepler gözüyle bakarız. Yani onların hiç biri hakikî ve gerektirici müessir olmayıp sırf o türlü sebeplerin bulunduğu sırada sonuçları yaratmak üzere Allah'ın kanununun yürümekte olduğunu kabul ederiz.

SEBEPLERİN ASIL MÜESSİR OLMAYIP, HER ŞEYİN ALLAH'IN KUDRETİYLE VAR OLABİLMESİ, ZAMANIN DA NORMAL BİR SEBEP OLMASI ve HÂRİKULÂDE ŞEYLERİN ANCAK MUCİZE ve KERÂMET OLABİLMESİ

Sonradan olan işleri sebeplere mal ettiğimize bakarak zannetmeyiniz ki, biz de sizin gibi onları tabiatiyle müessir kabul ederiz. Hayır, biz

daha önce hatırlatıldığı gibi «Bu âlemde Allah'ın kanunu, olayların her birini husûsî bir sebebin bulunduğu zamanda meydana getirmek hâlinde devam etmektedir. Hattâ eğer dilemiş olsa sebebi yaratır da sonucu yaratmaz. Yahut sebebi yaratmaksızın sonucu yaratıverir.» deriz ve bunu böyle kabul ederiz.

«Şu durumda dış sebepler hakikatte müessir olmayıp sonuçların varlığı ancak Allah'ın yaratıp var etmesiyle olduğu için o sıfatların bulunduğu eşyâdan ayrılabilmesi için gerekli görünen zamanın da normal bir sebepten ibâret olduğunu kesin olarak bildiğimizden, Allah dilemiş olsa bu ayrılmayı bir anda meydana getirir ve uzun zamana ihtiyaç kalmaz.» deriz.

Meselâ: Sizin «Bir demir parçası falan sıvıda bir müddet bırakılırsa atomlarının durumunun değişmesi sebebiyle yumuşayıp döğülme hususiyeti ortadan kalkarak kırılıp parçalanma vasfı meydana gelir. Fakat bunun böyle olması için şu kadar zaman geçmesi lâzımdır. Daha önce bu değişme meydana gelemez ve belirtilen zamanın geçmesi şartiyle o sıvı, tabiatiyle müessir ve o değişmeyi hakikaten gerektiricidir.» dediğinizi duyan müslümanlar derler ki: «Bu değişme, bir sıfatı yok edip başka bir sıfatı var etmesi bakımından Allah'ın yaratması eseridir. Allah'ın bu yaratması atomların durumunun değişmesi veya bizim bilmediğimiz başka bir şeyin müdahalesi ile olabilir. O karışık sıvı da meydana gelen değişmenin tabiî müessiri ve hakikî sebebi değildir. Gerçi bir müddet o sıvının içinde bırakma işi tamam olunca hakikî müessir olan Allah, demir parçasında böyle bir değişiklik meydana getirmeyi kanun haline getirmiştir. Ancak o kadar zaman geçmesi, meydana gelen değişikliğin hakikî şartlarından olmayıp, Allah dilese onu bir anda da yaratabilir. Hattâ hiç öyle bir sıvı içinde bırakılmayan demiri de o hale getirir. Eğer dileyecek olsa o sıvının içinde yeteri kadar kaldıktan sonra da o değişikliği meydana getirmez.

Yine ateşin belli cisimleri yakması ve suyun ısıyı gidermesi hakkında da bizim sözümüz böyledir. Yani bunların hiç biri tabiî müessir değildir. Sebeplerden doğan husûsî eserleri normal şart ve hallerin ilâvesi anında Allah, sebeplere bağlı olarak yoktan var eder. Fakat eserlerin başı olan sebepler bulunmadan eserleri yaratmağa, tam kaynaklar mevcut ve engellerin hiç biri bulunmadığı halde eserleri meydana getirmeğe de kadirdir.

Yukardaki şekilde hiç bir şeyin tabiî müessir olmaması, her sebep ve her sonucun doğrudan doğruya Allah'tan olması hususuna inanmamıza sebebin ne olduğunu soracak olursanız şu cevabı veririz:

Bu hususta başlıca iki delilimiz vardır ki, hiç biri söz götürmez:

1. Şu âlemde meydana gelmekte olan eşyânın hepsini yoktan var etmekle Allah'ın eşsiz olduğuna şahâdet eden kesin deliller, bizi bu hü-

küm ve inanca sürüklüyor. Çünkü her şey kendisinden doğan eserler de tabiatiyle müessir kabul edilse o eserlerin yaratıcısı olmalarını gerektirir.

Allah'tan başkasının yaratıcı olmasının ise imkânsız bir şey olduğu anlaşıldı.

Bilhassa anılan eserlerde sağlamlık ve düzen görülmektedir. Sıhhatli akıl da şahâdet ediyor ki, sağlam bir şekilde eserleri meydana getirmek, ilim, kudret, irâde ve serbestlik sahibi olmağa dayanır.

Cansızlara bu yüce sıfatları mal etmeğe ise hiç bir akıllı taraftar ve meyilli olamaz.

Meselâ: Bir çok acâyip yaratılışları içine alan bitkiler nevine bakalım. Ne görüyorsunuz? Bir çok damarları olan bir gövde üzerinde sayısız dallar ve yapraklar, bir takım çiçekler, meyveler ve çekirdekler, bunların meydana gelebileceği üreme uzuvları, akılları şaşıracak derecede şekil, renk, tad ve hususiyetler!

Bunların hepsi ne ile oluyor? Toprak, su ve hava ile değil mi?

İşte müslüman olan milletler akıllarını başlarında tutarak diyorlar ki: «Bu eşsiz yaratıklar, ilim ve hikmet, tedbir ve kudret sahibi bir yaratıcıya muhtaç olup dururken bu sıfatların hepsinden mahrum bulunan toprak, su ve havanın yarattığı şeylerdir, diyerek deliliğimizi ortaya koyamayız. Sağlam yaratılışını muhafaza eden hiç bir akıllıdan da böyle bir söz beklemeyiz.»

Evet, onlar akıllarını başlarında tutarak ve düşünme güçlerini boşa harcamıyarak böyle diyorlar. Bu kâinâtın ve âlemin bütün atomlarının yaratılmasını değişikliklere kabiliyetli olarak âlemin asıl maddesini yoktan var ettiği yukardaki delillerle isbat edilmiş olan ilim ve hikmet sahibi Allah'a isnad ediyorlar [121].

---

121. Yazarın bu delili pek makuldür. Çünkü gerçek tesir, yaratmaktan başka bir şey değildir. Yaratmanın ise insanın bile işi olmadığı yukarda açıklandı. Şuur ve kavrayıştan yoksun bulunan cansızların işi olmıyacağı daha kolay anlaşılır. Yaratıcılık şöyle dursun, su ve toprak gibi şeylerin, Allah'ın yaratmasında şartlık yoluyla bile hakîkî bir rolü olmadığına

وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ

«Arzda birbirine komşu kıtalar (kara parçaları), üzüm bağları, ekinler, çatallı ve çatalsız hurmalıklar vardır ki, hepsi bir su ile sulanıyor. Halbuki yemişlerin de bazısını bazısına üstün kılıyoruz (tad, renk ve kıymetleri başka başkadır.)» (Ra'd sûresi,

2. Allah'ın bu eşsizliğini bir tarafa bırakacak olsak, husûsî eserlerin aslı olan eşyâ dikkat nazarına alınarak hakikatleri düşünülünce onların bizzat o eserleri gerektirici olmadıkları pek kolay anlaşılır. Çünkü akıl, bu gerektirmeyi kabul etmeğe hiç bir sebep bulamıyor.

Meselâ: Isının karı eritmek, soğuğun da suyu dondurmak hususiyetleri neden onların gerekleri oluyor? diye sorulan soruya karşı onların mâhiyet ve hakikatlerini düşünüp, gerektirme sebeplerinin neden ibâret olduğunu gösteremeyiz.

Halbuki her cismin bir yer tutmasının gerekli olduğunun sebebini ve birkaç cismin birbirine geçerek bir tek yerde bulunmasının imkânsız olduğunun gerektirici sebebini belirtmekte akıl aslâ tereddüt etmiyor.

Binâenaleyh müslümanlar size hitâben «Isı eritmeyi ve soğuk dondurmayı gerektiriyor da neye aksine ısı dondurmuyor ve soğuk eritmiyor?» diyecek olsalar ne cevap verebilirsiniz? Vereceğiniz cevap «Isı ve soğuğun tabiatleri bunu gerektiriyor.» demekten ibâret değil midir? Fakat şüphesiz ki, bu cevap, kanaat vermeyeceğinden o soruyu tekrar ederek «Niçin tabiatleri bunun aksini gerektirmiyor?» demeğe selâhiyetleri vardır. Gerçi siz de buna karşı «Çünkü ısı, cisimdeki çekici gücü zayıflatıyor. Soğuk ise bunu kuvvetlendirmek hususiyetine sahiptir.» diyebilirsiniz.

Ancak bu sözünüz de o soruyu savuşturamayıp aynen ortada bırakacaktır. Zira ısı, cisimdeki çekici gücü neden zayıflatıyor da kuvvetlendirmiyor?

Soğuk onu neye kuvvetlendiriyor da zayıflatmıyor? diye hükmün aksinin mümkün olduğu yollu soru kapısı bununla kapanmıyor.

Evet, daha bir kaç derece fennî sebepler bulmaktan geri durmıyarak her şeyi tabiata bağlamağa uğraşacaksınız. Ama bu, aksinin mümkün olduğuna dair olan soru yine ortada görünerek nihayet, bir tahsis edicinin tahsisiyle her birinin bir hususiyete sahip olduğunu itiraf edip sözü oraya bağlamak zorunda kalacaksınız ve müslümanlar da o zaman galip

---

âyet: 4) âyeti delâlet ediyor. Çünkü bu âyette yeryüzünde sayısız meyve ağaçları ve ekinlerin varlığı açıklandıktan sonra «Bunların hepsi bir su ile sulandığı halde türlü türlü meyveler ve mahsuller ortaya çıkıyor.» buyrulmuştur. Merhum Beyzâvî diyor ki:

وَذٰلِكَ اَيْضًا مِمَّا يَدُلُّ عَلَى الصَّانِعِ الْحَكِيمِ فَاِنَّ اخْتِلَافَهَا مَعَ اتِّحَادِ
الْاُصُولِ وَالْاَسْبَابِ لَا يَكُونُ اِلَّا بِتَخْصِيصِ قَادِرٍ مُخْتَارٍ

«Bu da hikmet sahibi olan yaratıcıya delâlet eden şeylerdendir. Zira asılların ve sebeplerin bir olmasına rağmen bunların ayrı ayrı mâhiyette ortaya çıkması ancak serbest ve kudretli bir zâtın tahsîsiyle olabilir.»

gelerek size diyecekler ki: «İşte o sizi hakikati kabul etmek zorunda bırakan tahsis edici, âlemin asıl maddesini yoktan var eden, insanların rızkını veren ve bize tanrılığını tanıttıran Allah'tan ibârettir. Yüce zâtı yukardaki sıfatlara sahip olarak ezelî, irâde ve yüce kudret sahibi bir yaratıcı olup, hikmetine uygun irâdesine göre sebepler yaratır ve eşyâya çeşitli hususiyetler verir.»

Artık bu mükemmel incelemeler üzerine biz diyoruz ki: «Hiç bir şeyin tabiî müessir olmaması ve hakîkî tesirin ancak Allah'ın yaratmasından ibâret olması anlaşılınca gözle görülen eserlerin meydana gelişi hakkında zorunlu şartlardan zannedilen şeylerin her birinin sadece normal bir şarttan ibâret kalması açık şekilde anlaşılır ve bu halde uzun müddet geçmesine bağlı olduğu iddiâ edilen eserlerin, Allah'ın kudretiyle bir an içinde meydana gelebileceği kabul edilmelidir. Çünkü kesin delille isbat edildi ki, Allah'ın kudreti kullarınınkine benzemeyip, ezelî ve mükemmeldir. Öyle bir mükemmel kudret, eseri meydana getirmek için zaman ve yer gibi tamamlayıcı şartlara muhtaç olur mu? Bu böyle düşünülebilir mi?

Gerçi bizim güçlerimiz haddizâtında eksik olduğu için, yapacağımız işler aradan zaman geçmedikçe meydana gelemiyor. Fakat zayıf ve kuvvetli olmaktan doğan farklılık hükmünü yürütüyor da kuvvetli olanın eseri kısa zamanda, zayıf olanınki ise nisbeten uzun zamanda meydana geliyor.

Hem de Allah'ın kudreti, eseri meydana getirmek için zamana muhtaç olsaydı yaratıklar arasında sanat inceliği ve büyüklük taşıyan, şekil ve hususiyetleri bakımından çokluk derecesini bulan eşyânın meydana gelmesi, bu hususları taşımıyan şeylere göre daha çok zaman geçmesinden sonra olabilmeliydi değil mi? Ama bunun böyle olmadığı meydandadır.

Zira görüyoruz ki, birinci neviden meselâ; bir bitki kısa bir müddet içinde meydana geliyor da, ikinci neviden olan bir bitki o kısa müddetin ancak birkaç mislinde ortaya çıkıyor. Bu ise tamamen açık olarak gösteriyor ki, Allah'ın, yaratıkları var etmesinde zamanın geçmesi gerçek şart olmayıp, yüce irâdesine göre müddeti kısaltır veya uzatır. Çünkü işi çok olan şeyler az zaman içinde meydana gelirken —yaratıcıları hep bir olduğu halde— işi daha az olan şeyin uzun müddete bağlanmasının iddiâ edilemiyeceği ortadadır.»

NOT

Biz, eserlerde dolu olan eşyânın, hattâ zorunlu olduğunu iddiâ etmekte olduğunuz zamanın bile eserlerde hiç bir tesiri olmayıp, normal sebeplerden olduklarını kabul ettiğimiz için zannetmeyiniz ki, biz bu

türlü eserlerin kolaylıkla ve pek çok defa aksine olarak ortaya çıktığını kabul ederiz. Çünkü biz böyle demiyoruz. Yalnız sebebe bağlanma durumu normal şeylerdendir. Zamanın geçmesi de normal bir şarttan ibârettir, diyerek aklın vâcip zannettiği şeyi reddederiz. Alışılmış gerçeklerin aksi de imkânsız bir şey olmadığına göre Allah'ın kudretiyle alışılmış kanun perdelerinin yırtılmasının gerçekliğini kabul ederiz. Bu husus ise pek az rastlanan bir hikmet gereği veya bir peygambere mucize, yahut da bir velîye kerâmet olarak gerçekleşir, deriz. Bilindiği gibi gözle görülüp tevâtürle bize nakledildiğine göre Peygamber efendimizden, peygamberlik dâvâsını açıkladığı sırada çeşitli mucizeler meydana gelmiştir[122].

ALLAH'IN VARLIĞININ ve YÜCELİĞİNİN, YILDIZLAR ÂLEMİNİN DÜZENİYLE İSBÂTI

Bu giriş kısmı burada tamamlanmıştır. Hakikatlerle dolu ifâdelerimizi dikkat nazarına alan maddecilere hitâben burada deriz ki: «Gelin, sizinle şu, âlemin asıl maddesi denen şeyi düşünüp, içine aldığı garip şekilleri ve değişip göstermekte olduğu acayip durumları göz önüne alalım da insaflıca inceleyip düşünelim, bakalım acabâ şu göz önündeki eşsiz güzellikler ve sayısız acâyiplikler maddenin ve atomun titreşimlerinin eseri ve karşılıklı tesirlerin devam ettiği devirlerin tabiî sonuçları mı kabul edilmeli, yoksa ezelî, kudret ve hikmet sahibi bir zâtın yaratmasının eseri olup da onları yüce irâdesine göre birer yöne tahsis ve hikmeti gereğince tam bir sağlamlık ve düzen üzere yaratmış ve mükemmelliklerine onları parlak delil kılmış olduğunu kesin olarak kabul etmek mi gerekir?

Hiç şüphe etmeyiz ki, gönül gözlerini açan düşünce sahiplerine bu kudret ve hikmet eserleri vasıtasiyle Allah'ın yüceliğinin ve yüce sıfatlarının mükemmelliğinin akıl ve düşüncenin kavramasından pek yüksek olduğu aydınlanarak akılca mümkün olduğu bilinen şeyler ne kadar büyük ve ne derece şaşırtıcı, sağlam, sır ve inceliklerle dolu olsa yine Allah'ın yüceliğine nisbetle hiç durumunda kalırlar.

Kısacası, âlemi inceleyenlere aydınlanır ki, onlar madde ile zamanın tesirleri sayesinde meydana gelecek şeyler değildir. Âlemi yaratıp idâre etmek ancak Allah'ın kudretinin pençesinde olup yine zâtı her şeye kadir ve hikmetlerini sınırlandırmakta akıllıların akılları filozofların anlayışları eksiktir.

Önce yıldızlar âlemine ve gök cisimlerine bakalım.

Malûmdur ki, astronomi kitaplarının metinlerine göre yıldızların her

122. Bu konuda faydalı sözler yukarda geçmiş olduğu için burada sözü uzatmaya hacet kalmamıştır.

biri bir hususiyet ve vaziyetle diğerlerinden ayrılmıştır ki, birinde bulunan şekil ve hususiyet diğerlerinde bulunmaz.

Onların bazısı pek küçük, bazısı pek büyüktür.

Hattâ yer küre onun yanında, çapı bir arşın ve belki daha uzun olan bir küreye nisbetle bir kumtanesi kadar ancak olabilir. Evet, küremizin çapı 7.912 ve ekvator çevresi 24.899 mil ise güneşin çapı 852.580 ve en büyük kesitinin çemberi 2.678.500 mildir. Bu durumda güneşin hacmi yerinkine göre 1.259.700 kere büyük oluyor[123].

Yıldızların kimisi bize yakın olup, kimisinin ise milyonlarca mil uzaklığı vardır. Bazı yıldızların günü ve yılı bizim âlemimizinkilerden daha kısa ve bazısının ise kat kat uzundur.

Hattâ Zühal'in (Satürn) bir yılı bizim yıllarımızın 29 katı olup Uranüs'ün ise 84, Neptün'ün 164 küsûr katıdır[124].

Bazı yıldızların hareketi yavaş olup, bazısınınki pek hızlıdır. Hattâ Müşterî (Jüpiter) adlı gezegenin bir saatta 30.000 mil mesafe katettiği isbat ediliyor ki, bir nefeste 9 mil kadar hareket etmesi gerekir. Bu gezegenin ekseni etrafındaki hareketi de pek hızlıdır. Hattâ çemberinde bulunan kısımlarının hızı 467 mil kadardır. Yıldızların ışıkları da çeşitli olup, kırmızı, sarı, beyaz ve daha başka renklere ayrılıyorlar. Yine güneş ve diğer sâbiteler gibi ışığı kendinden olanların yanında ay ve diğer gezegenler gibi ışıkları başka bir ışık saçıcı maddeden alınanlar da vardır.

Bir kısmının hiç ısısı olmayıp, diğer kısmının ise ısısı pek şiddetlidir. Hattâ iddiâ edildiğine göre güneşin ısısı tamamen bir araya toplansa, yeryüzünü 11 mil kalınlığında kaplamış olan buz tabakasını bir günde eritmeye yeter. Bu büyük ısının küremize ulaşanı, ancak 2.381.000.000 da birinden ibârettir[125].

Gök cisimlerinin bir kısmı sâbitelerdir. Onların her biri bizim güneşimiz gibi ışık kaynağı olan bir güneşten ibâret olup, kendisine bağlı bulunan bir âlemde parlamaktadır. Bunların adlarından zannedildiği gibi aslında hiç biri sâbit ve hareketsiz değildir.

Hareket ediyorlar. Fakat son derece uzak olmaları sebebiyle bir çok

---

123. Yazarın bu konudaki bazı hesapları meşhur olan bilgilere uygun düşmüyorsa da herhalde maksadın özünü bozmıyacağı şüphesizdir.

124. Ama Utârid (Merkür) bu hareketini 3 ayda tamamlamakta olup, onun yılı bu kadar müddetten ibârettir.

125. Gezegenlerden bazılarının etrafında dönen bir takım gezegenler daha vardır ki, bunlara gezegen gezegenleri ve peyk denir.

İşte bu peykler de ışıksız olup, güneşten ışık alırlar. Zühal (Satürn) adlı gezegenin 8 peykli olduğu gibi etrafında bir de büyük ve nurdan halka vardır ki, Zühal'in yüzüğü adı verilir.

Müşteri (Jüpiter) 4, Uranüs 8 ve Neptün bir peyke sahip olup, ay da yer küresinin peykidir. Ayın yerden uzaklığı 377.000 km. dir.

yüzyıl geçmedikçe hareketleri farkedilmiyor ve birbirine göre durumları değişmiyor.

Gezegenlerimizin içinde Utârid (Merkür) gibi güneşe pek yakın ve Neptün gibi çok uzak olanlar da bulunur. Bu uzaklık ve yakınlık da zamanla artıyor[126]. Bu çeşit yıldızlar arasında değişenler de vardır ki, bunların ışığı bazan artar, bazan da eksilir. Bunların kimisi bir müddet görünür, sonra kaybolup gider ve bir daha geri dönmez. Yıldızların ışıklarının bize ulaşması da pek çok farklıdır. Hattâ gerçekleşmiştir ki, bir çok yıldızların ışıkları bize yıllar ve belki birkaç yüzyıl sonra geliyor. Halbuki güneşimizin bize 90.000.000 milden fazla uzaklığı olduğu halde ışığı 8 dakika ve birkaç saniyede geliyor.

Yıldızların bir kısmında yaşıyan canlılar bulunduğu sanılıyor ve diğer kısımlarında böyle bir zanna yer yoktur.

Yıldızlar güney, kuzey, orta, gece ve gündüz yıldızları kısımlarına ayrılıyor. Bazılarının aydınlık yüzü bir müddet genişler ve sonradan daralır. Diğerleri ise böyle olmuyor. İçlerinde tutulan ve tutanlar ve daha bir çok kısımlara ayrılanlar vardır.

Bunların hepsi sizin inancınıza göre umûmî çekim kanunuyla uzayda duruyorlar. Fakat ihtimal ki, orada durmaları Allah'ın yürütmekte olduğu âlemin kanunlarından bir başka kanunla olmaktadır[127]. Her biri burç ve belirli bir takım hareket ve dönüşler yapıyorlar ki, bununla vakitler tesbit ediliyor, saatler, günler, aylar ve yıllar biliniyor, dört mevsim meydana geliyor.

Ey akıllılar, akıllarınızı şaşırtan şu düzenler yığını, tümünün kaynağının kudret ve irâde sahibi bir zat olduğuna şahâdet etmiyor mu?

Bitkiler, hayvanlar ve madenler, kısacası bütün yaratıkların faydaları, gök cisimlerinin ısı ve ışıkları ile gelişir ve muhtaç oldukları uygun gıdalar onların vasıtasıyla hazırlanır. Bunlardaki acayip sırları açıklamaya bilirsiniz ki, insan gücü yetmez. Bu konuda dillerimiz âciz olduğu gibi düşüncelerimiz de eksik ve şaşkın olup, görüş kuvvetlerimiz ise tamamen âciz ve yetersizdir.

Artık şu gök âleminin asıl maddede eşit olduğu itiraf edildiği ve maddenin ise hiç birinin diğerlerinden bir durum ve hususiyetle ayrılmasını gerektirmediği halde bunların her birinde hususiyetler meydana getiren ve bu acâyip düzenle sıralayıp onları yaratıkların hayrına uygun büyük faydaları onlarda gizleyen ezelî müessirin, ilim, irâde, tedbir ve serbestlik sahibi olmayan maddenin atomları ile onların devamlı titreşimlerinden ibâret kalınması hiç de akla uygun olamıyacağından zo-

126. Bu durum kuyruklu yıldızlarda bulunuyor.

127. Şimdi konumuz bununla ilgili olmayıp, eşsiz bir düzen üzere durmalarını düşünmek yeter.

runlu olarak, bütün âlemi bu şekilde yoktan var edenin ancak ilim ve hikmet sahibi ve yaratıcı olan Allah olduğu meydana çıkar.

ALLAH'IN VARLIĞININ ve YÜCELİĞİNİN ATMOSFER (METEOROLOJİ) OLAYLARIYLA İSBÂTI

Biraz da atmosferle onun içine aldığı âleme bakalım.

Her şeyden önce tatlı bir hava görüyoruz ki, burun yoluyla vücudun içine ve akciğere girerek kanı temizlemesi sebebiyle hayvanın yaşayışı ona dayandığı gibi bitkinin yaşayışı da onun bazı kısımlarını emmeğe bağlıdır. Her şeyden çok ona muhtaç olunduğu için hava pek çok ve alınması kolay olarak yaratılmış. Amelin hızını kabul etmek için düşünülen en mükemmel şekilde havayı alacak âletler (uzuvlar) hazırlanmıştır.

Allah'ın ortadaki hikmeti gereğince hep böyle kendisine umûmî olarak şiddetli ihtiyaç bulunan şeyleri pek bol ve alınmasını pek kolay buluyoruz. Çünkü havadan sonra gerek ihtiyaç ve gerek bolluk hususunda suyu ve ondan sonra gıdayı buluyor, ilâç maddeleri, değerli ziynet taşları ve pek az muhtaç olduğumuz diğer eşyânın ise ihtiyaç ve lüzum nisbetinde az bulunduğunu görüyoruz.

Atmosfer âlemindeki rüzgârları da düşünelim. Onların faydaları, değişme şekilleri, yönlere, belli yerlere ve çeşitli durumlara çevrilmeleri dikkate değer. İçlerinde doğu, batı, kuzey, güney ve bunların arasında ara yönlerden esen, yine rutubetli, kuru, sıcak, soğuk, şiddetli, zayıf, gece ve gündüz rüzgârları kısımları vardır.

Belli vakitlerde düzenli esenler ve hiç düzeni olmıyanlar, ayrıca yavaş ve saatte 7-91 mil hızla esenler bulunur. Pek az olarak 120 mili geçen rüzgârlar da vardır. Kasırganın çeşitleri bunların karşılaşıp çarpışmasından meydana gelir.

Rüzgârların, yeryüzünde oturanların faydalarının sağlanmasında dış sebepleri teşkil ettikleri ortadadır. Zira onlar vasıtasiyle yağmurun yağacağı yerlere bulutlar götürülür. Erkek uzuvlardan dişi uzuvlara tohumu naklederek meyveler döllendirilir, ısı düşürülüp normalleştirilir ve havalar tazelenerek ruhlarımız rahatlandırılır. Yine onlarla denizlerde gemiler yürütülür ve bitkilerin tohumları yeryüzüne dağıtılır. Bunlardan başka daha çok faydaları olup, bazılarını ancak ehli bilirse de pek çoğunu alelâde insanlar da bilir.[128]

---

128. Çıkan fırtınalarla bazan kara ve denizde zararlar görülmekte ise de

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ
الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

Atmosfer âlemindeki bulutları da unutmayalım. Nedir o acâyip yaratılış ve eşsiz şekiller! Dağlar gibi görünen o cisimler kendilerini havanın taşıyabileceği ve rüzgârların gereken yerlere götüreceği eşsiz bir şekilde yaratılmışlardır.

Bulutlarla beraber bulunan gök gürültüsü ve şimşek gibi olayları da dikkat nazarından uzak tutmayalım. Bunların hikmeti, — sanıldığına göre — ışığın ısısı, dalgalanma hareketleri ve gök gürültüsünün titreme hareketleri vasıtasiyle bulutlardaki suları ayırmaktır.

Bununla beraber onun vâsıtasiyle çöllerde oturanlara yağmurun yağdığı yerler de gösterilmiş olur.

Havanın soğukluğu sebebiyle karın meydana geldiğini de görüyoruz. Karların en çoğu dağlara yağar ki, uzun müddet kalsın ve az az eridikçe dağlar, suları, içlerindeki depolara çeksinler de yaratıkların faydaları için oralarda biriken suları sonradan bir çok deliklerden çıkarsınlar. Böylece akan kaynak ve ırmakların suları yazın uzun müddetinde hayvanları sulayıp yaşatıyor ve yeryüzünde bahçeler meydana getiriyorlar. Eğer bulutlardan yalnız yağmur yağacak olsaydı kaynak ve ırmakların devamlı olarak akmsına yetebilecek sularla dağların depoları dolmaksızın, üzerlerinden hızla akıp giderlerdi.

Atmosfer âlemi pek çok olup, bunların gerçek ve sırları hakkında kütüphaneler dolusu kitaplar bulunduğu bilinmektedir.[129]

TABİATÇILARIN IŞIK (OPTİK) HAKKINDAKİ AÇIKLAMALARINA BİR TAKIM MESELELER KATARAK ALLAH'IN VARLIĞININ İSBÂTI

Artık bunları bırakıp da biraz ışıktan bahsedelim. Çünkü onun uzayda uzanması sebebiyle atmosfer âlemi sırasında, geçmesi uygundur.

Işığın içine aldığı acâyip kanunlar o kadar çok ve incelemeye muhtaçtır ki, başlıbaşına bir ilim dalı teşkil edebilir. Meselâ: Işığın yansıması ve yedi renge ayrılması acâyip bir şey olduğu gibi başka acâyiplikleri de vardır. Hayvanların ve bitkilerin gelişmesi, sağlık ve yaşamaları onunladır. Görülen şeylerin görülmesi ve sayıya sığamayan diğer faydalar hep onunla oluyor.

Işığın en acâyip tarafı şudur ki, kendisi gözle görülür ve diğer eş-

---

«İnsanların kendi ellerinin (irâde ve ihtiyarları ile) yaptıkları (günah) işler yüzünden, karada ve denizde fesat meydana çıktı ki, Allah, işledikleri günahlardan bir kısmının cezasını dünyada onlara tattırsın. Olur ki (küfürden ve işledikleri günahlardan tevbe ederek) dönerler.» (Rûm sûresi, âyet: 41) âyetinin îşâret ettiği gibi nimetlere karşı nankörlük yapan bazı kulları terbiye etmek ve cezalandırmak, diğerlerine de ibret olacak kahır ve intikam eserlerini gösterip hatırlatmak hikmetine göre zaman zaman ortaya çıkan musibetler de âlemin hayrına uygun düşmektedir.

129. Yağmur v.s.nin nasıl meydana geldiği hakkında dinî delillerle fennî keşiflerden ilerde enine boyuna incelemeler gösterilecektir.

yâ onunla aydınlanırken hakikat ve mâhiyeti gizli kalıyor. Bunun için hakikatini belirtmek ve mahiyetini açıklamak hususunda filozofların görüşleri pek farklıdır. Meşhurlarınızın en büyüğü diyordu ki: «Işık, ışık saçan cisimden yayılan pek küçük zerrelerden ibârettir.» Fakat sonraki filozoflar bu görüşü açık delillerle çürütüp, ışığın hakikatini bütün âleme yayılan esîr maddesinin atomlarının titreşimlerinden ibâret kabul ettiler. İlim ehlinin çoğunluğu bugün hâlâ bunu kabul ediyorlar. Siz de söz saraylarınızı bu temelin üzerine kuruyorsunuz.

Fakat bu açıklama ve incelemeniz de hiç münâkaşa götürmez değildir. Hattâ bu hususta da şu şekilde kuvvetli bir soru çıkabilir: «Bu esîr atomlarının hareket ve titreşimi birkaç arşın kalınlığında billûr levhalarının bir tarafından öbür tarafına geçiyor da meselâ, siyah mürekkeple bir yüzü boyanıp karartılan incecik bir billûrun öbür tarafına geçemiyor. Sanki önüne bir dağ konmuş veya surlar yapılmış gibi ışık o camın öbür tarafına geçemez oluyor. Acaba sebep nedir ki, o kadar kaba ve sert olan levhanın bir yüzünden öbür yüzüne geçiyorken bu ince ve o kadar sert olmayan levhanın öbür tarafına geçemiyor?»

O renk, atomların hareketlerinden ibâret olan ışığı, tabiatı sebebiyle bozuyor, denirse cevap olarak deriz ki: «Evet, Allah'ın yaratmasına dayalı olarak öyle bir sebebin varlığına biz de bir engel görmeyiz. Fakat ışığın hakikati iddiâ ettiğiniz hareketten ibâret olduğu takdirde şurasını kanaat verecek bir şekilde açıklamamız gerekir ki, neden o atomların hareketleri kaba ve katı camın bir tarafından öbür tarafına geçiyor da ince bir levhanın öbür tarafına geçemiyor?»

Siz bu soruya karşı «Siyah renk ışığı yutuyor da onun için o levhanın öbür tarafına geçemiyor.» diyorsunuz. Ama atomların hareketlerinden ibâret olan ışığı rengin yutmasının mânâsını akla kabul ettirecek açık bir ibâre ile ifâde edebiliyor musunuz? Hayır! İşte fenniniz burada bitip, sona eriyor. Hangi konu incelenecek olsa gerçek bir gerektirici ve kesin bir tahsis edici bulup ortaya koyamıyorsunuz.

Alın, size bir itiraz maddesi daha:

Sanayi konularında ustalık kazananlar bir yağ bulmuşlardır ki o yağ birkaç dakika güneş ışığında tutulduğu takdirde gece karanlığında uzun müddet ışık veriyor. Işığın yukardaki tarifine göre bunun sebebini açıklamak için diyeceksiniz ki: «Karanlıkta o yağdan çıkan hareket ve titreşim, ışığın yansımasından doğmaktadır.» Fakat güneşten çıkan asıl hareketler ondan kesilip ayrılalı birçok saatler geçmişken sonradan kendisinden çıkan hareketlerin devam etmesine ne mânâ verebilirsiniz? Bu durum, yansıma kanununun gereklerine aykırı bir hareket değil midir?

İşte bu hususta da bir açık sebebiniz varsa açıklayınız.

Sözün kısası, bu sorular fen bilginlerinin akıllarına gereği gibi durgunluk verecek şeylerdir. Biz, gerçi ışığın hakikatini bu şekilde tarif

etmenizi çürütmek kasdı gütmüyoruz. Evet, mümkündür ki, bu iddiânız doğrudur. Defalarca hatırlatıldığı gibi bizim, esîr maddesini ve titreşimlerini inkâr etmeye bir mecburiyetimiz yoktur. Yalnız bunların hepsi, ezelî olmayan şeyler olup, var olduğu takdirde Allah'ın emri altında ve O'nun yarattıkları şeyler arasında bulunmaları delillerin gereği olduğu için biz bu doğru inancı korumaktan geri durmayız.

Bütün bunlardan maksadımız, en çok kesinliğini kabul etmekte olduğunuz şeylerin bile kesin ilim derecesine ulaşmadığını haber vermektir.

Daha kısacası, hakikat ve asılları bilinip belirtilsin veya bize göre meçhul kalsın, şu atmosfer âlemi de Allah'ın kudretinin delilleridir.

Bunların her birini bir yön ve şekle çevirmekle onlarda en mükemmel yaratılışta umumun faydalarını yerleştirip sağlama bağlıyarak kuru toprağı diriltip, yaşanır hale getiren, üzerinde yaşıyanları geliştirip, durumlarını düzelten ve görünen şeyleri gözlerine gösterecek sebepleri yeterince yaratan, ilim, hikmet ve kudret sahibi yaratıcı dururken bütün âlemin güzellikleri maddenin atomlarındaki hareket veya tesadüf veyahut da tabiatın gereğinin eseri olsun veya mânâsı anlaşılmayan gizli kapaklı bir takım kelimelerin zannî delâletlerinden bir şey, şu güzellik dolu âlemin yaratıcı ve müessiri kabul edilsin, akıl ve yaratılışa daha uygun mu zannedilir? Ne gezer!

YER KÜREYE VE TABÎÎ COĞRAFYA KONULARINA BAKARAK ALLAH'IN VARLIĞININ İSBÂTI

Yer küreye ve tabiî coğrafyanın içine aldığı cansızlar, bitkiler ve hayvanlar âlemine de bakalım. Denizleri göreceğiz ki, onların yüz ölçümü yeryüzünün dörtte üçü kadardır. Karalar ise 144 milyon 712.000 mil karedir.[130]

Deniz, su yaratıklarının yurdu ve deniz cevherlerinin kaynağı olup, besin, ilâç ve süs çeşidinden pek çok şeyler onda meydana gelmektedir. Karada bulunan dağlar, tepeler, dereler ve düzlüklerle bir takım sarp boğazları ve kumsal yerleri, sarmaşık ve pek gür ağaçlıkları, toprağı taş gibi katı ve sert bayırları, bir tek kaya parçasından ibâret veya sivri tepeli ve sarp olarak etrafından ayrı bulunan dağları ve ayrıca türlü ağaçlarla dolu bahçeleri içinde bulundurduğu gibi büyük ve küçük bütün hayvanları da bağrında yaşatmaktadır ki, bunlar cins, nev'i ve sınıflara göre hususî yerlerde yetişip çoğalarak yaşarlar.

Denizin derinlikleri sonsuzdur. En derin yeri kesin olarak bilineme-

130. Eskiden beri meşhur olan görüş budur ki, buna göre «Oturulan çeyrek parça» deyimi yaygın hâle gelmiştir. Ama aslında kara olan yer, üçte birden fazladır.

miştir. Bazı yerlerin 9 mil kadar derinliği olduğu kabul edilmişse de henüz kesin bir karar verilmiş değildir.

Med ve cezir durumu, su yüzündeki ve altındaki coşkun dalgalar, birbirine çarpan dağlar gibi dalgalar ve kuzey kutbunda yüzmekte olan büyük buz dağları, denizlerin acâyipliklerindendir. Denizin tuzlu olmasının da pek sağlam bir tedbir olduğu şüphesizdir. Çünkü deniz tuzlu olmasaydı suları kokup bozularak canlı nevinin ortadan kalkması gerekirdi.

Allah'ın kudretiyle denizlerin de insanlığın emrinde olması sebebiyle çeşitli deniz taşıtları üzerinde denizlerin omuzlarına binip türlü yönlerden esen rüzgârlarla (veya buhar gücüyle) her tarafa gidiyorlar, çok derin yerlerine ve diplerine dalıyorlar. Bu şekilde ellerine sayısız nimetler geçiyor ki

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا
مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

«Yine denizden taze et (balık eti) yiyesiniz ve ondan giyip takınacağınız bir ziynet (inci) çıkarasınız diye, denizi hizmetinize bağlıyan O'dur. Gemilerin denizde suyu yararak gittiklerini görüyorsun, hem Allah'ın fazlından nasib arayasınız diye, hem de olur ki şükredersiniz.» [131] âyetiyle bundan dolayı insanlara minnet yüklenmiştir.

Ayrıca karayı meydana getiren parçaları ve onda yaratılan eşyayı görüyoruz. Önce dağlar gözlerimize çarpıyor ki, onlar bitki ve hayvanların susuzluğunu gideren suların depoları, yabânî hayvan ve kuşların yurtları, yakılacak ve yapılarla âletlerde kullanılacak sayısız sağlam ve yüksek ağaçların bitip yetiştiği yerler oldukları gibi oturulan yerleri soğuk ve sıcak rüzgârlardan korurlar.

Aralarında bazısı bitki ve çiçeklerle donanarak güzel ve taze manzaralar teşkil ediyor. Ama bazısı da çıplak dağlardır ki, yağan yağmurlar toprak kısımlarını alıp götürerek taş ve kayalardan ibâret bırakmış ve etleri soyulan iskelet kemiklerine dönmüştür.

Bu taşlar ise kale ve bina yapımında kullanılarak medeniyete yaramaktadır.

Dağların bir kısmı da yanardağlardan ibâret (volkan) olup dâimâ kaynar sular fışkırtıyor ve karanlıklar içinde etrafı aydınlatıyor.

Kısacası dağların da acâyip ve garipliklerinin sonu yoktur. Ancak konumuzda bu özeti düşünmek yeter.

---

131. Nahl sûresi, âyet: 14.

Sonra ibret gözlerimizi derelere çeviriyoruz ki, onlar en iyi ağaçların ve türlü türlü çiçek ve meyvelerin yetişip toplandığı yer olup sevinç verir, iç açar. İçlerindeki çiçek bahçeleri meyve ağaçları, su arkları, akarsular ve şelâleler arasında görülen koyu gölgeler ve tatlı sulara karışan bülbül ve güvercin sesleri ve şarkıları gönüllere zevk vermekte, ceylânların manzarası zevk ve eğlence teşkil etmekte olması bakımından türlü nimetlerle dolu cennet sayılmağa lâyıktır. Bununla beraber cehennemi andıran vadiler de vardır ki, onlarda ölüm ve tehlike sebepleri hazır olup, çürüyüp dağılmış kemiklerden başka bir şey göze görünmez ve sam yelinden başka rüzgâr esmez.

Cava yakınlarındaki Ölüm vadisi gibi. Evet, orası öyle korkunç bir vadidir ki, ateş gibi kızgın kumlar ve her hayırdan uzak yerlerden ibâret olup, bitki ve hayvanlardan eser yoktur. Orada ne bir yabanî hayvan in tutar ve ne bir karınca ortada gezer. Hangi canlı oraya uğrasa hemen kızıl ölüm onu esir eder.Bunun için etrafı hayvan kemikleri ve ölü hayvanlarla dolmuştur.

Bu durumun esası yalnız orada bulunan bir nevi zehirli ağacın şiddetli ve sür'atli tesirlerinden ibâret kabul ediliyorsa da doğrusu o vadinin yakınındaki volkanın bu tesirlere sebep olması gerektir. Çünkü onun deliklerinden pek çok zehirli hava çıkmakta olması sebebiyle hayvanları öldürüp bitkileri yakacağı tabîîdir.

Bir vadiyi cennet, öbürünü cehennem kılan şeyin, âlemin akıl maddesinin atomlarındaki hareketten ibâret kabul edilmesi normal akıl sahibinden nasıl beklenir. Bu farklılık ve zıtlığın, hikmet sahibi olan yaratıcının kudretinin tesirinden başka bir şeye mal edilmesi akla uygun değildir. Hikmet ve irâde sahibi olan ezelî yaratıcı, dilediği gibi tahsis eder ve eşsiz kudreti de ona göre tesir eder.

Daha sonra mağaralar dikkat ve inceleme gözünden geçirilir ki onlar, yabanî hayvanların yuvaları ve dağların içindeki buharlardan gereken teneffüs yerleridir.

Acayip taraflarından olarak yazın serinleyip içlerindeki sular donar, kışın ise ısındıklarından soğuğa dayanamıyan hayvanlara yuva olurlar.

Ölüm mağaraları da acâyip şeylerden olarak anılırlar ki, içlerine giren hayvan hemen ölür. Çünkü onlar sönmüş bir yanar dağın teneffüs yeri olup, geri kalan zehirli hava, teneffüs edeni öldürür. Demek oluyor ki, mağaraların bir kısmı kale, diğer kısmı ölüm yeri olarak yaratılmıştır.

Bir tek maddeden tam bir zıdlıkta olan çeşitleri meydana getirmek ise ancak kudret ve hikmet sahibi bir zâtın harcı olduğu defalarca hatırlatıldı.

Nihâyet düz ovalar dikkat nazarına çarpar ki, onlar hayvanlara besin maddesi olacak bitkilerin yetişmesine yarayan maddenin en çoğunu

üzerlerinde bulundururlar ve toprak bakımından çeşit çeşit olup her çeşit toprak bir takım bitkileri yetiştirmeğe diğerlerinden daha uygun ve elverişlidir. Toprak yalnız bir türlü olsaydı, bir çok bitkilerin bulunmaması gerekirdi.

Ovaların sertlikte gevşeklik arasında bulunması da menfaate uygundur. Çünkü taş gibi katı olsaydı bitkileri yetiştirmeye elverişli olamazdı. Çok gevşek olsa da, hayvanların ayakları batar, ne çalışıp hareket edebilirler, ne de ovalarda evler yapabilirlerdi.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ

«O Allah'tır ki, sizin (istifadeniz) için arzı uysal kıldı. O halde, o arzın sırtlarında (dağlarında, tepelerinde, ovalarında) yürüyün de Allah'ın rızkından yiyin. Fakat sonunda dönüş O'nadır, (O ihsan ettiği nimetlerin şükründen size sorar).»[132] âyetiyle bu büyük nimete işâret edilmiştir.

Şu durumda dağların kayalarını katı olarak yaratıp da onları yapı maddesi, ovaları da katılıkla gevşeklik arasında normal olarak yaratmak ve çiftçiliğe elverişli ve hayvanların yaşamasına sebep kılmak, hikmet ve kudret sahibi olan Allah'tan başka kimin harcı olabilir?

MADENLER VE MIKNATISIN HUSUSİYETLERİYLE ALLAH'IN VARLIĞININ İSBÂTI

Dünya âlemindeki madenler de dikkat nazarımızı çeker ki, onlar türlü hususiyetler ve farklı nevileri üzerlerinde taşıyarak, yerin içinde duruyorlar. Bu hususiyet ve farklılıkları ile beraber bütün yeryüzünde yaşıyanların faydalarına elverişli oluyorlar.

Aralarında sıvı, katı, gevşek, erime veya yumuşayıp döğülmeye elverişli ve elverişsiz, ağır, hafif, beyaz, siyah, kırmızı, sarı ve diğer renklerde olanlar bulunuyor. Bunların taşıdıkları faydalar insanlar için bitmez, tükenmez. İnsan fertlerinin yiyecek, içecek ve silâh hususlarında, ev yapımında, çiftçilik ve ilâç sanayiinde kullanılan âlet ve malzeme hep onlardan yapılır.

(Demir bu hususta hepsinden daha faydalı ve madencilik kitaplarında açıklandığına göre başka madenlere nisbetle yer altında daha gizli olması bakımından وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ *«Bir de demiri indirdik. Onda hem çetin bir sertlik, hem de insanlar için bir çok*

132. Mülk sûresi, âyet: 15.

menfaatler vardır.»[133] âyetinde Kur'ân'da bilhassa minnet makamında zikredilip, onun ağırlığını insanlara göstermesinin, Allah'ın başlıbaşına bir nimeti olduğuna işâret buyrulmuştur.)

133. Hadîd sûresi, âyet: 25. Buradaki indirmek deyimini yukarıdan aşağıya indirmek mânâsına almak da yanlış olmaz. Zira demirden yapılmış beş kadar âlet, Hz. Âdem'le beraber cennettten indirilmiştir. Teraziyi de Hz. Nuh'a Cebrâîl getirmiştir. Fakat bu kelime «yaratıp emre hazırlamak» mânâsına da kullanılır ve bu mânânın uygunluğu daha açıkçadır.

Demirin taşıdığı faydalar şu şekilde sıralanabilir: Âlemin hayırlı işlerinin asılları —ki, yaratılış itibariyle medenî olan insanın umûmî ve husûsî işleri bunlarsız düzenlenemez— dörttür: Çiftçilik, dokumacılık, yapıcılık ve saltanat. Bunların hepsinde de demire olan ihtiyaç ortadadır. Şu halde demir olmasaydı âlemin bütün hayırlı işleri bozulurdu. Madenlerin en değerlisi olan altun ve gümüş, onun yerini tutamaz. Altun ve gümüşün yerini ise kâğıt bile tutabiliyor. Demek ki onların azlığı ve hattâ büsbütün ortadan kalkması, âlemin hayırlı işlerinin bozulmasını gerektirmiyor.

Umumun çok muhtaç olduğu şeylerin âlemde çok miktarda bulunması, hikmet gereği olduğu için, demir diğer madenlere göre pek çok bulunur ve elde etmesi de kolaydır.

Altuna ihtiyaç az olduğu için altunun varlığı değerli ve elde etmesi de zor kılınmıştır.

Bu âyetin yukarısında

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ
لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

«Celâlim hakkı için, biz peygamberlerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde (Allah'ın hükümlerini bildiren) kitap ve adalet (terazisi) indirdik ki, insanlar adâletle ayakta dursunlar.» (aynı âyet) âyetiyle, açık mucizelerle desteklenmiş bulunan peygamberlerin gönderilişi ve onlara kitap ve adâletin indirilişi açıklanıp hatırlatılmış ve bunların hepsinden maksat, halkın aralarında adâlet ve insafla muâmele yapmalarını kolaylaştırmak olduğu anlatılmıştır. Gerçekten de medeniyetin ve dünya ve âhiret işlerinin düzeninin bu anılan vasıtalarla bağlı ve muhtaç bulunduğu şüphesizdir.

İndirilen kitaplar, adâlet terazisi ve demir arasında tam bir uygunluk bulunduğu da geçen ifâdelerimizden anlaşılır.

Zira Allah'ın kitabı, insanın kendini ilgilendiren hakiki bilgileri verir.

Hakla bâtıl ve kesin delille şüphe birbirinden onunla ayırdedilebilir.

Adâlet terazisi de amelî gücü tamamlar. Zira bedene ve uzuvlara ait sıkıntılı tekliflerin başlıcaları halkın muâmelelerini ilgilendirenlerdir. Bu terazi vasıtasıyla haklı ile haksız, fazla ile eksik birbirinden ayrıdır.

Demir ise halkı lüzumsuz işlerden uzaklaştırıp, siyâsî işleri düzeltir ve sağlamlaştırır.

İnsanların nefislerini düzeltmek maksadiyle yapılan ilâhî kanunların en üstün kısımları ruhun hayrını gözetmek olup, bedenin hayrı ikinci derecede kaldığı için kitap, adâlet terazisinden önce anılmış, lüzumsuz şeylerden uzaklaştırmak ise asıl maksadın tamamlayıcısı demek olduğu için demir en sona alınmıştır.

Madenlerin hususiyetlerinde bir takım acayiplikler görüyoruz ki, kesin sebeplerini akıllarımız bulamıyor.

Araştırmalarımızın en sonunda «Şu madenin şöyle bir hususiyeti vardır.» deyip geçmek zorunda kalıyoruz, tabiî gerektiricisini kestiremiyoruz.

Eğer «Biz öyle sathî sözlerle geçenlerden değiliz. Hangi hususun hakikatinin sırrı sorulacak olsa kesin ve yeter sebep bulabiliriz.» derseniz size deriz ki: Meselâ; mıknatıs acayip bir maden olup, çekicilik hususiyeti vardır. Lâkin yalnız kendi cinsini, demiri ve çeliği çekiyor. Siz «Bu çekicilik hususiyeti, mıknatısın atomlarındaki hareketle konuluş ve sıralanışından doğuyor.» diyorsunuz. Fakat bu sebep, hikmet sahibi yaratıcının yaratmasına dayanmak şartiyle ortadaki gerçeğe uygun olabilirse de müphem olmaktan kurtulamıyor. Çünkü aşağıdaki sorular sorulunca normal aklı ikna etmeye yetmiyor.

1. Mıknatıstaki hareket ve sıralanış sonucu, yalnız anılan şeyleri çekip, diğer eşyâyı çekmemesi neden gerekiyor?

Evet, madem ki, bu sebeple mıknatıs, çekme hususiyetini kazanıyor, altun ve gümüşü de çekmeliydi. İşte bunu açıklamanızı isteriz.

2. Mıknatıs, bir demir çubuğuna dokunup onu çekince çekme hususiyetini ona da kazandırıyor ve kendi gücü zerre kadar eksilmiyor. Fakat bu dokunma devam ettikçe demirin çekiciliği de devam ediyor. Ayrılınca o hususiyet kayboluyor.

Siz demirdeki bu duruma «muvakkat mıknatıslık» diyorsunuz. Mıknatıs, çelik çubuğuna dokununca ise çeliğin kazanmış olacağı çekicilik hususiyeti, ayrıldıktan sonra da devam ediyor. Hattâ çelik çubuğu mıknatısa sürülünce yine o hususiyeti devamlı olarak kazanıyor ve buna «sun'î mıknatıslık» diyorsunuz.

Şimdi bu hususu da açıklamanız gerekir. Mıknatısın demire ve çeliğe sadece dokunmasıyla ne kadar uzun olsalar da onların bu hususiyeti kazanmaları, atomlarının durumunun değişmesi sebebiyle oluyorsa demirin hemen ayrıldığı anda aslına dönmesi, çeliğin ise devamlı olarak öyle kalması neden gerekiyor? Burasını açıklıyabilmek için demirle çelik arasında bir fark bulmalı da bu aslına dönme ve mıknatıs olarak kalma durumunu ona bağlamalıdır. Hattâ döğülmüş demirde de ayrıldıktan sonra çekiciliğin devam ettiğini görmekte olduğumuz için onun da çelik hükmünü almasını açıklamak gerekir.

3. Bilirsiniz ki, mıknatısın çekici gücünün şiddeti, parçasının iki tarafında olup, orta yerlerinde zayıflıyarak en ortasında bu güç tamamen yok olmak derecesindedir. Bir parça mıknatıs orta yerinden ikiye bölününce kesilen uçlarındaki çekicilik, asıl uçlarındaki kadar güç kazanıyor.

İşte burası da açıklanmalıdır. Yani uçlardaki şiddetli çekiciliğin

ortada neden zayıflaması gerekiyor ve kesilince ayrılan uçlarda neden şiddetli çekicilik meydana geliyor? Acaba kesmekle atomların durumu mu değişiyor? Halbuki dış tesirlerin en kuvvetlisiyle onların durumu değişmiyordu. Yoksa başka bir sebep mi var, diyeceksiniz? Ayrıca mıknatıs, demir veya çelik çubuğunun ucuna dokununca onun öteki ucunda meydana gelen çekicilik tam kuvvet kazanıyor da ortasındaki çekicilik tamamen zayıflığından dolayı oldukça hükümsüz kalıyor. Artık bu konudaki sözünüz neden ibâret olacak? Mıknatıstan kazanılan o çekicilik kuvveti atomların hareket ve durumlarına dayandığı takdirde demir veya çeliğin atomlarındaki hareket ve durum acaba ortadan başka bir yerden mi öbür uca geçti, yoksa oradan geçtiği halde ortada bulundukları sırada tesirleri zayıflayıp da ortayı geçince mi kuvvet kazandı, denilecek? Lâkin bu şekilde o kuvveti onlara kazandıran şeyin neden ibâret olduğunu anlatabilmelisiniz ki, bu sebep tamamlansın.

4. Zelzele olacağı sırada mıknatısın çekici gücü kayboluyor da sonradan geri geliyor. Hattâ zelzelenin yaklaştığını gösteren âlet bu sayede yapılmıştır ki, onunla zelzeleden korunma çarelerine başvurulur. Şimdi açıklayınız bakalım, zelzele sırasında mıknatısın, atomların durum ve hareketinin değişmesi ne sebebe dayanır? Bu durum neden dolayı ve nasıl oluyor? Yani zelzelenin bu şekilde tesiri neden gerekiyor?

Kanaatimizce bu sorulara karşı yeterli cevaplar veremiyeceksiniz. En sonunda evire çevire «Mıknatısın hususiyeti budur ve bu hükümleri de içine alır. Hemen olduğu gibi olması tabiatının gereğidir.» diyerek sözü kesmek zorunda kalacaksınız.

Biz deriz ki: «Evet, duyu ve delillerle sâbit olan hüküm ve amellerle beraber mıknatıs, çekicilik hususiyetine sahiptir. Müslümanlar bu türlü şeyleri kabul etmekte tereddüt göstermezler. Fakat size sorarlar ki: Normal akıl ikna edecek muntazam sebeplerle izah etmekten akıl ve düşüncelerinizin âciz olduğu anlaşılan şu açık hususiyetleri ve parlak hükümleri yoktan var eden gerçek sebep kendisinden doğan sıralanmalarla beraber atomların hareket ve titreşimlerinden ibâret mi sayılabilir, yoksa her şeyi bir hüküm ve amele tahsis ederek hususî eserleri meydana getiren hikmet, ilim ve kudret sahibi yaratıcı mı kabul edilebilir? İnsaf ediniz, hangisi daha yakışık alır?

Gerçekten madenler arasında mıknatıs, Allah'ın varlığına şahâdet etme hususunda yeter delil sayılmağa lâyıktır.

Çünkü bu maden, haddizâtında en acâyip bir şey ve meydana getirdiği faydalar en güzel ve en mükemmel sonuçlardır.

Zira mıknatıs iğnesiyle deniz ve çöllerde gezilip dolaşılır ve o sayede tehlikelerden kurtularak, aranan yön bulunur.

O Allah ne yücedir ki, cansızlar nevinden bir iğneciği (kuzey kutbuna tabiî dönüşü sebebiyle) insana doğru yolu göstermeğe âlet kıl-

mıştır. Hakikaten ondan daha güvenilir bir yol gösterici, hile ve hatası olmayan bir kılavuz bulunamaz.

BİTKİLER VE ÇİÇEKLERLE ALLAH'IN VARLIĞININ İSBÂTI

Yer âleminde bitkileri daimâ görmekteyiz. Fakat bu bitkiler âleminin içine aldığı acâyipliklerin de sonu bulunmayıp, onda yaratılan sağlam düzen, sır ve hikmetler akıllıları şaşırtmaktadır.

Bitkinin bütün halleri acâyip ve şaşırtıcı ise de en acâyibi, toprak, su ve havanın temiz kısımlarını kendi bünyesinde uydurup ilâve ederek husûsî şekillerine çevirmesidir.

Evet, bu kısımları hayat ve gelişmeden mahrum görüp dururken, bir de bakarız ki, bitkinin gövdesine girerek, bitki hayatı kazanıyor ve gıda alarak gelişen cisme dönüyorlar. Önceden kendilerinde bulunmayan bir takım acâyip hususiyetler kazanıyorlar.

Bitkinin cismini bir bakışta kavrayış ve ve irâdeden uzak ve diğer cansızlara pek çok benzer ve eşit görüyoruz.

Bir daha bakınca görürüz ki, damarlarını yerin içine salıvererek gıdâsını alıyor. Gerçi bitki, hayvanlar gibi rızıklarını elde edebilmek için ayaklarıyla yürüyüp hareket etmemekte ise de, hayvanların varamadığı yerin iç kısımlarına varıyor ve hayvanların meyve ve tane toplamak için ağaçların üstüne pek yüksek yerlere tırmandığı ve konduğu gibi bitkiler de güneş ışığından faydalanabilmek için dallarını yükseltiyor. Yüksek çardaklar üzerine dikenleri, kolları, ve budakları vasıtasiyle sarılarak çıkıyor. Biz bitkileri mutlak olarak su, toprak ve hava ile besleniyor zannetmekte iken bir de yırtıcı bitkileri görüyoruz ki, bunlar başka bitkiler üzerinde biterek onların suları ile besleniyorlar. Biliyoruz ki, kuş ve böceklerin bir kısmı da bazı hayvanlar üzerinde yaşıyorlar.

Bazı bitkilerin yaprakları, sineklerin konmasını gerektirecek bir sıvı bulundurup, yapraklarına konan sinekleri hemen hissederek üzerlerine kapanır ve dış kabuktan ibâret kalıncaya kadar onların kan ve sularını emerler. İşte bunlar da hayvanları öldürerek onlar ile beslenip yaşıyorlar.

Sanki hayvanlar âlemi, dâimâ kendileriyle beslenen bitkiler âleminin öcünü onlardan alıyorlar.[134]

---

134. Tabiatçılardan tanınmış Daronya, hayvan yiyen bitkilerin durumları hakkında müstakil bir kitap yazmıştır.

Bu kitapta açıklandığına göre bu bitkilerin bir kısmı buldukları böcekleri yakalıyarak çiçeklerin yaprakları vasıtasiyle kanlarını emerler. Posalarını da dışarı atarlar. Fakat en korkunç ve acâyip olmak üzere seyyahlar, Madagaskar adasında insan ve maymun yiyen bir çeşit ağaçtan bahsediyorlar ki, bu ağaçtan yapışkan bir sıvı çıkarak onunla avını yakalarmış.

Ayrıca bitkilerin umûmî olarak damarlarını toprağa veya üzerinde yaşadıkları diğer bitkilere iliştirmeye muhtaç oldukları sanılırken havada yaşayan bitkilerde bu zannımız da yanılıyor. Çünkü bunlar bir yere ilişen kökleri bulunmadığı halde havadan gıdalarını alan bir takım otlardan ibârettir. Çiçekleri de pervane, kelebek, arı ve karasinek nevilerinden türlü türlü şeylere benziyor. Hattâ onları hava kımıldattığı sırada görenler ağaçların etrafını sarmış bir pervane alayı veya çiçek bahçesine bal toplamağa üşüşmüş arı kovanı zannederler. Bazılarının çiçeği ruteylâya [135] benziyor. İçlerinde insana ve çeşitli hayvan şekillerine benziyenler de vardır.

Gözümle gördüğüm, Allah'ın kudretinin acâyip yaratıklarından biri de şimdi anlatacağım bitkidir. Gerçi bu, hava ile yaşayan bitkilerden olmayıp, toprakta kendine mahsus soğandan meydana geliyor. Fakat öyle garip bir çiçek açıyor ki, horoz gibi dik vücutlu ve sarıca bir kuş şeklinde olup, bir miktar açık ve yukarı doğru kalkmış iki kanadı ve âdetâ gaga ve gözleri bulunan başı, boynu ve göğsü vardır. Karnının en altında da sincap renginde bir arı şekli olup, ağzını kuşun karnına koyarak güyâ orasını emiyor. Arı da âdetâ başlı, iki gözlü ve arkası nakışlı olup, kuşun uyluk yerinden uzanmış iki kanadı vardır ki, onların, arının kanadları sayılabileceği gibi kuşun bacakları sayılması da mümkündür.

Gerek kuşun ve gerek arının uzuvları açık ve iyice belli olup sadece uzuvlara benzemekle kalmazlar.

Kısacası, bu çiçek pek garip ve çok hoş bir manzara teşkil ederek bakışları kendine çekiyor, Allah'ın birlik ve kudretine ve yüce yaratıcılığındaki sağlamlık sıfatına şahâdet ediyor. Bu çiçek Beyrut çöllerinde Zuhûru'l-Eşrefiyye adındaki yerde bulunup, o civarda oturanlar, adına kuş veya arı çiçeği derler.

Görmüşüzdür ki, sizin bazılarınız bu çiçeklerin hayvan şekillerinde meydana gelmelerini bir takım boş sebeplere bağlıyorlar. Bu anlattığım çiçeğin de bu acâyip şekilde meydana gelmesinin akla kanaat verecek bir şekilde açıklamasını onlardan isterdim. Fakat sanmam ki bu imkânı vereck bir sebebi ortaya koyabilsinler. Diğer yaratıklarla beraber bunların yaratılışını da hikmet sahibi yaratıcının yüce kudretine dayamak-

---

Bu ağacın gövdesinden, öküz boynuzu şeklinde ve pek uzun olan yapraklarından ve göğe doğru uzamış, hârikulâde bir sür'atle hareket etmekte ve kulak tırmalayıcı acâyip bir ses çıkarmakta olan beyaz kollarından bahsediyorlar.

Tepesine çıkıp da o sıvıdan yiyen hayvanları, anılan yaprakları ve kolları vasıtasiyle nasıl ve ne kadar korkunç bir şekilde parçalayıp kanlarını emdiğini tarif ediyorlar.

135. Örümcek cinsinden bir çeşit böcektir. Sarı ve siyah kısmının zehri akrep kadar tesirlidir. Bir nevi bitkiye de aynı isim verilmektedir ki, çiçeği susam çiçeğine benzer. Anılan böceğin ve akrebin soktuğu yere faydası olur. (Kamus)

tan başka normal aklı ikna edecek doğru bir sebep bulunamıyacağı şüphesizdir. Öyle âlemin asıl maddesinin atomlarının titreşimleri ve farklılıklar kanunu gibi maddecilerin, olayların değişmeleri hakkında körü körüne ortaya atmakta oldukları tahminler ve ileri sürdükleri sebepler akılları ikna edecek şeylerden değildir.

Ayrıca bitkilerin kendilerine dokunan şeyleri —hattâ en şiddetli çarpmaları bile— duymadıkları zannedilir ve buna göre duyma, bitkilerle hayvanlar arasındaki farklardan sayılırken duygulu bitkiler bunun aksini isbat ediyor. Meselâ: Duygulu «sant» ağacı ki, Mısır taraflarında yetişir, meşe nevinden bir ağaçtır. Bu ağaç bu kabilden olup, dokunulunca veya kımıldatılınca yaprakları yumularak buruşur.

Adı geçen yırtıcı ağaç da böyledir ki, üzerine sineğin konduğunu hissederek onu yakalayıp, kanını emer.

Bitkilerin ancak hava veya hayvan gibi bir dış sebebin tesiri ile hareket ettiği hakkındaki zan da bazı devirlerde yanlış çıkmaktadır. Çünkü görünürde bir zorlayıcı sebep yokken kendi kendine kımıldayan bazı bitkileri görüyoruz ki, hareketleriyle havada birçok koni şekilleri yapıyorlar. Evet, bir bitki vardır ki bir yaprağı üç parçadan ibâret olup, ortadaki daha büyük ve yukardadır. Kenardakiler daha aşağı ve küçük olup dâimâ hareket ediyorlar. Hareket etmelerine ise görünürde ne bir sebep, ne de engel vardır. Yaz ve kış, gece ve gündüz, gerek yağmur yağsın, gerek güneş vursun, o yaprakların kımıldamaları durmayıp, sıra ile biri alçalıp öbürü yükselerek bir daire hareketi meydana getiriyorlar.

Bir kısmının orta yaprağı sabah ve akşam kımıldanıp, kenardakilerin inip kalkması gün boyunca devam ediyor. Hindistan'daki Ganj nehri kenarında bulunan bitkinin de yaprakları bir dakikada 60 defa hareket ediyormuş. Demek oluyor ki, bu bitki tabîî bir saat hükmünde olup, masrafsız daimâ işliyor. Hattâ Hindistan müşrikleri bunu mukaddes sayarak ilâhî güç sahibi olduğuna inanıyorlarmış.

Halbuki bu ancak, yaratıcısının tek tanrı olduğuna şahâdet eden adâletli bir şâhitten ibâretir.

Bazı bitkilerin de çiçekleri güneşin gök kubbedeki hareketiyle hareket eder ki, bu nevi bitkiler memleketimizde pek çok olup, «felek» adı verilir. «Güne tapan» adını verenler de vardır. Çünkü bunun çiçeği yuvarlak olup, en güzel renklere sahip ve ince yaratılmış bir takım dairelerden meydana gelmiştir. İpek telleri gibi saçakları vardır. Bir kısmının ortasında saat akrebi gibi bir şey vardır. Bu çiçek, güneşin doğuşunda o tarafa döner ve güneş yükseldikçe göğün ortasına varıncaya kadar onu takip ederek hareket eder. Güneş göğün tam ortasına varınca çiçek, durumunu düzeltip yüzü dümdüz olur.

Daha sonra güneş batıya doğru geçince batıncaya kadar çiçek de dönüp hareket eder.

BİTKİLER ALEMİNDEKİ FARKLILIKLARLA BUNLARIN TABİAT ESERİ OLMADIĞININ İSBATI

Bitkiler âleminin farklılıklarında akıllara durgunluk veren ve hikmet sahibi yaratıcının serbest fâil olup, gücünün gerektirme ve zorla sınırlandırılmış, yaratmasının bir tabiat kanununun hükmü altında bulunmadığına şahâdet eden taraflar pek çoktur. Meselâ; büyüklük ve küçüklük bakımından pek çok farklılıklar bulunması. Zira bir takımı büyüklük ve yükseklikte normal sınırı aşıyor. Lübnan'daki «erz» (çam veya dağ servisi veya dikenli ardıç) ağacı gibi. Yine Amerika'da bulunan «ümmü'l-eceme» ağacı vardır ki, uzunluğu 300-400 ayak (90-120 m) ve yerdeki çapı 13 ayak (3,9 m), kabuğunun kalınlığı da 18 kırat (45 cm) kadar oluyor. Hattâ bu çeşit ağaçların, gövdesi oyularak yere yatırılınca içinden hiç bir yerine dokunmadan bir atlı geçebilir. İskoçya'da bazı ağaçların çevresi 90 ayak (2,7 m) olup, bu nevin en küçüklerinin büyüyüp kalınlaşmasına göre en büyüklerinin yaşı 5.000 den az değildir. Kaliforniya'da çam ağaçlarının uzunluğu 300 ayak, çevresi 30 ayak (9 m) olup, nevinin en küçükleriyle karşılaştırılınca 6.000 yıllık oldukları anlaşılır. Bunların hepsinden daha garibi, Okyanus'taki Kanarya adalarının birinde bulunan «bakkam» ağacıdır ki her biri diğerinin parmak uçlarına dokunmak üzere kollarını açmış bulunan 10 kişi, onun gövdesini çevreleyemiyorlar. Bu ada keşfedileli 400 yılı geçtiği halde o ağacın görünüşü değişmemiştir. Küçüklerinden pek geç geliştiği anlaşılan bu ağacın üzerinden geçen yıl ve yüzyılların miktarını ancak Allah bilir. Hele insanın yaratılışından pek çok önce olduğu şüphe götürmez.

Bitkiler arasında pek küçük başka bir âlem daha görüyoruz ki, bunları mikroskop meydana çıkarıyor. Durgun suların üzerinde görünen yosunlar ve duvarlara yapışan mantarcıklar bu kabilden olup, gözümüzle baktığımızda onları yeşil tozlardan ibâret görüyorsak da mikroskopla bakılınca bunların her biri geniş bir bahçe, çayırlık, çimenlik ve pek sık orman şeklinde olduğu anlaşılır. Küçüklüğü ve değersizliği ile beraber her birinin bir çok çiçekleri vardır. Onların toz şeklinde olup hava vasıtasiyle etrafa yayılan tohumları vardır. Bu tohumlar duvarların üzerine düşüp de uygun durum bulunca hemen bitip gelişerek yapraklar, çiçekler ve tohumlar çıkarır.

Bitkiler arasında birbirine zıt tarafları olan pek çok neviler de görüyoruz. Bunların yaprak, çiçek ve meyve şekilleri, renk, koku ve tad, fayda ve zarar bakımından sayılamıyacak kadar çeşitli oldukları da meydandadır. Başlıca nevileri, ağaç ki, gövdesi yaz ve kış kurumayan, otlar ki, bunun aksine olanlardan ibâret ise de, her nevin sınıf ve kısımları pek çoktur.

Yazlık, kışlık, ilkabahrlık, sonbaharlık, ovada yetişen, dağ üzerinde

gelişen, yağmur suyu ile yetinen; başka sulara muhtaç olan, bir bölgede yaşayan, her bölgede bulunan olduğu gibi yaprakları yuvarlak, dikdörtgen, uçları keskin ve oymalı, enli ve yukarıya doğru meyilli, bunların aksine olarak pek çeşitlidirler. Hepsi yeşil olmakta ortak oldukları halde yeşilikleri de farklıdır. Hiç bir nevinin yeşilliği diğerlerinkine benzemiyor. Hele çiçeklerin çeşitlilikleri daha çok olup, şekil ve renkleri Allah'ın yaratılışının mükemmelliğine, ilim ve hikmetine açık deliller teşkil eder. Yuvarlak ve dikdörtgen, tek katlı ve katmerli oluyorlar. Yine sayısız şekillerde bulunuyorlar. Bembeyaz, sarı, kırmızı, mavi ve görülmemiş nakışlarla oyalı, renkler arasında iki veya daha çok zıtları bir araya getiriyorlar.

Kokuları da görülmemiş hususiyetlerde olup, insana hayat veren pek güzel ve âdetâ insanı öldürüverecek kadar pis kokulu olanlar vardır. Kokuların türlü türlü olmasına dikkati çekmek için şurasını hatırlatmak yeter ki, hiç bir çiçeğin kokusu diğerlerinkine tamamen benzemiyor.

Meyvelerin şekil, renk, koku ve tad bakımından ve miktarca farklılıkları da insanın aklını şaşırtmaktadır. İçlerinde büyük ve küçük, enli, uzun, yuvarlak, kambur ve türlü türlü şekilerde olan vardır. Renkleri de sınırsızdır. Çiçeklerde ve yaparklarda bulunmayan pek hoş kokular meyveler de bulunur.

Tadları da türlü türlü olup, tatlı, acı, ekşi, mayhoş oluyorsa da ince ve birbirine benzemiyen tadları saymak mümkün değildir.

Meyvelerin acayip taraflarından biri de şurasıdır ki, kabuklarında bulunan tad, renk ve koku, özünde bulunmaz. Yine özündekiler çekirdek ve tohumdakilere, onlardakiler de ağacın asıl maddesindekilere uymazlar. Meyvelerin bir kısmında pek çeşiti ve farklı şekil, renk, tad ve kokuları bulunan çekirdek ve tohumlar vardır. Bazılarında da bunlar yoktur.

Bir kısmının yenmiyen bir veya birkaç kabuğu olup, diğerlerinde kabuk filân bulunmaz. Dut ve Arabistan inciri gibi bazı ağaçların meyveleri pek küçük ve bazan da tamamen bunun aksine oluyor. Meselâ karpuz ve kavun gibi pek büyük meyveler sebze nevinden meydana geliyor. Ağaçların bazısı meyvesini bir ay içinde veya daha az bir zamanda veriyor. Bazısı da üzerinden yıllar geçmedikçe meyve vermiyor. Bazı bitkilerin kökleri, gövdeleri, yaprakları, çiçekleri, meyveleri, tohumları, kabukları ve suları ile kısacası bütün kısımlarından, bazılarının da bir veya birkaç çeşit kısımlarından faydalanılır. Bazı bitkilerin kökü faydalı olup, meyvesi, suyu veya çiçeği, yahut yaprağı zararlı ve hattâ bazan tehlikeli oluyor. Bazan da bunun aksine birbitkide dertle devanın birleştiği görülüp kabul edilir. Evet, bu yönü de ayrıca şaşırtıcıdır. Bir ağacın gövde ve damarlarının ve kabuğunun hususiyetleri,yaprak, çiçek, çekir-

dek ve meyvelerinden hiç birinin hususiyetlerine tamamen uygun olmadığı gibi tamamen zıt olduğu da görülüyor. Halbuki değil yalnız bir ağacın veya otun kısımlarında, belki bakılsa ağaçların ve bitkilerin hepsinde bulunan vasıf, hususiyet ve faydalar hep bir olmalıydı. Çünkü bitki çeşitlerinin hepsinin sulandığı su, bir tek şeyden ibâret olduğu gibi onların bir çoğu da bir topraktan gıdasını alıyor ve aynı havadan gereken maddeleri emiyor.

Şu halde bu çeşitlilik ve farklılık neden oluyor? «Her birinin kabiliyeti başkadır.» denirse sözü kabiliyet konusuna çevirirız. Zira bir maddeden meydana gelen şeylerin kabiliyetinin de bir olması gerekirdi.

Bitkilerin uzuvları iki kısım olup, bir kısmı gelişme uzuvlarıdır ki, gövde, kök, dallar ve yapraklardan, öbürü de çoğalma uzuvlarıdır ki, çekirdek, çiçek ve meyvelerden ibârettir. İşte az sayıdaki bu basit uzuvlardan bitki âlimlerinin sayabildikleri 80 bin nevi ve sınıftan daha çok bitki meydana geliyor ki, dağlarımızı, tepelerimizi, bahçelerimizi, yeşillendirerek çiçekleriyle süsleyen, ambarlarımızı tane ve meyveleriyle dolduran, üstümüzü başımızı giydiren, evlerimizi ve gemilerimizi yapan, hastalarımızı tedâvi edip, ateşlerimizi alevlendiren, mallarımızı koruyup muhafaza etmek için kullanılan ve daha kalem ve diller kayıt ve kavramasından âciz olan sayısız faydaları görülmekte bulunan hep bunlardır.

Bunca sır ve hikmetleri bulunan bu nevi ve şekillerin, durup ve değişmelerin hepsi, o faydaların onlarda saklanmasının, asıl maddelerinin ve sebeplerinin aynı olduğu belli iken bunların gerçek sebeplerinin zorunluluk ve tesadüfe dayanan ve ilimle irâdeden yoksun olan atomların hareketlerinden veya tabiat kanunlarından ibâret kabul edilmesi hiç de akla uygun olmayıp, ilim ve hikmet sahibi olan yaratıcının yaratması eseri oldukları kesin olarak ortaya çıkar. Evet, şu bitkiler âleminin acâyip tarafları ancak dilediği şekilde yaratan ve istediği şeyi hemen yoktan var eden ezelî bir yaratıcının yüce kudretinin tesiriyle meydana gelmekte olduğuna şahâdet bayraklarını kaldırıyor ve açıkça delâlet ediyor.

BİTKİLERDEN ALLAH'IN ÜSTÜN NİMETLERİ SAYILABİLECEK SÜT, KAYMAK, EKMEK, HİNDİSTAN CEVİZİ VE HURMA AĞAÇLARI

Bitkilerin her çeşidi bir nimet ve Allah'ın kudretinin bir delili ise de, bazı nevilerinde Allah'ın nimetleri daha büyük ve minnet yönü daha açıktır. Her birinde türlü acâyiplikler varsa da bazılarının daha acâyip ve akılları şaşırtıcı olduğu ortadadır. Bu huhusta bazı küçük deliller verelim: Şu bitkiler âleminde her yönden şaşılacak ve en büyük nimetlerden sayılabilecek olanlardan biri, Pasifik adalarının birinde bulunan ekmek ağacıdır. Bu ağaç küre şeklinde bir takım meyveler veriyor ki,

en küçüğünün çapı 4 kırat (10 cm) olup, büyüklerininki 7 kırata (17,5 cm) kadar varıyor. Ağırlığı da 420 dirhem (1.470 gr) kadar oluyor. Her yıl devamlı olarak 8 ay toplanıyor. İşte bu meyve oralıların ekmeği olup, bizim, yaptığımız ekmekleri yediğimiz gibi onlar da bunu yiyorlar. Evet, başlıca geçimleri bununla olup, bizim ekmek kazanmak için çekmekte olduğumuz sıkıntı ve çalişmadan kurtulmuş oldukları halde tabiatın hazırladığı bu ekmeği elde ediyorlar. Bu ağaçtan ayrıca onların daha başka istifadeleri de oluyor. Sofraları onun kerestesinden ve elbiseleri kabuklarından, sandalları da gövdelerinden yapılıyor.

Hindistan'daki süt ağacı da bu kabilden olup, «heya-heya» adı verilen nevinin gövdesi yarılınca içinden inek sütünden daha güzel bir süt çıkıyor. «Sârendübâ» adı verilen bir nevi ağaç daha vardır ki, Şubat ayında çiçek açıp, verdiği meyvelerde hâlis limonata tadı vardır. Bunun gövdesinden de bembeyaz ve sağılan hayvan sütünden daha lezzetli bir süt çıkarılarak oralıların gıda ve rızkını teşkil ediyor. «Kışde» (kaymak ve tereyağı) ağacı da böyle olup, Amerika'da ve Hindistan'da bulunur ki, meyvelerinin içi tad ve kıvamca âdetâ yağ ve kaymak gibidir. Sıcak ülkelerde aylarca durur da ne tadı, ne de rengi bozulur. «Nârencil» (Hindistan cevizi) ağacı da pek faydalı olup, faydası hemen hemen her ağacın üstündedir. Çünkü onun cevizinden, olmadan önce güzel bir meşrûbat ve olunca da âdetâ süt elde edilir. Taze yaprakları da sebze gibi pişirilir. Çiçeklerinin suyundan şeker, kerestesinden ve meyvesinin kabuğundan çanak ve tabaklar yapılır. Yine ağaçlarından yapılan evler pek dayanıklı oluyor. Yapraklarından gölgelikler ve hasırlar dokunur. Lifinin ipliklerinden urganlar, kumaşlar, elekler ve dağarcıklar yapılır. Cevizinden zeytinyağı gibi yağ çıkarılır. Yapraklarından yazı kâğıdı ve kerestesinin yongalarından mürekkep elde edilir.

Hurma ağacı da faydalarının çokluğu bakımından bu ağaca yakındır. Çünkü onun meyveleri çiçek, koruk, dibinden beklenip henüz olmaya başlamış koruk, henüz yetişmiş taze hurma ve kuru olarak yeniyor. Hurma hem meyve, hem yemek ve hem de zahiredir. Çekirdeği de öğütülerek develere yem olur. Dal ve yaprakları ile de salkımının sap ve çöpleriyle pek çok ihtiyaçlar karşılanır.

Kısacası bir çok neviler ve acayip şekiller meydana getirmeğe muktedir olan Allah'a pek çok teşekkürler etmek ve yüce şanı mükemmel şekilde takdis edilmek gerekir ki, kullarına acâyip nimetler ve lütuflar vermektedir.

BOTANİK ALİMLERİNİN BİTKİLERE BAKARAK ALLAH'IN VARLIĞINI İSBAT ETMESİ

Bitkiler âlemi hakkındaki sözlerimizin sonucu olmak üzere şurasını

da arzedelim ki, bu âlemin olaylarıyla ilim ve hikmet sahibi olan yaratıcının varlık ve birliğini anlamaya herkesten daha lâyık bulunan kimseler, botanik âlimleridir. Zira onlar bitkilerin durumları hakkında binlerce cilt kitap, yazmışlardır.

Görürsünüz ki; onlar araştırmalarını pek ileri götürerek bitkilerin gelişme ve bitmesinden ve ilk ekildiği andan itibaren son şekline varıncaya kadar gelip geçen değişmelerinden ve meni durumunda bulunan dölleşme maddesiyle ceninin aşılanması ve çoğalma şeklinden, gövde, kök, dal, yaprak, çiçek ve meyvelerini, tohum ve tomurcuklarını inceliyerek herbirinin uzuvlarını ve her uzvun meydana gelmesindeki düzenle beraber hususiyet, vazife, fayda ve değişmelerini ve nevilerinin farklarına göre ömürlerinin müddetini inceleyip açıklıyarak ve onları türlü familyalara ayırarak cins, nevi ve fertler arasındaki ayrılık ve benzerlikleri gereği gibi gözden geçiriyorlar ki, akıllara şaşkınlık veren bu görülmemiş ve sağlam eserler, yaratıcının kudretinin yüceliğine ve O'nun ilim ve hikmetine şahâdet etmekte olduğunu hatırlatmaya lüzum yoktur.

Hattâ bu ilmin ehli içinde Allah'ın varlığı mınkâr ede mmaddecilerin bulunmasını akla kabul ettirmek mümkün değildir. Zira arzedildiği gibi bu âlemin inceliklerini ve tafsilâtını gören her kim olsa onun ancak ezelî ve hikmet sahibi bir yaratıcı tarafından var olabilmesinin zorunlu şeylerden sayacağı tabiî bir şeydir.

HAYVANLAR ÂLEMİ ile ALLAH'IN VARLIĞININ İSBATI

Biraz da hayvanlar âlemini gözden geçirelim. Neler görürüz? Evet, yerde yaşıyanlar arasında bu acâyip yaratıklar görmeğe değer. Çünkü onlar, garabet ve sağlamlık derecelerinin en yüksek noktasına ulaşmışlardır.

Beslenme ve gelişme ile cansız maddeleri bedenine ilâve ederek yeryüzünde görülüp yayılan bitkiler tabiî bir ilhamla hayvan yiyip onu salyasiyle karıştırıp ezerek bir miktar hazmettikten sonra yutarak midesine götürüyor. Daha sonra orada ve hususî barsaklarında ısı ve çıkardığı sıvılar vasıtasiyle tamamiyle hazmettikten ve besin maddesine akılları şaşırtacak pek çok muâmele yapıldıktan sonra süzülerek faydalı kısmı diğer uzuvlara geçiyor. Onların da hususî muâmeleleri ile bir çok şekiller geçirdikten sonra kan şekline girip, kan dolaşımı ile temizlenerek hayvan bedeninin her tarafına dağılıyor da her uzvun yapısına, —parçalanan kısımlarının yerine— bir kısmı dâhil olur. Bir kısmı da meni şekline girerek o hayvanın tohumlarını ihtiva ediyor ve aşılandıktan sonra kan pıhtısı; biraz sonra bir et parçası şeklini alıp, biçim kazanmaya başlıyor. Bedeninin içinde bulunduğu annesinin şeklini buluncaya kadar kendinde bir takım uzuvlar meydana geliyor ki, her birinin vazifesi başka-

dır. Daha sonra kendisine can gelerek duygu ve hareket sahibi oluyor. Zamanla aynen aslı gibi beş duyuyu tamamlayıp vakti gelince ayrılır. Nevinin gereğine göre beslenip rızıklanmaya başlar. Pek çok nevilerde hayatını devam ettirmeye yetecek kadar idrak kuvveti meydâna gelir. İnsan nevinde ise derece derece yükselme görülerek akıllı, bilgili ve derin incelemeler yapabilecek hikmet ve fazilet sahibi olur da her şeyde akıl yürütür, âlemdeki pek çok şeyleri kullanır.

Yüce kudretiyle sudan ve topraktan yaratılmış olan bu acâyip nevi, gelişme, beslenme ve çoğalma gibi bazı hususiyetlerde bitkilerle ortak olmakla beraber, tam kavrama ve iç ve dış duyulara sahip olmakta onlardan ayrılıyor. Hattâ daha büyük ve müessir, delil kullanarak hüküm çıkarmaya yarıyacak akıl kuvvetine de sahip oluyor.

HAYVANLARIN BİRBİRİNDEN FARKLI OLMASI

Hayvanların ayrıldıkları cinsler ve çeşitli neviler sınırsız olduğu gibi vasıflar bakımından farklı bulunan pek çok sınıfları da sayıya sığmaz. Son derece büyük olan nevileri vardır. Meselâ: Fil gibi ki, yüksekliği 12 ayak (3,6 m.) kadar olur. Küçüklükte son dereceyi bulanlar da vardır ki, gözle görülemiyecek kadar küçük olan bu acâyip âlemi mikroskop göstermiştir. Bu gizli yaratıklara rutubet hayvanları denir. Çünkü ilkin bunlar otların rutubetli yerlerinde bulunmuşlardır. Bunların binlercesi bir damla suda yüzerler de aralarında sıkışma ve çarpışma olmaz. Canlı olup, gerekli âletlerinin bulunduğu anlaşılmıştır.

Bu rutubet hayvanlarının cins, nevi, sınıf ve çeşitli şekilleri vardır. Fosforlu mikroplar, bunlardan hususî bir kısım sayılırlar. Bir kısım deniz üzerinde toplanan bir takım mikroskobik yaratıklardan ibârettir ki, bunların toplanmasiyle orada parlama ve yanma meydana gelir. Sanki ateşler akıyormuş gibi görünür.

Mutlak olarak bu hayvanlarda uyku ve durgunluk olmaz. Biloloji âlimlerinin araştırmaları sonucu olarak anlaşılmıştır ki, rutubet hayvanlarının en küçüklerinden 160.000.000 kadarı bir buğday ağırlığında olmuyor. Bir damla suda yeryüzünde bulunan insan fertlerinden daha çok mikrop bulunur. Bir tanesi kısa zamanda binlercesini doğuruyor. Bu hayvanların her birinde çeşitli ve pek çok uzuvlar bulunup, rızıklarını bulmanın usulünü biliyorlar. Kendilerine yarayışlı şeylere yönelip, zararlı olan şeylerden uzaklaşıyor ve tehlikeden sakınıp uzaklaşıyorlar. Birbirleriyle çarpışmıyorlar. Aralarında sıkışıklık görülmez. Halbuki arzolunduğu gibi bunların binlerce hattâ milyonlarcası bir damla su içinde yüzüyorlar. Hareketleri de pek süratlidir. Küçüklerinin derecesini anlatmak için şurasını hatırlatmak kâfidir ki, bunların bazı nevilerinin bir ta-

nesi bir kılın ancak 1/2.000 i kadardır. Öyle iken onun hayatına hizmet uvuzları bulunuyor.

HAYVANLAR ARASINDA ÖMÜR, YÜRÜME, UÇMA, UZUV SAYISI, BESLENME, ÇOĞALMA, YAŞAMA, YAVRULARINI YETİŞTİRME, YUVA YAPMA, ÖRTÜNME v.s. HUSUSLARDAKİ FARKLILIKLAR

Hayvanların bazısı pek çok yaşar. Bazılarının da ömürleri pek kısa olur. Hayvan nevilerinin ömürlerinin müddeti acâyip bir şekilde farklılık göstererek her nevin ömrü belli bir müddete mahsus oluyor ki, o müddetin ona mahsus olmasının sebebi kesin olarak bilinmemektedir.

Meselâ: Boynuzsuz hayvanlar boynuzlulardan, cesur olanlar korkaklardan, kara ve deniz hayvanları havada yaşıyan (kuşlar) dan daha çok yaşamaktadırlar. Fakat kuşlardan kartal, kerkes [136] papağan ve karga insanlar kadar yaşarlar [137].

Bilhassa altûnî kerkes 200, kaplumbağa 220 ve fil 100 yıldan fazla yaşamaktadır. Kurbağalar gerek karada yaşıyan, gerek suda yaşıyan olsun, hacimde kendine eşit olan diğer hayvanlardan daha çok yaşarlar.

Tabiat tarihi meraklılarından biri, bir kaplumbağayı 36 yıl kontrol altında bulundurmuş da kartlaşma alâmetlerinden bir şeyin meydana geldiğini görememiş [138].

Atın ortalama ömrü 30 yıl olup, 60'ı bulduğu yoktur [139].

---

136. Bazı yerlerde tahrif ederek kerkenez derler. Bu kuş, bütün yırtıcı kuşları yener.

137. Diğer kuşlar ise pek az yaşarlar. Hattâ çalı kuşları 2-3 yıldan fazla yaşamazlar.

138. Fakat tabiat tarihince meşhurdur ki, kurbağa 16 yıl kadar yaşar. Aynı tarihin kaydettiğine göre karga çok yaşıyanlardandır. İngiltere'de 60 yaşında kazlar görüldüğü rivâyet edilir. Papağanın 50 yaşını geçtiği az görülen bir şey değildir. Viyana'da bir tacirin babasından kalma bir papağanı 75 yaşına varmış, fakat görme duyusunu kaybetmişti. M. 1633 yılında İtalya'dan Fransa'ya getirilen bir papağan 110 yıl yaşamıştır. M. 1876'da Versaille'da kraliçenin pek sevdiği bir karganın 100 yaşında bulunduğu rivâyet edilir. Bir kumru da 110 yıl yaşamıştır. Karga ile şahinin 150 yıl kadar yaşadığı da vardır.

Kara kaplumbağaları cidden pek çok yaşarlar. M. 1811 yılında İngiltere'de bir papazın bahçesinde 20 okka (26,5 kg.) ağırlığında ve muhakkak olarak 200 yaşında bir kaplumbağa vardı. Kabuğu Lambert sarayı kütüphanesinde saklanan kara kaplumbağası 250 yıl yaşamıştır, diyorlar.

Filin ömrünün 100 yılı değil, 200 yılı aştığı da vakidir. Hattâ Hint racalarından birinin beyaz bir fili olup 200 yaşında bulunduğu kayıtlardan anlaşılmıştır.

Balıklardan sazan, balina ve turna balığının da 200-300 yıl yaşadıkları görülmüştür. Hattâ tabiat tarihinde keşif ve incelemeleriyle tanınan Buffon, balina balığının 1.000 yıl kadar yaşıyabileceğini iddiâ etmiştir.

139. Fakat nâdiren 40 yaşını geçtiği oluyor. İngiltere'de bir at 38 ve diğeri 43 yıl yaşamıştır. Büyük Frederik'in en çok sevdiği ve Funda adını verdiği atı da 40 yaşını geçmiştir.

Koyunun normal ömrü 15 ve köpeğin 20 yıldır[140].

Bu şekilde büyük ve küçük hayvanların hususî ömürleri vardır ki, fertleri arasındaki farklılıklarının sonu yoktur. Hayvanların ömürlerinin uzunluğu ve kısalığı ise yuva ve yaşayışlarına veya vücutlarının büyüklüğüne ve küçüklüğüne veya başka bir şeye tabi değildir. Bu durumda her hayvanın ömrünün müddetini tayin etmek ancak serbest bir tahsis edicinin tahsis etmesiyle olabilir. İşte bu tahsis edici de onları yoktan var eden ve daha ezelden varlıklarını takdir buyuran hikmet sahibi yaratıcıdır ki, hikmetine tabi olan yüce irâdesine uygun olarak kudretinin eserlerini dâimâ göstermektedir.

Hayvanların kimisi havada, kimisi yalnız suda veya karada yaşar. Bazıları da bunların bir kaçında yaşayabilir.

Yürümeleri de farklı olup kimi ayağı üzerinde yürür, kimi gıdasını alıp ihtiyaçlarını giderebilmek için iki el yahut uçmak için iki kanadı olur. Kimi 4 ayak üzerinde veya daha çok, hattâ 40 50 kadar ayakları ile yürürler. Kırkayak adı verilen haşere[141] gibi[142]. Kimisi de üzerlerindeki pullar vasıtasıyle karınları üzerinde yürürler (sürüngenler). Ağaçlara, duvarlara son süratle çıkarlar[143].

Hayvanların besinlerini almaları da aynı şekilde değildir. Elleriyle, ağzı ile, gagasiyle alanlar yanında fil gibi burnu ile (hortumu ile) besinini alanlar da vardır. Besinini yalnız dili ile alanlar da vardır ki kaya keleri[144] böyledir. Çünkü o pek yapışkan bir maddesi bulunan uzun dilini uzatır da sinek gibi şeyleri havadan kapıverir.

---

140. Keçi de koyun kadar yaşar. İnek ve öküz 20 ve kedi 18 yıl kadar yaşar.

141. Zemahşerî bunu Mukaddimetü'l-Edeb'de «hareket eden böcekler» diye açıklıyor. Fakat meşhur olan, «haşarât» kelimesinin «küçük ve yerde sürünen hayvanlar» şeklinde açıklanmasıdır. Bu şekilde zararlı ve tehlikeli olan —akrep, yılan ve fare gibi— hayvanların da hepsini içine alır. Bunların daimâ yerde toplanmaları da bu ad ile anılmalarının sebebidir. Çünkü «haşr» toplanmak mânâsınadır.

142. Gerek bunların ve gerek örümceklerin de asıl 4 ayak üzerinde durmaları sebebiyle Kur'ân'da 4 ayaklılar kısmına dahil edilmişlerdir.

143. Bu kısım daha acâyip olduğu için Kur'an'da

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِّن مَّاءٍ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

«Allah, her hayvanı, (husûsî) bir sudan yarattı. Bunlardan kimi karnı üstünde yürüyor, kimi iki ayak üstünde yürüyor, kimi 4 ayak üstünde yürüyor. Allah dilediği şeyi yaratır, çünkü Allah herşeye kadirdir.» (Nûr sûresi, âyet: 45) âyetinde diğerlerinden önce anılmıştır.

144. Kertenkeleden büyük olur ve dâimâ güneşe karşı durup, onunla beraber döner. Isının tesiri arttıkça çeşitli renklere döner.

Hayvanların üreme şekli de birbirine uymaz. Türlü türlü olur. Bir kısmının yumurtaları bedeninin içinde delinerek yavrusu orada meydana gelir. Yaratılışı tamamlanınca doğar. Sütlü hayvanların ekserisi böyledir. Bir kısmının da yumurtaları önceden çıkıp yavrusu onun içinde teşekkül eder. Yumurtanın içinde gerekli besini de hazırlanır. Kuşlarla kertenkele ve yılanın bazı nevilerinde böyle olur. Bir takımının yumurtaları da erkek ve dişi ile aşılanabilmek için havadan korunarak meninin içeriye girmesine muhtaç oluyor ki, bunlarda hava girdiği takdirde döllenme olmaz. Bir takımı da yumurtalarını dışarıya bıraktıktan sonra erkek menisini onların üzerine bırakır ki, balıkların üremesi bu şekildedir. Bunların menileri ne hava ile ne de su ile bozulur.

Hayvanların yavrularını beslemeleri de türlü türlüdür. Bir kısmı, Allah'ın onun iki veya ekseriyetle yavrularının sayısınca bulunan memelerinde hazırladığı sütle onlara emziriyor. Bir takımı da —güvercinler gibi— yavrularını ağızları ile beslerler. Bazı neviler ise onları beraber gezdirerek yiyebilecekleri rızıkları gösterirler. Tavuklar v.s. gibi. Hayvanların birçok nevilerinde erkek ile dişi, yavrularını yetiştirmekte yardımlaşırlar. Bu husus, hep yavruları doğumdan sonra hemen yürüyüp gezemiyen nevilerde oluyor ki, bu şekilde dişinin tek başına yavru yetiştirmesi rızkını elde etmeyi ve işlerini çevirmeyi tamamen aksatır[145]. İnsan nevi ile güvercin ve serçeler böyledir.

Doğumdan hemen sonra yavruları anaları ile beraber gezebilen nevilerde ise yavruları anneler tek başına yetiştiriyorlar. Tavuk ve keklik nevileri böyledir[146].

Hayvanların bir kısmı yavruları için yuvalar yapıyorlar. Bu da garip şekillerde oluyor. Çünkü bunların bir kısmı yuvasını ağaç aralarında çalı çırpıdan veya çamur taşıyarak onunla yapıyor. Diğerleri de kimi yeri oyarak ve kimi ağaçları delerek türlü türlü yuvalar yaparlar. Bir kısmı da yavrularını sırtında taşıyor. Amerika'da karınca yiyen meşhur hayvan gibi.

Yahut da karnının yanında bulunan torbacık içinde taşıyor. Lüzumu anında onları oradan çıkarıyor ve uyku zamanında yine oraya koyuyor ki, Avustralya'da böyle bir hayvan vardır (Kanguru).

Hayvanların bazıları tek delikli olup lüzumsuz maddeleri ve yumurtaları hep bu yerden çıkarır. Bazıları da böyle değildir. Çiftleşmeleri de çeşitlidir. Kiminin çiftleşmek için belli vakti vardır, kiminin böyle bir belli vakti yoktur. Bazı hayvanlarda çiftleşme zamanında dişi, erkeğin

145. Binâenaleyh bu nevilerin erkeklerine de evlât sevgisinin verilmesi hikmet gereğidir.

146. Bu çeşit hayvanların erkeklerinde ne evlât sevgisi, ne de geçim düşüncesi bulunuyor.

üzerine çıkar, bazılarında arka arkaya gelirler. Balıklarda ise çiftleşme şekli pek acayiptir. Erkek, dişi ile yanyana gelerek dişi, yumurtalarını bırakıncaya kadar erkek ona sürünür. Yumurtalar bırakıldığı anda menisini onların üzerine bırakarak dölleştirir.

Yumurtaların bir kısmı, sahibinin nakış renklerini gösterir. Keklik ve halk arasında Mısır tavuğu adı verilen Hind tavuğunun (hindilerin) bazıları gibi ki, bunların yumurtaları kendilerinin tüylerini andırırcasına bir takım çizgilerle oyalı olurlar. Diğer kısımları ise ya süt beyazı veya sahibinin nakış ve rengini andırmayan başka bir renkte olur. Yumurtalar şekil ve miktarca da farklıdırlar. İçlerinde küre şeklinde ve uzunca, küçük ve büyük, türlü türlü neviler vardır.

Hayvanlarını bir kısmı yılda bir yavru yapar. Diğer kısımlarında daha çok doğuran bulunur. Hattâ bazılarının doğurduğu miktarı tesbit etmek mümkün değildir.

Bazı hayvanların teni güzel tüyleriyle örtülüdür ki, onlar sağlam yaratılışları sebebiyle uçmaya ve sıcaktan soğuktan korunmaya yararlar. Kuşların kanatlarındaki tüylere bakalım. Kuşun uçuşu sırasında gövdesini taşımaya yetecek kadar uzamaları maksatlıdır. Bununla beraber bu tüyler iki nevi olarak yaratılmışlardır. Birincisi, ön taraftaki teleklerden ibârettir ki, bunlar daha kalınca ve sağlamdır. Ama uçuş sırasında hafif olmaları için içleri boş bırakılmıştır ve sağlamlıkla beraber, engellere dayanmak ve kolay kolay kırılmamak için maddeleri yumuşaktır, sert değildir. İkincisi, gerideki teleklerdir ki, kuş kanadını toplayınca bunlar görünmez. İçleri hafif bir madde ile doludur, ki ağırlık vermesin. İşte bu bir acâyip tedbirdir ki, görenlerin aklı, yüce yaratıcının hikmetini kesin olarak kabul etmek zorunda kalıyor.

Bununla beraber uçma gücünü, kanat telekleri olmıyan yarasaya da vermiştir ki, bilindiği gibi onun tüyleri deve yününe benzer ve ince deriden yaratılmış kanatları ile uçar. Diğer kuşlardan daha bir çok yönleriyle farklıdır. Ağzında dişleri ve kanatları üzerinde biten elleri vardır. Kendisinde memeli hayvanların hususiyetleri de bulunup, şekilde ve doğurup emzirmede onlara tamamen benziyor. İşte bu hayvan, Allah'ın kudretiyle iki nevin de hususiyetlerini birleştiriyor[147].

---

147. Bunun en acayip tarafı, kadınlar gibi âdet görmesi ve insan gibi gülmesidir. Bunlar Ebu's-Suûd tefsirinde kaydedilmiştir.

Yarasanın bu acayiplikleri, İsrâîl oğullarının Hz. İsâ'dan mucize istedikleri sırada bilhassa böyle bir kuşun yaratılmasını istemeleri sebebiyle olmuştur.

Hz. İsâ da çamurdan yaptığı kuş şekline üfleyince Allah'ın izniyle yarasa olarak uçup gitmiştir. Bu husus Kur'ân'da

إِنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ «Ben size çamurdan kuş

Ortada böyle açık örnekler varken hikmet sahibi yaratıcı, yarattıklarında zorunlu bir kanuna mahkûm olmayıp, yüce kudreti, istediği gibi hükmünü yürütmekte ve yaratması sadece bir şekil üzere olmayıp, yaratıklarını yüce irâdesine göre nevilere ayırmakta olduğu, zerre kadar gizli kalabilir mi ki, şüphe edilsin?

Bazıları da yün veya kılla yahut deve ve tavşan gibilerinde olduğu gibi yumuşacık ve ipek gibi tüylerle, kimi —kaplumbağa gibi— kemik ve kimi de kıkırdakvârî ince kabuklarla örtülüdür. İnsan gibi deriden başka örtüsü olmayanlar da vardır.

Hayvanların şekil farkları da akıllara şaşkınlık ve korku verecek derecededir. Çünkü onlar arasında pek uzun, yuvarlak, yarım küre şeklinde bulunanlar ve zürefa[148] gibi arka ayakları kısa, ön ayakları uzun ve tavşan gibi bunun aksine, yine boynu kısa olan ve pek uzun, hattâ ip büklümleri gibi kat kat bükülmüş bulunan neviler vardır. Ülkemizde (Şam'da) görülen meşhur kuş böyledir ki, kendisi serçeden biraz büyükçe ve boynu da büklüm büklüm olur.

Hayvanların ekserisi iki gözlü olduğu halde daha çok gözleri olan bir takım örümcekler de vardır.

Bazıları kuyruklu olur, bazılarının da et ve yağdan meydana gelen sağrısı ve kıçı bulunur. Kulakları da bazan dikdörtgen şeklinde, bazan yuvarlak olur. İçlerinde düz tırnak, çatal tırnak, kaba et taban, ayak ve pençe sahipleri vardır.

Ot yiyen hayvanların işkembesi olur. Çünkü bunlar bir çok otları yiyerek onları içlerinde bir ambara koymak lüzumu duyarlar ki besinlerine yetecek maddeyi edinebilsinler. Diğerlerinin yalnız mideleri vardır. Zira bunların yedikleri şeylerden meydana gelen az bir besin kendilerine yetiyor. Binâenaleyh içlerinde bir ambarda yediklerini biriktirmeye lüzum görmezler.

Et yiyen hayvanlar, besinlerini teşkil edecek olan etleri parçalıyabilmek için keskin dişlere sahip oluyorlar. Bitkilerle beslenen hayvanların dişleri de kuru otları yemeye yetecek kadardır. Evet, dişlerin ve bilhassa insandakilerin yaratılışı ve sıralanışı gönül gözü açık olanlara büyük ibretler veriyor. Çünkü bunların keskin olanları ağzın önünde bulunup, kesilmeğe lüzum görülen şeyleri kesmeğe, bunların bitişiğindeki

---

biçiminde bir taslak yapar, ona üflerim, Allah'ın izniyle hemen bir kuş oluverir.» (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 49) âyetiyle açıklanmıştır.

148. Boynu diğer hayvanlarınkinden çok uzun olduğu için, adını, fazla söz mânâsına olan z-r-f kökünden almıştır.

Bu hayvan Habeşistan'da bulunur. Boynu ve başı deveninkilere, rengi ceylân rengine, derisinde beyaz benekleri olduğu için kaplan postuna, ayakları ile boynuzları da öküze benzer. Ön ayakları arka ayaklarından daha uzundur. (Okyanus'tan özet).

kırıcı dişler de balyoz şeklinde bulunmaları sebebiyle kırmağa ve ufalamağa elverişlidir. Bunların arkasında ve görünmeyen öğütücü dişler bulunur ki, bunlar ezip öğütmeye elverişli olacak bir şekilde yaratılmışlardır. Şu halde bakınız, eğer bu düzen ve sıralamanın aksine olarak azı dişler ağzın ön tarafına konulup da kesici dişler arkaya bırakılmış olsaydı, besinini almak hususunda insan ne kadar güçlük çekerdi. Ağızın manzarası da nasıl çirkin olurdu!

Hayvanların savunma veya saldırıya yarıyacak silâhları da vardır. Fakat bunlar da farklıdır. Keskin tırnaklar, dişler, türlü türlü boynuzlar, kuyruklar ve hortumlar hayvanların silâhları olduğu gibi öldürücü zehir ve yellenme ile çıkan pis koku da bazı hayvanların silâhıdır.

HAYVANLARIN RIZIK ARAMA ve DIŞ TESİRLERE DAYANMA HUSUSUNDA FARKLILIKLARI

Rızık elde etme hususundaki tedbir ve hileleri de ibret gözü ile bakanlara ibret verir. Meselâ: Örümcek vücudunun içinden ince bir madde çıkarıp da onunla istediği şekilde bir ağ dokuyor. Ona takılan sinekleri de avlıyarak geçiniyor.

Bazılarınca karınca arslanı[149] kumlar içinde bir çukurcuk kazarak kendisi dibinde gizlenir de, hesabına gelen böcekler girince onları yakalar ve beslenmesine yaramıyan şeyleri acâyip bir hareketle hemen dışarı atıverir. Kırlangıç da havada uçarken sinekleri yakalayıp onlarla beslenir. Bazı hayvanlar da rızkını elde etmek için yerleri kazar veya ağaçlar üzerine tırmanır. Zaribân[150] ise, yuvasının ağzına durur ve içerisine bir keler girdiğini görünce hemen orasını pis koku ile doldurarak keleri bunaltıp öldürür ve onunla beslenir.

Hayvanlar kendilerine rızık ve besin olacak şeyleri bilirler. Onla-

---

149. Hayâtü'l-Hayvân'da «nemlü'l-esed» (arslan karıncası) denmiştir. Fakat bu tabir daha uygundur. Yüzü arslan çehresine benzer bir karıncadır.

150. Kedi büyüklüğünde pis kokulu bir hayvandır ki, türkçede göcen derler. Pek zartacıdır ve zartası çok pis kokar. Hattâ bir elbiseye yapsa elbise eskiyip gider de o pis koku gitmez. Çok kere kelerin yuvasının ağzına kıçını koyup içeriye doğru zarta yapar ve pis kokusundan keler rahatsız olup dayanamaz da çaresiz dışarıya fırlar. O da onu yakalayıp yer. Mel'ûnun zartası oltasıdır. Araplar فَسَابَيْنَهُمُ الظَّرِبَانُ **«Aralarına zariban zarta çekti.»** derler. Yani bir hileci bozguncu nice dostların arasına bir bozgunculuk bıraktı da birbirlerinden ilgiyi kesip ayrıldılar, demektir.

Mütercim der ki: Araplar bu hayvana «müferriku'l-en'âm» (Hayvanları perişan eden) derler. Zira deve sürüsünün aralarına girip, şuraya buraya zarta çektikçe pis kokusundan develer darmadağın olur. (Okyanus'tan).

rı elde edip biriktirmek hususunda bazı garip hareketleri görülmektedir. Meselâ: Tane, yaprak, meyve, et ve böceklerin her biri bir nevi hayvanın besinini teşkil eder. Hayvanlar arasında en nefîs şeylerle beslenip yaşıyanlar bulunmakla beraber evcil domuzlar gibi en pis şeylerle beslenenler de vardır. Bazı neviler rızkını çiğnemeden, bazıları da çiğnedikten sonra yutarlar. İçlerinde erzak biriktirenler de var, biriktirmeyenler de. Kışın yemek için yaz günlerinde rızık toplayan arıların ve karıncaların ambarlama hususundaki tedbirleri gerçekten şaşılacak acâyipliktedir. Hattâ karıncaların biriktirdikleri zahirelerde rutubet meydana geldikçe açık havalarda onları güneşli yerlere taşıyıp kurutmaları ve rutubetten filizlenmemesi için taneleri delmeleri de ayrı bir acâyipliktir. Katmerli acâyiplik olmak üzere kişniş gibi tohumları bir kere delmenin filizlenmesine engel olmıyacağını sezip de onları 2-3 yerinden delmeleri dikkate değer.

Hayvanların renk ve şekillerinin farklılığı ise gözlere güzellik ve akıllara şaşkınlık veriyor. Onlarda her türlü renkler ve çeşitli renklerle işlenmiş olanlar olduğu gibi bazı nevileri tek renk, hattâ husûsî nakışlarda bile fertleri eşit olan karga, keklik ve serçenin bir kısmı gibi —diğer nevileri de atlar gibi—renk bakımından veya —meselâ, tavuklar gibi— hem renkler hem de nakışlar bakımından fertleri farklı olanlar görüyoruz.

Meşhur اَلشَّيْءُ بِالشَّيْءِ يُذْكَرُ «*Her şey bir şeyle anılır.*» sözünce ey maddeciler, sizin kiminizden kaplan derisinin oyaları hakkında bir açıklama işitmişimdir ki, güya kaplan eski çağlarda gölgesi az ve ince bulunan ağaçların altında çokça oturmuş dadalların aralarından kendisine vuran güneş ışınlarından bu şekilde işlemeli ve benekli olmasını gerektirmiş.

Şimdi gerek bu zata ve gerek diğerlerinize sorarız ki, acaba tavus kuşunun yeşil, mavi, siyah, bal rengi ve diğer renklerle örtülü olması, altın yaldızlı, sürmeli çizgi ve şekillerle son derece sağlam ve düzenli olarak süslenmiş olması, her biri başka acayip oyalarla nakışlı olan horozların, hassûn denen ve hemen hemen bütün renkleri üzerinde toplayan bir nevi serçelerin ve verver[151] gibi daha pek çok kuşların çeşitli ve garip nakışları nasıl oluyor? Bunlara dair ayrıca sebepler göstermenizi sizden rica ederiz. Biz gerçi kaplan hakkında açıklanan yukardaki sebebi tamamen reddetmiyoruz. Münmkündür ki, Allah'ın, sebeplerle sonuçlar arasındaki husûsî bağlar hakkında görülegelen âdetlerine uygun olarak böyle bir sebep de olabilir. Fakat sizden istediğimiz gerçek, ancak böy-

151. Güvercinle kumrunun çiftleşmesinden meydana gelir. Pek güzel ve acâyip renkleri vardır.

le şeyleri sırf tabiata dayandırmayıp, esasen Allah'ın fiillerini müessir tanımaktan ibârettir. Çünkü her şeyi akla ve ilme uydurmaya bağlanıp da Allah'ın hikmetli yaratışını dikkate almak istemeyenler pek kolay yenilirler[152]. Bu cümleden olarak bu acâyip nakışlar konusunda onlardan istenen aklî ve ilmî sebepleri tenâkuzdan uzak bir şekilde ortaya koyamıyacakları şüphesizdir.

İnsanı şaşkınlıktan şaşkınlığa sürükleyen maddelerden biri de hayvanların seslerinin farklılığı hususudur. Onların seslerinde öyle coşturucu olanlar vardır ki, can ve gönülleri çekip, insana hayat veriyor. Bununla beraber pek çirkin sesler de bulunur ki, kulakları sağır etse yeridir.

Dikkatleri çeken güzellikleri de görülmeye değer. Meselâ: Tâvus, zürefa ve horozun bazı nevileri her nerede rastlansa, insan onlara bakmaktan gözlerini alamaz.

Bu konuda en güzel örnek, insan nevinin güzelliğidir. Çünkü o güzeller, görenleri şaşkınlığa düşürür ve daha derince düşünenlerin aklını oynattırır. Hülya ehlinin gönül birliği ettikleri yerleri doldurup, onlara kuvvet verir ve zâlimlerle hükümet adamlarının üzerinde hükmünü yürütüp yükselir.

Acaba insanla maymunların bir neviden olduğunu iddia eden ahmaklar, insanın güzelliğinden onlarda bir eser bulunduğunu iddiâ edebilirler mi? Hayır vallâhi! İnsanın gözlerini, karası yuvarlak, kapakları ince ve nâzik olmakla beraber akının pek az ve karasının pek koyu olmasıyla, güzellerin alnını kâküllerle süsleyen Allah hakkı için böyle bir iddiâya gözü ve gönlü kör olmıyan kimse kalkışamaz.

Hayvanlar arasında o kadar çirkin neviler de vardır ki, görmekle bile tüyler ürperir, yürekler titrer. Ruteylâ denen kertenkele, yılan, domuz v.s. gibi.

Bazı hayvanlarda dişi ve erkek birbirine eş olup, aralarında tam bir bağlılık bulunur. Güvercin ve kumru gibi. Köpek gibi bir takım nevilerde ise böyle bir hususiyet yoktur.

Bazı hayvanlar rızıklarını elde etmeye tek tek, bazıları da bölük bölük gruplar teşkil ederek giderler. Bunlar arasında bazı nevilerin grupları cumhuriyet, bazıları da pâdişahlık düzeni üzere kuruluyor ki ikinci kısımda ordu kumandanı bulunan önderleri, onları korumak maksadiyle bir çok fertler tayin ederek su, ot veya diğer ihtiyaçlarını aramak için kılavuzlar gönderir[153].

---

152. Bununla ilgili faydalı konular ve kâfi bilgiler yukarda geçmiştir.

153. Bilhassa bal arılarının bu hususdaki tertip ve düzenleri ile beylerine olan itâat ve bağlılıkları hayret vericidir. Buna ait gerekli açıklamalar Hayâtü'l-Hayvân kitabında görülebilir.

Hayvanların ahlâk ve âdetleri de acâyip bir şey olup, bu konuda pek çok kitaplar yazılmıştır. İçlerinde cesur, korkak, insanlara kolay yaklaşabilen ve yaklaşamıyan neviler bulunduğu gibi güçlülük, zayıflık, açlığa dayanma ve dış tesirlere karşı koyabilme v.s. hususlarında da aralarında pek çok farklılıklar vardır.
aralarında pek çok farklılıklar vardır. Meselâ: Cüssesine göre en kuvvetli, insan nevi bulunduğu halde can damarına (murdar iliğine) iğne ile hafifçe dokunulmuş olsa hemen ölür. Fakat «hidra» pek küçük bir hayvan olmakla beraber üç parça edilerek bir kaç gün sonra bakılacak olsa, baş tarafına kuyrukla beraber ve kuyruk tarafına başla beraber bir beden eklenmiş, bedene de ayrıca bir baş ve kuyruk takılmış, yani her parçanın başlıbaşına bir hayvan olmuş bulunduğu görülür.

HAYVANLARIN FARKLILIĞININ, ALLAH'IN BİR TABİAT KANUNUNA MAHKÛM OLMADIĞINA DELÂLET ETMESİ

İşte bütün bu sayılan farklılıklardan kesin deliller doğuyor ki, hayvanlar âleminin yaratıcısı, yaratmasında hiç bir tabiat kanununa mahkûm ve tabi değildir. Yoktan yaratırken de kendisini bir tek şekilde yaratmaya sürükleyecek hiç bir zorunlu sebep yoktur. Bilâkis yüce zâtının ilim ve kudreti geniş, tedbir ve yaratması sağlam olup, hayvanların bazı nevilerini yaşayışta ve hayat düzeninde kendilerine yetecek ve görünüşüne güzellik verecek bir mükemmellikte yarattığı gibi nevilerini de bunun aksine olarak başka bir biçimde yaratıyor da yine onlara bu şekil kâfi geliyor. Aranan mükemmellikten de yoksun olmuyor.

İşte böylece mükemmel zıdlığı üzerinde taşıyan karşılıklı nevilerin her birinde durumlarına göre göze çarpan düzen, akıl ve düşünceleri uyandırıp gösterir ki, eşsiz yaratıcı irâde ve ihtiyar sahibi bir fâil olup, âlemin varlığı ve bütün hususiyetleri O'nun yüce irâdesine tabidir ve sonsuz kudretinin yalnız bir tarafa mahsus olması veya ilminin dışında bir şey bulunması ihtimali açıkça bâtıldır.

Mutlak olarak hayvanların acâyip şekilleri ile uzuvları, iç ve dış duyularının meydana gelişi ve her uzvun husûsî vazifesi, sanat incelikleri, vücut ve şekil farkları ile beraber her birinde başka başka hikmet ve fayda bulunması ve en küçük sinirlerine varıncaya kadar mükemmel yaratılışlarında hiç bir şey faydadan uzak olmamak tarafları anatomi ve uzuvlar ilminde açıklanmıştır. Bunların pek azını bilmek bile akıllara hayret verir, bu âlemin hikmet sahibi bir yaratıcısı, ilim sahibi bir idâre edicisi olup, O'nun her şeyi yapabilen ve hikmetine uygun irâdesi ile bu yaratıkların hepsini yoktan var edip yaratanın O olduğunu aklı başında olana en az bir düşünme ile gösterir.

Anatomi ve fizyoloji bilginlerinin buldukları ilmî gerçeklerden ba-

zılarına kısaca işâret edelim. Bu cümleden olarak hayvanlarda ve bilhassa insan nevindeki beş dış duyuya dikkat ettiğimizde sağlamlık ve düzenin en üstün derecesinde bulunduğunu gönülden, kesin olarak anlarız.

Çünkü âlimlerce bunların her biri açık hikmetlere ve sayısız faydalara dayalı olarak yaratılmış, öyle rastgele veya zorunlu olarak meydana gelmemiştir. Bu husus apaçık sâbit olup, gerçek yaratıcının geniş lütuf ve ihsan sahibi olduğuna kesin şahâdet ortaya çıkmıştır.

Biz burada hiç olmazsa biraz görme duyusundan bahsedelim :

GÖZÜN YAPISI ve IŞIK (OPTİK) KANUNLARI

Görme, gözde bulunan görme sinirine verilmiş hususî bir kuvvetten ibârettir.

Bu sinirin beyne bağlı olması sebebiyle, görülen cisimlerin şekillerini oraya ulaştırır da böylece insan onları görmüş olur.

Göz, ışık vasıtasiyle şekillerin resmini almak hususunda öyle mükemmel bir âlettir ki, ondan daha sağlam bir görme âleti icadetmek düşünülemez. Çünkü göz, Allah'ın pek küçük, nâzik ve ince yaratılışlı bir eseri olup, icad edilen diğer âletlerin maruz kaldığı tehlikelerden çok kere uzak olduğu gibi görme hususunda o müstakil bir âlettir.

Göz, hacâc denen çukurlu kemiğin çukuruna yerleştirilmiş ve gereken bağlar, kan damarları, kaslar ve zarlarla beraber üç tabaka ve üç nevi sıvı cisimden meydana gelmiştir.

1. Tabaka oldukça sağlam, fakat yumuşak bir zardan ibârettir ki, bu tabakaya göz akı denir. O zar da gölgeli olup, kendisinden ışık geçmez ve arkası görünmez.

İşte bu zardan ibâret olan birinci tabaka, diğer tabakaları ve bütün sıvı cisimleri çevreleyip, onları tamamen korur, tertip ve şekillerindeki düzeni muhafaza eder. Bunun önünde saatın camı gibi dış yüzü şişman ve iç yüzü çukurlu olup karniyye adı verilen şeffaf bir kısım bulunur ki, saat camının etrafının, çerçevesine girip yerleştiği gibi bu kısmın da birinci tabaka sayılan zara her tarafı bitişik ve gergindir.

2. Tabaka meşîmiyyeden ibâret olup yumuşakça ve simsiyahtır.

3. Tabaka ağ tabakasıdır ki, beyinden çıkan görme sinirlerinin yayılmasından meydana gelip, göze arka tarafından girer.[154]

Gelelim sıvı cisimlere: 1, sıvı sudur. Yani saf ve şeffat bir sıvıdan ibâret olup, karniyyenin arkasındaki odacığa yerleştirilmiştir. Bu odacık dediğimizi de gerisinde bulunan ve ortası delikli bir perde sarıyor

154. Çünkü görme sinirleri gözün içine girince bir çok liflere ayrılarak ağ görünüşünde bir tabaka teşkil ediyor ki, görülen şeyler dâimâ bu tabakaya kopye edilir de o sinir vasıtasiyle beyne geçer.

ki, bu perdeye kuzahiyye (renk perdesi) ve ortasındaki delik yere de göz bebeği denir.

Renk perdesinin rengi kara, sarı, mavi, elâ ve daha başka türlü olur. Yani gözlerin renk nevileri bu renk perdesindeki renkli maddelerden doğuyor.

2. Sıvı billûriyyedir ki, pek şeffaf, berrak ve oldukça kesif, mercimek biçiminde bir cisimden ibâret olup, ortası kenarına göre daha kesiftir. Bir zarla örtülü olarak renk perdesinin arkasında ve belirteceğimiz cam cisminin önündedir.[155]

3. Sıvı cam cismidir. Bu da şeffaf, fakat yumurta akı gibi yapışkan bir cisim olup, yukardaki sıvıdan kalan boşluğu ve ağ tabakasına varıncaya kadar bütün gözün içini doldurmaktadır.[156] Görünen cisimlerin şeklinin göze kopye edilmesine başlıca sebep ise ışıktır.

Çünkü görülen şeylere vuran ışık gözün içine yansıyor da böylece görme meydana geliyor. Çünkü ışığın, eşyânın şekillerini kopye etmeye yarayan tabiî kanunları vardır. Fakat bu kanunların bazısına karşı eğer Allah'ın hikmeti gözün yapısına bir takım tedbirler koymuş olmasaydı görme tamamlanmayıp, görülecek şeylerin şekilleri gözde karmakarışık olup kalırdı.

İşte burası dikkate değer, Allah'ın birliğine delâlet eden büyük bir delildir. Şöyle ki:

Katı ve kesif bir cisme ışık vurunca ondan yansır da onun şeklini, karşısında bulunan parlak cisme kopye eder. Fakat ışık bu karşısındaki cisme doğru çizgilerle ulaşınca kopye edeceği şekli açık olarak kopye edemez. Çünkü ışık çizgileri uzadıkça dağılarak birbirinden uzaklaşır. Bunun için ışığın, karşısındaki parlak cisme eşyânın şekillerini doğru ve açık olarak kopye edebilmesi için çizgilerin o cisme ulaştığında toplu bir halde bulunması gerekir. Çizgilerin toplanması da mercimek gibi iki tarafı ince şeffaf bir cisimden geçmesiyle olabilir. Yahut da hiç olmazsa bir yüzü düz veya çukur olursa öbür tarafı şişkin olmalıdır. Böyle bir şeffaf cisimden geçmesi sebebiyle toplanan ışık çizgilerinin asıl birleşme noktası da cismin ortasıdır. Kenarları pek o kadar toplayamaz. Bilhassa ortasının çok kesif olması, toplanma yeri olmasına daha çok yarar. Hem de ışık çizgilerinin böyle kesif ve şeffaf bir cisimden geçmeden önce daha az kesif olan bir cisimden geçmiş olması şarttır. Zira o çizgiler önce kesif bir cisimden geçip de sonra daha az

155. Gelen ışık, bunun içinden geçip cam cisme ulaşır. Bazan bu cismin şeffaflığı kaybolarak beyaz bir kitle haline gelir de görmek mümkün olamaz. Bu durumda ameliyatla bunu çıkarmak gerekir ki, yeniden diğeri meydana gelerek görme duyusu düzelsin.

156. Bu da pek ince bir zarla kaplıdır.

kesif olan başka bir cisimden geçse birbirinden uzaklaşarak yayılmaya başlar.

Ayrıca ışık, siyahtan başka bütün renklerden yansıdığı halde siyah onu yutuyor ve bunun için ondan yansıyamıyor. Bilindiği gibi siyah ve ona yakın olan renklerdeki cisimlerden ışık geçemez. Zira bu renkler onu emip hafifletir. Bilhassa siyah daha çok emer.

Şurası da bilinip kabul edilmektedir ki, ışık çizgilerinin birleşmesi halinde cisimlerin şeklini açık olarak kopye etmesi, üzerine kopye edilecek cismin yansıma başlangıcı veya ışığın geçebileceği cisimlere belli bir uzaklıkta olmasına bağlıdır. Bu şartlar göz önünde tutularak ışık kanunları tamamen anlaşılmış olur. Biz artık görmenin nasıl gerçekleşmekte olduğunu açıklamak ve hikmet sahibi yaratıcının yaratmasındaki hikmetleri anlatmak maksadı ile söze başlıyoruz. Başarı Allah'tandır.

Işık eşyaya vurup yansıyınca ışık çizgileri göze girer de onların şekillerini ağ tabakaya kopye eder. Ağ tabakası da onları alıp beyne götürür. Fakat ışığın yansıdıktan sonra çizgileri doğru olacağı için, eğer bunlar toplanmıyarak ağ tabakasına varıncaya kadar uzanacak olsa, oraya varınca artık iyice yayılıp birbirinden uzaklaşmış olacakları için eşyânın şekillerini karmakarışık bir biçimde kopye eder.

Şu halde hikmet sahibi yaratıcı, ışığın göze ilk girişinde karniyyeye uğraması tedbirini koydu ki, ona uğrayıp geçme sayesinde —onun dış yüzü şişkin ve iç yüzü çukur olduğu için— ışık çizgileri biraz toplanıyor. Sonra kesif olan sudan da geçince çizgiler daha çok toplanarak birleşme derecesine yaklaşıyor. Eşyânın şekillerini de açık olarak kopye edecek güç kazanıyorlar. Fakat üzerine şekillerin kopye edileceği ağ tabakasının çukur olması sebebiyle, sudan geçen çizgiler bu kadar toplanmış olduğu halde oraya varıverince eşyanın şekillerini onun ortası ve iki tarafı üzerine kopye ederek yine yayılma ve karışıklığa sebep olacaktı. Bilhassa ışık çok olup da gözün genişlemesini gerektirdiği takdirde bu karışıklık zorunlu bir şey olur.

İşte hikmet sahibi Allah, buna karşı şuyun arkasında renk tabakası denen zarı yerleştirerek tedbir aldı. Çünkü onun ortasında göz bebeği bulunarak genişletilip daraltılması —zara bağlı kaslar sebebiyle— bakan şahsın iradesi altında bulunduğundan, o şahıs su kısmından geçen ışıktan gereği kadarını içeri alır. Yani ışık az olduğu vakit yeteri kadarını almak için onu genişletir, çok olduğu zaman da şekiller birbirine karışmasın diye daralır da arzu edilen şey yerine gelmiş olur. Renk tabakasının etrafını da siyah veya mavi, yahut da başka bir renkle boyadı ki, böylece ışığın girişi hafifletilerek ışık çizgileri göz bebeğinin etrafına, renk tabakasının kenarlarına doğru girip de ağ tabakasının dış

taraflarına geçmesin. Çünkü arzolunduğu gibi onun oraya geçmesi, şekillerin birbirine karışmasını gerektirir.

Bunun arkasından ışık çizgileri billûrî cisimden geçtikleri sırada —onun iki yüzü de şişkin olduğu için— bir kat daha toplanır. Hele ortası çok kesif olduğundan orada toplanma daha mükemmel olur. Allah bu billûrî cismin şişkinliğini arttırıp eksiltmeyi de bakan şahsın arzusuna bağlamıştır. Zira geçtikleri cismin şişkinliği arttıkça ışık çizgilerinin toplanması da artar ve azaldıkça eksilir. Artık o şahsa ihtiyacına göre şişkinliği azaltma veya artırma gücünün verilmesi hayır gereğidir. Bundan sonra o çizgiler cam cisimden geçiyor da artık toplanmaları tamamen artarak açık şekil göstermeye kâfi geliyor.

Bu cam cismin büyüklüğü ise ışığın renk tabakasına ilk girişinden itibaren, ondan ve anılan sıvılardan geçerek ağ tabakasına varıncaya kadar olan uzaklığa yetecek miktardan ibârettir.

Bütün bu toplanmalardan sonra ışık çizgileri ağ tabakasına ulaşarak orada görülecek şeyin şeklini kopye edip de onun şeffaflığı sebebiyle bir kısmı oradan geçerek katı tabakaya ulaşır. İşte bu kısmın tekrar o tabakadan yansıyarak dışardan gelen ışıklarla çarpışıp şekilleri birbirine karıştırmaya sebep olmaması için hikmet shibi Allah, katı tabakadan iç yüzünü siyah renkte yaratmıştır ki, oraya geçen çizgileri yutsun da yansıma olmasın.

Işık çizgilerini birbiri arkasından toplayıp da cisimlerin şekilerini açık olarak kopye edebilmeye yetecek şekilde onları süzen bu iç vasıtaların yoğunluk, şişkin şekil ve ışık deliği olan cisimle ağ tabakası arasındaki mesafenin tayini, ışık çizgilerinin geçiş yollarını genişletip daraltmaya ve şişkinliği arttırıp eksiltmeye gözün sahibine güç ve selâhiyet verme, mevcut renkler vasıtasiyle birbirine karışmayı önleme gibi şeylerle donatılmaları da hayra uygun olduğu gibi bu vasıtaların birkaç tane olması da büyük bir hikmete dayanıyor.

Zira ışık, şeffaf ve şişki nbir cisimden geçince tabiat ilmince bilinen renklerine —ki onlar gök kuşağı renklerinden ibârettir— ayrılıyor da ışığın o cisimden geçerek naklettiği şekil o renklerde olarak görülür.

Buna renk hatası denir ki, dürbün gibi âletleri yapanlar bu hatayı düzeltmek için bir şeffaf ve şişkin cisim daha ilâve ederler. Çünkü bu ikinci cisim ışığı öncekinin ayırdığının aksine olarak ayırıyor da yine beyaz renge çeviriyor. Bu halde böylece renk hatası düzelerek görünen eşyanın şekli renksiz olarak görünür.

İşte bunun gibi gözün içinde ışıkları bir defada gereği kadar toplıyacak yalnız bir cisimle yetinmeyip de Allah'ın, vâsıtaları çoğaltmasının da —daha başka hikmetleri olabilirse de— başlıca hikmeti renk hatasını düzeltmekten ibârettir diye âlimler kesin ifadede bulunuyorlar.

Evet, bu ifâde doğru olmalıdır. Gerçekten ışık, meselâ, karniyyeden

geçerek o reknlerine ayrılıverince ışık çizgilerinin toplanmasına yarıyan ve su, billûr ve camdan ibâret olan türlü vasıtalar, karniyyenin ayırdığı renkleri aksine ayırıp değiştirerek yeniden onları bir düzene koydukları halde ışığın beyaz renge dönmesiyle hatanın ortadan kalkacağı şüphesizdir.

IŞIK, EŞYÂNIN RESMİNİ TERS OLARAK DÜŞÜRDÜĞÜ HALDE ONLARIN DOĞRU GÖRÜNMESİ

Ancak âlimlerin şaşırdıkları bir şey vardır ki, bunu çözebilmek için pek çok uğraşyorlar.

Işık çizgileri karniyye, su, billûr ve cam tabakalarının her birinden geçerek meydana getirdiği toplanmanın gereği olarak ağ üzerine kesişme halinde ulaşıp da, eşyanın yukarısından yansıyan ışıklar ağ tabakasının alt tarafına ve alttan yansıyan da onun üst tarafına düşmektedir. Bu ise eşyanın şeklinin ağ tabakası üzerinde ters olarak kopye edilmesini gerektirir.

İşte âlimler, öyle ters olarak kopye edilen eşyanın doğru olarak görülmesinin sebebini açıklamak için çok sözler söylemişlerse de en meşhur sözleri «Eşyanın hepsi bu terslikte birleşmiş olmak bakımından akıl, eşyayı doğru görmeye alışıyor.» demekten ibarettir. Bunu şerhedip geniş geniş açıkladıkları da görülmüştür. Ama kanaat verecek derecede değildir.

Âcizâne şöyle bir sebep aklıma geliyor:

Işık hüzmeleri havadan, ilkin karniyye ve suya, sonra da ortasında yoğunluğu daha çok bulunan billûr tabakasına geçerek meydana getirdiği toplanma sayesinde hiç kesişmeyerek eşyanın şekillerini kopye etmeye kabiliyet kazanıyor. Daha sonra camdan geçince —onun yoğunluğu daha az olduğu için— hüzmelerin oradaki geçişi sırsında ayrılmaya başlaması, durumun gereğidir. Çünkü yukarda açıklandığı gibi ışığın önce geçtiği cisimden biraz daha hafif olan diğer cisimden geçeceği sırada çizgileri ayrılmaya başlar.[157] İşte bu şekilde ağ tabakasına varıncaya kadar olan yayılma ağ tabakasında eşyânın şeklini doğru olarak kopye etmesine yarar.

Çünkü anılan ışık kanunlarına göre ışığın o yere ulaşması halindeki durumu daha karniyyeden geçmeye başlıyacağı sıradaki durumuna eşit olmalıdır. Yani eşyanın üst tarafından yansıyan ışıklar, ağ tabakasının üst tarafına, alt tarafından yansıyanlar da alt tarafına düşüyor. Böylece kesişme olmadığı için eşyanın şekillerini doğru olarak kopye ediyor.

---

157. Bilindiği gibi aksi halde de onların toplanması artıyor.

Âcizâne görüşüme göre işin hakikati bundan ibâret olunca bu müşküle yer kalmadığı gibi cam tabakanın faydası da daha çok açıklığa kavuşmuş olur. Gerçi bazı fizyoloji âlimleri iddiâ etmektedir ki, güya bir şahsın gözünün arka tarafında bulunan açık bir yerden eşyanın şeklinin ters olarak kopye edildiğini görmüşler. Fakat bu iddiâ bence isbat alanına ulaşmamıştır. Eğer isbat edilirse ona göre konuşuruz.

FİLOZOFLARIN, BEYNİN NASIL KAVRADIĞINI AÇIKLAYAMAMASI

İşte görmenin oluş şeklinden bahsedenlerin sözleri bu noktaya ulaşıp kalıyor. Bunun özeti ise, ışık vasıtasiyle eşyanın şekilleri ağ tabakası üzerinde kopye edilip, sonra ağ sinirlerinin onları beyne iletip bırakmasından ibâret oluyor. Fakat ruhun veya aklın, yahut da insanın ruhunu inkâr edenlere göre beynin, eşyanın şekillerini kavramasının esası hakkında onların akla yatacak bir sözünü —pek çok araştırdığım halde— bulamadım. Hattâ bu esası keşfetmek arzusuyla konuşuldukça ekserisinin şaşkınlıkları artıyor. Bir şeye karar veremiyerek sesleri kesiliyor.[158]

Göz hakkında özet olarak açıklanan kısımlar ve görmeyi tamamlamak için alınan tedbirler dikkate alınınca en az aklı olan bir insan, böyle acâyip bir yaratmanın, hikmet ve iradeden uzak olarak sırf zorunluluk gereği ve tesadüf eseri olmasını ve tabiatın seçmesiyle devam etmesini nasıl kabul edebilir? Aslâ! Aslâ! Boş kafa sahibi olan düşüncesizlerden başka bu çıkmaza düşecek ve bu sevimsiz kalabalığa önder olacak bir fert düşünülemez.

Ama baş ve gönül gözüne sahip olan insan, Allah'ın eşsiz yaratmasını az çok kavrayınca kesin olarak kanaat getirir ki, bu âlem ancak hikmet ve irâde sahibi olup, âlemin işlerini ilim ve iradesiyle çeviren, kudret sahibi ve ezelî bir zâtın yaratması eseri olabilir.

Şurasını da düşünmeliyiz ki, gözün çapı 1 parmak kadar bile olmadığı halde ağ tabakasına koca bir kıtanın şekli bütün dağları, taşları, suları, ağaçları, bir nice ovaları, vadileri ve türlü türlü hayvanları ile beraber açık açık kopye edilebilir. Sanki ağ tabakası bir deniz kıyısı imiş de ışık dalgaları ona her yerden akıp geliyor ve milyonlarca yaratık onda beliriyor.

GÖZÜN DIŞ YAPISININ DÜZENİ

Hakikaten bu acâyip husus, akılları şaşırtsa yeridir. O küçük hacmin içinde kopye edilen türlü eşyanın şekilleri ne kadar ince şeylerdir

158. Bozuk temel üzerine sağlam bina yapılabilir mi?

ki, bütün teferruâtiyle beraber geniş dünyayı andırıyor da hiç bir kısmını, görmenin dışında bırakmıyor.

Böyle görülmemiş büyük bir eser sahibi olan yüce yaratıcının kudret ve hikmetinin büyüklüğünün derecesini ifâde etmek insan gücünün üstünde bulunmaz mı?

Gözün anatomisini bilip ondaki kas ve sinirlerin —ki her biri bir hareket vazifesini yerine getiriyor—, atar ve toplar damarların —ki besleme hususuna hizmet ediyorlar— ve sinir başları ile sıvı cisimlerin tafsilâtını kavrıyanların Allah'ın yaratmasının inceliklerine tamamen şaşırıp kalacakları şüphesizdir.

Gözün dışındaki hikmetli tedbirleri de gerek koruma bakımından ve gerek vazifeleri yerine getirmeyi kolaylaştırma yönünden dikkatle gözden geçirip düşünecek olsak, sağlam yaratıp yerleştirme konusunda düşünülebilecek olan şeylerin üstünde bulmamız normaldir.

Meselâ: Göz pek nazik olup, en küçük cisimlerin çarpmasından dahi korunması gerektiği için Allah onu hacac denen çukurlu kemiğin içerisine yerleştirerek korunmasını sağladı da yalnız eşyanın şeklini kopye etmeye yarayan ışığın geleceği taraf açık kaldı. Diğer tarafları tamamen korunmuş oldu. Katı tabaka ile beraber onun kabı olan karniyyeden ibâret birinci tabakayı da hafif çarpmalardan müteessir olmaması için elâstiki bir şekilde yarattı. Yine hem süs hem de korumak maksadiyle —bilhassa uyku hâlinde— gözü göz kapakları ile örttü ve onların kenarlarını da çoğunlukla siyah, sık, ve yumuşak kıllardan ibâret kirpiklerle süsledi. Kirpikler dikine olarak yaratılmışlarsa da üst kapaktakiler biraz yukarıya doğru ve aşağıdakiler de bir miktar aşağıya doğru eğiktir.

Bunların siyah olması, göze gelen ışığı, bilhassa kuvvetlice olduğu takdirde yutmak içindir.

Yine gözün üstünde bulunan kaşların da kara olması hem süs, hem de bu hikmetin yerini bulması içindir. Binâenaleyh kaşları ve kirpikleri beyaz olanların gözleri kamaşık olup, bir şeye baktıklarında gözlerinin ucu ile, yani kuyruğu veya pınarı ile bakarlar ve gözlerini çabuk çabuk açıp kaparlar.

Işığın miktarını azaltıp hafifletmek hususu renk tabakasındaki göz bebeğini daraltmaya bırakılmadı. Çünkü onun devamlı daraltılması ile gözlerin sıkıntılı bakışının devam etmesi ve insanın görüşüne çirkinlik gelmesi gerekir. Kirpiklerin sık ve dik olması da göze gelen küçük cisimlere karşı siper olmak hikmetine dayanır. Meselâ: Toz toprak taneleri ekseriya göze gelince kirpiklerin üzerine düşerler de böylece gözün içine girmeleri engellenir.

Kirpiklerin aşağılı yukarılı biraz eğik olması ise pek açık olarak iki faydayı bağlıyor. Birincisi: Gözlerin açılması istenince bu eğiklikle

kirpiklerin birbirinden ayrılması kolay oluyor. Çünkü onlar paralel diklikte olsa idi göz kapakları kapanınca birbirine tam olarak uygun gelirdi de gözleri gözyaşı ve diğer sebeplerle birbirine yapışıp, ayrılmaları güçleşirdi. Eğer birbirine doğru dik olarak kıllar kapanma sırasında birbirine girmiş olsaydı gözdeki ıslaklıklardan dolayı ayrılmaları bir kat daha zorlaşırdı. İkincisi: Eğer bu şekilde kirpiklerin eğikliği olmasaydı ışığın yoluna gelip onlar da ağ tabakasına düşerdi de eşyânın şekillerinin karmakarışık olmasına sebep olurdu. Artık onların biraz eğik olması sağlamlığın en üstün derecesi olup, onun üstünde bir düzen düşünmek mümkün değildir.

Kirpiklerin bu faydalarından başka göze pek büyük bir süs olması da zevk sahiplerince açıkça kabul edilmektedir.

Bununla beraber toz gibi şeylerin gözden tamamen uzaklaştırılması ne göz çukurunda bulunmasiyle, ne de kirpik veya göz kapakları ile mümkün değildir. Çünkü bakış sırasında açılması zorunludur. Toz ise karniyyenin parlaklığını yok eder ve şeffaflık vazifesini aksatır. Bilhassa tozun toplanıp tabaka teşkil etmesi göze büyük zarar getirir. Bu tabiî bir şeydir.

Binâenaleyh Allah, tozu silip gözü korumak için kapakların içinde göz yuvarlağının etrafındaki bezlerden gözyaşını çıkardı ve göz kapaklarının —kendisiyle temsil getirildiği gibi— pek çabuk ve devamlı hareket ederek açılıp kapanmaları tedbirini aldı. Bu çabukluk sayesinde görme işi aksayıp, karışıklık meydana gelmediği halde çıkan gözyaşları, göz yuvarlağı üzerine dökülen tozları yıkayıp temizliyor. Kapaklar da hareket ederek gözü parlatıp, toza bulanan gözyaşlarını gideriyor. İşte gözün parlaklığı bu tedbirle korunmaktadır. Fakat bu tozlu yaşları uygun bir yolla gözden dışarıya çıkarmanın da gerekli olduğu şüphesizdir. Çünkü onlar dâimâ kapaklarının dışına çıkarılarak insanın yanakları üzerine akıp duracak olsa, yüzde çirkin bir manzara meydana gelir ve çok kirli iki sel ırmağı görünürdü. Binâenaleyh bunun da uygun bir şeklini ortaya koymak için Allah, gözden yaşın ayrılmasını çabuklaştırdı ve kolay bir şekle soktu. Yani iç taraflarından kapakların kenarlarını öyle bir şekilde yarattı ki, gözyaşının gözün burun tarafına düşen yerine akmasına elverişli oldu. Bundan sonra orada gözyaşı kanalı denen ve burnun içine geçen bir delik açtı.

Böylece gözdeki yaşlar devamlı olarak bu kanaldan burnun içine dökülmek suretiyle oradaki sıvı ile karışıp donduktan sonra, sümkürme gibi usullerle dışarı atılıyor.[139]

---

159. Ey maddeciler! Şimdi insaf ederseniz sizinle biraz konuşalım. İsterseniz Allah'ın diğer tedbirlerini tamamen bir tarafa bırakıp, yalnız şu gözyaşı kanalının oluş şekli hakkında söz edelim.

Hayvanlarla insan fertlerinin görme sayesinde elde ettikleri çıkar ve faydalar ise sayısızdır. Onlar geçimlerini sağlamanın yolunu ve tehlikelerden kurtulup selâmete ermenin usulünü onun vasıtasiyle buldukları gibi iç açıcı yerleri seyrederler, yakın ve uzak yerleri bulup her yönden faydalanırlar. İşte bu hususları düşünmek gerçek yaratıcının bol lütuf ve ihsan sahibi olup, yaratıklarına verdiği iyilik ve nimetlerinin sonu bulunmadığını her akıl sahibine kesin olarak kabul ettirir.

DUYU ORGANLARI NORMAL ŞARTLAR OLUP DUYULARIN, ALLAH'IN YARATMASI İLE OLMASI (ÖNEMLİ NOT)

Müslümanlığımızla şeref duyan bizler, yukarda geçen şekil ve kanunlarla görmenin gerçekleştirildiğini bilmekle beraber deriz ki: Görme fi'li sırf Allah'ın yaratmasiyledir. Bu şekil ve kanunlar da gerçek şartlar değildir ki, bunlarsız görmeyi yaratmak mümkün olmasın. Hattâ bunların hepsi normal şartlar olup, Allah o fiilin yaratılmasını bu maddelerin gelişmesine bağlamış, yani âdetini o şekilde yürütmektedir.

Eğer dilese bunların hiç biri bulunmadığı halde dahi görme fi'lini yaratır. Nitekim sebeplerin tamamen bulunması ve engellerin ortadan kalkması halinde onun kerçekleşmesini istemese gerçekleşmez.

Bizim bu hususu kesin olarak kabul etmemiz ise kelâm kitaplarımızda kaydedilen kesin delilerden doğmaktadır. Burada onları etraflıca açıklamaya kalkışmak sözün uzamasına sebep olacağından bu kadarı ile yetinmek uygun düşer. Fakat Allah'ın mukaddes sıfatlarını isbat etmek için şu âlemdeki eserlerin hepsinin ancak O'nun yaratmasiyle meydana gelmekte olduğunu size karşı açıklamıştık. Bu açıklama hatırınızdan çıkmamalıdır. Görme fi'linin de eserler cümlesinden olduğunu ise hatırlatmaya lüzum yoktur.

Ey maddeciler! Delil getirme konusunda meslekinize uygun bir şekilde anılan şeylerin görme hususunda normal şartlar olduğunu ve görmenin gerçekleşmesinde en kuvvetli şart olan ışığın dahi yokluğu halinde görmenin meydana gelmesini isbat edebilecek delil ararsanız, çağımızda incelemelerle uğraşan pek çok yazarların büyük felsefe bilginlerinden naklettikleri aşağıdaki meşhur ve gerçek hikâyeyi düşününüz:

Hayvan nevilerinde pek önemli bir nokta olan bu pislik kanalının anılan şekilde bulunuşunun sırf tesâdüfe veya zorunluluk gereğine dayalı olduğuna dair normal aklı ikna edecek elinizde makul bir dayanak olmadığı halde hiç olmazsa akıl ve şuurdan yoksun olan tabiate bu ince hikmeti umumî olarak yakıştırabilecek şekilde bir sözünüz var mıdır? Şüphesiz ki o da yoktur. Fakat siz âlemi aldatacak bir sermayeye sahip olmamakla beraber acaba kendi vicdanlarınızı, bu idâre sahibi yaratıcıyı inkâr etme yoluna nasıl ve ne şekilde kandırıyorsunuz? İşte biz, dâimâ akıllı ve bilgili kimselerin bu durumuna şaşmakta ve hattâ vicdanınızın inançlarının ilmî sözlerinize pek de uygun olmadığını kuvvetle ümit etmekteyiz.

Amerika'da genç bir kız, tutulduğu hastalığının tesiriyle geceleyin ve henüz uykuda iken kalkar ve konuşurdu. Âdetâ uyanık gibi işler yapardı. Sonradan bu durum daha ilerliyerek, gece gündüz devam etmeye başladı. Öyle bir zaman geldi ki, bu hastalık geldikçe gözleri fevkalâde bir değişiklik kazanarak ikisi de kapalı olduğu ve hem de en karanlık bir yerde bulunduğu halde en ince yazıları okuyup yanındakilere dinletirdi.

İşte bu gerçek hikâye bizim inancımıza uygun olarak delâlet ediyor ki, görme sırf Allah'ın yaratmasiyle oluyormuş.

Nitekim diğer duyular da böyledir. Her birinin gerçek ve tabiî şartları sanılan şeyler sadece bu âlemde Allah'ın kanunlarının devamlı veya ekseriya yürümesine bakılarak normal şartlardan ibâret olmaktadır. Bu husus dikkatle inceleyenlerce kesin hakikatlendendir. İyice düşünürseniz siz de gerçeği anlarsınız.

Diğer dış duyuların —ki işitme, koklama, tatma ve dokunmadan ibârettir yerleştirilmiş oldukları uzuvların anatomisine ait sözler söyliyerek ihtiva ettikleri acâyip kısımlar ve onlarla gerçekleşmekte olan duyuların çalışması ise onları tamamlamak için tabiat kanunlarına göre Allah'ın aldığı tedbirlerden ve bu duyular vasıtasiyle canlıların elde ettiği türlü faydalardan bahsedecek ve her nevin ihtiyacına göre sahip olduğu duyma dereceleri ile koruyup yol gösterme hususunda kavuştukları ilâhî yardımı inceleyip düşünecek olursak, Allah'ın yaratıklarının her biri başka yönlerden dikkat nazarımızı çeker. Hayvanları bu duyularla süsleyen Allah'ın ilim ve hikmetinin pek geniş ve yüce yardımının her yönden mükemmel ve yaygın olduğuna ta gönülden şahadet etmeğe hepimizi mecbur eder.

Fakat bu çeşitli konuları burada sıralamak sözü uzatmaya sebep olacağından ve hattâ usanç vereceğinden görme ile ilgili olan yukarıki arzedilenlerle yetinildi.

CANLI VÜCUDUNUN UZUVLARI VE BUNLARIN VAZİFELERİ

Vücuddun diğer uzuvlarının parçaları ve vazifeleri, ihtivâ ettikleri sıvı ve katı cisimlerle her birinin faydaları da dikkat nazarına alınıp düşünülecek olsa ilim ve hikmet sahibi yüce yaratıcının sonsuz kudretine şahâdet eden deliller bir kat daha ortaya çıkmış olur. Özet olarak da olsa Allah'ın birliğinin bu delillerine işâret edelim.

Canlı cisimlerde bulunan kalb, akciğer, karaciğer, dalak, böbrekler ve sinir sistemi ile ilik ve ilikli kemikler, mide, barsaklar, atar ve toplar damarlar, kaslar, dokular, kemikler, bezler, kıkırdaklar, kan, safra, salya, mide ve barsaklardaki salgılar ve pek çok gazlardan meydana gelmiş türlü sıvıların her biri ayrı ayrı, basiret sahibi olan kimselere

ibret olacak ve inceliyenlerin dikkatini çekip bilgilerini arttırmaya yarayacak şeylerdir. Bunu, ilim ve anlayış sahipleri bilir.

Bilhassa bunların vazife ve şekilleri, canlı vücudunda sindirim ve beslenmeye, solunum ve lüzumsuz şeyleri dışarı atmaya dair olan hareket ve çalışmaları, tenâsül organları ile ilgili anatomi maddeleri, doğumun şekli ile çocuğun korunması ve ana rahminde gelişip beslenmesi hususundaki Allah'ın tedbirleri —ki bunlarla ilgili ciltler dolusu kitaplar yazılmış ve hâlâ ilim meraklılarının arzu ettikleri gibi gizli hakikatler ortaya konulamamamıştır— bilip de dikkat nazarından geçirenlerin âlemlerin yaratıcısının var ve bir olduğuna iman ve kanaatleri kat kat kuvvet kazanır, sağlamlaşır.

Evet, bu konuların tafsilâtını öğrenerek Allah'ın yaratıklarındaki sayısız hikmet, sır ve inceliklerinin farkına varan ve ibret kabiliyeti olan âlimlerin, Allah olduğu anlaşılan hikmet sahibi yaratıcının varlığına iman etmek hususunda herkesten daha kuvvetli olmaları gerekir. Hattâ bu büyük dâvâya, özetleme deliller getirmekle uğraşan kelâm âlimlerinin bile üstünde bulunmağa bunların lâyık olduğu şüphesizdir.

Zira bu zatlar Allah'ın yaratıklarından en acâyip olanlarının tafsîlâtını kavramış kimselerdir. Bizim irâde sahibi bir yaratıcının varlığını isbat etmek için bulduğumuz aklî delillerimiz ise hep Allah'ın yaratıkları ve onların acâyip taraflarına dayanmaktadır.

Bu durumda düşünebilen insan, hayvanlar âleminin acâyip taraflarının tefsîlâtını görerek onun pek sağlam bir esasa dayanması ve yaratılışı hususunda bir maksat ve hikmet bulunması kendince açıkça anlaşılsa ve zorunluluk ve tesâdüf gibi boş ihtimaller de kafasından silince, muhakkak onun gönlünde iman cevheri dağlar kadar sağlamlaşır. Feleklerin üstüne yükselip, sapıklığın pençe ve tırnaklarının kendisine ulaşmasından kurtulur.

«TABÎÎ İLİMLER OKULLARINDAN MEZUN OLANLARIN BAZISI İMAN ZAYIFLIĞINA DÜŞMEKTE VEYA TAMAMEN İMANINI KAYBETMEKTE İKEN TABÎÎ İLİMLER İMANI NASIL KURTARABİLİR?» DİYENLERE CEVAP

Eğer denirse ki: «Biz, tabîî ilimlerin, hele botanik ve hayvanlar ilimlerinin okutulduğu okullara girenlerin bir kısmını görüyoruz ki, o ilimleri tıb v.s. ilimlerini elde etmek maksadiyle öğrenip epeyce ihtisas kazandıkları halde İslâm inançlarından sıyrılıp çıkıyorlar. Bunlarda, Allah inancının eseri kalmadığı için bütün âlemin ve yaratıkların hepsinin var oluşunu bir maddeye ve onun atomlarının titreşimlerine, tabiate ve tabiat kanunlarına ve daha bunlar gibi bir takım eşyaya dayandırmaktadırlar. İslâm'ın bu en büyük direğinin yıkılması üzerien artık bunlarda İslâm'ın diğer inançlarından bir doğru inanç kalır mı? Kendi-

lerinden arada sırada görülen ibâdetlerde iyi niyet, doğruluk ve âdâb meydana gelip de şeref ve şan kazanma ümidi mümkün olur mu?

Hele tabiî ilimlerle uğraşıp, tabiat kanunlarının eserlerini nasıl gösterdiğini uygulamalı olarak görenlerin pek çoğu bu uçuruma yuvarlanıyor. Bu durumda ilimlerin hakikat ve tafsîlâtını bilen kimselerin, âlemin yaratıcısı olan ve zamanı elinde tutan Allah'ın varlığına daha kuvvetle iman etmelerinin gerekli olması nerede kalıyor?»

Biz bu müşkülü halletmek için şu şekilde kifâyetli bir cevap veririz ve bu cevapla müslümanları büyük bir uyanıklığa davet etmiş oluruz: Evet, milletimizin fertleri maalesef görmektedir ki, bazı müslüman çocukları, bu yüzden büyük bir belâya tutulup dince korkunç musibetlerin yayılmasına sebep oluyorlar. Binâenaleyh bu mesele büyümeden önüne geçilmesi gerekir. Bunda şüphe yoktur. Kayıpları kapatmak ve âfetleri önlemek ise ancak şu şekilde olabilir:

Önce şurası kesin olarak bilinmelidir ki, anılan botanik ve hayvanlar ilmi ile astronomi ve atmosfer ilminin, hattâ ışık, su, hava ve elektrik gücü, esîr v.s. hakkındaki tabiat kanunları gibi kanunlardan bahseden tabiat ilimlerinin de bütün konuları, bahsedilen cisim ve arazlarının hepsinin şanlı bir yaratıcısı bulunduğuna ve o yaratıcının tam bir güç ve yüce bir hikmet sahibi olduğuna pek kuvvetli delillerle doludur.

Zira bunlar hep eserler cümlesindendir. Halbuki her müessire ancak eserleri delil teşkil eder. Bu konularda ise insanların aklına âlemin hikmet ve sırlarının kapıları açılarak onların her birinin irâde ile yaratılıp, ince bir hesapla yerine yerleştirildiği apaçık anlaşılıyor. Fakat delil bulma yolunda büyük bir tehlike geçidi bulunuyor ki, orası ayakları kaydırıp akılları yanıltmaktadır. Çünkü insan aklı eserleri görüp, aslını aramaya girişince ince ince düşünmeyecek olursa bir dış sebebe bağlanıp onu gerçek müessir zanneder, orada kalarak daha ilerisine geçemez olur.

İşte adı geçen ilimlere kendini verenlerin bir kısmı, onlarda bu eserlere rastlayınca bunların sebep ve müessirlerini araştırmaya kalkışıyorsa da aşağıdaki noktalarda daha ince ve derince düşünemiyorlar. Hem de ekserisi önceden imanlarını doğru delillerle kuvvetlendirmemiş bulunuyorlar. Bu şekilde akıllarını uyandırıp, kendilerine gerçek sebebi gösterecek sermayeleri bulunmıyarak madde ve tabiat kanunları gibi dış sebeplerden öteye geçemiyor ve atomların titreşimlerini yaratıcı sebep kabul ediyorlar.

Onların varlığını kesin olarak kabul edip, daha ince akıl yürütemiyorlar da titreşimlerle tabiat kanunlaraının, âlemdeki acayip olayların hepsine gerçek sebep teşkil etmeye elverişli olup olmadığını ve âlemin asıl maddesinin ana sebep olduğu kabul edilse bile muhakkak onun da

bir sebebe dayanma ihtiyacında olduğunu dikkat nazarına almıyorlar. Hattâ işin bu tarafını düşünmüyorlar bile. Halbuki ezelî olmadığına göre onun da bir var ediciye muhtaç olduğu şüphesizdir.

Onlar ise bundan ileri geçemiyerek kâinâtın ana sebebinin madde ve onun atomlarındaki titreşimlerle tabiat kanunlarından ibaret olduğunu kabul ederler. Bunun için de Allah'ın varlığını inkâr etme cür'etini gösterirler. Bu inkârda ısrar etmeleri sebebiyle her gördükleri eseri madde ile ondaki harekete ve onu çevreliyen tabiat kanunlarına mal etmeyi hüner sayıp, onlardan kendi kıt akıllarının kanaat getirebileceği darmadağınık ibâreler kullanmaya kalkışırlar. Yani bazan «bu eser, tabiatın bir fi'lidir, bazan da tabiat kanunlarının tesiriyle meydana gelmiştir» demeğe ve hattâ bu türlü saçma sözleri terih haline getirmeye başlarlar da imanlarını son derece dondururlar.

Ne yazık ki, bunlar arasında bazıları, bu ilimlerde ustalık kazanıp isim yaparak müslüman okullarına öğretmen tayin edilirler de kafaları boş olup henüz akıl yürütebilecek çağa gelmemiş ve İslâm dininde inanılması gereken yüce inanç esaslarını —ki onların esası, bu eserlerin ezelî olmaması ve bütün âlemin ancak her şeyi yaratan Allah'ın yaratmasiyle var olabilmesinden ibârettir— iyice öğrenememiş genç öğrencileri karşılarına alırlar[160] ve ders sırasında pis kalblerinde gizli olan bozuk inanç esaslarını o çaresiz yavrulara aktarıp yayarlar. Her ne zaman âlemdeki acâyip şeylerden ve yaratıklardaki sır ve hikmetlerden birine rastlayıp anlatmaya başlasalar «Ey efendiler, şu acayip yaratığa bakınız. Bunu yaratan hikmet sahibi yaratıcının yüce kudreti ve hikmeti ne kadar büyük olmalıdır!» diyecekleri yerde «Efendiler, tabiatın şu acayip işine bakınız. Falan kanunun bu türlü eserlerine hayran olmamak mümkün müdür?» derler ve bu vadide öteberi koşmayı zanlarınca büyük hizmet ve hüner sayarlar.

İşte bu şüpheye düşürücü hareketleri devam ve tekerrür ettikçe bu saçma sözler öğrencilerin temiz kafalarına yerleşerek bozuk inanç esasları gelişmeye başlar. Bozuk hayaller, onların düşünce sahifelerine işlenir de okullardaki öğrencilik müddetleri sona erinceye kadar geçen zamanda, bu âlemde tabiatla atomların hareket ve titreşimlerinden başka bir fâil ve müessir bulunmadığına kalbleri kesin kanaat sahibi olur. Âlemin gerçek ve serbest yaratıcısının varlığı hakkındaki inanç düğümleri çözülür gider.

Artık böyle öğrenciler, okullarından mezun oldukları sırada atalarının din ve milletinden ayrılmış olurlar. Halbuki müslüman milletlerin

160. Allah'ı ve Peygamber'i inkâr eden bu tip kimselerden müstakil okul açıp müslüman çocuklarını sapıklığa düşürme fırsatı bulanlar da vardır. Bu kısım gerçi pek az ise de zararı çok büyüktür.

fertleri bunları çalıştırmakla kendilerine faydalı, dinin sınırlarını koruyacak ve vatanın güvenliği için çalışacak ilim ve sanat saribi bir nesil yetiştirmek istiyorlardı. Ne yazık ki, bu ümitleri boşa gidip, bütün çalışmaları tersine döndü, kendilerinden saydıkları ve geleceklerinin selâmet ve saadeti için gayret bekledikleri bu nesil inanç hususunda kendi milletlerine aykırı, metod ve yönce onlardan ayrı olmaları sebebiyle din, devlet ve vatanlarına düşman oluyorlar da kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmüyorlar. (İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn.)

BU TÜRLÜ ÖĞRENCİLERİN İMANLARINI KUVVETLENDİRMEK İÇİN İSLÂM AKAİDİNİ DELİLLERİYLE ÖĞRETMEYE VE BU DERSLERİ VERECEK OLAN ÖĞRETMENLERİN İMANLI OLMASINA DİKKAT EDİLMESİNİN LÜZUMU

İslâm dinini koruyucuları olan salâhiyet sahiplerine gerekiyor ki, günden güne tehlike ve şiddetini arttırmakta olan bu musibetlere karşı kaçan fırsatları karşılasınlar da seçtikleri öğretmenlerin İslâm'ın metoduna göre itikadlarının doğru olup olmadığını yoklıyarak içerinden bilhassa düşünce ve inançları eğrilik ve sapıklıktan kurtulmuş olup gerçek mü'min ve hakikaten bilgili olanları, hattâ mümkün olduğu kadar Allah'ıa karşı vazifelerini yerine getirmeğe çalışıp, müslümanlığın âdâbı ile yaşayışlarını güzelleştirenleri bu önemli öğretim hizmetine tayin etsinler. Çünkü öğrenci dâimâ öğretmeninin aynası olup, iyi ve kötü onun aklî şekillerinin görüneceği yeri teşkil edecektir. Bunda şüphe yoktur.

Bir de müslüman çocuklarının bu okullara girmelerinden ve tabiat ilimleriyle meşgul olmalarından önce doğru ve mükemmel olarak İslâm akâidini öğrenmeleri ve ortaya çıkacak şüpheler kendilerini sarsmıyacak, zanna dayalı yanıltmacalar da akıllarını ürkütmiyecek derecede imanlarının yükselmesine çalışmaları gerekir.

Bu da onların sadece yetecek kadar zaman içinde din okullarında bulunmaları ile olabilir. Fakat dünya ilimlerini öğrenmeye elverişli olacak vaktin elden kaçırılmasından korkulursa okullarına devam ettikleri müddetin sonuna kadar İslâm akâidi ve diğer dînî hükümlerimizi öğretmek için faziletli öğretmenlerin görevlendirilmesi ile de maksat sağlanmış olur.

Evet, ehliyetli ve bilgili öğretmenler tarafından öğrencilerin okula devam ettikleri müddetçe günde bir saat olsun bu derslerin okutulmasına gayret edilse hepsinin doğru inanç, ibâdet ve âdabları korunmuş olur. Görünüşte İslâm'ın hükümlerine aykırı sanılan aklî ilimlerin konuları açıklanarak birbirine uygun oldukları belirtilir. Böylece doğru inançları yerleşip, bir kat daha güçleneceği gibi ruhları, dinin âdâbına ve

İslâm'ın yüce tekliflerine ısınacağı için dirlik ve doğruluk üzere kalmaları da sağlanmış olur.

Bu iki şartla, yani tabiî ilimlerle diğer ilimleri öğretmek için seçilecek öğretmenlerin dindar ve doğru inanç sahibi olmasına dikkat edilmesi ve öğrencilere dînî inançları ve İslâm'ın hükümlerini öğretmek için gerçekten bilgili öğretmenlerin seçilip tayinine gayret edilmesi ile onların inançları eğrilik ve sapıklıktan, dînî görgüleri bozulmaktan ve ibâdetleri terk ve ihmalden kurtulup korunmuş olur. Hattâ âlemin ilimlerini okudukça Allah'ın acâyip eserlerini ve yarattıklarının ince noktalarını gözleriyle görerek inançları sağlamlığın son derecesine yükselir. Çünkü acayip bir sır ve ince bir sanat eseri gözlerine çarptığı anda imanlı olan öğretmenleri, böyle eşsiz bir yaratığı hem de bu kadar sağlam yaratmaktaki Allah'ın parlak hikmetini düşünmeye dâvet edeceği için Allah'ı hepsi bir ağızdan tesbih edip O'na saygı duymada âdetâ bir birleriyle yarışacaklardır. Kalblerinde de Allah'ın kudret ve yüceliğindeki sonsuzluk derinleşecektir.

Artık bu şekilde öğrenimini bitiren öğrenciler faziletli birer müslüman olarak her iki yönden sağlam olurlar da İslâm'ın sınırlarını korumak ve değerli devlet ve yurt hizmeti hususunda son dereceye ulaşırlar.

Biz, milletin işlerini yürütenlerin böyle tamamen hayır ve saâdet olacak büyük tedbirler alabilmelerini ve bu vesile ile Allah'ın yardımı ve Peygamber'in şefâati gibi büyük mükâfatlara kavuşmaları için gece gündüz duâ etmekteyiz.[161]

RUH, HAYAT VE AKIL GİBİ ŞEYLERDE ALLAH'IN VARLIĞINA AÇIK DELİLLER BULUNMASI

Ey maddeciler! Yukarda geçen maddî şeylerin durumu hakındaki ilmî konuları anlatıp istenen sonuçları aldıktan sonra size deriz ki: Biz, hayat, ruh, akıl, öğrenme ve hatırlama gibi manevî kuvvetler konusuna geçecek olsak şu uçsuz bucaksız korkunç hayal çölünde şaşkına döner kalır ve dipsiz geniş denizin derinliklerinde boğulur gideriz de o gerçeklerin mâhiyetlerini hakkiyle bilemeyiz.

Meselâ: Eşyânın şekilleri zihinlerimizde nasıl kalıyor ve bir şey unutulup düşünce sayfalarından silindikten sonra nasıl hatırlanıyor bilir miyiz? Ne gezer?

---

161. Hamdolsun ki, dindar padişahımızın sayesinde askerî okulların yukarı sınıflarında da din ilimleri okutulmağa başlamış ve âcizâne ben de haddim olmıyarak Mühendislik Okulunda İslâm dini derslerine tayin edildim. Yazarın arzu ettiği tamim konusu da kısa zamanda müslümanların gözleri önünde olacaktır. Bunda şüphe yoktur. Çünkü ilk ve orta okullarda okutulmakta olan ilmihal kitaplarının yetersizliği ortadadır.

Zihinlerimizde aklî şeyler şekilleniyor, hükümlerin umumî ve husûsî yönleri orada beliriyor. Bunda şüphemiz yoktur.

Fakat bu durumun hakikatini düşünmek istesek acaba düşünebilir miyiz? Ne mümkün!

Bunlar gibi pek çok meseler vardır ki, âlimlerin ve filozofların düşüncelerine karşı gizlilikleri halâ devam ediyor. Hiç birinin sırrı çözülmemiş ve bilmecesi halledilmemiştir.

Bunları çözdüğünü iddiâ edenler bulunursa da ortaya attıkları özetleme sözler pek gizli kapaklı olup, derde devâ değildir, susuzu kandırmıyor.

Zannedersem varlıkların bu çeşit hakikatlerini, insanların aklından Allah'ın gizlemesi, onların âcizliklerini kendilerine göstermek için olmalıdır.

Çünkü bu konudaki âcizliklerini gören insan, kendi ruhunun, akıl kabiliyetlerinin hakikatlerini kavrıyamayınca, bunların hepsini yaratan Allah'ın yüce hakikatinin mâhiyetini hiç kavrayamıyacağını anlar.

Evet, garip değil midir ki, aklınca ilim denizinin derinliklerine dalmış, felekleri ve gezegenleri keşfetmiş, cansızlar, bitkiler ve hayvanlar âlemlerinin ince noktalarını iyice öğrenmiş geçinen insan, asıl kendi hakikatini ve kavrama kabiliyetlerinin hakikatlerini bilmekten âciz kalıyor.

Allah Allah! Gerçekten insana pek çok dış ilimler verildiği halde kendine en yakın olan ruh ve kabiliyetleri gizleniyor da bu konuda dili tutulup, kendisi kör ve sağır kesiliyor.

MADDECİLERİ BÂTIL İNANÇLARINDAN SAKINDIRMA VE ONLARLA MÜSLÜMANLAR ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

Ey maddeciler! Bütün âlemin yaratılmış, yeri ve gökleri yaratan zâtın varlığının zorunlu olması hakkında size geniş geniş açıkladığım bunca delilleri inceleyip düşündükten sonra hâlâ âlemin asıl maddesinin ezelî olduğuna ve otomlarının hareketlerinin, âlemin yaratıcısı olmasında diretip de varlığına açıkça şahâdet eden parlak delillerini görmekte olduğunuz Allah'ın varlığını inkâr mı edeceksiniz?

Öyle ise pek yazık!

Eğer akıllarınız karışıklıktan ve düşünceleriniz aşağılık ve fitneden kurtulabilirse inkâr alanından uzaklaşmada acele davranmanız zorunlu bir şeydir.

Efendim, madem ki aklınız başınızdadır, dikkat ediniz ve kafanızı toparlayarak iyice düşününüz. Sizi sonunda büyük tehlikelere düşürecek boş şüphelere ve aldatıcı şaşırtmalara kapılmayınız. Hayatın müddeti pek kısa ve insanın ömrü çabuk geçmektedir.

Müslümanların sözlerinin doğruluğu ortaya çıktığı takdirde bu dünya hayatından sonra siz büyük tehlikelerle karşılaşırsınız. Oradaki pişmanlıklar ise fayda vermez ve ayağı kayanların elinden tutan bulunmaz.

Saâdet ve kurtuluş vesileleri ancak dünyada kazanılır. Akıllı insan ise dâimâ ihtiyatlı davranarak yakın ve elde edeceğini umduğundan başka uzak şeylere karşı bile hazırlıklı bulunur.

GÜZEL BİR TEMSİL

Kendi durumunuzla müslümanlığı kabul edenledin durumunu düşünürseniz şu temsile uygundur:

İki arkadaş yolda giderlerken büyük bir köşke rastlayıp içerisine girerler. Gezip seyrettikleri bu köşkün yapısını pek mükemmel bulduklarını gibi içinde sağlam ve düzenli bir takım salonlar, sofalar ve işlemeli odalar olup, her odanın kapısı ve pencereleri yerli yerince açılmış ve her katın merdivenleri, giriş ve çıkışları pek sağlam yapılmış. Her yere gereğine göre halılar döşenmiş, minderler ve yüksek divanlar konmuş, rafları ve dolapları nefîs ve değerli kaplarla, duvarları levhalar, saatler, hava basıncı saatleri ve termometrelerle süslenmiş olduğunu görürler.

Etrafı da pek güzel, iç açıcı ve mükemmel bir manzara ile çevrilmiş ki, türlü ağaçlar dikilmiş, çiçek dikmek için topraklar hazırlanarak küçük bentlerden sular akıtılmış ve havuzları doldurulmakta, yaşamak için ne lüzumsa tamamlanmış, elhâsıl onu gören aklı başında bir kimsenin, bu köşkün bir maksat, hikmet, ince görüş ve sağlamlık esaslarını gözetip uygulıyarak yapılıp hazırlanmış olduğu kanaatine varacağı bir düzende bulunduğunu görürler.

Bunun üzerine bu köşkü ve içini dışını gören bu iki arkadaşın biri, her tarafa dikkatle baktıktan sonra der ki: «İşte bu acâyip ve mükemmel eser mutlaka kendiliğinden meydana gelmiş değildir. Bu ancak mükemmel bir yapıcının eliyle, içinde ve dışındaki eşyalar da onun yerli yerine yerleştirilmesiyle varlık ve düzen dairesine girebilmiştir. Yapıcısı da hakikaten mükemmel bir usta ve sanat ve yapıya eli yatkın, mimarlık ve yapı tertibinde pek maharetli imiş ki, böyle güzel ve mükemmel bir eser planlayıp yapabilmiş. Görüyorsun ya, bunda geçim ve dinlenme hakkı sağlanmış ve oturmaya elverişli olabilmesi için bütün malzeme ve takımlar yerine konmuştur.

Gerçi ben bu yapıcıyı gözümle görmüyor ve şahsını kafamda aynen canlandıramıyorsam da gerek varlığında, gerek şu eserinin dayandığı ilim, hikmet, sağlamlık ve kudret gibi sıfatlarında zerre kadar şüphe etmiyorum. Çünkü onun şahsını görmek, varlığını ve bu sıfatlara sahip olduğunu kabul etmek için şart değildir.

Böyle büyük ve mükemmel bir eserin, bu inancı gerektirmekte kâfi olduğu şüphesizdir.

Gerçi bu köşkün ihtivâ ettiği bazı şeylerin hikmeti henüz bana aydınlanmadı. Ama onların da mutlaka hikmet ve faydaları vardır. Zira pek çok kısımlarının, üstün hikmetlerini anlıyabildiğime göre bunu plânlayıp yapanın işini bilen bir kimse olduğu şüphesiz anlaşılıyor. Böyle bir zat ise hikmet dışında bir şey plânlayıp yapmaz.»

Bunun, bu makul sözlerine karşı arkadaşı şu şekilde cevap verir: «Hayır, ben gözümle görmedikçe senin, bu köşkü yapmış ve gördüğümüz düzeni meydana getirmiş diye kabul ettiğin yapıcının varlığını ve gerekli sıfatlara sahip olduğunu kabul edemiyeceğim. Gerçi bu köşkün böyle bir düzende bulunması bir sebepten doğmuş olabilir. Fakat dur bakalım.» dedikten sonra sağına, soluna, önüne ve ardına göz gezdirerek köşkün bir tarafında yüksek bir dağ ve onun eteğinde bir kaynak görür. Bu köşkün bahçesindeki suların oradan gelmekte olduğunu anlar. Bunun üzerine arkadaşına der ki:

«Ben şimdi bu köşkün ve bütün ihtiva ettiği şeylerin gerçek sebebini buldum: Bu dağı görüyorsun ya! İşte çok eski zamanlardan beri bunun tepesinden rüzgârlar köşkün bulunduğu bu semte doğru esiyordu. Böylece geçen binlerce yıllar içinde rüzgârın buraya taşıdığı taş ve topraklar bir çok şekillerde toplanır, bazan birbirine aykırı bazan da uygun bir takım şekiller kazanıyordu.

Yağan yağmurlar da bir takım değişiklikler yaparak bu şekilde onları toplayıp dağıtmaya ve meydana gelen şekilleri başka şekillere sokup bazı şekilleri birleştirmekte devam ediyordu.

Şekil ve durumların rüzgâr ve yağmurlar vasıtasiyle bazan düzensiz, bazan da düzenli değişiklikleri devam ederek, zaman ve devirlerin geçmesiyle sonunda şu büyükçe sofaları ve odaları, her birine lâyık ve uygun bir takım kapı ve pencereleri, küçüklü büyüklü yolları, kanal ve havuzları içine alan ve en muntazam olan şu güzel şekil meydana gelebilmiştir. Bunlar baştan dağınık bir şekilde bulunuyorlar idiyse de yağmur suyu ile ıslanmış toprak ve çamurdaki hususiyet sebebiyle küçük kısımları birbirine yapışacağı için, görülen şu derli toplu şekildeki muazzam köşkün meydana gelmesi normaldir.

Sular, bir takım yüksekçe bulunan şu gördüğümüz kaynaktan düşerek önce köşkün alanında çeşitli yollar halinde düzenli düzensiz akıyordu.

Bunlar da sonunda rüzgâr ve yağmurların yaptığı muntazam yolları ve kanalları bularak ve künklere girerek havuzlara dökülmeğe başladılar ve şimdi gördüğümüz muntazam şekli kazandılar.

Bu mobilyalar, kaplar, saatler ve termometreler buralara konup göçen yolcu kafilelerinden kalma şeyler olabilir. Rüzgâr onları bir yer-

den diğer yere sürükleye sürükleye mevcut durumlar arasında aykırılık doğar ve onlar köşkün içine girip çıkardı. Sonunda devirlerin tekerrürü ve yüzyılların geçmesiyle mobilyalar muntazam olarak döşenmiş ve kaplar güzelce dizilmiş, termometreler de duvarlara asılıvermiştir.

Köşkün bahçesindeki ağaçların ve çiçeklerin de gerçi sağlam bir hesaba dayandığı şüphesiz ise de, bunlar da bir maksatla meydana gelmiş değildir. Rüzgârlar önceleri bunların tohumlarını türlü yerlere götürüp oralarda yetiştikten sonra meydana gelen tohumlar çeşitli şeşillerde sürüklene sürüklene düzgün bir şekil almış ve bu sayede bahçelerin görülen düzeni ortaya çıkmıştır.

Kısacası rüzgârların hareketleri ve yağmurların tesirlerinin çok çok tekerrürü ve her hareket ve tesirin öncekilere göre bazan aykırı, çok kere de uygun şekilde olmaları sebebiyle önceki şekillere uymayan bir takım durumların ortaya çıkması, görülen köşkü bu şekle getirmiştir. Bu sağlamlık derecesini bulunca artık rüzgâr ve yağmurlara karşı dayanıklılık kazanması sebebiyle bu güzel durumu değişmiyor.

Bu dereceye gelmeden önceki durumları sağlam olmadığı için kuvvetle yerinde duramıyordu. Onun için eski şekilleri değişerek eserleri kalmıyordu.

Şu halde ben, bu köşkün görülen bu güzel şekle sahip olmasına hiç de şaşmam. Gerçi rüzgâr ve yağmurlar akıl ve ilim sahibi şeyler değildir. maksatlı ve irâdeye dayanan bir fiilde bulunamazlar. Ama hareket ve tesirlerin çokluğu ve zamanla eserlerinin birbirinden farklı oluşu bu köşkü ve ona ait olan her şeyi sağlamlık ve düzene kavuşturmuştur. Bu durum akla uygundur.

Bunun maksat ve hikmete dayanılarak yapılmadığına delilim de bazı kısımlarında hikmet ve fayda noktalarının göze çarpmaması ve hattâ yokluğudur.»

Ey maddeciler! İşte bu arkadaşlardan birincisi müslümanları temsil ediyor ki, onlar bu âlemi yoktan var eden Allah'ın kudret, ilim, irâde ve hikmet sahibi olduğunu kabul ediyorlar. Yüce zâtını görmemişlerse de zat ve sıfatlarının varlığına yaratıklarıyla delil getiriyorlar. Âlemdeki bazı şeylerin varlığındaki hikmeti kavrıyamıyorlarsa da diğerlerinde sayısız hikmet ve faydalar görmekte oldukları için onun da gizli hikmeti bulunduğunu kabul ediyorlar.

İkincisi de sizi temsil ediyor. Çünkü siz de, zamanla atomların hareketlerini bu âlemin var oluşunda müessir sayıyorsunuz. Güya atomların hareket ve dönüşlerinin türlü şekillerde bulunan durumlarındaki farklılığı çoğaltarak âlemin, şimdi bulunduğu muntazam duruma onları ulaştırmış ve tabiatın seçme kanunu ile sebat ve durumunu devam ettirebilecek dereceye ulaşmaları tamamlanmış ve bu tabiatın seçme ka-

nunu âlemin düzenini korur ve daha iyi ve güzel olanlarını devam ettirirmiş.

Siz, bu âlemin yaratılışında maksat ve hikmete bağlı bulunmadığına bazı eşyânın hikmet ve faydasının görünmemesini delil kabul ediyorsunuz da âlemin ana sebebi olan Allah'ın hikmet ve irâde sahibi olduğuna şahâdet etmekte olan milyonlarca parlak hikmetleri dikkat nazarına almıyorsunuz. Ne acâyip hareket!

İnsafınız varsa düşününüz de bu iki arkadaşın hangisi normal aklın kabulüne lâyık ve nefsânî taassup ve şeytânî arzulardan uzak olan hür kimselerce makul olabilecek sözler söylüyor anlayınız.

Aklı başında olana en büyük ayıp değil midir ki, apaçık ortaya çıkan hakikati bırakanlar ve şüphe götürmeyecek dereceye ulaşan maddî konularda kibirlerini yenemesinler. Allah cümlemizi doğru yoldan ayırmasın.

MADDECİLERİN ŞÜPHELERİNİN GİDERİLMESİ

Buraya kadar sizlere, Allah'ın varlığına, mükemmelik sıfatlarına sahip olduğuna, bütün eksikliklerden münezzeh ve yaratıcılık kendisine mahsus olup, maddeyi ve bütün maddî şeyleri, hattâ bütün âlemleri yaratmış bulunduğuna dair inşâallah akıllarınıza kanaat verecek ve sizlerin doğru yolu bulmanıza sebep olacak bir şekilde pek çok deliller getirdim.

Şimdi de kitaplarınızda görmüş olduğum bir takım şüpheleri gidermeye çalışacağım. Bu şüpheler önünüzden kaldırmaya gayret edilmezse imanınızın yolunda tehlikeli bir geçit olabilir. Ama siz doğrusunu anlamak isteyerek, getirdiğim kesin delilleri gönüllerinizde yerleştirip Allah'ın büyüklüğünü düşünerek ilim yolunda âciz olduğunuzu ve Allah'ın zâtı ile fiillerini kavramaya akıllarınızın ermiyeceğini kabul etseniz bu şüphelerin hepsi ortadan kalkar. Allah'ın varlığını ve âlemi irâdesiyle yarattığını kabul etmek hususu kolaylaşır.

Ben bu şüphelerin en büyük ve daha meşhurca olanlarını ele alıp açık bir dille onları iptal edip ortadan kaldıracağım ki, inşâallah böylece umumun istifadesi sağlanacaktır.

1. Şüphe: Diyorsunuz ki: «Biz aklımızla öyle bir varlık düşünemeyiz ki, cisim, madde ve şekil olmadığı gibi makul bir şekilde makul bir madde de olmasın ve sayıca veya şekilce bölünmeyi kabul etmesin. Fi'li kendinden olup da kendine erişilmesin.» Bu varlıktan maksadınız Allah'ın zâtıdır.

2. Şüphe: Yine diyorsunuz ki; «Aklımızda bir şeyin yoktan var edilmesini düşünmek imkânını da bulamıyoruz.» Bundan da maksadınız âlemin asıl maddesinin yoktan var edilmesini inkâr etmek olacaktır.

3. Şüphe: Bir de diyorsunuz ki; «Âlemin düzeni bir maksat ve hikmetle olsa idi bu maksat ve hikmetin alâmeti her şeyde tamamiyle bulunmalıydı. Halbuki biz, maksat ve hikmete uygun olmayan pek çok şeyler görmekteyiz. Hattâ bunların bazısı, maksat ve hikmetin aksine olarak meydana geliyor da tabiatın zorunluluğu olamktan başka bir mânâ kabul etmiyor.»

Biz diyoruz ki: Yukarda geçenlerden anlaşıldığına göre müslümanlar Allah'ın varlığını ve sıfatlarını bu âlemle anlıyorlar. Zira onların ezelî olmadığı isbat edilmiştir. Halbuki ezelî olmayan bir şeyin kendi kendine var olması imkânsızdır. Âlem ise acâyip yaratılışı ve sağlamlığı sebebiyle öyle yüksek bir dereceye ulaşmıştır ki, insan aklı bütün inceliklerini, hususiyet ve sırlarını kavramaktan âciz kalıyor.

Bu durumda âlemin, yaratıcısının zât ve sıfatca yüceliğine, üstün kudret ve hikmetine şahadet etmesi inkâr kabul etmez. Hem de eserlerin büyüklüğü oranında müessirin büyüklüğünü anlamakta insanların akıllarının ittifakı bulunduğu için Allah'ın gördüğümüz eşsiz eserlerinin delâleti, hikmet ve yüceliğinin sınırladırılamıyacak ve insan kafalarınca kavranamıyacak derecede olduğuna da yeter.

Evet, her eserin parlaklığı derecesinde müesirlerinin mükemmel olmasına ittifakla hükmedilmektedir. Eski milletlerin yüce şan ve üstün kavrayışlarına hepimiz eserlerinin büyüklüğü ile hürmet etmiyor muyuz?

Sonra siz, ilimde ermiş olduğunuz dereceyi düşünecek olsanız, acaba eksikliklerinizi kabul etmek zorunda kalmaz mısınız? Hiç şüphe yok ki buna mecbur olursunuz.

Çünkü eşya hakkında bildiğiniz gerçekleri bilmediklerinizle karşılaştırınca denizin yanında ancak bir damla kadar olabilir. Bunu aslâ inkâr edemezsiniz zannederiz. Zira deliller ortadadır.

Tıb, anatomi, kimya, fizyoloji (uzuvların faydaları ilmi), jeoloji, patoloji, psikoloji, astronomi, atmosfer ilmi ve diğer derinleşmiş olduğunuz ilimlere ait büyük ciltleri, açıklamaları ile ilgili uzun uzun sözleri ihtiva eden kitapların hangisini elimize alacak olsak sayfalarını yoklayınca âcizliğinizi kabul ettiğinizi gösteren sözlerinizi açıkça görüyoruz.

Meselâ: Bir yerde diyorsunuz ki; «Falanca şeyin hakikati şimdiye kadar keşfedilememiştir.» Başka bir yerde itiraf ediyorsunuz ki: «Âlimler, bunun hakikatini yeterince açıklıyamamışlar ve bu hususta kesin bir karar verememişlerdir.» Yahut: «Şu organın vazifesi henüz belli değildir.» Veya: «Şunun faydası bütün filozoflarca bilinmemektedir.»

İşte bu yolda âlemin hakikatleri arasında bilinmeyen şeylerin pek çok olduğunu gösteren ibâre ve ifâdeleriniz ve bu hakikatleri keşfetmek için devam eden çalışmalarınız, ilmî toplantılarda bu maksatla ortaya atılmakta olan düşünce ve kanaatleriniz gizlenemiyecek derecededir.

Hattâ büyük filozoflardan bir çoğunun yıllarca bir şeyi keşfet-

mek için harcadıkları emeklerdeki yanılmalar da sonradan ortaya çıkıyor. Bu, bilinip kabul edilen bir gerçektir ki, gözle görülerek ortaya çıkmıştır. Gerek sizce ve gerek ilmî keşiflere vakitlerini harcayan diğer âlimlerce, küçük misâlleri de sayılamıyacak kadar çoktur.

Eğer kibire kapılır da bu hakikati inkâra kalkışırsanız, yani bilmediklerinizin bildiklerinizden çok olduğunu kabul etmiyecek olursanız deriz ki: Sizce âlemin ana sebebi olan maddeyi görüp dokunarak kavramakta olduğunuz halde hakikatini belirtmek ve mahiyetini açıklamak hususunda birleşebiliyor musunuz? Hayır. İşte iddiamıza bu pek âlâ adâletli bir şâhittir.

Yine beynin görülen, işitilen, tadılan, koklanan ve dokunulan şeyleri idrak etmesinin hakikatini de keşfedemiyorsunuz. Evet! Sinir vasıtasiyle eşyânın şekilleri beyne ulaştırılıyor da böylece beyin idrak ediyor, diyorsunuz. Ama bu idraklerin hakikatlerine ait yeterli açıklama nerede kalıyor? Bunu ortaya koyan var mıdır? Hayatın, hakikati de böyle değil midir? Kanaatinizce siz «Hayat, maddenin atomlarının birbirine tesirinin meydana getirdiği eserlerden biridir. Akıl da bu eserlerdendir.» diye hüküm veriyorsunuz ama, bu eserin hakikatini —hem de yeterli olmak şartiyle— açıklamanın zirvesine çıkamıyorsunuz.

İşte bunlar da hep başka başka şâhitlerimizdir.

Yukarıda geçen fizyoloji konusu da bu cümledendir. Çünkü ışık kanunu gereğince diyorsunuz ki: «Işıkların akışı ve gözün tabakalarından geçişi ağ tabakasında eşyâyı ters olarak kopye etmelidir.» Bununla beraber insan aklının eşyayı doğru olarak görebilmesinin sebebini kesin olarak bilemiyorsunuz. Ben buna ait makul bir ihtimal belirtmiştim ki, zannımca bu müşkülü çözmeye yarıyabilir.

Bu konu çok geniş olup ilim konularındaki bilgisizlikleriniz sayıya sığmaz. Bununla beraber istenen, sözü kısa kesmek olduğu için bu kadarı ile yetiniyoruz.

Sözün kısası, âlem hakkında bilinmeyen şeyler bilinenlerden daha çoktur. Şu halde eserlerine bakarak Allah'ın büyüklüğünü düşünüp hakikatleri bilimeme hususundaki durumunuzu göz önüne alırsanız, insafın gereği ve doğru olan hareketin Allah'ın hakikatini anlamaya uğraşmamak olduğunu bilirsiniz.

Düşününüz! Meselâ: Sanat eseri olarak yapılmış bir saatin henüz kısımlarının hakikatini kavrıyamayan şahıs da onun bir yapıcısı bulunduğuna delâlet ettiğini farkeder. Ama sadece onu görmekle o ustanın hakikatini bilmeğe çalışması makul sayılmaz, değil mi? Hattâ eline saati alıp da acaba bunu yapan da böyle yuvarlak mıdır, yoksa uzun boylu mudur, rengi beyaz mıdır, yahut siyah mıdır, şişman mıdır, zayıf mıdır yollu düşünmeğe başladığını her kim görse ona der ki: «Senin bu düşünmen akılsızlık eseridir. Saati görmek sana yalnız saatçılık sa-

natında ustalık sahibi bir sanatkârın mevcut olduğunu gösterir. Yoksa onun hakikatini ve şeklini göstermek saaatin işi değildir. Bununla beraber sen daha elindeki saatin gözünün önünde olduğu halde mevcut kısımlarını tamamen bilemiyorsun. Gözünden uzak bulunan ustasını nasıl bileceksin?

Eserler, sahiplerinin ustalık ve mükemmelliklerine örnek olabilirler. Ama zat ve sıfatça örnek olamazlar. Senin bu uğraşman, kendi kendini zorlaman boşuna ve büyük haşsızlıktır.»

Diyeceksiniz ki: «Biz Allah'ın hakikatini sırf âleme bakarak bilmek sevdasından değiliz. Biliyoruz ki, âleme bakarak yaratıcının hakikatini bilmek mümkün olmaz ve âleme bakanlar için sırların ortaya çıkmasına yaramaz.

Fakat anılan hususiyetleri üzerinde toplayan bir varlığın bulunduğunu düşünmeyi aklımız bir türlü almıyor. Hattâ aslında böyle bir şeyin varlığını aklımız imkânsız görüyor. Çünkü görebildiğimiz şeyler arasında o vasıflarda bir fert bilmiyoruz.»

Bu sözlerinize karşı biz de deriz ki: Sizin böyle bir varlık düşünmekten âciz olmanız onun varlığına zarar vermez. Zira bundan başka daha pek çok hakikatleri hakkiyle düşünemediğiniz halde onlar aslında mevcut oluyor ve varlıklarına delil ve alâmetler bulunarak isbat ediyorlar.

Bilhassa bu kesin kanaatinizin kaynağı bir temsil kıyasından ibâret[162] oluyor. Nitekim «Biz, gördüğümüz eşyanın arasında o vasıflarda bir şey bulamıyoruz.» demenizden de anlaşılıyor.

İşte bunun için siz her varlığın, o vasıfların zıdlarına sahip olması gerektiğini iddiâ ediyorsunuz.

Halbuki bu kıyas sağlam bir delil değildir. Hattâ büyükleriniz olan zat buna aldatıcı kıyas adını vermiştir ki, aslında da öyledir.

Çünkü delil arayanın göremediği büyük bir alâmet bulunduğu halde bu kıyasa uyarak bir şeye başka şeylerin hükümlerini yüklemeye kalkışması elbette aldanma eseridir. İnsanı böylece yanıltan kıyası delil kabul etmek uygun bir şey midir?[163]

Durum böyle olunca şimdi size diyebiliriz ki: Cisim olmayan Allah'ın varlığına ne engel vardır? Hakikatini düşünememiz O'nun varlığının imkânsızlığını neden gerektirsin? Şu maddî âlemdeki görebildiğiniz şeylere kıyas edip de aralarındaki büyük farkı düşünmiyerek böyle bir varlığın bulunabileceğini inkâr etmek nasıl mümkün olabilir?

---

162. Bundan maksat görülmeyenin görülene kıyası olmalıdır ki, beş duyu ile hissedilemiyen bir şeyi görülüp hissedilebilen şeye kıyas edip onun hüküm ve gereklerini o görülmeyene de yüklemeye kalkışmaktır.

163. Hele en önemli ve birinci dâvâda.

Eğer «Böyle bir varlığın mevcut olduğunu kabul etmeye sebep nedir?» derseniz deriz ki: Eserlerin şahâdeti!

«Cisim, madde v.s.den münezzeh olmasının sebibi nedir?» diyecek olursanız da şöyle cevap veririz: Elimizdeki deliller! Bunlar her maddenin ve onunla mevcut olan şekil ve hususiyetlerin hepsinin sonradan yaratılmış olduğuna delâlet ediyor. İşte madem ki, böyle şeylerin ezelî olması mümkün olmuyor, Allah'ın da ezelî olması zorunludur. O halde Allah, madde veya cevher, yahut da maddenin hususiyetlerinden biri ile vasıflandırmış kabul edilse, kesin ve zorunlu olarak zıd olan, Alalh'ın yaratılmış olması gerekir ki, bu imkânsızdır.

Bu konunun inceleme ve isbatı baş taraflarda geçmiştir.

Derseniz ki: «Biz, Allah'ın hakikatini anlamaya yarıyacak bir delil arıyoruz. Acaba böyle bir delil bulmak mümkün olamaz mı?» Buna da şu cevabı veririz: Hayır, zira müslümanlar pek çok incelemeler sonunda iyice anlamışlardır ki, Allah'ın zâtının mâhiyet ve hakikatini düşünüp anlamak, insan gücünün üstündedir.

İslâm dininin kesin delilleri de bunu gösteriyor.

Allah'ın büyüklüğü sonsuz olduğu için insan aklının kavraması O'na nisbetle pek aşağı ve çok küçük kalır.

Kavrayışı bu kadar küçük olan akıl ise büyük ve yüksek hakikati kavrayıp anlamaya yetmez. İslâm dini de ancak yarattığı eserlerinden elde edilen delillerle Allah'ın tanınmasını emrediyor. Yani kulların güçleri dahilinde bulunan anlayış ve inancı Allah'ın teklif ettiğini haber veriyor ki, bu vazife konuşmamızın baş taraflarında geçen zâtî, fi'lî ve selbî (Allah için caiz olmayan) sıfatları ile Allah'ı düşünüp varlığını kesin olarak kabul etmekle tamamlanmış olur.

İslâm dini, mü'minlere bir takım sıfatlar daha haber vermiş ve onlara inanmakla müslümanları mükellef kılmıştır ki, akıl bunların ne varlığına, ne de yokluğuna delâlet ediyor. Yalnız O'nun hakkında mümkün olduğunu kabul ediyor.[164]

Allah'ın yüce hakikatini araştırmak hususunda ise kuvvetle men etmiştir. Zira hakikati kavramaktan âciz oldukları apaçık ortada olduğu için bu derin konuya girikleri takdirde şüphe fırtınalarına tutulmaları ve sapıklık girdâbına düşmeleri en büyük ihtimaldir.

İşte böylece hakikati kavrama iddiâsiyle cehâlet boşluğuna düşmekten men etmek için bazı büyükler şöyle demişlerdir:

كُلُّمَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَهُوَ هَالِكٌ وَاللهُ تَعَالَى بِخِلَافِ ذٰلِكَ «*Kalbine, teşbih yollu*

164. Allah'ın sıfatları konusunda bu kısmın hangi sıfatlardan ibâret olduğu mutercim tarafından âcizâne açıklanmıştır.

her ne gelirse o şey mümkün olan şeyler cümlesinden olup aklen yok olmaya mahkûmdur. Ebedî olan gerçek mabud, onun aksine ve ondan başkadır.» [165]

---

165. Yüksek Mühendislik Okulunda hazırlık ve Mülkiye'nin üçüncü sınıf öğrencilerine okutulmak üzere tarafımdan âcizâne kaleme alınmış ve aynı okulun matbaasında basılmakta olan Mevâidü'l-En'âm fî Berâhîni Akaidi'l-İslâm adlı kitaptan aşağıdaki makaleden buraya alınması uygun görüldü:

Şurası iyi bilinmektedir ki, Allah'ın yüce hakikati âlemin hakikatlerine zatı bakımından aykırı ve onlara benzetmekten münezzeh olduğu için zatı ile tarif edilmesi mümkün değildir.

Âdet yerini bulsun diye yapılan tarifler ise gerçeği ifâde edemez.

Binâenaleyh Allah'ın zâtının mâhiyetini anlayıp kavramak, yaratıkların aklının çekebileceği bir yük değildir.

Gerçi kalbi temizleyip Allah'ın yardımı ile ilham yoluyla tam olarak anlamak imkânsız değildir. Fakat لَا يَعْرِفُ اللهَ إِلَّا اللهُ **«Allah'ı Allah'tan başka kimse bilemez.»** ifâdesine göre bu yolla da dünyada O'nun yüce hakikatini anlamak hiç bir ferde nasib olmamıştır. Hattâ mânâda lekesiz olanlar ve O'nun katında zâtına yakın bulunan büyük melekler bile görme makamına erdikleri halde سُبْحَانَكَ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ **«Seni tenzih ederiz! Seni gereği gibi anlıyamadık.»** diyerek âcizliklerini itiraf etmişlerdir. وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا **«Kulların ilmi ise aslâ bunu kavrıyamaz.»** (Tâhâ sûresi, âyet: 10) âyeti de buna delâlet eder.

İnsan kendi mâhiyetini kavrayıp anlamaktan âciz olunca, bütün eşyânın yaratıcısı olan ölümsüz, yüce, ezeli ve eşsiz olan Allah'ın zâtının mâhiyetini nasıl idrak edebilir?

اَلْعَقْلُ لِإِبْقَاءِ مَرَاسِمِ الْعُبُودِيَّةِ لَا لِإِدْرَاكِ سَرَائِرِ الرُّبُوبِيَّةِ **«Akıl ibâdet merasimini yerine getirmek içindir. Allah'ın zâtının sırlarını kavramak için değildir.»**

Fakat biz, zâten O'nun yüce zâtının mâhiyetini bilmekle mükellef değiliz. Yarattığı eserlerinden yüce şânına lâyık olan mukaddes sıfatlarını bilmek ve ulu zâtını güzel sıfat ve isimleriyle düşünerek varlığını kabul etmekle memuruz.

İnsan gücünün yettiği tam anlayış da bundan ibârettir.

İşte bunun içindir ki, İmâm-ı A'zam Fıkh-ı Ekber kitabında

نَعْرِفُ اللهَ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ كَمَا وَصَفَ نَفْسَهُ فِي كِتَابِهِ بِجَمِيعِ صِفَاتِهِ وَأَسْمَائِهِ **«Biz (hamdolsun) Allah'ı, Kur'ân'da yüce zâtını vasıflandıran tanıttığı şekilde bütün yüce sıfat ve isimleriyle bildiğimiz için O'nu gereği gibi bilenlerdeniz.»** demiştir.

Sözün kısası

اَلْعَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ وَالْبَحْثُ عَنْ سِرِّ ذَاتِ اللهِ إِشْرَاكٌ

İkinci şüphenin reddi: Allah'ın büyüklüğü, havsalamızın üstünde olduğu gibi O'nun fiilleri de son derece büyük ve akıllara hayret verecek bir mâhiyette olup akıllarımızın kavramasından pek yücedir, çok uzaktır.

Şu varlık âlemini ve içindeki garip kudret eserlerini —ki bir parçacığına işâret edildi— düşündüğümüzde işin hakikati tamamen açıklığa kavuşur. Hattâ siz o kadar uğraşmakta olduğunuz halde yaratıkların en çoğunu kavrayıp hakikatlerini keşfetmekten yine âciz kalıyorsunuz.

Bir derece daha maksadı açıklamak maksadiyle size şurasını hatırlatmak isteriz ki, siz yeni buluşlarınızda diyorsunuz ki: «Hareket, elektrik kuvvetine, o da ısıya, bu da ışığa dönüyor.» Pek âlâ! Fakat size sorarız ki: Bu eşyânın birbirine dönmesini gereği gibi düşünüp de bu değişmelerin hakikatini bize anlatacak açık ibârelerle onları yorumlayabilir misiniz? Hiç de sanmam. Çünkü ifâdelerinizden tamamen habersiz değilim. Söylediğiniz sözlerin özeti ve son şekli «Bu değişmeler, anılan atomların hareketi ve durumlarının değişmesinden doğmakta» değil midir? Hakikatleri keşfetme iddiânız ise bu kadarla kabul edilemez.

«Hakikati kavramaktan âciz olduğunu bilmek Allah'ı bilmektendir, veya Allah'ı bilmekte kâfidir. (Bu birinci mısra Hz. Ebû Bekr'in sözüdür.) Allah'ın zâtının sırlarından bahsetmek küfre götürür.» (Bu ikinci mısra da Hz. Ali'nindir.) sözünün ifâdesine göre Allah'ı bir bilmenin ve O'nu tam olarak tanımanın gerçekleşmesi, ezelî ve mükemmel bir yaratıcının var ve bir olduğunu kesin olarak kabul etmekle beraber zâtının sıfatlarının hakikatini ve diğer fiillerinin sırlarını anlamak hususunda âcizlik ve eksikliğimizi kabul etmekle olur.

Yoksa O'nun zâtının zan ve hayalle veya yaratıklara kıyasla tahmin ve hatıra gelen bir misâl ve şekille tarif edilmesi asla caiz değildir.

كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَاللّٰهُ سِوٰى ذٰلِكَ «Aklına ne gelirse gelsin, Allah ondan başkadır.» sırrından haberi olmayanlar Allah'a şekil ve yüz düşünüp hayallenmekten kendilerini alamazlar.

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ Yaratıldığı gibi sağlam kalan mü'minler ise «O'nun misli gibi (O'na benzer) hiç bir şey yoktur. O, Semî'dir (bütün söylenenleri işitir), Basîr'dir (bütün yapılanları görür.)» (Şûrâ sûresi, âyet: 11) âyetine uyarak hareketsizlik ve eşyaya benzemek isnadı gibi hatalardan uzaklaşır ve son derece tenzih ifâde eden Kur'ân'ın muhkem âyetlerinin parlak ve delilli tanıtmaları ile doğru yolu bulup, tam bir iç huzuruna kavuşurlar.

Peygamber efendimiz ümmetinin fertlerine işte bu kurtuluş yolunu göstererek تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللّٰهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي ذَاتِهِ فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدُرُوا قَدْرَهُ «Allah'ın sayısız nimetlerini düşününüz. Ama yüce zâtının hakikatini düşünmeyiniz. Çünkü siz O'nun zâtının sırlarını ve yüceliğini hakkiyle takdir edip kavrıyamazsınız.» buyurmuşlardır.

Önce atomların bu değişmesi hakkında tam bir açıklamada bulunmanız gerektir ki, onun hakikati zihinlerde aydınlanabilsin.[166]

Sonra da birinci değişme ile ikinci ve ikinci ile üçüncü değişmelerin arasını, aynı şekilde diğer değişmelerin mâhiyet ve hakikatini inceliyerek her bir önceki ile sonrakinin arasını ayırdedebilmeniz gerekir. Halbuki geven dikenini avuçlamak[167] bundan çok kolaydır.

İşte böyle açık zannedilen pek çok şeyler vardır ki, düşünüp anlatamazsınız.

Şu halde Allah'ın yaratıkları hakkındaki fiilerinin pek çoğunda âcizliğiniz ortada dururken âlemi yoktan var etmesinin mahiyetini tasavvur edememenizi garip bulmanızın ne mânâsı vardır?

Hele sizin bir gerçeği düşünememeniz o gerçeğin yokluğunu gerektirmez. Bu husus defalarca hatırlatıldı.

Ama bizim aklımız bir varlığın tamamen yokluktan meydana gelmesini imkânsız sayıyor. Çünkü biz, gördüğümüz şeyler arasında bu şekilde bir olaya rastlamadık. Bizden hiç bir ferdin de bunu yapamıyacağını anladık. Bunun içindir ki, böyle birşeyin imkânsız olduğuna hükmediyoruz, derseniz cevap olarak deriz ki:

Var oluşun bu çeşidini sizin görmediğinizden bunun imkânsızlığı hiç de gerekmez. Sizin hiç birinizin bunu yapamaması ile Allah'ın da yapamaması söz konusu olamaz.

Demek oluyor ki, sizin bu imkânsızlık hükmünüz, hemen biraz önce hatırlatıldığı gibi kesin bir dalâlet ifâde etmedikten başka çok kere insanı zan ve yanılmaya düşüren temsil kıyası ile amel etmenizden ileri geliyor. Zira bu konuda Allah'ın gücünü kendinizinkine, ilmini kendi ilminize ve fiillerini de kendi fiillerinize kıyas edip uydurmak istiyorsunuz.

Bunun mutlak olarak ortada olan akılsızlık tarafı bir yana bırakılsa bile sağlam yaratma sahibi olan yüce Allah ile yaratıklar arasındaki büyük farkın düşünülmemesinin pek anormal bir hata olduğu şüphesizdir.

Siz kimya sanatında tam bir üstünlük iddiâsını büyük bir tantana ile açıklamakta olmakla beraber acaba unsurların analize ve hayat hususiyetlerini ve şekillerinden birini ihtiva edecek bir cisim meydana getirebilir misiniz? Nerede! Şu durumda Allah'ın bu gibi en basit fiillerin-

---

166. Zira kelimelerin anlamlarını düşünmekle hemen hakikatler anlaşılıvermiyor.

167. Geven denen dikenli ağacın yaprağını sıyırmak maksadiyle onu baştan aşağı avuçlamak en zor bir iş olduğu için أَصْعَبُ مِنْ خَرْطِ الْقَتَادِ «Geven ağacını avuçlamaktan daha zor.» deyimi arap ata sözleri arasına girmiştir.

den âcizliğiniz —delil göstermeye lüzum görmiyecek derecede— açıkça ortada olduğu halde utanmadan Allah'ı nasıl kendinize ve O'nun fiillerini kendinizinkilere kıyaslamaya cür'et ediyorsunuz?

Halbuki eğer biraz düşünecek olsanız kendi fiillerinizde de sizin gerçek bir rolünüz bulunmadığını anlıyabilirsiniz. Meselâ: Bir madeni, mevcut unsurlarına ayırdığınızda veya birkaç unsurdan bir şey meydana getirdiğinizde dikkatle bakacak olsanız anlarsınız ki, o unsurların birbirinden ayrılması ve istenen şeyin meydana gelmesine yarıyacak hususi şekillerde birleşmesi tamamen ve gerçek olarak sizce düşünülmüş ve açık olarak izah edilmiş bile değildir.

Nerde kaldı ki, analiz halinde her unsurun atomlarını diğer unsurunkilerden ayırmak ve sentez (birleştirme) halinde her unsurun atomlarını —gerekli şekiller meydana gelecek bir mâhiyette— öbür unsurun atomları ile karıştırıp birleştirmek işlerinin gerçek failleri sizden ibâret olsun.

Sizin ancak bu maddeyi şununla bir araya getirip karıştırmak veya kızdırmak ve suya daldırmak ve daha analiz ve sentezin bu çeşit zahirî sebeplerini —ilmî deneylerle bulmanızdan sonra— meydana getirmeye rolünüz vardır.

Artık ilim ve idrakte âciz ve eksik olduğunuz ortaya çıktığı gibi işte bu tarafı düşünerek sanatça da âcizliğiniz anlaşılıyor. Bununla beraber hâlâ da siz Allah'ın fiillerini kendinizinkilere ve üstün kudretini kendi eksik ve zayıf gücünüze kıyaslıyarak bir şeyi yoktan var etmekten sizin âciz kaldığınızdan beri âlemi yaratan Allah'ın da âciz olduğuna hükmetmeye davranıyorsunuz.

ALLAH'IN BÜYÜKLÜĞÜ VE KENDİ ANLAYIŞLARININ KITLIĞI SEBEBİYLE ONLARA LÂYIK OLANIN MUKADDES GERÇEKLERE KARIŞMAMAK OLDUĞU VE «İMAN, İLME AYKIRI SIRF BİR KABULDEN İBARETTİR» DİYENLERE CEVAP

Ey ilim ve amelde âcizliklerini bilmeyerek aldanma vadisine düşen çaresizler! Size de gereken, müslümanların yürüdükleri doğru yola girmektir. Çünkü her haksızlıktan uzak, sağlam ve yüce bir yol onların yoludur. Onlar, kurtuluşa ulaştıran sakınma ve korunma atlarının sırtına binerek ihtiyatı elden hiç bırakmıyorlar. Onlar, Allah'ın büyüklüğünü gösteren büyük ve garib eserlerini görerek önce Allah'ın varlığını anlamışlar, bu sonsuz büyüklüğe nisbetle akılların kavrayışının eksik olduğunu farkederek bu sayede de mukaddes hakikati düşünmekten âciz olduklarını kavramışlardır.

Fakat bu âcizlik durumu eserlerin delâletiyle sâbit olan yaratıcının varlığını inkâr etmeye yaramaz.

Yine âlemin bütün kısımlarının yoktan var edildiği ve bunun da ancak gerçek yaratıcı olan Allah'ın yaratması ile olabildiği kesin delillerle sâbit olduğu halde sırf yaratmanın mâhiyetini düşünmekten âciz olmamız o yaratmanın imkânsız olmasını gerektirmez. Kesin delille gerçekleşen imanı da ortadan kaldıramaz.

Bu incelemelerimizden anlaşılıyor ki, müslümanların cisim olmıyan ve cismin sıfatlarından münezzeh olan Allah'ın varlığını ve âlemi yoktan var etiğini kabul etmekte olduklarını duyan maddecilerden bazı kimselerin «Bunu kabul etmek kuvvetli bir imana muhtaç olup, ilim ve fenle ilgili olamaz.» demesi kesin olarak bâtıldır.

Bu şaşkınlar sanıyorlar ki, iman, bir şeyi hemen sadece kabulden ve kesin delile dayanmıyarak körü körüne inanmaktan ibârettir. Halbuki müslümanlıkta iman kesin delile dayanmazsa mükemmel sayılmaz.

Mükemmel iman, ancak son peygamber Hz. Muhammed'in Allah tarafından tebliğ etmiş olduğu kesin olarak bilinen dînî hükümleri kesin delile dayalı olarak bilip kabul etmek ve insan'ın ruhunun buna dair anlayış ve tevazu kazanbasından ibârettir.

İşte biz; (Allah'ın yardımı ile) yüce yaratıcının varlığına ve âlemi —maddesi de dahil olarak— bütün kısımlarıyla beraber yoktan var ettiğine, açıkladığımız kesin delillere dayanarak iman ediyoruz. Fakat bu imanımızla beraber Allah'ın yüce hakikatini ve tamamen yokluktan âlemi var edişinin mâhiyetini kavramaktan âciz olduğumuzu da kabul etmekteyiz.

Aslında varlığı ve gerçekliği delille sâbit olan ve binâenaleyh inanılması gereken bir hakikati mâhiyetiyle düşünememek, kesin olan varlığını bilip kabul etmeye engel olur mu? «Kısacası madem ki, bir şeyin esasen sâbit olduğunu bilip kabul etmek onun mâhiyetini ve hakikatini bilmeye bağlı değildir, o halde mâhiyet ve hakikati bilinmeyen delilli bir şeyi mantık kanununu bilenlerce inkâr etmek gerekmez.»

Hakikati kabul etme hususundaki bu gibi kimselerin zanlarındaki gevşeklik ve imanı ilimden ayırma konusunda gösterdikleri câhillik, akıllı kimselerce açıklanmaya muhtaç değildir.

İlim çeşitlerinin en mükemmeli olan imanı, ilme aykırı göstermeğe yeltenmenin büyük bir yanılma veya sırf yanıltmadan ibâret olduğu bilinmeyecek bir şey midir. (Allah, böyle bilgisizliklerden bizi korusun.)

Üçüncü şüphenin reddi: İyi bilinmelidir ki, müslümanlar Allah'ın yaratıklarında sayılamıyacak kadar yüce sırlar ve parlak hikmetler görüp yıllarca kendilerine gizli kalan pek çok hikmetlerin günden güne aydınlanmakta olduğunu sessizce kesin olarak anladılar ki, yüce yaratıcı pek büyük hikmetler sahibi bir zât olup, fiillerini nihtiva ettiği hikmet ve sırları mükemmel şekilde insan aklı kavrıyamaz. Artık bu kanaatleri üzerine âlemden bir şeyin hikmeti onlarca anlaşılmıyacak olursa

o şeyin yersiz ve hikmetsiz olduğunu hatırlarına bile getirmezler. Bilâkis «sınırlandırılması mümkün olmıyacak kadar çok olan hikmetlerini gözlerimizle gördüğümüz yüce yaratıcının, nasıl ki bir çok fiillerinin hikmetleri bize bildirilmişken sonradan aydınlanmıştır. Bunun da mutlaka bize henüz gizli olan bir hikmeti olacaktır. Boş yere vuku bulmamıştır.» diyerek imanlarını koruyup devam ettirirler.

Akıl sahiplerinin gönüllerine, bu konuda kanaat verecek delil ise yüce yaratıcının son derece büyüklüğüdür. Evet, Allah'ın yaratıklarında parlayan sınırsız hikmet eserlerinin şahâdet ve delâletiyle zât, sıfat ve fiillerinin büyüklüğünü kavramak, insan aklının sınırı dışında kalacak bir derecededir.

Şu durumda insanların aklı ne kadar ilerlese ve ilmini genişletmede son dereceye dahi ulaşsa yine Allah'ın yüceliğini kavrama konusunda eksikliği şüphesizdir. O'nun sırlarını anlamaya kalkınca ne kadar zayıf ve eksik olduğu ortaya çıkar. Bu halde bir şeyde hikmet ve fayda bulunup bulunmadığına ait insan aklının hakem kabul edilebilmeye selâhiyeti yoktur.

Ey maddeciler! Sizin için de doğru yol budur. Siz, müslümanların yürüdüğü bu hak yolda yürüdüğünüzde âlemin, sizce açık olarak bilinen sayısız hikmetleri ve yıllarca gizliliği devam etmekte olan hikmetlerin de birer birer aydınlanmakta olduğu filozoflarınız tarafından düşünülünce şüphe etmeyiz ki, sizin de akıllarınız bu açık gerçeği kabul etmeye başlıyacak ve pekâlâ anlıyacak ki, şu âlem baştan başa hikmete dayalı olup, hikmet ve faydadan uzak Allah'ın hiç bir fi'li yoktur. Bu sayede de gönüllerinizde inanç belirecek ki, bu âlemin hikmet sahibi bir yaratıcısı olup, bir hikmet dairesi olan âlem O'nun yüce iradesiyle var olmuş ve olmaktadır.

Bu şekilde hidâyet nuruna kavuşmuş olsanız siz de Allah'ın, hikmeti belli olmayan bir fi'linin eseri gözünüze ilişince hemen bunu vesile ederek âlemin tamamen tabiat eseri ve maksatsız olarak zorunluluk gereği olduğunu ve hikmet sahibi yaratıcının tesirinden uzak bulunduğunu iddiâ etmez olursunuz. Bilâkis böyle bir şeye rastlayınca benzerlerine kıyas ederek onun da hikmete bağlı olduğunu kestirir, fakat henüz gizli hikmetinin keşfedilmemiş olduğuna kanaat getirirsiniz.

Sözün kısası, Allah'ın sıfat ve fiilleri bakımından büyüklüğü ve anlıyabildiğimiz hikmet ve sırlarının yüceliğinin düşünülemiyecek derecede olduğu önce zihninden geçirilmeli ve insan aklının bilip kavramakta ne kadar geliştiği kabul edilse Allah'ın fiillerine nisbetle hiç hükmünde kalacağı da hatırdan çıkarılmamalı. Apaçıklık derecesine varmış olan işte bu iki hükme uzak düşmeyenler, arzettiğimiz sağlam ve makul yolun, imkânı yok dışına çıkamazlar. Ama doğru düşünüş ve akıl yürütme kabiliyeti olmıyanların saçma sapan sözlerinin sonu yoktur.

MADDECİLERİN BU ŞÜPHELERİNİN GİDERİLMESİ İLE İLGİLİ GÜZEL BİR TEMSİL

Ey maddeciler! Arzedilen makalelerimizle sizin şu büyük şüphelerinizi tamamen halledilip saçmalıkları ortaya kondu. Şimdi de bu türlü şüpheleri büyütmekteki hatalarınızı iyice anlatmak maksadı ile bir temsil getirmeye girişiyoruz:

Mikroskopla görülebilen hayvanları bilirsiniz ya. Bir damla suyun içinde binlerce ve hattâ milyonlarca mikroplar bulunuyor. Kendi yaşayış ve ihtiyaçlarına göre bunların idrakleri de vardır. Fakat bunların sahip olduğu bu idrakleri ile acabâ insanın hakikatini ve onun uzuvlarının tafsilâtını, onların vazifelerini, işitme, görme, koklama, tadma, dokunma ve beslenme şekillerini, beslenme uzuvlarının çalışması ile insandaki kan dolaşımını, düşünme hususundaki insan beyninin çalışmalarını düşünebilirler mi? Ayrıca insan fertlerinin garib fiillerini ve bir çok eserlerini, meselâ türlü türlü dokumalar, yiyecekler, ilâçlar, gemiler, yazılı ve basılı eserler, telgraf âletleri, fotoğraf, fonoğraf, telefon âletleri ve daha pek çok diğer insan eserlerini bilip de insanın bunları nasıl bulup yapmış, bunların dayandığı ve kendisinden yapıldığı demiri ve diğer madenleri yerin altından nasıl çıkarıp ayıklamış olduğunu bilebilir, yapılmış âletlerin ve acâyip malzemelerin her kısmındaki hikmeti, yapılışındaki incelikleri kestirebilirler mi?

Meselâ: Bir mikrop, telgraf tellerini üzerlerindeki telleriyle beraber görmüş kabul edilse, bunun hikmet ve faydasını bilmeğe ve takdir etmeğe gücü yeter mi? Böyle yalnız telleri ve direkleri gördüğü halde onların sonundaki telgraf makinelerini keşfedebilir mi?

Fakat bu mikrobun, insanların büyük işlerini bildiği farzedilip de bunun vasıtasiyle insanın varlığına ve büyüklüğüne deliller bulduğu, yaptıkları işlere bakarak bir çok hikmetler sahibi şanlı bir varlık olduğunu da farkettiği halde bir çok fiillerine şaşarak bunlara aklınca bir mânâ veremediği de kabul edilse acaba bu mikrobun üzerine şu şekilde konuşmak vâcip olmaz mı ki: «Ben insanın büyüklüğüne, fiillerinin yüceliğine ve hikmetinin genişliğine nisbetle önem verilmeğe değeri olmayan idrakimle onun faal zâtı ile büyük ve yüce olan hakikatine dair bilgi edinmek hususundaki acizimi kabul ederim. Gözümle görebildiğim hikmet dolu fiillerinden dolayı zorunlu olarak insanın varlığını ve kudret ve hikmetini de kabul ederim. Âcizâne düşünüşümün insanların yaptığı şeylerdeki sanat ve işleniş durumunu kavrıyamaması ile inkâra cür'et edemem. Madem ki ben onların, eserlerin şahâdeti sayesinde hikmet ve ilim sahibi olduklarını tamamen anladım, kesin olarak kabul ettim, artık onların yaptıkları şeylerden hikmetini anlıyamadığım bir şey gözüme çarpınca mutlaka onun da kendilerince büyük bir hikmeti

olacağını hiç şüphe etmiyerek biliyorum ve kendi âcizlik ve eksikliğimi aslâ çekinmiyerek söylüyorum.» Şimdi bu kesin kararı vermeye muvaffak olan mikrop, telgraf tellerini ve direklerini görünce hiç şüphe yok ki şöyle diyecektir: «Mutlaka bunların da bir hikmet ve faydası vardır. Yoksa hikmet sahibi olan insanlar, bunları yağmurlar altında ve güneşin sıcağına karşı çürüyüp mahvetmek için yollara dizmiş değildir.»

Ey maddeciler! Sizin de bilginiz, kavrayış ve buluşlarınız Allah'ın zât ve fiillerinin büyüklüğüne, ilminin genişliğine ve hikmetinin yüceliğine kıyasla ancak insanların yaptıkları işlere nisbetle mikropların idrakleri kadar olabilir. Hattâ daha azdır bile dense yeridir. Bununla beraber, siz gurur şarabının sarhoşluğu ile kendi kendinizi büyük görüp, bilginizi çok bulmakta devam ediyorsunuz. Ben size, bu hususta İslâm fırkalarından ancak bid'atçi bir fırkaya benzer görüyorum ki, onlar da kendilerini Allah'a nisbetle büyük gördüler ve akıllarını hâkim kılarak insanlara karşı Allah'ın bir çok şeyleri yapmasını şart koşmağa ve bir takım hükümleri O'na vâcip görmeğe cür'et ettiler de meselâ, «Her kulun hakkında en iyi olan ne ise onu işlemek Allah'a vâciptir.» dediler.[168]

Fakat bu bîçâreler farkedemiyorlar ki, insana nisbetle mikrop ne kadar idrâk iddiâ edebilirse onlar da Allah'a karşı o kadarcık idrak iddiâsında bulunabilirler.

Yoksa «Yâ Rabbi, senin üzerine şunu işlemek vâcip, şunu da işlememek vâciptir.» demeye ne salâhiyetleri olabilirmiş? Bu ne haddini bilmezliktir!

Hem de bu sözü temsil yoluyla söylüyoruz. Yoksa mikroskopla görülebilen bu hayvancıkların insana nisbetle hâkimliğini kabul etmek doğru olsa bile insanların Allah'a karşı bu salâhiyetleri yine olamaz.

Çünkü mikropları insanlar yaratmamıştır. Ama âlemin bütün atomlarını, büyük ve küçük bütün kısımlarını Allah yaratmış ve mutlak hâkimlikte emsalsizdir. O'nun şânı çok yücedir.

Evet, âlemi yoktan var etmiş olduğu için ruh ve cisimlere mutlak sahip olan O'dur. Mutlak sâhip ise mülkünü istediği gibi kullanmakta serbesttir. Nasıl kullanacak olsa zulme nisbet edilmesi akla uygun olamaz. Meselâ: Adâletli bir hükümdar sahip olduğu suyun bir kısmını ateşe atsa onun içindeki milyonlarca mikropları yakıp öldürmüş olmasından dolayı adâlet vasfından düşmesi gerekir mi? Yeryüzünde bulunan insanların sayısından daha çok hayvanları ateşte yakarak onlara zulmetti ve câiz olmayan iş yaptı diyerek kınanıp kabalık isnad edilmeye lâyık görülmesi kimsenin gönlünden geçer mi? Ne demek!

---

168. Bunlar mu'tezile fırkasıdır ki, Allah'a vâcip olma kâidesini çıkarmaları ve daha bunun gibi bir takım eğri büğrü inançlar ortaya atmaları ile nâciye (kurtulmuş) fırka sırasından çıkarılmışlardır. Halîfe Me'mûn zamanında bu bâtıl mezheb epeyce revaç bulmuştu. Sonradan yıkılıp gitti.

Madem ki suya ve içindeki şeylere mutlak sahip oluyor, bu sebeple kendisine muhalefet kapısı açmak tamamen delilik veya küstahça bir cür'et olur. Bu husus apaçık ortadadır.

Gerçi lütuf ve kerem sahibi olan Allah, kullarına ve hattâ bütün yaratıklara sayıya sığmayan büyük nimet ve umûmî rahmetini lütfetmektedir. Ama lütfetmek başka, üzerine vâcip olan hakkı yerine getirmek başka.[169]

Binâenaleyh kullarına hiç bir nimet vermemiş ve bütün belâları üzerlerine yollamış olsaydı yine kötü sayılamazdı. Husûsî mülkünde dilediği gibi hareket etmiş olacağından hiç bir ferdin muhâlefete selâhiyeti bulunmazdı.

Ey maddeciler! Epeyce zamandan beri geniş geniş açıklamakta olduğumuz insaflıca delillerle hak ortaya çıkıp boş şüpheleriniz tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu husus şüphesizdir.

Fakat bu güzel temsili de hatırınızdan çıkarmamayı size tavsiye ederiz.

Nefisleriniz her ne zaman muhalefete kalkışır da Allah'ın zâtının hakikatini bilmeye sizi teşvik ederse nefislerinize deyiverin ki: «İnsan aklı bunu anlamağa yetmez. Şu sayısız eserlerin delâlet ettiği şekilde Allah'ın varlığını ve eserlerin ana sebebi olan mükemmellik sıfatlarına sahip olduğunu bilip kabul etmek bize yeter.»

Yine âlemi yoktan var ettiğini —sırf mâhiyetinin düşünülememesi sebebiyle— inkâr teklifinde bulunursa deyin ki: «Hayır, bunu da inkâr edemeyiz. Biz, zâten Allah'ın bütün fiillerini bilemiyoruz ve oluşlarının mâhiyetini düşünemiyoruz. Bu yokluktan var etmenin mâhiyeti de bu cümleden oluversin. Hakikatinin düşünülememesi aslın inkâr edilmesine sebep olamaz.»

Gözlerinize acâyip bir eser çarpıp da onun yaratılmasının sebep ve hikmetini bilemediğinizde deyiniz ki: «Âlemin yaratıcısı hikmet sahibidir. Yaratıklarında sayısız nimetleri görülüyor. Bunun hikmeti bizce bilinemiyorsa da inkâr edilmesi gerekmez. Âlemdeki güzel eserler zorunluluk gereği ile meydana gelmiştir de denilemez.»

İşte bu şekilde düşünür ve mikropların durumunu dikkat nazarına alırsanız, şüphe etmem ki, doğru yolun kapısından içeri girersiniz.

Allah, âhiret âleminde kurtuluşumuza yarıyacak doğru yola hepimizi sevk ve irşad etsin. Âmîn!

İşte ey maddeciler! Âlemin asıl maddesi ile bütün kâinâtın ezelî olmadığına ve onları yoktan var edip yaratan Allah'ın varlığına ve

---

169. Bu, Allah'a vâcip olma sözünün mânâsını tefsir etmek için mu'tezile yaş kuru pek çok sözler söylediyse de aslâ yakıştıramamış, bozukluk ve tenâkuzdan uzak makul bir tabir bulamamışlardır.

yüce zâtına lâyık olan mükemmellik sıfatlarına sahip olduğuna dair doğru aklî delilleri geniş geniş açıklama ve büyük şüphelerinizi giderek hak dine uymayı size tamamen kolaylaştırma hususları ile ilgili bulunan sözlerimiz burada bitiyor.

Artık bu konuya son vererek bundan sonra kanaatlerinizi açıklarken söylemiş olduğunuz diğer şüphelerin halline geçiyoruz .

MADDECİLERİN GÖRÜŞLERİNİN MADDE MADDE ÇÜRÜTÜLMESİ

Bunların başlıcası dört meseleden ibâretti, değil mi?

1. Âlemdeki cisimlerin üstün ve âdî nevilerine ve sayısız sınıf ve kısımlara ayrılmalarının sebebi var olma ve gelişmedir, diyorsunuz. Yani esîrin atomlarından, önce sedîm meydana gelip, sonra güneş ortaya çıkarak ondan da yıldızlar ayrılmış ve onların biri olan yer küremizde önce unsurlar, sonra da madenler meydana gelip zamanla protoplazma (ilk varlık) vücut bularak gelişip çoğalmaya başlamış da bitki ve hayvan sınıflarının en aşağı olanları meydana gelmiş ve bu cisimlere hâkim olan, yukarda açıkladığımız dört kanun (farklılık, soya çekim, yaşama kavgası ve tabiî seçme kanunları) ile gelişip değişme olmuş ve nevilerden neviler çıkmış da gördüğümüz âlemin nevileri bu sayede meydana gelmiş, bu değişmelerin hepsi âlemin asıl maddesinin zorunlu hareketlerinin eseri ve bu kanunlara uygun olarak devam etmesinin sonucu imiş. Siz bunu iddiâ ediyorsunuz. [170]

2. İnsan da hayvanlar cümlesinden bir şey olup, aynı usulle meydana gelmiş ve tabiî seçme kanunu ile gelişip mükemmelleşerek şimdiki bulunduğu dereceyi bulmuştur. Hattâ maymuna benzemesi gereğince ikisinin de bir asıldan türemiş olup, daha çok gelişme sayesinde insanın maymundan üstün olabilmesi kuvvetli bir ihtimaldir, diyorsunuz.

3. Diyorsunuz ki: Hayat ve insanın aklı, maddenin hareket eden atom ve birleşen unsurlarının karşılıklı alışverişinin açık tesirlerinden biridir. [171] Maddenin asıl hayat ve idrakten mahrum ise de bu alışverişten onların meydana gelmesi uzak bir ihtimal değildir.

İnsanın aklı ile diğer hayvanların akılları hakikat ve mâhiyeti bakımından hep birdir. Yalnız miktarca aralarında fark vardır. Yani insanın aklı daha çoktur.

4. Müslümanlıkta bulduğunuz şu meseleleri inkâr ediyorsunuz: Öldükten sonra tekrar dirilmek, Cehennem, Cennet, Arş, Kürsü, cin,, melek v.s. nin varlıkları gibi yukarda sayılan işitmeye bağlı şeyler. İddiâ ediyorsunuz ki, tabiî ilimlerinizde bunların varlığına delil bulunmadığı gibi bazısının imkânsızlığına deliller bulunuyor imiş.

---

170. Bu şekilde âlemin meydana gelmesinin açıklaması yukarda geçmiştir.

171. Yani insanın ruhu bulunup da onunla devam eden şeyler değildir.

Bunları da (Allah'ın yardımı ile) birer birer ve mükemmel açıklama ve isbatla çürüteceğiz. Fakat konuya girmeden önce iki önemli hususu belirtmek gerekiyor:

MADDECİLERİN GÖRÜŞLERİNİN İKİ YÖNDEN REDDİ
a) İSLÂM İTİKADINDA DELİLLERİN DURUMU (BİRİNCİ ÖNEMLİ HUSUS)

Bilmiş olunuz ki, müslümanlıktaki delillerin hüküm ve amellerde güvenilir olduğu gibi iman hususunda da delil teşkil edebilmesi için şu iki kısmın birinde bulunması gerekir:

1. kısım mütevâtirdir ki, dinimizde bulunduğuna kesin bilgi bulunmasını gerektiren sebeplere dayalı olarak sâbit olduğu kesin olarak bilinen yüce delillerden ibârettir.

2. kısım meşhurdur ki, dinimizde bulunduğuna kalbin kanaatinin meydana gelmesini gerektiren delil ve sebeplerin çok olması sebebiyle, hemen hemen kesin ilme yakın bir derecede varlığı bilinen dinî delillerden ibârettir.

Bu kalbin kanaati dediğimiz şey kesin ilimden aşağı ve zandan yukarı bir derecede bulunuyor.[172]

Mütevatirle meşhurun her biri ikişer kısma ayrılıyor.

Çünkü tevâtür veya şöhret derecesine ulaşmış bulunan bir delilin ya aksine hiç bir ihtimal bulunmıyarak bir mânâya delâleti kesin olur ki, bu durumda o mânâdan başka bir mânâya çevrilip tevil edilmesi câiz olamaz, fakat aklî ve kesin delile aykırı böyle bir delil, dinimizde aslâ bulunmuyor ki, bu kısma belli mânâlı (müteayyinü'l-mânâ) denir.

Yahut kendisinden anlaşılan ilk mânâdan başka bir mânâya —biraz uzak olarak da olsa— ihtimali bulnur. İşte bu kısımdan ilk mânâsı kesin aklî delile aykırı olan bazı deliller dinimizde bulunabilir.

Bu kısma da açık mânâlı (zâhiru'l-mânâ) denir.

Belli mânâlı kısmından olan dînî delillerin hükmü, eğer mütevâtir ise dinde sâbit olduğunu ve belli bir emir ifâde eden mânâsını kabul etmenin kesin olarak vâcip olmasıdır.

Binâenaleyh dinde sâbit olduğunu inkâr etmek veya mânâsını reddetmek müslümanlıktan çıkmayı (küfrü) gerektiriyor. Bunun tevili ve başka bir mânâya çevrilmesi câiz olmadığı gibi kesin delile aykırı olan tarafı bulunmadığı için tevile ihtiyaç da yoktur.

Eğer meşhur ise yine dinde sâbitolduğunu ve belli olan mânâsını kabul etmek vâcip oluyorsa da bunun dinde sâbit olduğunu inkâr etmek ve mânâsını reddetmek yalnız büyük günah ve sapıklık sayılıp, küfrü

172. Buna zannın galebesi de denir.

gerektirmez. Fakat mütevâtir gibi meşhurun da bu kısmı tevile elverişli olmadığından aralarında başka bir yönden fark yoktur.

Açık mânâlı kısmından olan delillerin hükmü, mütevâtir olduğu takdirde dinde sâbit olduğunu ve ilk mânâsını kabul etmenin vâcip olup, dinde sâbit olduğunu inkâr etmenin ve mânâsını tevilsiz olarak reddetmenin küfre sebep olmasıdır. Ama bunun ilk mânâsına aykırı kesin bir delil bulunursa tevili caiz olur. Yani bu takdirde ihtimal yoluyla diğer mânâlarına çevrilerek delillerin arası birleştirilmiş olur.

Bu kısmın meşhur olanları da aynı hükümdedir. Yalnız dinde sâbit olduğunu inkâr etmek ve ilk mânâsını reddetmek bunlarda küfrü gerektirmeyip büyük günah ve sapıklığa sebep olur.

Kısacası, belli mânâlı olan delilin gerek mütevâtir ve gerek meşhur olsun, mânâsı akılca aykırı görülüp tevili câiz olacak hiç bir tarafı yoktur. Ama açık mânâlı olan, mütevâtir delil de olsa, aklî delile aykırı bulunursa tevil edilir. Çünkü bunun ilk mânâsını kabul edip, kesin aklî delile karşı çıkmak aslı bozmayı gerektirir. Evet, zira akıl asıldır.

Dînî delilleri tebliğ eden peygamberin peygamberliği onunla kabul edilmiştir. Akıl kılavuzluk etmese peygamberin peygamberlik dâvâsında haklı olduğunu ne ile anlıyabilirdik?

Aslı bozmak ise, teferruâtın da bozulmasını gerektirir. Şu durumda aklın delillerini bırakmak, naklî delillerin de bozulmasını gerektirir. Bu takdirde aranan hakikat de bulunmaz.

İşte kesin aklî delile aykırı olan her açık mânâlı delilin bu incelik sebebiyle tevilinin gerekli olması din âlimlerince umûmî bir kaide kabul edilir.

Nitekim kelâm kitaplarının en makbullerinden Mevâkıf ve Mekasıd kitaplarında açıklandığı gibi لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا *Allah bir kimseye, ancak gücü yettiği kadar teklif eder.*»[173] âyetinin tefsiri sırasında Râzî tefsiri (Mefâtîhu'l-Gayb)de de bu kâide anılmıştır.

Meselâ: Kur'an'da Zü'l-Karneyn[174] hikâyesinde geçen

حَتّٰى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ «*Nihâyet güneşin battığı yere (Okyanus kıyısına) vardığı zaman, güneşi, (sanki) siyah çamurlu bir*

173. Bakara sûresi, âyet: 286.

174. Yemen'de Himyer kabilesinden Ezvâ denen Tübba' hükümdarlarından biridir ki, adı Sa'b b. er-Râiş olup, Hz. İbrâhîm'le görüşüp kucaklaşmış oldukları Buhârî ve Müslim'de geçmektedir.

Ye'cûc seddini yapan bu zattır. Peygamber mi, velî mi olduğu ihtilâflı ise de mutlaka tevhid ehli ve şeriat sahibi bir zat olduğu Kur'ân âyetiyle açıklanmıştır. Hz. Hızır'la görüşerek onunla beraber doğu ve batıya seyâhat ve halkı imana dâvet etmiş, bir çok büyük eserler bırakmış olduğu tarih kitaplarında yazılıdır.

kaynağa batıyor buldu.» [175] âyetinden anlaşılan ilk mânâ, güneşin batarken yeryüzündeki kaynaklardan birine girmesinden ibârettir.

Şu durumda bunun aksine kesin aklî delil bulunmasaydı bu ilk mânâyı kabul etme kmüslümanlıkta vâcip olurdu, te'vili de câiz olamazdı. Denirdi ki: «Doğru haber, güneşin bir kaynakta battığını gösteriyor. Bu ise mümkün şeylerdendir. Binâenaleyh bunu kabul etmek gerekiyor.» Fakat güneşin yer küreden fevkalâde ve milyonlarca defa büyüklüğünün

---

Hz. Ali'nin حَدِّثُوا عَنْ حِمْيَرَ فَإِنَّ فِي حَدِيثِهَا عَجَائِبَ وَذُو الْقَرْنَيْنِ مَلِكٌ تُبَّعٌ «Himyer'den bahsediniz. Zira onlardan bahsetmekte acâyip şeyler vardır. Zü'l-Karneyn de bir Tübba' hükümdarıdır.» sözü de bunu gerektirir. Hz. İbn-i Abbâs'tan da bu şekilde rivâyet edilmektedir.

Bütün akıl sahiplerinin kabulle karşıladıkları Yemen tarihinde ve diğer makbul tarihlerde de bu şekilde kabul edilmiştir.

Hattâ Hz. İbn-i Abbâs'a Zü'l-Karneyn'in kim olduğu sorularak doğru cevabı alındıktan sonra İskender de soruldu. «O bir Rum filozofu idi. İskenderiye'de deniz kenarında bir kule yapıp âlemi perişan etmiştir.» diye cevap verdi.

Şu halde bazı kimselerin İskender-i Zü'l-Karneyn demesi ahmakların görüşlerinden ve şaşırtıcı tarih kitaplarından alınmış olup, makbul değildir. İskender b. Filipos, yunan hükümdar ve filozoflarından olup, ilk öğretmen Aristo'nun öğrencisidir. Bu da büyük bir saltanat ve sayısız asker sahibi olup, son İran hükümdarı olan Dârâ'yı öldürerek İran ülkesini ele geçirmiştir.

Dünyaya putperestliği yayardı. Bu zat, bazan doğum yeri olan yunan ülkesine nisbet edilerek yunanlı, bazan da cins ve soyu bakımından Rûmî diye anıldığından bir çok büyük âlimler şüpheye düşerek İskender'in iki şahıs olduğunu sanmışlar ve hattâ Rûmî'nin, Hz. Hızır'ın arkadaşı ve yunanlının da Aristo'nun öğrencisi olduğunu kaydederler.

Beyzâvî de böyle bir kanaatte bulunmuştur. Bu zan ve kanaatin apaçık bir yanılma olduğuna merhum Ahmed Âsım efendi dikkati çekiyor. Fakat kendi sözünde de bir yanlışlık bulunduğuna biz işâret ettik.

Hz. Zü'l-Karneyn'in İskender gibi mülk ve saltanatının bütün dünyaca bilinmemesi, Allah'ın İskender'i kasdetmiş olmasını gerektirmez. Çünkü çok eski zamanlarda olan şeyler bazan herkesçe bilinemez. Bunun bir çok sebepleri vardır ki, Sa'dî Çelebî hâşiyesinde geçmektedir.

Zü'l-Karneyn ise İskender-i Rûmî'den çok eskidir. Aralarında 1958 yıl kadar fark bulunduğu isbatlanmıştır.

Zü'l-Karneyn'in Rum soyundan olduğu hakkında rivâyet edilen hadisin senedinde İbn-i Lehîa vardır. Bu zat ise güvenilir imamlarca reddedilmiş bir ravidir.

Zü'l-Karneyn'in adının Sa'b olduğu

كَأَنَّمَا الصَّعْبُ لَمْ يَسْهُلْ لَهُ سَبَبٌ يَوْمًا وَلَا مَلَكَ الدُّنْيَا سُلَيْمَانُ

«Sanki Sa'b'e hiç bir gün bir sebep (yol) kolaylaşmamış ve sanki Hz. Süleyman dünyaya sahip olmamış.» gibi belâğat ehlinin makbul şiirlerinden ve Kuss b. Sâide'nin meşhur hutbelerinden de açıkça anlaşılmaktadır.

175. Kehf sûresi, âyet: 86.

kesin olarak sâbit olduğu[176] ve miktarları üzere kalmaları yanında büyük bir cismin küçük bir cisme girmesinin imkânsız şeylerden olduğu,[177] hattâ güneşin bizzat yer kürede batmadığına ayrıca kesin deliller de delâlet ettiği için bu delili ihtimâle göre te'vil edip, ilk bakışta anlaşılmayan başka bir mânâya çevirmemiz gerekiyor. Binâenaleyh deriz ki: (Allah bilir ama) delâletle Allah'ın maksadı şöyle olmalıdır: Hz. Zü'l-Karneyn, batı ülkelerinden bir yere varınca güneşi batarken öyle bir şekilde gördü. Yani insanın gözünde güneş sular içine batıp o şekilde kayboluyordu. Zira batı ülkelerinin sahillerinden güneşe bakan kimse onu batı (Atlas) Okyanusuda kayboluyor zanneder. Bu okyanusun ise siyah balçığı çok, karanlık ve sıcaklığı fazladır.[178]

Bundan da maksat, dünyanın batı tarafını denizin çevrelemiş olduğunu ifâde etmek olmalıdır.

O vardığı yer gerek Afrika'nın batı sahili ve gerek Amerika'nın batısı olmak üzere kabul edilsin, her iki halde de kasdedilen mânânın «Güneş, yeryüzündeki kaynaklardan birine girip kayboluyor.» demek olmadığı kesindir.

Bu şekilde âyetin tefsir edilmesini ngerekli olduğu Râzî, Celâleyn ve Kevâşî tefsirlerinde kaydedilmiştir. Nitekim Acâyib-i Mahlûkât kitabında da Şeyh Mer'î el-Hanbelî merhum nakletmiştir.

İmâm Râzî'nin ifâde ettiği şekilde âlimlerin gerçekten güneşin bir kaynak içinde battığı şeklindeki sözleri kesinleşen gerçeğe aykırı olduğu için saçmadır ve terkedilmiştir.

Allah'ın sözleri ise bu gibi hatalardan uzaktır.

Çünkü gerçeğin aksine delâleti kesin olmadığında ndolayı bu mânâya yorulmasında hiçbir şekilde asıldan uzaklaşma söz konusu değildir. Hattâ bu cümlelerin benzerlerini gerçek zarflık mânâsına almak her-

---

176. İsrâ sûresinin başında merhum Beyzâvî de güneşin bu kadar büyük olduğunu esas alarak mi'râc hikâyesinin mümkün olduğu sonucuna varmıştır.

177. Hattâ buna dayanarak mel'ûn şeytanın Hz. İdrîs'e hitâben «Acaba Allah, yerleri ve gökleri bir fındık kabuğuna sığdırabilir mi?» diye sormağa kalkması üzerine adı geçen o büyük peygamberin, elindeki iğneyi şeytanın gözüne sokup «Allah dilese bütün dünyayı bu iğnenin deliğinden bile geçirir.» diye verdiği cevap, açık mânâsına yorulamaz.

Aksi halde حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ «Deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar (hiç bir zaman)» (A'râf sûresi, âyet: 40) âyetinin, imkânsız olan şeye bağlama kabilinden olmaması gerekir. Bilâkis o peygamberin maksadı, «Yerleri ve gökleri iğnenin deliğinden geçecek kadar küçültür veya iğnenin deliğinin onlar sığacak kadar büyültür de böylece geçirir.» demek olacaktır. Bunun mümkün olduğu ise şüphesizdir.

178. Bu durumda «siyah çamurlu bir kaynak» deyimi o deniz için kullanılmış oluyor.

kesçe bilinen hakikate aykırı sayılır. Halk arasında her zaman denir ki: «Falan yere vardığımızda güneşin dağın arkasında kaybolduğunu gördük.»

«Falan denizin açıklarında birkaç gün devam eden hareketimiz sırasında hiç kara yüzü görmedik. Güneş denizden doğar ve yine denize batardı.» Bu sözleri söyleyenlerin kanaat ve maksatları ise, «Güneş o dedikleri yere girip battı.» demek değildir. Bunda hiç şüphe yoktur. Çünkü bunu söyliyenin maksadı, batarken güneşin ne şekilde görüldüğünü ifâde etmektir. Bu da apaçık ortadadır.[179]

Ama dînî bir delilden anlaşılan ilk mânâya aykırı bulunan aklî delil eğer kesin olmazsa o delili te'vil edip başka bir mânâya çevirmek câîz olmaz. Bilâkis bu durumda ilk anda ifâde edilen açık mânâ neden ibâretse onu kabul etmek vâcip olur.

Şurası da bilinmektedir ki, kesin delil, ancak mânâsına kesin delâletle delâlet eden delile denebilir. Bu türlü delillerde aksi ihtimalinin hiç bulunmaması şarttır. Hattâ uzak da olsa, aksine de ihtimali bulunarak bir mânâya kuvvetli delâletle delâlet eden deliller hep zannî olan aklî delilde dâhil olurlar. Yani bu kadarcık bir ihtimalle aklî delil, kesinlik derecesinden düşüp, İslâm itikadlarında itimada lâyık olamaz. Binâenaleyh dinimizde mütevâtir veya meşhur olan bir delilin ilk mânâsına böyle zannî bir delil, aykırı sayılmayıp o açık mânâyı muhâfaza etmek gerekir.

---

179. Âyette Allah'ca bu mânânın kasdedilmiş olabileceğine delil, «Zü'l-Karneyn güneşi gördü.» demek olan «vecedehâ» kelimesidir. Çünkü aslında güneşin o sıfatı kazandığını ifâde etmek istenmiş olsa «kânet» denilmesi gerekirdi.

«Vecede» kelimesinin «raâ» yani İgördü» mânâsına geldiği ve hattâ burada bu mânâda kullanıldığı Müfredât-ı Râğıb-ı Isfahânî'de kaydedilmektedir.

«Buldu» mânâsına da olsa yine «gözünde buldu» demek olacak, değil mi? Herhalde «insanın gözünde güneş o şekilde battı.» demek olur. Yoksa «hakikaten öyle oldu.» mânâsı anlaşılmaz.

Kaynak» kelimesinin «Okyanus» için kullanılmasının gerekmesi buna aykırı düşmez. Zira Allah'ın büyüklüğü yanında denizlerin bir kaynak kadar kalacağı şüphesizdir.

«Siyah ve kokmuş balçık» mânâsına «ha-me-e» den türemiş olan «hamie», veya sıcaklık ve kızgınlık mânâsına olan «ha-mi-ye» den türemiş olan «hâmiye» (ki bu da başka bir kıraât şeklidir. Çünkü «hâmiye» ve «hamie» kıraâtlerının ikisi de doğru ve sâbit olup mânâları o denizde birleşiyor.) sıfatı ile kaynağın vasıflandırılması da, bu okyanusun bu vasıflara tamamen sahip bulunması ile sıhhat kazanıyor.

İfâdenin özeti ise, dünyanın o tarafının da denizle çevrili olmasından ibâret oluyor ki, bu şekilde bilinmeyen bir gerçeğin açıkça ifâdesini taşıması bakımından âyet pek âlâ faydalı bir cümle teşkil ediyor.

Ka'bü'l-Ahbâr'dan alınan Tevrat metni, âyetin ilk mânâsını kuvvetlendirmiş sayılamaz. Çünkü o metnin de bu mânâya yorulması câiz ve hattâ vâciptir.

Müslümanlıkta mütevâtir veya meşhur derecesine ulaşabilmek için gereken şartları taşımayan deliller de vardır. Fakat bunların sâbit olduğu kabul edilmez.

Bu türlü delillere âhâd (haber-i vâhid) adı verilir. Bunlarda da belli mânâlı ve açık mânâlı kısımları bulunur. Dînî amellerde zan kâfî olduğu için bunların isbâtı için haber-i vâhid çeşidinden delliler de kâfî görülüyor.

Fakat İslâm itikadında bunlar da itimâda lâyık olamazlar. İslâm itikadından birini müstakil olarak isbat edecek delilin gerek sâbit olduğu ve gerek mânâya delâleti kesin olmalıdır.

Bunların ise delâletleri kesin bile olsa mâdem ki sâbit oldukları kesin değildir, ifâde ettiği hükümlere inanmak gerekmez.

Binâenaleyh ne sâbit olduğunu, ne de mânâsını inkâr eden kimse kâfir sayılamaz. Evet, bazan haber-i vâhid, kendisini kuvvetlendirecek ve kesin ilim ifâde etme derecesine ulaştıracak sebeplerin birleşmesi sebebiyle mütevâtir ve meşhur gibi itikad konularında da itimada lâyık olur. Bu konunun geniş geniş incelemesi usul kitaplarında görülebilir.

Yine kesin aklî delile aykırı düşmeyen âhâd haberlerini[180] adâlet ve zabt şartlarına sahip olan râviler rivâyet eder ve dinin teferruat hükümleri hakkında fakihlerin itimadına lâyık olursa bu takdirde de inkâr edilmesi câiz değildir.

Çünkü bu inkâr, mütevâtir veya meşhuru da inkâr etmeye sebep olur.

b) ALLAH'IN KANUNLARINDAN MAKSAT, HALKI HAKK'A GÖTÜRMEKTİR (İKİNCİ ÖNEMLİ HUSUS)

Gerek müslümanlık ve gerek diğer dinlerden başlıca maksat, halka, Allah'ın var ve mükemmellik sıfatlarına sahip olduğuna inanıp O'na nasıl ibâdet edileceğini öğreterek, gereken teşekkür borcunu yerine getirme ve düzenli yaşayıp âhiret hayatını da güzelleştirme hususlarında başarıya ulaştıran ilâhî hükümlerin tafsîlâtını anlatmak olup, âlemin yaratılış şekli, yüksek ve alçak cisimlerde hüküm süren kanunlar ve benzerleri olan tabiat ilimleri hakkındaki ilmî araştırmaları öğretip açıklamak, dinlerin asıl maksatlarından değildir. Bilâkis bu türlü konular, insanların aklının umûmî olarak ulaşabileceği bilgiler cümlesindendir. Bunların bir kısmı ile insanlar dünya işlerinde faydalanırlar. Bazı kısımlarından da hiç bir fayda elde etmeyip, sırf onlardan zevk duyarlar.

Peygamberlerin kanunlarının bunlara bizzat yönelmesi ve tafsîlâtına dikkat etmesi söz konusu olamaz. Yalnız asıl maksatla ilgisi bulunduğu

---

180. Tevâtür veya şöhret derecesini bulmayan hadîsler.

kadar âlemi toplu bir şekilde anarlar da meselâ, yerlerin ve göklerin yaratılıp, yoktan meydana getirilmesi, yaratıkların nevilere ayrılmak hususundaki farklılıkları ve her birine husûsî bir düzen verilmesi hususunda, âlemdeki Allah'ın tedbirlerinin mâhiyeti hususlarını toplu olarak insanlara hatırlatırlar ki, yukarda istenen konulara delil bulmak için onlara bir kapı açılsın.

Gereğine göre bazı konuların genişletildiği de pek az rastlanan gerçeklerdendir.

KÂİNATIN YARATILIŞI HAKKINDAKİ DİNÎ DELİLLER

Bu iki önemli hususu gereği gibi düşünerek anladığınız takdirde yine bilmiş olun ki, âlemin yaratılışı ve nevilerin meydana gelişi hususunda inanılması gereken mütevâtir veya meşhur çeşidinden olarak müslümanlıkta göze çarpan delillerde o mâhiyetlerin tafsilâtı açıklanmış değildir. Bunun sebebi de bu tafsilâtın, esasen dinlerin asıl maksatlarından olmamasından ibârettir. Bunu size haber vermiş olduk.

Fakat bu delliller yer ve göklerin altı günde yaratılmış olduğunu ve Allah'ın, gökleri yaratmaya yüce irâdesi geçince onun dumandan (yani Celâleyn tefsirinde kaydedildiğine göre su buharından) ibâret bulunan maddesinden yedi kat teşkil edip yarattığını açık olarak ifâde ediyorlar.

Altı günün tefsirinde âlimler arasında anlaşmazlık çıkmış ve çoğunluk «dünya günleri kadar, yani o sırada henüz güneş ve ay bulunmadığından o kadar zamanla» takdir edilebileceğine kani olmuşlardır.

Bazıları da o altı günün âhiret günleri kadar olduğunu kabul ederler. Âhiret günlerinden bir günün miktarının ise bin yılımız kadar olduğu dinimizin özel terimlerindendir. Bu şekildeki tefsir İbn-i Abbâs'tan da rivâyet edilmektedir.

Bazı âlimler de «O günlerin her biri 50.000 yıldan ibârettir.» derler.

Bununla beraber hepsi şu noktada birleşmektedir ki, Allah, gökleri, yerleri ve ikisi arasındaki her şeyi bir anda yaratmağa kadirdir. Çünkü O'nun büyüklüğüne ve yüce kudretine şahâdet eden yukardaki delliler bunu gerektiriyor. Onları belli günlerde yaratmış olması bizim bilemediğimiz hikmetlere dayanır. Fakat kullarına acele etmeme usulünü öğretmek hususu da bir hikmet sayılabilir. Zira bu durum, peygamberlerin diliyle bize anlatılınca, hatadan uzak olan zat için bile acele etmeme usulünün acelecilik yoluna tercih edilip bu yolun seçilmiş olduğunu anlarız.

Bu delillerden biri de

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا
فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

«Müşrikler bilmiyorlar mı ki, göklerle yer, aslında bitişik bir şeyden (maddeden) ibâretti. Biz onları ayırarak kısımlarını birbirinden uzaklaştırdık. (Yahut da bir tek hakikatti. Biz onları hakikatleri türlü türlü olan nevilere ayırdık.) Her canlıyı da sudan yarattık. Bunca delilleri görürler de yine iman etmezler mi?»[181] âyetidir. Bazı âlimlerimiz bu âyeti şu şekilde tefsir ediyorlar:

«Göklerle yer birbirine bitişik bir tek şeyden ibâretti. Allah aralarını ayırarak göğü şimdiki bulunduğu yere yükseltti. Yeri de olduğu yere yerleştirdi.»[182]

Bu tefsiri merhum İkrime Hz. İbn-i Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Atâ', Dahhâk ve Hasen-i Basrî'den de bu şekilde rivâyet edilmiş olup, Hz. Saîd b. Cübeyr ile Katâde de bunu kabul etmişlerdir. Celâleyn'in hâşiyesi olan Cemel'de ve Râzî tefsirinde kesinlikle ifâde edildiğine göre tefsir şekillerinin en makbulü budur. Bazı müfessirler de başka bir şekille tefsir ediyorlar.[183]

Bazı müslümanlar yerin göklerden önce yaratılmış olduğunu anlamışlardır. Fakat ilk yaratıldığında yerler yayılı ve oturmaya elverişli değilmiş de önceden durmadan (su buharından) ibâret bulunan göğü, yukarda anlatıldığı şekilde yarattıktan sonra Allah, yeri yaşamaya elverişli olacak bir duruma getirmiş. Bunun aksine delâlet eden delillerin

---

181. Enbiyâ sûresi, âyet: 30. Canlıların yaratılışında pek çok unsur ve maddeler bulunduğu halde bilhassa suyun anılması canlı maddede suyun yarıdan çok olmasındandır. Nitekim yumurta ve meni tahlil edilse, diğer maddelere nisbetle suyun daha ço kolduğu ortaya çıkar.

Ayrıca canlıların suya olan ihtiyacı pek çoktur. Suyun kendisinden de faydalanılıyor. Bu bakımdan canlıların yaşamasında da onun rolü büyüktür.

182. Yazarın ilerde gelecek olan sözlerinden anlaşılacağı gibi bu tefsirden maksadı, yerle göklerin asıl maddeleri bakımından bir olup, sonradan birbirinden ayrılmış olduklarını ifâde etmek olacaktır.

Nitekim bundan önceki dipnotta Beyzâvî tefsirinden alıp kaydettiğimiz mânâ da bundan ibâret oluyor.

183. Bazılarının «Yerler ve gökler husûsî şekillerine bürünmüş oldukları halde aralarında aralık yoktu. Biz aralarında bir aralık ve uzak bir mesâfe meydana getirdik.» diye, bazılarının da «Gökler yağmur yağdırmaz ve yerlerde ot bitmezdi. Biz onları yağmur ve bitki ile çatlattık. Yani onların kısımlarının aralarından yağmur ve bitki çıkardık.» diye tefsir ettikleri, Envâru't-Tenzîl'de kaydedilmiştir.

ilk mânâları te'vil edilir. Fussılet sûresinde İmâm Râzî bu konuya ait geniş bilgi vermiştir.[184]

Kur'ân âyetlerinde yıldızların yaratıldığı ve dünya göküne, yani yer yüzüne en yakın bulunan göğe süs olarak konduğu da geçmektedir. Müfessirlerin bir kısmı yıldızların göklerde çakılı olduğunu söylemişlerdir. Mebâhicü'l-Fiker'de bu görüş âlimlerin çoğunluğuna mal ediliyor. Fakat onların bir yerde çakılı olması söz konusu olmıyarak gökle yer arasında eksenleri üzerinde durduklarını kabul edenler de çoktur.

Kadı Sanhâcî Kenzü'l-Esrâr kitabında Tekvîr sûresinin tefsirinde merhum Mekkî'den böyle naklediyor. Yine Behcetü'n-Nefs kitabının yazarı bu görüşü Vehb'den, Karamânî de Muhtasaru'l-Hey'eti'l-Sünniyye kitabından müfessirlerden ve diğer âlimlerin pek çoğundan rivâyet etmişlerdir. Şeyh Mer'î el-Hanbelî el-Mukaddisî Acâyibü'l-Mahlûkât kitabında da kaydediyor ve buna delâlet eden bir hadîs de rivâyet ediyor. Fakat bu hadîs, haber-i vâhid çeşidindendir. Bu hadîsi Ebû Ca'fer el-Kisâî de Kitâbü'l-Melekât adlı eserinde naklediyor. Bir de İmâm Râzî Kadr sûresinin tefsirinde Kâ'b'dan güneşin dünya göğünün altında bulunduğu hakkında bir eser rivâyet etmiştir. Çünkü onun dünya göğünün süsü olması, orada çakılı olmasına bağlı değildir. Hattâ süs teşkil etmesi için bizce öyle görünmesi yeter. Bu takdirde وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا *«Ayı içlerinde bir nur kıldı.»*[185] âyetini de bu mânâya yormaları gerekir.

Yıldızların yüzmekte oldukları haber verilen felekler (yörüngeler) onları taşıyan cisimlerden ibârettir, demek de vâcip olan bir şey değildir. Bilâkis felekler, bir takım yörüngelerle tefsir edilir ki, bu durumda yıldızların hareket ettiği boş bir yerden ibâret olur. Fahr-i Râzî İmâm Dahhâk'ten böyle naklediyor.

Dinî delliler göklerin var olup, yıldızlardan ayrı bulunduğunu gösteriyor. Nitekim geçen açıklamalardan anlaşılıyor.

Müslümanlıkta sizce inkâr edilmek istenen şeyleri aklî delillerle isbat edeceğimiz sırada bunların isbatı da gelecektir.

Âlimlerimizin çoğunluğu göklerin görülebileceğini kabul etmiş ise

---

184. Beyzâvî'nin baş taraflarında

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ

«O, öyle bir yaratıcıdır ki, yerde ne varsa (faydalanıp ibret alasınız diye) hepsini sizin için yarattı. Sonra semâyı (yaratmayı) kasdetti.» (Bakara sûresi, âyet: 29) âyetini tefsir ederken bu konuyu tamamen incelemiştir.

185. Nûh sûresi, âyet: 16.

de, Kur'ân âyetleri bizce görülen şeyin hava olduğunu gösteriyor. Âyetler buna pek elverişlidir. Nitekim Kadı Ebû Bekr b. el-Arabî'den Acâyibü'l-Mahlûkat kitabında nakledilmiştir.

İşte âlemin yaratılışına ait güvenilip kabul edilebilecek olan İslâm dininin delillerinin özeti ve bunların etfsiri olarak elimizde bulunan din âlimlerinin sözlerinin özü bundan ibârettir. Ama ilk yaratılış ve âlemin meydana gelişi hakkında —ne sizin iddiâ etmekte olduğunuz kanunlara göre, ne de başka bir şekilde— müslümanlığın delilleri yoktur. Bu türlü iddiâlara dikkat edilerek, olumlu veya olumsuz olarak kesin bir delil ortaya çıkmamıştır. Yalnız bu tarafı konu edinmeyi reddeder şekilde مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ *(Ben (Azîmü'ş-Şân), İblîs ve yârânını ne göklerle yerin yaratılışında, ne de kendilerinin yaratılışında şâhit tutmadım.)*[186] âyeti inmiştir.[187]

TABÎÎ İLİMLERDE KÂİNATIN YARATILIŞI HAKKINDA SÖYLENENLERİN ZANNA DAYANMASI VE AKLÎ KESİN DELİL BULUNMADIKÇA DİNÎ DELİLLERİN AÇIK MÂNÂLARINDAN AYRILMANIN CÂİZ OLMAMASI

Sizin güneş, yıldızlar ve yerin meydana gelişi hakkında söylediğiniz açıklamalara insaf gözüyle bakılınca onların hepsinin tahmin ve faraziyeler kabilinden şeyler olduğunu kabul etmemek elden gelmez.

Kitaplarınızdaki açıklanan sebepleri düşünenlere bu gerçek gizli kalmaz.[188]

Biz deriz ki: «Mümkündür ki, Allah âlemi sizin tahmin ve iddiâ etmekte olduğunuz şekilde ve o tertibe göre yaratmış olsun. Evet, mümkündür ki, durum bunun aksine olsun. Faraziye ve tahminler zan derecesinde bulundukça biz kesin olarak kabul edemeyiz. Dinimizde bulunup, âlimlerimizin açıklıyabildikleri bilgiler, maksadımıza yetecek derecededir.

Eğer bu faraziyeler aksi ihtimalleri ortadan kalkarcasına kesin delillerle sâbit olacak olsa (fakat nerede o!) bize o zaman kanâat gelir ve kesin bilgi kazanırız.

Evet, bu şekilde Allah'ın önceden güneşi yoktan var ederek, yeri ve diğer yıldızları söylediğiniz sıra ile ondan yaratmış olduğunu kabul

---

186. Kehf sûresi, âyet: 51.

187. Pek çok âyetlerde âlemin yaratılışı hakkında düşünmek emredilmişse de bunlar hep âlemin yoktan var edilmesinin serbest bir yaratıcıya muhtaç bulunduğunu anlamak içindir. Yoksa aklın kavrayamıyacağı hususları da ihtivâ ettikleri iddiâ edilemez.

188. Ancak görüşleri pek basit olan kimseler onları apaçık gerçekler şeklinde kabul ediyorlar.

ederiz. Fakat sizin şu yaratmada müessir kabul ettiğiniz kanunlar için biz «Allah'ın koyduğu normal sebeplerden ibârettir.» deriz .

Gördüğünüz olaylarda olduğu gibi, meselâ: Bitkiler su, ışık ve toprakla meydana geliyor. Fakat bu vâsıtaların hiç birinde tesir yoktur. Bilâkis, gerçek müessir olan Allah, bu sebepleri koyarak sonuçları, onların bulunmasının hemen arkasından yaratmak üzere kanununu yürütmektedir.

MADDECİLER, İSLÂM'IN ZORUNLU ESASLARINI KABUL ETSE, GÖRÜŞLERİNİ BAZI İSLÂM ÂLİMLERİNİNKİNE UYDURARAK DA DOĞRU YOLU BULABİLİRLER

Bu şekilde eşyânın meydana gelişi sâbit olup da, biz bunu kabul ediversek, yukardaki delillerin hiç birini bozmuş olmamız gerekmiyor. Çünkü asıl maksadı, ki eserlerle müessiri bulmaktan ibârettir, yine hâsıl oluyor. Demek ki siz İslâm dinini kabul edip, âlemin asıl maddesinin Allah'ın kudretiyle meydana geldiğine inanacak olsanız (zira buraya kadar açıkladığımız delillerin gereği budur), hattâ ilerde isbat edeceğimiz yedi kat göklerin varlığını da kabul etseniz, iddiâ etmekte olduğunuz âlemin meydana geliş usulünü kabul etmekten kendinizi alamadığınız takdirde bu kanaatinizi açıklanan dînî delillere, bazı müfessirlerin tefsirlerine dayanarak da olsa, uydurabilirsiniz.

Dersiniz ki: «Allah, âlemin asıl maddesini önce bir tek şey olarak yarattı. Göklerin asıl maddesini duman adı ile anıyor ki, su buharı ile tefsir ediliyor. İşte bu, âlemin boşluğuna yayılmış bulunan «sedîm» demektir. Sonra göklerle yeri birbirinden ayırdı. Yani, güneş, yer ve diğer yıldızları yaratmak istediği maddeden göğün maddesini ayırdı.

Bu sözleriniz Hz. İbn-i Abbâs'la beraber adları geçen büyük zatların «bir olma» ve «ayırma» sözlerinin tefsirine ait sözlerine uygun oluyor ki, bu tefsiri Fahr-i Râzî'nin tercih ettiği biraz önce açıklandı.

Bundan sonra göğü, anılan yüksek ve alçak cisimlerin üstüne yükselterek kalan maddeden güneşi yarattı ve ondan da yerle diğer yıldızları ayırdı.

Bu sözünüzde de «Felek cisim olmayıp, yıldız yörüngesinden ibârettir ki, bu bir boşluktur. Onu bir yıldız işgal eder.» diye tefsir eden İslâm âlimlerine uygun hareket etmiş olursunuz.

Fakat yer küre, aslında yaşamaya elverişli bir şekilde değildi. Göğün asıl maddesinden bir çok katlar meydana getirdikten sonra yeri de yaşamaya elverişli bir şekle soktu. Gökler görünmez. Bizce görünen ancak havadır.

Bu sözünüz de Kadı İbnü'l-Arabî'nin biraz önce geçen sözüne uygun düşüyor.

Şu âlemi normal sebepler olan husûsî kanunlara göre, uzun zaman ve sayısız devirlerde yarattı.[189]

Gerçi Allah bu kanunları araya koymadan ve bir andan daha az bir zamanda (bölünemiyen zamanda) bu âlemin tümünü yoktan var etmeye kadirdir. Fakat ağır ağır ve sebeplerle yaratması da hikmetten uzak değildir. Bu durumda güneş, yıldızlar ve dünya yüce yaratıcının koymuş olduğu çekim kanunu ile göğün altında duruyorlar.

Bu çekim kanunu da tabiatiyle müessir bir şey olmayıp, gerçek müessir ancak Allah'ın kudretidir. Ama âlemin düzenini muhafaza edebilmek için bir de çekim kanunu koymuştur, denilebilir. Ey maddeciler! Kanaatleriniz bu şekilde açıklanınca, müslümanlıkta karşılaşılan yukardaki delillere ve gökler, yer ve yıldızların yaratılışı ve yerleri hakkındaki din âlimlerinin sözlerine uygun oluyor.

Bu durumda ayrıca müslümanlığın asıl inanç esasları ile sizin kanaatleriniz arasında hiç bir farklılık bulunmıyacağı için sizi müslümanlıktan çıkaracak bir sebep bulunmaz. Fakat sizin, yaratılışın tafsilâtı hususunda söylediğiniz bu durumu, kesin deliller bulunmadığı için müslümanlar kabul etmiyor.

Bilâkis onlar tafsilâtını Allah'ın ilmine bırakarak kesin delillerden faydalanıp, âlimlerin çoğunluğundan nakledilmiş bulunan özetleme imanla yetinmektedirler. Çünkü tafsilâttan bahsetmekle dince memur değillerdir.

Dinlerinde açıklanmamış ve kesin delillerle isbat edilmemiş olan bu gibi şeylerden her ne zaman onlara bir şey sorulacak olsa dinin esasına aykırı görmedikleri hususlarda «Doğru olmak ihtimali vardır. Fakat yanlış da olabilir.» diye cevap verirler. Ama dinin esaslarına aykırı görürlerse kesin olarak saçma olduğunu kabul ederler ve imkânı yok bu gibi şeylere yanaşmazlar.

MÜSLÜMANLARA SADECE, ALLAH'IN YARATMASI İLE ÂLEMLERİN VAR OLDUĞUNA İNANMAK YETERSE DE DİNÎ DELİLLERİN ZÂHİRİ YARATMA VE İSTİKLÂL USÛLÜNÜ KESTİRMİŞ VE BUNLARI TE'VİL ETMEMİZİ GEREKTİRECEK KESİN AKLÎ DELİL YOKTUR

Kâinattaki âlemler hakkında müslümanların doğru inançlarının kesin sebebi, onların hepsinin sonradan yaratılmış olup, ancak bir yaratıcının yaratmasiyle var olabildiklerini kesin olarak kabul etmiş olmalarıdır.

---

189. Altı günün tefsirinde geçen görüşleri biliyorsunuz ya. Müddeti uzatmak istediğinizde o günlerin her birini ellişer bin yıldan ibâret kabul eden müfessirlerin görüşünü kabul ediverirsiniz.

İşte bu esasa dayanarak Allah'ın, âlemi yoktan var ederek yaratıp, görmekte olduğumuz pek çok nevilere ayırmış olduğuna inanıyorlar. Hiç bir şeyde tabiatın tesiri ve tabiat kanunlarının zorunlu sonuçları olduğunu kabul etmezler. Ama bu inançlarına bakıp da bunlar bazı âlemlerin yaratılışında bir takım kanunların rolü bulunduğunun farkına varmamışlardır zannedilmesin.

Çünkü bu şekilde âlemde bir dış tesirin bulunduğu, herkesçe görülen bir şeydir. Fakat müslümanlarca bu kanunların gerçek rolü bulunmadığı anlaşıldığından onların normal sebepler çeşidinden oldukları kabul edilmiştir.

Artık bu kesin ilim, Allah'ın varlığını, ilim ve kudret gibi mükemmellik sıfatlarına sahip olduğunu kabul etmeye yol gösterir ve delil olarak yeter. Âlemin tümü hakkında da bu doğru inanç bir kere kesinlik kazanınca artık maden, bitki ve hayvanlar gibi âlemin diğer huhuslarından bir şeyin yaratılışına kafaları takılınca bunlar için şaşmayı gerektirecek bir şey düşünülür mü?

Şüphesiz ki, bu inanca sahip olanlar hangi yolu tutsalar selâmete çıkarlar. Çünkü inançları her durumda kendilerine kılavuz olur, doğru yolu gösterir. Yani gerek bu üç âlemin nevileri yoktan yaratılmak suretiyle var olmuştur diye inansınlar da her nevin ilk anda ve müstakil olarak (başkasından türemiş olmıyarak) yaratıldığını kabul etsinler. Bu da bir defada yoktan var etmekle olduğu gibi, her nevi en basit bulunan maddeden bir çok değişikliklerle geliştirerek şimdiki bulunduğu durum ve şekle ulaştırmakla da olabilir. Çünkü bir defada yaratmakla tedricî olarak yaratmak akılca mümkün olan şeylerden olup, Allah'ın kudretinin altındadır. Allah ise serbest bir fâil olup, dilediği tarafı tercih edip seçebilir.

Gerekse bütün âlimler gelişme yoluyla yaratılmıştır diye inanıp, Allah önce basit bir madde yaratarak onu ilk olarak unsurlara, sonra madenlere, daha sonra da protoplazma denen en basit bir canlı cisme çevirip, bitkilerle hayvanların en aşağı derecede olanlarını meydana getirdikten sonra diğer nevileri onlardan türetip genişleterek ve bir kısmını yok edip, diğerlerini devam ettirerek maddede koyduğu kanunları —ki bu değişip gelişmeler onların sebebiyle oluyor— yürütmesiyle şimdiki zamanda görülen türlü âlemler meydana gelmiştir diye filozofların görüşlerine uygun kanaatte bulunsunlar.

Evet, âlemlerin bu şekilde yaratıldığı hususunda kabul edilen bu iki kanaatin her biri, hikmet ve irâde sahibi bir yaratıcının yaratmasına ve Allah'tan başkasının hiç bir tesiri olmadığına dayatılınca, arzedilen büyük gayeye varabilemek için müslümanlara yetecek durumdadır.

Başka bir deyimle, Allah'ın âlemin nevilerinden he rbirini gerek bir anda, gerek yavaş yavaş baştan ve müstakil olarak (başkasından

dönüp türeme ile değil) yoktan var ettiğini kabul etmek, Allah'ın varlığı ile mükemmellik sıfatlarının gerçekliğini anlıyabilmek için kâfî olduğu gibi O'nun, önce cinslerin ana maddesini yoktan var edip onu geliştirerek nevileri meydana getirmekle, onları da birbirinden çıkarıp elde etmekle şu görülen en mükemmel düzeni ortaya çıkardığını kabul etmek de şüphesiz ki bu sonuca götürebilir.

Birinci görüşe göre âlemdeki cinsler akılda canlandırılan bir şeyden ibâret kalarak yalnız zihindeki bir takım şekiller halinde var olabilirler.

Bilhassa yerdeki âlemlerin yaratılışı hakkındaki kesin delilleri de gözden geçirelim. Bunların özeti şöyledir: وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ «*Hayatı olan her şeyi sudan yarattık.*»[190], وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ *Allah, her hayvanı, (husûsî) bir sudan yarattı.*»[191], وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ «*O arzda her bir canlıdan üretti.*»[192], وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ «*Her şeyden çift çift yarattık.*»[193], وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا «*Davarlardan da (erkekli dişili) çiftler...*»[194], خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا «*Bütün (erkek ve dişi türlerden ibâret) çiftleri yaratan.*»[195], وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ «*Gerçekten O'dur, erkeği ve dişiyi iki eş yaratan.*»[196] ve وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ «*Meyvelerin hepsinden o arzda ikişer ikişer (erkekli dişili) yapan O'dur.*»[197]

Bu delillerden ilk üçü, sizin görüşünüz olan gelişme usûlüne elverişlidir. Hattâ sizin yeni buluşunuz —ki canlı maddelerin sudan meydana geldiğidir— bu çeşit Kur'ân âyetlerine uygundur. Fakat daha sonra gelen âyetlerden ilk anda anlaşılan mânâ, Allah'ın âlem nevilerini

190. Enbiyâ sûresi, âyet: 30.
191. Nûr sûresi, âyet: 45.
192. Bakara sûresi, âyet: 164, Lukmân sûresi, âyet: 10. Bu iki âyetin tefsiri tercememizin uygun yerlerinde geçmiştir.
193. Zâriyât sûresi, âyet: 49.
194. Şûrâ sûresi, âyet: 11.
195. Yâsîn sûresi, âyet: 36.
196. Necm sûresi, âyet: 45.
197. Ra'd sûresi, âyet: 3.

yaratmak suretiyle var etmiş olması, yani her çeşidi, müstakil olarak ve başkasından türemiş olmıyarak bir defada veya yavaş yavaş zamanla meydana getirmiş bulunmasıdır. Nitekim arapça söz üslûblarından anlıyanlar için bu mânâ gizli kalmaz. Çünkü meselâ: Ben evime gelenlere türlü yiyecekler takdim ettim, diyen kimsenin sözünden hemen anlaşılıyor ki, her türlü yiyecekleri başkalarından ayrı ve müstakil olarak yapmış da onlara takdim etmiştir. Ama yiyeceklerin hepsini bir tek cins olarak önceden hazırlamış da sonra yemek yapma sanatındaki ustalığı sayesinde bir çeşidini diğerinden meydana getirerek ondan bir çok neviler çıkarmış olması, maksattan uzak bir mânâ olup, hatıra bile gelmez. Gerçi aslında bunun böyle olması da mümkün olan şeylerdendir. Fakat konumuz bu mânâyı, konuşanın kasdetmiş olup olmamasıdır. Aslının mümkün olduğuna diyeceğimiz yoktur.

Haber-i vâhid olduğu için inanılması gerekmeyen hadîsler arasında, bu âyetlerden ilk anda anlaşılan bu mânâyı kuvvetlendirenler de vardır. Fakat her çeşidi müstakil olarak yoktan var eden Allah'ın onu bir defada mı, yoksa yavaş yavaş zamanla mı yarattığı hususunda kesin bir delil yoktur. Evet, Sahîh-i Müslim'de bir hadîs vardır ki, onda göklerin ve yerin yaratıldığı altı günden hususi bir günde ağaçların ve ondan sonra bir günde de hayvanların yaratıldığı açıklanmıştır. Fakat bundan yalnız hayvan nevinin yaratılışça ağaç nevinden daha sonra geldiği anlaşılıyor. Her nevin yaratılışının bir anda olduğuna bu da delâlet etmez.[198]

Şu halde yukardaki dînî delilerin açık mânâlarına ve te'vile sebep olacak kesin aklî delil açık mânâlara aykırı olmadıkça mütevâtir veya meşhur haberlerin zâhir veya müteayyin bulunan mânâlarını kabul etmenin vâcip olduğuna hükmeden yukardaki kaideye göre müslümanlar, yerdeki âlemlerden her bir çeşidi Allah'ın ilk baştan ve müstakil olarak yaratmak suretiyle var etmiş olduğunu kesin olarak kabul ediyorlar da gelişme ve türeme yoluyla yarattığına inanmıyorlar. Her nekadar bu şekilde de yaratıcılığa Allah'ın kudretinin yeteceğini kabul ediyorlar ve bu hususta dinin esasında bir mahzur görmüyorlarsa da...

Ama her bir çeşidi bir defada veya yavaş yavaş zamanla ve konulmuş kanunlar sebebiyle olan gelişme şeklinde yaratmış olduğuna kesin delil bulunmadığı için bu iki ihtimalin birini ketsirmeyerek bu konuda konuşmazlar.

Açık mânâlardan sebepsiz olarak uzaklaşmaya dînî bir cevaz bulunmadığından sizin tuttuğunuz gelişme yolunu tutamazlar. Kitaplarınızda

198. Bilhassa altı günün her birinin 50.000 yıl kadar uzamak ihtimali vardır. Nitekim biraz önce açıklaması geçti.

kaydetmekte olduğunuz delilleri, ilk anda anlaşılan açık mânâlardan uzaklaşmaya sebep saymıyorlar.

Çünkü maksat gütmeyenler o delil diye ortaya atmakta olduğunuz şeyleri görünce onların gerçekten bir alay zan ve faraziyelerden ibâret olduğunda zerre kadar şüphe etmezler. Her ihtimali ortadan kaldırmıyan delile dayanmada bir mânâ var mıdır? Hayır! Bilakis إِذَا ثَبَتَ الْاِحْتِمَالُ سَقَطَ الْاِسْتِدْلَالُ *«İhtimal bulundukça delillik durumu ortadan kalkar.»* kaidesine göre kesin bilgi arayanlar bu dar sınıra sokulamazlar. Siz ise ey maddeciler! Burada kapanıp kalmışsınız.

Eğer aksine kesin delil bulunsaydı kaideye uydurup delillerin arasını birleştirmek maksadiyle o açık mânâlardan metinleri uzaklaştırarak hemen te'vil etmemiz gerekirdi.

Fakat böyle bir şey göremiyoruz.

MADDECİLER GELİŞME YOLUNA DELÂLET EDEN KESİN BİR DELİL BULSALAR, DİNÎ DELİLLERİ TE'VİL ETTİKTEN SONRA KABUL EDEBİLİRLER

Ey Maddeciler! Gelişme ve türeme yoluna delâlet eden âdet yerini bulsun diye kabul ettiğiniz delilleriniz eğer sizce kesin ilim derecesine ve ciddî delil durumuna ulaşıp da bir türlü yakanızı bırakmıyacak olursa ve bununla beraber esası, Allah'tan başka yaratıcı ve müessir bulunmamasından ibâret olan İslâm dînini kabul etmiş bulunursanız bu esası korumak şartiyle o delilleri aklî delillere uydurarak te'vil etmek hususunda size hiç bir engel yoktur. Sizi bu durumda müslümanlardan saymağa da hiç bir mani görülmez.

Çünkü bu şekilde de âlemle Allah'ın varığına, kudretinin mükemmelliğine, ilim ve hikmetine delil bulunabiliyor.

Fakat pek çok dikkat etmelisiniz ki, zannî işâretleri kesin deliller sanmaktan kurtulabilesiniz.

Bu tavsiyemize sebep de, kesinle zannî delilleri birbirinden ayırdetmek hususunda yanılmakta olduğunuzu pek çok görmüş bulunmamızdır. (Hidâyet Allah'tandır.)

Yerdeki âlemlerin meydana gelişi hakkında yazdığımız bu makalelerin hepsi mutlak olarak o âlemlere bakılarak hazırlanmıştır. Şimdi de bilhassa insan nevinin yaratılışına dair söz edeceğiz.

İNSANIN YARATILIŞININ MÜSTAKİL OLDUĞUNA DELÂLET EDEN DİNÎ DELİLLER VE BUNLARIN TE'VİLİNİ GEREKTİRECEK BİR ŞEY BULUNMAMASI

İyi bilinmelidir ki, imanın sebebini teşkil eden kesin dînî deliller,

insanın ilk yaratılışı çamurdan olup, müstakil bir nevi olarak yaratıldığını ifâde ediyor.

İnsanın asıl maddesinden, bir çok değişikliklerine göre toprak, yapışkan çamur, yerin parçaları ile karışık olmayan saf çamur, suda çok kalıp kararmış ve kokusu değişmiş (veya biçime sokulmuş, yahut da kurusun diye bir yere dökülmüş kara ve pis kokulu) çamur ve ateşte pişirilmiş saksı maddesi[199] gibi pek kuru ve tın tın ses çıkaran çamur şekillerinde çeşitli deyimlerle ifâde edilmiştir.

Bazı âyetlerde sudan yaratılmış olduğu da geçmektedir. Binâenaleyh İmâm-ı Râzî «Su ile toprağın ikisi de insan vücudunun yaratılışında asıl madde olduğu için gereğine göre her biri insanın yaratılışına esas kılınmıştır.» diyor.

Bazı âyetlerde insanın, Allah'ın iki kudret eliyle yaratılmış[200] olduğu ifâde edilmiştir ki, onun diğer âlemlerden farklı ve üstün bir şekilde yaratıldığına bundan daha açık delil olamaz.

Ayrıca, ilk olarak Hz. Âdem'le Havvâ yaratılıp, insan nevinin on-

---

199. İşte böyle ateşte pişmişcesine güneşte kurumuş çamur, Hz. Âdem'in çamurunun aldığı son şekildir.

İşâret ettiğimiz gibi Hz. Âdem'in cesedinin çamur şekilleri, parçaları birbirinden ayrı olan topraktan başlıyor. Su ile karışıp çamur oluyor. Sonra güneşte uzun müddet bırakılıp suyunu çekiyor ve hamur şeklini buluyor. Daha sonra kuruyarak taşlaşıyor. Bu şekillerin her birine Kur'ân'da ayrı ayrı delil vardır.

200. خَلَقْتُ بِيَدَيَّ **«Bizzat kudretimle yarattım.»** (Sâd sûresi, âyet: 75)

âyeti, diğerlerinden daha çok insanın yaratılışına önem verildiği ve

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

«Gerçekten biz, Âdem oğullarını (diğer hayvanlar üzerine) üstün kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve onlara hoş rızıklar verdik. Kendilerini, yarattıklarımızdan çoğunun üzerine üstün kıldık.» (İsrâ sûresi, âyet: 70) âyetinde işâret edildiği gibi insan nevinin daha mükemmel ve daha üstün bulunduğu hususunda kinâye olduğu Ebü's-Suûd tefsirinde açıklanmıştır.

Çünkü her şeyi Allah, vâsıtasız olarak yarattığı halde bilhassa insan hakkında böyle buyurması, arada büyük bir fark ve üstünlük bulunduğunu gösteriyor.

Nitekim pâdişahların, en önemli işleri bizzat yapması hikmet gereği ve en uygun harekettir.

İki el» kelimesinin hakikaten elden ibâret olmadığını Fahr-i Râzî bu âyetin tefsiri sırasında pek güzel açıklamıştır. Bu konuda kitabımızda geçen bilgiler de yeter derecededir.

lardan dal budak saldığı ve erkeklerle kadınların bu şekilde çoğaldığı da açıkça anlatılmaktadır.

İşte bu delillerin açık mânâları ifâde ediyor ki, Allah, insanı sizin dediğiniz gibi nevilerin gelişip türemesi yoluyla değil, bunun aksine müstakil bir nevi olarak yaratmıştır.

Hele ilk yaratılışının çamurdan olduğunu gösteren ilk âyete göre bu gerçek pek açıktır.

Hadîslerde nasıl yaratıldığı da genişçe anlatılarak, müstakil bir nevi halinde yaratıldığına dair açık bilgi verilmiştir.

Bunlar haber-i vâhid olmaları sebebiyle inanılması gerekmezse de, inanılması gereken Kur'ân âyetlerinin açık mânâlarını kuvvetlendirip tefsir edebilecekleri inkâr edilemez.

Bir de insanın aslı basit bir madde olup da önce unsurlara, sonra protoplazma denen canlı maddeye, ondan sonra da en aşağı olan bir nevi hayvana, daha sonra maymuna ve bundan sonra da insana yakın (yarı insan) maymuna dönerek en sonunda tam insan durumuna geldiği doğru olsaydı bu değişikliklerin açıklamasını Allah, kitabında vermeyip de, insanın ilk yaratılışının çamurdan olduğunu açıklamakla yetinmezdi. Hattâ hikmete uygun olduğu gibi bu gelişmeleri geniş geniş açıklıyarak değişikliklerin hepsine işâret ederdi.

Nitekim Hz. Âdem'in neslinin yaratılışını geniş geniş açıklama sırasında, geçen durumlarını anlatmıştır.

Evet, Kur'ân âyetleri insan fertlerinin topraktan yaratılmış olduklarını açıkladıktan sonra (çünkü babaların sulbündeki menilerin meydana gelişinin esasını teşkil eden besinlerin aslı topraktır. Bizim topraktan yaratılmamızın mânâsı Fahr-i Râzî'ye göre budur. Bazı tefsirlerde ise babamız Hz. Âdem'in topraktan yaratılmış olması demek olduğu gösterilmiştir.) onların meni, bir miktar koyu ve uyuşuk kan, bir et parçası olduklarını ve bundan sonra da şuursuz bir bebek olarak dünyaya getirildiklerini pek güzel tafsilâtlandırıyor. Bu tafsilâtın Allah'ın kudretine delâlet etmek hususunda basîretli insanların kafalarında tam bir tesiri vardır.

Zira bir maddeyi şekilden şekle çevirmek ancak hikmet ve kudret sahibi bir zâtın yapabileceği işlerdir.

Şu halde dînî delillerimizin insanlığın yaratılışında gelişme ve başka bir neviden türeme yolunu açıklamıyarak yukardaki açıklama ile yetinmesi açık delildir ki, Hz. Âdem müstakil bir nevi olarak doğrudan doğruya çamurdan yaratılmış ve öyle sizin dediğiniz gibi maymundan falandan çevrilmemiştir.

Gerçi bu şekilde yaratılması da Allah'ın kudretine göre aklen mümkündür. [201]

Gerçekten bu delillerde açıklık yoktur ki, acaba Allah, Hz. Âdem'i balçıktan bir anda mı yarattı, yoksa yavaş yavaş ve zamanla mı? Binâenaleyh inanılmaya lâyık olan kesin delillere göre bu noktada durmak ve bir tarafı kesin olarak kabul etmemek gerekir.

Ama hadîs ve haberlerden Hz. Âdem'in yaratılışının bir defa olmayıp yavaş yavaş olduğu ve çamurunun üzerinden pek çok yıllar geçmiş bulunduğu anlaşılmaktadır.

Allah'ın, her iki şekle de kadir olduğunu ise kesin olarak biliyoruz. Bazı müslüman âlimleri (İmâm-ı Fahr-i Râzî)

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ «*Allah'ın kudretine delâlet eden alâmetlerdendir ki, sizin aslınız olan Âdem'i bir topraktan yarattı. Sonra da siz bir insan olunca, çoğalıp yayılıyorsunuz.*[202] âyetinin tefsiri sırasında; insanın müstakil ve doğrudan doğruya insan olarak yaratılmış olup, yoksa eksik ve aşağı bir hayvandan değişip gelişerek şimdiki mükemmellik derecesini bulmuş olmadığını açıklamıştır.

---

201. Fakat kesin deliller ve sahih rivâyetler bu ihtimale yer bırakmıyor.

202. Rûm sûresi, âyet: 20. Bu âyette «insan» kelimesiyle idrak kabiliyetimize işâret edilmiştir. Zira insan, onunla insandır, hareketle değil. Hareket hayvanlarda da vardır.

«Çoğalıp yayılıyorsunuz» kelimesinde de hareket kabiliyetine işâret vardır. Yayılmak, hareket etmek demek olup, hareket ise bir hareket ettirici kuvvete bağlıdır. Bu durumda şaşılacak nokta, kesif ve cansız olmasına rağmen topraktan idrak sahibi bir insan yaratmağa münhasır kalmıyor. Bilâkis, ağırlığı ve hareketsizliği sebebiyle topraktan, yayılıp hareket eden canlı varlıkların yaratılmasının da şaşmaya değer bir husus olduğu anlaşılıyor.

Dikkat ediliyor ya. Sözün gelişi, âhiret hayatının isbâtı içindir. Bu sebeple âyette insanın, hayat kabiliyetinden uzak bulunan topraktan yaratılmış olduğu hatırlatılmıştır.

Ama diriltme şeklinin açıklanması istendiği âyetlerde insanın sudan yaratıldığı ifâde ediliyor.

Merhum Ebü's-Suûd bu inceliğe işâret etmek için «bir topraktan» kelimesini

لَيْسَتْ رَائِحَةُ الْحَيَاةِ وَلَا مُنَاسَبَةَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ فِي ذَاتِكُمْ وَصِفَاتِكُمْ

«Kendisinde hayat kokusu bulunmayan ve sizin zat ve sıfatlarınızca gösterdiğiniz kabiliyetlerle onun arasında hiç bir uygunluk görünmeyen» diye açıklamıştır.

Onun ifâdesi şöyledir: «Bu âyetteki «izâ» kelimesi «ansızın» mânâsına delâlet eder. خَرَجْتُ فَإِذَا الْأَسَدُ بِالْبَابِ «*Çıktığım anda kapıda aslana rastladım.*» cümlesinde olduğu gibi. Şu durumda bu kelimelen anlaşılıyor ki, Allah, insanı topraktan kün» (ol!) emriyle yaratıp hemen insan oluvermiştir.

Yoksa önce maden, sonra bitki ve hayvan olup da gelişme sayesinde insan olabilmiş değildir. Bu âyet hikmetli bir meseleye işâret ediyor ki, şöyle açıklanabilir: Allah, insanı yaratırken canlı, gelişken ve duygulu cinsleri de yarattığını gösteriyor. Yoksa önce bir canlı yaratıp da ona bir takım şeyler ekliyerek insan yapmaz. Şu durumda her çeşidi yaratmak asıl maksat olup, nevilerin içindeki cinslerin meydana gelmesi ise bu maksada tabidir. O halde âyette bir şeyin, aslında en uzak bulunan son derecesi kendisine son nokta kılınarak kaydettiğimiz derecelerin birinden diğerine geçilmediğine delâlet vardır.»[203]

İşte imamın bu sözü gösteriyor ki, Kur'ân âyetine göre insanın meydana gelişi yaratma yoluyla baştan ve müstakil olarak gerçekleşmiş olup, sizin iddiâ ettiğiniz gibi gelişme yoluyla değildir. Diğer delillerin de açık mânâlarının gereği bundan ibâret olduğu için müslümanlar bu şekilde inanıyorlar ve kesin aklî delil bulunup, aksine delâlet etmedikçe te'vile gitmeleri câiz değildir. Eğer böyle bir delil ortaya koyabilseniz (fakat hani ya!) o zaman birbirine aykırı olan naklî delille aklî delilin arasını birleştirerek te'vil etmek zorunda kalırlar.

Ancak şurası da iyi bilinmelidir ki, biz faraza, delillerin gereği ile gelişme yolunu tutsak yine size arkadaşlık edemeyiz. Çünkü bizce sahih delillerle Allah'tan başka yaratıcı ve müessir bulunmadığı isbat edil-

---

203. İmâm-ı Râzî'nin «şey» den maksadı «toprak» olacaktır ki, gerçekten işâret ettiği gibi mürekkep maddelere nisbetle unsurların ve diğer unsurlara nisbetle toprağın canlı olma kabiliyeti en az iken, bir anda ondan canlı cisimlerin en mükemmeli olan insanı yaratıvermenin büyük bir mucize olduğu en az bir düşünme ile anlaşılır.

«Kaydettiğimiz dereceler» dediği ise şu şekilde özetlenebilir: Mürekkep varlıkların ilk derecesi madendir. Madenin en üstün derecesi altın olup, bu ise bitkilerin en aşağı derecesine —ki bu da yerden bitip yükselmiyen, bodur bitkilerden ibârettir— yakın sayılır. Bitkilerin en üstünü olan ağaçlar da hayvanlık derecesine, yani akıcı kanı olmıyan böceklerden ibâret bulunan en aşağı sınıfına yakındır. Hayvanların at ve deve gibi en üstün sınıfı insan derecesine ve insanın en üstün kısmı hamd ve tesbih eden büyük meleklere yakın oluyor. Hattâ bazı yönlerden daha ileriye de geçiyor. Bu durumda Allah'ın, canlılar derecesinden en uzak olan topraktan, yüksek derecelerin en üstününe ulaşan insanı yaratmasiyle âcizlik ve eksiklikden münezzeh olduğu ve âhiret hayatı için insanları tekrar yaratmaya kudretinin yeteceği pek kolay anlaşılır.

miştir. Eğer sizin dediğiniz yol sâbit olacak olsa tabiat kanunlarının hepsi tesirden uzak ve yine normal sebeplerden ibâret kalır.

Halbuki sizin iddiâ etmekte olduğunuz gelişme yolunda bu kanunların gerçek tesirleri bulunduğu kabul ediliyor. Bu bakımdan bu görüşünüzün tamamen isbat edilebilmesi mümkün olan bir şey değildir. [204]

Ey maddeciler! Kesin olarak bilmelisiniz ki, görüşlerinizi isbat etmek için kitaplarınızda yazılı olan deliller insaf gözü ile bakan basiret sâhiplerince hükümsüz şeylerden ibârettir. Binâenaleyh bu türlü deliller, âyetlerin açık mânâlarını te'vil etmeye sebep teşkil edemez. Çünkü te'vilin gereği, kesin delillerin birbirine aykırı düşmesine bağlıdır. Faraziyelere dayanan zannî deliller bu kuvvete sahip olamaz.

DİNÎ DELİLLER KARŞISINDA ZANNÎ DELİLLERİN KABUL EDİLEMİYECEĞİ

Şu durumda faraza siz, insanın gelişme yoluyla yaratıldığına kesin olarak delâlet eden kesin deliller bulacak ve bununla beraber hiç bir şeyin tesiri bulunmıyarak âlemin yaratıcısının ancak Allah'tan ibâret bulunduğu esasına dayanan müslümanlığı da kabul edecek olursanız bu durumda delillerin arasını birleştirebilmek için o âyetleri te'vil etmeye selâhiyetli olabilirsiniz. Çünkü şart mevcut olup, engel de bulunmayınca te'vil hususunda bir mahzur kalmaz ve böyle bir te'vile kalkışma sebebiyle sizi müslümanlıktan çıkarmaya sebep bulunmaz. Ama zannî delilleri kesin delil sanarak vehim ve yanlışlığa düşmemenizi tekrar tavsiye etmeye lüzum görüyorum. Delilleri açıklayıp yolu aydınlatma sırasında gereği gibi ihtiyatlı bulunmalısınız.

Bu takdirde size bazı aykırı görüşler çıkacaktır. Fakat bunun zararı yoktur. Hattâ bazan çoğunluğun görüşlerinden de uzaklaşsanız bir dereceye kadar cevaz bulabiliriz.

Meselâ ilk insanın (Hz. Âdem'in) yer kürenin dışında bulunan Adn cennetinde yaratıldığına âlimlerin çoğunluğu ve dünya göğünde yaratıldığına merhum Süddî [205] kani olmuş ise de bu görüşler, yeryüzünde yaratılmış olmasını gerektiren gelişme yoluna uygun düşmediği için siz Münzir b. Saîd el-Balâtî ve daha bir çok âlimlerin kabul ettikleri gibi dünya bahçelerinden biri mânâsına cennette yaratılmış olduğunu kabul

---

204. Bizim ise imkânsız olan faraziyelerle uğraştığımız yoktur. Farzettiğimiz yalnız, insanın gelişip türeme ile meydana geldiğinin isbat edilmiş olmasıdır. Çünkü bu isbat, bizzat imkânsız değildir. Ama Allah'tan başka bir müessirin isbâtı akılca imkânsız olduğu için faraziyemizin bununla ilgisi yoktur.

205. Meşhur İmâm İsmâîl el-Kûfî, Kûfe Mescidinin kapısının bitişiğinde kadınlara nikab (yüz örtüsü) satmakla meşgul olduğu için «Kapı önünde oturan» mânâsına Süddî adıyla anılır.

edebilirsiniz. Bu durumda bazı İslâm âlimlerinin görüşüne uygun kanaate sahip olduğunuz için İslâm dinine aykırı bir görüşte bulunmuş olmıyacağınız şüphesizdir.

Yine Hz. Âdem'in eşi Hz. Havvâ kendisinden yaratılarak ikisinin de birlikte Cennette (Allah'ın ölüleri dirilttikten sonra mümin kullarına söz verdiği Dâru's-Sevâb'da) yerleştirildikleri müslümalnarın çoğunluğunun görüşü olduğu halde sizin için bundan da bir kaçamak bulabiliriz. Çünkü İmâm-ı Râzî'nin naklettiğine göre Ebü'l-Kâsim el-Belhî ve Ebû Müslim el-Isfahânî [206] «Âdem ile Havvâ'nın yerleştirildikleri cennet, yeryüzündendir.» [207] diyorlar ve اِهْبِطُوا مِنْهَا «*Cennet'ten inin.*» [208] emrini bir yerden diğer bir yere geçmek ve yer değiştirmek mânâsına kabul ediyorlardı. Nitekim Hz. Mûsâ'dan hikâye edilen اِهْبِطُوا مِصْرًا «*Bir şehre inin.*» [209] âyeti de ittifakla bu mânâya gelir. [210]

---

206. Müfessirlerden büyük bir zat olup, İmâm-ı Râzî kendisinden tefsire dair pek çok sözler naklediyor. Çok kere onun sözlerini beğenerek diğer sözlere tercih ediyor.

Meselâ: وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا قَلِيلًا

«Eğer Allah'ın nimet ve rahmeti üzerinizde olmasaydı, pek azınız müstesnâ, muhakkak şeytana uymuş gitmiştiniz.» (Nisâ sûresi, âyet: 83) âyetini müfessirlerden bir çoğunun ne keşilde tefsir ettiğini açıkladıktan sonr adiyor ki: «İkinci şekil, Ebû Müslim'in tefsiridir. Ona göre nimet ve rahmet her asırda İslâm ümmetine söz verilmiş bulunan Allah'ın yardım ve desteğinden ibârettir.

Âyetin mânâsı şöyle oluyor: Ey mü'minler, eğer size devamlı yardım ve Allah tarafından dini himâye vukubulmayacak olsaydı pek çok fertleriniz şeytanın kışkırtmasına uyup dinden çıkardı.

Yalnız azınlık olan has kullar kalırdı ki, onlar İslâm dininin yüceliğini delillerin kuvvetiyle anlıyorlar. Kendileri keskin azim ve iyiyi kötüden ayırabilecek görüş sahibi olduklarından ne zafer bulunca dinin hak olduğu sonucuna varmaya kalkışırlar, ne de bozguna uğrayınca zanlara kapılırlar.

Bu tefsir, tefsir şekillerinin en doğrusu ve gerçeğe en yakın olanıdır.»

Merhum Molla Hüsrev de Mirkatü'l-Usûl'ün nesh konusunda Ebû Müslim'in bir sözünü açıklarken maksadının aksini reddetmek için:

وَهٰذَا لَا يَصْدُرُ عَنْ مُسْلِمٍ فَكَيْفَ عَنْ اَبِي مُسْلِمٍ «Böyle bir söz hiç bir müslümandan çıkmazken Ebû Müslim'den nasıl çıkar?» diye tevriye yapmıştır.

207. Fars ile Kirman arasında veya Filistin topraklarında.

208. Bakara sûresi, âyet: 38.

209. Bakara sûresi, âyet: 61.

210. Mu'tezile fırkası da bu cennetin Yemen bölgesinde olduğunu iddiâ ederler. Bunun sebebi ise iki şeydir, derler: Sevap yurdu olan Cennet'e girenlerin bir

Bir de ihtimal ki, siz âlimlerimizin çoğunluğunun kabul ettiği gibi Hz. Âdem'in eşi Hz. Havvâ'nın, onun bir sol kaburga kemiğinden yaratılmış olduğunu da müşkil sayıyorsunuz. Gerçi bu husus müşkil ve imkânsız bir şey sayılmaz. Bilâkis Allah'ın kudretinin dahilinde bulunan ve aklen mümkün olan şeylerdendir. Biliyorsunuz ya. Hidra denilen hayvan üç parça edildiği halde her parçası o cinsten müstakil bir hayvan oluyor. Fakat kolay kabul edebilmeniz için sizin düşüncelerinize de değer veriyoruz.[211] Bunu detekleme (ve o âyetin açık mânâsını kuvvetlendirmek) için de

إِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلْعٍ أَعْوَجَ فَإِنْ ذَهَبْتَ تُقِيمُهَا كَسَرْتَهَا وَإِنْ تَرَكْتَهَا وَفِيهَا عِوَجٌ إِسْتَمْتَعْتَ بِهَا

«Kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Bunun için sen onu tamamen doğrultmaya çalışırsan kırar bırakırsın. Eğer bir miktar eğriliği ile beraber hoş görürsen onunla geçinip faydalanabilirsin.»[212] hadîsini zikrediyorlar. Ebü's-Suûd tefsirinde açıklandığına göre İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs gibi bazı büyük sahâbîler de bu hususu açıkça ifâde etmişlerdir. Şüphe yok ki bu konuda da sizin için bazı âlimlerin kabul ettiği görüşü tercih etmek mümkündür.

Râzî tefsirinde açıklandığına göre Ebû Müslim el-Isfahânî ilk insandan (Hz. Âdem'den) yukarıdaki şekilde eşinin yaratılmış olduğuna dair olan âyeti: O kadının, kocası cinsinden, yani insan olarak yaratılmış olması ile te'vil edermiş. Bunu da kuvvetlendirmek için جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا *«Size, kendi cinsinizden çiftler yapmıştır.»*[213] âye-

---

daha çıkmaması ve orada dînî tekliflerin mümkün görülmemesi. Fakat bu te'vilin asıl sebebi de mu'tezilece bugün cennet ve cehennemin yaratılmamış olmasıdır.

Ehl-i Sünnetçe açık deliller gereğince cennet ve cehennem bizzat yaratılmış şeyler olduğu için: «Cennet'e giren kimsenin çıkmaması âhiret gününe mahsustur. İmtihan için veya lütuf ve şeref olarak ölmeden önce giren zatların çıkması mümkündür. Nitekim Peygamber efendimiz de mi'raç gecesinde girmiştir. Allah'ı tanıyıp birliğini kabul etmekle teklif ise umûmî ve devamlıdır. Bilinmeyen bir hikmetle Hz. Âdem'in bir cennet ağacından yememekle emr edilmiş olması önceden vaki olabilir.» diye mu'tezileye cevap verirler.

211. Evet, وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا **«O şahıstan da eşini (Havvâ'yı) vücuda getiren»** (Nisâ sûresi, âyet :1) âyetini, tefsir âlimlerinin çoğunluğu bu şekilde, yani Hz. Âdem cennete girdikten sonra uyku hâlinde onun sol tarafındaki kaburga kemiklerinin içinde en kısa olanından Hz. Havvâ'nın yaratıldığını ve binâenaleyh uyanınca onun ile arkadaşlık yapmış olduğunu ileri sürerek tefsir ediyorlar.

212. Sahîh-i Müslim, Câmi-i Tirmizî ve diğer kitaplardan alınma olarak bu

213. Nahl sûresi, âyet: 72, Şûrâ sûresi, âyet: 11.

tini okurmuş. Çünkü bu âyetteki مِنْ أَنفُسِكُمْ kelimesi لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ «*And olsun, size, içinizden bir Peygamber geldi.*»[214] âyetinde olduğu gibi «cinsinizden» diye tefsir edilir.[215]

Bu şekilde de siz, İslâm âlimlerinin bir takımına uygun hareket etmiş olursunuz.

Bu durumda müslümanların sayısından çıkarılmanızı gerektirecek kadar İslâm dinine karşı olmıyacağınız şüphesizdir. Çünkü itikad hususunda dayanılacak açık mânâlı kesin bir delili yalanlamak veya İslâm dininden olduğu zorunlu olarak bilinen bir hüküm üzerine gerçekleşen icmâa karşı çıkmak gibi bir harekette bulunmuyorsunuz. Nihâyet çoğunluğun görüşüne uymıyarak bazı din âlimlerinin sözünü kabul etmiş ve naklî delillerle aklî delillerin arasını birleştirmek maksadiyle, zâhir delilleri te'vil etmiş olursunuz. Bu ise dinin esasına dokunacak bir şey değildir.[216]

DÎNÎ DELİLLER KARŞISINDA ZANNÎ DELİLLERİN KABUL EDİLEMİYECCEĞİ

Geçen sözlerimizden kısaca anlaşıldığı gibi müslümanların inanç kaynağı olan dînî delillerin açık mânâlarını korumaya dikkatleri üstün

---

mânâda bir kaç hadîs Câmi-i Sağîr'de geçmektedir. Fakat rivâyetçe en kuvvetli olanın Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivâyet ettikleri şu

اِسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ وَإِنَّ أَعْوَجَ مَا فِي الضِّلَعِ أَعْلَاهُ فَإِنْ ذَهَبْتَ تُقِيمُهُ كَسَرْتَهُ وَإِنْ تَرَكْتَهُ لَمْ يَزَلْ أَعْوَجَ فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ

«(Ey mü'minler) Sizler kadınlar hakkında birbirinize hayır ve iyilik tavsiye ediniz. Çünkü kadın kısmı kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri tarafı üstüdür. Eğer sen eğri kemiği doğrultmağa çalışırsan onu kırarsın. Kendi hâlinde bırakırsan eğri olmakta devam eder. Binâenaleyh sizler, kadınlar hakkında iyilik tavsiye ediniz.» (Müslim ,K. er-Radâ', Bâb: 18) hadîsi olduğu şüphesizdir.

Bu hadîs Meşârık'ın Fi'l-i Emr bâbındadır. «İstevsû» nun mânâsı: «Kadınlar hakkında size hayırla tavsiye ediyorum. Vasiyetimi kabul ediniz.» demektir.

214. Tevbe sûresi ,âyet: 128.

215. Ancak bu destekleme hususu tamam değildir. Gerçi İmâm-ı Râzî'nin sözünün gelişinden, Ebû Müslim'in te'vilini tercih ettiği anlaşılıyorsa da sahîh hadîslerin delâlet ettiği ve büyük sahâbîlerin kabul ettiği açık mânâdan uzaklaşmak yersizdir.

216. Gerçi aslında coğunluğun görüşlerinden uzaklaşmayı gerektiren hiç bir sebep bulunmadığı kesin olarak bilinen bir şeydir.

olup, kesin aklî delillere aykırılığı bulunmadıkça onları te'vil etmiyorlar. Binâenaleyh bu açık mânâlara zannî deliller aykırı bulunsa da onların inançlarını hiç bozmuyor. Fakat aklıma geliyor ki; siz maddeciler bunu kabul etmiyerek itirazla karşılarsınız.

Gerçi burada sizin şöyle bir soru sormaya hakkınız olabilir: Müslümanlar mâdem ki İslâm dinine uyuyorlar, belli mânâlı olan dînî delilleri kabul etmek zorunda kalıyorlar. Fakat açık mânâlı olan deliller —uzak olarak da olsa— başka bir mânâya elverişli bulunuyor ve ilk anda anlaşılan mânâya delâletleri zannî oluyor değil mi? Bu durumda bizim getirmekte olduğumuz zannî delillere eşit oldukları halde tercih sebebi nedir ki, yine o açık mânâları kabul ediyorlar da bizim delillerimize hiç iltifat etmiyorlar?

Bu sorunuza cevap olarak deriz ki: Evet, aslında dînî delillerimizin bir kısmının delâleti açık olup, zannîlik dairesinde bulunuyorlar. Fakat ilmî konuşmalarda asıl olan, ilk anlaşılan mânâyı kasdetmektir. Kuvvetli bir sebep bulunmıyan ilk mânânın aksini kasdetmek ifâde ve fayda hususunda bozukluk ve asıldan uzaklaşmak sayılıyor. Bunda ise pek çok zararlar vardır. Binâenaleyh biz, kesin aklî delilin çatışmasından ibâret olan kuvvetli bir sebep bulunup da ilk mânâdan başka bir mânânın kasdedildiğine karine olmadıkça ve böylece bu ikinci mânâ, birinci mânânın hükmünü almadıkça asıldan uzaklaşmamak zorunda kalıyoruz.

Din de bize bu makul yolu emrediyor. Artık te'vile sebep olacak aklî bir delil görülmediğine göre sözden anlaşılan ilk mânâ ne ise onu kabul etmekle biz emre uygun hareket etmiş oluruz. Üzerimize de bir sorumluluk gelmez.

Sebep bulunup da ona dayanılarak açık mânâdan uzaklaşacak olsak yine böyledir. Çünkü bu husus da dinimizin hükmüdür.

Açık mânâyı bırakmaya sebep ancak aklî kesin delilin aykırı düşmesi oluyor.

Zira böyle aklî bir delili kabul etmemiş olursak yukarda anlattığımız şekilde peygamberlik dâvâsının doğruluğunu anlamaya yarıyan akla güvenmemiş oluruz. Bu durumda dinin de hükmü kalmaz.

Fakat zannî delili kabul etmemekle akla güvenmemiş olmak gerekmiyor ki, o mahzur baş göstersin İşte zannî delilin aykırı düşmesinin delillerin te'viline sebep olamaması bundan doğuyor.

Şu durumda bozuk olmak ihtimalinden uzak olmıyan zannî bir delile uyup da dînî delillerin açık mânâlarını bırakacak olsak itikadlarımız hata tehlikesine düşer. Bu konuda din de bizi mazur görmez. Çünkü açık mânânın aksine sürükleyebilecek ortada bir sebep bulunmuyor.

Bir de zannî delillere uyarak dînî delillerin açık mânâlarını bırakmak itikad hususunda bir fitne ve sınırlandırılamıyacak kadar büyük bir karışıklık gerekir. Zira zan ve düşüncelere son bulunmaz. Herkes

bir türlü zan ve tahminde bulunur. İtikad konusunda ise kesinlik aranır. Binâenaleyh müslüman fertler hakkında en doğru yol, dinimizde kesin olarak bulunan delillerin açık mânâlarını koruyup onlara iyice tutunmak ve sâbit olmayan zanlara uyup da açık mânâların aksine sapmamaktan ibâret oluyor vesselâm!

MADDECİLERİN GELİŞME HUSUSUNDAKİ EN MEŞHUR DELİLLERİN ÇÜRÜTÜLMESİ

Artık sırası gelmişken görüşleriniz olan gelişme ve çoğalma hakkında kitaplarınızda kaydetmiş olduğunuz delil ve açıklamaların hepsinin zannî şeyler kabilinden olduğunu anlatmaya giriyorum ki, bunların dînî delillerden birini te'vil etmeye bizi zorlıyacak kuvvette olmadıkları açıkça anlaşılsın.

Şu dâvânızı isbât maksadiyle söylediğiniz sözlerin her birini reddetmeye kalkışmak azminde değilim. Çünkü bu yolda bir münâzara açacak olursak üzerinde durduğumuz konunun dışına çıkmış oluruz. Bunun için müstakil bir kitap yazılmalıdır ki, Allah'ın yardımı ile belki bunu da başarırım. Şimdilik size şurasını anlatmak istiyorum ki, sizin en güvenilir olan delilleriniz ve dayanaklarınız zan ve tahmin sınırını geçemiyor.

Çünkü bizim maksadımız bu kadarla gerçekleşiyor. Sözünüzün her noktasında saçmalıklar bulunduğu iddiâsına kalkmağa lüzum yok.

Hayvan nevilerinin ve hattâ insanların da bir tek asıldan gelişip yükselme ile meydana geldiğine delil olarak başlıca iki şeye dayanıyorsunuz, değil mi?

Önce hayvanların bazısında (hepsinde veya yarıdan çoğunda değil) eser uzuvları, yani bazı nevilerde bulunan uzuv belirtileri, meselâ: Henüz meydana gelmeye başladıkları görülmüş bir takım eksik ayaklar gözünüze çarpınca hüküm verdiniz ki, yaratma metodu gereğince her nevi, ayrı ve müstakil olarak yaratılmış olsaydı bu eserlerin faydasız olması gerekirdi. Zira yaratma metodu gerektiriyor ki, her nevide yalnız lüzumlu ve faydalı olan uzuvlar bulunmalı. Ne daha az olmalı, ne de fazla. Bu eser uzuvlarının ise bu durumda bir faydası olmadığı için anlaşılıyor ki, bunlar eski bir nevin gerekli uzuvlarının eserleridir. O nevin bu uzuvlara ihtiyacının ortadan kalkmasını gerektirecek değişikliklerle karşılaşması sebebiyle kaybolmaya başlamışlar da bu kadarcık eserler kalabilmiş. Yahut bu görülen nevi, aslında o uzuvlardan mahrum imiş de sonradan eserleri görülen uzuvlara muhtaç başka bir nev'e dönme kabiliyetini gerektiren değişiklikler kendisine uğradığı için o diğer nevin gerekli uzuvları görülmeye başlamıştır.

Kısacası, bu eserler ya eski olup da yok olmaya yüz tutmuş uzuv-

ların eserleridir, yahut zamanla gelişerek gerekli uzuvların başlangıçlarıdır. Bu ihtimallerin ikisine göre de nevilerin değişmelerinin doğruluğu ve bir nevin diğer nev'e geçip değiştiği sabit oluyor.

İşte bu durum gelişip yükselmeye delâlet eder. Yoksa bu eserler ne olacak?

Sonra jeolojik keşiflerde buldunuz ki, yerin tabakalarında en eski olan gerek hayvanların ve gerek bitkilerin en basitleridir. Sonra derece derece yüksek olanları görülüyor. Yükselmenin en üstüne ulaşan neviler ise zamanla sonradan oldukları gibi yerin yalnız üst tabakalarında bulunuyorlar. Binâenaleyh dediniz ki: Eğer yaratma metodu doğru olsaydı jeolojinin yeni ve eski zamanlarında her nevi hayvan —gerek basit ve gerek gelişik— bulunmalı ve yerin her tabakasında görülmeliydi. Ama böyle değildir.

GELİŞME KANUNU HAKKINDA MADDECİLERİN DAYANDIĞI DÖRT MADDE

Şu halde neviler birbirinden yükselerek gelişmemiş, yani varlıkların aslı basit ve eksik neviler olup da yükselme ve değişme sayesinde şimdiki bulundukları dereceyi bulmamış olsaydı durum, yapılan keşiflere uygun olarak meydana çıkmazdı.

Bu halde dâima üstün olanın basit olanı ortadan kaldırabilmesi bakâ mücâdelesi kanunu ile olur. Bundan başka bir kaç kanunun daha bulunduğunu iddiâ ederek bu yükselme ile nevilerin değişip birbirine geçmesini ve basit olanın üstün olan sebebiyle yok olmasını dört kanunun toplamına bıraktınız:

1. Verâset kanunudur ki, sonra gelenin, öncekinin sıfatlarına vâris olmasından ibârettir.

2. Farklılık kanunudur ki, sonra gelenlerin her birinin, aslındaki vasıflara vâris olmasiyle beraber diğer vasıflarca ondan farklı olmasının zorunlu bulunmasıdır.

3. Bakâ mücâdelesi kanunu olup, bu aknun gereğince neviler, yaşama sebeplerine birbirinden önce kavuşmak hususunda mücâdele ederler. Bunlara soğuk ve sıcak gibi dış sebepler musallat olur da kuvvetli olanın yenmesiyle veya dış sebeplere dayanmamakla zayıf olan ölür ve dayanıklı olan kuvvetliler kalır.

4. Tabiatın seçmesi. Yani kuvvetli ve uygun bulunanların kalması ve zayıf ve uygunsuz olanların yok olması sebebiyle tabiatın ortadaki nevileri seçmesidir.

İşte bu kanunların varlığına dayanarak gelişip yükselmeyi anlatmak için dersiniz ki: Canlı cisimlerden ilk mevcut olan cisim protoplazmadır ki, âlemin asıl maddesinin atomlarının titreşmesi sebebiyle bazı unsur-

ların birleşmesinden meydana gelmiş ve çoğalmaya başlamıştır. Artık bunun meydana getirdiği neviler kendi sıfatlarını verâset yoluyla alıp, diğer sıfatlarca da ondan farklı oluyor. Bu verâset kanunu da asıllarla onların meydana getirdikleri neviler arasında hükmünü yürütüp, böylece hayvanlarla bitkilerin en basitlerinin derecesine ulaşmak gerçekleşiyor. Durum bu şekilde devam ettikçe sonraki nevilerin, asılların sıfatlarına vâris olmasından ve diğer sıfatlarda onlardan farklı bulunmasından devir ve zamanların tekerrütü ve cerâset yoluyla geçen farklılıkların çoğalması sâyesinde neviler meydana gelmeye ve kimisi diğerlerinden çıkmaya başlamış, bakâ mücâdelesi kanunundan da kuvvetlinin kalıp zayıfın ölmesi ortaya çıkmıştır ki, tabiatın seçmesi bunun sonuçlarındandır.

Şu halde asılları bir iken bu kanunlar sayesinde sonsuz neviler gördüğümüz mükemmellik derecelerini bulmuşlardır.

İnsanı da maymuna benzer ve şekil ve bazı hareketleri bakımından ona yakın görmeniz sebebiyle diyorsunuz ki: Bunların ikisi de mümkündür ki, bir asıldan türeyip de yukardaki kanunlar gereğince insan gelişerek şimdiki derecesine ulaşmış bulunsun.

Mezhebçe karşınızda bulunanlardan bazılarını görüyorum ki, yeterli sonuçlar doğurmayan ve fakat usanç getiren açıklamalarla sizin dayandığınız delillerinizi çürütmeye çalışıyorlar. Siz de tilki gibi her tarafa saparak hileler hazırlayıp deliller toplayarak münâzara ateşini tutuşturup alevlendirmeye başlarsınız. Binâenaleyh aranızda münâzara uzayıp gidiyor ve boş yere kâğıtlar karalanarak bir takım kitap ve broşürler yazılıyor. Ben şimdi şu hasımlarınızın tuttuğu yolu tutmıyacağım. Hattâ önceden söylediğim gibi kabul etmekte olduğunuz gelişme ve yükselmeye dair sizce güvenilir sayılan delillerin zannî şeyler olup her yönden eksik olduğunu ve dînî delillerin açık mânâlarına aykırı olmaya elverişsiz bulunduğunu açıklayacağım ki, onların bizi delilleri te'vil etmeye sürüklemiyeceğini kabul etmek zorunda kalasınız.

Çünkü kesin delillerden başka bizi delillerin te'viline sürükleyecek bir şey olamıyacağını size etraflıca anlattık. Hem şurasını da bilir ve kabul edersiniz değil mi, ki, herhangi bir delile —uzak bir ihtimal de rastlasa— o delile dayanmak makbul olmaz? Bu hüküm bütün akıllı kimselerce kabul edilip sâbit olduğuna göre sanmayız ki, sizce inkârı hoş karşılansın.

İşte genişçe girişin sonuna geldik. Şimdi maksada geçiyoruz:

ONLARIN ESER UZUVLARI İLE İSTİDLÂLLERİNİN BÂTIL OLMASI

İyi bilin ki, kaydedilen eser uzuvlarının, nevilerin değişmesine delâletini esas tutarak onların yaratma metoduna uygun düşmemesiyle tut-

tuğunuz yola delil iddiâsında bulunmanız, üstünden geçme bir düşünme ile pek parlak görülürse de aslında zandan başka bir sonuç veremiyor. İhtimal kabul etmesi sebebiyle kesinlik derecesinden uzak düşüyor. Çünkü bu istidlâle karşı denilebilir ki: Eser uzuvlarının da bir faydası ve sizin keşfedemediğiniz bir hikmeti olabilir. Nasıl ki bitkilerin ve hayvanların cisimlerinde pek çok şeylerin faydaları hâlâ keşfedilememiştir. Meselâ: Fizyoloji kitaplarına başvuracak olsak görürüz ki, hayvan bedenindeki renkli madde bir çok kısımlara göre neye yaramaktadır bilinmiyor ve yalnız göz yuvarlağında bulunan siyahlığın hikmeti ortadadır ki, ışığın fazla çizgilerini emmeğe bu ışık daha elverişlidir.

Bunun benzerleri daha pek çok olup, bunlardan anlaşılıyor ki, siz henüz âlemin her birinde olan faydaları kavramış değilsiniz. Bu durumda ne yüzle iddiâ edebilirsiniz ki, eser uzuvlarının hiç bir faydası yoktur? Faraza bunların faydası olmadığı kabul edilse bile sonlarını teşkil ettikleri nevin değişmesine delâlet ederler değil mi? Bu durumda deriz ki: Mâdem ki bu eser uzuvları yalnız bazı hayvan nevilerinde bulunuyor, her nevide değil ve hattâ nevilerin yarıdan çoğunda dahi bulundukları görülmemektedir; varsın onların bulundukları bazı nevilerde Allah'ın koyduğu sebeplere göre nevi değişmeleri meydana gelsin. Onların bulundukları geri kalan neviler ise yine müstakil olarak yaratılıp, değişmelerle var olmuş olmazlar.

Bu takdirde de bütün neviler hakkında umûmî olarak kabul etmekte olduğunuz gelişme görüşü sâbit olamıyor. Meselâ: Bu uzuvları kendilerinde gördüğünüz bir nevi yılanlarda böyle bir değişme olabilir. Bunlar önce büyük kertenkeleler gibi ayaklı olup da insan veya başka bir hayvan bunların zararlı ve tehlikeli olduklarını fark ederek her nerede rastlarlarsa öldürmeyi elden bırakmadıkları için içlerine düşen korkularından dolayı yerin deliklerinde gizlenmeleri ve toprakta sürünmeleri ile ayakları kullanmadan kalıversin. Zamanın da ilerlemesiyle Allah, bu normal sebebe dayanarak yaratılışlarını değiştirmiş olsun. Artık bu değişiklik sonrakilere geçerek ayakların yok olması onlarda da bulunup sonunda şimdiki durumları gibi yalnız ayak eserleri görülsün.

Hz. İbn-i Abbâs ile İbn-i Vehb ve diğer müfessirlerden rivâyet edilen sözün sahîh olabileceği de bundan anlaşılıyor ki, şöyle demişlerdir: Yılan dört ayaklı ve güzel biçimli olarak cennette yaratılmış ve Hz. Âdem'e vesvese vermek düşüncesiyle cennete giren İblîs'e aracılık etmiş olduğundan yeryüzüne indirilmiş ve şekli değiştirilerek derecesi düşürülmüştür. Kenzü'l-Esrâr kitabında bu şekilde kayıtlıdır.

Eser uzuvlarının görüldüğü diğer neviler hakkında da buna benzer bir söz bulunabilir. Ama diğer nevilerde böyle bir değişiklik olmadığından onlar yaratıldıkları gibi kalmışlardır ki, pek çok neviler böyledir.

Şu durumda bütün nevilere değişiklikle hükmetmeniz ve bundan ge-

lişip türeme yolunu çıkarmanız kesin ilim ifâde etmiyen eksik kıyastan doğan bir zanna dayanıyor.

Düşünün ki, göllerden ve denizlerden uzak bir takım çöllerde oturan milletler, sularda yaşıyan hayvanlardan haberleri olmayıp yalnız kara hayvanlarını görmüş olduklarından, onları inceleyip kıyaslayarak hükmedebilirler ki, hayvan nevilerinin hiç biri suda yaşıyamaz. Fakat bunların kıyasları eksik ve bu hükümleri yalnış olduğu için deniz sahillerine veya ırmak kenarlarına gelecek olsalar bu eksiklik ve yanlışlığı hemen anlarlar.

JEOLOJİK KEŞİFLERLE İSTİDLÂLLERİNİN BÂTIL OLMASI

Gelelim ikinci istidlâlinize:

Jeolojik keşiflerde görmüşsünüz ki, yerin tabakalarında en eski bulunan şeyler bitkilerin ve hayvanların en basitlerinden ibâret bulunan şeyler bitkilerin ve hayvanların en basitlerinden ibâret olup sonradan onlara göre gelişik olanlar gelip geçmiş ve en sonunda hepsine göre gelişmiş bulunan neviler ortaya çıkmış,yani bunlar gerek varlık zamanı ve gerek yer tabakaları bakımından sonradan gerçekleşmiş. İşte bundan tutturarak yukarda özetlendiği gibi gelişme ve yükselme dâvânıza delil getiriyor ve böylece yaratma görüşünü çürütmeye çalışıyorsunuz. Şimdi söz sırası bize geldiği için deriz ki: O keşiflerin bu dâvânıza delâleti kabul edilse bile zannî olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu şekilde bitkilerin ve hayvanların en basitleri ile en üstünü arasında tertip bulunmakla gelişme sabit olmaz. Mümkündür ki ,bu öncelik ve sonralık durumu müstakil olarak yaratılmış olan neviler itibariyle oluversin. Evet, işin hakikati bizim diyebileceğimiz gibi olamaz mı? Buna ne engel vardır? Yerin tabakalarında en önce bulunan, bitkilerin ve hayvanların en basiti olsun. Sonradan Allah, her biri müstakil olup, önceki basitlerden alınmış olmıyarak bitkilerin ve hayvanların daha üstününü yaratıp var etsin. Daha sonra da bir takım tabiî sebepler ile basit olanları ortadan kaldırsın. Zaman devirlerinin en basit olanlara uygun olmayıp sonradan var edilen daha üstün nevilere uygun düşmesi, daha üstün olanların da daha basit olanları yenmesi ve daha bunlar gibi bir takım şeyler basit olanların yok olmasını gerektiren tabiî sebeplerden sayılabilir.

Üçüncü devirde de ikinciye nisbetle daha üstün nevileri yine önceki fertlerden meydana getirmeyip müstakil olarak var etsin ve önceki tabiî sebepler gibi bir takım sebeplerle önceden mevcut bulunan basitçe nevileri yok etsin de durum bu şekilde devam ederek sıra, bugün hâlâ mevcut olan bitki ve hayvan nevilerine gelince bunları da daha öncekilerden çıkarıp türetmiyerek yeniden yaratıp eski nevilerin o sebeplerle vü-

cutlarını ortadan kaldırsın da onların yalnız yer tabakalarının bazısında eserleri ve döküntüleri kalıversin.

Şu halde ortada böyle diğer bir ihtimal dururken jeolojik keşiflerin gösterdiği eserlerle bu görülen âlemin hep neviden nev'a değişerek vücude gelmiş olmasına istidlâliniz kesin ilim gerektirebilir mi? O keşifler ise hatırlattığımız ihtimale göre açıkladığımız görüşümüze aykırı değildir. Bu ihtimali uzak görmeğe hiç de hakkınız yoktur. Çünkü jeoloji devirlerinde bitkilerden ve hayvanlardan müstakil ve birbirinden doğmamış olarak her zaman devrine uygun bir nevi derecesinin meydana gelmesinin benzerlerini her yıl görüyoruz.

Kış mevsimi geçip de ilkbahar ve sonra yaz mevsimi gelince bitki ve hayvanlardan bir çok neviler doğup teşekkül ediyor, değil mi? Meselâ: Önce yosun nevinden yeşillikler ve çayırlar, sonra ısı arttıkça diğer bitki nevileri yüksekten yükseğe derece derece yükselmeye başlar. Yine ilk doğan veya yumurtalardan baş gösteren baktorya (bakteri) [217] gibi ve yiyeceklerin bozulmasından doğan hayvanlar, pireler ve sinekler gibi basit bulunan hayvan nevileri olup, sonra hayvanın da diğer nevileri yavaş yavaş ortaya çıkar. En sonra sıra üstün bitki ve hayvanlara geliyor ve görülüyor ki, bu nevilerin hiç biri diğer nevilerden değişip ortaya çıkmakta değildir. Bu müddetin başlarında önceden doğan mevsim nevileri ısı arttıkça sıcaklık tesiriyle veya kendilerinden sonra daha üstün bulunarak mevcut olan nevilerin kuvvetiyle veya bu gibi bir takım tabiî tesirlerle çoğunlukla yok oluyorlar. Kış müddeti sonunda geçen müddet içinde doğanların en seçmeleri olan üstün nevilerden başkası pek nâdir görülür ki, devirlerin eserlerinin kalıntıları gibi bunlar da kalıntı sayılır.

İşte bu yıllık durum o keşiflerin size gösterdiği jeolojik halleri andırıyor ve temsil ediyor. Zira her iki şekilde de önce en basit bulunan neviler, sonra derece derece üstün ve mükemmel olanlar var olarak en sonunda bugünkü neviler ortaya çıkıp yerleşiyor ve önceleri yukardaki sebeplerle yok oluyor.

Bu anlattıklarımızla insaf sahiplerine aydınlandı ki, o keşiflerle de gelişme ve türeme hususuna istidlâliniz yersizdir.

Ama gelişme ve türemeyi ve yükselme şeklini kendisine bırakmakta olduğunuz o dört kanun, iddiânızı isbat etmek için getirilmiş deliller nevinden değildir.

Aksine bunlar bitkiler ve hayvanlar âleminde gelişip yükselmenin oluşunu açıklamak maksadiyle hazırlanmış sözler demektir. Binâenaleyh, ben, hasımlarınızın yolunu tutacak değilim ki, onlar bu kanunların tamamen çürütülmesine çalışıyorlar. Siz de isbatta direniyorsunuz. Ben, şimdilik o kanunları çürütmeye kalkışmayarak sadece sübutlarının ne

217. İtalyanca bir kelime olup, böcek nevinden bir şey olduğu sanılıyor.

olduğunu ve sâbit olsalar ne doğurabilmeleri gerekeceğini açıklayacağım.

Şimdi konumuza girerek deriz ki: Sonraki nevilerin öncekilerin sıfatlarına vâris olması dâima görülmekte olduğu için müslümanlar bunu kabul ederek derler ki: Bu durum normal sebeplerle de, sebepsiz olarak da Allah'ın yaratmasiyle olması mümkündür.

Yine bakâ mücâdelesi hususu da böyledir. Yani bunun da gerçekliğine bir engel yoktur ve bunun sonuçlarından olarak nevilerin kimisi devam edip bazısı yok olur. Her durumda te'sir kaynağı Allah'tır. Biz bu mücâdele kanunu halk arasında ve hattâ insan sınıfları arasında da devamlı olarak görüyoruz. Fakat bu kanunların her ikisi de iki görüşün her birine uygundur. Zira hayvan nevileri birbirinden üstün ve müstakil olarak yaratılmış olmaları ile beraber verâset ve mücâdele hususlarına bir engel gösterilemez. Bu durumda mücâdele kanunu gereğince kuvvetlinin devam etmesi ve zayıfın yok olması gerçekleşir. Bununla beraber gerek kuvvetli ve gerek zayıf, başka bir neviden çıkmış olmayıp müstakil olarak yaratılmış bulunur.

Farklılık kanunu hakkında, ki her sonraki nevin, aslının sıfatlarını kazanmakla beraber diğer sıfatlarda ondan farklı olmasından ibârettir; hasımlarınız: «Sonraki nevilerde meydana gelen farklılıklar geçici şeyler olup cevherden değildir ki, o nevin değişmesini ve başka bir nev'a geçmesini gerektirebilsinler.» diye size itiraz ediyorlar. Siz de bunlara karşılık vererek diyorsunuz ki: «Milyonlarca yılların geçmesiyle o farklılıklar tekerrüt ve birbirini takip ettiği için onlar cevherlik hükmünü alırlar da bunun için değişmeyi gerektirirler.» Fakat bu sözünüz hasımlara kanâat vermeyerek konuşmanın uzamasına ve faydasız, sonuçsuz bir çok dâvâ ve delillerin ortaya atılmasına sebep olmuştur.

YARATIKLARDAKİ FARKLILIĞIN HİKMETİ

Biz, bu farklılık kanununu bitki ve hayvanlarda görmekle kabul ederiz. Ama birbirinden üstün olabilmesi için yaratıkların her nevinde Allah tarafından konulmuş normal bir kanun diye düşünürüz. Zira her nevin fertleri bir tek şekil ve biçimde yaratılmış olsaydı, aralarında benzerlik bulunarak sonu gelmiyecek derecede âlemin düzeninin karıştığı görülürdü. Meselâ: Bir adam eşini ve çocuklarını bilemez ve onlar da onu tanıyamazdı. Yine insan atını ve devesini farkedemezdi. Bu hususların gerektireceği bozuk işlemler ve kaybolan haklar şüphe götürmez.[218]

---

218. Nitekim وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ «Lisanlarınızın ve renklerinizin birbirinden ayrı olması» (Rûm sûresi, âyet: 22) âyetinde bu farklılığın ibretle dolu olup, insanları birbirinden ayırdetmeye yaraması gibi faydalarına işâret edilmiştir.

Bu kanunun bitki ve hayvanlara ve sonraki nevilerle asıllar arasına has olmayıp, âlemin tamamına şümûlü bulunduğu için hiç bir şeyi diğer bir şeye —gerek ondan doğma olsun. gerek olmasın— tamamen benzer bulamayız.

Hattâ insanların yaptıkları şeyler bile böyledir. Meselâ: Bir matbaada basılan iki kitap dahi, kâğıtları bir neviden olduğu ve mükemmellik ve benzerlik hususlarına dikkat ve gayret harcandığı halde birbiriyle karşılaştırılırsa, az çok farklı bulunur. Bardaklar ve diğer şeylerde de dikkatle bakılırsa bir derece farklılık görülür. Tamamen benzerliğe götürecek sebeplere dikkat edilmekle beraber farklılığın ortadan kalkması, bunun Allah tarafından varlıklarda bulunması gerekli bir kanun olduğuna delâlet eder. Bu ise dediğimiz gibi yaratıkları birbirinden ayırdetmek için Allah'ın bir lûtfudur.

Sizin iddiâ ettiğiniz gibi yaratıklarda farklılık bulunması nasıl bir tabiat kanunu olabilir? Halbuki sonraki nevin hakkı aslının tıpkısı ve onun bütün sıfatlarının vârisi olması ve gerektirici bir sebep bulunmadıkça ondan bir şekilde farklı olmamasıdır. Böyle iken benzerliğin hususî sebepleri bir araya gelip birleşmekle beraber iki şeyin birbirine benzemediği görülüyor ve bu durum sonraki nevi ile aslı arasında olduğu gibi bütün yaratılış sebeplerinde aynı bulunan iki nevi arasında da bulunuyor.

Çünkü bir tek rahimden doğan iki ikiz kardeş arasında —terbiyeleri için yaratılış sebeplerinin birleştirilmesi araştırılarak ne kadar dikkat edilse yine— umûmî olarak farklılık bulunması zorunlu bir şey gibidir. Bu farklılıklara bazılarınız tarafından ileri sürülen zannî sebepler ise soğuk haksızlıklardan ibâret olup, insaf dairesinin dışındadır.

Binâenaleyh sizin zamanla bir nevin değişip başka bir nev'a dönmesi hususunda dayanmakta olduğunuz sonraki nevilerin asılları ile farklılığı kanunu, aslında bir nevi başka bir nev'a çevirmiyecek bir sınır ve miktarla sınırlı olabilir ki, farklılığın o kadarı fertler arasında farklılık bulunmasına yarar. Demek istiyoruz ki: Allah, bir nevin ilk ferdinin yavrularını kendisinden türlü sıfatlarda farklı ve bunların yavrularını da kendilerinden bu şekilde umûmî olarak farklı yaratır. Bu şekilde de soy silsilesinde belirttiği ayırıcı bir dereceye varıncaya kadar milyonlarca fert ve şekiller arasında farklılıkları devam ettirir ve fakat nevin nev'a dönüşünü gerektirmiyecek derecede bırakır. Sonradan da yeni nesillere eski asılların şekillerini vermeye başlar. O şekilleri yeni nesillere yetecek kadar bu ikinci devirde devam ettirir. Âlemin sona ermesine kadar geçen devirlerde gelen nesillerin hepsine arkası arkasına bu işlemi tekrarladığı için her devrin nesillerindeki faklılıklar başka bir devrinkilerde aynen gerçekleşiyorsa da hiç bir devrin nesilleri arasında tam bir benzerlik bulunmaz.

İşin hakikatinin bizden birkaç yüzyıl sonra gelenlere aydınlanacağı şüphesizdir. Çünkü bu yüzyılların fotoğrafları ellerine geçince zamanlarındaki insan şekil ve biçimleri ile onları karşılaştırdıklarında geçen ataların şekillerinin son nesillerde aynen tekerrür ettiğini göreceklerdir.[219]

Sonraki nesillerle onların asılları arasında en az bir değişme ile meydana gelen şekil çokluğunu düşündüğümüzde anlattığımız şekilde nevi suretlerinin pek çok artmasiyle beraber kaydedilen sınırlılığından dolayı hiç bir nevi hakikatinden çıkarıp başka bir nev'a çeviremiyeceğini kavrayıp kabul etmekte tereddüt etmeyiz.

Bakınız, insan nevinin yeryüzündeki milyonlarca fertleri arasındaki farklılık ne kadar geniştir! İçlerinde zenciler ve rumlar da vardır. Bununla beraber bu ortadaki faklılık hiçbir sınıfı insan nevinden çıkarıp da başka bir nev'a dahil ediyor mu?

Sonraki nesillerin eski ataların şekillerine dönebileceğini garip karşılıyamazsınız. Çünkü bu kanunun benzerini siz de kabul ediyorsunuz. Atavizm (atalara dönüş) kanununu itiraf etmiyor musunuz? Verâset devri ve dönüş devri adı verilen bu kanun gereğince diyorsunuz ki: Ataların sıfatları bazan uzun zaman nesillerinde gizli ve saklı kaldıktan sonra son çocuklarda ortaya çıkıyor. Meselâ: Bir zenci bir rum kadınını alır ve çocukları o kadın gibi beyaz renkte doğar da sonradan nesillerin bazısında zenci dedenin sıfat ve şekillerinin meydana çıktığı görülür. Yine bu kanunun hükmü âdet, ahlâk ve hastalıklar yönünden de kabul edilir.

Sözün kısası: Sonraki nesillerle asıllar arasındaki farklılıkların sınırlı olması sebebiyle tekerrür etmekte olması mümkün olup sıhhatli akılların kabul etmiyeceği bir şey değildir. Ataların şekillerinin sonraki nesillere dönmesine müslümanlıkta da işâret edilmiştir. Peygamber efendimiz insan nevine hitâben Kur'ân'da geçen فِيٓ أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَآءَ رَكَّبَكَ

«Seni, muhtelif suretlerden dilediği bir şekilde terkip eyledi.»[220] âyetini tefsir sırasında: «İnsan menisi rahimde yerleşince Allah, onunla Hz. Âdem arasındaki ataların fertlerini umûmî olarak huzura getirir ve onu hangisine benzer olarak dilerse yaratır.» buyurmuşlardır. Rûhu'l-Beyân tefsirinde böyle kaydedilmektedir.

Şu halde mâdem ki, farklılıklar kanununun her nevide onu başka

---

219. Gerçekten mâkûl olan da budur. Zira şekillerin farklılığının sonsuzluğu ve Hz. Âdem zamanından beri geçen milyonlarca insanın şekillerinden hiç birinin diğerine benzememesi imkânsız bir şey olduğu gibi bir devrin adamları ile diğer devrinkiler arasında farklılık yaratmaya ihtiyaç bulunmadığı da şüphesizdir.

220. İnfitâr sûresi, âyet: 8.

bir nev'a çıkarmıyacak derece ile kayıtla ve sınırla olması ve asılların farklılıkları sonrakilerde yukardaki sıra ile tekrarlanması doğru bir ihtimaldir. Bu durumda farklılığın öyle cevheri ilgilendiren bir şey olup da bir nevin diğer nev'a dönmesini gerektirecek dereceye ulaşması zannî şeyler dairesinde kalıp güvenmeye gelmez. Bu kanunu anlatırken milyonlarca yılların geçmesinde âlemin nevilerinin değişmesini buna bırakmak hususunda tutunmakta bulunduğunuz delilin mânâsı kalmaz.

Hasılı demek oluyor ki, iddiâ ettiğiniz gibi sınırsız bulunan bu farklılıklar kanunu ve onun sebebiyle nevilerin değişmesi akılca mümkün ve Allah'ın kudreti dahilinde ise de sırf zan ve ihtimale dayanan şeylerin tabiî olarak sonucunun da öyle olması gerekeceğinden âlemin nevileri arasında zaman geçmesiyle değişme olduğu zannî bir ihtimalden ibâret kalıyor. Binâenaleyh müslümanlar, bu kanuna dayanıp da gelişmeyi doğurduğunu kabul etmezler. Yaratma usulüne, yani âlemin nevilerinin her birinin müstakil olarak yaratılmış olduğuna delâlet eden delillerin açık mânâlarını te'vil etmeye bundan dolayı da mecbur olmazlar.

Onlar, bu vâcip olan inancın aksine delâlet edecek ilmî ve kesin bir delille karşılaşmadıkça o inancı korumaya borçludurlar. Meğer ki var olduğunu farzettiğimiz karşı delil ortaya konulsa (ama hani ya!) bu şekilde aklî delille naklî delilin arasını birleştirmek gerektiğine dair geçen kâideye göre açık mânâları te'vil etmeye yanaşırlar.

O DÖRT MADDENİN YARATMA YOLUYLA DA BİRLEŞEBİLECEĞİ

Tabiatın seçme kanunu ise yukardaki üç kanunun sonucu durumunda bulunuyor. Onun için bu da zannî olmalıdır. Çünkü zannî bir şeyden doğan şeyin sübûtu kesin olamaz. Sâbit olduğu kabul edilse de âlemin nevilerinin varlığı müstakil olarak yaratılmaları yoluyladır. Bunun aksi ve imkânsızlığı nasıl iddiâ edilebilir. Halbuki seçme ile gelişme yolu arasında birbirini gerektirme söz konusu değildir. Allah, âlemin nevilerinin önce basitlerini yaratıp da sonradan onlardan daha yüksek olanları müstakil olarak meydana gelince aralarında bakâ mücâdelesi doğarak basitçe olanlar yok olur. Sonra geri kalan üstünleri müstakil olarak var edilince onlar da evvelkilerle mücâdele edip yok olmalarına sebep olur. Durum bu şekilde devam ederek sıra şu görülen nevilere gelir ve onların da hiç biri diğer neviden dönmüş ve alınmış olmıyarak var edilmiş kabul edilir. İşte mâdem ki daha güzel ve daha uygun olan nev'i seçmek, nevilerin müstakil olmasiyle de birleşebiliyor, bu durumda gelişme yolunun husûsî gereği olmuyor ki, seçmenin vukuu ile gelişmenin gerçekleşmesine istidlâl edilebilsin.

Bu dört kanunun hepsini birden, yaratma ve nevilerin müstakil ol-

ması yoluna uygulayalım: Allah önce basit nevileri yaratıp sonra onlardan çıkarmıyarak ve müstakil olarak biraz daha üstün olanları yaratmış ve önceki sınıfı bir takım tabiî sebeplerle yok etmiştir. Şu görülen âlem meydana gelinceye kadar bu işlemi tekrarlamış ve önceki nevilerin hepsinden daha güzel ve daha uygun olmaları sebebiyle şu nevlieri koruyup devam ettirmiştir, diye durum tasvir edilip anlatılınca bakâ mücâdelesi ve en güzel olanı seçme kanunları akıldan uzak, tutulmamış olur. Bununla beraber Allah'ın kanunu, sonraki nesillerin asılların sıfatlarına vâris olmaları ve diğer sıfatlarda asıllarından farklı bulunmaları ile de yürümektedir. Gerçi farklılık hususu kaydedildiği gibi sınırlı olduğu için bir nevi başka bir nev'a çevirecek dereceye kadar varmıyor. Hattâ bunun vâsıtasiyle ancak birbirinden ayırdedilebilme hikmeti gerçekleşiyor. Bu durumda görülen verâset ve farklılık kanunları da göz önünde tutulmuş oluyor. Neviler ise hep müstakil olarak yaratılmışlardır, türeme yoluyla değil. Jeolojik keşifleriniz bu açıklamalarımızın neresine aykırı düşüyor, söyleyin bakalım? Yahut aslında imkânsız olduğuna delâlet eden bir deliliniz varsa getirin de görelim. (Aslâ ve aslâ!) Hattâ gelişme yolunun sahih bir açıklamaya elverişli bulunan yaratma usulüne akılca umûmî olarak tercih edildiğini isbat edecek bir delil bile bulunmadığı için bu ihtimallerin ikisi de akılca eşit oluyor ve Allah'ın kudretinin dahilinde bulunuyor.

Artık anlaşıldı ki, görüşünüz olan gelişme yolu akılca zan durumunda bile olamayıp, sırf bir ihtimal olarak kalıyor. Biz dînî delillerin açık mânâları ile kesin olarak bilip kabul ettiğimiz yaratma usûlünü akılca dahi tercih edebiliriz. Sizin ise gelişme yolunu kesin olarak kabul etmeye hakkınız olmadığı gibi onu tercih etmenize de hiç bir sebep yoktur. Çünkü sübût derecesini etraflıca size anlattık.

İNSANLA MAYMUNUN BİR ASILDAN MEYDANA GELMESİNİN ÇEŞİTLİ YÖNLERDEN SAÇMALIĞI

Buraya kadar olan incelemelerimizle gelişme ve türemenin sâbit olmadığı apaçıklık derecesine ulaştığı için insanla maymunun bir asıldan türediği hakkındaki sözün de saçmalığı anlaşıldı. Ama bu iki nevi arasındaki benzerliği o türemeye sened kabul etmeniz pek zayıf bir şüphedir. Bu benzerliğin pek basit bir şekil benzerliği olması sebebiyle iddiâ etmekte olduğunuz nevi birliğini gerektirmiyeceği apaçık ortadadır. Nihâyet bu yolda bir zan verdiğini iddiâ edebilirsiniz. Fakat biz, inanç konusunla zanna bakmayız ve zanna dayanan şeyleri dînî delillerin açık mânâlarına karşı tutmayız. Bilhassa bu benzerliğe kuvvetli bir karşı delil bulunduğu için zan verebilmesine de meydan kalmıyor. Bu karşı delil şu açıklamadan anlaşılır. Şöyle ki: Biz insanı, ilk doğumunda beden

ve akılca pek zayıf görüyoruz ki,gezmeğe değil, oturmağa bile gücü yetmez ve hattâ düzgün bir beden hareketinde de bulunamaz. Yine aptallığın da son derecesinde bulunarak kendisini çevreliyen şeyi, yeri, göğü, suyu ve ateşi bilemiyor. Binâenaleyh zararlı şeylerden sakınıp faydalı şeyi seçemez. Hattâ anasının memesini bile önceden alamadığı için onunla bile bir kaç gün uğraşılmak ister. Fakat sonradan acaba nasıl oluyor? Bu kadar zayıf ve aptal bulunan insan yavrusu bir kere kuvvet ve idrakçe gelişmeye başlayınca o kadar yüksek bir dereceye ulaşıyor ki, doğumları zamanında insandan beş on kat fazla beden ve idrâk bakımından kuvvetli olan hayvanlarla karşılaştırılınca kendisinden o dereceye ulaşmak hiç beklenmez.

İnsanın bu gelişme durumu Allah'ın acâyip fiillerinden olup, hayvanın en zayıf ve aptalını başkalarının erişemiyeceği dereceye yükseltmek hususunda Allah'ın kudretinin yüceliğine parlak bir delildir. Âcizlik ve zayıflığın son derecesinde bulunan insan, sonradan elde ettiği kuvvet sayesinde dağları delip, taşları, çelikleri yerlerinden çıkarıyor. Büyük binâlar ve inşâatlar meydana getiriyor. Son derece bir aptallığa düşmüş olan insan, kendisine lütfedilen kabiliyetle büyük bir âlim ve filozof oluyor. İnsan kuvvet ve idrakle âleme hükmeder de deniz hayvanları ve dağlardaki vahşî hayvanlarla havada uçan, yükseklerden geçen kuşlar elinden kurtulamaz. Güneşlerin ve ayların düzeni, bilgisinin dışında kalmaz. Bazı fertleri yaratıcısını tanıyarak O'na bağlanır, bazıları da bencilliği sebebiyle çetin bir inkâra düşer.

Maymun ise hayvanların çoğunluğu gibi bir miktar kuvvete sahip olarak doğuyor ki, o kuvvetle hayvan olan anasının terbiyesine elverişli ve o anda yetecek bir harekete kabiliyetli oluyor. Bir nevi idrake de sahip bulunuyor ki, insan çocuğunun ilk zamanlarında onun zerresine bile sahip olduğu yoktur.[221] Kendisine hazırlanan besini hemen buluyor. Meselâ: İnsanın, anası tarafından çekilen güçlüklere hacet kalmıyarak anasının memesini hemen ağzına alır ve her faydalı şeyi ele geçirip, zararlı olanlardan sakınmaya çalışır. İnsan yavrusunun henüz kendi kendine oturamıyacağı az bir süre içinde maymun yavrusu rızıklarını elde etmek için koşmağa başlar. Henüz küçük bir enik iken nevinin büyüklerinin derecesine kendisini ulaştıracak yaşamak sebeplerini o, tamamen kavrar.[222]

---

221. Hârikulâde maddeler bundan müstesnâdır.

222. Fakat sonra ne olabilir? Hiç! Yine maymun... Yetiştirilmesine ne kadar dikkat edilse insanlık faziletlerinden bir şey kazanabilir mi? Ne gezer! Ama köpeklerde olduğu gibi öğretilerek bazı maskaralıklar ve eğlence nevinden bir takım hareketler maymunlarda da görülebilir. İnsanlık faziletleri, yazı yazmak, okumak, umûmî olayları kavrıyabilmek ve kelimelerin mânâlarını düşünüp konuşabilmek gibi şeylerdir.

İnsanla maymun arasında gerek öncesine ve gerek sonuna göre büyük fark görülüp dururken ikisinin de bir asıldan türemiş olabileceğini kabul etmek akıllı insanlara yakışır mı? İnsanın gelişme bakımından maymunu geride bıraktığı kabul edilse kaydettiğimiz önceki durumlarının öyle olmaması gerekirdi. Kendisinin yükselebileceği derecinin bin derece aşağısında olan maymundan aslında daha aşağı bulunması gösteriyor ki, her biri başka başka nevilerdir. Çünkü ikisi bir nevi ve asıldan türemiş kabul edilince sebep nedir ki, türemede ortağı bulunan maymun, beden gücü ve idrak yönünden pek farklıca doğduğu halde insan oğlu insan, kuvvet ve idrakte bu kadar düşük olarak doğuyor?

Diyemezsiniz ki, insan güzel şekil bakımından gelişme ve bazı gerektirici sebepler yüzünden de kuvvet ve idrakte gerileme halinde doğuyor. Zira büyümeğe başlaması ile insanda kuvvet ve idraki, mükemmellik derecesine ulaştıran ve maymunla hiç de kıyas kabul etmiyecek derecede geliştiren gerektirici sebepleri de göstermeniz gerekir.[223]

Hasılı, insanla maymunun yahut da şebekin bir asıldan türemiş olduğu akla uygun değildir. Bu hatırlattığımız büyük fark bu türeme görüşünü çürütmese bile tamamen zayıflatır. Ey maddeciler, (âlemin bütün nevilerinin müstakil olarak yaratılmış olduğu akıl ve nakil yönlerinden isbatlandıktan sonra) eğer insafla düşünecek olsanız insanla maymun arasındaki şekil benzerliğinin bu açıkladığım umûmî farklara karşı çıkarak bir neviden olmalarını gerektirmiyeceğini pek kolay anlıyabilirsiniz.

Artık Allah hepimizi doğru yola hidâyet buyursun!

Şimdilik size söyliyeceğim söz bundan ibâret kalacaktır.

Gelişme yolunun isbatı sırasında ileri sürmekte olduğunuz delil ve senetlerinizin hepsi kabul edildikten sonra zannî olup İslâm dininin delillerine aykırı olamıyacaklarını açıklamak için bu sözlerim yeter.

Hasımlarınız, sizinle bir takım münâzaralara girişiyorlar ki, bizim onlara ihtiyacımız yoktur. Onlar, nevilerin değişmesini inkâr ediyorlar. Siz de bir takım şüpheli hükümlere dayanan deliller getirmeye başlıyorsunuz.

Onlar, her nevi ile onun kaynağı olacak başka nevi arasında halkalar bulunduğunu da inkâr etmeye kalkıştılar. Siz buna karşılık olarak halkaların bazı nevilerde varlığı muhakkak olup geri kalanlarında varlığı da jeolojik keşiflerle bundan sonra ortaya çıkacaktır, dediniz. Bu haberlerin hepsi de doğru ve yalan olabilir. Keşifler sırasında jeoloji bilginlerinin yanında bizden kim bulunmuş da o halkaları görmüştür,

---

223. Halbuki bir nevin fertleri arasında baştan bu kadar fark olamaz dememize karşı insanın eski düşük durumuna ait gerektirici sebeplerin bile henüz kestirilebildiği yoktur. Bazı sebepler denip geçiliyor.

bilemem? İşin hakikatini Allah bilir. Bu gibi şeyler sâbit olsa da nevilerin müstakil olarak yaratılmış olmasına aykırı olmaları kabul edilmez. Nitekim yukarda açıklandı.

Delillerinizin doğru hükümlere .dayandığı kabul edilse bile yine zannî şeyler durumunda kalıyorlar, değil mi? Sözü kısaltalım. Hasımlarınızın daldığı konulara dalmağa bizim ihtiyacımız yoktur. Dînî delillerin açık mânâlarına dayanmak hususunda yukardaki açıklamalarımız bize yetecek derecededir.

Sizinle o konulara girecek olsak o dayanmakta olduğunuz delillerin ne kadar değeri olduğunu bir iyice anlatırım. Onların esası da hep zan ve temelleri faraziye ve tahminlerdir. Bunu Allah'ın yardımı ile ortaya çıkarırım.

Eğer Allah, elverişli vakit verirse bu konuda da bir kitap yazarak dertlere derman ederim. Muvaffakiyet ve hidâyet Allah'tan.

MADDECİLERİN, İNSAN YAŞAYIŞ VE AKLI HUSUSUNDAKİ SÖZLERİNİN MÜSLÜMANLIĞA UYDURABİLECEĞİ

Ey maddeciler! Sizin hayatla insan aklı hakkındaki sözlerinizin de müslümanlığa uydurulması imkânsız değildir.

İslâm âlimleri hayâtı: «Kişinin kendisinden ayrı bir varlık sıfatıdır ki, ilim ve kudretle vasıflandırılması mümkün olur.» diye tarif ediyorlar. Rûhu'l-Beyân'da ve Fahr-i Râzî tefsirinde bu şekilde kaydedilmiştir. Şu halde sizin hayat hakkındaki: «Aslında hayat ve idrakten mahrum bulunan maddenin hareket eden atomları ve birleşen unsurlarının alışverişinin açık tesirlerinden biridir.» sözünüz kendilerine arzedilse derler ki; «Bizce hayat ârızî bir sıfat olup, madde olmadığı için bu «açık tesir» deyiminizden maksat, ârızî sıfat demekse hayatın bundan ibâret kabul edilmesine hiç bir engel yoktur. Fakat mutlaka hayatın bir cisimde meydana gelmesi Allah'ın yaratmasiyle olup, delilsiz olarak iddiâ etmekte olduğunuz maddenin atomlarının hareketi sayesinde ve onların tesiriyle değildir. Gerçi mümkündür ki, sonuçları husûsî sebeplerden çıkarmak hususundaki yüce âdeti (kanunu) yürümekte olan Allah'ın sırf yoktan var edip yaratmasiyle bu hareketler de var olarak hayat denen açık tesirler onlara dayansın.[224]

224. Hayatın madde ve cisim kabilinden olduğunu kimse kabul etmemektedir. Fakat yazarın naklettiği tarif, herhalde hakîkî mânâya göre değildir. Çünkü hayatın hakikati kelâm ve felsefe kitaplarında açıklandığına göre ya her nevin eser ve aranan hususiyetlerine uygun husûsî tabiatinden ibârettir. Nitekim bazı büyük zatlar: «Gerçeğe en yakın olan budur.» demiştir. Yahut his ve irâdeli hareket kuvveti veya bunu gerektiren diğer bir kuvvetten ibârettir. İbn-i Sînâ, Kanun kitabında ikinci ihtimali kabul ederek hayatın his ve hareket kuvvetine aykırı ve onu

İNSAN AKLI HAKKINDA İSLÂM ÂLİMLERİNİN GÖRÜŞLERİ

Akıl hakkında ise âlimlerimiz arasında ihtilâf çıkarak bir fırka onun hakikatinin açıklanmamasını uygun gördüler. Dediler ki: «Akıl,

gerektiren bir kuvvet olduğunu isbâta çalışmıştır. Fakat Mevâkıf'ın yazarı merhum Kadı Adud bu isbâtı beğenmiyerek his, hareket ve hattâ beslenip gelişmeyi gerektiren kuvvetle hayatın aynı şeyden ibâret olmasını mümkün görüyor. Bu durumda felçli uzuvda madem ki hayat vardır. his ve hareketi gerektiren kuvvet mevcut oluyor. Fakat herhangi bir engel sebebiyle eseri değişiyor. (Ebü'l-Baka da Külliyât'ında «Hayat, aslında his ve hareket gerektiren mizaç kuvvetinden ibârettir.» diyor.) Binâenaleyh hayat, mizacın normalliğine bağlı bir kuvvet olup, diğer kuvvetler ondan çıkar. Yani canlı cisimde mevcut olan tabiî kuvvetler ve idrâk kuvvetleri bu sayede hükümlerini yürütür, diye tarif edilir.

Hayat mecaz olarak, gelişen kuvvete denir ki, ölü toprağı diriltme hakkındaki Kur'ân âyetleri bu mânâdadır. Ölüm de bu kuvvetin zıddından ibâret kabul edilir. Yine hayat, insan nevine has olan akıl, ilim ve iman gibi faziletler için de istiâre yoluyla kullanılıyor. Nitekim bu faziletlerin zıddı bulunan akılsızlık, câhillik ve küfür gibi şeylere de ölüm denmektedir.

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا

«Hiç, (evvelce) küfürle ölü olup (sonra) kendisini hidâyetle dirilttiğimiz ve ona, insanlar arasında yürüdüğü bir nur (iman) verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde (küfürde) kalmış olan ve ondan bir türlü çıkamıyan kimse gibi olur mu? (Olmaz.)» (En'âm sûresi, âyet: 122) gibi âyetler şu meşhur

لَيْسَ الْمَيِّتُ مَيِّتَ الْأَحْيَاءِ إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَيِّتُ الْأَحْيَاءِ

«Ölüp de rahata kavuşan gerçekten ölü değildir. Asıl ölü, diriler içinde gezen ölüdür. (Yani âlimlere nisbetle câhil kalan, gamdan kurtulanlara göre çâresiz olan ve felâkete düşen canlı değildir.)» beytindeki ölüm ve hayat, cahillik ve bilgililikle veya Ebü'l-Baka'nın dediği gibi keder ve sıkıntıların istilâsı ve rahat ve huzurla tefsir edilir.

Nitekim şehitler hakkında nâzil olan بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ «Doğrusu onlar Rab'leri katında diridirler, cennet meyvelerinden rızıklanırlar.» (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 169) âyeti أَيْ يَتَنَعَّمُونَ يَتَلَذَّذُونَ «Yani onlar nimetlendirilmekte ve tatlı tatlı şeyler yemektedirler.» mânâsınadır.

Allah'a hayat sıfatını nisbet etmek de mecazdır. Yani bu, lügat mânâsı ile olmayıp, bilâkis bunun gerektirdiği ilim ve kudret sıfatlarını nisbet etmenin mümkün olması yahut O'nun yüce zâtı ile bulunup, ilim ve kudret sıfatlarının, kendisi için sahîh olmasını sağlıyan ezelî bir sıfat olduğu kasdedilmiş olması itibariyledir. Filozoflar birincisini, ehl-i sünnet ise ikincisini kabul ediyorlar.

dinin bize açıklamadığı gayb hakikatleri cümlesindendir. Binâenaleyh edebe uygun olan, ondan bahsetmemektir.»

Bu durumda aklın açıklanması hususundaki müslümanlığın delillerine aykırı bulunmayacak sözlerinizin her biri bu fırkaca doğru olmak ihtimalini taşıyabilirse de makbul olmaması gerekir.

Şu halde «Akıl, maddenin atomlarının alışverişinden meydana gelen açık eserlerden biridir.» diye sizin hükmünüz bunlara arzedilse, «Evet, mümkündür ki, aslında bu sözünüz tamamen doğru oluversin. Fakat meydana gelişi sırf hareketle değil, bilakis Allah'ın kudretinin tesiriyle olmak üzere.» derler.

Diğer fırkalar ise aklın açıklanmasına gayret göstermişlerdir. Bunların çoğunluğu aklın, araz nevinden olduğunu kabul ederek diyorlar ki: «Akıl, nazarî iilmlerin tahsiline sebep olan bir kabiliyetten ibârettir.» Bazı âlimlerin akıl için «nur» deyimini kullanmaları buna aykırı değildir. Edebü'd-Dîn ve'd-Dünyâ kitabında Mâverdî'nin kaydettiği bazı âhâd haberlerinde de gerçi bu deyim bulunuyorsa da bundan maksat mânevî nurdur. Yani akıl, hakikatlerin aydınlanmasına yarıyan en büyük sebep olduğu için maddî nur derecesinde oluyor demektir. Bu durumda bu deyim aklın kabiliyet nevinden olmasına aykırı düşmez.

Bazıları da aklın mücerred cevher olduğunu söylüyorlarsa da bu görüş reddediliyor. Nitekim Cevhere şerhi Abdü's-Selâm ile Hâşiyetü'l-Emîr'e başvurularak işin hakikati öğrenilebilir.[225]

---

225. Cevheretü't-Tevhîd, merhum İbrâhîm Lakkânî'nin İlm-i Kelâm'da meşhur bir kasidesidir Kendinin bunun üzerine mükemmel bir şerhi olup, oğlu Abdü's-Selâm bu şerhi kısaltmıştır. Mısır'ın faziletli âlimlerinden merhum Muhammed el-Emîr de Abdü's-Selâm'ın bu kısaltmasına iyice bir hâşiye yazmıştır.

İşte o kitabın sonlarına doğru, insan ruhu ile akıldan bahsedilerek ruh gibi aklın da hakikatine dair söz söylememek edeb kaidesine daha uygun görülmüştür. Fakat bundan maksat, kesin bir delil bulunmadığı için mâhiyetinin kesin olarak tayin edilmemesi olmalıdır. Çünkü bu edeb kâidesini hatırlatmakla beraber yine ruha ve akla dair âlimlerin ve filozofların görüşlerini kaydediyorlar. Yazarın dediği gibi aklın araz (rûhî kuvvetler) nevinden olmasını ehl-i sünnetin görüşü olarak gösteriyorlar. Nitekim merhum Taftazânı de Akaid-i Nesefiyye şerhinde bu görüşü seçiyor da tarif ederken اَلْعَقْلُ قُوَّةٌ لِلنَّفْسِ بِهَا تَسْتَعِدُّ لِلْعُلُومِ وَالْإِدْرَاكَاتِ

«Akıl, insan ruhunun bir kuvveti ve sıfatıdır ki, onunla ruh, umûmî bilgiler ve bir takım duygular elde etmeye kabiliyet kazanır.» diyor.

Aklın cevher kabilinden olduğunu Taftazânî de nakletmiştir. Fakat anlaşılan, aklın cevher olduğunu söyliyenler İmâm-ı Gazâlî gibi onu nefs-i nâtıka ile aynı şey kabul edenlerdir. Filozofların isbat ettikleri on akıl da mücerred cevherdir. Ancak onların tarifi başka şekildedir.

Aklı, melekler gibi latîf cisimler olarak kabul eden bazı İslâm filozofları, aklın en güzel biçimde yaratılıp da Allah'ın emrine uyarak ileri gelip geri gittiğine ve binâenaleyh ona hitâben: «Senden daha şerefli bir varlık yaratmış değilim.

Yukardaki açıklama tabîî akıl hakkındadır. Ama tabîî aklın sonuçlarından olan mükteseb akıl, Mâverdî'nin adı geçen kitabında kaydedildiğine göre ilmin son derecesi, iyi bir idâre ve siyâset ve doğru düşünüş ile tefsir edilir.

Şu halde tabîî aklın tefsiri hakkındaki çoğunluğun görüşü ile sizinki arasında bir aykırılık görülmeyerek aklın araz nevinden (rûhî kuvvetlerden) bir şey olduğu üzerinde birleşilmiş bulunulduğu anlaşılıyor. Binâenaleyh bu görüşe göre hareket eden İslâm âlimlerine «Akıl, maddenin atomlarının alışverişinin açık tesirlerinden biridir.» dense onlar diyebilirler ki: «Evet, bu da mümkündür, Eşyânın kavranması bu deyimin doğru olduğunu gösteren bir kuvvetle gerçekleşiyor. Fakat gerek bu kuvvetin ve gerek eseri bulunan idrâkin varlığı, yüce yaratıcının yoktan var etmesiyledir, denildiği halde bizim inancımıza aykırı bir söz sayılmaz. Bu surette yalnız sizin «Bu açık tesir de Allah'ın yaratıp var etmesiyle meydana gelmiştir.» diye hakikati kabul etmeniz kalır.

Gelelim sizin akıl hakkındaki diğer sözünüze. Diyorsunuz ki: «İnsan aklı, hayvanlarınkine hakikat ve mâhiyetçe aykırı olmayıp, yalnız miktarca aykırıdır.» İşte bu da itikad konusunda itimad edilen İslâm dininin delillerine aykırı bir şey olmayıp onların hiç bir ile çarpışmamak-

---

Her şerefi de kullarıma senin vasıtanla kazandırırım.» buyrulmuş olduğunu ifâde eden hâdîsi delil gösteriyorlarmış. Fakat bu hadîs ya Sehâvî'nin dediği gibi uydurma, veya Irâkî'nin açıkladığına göre zayıf olup, delil teşkil etmez.

Bence bu hadîs sahih de kabul edilse yine delâleti zannîdir. Çünkü akla isnâd edildiği açıkça görülen durum ve vasıflar onun misâli itibariyledir. Zira ruhlar âleminde her hakikatin bir şekil ve misâli vardır. Nitekim Buhârî ve Müslim hadislerinden إِنَّ اللهَ خَلَقَ الْخَلْقَ حَتَّى إِذَا فَرَغَ مِنْهُمْ قَامَتِ الرَّحِمُ «Allah bütün yaratıkları yaratıp bitirince rahim (akrabalık) ayağa kalktı...» (Buhârî, Sahîh, K. el-Edeb, Bâb: 13; Müslim, Sahîh, K. el-Birr, Bâb: 6) hadîsinin şerhinde büyük âlimler bunu açıklıyorlar. Buna göre başka bir hadîste utanma ile dinin de akılla beraber temsil edildiği geçmektedir. Şöyle ki: Cebrâîl, Hz. Âdem'e akıl, utanma ve dinden ibâret üç hediye getirerek onların birini seçmesini teklif eder. Hz. Âdem de «Aklı seçtim.» der. Bunun üzerine Hz. Cebrâîl utanma ile dîne hitâben: «Siz yerinize dönün. Aklı size tercih etti. »deyince onlar derler ki: «Hayır, biz gidemeyiz. Zira bize verilen emir, akıl nerede olursa bizim de orada kalmamızın gerektiğinden ibârettir.»

Akıl hakikaten Allah'ın insanlara verdiği en büyük ve şerefle bahtiyarlık getiren bir nimettir.

Peygamber efendimize sormuşlar ki: «Halk içinde dünyada fazilet ve şeref bakımından farklılık neye göredir?» Buyurmuşlar ki: «Akıllarına göre.» «Âhiretteki farklılık ne iledir?» denilince yine: «Akılladır.» buyurmuş. Soran: «Âhirette amellerine göre ceza ve mükâfat görecekler, değil mi?» deyince Hz. Peygamber buyururlar ki: «Onlar dünyada madem ki Allah'ın vermiş olduğu akılları nisbetinde amel ediyorlar, âhirette amellerine göre ceza ve mükâfat görmeleri de akıllarına tabi olmaz mı?»

tadır. Çünkü bu delillerin ifâde ettiği mânânın sonucu insanın, akılca diğer hayvanlardan üstün olması sebebi ile ilâhî dinlerle yalnız insanın mükellef olduğudur. Ama insanın aklının mâhiyet ve hakikatçe hayvanların idraklerinin dairesine aykırı olup olmaması hususunda kesin bir delil bulunmamaktadır. Şu halde İslâm âlimlerine bu konu arzedilse derler ki: «Evet, geçimlerini çevirmek için hayvanlara verilen idrak kuvveti ile insan aklının bir tek şeyden ibâret olmasına hiç bir engel yoktur. Mümkündür ki, Allah'ın yaratmasiyle meydana gelen bir nevi araz olmakta bunların ikisi müşterek olsun. Fakat insanın akıl kuvveti artarak onu, ilim öğrenip, güzel ahlâkı kötülerinden ayırdetme ve kendi nevinin üstünlüğünü sağlayan diğer meziyetleri elde etme hususlarında ehliyet ve kudret sahibi yapacak yüksek bir dereceye ulaşmıştır ki, bu derece onun dînî tekliflere husûsî olarak muhâtap olmasına sebep oluyor ve doğru olmayan işi yapmaktan sahibini bağlayıp alıkoyması sebebiyle «akıl» (köstek) adını alıyor.

Demek oluyor ki, «İnsan aklı, hayvanların idraklerine hakikatçe aykırı değildir.» demeniz İslâm dinine uygun düşebilir. Dinimizde insan aklına «latîf nur» ve «teklif şerefinin sebebi» deyimi ve şerefli isimler verilmesiyle yerine getirilen saygı ve ikramlar hep idrakin bu üstün derecesinden ibâret olmasına dayanmaktadır. Yoksa asıl hakikatte hayvanların idrakine aykırı ve ondan başka bir şey olduğundan değildir. Hakikatini Allah bilir.

TABÎÎ İLİMLER DIŞINDAKİ İSLÂM İNANÇLARI İKİ KISIM OLUP, BURAYA KADAR İSBAT EDİLEN BİRİNCİ KISMIN ÖZETİ

Müslümanlıkta olup da tabîî ilimlerinizin delâlet etmediği veya yokluğunu gerektirdiği için inkâra kalkıştığınız diğer meseleler ise iki kısım olup, bunların bir kısmı ile ilgili sözlerimizi sizinle geçen konuşmalarda söyledik ki; bu kısmı şimdi özetliyeceğiz. Diğerlerine dair de Allah'ın yardımı ile bundan sonra kesin sözler söyliyerek İslâm hükümlerinin tamamen akıl kâidelerine uygun olup, normal akıl sahiplerince imkânsız görülebilecek hiç bir İslâm inancı bulunmadığını size kabul ettireceğiz.

Şimdi söyliyeceğim sözlere dikkat ediniz. Birinci kısım dediğimiz esas inançlar şöylece özetlenebilir:

Âlemin asıl maddesi ezelde mevcut olmayıp sonradan meydana getirilmiştir.

Onu yoktan, var eden ve şu görülen düzen üzere bulunan âlemin nevilerini yaratan ezelî ve mukaddes varlık (Allah), bunların hepsini yok etmeye de kadirdir.

Allah, insanı diğer hayvanlardan üstün ve müstakil olarak, eşini

de dilediği gibi yaratıp var etti. İkisini de Cennet adı verilen bir yerde bir müddet yerleştirip sonradan yüce hikmeti gereğince onları yeryüzüne indirdi.

Bu âlemde meydana gelen bütün eşya ve durumlar, Allah'ın kaza ve kaderi(takdiri), yani O'nun bilmesi, dilemesi ve yüce kudreti tesir ederek ortaya çıkarmasıyla meydana gelmektedir. Her neyi hükmederse bizzat kendisi yaratır. O'ndan başka yaratıcı ve müessir yoktur. Gerçi sonuçları husûsî sebeplere bağlıyarak birinciyi ikinciden çıkarmaktadır. Fakat onların hepsini sıra ile, yani önce sebebi, ikinci olarak da sonucu yine kendisi yaratıyor. Eşyâda görülen açık tesir, Allah'ın yaratıp var etmesine bağlıdır. Hiç bir şey tabiatı ile veya kendisine verilen bir kuvvetle hakikaten müessir değildir.

Allah, ezelî ve ebedî (devamlı) bir varlıktır ki, yokluğu imkânsızdır. Zat ve sıfatlarında bir ve tek olmakla ve bütün yaratıklardan zatı ile müstağnî, hiç bir kimseye ve hiç bir şeye muhtaç olmayıp her şeyin ve herkesin, kendisine muhtaç olması ile sıfatlanmış ve kendisinden başka her şeyin muhtaç olup, kendisine sığınması ile tanınmıştır.

Hiç bir varlığa benzemez ve hiç kimse O'na denk olamaz. En eksiksiz irâde ve en mükemmel ilimle muttasıftır. Olmuşu ve olacağı bilir. Yüce ilminin dışında hiç bir şey ve kahredici kudretinin yetmediği hiç bir mümkün yoktur., (aklın caiz ve mümkün gördüğü şey ne kadar büyük olsa da). Hayat ve ebedîlikle, tanrılık şânına lâyık olan mükemmellik sıfatlarının hepsine sahip ve eksikliklerin her birinden münezzeh ve mukaddestir.

İşte bu yüce meselelerin hepsine yetecek kadar söz, geçen konularda geniş geniş söylenmiştir. Zira bunların bir takımına ait kesin deliller getirdik. Âlemin asıl maddesinin de, nevilere ayrılmalar gibi yaratılmış olması ve âlemin yaratıcısının varlığı ve yüce sıfatlara sahip olması gibi... Diğerlerinin de ya tabiî ilimlerden muârız görülen konulara uydurulması maksadı ile haklarında akla uygun açıklamalarda bulundum, yahut dine bağlanıp inanılması gereken şeylere inanmamayı gerektirecek derecede İslâm dinine karşı çıkmamanız için takib edeceğiniz yolu gösterdim. Bu meselelerin delilleri arasında açıklanmıyanlar en az bir düşünme ile önceki konulardan anlaşılır ve İslâmî kitapların pek çoğunda istendiği kadar geniş sözler bulunur.

İKİNCİ KISIM KABUL EDİLEN İNANÇ MESELELERİNİN İSBÂTINA GEÇİLEREK TABİÎ VE AKLÎ İLİMLERE UYGUN OLDUKLARININ AÇIKLANIP İSBATLANMASI

Ama Allah'ın üstümüzde yedi kat gök, arş ve kürsî adlarıyla birbirinin üstünde iki büyük cisim yaratmış olması ve bizimle onlar ara-

sında uzun mesâfeler bulunması, yine lüzum ve ihtiyaç olmıyarak Levh ve Kalem adında iki büyük cisim daha yaratıp da olacak şeyleri yazdırmış olması ve âlemin yıkılıp kıyâmetin kopmasından sonra ölüleri diriltip bir araya toplıyarak insan fertlerini Cennet'e nimetlendirmek veya Cehennem'de azap etmek için onların birine girdirmesi inkâr edilip imkânsız görülecek şeyler midir? Hayır! Bunların hiç biri Allah'ın kudretinin dışında ve aklî ve tabiî ilimlerin gereklerine aykırı değildir.

Siz de İslâm âlimleri gibi, genişliğinde yaratıkların akılları şaşkın kalacak sonsuz bir âlem boşluğunu kabul edersiniz değil mi?[226]

Ayrıca siz güneş ve yıldızların çekim kanunu ile âlem boşluğunda durmakta olduklarını da kabul edersiniz ki, o âlimlerin bir kısmı sizden çok önce bunu kabul etmiş, güneşle yıldızların gök kubbede çakılı olmıyarak o boşlukta durmakta olduklarını söylemiş ve hattâ yukarda yazıldığı gibi felekleri, var olduğu kabul edilen yörüngelerden ibâret saymışladır.

Bu durumda adı geçen cisimlerin, âlem boşluğunda yıldızların ötesinde bulunmalarına ne engel olabilir?

GÖKLER, YERLER, CENNET VE CEHENNEM'LE İLGİLİ KONULAR

Evet, mümkündür ki, yıldızlar âleminin biraz üstünde yedi kat gök yaratılıp var edilmiş olsun. (Onların bize görünmemesi âlimlerimizden Ebû Bekr b. el-Arabî gibi büyük zatların sözlerine uygundur.)

Sonra Arş, Kürsî, Levh, Kalem, Cennet ve Cehennem yaratılmış bulunsun da her biri Allah'ın kudretiyle ya yaratıkların düzeninde koyduğu kanunlardan biriyle veya kanunsuz olarak yerli yerince dursun.

Çünkü İslâm âlimlerince âlemde yürürlükte olan kanunlar hep normal sebeplerden ibârettir. Bu durumda güneşi ve yıldızları adı geçen boşlukta düzenli olarak durduran hikmet ve kudret sahibi zat nasıl dilerse sayısız cisimleri de orada durdurabilir.

Bunların birbiri arasında uzak mesafeler bulunduğu gibi bize olan mesâfeleri de pek uzaktır.[227]

Âlemin mukaddes yaratıcısının kavrıyabildiğimiz büyüklüğü ve yaratıklarında parlıyan kahredici kudretine bakılınca bu garip olayların hiç birinde imkânsız görülecek bir taraf kalmaz. Aksine her biri aslında

---

226. Gerçi eski filozoflar âlemin dışına لَا خَلَاءٌ وَلَا مَلَاءٌ «Ne boş, ne de dolu» derlerdi.

227. Fakat istenen yere bizi ulaştırmanın imkânsız şeylerden olmadızını biraz sonra isbat edeceğiz.

mümkün, aklıca caiz ve Allah'ın kudreti de bu gibi şeyleri yaratmaya fazlasiyle elverişli ve kâfidir.

Sizin beş duyu ve diğer vasıtalarla bunları idrak ve isbat etmeye imkân bulamamanız ise yokluklarını gerektirmez.

Anılan şekilde bunu incelememiz sonucu olarak anlaşılıyor ki, bazı dînî delillerde açıklanan yedi kat yer de mevcut olarak yer küremizin bulunduğu boşlukta daha altı kadar yer bulunabilir. Yıldızlar âlemi hakkında zan ve tahmin ettiğiniz şekilde o yerler de bazı âlemleri içine alabilir. Buna hiç bir engel düşünülemez.

Ama en büyük rasat âletleriyle bunların görülememesi, mümkündür ki, görmeye elverişli olacak derecede parlak olmadıklarındandır. Yine mümkündür ki, her biri görüldüğü halde boşluktaki yıldızlar arasında sayılmaktadır.[228]

Eğer derseniz ki: «Bu türlü cisimlerin var olabilecekleri kabul edil-

---

228. وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ «Arz'dan da onların mislini (yine yedi kat)... Allah'ın emri ve kazası, bütün bunların arasında inip duruyor.» (Talâl: süresi, âyet: 12) âyetini tefsir ederken müfessirler arasında meşhur olan yedi kat yer. yedi bölge, veya yedi kat, veya yedi kıta ile tefsir edilmekten ibârettir. Fakat kitabın muhterem yazarı gibi ayrı ayrı yedi tane yerle tefsir edenler ve her birinin yerlileri bulunduğunu söyleyenler de vardır. Bunların bazıları bu yerlerin bir hizada olduğunu, bazıları da her iki gök arasında bir yer bulunduğunu kabul etmişlerdir. İkinci görüş, Hz. Hasan Basrî'den nakledilmektedir.

«Allah'ın emri ve kazası, bütün bunların arasında inip duruyor.» cümlesi, kaza ve kaderin yürütülmesi hususunun göklerden yerlere inmesi ve melekler vasıtasiyle onlarda Allah'ın işlerinin yapılması ile tefsir edilerek yerlerin her birinde ve yine bölgelerin hepsinde bulunan yaratıkların hüküm ve emirlerle mükellef bulunmalarını gerektirmez.

Bir milletin mükellef olması, kendilerine peygamber gönderilmesi ve Allah'ın birliğine inanmaya davet edilmelerine bağlı bulunduğu için bu durumda olmıyanlar hiç de mükellef ve sorumlu değildir.

Hz. Abdullah b. Abbâs'tan اَلْأَرَضُونَ سَبْعٌ فِي كُلِّ أَرْضٍ نَبِيٌّ كَنَبِيِّكُمْ «Yerler yedi kattır. Her birinde sizin peygamberiniz gibi bir peygamber vardır.» sözü rivâyet edilmişse de Hâfız İbn-i Kesîr diyor ki: «Bu rivâyet sahîh kabul edilse, yani gerçekten o böyle demiş olsa bile Peygamber efendimize nisbet edilmediğine göre delil teşkil etmez. Bilâkis isrâîliyyattan alınmış olduğuna hükmedilir. Bu türlü rivâyetlerin, masum oldukları kesin olan peygamberlere dayandığı tevâtürle sâbit ve belli olmadıkça söyleyen kim olursa olsun dinimizin usûlünce makbul değildir.»

Bence bu türlü makbul olmayan rivâyetler Kaf dağına ve yer altında öküz ve balık bulunduğu gibi şeyler hakkında da nakledilmiş ve bazı tefsirlere bile geçmişse de büyük din imamlarınca hiç bir değerleri yoktur. Böyle sözlere dayanarak İslâm dini aleyhine söz söyleyenler, İslâm konusundaki kitaplara üstünden geçme bir göz gezdirmiş ve işin hakikatini anlamamış olanlardır.

se bile bizzat var oldukları yine delile ihtiyaç gösterir.» Deriz ki: Evet, zâten biz bunların varlığını kesin delillere dayanarak kabul ediyoruz. Bu deliller de, peygamberliği kesin delillerle sâbit olması bakımından yalan ve yanlıştan mâsûm bulunduğu kesin ve zorunlu olan Peygamber efendimizin tebliğ etmiş olduğu Kur'ân âyetlerinden ibârettir.

Zira bunların her birini açıkça isbat eden âyetler vardır. Akla aykırı olmıyan gayb işleri hakkında ise Kur'ân âyetlerinden daha üstün delil olabilir mi?

Ama «Allah bu cisimleri hangi hikmetle yaratmıştır?» diye sorarsanız, «Görmekte olduğunuz diğer gök cisimleriyle türlü türlü yer cisimlerini hangi hikmetle yaratmışsa onun gibi hikmetlerle bunları da yaratmıştır.» deriz. Âlemin yaratıcısı, müslümanların doğru inancına göre serbest ve hikmet sahibi bir yaratıcıdır. Fakat yaratıklarının her birindeki hikmet ve sırları kendisi bilir ve hiç bir fi'linden yüce zâtına sorumluluk yüklenmez.

Allah'ın yüce fiillerinin bütün sırlarını kavramaktan yaratıkların akıllarının âciz olduğunu size etraflıca anlattım. Buna dair aklî deliller de getirdim. Hatırınızdan çıkar gibi olduysa bundan önceki konulara tekrar başvurun.

Bu gök cisimlerinin ve gayb âleminin yaratılışının sırları ile ilgili olarak âlimlerimiz pek çok değerli araştırmalar yapmışlardır ki, burada geniş geniş açıklaması sözü uzatır. Merak edenler İslâm dini ile ilgili kitaplara başvurabilirler.[229]

MELEKLERLE CİNLERİN YARATILIŞLARI ÖLÜLERİN CİSİM OLARAK DİRİLTİLMELERİ KONUSU

Evet, Allah bir çok acayip şekillere bürünebilen bir takım nurdan

229. «Kütüphaneler dolusu kitapları okumak nasıl mümkün olur?» denirse deriz ki: «Meselâ: Tefsîr-i Kebîr'in ve Fütûhât-ı Mekkiyye'nin arzuya uygun olan yerlerinin okunması pek güç değildir. Fakat biraz ehliyet ve kudret sahibi olmak gerek ve maksada erişmek, bir kaç ay veya yıl okuyup inceleme ile uğraşmaya dayanır. Elbet, hakikatin o güzel yüzlü şâhidi, insana hemen kolayca yüzünü açacak değil ya!

Dinin sırlarının mâhiyetini araştırmak ve yaratılışın içyüzünü kavramak maksadiyle pek çok kitaplara bedel olarak arzedeceğim kitabın okunmasına gayret gösterilmelidir. Bu kitap bütün din büyüklerinin incelemelerinin özünü ve hadîslerin mânâlarının hikmetlerini içine almak üzere Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin yazmak lûtfunda bulunduğu Huccetullâhi'l-Bâliğa olup 400 sayfa kadardır. Arapça yazılmıştır. Mısır'da mükemmel bir şekilde basılmış ve uzun zamandan beri âcizane mütercim bir nüshasını edinerek okuduğum nisbette faydalanmışımdır. İlk anda anlayıp mânâ çıkarması güç geliyorsa da tekrar tekrar okumakla kolaylaşıyor. Mutlaka okumak isteyenlere tavsiye etmeye lâyık bir kitaptır. İkinci baskısında fiatı da epeyce düşmüştür.

cisimler yaratmıştır ki, onlara «melekler» adı verilir. Melekler kısa zamanda göklerle yer arasındaki mesâfeyi kat ederler ve bize görünmeyerek önümüzden geçerler. İnsan gücünün yetmiyeceği büyük işleri onlar kolayca yapabilir. Göklerde de onların bulunmadığı yer yoktur.

Ayrıca şekillere bürünebilme, gözlere görünmeyebilme ve hârikulâde işler yapabilme gibi bazı hususiyetlerde meleklere benzeyen ve fakat onlar gibi nurdan ve sırf hayır için yaratılmış olmayıp içlerinde her türlüsü bulunan bir takım akıl sahibi cisimler daha yaratmıştır ki, bunlara «cinler» denir.

Siz bu türlü yaratıkları inkâr ediyorsunuz. Fakat acaba neye dayanarak? Anılan hususiyetleri bunlara yakıştıramaz ve mümkün olduğu tarafını anlıyamazsınız da onun için değil mi?

Ancak meleklerle cinleri Allah'ın yarattığı husûsî madde, bütün âlemi doldurmakta olup da göremediğimiz esîr maddesi veya havanın unsurlarından biri gibi bir şey olabilir. Yani Allah öyle acayip bir madde yaratır ve onun unsurlarını adı geçen hususiyetleri meydana getirecek bir mahiyette birleştirir de bu latîf cisimler var oluverir. Nitekim idrak, duygu ve hareket gibi bir güce sahip bulunmıyan unsur ve cansızları öyle bir biçimde kaynaştırmıştır ki, o biçim ve mahiyette kaynaşıp yaratılmak, onlara hayat, idrak ve duygu gibi canlı kuvvetleri kazandırıyor. Böylece de canlı nevileri meydana geliyor. Bu durumda esîr gibi meleklerle cinlerin de şeffaflığı ve latîfliği sebebiyle bize görünmemeleri normaldir. Hele müslümanların inancına göre —yukarda anlatıldığı gibi— görme duyusu da sırf Allah'ın yaratmasiyle meydana gelen şeylerden olduğu için bunların dünya âleminde bize görünmemelerinde hiç bir problem yoktur. «Allah'ın âdeti (tabiat kanunu) böyle gerektirmiştir.» denir.

Bir çok biçimlere girebilmeleri ise akılca mümkün ve Allah'ın kudreti dahilinde olduğu gibi akla uygun sebepleri de ortadadır. Çünkü onları kudret sahibi olan yaratıcı öyle bir mâhiyette yaratmıştır ki, o yaratılış sayesinde onlar havadan veya esîrden, yahut da böyle bir şeyden istedikleri kadar alarak onu yoğunlaştırırlar ve istedikleri bir biçime sokarlar da bizim elbisemizi giydiğimiz gibi onlar da onu giydirirler. Bu şekilde de insanın gözüne görünürler.

Allah'ın insanlara yaptırdığı kimyevî işlerde cisimleri birbirine çevirmek daimâ görülmüyor mu? Meselâ: Yoğun bir cismi lâtîf bir cisme ve lâtif olanı da yoğun bir cisme çevirmek gibi işlerin insan nevinin elinden gelmekte olduğunu düşünecek olsanız, o olayları da imkânsız görmeye kalkışamazsınız.

Hem de bu olayları meleklerle cinlerin yapabilmesi Allah'ın kudretiyle olunca ve bu kudretin büyüklüğü de hayvanlarla bitkilere verdiği acâyip hususiyetlere göre akıl ve fikirlere korku ve şaşkınlık verecek

derecede bulunduğu düşünülünce imkânsız görülmeğe lâyık bir şey olmadığı şüphesiz olarak anlaşılır.

Ama latîf cisimler olmakla beraber meleklerin, insan gücünün yetmediği bir takım büyük işleri yapabilmeleri, büyük ağaçları kökünden söken fırtınaların ve binlerce insanın çekemediği ağrılıkları çeken elektrik kuvvetinin tesirleri göz önüne getirildikten sonra pek o kadar âcayip ve şaşılacak bir şel kalmaz. Bilhassa meleklerle cinlere bu işleri yaptıran Allah'ın yüce kudretine nisbetle hiç bir şeyin zor olmadığı her yönden isbat edilmiştir.

Bir de düşünecek olsak insan nevinde de bunun benzerlerini buluruz. Pazısının kuvvetiyle demiri kıran insanların o kol kuvvetleri sinirlerin işlerinden ibâret değil midir? Sinirlerin ise vara vara son buldukları nokta, asıl hareket başlangıcı olan latîf ve pek nâzik bir takım ilikler-den ibâret oluyor ki, onlar garip bir cismin en hafîf bir dokunmasına dayanamaz ve hattâ gereğinden fazla bir damla kan geliverse ona bile karşı koyamaz da hemen sahiplerindeki hayatla beraber yok olur gider. Demek oluyor ki, Allah'ın en sağlam bir cisimde bulunmıyan kuvvetin birkaç katını latîf bir cisme vermeğe kadir bulunduğu ortadadır.

Meleklerin gök cisimleri arasındaki uzak mesâfeleri kısa zamanda kat edebilmeleri de mümkündür. Akılca buna hiç bir engel gösterilemez. Çünkü hareketin hızı bir sınırla çevrili ve bir nokta ile belirli değildir. Işığı görmüyor musunuz? Güneşle bizim aramızda 90.000.000 milden (145.000.000 km) fazla uzaklık bulunduğu halde ışığı 8 dakika ve birkaç sâniye içinde bize geliyor, değil mi? Ama «Işık bizce hareket ve araz cinsindendir. Cisimler için ölçü olamaz.» derseniz cevap olarak biz de deriz ki: «Peki, bununla iddiâmız isbatlanmamış oluversin. Cisimlerin düşme kanununu da bize unutturamazsınız ya. Tabiat ilimlerinde bu kanunu şöyle yazılı değil midir?: «Yerin merkezine doğru düşen bir cismin düşmesinin ilk sâniyesindeki hızı 16 ayaktan (5 m. den) biraz fazla olur. Bu cismin düşüşü güneşe doğru olunca ilk sâniyedeki hızı 450 ayağı (142 m. yi) aşar. Daha sonra düşen bu cisim her sâniyede, ilk sâniyede düştüğü miktarın o sâniyenin karesiyle çarpımından elde edilecek sayıya eşit hızla düşer.».

İşte bu kanunu düşünerek cisimlerin hareketinin hızının ulaşacağı derecenin akıl ve fikirlere şaşkınlık verecek bir durumda olduğu anlaşılıyor.

Müşterî (Jüpiter) yıldızı yine kendi astronomi kitaplarımızda yazıldığına göre saatte 30.000 mil (48.270 km) mesâfe kat ediyor ki, top güllesinin 80 katı hızla hareket etmesi gerekiyor. Bu hesapla insanın her nefesinde 9 mil (14,5 km) mesafe aştığı meydana çıkıyor. Bu yıldızın ekseni üzerinde dönüşüne göre çemberdeki maddelerin hızı dakikada 467 mil (751 km) mesâfedir.

Müşterî ise dünyamızdan —astronomi bilginlerinin isbat ettiklerine göre— 1400 defa büyüktür. Şu halde o yüce Allah ki, bu büyük ve yoğun cisme pek az bir zamanda bu kadar uzak bir mesâfeyi kat ettiriyor, melekleri de böyle az bir zamanda en uzak yerlere ulaştırmak O'nun yüce kudretinin dışında sayılabilir mi?

Gerçi meleklerin kat ettikleri mesâfeler Jüpiter'in kat ettiğinden daha çoktur. Ama bu yıldızın hareketine bakan sağlam göz sıhhatli akla kanaat veriyor ki, hareketin bu kadarını yaratan Allah'ın kudreti bundan çoğuna da yeter. Bu fi'lin cinsinden düşünülen en büyük nevine de elverişli olur. Bilhassa cisimlerin düşmesi kanunu da hareketlerin hızının düşünülenin çok üstünde olduğunu isbat eder.

Ama siz diyeceksiniz ki: «Tabiat ilimlerimizde açıklandığına göre Jüpiter'in hareketi çekim kanunu vasıtasiyledir. Düşen cisimlerin hızı da böyledir.» Biz de size sorarız: Devamlı avaz avaz bağırarak kendisine âlem hakkında bir takım büyük fiiller mal etmekte olduğunuz çekim kanunu nedir? Siz acaba bunun hakikatini ve cisimlerde bulunmasının gerektirici sebebini bilir misiniz? Hayır! Aksine, hakikatleri açıkça söyliyecek kudretiniz olmadığı için hemen öyle güneş sistemi ve diğer şeyler gibi akıllarınıza şaşkınlık veren olayları bir sebebe bağlamak için bu kanun ortaya atılmış ve sâbit olduğu kabul edilmiş emânet bir sermâyenizden ibârettir, denilecek olsa cevap veremezsiniz. Bu kanunu biz de kabul edelim. Ama cisimlere bu hususiyeti veren ve bunun vâsıtası ile âlemde pek çok acayip fiiller ve büyük eserler meydana getiren, yaratıkları yoktan var edip onları en mükemmel düzen ve en büyük hikmetlerle yaratan, Allah'tan başka kim olabilir?

Mâdem ki böyle bir çekim yaratarak görülen eserleri ondan meydana getirmeye kadir olduğu sâbit oluyor, yine ya onlarda yapmış olduğu eşsiz bir kanunla veya kanunsuz olarak kısa zamanda meleklere de uzak mesâfeler kat ettirmeye yüce kudreti yetebilir.

Evet, bu iki ihtimal akılca mümkündür. Allah'ın kudretinin de bu ihtimallerin her birine elverişli olduğu gönül gözü açık olanlarca şüphesizdir.

Göklerin meleklerle dolu olması da şaşılacak bir şey değildir. Çünkü onlar da Allah'ın yaratıklarından olarak göklere yerleştirilebilirler. Nitekim yerdeki âlemleri de yere yerleştirmiş ve mikroskopla görülebilen milyonlarca hayvanları bir damla suda yarattığı anlaşılmıştır. Büyükten daha büyük ve inceden daha ince olacak şeyler hakkında Allah'ın kudretine nisbetle hiç bir zorluk ve külfet yoktur.

Bilhassa gerek sizden ve gerek diğer görüş sahiplerinden astronomi ilmi ile uğraşanların iddiâsınca yıldızlarda eserler sahibi bazı yaratıkların bulunduğu bilinmektedir. Rasat âletleri ile bulunan veya bulunduğu tahmin edilen yollar açılması ve havuzlar kazılması gibi bir takım fiil-

lerin izlerinin o yıldızlarda görülmesi ile o iddiâya delil getirilmektedir. Bu sözlerin gerçi doğru olduğu bizce bilinmemektedir. Hattâ biz bu gibi sözleri duyunca meşhur bir temsili hatırlıyoruz ki, birisi bir mezarlığın kenarında durarak «Burada yatan ölülerin hepsi babamın köleleriydi.» demiş. Yanından geçen bir zat da «Evet, senin bu sözüne inanmalıyız, değil mi? Çünkü içlerinde seni yalanlıyan yok.» demiş.

Fakat siz böyle şeylere inanacak olur da mikropları ve diğer acâyip eserleri bilirken göklerde meleklerin bulunduğunu şiddetle inkâr etmeye hakkınız olabilir mi?

Eğer derseniz ki: «Gerçi biz, meleklerin yok olduğunu isbat edecek bir delil bulamıyoruz. Fakat müslümanların meleklerle cinlerin varlığı ile o hususiyetlere sahip olduklarına ve meleklerin, gökleri doldurmakta olduğuna delilleri ne gibi şeylerden ibârettir?»

Deriz ki: Bizim bu hususta kesin delillerimiz, yüce Peygamber'imizin söyleyip tebliğ etmiş olduğu Kur'ân âyetlerinden ibârettir. O Peygamber'in peygamberliği aklî delillerle isbatlanmış olduğundan kendisinin doğruluğu bilinmekte ve Allah tarafından da bu husus haber verilmiş olup, yalan ve yanlıştan mâsûm olduğu şüphesizdir. Bize de âyetlerin gereğinden ayrılmamayı tavsiye etmiştir.

Biz de bu gerçekleri akılca mümkün görerek, imkânsız bir şeyi gerektirmediğini inceliyerek anladık ve te'vil etmiyerek aynen kabul edip inandık.

ÖLÜLERİN CİSİM OLARAK DİRİLTİMELERİ KONUSU

Ama insanın bedeninden başka bir de ruhu olması ki, onun insan vücuduna girmesiyle hayat meydana geliyor, ondan ayrılmasıyla ölüm hâdisesi oluyor, ayrıldıktan sonra da ruhun idrak sahibi olarak devamı, lezzet ve acı duyması ve ölümle bedenin yok olmasından sonra Allah'ın tekrar yaratmasiyle ruhu geri verip de hayatında işlemiş olduğu iyi amelleri karşılığında sevap ve kötü fiillerinden dolayı ceza vermesi, ruhun bedene girmesiyle insana hayatı geri verdikten sonra lezzet ve acının olacağı yerin bedenle ruhun toplamından ibâret olması, ayrıca hayvanların da insan gibi ruhları ve yaşamalarına yetecek kadar idrakleri olmakla beraber insanın akıl ve idrakçe mükemmel olması sebebiyle Allah'a ibâdet etmekle onun mükellef tutulması gibi dînî hakikatleri tabiat ilimleriniz size göstermediğinden inanmak istemiyor ve şu insan bedeninden başka ruh gibi şeyleri bilmiyorsanız bir kere bizi dinleyin ve bu gibi hakikatleri nasıl isbat etmekle olduğumuzu anlayın da bakalım bir diyeceğiniz kalır mı?

Bilmiş olunuz ki, müslümanlar her insanın bedeninde bir ruhu bulunduğunda ittifak halindedirler. Fakat onun hakikatinden bahsetmenin

caiz olup olmadığı hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazıları Peygamber efendimizden bu konuda bir delil gelmediği için bu konuyu lüzumsuz ve faydasız gördüler.[230] Bunların görüşlerine göre ruh hakkındaki dînî delillere inanmak için rûhun varlığını ve insan bedenine girdiğini kabul etmek yeter.[231]

Ruhun varlığını kabul etmek akla aykırı değildir. Kendisini hissetmemek yokluğunu gerektirmez. Çünkü lâtîf olduğundan hissedilmemesi mümkündür. Nitekim hissetmiyerek esîrin varlığını kabul ediyorsunuz. Yine pek küçük olmaları sebebiyle hissedilmeyen ve ancak mikroskopla görülebilen canlıların da varlığını itiraf ediyorsunuz .

Bazıları da ruhun hakikatinden bahsetmeyi tercih ederek bir takım ihtimaller ortaya attılar. Âlimlerimizin en büyük tedkikçilerinden biri

---

230. Bu gibi hakikatlerin akılla bilinmesi imkânsızdır.

231. Cüneyd-i Bağdâdî bu yolu seçerek diyordu ki: Ruhun hakikatini bilmek Allah'a mahsustur. Yaratıklardan kimseye onu bildirmemiştir. Bu durumda bizim için bahsi, ruhun varlığından daha ileriye götürmek caiz olamaz. Ruhtan sormaya dair olan وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي «(Ey Resûlüm!) Bir de sana rûh'dan, (rûhun hakikatinden soruyorlar. De ki: Ruh Rabb'imin bildiği bir iştir.» (İsrâ sûresi, âyet: 85) âyetini

أَيْ مِمَّا اسْتَأْثَرَ اللهُ بِعِلْمِهِ إِظْهَارًا لِعَجْزِ الْمَرْءِ حَيْثُ لَمْ يَعْلَمْ
حَقِيقَةَ نَفْسِهِ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْهِ مَعَ الْقَطْعِ بِوُجُودِهِ فَيَرُدُّ الْعِلْمَ
إِلَيْهِ سُبْحَانَهُ مَعَ الْإِقْرَارِ بِالْعَجْزِ عَنْ إِدْرَاكِ مَا لَمْ يُطْلِعْهُ اللهُ عَلَيْهِ

«Yani insanın âcizliğini ortaya çıkarmak için kendi ilmine ayırdığı şeylerdendir. Zira varlığını kesin olarak bildiği halde insan iki yanının arasındaki ruhunun hakikatini bile bilememekte ve Allah'ın bildirmediği şeyleri idrak etmekten âciz olduğunu kabul ederek onun bilgisini Allah'a havâle etmektir.» diye tefsir ederdi.

Hz. Abdullah b. Abbâs ve eski âlimlerin büyüklerinin çoğunluğu bu görüşte idiler. Bu şekilde ruhun bedende husûsî bir yeri olup olmaması hususunda da bir şey söylenmez.

Lâkin Peygamber efendimize Kur'ân'da açıklanmıyan kıyâmetin vakti ve ruhun hakikati gibi şeyler ve müteşâbihattan olan âyetler daha dünya hayatında bulundukları sırada bildirilmiş ve fakat açıklanması uygun görülmeyen sırları açıklamamakla emredilmişti. Bu hususa âlimlerimizin çoğunluğu deliller getirmişlerdir.

(İmâm-ı Nevevî) [232] der ki: Bu görüşler arasında en sahîh görüleni mer-

232. İmâm-ı Nevevî, din imamlarının büyüklerinden ve ilim ehlinin orta direklerinden pek tanınmış ve o kadar da sayılmış bir zattır.

Lakabı Muhyiddîn ve adı Yahyâ b. Şerifiddîn olup Şam köylerinden Nevâ'da H. 630 yılının Muharrem ayında dünyaya gelmiş ve akrabalarını ziyâret maksadiyle orada bulunduğu sırada H. 676 yılının Recep ayında vefat etmiştir. Değerli eserleriyle Şâfiî mezhebini yaşatmış olduğu için Şâfiîlerce bu zat bizim İmâm Muhammed derecesinde iyi isim yapmış bir imam sayılır.

Gerçekten Şâfiî mezhebine İmâm-ı Nevevî kadar hizmet eden yoktur. Bugün hâlâ bu mezheb âlimlerinin güvenip dayandıkları kitaplar İmâm Râfiî ile bu zâtın makbul eserlerinden ibârettir. Hattâ ikisine birden «Şeyhân» (İki imam) adı verilir.

Nevevî ilim ve amelce şeyh, imam ve halkın eşsiz bir mürşidi idi. Halbuki doğum ve ölüm tarihinden anlaşıldığına göre 45 yışını bitirir bitirmez vefat etmiş ve 19 yaşına kadar olan ömrü köyünde geçerek bu sırada yalnız Kur'an ezberleme ve ilim esaslarını tahsil etme ile uğraşmıştı. Babası kendisini alışverişle meşgul olmaya teşvik ederdi. Fakat çocukluk zamanımından beri halkın gözüne çarpan olgunluk ve cesâret eserleri ve bazı büyük zatların onun durumundan farkettikleri feyz ve ilim parıltıları hatırlatılarak pek çok zatlar tarafından Şam'a götürülmesi babasına tavsiye edilmiş ve bunun üzerine yaşı 20'ye yaklaşmış olduğu halde babasiyle beraber Şam'a gitmişlerdi. Revâhiye medresesinde iki yıl içinde gece gündüz tahsille uğraşarak makbul kitapların bir çoğunu ezberledikten sonra yine babasiyle beraber Hicaz'a vardılar. Medine'de bir kaç ay kalıp hacc vazifesini de yerine getirdikten sonra Şam'a dönmeleri üzerine zâhir ve bâtın ilimlerinin hepsi kendisine aydınlanıp açılıverdi. Artık hemen kitaplar yazıp ilim yaymaya girişti ve günden güne şöhreti arttı. Fazilet ve mükemmelliğinin ünü yayılarak zamanının tek şahsiyeti oldu. Değerli eserleri âlimler arsaında meşhurdur .Sahîh-i Müslim'in şerhlerinden sadece onunki basılmıştır.

H. 665 yılında Ebû Şâme'den sonra Eşrefiyye Dârü'l-Hadîsinin şeyhliği kendisine verilmiş ve o da kabul etmişti. Fakat kendisine ayrılan paradan hiç bir şey almazdı. Zühd ve takvâda ve dünya zevklerini terketmede Tabakât-ı Takiyyiddîn-i Sübkî'de açıklandığına göre tâbiîlerden sonra imâm Nevevî'nin benzeri görülmemiştir. Asıl maksada engel olmaması ve dünya işlerini azaltmaya yaraması düşüncesiyle hiç evlenmemişti. Devamlı olarak kendisi borçlu olup, anasının babasının gönderdiği yiyeceklerden —hem de yalnız bir çeşit olmak üzere— iftar vaktinde birazcık yer ve sahur vaktinde bir bardak su içerdi. Süslenmeyi sevmez ve bid'attir diye hamama girmez, et yemeye devam etmez, uyku getirir diye meyve yemez ve soğuk su aramazdı.

Kısacası İmâm-ı Nevevî'nin kazanmış olduğu ilim zevki, bütün zevk ve şehvetlerin hepsine üstün gelmişti. Nitekim İmâm Muhammed'e de bir gün kitap okurken taze hurma verilince demiş ki: «Hurma da tatlıdır. Fakat ilmin tadına denk olamaz.» İmâm Nevevî daha 7 yaşında olup bir kadir gecesinde babasının yanında yatarken uyanarak evin nurla dolmuş olduğunu görmüş ve babasını da uyandırmış, fakat babası bir şey görememişti.

İmâm Nevevî ile Hz. Hızır'ın defalarca karşılaştığı haberi şöhret derecesini bulmuş ve kutupluk makamına erdiği pek çok sâdık rüya ve görülen nice hârikalarla anlaşılmıştı. Küçük yaşından beri geceleri uyanıp zikir ve tesbihle meşgul olmak âdeti idi. Merhum Şübrâhîtî, Erbâîn-i Nevevîyye şerhinin baş taraflarında türlü kerâmetlerine dair bazı hikâyeler nakletmiştir. Öleceği sırada şu beytleri okuduğu rivâyet edilmektedir:

تَبَاشَرَ قَلْبِي بِالْقُدُومِ عَلَيْهِمُ وَبِالسَّيْرِ رُوحِي يَوْمَ تَسْرِي إِلَيْهِمُ
وَفِي رِحْلَتِي يَصْفُو مَقَامِي وَحَبَّذَا مَقَامٌ بِهِ حَطُّ الرِّحَالِ لَدَيْهِمُ

hum Îmâmü'l-Haremeyn'inkidir[233] ki, bu âlim «İnsan ruhu suyun yeşil yaprak ve yaş ağaçla birleştiği gibi yoğun cisimle birleşici ve hayatla bizzat[234] vasıflanıcı latîf ve şeffâf bir cisimden ibârettir.»[235] diyordu.

Bazı âlimler «Ruhun bedendeki yeri bilinmez.» diyorlar.[236] Bazıları «Ruhun yeri bedenin içidir.»[237] ve bazıları da «Kalbde veya kalbin yakınındadır.»[238] diyorlar.

İnsanın hakikatini belirtmekte de âlimler arasında ihtilâf vardır. Kelâm âlimlerinin çoğunluğu —Fahr-i Râzî tefsiri ve diğer makbul ki-

«Yanlarına gelmekle kalbim ve geceleyin kendilerine gittiğim gün yürümekle ruhum sevinçlere garkoldu. Göçümde makamım duruluyor. Ne güzel makamdır o ki, onların yanında yükler indirilir.»

233. Bu zat da şâfiîlerin büyüklerinden, çok okumakla tanınmış bir şahsiyettir. Usul ve fürû'da paha biçilmez bir denizdi. Güzel anlatma ve tatlı ifâdesi ile parmaklarla gösterilmekte idi. İlk zamanlarında babası Ebû Muhammed Cüveynî ile Ebü'l-Kasim-i İsferâînî'den ilim öğrenip sonradan Bağdâd'da tahsilini tamamlamıştı. 4 yıl kadar da Mekke ve Medîne'de yerleşip ders ve fetvâları ile tanınarak İmâmü'l-Haremeyn adını almıştır.Asıl adı Abdü'l-Melik'tir.

Selçuk'lu Alp Arslan'ın hükümdarlığının ilk zamanlarında Nisabur'a dönerek saygı ile karşılandı. Nizamü'l-Mülk adlı tanınmış vezîr oradaki Nizâmiye medresesini onun için yaptırarak ders ve va'z işlerini kendisine bırakmıştı.

İşte İmâmü'l-Haremeyn, o medresede 30 yıl ilim yayarak ehl-i sünnet mezhebine pek çok hizmet etmiş ve bütün İslâm ülkelerinin imamlarının ittifakı ile âlimlerin başı sayılmıştır.

Gerçekten bu zâtın üstâd Ebû İshâk İsferâînî'nin أَنْتَ الْيَوْمَ إِمَامُ الْأَئِمَّةِ

«Sen, bugün artık imamların imamısın.» diye saygısına lâyık olması ve İmâm Gazâlî gibi talebeler yetiştirmesi, üstün meziyetlerinin büyüklerinden sayılmağa lâyıktır.

İlm-i kelâmda Şâmil ve usûl-ü fıkıhta Nihâyetü'l-Matlab adlı kitapları ile diğer ilmî âlimler arasında elden ele dolaşmakta ve pek makbul tutulmaktadır. Yaşı 60'a yakın olduğu halde H. 478 yılında Nîsâbûr'da vefat etmiştir. Allah rahmet etsin.

234. Başka bir ruh vâsıtasiyle değil. Yoksa teselsül gerekir.

235. Bu görüş hakkında bazı sorular vardır ki, bunların bir kısmı cevaplar ile beraber Cevhere şerhinde kaydedilmiştir.

236. Bunlar ruhun hakikatinden bahsetmeyi caiz görmeyenlerdir. Nitekim yukarda işâret ettik.

237. Çünkü bu görüşün sahibi, ruhun cesetle birleştiğini kabul eden zatlardır.

238. İbn-i Râvendî ruhun, tek cevher olup, yerinin kalb olduğunu söylemektedir. Yine ruhu mücerred şeylerden kabul edenler de «Ruh, doğrudan doğruya kalble ilgili olup onun vasıtasiyle de bedenle ilgisi vardır.» diyorlar. Nitekim ilerde açıklanacaktır.

taplarda kaydedildiğine göre— «İnsan, bedenin kendisinden ibârettir.» diyorlar.

Fakat ruhun bedenle ilgisini ve bu ilginin sebep olması ve Allah'ın kudretinin tesirde kâfi gelmesi ile hayatın meydana geldiğini inkâr etmezler. Bazı âlimler «İnsan, ruhla bedenin birleşmesinden» bazıları da «Yalnız ruhtan ibârettir.» diyorlar. Sonuncu görüşün sahipleri az bir cemâat olup, insanın bedenini hakikatinin dışında olmak üzere onun kalıbı kabul ediyorlar.[239]

---

239. Yukardaki açıklamalardan anlaşıldığına göre burada incelemeye muhtaç iki husus vardır ki, bunların her birini lâyık olduğu şekilde incelemek epeyce sözün uzamasına bağlıdır.

Birinci husus: insan ruhunun hakikati bilinememekle beraber «İnsan ruhu var olan şeylerdendir.» deyip geçmek ve hattâ kısa olarak mâhiyetini belirtip vasıf ve durumlarından bahsetmeyi de terketmek hakikaten dinin emirlerinin gereği midir? Sözleri bunu böyle zannettiren zatların şanlarının büyüklüğüne bakıp da ruh konusunu hemen bu noktada kesivermek caiz ve akla uygun görülebilir mi? Aslâ! Çünkü bu konu Allah'ı tanımanın en büyük sebeplerinden sayıldığına göre

مَا يَتَوَقَّفُ عَلَيْهِ الْوَاجِبُ فَهُوَ وَاجِبٌ «Vâcip olan şeyin, kendisine dayandığı şey de vâciptir.» kaidesince üzerimize vâciptir.

Bunun aksini gerektiren dînî bir delil bulunduğunu iddiâ etmek ise mümkün değildir. Bu iddiânın imkânsızlığını ileride etraflıca açıklayacağız. Fakat önce ruhu tanımanın Allah'ı tanımaya nasıl götürdüğünü ve bu maksadın gerçekleşmesinin de ancak ruhun durumlarını bilmekle olabileceğini isbat etmemiz gerekiyor. Tasavvuf âlimleri bu konuda en meşhur delil olarak مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ «Nefsini (ruhunu) bilen Rabb'ini bilir.» hadîsini gösteriyorlar. Gerçi bu sözün Hz. Peygamber'in hadîsi olduğunu hadîs âlimleri garanti etmiyor. Merhum Hâfız Süm'ânî diyor ki: «Dillerde bunun hadîs olduğu sözü dolaşıyorsa da aslında merfû hadîs değildir. Yahyâ b. Muâz er-Râzî'nin sözüdür.» İmâm Nevevî de bunun hakkında: «Peygamber efendimizin sözü olduğu sâbit değildir.» diyor. Fakat Hz. Peygamber'in sözü olduğu sâbit değilse de mânâsının doğru ve hattâ

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ «Kendisini bilmeyenden başka, kim Hz. İbrâhîm'in dininden yüz çevirir?» (Bakara sûresi, âyet: 130) âyetinden alınmış olduğunda şüphe yoktur. Çünkü «Kendini bilmeyenden başka» cümlesi

أَيْ جَهِلَهَا فَلَمْ يَعْرِفْ رَبَّهَا «Yani nefsini bilmeyip, dolayısiyle de Rabb'ini tanımıyanlar» diye tefsif edilir. Bu doğru mânâya dayanarak Beyzâvî gibi büyük müfessir ve tasavvufçular bu söze pekbüyük önem veriyorlar.

Şeyh İzzüddîn de «Bu hadîsin sırlarından bana açıklanananları kaydetmeyi vazifelerim arasında görüyorum.» diyerek aşağıdaki şekilde durumu inceliyor.

Şöyle ki: İnsan ruhu şu beden cüssesine bırakılmış latîf ve ilâhî bir şey olup hikmet sahibi yaratıcının birlik ve diğer yüce sıfatlarına tam 10 yönden delâlet ediyor:

İNSANLARIN BEDENLERİNİ YENİDEN YARATARAK RUHLARI BEDENLERE SOKTUKTAN SONRA CENNET VE CEHENNEM'E KOYMAK HUSUSUNUN KESİNLİĞİ

Fakat mutlaka İslâm âlimleri arasında ittifak vardır ki, ölümün gel-

1 — Şu insan bedeni, ruhun hareket ettirip, çekip çevirmesine muhtaç olduğu gibi âlemin de bir hareket ettirip, idâre edene muhtaç bulunduğu en az bir düşünme ile bilinir.

2 — Her bedenin idâre edicisi bir tek ruhtan ibâret olduğu gibi âlemin de gerçek idâre edicisi bir tek tanrıdan ibâret olmalıdır. İdâre ve takdir etmede âlemlerin Rabb'inin ortağı bulunmadığı şüphesizdir.

3 — Beden ancak ruhun hareket ettirip, çekip çevirmesiyle hareket ettiği gibi anlaşılıyor ki, bütün âlemlerin idâre edicisi yüce Allah olup, hayır ve şer her ne meydana gelirse O'nun takdirini ve mukaddes irâdesiyledir.

4 — Bedende hissî ve aklî (maddî ve mânevî) her ne hareket olursa ruhun idrak ve şuuru ile olduğu,bedenin hareket ve sükûnlarından hiç bir şeyin ondan gizli kalmadığı gibi yerde ve gökte olan şeylerin de hiç biri Allah'ın ilminin dışında kalmıyor.

5 — Bedenin kısımlraından hiç biri ruha, diğerlerinden daha yakın değildir. Ruhun yakınlığı bütün kısımlara eşittir. Bundan anlaşılıyor ki, Allah her şeye yakın olup, kendisine nisbetle yakınlık ve uzaklıkta âlemin kısımlarının hiç bir farklılığı yoktur. (Binâenaleyh Peygamber efendimizin mi'râcı gökte ve Hz. Yûnus'unki balık karnında olmuştur.)

6 — Ruhun varlığının bedenden önce olması zorunlu olduğu gibi âlemin yaratıcısının varlığının da âlemden önce olduğu anlaşılıyor.

Yaratıkların yok olmasından sonra da yaratıcının devam etmes gierekiyor. Zira ruhun ,bedenin yok olmasından sonra yokluğu söz konusu değildir.

7 — Ruhun bedenden sıyrılıp çıkması sebebiyle yere muhtaç olmamasından Allah'ın da mekândan münezzeh olduğu ve yere muhtaç bulunmadığı pek kolay anlaşılır.

(Şüphesiz olan görüş, ruhun mücerred (mekânsız) şeylerden olduğudur. Nitekim ilerde açıklanacaktır Binâenaleyh bu yedinci maddeyi ona göre düzenledik.)

8 — Ruhun bir mâhiyetle vasıflanması söz konusu olmadığı gibi ezelî olan Allah'ın, cisimlere yakışan mâhiyetlerden münezzeh olduğu meydana çıkar.

9 — Ruh bedene girmekle beraber gözle görülmeyi kabul etmiyor ve zâtının mâhiyeti bilinmiyor. Artık Allah'ın mukaddes tanrılık şânına

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ «Hiç bir göz O'nu dünyada ihâta ve idrak edemez. Fakat O, (ilmiyle) bütün gözleri (varlıkları) ihâta eder.» (En'âm sûresi, âyet: 103) buyurulması ve Allah'ın hakikatinin bilinmesinin mümkün olmaması akla uzak görülür mü?

10 — Ruhun kendi durumuna göre sahip olduğu mükemmelliklerden Allah'ın sıfatları akla gelir. Yüce Allah'ın eşi ve benzeri olmadığı, bedenin ruha denk olmamasiyle açıklığa kavuşmuş oluyor.

Şeyh İzzüddin'in inceleyici ve bilgilice sözleri burada bitiyor.

Muhyiddîn b. el-Arabî de diyor ki: İnsan ruhu basit bir cevher olup idrak, işitme, görme ve hayalleme onunla olur.

Allah onu kendine zat ve sıfatları bakımından misâl ve en mükemmel fertlerini bu âlemde saygı değer halife (temsilci) kabul etmiş ve onu tanımayı kendini

mesiyle insan bedenleri yok olduktan sonra vakti gelince Allah, beden-

tanımaya sebep ve vâsıta yapmıştır ki, «Nefsini bilen Rabb'ini bilir.» sözü buna delâlet eder.

Sadrüddîn-i Şirâzî Kitâbü'l-Esfâr'ında diyor ki: Allah, insan ruhunu zat, sıfat ve fiillerine bir misâl olarak yaratmıştır. Zira Allah, eş ve benzerden münezzehtir, misâlden değil. (Bu meselenin incelenmesi eserin baş taraflarında geçmiştir.)

Şu durumda ruhun bilinmesi, Allah'ın tanınması için basamaklar teşkil eder. Allah'ın yaratmış olduğu insan ruhu zaman ve mekânın dışında, irâde, kudret, ilim, işitme, görme ve hayat gibi mükemmelliklerle desteklenmiş bulunur ve beden ülkesinde kendi durumuna göre söz sahibi olursa yüce yaratıcının bütün eksikliklerden münezzeh olup mükemmellik sıfatlarına sahip bulunması ve bütün gök ve yer âlemlerinde hüküm ve emrinin yürüdüğü anlaşılmaz mı?

Allâme Sadrüddîn'in bu sözü إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ .**«Allah Hz. Âdem'i kendi sûretinde yarattı.» hadîsinden alınmıştır ki, diğer bir rivâyette** عَلَى صُورَةِ الرَّحْمٰنِ «Rahmân sûretinde...» şeklinde nakledilmiştir. İmâm Gazâlî'ye bu hadîsin tefsiri sorulunca demiş ki: «Sûret» kelimesi müşterek isim olup, şekillerin tertibi ve çeşitli birleşmelerle meydana gelen maddî sûretler için kullanıldığı gibi maddî şeylerden olmayan tertipli mânâlar ve aklî sûretler için de kullanılır. Çünkü mânâların da tertip, birleşme ve birbirine uygun düşme hususları vardır. «Soru şekli», «gerçek şekil», «maddî ve mânevî ilimlerin sûretleri» deyimleri buna dayanır. İşte hadîsteki «sûret» kelimesi de mânevî şekilden ibâret olup, teşbih ve temsil ise zat, sıfat ve fiiller bakımındandır.

Ruhun zâtının hakikati, kendi kendine var olan mücerred bir cevherdir ki, cisim veya cisimden olan bir şey değildir. Mekâna muhtaç olmayıp yer ve yön ona yakışmaz ve bedene bizzat girip bitişmesi yoktur. Binâenaleyh ayrılma ile de vasıflandırılamaz. Bu menfî vasıflar ise Allah'ın zâtının sıfatlarıdır. (Nitekim Allah'ın sıfatları konusunda birer birer isbat edildi.)

Sıfatlara gelince, insan ruhu bizzat diri ve ilim ,irâde ve kudrete kabiliyetli olarak yaratıldı ve işitme, görme ve konuşma ile süslendi. İşte bu bakımdan insanda Allah'ın sıfatlarının örnekleri bulunuyor. Fiiller yönünden de insanın, Allah'ın fiillerini andırdığı aşağıdaki şekilde açıklanır:

Çünkü insanın fiillerinin başlangıcı bir istektir ki, eseri önce kalbde belirerek gönül boşluğunda bulunan latîf bir buhardan ibâret olan canlı ruhunun yükselmesi vâsıtasiyle beyne ulaşır. Sonra onun dışındaki sinirlere ve sinirlerden damarlar vâsıtasiyle kaslara geçip damarların çekilmesi sebebiyle parmaklar oynar ve onlara uyarak meselâ, kalem hareket ederek yazılması istenen mânânın şekli hayal hazinesinde düşünüldüğü gibi kâğıt üzerinde beliriverir. Çünkü insan, yazılacak şeyin şeklini hayalinde şekillendirmedikçe onu dışarıda yazamaz.

Şu durumda her kim dünya âleminde tesir vâsıtası yapılan gök cisimlerini melekler aracılığı ile hareket ettirerek hikmet sahibi yaratıcının bitki ve hayvanları yaratmasının mâhiyetini inceleme gözünden geçirirse insanın küçük âlem olan bedeninde söz sahibi olmasını Allah'ın büyük âlemdeki emir ve hükmüne ve insanın bedenini de büyük âleme benzer bulur ve kendisine aydınlanır ki, insan kalbi arş ve beyin kürsî durumunda, beş duyu da yartılışı itibarı ile itâatli olan ve aykırı hareket edemiyen melekler karşılığındadır. Sinirlerle uzuvlar gökler, onlardaki kudret de cisimlerde bağlı bulunan itâatli tabiatler gibi, kâğıtla kalem ise, birleşme ve

leri yeniden yaratarak ruhları tekrar onlara sokacak ve tekrar diriltiktikten sonra insan fertlerini hesaba çekerek adâlet ve lûtfu gereğince

ayrılmayı kabul etmek hususunda birleşik maddelerin asılları olan unsurlar gibi ve hayal aynası da Levh-i Mahfûz gibidir.

Bu benzerliklerin tafsîlât ve hakikatlerini anlıyan kimselere yukardaki hadîsin doğru mânâsı ve «Nefsini bilen Rabb'ini bilir.» hükmünün yüce sırları hiç şüphesiz olarak aydınlanacaktır.

Çünkü eşyânın hakikatleri ancak uygun misâllerle bilinir. Hattâ eğer bu benzerlikler olmasa insan kendini bilmekten Rabb'ini tanımağa yol bulamazdı. Yine eğer Allah, insan bedeninde âlemin tümüne misâl olacak şeyleri tamamen toplıyarak onu âlemin kısa bir kopyesi ve kendi âleminde söz ve hüküm sahibi yapmış olmasaydı yüce yaratıcının tanrılığı ve madde ve mânâ âleminde ilim, kudret ve diğer yüce sıfatlarla emir ve hüküm sahibi olduğu bilinemezdi.

Artık insan ruhu bu benzerliği sebebiyle kendi yaratıcısını tanımaya yol ve bilgisini tamamlamaya bir sebep buluyor.

İmâm Gazâlî ,insanın, büyük âlemin bir kopyesi olduğuna işâret ederek

وَتَزْعُمُ أَنَّكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ وَفِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ

«Sen kendini değersiz, küçücük bir cisim sanıyorsun. Halbuki sende en büyük âlem dürülmüş bükülmüş olarak mevcuttur.» beytini hatırlatmıştır. Fakat insanı âlemlerin kopyesi ile karşılaştırarak tam uygunluğunu meydana çıkarmak, sözü epeyce uzatmaya bağlı olduğu için o tarafını kısa kesiyoruz.

Beyzâvî tefsirinin hâşiyesinde merhum Siyelkûti Fütûhât-ı Mekkiyye'den bu konuda güzel bir makale naklediyor ki, o büyük tefsiri bu hâşiyesiyle beraber okuturken feyz kaynağımız olan hocamız tanınmış ve eşsiz âlim merhum Mustafa Şevket bey efendinin pek çok hoşuna gitmiş ve bu münâseebtle Hz. Muhyiddîn'in yüce şânını açıklayıp isbat ederek medh ve senâsında bulunmuş, öğmüştü. Allah onların ruhundan bizi de faydalandırsın!

Kaldı ki, «İnsan ruhunu yer ve yönden uzak ve kendi kendine var olan mücerred bir cevher kabul etmek Allah'a onu en husûsî vasıflarında ortak tanımış olmayı gerektirmez mi?» denirse cevap olarak deriz ki: Hayır! Çünkü insan, hayat, ilim, kudret, işitme, görme, konuşma ve irâde sahibidir. Allah'ta da bu sıfatlar vardır, denmekte nasıl ki, bir mahzur yoksa yer ve yönden uzak olmayı mücerred cevherlere nisbet etmekle de tanrılığın hususiyetlerine ortak tanımış olmak gerekmez. Zira bunlar tanrılığın hususiyetleri değildir.

Allah'tan başkasında hiç bulunmıyan en hususî tanrılık vasfı Allah'ın yüce zâtının kendi kendine var olup bütün varlıkları da var edici olması ve varlığı zâtının gereği olup da her şeyin O'nun yaratmasiyle var olabilmesi sıfatıdır. Bu vasıf Allah'tan başkasında bulunmaz. Aksine, eşyânın varlığı emânet şeklinde olup, emânet olmıyan bizzat varlıkla, Allah tek kalmıştır.

Sözün kısası, bu açıklamalarımızla aydınlandı ki, insan ruhunun hakikat ve mâhiyeti bilinemiyorsa da derin incelemeler sâyesinde meydana çıkan durum ve vasıfları mâdem ki insan bilgisinin gelişmesine sebep oluyor ve Allah'ın mukaddes zât ve yüce sıfatları hakkında inanılması gereken esas meselelere yol açıyor, ruhun durumları konusunun en önemli konulardan sayılması gerekiyor.

Bu durumda bu bahsi ruhun varlığına hükmetme noktasında bırakmak gerektiği nasıl kabul edilebilir?

Cüneyd-i Bağdâdî gibi büyük zatların yukardaki sözleri ruhun hakikatini keş-

bir kısmını Cehennem'e, bir kısmını da Cennet'e koyacaktır. İşte bu ölümden sonraki dirilme ile onu takib eden âhiret halleri ise İslâm dininin kesin esaslarından olup âlimlerin icmâ' ve ittifâkı ile sâbit ola-

---

fetmek hayaliyle derin incelemelere ve hattâ tahminlere dalanları men etme yollu bir nevi mübâlağaya yorulmalıdır. Evet, âlimlerin görüşlerini bu şekilde birleştirmemiz gerekir. Zira başlangıç ve sonuç olarak, fiil ve mâhiyet bakımından ruhumuzun durumlarını düşünüp anlamakla uğraşmamız Kur'ân emirleri cümlesindendir. Meselâ: Azarlama ile karışık bir inkâr sorusu şeklinde nâzil olan

وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ «Nefislerinizde de (hücrelerden vücut yapınıza kadar) bir çok alâmetler var (ki, hep Allah'ın kudretine, ilmine, azamet ve irâdesine delâlet ederler). Hâlâ görmiyecek misiniz?» (Zâriyât sûresi, âyet: 21) âyeti, ruhu tanımaya çok gayret edilmesini gerektirmez mi?

Şu halde özetleme olarak da olsa ruhun mâhiyetini anlamak mümkün bir şey olmasaydı, bu hususta basîretli bulunup kafa yormakla kuvvetli emir tebliğ edilmez ve bilinmesine hiç yol bulunmıyan bir şeyi bilememekten dolayı şiddetli azar işitilmezdi. Artık bu kesin emrin aksine delâlet edecek bir Kur'an âyeti bulunduğu iddiâ edilebilir mi?

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

«(Ey Resûlüm), bir de sana ruh'dan, (rûh'un hakikatinden) soruyorlar. De ki: Ruh, Rabb'imin bildiği bir iştir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.» (İsrâ sûresi, âyet: 85) âyetinin, ruhun durumlarını araştırmakla uğraşmaktan men etmekte olduğunu sanmanın yanlış bir anlayış olduğunu açıklamak için müfessirlerin görüşlerini nakletmeye geçiyoruz:

«Rabb'imin bildiği bir iştir.» cümlesini merhum Fahr-i Râzî ile Beyzâvî

أَيْ مِنَ الْإِبْدَاعِيَّاتِ الْكَائِنَةِ بِكُنْ مِنْ غَيْرِ مَادَّةٍ وَتَوَلُّدٍ مِنْ أَصْلٍ كَأَعْضَاءِ جَسَدِهِ أَوْ وُجِدَ بِأَمْرِهِ وَحَدَثَ بِتَكْوِينِهِ عَلَى أَنَّ السُّؤَالَ عَنْ قِدَمِهِ وَحُدُوثِهِ

«Ruh Rabb'imin, bir maddeden yaratılmıyarak ve bir asıldan doğmıyarak ancak كُنْ «Ol!» emir ve hitâbıyla var olan şeyler cümlesindendir.» Eğer soru ruhun hakikati itibariyle olursa «Rabb'imin emrindendir.» cümlesinin mânâsı böyle olur ve soranlara pek âlâ cevap verilmiş olur. Eğer soru ruhun ezelî olup olmaması hakkında olursa âyetin mânâsı «Ruh, Rabb'imin yaratmasiyle veya irâdeye dayanan emriyle var olmuştur. Ezelî değildir.» demekten ibâret olup, ruhun ezelî olmadığına delil teşkil eder ki, her iki durumda da soru ile cevap arasında tam bir uygunluk bulunur.

(«Emir» kelimesi ya «Ol!» emrinden ibâret olup «Emir âlemi» bundan alınma

rak bilinmektedir. Yani bu şekilde bedenlerin haşri (hesap için bir araya toplanması) hususu dinin zorunlu esaslarından olduğu için bunun imkân veya gerçekleşeceğinde tereddüt göstermek, İslâm dininden çıkmak demektir.

---

olarak takdir edilmesi mümkün olan «Halk âlemi»nden başkasına, yani ruhlar ve mânâ âlemi anlamına kullanılır. أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ **Dikkat ediniz ki, hem yaratmak, hem de emretmek O'na mahsustur.»** (A'râf sûresi, âyet: 54) âyetindeki halk ile emrin karşılıklı gelmesi bu mânâya göredir. Zira burada «halk» takdir mânâsına olup, var etmek, yaratmak mânâsına değildir.

Bu durumda insan ruhu da emir âleminden sayılıp madde değildir. Yani mücerred cevher olup kemiyet ve keyfiyetten uzaktır, demek olur. Yahut fiil ve yaratma mânâsınadır. Çünkü «Emir»in bu şekilde kullanılması da yaygındır. Bu halde «Ruh, Rabb'imin yaratıp var etmesiyle meydana gelmiş olduğundan ezelî değildir.» demek olur.)

«Ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.» cümlesinin mânâsı birinci şıkka göre «Sizin mâhiyet ve hakikatini bilemediğinizden ruhun var olmaması gerekmez. Zira yaratıkların bilgi edinebilmesi ancak duyular vâsıtasiyledir. Yani insan aklının nazarî bilgileri elde etmesi eşyânın kısımlarını beş duyu ile hissetmesinden kazanılan mâlûmât sayesindedir. Eşyânın pek çok kısımlarını —hissedilebilen şeylerden olmadığı veya gayb ve latîf olmak gibi hissetmeye bir engel bulunduğu için— hissedemiyoruz ve hakikat ve mâhiyetini anlamaya yarıyacak hususiyetlerini bilemiyoruz. Binâenaleyh ruhun hakikatini anlamak, başkalarından kendisini ayırdettirebilecek vasıf ve belirtileri itibariyle olabilir. İşte zâtının mâhiyetinin bilinmemesi bundan ileri gelmektedir .

Onun için cevabın hemen arkasından bu cümle eklenerek durumun hakikatine işâret edilmiştir.

Nitekim Fir'avn'ın وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ **«Âlemlerin Rabb'i de kimdir?»** (Şuarâ sûresi, âyet: 23) sorusuna cevap olarak Hz. Mûsâ bazı yüce sıfatlarını açıklamakla yetinmişti.

Bu üslûba belâğat ehli arasında «üslûb-u hakîm» (hikmet sahibi üslûbu) denir. Bir kimse, hakikati bilinemiyecek veya hakkında önemi ikinci derecede kalacak bir şey sormaya kalkınca belâğat ehli, bilinmesi mümkün ve daha önemli olan şeyi söyliyerek cevap verirler.

Mel'ûn Fir'avn'ın, Allah'ın hakikatini sormasına karşılık Hz. Mûsâ'nın Kur'ân'da nakledilen tanrılık vasıflarını söyliyerek vermiş olduğu cevap —mukaddes hakikati anlatmak mümkün olmadığı için— birinci kısımdandır.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ **«(Ey Resûlüm), sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki: Onlar, insanların muâmeleleri ve hacc için vakit ölçüleridir.»** (Bakara sûresi, âyet: 189) âyeti de ikinci kısımdandır. Çünkü ayın güneşten ışık alarak büyüyüp küçüldüğünü bildirmek, dinlerin önemli maksatlarından olmadığı için insanların muâmeleleri ile hacc ve oruç gibi bazı ibâdetlerinin belirtilen vakitlerinin geldiğini bilmeye yaraması gibi aydınlık kısmının türlü şekiller almasının faydalarını kaydetmekle yetinilmiştir.

İslâm dininin delilleri pek çok yerlerde bu hususu açıklıyarak hakkında şahitler göstermektedir.

Müslüman fertlere, bunun gerçekliğini kabul ederek dînî delilleri doğrulamak için haşrin yukardaki şekilde olacağını, aklın mümkün gördüğü şeyler arasında olup, Allah'ın kudretinin dışında kalmadığını ve aklın imkânsız gördüğü şeylerden birini gerektirmediğini kesin olarak bilmek yeter. Haşr ve yeniden dirilmenin tafsîlâtını bilmek ve akılca mümkün görülen mâhiyeti açıklayabilmek herkes için gerekli olacak bir şey değildir. Çünkü İslâm dininin bu yolda teklifi söz konusu değildir.

HAŞR VE ÖLDÜKTEN SONRA TEKRAR DİRİLME ALEYHİNDE ORTAYA ATILAN MÜŞKÜLLERİN HALLİ

Ancak öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden hasımlar tarafından bedenlerin haşri hakkında aklın imkânsız gördüğü şeyleri gerektiren bir takım müşküller ortaya atıldığı için bu konuda hasımların akıllarını iknâ ve aklı kıt olanların kafalarındaki tereddütleri def edecek şekilde hakikati açıklayıp durumu etraflıca anlatmaya gayret etmek din âlimlerinin boyunlarında büyükçe bir borç olduğundan o şekilde davrandılar.

İkinciye göre bu cümle delil durumunda bulunup mânâsı şundan ibârettir: «Siz dünyaya cahil olarak gelip sonradan biraz ilim öğrenebilirsiniz ki, bu durum insan ruhunun vasıfları bakımından değişmelerinden ibâret olduğu için ezelî olmıyan şeylerden olduğunu ifâde eder.

İkinci husus: İnsan ruhu, bedenin yok olmasından sonra devam etmesi, ilim ve diğer kabiliyet ve sıfatlara sahip olması sebebiyle araz kabilinden olmadığını isbat etmekle beraber, acaba bedene giren latîf bir cisim mi, yoksa mücerred bir mukaddes cevher mi olmasının tercih edileceği konusudur.

Yazar ilerde Fahr-i Râzî'den naklederek ruhun devam etmesini bir çok yönden isbat edecektir.

Ama bunun —yukarda İmâmü'l-Haremeyn'den nakledildiği gibi— yüksek ve latîf bir cisim olup, gül suyunun gülün cismine girdiği gibi bedene girdiğini, İmâm Râzî de bir dereceye kadar mümkün ve mukaddes kitaplarda geçen ölüm ve hayat şekillerine daha uygun görüyorsa da aslâ cisim ve cisimden yaratılmış olmıyarak bedenle yalnız tedbir ve hükmetme bakımından ilgili bir cevher olmasını tercih ve bunun da Kur'an âyetlerine uydurulabileceğini iddiâ ediyor ki, merhum Beyzâvî de Bakara sûresinin tefsirinde bunu kabul etmiş ve Fahr-i Râzî'nin naklettiğine göre İmâm Gazâlî ve Râğıb-i İsfahânî gibi İslâm âlimlerinden ve büyük zatlardan bir cemâatle ruhun ölmezliğini ve ruhla haşrolunulacağını kabul eden ilâhiyatçı filozofların çoğunluğu bu görüşte bulunmuşlardır.

Ancak bu özetin tafsilâtı buraya sığamıyacağı için bu kadarla yetinmek zorunda kaldık.

Mefâtîhu'l-Gayb'da وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ «(Ey Resûlüm), bir de sana ruh'tan (ruh'un hakikatinden) soruyorlar.» (İsrâ sûresi, âyet: 85) âyeti sırasında bu konuda 16 sayfa kadar açıklama vardır.

İslâm düşmanları tarafından haşr ve ölümden sonra tekrar dirilme aleyhinde ileri sürülen müşküllerin en meşhuru aşağıdaki şekilde ifâde edilebilir:

«İnsan, maddesiyle insan olmayıp husûsî şekliyle insandır. Yani insanlığın gereklerinin insanda bulunması ve ona mahsus olan bir takım eser ve fiillerin kendisinde görülmesi sırf o şekil sayesindedir. Şu halde maddesinden şekli kaybolup da maddenin atomları, asılları olan belli unsurlara dönünce o insanın kendisi de bozulup yok olur. önceki insan değil. Çünkü yeni insanda öncekinin yalnız maddesi bulunuyor demektir. Şekli ki, asıl insan olması onunla idi, yok olup gitti. Bu yeni insan ise daha henüz var olması sebebiyle ne öğülür, ne yerilir ve binâenaleyh ne sevaba, ne de cezâya hak kazanmış değildir. Zira insanlığın sebebinin yalnız maddeden ibâret olmadığı hatırlatıldı. Hak kazanmak ise insanın vasfıdır.

Bu durumda o yeniden meydana gelen ve cezâ veya sevap gören insan, iyilik ve kötülük yapan insan olmuyor. Aksine, yalnız maddede onunla ortaklığı bulunuyor.

Bir de bir insan diğer insanı yiyip onunla beslenmesi sebebi ile ikisi bir tek şey olunca bu bir tek bedene öldükten sonra iki ruhun girmesi nasıl olabilir?

Ayrıca yer kabuğunun çoğunluğunu eskiden ölenlerin bedenlerinin parçaları teşkil ettiğine göre ekilmekte olan ekin ve yetiştirilmekte olan ağaçların mahsulleri ile insanların beslenmesi ve binâenaleyh o beden parçalarının bunların bedenlerinde et ve kana döndüğü inkâr edilemez. Bu durumda tek madde ve tek asıl pek çok insanların bedenlerine girmiş olmalıdır. Bu ise hiç de akla uygun değildir.»

Şimdi bu müşküllere karşı bize daha baştan şöyle demek düşer: Acâyip yaratıkları, garip eserleri ve eşi görülmemiş fiilleri ile şüphesiz olarak isbat edilmiş olan geniş ilim ve yüce kudretine nisbetle bu müşküllerin zannettirdiği aklî imkânsızlıklardan bir şey gerekmiyerek haşr ve öldükten sonra tekrar diriltmeyi hikmet ve kudret sahibi olan Allah'ın gerçekleştirmesi akla uzak değildir. Bize bunun gerçekliğini kabul etmek ve imkânsız olan bir şeyi gerektirmiyecek bir şekilde olabileceğini itiraf etmek yeter. Yani imanımızın sıhhati, Allah'ın gerçekleştireceği mâhiyetin açıklanmasına (ve bedenlerin haşrolunmasının, birbirinden ayrılıp dağılmış kısımların birleştirilmesiyle mi, yoksa tekrar yoktan var etme yoluyla mı olacağını kestirmeye ve kesin delillere karşı ileri sürülen zan ve şüphelerin ortadan kaldırılmasına) dayalı değildir. Bu mâhiyetin bilinip kavranmasını, ğaybları bilen Allah'a bırakmamız mahzurdan daha uzaktır. Lâkin halkın aklını, etrafı ile ve açık açık iknâ etmek ve imanı zayıf olanları kafalarındaki tereddütlerinden koruyarak inançlarını düzeltmek için âlimlerimiz diyorlar ki: Her insan bedeninin, mahşer gü-

nünde tekrar yaratılacak olan kısmı asıl maddelerinden ibârettir. Yani diriltmeden maksat, ömrün başından sonuna kadar devam eden kısımlar olup, fazlalık kısımları değildir.

İmâm Şa'râhî Yevâkît ve Cevâhir[240] kitâbında bir insanın diğer bir insanı yemesi hususundaki şüpheyi gidermek maksadiyle ,insan bedeninin kısımları böyle asıl ve fazlalık kısımlarına ayrılarak verilen cevâbı Cem'u'l-Cevâmi'[241] ile onun Hâşiye-i Kelâmiyyesinden naklediyor. Fakat aşağıdaki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi bu cevap, diğer şüpheleri de karşılıyabilir.

Geniş ilim ve yüce kudret sahibi olan Allah'ın, insanın asıl kısımlarını, şekillerinin dağılıp yok olmasından ve diğer bir hayvanın asıl kısımlarının terkibine girmekten korumasına ve bedenleri haşretmek istediğinde ruhları o devam eden kısımlara sokup bir takım başka kısımlar daha ekliyerek insan vücutlarını meydana getirmesine ne engel bulunduğu iddiâ edilebilir?

Bu eklenen diğer kısımlar, ölmeden önce var olan kısımların aynı olmasa da zararı yoktur. Çünkü tad ve acıyı duyup idrak eden şey ancak asıl kısımlarla beraber ruhtan ibâret olacaktır.

Bu mâhiyete «tekrar yaratma» denmesi de doğrudur. Zira asıl kısımlardan ayrılmış bulunan ruh ve hayat onlara tekrar veriliyor. Haşr ve tekrar yaratmanın sahîh olmasının, ayniyle tekrar yaratılmalarına bağlı bulunmadığı fazlalık kısımları da ekleniyor. Sonucu insanın hakikatinin dışında bulunan bedenin bazı yönleri madde veya şekil bakımından değişmiş oluyor. Artık zevk veya azap gören insanın, hayatında onlara hak kazanan insandan başkası olması veya iki ruhun bir bedene girmesi, yahut da bir maddenin bir çok insan şekillerinde yer alması gerektiğini iddiâ etmeye meydan kalır mı? Anlaşıldı ki, ölmeden önce kendinde bulunan ruhla beraber asıl kısımlardan ibâret olan insan, öldükten sonra tekrar yaratılıp diriltilirken ayniyle o kısımlara yine o ruhun girmesiyle ortaya çıkan insanın benzeri değil, aynı oluyor.

Allah'ın ilim ve kudreti, hiç bir imkânsızlığı içine almıyan bu mâhiyeti, gerek bu âlemde olduğu gibi âhirette de koyacağı kanunlar vâsıtasiyle ve gerek kanunsuz olarak yapmaya elverişlidir. Bizim bu kanunları kestirememiz, olmamalarını gerektirmez. Mümkün değil mi-

240. Bu kitap, büyük âlimlerle kelâmcıların inanılması gereken şeyler hakkındaki sözlerini toplamakta olup, iki cilt halinde Mısır'da basılmıştır.

Şeyh-i Ekber'in (Muhyiddîn-i Arabî'nin) bir çok sözleri ,halli ve açıklamaları ile beraber o kitapta bulunur. Din ilminin kapalı konuları ona başvurularak pek güzel anlaşılır. Fakat arapça olarak hazırlanmıştır.

241. Şâfiî usûlüne dair pek mükemmel bir kitap olup, Kadı İbn-i Sübkî'nin eseridir. Bir çok şerh ve hâşiyeleriyle beraber Mısır'da bir kaç defa basılmıştır.

Son taraflarında ilm-i kelâmla ilgili konular da vardır.

dir ki, biz fazlalık kısımlarının birbirinden ayrıldığını görelim de, pek küçük ve latif olduklarından veya başka bir hususiyetlerinden dolayı asıl kısımları göremiyelim?

Duyularımızdan gizli ve görülmeyen yerlerde bulunan nice nice âlemler ve sayısız hakikatler bulunurken insanın asıl kısımlarının da bu kabîlden olması neden akla uzak görülüyor?

Sözün kısası: Dînî delillerimizin, öldükten sonra dirilip haşrolunacağımızı söylemesine dayanarak biz bu hususa inanıyor ve akılca imkânsız olan bir şeyi gerektirmiyecek bir şekilde gerçekleşeceğini kabul ediyoruz.[242] İşin mâhiyetini tafsilâtiyle bilmekle mükellef değiliz. Fakat gereğine binâen kabul ettiğimiz şöyle bir makul mâhiyet bulup ortaya koyabiliriz ki, akıl sahiplerince bilindiği gibi bunun akılları iknâ ve şüpheler def etme hususunda kâfi olacağı şüphesizdir.

Bu konuyu bundan daha fazla açıklayıp, inanılması gereken dînî delillere hiç de aykırı düşmeyecek apaçık bir şekilde aydınlatmaya da Allah'ın yardım ve desteğiyle girişebiliriz.

Arzettiğimiz bu aydınlatmanın ise fenlere ve aklî gerçeklere uygun olduğu pek açıktır. Fakat herkesce kabulle karşılanabilmesi için çok basiretli olmayı gerektirecek bazı âlimlerin sözlerini nakletmeye lüzum görüyoruz.

İNSANIN ANCAK ŞU GÖRÜLEN BEDENDEN İBÂRET OLMADIĞI HAKKINDA İMÂM RÂZÎ'NİN İSTİDLÂLLERİ

Artık bilmiş olunuz ki, İslâm âlimlerinin büyüklerinden bir zat (Tefsîr-i Kebîr'inde Fahrüddîn-i Râzî) insanın ancak şu görülen bedenden ibâret olmadığına bir çok yönlerden istidlâl etmiştir:

1. Açıkça bilinmektedir ki, bedenimizin kısımları fazlalık ve eksiklikle değişmektedir. Semizleriz, zayıflarız. Bedenimize gelen bu değişiklikler ise hakikatimizce bir eksiklik ve fazlalık olmasına sebep olamaz. İşte bundan kesin olarak bilinir ki, insanın hakikati bu bedenin toplamından ibâret değildir.

2. İnsan bedeni, ölümle vasıflandığı sırada insan hayatla vasıflandırılıyor. Şu halde bundan da anlaşılır ki, insan, bedenden başkadır. Bu hükmün doğruluğuna delil ise

242. Çünkü açıkça mümkün olan bir hakikate kesin deliller delâlet edince şüpheye yer kalmaz ve mâdem ki, peygamberlik esasını biz aklî delillerle isbat edebiliyoruz, diğer hakikatleri Peygamber efendimizden alınan dînî delillere dayanarak kabul etmemizde bir acâyiplik görülemez.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ

Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanma. Doğrusu onlar Rabb'leri katında diridirler, cennet meyvelerinden rızıklanırlar, neş'eli bir haldedirler.» [243] âyetidir. Zira bu âyet delâlet ediyor ki, Allah yolunda şehid olan kimseler Allah katında hayatta imişler. Halbuki, bedenlerinin ölü olduğuna gözlerimiz şahâdetetmektedir. اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا *«Onlar (kabirlerinde kıyâmet gününe kadar) sabah ve akşam ateşe arzedilecekler.»* [244] ve أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا *«Onlar suda boğuldular da ateşe atıldılar.»* [245] gibi Kur'ân âyetleri delâlet ediyor ki, bazı insan fertleri ölümlerinin hemen arkasından kabir azabına tutulurlar. [246]

3. أَنْبِيَاءُ اللَّهِ لَا يَمُوتُونَ بَلْ يُنْقَلُونَ مِنْ دَارٍ إِلَى دَارٍ *«Allah'ın peygamberleri ölmezler. Aksine, bir âlemden başka bir âleme geçerler.»* hadîsi ve اَلْقَبْرُ إِمَّا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ *«Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur.»* ve مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ *«Ölen kimsenin artık kıyâmeti kopmuştur.»* gibi daha pek çok hadîsler insanın bedeninin ölümünden sonra devam ettiğini anlatıyor. Sıhhatli aklın açık hükmü ise bedenin ölmüş olduğunda şüphe bırakmaz. Ruh, kendisinden ayrılmış bulunan bir bedenin diri olmasını mümkün görecek olsak cansızların hepsinde bunun benzerini mümkün görmemiş gerekir. Bu ise safsatadan başka bir şey değildir. İşte mâdem ki, bedenin ölümü sırasında insan hayatta bulunuyormuş, şu halde insanın bedenden başka bir şey olduğu ortaya çıkar.

4. Kur'ân âyetleri eski ümmetlerden bazı milletlerin şekillerinin hayvan şekline çevrildiğine delâlet ediyor. Şu halde hayvan şekline çev-

243. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 169-170.
244. Mü'min sûresi, âyet: 46.
245. Nûh sûresi, âyet: 25.
246. Bu iki âyet İmâm-ı Râzî'nin sözlerinde bulunduğu halde yanlışlıkla buraya alınmamıştır.

rilirken insanın hakikatı ya devam etmektedir veya yok olmuştur, denecek!.. Fakat ikinci ihtimal açıkça saçmadır. Çünkü bu takdirde hayvan şekline çevrildiği haber verilen insan yok edilip de yeniden başka bir hayvan yaratılmış demek olur. Buna bu deyim mânâsız olmaz mı? Hayvan şekline döndürülme halinde insanın henüz hayatta olması kesinleşince o sırada hayvan şekline çevrilen insanın devam etmesi gerekir. Halbuki insan şeklinde olan beden ortada kalmamıştır. İşte hakikatte insanın şu bilinen bedenden başka bir şey olduğu bundan da anlaşılır.

5. İnsan nevinde ilim ve anlayış bulunduğu bilinmektedir. İlim ise bedene muhtaç değildir. Demek ki insan, kalble ilgili bir hakikat olup, bedenin ve cüssesinin aynı olamaz.

Bundan sonra İmâm-ı Râzî, insanda az çok ilim bulunup, ilmin yerinin de kalb olduğunu uzun uzadıya isbat etmeye geçiyor.[247]

Hz. ÂDEM'İN ZÜRRİYETİNDEN SÖZ ALINDIĞINA DAİR OLAN ÂYETİN TEFSİRİ VE ONUNLA İLGİLİ ÖNEMLİ İNCELEMELER

Şurası da unutulmamalıdır ki, Kur'ân âyetlerinde söz alındığının

247. İmâm-ı Fahrüddin-i Râzî, insanın hakikatinin beş duyuya hitab eden bedenden ibâret olmadığına delâlet eden delilleri 17'ye kadar çıkarmıştır. Bunları sayarken de «İnsanın cisim kabilinden bir şey olmadığını isbat etmek için getireceğimiz deliller de bu beş duyuya hitâb eden bedenin, insanın hakikati sayılmasına elverişli değildir.» diyor. Daha sonra insan ruhunun mücerred cevher olduğuna pek çok deliller getiriyor.

İmâm-ı Râzî'nin kaydettiği delillerin biri de Peygamber efendimizin uzunca bir hutbede zikrettiği hadîstir ki, bu hadîste ölü, insanların omuzlarına alınıp götürüleceği sırada ruhunun söylemekte bulunduğu hasret ve pişmanlık dolu bir sözü açıklanmıştır.

Dermiş ki: «Ey çocuklarım ve kardeşlerim, dünya bana oynadığı oyunu sakın size de oynamasın. Helâl ve haram demeyip dünya mallarını topladım ki, bunların vebali bana ve faydası başkalarına oluyor. Onlar safâsını sürecekler, ben azâbını çekeceğim. Benden ibret alınız!»

İstidlâl tarafı açıktır. Çünkü bedenin ölü ve omuzlarda yüklü olduğu sırada insanın diri ve devamlı, hasret ve pişmanlığını açık açık ve bağıra bağıra anlatmakta olduğunu açıklamak için buyrulan bu hadîste insanın başka, bedenin başka olduğu açıkça ifâde edilmiştir.

Bu delillerin biri de يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ «(Sonra Allah, mü'min kimseye şöyle buyurur:) Ey (imanda sebât gösteren, Allah'ı anmakla huzura kavuşan) itâatkâr nefis! Dön Rabbine, (Cennette sana hazırladığı nimetlere).» (Fecr sûresi, âyet: 27-28) âyetidir. Çünkü burada insan ruhuna «Dön!» hitâbı yönelerek Allah'a dönmekle emrolunduğu açıklanıyor. Demek ki, bedenin ölümü zamanında insan devamlı kalarak Rabb'ine dönüyor ve O'ndan razı olarak yüce rızâsına kavuşuyor. İnsanın bedenden ibâret olmadığı bu ifâdeden de anlaşılmaz mı? Geri kalan delillerin bir kısmı da aklî hükümlerden ibârettir. Fakat sözün uzaması korkusuyla onları nakl etmeyi uygun görmedik.

açıklanması hakkında وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ «*Hatırla ki, Rabb'in, Âdem oğullarının sulblerinden züriyetlerini çıkarıp da...*»[248] âyeti vardır ve bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak Peygamber efendimizden Hz. Ömer b. el-Hattâb ile Hz. İbn-i Abbâs'ın rivâyet ettikleri bir sahîh hadîs bize kadar gelerek Hz. Âdem'in sırtından bütün zürriyeti zerreler şeklinde çıkarıldığı açıklanmıştır.[249]

---

248. A'râf sûresi, âyet: 172.

249. Tefsir âlimleri arasında ihtilâf vardır ki, acabâ bu âyet hakikatine mi yorulmalıdır, yoksa temsil yoluyla mı gelmiştir?

Bir kısmı —Beyzâvî'nin de açıklayıp tercih ettiğine göre— temsil kabilinden olduğunu kabul ediyorlar. Bu durumda âyetin ifâdesi; Allah'ın, bütün insan fertlerini, içte ve dışta dikilip, Allah'ın birliğine ve İslâm'a yol gösteren delillerle istidlâle, yaratılışlarının ilk zamanlarında tam bir kabiliyetle yaratmış olduğunu açıklamaktan ibâret olur. Nitekim كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ «**Her doğan çocuk İslâm kabiliyeti ile doğar.**» (Buhârî, Sahîh, Bâb-ı Azâb-ı Kabr, Bâb: 7) hadisi de bunu ifâde etmektedir. Yani delillerin dim dik durması ve akıl ve basiretlerin birleşmesi ile iş kolaylaştırıldıktan sonra onların Allah'ı tanımak hususuna güç ve imkânları mükemmel olarak geliştiği için sanki ruhlar âleminde Allah'ı tanımaya sürüklenmiş ve hiç tereddüt etmeksizin onlar da bunu kabul etmeye koşmuş oluyorlar.

Yoksa onların hakikaten alınıp şâhit tutuldukuları, soru ve cevap olayları söz konusu değildir.

Bu fırka فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا **Ona (göğe) ve arza: İkiniz de istiyerek, veya istemiyerek gelin, meydana çıkın, dedi.**» (Fussilet sûresi, âyet: 11) gibi âyetleri de hep bu yolda (temsilli istiâre kabilinden) ele alıyorlar.

Not: Yukardaki hadîste geçen fıtratla, Allah'ın birliğini kabul etmeye tam bir kabiliyet mânâsı kasdedilince bir müşkül düşünmeye yer kalmaz. Zira insanlar durumlarıyla akıl ve basiretlerinin gereğine bırakılmış olsalar, yaratılışlarında mevcut bulunan, Allah'ı bir bilme bilfiil gerçekleşir. Yani dış tesirlerden korunmuş ve iç ve dış âlemdeayakta duran delilleri düşünmekle meşkul olmuş bulunmaları şartıyla bu sonuç hemen kendini gösterir.

Ama ana ve babaları tarafından başka bir inanca sürüklenen çocuk ve vahşet âleminde bulunarak düşünme meziyetinden mahrum bulunan insan bu bahtiyarlığa eremiyorsa da o kabiliyetten mahrum olması gerekmez.

Hattâ bu kabiliyet sayesinde değil midir ki, az bir düşünme ile câhil bir bedevî, hakikati anlayıp açıklamış ve

الْمَاءُ يَدُلُّ عَلَى الْغَدِيرِ، وَأَثَرُ الْأَقْدَامِ عَلَى الْمَسِيرِ، فَسَمَاءٌ ذَاتُ أَبْرَاجٍ
وَأَرْضٌ ذَاتُ فِجَاجٍ، أَفَلَا تَدُلُّ عَلَى اللَّطِيفِ الْخَبِيرِ

«**Akan sular bir kaynağın varlığına ve ayak izleri gezilip hareket edildiğine delâ-**

Bazı İslâm âlimleri (merhum Şeyh Cemal'in[250] Hâzin tefsirinden naklettiğine göre) diyor ki: «Allah, önce Hz. Âdem'in sırtından kendi çocuklarını zerrelerden ibâret olarak çıkarıp, sonra o zerrelerin doğacak zürriyetlerini de yine zerreler olarak onlardan ve üçüncü derecede bulunan zerrelerin zürriyetlerini de kendilerinden ve bu sıra ile insan nevinin sonuna kadar meydana gelecek insan fertlerini zincirleme birbirinden çı-

let eder de, burçları ve takdir edilen menzilleri içine alan sonsuz gök cisimleri ile geniş yolları ve demirlenmiş gemiler gibi dağları içine alan, gözlerimizin önündeki yerler, ilim, hikmet ve kudret sahibi bir yaratıcının varlığına şahâdet etmez mi? (Elbette şahâdet eder.)» demiştir.

Merhum Sadrüddîn-i Şirâzî diyor ki: Bu hadiste geçen fıtrat, ruhun fıtratıdır. Zira ruh, zâtı bakımından temizlik ve mukaddeslik âleminden olup meyl ve yönelişi ancak yüksek hakikatleredir. Ondan çıkan küfür ve günahlar bedeninin gelişmesinin gereği olarak ruhun tabiat âleminde bulunması sebebiyledir. Tabiat âlemi ise, maddî ve duyulara hitap eden cisimilerden ibâret olup, varlıkların en âdîsi ve değersizi, ilâhî âleme uygunluk ve benzerlikçe de pek uzağıdır ki

ثُمَّ أَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ «Sonra ana ve babası onu ya yahûdî yapar, ya da hristiyan.» kısmında insanın bu âlemle ilgisi sebebiyle sapıklık pençesinden kurtulamaması hatırlatılmıştır.

Kısacası, ruhun aslı nurdan ve mükemmellikten, bedenin aslı da karanlıktan ve eksikliktendir. Bu bakımdan yalnız bedenin gıdasını sağlamakla ömür geçirmek lâyık değildir. Aksine, ruhun gıdası olacak ilim ve marifetleri daha büyük bir istek ve arzu ile kazanıp tamamlamaya çalışılmalıdır ki, insanla beraber kalacak olan onlardır. Çürüyecek olan bedenle beraber yok olacak geçici zevklerden ne ele geçebilir?

اَقْبِلْ عَلَى النَّفْسِ وَاسْتَكْمِلْ فَضَائِلَهَا فَأَنْتَ بِالنَّفْسِ لَا بِالْجِسْمِ إِنْسَانُ

«Ruha yönel ve onun faziletlerini tamamlamaya bak. Zira sen, cisminle değil, ruhunla insansın.» diyen şair de insanın gerçek kişiliğinin ruha bağlı olduğunu söylemiştir.

Başka bir kısmı, yukarda zikredilen âyeti, hakikatine yormağa bir engel göremedikleri için ona göre davrandılar. Gerçi temsile yorulması gereğini iddiâ eden mu'tezile, hakikate yorulmasına bir çok engeller bulunduğunu sandılarsa da yazarın açıklayacağı şekilde o zanların bozukluğu ortaya çıkacaktır.

250. Merhum Şeyh Süleyman Cemel, Şihâb-ı Remlî'nin talebelerinden olup Celâleyn tefsirini üzerine 4 büyük cilt teşkil eden pek mükemmel bir hâşiye yazmıştır ki, tefsir ilmiyle ilgili bulunan ve elden ele dolaşan kitapların özeti sayılabilir.

Celâleyn, kısa ve pek makbul bir tefsirdir ki, birinci cildi Celâl-i Süyûtî ve ikincisi Celâl-i Mahallî tarafından kaleme alınmıştır.

Hâzn, merhum mutasavvıf Alâüddîn-i Bağdâdî'nin mahlası olup, bu zat, Lübâbü't-Te'vîl Fî Maâni't-Tenzîl adlı meşhur tefsirin yazarıdır.

Bu tefsirlerin her biri defalarca Mısır'da basılarak bütün İslâm âlemine yayılmıştır.

kardı. Bu zerrelerin de hepsinde akıl ve bilgi, konuşma ve hareket yarattı. Sonra bunlara أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ «*Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?*» diye hitap edince hepsi بَلَىٰ «*Evet, Rabb'imizsin.*» dediler.[251] Bu soru ve cevaptan sonra onları yine çıkarıldıkları sıra ile birbirine girdirip daha sonra hepsini Hz. Âdem'in sırtına döndürdü.

Bu zerreler sonradan Hz. Âdem'de meniye dönmüş olabilirse de her insanın zerresi, yaratıldığı asıl maddesi olan menide gizli olarak kalmış da olabilir. İşin hakikatini Allah bilir.»

İmâm-ı Şa'rânî'den Şeyh Cemal hâşiyesinde nakledildiğine göre akla en yakın olan şekil, bu zerreleri Allah'ın, Hz. Âdem'in sırtındaki kıl diplerinden çıkarmış olması ve onların akıl ve hayat sahibi olarak dille cevap vermiş olmalarıdır. Çünkü bu zerreler ne kadar küçük kabul edilirse edilsin yine idrak ve hayat sahibi kılınmaları akılca imkânsız değildir.

Bence, mikroskopla görülebilen maddeleri ve onların rızık kazanma, çoğalma, zararlı şeylerden sakınma ve çarpışmadan korunmalarına yarıyan idraklerini her kim bilir ve düşünürse yukardaki doğru ihtimali acâyip bulmaz. Zâten Allah'ın ilim ve kudretinin yanında imkânsız görülebilecek ne vardır?

Hattâ bu zerrelerin insan şeklinde bulunmaları da mümkündür. Kur'ân âyetinde zürriyet tabir edilmiş olması bunu kuvvetlendirir. Çünkü zürriyet kelimesi hakikatte insan şekline sahip olanlara elverişli olur.

İmâm-ı Şa'rânî bundan sonra diyor ki: Tercih edilen görüş, Allah'ın, Âdem oğullarının zerrelerini Hz. Âdem'den hayat sahibi oldukları halde çıkarmış olmasıdır. Zira onlara zerreler demiyor, zürriyet deyimini kullanıyor. Zürriyet deyimi ise canlılar zümresine kullanılmaya lâyıktır. Yine mümkündür ki, onlar babanın sırtının karanlıklarında oldukları sırada kendilerine ruhlar verilmiş olsun. Nitekim bir defa ana karnının karanlıklarında bulundukları sırada bedene bu giriş tekrarlanmakta ve üçüncü defa olarak yerin altının karanlıklarında iken yine bedene gireceği de va'dedilmektedir.

Allah'ın kanunu böyle yürüyor. خَلْقًا مِّنۢ بَعْدِ خَلْقٍ فِى ظُلُمَٰتٍ ثَلَٰثٍ

«*Üç karanlık içinde (yarın, rahim ve zar içinde) bir yaratılıştan sonra diğer bir yaratılışa...*»[252]

Âdem oğulları yer altına döndürüleceği zaman onların ruhlarını al-

---

251. A'râf sûresi, âyet: 172.
252. Zümer sûresi, âyet: 6.

dığına göre besbelli ki, Allah, Hz. Âdem'in belinden çıkardığı zerreleri oraya götürdüğü sırada ruhlarını almıştır.

Şa'rânî'nin sözü burada sona erdi.[253]

ELEST HİTÂBINA MUHÂTAB OLAN ZERRELERİN RUHLARLA İLGİSİ HAKKINDAKİ ŞÜPHELERİN GİDERİLMESİ VE BU ÖNEMLİ KONUNUN FİZYOLOJİ İLMİNE UYGUNLUĞU

Büyük İslâm âlimlerinden bir zat (Yevâkît-i Şa'rânî'de nakledildiğine göre Sirâcü'l-Ukûl sahibi İmâm Ebû Tâhir-i Kazvînî) bedenlerin tekrar diriltileceğine dair ileri sürülen yukardaki şüpheleri reddetmek için demiştir ki: İnsanın yer maddelerinden alınan ilk kısmı ki, zerre (atom) denir, dâimâ var olup, değişmez ve insanın asıl kısmı budur ki, elest sözü de buna hitap olarak söylenmiştir. (Nitekim elest hitâbı hakkındaki geçen âyet de bunu gerektiriyor.) Kabirde Münker ve Nekîr[254] adlı me-

253. Bu zat, İmâm-ı Gazâlî ayarında hârikulâde bir zat olup zâhir ve bâtın ilimlerinde eşine az rastlanır. Adı Abdü'l-Vahhâb ve yurdu Mısır ülkesidir. Eşsiz eserlerinin bir çoğu Mısır'da basılıp yayınlanmıştır. Her biri büyük âlimlerce beğenilmekte ise de bilhassa Mîzânü'l-Kübrâ, Minen Ve Letâif ve adı geçen Yevâkît Ve Cevâhir adlı eserleriyle Tabakât-ı Sûfiyye'si can bağışlaynacak nefîs eserlerdendir.

Söz alındığına dair nakledilen konular el-Kavâidü'l-Keşfiyye adlı broşüründen alınmıştır. Bu broşürde bununla ilgili 12 kadar soru ve cevap kaydediyor. Şeyh Cemel bunları tamamen nakletmiş ve yazar yalnız konuyu ilgilendirenleri almıştır.

Meselâ: «Böyle acâyip bir olay olmuş olsaydı hatırlamamız gerekmez miydi?» sorusuna cevap olarak diyor ki: Bu olayı acâyipliği sebebiyle hatırlamak gerekirse de az bir zaman içinde olup bitmiş bir şey ve hem de unutulması hikmet gereği olduğu için biz hatırlıyamıyoruz. Fakat bu ümmetin büyük zatlarından bazıları hatırladıklarını açıklamışlardır. Hz. Ali dermiş ki: «Rabb'imin benden ruhlar âleminde almış olduğu sözü tamamen hatırlıyorum.»

Sahl b. Abdillâh-i Tüsterî'den de bu yolda bazı sözler işitilmiştir.

Ama halkın umumunun imtihan gereğince hatırlıyamamaları yanında onların bir kısmının kıyâmet gününde sözlerini bozmakla hesaba çekilmeleri, dünyada peygamberler vâsıtasiyle hatırlatılmış bulunmaları sebebiyle mümkün ve makuldür.

254. Münker ve Nekîr kelimelerinin mânâsı, bilinip alışılmış olmayan bir şey demektir. Sual meleklerinin bir kısmına Münker ve diğer kısmına Nekîr adı verilir. Bunlardan iki melek birleşerek her ölüye soru sormak için yanına giderler. Celâl-i Süyûtî'nin açıkladığına göre hafaza melekleri gibi bunlar da bir kaç tanedir. Herkese kendi diliyle sorarlar. Cevap verebilen kimseye güzellikle muâmele ederler. Bu adla anılmaları yaratılışlarının acayipliğindendir. Çünkü bunların yaratılışı ne diğer meleklerin, ne de başka yaratıkların yaratılışına benzer. Görenlerin gönlüne yatışmayacak acâyip bir şekilde yaratılmışlardır. Başkanlarına Nâkûr denmesi ise onun yaratılışca daha çok acâyip olduğundandır. Nâkîr'in de Münker'den daha korkunç ve heybetli olduğu, adının delâletinden anlaşılmaktadır. Fakat bilinmeyen bir hikmetle onların bu şekilde yaratılmaları, şanlarını eksiltmemektedir. Binâenaleyh kızgın çehreli bir adama «Aman ne Münker suratlı herif!» demek yanlıştır.

leklerin soruları bu asıl kısma yöneleceği gibi ruhun bir nevi ilgisi sebebiyle cevap verebilecek olan da budur. Hz. İsrâfîl'in suru üflenince ruh da bu kısma girip sonra diğer kısımlar her nerede bulunursa bulunsun, Allah'ın kudretiyle bir araya toplanarak bu asıl kısma eklenecek de her insan dünyada olduğu gibi bizzat ayağa kalkacaktır.

İşin hakikatinin bu şekilde olmasına ne akıl aykırıdır, ne de din! (İmâm Ebû Ṭâhir-i Kazvînî'nin sözü özetleme olarak burada sona erdi.) [255]

Artık bu âlimler tarafından önce insanın hakikatte şu görülen bünye

---

Sual meleklerinin umûmî olarak siyah ve gözlerinin gök olduğu, bakışları şimşek ve sesleri gök gürültüsü gibi olup, konuştuklarında ağızlarından ateş çıktığı ve ellerinde pek korkunç birer demir topuz bulunduğu sahîh hadîslerde açıklanmıştır.

Bir rivâyette yalnız mü'minlerle İslâm dinine görünüşte mensup olmaları sebebiyle münâfıklara soru sorulur. Diğer rivâyete göre bunlar berzah âliminin kapıcıları durumunda olup, insan fertlerinin hepsi onlarla karşılaşır. Her insanın sonu neden ibâret oldu ise ona göre cevap verir. Binâenaleyh münâfık olan kimseye peygamberi sorulunca «Bilmem, dünyada iken ben de başkaları gibi söylüyordum.» der.

Mü'minlere soru sormakta olan meleklerin adına Beşîr ve Mübeşşir dendiği hakkında da rivâyet vardır. Binâenaleyh bazı âlimler Münker kelimesini Mübeşşir gibi ism-i fâil yapıyorlar da Münkir ve Nekîr'in mânâları, cevap vermekte tereddüt edenleri azarlayıp ayıplayıcı demektir, diyorlar.

255. Bu zat bu hükmü buraya alıp bir derece açıkladıktan sonra yukarıda kaydedilen birinci şüpheyi yazarın ifâde ettiği şekilde ortadan kaldırıyor. Sonra «Bir insanın diğerini yiyip onunla beslenmesiyle ikisi bir tek şahıs olunca ölümden sonra tekrar yaratılırken o şahsa iki ruhun girmesi nasıl olabilir?» diye akla gelen ikinci şüpheye de cevap veriyor. Şöyle ki: Kaydedildiği şekilde yiyenle yenenin atomları değişmediğine göre her birinin ruhu kendi atomuna girer ve sonradan dış kısımlar eklenerek başka başka iki şahıs ortaya çıkar.

Diğer kısımların birbirinden ayrılıp dağıldığı gözle görünüyorsa da onların hepsi Allah'ın ilminde mevcut ve hazırdır. Gerek havaya karışsınlar, gerek toprağa ve gerekse suya!. قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ «Muhakkak ki biz, toprak, onların bedenlerinden neleri yiyip eksiltttiğini bilmişizdir.» (Kaf sûresi, âyet: 4) âyeti bu şüphey ortadan kaldırıyor. Birbirinden ayrılan miktarı aslına ve asıl şekline çevirmek ise Allah'ın yüce kudretinin yanında kolaydır.

Yine «Çürüyen bedenler toprak olarak ekim yoluyla besin maddelerine döndükten sonra onlarla insanların beslenmesi bedenlerin birbirine karışmasını gerektirir.» diye ileri sürülen üçüncü şüpheye de önce «Kabul edemeyiz.» diye cevap veriyor. Sonra da diyor ki: «Bedenin birleşmesine yarıyan atom değişmesinden o husus kabul edilse de bir mahzuru olmıyacağı şüphesizdir.

Çünkü diğer kısımlar atoma tabi olup, nasıl olsa ve nerede bulunsalar ona katılırlar. Allah'ın ilminde birleşmiş oldukları için de bu âlemde parçalanıp dağılmalarında beis yoktur. Her insanın aynı ile dünyadaki bedeninin parçalarının bir araya toplanacağına

ve bedenden ibâret olmadığına dair getirilen deliller ve ikinci olarak Hz. Âdem'in zürriyetinden söz alındığına delâlet eden âyetin tefsiri ile ilgili tafsilât, bir de bedenlerin haşrolunacağını inkâr edenlerin şüphelerini gidermek için ileri sürülen deliller iyice ve dikkatlice düşünülerek bunlardan bir özet çıkarmak istenince şu şekilde faydalı ve ikna edici bir makale, okuyucuların gözlerinin önüne serilebilir:

Akıl ve ilim sahibi müslümanlar, değişmez olduğunu iddiâ ettikleri asıl kısımları Hz. Âdem'in sırtından çıkarılarak kendilerinden yukarda açıklandığı şekilde söz alınan zerrelerle tefsir edip de diyebilirler ki: Her insanın hakikati, bu zerrelerden ibârettir. İnsan vücudunda görmekte olduğumuz diğer kısımların hepsi fazlalık kısımları olup, onlar değişmektedir. Şu halde Allah'ın hitâbına muhâtab ve mükellef bulunan ve âhirette bir araya toplanarak sevap ve azap görecek olan gerçek insan bu zerrelerle onlara bağlı bulunan ruhlardan ibâret olmalıdır. Görülen bu insan vücudu ise fazlalık kısımları ve insanın hakikatinin dışında olup, yeniden yaratılışta onların rolü yoktur. Yani onlar aynen tekrar yaratılmayıp da misilleriyle yaratılmaları mümkündür.

Tekrar yaratılan insanın aynı ve tek şahıs olmasında insanın asıl zerresine itibar edilir. Bu ise kendisinden ruhun ayrılması ve fazlalık kısımlarının sıyrılması hususunda başka bir yönden değişmemiş oluyor. Binâenaleyh belli vakit gelerek çıplak ruhun tekrar o atoma girmesi ve diğer kısımlardan bir beden yaratılıp da asıl zerreye ekleniverince tekrar yaratılıp diriltilme işi tamam olur gider.

Faziletli, büyük İslâm âlimlerinden bazı zatlar ise insan ruhunu yeşil ağaçla suyun birleşmesi gibi yoğun cisimle birleşmiş latif bir cisimden ibâret kabul ediyorlardı. İşte biz burada bu görüşü seçerek ve geçen açıklamaları esas alarak ölümden sonra tekrar dirilme ile kabir sualine ve bunların benzerlerine karşı olan şüpheleri tamamen ortadan kaldırıp, aklı zayıf olanların düşüncelerini rahatsızlık ve huzursuzluktan korumaya sebep olacak şekilde maksadı genişletmeye girişerek deriz ki: Allah, ruhları esîr gibi latîf bir maddenin atomlarından öyle bir tertip ve şekilde yaratmış olabilir ki, ruhlar bu sayede dinin delillerinden anlaşılan pek çok hususiyetleri tamamen kazanır.

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

«Kıyâmet gününde (iftirâcıların) aleyhlerinde olarak dilleri, elleri ve ayakları bütün yaptıklarına şâhitlik edecektir.» (Nûr sûresi, âyet: 24) âyeti delâlet ediyor. Çünkü böyle olmamış olsa bu şâhitlik, yalancı şâhitlik kabilinden olur. Fakat dışarıdan bir miktar daha başka kısımların o kısımlara eklenmesi aynîliği bozmaz. Evet, cennetliklerin boyları uzun ve yüzleri pek güzel olacak. Cehennemliklerin de cezalarını büyütüp azaplarını şiddetlendirmek için bedenleri büyütülerek dişleri dağ kadar olacaktır.

Meselâ: Ruhlar bizzat diridir. Binâenaleyh bedene girmeden önce ve bedenden ayrıldıktan sonra onlarda yine hayat bulunabilir. Yine ruhlar idrak sahibidir.[256] Girdikleri cisimlere hayat, duyu, idrak ve hayatla ilgili diğer sıfatları kazandırırlar. (Mıknatıs da böyle değil midir? Çeliğe sürülünce demiri çekme hususiyetini ona da kazandırır.) Bununla beraber onlar pek latîf olup hissedilemezler.

Allah, atomlardan pek küçük bir takım zerreler daha yarattı ki, ruhun ilgisi sebebiyle hayat ve hayatın hususiyetlerini kazanmaya onlarda tam bir kabiliyet bulunuyor ve mikroskobik maddelerin uzuvları gibi onlarda insan uzuvları yaratıldı. İşte insanın anılan asıl kısımları bunlardan ibârettir. Daha sonra insan bedenini yaratarak insanlık zerresini fazlalık kısımları olan bu vücudun husûsî bir yerine yerleştirdi ki, bu yerin kalbden ibâret olması en yakın bir ihtimaldir.

(Fizyoloji âlimlerinin, hayat merkezinin kalb olmasını gerektiren bir ibâreleri yakında nakledilecektir.)

Bunun arkasından da Hz. Âdem'in bütün zürriyetlerini zerrelerden ibâret oldukları halde Hz. Âdem'in bedeninin sırt kısmına topladı. Bunu acâyip görmeye hakkınız yoktur. Milyonlarca zerreleri o bedenin içine almasına imkân vardır.

Madem ki bir damla su, yeryüzündeki insan fertleri miktarınca mikroskobik maddeleri içine alıyor. Hz. Âdem'in sırtının bütün zerreleri içine almasına ne engel gösterilebilir?

Daha sonra Hz. Âdem'in vücudunun içindeki mübârek zerresine mukaddes ruhunu girdirdi ki, Kur'ân'da وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي *«Ve tarafımdan ona ruh verdim.»*[257] âyetiyle bu hususa işâret edilmiştir. Hz. Âdem'in ruhunun Allah'a nisbet edilmesi, şeref ve büyüklüğünü anlatmak için olduğu gibi onun eşsiz yaratılışı ve hakikatinin mâhiyetinin bilinmesinin Allah'a mahsus olduğuna da işâret edilmektedir.

Ruh, o zerreye girince zerrenin kazandığı hayat bütün bedenin kısımlarına geçti. Çünkü beden bu kabiliyete tamamen sahipti. Bir müddet sonra da Âdem oğullarının bütün zerrelerini babalarının arkasından çıkarıp ruhlarını kendilerine verdi ve onlar hayat ve idrak kazandılar. Binâenaleyh hitap ve söz alma hükmü yürütüldü. Tamamlandıktan sonra da bu ilgi kesilerek onlar çıktıkları hava delikleri vasıtasiyle yine Hz. Âdem'in sırtına döndürüldüler.

Zerrelerin bu şekilde hava deliklerinden girip çıkması da uzak bir

256. Gerçi duyuları kaybolan ruh, husûsî şeyleri kavramaktan geri kalır, ama umûmî şeyleri kavramasına hiç bir zarar gelmez.

257. Hicr sûresi, âyet: 29; Sâd sûresi, âyet: 72.

ihtimal değildir. Çünkü hastalık yapan hayvanlar (mikroplar) dâimâ bedenlere bu yolla girip çıkıyor.

Daha sonra bu zerreler, Hz. Havvâ'nın rahmine giren Hz. Âdem'in menisi vasıtasiyle oraya geçmeye başladı. Kadının yumurtalığından ayrılan tohumlara bu zerreler girdikçe o tohumlarla menî sıvısından bedenler meydana gelip, böylece belli durumlardan geçerek o bedenler insan bedeni şeklini alıyor. Her beden belli bir sınıra ulaşınca Allah'ın gönderdiği ruh, zerresine girip, gerek zerreye ve gerek bedene hayat ve hareket veriliyor.

İlk önce geçen zerre ile beraber onun çocukları olacak insan fertlerinin zerreleri de ana rahmine geçmiş ve doğumdan sonra bu zerreler onun nesil maddelerinde toplanmıştır.

Dâimâ böyle çocuktan çocuğa geçiş oluyor ki, Peygamber efendimiz hakkında nâzil olan وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ «*Secde edenler (namaz kılanlar) içinde dolaşmanı da...*»[258] âyeti bu hakikate de işâret etmektedir. Çünkü mânâsı «Ey sevgili peygamberim, Rabb'in seni ilk yaratılışından beri temiz babalardan temiz rahimlere geçişin sırasında da görmekte idi.» demektir.

Her insanın mâhiyet ve hüviyeti işte bu zerre ile ruhunun toplamından ibârettir. Bu zerre de müslümanların kabul ettikleri asıl kısımlardan ibâret olup, insanın ömrü müddetince devam ettiği gibi ölümün gelmesiyle kendisinden ayrılan ruhun geri gelmesiyle kıyâmet gününde hayatı tekrar verilecek olan da yine budur. İnsanın bedeni gidip gelen ve artıp eksilen fazlalık kısımlarından ibârettir.

Şu halde Allah, bir insanın ölmesini isteyince asıl kısımlardan ibâret bulunan zerresinden ruhunu ayırarak gerek ondan ve gerek fazlalık kısımları olan bedenden hayatı uzaklaştırır da ikisine birden ölüm gelir. Böylece beden bozulmaya başlıyarak ayrılır ve diğer terkiplere karışırsa da zerre hiç bozulmıyarak saklanır. Nitekim altın otomları toprak içinde bozulup çürümeden saklanıyor. Başka bir hayvanın bünyesine girse de ancak fazlalık kısımları olan bedeninin terkibine girebilecek değil mi? Hayvanın asıl kısımlarından olan başka bir zerreye giremez. Bedene girince de bir müddet orada bozulmadan korunarak durup, sonra ölümün gelmesiyle o beden dağılınca ona girmiş olan o zerre yine toprak içinde saklanmış olabilir.

Kısacası, ölümün gelmesiyle zerrenin girdiği durum, ruhun ayrılmasiyle bedenin bozulmasından ibâret kalıyor. Zerrenin kendisine hiç bir şey olmuyor. Şu halde Allah, onu diriltmek istiyerek ruhu tekrar

258. Şuarâ sûresi, âyet: 219.

veriverince hayat durumu, bütün hususiyetleriyle beraber geri gelecektir. Bedenin bozulmasının buna engel olacağı yoktur.[259]

Ölümden sonra tekrar dirilmeden önce olacaklarını dînî delillerin haber verdiği berzah durumları, meselâ: Kabirde soru sorulması, nimet ve azap verilmek gibi şeyler hakkında akla gelen şüpheler de bu incelemelerimizle tamamen ortadan kalkmış olur. Bir derece daha açıklayalım:

İlim ve hikmet sahibi olan yüce yaratıcı, yaratıkları âhiret âlemine sevkedip, niyet ve amellerine göre onlara cezâ ve mükâfat vermek isteyince hemen fazlalık kısımları sayılan insan zerrelerinin şekillerini yaratıp, o zerreleri bu bedenlere girdirdikten sonra ruhları ilgilendirmesiyle zerreler ve bedenler hayat kazanır. Böylece dünya âleminde oldukları gibi insan nevi âhiret yaratılışı ile dirilip ayağa kalkar.

Aynîliğe yaramak ve zerrelerin aynı zerreler olup değişmemesinden ibâret olmak sebebiyle fazlalık kısımları ölümden önceki kısımlardan başka da olsa bir mahzuru yoktur.

İnsan hakkında açıkladığımız bu bedenlerin toplanması durumu kavrayanlar hakkında da uygulanabilir.

Biz, âlemlerin Rabb'i ve hâkimlerin Hâkim'i olan Allah'ın ilminin genişliği ve kudretinin yüceliği ile beraber, bu sıfatların âlemde görülen eşsiz eserlerini düşündüğümüzde anılan konuların hiç birinde akla uzak görülüp tereddüt edilmesine sebep olacak bir şey göremeyiz.

Bedenleri bir araya toplama işini gerçekleştirmek için Allah dilerse atomların birleşip ayrılmasına ve yaratılmasına yarıyacak bir takım kanunlar yapar. Yine dilerse hiç bir kanun aracılığı olmadan bu durumu gerçekleştirir.

Ey maddeciler! Mikroskop vâsıtasiyle keşfetmekte olduğunuz küçük hayvanlar hakkındaki incelemelerinizi, onların bir damla suda fevkalâde bir çoklukta bulunmaları ile beraber hayat, hareket ve yaşama hususlarındaki idrak ve kendilerine zararlı olacak hallerden korunma gibi acâyip sıfatlara sahip olmalarını dikkat nazarına alarak, insan zerrelerinin hayatla onun hususiyetlerine elverişli bir yer ve ruhların da anılan vasıf ve hususiyetlere sahip olabildiğini düşünüverseniz imkânsızlık değil, hiç bir acâyip taraf bile bulamıyacağınıza tamamen eminiz.

Yine insan bedeninde hava deliklerinin pek çok olduğunu, hattâ kendi sözlerinize göre bir karış karede 4.000.000 kadar hava deliği bulunmakta olduğunu düşünecek olsanız insan zerrelerinin Hz. Âdem'in sırtından çıkıp da yine oraya döndürülebileceğini inkâra bir yol bulamazsınız zannederiz.

---

259. Husûsî terkip, hayat için normal bir şart olup, hayatın ona bağlı bulunmadığı kelâm kitaplarımızda etraflıca isbatlanmıştır.

Bu hususları aklınıza bir derece daha yaklaştıracak delil ve sebepler gerekli ise hastalık yapan hayvanların, meselâ: Malarya (sıtma) nın bazı bedenlere girip de oradan başka bedenlere geçip kan dolaşımında hareket ettiğini ve tıb ilminizde bahsetmekte olduğunuz bu türlü hakikatlerin benzerlerini düşünüveriniz.

Meselâ: Erkeklerin tenâsül maddelerinden ayrılarak dişi tohumları aşılayan meni sıvılarında mikroskopla görülebilen pek küçük hayvanlar vardır ki, bunlardan bir tanesinin boyu bir kıratın (2,5 cm nin) 500 ve bazan 600 de bir miktarı (0,05 mm) ve yalnız başının uzunluğu 5.000 veya 6.000 de bir kırat (0,005 mm) miktarı olabilir. Bununla beraber bu canlılar kuyruklarını hareket ettirerek meni sıvısında kımıldanıp başları türlü yönlere dönüyor. Hareketleri de müstakil olarak o sıvının tabiî yoğunlukları değişmemek şartiyle devam etmekte ve dış durumlarla ilgisi olmadığı isbat edilmektedir.

Kadın vücudunun içinde bu hareket 7-8 gün, dışında 24 saat kadar devam edebilir. 13 dakikada birkırat (25 mm) yol alabildiğini bazı bilginler açıklamışlardır. Bunlar hemen hemen bütün canlıların meni sıvılarında bulunur ve dişi yumurtalara dokunmaları döllenme için zorunludur.

Fizyoloji kitaplarında hep böyle yazılıdır. Şu halde bu canlılara Allah, kendilerinden daha küçük bulunan Âdem oğullarının zerrelerini taşıtır da bu canlılar onları meni sıvısında öte beri götürüp ana yumurtalığından ayrılan yumurtalara bırakmak işine yarıyabilir.

Böylece döllenme olunca dişi yumurta gelişerek fazlalık kısımlarından ibâret olan insan vücudu teşekkül etmeye başlar. Bu durumda insan, hakikatte kendisine ruhun girmesi ve hayatın gelmesi ile ilâve edilen bedeni de hayat yeri edinen şeyden, yani bu meni canlılarının taşıyıp dişi yumurtasına ulaştırdıkları zerrelerden ibâret olur.

Bu zerre ile beraber ondan meydana gelen insanın doğacak zürriyeti sayısınca bir takım zerreler daha onun yumurtasına girip, ortaya çıkan bedende yerleşirler. Sonradan onun menisiyle çocukların bedenlerini meydana getirmeye sebep olacak yumurtalara geçmeye başlarlar.

Oğulların oğullarında da durum bu şekilde devam etmektedir.

İşte akılla dinin elverişli bulundukları bu türeme durumu dikkat nazarına alınınca pek çok akıl sahiplerinin ve İslâm âlimlerinin ittifakla kabul ettiklerine göre insanın hakikatte babasından ana rahmine geçmekte olduğu anlaşılıyor. Halbuki siz bu hakikatin aksini kabul ederek «İnsan, anasının yumurtalarından meydana gelir ve babanın menisi sırf döllenme için gereklidir.» diyorsunuz. Çünkü siz yalnız insan vücuduna bakıp da ondan başka bir şey anlıyamadığınızdan bu iddiâya mecbur oldunuz. Bedenin ötesine geçebilenler ise «İnsan, babasından ayrılıp, anasından yalnız beden meydana gelir.» derler. Akıl sahiplerinin

çoğunluğu bu hususu kavradığı gibi her babanın tabiatında çocuklarına sevgi ve şefkat bulunması da bu görüşü kuvvetlendirir. [200]

Fizyoloji âlimleri arasında kalbin düzenli hareket etmesinin sebebini belirtmek hususunda ihtilâf çıkmış. İleri sürülen bir takım boş se-

---

260. فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ

«Şimdi insan baksın (düşünsün): Neden yaratıldı? Atılan bir sudan yaratıldı. (O su, erkeklerde) bel kemiği ve (kadınlarda) göğüs kemikleri arasından çıkar.» (Târık sûresi, âyet: 5-7) âyetinde insanın, rahimde birbirine karışarak bir tek şey hükmünü alan atılmış bir sudan yaratıldığı açıklanmıştır ki, insanın yaratılış maddesinin yalnız ana rahmine geçtiği yukarda açıklanan tohumdan ibâret olmadığı bundan da anlaşılır.

Atılmak hakikaten erkek menisinin vasfıdır. Kadının menisi, aslında atılmakla vasıflandırılamaz. Fakat gerçekleşen birleşme sebebiyle ikisinin toplamını bir kısmının vasfiyle vasıflandırmak mümkündür.

İnsan bünyesinin meydana gelmesinde erkekle kadının her birinin kısımlarının dahil olması hususuna, müfessirlerin çoğunluğunun bel kemiğini erkeğe ve göğüs kemiklerini kadına tahsis etmeleri de delâlet eder. Gerçi bu tahsis, vâcip olan bir şey değildir.

Hakikaten «terâib» kelimesini göğüs kemikleri mânasına yormağa lüğat kitapları elverişli olduğu için tahsis edilmiyecek olsa ilk anda insanın yalnız baba menisinden meydana geldiği zannedilir. Nitekim bazı âlimler bunu kabul etmiştir. Fakat insan bedeninin terkibinde bu meninin kâfî olmadığı ve sahîh hadîsler de kadının menisinin bu işte dâhil bulunduğuna delâlet etmekte olduğu için bu görüş aslâ doğru değildir. Şu halde o zanna da itibar edilmez.

Not: Dördüncü sindirim cihazının artığından meydana gelip de bütün uzuvlardan ayrılan (ki, «Ceninin baba ve anasında bulunan uzuvlardan her birinin benzerine sahip olması, meninin bütün uzuvlardan ayrıldığına delâlet eder.» diyorlar.) meninin yeri o birbirine girmiş mâlûm damarlardan ibâret ise de onu meydana getirmeye hizmet eden uzuvların başı ve başlıcası beyin olup (ki, bu sebeple renk, rutubet ve diğer vasıflar bakımından meni beyne benziyor ve çok çok meni gelmesinden ilk önce doğan zarar, beynin zayıflamasından ibâret oluyor.) onun yerinde bulunan murdar iliğin bir ucu ise bel kemiğine doğru uzanıyor. Bedene dağılan filizleri de kaburga ve göğüs kemiklerine varıyor. Bel kemiği ile göğüs kemiklerine varıyor. Bel kemiği ile göğüs kemiklerinin bilhassa kaydedilmeleri ise meni yerlerine yakınlıklarından dolayı olmalıdır. (Göğüs kemiklerini kadına tahsis etmeyi gerektirecek bir şey bulunmadığına yukarda işâret edildi.)

Bu tahsisi açıklamak için daha açık bir izah şekli vardır. Şöyle ki: Murdar ilik denen omurilikle beyin kuvvetleri ve kalb, bu fazlalığı, çocuk meydana getirmeğe elverişli olmak üzere ortaya çıkarmak hususunda birbiriyle yardımlaşmaktadır. «Bel kemiği ile göğüs kemikleri arasından» cümlesi ise bu uzuv ve kuvvetlerin tesirini ifâde etmek hususunda özetleme ve güzel bir cümledir. Çünkü göğüs kemikleri kalbi içine almakta, bel kemiği de murdar iliği ve onun vasıtasiyle beyni kaplamaktadır. Bunda hiç şüphe yoktur.

Bazıları da «Bu cümle, bütün bedenden kinâyedir.» demişlerdir.

Her nasıl olursa olsun, inkârcıların Mefâtihu'l-Gayb'da tasvir edilen müşkülleri saçma ve bozuktur.

bepleri önceden kabul edenler bulunmuşsa da sonradan onların hepsi çürütülerek bu hareketin sebebinin yine kalbin kendisinde bulunan bir hakikatten ibâret olduğu anlaşılmış. Bunu belirtmek istiyenler, kalbdeki sinir düğümlerini böyle bir şeyin sebebi olmağa pek uygun gördükleri için bu düzenli hareketin gerçek merkezlerinin bu sinir düğümlerinden ibâret olması hususunu aralarında kararlaştırmışlar. Şu kadar var ki, bunların tesirlerinin, düzenli ve kesik kesik olup da devamlı olmadığına dair şimdiye kadar bir sebep bulunamamıştır. Ayrıca pek çok deneylerle isbatlandığı gibi kalb tutulmalarından doğan itici kuvvetin yalnız başına kan dolaşımında kâfî olduğu, bu âlimler arasında incelemelerle uğraşanlarca iyi bilinmektedir.

İşte böylece ilmî ve fennî incelemelerin özeti göz önüne getirilince az bir düşünme ile; insan zerresinin merkezi, insan vücudundan kalb olup, ruhun oraya girmesiyle zerreye hayat verdiği ve kalbin hareketi ondan meydana gelerek kan dolaşımının doğduğu, sonra bedenin diğer kısımlarına da hayatın geçtiği, normal akıl sahiplerinin kabul edeceği bir şey olduğu anlaşılır.

Zerrenin ve ruhun son derece küçüklüğü, bedenin hayatına ve sinir ve kaslara mahsus hareketlere yetecek tesirlere ana kaynak olabilmelerine engel değildir. Çünkü küçük bir çocuğun hareket ettirebileceği pek küçük ve hafif bir takım âletler görüyoruz ki, onları hareket ettirmekle büyük büyük âletler dönüyor ve bu sayede büyük bir kuvvete bağlı ve muhtaç bulunan acâyip fiil ve eserler pek kolaylıkla gerçekleşiyor.

İnsafa geliniz! Âciz bir insanın icad ettiği fabrikaların ve tesislerin en az bir kuvvetle meydana gelen harika derecesine yakın eserleri görülmekte iken, eşsiz yaratıklarını akıllara hayret ve korku verecek acâyip şekillerde tertip ve terkip eden hikmet sahibi, ezelî yaratıcının yüce yaratmasının, düşünülenin çok üstünde olacağında şüphe etmek lâyık mıdır?

Sözün kısası, insan, aslında kalbe giren eşsiz bir ilâhî zerredir ki, ruhun ilgisiyle önce kendisi hayat kazanır, sonra da beden!..

Beden ise insanın hakikatinin dışında olup, şu yaratıklar âleminde bir takım işler yapmak ve olgunlaşmak için yaratılmış bir âletten ibârettir.

İnsan hakkında peygamberlerin tebliğ ettikleri âhiret işleri ve dünya teklifleri işte hep kendisine giren ruhla beraber «zerre» adı verilen bu sâbit ve değişmez hakikate yönelmektedir.

Bu açık sözlerimizden akıl ve anlayış sahiplerine aydınlanmış oluyor ki, dinimizde açıklandığına göre insan fertlerinin berzah âleminde hayat ve idrakleri devam edecek, soru, cevap, nimet ve cezanın gerçekleşmesi, sonra tekrar dirilme ve bir araya toplanma gibi hallerin meydana gel-

mesi tabiat ilimlerinin gerçeklerine hiç de aykırı değil, zan ve şüpheler ise düşünme alanına yakın olanlarca tamamen bozuktur.[261]

İNSAN VÜCUDUNUN KISIMLARININ TEKRAR YARATILACAĞINA DELÂLET EDEN DÎNÎ DELİLLERLE İLİGİLİ SORU VE CEVAPAR

Eğer derseniz ki; «Biz İslâm dininde insan vücudunun kendisinin

---

261. İnsan bedeninin kısımlarından kuyruk sokumu kemiği denen kemiğin çürümeyip devamlı kalacağına ve âhirette insan bedenlerinin ondan başlıyarak yaratılacağına delâlet eden hadîsler de Âdem oğullarının farklılıklarının aslının, asıl kısımlarla olduğuna şahâdet eder.

Bu hadîslerin rivâyetleri şöyledir:

1 — لَيْسَ مِنَ الْاِنْسَانِ شَيْءٌ اِلَّا يَبْلَى اِلَّا عَظْمًا وَاحِدًا وَهُوَ عَجْبُ الذَّنَبِ وَمِنْهُ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

«Bir tek kemik müstesnâ, insan vücudunda bulunan her şey muhakkak çürüyecektir. O çürümiyecek olan ise kuyruk sokumundaki bir kemik parçasıdır. Kıyâmet gününde tekrar yaratma o kemik parçasından terkip edilecektir.» (Buhârî, Sahîh, K. Tef. Sûre ez-Zümer, Bâb: 3; Tef. Sûre en-Nebe', Bâb: 1; Müslim, Sahîh, K. el-Fiten, Hadîs no: 141; İbn-i Mâce, Sünen, K. ez-Zühd, Bâb: 32; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 322, 428, 499; c. III, s. 28).

2 — كُلُّ ابْنِ اٰدَمَ يَأْكُلُهُ التُّرَابُ اِلَّا عَجْبَ الذَّنَبِ مِنْهُ خُلِقَ وَمِنْهُ يُرَكَّبُ **«Adem oğlunun her cüzünü toprak yiyecektir, ancak kuyruk sokumundaki küçük kemik müstesnâ. İşte insan tekrar ondan yaratılır ve onda terkib olunur.»** (Müslim, Sahîh, K. el-Fiten, Hadîs no: 142; Ebû Dâvûd, Sünen, K. es-Sünne, Bâb: 22; Nesâî, Sünen, K. el-Cenâiz, Bâb: 117; Mâlik b. Enes, Muvatta', K. el-Cenâiz, Hadîs no: 48).

3 — اِنَّ فِي الْاِنْسَانِ عَظْمًا لَا تَأْكُلُهُ الْاَرْضُ اَبَدًا مِنْهُ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

«İnsan vücudunda öyle bir kemik vardır ki, arz onu ebediyyen yemiyecektir. İnsan kıyâmet gününde onda yoğrulur.» (Müslim, Sahîh, K. el-Fiten, Hadîs no: 143; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 315).

Yine Şeyh İbn-i Hibbân'ın da rivâyet ettiği

قِيلَ وَمَا هُوَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟ قَالَ: مِثْلُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْهُ تُنْشَأُونَ **«Sahâbîler: Yâ Resûlallah! O hangi kemiktir? diye sordular: Kuyruk sokumu kemiğidir, buyurdu.»** (Müslim, Sahîh, K. el-iFten, Hadîs no: 143; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 315).

Câmi-i Sağîr şerhinde Abdurraûf-i Münâvî (Münyetü'l-Hasîb adlı köye nisbet sigasıdır. «Menâvî» şekli açıkça yanlıştır.) diyor ki: «Bu hadîslerin umumundan peygamberlerle Allah'ın bazı has kulları müstesnâdır. Çünkü onlar hiç çürümezler.»

ve hattâ tekrar yaratılması en uzak ihtimal görülen beden kısımlarının da tekrar yaratılacağını ifâde eden bir takım deliller buluyoruz. Meselâ: مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ «*Bu kemikleri kim diriltir, onlar çürüyüp dağılmışken?*» sorusuna cevap olarak nâzil olan قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ «*(Ey Resûlüm), de ki: Onları ilk defa yaratan diriltir.*»[262] âyeti, çürümüş insan kemiklerinin de tekrar yaratılıp diriltileceğine işâret ediyor.

Bu durumda sizin ölümden sonra tekrar yaratılıp diriltilmeye dair söylediğiniz makul izah şekli bu delillere uygun düşebilir mi?»

Cevap olarak deriz ki: Evet, izahımız bu delillere de uygundur. Aralarında hiç bir aykırı taraf yoktur. Çünkü onun gereğine göre ölümden sonra tekrar yaratılıp diriltilmenin, insan zerrelerinden ibâret olan asıl kısımlara yukarda açıklandığı şekilde ilgisi bulunduğu gibi fazlalık kısımlarından ibâret bulunan insan bedenini de içine almaktadır.

Ancak inkârcılar tarafından ortaya atılan şüphelerin reddi, sırf asıl kısımlar yok olmayıp, onların hayatı ve diğer teferruâtının tekrar kendisine verilebileceğini inceleyip açıklamakla ortaya çıkıyor ve binâenaleyh insanın asıl kısımlarından olmadıkları halde bedenin kısımlarının da aynîyle veya benzerleriyle tekrar yaratılmaları, bu şüphelerin ortadan kalkmasına yaramıyorsa da bu tekrar yaratılmanın, haşrin hakikatinden hâriç olmayıp oluş şekli ve durumunun tafsilâtında dâhil olduğu ifâde edilmiştir.

Bu delillerin, fazlalık kısımlar olan bedenin tekrar yaratılacağına dair delâleti, câhiliyet ehlinin kafalarına takılmakta olan diğer müşkülleri ortadan kaldırmak maksadiyle oluyordu.

Zira haşr hakkındaki Kur'ân âyetleri nâzil oldukça onların düşünceleri ancak bu görülen bedenin tekrar yaratılmasına gider de derlerdi ki: «Çürüyen kemiklerin hayatı nasıl geri gelebilir ve toprağın derinliklerinde parçalanan bedenin parçaları nasıl bir araya toplanabilir?»

Yukardaki deliller de, bu zannî müşkülleri Allah'ın yüce ilim ve kudretini hatırlatıp ortadan kaldırarak, âcizlik ve eksiklik, yüce şanına yakışmıyan hikmet sahibi yaratıcının çürümüş kemikleri de yoktan var ettiği gibi bir daha dirilteceğini ve ezelî ilminin bütün eşyâyı çevrelemiş ve yüce kudretiinn mümkün olan her şeyi içine almış olduğunu isbat ederek bu hususa da yeteceğini açıklamak için nâzil olmuştur.

Bu ise münkirlerin yukarda sayılan şüphelerini ortadan kaldırmak maksadiyle bizim, asıl kısımların tekrar yaratılmasına önem vermemize aykırı olamaz.

---

262. Yâsîn sûresi, âyet: 78-79.

Düşünenlere durumun hakikati aydınlanır.

Ancak şurası da gizli kalmamalıdır ki, asıl kısımları zerrelerle ve fazlalıkları bedenle tefsir edip de bu esas üzerine kurduğumuz güzel izah şekli, açıklanan tafsilâtiyle din âlimlerimizin sözlerinde açıklanmış değildir. Binâenaleyh «Bedenlerin tekrar yaratılması durumunu sırf bu şekilde kabul etmek bütün müslüman fertler için vâciptir.» demek istemiyorum. Bilâkis konunun baş tarafında ifâde edildiği gibi büyük âlimlerden (İmâm-ı Fahrüddîn-i Râzî, Sirâcü'l-Ukûl sahibi Ebû Tâhir-i Kazvînî, Abdülvahhâb-ı Şa'rânî ve Hâzin-i Bağdâdî gibi) pek çok zatların hakikat ifade eden sözlerinden çıkarılabilir ki, insanın asıl kısımlarından âlimlerimizin maksadı, Peygamber efendimizin, Hz. Âdem'in zürriyetinden söz alındığı hakkındaki âyetin tefsiri sırasında ifâde buyurdukları zerreler olup, gerçek insan da o zerrelerle onlara giren ruhlardan ibârettir. Fazlalık kısımlarından maksatları da insan bedenleri olmalıdır.

Yine bu âlimlerin sözlerinden anlaşılıyor ki, insanın hakikatinin yeri ve merkezi bedenin kısımlarından kâlb olup, devamlı olarak değişmekte olduğu görülen beden ise bu hakikatin yaratıklar âlemindeki işlerini yapmasına ve ilim öğrenerek vâcip olan hakları yerine getirmesine âlet kılınmıştır.

Artık bu hakikatleri kabul etmemize akıl veya din yönünden bir engel bulunmadığı halde bedenlerin bir araya toplanıp tekrar yaratılmasının sübûtu aleyhinde düşünülen şüpheleri de aynı yolla ortadan kaldırmak kolay oluyor. Binâenaleyh bunların, hakikatin ta kendisi olduğu zannolunur.

Yoksa İslâm'ın bu inanç esasının doğruluğunu ifâde etmek için şu kadarcık söz yeter: Biz (hamdolsun) inanıyoruz ki, her insanın bir ruhu vardır. Onun hakikatini Allah bilir. Diğer hayvanların da kendilerine göre ruhları vardır. İnsanları kıyâmet gününde tekrar dirilterek huzuruna toplayıp hesaba çekecek, onlara nimet ve azap verecek ve bu hususlar akla aykırı düşmiyecek bir şekilde olacaktır. Nasıl olacağını tafsîlâtı ile bilmek bize gerekmez. Fakat iyi biliyoruz ki, bunlar hep akılca mümkün olan şeylerdir. Allah'ın ilminin genişliğine ve yüce kudretinin tesirine nisbetle normal şeylerden hiç bir farkları yoktur.

Ey maddeciler! Bu noktada düşünün ve inceden inceye düşünenlerden ayrılmayın. Çünkü bu kadar tafsilât arasında tabiat ilimlerinize hakikaten aykırı olacak bir taraf bulamazsınız.

Demek oluyor ki, konunun başında acayip ve uzak bir ihtimal olarak ortaya attığımız dinî meseleleri de, insaf edecek olsanız kabul etmek zorunda kalacaksınız. Ama verdiğiniz sözü tutmıyarak inatta diretirseniz, Levh-i Mahfûz'u açık okuyacak olsam yine bir fayda vermiyeceğini pek âlâ bilirim.

Eğer derseniz ki: «Evet, bu anlatılanların akılca mümkün ve câiz

olduğu kabul edilebilir. Fakat gerçekten bunların olacağını kesin olarak kabul etmeyi gerektirecek bir şey bulamayız. Acaba bu inanca bağlanan İslâm milletlerinin dayandıkları deliller neden ibârettir?»

Deriz ki: Bir çok benzerlerinde ifâde edildiği gibi bedenlerin haşrolunması ve bununla ilgili âhiret halleri tamamen, sözünün doğruluğu parlak mucizelerle sâbit olan Peygamber efendimizden alınan kesin Kur'ân âyetleriyle isbatlanıyor. Çünkü bu âyetler hiç te'vil kabul etmiyecek bir kesinlikte ve açıklıkta bunların her birinin olacağına delâlet ediyor. Halbuki hepsi de akılca mümkün ve aklın hükümlerine uygundur. Şu halde bu türlü delillerin açık mânâlarının kabul edilmesi, kâidelerin gereği olduğu için İslâm milletlerince bu dairenin dışına çıkmak ve te'vil tarafına sapmak makul görülemez.

MÜMKÜN OLDUĞU İSBATLANAN BEDENLERİN HAŞREDİLMESİNİN GERÇEKLİĞİNE DÂİR AKLÎ DELİLLER

Hele öldükten sonra tekrar dirilmenin mâhiyeti hakkında meşhur olduğu gibi «Mümkün olduğu aklî delillerle ve fi'len gerçekleşeceği de ancak dînî delillerle sâbittir.» deniyorsa da dikkat edilince ölümden sonra dirilmenin gerçekleşmesi de aklî delillere dayalıdır. Gerçi bu deliller aslında kesin deliller çeşidinden değilse de akılların anlayışını ve kalblerin huzurunu gerektirdiği için o kadar açık mânâlı işâretler (zan ve kanaat veren deliller) kabilinden oluyor ki, bunların hepsi birleşince düşünceye arkası arkasına gelerek ölümden sonra tekrar dirilmenin gerçekliği hususunu akıl kuvvetle kabul eder ve artık şüpheye sürüklemeye çalışanlara hiç kulak asmaz olur.

Bazı İslâm âlimlerinin (İmâm-ı Fahr-i Râzî'nin) bu hususdaki ifadelerini nakletmeye geçelim.

(Bu naklimizde açıklama maksadiyle biraz fazlalık, iyi görülen çıkarma ve kısaltma bulunacaktır.)

İyi biliniz ki, Allah'ın varlığına, mükemmellik sıfatlarına, yüce hikmetine, yarattıkları hakkındaki adâlet ve bol rahmetine kesin deliller getirildikten sonra vâcip olan bu inanca sahip olanlar açıkça kabul ve itiraf ederler ki, insan nevini iyivekötüyü ayırdedecek akla, hayır ve şerri işlemeye yetecek güce sahip oldukları halde yaratan hikmet sahibi Allah'ın hikmet ve adâletinin gereği, kendi yüce zâtını kötülükle anmak, câhillik, yalancılık ve gereksiz yere insanları (hele peygamberleri ve iyi kulları) küçük düşürecek suçları alışkanlık haline getirmekten onları men edip sakındırmak ve düzenli yaşamalarına yarıyacak üstün ahlâk ve hayırlı işlere teşvik etmektir.

Bu sakındırma ve teşvik ise ancak iyi işleri sevaba ve kötü işleri cezâya bağlamakla tamamlanabilir. Halbuki sevap ve cezanın dünyada

yerine getirilmediği görülüyor. O halde onların yerine getirileceği yer olacak olan âhiret âleminin gerçekleşmesi gerekiyor.

Ama men ve teşvikte sevap ve cezaya lüzum görülmeyip de insanların aklına bırakılan, iyi şeyleri beğenme ve kötü şeyleri kötü görme hususiyle yetinilmiş olsaydı maksadın gerçekleşmesine yetişmezdi.

Çünkü nefs-i emmâre (insanın yaratılışında bağlı bulunan şehvet ve kızma temâyülleri) insan fertlerini hep maddî istek ve hayvânî zevklere düşkünlüğe davet ediyor. İşte böyle kuvvetli bir zıdlık olunca daha kuvvetli bir tercih edici ve üstün bir hâkime lüzum görülmesi normal bir şey olduğu için va'd ve vaîd, vâsıtalarına başvurulması, fiil ve terke sevâb ve ceza gerekmesinin hayır ve düzenin gereklerinden olduğu anlaşılır.

Hattâ mutlak olarak aydın bir akıl hükmediyor ki, hikmet sahibinin hikmetinin gereği, iyilik yapanla kötülüğü âdet edinen kimseyi birbirinden ayırmaktır. Bu ayırma ise dünyada olmuyor. Zira kötülük yapmayı âdet haline getiren bazı kimseler rahat ve saygı görmekte, iyilik yapanların da pek çoğu türlü sıkıntı ve hakaretle karşılaşmaktadır. Bu durum her zaman görülmektedir.

Bundan da anlaşılır ki, bu âlemden başka iyilerle kötülerin birbirinden ayrılacağı bir âlem olacak ve إِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ «*Ecirleriniz (mükâfatlarınız) ancak kıyâmet günü tamamlanacak.*»[263] âyetinin sırrı orada ortaya çıkacaktır.

Ölümden sonra tekrar dirilme korkusu insanların gönüllerinde yer ederek onları her türlü kötülükten uzaklaştırmakta olmasa aralarında kargaşalık çoğalır ve fitneler büyürdü. Yaşayışın düzeni de bozularak hiç bir mükellef vazifelerini yerine getiremezdi., Şu halde âlemin düzeni ve bozulmaktan korunması ancak sevap ve ceza âlemini yaratıp açıklamakla olabilir.

Diyemezsiniz ki: Âlemin düzeninin devam edebilmesi için padişahlardaki heybet ve siyâset yeter. Yine ayak takımı bilirler ki, kargaşalığı beğenip doğru bulacak olsalar bozgunculuk dolabı başlarına döner ve onları da öldürüp mallarını yağma eden bulunur. İşte bunun içindir ki, fitneleri tercih etmekten sakınırlar.

Çünkü sadece pâdişahların heybeti kâfi gelip bütün kötülükleri ortadan kaldıramıyacaktır. Bunda şüphe yoktur. Zira padişah ya sahip olduğu kudret ve saltanatla halktan hiç de korkusu olmıyacak bir dereceye ulaşır veya böyle olmaz.

Birinci ihtimale göre kalbinde âhiret korkusu da bulunmazsa zulüm

263. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 185.

ve eziyete kalkışır. Çünkü nefsin isteklerine karşı dünya ve âhiretçe bir köstek ve engel bulunmamış olur.

İkinci ihtimale göre de halkın korkusu tam hududunu bulmıyacağı için zulüm ve diğer kötülüklerden çekinmezler.

Artık isbat edilmiş oldu ki, âlemin düzeni âhiretçe insanların (halk tabakasının ve has kulların) korku ve ümit sahibi olmalarına bağlıdır.

Ayrıca bilgili, adâletli ve merhametli bir padişah kuvvetli ve zayıf sınıflarından meydana gelen halk arasında ilim, hikmet, adâlet ve merhametle hükmedeceği için zayıf olan mazlumun, kuvvetli bulunan zâlimden hakkını alması ve insaf ve ha kseverliği elden bırakmaması normal bir şeydir.

Allah ise en adâletli, en merhametli ve yüce fiilleri hayır ve hikmete uygun olduğu için mazlum kulların haklarını zâlimlerden alıp adâleti yerine getirmesi hikmetinin gereğidir. Bu ise dünyada tam olarak olmamaktadır. Çünkü her asırda bazı mazlumların kahır ve hakaret içinde malların elinden alınmış, boş yere kanı dökülmüş ve namusuna saldırılmış olarak kaldığı, bazı zâlimlerin de ömrünün müddetinin rahat ve eller üstünde geçtiği görülmektedir.

Bu durumda mutlaka hak ve adâletin tam olarak ortaya çıkacağı başka bir âlem daha olmalıdır.

Bir de insan nevi için âhiret ve Cennet'te isteklerine kavuşmak arzusu olmıyacak olsaydı bu nevin bütün hayvanlardan şeref ve bahtça aşağı olması gerekirdi.

Zira insan dünyada diğer hayvanlara göre daha çok belâlarla karşılaşmaktadır.

Hayvanlar düşünce sahibi olmadığı için acı ve hastalıklara tutulmadan önce içinden hiç bir şey geçirmeden ömür sürmektedir. Fakat, insan, sahip olduğu akıl ve düşünme kabiliyeti sebebiyle devamlı olarak geçmiş ve gelecek durumlarını düşündüğünden geçen durumlarının pek çoğu keder ve üzüntüsünü, gelecek durumlarını düşünmek de bin türlü korku ve endişesini gerektiriyor. Bu bakımdan insan, akıl ve düşüncesi nisbetinde dünyada sayısız zararlar görmekte ve nefsinin şiddetli acılarına tutulmaktadır.

Ama maddî zevkler onunla diğer hayvanlar arasında ortak bir hususdur.

İnsanın üstünlük ve bahtiyarlığının bu yüzden olması hiç de düşünülmemektedir. Çünkü en tatlı şeylerin zevkinin insana hoş ve tatlı geldiği kadar gübre içinde yaşıyan kurtlara da gübre zevk ve safa verir.

Şu durumda insana mahsus âhiret âlemi olup da onun saâdeti ve maddî ve mânevî zevklere kavuşması orada olmıyacak olsa akıl nimeti ile düşünce çokluğu hakikaten gam, keder ve üzüntülere boğulmaya se-

bep olacak ve buna karşılık hiç bir şey kazanılmamış olacaktır. Bu ise hayır ve hikmete aykırıdır.

Demek oluyor ki, âhiret saâdeti elde edilmediği takdirde insanın en değersiz hayvan olması ve kurtlardan, böceklerden daha acınacak bir durumda yaşaması gerekir. Madem ki bunun saçma olduğu ortadadır, âhiret âleminin olacağı kesin bir hakikat oluyor ve insanın dünya için değil, âhiret için yaratıldığı anlaşılıyor. Burası da sırf onları imtihan edip, hayır işliyenlerle kötülük yapanları birbirinden ayırdetme noktasına dayalı bir konakları oluyor. Sevap ve cezayı hak ettikleri de ortaya çıkıyor.

Kötülüğü âdet haline getirenlerin varacakları ev Cehennem olacağı için onların nasipleri elde edebildikleri şu geçici zevklerden ibâret kalıyor. Fakat bunun hakikatçe değerli bir şey olmadığı ifâde edilerek iyilerden daha çok kötülere yönelmesi acâyip karşılanmamalidır.

MADDECİLERİN BEDENLERİN HAŞROLUNACAĞINI İNKÂR ETMELERİNİN SEBEP OLDUĞU MADDÎ VE MÂNEVÎ BOZGUNLUKLAR

Ey maddeciler! Bedenlerin haşrolunacağına dair incelemeleri bu merkeze ulaştırdığımızı insaf gözüyle görenlere aydınlandı ki, din ve millet adamları tarafından ortaya atıldığı gibi sizin görüşleriniz, hele şu haşir konusunu inkâr etmeniz öyle bir kötülük ve bozgunculuktur ki, üstünde değil hattâ umûmî olarak buna denk başka hiç bir kötülük ve bozgunculuk bulunamaz denilse yeridir. Çünkü bunun gereği, dünyada hiç helâl ve haram olmayıp herkesin, canının istediğini ve fırsat bulduğu çirkin emellerini hemen elde etmeye kalkması olduğu için düzen ve huzurun bulunmamasını gerektirir.

Bu durum karşısında siz diyorsunuz ki: Âlemin düzeninin sağlanması ilmin yayılmasiyle, yani her ferdin kendi haklarının ve üzerindeki vazifelerin neden ibâret olduğunu bilmesiyle tamam olabilir.

Fakat bu zorbaca dâvânızda gafletle yanıldığınız her yönden açıktır. Önce şurasını düşünmüyorsunuz ki, ilmin isbat edip gerektirdiği akla dayalı kanunlar, nefsin isteklerine ve şehevî zevkler arzusuna bizzat ve karşı koyacak kuvvette olamaz. Binâenaleyh halkın nefislerini zararlı şeylerden men edip, iyilik ve kurtuluş yoluna girip yürümeyi tercih ettirecek iman ve hiç bir hareketin ceza ve mükâfatsız kalmıyacağını ifâde eden, âhiret gününün kesin olarak kabul edilmesinden başka, âlemin düzenini sağlamayı üzerine alan hiç bir doğru ve sağlam vâsıta düşünülememektedir. [264]

---

264. Fakat bununla beraber dînî hükümlerle Allah'ın takdir buyurduğu cezaları bizzat veya vekâleten uygulıyacak bir de üstün kuvvete ihtiyaç vardır. Bu

Aklı başında olanlara az bir düşünme ile aydınlanan şeylerdendir ki, insan, kendisini yeryüzünde biten otlar gibi tabiatın tesiriyle meydana gelip, bir müddet sonra dağılıp yok olan ve bir daha hayatının geri gelmesi imkânsız olan bir maddeden ibâret kabul edince, şu varlığından nasibi ve istifadesinin, ömrü boyunca elde edebileceği zevk ve çıkarlardan ibâret olacağını kafasına tamamiyle yerleştirmiş demek olur.

Artık böyle bir insan için nazarî kâideler ve ilmî kanunlar, kendi haklarını sınırlandırıp, hakkında gözetilmesi gereken, medeniyetin akla uygun şartlarını belirtmekle hemen onu insaf ve doğruluk dairesi içinde duracak ve eline geçen fırsat ne kadar elverişli olursa olsun bu yolun dışına çıkmaya tenezzül etmiyecek kadar kayıtlıyabileceği iddia edilebilir mi?

Meselâ: Hiç bir kimsenin göremiyeceğini kesin olarak anlayınca milyonlarca malını elinden alarak suçsuz bir kimseyi öldürmesine veya şerefli bir ırza tecâvüz edip nefsinin arzusunu her ne şekilde mümkün olursa öylece tatmin etmesine ilmî kanunlar ve umûmî bilgiler engel olabilir mi?

Bu sorumuza «Evet!» diye cevap vermek, kibir alanında herkesten ileri geçmiş olmaya bağlıdır.

İnsan, kendini sevmek ve çıkar ve zevklerini tercih etmek hususuna düşkündür.

Bunun için insanı gereği gibi bilen, hiç bir şeyde ona güvenmez. Meğer kendisini deneyerek doğru inançlı ve âhiret gününü kabul etmekte olduğunu anlamış ola.

Bazı milletler tanırız ki, âhiret inancına sahip oldukları halde yine bozgunculuktan kurtulamazlar. Bunlar acaba bu inanca da sahip olmasalardı halleri nice olurdu? Şüphesiz ki, dirhem kadar bulunan bozgunculukları o takdirde kantarlar miktarını da aşardı.

Bu zamanlarda fertleri arasında ilmin çok yayıldığını bildiğimiz milletleri de görüyoruz ki, kötülük ve bozgunculuklara saplanmaktan kendilerini alamıyorlar. Hattâ yükselmeleri nisbetinde bunların kötülük ve bozgunculukları artmaktadır.

Meselâ: Neseblerin karışıp kaybolmasını ve yardımlaşma düğümü-

---

da istisnâsız olarak bütün mükellef fertlerin boyun eğip bağlanması ve haksızlık ve zulüm yoluna gidenleri itâat dairesine almak, vazifeleri cümlesinden olan yüce halifelik makamıdır. مَا يَزَعُ اللهُ بِالسُّلْطَانِ أَكْثَرُ مِمَّا يَزَعُ بِالْقُرْآنِ «Allah'ın, Kur'ân'ı hareket esası kabul eden sultanla def ettiği zararlar, Kur'ân'la def ettiği zararlardan daha çoktur.» hadîsi de nazarî hakikatlerin kuvvetinin ve iş ve hallerin düzeninin adâletli hareketlere bağlı olduğuna işâret ediyor.

nün çözülmesini gerektiren zinâ, adam öldürmenin en şiddetli ve âdîsi olan intihar, sarhoş edici şeyler kullanarak aklı yok etmek ve bedeni öldürmek, ilim ve sanatlar vasıtasiyle mal çekme hilelerine başvurmak, aldatmak, hiyânetlik gibi toplumun huzurunu bozmayı gerektirecek şekilde serserice huyların ortadan kalkması gerekirken bir taraftan artıyor.

Bunun gerçek kaynağı ise şudur: Onların zirveye ulaştıkları o ilimler arasında âhiret korkusu verecek bir ilim bulunmuyor da, umûmî ilimleri ahlâkı güzelleştirmek değil, bozgunculuğu arttırmak ve ayrılıklara hazırlamak hususlarına yardım ediyor.

Bereket versin ki, bu milletlerin içinde henüz âhiret inancından bir küçük kalıntı bulunuyor. Yoksa arzettiğimiz görüşler gereğince bunların uzun zamandan beri ölüm çukuruna düşmesi ve varlık tahtasından silinmesi gerekirdi.

Henüz çocuğu ölmüş olup ağlıyan anneyi bile güldürecek durumlardandır ki, siz bütün insan fertlerini içine alıp her yönden mükemmel olmadıkça ilimlerin, insan topluluklarının düzenini korumayı garantileyemiyeceğini düşündüğünüzde ilimlerin ilerlemesinin bu derecesini şart koşmak zorunda kaldınız ve binâenaleyh dediniz ki: «Gerçi bu ilerlemenin olabilmesi için çok zaman ve hattâ yüzlerce asırların geçmesi gerektir. Fakat er geç gerçekleşecektir.» İşte böyle her yönden kâfî gelecek olan doğru inancı bırakıp da ilerleme hususunda bir takım boş ümitlerle beklemeniz sebebiyle ey maddeciler, siz öyle ahmak bir doktora benzemiş oluyorsunuz ki, şidldetli bir hastalığa tutulmuş bulunan bir hastaya şöyle diyormuş: «Sen perhiz falan etme. Aklına geleni yiyiver. Ben birkaç yıl sonra bulacağım bir ilâcı sana veririm de o zaman şifâyı bulursun.» Bunun durumuna uygun olan meşhur söz ise size de tamamen uygundur.

Bunu araplar إِلَى حِينِمَا يَأْتِي التِّرْيَاقُ مِنَ الْعِرَاقِ يَكُونُ مَلْسُوعُ الْهَوَى فَارِقًا

«Irak'tan tiryaki geleceği zamana kadar nefsinin arzularına veya aşk derdine tutulup zehirlenmiş olan biçâre dünyadan ayırılıp gider.» diye ifâde ederler.

Hem de görüşlerinizin gereği olan, âhireti inkâr etme esasını umuma açıklayıp, ders sırasında da öğrencilere anlatmanız akıllıca bir görüş, iyi bir tedbir ve doğru bir fikir eseri sayılmaz. Meğer ki, yalnızca ve müstakil olarak âlemin düzenini korumayı garantileyeceğini iddia etmekte bulunduğunuz kadar ilmin yayıldığını ve artıp geliştiğini görmüş olasınız. Yoksa siz, şimdiden bu saçma görüşleri hemen açıklayıp yaymakla insan nevinin mahvolmasına çalışmış oluyorsunuz. Çünkü bu

görüşün yayılması nisbetinde zararı da yayılmaktadır. Gerçi bunu normal akıl sahiplerine kabul ettiremezsiniz.

Zira biz eminiz ki, normal akıl sahibi olanlar bu türlü saçmalıkları kabul etmekten çekinmekte sebat ve devam edeceklerdir. [265]

HAŞRİ İNKÂR EDENLERE İNSAFLICA BİR ÖĞÜT

Bize başvurup danışmanız sebebiyle doğru görüş ve ihtiyatla hareket etmeniz gerektiğini size hatırlatıp tavsiye etmekten geri durmayız. Hiç olmazsa şurasını düşünün ki, siz, âhireti kabul ederek ona göre hazırlıkta bulunduğunuz takdirde gerçek olduğu ortaya çıkınca kurtulanlar sırasında bulunursunuz. Faraza gerçek olmadığı görülürse, bu kabul ve hazırlığın ne zararı olabilir? Bir takım zevkleri tatmin etmekten geri kalmak değil mi? Zaten bunun ne önemi vardır?

Aklı başında bir adamın nefsânî zevklere hiç de önem vermemesi gerekir. Bunun birinci sebebi kudur ki, şerefsiz zümrenin yaptığı işlere rağbet edilmemelidir. Bunları ise köpekler bile yapıyor. İkinci olarak da bu zevklerin çabuk geçtiği bilinmekte ve muhakkaktır. Böyle çabuk geçen ve mahvolmaya mahkûm olan bir şeyi bu kadar şiddetle arzu etmek ise, hele sonunda büyük tehlike bulunduğu hatıra gelirse hiç de hoş bir şey değil ve doğru görüş ve ihtiyat prensibini de bozan bir unsurdur.

YAĞMURUN GÖKTEN YAĞDIĞINA DELÂLET EDEN KUR'ÂN ÂYETLERİNİN FENNE UYGUN TEFSİRİ

Yukarıda inkâr sırasında saydığınız âyetlere dayalı meselelerin biri daha kaldı ki, bu da yağmurun gökten yağması meselesidir. Diyorsunuz ki: «Tabiat ilimlerinin içine aldığı incelemelerin gereği olmak üzere yerden ve bilhassa denizlerden yükselen buharların, soğuk hava tabakalarına yükselmesi ve soğukluğun tesiriyle orada toplanması oluyor, sonra da yağmura dönerek yere iniyor.

Bu durumda gökten inmesinin doğru olmaması gerekir.»

Cevap olarak deriz ki: İnanç hususunda güvenilebilecek deliller İs-

---

265. Fakat bu sınıfın nisbeten fertleri azdır. Bilhassa yıkmağa çalışmak yapmak kadar güç değildir.

اَرَى اَلْفَ بَانٍ لَا يَقُومُ بِهَادِمٍ فَكَيْفَ بِبَانٍ خَلْفَهُ اَلْفُ هَادِمٍ

«Bin yapıcı, bir yıkıcıya karşı koyamazsa bin yıkıcının takibinde bulunan bir yapıcının hali nice olur.»

Mutlaka umumun selâmeti için çalışanlara Allah'ın yardımı ulaşmakta olduğu için bizim başlıca dayandığımız varlık, gerçek hidâyet sahibi olan Allah'tır.

lâm dininde yağmur hakkında iki kısımdır. Bir kısmı buluttan ve bir kısmı da gökten yağdığını açıklıyor.

Gök (semâ) kelimesi ise bu delillerin nâzil olduğu arap dilinde bir çok mânâlarda kullanılmaktadır. Meleklerin yurdu olan yüksek yerler, evin ve çadır gibi şeylerin çatısı, her şeyin üstünde bulunan cisim, bulut ve yağmur hep bu cümledendir.

Yukarda incelendiğine göre müslümanların kararlı bir kâidesi vardır ki, aksine kesin aklî delil delâlet etmedikçe dînî delillerin açık mânâları ve onlardan anlaşılan ilk mânâlar kesin olarak kabul edilmelidir. Ama öyle bir delile aykırı bulunan açık mânâları kabul etmek vâcip olmayıp, bilâkis o şekilde delillerin arasını bulmak gerektiği için te'vil yoluna gidiliyor.

Şu halde yağmurun yağışı hakkındaki âyetlerin bir kısmında gök kelimesi açık ve ilk mânâsı olan, meleklerin yurdundan ibâret cisimlere yorulmalıdır. Bu, kâide ve asıl gereğidir. Çünkü dînî tabirlerin pek çoğunda kasdedilen mânâ budur. Dînî delillerin kısımlarının arası şu şekilde bulunur: Denir ki: Allah'ın kudretiyle yağmur önce gökten, bulut adı verilen toplanmış buharlara inip, sonra yeryüzüne yağıyor. Binâenaleyh bazan birinci yeri, bazan da ikinci yeri anılmaktadır.

Allah ise en doğrusunu söylediği için Kur'ân âyetlerinin açık mânâlarının hakikatin ta kendisi olduğu anlaşılır.

Ama gerçekten sizin dediğiniz gibi yağmurun yerden ve denizlerden çıkan buharlardan ibâret olduğu kesin bir delille ortaya çıkıverse yukardaki kâide gereğince yağmurun, meleklerin yurdu olan gökten indiğini anlatan Kur'ân âyetlerini te'vil etme yolu bulunur ve bu delillerdeki gök kelimesi bize göre yüksekte olan buluttan ibâret kabul edilir.

(Bu şekilde te'vilin caiz olduğunu Bakara sûresinin tefsirinde İmâm-ı Fahr-i Râzî ve hanefî fakîhlerinden Merâkı'l-Felâh yazarı Şeyh Şürünbülâlî kaydetmişlerdir.)

Yahut da denir ki: Yeryüzüne yağmurun yağması, bir takım göğe bağlı sebeplerle olmaktadır ki, güneş ısısı da bu cümledendir. Zira yerin derinliklerinden, deniz ve ırmaklardan su moleküllerini atmosfere doğru yükselten bir ısıdır. Sonra orada birleşip yağmur oluyor.

Bu durumda hakikaten yağışın başlangıcı buluttan ibâret oluyorsa da, sebep olması bakımından gök de mecaz olarak başlangıç sayılabilir. Allah ise, sebeplerin yaratıcısıdır.

(Nebe' sûresinin tefsirinde İsmâil Hakkı Efendi bu izah şeklini kaydediyor.)

Bu türlü açık izahları işittikten sonra ey maddeciler, müşkül sayılacak ortada ne kalıyor? Görüyorsunuz ki, gereğinde İslâm dininin delilleri en yakın bir te'ville akla uyduruluyor.

BU TÜRLÜ MESELELERİ AKLA UYDURMAK HUSUSUNDA İSLÂM ÂLİMLERİ ARASINDA ÇOK BİLGİLİ OLANLARA BAŞVURMAK GEREKTİĞİNİ O İSLÂM ÂLİMİNİN MADDECİLERE HATIRLATMASI

Bu delillerin daha bir kısmı vardır ki, doğru izah şekillerini ve din bilginlerinin onlara dair makbul görüşlerini bilmediğiniz için baştan sizin onları da inkâra kalkışacağınız tabiîdir. Fakat İslâm âlimleri arasında çok bilgili olanlara onları da soracak olsanız nasıl kabul edilmeleri gerektiğini size anlatırlar da akıl kanununa aykırı olacak ve hiç de uymıyacak bir delilin İslâm dininde bulunmadığını gereği gibi anlarsınız.

Ancak işâret ettiğim gibi bu konuda en güvenilir yol, İslâm dininde derinleşmiş, ana kâidelerini bilen ve bu delillerin tefsiri hakkında Peygamber efendimizle sohbet edip konuşan büyük âlimlerin sözlerini kavramış olan kimselerle konuşmaktır, yalnız ibâdet şekillerini ve bazı hükümleri bilen kıt bilgili kimselerle değil. Siz bunları büyük filozof ve faziletli âlimlerden zannedersiniz de sizin gibilerin iman yollarında büyük tehlike teşkil ederler. Çünkü bunlar İslâm dininin kâidelerini ve dînî delillerle aklî delillerin arasını bulma yolunu bilmezler. Binâenaleyh bunun lüzumunu duydukları zaman iddiâlarınca İslâm dinini korumak maksadiyle esassız bir dâvâya kalkışırlar da gönülleri yatıştırma yerine akıl sahiplerini kendilerinden de İslâm dininden de soğutmuş olurlar.

İşte bunlar bu durumları ile yüce dinimize düşmanlarından daha çok zarar verirler.

YERİ KÜRE ŞEKLİNDE OLDUĞUNU KABUL ETMEK GEREKİR DİYE AMERİKA'NIN VARLIĞINI İNKÂRA KADAR VARAN CÂHİL MUTAASSIBLARDAN SAKINMAK HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Bu türlü kıt bilgilerin bazılarından ben işittim ki: «Amerika kıtasının varlığını kabul etmek İslâm dinince câiz değildir. Çünkü bu, yerin küre şeklinde olduğunu itiraf etmeyi gerektirir.» diyordu. Bakın şu zavallının câhilliğine! Müslümanlara, beş duyu ile hissedilen gerçeklerde kibire kapılmayı ve milletler arasında eğlence olmayı teklif ediyor. İslâm dinini bu durumda olması ve bu düşük dereceye inmesi nasıl hoş görülüyor ki, akılca bütün dinlere nisbetle sağlamlığı ve saçma inançlardan uzaklığı ve sakınması ile üstün olduğunu her akıl sahibi ve her bilgin kabul etmek zorundadır? Hâşâ, hâşâ, dinimiz normal akılların reddedip kabule yanaşmadığı hiç bir hüküm getirmemiştir.

YERİN KÜRE ŞEKLİNDE OLDUĞU HAKKINDAKİ MERHUM İMÂM-I RÂZÎ VE BEYZÂVÎ'NİN SÖZLERİ

Zavallı bu saçma haksızlıktan başka kurtuluş yolu bulamamış da tevâtürle açıkça sâbit olan koca bir dünya kıtasını inkâra lüzum görmüş. Mutlaka küre şeklini kabul etmeyi gerektiriyorsa acaba ne lâzım gelir? İslâm milletinin en büyük âlimi olan Fahrüddîn-i Râzî gibi pek çok kimseler yerin küre şeklinde olduğunu kabul etmişlerdir. Bunların görüşüne uyup da, yerin düz olduğu kendilerinden ilk anda anlaşılan dînî delillerin te'vil edilmesi daha makul değil midir?

Meselâ: وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا «*Bundan sonra (yer ve arkasından da gök yaratıldıktan sonra), arzı döşedi.*»[266] âyetindeki «dahv», «yeri düzeltmek» mânâsına olmayıp, aksine «onu, canlılara yurt olmaya elverişli olacak bir şekilde düzeltmek» mânâsınadır. Nitekim bazı tefsirciler böyle demişlerdir.[267]

Mâdem ki İslâm dininde sözlerine güvenilen âlimlerden bazılarının görüşüne uygun düşüyor, bunu kabul etmek dinin esasına aykırı hareket etmek sayılabilir mi?

Fakat dînî delillerin mânâlarını anlamak ve gereğinde doğru te'villerin birini seçmek, derin âlimlerin harcıdır. Bazı hüküm kelimelerini dillerine dolayıp da hakikatleri kavrama konusunda hiç bir nasibi olmıyan zavallılar bu noktadan habersiz oldukları için kendilerini İslâm dinine dost gösterdikleri halde düşmanlıktan kendilerini alamıyorlar.

---

266. Nâziât sûresi, âyet: 30.

267. اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا **«O, öyle bir Allah'tır ki yer yüzünü, sizin (fayda ve rahatınız) için bir döşek yaptı.»** (Bakara sûresi, âyet: 22) âyetinin tefsirinde merhum Beyzâvî: «Arzın bize döşek olması, arzın tabiati, onun üstünün su ile çevrili olmasını gerektirirken bir kısmının açık kılınması ve pek sert veya su ve hava gibi son derece yumuşak olmıyarak orta halde bulunması sâyesinde yerleşip oturmaya ve yaşama sebeplerini elde etmeye elverişli olmasından ibârettir. Bu da sırf irâde ve hikmet sahibi olan Rabb'imizin lütuf ve yardımının eseridir.» dedikten sonra

وَذٰلِكَ لَا يَسْتَدْعِي كَوْنَهَا مُسَطَّحَةً لِأَنَّ كُرِّيَّةَ شَكْلِهَا مَعَ عِظَمِ سَطْحِهَا
وَاتِّسَاعِ جِرْمِهَا لَا تَأْبَى الْافْتِرَاشَ عَلَيْهَا

«Arzın döşek kılınması bazılarının iddiâ ettiği gibi astronomi ilminde isbatlanmış olan kürelik gerçeğine aykırı değildir. Çünkü küre pek büyük olunca her kıtasının döşeklikte düz bir alan durumunda olacağı açık bir hakikattir.»

Dâimâ böyledir. Ahmak dost, çok câhilliği ve az aklı sebebiyle akıllı düşmanlardan daha çok zararlara sebep olur.[268]

Allah cümlemizi doğru ilimle süslenmeye ve doğru yolda yürümeye muvaffak buyursun! Âmîn yâ Rabbî!

BURAYA KADAR GEÇEN KONUŞMALARIN SONUCU OLARAK İSLÂM ÂLİMİ İLE GÖRÜŞEN MADDECİLERİN KANAAT EDİNEREK HAKKA KAVUŞUP İSLÂM DİNİNİ KABUL ETMELERİ

Bu son maddeciler fırkasiyle İslâm âliminin konuşması bu noktaya gelince İslâm dinini müsbet olduğu hususunda onların her şüpheleri ortadan kalktığı ve kendi görüşlerinin mâhiyeti normal akıl gözünde aydınlandığı için gaflet uykusundan uyandılar da akılları zan ve şüphe mezarından kalkmağa ve düşünceleri karanlık çölünden çadırlarını kaldırmağa başladı.

Bunun üzerine hepsi bir ağızdan dediler ki: «Ey güvenilir öğütçü! Ey aydın kılavuz! Biz sana çok çok teşekkürler ederiz ki, önümüzde bulunan sarp geçitleri düzelterek kurtuluş yolunda yürümeyi bize kolaylaştırdın! Ancak sen, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeye engel olacak şeyleri ortadan kaldırdın. Şimdi yalnız bunu kabul etmeyi gerektirecek bir şeyin ortaya çıkmasına ihtiyacımız kaldı. Bu ise bizim için ne zaman ortaya çıkar biliyor musun? Ne zaman ki, müslümanların elindeki delillerin, onun yüce dâvâsının doğru olduğuna delâletinin kesin olduğu anlaşılacak, işte o zaman!...»

İslâm âlimi «Artık bu husus kendinize aittir. Allah doğru yolu bulmanızı kolaylaştırsın!» dedi. Bunlar kısa bir zaman için o İslâm âliminin yanından çekildiler. O delilleri bir daha gözden geçirmeğe ve gerek tafsilât, gerek özetleme taraflarını incelemeğe giriştiler. Bir müddet bu şekilde inceleyip fikir yürüttükten sonra kendilerine tamamen aydınlandı ki, bu delillerin, Hz. Muhammed (a.s.) ın yüce dâvâsının doğruluğuna delâleti hiç bir şüphe kabul etmiyecek derecede sahîhtir. Hele onların toplu şekilleri!.. Çünkü normal akıl, bunca delillerin gereği bulunan bir dâvânın gerçekten sahîh olmamasını imkânsız görmektedir. Bunların, o dâvânın doğruluğuna hep birden delâlet etmekte bulunmasının rastgele olması hiç de makul görülmez. Hele içlerinde öyle deliller de bulunuyor ki, onları meydana getirip hasma karşı çıkarmakta Peygamber efendimizin rolü bulunmadığı ortadadır. (Bu gerçeğin gerekli

268. Hattâ bunun çok tekerrür etmesi sebebiyle

عَدُوٌّ عَاقِلٌ خَيْرٌ مِنْ صَدِيقٍ جَاهِلٍ «Cahil dosttan akıllı düşman daha iyidir.» cümlesi arap atasözleri sırasına geçmiştir.

tafsilâtı, maddecilerin Hz. Muhammed'in feyizli hallerini sorup araştırmaya başladıkları sırada açıklanmıştır. Az sonra İslâm milletini bu deliller hakkında şüpheye düşürmeye çalışanların sözlerini çürütme sırasında da buna işâret edilecektir. Her konunun husûsî yerlerine başvurulabileceği için burada tekrar etmeye lüzum görülmedi.)

İşte bu incelemelerin sonucu olmak üzere Allah'ın hidâyeti sebebiyle bu fırka da Peygamber efendimizin peygamberliğini kabul ve Allah'ın var ve bir olduğunu itiraf ettiler ve inanılması gereken geçmiş peygamberleri, melekleri, mukaddes kitapları ve âhiret hayatını tam ve mükemmel olarak kabul ettiler.

Hem de imanları anlatıldığı gibi kâfî derecede izah ve delillere dayandığı için kendileri en şerefli ümmet ve millet sırasına geçtiler. Allah her şeye kâdirdir. O'nun için zor bir şey ve güç bir iş yoktur.

HASIMLARIMIZ TARAFINDAN ORTAYA ATILMAKTA OLAN ŞÜPHELERİ ORTADAN KALDIRMAYA GEÇİYORUZ

Bundan sonra yukarda geçen yedi fırkanın her birinde bir takım şahıslar bulunuyordu ki, onların kazanmış oldukları din başkanlığı veya siyâsî makamları sebebiyle halkın gönüllerini heybetleri kaplıyarak emirlerine karşı gelinmez ve görüşlerine aykırı davranılmazdı. Onlar söz ve hareketçe kendilerine uyulan, milletleri ise onlara tabi olan kimselerdi. Şereflerine düşkünlükleri ve câhilce hisleriyle birleşen makam ve başkanlıkları sâyesinde halkın mal, namus ve canlarına saldırmaları görüldükçe tabiî olarak göz yumulurdu.

Bunun içindir ki, Peygamber efendimiz Allah tarafından elçi olarak iddiâsını açıklayınca ve halk da sınıf ve durum farklarıyla beraber bir hayli inceleyip uğraşmadan sonra aydınlanan deliller gereğince kabul edip, ona uymaya başlayınca o başkanların da gönüllerinde zorunlu bilgi meydana geldi ve delillerin pek parlak olması sebebiyle durumun hakikatini onlar da kestirdilerse de duydukları başkanlık sevgisi ve sahip oldukları üstünlük ve hüküm, onu kabul edip, kendisine tabi olarak dinin hükümlerini kabullenmelerine engel oldu.

Düşünüyorlardı ki, eğer ona tabi olup bağlanırlarsa hemen başkanlıktan düşerler ve üstünlükleri kaybolur gider, kendilerine tâbi olunmakta iken tabi olanlar sırasına geçmekle kayıtlı ve dînî hükümler onlar hakkında da yürütülerek hak eşitliği dairesinde, hürriyetleri kısılmış olarak kalacaklardı. Çünkü bütün insanlara eşit olarak muâmele etmek suretiyle adâlet yapmak dinin gereğidir. Dinin görüş noktasından, insan fertlerinden kimsenin üstünlük hakları olamaz. Binâenaleyh Hz. Peygamber'in himâyesi altına girecek olan millet ve kabilelerin mal ve mülklerinden umuma ait olan faydaları gerektiren meşrû ve

makul hizmetlerde bulunmadıkları takdirde ellerine hiç bir şey geçmiyecek, can, namus ve mallara saldırmaları anında hak sahibi her kim olursa olsun, onun afvi olmadıkça zerre kadar göz yumulmıyacak.

İşte bu düşünce ile onlar vicdanlarına aykırı davranarak kibirle inkâr yolunu, tehlikesine rağmen tuttular ve gönüllerinde yer etmiş bulunan hakikat bilgisini gizlediler. Tebliğ emrinin sonuçlarını yansıtıp tabi olanları parçalayıp birbirinden uzaklaştıracak vesile ve sebepler düşünmeye ve iddiâlarınca akla en yakın gördükleri çare, tabi olmakta bulunan kimseleri, aralarına şüpheler sokarak uyutmaya çalışmaktan ibâret olup, bu şekilde hareket etmeye başladılar. Yani istediler ki, tabi olan fırkaların dayanmakta bulundukları delillere karşı türlü ihtimaller çıkararak ve bir takım te'viller uydurarak o delilleri kesinlik derecesinden çıkarsınlar da o zaman onlara desinler ki: «Muhammed'in dâvâsını kabul etmek hususunda sizin güvenmeye lâyık gördüğünüz deliller işte hep zannî şeyler kabilindendir. Böyle zannî delillere dayanarak alışılmış âdet ve eski inançlarınızı bırakmak lâyık olur mu?

Asıl dinimiz eski peygamberlerden alınmış, atalarımız tarafından kabul edilmiştir. Sade bir zannın ne değeri vardır ki, böyle esaslı bir şeyi değiştirmeyi gerektirebilsin?» .

Artık kafalarında boş şüpheleri ve saçma ihtimalleri hazırladıktan sonra her fırkaya yanaşarak delillerini çürütmeye giriştiler. Meselâ: Hz. Peygamber'in Kur'ân'la meydan okuyup, edebiyat otoritelerine Kur'ân'ın en kısa sûresine benzer bir şey meydana getirmelerini teklif etmesi üzerine onların âciz kalmaları sebebiyle peygamberlik dâvâsında haklı olduğunu kesin olarak anlıyan fırkanın yanına geldiler ve onlara dediler ki: «İhtimal ki, Muhammed, hiç kimsede olmıyan en yüksek fesâhat ve belâğat derecesini kazanmıştır da onun için hepiniz onun karşısına çıkmaktan âciz kaldınız. Çünkü her sanat sahibi arasında en yüksek dereceye ulaşan bir zat bulunur ki,diğerleri ona karşı koyup üstün gelemiyeceklerini anlıyarak onun o sanat sahipleri arasında başta ve başkanlıkta olduğunu kabul ederler.»

KUR'ÂN'A KARŞI ÇIKMAKTAN EDEBİYAT OTORİTELERİNİN ÂCİZ KALDIKLARINI GÖREREK HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİNİ KABUL EDENLERE VERDİKLERİ ŞÜPHENİN REDDİ

O fırka, şöyle cevap vererek şüpheyi reddettiler: «Fesahat ve belâğat sanatı da esasen sahibinin asıl yaratılışında tam bir kabiliyet bulunmasına bağlıdır. Fakat gelişmesi ve yüksek bir dereceye ulaşması pek çok uğraşmayı gerektirir. Uzun zaman şiirler yazıp rivâyet etmek, hutbeler ve mektuplar yazıp bunları öğrenmek şart, fesâhat ehliyle konuşup, belâğat ehliyle yarışmak da gerektir ki, insan, yaratı-

lışındaki kabiliyeti nisbetinde kuvvetli bir güç kazanabilsin ve o zümrenin üstünleri sırasına geçsin. Hem böylece bir şahıs yüksek bir dereceye erişebilirse de yine nevinden elbette onun dengi ve sınıfından bir kaç benzeri bulunabilir. Daha aşağı derecelerde de olsa bu mümkündür.

Halbuki Hz. Peygamber'in asıl yaratılışça bu sanata kabiliyeti bulunduğu bilinmekte ise de kendisini biz, ilk çağlarından ömrünün 40. yılına varıncaya kadar —ki insanın öğrenim ve çalışma yaşı bu müddetten ibârettir— bu kadar yükselmesine yarıyacak bir çalışma ve uğraşmada görmedik ve bu kadar zaman içinde ne yazarak, ne de rivâyet ederek şiir, hutbe ve kitap denemesi yaptığını veya dinlemeye heves ettiğini işitmedik ve hiç kendisini belâğat ve fesâhat ehliyle konuşup yarışma durumunda bulmadık. Kendisi ise hep aramızda ve ülkemizde bulunuyordu. Hiç bir durumunun bizden gizli kalması ihtimali yoktu. Nasıl gizli kalma ihtimali iddiâ edilebilir ki, bu sanata dikkat harcıyanlar, gündüzün ortasında güneş gibi insanlar arasında tanınırlardı. Çünkü bizim en büyük iftihar kaynağımızın bundan ibâret olduğu bilinmektedir. İşte durum böyle iken onun yaşı 40'a ererek, peygamberlik iddiâ etmesiyle beraber ortaya çıkarmış olduğu Kur'ân'daki fesâhat ve belâğat ilk anda bize korku verdi ve hepimizi âcizlik ve şaşkınlık içinde bıraktı. Bilhassa fesâhat ve belâğat yolunda Kur'ân'ın tek kalması bir kat daha şaşkınlığımıza sebep olmuştur. Çünkü ne arabın şiir ve kasideleri ve ne de kitap ve hutbeler nevinden olmadığı için aslâ kendisine denk bir eser bulunmuyor, kendisiyle kıyaslanabilecek bir örnek dahi gösterilemiyor.

Artık bu acâyipliğin fevkalâdeliği gözlerimizi iyice açtı da biz bir iyice düşündük. Böyle arap milletinin tüm olarak alışmamış oldukları söz üslûbunu onların birisinden öğrenebilmesi akla sığmamakta, düşünülememekte ve kendisi bunun ilk bulucusu sayılsa bu da imkânsızdır. Zira ilk bulucunun hiç bir şeyde hârika derecesini bulduğu yoktur. Aksine, yürürlükteki tabiat kanunu, her bulucunun buluşu onun zamanında küçük bir bebek durumunda olup, iyice gelişmeyi ancak başka yetiştiricilerin kucağında bulabilmesinden ibârettir. Hiç bir mucit görülmüş veya işitilmiş midir ki, bulduğu şeyi hemen o anda son hedefine ulaştırmış da sonra gelenler ona bir şey ekliyememiş olsunlar? İnsan nevinde bunca mucitler biliyoruz. Hangisi böyledir? Hattâ incelemelere dayanarak diyebiliriz ki: Mükemmelliğin en üst noktasında bulunup da aslâ gelişme kabul etmiyecek bir şey meydana getirmek insan gücünün dışındadır. Meğer o icad edilen şey pek âdî ve çok sâde bir şeyden ibâret ola.

Şu halde Hz. Peygamber, kimsenin ulaşamıyacağı en üstün dereceye kendisini ulaştırabilecek olan sanat çalışmasında bulunmamış ve

Kur'ân da fesâhat ve belâğatin en ütsün derecesine ulaşan acâyip bir üslûbda bulunarak bütün insanları kısa bir sûresini taklîd etmekten âciz bırakmıştır ki, bu husus düşünülünce câiz görüp bize de şüphe vermeye vâsıta yaptığınız ihtimâlin saçmalığı pek kolay anlaşılır.

Artık biz aslâ şüphe etmiyerek o peygambere inanmakta devam ederiz. Buyurduğu ve açıkladığı şekilde Kur'ân'ın benzerini meydana getirmek insan gücünün üstünde olup, Allah tarafından indirilmiş olduğunu taklidle değil, kesinlikle biliriz.

KUR'ÂN'IN İÇİNE ALDIĞI YÜCE FAZİLETLER VEYA İSLÂM DİNİNİN İHTİVÂ ETTİĞİ DÜZEN VE MÜKEMMELLİĞİ DİKKAT NAZARINA ALARAK İMAN EDENLERE KARŞI ÇIKARDIKLARI ŞÜPHENİN RED ŞEKLİ

Yine Kur'ân'ın, Allah tarafından indirilmiş olmıyan sözlerde toplanmasının mümkün olduğu düşünülemiyen üstün sıfat ve farklılıkları içinde toplamış bulunduğunu veya İslâm dînînin mükemmel bir düzene sahip olup bütün faziletleri ihtivâ etmekte ve ona uyan zatların düzenli hal ve saâdetlerini üzerine almakta olduğunu görerek Peygamber efendimiz tarafından ortaya atılan peygamberlik dâvâsını bu sayede kabul edenlere, şüpheye düşürmek isteyenler dediler ki:

Haber aldık ki, Muhammed peygamberlik iddiâsında bulunmazdan önce ticâret vesilesiyle iki defa Roma ülkesine (Şâm taraflarına) gitmiş ve orada bir râhiple (papazla) görüşmüştür.

(Bu papaz, Bahîrâ[269] adıyla tanınan zattır ki, Hz. Peygamberi Şâm

---

269. Bu papazın mahlâsı bu olup, adı Cercis b. Abdi'l-Kays'tır. Peygamber efendimiz 9 veya 12 yaşında iken amcası Ebû Tâlible beraber kervanla Şam'a doğru gittikleri sırada yolda bu zatla görüştü. Fakat ticâret için Ebû Tâlib Mekke'den hareket edeceği sırada Hz. Peygamber: «Ey amcam, beni kime bırakıyorsun?» dediği için onu da beraberce götürdü ise de, arzedildiği gibi Hz. Peygamber daha sabilik çağında idi. Papazla görüşmeyi de arzu etmiş değildi. Aksine, papazın kilisesi yola yakın bulunduğu halde hiç bir kere Kureyş kafilesiyle konuşmamışken bu defa bir ağaç dibine kondukları sırada hemen yanlarına geldi ve araştırarak Hz. Peygamberi bulup mübârek elinden tutarak

هٰذَا سَيِّدُ الْعَالَمِينَ بَعَثَهُ اللّٰهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

«Bu, âlemlerin efendisidir. Allah onu âlemlere rahmet olarak göndermiştir.» diye hemen saygı ile açıkladı. Nasıl anladığını soranlara da peygamberlik alâmetlerine dair bir çok bilgi vererek hattâ ağaçların ve taşların secde ederek ona saygıda bulunduklarını ve bu hususun peygamberlere has olduğunu da sözlerine ekledi. Sonra hepsini dâvet edip ikramda bulundu. Hz. Peygamber hakkında Ebû Tâlib'e de bazı şeyler tavsiye etti ve sonra ayrıldılar. Bahîrâ, peygamberlik zamanına yetişmediği halde bu şahâdet ve imanı sebebiyle kendisini bazı hadîs imamları ashâb arasında saymışlardır. Gerçekten peygamberlikten sonra Hz. Peygamber'le görüş-

yolunda Kureyş tâcirleri arasında görünce âhir zaman peygamberi olacağını anlamıştı.)

Şu halde peygamberiniz fazilet ve üstünlükleri içine alan Kur'ân ve şerîatı hep o papazdan öğrenip aktarmış ve dönüp memleketine gelince peygamberlik iddiâ ederek doğruluğuna delil olmak üzere onları göstermiş olabilir. Sizin aranızda, gösterdiği şeyleri taklid edebilecek bir fert bulunmadığı için bunları Allah katından sanarak kabul ediverdiniz.

İman edenlerin verdikleri cevap şöyledir:

İstidlâl sırasında geniş geniş açıkladığımız üstün sıfatları içine almakta bulunan Kur'ân —ki öyle bir kitaba onları toplayıvermek hususundan bütün âlimler, filozoflar ve siyâsetçiler âciz kalmışlardır— yine doğru inanç, güzel ahlâk, sayısız yüce hikmetler ve parlak sırları ihtivâ eden ibâdetleri ve halkın durumunun düzenini üzerine alan ilâhî hükümleri v.s. içine alan bu şerîatın öyle bir papazdan öğrenilebileceği kabul edilse öğreten, filozoflar ayarında, öğrenen de en büyük zekâya sahip kimselerden olsa bile bu öğrenim yıllarca zamana muhtaçtır.

Halbuki Hz. Muhammed gözümüzün önünde geçirmiş olduğu ömrü içinde ticâret yoluyla Roma ülkesine gidip gelmek âdeti olan Kureyş tâcirleri ile Mekke'den ayrılma müddeti sayılı günlerden ibârettir ki, ancak gidiş, dönüş ve ticâret işlerini görmeye yetebilir. Hattâ o kadar bir vakit içinde din konularından bir tanesi bile tamamen öğrenilemez. Öğrenimin zorluğunu ve yetecek kadar zamana bağlı ve muhtaç olduğunu hepimiz biliriz. İslâm dinini kavramak, okuyup yazanlar için bile kolay değildir. Halbuki Peygamber efendimiz ümmî idi. Okuyup yazmaz ve hattâ eline kalem dahi almazdı. Bunca şeylerin hepsini o kadar az bir zaman içinde bir ümmînin öğrenivermesine nasıl imkân verebiliriz? Evet, Hz. Muhammed, ümmî bir peygamberdir. Hattâ herkesin huzurunda okuduğu Kur'ân da ümmî olduğunu ifâde etmektedir. Getirdiği dinin de bir insandan öğrenmekle değil, Allah tarafından olduğunu hatırlatan âyetler vardır. Meselâ:

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ

meyi şart koşmayanlara göre sahâbenin tarifi ona da uygun düşer. Fakat âlimlerin çoğunluğu bu şartı kabul ediyorlar.

Hz. Peygamber ikinci bir seferinde, yani Hz. Hatîce'nin kölesi Meysere ile beraber ve yine kervanla bulundukları halde Bahîrâ'nın yerinde bulunan Nastûrâ adlı papazla görüşmüştür. Bu zâtın da Peygamber efendimize iman ve peygamberliğine şahâdet ettiği, siyer ve tarih kitaplarında kayıtlıdır. Peygamber efendi-

«Sen bundan önce (Kur'ân'ın nüzûlünden evvel inen kitaplardan) hiç bir kitap okur değildin ve elinde de onu yazmazdın.[270] *(Eğer okur yazar olmuş olsaydın), o vakit müşrikler, (Kur'ân'ı başkasından okuyup yazdın ve öğrendin diye) elbette şüphelenirlerdi.»*[271] âyeti ile dost ve düşmana karşı bu husus açıklanmıştır. Bunun hakikate aykırı olması artık düşünülemez.

Ümmî olduğunda şüphe yoktur. Gözlerimizin önünde yetişti. Okuma yazma öğrenmeye çalıştığını ve bir satır yazı okuduğunu veya yazdığını görmedik. Bu hususları bize, gördüm veya işittim diye söyleyen de olmadı. Böyle okur yazarı az olan bir milletin içinde okuyup yazma bilmiş olsaydı bilmez gibi görünmek istese bile bildiğini anlardık, elbette durumunu sezerdik. Bir de okuyup yazma bildiğini niçin gizlesin? Bunun için akla uygun bir sebep yoktur. Aksine, mükemmellik sıfatlarından olan okuyup yazmayı bilmiş olsa içlerinde ümmî olmıyanlar pek az bulunan böyle bir millete karşı açıklamak gerekirdi. Akıl kabul etmez ki, kendisi vaktiyle okuyup yazmayı öğrenmek azminde olup, öğrendikten ve durumunu gizledikten sonra okuyup yazmayı, bazı Roma papazlarından Kur'ân ve din öğrenip aktarmada faydalanmak için âlet edinsin de sonra peygamberlik dâvâsına kalkışsın. Böyle bir sözü, pek kibirli, zan ve hayallere uyanlardan başka kimse söylemez. Bu düşüncenin tamamlanacağına kim söz vermiş ve az bir müddet içinde, hiç de gözden kaybolmadan durumunu gizleyip bu mükemmelliği nasıl kazanmış? Aklı başında olan kimse, böyle imkânsız şeylere ihtimal veremez.

Şurasını da düşünelim: Acaba Kur'an ve şerîatın içine aldığı bütün ilimleri iyice öğrenmiş bir öğreticinin gerek Roma ülkesinde gerek diğer yerlerde bulunduğunu normal akıl kabul eder mi? Romalılarla birbirimiz arasına karışmamız üzerine, dinin içine aldığı güzel hasletler ve ilimlerin bütün Roma âlimlerinin yanında bulunmadığını görmüşüzdür. Yalnız bir papazın, bu sayısız ilim ve hükümleri kavramış

---

miz bu sırada 25 yaşına yakındı. Fakat bu görüşmenin de uzun sürmediği delillerle bilinmektedir. Peygamberlikten önce bunlardan başka önemli bir seferleri daha yoktur.

270. Yani önceki âyette açıklandığı gibi senin peygamberliğini inkâr edenler bilerek inkâr ediyorlar. Çünkü bütün ilim çeşitlerini içinde toplıyan böyle bir kitabın ilim ve okuma ile uğraşmıyan bir zattan ortaya çıkması hârikulâde ve Allah tarafından bir şeydir ki, bunda şüphe yoktur.

271. Ankebût sûresi, âyet: 48. Yazmamayı sağ ele nisbet etmek, sırf oluş şeklini tasvir ve isnadda câiz olmak ihtimalini ortadan kaldırmak maksadına dayalıdır.

Hz. Peygamber ümmî (okuma yazma bilmez) olmamış olsaydı Kur'ân'ın Allah katından olacağında şüphe edenler yine saçmalıyanlardan sayılıyorlar. Zira Kur'ân'ın mucizeliği ancak kendisine indiği şahsın ümmî olmasından ibâret değildir. Daha bu kadar mucizelik tarafları vardır. Bir çok yönlerden birinin düşmesiyle diğerlerinin, delâletini kaybetmiyeceği ise açık bir gerçektir.

olması nerede kalır? Hattâ gördük ki, Roma'lılar da diğer milletler gibi İslâm dininin güzellik ve düzenine şaşkın kalarak kendi siyâsî işlerine uygun gördükleri şeyleri ondan alıyorlar. Bu durumda nasıl ihtimal verilebilir ki, bunlar, onların âlimlerinin yanında bulunsun da yayılmayıp, gizli kalsın ve sonra Hz. Peygamber vâsıtasiyle yayılan yüce hükümlerden alacaklarını alsınlar, sonra da: «O zat bunları bazı Roma papazlarından öğrenmişti.» denilsin? İnsaf edilse bu sözler söylenebilir mi?

Hele Kur'an ve şerîatte iman ve amel yönünden Roma'lıların tabi olduğu dine aykırı bunca şeyler var. Onları Hz. Peygamber'e bazı Roma papazlarının öğretmiş olduğuna hangi akıl sahibi kanaat getirir?

Hz. Peygamber'in Roma papazlarından öğrenmiş olmasına dair mevcut olan diğer engellerin hepsinden vazgeçildiği takdirde bile arzedeceğimiz şu engel kâfi görülür: Herkesçe bilinmektedir ki, Hz. Peygamber Kur'ân ve şerîati bir defada tebliğ etmemiştir. Aksine, peygamberliğin tebliği yavaş yavaş olmuştur. Tebliğ edilen şeylerin her biri karşılaşılan olaylara göre olurdu.

Her duruma ve söze uygun bir sûre ve âyetle dînî bir hüküm tebliğ ederdi. Bu husus siyer ve tarih kitaplarındaki doğru ve mütevâtir nakillerle isbat edilmektedir. Bunun aksini iddiâ etmek imkânsızdır. Şu halde denilir ki: O papaz, Peygamber efendimizle düşmanları veya taraftarları arasında olacak bunca olayları tamamen keşfetmiş de kendisine bu olayların oluş zamanında nasıl hareket etmesi gerekeceğini birer birer öğretmiş mi diyeceğiz? Meselâ: «Şu soruya falan âyeti getirerek cevap verirsin, falan şüpheyi de şu hükmü tebliğ ederek ortadan kaldırırsın» yollu talimat verdiğini mi kabul edeceğiz? Hiç şüphe yok ki, bu imkânsızdır.

Hz. Peygamber her olaya dair gönüllere huzur ve akıllara kanaat verecek cevaplar vermiş ve Allah'ın hükümlerini tebliğ etmiştir. Halbuki, onların içinde vuku bulacağı ve hattâ Hz. Peygamber zamanında değil, sonsuz zaman içinde ortaya çıkacağı hatır ve hayale gelmiyen olaylar vardır. Davet ve tebliğ sırasında geçen hal ve sözleri duyan kimse bunların, bir papazın ve hattâ bütün Roma papazlarının kavrayıp hatırlıyabileceği şeyler olmadığını kesinlikle anlar. Faakt inatla inkâr edenler de olabilir.

Derseniz ki: Hz. Muhammed'in ashâbından biri (bunu, şüpheye düşürmek isteyenler Selmân-ı Fârisî [272] veya başka bir zat olarak belirtir-

272. Sahâbenin büyüklerinden ve Peygamberimiz efendimizin has hizmetçilerinden bir zattır. Aslında İran halkından ve mecûsî dininde iken bir aralık hıristiyanlık dinine girip Şam'a gitmişti. Orada din ilimlerinin öğrendikten sonra Ninova ve Âmûriyye taraflarına gidip oralarda Hz. Peygamber'in ortaya çıktığını işiterek Benî Kelb kabilesinden bir takım arapların beraberinde Medîne'ye doğru yola çık-

ler) vardır ki, çeşitli ilimlere sahip ve ülkeler düzeni usulünü bilen bir milletin fertlerindendir. Peygamberinizin gerekli şeyleri bu zattan öğrenmesine ne engel vardır? Ondan öğrene öğrene öyle bir takım akla uygun hükümler tebliğ edebilir. Bu ihtimal pek açık bir şeydir.

Cevap olarak deriz ki: Bu müşkülünüzün saçmalığı çeşitli yönlerden anlaşılmaktadır:

1. Eğer Hz. Peygamber o zattan öğrenmiş olsaydı halk arasında elbette bu durum yayılırdı. «Hz. Muhammed, bu hükümleri Falan'dan öğreniyor da bize öyle söylüyor.» derlerdi. Halbuki böyle diyen olmamıştır.

(Bu beraberliği kabul etmek için, öğrenme işinin zorluğunu, kısa müddet içinde ve gizli olarak elde edilme imkânı olmadığını düşünmek kâfidir. Bu beraberliğin gerektirdiği şeyin saçmalığı da böyle bir gerçeğin binlerce münâfık arasında gizli tutulmasının imkânsızlığı ile açıkça ortaya çıkar.)

2. O zat, Hz. Peygamber'in hocası olsaydı Kur'ân'la dinin ihtiva ettiği sonsuz ilimlerden haberdar bulunacağından faziletinin ünü, dünyanın her köşesine yayılırdı. Halbuki öyle olmamıştır. Aksine, sahâbe arasında ona hocalık yapabilecek pek çok zatlar bulunur. Kendisi de bu hususu kabul ederek, öğrencinin hocaya saygı gösterdiği gibi onlara saygı gösterir ve onlardan ilim öğrenirdi. Kendi durumunu bu kadar gizli tutması ise akıl çerçevesine sığmaz.

3. O zat, Hz. Peygamber'in hocası olsaydı onu bütün sahâbe ve taraftarlarından önde tutması gerekirdi. Böyle yapmıyacak olsa o zat bu haksızlığa karşı susmazdı, iş meydana çıkardı. Halbuki o zat, Hz. Peygamber'in ashâbından bir çoğunun derece bakımından altında iken hoşnud bulunuyor ve durumuna şükrediyordu.

4. Biz o zâtın, fertlerinden bulunduğu milletle (İran'lılarla) sonradan beraber yaşadık. Onların elinde Kur'ân ve şeriatin içine aldığı ilimlerden eser bulamadık. Aksine, Kur'ân ve şeriatten almakta olduklarını gördük. Hal böyle iken dediğiniz zat, mensubu bulunduğu milletin mahrum bulundukları bunca ilimleri nereden tahsil etmiş olabilir? Şüphesiz ki, Hz. Muhammed'in sönmeyen kandilinden!

Ey şüpheciler! İşte gözler önüne serdiğimiz bu açık ve kuvvetli deliller, bizi saptırmak için gösterdiğiniz boş ihtimalleri tamamen çürütmektedir. Öyleyse biz Peygamber efendimizin açıkladığı peygamber-

mıştı. Yoldaşları olan hıristiyanlar onu yolda bir yahûdiye sattılar. Sonra kendisini sahibinden başka bir yahûdî satın alarak Medîne'ye götürdü. Hz. Peygamber Medîne'ye hicret ettikten sonra Selmân, fırsat bularak huzuruna geldi ve durumunu anlattı. Peygamber efendimiz onun bedelini vererek kendisini azat etti.

(Hadîs ve siyer kitaplarında bu özetin tam tafsîlâtı bulunabilir.)

lik dâvâsını kabul etmekten hiç bir zaman vazgeçmeyiz. Bu hususta zerre kadar şüphe de etmeyiz.

GEÇEN ÜÇ FIRKANIN DURUMUNU DİKKAT NAZARINA ALARAK İMAN EDENLERİ ŞAŞIRTMAK İÇİN DÜZENLEDİKLERİ ŞÜPHELERİN REDDİ

Şüpheciler onlardan da ayrılarak, fesâhat ve belâğat sahiplerinin Allah'ın kitâbını taklid etmekten âciz olduklarını itiraf ve söz üstünlüklerini bilenlerin insan fertlerinden hiç kimsenin, onun taklîd edeceği eserinde toplıyamıyacağı kadar Kur'ân'ın üstünlük sıfatlarını taşıdığına şahâdet etmeleriyle ve yine Kur'ân'ı taklit etmeye kalkışıp uğraşmak yerine öldürülüp esir alınmayı, memleketlerini yıkıp terketmeye sebep olan savaş ve saldırılara girişerek kendilerini mahv ve perişan eden arap edebiyat otoritelerinin gözlere çarpan âcizlik ve şaşkınlıkları ile Hz. Muhammed'in dâvâsının doğruluğunu anlamakta bulunanlara yanaşarak dediler ki: «Bu iki fırkadan biri taklid etmekten âcizliğini, ötekisi de Kur'ân'ın yüce faziletleri ve harikaları ihtivâ ettiğini itiraf ediyorlarsa da mümkündür ki, bu itirafları bir maksada ve ona tabi olmaları da bir ümide dayalı olabilir. Bu durumda kabul ve şahâdetleri kendilerini kınayanlara karşı mazeret ve delil olarak göstermek nevinden olur. Taklid etmeyi bırakıp da ihtimaldir ki, Hz. Muhammed'in savaşı başlatması sebebiyle savaşa girişmiş ve savaş ateşi tutuşarak Kur'ân'ı taklid etme fırsatını kaçırmış olabilirler. Yani Hz. Muhammed, onları buna zorlayıp şaşırtmış ve binâenaleyh onlar da işin kolayını bilirken dayanılmaz durumlara çâresizlikle düşmüş demek olur.»

Bu fırka cevap olarak dediler ki: Fesâhat ve belâğat ehlinin kabul ve şahâdetlerini bir maksada yormanız sırf ve sade tahmin ve kuru lâftan ibârettir. Basiret eseri sayılamaz. Zira akıl sahibine en çetin ve zor olan şey, iki âlemde kurtuluş sebebi bildiği dinini değiştirmek ve atalarından alıp alışmış olduğu âdetlerini bırakmasıdır. Hattâ görüyoruz ki, bazı milletler, âdetlerinin çirkinliği gözleri önünde dururken hâlâ bırakamıyorlar. O çirkin âdetlere bağlanmayı nefisleri emrediyor ve gözlerine güzel gösteriyor.

Binâenaleyh akıllı bir şahıs, kurtuluşunu başka bir dinde görmedikçe asıl dininden ayrılmaz ve kuvvetli bir sebep bulunmadıkça atalarından kalmış ve alışılmış âdetlerini bırakmaz. Bu fırkalar ise önceden kurtuluş sebepleri bildikleri dinlerini ve alışmış bulundukları âdetlerini tamamen ve kesin olarak bırakıp onların her birini şiddetle kötülemeye başladılar. Bu kadar ciddî ve samimî hareketlere bağlı kabul ve şahâdetin muteber olmaması akla uygun mudur? Halbuki bu kabul ve şahâdet sırf bilgi ve ehliyet sayesindedir. Ne bir korkudan ileri gel-

mekte, ne de bir arzuya dayalıdır. Onların milliyetçilik kuvvetleri ve yardımcılarının çokluğu bilinmekte olup, henüz daha Hz. Peygamberi'n elinde şiddetle arzu edilecek bir şey yokken iman etmeğe başlamışlardı. O sırada heybet ve kudreti de tesir edecek derecede değildi.

Kısacası onun durum ve gidişini ve ona uyanların hallerini ve nasıl tabi olduklarını anlamak için tarih kitaplarını inceliyenlere aydınlanmıştır ki, tabi olanların uymaları sırf hakikate bağlanmak kabilinden olup, hiç bir zorlayıcı sebebe dayalı değildir. Şu halde eğer onların, Kur'ân'ı taklid etmekten hakikaten âciz olduklarını ve Kur'ân'ın hârika üstünlüklere sahip olması sebebiyle bütün insan fertlerinin, onu taklid edemiyeceklerini kesin olarak bilmemiş olsalardı ne kabul ve şahâdet ederlerdi, ne de samîmî olarak ona tabi oldukları görülebilirdi.

Bunların her biri aklı başında, zeki ve saldırıdan emîn olduğu halde öteden beri kurtuluş yolu bildiği dinini ve eski âdetlerini tamamen bırakmış ve söküp atmış, iki âlemde kurtuluşu elde etmeye bu hususu vâsıta edinmişti.

Ama taklid etmeyi bırakıp da savaşa kalkışmakla âcizliklerini bu şekilde itiraf etmiş bulunan fesâhat ve belâğat ehli hakkında «İhtimal ki, Hz. Muhammed savaşı başlatarak onlara Kur'ân'ı taklid etme fırsatı vermemiştir de bunun için onu taklid etmeyi —aslında kolay bir şey olduğu halde— uygulama alanına çıkarmamışlardır.» diye şaşırtmaya kalkışmanızın bizce zerre kadar hükmü yoktur.

Çünkü Hz. Peygamber'in onları, Kur'ân'ı taklîd etmeye dâvet buyurması ve onların da buna yanaşmaması hemen bir defa ve az bir müddet içinde olmuş değildir ki böyle bir ihtimâle kulak asmak mümkün olsun. Onların savaş safları teşkil etmeleri, Kur'ân'la Hz. Peygamber'in defalarca meydan okumasından ve onu taklid etmekten insan nevinin âciz olduğunu halkın ortasında açıklayıp yaymasından ve aradan on yıl ve hattâ daha fazla zaman geçmesinden sonradır ki bu müddetin başlarında onun savaşa çıkaracak kadar taraftarı bile yoktu. Savaş ateşinin alevlenmesinden sonra da sırası geldikçe bu meydan okuma devam ediyor ve onlar Kur'ân'ı taklîd etmeye yine dâvet ediliyordu. Arada bir barış ve mütareke yapılarak Hz. Peygamber'in kendisiyle ve ashâbı ile bir araya gelirler ve arap kabilelerinden mümessiller gelirdi. Bu durumda bu fırsatlardan faydalanarak Kur'ân'ın taklîdini gerçekleştirme ve mislini meydana getirerek kabileler arasında yaymak eğer hakikaten âciz oldukları bir şey olmasaydı mümkün olan bir şey değil miydi? Becerebilecekleri bir şey olup da teşebbüs etmiş olsalardı onu yapıp kabul ettirmeye çalışanlar da bulunurdu.

Lâkin bu teşebbüste görüldükleri olmamıştır. Ne dâvânın başlarında, ne de savaş veya barış zamanlarında!.. Fesâhat ve belâğatlerini yalnız Hz. Peygamber'i ve onun dinine tabi olanları hicv etmek için

kullanırlardı. Kur'ân'ı taklîd etmeye dair olanlardan hiç biri bir kelime bile söylememiştir. Böyle bir şey olmuş olsa bize gizli kalmazdı. Hattâ râvîler onu doğudan batıya kadar yayarlardı.

Şu halde bizi şaşırtıp uyutmak maksadiyle uydurduğunuz bu ihtimallerin saçmalığı o kadar açıktır ki, ortadaki hallerden habersiz ve akılsız olanlardan başka bunları kabul eden bulunmaz. Biz, çok şükür bu zümreden değiliz. Bu ihtimalleri boş hayal mahsulleri arasına katarak, iman merkezinde sebat gösteririz. Kesin delillerimiz sayesinde de hak dinden ayrılmayız, vesselâm!

HARİKULÂDE HALLER VE PARLAK MUCİZELERİNİ GÖREREK VEYA TEVÂTÜRLE İŞİTEREK PEYGAMBERLİĞİ KABUL ETMEKTE TEREDDÜT ETMEYENLERİ ŞAŞIRTMAK İÇİN İLERİ SÜRDÜKLERİ ŞÜPHENİN REDDİ VE HZ. PEYGAMBER'DEN BÜYÜ TÖHMETİNİN UZAKLIĞI

Şüpheciler bu fırkayı da bırakıp, sonra Hz. Peygamber'in göstermiş olduğu hârikalar ve tabiat kanunlarına aykırı olarak ortaya çıkardığı mucizelerin delâletiyle peygamberliği kabul edenlerin yanına vardılar. Onlara dediler ki: «İhtimal ki, görmüş olduğunuz hârikaların hepsi büyü nevindendir. Sizin göslerinizi büyülemiştir de onların olduğunu zannedivermişsinizdir.»

İnananlar hemen cevap vererek dediler ki: Hayır, hayır! Hz. Peygamber'in durumu büyücülerinkine hiç de benzemez. Kendisi dâimâ iyiliği emir, kötülüğü ve bozgunculuğu men etmektedir. Büyücülerin durumu böyle midir? Onlar nefsine düşkün bir takım kötü kimselerdir ki, değersiz çıkarları elde etmek için büyücülük yapıyorlar.[273] Peygamber efendimiz hârika ve mucizeleri ancak güzel ahlâkı ve yüce hasletlerle süsleyip, kötülüklerden uzaklaşma usul ve sebeplerini içine alan parlak bir dini kabul ve ona tabi olma gereğine insanlara yol göstermek maksadiyle ortaya çıkarmışlardır. Bu bakımdan onun durum ve yolu önceki peygamberler gibi mükemmellik sıfatlarını kazanarak doğru yolda yürümek ve halka hak yolu göstermekten ibâret oluyor ve onlar gibi yüce dâvâsını Allah'ın kudreti ile tabiat kanunlarını yırtıp atarak isbat etmiş bulunuyor.

Bu ise ancak Allah'ın işi olduğu için peygamberin dâvâsına bağlı olarak görülmesi o dâvânın Allah tarafından doğrulanması yerine geçer. Demek Allah buyuruyor ki: «Peygamberim, tarafımdan tebliğ etmekte olduğu hükümlerin hepsinde doğru söylemektedir ve bunun alâ-

273. Bir de yalan yere peygamberlik iddiâsında bulunan kimsenin büyü ile hârikulâde şeyler gösterebilmesi hikmet gereğince imkânsızdır.

meti olarak bu hârikaları onun vâsıtasıyle kullarıma gösteriyorum.»[274] (Bu konunun açıklanmasına dair faydalı sözler yukarda geçmiştir. Başvurulsun.) Bilhassa bu hârikaların bir çoğunun büyü sanatiyle gösterilmesinin mümkün olmadığını akıl açıkça ve kesin olarak anlar.

Meselâ: Ayın yarılması mucizesi gibi ki, onu şehirli ve göçebe herkes görmüştü. Yani bu mucizeyi Hz. Peygamber'den isteyip de göründüğü zaman hazır bulunanlar gördükleri gibi aynı ufuktaki uzak yerlerden gelenlerin de görmüş olduklarını sorup öğrendiler. Bu durumda (hâşâ) oradakilerin gözlerini büyülediği kabul edilse bile çölden ve çeşitli yerlerden birbirinin arkasından gelen yolcuların gözlerini de büyüleyebilmesi mümkün görülebilir mi?

Meğer ki, bir insan son derece kibirli veya büyü ve hokkabazlık ehlinin fiillerindeki hüküm ve tesirin derecesini bilmiyerek câhilliğini ortaya atmış olmalıdır ki, bu gbii hârikaları büyü nevinden sayabilsin.

Bununla beraber biz gördüğümüz hârika ve mucizeleri gereğince Hz. Peygamber'e inanıp yüce emirlerine uymamız sebebiyle parlak dinini tam olarak öğrendiğimiz ve yüce hallerinden dikkat nazarlarımızı ayırmadığımız için dininde, tabi olanlar hakkında iyilik getirip zararı def edecek ve başkalarına faydalı olacak her türlü olgunluk ve doğruluk ve medeniyet kâidelerine riâyetten başka hiç bir şey bulamadık. Hattâ doğruluk esasına dayanmada onu da, geçmiş peygamberlerin dinleri gibi ve fakat mükemmelleşme ve yükselme konularını içine almada hepsinden üstün bulduk. Kendi zâtında da normal aklın inkâr edeceği ve şüphe aramaya sebep olacak bir noksanlık görmedik.

Yüce şanı, büyücülerin yoluna tamamen aykırı ve tavırları, dünya malı elde etmek ve geçici zevkler sürebilmek için ağlarını atan hilecilerin durumuna zıd ve onlardan uzaktı. Bu da zerre kadar şüphe götürmez. Âdeti, insanları adâlet ve doğruluk yoluna götürmek, Allah'a şükür, zayıflara şefkat ve merhamet, akrabayı ziyâret, yetim ve fakirlere yemek yedirmek ve halkın düzenini korumak kâide ve hükümlerini kurmaktan ibâret olup, bütün taraftarları hakkında şefkatli bir baba ve hattâ ondan da üstündü. Kimsenin mal ve eşyâsına meyli ve zerre kadar ihtirası yoktu. Aksine, dost ve düşmana iyilik ve faydası olurdu.

Kısacası, kendisinden daha önce geçen bütün peygamberlerin haslet ve hususiyetlerini fazlasiyle üzerinde toplamış bulunduğu şüphe kabul etmez.

Binâenaleyh, dâvâsının doğruluğunda bizim şüphemiz yoktur. Boş

---

274. Yani normal akıl sahibi, mucizeyi görünce hemen şu kesin hükme varır: Allah'ın bu fi'li tasdîki sonradan sözle destekleniyorsa da peygamberliğin ve dinin isbâtı esasen mucizedeki bu aklî delâlet sâyesindedir.

şüpheleriniz yersizdir. Sizin bu sözlerinize şaşmakla beraber biz yine iman edip ona tabi olmakta devam ederiz ve tebliğ ettiği hükümleri dâimâ kabul ederiz.

ESKİ KİTAPLARDA GEÇEN PEYGAMBERLİK ALÂMETLERİNİN ONA TAMAMEN UYMASI SEBEBİYLE İMAN EDENLERİ ŞÜPHEYE DÜŞÜRMEYE KALKIŞMALARINA KARŞI MAKUL SAVUNMALARI

Bundan sonra şüpheciler, eski kitaplarda açıklanan yüce alâmetlerle Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul edenlere yöneldiler ve dediler ki: «Evet, büyük peygamberler, kendilerinden sonra gelecek bir peygamberin alâmet ve vasıfları hakkında tefsîlât vermiş ve o alâmet ve vasıfların hepsi Hz. Muhammed'e uygun düşmüş oluversin. Fakat ondan önce diğer bir peygambere onların uymuş olmadığı ne belli? Mümkündür ki, o alâmet ve vasıflara tamamen sahip bulunan bir peygamber gelip geçmiş olsun.»

İman edenler şöyle cevap verdiler: Biz tarih kitaplarını gözden geçirmemiş değiliz. Fakat bu tafsilâtı veren eski ve yeni ahit (Tevrat ve İncil) kitaplarını tebliğ edip yayanlardan sonra ve Hz. Peygamber'den önce gelen peygamberlerin hiç birinde onun vasıflarını tam olarak bulamadık ve ondan başka bir peygambere onların uygun düştüğünü göremedik. Eğer böyle bir zat bulunsaydı bütün peygamberler tarihi onu açıkça kaydetmeden geçemezdi. Bazı hikâyeler arasında da olsa, husûsî halleri naklolunurdu. Hele gelmesi bütün âlemce beklenmekte olan bir zâtın tarihî halleri meçhul kalabilir mi?

Evet, bu alâmetlerin bazısına sahip bazı peygamberler kaydedilmektedir. Fakat hepsinin bir fertte toplanması Peygamber efendimizden önce olmamıştır. Yukarda bu fırkanın delilleri açıklandığı için oraya başvurulabilir.

Sonradan şüpheciler dediler ki: «Haydi bu noktayı kabul edelim. Yani diyelim ki: Hz. Muhammed'den önce bu belli alâmetleri üzerinde toplayan bir zat gelmiş değildir. Fakat böyle bir zat bundan sonra Allah tarafından gönderilerek gerçek âhir zaman peygamberinin ondan ibâret olmak ihtimali nasıl yok edilebilir? Bu ihtimale göre onun bu belli alâmetlere sahip olması tesadüf nevinden bir şey olur. Gerçekten böyle 80-100 kadar alâmetin iki zatta tam olarak bulunması pek uzak bir ihtimaldir. Lâkin akılca imkânsız da değildir ya! İşte sırf bu ihtimalin akılca mümkün olması, delillerinizi kesin ilim derecesinden düşürmeye kâfî görünüyor.»

Bu itiraza karşı inananlar şöyle cevap verdiler: Biz, mukaddes kitapları tebliğ eden büyük peygamberleri gönderip o kitapları indiren

Allah'ı, ilim ve hikmet sahibi biliriz ve böyle inanırız. Binâenaleyh, olacak şeylerin hepsini olmadan önce bilmesi kesin bir husus olan Allah, Hz. Muhammed'in çıkıp peygamberlik iddiâsında bulunacağını ve bu alâmetlerin kendisine tam olarak uygun düşeceğini elbette bilirdi. Eğer Allah'ın maksadı, Peygamber efendimizin geleceğini müjdelemek olmayıp da başka bir zâtın sonradan çıkacağını haber vermek olsaydı, hikmeti gerektirirdi ki, bu hususa Allah'ın indirdiği kitaplarda bir uyarma bulunsun. Hiç olmazsa denilsin ki: «Peygamberlere indirilen mukaddes kitaplarımda geniş geniş yer verilen alâmetlerin hepsini üzerinde bulunduracak bir zat, daha önce ortaya çıkacak ve o da yalan yere peygamberlik iddiâsına kalkışacaksa da maksadım o değildir, ondan sonra gelecek başka bir zattır. Siz ancak bu alâmetlere sahip olup da en sonra ortaya çıkacak olan zata inanıp ona tabi olun.» Madem ki, Allah'ın böyle bir işâreti bulunmamaktadır, bu alâmetleri kaydederek ortaya çıkacağı müjdelenen zâtın Hz. Muhammed Mustafa olduğu kesin olarak anlaşılıyor.

İşte «Bu alâmetlerin iki zatta toplanması akılca imkânsız değildir.» sözünün saçmalığı böylece anlaşılıyor. Zira bu toplanma mümkün kabul edilse gelecek olayları, gaybları bilen Allah'ın bilmemesi veya Allah'ın söz ve fiillerinin hikmete aykırı olup, Allah tarafından aldatıp şaşırtmanın söz konusu olması gerekir ki, bunların her biri akılca Allah'ın şanına imkânı yok yakışmaz.

Artık bu imkânsız olan şeylerin birine dayanan şey de tabiatiyle imkânsız olduğu için bu alâmetlerin iki zatta toplanmasının imkânsızlığı isbatlanmış olup, akılca câiz olamaz.

Bu alâmetleri üzerinde toplıyan Peygamber efendimizin âhir zaman peygamberi olması bu yüzden dahi kesinliğini kaybetmez.

İstidlâl sırasında bu gerçeği de mükemmel bir şekilde açıklamışızdır. (Oraya başvurulsun.)

Artık delilimizin gereği olan, Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman etmekten vazgeçemeyiz. Vesselâm!

BU DELİLLERİN HZ. MUHAMMED'İN DÂVÂSININ DOĞRULUĞUNA HEP BİRDEN DELÂLET ETMESİ SEBEBİYLE HEMEN İMAN EDENLERE KARŞI OLAN ŞAŞIRTMALARINA KARŞI BİR KAÇ AYDINLATMA

Daha sonra şüpheciler başka bir tarafa yönelerek Hz. Peygamber'in yüce dâvâsını, akıllı fırkaların uzun zaman muhâlefet edip inkârda bulunduktan sonra ve eski âdet ve inançlarına şiddetli bağlılıkları bilinmekte iken hep birden iman edip ona tabi olmaları ile istidlâl ederek

itiraf ve iman etmekte olanlara sataştılar ki, bu fırkaların istidlâllerinin özeti şöyle idi: Eğer Hz. Peygamber dâvâsında haklı olmasa bu şekilde umûmî ittifak olmaz ve bunca deliller haklı olduğuna delâlette birleşmezdi. Lâkin bu ittifak ve birleşme gerçektir. Öyleyse o, dâvâsında haklıdır.[275]

İşte bunları şüpheye düşürmek maksadiyle dediler ki: «Halk fırkalarının Hz. Muhammed'e iman etmekte başka başka delilleri olabilir. Fakat bu delillerin her biri zannî delil olup da kesin ilim sonucu vermiyebilir. Bu durumda hepsi birden dahi yine zan ifâde edebilir. Çünkü her toplamın hakikati, mevcut fertlerinden ibârettir. Zannî delile ne dereceye kadar güvenebileceği ise bildiğimiz bir gerçektir. İmam konusunda ve asıl dini bırakıp değiştirme hususunda zannî hükümlere kapılmak akıllı kimselerin şanına yakışmaz. Hele burada ikinci bir ihtimal da vardır. Kendisine inanan her fırkaya düşündüğü zannî delili Hz. Muhammed, yaratılışındaki keskin zekâsı ve delil kullanma ustalığı sayesinde kesin delil şeklinde göstermiş olabilir.»

Cevap olarak denildi ki: Bu delillere dayanmakta olan halk fırkalarının durumlarını dikkat nazarına alan kimse onların tuttukları âdet ve inançlara dair taassublarını ve mükemmel akıl sahiplerinden olduklarını düşünerek kesin olarak kabul eder ki, bunlar dinlerini ve âdetlerini bırakıp değiştirmekte zannî delile dayanmamışlardır. Kesin bilgi araştırıp delilleri kaydetme hususunda hiç de dikkatsizlik gösterip hoşgörürlükte bulunmamışlardır. Üzerinde durdukları husus, önemsiz bir şey değildir ki, araştırıp incelemeyi ihmal edebilsinler. İşte bu tarafları göz önünde bulunduran basiretli bir şahıs kanaat getirir ki, o fırkaların her biri Hz. Peygamber'e iman edip, kendisine tabi olmakta ancak kesin ve doğru delillere dayanmışlardır.

Hattâ bu delillerin her birinin zannî olup, yakîn ifâde etmediği farzolunsa bile hepsi bir araya gelince tek sonuç üzerinde birleşmesi, bu büyük dâvânın sâbit ve sahîh olduğuna ayrıca kesin bir delil teşkil ediyor. İşte insaf sahiplerine bu düşünce de kesin bilgi gerektirmeğe yeter. Çünkü delillerin bir noktada birleşmesi de başlıbaşına bir delil olup, husûsî bir delâleti bulunması normal bir şeydir. Bu bir araya gelen delillerin delâletinin, tek tek sonuçlanan delillerinkinin aksine olması, onlardan her birinin delâleti zannî farzolunduğu halde bu delâlette kesinlik bulunması caiz ve mümkündür.

Ama «Her delil zannî olunca, bu delillerin toplamı da zannî olur. Zira toplam dediğimiz şey, mevcut fertlerden ibârettir.» sözünüz kabule lâyık değildir. Evet, toplam dediğimiz şey, mevcut fertlerden ibâ-

275. Bu fırka, peygamberlik delillerini özetleme olarak düşünmüşlerdir ki, yukarda maksatları açıklanmıştır.

rettir. Ama gerek hissî hakikatlerde ve gerek aklî gerçeklerde fertlerin ayrı ayrı sahip oldukları hükme aykırı bir hükmün de toplamlarında bulunmakta olduğu görülmektedir. (Buna dair kitabın baş tarafında, bir pâdişahın kanun yenilemek gerektiği için gönderdiği zatı kabul etmeye karar verenlerin delillerini tevil yoluna sapanların fikirlerini çürütmek için genişçe söz geçmiştir. Fakat burada bazı açıklamalar da ekliyeceğiz.)

Bilinmektedir ki, en kalın bir ip, bir takım kıllardan ve ince tellerden meydana geliyor ki, onların her birini küçük bir çocuk koparabilir. Fakat bunların hepsini içine alan ipin kendini en kuvvetli kimseler dahi çekip koparamazlar. Yine bir mecliste toplanarak bir hatibin okuduğu hutbeyi dinleyen cemaatin her biri o hatibin hutbe sırasında minberden düştüğünü haber verse bunların sözleri derece derece yalan olmak ihtimalini taşıyan zannî bir söz ise de, bu haberin toplamı itibariyle kesin bir gerçek ifâde ettiği şüphe götürmez ya! Çünkü akıl, bu cemaatin fikirce farklılıkları bilinmekte ve böyle bir haberi uydurmalarında hiç bir fayda olmadığı halde yalan üzerine birleşmelerini imkânsız görüyor. Yine meselâ: Memleketin kumandanının seferden döndüğünü bir cemaat haber verip de delil olarak kimisi, herkesçe bilinen elbisesini bazı hizmetçilerin taşıdığını, kimisi bizzat kendisine hizmet eden kimselerin hazır bulunduğunu, bir kısmı da seferde ve barışta yanından hiç ayırmadığı değerli oğlunu ve hükûmet adamlarının onu karşılamak için iskeleye doğru gitmekte olduklarını gördüklerini veya topların atılması üzerine topçulardan sorup öğrendiklerini söylerlerse, bazıları da daha başka delil ve alâmetler ortaya atarlarsa akıl sahibi, bu sözlerin her birinin tek tek yalan olabileceğini bilirse de bu tek tek hükümlere hiç bakmaz. Bilakis haberlerin yekûnundan çıkacak hükme dikkat ederek bu kadar çeşitli delillerle desteklenmiş bulunan o geliş haberini hemen kabul eder. O delil ve alâmetlerin delâletlerinin birleşmiş olması durumunu tesâdüfe vermeyi bile düşünmez, değil mi?

Demek oluyor ki, delillerin her biri tek tek zannî olduğu halde birleşme sebebiyle toplamın, kesin delil olup kesinlik ifâde etmesi pek açık bir durumdur.

Ama Peygamber efendimiz hakkında «Mümkündür ki yaratılışındaki zekâ keskinliği ve tam ustalığı sayesinde her fırkaya başka bir zannî delil göstermiş olsun da, ona kesinlik süsü verip piyasaya sürmüş bulunsun.» demeniz pek büyük bir câhillik eseridir. İnsan fırkalarının ona inanmalarına sebep olan delillerin hakikatlerini düşünenler bilirler ki, onların hiç biri Hz. Peygamber'in kendi eliyle meydana gelmemiştir. Bu durumda zannı, kesinlik kıyâfetine sokmak ve âlemi yanıltmaya çalışmak onun hakkında düşünülebilir mi?

Meselâ: Eğer Kur'ân gerçekten mucize olmasaydı, edebiyat otori-

telerinde ona karşı çıkıp onu taklid etmekten âciz kalma durumunu ortaya çıkarmak kimin kârı idi. (Maddecilerle söze başladığımız sırada bu hussutaki şüpheleri tamamen ortadan kaldırmışızdır. Oraya başvurulsun.)

Yine Hz. Peygamber'in, önceki kitapları okumuş olduğu farzedilerek iyiliği sevmek, kötülüğü sevmemek, adâletle hükmetmek ve Allah yolunda savaşmak gibi ahlâk ve irâdeli fiiller kabilinden olan şeyleri kasden meydana getirdiği iddiâ edilecek olsa deriz ki: Ya peygamberlik mührü, kuvvet ve şecâat gibi beden alâmetleri ve Allah vergisi faziletler cümlesinden bulunan yukarda zikredilen şâhitleri de mübârek bedeninde meydana getirmiş olduğu iddiâ edilebilir mi? Yahut sırf yüce hususiyetlerden sayılıp, kimsenin elinde olmıyan bunca şâhitleri —ki baş taraflarda etraflıca sayılıp açıklanmış ve Hz. Peygamber'in yüce hallerine tamamen uygun bulunduğu gösterilmiş ve bu türlü hususiyetleri 70-80 sayılarına kadar çıkarılmıştır.— kazanıp elde etmeyi de başarabildiği ileri sürülebilir mi?

Açık ifâdelerimizle anlaşılıyor ki, bizi şüpheye düşürmek için ortaya attığınız zayıf ve akla uymıyan ihtimaller, taassub karanlığına düşmemiş bulunan normal akıl sahibince hiç hükmündedir. Binâenaleyh bizi, İslâm dinine tabi olmaktan ayırmaya sebep olamaz. Hidâyet ve yardım Allah'tandır.

ASLINDA MADDECİLERDEN İKEN MÜSLÜMANLIĞI KABUL EDENLERE VERDİKLERİ ŞÜPHENİN ORTADAN KALDIRILMASI

Şüpheciler bunların yanında da dikiş tutturamıyarak aslında maddecilerden ve tabiatçılardan olup da hak yola girenlerin yanına geldiler. Fakat şimdi daha çok düşünmek zorunda kaldılar. Çünkü bu fırkayı şüpheye düşürmek maksadiyle dillerine dolayacakları şüpheleri İslâm âliminin, konuşma sırasında ortadan kaldırarak saçmalığını ortaya çıkarmış olduğunu haber almışlardı. Zira yukarda genişçe açıklandığı gibi İslâm âlimi, maddecileri pek kolay yola getiremedi. Önce onları, Allah'ı ve vahyi inkâra götüren delilleri ve görüşlerinin gereği olan dedikoduları çürütüp, İslâm dininin doğruluğuna, akıl kâidelerine uygunluğuna ve yüce hükümlerinin her yönden düzenli ve akla uygun olduğuna delâlet eden sahîh delilleri ortaya koyarak sağlam bir yolla sonuca vardı. Sonra doğru yola ve selâmet caddesine girmelerini engelliyecek şüphe uçurumlarını ortadan kaldırdı da onlara doğru yolu gösterebildi. İşte şüpheciler, İslâm âlimi ile maddeciler arasında geçen müzâkere ve konuşmaları etraflıca öğrenmiş olduklarından, bu konuşmanın istenen güzel sonuçları gerektirerek bitmesinden dolayı bu konuda ne söyleseler

زَادَ فِي الطَّنْبُورِ نَغْمَةً أُخْرَى «*Tanburdan, başka bir nağme çıkıyor.*» deyimine uygun düşeceklerini bildikleri için bir aralık şaşkın kaldılar. Sonunda onları İslâm âliminin, imana ikna eden sözlerinin umumunda şüpheye düşürmeye kalkışmaktan başka işe yarar bir çare bulamadılar.

Bunun için bir hayli düşündükten sonra söze başlıyarak dediler ki: Şu görmüş olduğunuz İslâm âlimi pek kuvvetli delillere sahip, çok okumuş ve münâzara üslûblarında çok usta imiş ki, sihirli sözlerle sizin akıllarınızı büyülemiş ve yolunuzdan İslâm dinine aykırı bulunan kâidelerin bâtıl olduğunu ve İslâm dininin esaslarının doğru bulunduğunu size düşündürerek kabul ettirebilmiş. Bu ne büyüdür! Ne kuvvetli düşündürüş! Bu büyücü ustalığını farketmeyip de sizin enine boyuna ilmî incelemelerinizin gereği bulunan felsefî inançlarınızı hemen bırakıvermenize ne kadar şaşılsa yeridir. Pek yakışıksız harekette bulunmuşsunuz.

Bunlar da hemen cevap vererek dediler ki: Biz akıl sahipleriyiz. Münâzara konusunda tam bir ustalığımız ve münâzara ehlinin maksatlarını kestirmeye yetecek aklımız vardır. Değil yalnız o İslâm âlimi hattâ bir kaç derece üstünde bulunan kimseler dahi ona yardım etseler sanmayız ki, bizim gibi ilimleri kavramış olanlara karşı delillerini süsleyebilsinler ve doğru olmıyan yönlerle akılları ikna edebilsinler.

Her ne hakkında münâzara ettikse o âlim, en açık akıl yoluna giriyor ve aklın açık gereği ne ise ondan ayrılmıyordu da bu sayede bizi ikna edebildi.

Önce âlemin hakikatlerine dair buluşlarımıza dayalı olan açık delille âlemin sonradan olup, ezelî bulunmadığını bize kabul ettirdi. Sonra âlemin yaratıcısının varlığının vâcip olduğuna ve şu kâinattâ eserlerini görmekte olduğumuz yüce sıfatlara sahip bulunduğuna ayrı ayrı deliller getirdi. İrade sahibi bulunan yaratıcının zat ve sıfatlarını kabul etmenize engel olan şüpheleri tamamen ortadan kaldırdı ve açık sözlerle pek çok misaller getirerek bu büyük maksada ulaşma çığırını bize açıverdi.

İlmî kitaplarımızdaki bilinen konuların gizli sırlarını, kâinâtın tafsilâtını birer birer gözden geçirerek bize hatırlatıp anlatıverdi. Sonra da İslâm dinindeki bazı hüküm ve hakikatlerle bizim ilimlerimiz arasındaki görünüşteki aykırılığı akla uygun bir şekilde düzeltiverdi. Binâenaleyh o dinden nefretimiz ortadan kalkıverdi. Bütün bunlarla beraber, eski inancımızda direnip kalmamız ile insanlık âlemine ve medeniyet nurlarının yayılmasına gelmekte olan zararları, bilhassa bedenlerin tekrar diriltilmesi inancına karşı çıkmamız yüzünden ortaya çıkan bozuk ahlâk eserlerini bize iyice açıkladı. Artık biz de insafı ele alarak Hz. Muhammed'e uyan İslâm fırkalarının inanıp tabi olmalarına

sebep olan çeşitli delilleri düşünerek onların her birini doğru ve kesin delâletli ve onun dâvâsının doğruluğuna şehâdet hususunda aynı ifâdeli gerçekler olarak gördük. Bunca delillerin tesâdüf nevinden birleşebileceğini imkânsız bulduk da hakkı kabul ve itiraf etmekten geri durmadık. Çünkü gereği gibi hakikat nurları parlamaya başladı.

وَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ *«Haktan sonra da sapıklıktan başka ne var dır?»* [276]

Biz ise, işitmişsinizdir ya, öteden beri fikir hürriyeti ilân ediyoruz. Bunun gereği ve bundan maksat, nerede olursa olsun hakka boyun eğip bağlanmak değil midir? Durum bu merkezde iken hak ve hakikate aykırı hareket ederek hâlâ kibir vadisinde dolaşmak bize yaraşır mı? Hem öyle bir kibir ki,ebedî bedbahtlığı ve ruhların zararını gerektirecek, Allah korusun!

Bize, onu kabul edip yoluna tabi olmaktan başka yol kalmadı. Halbuki herkesten uzakta biz duruyorduk. Fakat inceleme ve araştırma ile uğraşmak ve öyle bir mükemmel âlimle müzâkerede bulunmak bize bu saâdeti kazandırdı. İnsaf ederseniz siz de gelin.

Hiç olmazsa bizim imanımızın en mükemmel bir iman ve en sağlam ve kesin bir ilim nevinden olduğunu anladığınız için o âlimin saâdet getiren sözlerine dair şüphe vermekten vazgeçin de ne kendinizi üzün, ne de bizi rahatsız edin. Vesselâm!

Şüpheciler her taraftan eli boş dönmek zorunda bırakılarak haklarında رَجَعَ بِخُفَّيْ حُنَيْنٍ *«Huneyn'in bir çift çizmesini yakalıyarak gelmiş.»* deyimi [277] kullanılmaya başlayınca, bozgunculuğa kalkışanların dâimâ

---

276. Yûnus sûresi, âyet: 32.

277. Yani her şeye bedel onları getirdi, demek olup, bir bedevî hakkında kabilesi tarafından söylenmiş bir temsildir.

Huneyn, tanınmış bir çizmecinin adıdır. Anlatırlar ki, bir bedevî bu zata gelip, bir çift çizmeye müşteri olmuşsa da istediği fiyattan çok aşağı vererek üzdüğü için kendisine iyi bir oyun oynamış. Şöyle ki: Bedevî oradan ayrılınca Huneyn, onun geçeceği yolu bildiğinden hemen gidip çizmenin bir tekini bir yere asar, diğerini de biraz ileriye bırakır. Kendisi de oraya yakın bir yere gizlenir. Bedevî, yurduna doğru dönerken çizmenin birinci tekini görünce «Huneyn'in çizmesine ne kadar benziyor! Bir teki daha olsa alırdım.» diyerek oradan geçer. Fakat ileriye varıp da ötekini görüverince, kimyayı buldum hülyâsiyle devesinden iner, deveyi oraya bağlıyarak önce görmüş olduğu teki almaya gider. Huneyn de tilki gibi gözetlemekte bulunduğu yerden sıçrayıp deveyi çözer ve binerek bir tarafa açılır gider.

Biçare bedevî çizmeyi alıp gelince deveyi bulamaz ve neye uğradığına şaşar kalır. Bu hileye bir çare bulamıyarak çizmeleri alıp yayan ve eli boş kabilesine

böyle yenilegeldikleri hususundaki إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ «*Doğrusu Allah, müfsitlerin işini düzeltmez.*»[278] âyetini hatırladık.

HZ. MUHAMMED'İN YÜCE DÂVÂSINI HİÇ DİKKAT NAZARINA ALMIYAN KİMSELERİN TAKLİDLE YALANLAMAKTA DİRENMELERİ VE BÖYLE KİMSELERİN KIYÂMET GÜNÜNDE İLERİ SÜREBİLECEKLERİ MAZERETLERİNİN KABULE LÂYIK OLMAMASI

Peygamber efendimizin açıkça davete başladığı sırada insan tpolulukları arasında fikir ve mizaçları sönük, duygu ve tabiatleri donuk bir takım kimseler de bulunuyordu ki, Hz. Muhammed'in yüce dâvâsının yayıldığını ve halk topluluklarının iman edip tabi olduklarını gördükleri halde kulak vermeyip, kötü iradeleri ile asıl âdet ve inançlarına taassubu seçip, Hz. Peygamber'i yalanlamaya yarıyacak başka bir şey bulamadıkları için aralarında şu şekilde konuştular: «Biz eskiden beri atalarımızı bu âdet ve inanç üzere bulduğumuzdan, Hz. Muhammed'in dâvâsına uyup da onlardan bir şeyi bırakamayız. Onları bırakmaya gönüllerimiz nasıl razı olur ki; atalarımız bu yolda yürümüş ve bütün fertlerimiz bunlara alışmıştır.»

İşte bu fırka, sönük fikir ve soğuk his sahipleri oldukları için saçma düşüncelerinde direttiler. Âdî isteklere önem vererek sapıklıkta kaldılar, hakka tabi olmaktan mahrum oldular. İşlerin hakikatinin aydınlanıp anlaşılması, normal akıl sahipleriyle konuşmaya bağlı olduğundan taklidle taassub esâretine tutulmuş olan kimselerin, ziyan boşluğuna düşmesi ve alçaklık derecelerine inmesi normal bir şey değil midir? Bu zümrenin inada kapılmaları Allah katında mazeretli tutulmalarına engel olup, O'nun büyük azabına çarpılmaktan kurtulabilmelerine imkân yoktur.

Denirse ki: Bu takım kimselerin, yukarda geçtiği gibi fikir sönüklüğü ve anlayış kıtlığı, haklarında makbul bir mazeret sayılmalıdır. Çünkü kıyâmet gününde diyebilirler ki: «Ey Rabb'imiz! Sen bize Hz. Muhammed'in dâvâsına anlamıya yarıyacak kadar düşünce vermiş değildin ki, onun doğru olduğunu anlayabilelim. Sahip olduğumuz düşünce

---

döner. Bu hikâyenin halk arasında yayılması üzerine onun hakkında «Huneyn'in bir çift çizmesini yakalıyarak gelmiş.» denir.

Sonradan bu deyim, temsil hükmünü alıp, asıl maksadını kaybederek eli boş dönen kimse hakkında kullanılmaya başladı. Çünkü bedevînin değerli devesine ve dönüşünde satın almış olduğu malzemesine göre bulduğu çizmeler hiç durumunda kalırdı.

278. Yûnus sûresi, âyet: 81.

ve anlayış yeteri kadar olmadığı için bizim yalanlayıp inkâr etmeye karar vermemiz normaldi.»

Buna cevap olarak deriz ki: Bunların düşünce ve anlayışça gerilemeleri, asıl yaratılışça bir eksiklik ve akıl kuvveti ve insan kabiliyeti bakımından bir zayıflık ve düşüklük eseri olup da kendilerini deli veya hayvanlar derecesine kadar indirmiyor ki, peygamberlerin dâvetini kabul etmemekte ve hele tevâtürle nakledilmiş ve nisbeten yakın zamanlarda görülmüş bulunan apaçık mucizelerle desteklenmiş olan yüce dâvâsını dikkat nazarına almamakta mazeretli olabilsinler. Peygamberler vasıtasiyle Allah'ın, kullarına teklif buyurduğu vazife ve hükümlerin bu gibi şahıslarla ilgili olmaması gereksin. Aksine, böyle kimselerin anlayış ve kavrayışta geri ve aşağıda kalmaları, şehevî zevklere dalmaları ve dünyâ arzularını elde etmeye çalışmaları ile âdî isteklerini tatmin kaygusuna düşmeleri hususlarına vakitlerini harcamalarından doğmaktadır. İşte bunlar sırf bu sebeple basiret yoluna girmeyi ağır bulup, düşüklük ve miskinliğe dayanarak hakikatleri araştırmayı bıraktılar ve ihmal ettiler.

Bu iddiâya delâlet eden delilimiz ise, bunların nefsânî arzularını elde etmek uğrunda ve maksatlarına ulaşmak için düşmanları ile mücâdele sırasında görüş, düşünüş, deliller ve pek çok buluşlar sahipleri bulunmalarıdır. İhtiyaçlarını sağlamak için mâdem ki ince düşünüp, maksatlarına ulaşmak için çok kafa yorabiliyorlar, hattâ bu konuda bir çok hünerler de gösteriyorlar, Hz. Peygamberin dâvâcını işitmiş oldukları halde inceleyip basiret göstermekten kendileriin alıkoyan şey ancak çok azgınlık, arzularına tabi olmak ve fani şeylere meyletmekten ibâret olmaz mı?

Bu durumda Allah'ın adâletli kanununa göre ceza gününde azaba lâyık oldukları anlaşılır. Azap edilmelerinde de hiç bir haksızlık lekesi bulunmaz.

Bu gibileri daimâ görmekteyiz ki, zevklerini tatmin etmek ve geçici ihtiyaçları hususuna şiddetle kapılmaları sebebiyle inançlarını düzeltip, iyi ameller işlemek ve farz ve vâcipleri öğrenme taraflarını tamamen bırakıp ihmal ediyorlar.

«Din, size her şeyden önce bunları elde etmeyi emrediyorken niçin böyle aykırı harekette bulunuyorsunuz.» diye azarlansalar derler ki: «Biz orasını anlamaktan âciziz. Aklımız anlayıp kavramıyor. Ne yapalım, öyle yüce düşünceleri anlamaya yarıyacak sağlam kafa gücüne sahip değiliz.» Halbuki dünya işlerine yarıyacak ilimlere gelince ve acele bir çıkarlarını engellemeye çalışan düşmanlarına karşı hazırladıkları hükümlere bakılınca insan bunları ince düşünen filozoflar arasına katmak mecburiyeti hissediyor.

Şimdi bu gibi zatlar, Allah'ın lütfetmiş bulunduğu akıllarını üzer-

lerine farz kılmış bulunduğu din mesele ve hakikatlerini öğrenmeye çevirecek olsalar, öğrenme kabiliyetini ve anlayış istidadını kendilerinde hazır bulacakları şüphe götürür mü?

Fakat bazıları, tembellik derdi belâsına tutularak eski bildiğine kani olmuş ve ekserisini, şehvet peşine düşmek şaşırtmış ve dünya nimetlerini elde etme sevdasına düşürmüş de yalnız dış yüzlerini kıymetli elbiselerle süsleyip, içlerini türlü türlü yiyeceklerle doldurarak bedenlerini şişirmekle uğraşmaya kalkmışlar. Ebedî süs olan hak ve hakikat ilimlerinden akıllarını ve zihinlerini boş bırakarak ruhlarını olgunlaştırmaktan mahrum olmuşlardır.

Kurtuluş yolunda bu kadar sapıp uzaklaşarak hikmet ve hayır dışına çıkıp bu şekilde insafı elden bırakanları artık Allah'ın mübârek dini yanında ve O'nun mânevî huzurunda mazeretli göstermeğe çalışmak boşuna olmaz mı?

Onlar din işlerini öğrenme teklifinden sorumlu olacaklar ve tek taraflı kesin ilim öğrenmeleri sebebiyle de en şiddetli azaba lâyık olacaklardır.

PEYGAMBER EFENDİMİZ VA'Z EDİP DELİLLER GETİREREK HALKI DOĞRU YOLA GETİRMEK İÇİN ÇALIŞIRKEN İNATÇILARIN DİRETİP İLERİ GİTMELERİ ÜZERİNE SONRADAN SAVAŞIN FARZ KILINMASI

Peygamber efendimiz, peygamberliğini inkâr etmekte inatla veya câhillik ve sapıklıkla direnen kimselere karşı yüce dâvâsının doğruluğuna deliller getirir ve va'zlar ederek halkın gönüllerini birleştirmeye ve hak yolu ve doğruluk alâmetlerini göstermeye dikkat ederdi. Peygamberlik iddiâsına kalkışmasından beri uzun zaman geçtiği halde yalnız belâğatli va'zlar ve güzel mücâdeleler edip yumuşaklık göstermekle emredilmişti. Fakat normal akıl ve sağlam görüş sahiplerince anlaşıldı ki, bu fırkaya deliller getirip va'zlar etmek kâr etmiyecek, doğru yola getirilip durumlarının düzeltilmesi bu yolla olmıyacak ve onlar dini kabul edip doğruluk yoluna girerek ruhlarının kurtuluşunu elde etmeye çalışmıyacak, sapıklık sebeplerini de ellerinden bırakmıyacakları gibi gerek Hz. Peygamber ve gerek ashâbına ve ona tabi olanlara eziyet etmekten de geri durmıyacaklar, fırsat buldukça tuzaklar kurup İslâm'ın yolunu kapatmak için türlü bozgunculuklar çıkarmak hep bunların işidir, zarar verme üslûbları bulmak ve türlü kötülükler yapmak bu bozgunculuk ocağının öğündükleri şeylerdir. Bütün bunlar artık açıklığın son derecesine ulaştı.

Binâenaleyh teşviki bırakıp, korkutma yolunu tutmak, bozgunculuk ve inad damarlarını kesip köklemek hikmet ve kâidesine uyularak

bu azgın fırka ile savaşmanın farz olduğuna dair Allah'ın emirleri geldi ve gereği yapılmaya başlandı.

İSLÂM DİNİNDE SAVAŞIN ADÂLET DAİRESİ İÇİNDE FARZ KILINMASI VE ESKİ DİNLERDE BULUNMIYAN BİR ÇOK KOLAYLIK GETİRMESİ

İyilerin selâmeti için kötülerin fedâ edilmesi siyâset hikmetine uygun değil midir? Sahibini ölümden kurtarmak maksadiyle bedenin bazı uzuvlarını kesmek gerekmiyor mu?

Bununla beraber İslâm dininin emrettiği savaş bir takım sınırlarla çevrilmiştir ki, yumuşaklıkla hareket etmeye yer kalıyor. Adâlet ve şefkat kâidelerine uyuluyor. Zira düşmanlar önce İslâm dinini ve Allah'ın birliğini kabul etmeye güzel va'zlarla davet ediliyor. İslâm'ın hükümlerini kabul ederse hiç bir ferde dokunmak ve hürriyetlerine zarar vermek caiz olmayıp, diğer müslümanlar arasına katılırlar.

Kabul etmiyecek olurlarsa dinin gösterdiği esas ve sınır dairesinde savaşa başlanır. Zafer kazanılınca ele geçirilenler, İslâm dininin kendi dilleriyle geldiği arap müşrikleri gibi bir ilâhî din ve kitaba mensup olduğu şüphesi bulunmıyan putperest ve ateşperestlerden ise hemen öldürülürler. (Nitekim Hz. Mûsâ'nın dininde de Tesniye kitabında kaydedilen yedi millet hakkındaki Allah'ın hükmünün bundan ibâret olduğu ve dinden dönenle putlara kurban kesen ve putlara ibâdet etmeye dâvet eden kimselerin de bu hükümde dâhil bulunduğu bilinmektedir.)

Kitaplı milletlere önce barış teklif edilir. Yani onlar savaştan önce cizyeyi kabul edip, boyun eğmeye dâvet edilirler.

Kabul etikleri takdirde, can, mal ve namus bakımından müslümanlar hükmünde olurlar. Hiç bir fert onlara eziyet etmek cesâretinde bulunamaz. Yalnız müslümanlar hakkında da cezayı gerektirecek bazı hallerde cezalandırılabilirler. Hattâ gıybet ve eziyet edilmeleri ve söğülmeleri de kesin olarak haramdır.

Eğer cizyeyi kabul ederek boyun eğmeye yanaşmazlarsa savaşmak gerekir. O zaman öldürülüp esir edilmeleri caiz olur. Nitekim yedi milletin dışında kalanlar hakkında da Hz. Mûsâ'nın dininin hükmü budur.

İşte dînî cezalara bu sırada riâyet edilmesi vâcîp olur da, çocuk, kadın, ibâdet maksadiyle inzivâya çekilen kimseler ve ihtiyarlar gibi şahıslar öldürülmezler. Meğer ki, bu zümrenin biri, müslümanlara kötülükte bulunur, savaş tedbirinde görüşünden faydalanılırsa öldürülmesi câiz olur.

Eski dinlerden olan bazı şahıslar İslâm dinine tabi oldukları halde önceleri —canlara kıyma, malları alma ve insan nevini esir etme hususlarını kabul etmesi sebebiyle— savaşın farz kılınışını acâyip karşı-

lamışlardı. Fakat insafın hakemliğini kabul ederek İslâm dininin hükümleriyle eski dinlerinkini karşılaştırınca İslâm dininde pek çok hafifletmeler buldular ki, eski dinlerde bunlar yoktu. Meselâ: Arap müşrikleriyle barışı kabul etmiyerek öldürülmelerine hükmetmiş bulunan İslâm dini, onların da kadınlarını ve küçük çocuklarını hariç tutmaktadır. Hz. Mûsâ'nın dini ise Hittîlerle beraber yedi millet hakkında böyle bir istisnâya yer vermemiştir. Aksine, her canlının, hattâ küçük çocukların ve kadınların da öldürülmelerinin gerektiğine hükmettiği Tesniye kitabında açıkça ifâde edilmektedir. Yine orada geçmektedir ki, bu yedi millet İsrâîl oğullarına göre pek çok olduklarından İsrâîl oğullarının selâmeti için Allah onların öldürülmelerini caiz kılmış[279] ve hattâ Sayılar kitabında kaydedildiğine göre öldürülmeleri hakkında çok şiddet gösterilmiştir. Çünkü bu kitapta geçtiğine göre İsrâîl oğullarına hitâben buyrulmuştur ki: «Memlekette oturanların hepsini önünüzden kovacaksınız... Fakat memlekette oturanları önünüzden kovmazsanız, o zaman onlardan bıraktıklarınız gözlerinizde diken gibi ve böğürlerinizde üğendire gibi olacaklar ve oturmakta olduğunuz memlekette size sıkıntı verecekler ve vaki olacak ki, onlara ne yapmayı düşündümse onu size yapacağım.»[280]

Adı geçen yedi milletten başkaları hakkında Hz. Mûsâ'nın dininin kesin hükmü ise bizim dinimizinki gibi olup, düşmanlar önce barışa dâvet edilir. Kabul edip iman ve itâat veya cizye vermeye yanaşırlarsa ne âlâ! Aksi takdirde savaşa girişilir. Zafer kazanılırsa erkekler öldürülür, kadınlar ve çocuklar esir edilir. Mal ve hayvanlar da alınarak, bunların hepsi bu kitapta kaydedildiği gibi savaşçılar arasında bölüştürülür.[281] (Fakat kitaplarımızda kaydedildiğine göre eski ümmetlere ganimet malları helâl değildi. Onlar bu malları yakarlardı.)

SAVAŞIN ESASEN MEŞRÛ BULUNDUĞUNUN ESKİ KİTAPLARIN DELÂLETİYLE SÂBİT OLDUĞU HAKKINDA AÇIKLAMALAR

Hz. Mûsâ'nın vefatından sonra Hz. Yûşa', Tevrat'taki hükümlere göre hare ketederek ederek, Yûşa' kitabının verdiği tafsîlâtta bu zat milyonlarca insanı öldürmüş[282] ve kâfir pâdişahlarından da 31 tanesini öldürüp, İsrâîl oğullarına onların yurtlarını kazandırmıştır.[283]

Samuel kitabından alındığına göre Hz. Dâvûd, düşman memleketlerini vurarak Geşurî, Girzî ve Amalekîlerden erkek kadın demeyip rast-

279. Tesniye, Bâb: 7.
280. Sayılar, Bâb: 33, âyet: 52, 55-56.
281. Sayılar, Bâb: 31, âyet: 7-9.
282. Yeşu', Bâb: 1-11.
283. Yeşu', Bâb: 12.

ladığını öldürüyor ve mal ve hayvanlarını ganimet olarak alıyormuş.[284] Yine aynı kitapta yazılıdır ki: «Ve Moabîler Dâvûd'a haraç ödiyen kullar oldular... Tsoba kralı Rehob oğlu Hadadezer'i de vurdu. Ve Dâvûd ondan 1.700 atlı ve 20.000 yaya aldı... Ve Şâm Sûriye'lileri Tsoba Kralı Hadadezer'e yardım etmek için geldiler,ve Dâvûd, Sûriye'lilerden 22.000 kişi vurdu.»[285], «Ve Dâvûd Suriye'lilerden 700 araba cenkçileriyle 40.000 atlı telef etti.»[286], «... Rabba'ya gitti ve ona karşı cenk edip onu aldı... Ve içinde olan kavmı çıkardı ve onları hizarlara, demir tırmıklara ve demir baltalara koydu... Ve Ammon oğullarının bütün şehirlerine böyle yaptı.»[287]

I. Krallar kitabında da kaydedilir ki: «Ve İlya onları (Baalin 450 peygamberini) ...orada boğazladı.»[288]

Hz. Dâvûd ise savaşları da dâhil bulunan bütün amellerini iyilik nevinden sayıyordu. Zebur'da diyor ki: «Rab salâhıma göre bana ödedi; ellerimin temizliğine göre karşılığımı verdi. Zira Rabb'in yollaraını tuttum ve kötülükle Allah'ımdan ayrılmadım. Çünkü bütün hükümleri önümdedir ve kanunlarını kendimden uzaklaştırmam. O'nunla kâmil idim ve günahımdan kendimi tuttum.»[289] Allah da Hz. Dâvûd'un savaşlarının ve diğer güzel amellerinin Allah katında makbul olduğuna şahâdet buyurmuş. Çünkü I. Krallar kitabında şöyle yazılıdır: «... emirlerimi tutmuş olan, ve ancak gözümde doğru olanı yapmak için bütün yüreğiyle benim ardımca yürüyen kulum Dâvûd...»[290]

Hıristiyanların mukaddesi Pavlos'un sözlerinden de anlaşılıyor ki, bu peygamberlerin savaşla ilgili bütün amelleri iyilik cinsinden sayılır, günah nevinden değil. Bunların kaynağı sadece iman kuvveti ve Allah'ın va'dlerine kavuşmak olup, kalb katılığı ve haksızlık değildir. Bazı hareketleri gerçi görünüşte zulüm çeşitlerinin en şiddetlisine benziyorsa da. Bilhassa suçsuz küçük çocukların öldürülmesi gibi.[291]

Nitekim İbrânîler kitabında diyor ki: «Ve daha ne diyeyim? Çünkü Gideon, Barak, Şimşon, Yeftâh, Dâvûd ve Samuel ve peygamberler hakkında anlatırsam vaktim kâfî gelmiyecek; imanla onlar ülkeler fethettiler, salâh işlediler, vaitlere nail oldular, aslanların ağızlarını kapadılar, ateşin kuvvetini söndürdüler, kılıç ağzından kaçtılar, zayıflıktan

284. I. Samuel, Bâb: 27, âyet: 8-9.
285. II. Samuel, Bâb: 8, âyet: 2-5.
286. II. Samuel, Bâb: 10, âyet: 18.
287. II. Samuel, Bâb: 12, âyet: 29, 31.
288. I. Krallar, Bâb: 18, âyet: 19, 40.
289. Zebûr, Mezmûr: 18, âyet: 20-23.
290. I. Krallar, Bâb: 14, âyet: 8.
291. Bizce bu takım kötü fiiller hiç doğru değildir.

kuvvetlendiler, cenkte zorlu oldular, yabancıların ordularını kaçırdılar.»[292]

Hz. Dâvûd'un savaşlarının, hâkimiyetini korumak ve ülkesini genişletmek maksadiyle olduğunu söyliyen kimse pek büyük cür'et etmiş olur.

Halbuki bu iddiaâ akla uygun da değildir. Çünkü bu maksadın, küçük çocukları ve kadınları da öldürmek ve bazı şehir ve köyleri katliâm derecesinde mahvetmek gerektirmiyeceği şüphesizdir.

Bütün peygamberlerin maksadı dîni yaymaktır. Hz. Dâvûd'un savaşlarını esasen hâkimiyet fikir ve maksadiyle olmuş kabul edecek olsak iki ihtimalden uzak olamaz: Bu olanların hepsi Allah rızasına uygun ve kendisine helâl idi, denirse işte biz de bunu arıyoruz. Yani eski dinlerde de savaşın Allah tarafından kabul edilmiş olduğuna delâlet etmiş olur. Yok öyle değildi, denecek olursa, koca bir peygamberin gayrimeşrû davranışlarda bulunmuş olması gerekir. Hem de hakkında Allah'ın Krallar kitabından nakledilen şahâdetinin (hâşâ) yalan olmasını ve protestan âlimlerinin mukaddes tanıdıkları Pavlos'un ve Zebur'dan alınan Hz. Dâvûd'un sözlerinin de doğru olmamasını gerektirir. Allah'ın kitaplarına imanı olanların bunu kabul edebilmeleri ise mümkün değildir.

Binlerce suçsuzun ve öldürülmesi vâcip olmıyan şahısların kanının Hz. Dâvûd'un zimmetinde kalması, onun âhiretteki kurtuluştan uzaklaştırmaz mı? Halbuki yalnız bir suçsuzun kanı insanı mahvetmeye yeter.[293]

Bu delillerden vazgeçilse bile savaşın meşrû bulunduğuna ve Allah'ın dinlerine karşı olanların öldürülmelerinin gereğine yetecek delil olmak üzere Hz. İsâ'nın âhir zamanda inip, mel'ûn Deccâl'i ve onun askerlerini öldürüp, onların köklerini kazıyacağı hükmü gösterilebilir.[294]

İrâdesiyle hareket eden Allah'ın —ki bütün fiilleri adâletin tâ kendisi ve sade hikmet olup (hâşâ) zulümle vasıflandırılmaktan yüce şânı münezzehtir— dâimâ görülen âdet ve kanunu gözden geçirilince küfür ve itâatsizliğe rızası olmayıp, âhiret âleminde cezalandıracağı kesin olarak bilinmekte olduğu gibi dünyada da küfür ve itâatsizlikte direnenlere ceza vermekte olduğu görülür.

Meselâ: Hz. Nûh zamanında tûfânla bütün kâfirleri helâk edip, Hz. Nûh'un gemisinde bulunanlardan başka hiç bir kimseyi kurtaramamış ve Hz. Mûsâ zamanında Fir'avn ile kavmini denizde boğmuştur.

---

292. İbrânîlere Mektup, Bâb: 11, âyet: 32-34.

293. «Ve bilirsiniz ki, hiç bir katilde, kendisinde duran ebedî hayat yoktur. (Yuhannâ'nın I. Mektubu, Bâb: 3, âyet: 15).

294. Pavlus'un Selânik'lilere II. Mektubu, Bâb: 2; Yuhannâ'nın Vahyi, Bâb: 9.

Yine Çıkış kitabında kaydedildiğine göre Hz. Mûsâ'nın İsrâîl oğullariyle Mısır'dan çıktıkları gece «... vaki oldu ki, Rab, tahtı üzerinde oturan Fir'avn'ın ilkinden, zindanda olan esîrin ilkine kadar, Mısır diyârında bütün ilk doğanları ve hayvanların bütün ilk doğanlarını vurdu.» [295] ve Hz. Lût zamanında «... Sodom üzerine ve Gomorra üzerine Rab tarafından göklerden kükürt ve ateş yağdı; ve şehirleri ve bütün Havzayı ve şehirlerde oturanların hepsini ve toprağın nebâtını altüst etti.» [296] Yine «Aşdod'u ve onun sınırlarını hastalığı ile helâk etti.» [297] ve «Ve o gece vaki oldu ki, Rabb'in meleği çıktı ve Aşur ordugâhında 185.000 kişiyi vurdu; ve sabahleyin adamlar erken kalktıkları zaman, işte, onların hepsi ölmüş leşlerdi.» [298]

İtâatsiz olanlara da Allah'ın türlü türlü cezasının geldiği bilinmektedir. Bazan yere batırma veya yakma ile olur. Nitekim «Ve Korah, Dasan, ve Abiram'ın... altındaki yer yarıldı; ve yer ağzını açtı ve onları ve evlerinin halkını ve Korah'ın bütün adamlarını ve bütün mallarını yuttu... Ve Rabb'in yanından ateş çıktı ve buhur takdim eden 250 kişiyi yiyip bitirdi.» [299] Yine «Fakat ertesi gün İsârîl oğullarının bütün cemâati Mûsâ'ya karşı ve Hârûn'a karşı söylenip dediler: ...ve buhuru koyup kavm için kefâret etti. Ve ölülerle diriler arasında durdu; veba da kesildi. Ve Korah meselesinde ölenlerden başka vebadan ölenler 14.700 kişi idi.» [300] Hz. Hârûn böyle yapmasa imiş hemen o gün hepsi ölecekmiş.

«Allah Beyt-şemeş adamlarından da vurdu, çünkü Rabb'ın sandığının içine bakmışlardı, ve kavmda 70 kişi vurdu, 50.000 kişi (yahut 50 aile erkeği).» [301] «Ve kavm Allah'a ve Mûsâ'ya karşı söyledi: ...Ve Rabb kavm arasına yakıcı yılanlar gönderdi ve kavmı ısırdılar; ve İsrâîl'den bir çok halk öldü.» [302]

İşte bu şekilde eski dinlerin savaşla ilgili hüküm ve olaylarını ve peygamberlerin kâfir milletler hakkındaki muâmelelerini ve küfür ve itâatsizlikte bulunanlar hakkında Allah'ın devam eden kanunlarını bu fırka dikkat nazarına alınca insafa gelerek dediler ki: Mâdem ki Hz. Muhammed de şanlı bir peygamber olup, Allah'ın bir dinini tebliğ edip yaymakla memurdur, bu husus açık delillerle isbat ediliyor, dininde savaş meşrû olarak karşı koyanlara, öldürme, mallarını alma ve esir

295. Çıkış, Bâb: 12, âyet: 29.
296. Tekvîn, Bâb: 19, âyet: 24-25.
297. I. Samuel, Bâb: 5.
298. II. Krallar, Bâb: 19, âyet: 35.
299. Sayılar, Bâb: 16, âyet: 27, 31-32, 35.
300. Sayılar, Bâb: 16, âyet: 41, 47-49.
301. I. Samuel, Bâb: 6, âyet: 19.
302. Sayılar, Bâb: 21, âyet: 5-6.

etme gibi ceza muâmelelerinde bulunulması neden beğenilmiyecek? Bilhassa onun dininde bulduğumuz bir kolaylıkları eski dinlerin hiç birinde bulamıyoruz.

Onun dini diğer peygamberlerinkilere aykırı ve ötedenberi âsî ve inkârcıların cezalandırılmalarına dair görülmekte bulunan Allah'ın yüce âdetine zıd olarak ashâbını rezil edip, inatçıların bozgunculuk çıkararak yıkıcılık yapmalarına imkân vermesi mi gerekirdi?

Esâsen Allah'ın vahyini kabul ederek Allah tarafından peygamberlere din gönderilmesinin gerçekliğine iman edenler bu türlü şüphelere kulak asamaz. Savaşın meşhû olduğundan dolayı da İslâm dinini ayıplamayı vicdanı kabul edemez.

Ama âlemin mukaddes Allah'ının varlığını kabul etmiyen ve din gönderilmesi hususunu bilmeyen şahıslara (maddecilerle münâzara ederken açıklandığı gibi) önce Allah'lık ve peygamberlik hakikatleri anlatılıp isbatlanır. Kesin deliller getirilip aklî bürhanlar anlatıldıktan sonra inadı bırakıp da dini kabul etmeye yanaşırlarsa diğer din ve milletten olanlar gibi Allah'ın koyduğu hükümleri beğenmeleri zorunlu olmuş olur. Bu durumda İslâm dininin savaş konusunda eski dinlere uygun ve değiştirme ve hafifletmeler bakımından onların hepsinden üstün olduğunu geçen açıklamalarımıza bakarak kabul etmeye dâvet edilirler.

İSLÂM DİNİNİN KILIÇ SÂYESİNDE KURULMUŞ OLMADIĞI

İslâm dininin her tarafa yayılıp savaş hükümleriyle tanınması üzerine bu hususu pek üstünden geçme olarak düşünen bir fırka da başka bir zanna kapılmışlardır. Güya bu yüce din ancak kılıçla ayakta durup yayılıyormuş. Bunun için de gönüllere şüphe geliyormuş ki: İslâm dinine tabi olanlar öldürülmek korkusuyla bu dini kabul etmişler ve buna zorlanmışlar. Çünkü delillerle İslâm'ın hükümleriin yaymak mümkün olamamış!

Fakat zanna kapılan bu fırkanın fertlerinden bazıları insaflı davranarak Peygamber efendimizin ilk gelişme çağlarını incelediler de gördüler ki, tarih kitaplarını incelemekle uğraşanların itiraf etmek zorunda kaldıklarına göre Hz. Peygamber peygamberlik dâvâsına kalkıştığı sırada tek ve yalnız olup, reislik veya kabileleriyle ezici bir kudret ve destekleyici bir taraftar sahibi değildi. Hattâ bundan vazgeçelim, milletler topluluğu arasında bu önemli dâvâyı yaymaya yalnız başına çalışıp harekete geçtiği sırada kendi kabilesi diğer kabile ve milletlere karşı koyacak kuvvet ve imkâna sahip bulunmuyordu ise de bari ellerinden geldiği kadar olsun yardımda bulunmaları umulurken bilâkis herkesten önce onlar yalanlamaya gayret ettiler ve düşmanlıkta çok şiddet gösterdiler.

Hattâ onların serseri takımı söz ve fiille Hz. Peygamber'e eziyet ediyorlardı. Fakat bu yakışıksız hareketlerden dolayı o, memur bulunduğu sabır ve ağırlığı bozmıyarak yüce dâvâsında sebat ve halkı Allah'ın birliğine dâvet ve irşad eder ve bu vazifeyi yerine getirmek için deliller getirirdi. Dâimâ İslâm'ın güzelliklerini ortaya çıkarır ve onların serseri ve sapık olduklarını ve çirkin âdetlerini hatırlatırdı.

İşte bu sayede yola gelmelerini Allah'ın dilediği zatlara hak ve hakikat aydınlandı da normal akıl sahipleri bu dini kabul etmeye başladılar. Bu yüce dinin hükümleri beğenilerek halk bölük bölük iman edip, ona tabi oldular. Bu sırada ise bir damla kan dökülmüyordu. Aksine, halkın vicdan hürriyetleri ilân edilerek yalnız insafa dâvet olunuyorlardı. Bu anlamda inen Kur'ân âyetlerinden bazıları şöyledir:

لَآ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ «*Cizye vermeyi kabul eden kitab ehlini (kâfirleri), İslâm dinine girmek için zorlamak ve onlara cebretmek yoktur. İman ile küfür kesin olarak meydana çıkmıştır.*» [303] ve

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

«*Ey iman edenler! Nefislerinizi düzeltmek üzerinize borçtur. Siz düzelip doğru yolda bulunduktan sonra, yolunu şaşıranlar size zarar veremez.*» [304]

وَمَن كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ «*Kim kâfir olursa, küfrü kendi aleyhinedir.*» [305]

Hz. Peygamber'in, bu yolu seçmekle memur olduğu sırada, yani henüz savaşın meşrû olmasından eser yok iken kendisine iman edenler pek çoktu. Bu gerçek siyer ve tarih kitaplarına başvurularak herkesçe bilinebilir. Şöyle ki:

Bu davranışı kabul etmekle memur bulunduğu İslâm'ın ilk zamanlarında Ebû Zerr el-Gıfârî, kardeşi Üneys ve anneleri İslâm dinini kabul etitler ve bunlaraın kabilelerine döndüklerinde Hz. Ebû Zerr'in dâveti üzerine Gıfâr [306] kabilesinin hemen hemen yarısı bu daveti kabul ederek derhal müslüman oldular. (Allah onlardan razı olsun.)

Peygamberliğin 7. yılında yani hicretten 6 yıl önce ashâbdan 83 ü erkek ve 18 i kadın olarak 101 kişi müşriklerin eziyetleri yüzünden Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Halbuki o sırada Mekke'de de müslümanlardan çok kimseler vardı. Necran hıristiyanlarından da 20 kadarı bu

303. Bakara sûresi, âyet: 256.
304. Mâide sûresi, âyet: 105.
305. Rûm sûresi, âyet: 44.
306. Kinâne'den bir kabiledir ki, Hz. Peygamberin duâsını kazanmışlardır.

sırada İslâmiyeti kabul etmişlerdir. Yine dışardan Dımâd el-Ezdî[307] adındaki zat, peygamberliğin 10. yılında, yine hicretten önce kavmi arasında şeref, şan ve söz sahibi olan Tufeyl b. Amr ed-Devsî İslâm dinini kabul etmişlerdir. Tufeyl b. Amr'in kabilesine dönüp dine dâvet etmesi üzerine anne ve babası da müslüman oldular.

Hicretten önce Mus'ab b. Umeyr'in[309] va'z ve nasihatiyle Medîne'de Eşhel oğulları kabilesi İslâmiyeti kabul ettiler. Hattâ bu kabilenin erkek ve kadınları hemen bir günde müslüman oldular. Ancak içlerinden Amr b. Sâbit'in[309] müslüman olması geri kalmıştır. Bu kabilenin İslâm dinini kabul etmeleri üzerine Hz. Mus'ab'ın, dâveti umûmîleştirmesiyle Medîne'de kadın veya erkek İslâm dinini kabul etmemiş bir ev kalmamıştı. Yalnız Medîne'nin dış taraflarında oturanlar, yani Necid cihetinde olan komşu köylerin halkı kabul etmiş değildi.

Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicret ettiği sırada Büreyde, kavmi olan Eslem kabilesinden 70 kadar adamla beraber istiyerek İslâm dinine girdiler.[310] Habeşistan pâdişahı Necâşî da hicretten önce peygamberliği ve müslümanlığı kabul etmiştir.[311] Yine hicretten önce Şam'dan gelen Ebû Hind ile Temîm ve Nüaym adlı zatlar dört arkadaşlariyle beraber müslüman oldular. Bu çeşitten daha pek çok kimseler kendi vicdanlarının isteğiyle gelip müslüman oluyorlardı.

Dört halifenin ve diğer tanınmış sahâbîlerin nasıl müslüman oldukları bilinmektedir. Her biri acâyip bir şekilde ve uzun bir araştırma ve incelemeden sonra dini kabul etmişlerdir.[312]

---

307. Ezd, Yemen'de büyük bir kabiledir ki, ansâr, onların atalarının soyundandır.

308. Ashâbın büyüklerinden bir zattır. Üçüncü bey'atten sonra ansarın arzuları üzerine Peygamber efendimiz Kur'ân ve din öğretimi hizmetiyle Medîne'ye onu göndermişti. Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre'nin evinde misâfir olup, vazifesini pek güzel yerine getirmiştir.

309. Bu zat da, Abdü'l-Eşhel oğulları kabilesinden olduğu ve onlar, reisleri bulunan Sa'd b. Muâz'ın Hz. Mus'ab ile görüşmesi sonucu iman ettikleri için umum olarak müslüman oldukları halde o sırada hidâyete ermemişti.

Sonradan Uhud savaşı sırasında müslüman olarak biraz savaştıktan sonra şehîd olmuştu. Onun hakkında Peygamber efendimiz «Henüz Allah'a bir defa secde etmemiş olduğu halde Amr da cennetliklerden oldu.» buyurmuşlardır.

310. Peygamber eefndimizi de Medîne'ye kadar uğurladılar.

311. Kitabın baş taraflarında bunun İslâm dinini nasıl kabul ettiği ve hayat hikâyesi geçmiştir. Orada açıklandığına göre onun tarafından gönderilmiş bulunan 70 kadar papaz da iman edip tabi oldular.

312. İçlerinden Hz. Ömer'in müslüman oluşu pek acâyiptir ki, Ebû Cehl tarafından Peygamber efendimizi öldürmeğe gönderildiği sırada olmuştur. Bu olay aslında acâyiplik ve bir çok mucizelerle dolu olduğu için ayrıca yazılmış ibretli bir konudur. (Allah hepsinden razı olsun!)

Bunların tafsîlâtlarını görmek istiyenler siyer konusundaki islâmî kitaplara başvurmalıdırlar.[312]

313. Adı geçen zatlardan yalnız ikisinin dini kabul ediş şekli ile hayat hikâyelerinden birer parça sunmayı uygun gördük.

Tufeyl b. Amr ki, Devs kabilesine mensuptur. Kabilesi arasında çok değerli, belâğat ve asâlet sahibi bir şâirdi. Mekke'ye gelmesi üzerine Kureyş reisleriyle görüştükten sonra onların her biri «Sakın ey Tufeyl, seni sevdiğimiz için hatırlatıyoruz, olmıya ki, bizi ayrılığa düşüren zatla (Hz. Peygamber'le) görüşesin. Biz ona nasıl karşı koyacağımızı bilemiyoruz. Her sözü büyü gibidir. Adamı babasından, çocuklarından ve eşinden ayırıyor. Görüşecek olursan korkarız ki, sen de perişan olursun. Kurtuluş istersen ne kendisini gör, ne de sözünü işit.» Hz. Tufeyl diyor ki: «Bunların bu tekrarlı tavsiyelerini işitince azmettim ki, Hz. Peygamber'e nerede rastlarsam hemen yanından savuşayım. Hattâ Mesecid-i Haram'a girdiğim sırada şayet kendisine tesâdüf edersem sözünü işitmiyeyim diye kulaklarıma pamuk tıkamıştım.

Sonunda bir sabah Mescid-i Haram-a girdiğimde onu orada gördüm. Kâbe'ye yakın namaz kılıyordu. Ben de oraya yakın bulunduğum için Allah, arzumun aksine olarak okuduğu mübârek sözleri bana işittirdi. Fakat pek de hoşuma gitti. Bunun üzerine kendi kendime dedim ki: «Ne zararı var? Ben ahmak değilim. Hayır ve şerri ayırabiliyorum. Bu zâtın söylediğini bileyim, işime gelmezse kabul etmeyiveririm.» Pamuğu kulağımdan çıkarıp biraz bekledim. Evine dönerken beraberce giderek dedim ki: «Yâ Muhammed, kavmin bana senin hakkında çok şeyler söylediler de, işitmekten sakındığım için kulaklarımı tıkamaya mecburiyet hissetmiştim. Fakat Mescid-i Haram'da nasılsa kulağıma gelen birkaç sözünüz beni bu düşünceden men etti. Rica ederim, kurtuluş yolu ne ise bana söyleyiniz.»

Hz. Peygamber hemen bana İslâm dinini arzederek biraz Kur'ân okudu.» (Okuduğu Kur'ân'ın, İhlâs sûresi ile Muavvizeteyn olduğu rivâyet edilmektedir. Bu sûreler Medîne'de nâzil olmuştur, deniyor ise de, Fâtiha sûresi gibi birden fazla nâzil olduğunu kabul eden de vardır.) Kur'ân-ı işitmesi üzerine Tufeyl «Vallâhi böyle güzel ve mânâlı bir sözü bu ana kadar işitmiş değilim.» diyerek Kur'ân'ın insan sözü olmadığını anladı ve İslâmiyeti kabul etti.

Sonra dedi ki: «Yâ Resûlallah! Ben kavmim içinde sözü dinlenir bir kimseyim. Dönüşümde onları da hak dine dâvet edeceğim. Allah'a duâ buyur ki, bana yardımcı olsun.» Hz. Peygamber: «Yâ Rabb! şu kuluna bir hârika ver!» buyurdu. Tufeyl diyormuş ki: «Yola çıktığımda geldiğim gibi gidiyordum. Fakat bir tepeye geldiğimde ki, kavmim onun arkasındaki su civarında oturuyorlardı, gece karanlığı da kararını bulmuştu— hemen kaşlarım arasında kandil gibi bir nur peyda oluverdi. Dedim ki: Yâ Rabb! Kavmim bunu görünce, «dinini değiştirmiş de böyle bir âfete tutulmuş.» demesinler, yüzümden başka bir yere çevir. Hemen o nur kamçımın ucuna geçerek kavmim uzaktan onu ve onun ışığı ile beni görüp karşılamağa geldiler.»

Bu sebeple ona «Zü'n-Nûr» adı verilmiştir. Hattâ İmâm-ı Sübkî Tâiyye'sinde:

وَفِي جَبْهَةِ الدَّوْسِيِّ ثُمَّ بِسَوْطِهِ جَعَلْتَ ضِيَاءً مِثْلَ شَمْسٍ مُضِيئَةٍ

«ed-Devsî'nin önce alnında, sonra da kamçısında güneş gibi bir nur parlattın.» beytiyle bu hikâyeye işâret etmiştir.

İşte insaflıca ve ince ince düşünülünce anlaşılıyor ki, İslâm dini daha Mekke'den Medîne'ye hicret yıllarından önce yayılıp tanınmıştır. Savaş ile memur olmaları ise hicretten sonradır. Demek oluyor ki, hiç kimse, Hz. Peygamber tarafından korkutulmuş değil iken sırf normal akıl ve sahîh yaratılışın kabulüne mazhar olup beğenilmesi sebebiyle İslâm dini yayılmıştır.

Bu durumda hangi vicdan sahibi: «İslâm dini kılıç sayesinde yerleşmiş ve İslâm'ın hükümlerini halk zorla kabul etmiştir.» diye iddiâ edebilir?

İşte bunun üzerine o sırada babası ile karısı, sonradan da kavminden pek çok kimseler İslâm dinini kabul ettiler ve bir müddet sonra Hayber olayının arkasından 70-80 hane halkı ile Hz. Tufeyl Medîne'ye gelmiş ve Mekke'nin fethinde de bulunmuştur.

Bu zatı Hz. Peygamber bazı hizmetlere memur etmiş ve Hz. Ebû Bekr'in halifeliğinde Yemâme olayında şehit düşmüştür. (Allah ondan razı olsun.)

Büreyde b. el-Husayb, İmâm-ı Beyhaki'nin rivâyet ettiğine göre diyormuş ki: «Peygamber eefndimiz, mağara arkadaşı ve vefalı dostu Hz. Ebû Bekr ile beraber hicret ettikleri sırada Ebû Cehl ve Kureyş'in diğer ileri gelenleri tarafından, her kim onları geri getirebilirse kendisine 100 deve şu kadar altın verileceği ilân edilmesi üzerine beni de (zâhiren) mal hırsı sürükliyerek Sehm oğulları kabilesinden 70 atlı bulup Medîne yollarına düşürmüştü. Giderken Hz. Peygamber'e yetiştik. Kendisine yaklaşınca bana sordu ki: Adın nedir? «Büreyde'dir.» dedim. Buyurdular ki: يَا أَبَا بَكْرٍ بَرَدَ أَمْرُنَا **«Ey Ebû Bekr, işimiz serinleşti.»** Sonra: Kimlerdensin? buyurdu. Ben de «Eslem kabilesindenim.» dedim. Yine Hz. Ebû Bekr'e dönerek SELİMNÂ «Selâmetteyiz.» buyurdu. Sonra: Kimlerlesin? diye sorunca: Sehm oğulları ile, dedim. يَا أَبَا بَكْرٍ خَرَجَ سَهْمُكَ **Ey Ebû Bekr! Tâlihin açık çıktı.»** buyurdular.» (Güzel adları hayra yormayı Hz. Peygamber çok severdi.)

O zaman Büreyde de: «Siz kimsiniz?» diye sorunca Hz. Peygamber «Ben Abdullah'ın oğlu Muhammed ve Allah'ın peygamberiyim.» buyurdu. Bu konuşma üzerine Büreyde hiç tereddüt etmeden şahâdet kelimesini getirdi. Arkadaşları da hep bir ağızdan bunu tekrarladılar.

Hz. Büreyde الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَسْلَمَ بَنُو سَهْمٍ طَائِعِينَ **Sehm oğulları istiyerek müslüman olduğu için Allah'a hamd olsun.»** diye Allah'ın bu nimetine şükrettikten sonra dedi ki: «Yâ Resûlallah! Medîne'ye sancağı taşıyarak girer misiniz?» Hz. Peygamber'in «Evet.» buyurması üzerine Büreyde, başından sarığını çözüp bir kargının ucuna bağladı ve Hz. Peygamber'in önünde yürüyerek Medîne'ye o şekilde girdiler. (Allah hepsinden razı olsun.)

Bu, insafa yakışmaz.[314]

Hz. Peygamber'in hayatının geri kalanında ve vefatından sonra hattâ bu yüzyıllarda bile hiç bir çıkarı ve en az bir korkusu olmadığı halde İslâm dinine girenlerin durumlarını inceliyenlerin bu türlü hayallere kulak asmıyacakları şüphesizdir.

Tabi olma hususunun korkuya yorulması nasıl akla uygun görülebilir? Halbuki İslâm dinine girenler, müslüman olmalarından dolayı, din

---

314. Hattâ diyebiliriz ki: Savaşın farz kılınmasından sonra da uzun zaman kesin zafer kazanılmış olmadığından Mekke'nin fethine kadar bir ferdi bile zorla müslüman etmek düşünülmemişti. Çünkü böyle bir şahsın, kurtulunca Mekke'ye sığınması pek kolay bir şeydi. Acaba bu türlü olaylar oluyor muydu? Ne gezer? sığınması pek kolay bir şeydi. Acaba bu türlü olaylar oluyor muydu? Ne gezer. Hattâ Hz. Ebû Süfyân, Hudeybiye barışı sırasında ticâret için Şam'a gitmiş ve arkadaşlariyle beraber Hirakl adlı Kayser'in huzuruna çıkarılmış olmaları üzerine, sorulunca bu gerçeği kabul etmişlerdi.

(Hirakl, pek akıllı ve faziletli bir zattı. Peybamber efendimizin âhir zaman peygamberi olduğunu anlayabilmek için. durumunu düşmanlarından öğrenmek istedi. Sorduğu soruların biri işte şu idi ki, sonradan açıklamaya giriştiği sırada, Sahîh-i Buhârî'de kaydedildiğine göre

وَسَأَلْتُكَ أَيَرْتَدُّ أَحَدٌ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ ؟ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا . وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حِينَ يُخَالِطُ بَشَاشَتُهُ الْقُلُوبَ

«Sana sordum ki, o zâtın dinine girdikten sonra onu sevmediği için ondan dönenler oluyor mu?

Sen: Hayır, dedin. İmanın hakikati işte böyledir. İncelemeye dayanarak, ondan meydana gelen sevinç ve huzur, kalbe giren tesir edince artık ayrılması mümkün değildir.»

Hirakl'in, dinden dönme olup olmadığını öğrenmek için «Dinini sevmediği için» sözü ile kayıtlaması pek yerindedir. Çünkü maksadı İslâm dinine girenlerin, basîret üzerine girmiş olup olmadıklarını anlamak idi. Girerken basiretsiz bulunmak ise, ancak sonradan İslâm'ın hükümlerini beğenmeyip de bu sebeple çıkmaktan anlaşılır. Yoksa Ubeydullah b. Cahş adındaki şahsın, sırf nefsânî zevki için hıristiyan olması veya cinâyet çıkarıp da düşman tarafına kaçmak, ilk girişte basiretsiz olmaya delâlet etmez.

Çünkü nefsin meyli veya kurtuluş yolu aramak, zora benzer ki, sahibini hemen hemen irâdesiz bırakır da sapıklık yoluna öyle sürükler. Fakat bu durumlarda, gerçek zorlamadaki gibi tamamen iradesizlik bulunmadığından, dince mazeret sayılmaz.)

Mekke'nin fethi günü ise öyle bir zafer kazanıldığı halde hiç bir ferdin vicdan hürriyetine dokunulmadığı herkesçe bilinmektedir. O gün genel af ilân edildi, herkese güven verildi. Birkaç caninin gerekli cezası hâriç tutulursa, hemen hemen hiç kimsenin burnu bile kanamadı. Ne İslâm dinini kabul ettirmek için sıkıştırıldı, ne de eski saldırılarından dolayı Mekke'lilere bir ceza verildi. Fakat gördükleri bu güzel muâmele üzerine ekserisi kendi istekleriyle İslâm dinini kabul etitler.

düşmanlarının saldırılarına karşı kendilerini hedef kılmış oluyorlardı. Hattâ bu yüzden vatanlarını bırakarak hicret sıkıntılarına katlanıyorlardı. İnsana bu gayret ve kuvveti veren ancak delillere dayalı iman duygularıdır.

Evet, yukarda arzedildiği gibi, sırf delillerin parlaklığı sayesinde bu dine tabi olanlar çoğalınca ve geri kalan inadçı ve muârızlara güzel öğütler ve ilmî delillerin fayda vermiyeceği ve bunlara yumuşak davranmanın devamının, azgınlıklarını arttırıp dindar olanlara cür'et ve düşmanlıklarını uzatarak işleri karıştırmaya sebep olacağı herkesçe anlaşılınca, yukarda sözü geçen şartlar dahilinde savaş meşrû kılındı ki, zorluk hududuna varmıyan bu şartlar, düşmanların zararlarını savmış ve tabi olmıyanların kayıt içine alınmaları ile beraber İslâm'ın gücünü korumak ve bütün halkı himâye etmek hususunda görevlendirilen fertlere malca az bir yardımda bulunmalarını gerektirmiş oluyor.

Âhiretçe olacak muâmele ise Allah'a ait bir şeydir.

Zararı savmak ve ihtiyaçları karşılamak maksadiyle köle edinmek dahi caiz görülmüştür.

Eski dinlere tabi olanlardan bazıları da bu köle edinmenin meşrûluğundan dolayı İslâm dininden uzaklaşıyorlardı. Zira köle bu şekilde hürriyetsizlik altına alınmaktadır. Bilhassa bazı ülkelerde üzerine türlü zulümler yükleniyor (Nitekim yakın zamanlara kadar Avrupa'da bu muâmele devam ediyordu. Şimdiye kadar da Amerika'nın bazı yerlerinde görülmektedir.)

Döğülüp onuru kırılır, aç ve susuz bırakılır, çırıl çıplak olarak hayvanlar gibi bağlanır, gücünün dışında zor vazife yüklenerek insan nevinden sayılmaz. Hele siyâhlardan olursa!.. Kurtarılıp hürriyetine kavuşturulması dince sevap sayılmaz. Hakikaten bunların gördükleri yerlerde köleye, en âdî bir hayvana lâyık görülmeyen muâmelede bulunulur, âzâdlık şerefini hemen hemen 100.000 de biri görmüyor. Binâenaleyh zannettiler ki, İslâm dini, bu rezâletlerle beraber kölelik ve esirliği kabul ediyor ve böyle lâyık olmıyan muâmeleleri câiz görüyor.

ESİRLİĞİN MEŞRÛ OLMASININ HİKMETİ VE İSLÂM DİNİNİN ESİRLER VE KÖLELER HAKKINDAKİ TAVSİYELERİ SAYESİNDE ONLARIN HER YÖNDEN FAYDALANMALARI

Fakat İslâm dininin esirler ve köleler hakkındaki tavsiyelerini incelemeyi merak edenlerce anlaşıldı ki, arzedilen faydalar sebebiyle gerçi İslâm dininde kölelik kabul edilmişse de esir düşmüş olanların rahatlarını korumak ve geçim hususunda efendileriyle eşitliklerini sağlamak şeklinde kesin tebliğlerde bulunulmuştur.

Bu sayede onların kaybettikleri hürriyetlerine karşılık medenîleşip

terbiye edilmeleri bakımından kârlı çıkıyorlar. Çünkü vahşet ve barınaksızlıktan kurtuluyorlar. Ekserîya da câhillikten doğan kötü hareketlerden yakalarını koparıyorlar.

İslâm dini, bazı milletlerin yaptıkları rezâlet ve huzursuzlukların en azını bile yapmaya izin vermez. Hattâ böyle bir haksız muâmeleye kalkışanları âhiret cezasını ilân ederek men ediyor ve köle âzâd etmenin fazilet ve sevaplarını açıklıyarak müslümanları, köle âzâd etme hususua teşvik ediyor.

Hattâ âzâd edip hürriyetine kavuşturmanın çoğalıp yayılmasını ve kölelik müddetinin azaltılmasını gerektiren bir çok sebepler esas alınmış ve köle ile kendisini âzâd eden efendisi arasında soyca yakınlık gibi bir bağlantı meydana getirmiştir. Bu konuda siyah ile beyaz arasında hiç bir fark da gözetilmiyor.

Yine inceleyip araştırma ile uğraşanlara aydınlandı ki, köleye iyilik ve şefkat gösterilmesine dair bu dinin teşviklerini dikkat nazarına alarak müslümanlar, onları faydalandıracak pek çok, dine ve akla uygun muâmelelerde bulunuyorlar. Bu vesile ile, kölelik altında bulunmamış olsalar rüyalarında bile görmiyecekleri huzur ve bahtiyarlığa kavuşmuş olan köle ve câriyeler pek çoktur.

İslâm dini ise köleliği yeniden ortaya çıkarmış değildir. Aksine, eski dinlerdeki hükümlerini değiştirip hafifleterek kabul etmiştir. Zira eski peygamberlere nisbet edilen kitaplarda köleliğin meşrû olduğuna dair açık deliller vardır.

İşte bu gerçekleri düşünen muârızlar, o itirazlarını geri almak zorunda kalarak dediler ki: «Mâdem ki, bu dinden olanlar, mukaddes dinlerinin hak olduğunu kesin delillerle biliyorlar, dinleri de, hizmetlerinden faydalanabilmeleri için muârızlarını köle edinmeyi caiz görüyor, fakat bununla beraber kölelerin geçimce kendilerine eşit tutulmalarını şart koşarak rahatlarını sağlıyor ve onları âzâd etmek ve kölelik müddetlerini kısaltmak hususunda teşvik kapılarını açıyor, bu muâmelenin güzel sonuçlarından olarak bir çok insan fertlerinin ahlâkını güzelleştirilmesi ve geçimlerinin düzelmesi, köle olmamış olsalar elde edemiyecekleri bir çok mükâfat ve lütuflara onların kavuştukları zevkle görülüyor, sahip olanlar kölelerine haksızlık ve eziyetten şiddetle men ediliyor ve köleliğin meşrû olduğu hususu eski dinlerde de mevcut olup, yeni ortaya çıkarılmış bir bid'at sayılmağa meydan kalmıyor, bundan dolayı da İslâm dinini ve ona tabi olanları ayıplamaya hak kazanamayız.

Gerçekten insaf gereğinin bundan ibâret olduğu hiç şüphe götürmez.

Şimdi bu konuyu biraz genişletelim ki, insaf tarafı kuvvet bulsun.

Kölenin rahatını ve geçim hususunda efendisine eşitliğini sağlıyan ilâhî emirler İslâm dininde pek çoktur. Burada bir kaçını kaydetmekle yetineceğiz:

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ
وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ
بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ
مُخْتَالًا فَخُورًا

«Allah'a ibâdet edin ve O'na hiç bir şeyi ortak koşmayın. Sonra anaya ve babaya iyilik edin; akrabaya da, öksüzlere de, yoksullara da, yakın komşuya da, yakın arkadaşa da, yolda kalmışa da, ellerinizdeki kölelere de... Allah, gururlu ve böbürlenen kimseleri sevmez.» [315]

---

315. Nisâ sûresi, âyet: 36. İmâm-ı Fahr-i Râzî diyor ki: Cenâb-ı Allah, bundan önceki âyette karı ile kocaya, iyi geçinmek gerektiğine dair tavsiyeler tebliğ ettikten sonra bu âyette de, kullarını diğer güzel huylara irşâd buyuruyor.

Bilinmelidir ki :İbâdet, sırf Allah'ın emrine uyarak yerine getirilen her fiili ve terkedilen her yasağı içine almaktadır ki, bu durumda uzuvların hareketleriyle kalbin fiillerinin hepsi ibâdette dâhil oluyorsa da Hz. İbn-i Abbâs, esasların başı olan «Tevhid» ile tefsir etmiştir.

Ana-baba hakları, Allah'ın hakkına denk olduğu için bundan başka daha birçok âyette ibâdet emrinin arkasından onların haklarının gözetilmesi emredilmiş ve hattâ müşrik bile olsalar yine iyi davranılması gerektiği, başka bir âyette tavsiye buyrulmuştur.

Onlara saygısızlık gösterip itâatsizlik etmekten şiddetle men edilmiş olduğu da bilinmektedir. Hattâ Peygamber efendimiz:

أَكْبَرُ الْكَبَائِرِ الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَالْيَمِينُ الْغَمُوسُ «**Büyük günahların en büyükleri Allah'a ortak koşmak, anaya babaya itâatsizlik ve yalan yere yemin etmektir.**» buyurmuşlardır. (Buhârî, K. el-Diyât, Bâb: 1).

Anaya babaya iyilik hususunda hizmetlerinde bulunmak, sözü yumuşakça söylemek, istediklerini yerine getirmeye çalışmak ve kendilerini hiç gücendirmemek dâhildir.

Akrabayı gözetmeye «sıla-i rahim» denir. Buna dair de pek çok dinî uyarmalar vardır. Bu hususa dikkat edenlerin rızık ve ömürlerinde bereket görecekleri müjdelenmiştir.

Yetimler de yaşlarının küçüklüğü ve kimsesizlikleri sebebiyle her yönden acımaya lâyık görülmüştür. Bu konuda da Allah'ın bir çok tavsiyeleri vardır ki,

قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ «**De ki: Onların malını korumak ve durumlarını düzeltmek, sizin için, işlerine karışmamaktan daha hayırlıdır.**» (Bakara sûresi, âyet: 220) âyeti hemen hemen hepsini içine almıştır.

Komşu hakları da dince gerçekten, pek büyük olup, hadîslerde açıklanmış ve hattâ bir hadîste:

İşte görülüyor ya!. Kölelere dair tavsiyelerini Allah, imanın esası olan kendi yüce zâtına samîmiyetle ibâdet etmek, dince ve akılca Allah'ın nimetlerinden sonra insanın üzerinde hakları en büyük olan anaya babaya itâaat ve diğer insanlık ve merhamet gereğince gözetilip iyilik edilmesi lâzım gelenlere dikkat etmek hususlarına dair yüce emirleriyle bir tek âyette toplamış ve hepsini bir tek cümlede sıralamıştır.

Köleler hakkında istenen iyilik, imkân sınırı içinde bulunan nevilerin her birini içine almakta ve iyiliği bozan her eziyetin uzaklaştırılmasını sağlamaktadır. Bunda şüphe yoktur.

Bunun tefsirini ifâde etmek üzere:

عَبِيدُكُمْ إِخْوَانُكُمْ جَعَلَهُمُ اللهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ أَطْعِمُوهُمْ مِمَّا
تَأْكُلُونَ وَأَلْبِسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ وَلَا تُعَذِّبُوا عِبَادَ اللهِ

«Köle ve esirleriniz sizin kardeşlerinizdir.[310] *Allah onları sizin elinize*

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ أَلَا وَإِنَّ الْجِوَارَ أَرْبَعُونَ دَارًا

«Komşusu, kötülüklerinden emîn olmıyan kişi cennete girmez. Hem unutmayın ki, komşuluk 40 evdir.» buyurulmuştur.

«Yakın arkadaş», «eş» ile tefsir edilmişse de mutlak olarak insanın yanında bulunan kimseden ibâret olduğu şüphesizdir. Bu durumda seferde veya ilim ve sanat tahsilinde arkadaş olan, bir mecliste ve mescidde yanında duran ve az bir konuşması bulunan kimseler hep bu ilâhî emirde dâhildirler. Binâenaleyh bunların haklarını unutmak ve güç yettiği halde iyilik etmeyi bırakmak lâyık görülmez.

İnsanlık da bunu gerektirir.

إِنَّ الْكِرَامَ إِذَا مَا أُسْهِلُوا ذُكِرُوا مَنْ كَانَ يَأْلَفُهُمْ فِي الْمَنْزِلِ الْخَشِنِ **«Kerem sahibi olanlar servet ve rahata kavuşunca sıkıntı ve darlık durumlarında kendilerine yakınlık gösterenleri anarlar ve onları bu nimete ortak ederler.»**

«Yolcu», memleketinden ayrılmış ve uzak düşmüş kimseler veya bir insanın evine gelen misâfirler demektir. Yani sadece gurbette bulunmak ve bir eve gelmek de dikkat edilmesi gereken hallerdendir.

Kölelere iyiliğin büyük bir ibâdet olduğu pek çok âyet ve hâdislerle sâbittir.

(İmâm-ı Râzî'nin bu konuda kaydettiklerini kısmen, yazar yakında nakledecektir.)

Bazı tefsir imamları «ellerinizdeki köleler» ibâresinde sahip olunan hayvanların da dâhil olduğuna dikkati çekiyorlar. Çünkü onlara da şefkatle memuruz. Karıncalara varıncaya kadar sebepsiz yere hiç bir canlıya eziyet etmek caiz değildir.

316. Maksat, insan kardeşliğidir.

بَنِي آدَمَ أَعْضَاءِ يَكْدِيگَرَنْد كِه دَر آفَرِينِش زِيَكْ گَوْهَرَنْد **«Âdem oğulları birbirinin uzuvlarıdır. Zira yaratılışta bir tek asıldandırlar.»** (Şeyh Sa'dî, Gülistân).

emânet etmiş.[317] *Yediğiniz yiyeceklerden onlara da yediriniz ve giydiğiniz giyeceklerden onlara da giydiriniz. Sakın Allah'ın kullarına eziyet etmeyin.*»[318]

Köle olan şahısları küçük görerek kibirlenmekten men etmiş ve

لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ عَبْدِي وَأَمَتِي وَلْكِنْ لِيَقُلْ غُلَامِي وَجَارِيَتِي

«*Sizden biriniz "benim kulum" demesin.*[319] *Ancak "benim kölem" ve "câriyem" desin.*» buyurmuşlardır.[320] Yine Hz. Peygamber'in düyada en son sözü: اَلصَّلَاةَ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ «*Farz namazları kılmaktan ve sâhip olduğunuz kimseleri korumaktan geri durmayınız.*» tavsiyesinden ibâretti.[321] İnsafı olanlar, Hz. Peygamber'in yanında köleler hakkındaki tavsiyenin önemini şundan anlamalıdırlar ki, bu tavsiyeyi İslâm dininin direği olup, وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ «*Göz aydınlığım namazda kılın-*

317. Dilemiş olsa sizi onlara köle ederdi.

318. Hadîs kitaplarında Hz. Ebû Zerr-i Gıfârî'den rivâyet edilen

إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ قَدْ جَعَلَهُمُ اللهُ فِي أَيْدِيكُمْ فَمَنْ جَعَلَ
أَخُوهُ فِي يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَطْعَمُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ وَلَا يُكَلِّفُهُ
مِنَ الْعَمَلِ مَا لَا يُطِيقُ

«Eliniz altındakiler sizin öyle kardeşlerinizdir ki, Allah onları sizin elinize (mülkünüze) emânet etmiştir. Her kimin eli altında kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Ona gücünün yetmiyeceği zahmetli bir iş yüklemesin.» (Buhârî, K. el-İmân, Bâb: 21; Müslim, K. el-İmân, Bâb: 10) hadîsine rastlıyoruz ki, «havel», hizmetçi mânâsına «hâil» in çoğulu ise de sözün gelişinden anlaşıldığına göre maskat kölelerdir. Nitekim Câmi-i Sağîr şerhinde merhum Münâvî bunu açıklıyor.

Binâenaleyh Mısır âlimlerinden Şeyh Hamza Fethullah efendi, şarkiyatçılar kongresinde okunmak üzere hazırladığını «Bâkûretü'l-Kelâm Alâ Hukûkı'n-Nisâ' fi'l-İslâm» (İslâm'da Kadın Hakları Üzerine Yeni Sözler) adlı eşsiz ve değerli eserinde bu hadîsi nakil ve rivâyet etmiştir.

319. Bu kelimeyi söyliyen kimse bir şahsın kulluğunu kendine mal etmiş oluyor. Bunun için Hz. Peygamber, bundan nehyetmiştir.

320. Müslim, K. el-Elfâz Mine'l-Edeb, Bâb: 1.

321. İbn-i Mâce, K. el-Vesâyâ, Bâb: 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. I, s. 78. Bu hadîsin Hz. Peygamber'in son sözleri olduğu, Ümm-ü Seleme annemizle Hz. Enes ve Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilmiştir.

dı.» [322] hadîsinin delâletiyle Hz. Peygamber'in dünyada göz aydınlığı bulunan namazı tavsiye buyurmalarına bitişik olarak buyurmuş, ümmet ve ashâbına en son sözleri de bunlan îbâret olmuştur.

Artık vasiyeti tamamlamaya bundan açık delâlet olamaz. Kölelerin durumunun düzeltilmesinin İslâm dininde pek önemli bir şey olduğuna bunun üstünde ve bundan daha kesin bir ifâde düşünülebilir mi?

Kölelere eziyet etmek hususunda dinî metinlerimizdeki şiddetli yasaklar da bilinmektedir. Hattâ Hz. Peygamber zamanında bir kimsenin, kölesini câriyesiyle beraber görmüş olması sebebiyle köleyi cezalandırmakta olduğu Peygamber efendimize arzedilince hemen o köleyi âzâd edip, velîliğini Allah ile peygamberine, nafakasını da beytü'l-mâle (devlet hazinesine) havâle buyurdular. Halka hitâben de bazı tavsiyelerde bulundular.

Halîfe Hz. Ömer el-Fârûk da, halîfeliği zamanında bir kimsenin, câriyesini ateşte kızdırılmış bir şeye oturtarak oturağını yakması se-

---

Bu hadis, Nesâî ve Taberânî tarafından da sahîh senedlerle rivâyet edildiği gibi, İbn-i Hibbân'ın Sahîh'inde de kaydedilmiştir.

İnsan yaratılışının tembelliğe meyilli ve kölelerin durumunun zayıf oluşu, Hz. Peygamber'in bu son emrinde namazla beraber husûsî olarak zikretmesine sebep olmuştur.

Pek önem verdiği için bu emri bir çok defa tekrar buyurmuş olduğu da rivâyet edilmiştir.

Hz. Peygamber'in emir ve tavsiye konusundaki sözlerinin en sonuncusunun bundan ibâret olmasının, mutlak olarak son sözlerinin —hadîs kitaplarında açıklandığı gibi— جَلَالُ رَبِّيَ الرَّفِيعُ **«Rabb'imin azameti yücedir.»** ve

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَأَلْحِقْنِي بِالرَّفِيقِ الْأَعْلَى **«Ey Allah'ım! Beni mağfiret et, bana merhamet buyur ve beni en yüce dosta kavuştur!»** (Buhârî, K. el-Merdâ, Bâb: 19; Müslim, K. Fedâili's-Sahâbe, Hadîs no: 85) sözlerini de söylemiş olmasına aykırı düşmiyeceğine yazar işâret etmiştir.

322. Bu hadîsin başı حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: اَلنِّسَاءُ وَالطِّيبُ وَجُعِلَتْ ... **«Sizin dünyanızdan bana üç şey sevdirildi: Kadınlar, güzel koku ve...»** (Nesâî, K. İşreti'n-Nisâ', Bâb: 1) olup, bunun gizli hikmetlerine dair ayrıca kitaplar yazılmıştır. İnşâallah, tercemenin sonuna ilâve etmek kararında bulunduğum önemli zeyle bu gibi güzel sözlerin özetleme ifâdelerini de koyacağım.

«Önemli Zeyl» adı altında yazılacak şeyler, kitabı baştan sona bir daha gözden geçirerek hâşiyeleme nevinden bir şey olacaktır ki, bunların bir kısmı daha şimdiden hazırlanmaktadır.

Bu çeşit ilâveler —bilindiği gibi— ya yazarken akla gelmiyen veya dipnotun uzaması sebebiyle kasden geri bırakılan açıklama ve notlardan ibâret olur ki, okuyanlarca bu alanda yazılan eserlerin değeri büyüktür.

bebiyle câriyeyi âzâd etmiş ve o adamı da cezalândırmıştır. Bu da sağlam rivâyetler arasındadır.[323]

Kıyâmet gününde bu yolda eziyet etmekten çekinmiyenlerin çekecekleri azap da herkese bildirilmiştir.

Köleyi âzâd etmeye halkı teşvik konusundaki dînî deliller sayılamıyacak derecededir. Bir kısmını kaydedelim :

كَانَ يَحُثُّ عَلَى عِتْقِ الرِّقَابِ. «*Hz. Peygamber dâimâ köleleri âzâd etmeye teşvik buyururlardı.*» مَنْ أَعْتَقَ نَسَمَةً أَعْتَقَ اللهُ بِكُلِّ عُضْوٍ مِنْهَا عُضْوًا مِنْهُ مِنَ النَّارِ

«*Her kim bir insanı kölelikten kurtarırsa Allah onu cehennemden kurtarır. Kölenin her uzvuna karşılık onun bir uzvu kurtulur.*»[324]

Buna göre Hz. Peygamber zamanında erkeğin köle, kadının da câriye âzâd etmesi müstehab görülüyordu.

Ukûd-i Cevâhir-i Münîfe (Fî Edilleti Mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe)[325] kitabında merhum Hammâd vâsıtasiyle İbrâhîm-i Nehaî'den böyle rivâyet edilmiştir. Bu gibi hadîsler merfû (Hz. Peygamber'in sözleri) hükmündedir. Yine sahîh rivâyetle ve merfû olarak

مَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً أَعْتَقَ اللهُ بِكُلِّ عُضْوٍ مِنْهَا عُضْوًا مِنْ أَعْضَائِهِ مِنَ النَّارِ

«*Kim bir köle âzâd ederse Allah da, kölenin her bir uzvuna karşılık onun uzuvlarından birini cehennemden kurtarır.*»[326] hadîsi vardır.

فَكُّ رَقَبَةٍ «*O, köle âzâd etmektir.*»[327] âyetini tefsir sırasında rivâyet ediliyor ki: Bir köylü Peygamber efendimize gelerek, «Yâ Resûlallah! Cennete girmeye sebep olacak iyi bir amel göster bana.» demiş. Hz. Peygamber: «Can âzâd etmekten ve köle kurtarmaktan geri durma.» buyurmuşlardır.

---

323. Kısacası مَنْ لَطَمَ مَمْلُوكَهُ أَوْ ضَرَبَهُ فَكَفَّارَتُهُ أَنْ يُعْتِقَهُ «**Kim kölesini tokatlar veya döğerse onun keffâreti o köleyi âzâd etmektir.**» (Müslim, K. el-Eymân, Bâb: 8) hadîsi gereğince haksız yere az döğülen köle ve câriyenin, sahibi tarafından âzâd edilmesi müstehabdır. Ama çokça döğülür veya işkence edilirse şerîatin hâkimi tarafından hemen âzâd edilip, döğen efendiside cezalandırılır.

324. Müslim, K. el-Itk, Bâb: 5.

325. Bu kitap, 2 cilt olarak Kamus şârihi merhum Seyyid Murtazâ'nın eseridir. İmâm-ı A'zam efendimize altı sahîh kitâb sahibînin muvâfakat etmik oldukları hadîslerin açıklanmasına dairdir.

Pek önemli bir eser olup, H. 1292 yılında İskenderiye'de basılmıştır.

326. Müslim, K. el-Itk, Bâb: 5.

327. Beled sûresi, âyet: 13.

Köylü: «İkisi aynı şey değil mi?» deyince Hz. Peygamber: «Hayır! Can kurtarmak, tek başına köle âzâd etmektir. Köle kurtarmak da, efendisine borcunu ödemesine yardım etmektir.» buyurmuşlardır. Râzî tefsirinde böyle kaydedilmiştir.[325]

İslâm dininin, köle âzâd etmeyi çoğaltıp, kölelik müddetini azaltma sebeplerini kabul ettiği de şu açıklamalardan anlaşılır:

Meselâ: İslâm dini, bir çok suçlara, köle âzâd etmeyi keffâret kabul etmiştir. Yanlışlıkla adam öldürmek, Ramazan orucunu bile bile bozmak, yeminde yalancı çıkmak şekilleri gibi... Yine zıhâr keffâretinde de dince gereken yasaklığı ortadan kaldırmak için köle âzâd etmek kabul edilmiştir. Çünkü fıkıh kitaplarında kaydedildiğine göre, zihâr yapan şahsın, yani eşini kendisine ebedî olarak haram olan bir kadına benzeten kimsenin, o eşine yaklaşması ve hattâ yaklaşma sebeplerinden sayılan bir davranışta bulunması haram olur ve vâcip olan keffâreti yerine getirmedikçe bu haramlık ortadan kalkmaz.

Zihârın keffâreti, ise mâlca gücü yetenler için köle âzâd etmektir.[326]

İslâm dini, mutlak olarak köle âzâd etmeyi kabul ederek, bunun karşılığında çok sevap va'dettiği halde herkesin, vâcip derecesini bulmıyan bu hususu yerine getirerek malının elden gitmesine göz yummıyacağını dikkat nazarına alıp, mükâteblik muâmelesini de kabul etmiştir. Bu muâmele, efendi ile kölesinin karar verdikleri bir miktar paranın ödendiği anda kölenin hür olmasını gerektiriyor. Muâmele yapıldığı andan itibaren de köle çalışıp kazanma hürriyetini elde eder.

---

328. Câmi-i Sağîr'de Hz. Berâ' b. Âzib'den hasen senedle rivâyet edilen hadiste أَنْ تُعِينَ فِي ثَمَنِهَا «Parasına yardım etmektir.» yerine أَنْ تُعِينَ فِي عِتْقِهَا «Âzâd edilmesine yardım etmektir.» şeklinde geçmektedir ki, bu durumda bir köleyi âzâd etmeye katılmak ve mükâteb kölenin efendisine borcunu ödemesine yardım etmek şekillerini içine alır. Hattâ bir köleyi âzâd etmeye sahibini teşvik etmek ve şefâatte bulunmak şekillerini de ifâde eder. Nitekim

مَنْ أَعَانَ مُجَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللهِ أَوْ غَارِمًا فِي عُسْرَتِهِ أَوْ مُكَاتَبًا فِي رَقَبَتِهِ
أَظَلَّهُ اللهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ

«Kim Allah yolunda savaşana yardım ederse veya sıkışıklık ânında borçluya ya da âzâdlığı için mükâteb köleye yardımda bulunursa, kendininkinden başka hiç bir gölge bulunmadığı günde onu kendi gölgesinde gölgelendirir.» hadîsinin şerhinde merhum Münâvî, şefâat şeklini de araya sokmuştur. (Hâkim, «sahîh« kaydı ile Hz. Sehl b. Hanîf'ten.)

329. Buna gücü yetmiyenler, 60 fakiri doyurur veya 60 gün devamlı olarak oruç tutar.

Bir de mal ile âzâd kabul edilmiştir ki, bu durumda efendi, kölesine hitâben «Sen 1000 dirhem karşılığında hürsün.» deyip, köle de bu teklifi kabul edince hemen hür olur. Şart koşulan o miktar parayı da ödemesi gerekir. Yine hayatı müddetince köle ve câriyenin hizmetine muhtaç olanları da düşünerek İslâm dini, «tedbir kapısı»nı kabul etmiştir. Bu ise, efendinin, kölesinin hürriyetini kendi ölümüne bağlamasıdır. Artık bir köle hakkında efendisi tarafından «Sen benim ölümümden sonra hürsün.» denince o köleye «tedbirli» denip, onun hakkında satış, bağış ve rehin gibi muâmele caiz olmaz. Efendisi ölünce de tam hürriyetini kazanır.

Âzâd vasiyeti de buna yakındır.

İslâm dini, bazı efendiler hakkında bu sebeplerin hiç birinin gerçekleşmiyeceğini, ecir ve sevâba meyil de gösterilmiyeceğini düşünerek «âzâd etmeyi adamak» hususunu kabul etmiştir. Bir çok kimselerin, arzu ettiği bir şeyi elde etmek veya korkulacak bir şeyden kurtulma karşılığında gönülleri köle âzâd etmeye meyl edebilir. Köle âzâd etmek gibi hayırlı bir şeye karar vermiş bulunmaları sebebiyle de arzularının yerine getirilmesini Allah'ın lûtfundan beklerler. İşte bunlar da arzularının yerine gelmesi üzerine köle âzâd edip, adaklarını yerine getirmiş olurlar.

«Köle âzâdı ile yemin etmek» de kabul edilmiştir. Bu şekilde yemin eden, yalancı çıkınca köle âzâd eder.

Görülüyor ki, İslâm dinince köle âzâd etmek ne kadar istenen ve Allah'ı memnun ve razı eden bir şeydirki, onu gerçekleştirecek pek çok sebepler kabul etmiş, bu konuda türlü türlü vâsıtalar koyarak kölelik müddetini azaltmıştır.

İslâm dini, câriyenin, efendisine câriyelik hakkını tanıdığı gibi, müstakil olarak sahip bulunduğu ve câriyede gereken şartlar mevcut olduğu takdirde ona yaklaşmasını da câiz görüyor.

Neslin devam ettirilmesini aksatmamak ve câriyenin, efendisinin himâyesi altında olarak soy karışıklığı gibi bir kötü sonuçtan kurtulması maksadiyle bu dince tanınan imkânın pek de yerinde olduğu inkâr edilemez. Çünkü bu durumda o câriyenin, nikâhlı kadın gibi, çocuklarının soyu belli oluyor ve bu sâyede ümm-ü veled adını kazanarak hürriyetine bir yol açılmış bulunuyor. Hattâ o câriyeden uzuvları belirmiş bir cenîn de düşmüş olsa bu dînî hüküm yine câri olup, artık onu satma, bağışlama ve rehin verme gibi muâmeleler hiç câiz görülmez ve efendisi öldüğü gün tam hürriyetini kazanıverir.

Dinimizin bu nevi hükümlerini düşününce anlaşılıyor ki, köle olan kadınların durumuna acınıp, çıkarları tamamen korunmuştur.

İslâm dininde köle âzâd etmenin çoğalmasına sebep olan vasıtalar-

dan biri de, bir tarafın kadın olduğu kabul edilince nikâhın haram olması gereken yakınlardan bir şahsın efendisi olmasıdır.

Şu durumda her ne yolla olursa olsun meselâ, bir kimse babasına veya halasına sahip olsa, hemen o anda köle olan şahsın hürriyeti gerçekleşir. Sahip olanın âzâd etmesine lüzum kalmaz. Dinin bu hükmünde —görüldüğü gibi— akraba ziyâretinin gözetilmesi ve aralarındaki yabancılığın ortadan kaldırılması da söz konusudur.

Dinimizin kölelere merhamet ve şefkat göstermesi cümlesinden olarak satma ve bağışlama yoluyla ana veya baba ile küçük çocuk veya aralarında kardeşlik gibi yakınlık bulunan iki küçük vey küçükle büyük arasını ayırma hususundan men ettiği de bilinmektedir.

Kısacası bu adâletli din, köle âzâd etmeye teşvik ve kölelik müddetini kısaltma konusunda bırakılması hoş görülmeyen hiç bir şeyi bırakmamış ve köleye acıma yollu muâmelelere yol göstererek bir çok kapılar açmıştır. Bu, apaçık ortadadır. Şimdi kölelik konusundaki din siyâsetini samîmî düşünce ile karşılayan herkes itiraf etmek zorunda kalır ki, İslâm dini, köleliği zaruret miktarı kabul etmiş ve zarureti de, muârızların saldırılarını savarak müslümanların faydalarını sağlıyacak kadar ve o üslûbla ayarlayıp sınırlndırmıştır. Mutlaka kölenin rahatını koruyarak ondan zararı uzaklaştırmış ve mümkün olduğu kadar zorlukları ortadan kaldırarak kurtuluş ve hürriyetini çabuklaştırıp sağlamıştır.

Ama dinimizin köle ile efendisi arasında güzel bir ilgi kurması da büyük bir siyâset ve âzâd edilen kölenin durumuna uygun bir şart değil midir? Çünkü âzâd ettikten sonra aralarında velîlik ile hükmediyor ki, bunun gereğince o âzâdlı, hata ile diyet gereken bir cinâyette bulunsa diyet, onun velisi ile akrabası arasında bölüşülür. Sanki onun oğlu veya kardeşi imiş gibi olur.

Artık söylediklerimizi tamamen dinledikten sonra: «Müslümanlar köleyi ve hele siyâhîleri insan fertlerinden saymıyarak onlara hayvan muâmelesi yapıyorlar.» demeye yer kalır mı? Halbuki dinimiz onları diğer insanlardan, Hz. Âdem'le Havvâ'nın diğer çocuklarından ayırmıyor. Fakat kötülüklerini ortadan kaldırarak iki tarafı da faydalandırıyor ve şefkat ve merhamet haklarını yerine getirmek ile emrediyor.

Müslümanlar da yukarda dediğimiz gibi bu emir ve tavsiyelere tâbi olarak kölelere iyi muâmele etme konusunda o kadar dikkatli davranıyorlar ki, kölelerin, kölelik altına girmiş olmasalar elde etmeleri düşünülmiyen büyük nimetlere kavuşmalarına başlıbaşına sebep oluyorlar. Meselâ: Onlara, âzâd ettikten sonra bir çok şeyler vakıf veya vasiyet ediyorlar. Hattâ onların bir çoğu bu sayede efendilerinin çocuklarından daha çok servete sahip oluyor, bazılarını efendileri evlâd ediniyor, hattâ çocuklarından daha çok rağbet görüyor. Kimisi de efendisinin dâmâdı

oluyor. İçlerinde önceleri âmir veya pâdişah olanlar bile vardır. (Mısır kölemenlerinin ve Akşit'li Kâfûr gibi bazı zatların pâdişah olduğu herkesçe bilinmektedir.) Hele âzâdlılardan pek çok kimselerin makam ve başkanlığa, kadılık ve müftülük gibi yüksek derecelere ve hattâ müctehidlik derecesine ulaşması, bunların yükselip ilerlediklerine pek açık delildir.

Meselâ: Atâ' b. Ebî Rebâh [330] gibi büyük fakîh, aslında köle, hem de siyâhî idi. Fakat zamanının halîfesi, onu çok çok ziyâret eder, kendisi halîfenin sarayına gidecek olsa kapıda karşılanırdı.

Düşünelim ki, bunlar köle olmamış olsalar bu dünya ve âhiret nimetlerine kavuşacaklarına, vahşî memleketlerinde kabalık ve câhillik durumunda kalır giderlerdi. [331]

Hâlâ da «İslâm dini, esirlik ve kölelik altındakileri insanlık haklarından mahrum ediyor.» denecek mi? (Allah iftiradan korusun!)

BAZI KİMSELERİN KÖLELERE İŞKENCELİ MUÂMELELERİNE BAKARAK İSLÂM DİNİNİ AYIPLAMAYA YER YOKTUR

Eğer denirse ki: «Biz, müslümanlardan bazı şahısları görüyoruz ki, kölelere işkenceli muâmeleler ediyorlar.» Deriz ki: Adâletli İslâm dininin merhamet dolu hükümlerini gözetmiyen bazı ahmaklar da vardır ki, dinimizin razı olmadığı ve merhamet saymadığı şiddetli muâmeleleri kendi çocuklarına yapıyorlar. Fakat her halde böyle zâlim ve kaba tabiatli kimseler, aramızda pek azdır.

Bunların durumuna bakıp da «Umûmî olarak müslümanlar çocuk-

---

330. Bu zat, tâbiîlerden ilim ve faziletiyle büyük bir şahsiyet olup, H. 115 yılında 88 yaşında olduğu halde vefat etmiştir. (Allah rahmet eylesin!)

Târîh-i Hamîs'te: «O yıl, Hicâz fakîhi, zamanının şeyhi Ebû Muhammed Atâ' b. Ebî Rebâh el-Mekkî, cennet tarafına doğru yola çıktı (vefât etti).» diye kaydedilmiştir. Bu zât, yukarda da açıklandığı gibi, siyâh renkli idi. Fakat Hz. İmâm-ı A'zam'ın maksadının «tâbiîler arasında» demek olacağı şüphesizdir. Zira İmâm-ı A'zam, ittifakla sahâbeden bazılarına da rastlamıştır. Ashâb ise insanların en faziyetlileridir.

331. عَجِبَ اللهُ مِنْ قَوْمٍ يُدْخَلُونَ الْجَنَّةَ بِالسَّلَاسِلِ «Allah, bir cemâat tarafından acâyip ve görülmemiş bir şey gösteriyor ki, onlar zincirlerle cennete sokuluyorlar.» (Buhârî, K. el-Cihâd, Bâb: 114) Bunlar esirlerdir. Çünkü önceden maddeten veya mânen zincirlerle bağlı idiler. Bu istenmiyen durum ise, kurtuluş ve saâdetlerinin sebebi oluyor.

Gerçekten bu hal, Allah'ın geniş lûtfunun bir örneğidir ki, cenneti yaratıp türlü nimetlerle donatmış, lütuf ve ihsâniyle de oraya dâvet edecek kimseler göndermiş olduğu halde, halkın bir kısmı ondan yüz çeviriyor ve sonsuz kerem sâhibi olduğu için onları zincirlerle sürükleyip cennete götürüyor.

larına kaba davranışlarda bulunuyorlardı.» demek veya bundan bozuk bir sonuç çıkararak «Müslümanların evlâd edinmemesi ve zürriyet sahibi olmaması gerekir.» diye zorbaca söz söylemek acaba akla uygun görülür mü? Ne gezer!..

Aklı başında olan herkes kabul eder ki, hüküm ve kanunlar, az görülen hallere göre değil, aksine, umûmî ve yaygın fiillere uygun olarak düzenlenir.

Evet, bazı medenî ülkelerde —işittiğimize göre— kölelere ve hizmetçilere, hem de o yaydıkları medeniyetle insan fertlerini hürriyete kavuşturmak sevdâsında ve şefkat ve merhamet dağıtmak dâvâsında bulunanlar tarafından veya onların huzurunda insanın sadece işitmekle tüyleri ürperircesine yapılmakta olan feci muâmeleler müslümanlar arasında da görülecek olsa ve dinleri de buna mâsâade etse, İslâm dininin, köleliği kabul ettiği o zaman kötü karşılanabilirdi.

Ama işin hakikati böyle değildir. Böyle olmadığını bilmek de, göz önündeki durumların incelenmesi ve İslâm milletleri tarihlerine başvurulması ile pek kolay olur. Bunun aksini söyliyenler delil getiremiyorlar. Sırf bozuk düşünce hasiplerinin yaydığı ve inceleme ehli olmıyan turistlerin haber vermeleri üzerine müslümanlara ve adâletli dinimize iftirada bulunuyorlar.

İnsanlığın şerefini beş paralık eden yalan ve bilip bilmiyerek iftira çıkarmak ise akıllı ve kendini bilen insanların işi değildir. Bunu açıklamaya lüzum yoktur.

Gelelim köleliğin eski dinlerde meşru olduğu hususuna...

KÖLELİĞİN ESKİ DİNLERDE DE MEŞRU OLDUĞU

Bu husus Eski Ahid ve Yeni Ahid kitaplarıyla pek kolay isbatlanabilir.

Meselâ: Tevrat âyetlerinin pek çoğunda, muârızları köle edinmekle emir vardır. Bu cümleden olarak: «Bir şehre karşı ceng etmek için ona yaklaştığın zaman, onu barışıklığa çağıracaksın. Ve vaki olacak ki, eğer sana sulh cevabı verirse ve kapılarını sana açarsa, o vakit vaki olacak ki, içinde bulunan bütün kavm sana angaryacı olacaklar ve sana kulluk edecekler.»[332] denilmiştir.

Yine: «Ve İsrâîl binlerinden, her taifeden bir nefes olmak üzere, cenk için 1.200 silâhlı nefer verildi... Ve Rabb'in Mûsâ'ya emrettiği gibi Midyan'a karşı cenk ettiler; ve her erkeği öldürdüler. Ve onlardan öldürülmüş olanlar arasında Midyan kralları, Eviyi ve Rekem'i ve Tsur'u ve Hur'u ve Reba'yı Midyan'ın beş kralını öldürdüler... Ve İsrâîl oğulları

332. Tesniye, Bâb: 20, âyet: 10-11.

Midyan kadınlarını, ve onların çocuklarını esir aldılar; ve bütün hayvanlarını ve bütün sürülerini ve bütün mallarını çaput ettiler. Ve içinde oturdukları bütün şehirleri ve bütün obalarını ateşte yaktılar... Ve esirleri ve çapul malını ve ganimeti, Erden'in yanında Eriha karşısında Moab ovalarındaki ordugâha, Mûsâ'ya ve kâhin Eleazar'a ve İsrâîl oğulları cemâatine getirdiler.

Ve Mûsâ ile kâhin Eleazar ve cemâatin bütün beyleri, onları karşılamak için ordugâhın dışına çıktılar. Ve cenk hizmetinden gelen ordunun zabitlerine, binbaşılara ve yüzbaşılara karşı Mûsâ öfkelendi. Ve Mûsâ onlara dedi: Bütün kadınları sağ mı bıraktınız? ... Ve şimdi çocuklar arasındaki her erkeği öldürün, ve erkekle yatmış olarak bilen her kadını öldürün. Ve erkekle yatmış olmıyarak erkek bilmiyen bütün kadın çocukları, kendiniz için sağ bırakın...

Ve cenge giden askerlerin çapul ettikleri maldan artakalan ganimet, 675.000 koyun ve 72.000 sığır ve 61.000 eşek ve erkekle yatmış olmıyarak erkek bilmiyen kadınlardan, bütün canlar 32.000 idi.»[333] Bu hikâye ise, Hz. Mûsâ'nın dininde düşmanları, hattâ erkek çocuklarla dul kadınları öldürmenin meşru olduğuna delâlet ettiği gibi, bâkire kadınları câriye edinmenin câiz olduğuna da delâlet ediyor.

«Ve Moabîler Dâvûd'a harç ödiyen kullar oldular.»[334]

«Boyunduruk altında olan kulların hepsi kendi efendilerini tam hürmete lâyık saysınlar, ta ki, Allah'ın ismine ve talime küfr olunmasın. Ve iman etmiş efendileri olanlar, kardeş oldukları için onları hor görmesinler, fakat daha ziyade hizmet etsinler; çünkü bu hizmetten istifade edenler, iman eyliyenler ve seygililerdir. Bu şeyleri öğret ve teşvik et.»[335]

İşte bu ifâdeden anlaşılıyor ki, Hz. İsâ'nın dini de kölelik durumunu kabul etmiş ve köle olan şahısları efendilerine itâat etmekle mükellef tutmuştur. Çünkü, efendilerin köle edinmeleri meşrû olmasaydı köleler onlara hizmet ve itâat etmekle mükellef olmazlar idi. Zira hiç bir dinde, Allah'ın razı olmadığı amelle teklif yoktur.

Yine efendilere itâat etmenin, mü'min olmasalar dahi kölelere vâcip olduğu anlaşılıyor. Çünkü önce umûmî, sonra da husûsî ifâde, bunu gerektirir. Mü'min olan efendiler küçümsenmesin ve daha çok hizmet edilsin, denilir. O dinde eğer kölelik câiz olmasaydı kölelere hizmet emri ve mü'min olan efendilere dikkat ve daha çok hizmet teklifi yoluyla mü'minler köle edindikleri halde bırakılmazdı, değil mi?

Bu kıyasımız hiç söz götürmez.

«Kulları kendi efendilerine tabi olmağa, karşı koymıyarak, çalmı-

---

333. Sayılar, Bâb: 31, âyet: 5-20, 32-35.

334. II. Samuel, Bâb: 8, âyet: 2.

335. Pavlus'un Timoteos'a I. Mektubu, Bâb: 6, âyet: 1-2.

yarak, fakat tam ve iyi sadâkat göstererek, her şeyde makbul olmağa teşvik et, ta ki, her şeyde Kurtarıcımız Allah'ın talimini süslesinler.» [336]

Bu ibâre de ifâdede bundan öncekine yakındır ve fazladan «her şeyde» ibâresinin umûmîliğine göre, kölelere itâatsizlik kabilinden olan hususlarda bile efendilerine itâat etmenin lüzumuna işâret ediyor. Meselâ: Efendisi, köleye zinâ etmesini emretse yine boyun eğmesi gerekiyormuş.

İslâm dininde ise, bu gibi hususlarda köle efendisine itâat edemez. Çünkü Allah'a itâatsizlik sayılan hususlarda yaratıklara boyun eğilmemesinin vâcip olduğu dinin kâidesidir.

Artık köle ölümle tehdîd edilmedikçe yalnız büyük günah olmıyan hususlarda efendisine boyun eğmekle memurdur. Ama zorlama ve tehdîd olursa hür olsun, köle olsun, insana bazı günahlar mübah kılınıyorsa da bazı günahlar hiç mübah olmaz.

Dinimizde buna dair tafsilât vardır. Meğer denilse ki, o mektupta bu ibârenin umûmî mânâsı, Hz. İsâ'nın dini hakkındaki diğer kitaplarda bulunan metinlerle husûsîleştirilir:

«Ey hizmetçiler! Efendilerinize, yalnız iyilere ve mülâyimlere değil, fakat ters huylu olanlara da tam korku ile itâat edin!..» [337]

Bu metinde hizmetçiler zikrediliyorsa da, efendileriniz dendiğine göre maksadın, köleler olması gerekir. Bu durumda onların, ters huylu olanlara da boyun eğmeleri gerektiği açıklanmış oluyor.

Eğer inadla bu mânâya bakılmıyacak olursa maksadımızı isbat etmek için zikri geçen iki delil kâfi görülür.

İşte İslâm dinine, köleliği caiz gördüğü için itiraz eden fırkaya, açıklaması verilen meşrûluğun hikmeti ve kölenin rahatını ve hakkında türlü iyilik ve şefkati içine alan, dinin teblîğatı ortaya çıkınca «Hz. Mûsâ'nın dini ile Hz. İsâ'nın dinindeki gördüğümüz ibâreleri de düşününce köleliğin eski dinlerde de meşrû olduğunu anlayınca biz bu konuda İslâm dinine bir şey diyemeyiz.» dediler. Zira gördüler ki, dinimizin hükmü pek adâletlicedir. Akla uygun kâideye göre iki zararın daha hafîf olanı seçilerek şefkat, merhamet ve insanlık tarafı gözetilmiş, «zaruret sebebiyle caiz olan şey, zaruret miktarı caiz olur,» kâidesine de pek uygun düşmüştür.

Artık dinlerin tebliğ edildiğini kabul eden her insaflı şahıs arzedilen açıklamayı dinledikten sonra hiç itiraz edecek bir taraf bulamaz.

Din düşmanlarının mallarını ellerinden alıp, onlara cizye yüklemek, aynen kölelik meselesine yapılan itirazları üzerine çekiyorsa da yine geçen açıklamalarımızla izah edilir. Artık sözü uzatmaya hâcet yoktur. Savaş ve kölelik hakkındaki kaydettiğimiz aklî ve naklî delilleri

---

336. Pavlus'un Titus'a Mektubu, Bâb: 2, âyet: 9-10.
337. Petrus'un I. Mektubu, Bâb: 2, âyet: 18.

düşünerek hakikatleri anlıyanlar, ganimet ve cizye konularını uzatmaya imkân kalmadığını elbette anlamışlardır.

Bundan sonra İslâm dininde savaşın meşrûluğu ve Hz. Peygamber'in bu vazifeyi yerine getirmek maksadiyle düşmanlarla savaşmaya başlaması üzerine, o onların bazılarını öldürüp kimisini de köle edinerek zararlarını ortadan kaldırdı ve dine yardım ederek tabi olanları korudu.

İSLÂM DİNİNDE AHİTLİ VE ZİMMETLİ OLANLARA NASIL DAVRANILDIĞI VE ONLARI KORUMANIN VÂCİP OLDUĞU

Bazılarına da haraç teklif edip, onları ahitli ve zimmetli kabul etti ki, bu takım halk müslümanlar hükmünde olup haklarında «Bizim haklarımız onların da hakkı, bizim vazifelerimiz onların da vazifeleridir.» kâidesi adâletle uygulanıyor. Haklarına tam olarak dikkat edilip, can, mal ve ırzca gereken himâye gösterilir ve eziyet görmeleri hiç de caiz görülmez. Onların hepsi, müslümanların haklarına saldırılıp kendilerine iftira edilmekten korunmaya yarıyan dînî hükümlere boyun eğip bağlanmak şartiyle âyinlerini ve âdetlerini yapmakta serbest bırakılırlar.

Fakat bu konuda İslâm dini şan ve kudretini korumakla beraber müslüman halkın fikirlerini heyecanlandırıp kendilerini rahatsız edecek yayın ve davranışlarda bulunmamalarını şart koşmuştur. Din işleri hakındaki hesapları âhiret gününde Allah'a bırakılmış bir husustur.

Arzedildiği şekilde düşmanları esir ve köle etmek ve haraca bağlamak, zararı ortadan kaldırıp, müslümanların işlerini yürütmeye kâfi geldikçe daha ileri gitmek meşrû değildir.

İSLÂM DİNİNİN ALLAH'IN YARDIMINA LÂYIK OLDUĞU

Hz. Peygamber'in, düşmanları ile savaşları önceleri الْحَرْبُ سِجَالٌ *«Savaş hususu, bir takım nöbetlerden ibârettir. Bir nöbet bir tarafa olursa, bir nöbet de diğer tarafa olabilir.»*[338] kâidesince sonuçlanıyordu.

---

338. Bu cümle, arap atasözlerinden olup, bunda teşbîh-i beliğ vardır. Çünkü «sicâl» koğa mânâsına «secl» in çoğuludur. «Harb» ise, kuyudan su çeken iki kişi arasındaki kovaya benzetilerek mübâlağa için teşbih edâtı hazfedilmiştir. Yani, nasıl ki, o kova ile onlar nöbetleşe kuyudan su çekerlerse, savaşçılar da savaşta sıra ile faydalanırlar. Hep bir tarafın kazanması hemen hemen hiç görülmez gibidir.

Çünkü savaşa çıkan, elbette bir dereceye kadar kendisine güvenebilecek kadar kuvvete sahip olacak değil mi? Yoksa savaşçı sayılmaz, ona çılgın denir.

وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ «O sevinçli ve kederli günleri insanlar arasında evirip çevririz.» (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 140) âyeti de bu mânâyı ifâde eder.

Yani bazan kesin zafer kazanılır, bazan da kazanılamazdı. (Önceki peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu bu şekilde yürüyordu.) Fakat en sonunda Hz. Peygamber muzaffer olarak وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ *«İyi âkibet, Allah'tan korkanlarındır.»*[339] âyetinin sırrı ortaya çıkardı. Bir çok ülkeleri bizzat fethederek pek çok kabile ve milletler kendisine bağlandı. İslâm dinini yüce Allah, diğer dinlerin üstüne çıkardı ve hâlâ da (hamdolsun) dinimizin yücelik ve mukaddesliği gün gibi açıktır. Kıyâmete kadar da yüce kalacaktır. Üstün kuvvet sayesinde olmazsa da delil kuvveti ile normal akılların kabul ve şahâdeti sâyesinde!...[340]

Şâirin biri de demiştir ki:

فَيَوْمٌ لَنَا وَيَوْمٌ عَلَيْنَا - وَيَوْمٌ نُسَاءُ وَيَوْمٌ نُسَرُّ «**Bir gün lehimizde, bir gün aleyhimizdedir. Bir gün üzülürüz, bir gün seviniriz.**»

«Harb» kelimesi teltil olduğu halde haberin çoğul gelmesi, «harb»in cins ismi olmasındandır. Buhârî şerhinde Ayni'nin dediği gibi «sicâl», «müsâcele» mânâsına müfret mastar da olabilir.

Bu durumda uygunsuzluk söz konusu değildir.

Yukarda kaydedilen konuşmalarında Hirakl, Hz. Ebû Süfyân'a:

فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ «**Onunla savaşlarınız nasıl oldu?**» diye sorunca cevap olarak Ebû Süfyan: اَلْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالٌ يَنَالُ مِنَّا وَنَنَالُ مِنْهُ «**Aramızda savaş sıra iledir. O bizi yener, biz onu.**» demişti.

Hz. Ebû Süfyân'ın bu cevabı tam olarak doğru değilse de doğruya yakındır. Zira o zamana kadar Bedr, Uhud ve Hendek savaşları olmuştu. Bedr savaşında Hz. Peygamber'in tarafı kazanmıştı. Uhud savaşında da zafer, baş ve son itibariyle müslümanlarda idi ise de arada bazı kimselerin Hz. Peygamber'in emrini tutmamaları sebebiyle bir bozgun çıkarak bir çok sahâbe şehîd oldu. Hz. Peygamber'in de mübârek dişi kırıldı. Hendek savaşında pek kalabalık düşman askeri Medine'yi kuşattıkları halde iki tarafın da kaybı pek azdı.

Sonradan düşman geri dönmek zorunda kalarak yine müslümanlar kurtulşa erdi.

339. A'râf sûresi, âyet: 128; Kasas sûresi, âyet: 83.

340. İslâm milletlerinin savaş güçlerinin de yok olmıyacağı, sahîh hadîsyerin delâletiyle kesin bir gerçektir. Meselâ:

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ قَاهِرِينَ لِعَدُوِّهِمْ
حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللهِ وَهُمْ كَذٰلِكَ

«**Ümmetimden bir fırka hak üzere gâlip gelecek, düşmanlarını ezecek ve onlara kıyâmet bu durumda kopacaktır.**» (Buhârî, K. el-İ'tisâm, Bâb: 10; Müslim, K. el-

MUHALEFETTE KALARAK KALELERE SIĞINANLAR VE MÜNÂFIKLIK YOLUNU TUTANLAR HAKKINDA YAPILAN DÎNÎ MUÂMELELER

Düşmanların kimisi kalelere sığınmış bulundukları için Hz. Peygamber, vakit buldukça onlara da saldırır ve delilleri işittirmeye gayret ederdi. Bunların da doğru yola gelmelerini arzu etmekte ve bu gibi insan fertlerine de imkân elverdikçe dine ve akla uygun yollarla dâvetini yayıp, delillerini ulaştırmalarını ümmet ve ashâbına vasiyet etmekte idi.

Bu hükmün kıyâmet gününe kadar devam edeceği kesin delillerle sâbittir.

Bazı din düşmanları da İslâm'ın hükümlerine görünüşte bağlanmış ve Hz. Peygamber'e tabi olup yardım edenler sırasına geçmiş gibi göründüler. İçlerinden yalanladıkları halde bunların bu şekilde münâfıklık yapmalarına sebep ise, ya korku veya müslümanlara dağıtılmakta olan ganimet mllarına tama idi.

Hz. Peygamber, işin hakikatini ve bunların kötü niyetlerini bilip dururken önceleri kendilerine samîmî taraftar muâmelesi yapıp, bozuk niyetlerini ortaya koymaz ve kendilerine zarar verilmesine izin vermezdi.

Bunun da sebebi sırf «Hz. Muhammed, kendisine tabi olanların samimiyetine güvenemeyip, küçük sebeplerle onları öldürüyor.» diye düşmanlarının yaygara koparacaklarını düşünürdü. Çünkü böyle bir yaygaranın çıkması, umumun ürkmesine sebep olur ve müslüman olacak olanların azmini kırardı. Hele İslâm dinini ilk yayıldığı zamanlarda!..

Dinin kuvveti artıp yardımcılarının çoğalması ile nurları parlayınca ve Hz. Peygamber'in, ashâb ve taraftarlarına sadece nasihat ve bol şefkatle muâmele buyurmakta olduğu herkesçe bilinince artık saçma yaygaraların hükmü kalmadığı için Allah'ın izniyle münâfıkların işledikleri rezâletler ortaya çıkarıldı. Kendileri azarlandığı gibi, samîmî müslümanlar da onların kötülüklerinden korunmuş oldular.

Artık münâfıklar zümresi iki fırkaya ayrılarak, bir kısmı samîmî müslümanlarla beraber yaşayıp, adâletli dinin hakikatlerini anlamaları sayesinde önce besledikleri saçma inanç ve âdî âdetlerin yersiz olduğunu fark edebilmeye ve iyi niyetle iç yüzlerini düzeltmeye başladılar. Münâfıklıktan kurtulup, mükemmel mü'min ve hattâ bazıları İslâm dinine

İmâre, Bâb: 53) hadîsi bu iddiâya delil olabilir. Şüphe yok ki, bu fırka, fırka-i nâciye adına lâyık ekseriyetli bir devlettir. Şifâ'da kaydedildiğine göre bu hadîsin sonunda bu fırkanın Şâm bölgesine de hâkim bulunacağı açıklanmıştır.

(Hamdolsun) bu tarif ve vasıf, Osmanlı İmpaartorluğuna tamamen uygundur. (Allah, onu kıyâmete kadar devam ettirsin.)

tabi olup ona yardım edenlerin büyükleri sırasına geçtiler. (Doğru yola ancak Allah hidâyet eder.)

Diğer kısım ise, yani münâfık olarak kalıp, durumlarını düzeltmiyenler alçaklık sıkıntısı ve kin ve hased ateşinin acı tesirlerinin içinde boğularak, kılıç kuvvetinden dünyada kurtulabilseler de âhiretin acıklı azabından kurtulmıyacakları şüphesizdir.

Hz. Peygamber, bu kısmın münâfıklıklarının delili olan alâmetleri açıklamışlardır.

Konuşurken yalan söylemek, söz verince sözünden caymak ve emânet edilen şeye hâinlik etmek bunların başlıca alâmetleridir. [341]

(Allah bizi dünya ve âhirette koruyup, kurtuluşa erdirsin.)

---

341. Münâfıkların bu üç alâmetinin açıklanması hakkındaki

آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ : إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ

«Münâfıkın alâmeti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği zaman sözünden cayar, kendisine bir şey emânet edilince ona hâinlik eder.» (Buhârî, K. el-İmân, Bâb: 21; Müslim, K. el-İmân, Bâb: 23) hadîsi Buhârî'de Ebü'r-Rebî' el-Bağdâdî yoluyla Hz. Ebû Hüreyre'den rivâyet edilmiştir.

Bu hadîste münâfıklığın alâmetlerinin üç olarak sayılması, münâfıkların söz, fiil ve niyetçe bozukluklarına dikkati çekmek içindir. Çünkü konuşma sırasında yalan söylemek söz bozukluğu, emânet edilen şeye hâinlik etmek fiil bozukluğu olduğu gibi, sözünden caymak da niyet bozukluğu kabilindendir. Zira sözden caymanın haramlığı, söz verirken, cayma ve yerine getirmeme niyeti bulunması hâlindedir. Hattâ bir kimse yerine getirmek niyetiyle söz verip de bir engel yüzünden sözünü yerine getiremezse hiç bir şey gerekmez.

Söz verirken «inşâallah» sözünü araya katmak hâlinde yerine getirmek vâcip olmaz. Binâenaleyh, sözünde durmak niyetinde olmıyan bir kimse hiç olmazsa bu kelimeyi kendine siper edinmelidir. Bir de, birisini br şeyden dolayı cezalandıracağını haber veren kmsenin, sözünden cayması müstehab olur. Eğer söylediği cezayı vermemekle başka bir kötülük doğmazsa!..

Bu hadîsten sonra Buhârî'de münâfıklık alâmetlerine dâir (Hz. Abdullah b. Amr'dan rivâyet edilen) bir hadîs daha vardır ki, bunda bu alâmetler dörde çıkarılmıştır:

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ
مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْ نِفَاقٍ حَتَّى يَدَعَهَا : إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ
وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ

«Dört kötü haslet vardır ki, onlar bir kimsede birleşirse o kimsenin hâlis münâfık olması gerekir. Bir kimsede bunların biri bulunursa, onda münâfıklığın bir parçası

PEYGAMBER EFENDİMİZİN DİN İŞLERİNİ TAMAMLADIKTAN SONRA VEFAT ETMELERİNİN HİKMETİ VE HZ. EBÛ BEKR'İN NÂZİL OLAN BİR ÂYETTEN BU HUSUSU ANLIYARAK ÜZÜLMESİ

Peygamber efendimiz, kendisine indirilen Kur'ân ve ilham buyrulan sünnet vâsıtasiyle (Allah'ın yardımı ile) dini tamamlayıp, âlemlerin Rabb'inin emirlerini yerine getirme vazifelerini başarı ile bitirdikten sonra dünyayı terkedip, âhirete göç etmiştir.

Bu büyük nimet ve lütufla Allah bize minnet yükliyerek bunları açıklama sırasında şanlı Peygamberimize
«Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi ta-

---

bulunur, meğer ki onu bıraka: Emânet edilince hâinlik, konuşma sırasında yalancılık, muâhede zamanında şartları çiğnemek ve münâzara ânında aşırılık.»

İki hadîsin mânâsı birleştiriecek olursa bu alâmetler beşe çıkar. Fakat «muâhede şartlarını çiğnemek», «sözünden cayma» da dahildir. Münâzara ve iddiâ sırasında doğruluktan ayrılıp aşırı davranmak da yalancılık ve hâinlik hasletlerinden meydana gelmektedir. Ayrıca zikredilmesi, hakkı bâtıl gösterme ve gönül kırma gibi kötülükleri içine almasından dolayı çirkinliğinin artması sebebiyle olmalıdır.

Ama «Bu alâmetlerin birleşmesi, bir şahsın gerçekten münâfık olmasını gerektirirse, öyle kimselerin kâfir olduğuna hükmetmek gerekir. Halbuki, bu çeşit haller bazı mü'minlerde de bulunabilir. Binâenaleyh, icmâ' ile, bunlar küfrü gerektirmez.» diye burada bir müşkül ortaya çıkar.

Bu soruyu, Buhârî şârihi Bedrüddin el-Aynî, Ümdetü'l-Kârî adındaki kitabında sekiz yönden cevaplandırıyor. 1. cevap: İmâm-ı Nevevî'nin cevabıdır ki; sonucu, teşbihe hamletmekten ibârettir. Yani, bu kötü hasletler, münâfıklığın ta kendisidir. Sahibi de münâfıklara âdet edinen kimsenin gitgide (Allah korusun) iman ve itikadı olanlarınki gibi şekilde kalıp, şahâdeti daha yalancı olur. Hâinlik her tarafını kaplar. 2. cevap: Bu alâmetler Hz. Peygamber zamanındaki münâfıklara mahsustur. Yani o sırada bu kötü hasletler yalnız onlarda bulunmakta idi ve adlarını açıklama yerine bu şekilde belirtilmişlerdi. Yoksa bunlar mutlak olarak küfür ve münâfıklığa delâlet etmez. Diğer cevapları da görmek istiyen, o kitaba başvursun.

Bu değerli kitap, H. 855 yılında vefat eden eşsiz allâme merhum Mahmud b. Ahmed el-Aynî'nin pek kıymetli eseri olup, hanefî mezhebine göre hazırlanmış olması sebebiyle bizce son derece beğenileceği gibi hadîsleri bütün ilim ve fenlere uygulamış ve içine aldığı sayısız not ve incelikler sebebiyle 80-100 kadar Buhârî şerhi arasında üstünlük kazanmış ve bütün İslâm âlimlerince lâyık olduğu kabulü görmüştür.

Her bir cildi hemen hemen biner sayfaya yakın olarak 10 ciltten ibâret olan bu değerli kitabın (Allah'ın yardımı ile) basılmasına başlanmış ve yüce pâdişahın din sevgisi sâyesinde, bir cildi, en güzel bir şekilde yayın alanına sürülmüştür. Allah'ın bu yardımına da kavuşmuş olmamız sırf yüce halifemizin kerâmetlerinden sayılır ve uzun zamandan beri din ilimlerine kendilerini vermiş olanların hasretle bekledikleri büyük bahtiyarlığa kavuştukları ancak bu vesile ile görülmüştür. Bunda hiç şüphe yoktur.

Pek ucuz fiyatla bu güzel kitaba sahip olmak isteyen din kardeşlerimiz Sahaflar Şirketi idârehanesine başvursunlar.

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا

mamladım ve size din olarak "İslâm"ı ihtiyâr ettim.» [342] âyetini indirmişti ki, bu âyetin indiği gün, en büyük bayram sayılmağa lâyıktır. [343] Gerçekten bu mükemmel nimet ve büyük lûtfa bedel olacak başka bir nimet bulmak imkân dairesinin dışındadır.

Hakiki verici olan Allah'a ne kadar teşekkür edilse yine bu nimetin şükür hakkı yerine getirilmiş olamaz.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدَانَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا اَنْ هَدَانَا اللّٰهُ «*Allah'a hamdolsun ki, bizi, hidâyeti ile buna kavuşturdu. Eğer Allah bize hidâyet vermeseydi, kendiliğimizden bunun yolunu bulamazdık.*» [344]

Gerçi bu âyetin gelişi, Peygamber efendimizin vefâtının yaklaştığına işâret etmekle ince görüşlülerce şiddetli üzüntü ve kedere sebep olmuştu. Meselâ: Hz. Ebû Bekr, bu âyeti duyduğu anda ağlamağa başladı. Çünkü basîret nuru ile [345] ona aydınlandı ki, Hz. Peygamber'i göndererek dünyada yaşatmak, dinin hükümlerini tebliğ etmek hikmet ve

---

342. Mâide sûresi, âyet: 3.

343. Bu âyet, Vedâ Haccı yılında Arefe günü Hz. Peygamber'in Arafat'ta bulunduğu sırada nâzil olmuştur.

Vedâ Haccı, Peygamber efendimizin son haccı olup, Arafat'ta okudukları bir takım yüce tavsiyelerin ifâdesiyle halka vedâ etmeleri bu adın sebebi idi. Bu vedâyı hutbe okurken birkaç defa «Ey ümmet ve ashâbım! Allah'ın hükümlerini size tebliğ ettim mi?» buyurarak, müslüman cemâatin şahâdet etmeleri üzerine «Yâ Rabb! Bu şahâdetleri yüce huzuruna arzederim.» demekle açık bir şekilde tekid buyurmuş ve hac arasında da «Ey insanlar! Haccın şartlarını benden öğreniniz. Zira belki gelecek yıla kadar hayatta kalamam.» demişti.

İşte bu büyük haccı, hicretin 10. yılı idi. Kendileri hicrettne önce her yıl haccederlerdi. Fakat hicretten sonra yalnız o yıl hac etmişlerdi.

Bu yıl haccedeceklirini önceden açıklamış olmaları sebebiyle etraftan gelenlerle beraber 124.000 kadar ashâb beraberinde toplanmış oldukları halde Zi'l-Hicce'nin 4. pazar günü Mekke'ye gelmişlerdi. Mekke'de oturanlarla Yemen'den ve diğer yerlerden gelenler yine başkadır.

Tevâtürle sâbit olduğuna göre o yılın Arefe'si cuma günü idi.

Sonraki yılın Rebiu'l-Evvel ayında vefat ettiği ise harkesçe bilinmektedir. (Ona salât ve selâm olsun!)

344. A'râf sûresi, âyet: 43.

345. Yazar bununla burada «Mü'minin ferâsetinden sakının. Zira o, Allah'ın nuru ile bakar.» hadîsine işâret etmiştir.

Risâle-i Kuşeyriye'de bu hadîsin sır ve hikmetleri açıklanmıştır.

vazifesi sebebiyle idi. Bu büyük maksat yerine gelince Allah'ın sevgili Peygamber'inin geçici âlemden, gerçek âlem olan ebedî âleme göçmesi hikmet gereğidir. Gerçekten de böyle oldu.

ÜMMETİN KALBLERİNDE EBEDİYYEN YOK OLMIYACAK BİR SEVGİ VE ARZU MEYDANA GETİRİP BIRAKARAK ÂLEM KENDİSİNDEN VE KENDİSİ ÂLEMDEN RAZI OLARAK BU ÂLEMDEN AYRILMASI

Artık yüce Peygamber'imiz dünyadan razı ve dünya kendisinden razı, doğru yola hidâyet etmiş olarak ve Allah katından getirmiş olduğu dinin hükümlerini tebliğ edip, peygamberlik ve nasihat vazifelerini yerine getirerek ümmet ve ashâbını, gecesi gündüzüne eşit bir doğru yol üzerinde bıraktı. Gönüllere, yok olmaz bir sevgi ve kaybolmaz bir samimiyet yerleştirdi. Her dilde büyük medh ve senâ ile anılarak, iyilik ve güzellikle adı dile getirilir ve uğruna canlardan geçilir. Mübârek zâtı, lâyık olduğu mükâfata Allah katında kavuştu, yüksek ve yüce dereceleri buldu. (Ona, âline ve ashâbına salât ve selâm olsun.)

Sözlerimiz buraya kadar geldi ve İslâm dininin hak ve hakikat olduğunu mümkün olduğu kadar açıklamaya Allah'ın izniyle muvaffak olduğumuz için artık kitabımız sona geliyorsa da bir sonuçla bir de not ilâve etmeye lüzum gördük.

SONUÇ: İSLÂM DİNİNİN KAYNAĞI ALLAH'IN KİTABI İLE HADİSLER OLDUĞU HALDE İCTİHAD İLE İCMÂA DA LÜZUM GÖRÜLMESİ HAKKINDA

Şurası hiç unutulmamalıdır şi, İslâm dini gerek usulü olan yüce inançları, gerek teferruât kabilinden olan diğer hükümleri itibariyle Kur'ân ve Peygamber efendimizden rivâyetle sâbit olan hadîslerden alınıp öğrenilmiştir.

Bu yüce kaynakların dışında bir dînî hüküm bulmak mümkün değildir. Hz. Peygamber'in sağlığında İslâm dininin tamamlanmasına dair kaydedilen âyetin kesin delâletiyle Kur'ân ve hadîsin, bütün ilâhî hükümlerin açıklanmasını üzerine almış olduğu bilinen bir gerçektir.

Fakat asıl inanılması gereken şeyler bir sınırla çevrili olup açıkça veya açıklığa yakın derecede bu kısmı ifâde edecek kadar sözler imkân dairesinden uzak değildir. Ama bu hükümlerin teferruâtını açıkça veya açıklığa yakın bir şekilde ifâde etmek istesek, büyük ciltleri dolduracak kelime ve ibârelere lüzum görülürdü. Bu maksadı sağlamak birden bire mümkün olamazdı. Çünkü zamanın olaylarının değişmesiyle hükümlerin teferruâtı da değişmektedir.

Artık Kur'ân ile hadîsler, doğru inanç esaslarının yeteri kadarını ve teferruât hükümlerinin umûmî kısmını açıklayıp, geri kalan tefer-

ruâtı, dolayısiyle ifâde eden kâidelere işâret ettiler. Binâenaleyh İslâm dininde muhtaç olunan ilâhî hükümlerin hepsi de Kur'ân'la hadîslerde toplanmış bulunuyor.

Bu toplanış açıkça değilse işâret yoluyla tamamlanıyor. Burası hiç şüphe götürmez. Çünkü fıkhın ana kâidelerinin dayanağı tamamen kitap ve sünnettir.

Fakat dinin hükümlerinin hepsini dînî delillerden anlayıp çıkarmak, ümmetin fertleri için mümkün bir şey olmadığındandır ki, bu iki büyük asıldan hükümler çıkarabilmek için Allah, iki yol belirtti. Ümmetin bütün fertlerine dinin hükümleri bu şekilde açıklandı.

Bu iki yoldan biri, Muhammed ümmetinin ittifakı (icmâ), yani bir devirde bulunan kâfî ilim sahiplerinin, dînî bir hususta birleşmiş bulunmasıdır. İslâm dini, ümmetin icmâının delil olduğuna hükmediyor ve yanlışlık veya sapıklık olmak ihtimalini kabul etmiyerek böyle bir kurtuluş yolunun dışına çıkanları sapık sayıyor. Gerçekten, İslâm milletinin ilim ve ictihâd sahipleri bu konudaki başvurdukları kaynaklarını açıklamasalar da böyle bir hükmü Kur'ân ve hadîs metinleirnden anlamış oluyorlar ki, aralarında ittifak bulunuyor.

Diğeri, din bilginliği derecesine ulaşarak Kur'ân ve hadîslerden hüküm çıkarmaya muktedir olanların ictihad etmeleridir. Zira ümmet içinde fazilet ve olgunluğu görülenlere Allah bu makamı vermiş ve muktedir olmaları sebebiyle ictihadda bulunmalarını emretmiştir.

Şu halde onlar bu iki yolla kitâb ve sünnetten hüküm çıkarmaya tam bir gayretle çalıştılar da müslüman fertler bu sayede dinlerinin hükümlerini dînî metinlerde açıkça anlatmaya muhtaç kalmadılar ve ibâdet, muâmele, cezâ ve âdâb konularında lüzum görülen ilâhî hükümleri eksiksiz olarak buldular.

MUTLAK İCTİHÂD HAKKINDA KABUL EDİLEN ŞART VE VASIFLARIN NEDEN İBÂRET OLDUĞU

İslâm âlimleri, bir şahsın ictihad derecesine ulaşarak, Allah'ın ve Peygamber'in sözlerinden hüküm çıkarabilmesi için gereken şart ve vasıflardan bahsedip onları ittifakla, şu 4 maddede topladılar:

1. Kur'ân'ın lügat ve dînî mânâlarını bilmek. Lügat mânâsını bilmek de, kelimelerin ve ifâdece hususiyetleri bakımından terkiplerin mânâ ve delâletlerini bilip kavramakla olur.

Bu da kitâb ile sünnetin dili olan arap dilinin kelimeleri ve asıl mânâları kendisiyle bilinen Lügat bilgisi, arapça kelimelerin binâ ve sigalarının durumlarını bildiren Sarf bilgisi, cümle meydana getirirken de bu kelimelerin durumlarını, irab ve binâlarını, cümlede meydana kelen mânâlara nasıl delâlet ettiğini bildiren Nahv ilmi, arapça kelime-

lerin durumun gerektirdiği şekle uymasını icab ettiren hal ve vasıflarını bildiren Maânî ilmi, bir tek mânâyı çeşitli yol ve üslûblarla ifâde etmeyi bildiren Beyân ilmi v.s. yi iyice öğrenmekle meydana gelir.

Bu ilimleri gerek çalışıp öğrenme yoluyla ve gerek kendi kendine bilsin. Nitekim eski müctehidler, yani ashâb ve tâbiîler, bu ilimlerin kitaplar halinde yazılmasından önce, kendi kendilerine onları biliyorlardı.

Din yönünden olan mânâları bilmek de, dînî hükümlerde tesirli bulunan mânâ ve esebepleri bilmekle olur.

Meselâ: أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ *Yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse»* [345] âyetinde «gâit» ten maksat, abdesti bozan şeyler olup, bu hükmün sebebinin de canlı insanın bedeninden pislik çıkması olduğunu bilmek lâzımdır.

Yine Usûl-ü Fıkıh İlminde kaydedilip açıklanan Kur'ân'ın kısımlarını bilmek de gerekir ki, bunlar hâs, âm, müşterek, mücmel, müfesser, muhkem, mutlak, mukayyed, sarîh, kinâye, zâhir, nass, hafî, müşkil, müteşâbih, dâl bi'l-ibâre, dâl bi'l-işâre, dâl bi'l-iktizâ, dâl bi'd-delâle, mefhûm-i muteber, muktezâ-yı emir ve nehy v.s. den ibâret olup, din ilimlerinin en büyüğü olan Usûl ilminde bunların mâhiyet ve hükümleri tafsilâtlı olarak incelenmiştir.

Bu kısımların hakikatlerini bilmek de kâfî olmayıp, nerede ve nasıl kullanıldıklarını da belirtmek gerektir. Meselâ: Şu kelimenin hâs ve bunun âm veya müşterek olduğunu ve hangisinin nâsih, hangisinin mensûh bulunduğunu bilmek ve bu şekilde her âyet ve hadîsin hangi kısımlara dâhil olduğunu kestirerek hükümlerini tatbik etmeye muktedir olmak şarttır.

Neshedenle neshedileni farkedebilmek için metinlerin ilk ortaya çıktığı tarihleri bilmek gerekir ki, önceki ile sonraki fark edilebilsin. Bu yönleri bilmek şüphesiz ki, mânâları bilmekten ayrıdır. [347]

Gerçi kabul edilen şart, bir hükmü ararken başvurulabilecek derecede dînî delillerin yerlerini bilmekten ibârettir. Yoksa her zaman onları ezberde tutmak şart değildir. Yine Kur'ân'dan ilâhî hükümleri bilmeye dair olan âyetleri bilip kavramak kâfîdir.

2. Hükümleri ilgilendiren hadîsleri bilmektir. Bu da hadîslerin metinlerini kaydedip onların gerek lügat ve gerek dînî mânâlarını bilmek ve Kur'ân'a dair zikredilen kısım ve nevileri hadîslerde de farketmek, ayrıca her hadîsin bize geliş yolunun tevâtür, veya şöhret veya âhâd şekliyle mi olduğunu kavramakla olur.

---

346. Nisâ sûresi, âyet: 43; Mâide sûresi, âyet: 6.

347. Binâenaleyh bu da başka bir şart teşkil eder.

Bu sonuncu şart ise, hâdîsleri rivâyet eden zatların cerh veya ta'dîl (red veya kabul) edilmelerine dair durumlarını bilmeye dayanıyor.

Bu cerh ve ta'dîl ilmi pek geniş bir ilim olup, sahîh tarihleri bilmek sâyesinde meydana gelmiştir. Ancak müctehidlerle hadîsin kaynağı bulunan Hz. Peygamber arasındaki zaman uzamış ve râvîlerin durumlarının bilinmesi zorlaşmış olduğu için son zamanlarda hadîs ilminde güvenilen hadîs imamlarının makbul kitaplarda kaydettikleri cerh ve ta'dilleriyle yetinmek doğru olur.

3. Kıyâs kâidelerini bilmek. Yani müctehidin hüküm çıkarmaya varacağı yolları bilmektir. Bu ise o kâide ve yolların şart, hüküm ve kısımlarını kavrıyarak makbul olan ve almıyanları birbirinden ayrıdetmekle olabilir.

Usul kitaplarında bu kâideler tamamen açıklanmıştır. Fakat gereken kabiliyeti elde edebilmek için çok çalışmak lâzımdır.

4. İcmâ'ları makbul olan din bilginlerinin icmâ ve ittifakları ile kararlaşan mesele ve maddeleri bilmelidir ki, ictihâd sırasında böyle bir icmâa aykırı hükme varılmış olmasın.

Müctehidin iman ve adâlet vasıflarının şart kılınacağı da bilinmektedir. Bu husus açık olduğu için sözü burada uzatmaya hâcet yoktur.

İşte bu şart ve vasıflara sahip olan zat, Kur'ân ile hadîslerden hüküm çıkarmaya kalkışabilir ve ictihâda müsâit olmıyanlar da böyle bir zâtı taklid edip ona uyarak, onun anlayıp çıkarmış olduğu hükümlerle amel edebilir.

Sünnet âlimleri arasında her konuda Allah katında hak olan hüküm bir olup,, fazla olmuyorsa da, hüküm delili gizli olduğu durumlarda yanılan müctehid mazur sayılır. Hattâ sıkıntı ve yorgunluk ecrini kazanacağı da müjdelenmiştir. Çünkü üzerine vâcip olan şey, gücünün yettiği kadar gayret göstermekten ibâret olup, onu da tamamen yerine getirince hesaba çekilecek bir tarafı kalmıyor. Doğru hükme varan müctehidler ise iki kat ecir kazanırlar.

Ama doğru sonuca götüren delil pek açık olduğu halde müctehid ictihad için gerekli gayreti harcamazsa cezayı hak edeceği şüphesizdir.

Eski devirde bazı müctehidler tarafından diğerleri hakkında bazı ictihad konularında vukubulduğu rivâyet edilen ayıplama, o konuda ayıplayınca doğru delilin pek açık olması şeklinde yorumlanabilir. Yoksa delilin gizliliği halinde her iki tarafında da mâzur olduğu şüphe götürmez.

Fakat bu mâzurluk, teferruat konularındaki ictihadlardadır. Çünkü bu hususta zannın kuvvetli gelmesi kâfîdir. Ama akâid usûlünde aranan, kesin delillerden hâsıl olacak kesin bilgi olduğu için itikad hususunda yanılan müctehidler hiç de mâzur görülmezler. Aksine, hataları nisbetinde küfür veya sapıklığa düşerek cezalandırılırlar.

Doğru görüş olmak üzere İslâm dininde, özetleme delille de olsa, delillerden hüküm çıkarabilen bir kimse, bunu bırakıp da inanç konusunda başkasını taklîd ediverse, hattâ o taklîd ettiği zât İmâm-ı A'zam da olsa yine günahkâr olur.

Binâenaleyh İslâm dininde bunların astronomi veya jeolojide tanınmış bir kimsenin sözünü taklîd ederek, elde kesin delile benzer bir dayanak yok iken, İslâm'ın değişmez bir inancına veya tevâtür derecesine ulaşmış dînî kesin bir delile aykırı insanca meyl etmelerine ne kadar şaşılsa azdır. Bunun aslı da koyu câhillikten başka bir şey değildir. (Böyle câhillikten Allah korusun.)

Gerçi dînî delillerimize aykırı düşen bir astronomi veya jeoloji görüşü kesin bir delille isbat edilebilse, o durumda te'ville ikisinin arasını birleştirmeye lüzum görülür. Fakat yukarda açıklandığı gibi bu, olsa olsa bazı açık mânâlı deliller hakkında olabilir. Kesin ifâdeli bir dînî delilimizin aksini isbât edebilmek mümkün değildir.

Buraya kadar ivtihâd hakkında geçen sözlerimiz hep mutlak içtihad hakkındadır ki, Sadru'ş-Şerîa'nın Kitâbü't-Tenkîh'i ile onun hâşiyelerinden, fakat açıklama için tarafımızdan bazı kelimeler eklenmiştir.

Ama mukayyed ictihad, ki bazı hûsûsî konularda olan ictihaddır, burada ona dair sözümüz yoktur.[348]

TEFERRUÂT KONULARINDA İSLÂM MEZHEBLERİNİN ÇOKÇA OLUP, KİMİSİNİN ORTADAN KALKARAK YALNIZ DÖRT MEZHEBİN KALMASININ HİKMETİ VE BU MEZHEB SAHİPLERİNİN BİRBİRİNİ SAPIK SAYMIYARAK ARALARINDA ESÂSEN İTTİFAK BULUNMASI

Bu arzedilenlerden müslümanlar arasındaki mezheb farklarının aslı anlaşılmış olur. Binâenaleyh İslâm cemâatlerinin bir kısmı İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit'e, diğerleri de İmâm-ı Mâlik b. Enes, İmâm-ı Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî ve İmâm-ı Ahmed b. Hanbel'den birine tabi olmaktadırlar. (Allah onlardan razı olsun.)

Çünkü bunların her biri mutlak ictihad derecesine ulaşarak İslâm dininin kaynağı bulunan Kur'ân ve hadîs metinlerinden hükümler çıkarırlar, ictihadlarının eriştiği ve bilgilerinin ulaştığı şekilde hüküm verirlerdi. Hepsi de tam araştırmayı ve doğru metodu elden bırakmıyordu.

Artık bu imamlara tabi olan (dört mezhebden) müslümanlar, İslâm dininin teferruât hükümlerine dair anlayıp çıkardıkları şeyler ile amel ediyorlar ki, hepsinin bu taklîd etme ve tabi olmada isâbet etmiş olmaları ile Allah katında kurtuluşa erecekleri şüphesizdir. Zira Allah,

---

348. Çünkü yukarda geçen şartların tamamen onda kabul edilmiyeceği şüphesizdir.

müctehidlere ictihad etmeyi emrettiği gibi diğer mü'minlere de mutlaka bir müctehide tabi olmayı emretmiştir.

فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ «*Eğer bunu bilmiyorsanız, Tevrât ve İncîl âlimlerine sorun.*»[350] âyeti bu iddiâya delildir.

Allah'ın dininde ilim ehli ancak müctehidlerdir.

Bu dört mezhebin birini taklîd edip ona tabi olanlara diğer mezhebe tabi olanların durumu sorulacak olsa, ictihad şartlarını tamamlamış bir müctehidi taklid etmiş olmaları sebebiyle hak mezhebde bulunup, kurtuluşa ereceklerini söylerler.

Bu dört zattan başka İslâm'ın ilk devirlerinde ashâb, tâbiîler ve diğer din büyüklerinden daha pek çok müctehidler vardı. Fakat bunların görüş ve mezheblerini tevâtür veya diğer sağlam ve doğru bir yolla nakledecek taraftarları çoğalmadığı için mezhebleri ortadan kalktı, gitti. Yalnız dört mezheb imamı olan zatların bu son zamanlara kadar sağlam ve makbul yollarla mezheplerini nakleden büyük âlimler bulunarak her birinin mezhebi tanındı, kaybolmaktan da kurtuldu.

Bu mezheblerin taraftarları birbirini sapıklık ve fıskla suçlamaz, hiç ayıplamaz. Her mü'minin, büyük imamlardan birini taklîd edip ona tabi olması caizdir. Hattâ onlardan birini taklîd etmekte bulunan bir zatın, dînî sahîh bir maksatla diğer imamın mezhebine geçmesi de meşrûdur. Bozuk bir maksadla geçtiği anlaşılmadıkça bu hususta hiç bir kimse ayıplanmaz.[351]

---

350. Nahl sûresi, âyet: 43; Enbiyâ sûresi, âyet: 7.

351. Usûl âlimlerinin kabul edilen görüşlerine göre, başka bir mezhebe geçmek hususunda, dinle oynamak derecesine varmamak, yani bir mezhebden diğerine geçen şahsın, kendi akıl ve ilmi veya bir takım güvenilir zatların sözlerine dayanması sebebiyle en çok ve en derin âlim ve zühd ve takvâca eşsiz sanıp inandığı imamın mezhebine geçmesi ve bir müddet sonra eski mezhebine dönmek azminde bulunmaması ve geçtiği mezhebin bütüin hükümlerini benimseyip, bütün mezhepleri birleştirmekten sakınması şarttır.

Bu durumda en bilgili ve en faziletli olanı bırakıp da böyle olmıyanı taklid etmek, yine sahibinni en üstün olduğunu kabul etmekle beraber görünüşteki bazı çıkarlara yarıyacak bir mezhebe bir müddet için geçmek hiç caiz olmadığı gibi önceki mezhebiyle amel etmenin tesirleri henüz kaybolmadan iki mezhebi birleştirmeye sebep olacak bir şekilde diğer mezhebe uymak da caiz olamaz.

Meselâ: Bir kimsenin abdestli olduğu halde, şehvetle bir kadının herhangi bir uzvuna dokunmasından sonra, tesâdüfen burnundan veya bedeninden akan kanla abdestin bozulmamasında şâfiî mezhebini taklîd edip, abdestini yenilemeksizin namaz kılması caiz olmaz. Çünkü bu şahıs, kadına dokunmakla abdestin bozulmamasında hanefî mezhebini kabul ve sonra kanın akmasiyle bozulmamasında da şâfiî görüşüne dayanıp, iki mezhebin arasını birleştirecek bir amel işlemiş oluyor ki, bunun doğru olmasına iki mezhebin de hiç biri elverişli değildir.

İşte başka bir örnek: Bir kimse zorla boşattırılmış bulunduğu eşinin ayrıl-

İşte ortada dört mezheb bulunmasının sebebi bundan ibâretitr. Yani Allah'ın lûtfu ile bu mezheblerin her biri yazılı hale getirilerek onlar hakkında bir çok kitaplar okutulup, her devirde sözlü olarak alınmakta olması, devam edegelmelerine sebep olmuştur.[352]

masında hanefi mezhebini taklîd ederek o kadının kızkardeşini nikâhladıktan sonra şâfiî müftüsünün, bu boşanmanın boşama olmıyacağına hükmetmesi sebebiyle önceki eşine dönmesi caiz olamaz. Meğer ki, ikinciyi boşaya. Yoksa iki kız kardeşi bir nikâh altında birleştirmiş olur ki bu, Kur'ân âyetinin delâletiyle haramdır.

İşte Tahrîru'l-Usûl Kitabının yazarı Kemâlüddîn b. el-Hümâm'ın ve Âmidî ve İbn-i Hâcib gibi bir çok mezheb büyüklerinin «Amel ettikten sonra taklîdden dönmek itttifakla bâtıldır.» demeleri bu gibi birleştirmeye sebep olan şekillere yorumlanır. Yahut da bir mezheble amel edip, ameli tamamladıktan sonra o amelin caiz olmadığı kanâatine vararak diğer mezheble o ameli tekrar etmek şekline göredir. Meselâ: Başının dörtte birini meshederek aldığı abdestle öğle namazını kılan kimsenin sonradan, başı meshetmede tamamını şart koşan İmâm-ı Mâlik'in görüşünü doğru bulup da o namazı tekrar kılması mânâsızdır. Çünkü bir mezhebe uygun olarak bir ameli tamamlamak, hâkimin imzâsı gibidir, bozulmaz.

Ama bugünkü öğle namazını kendi mezhebine göre kılan kimsenin yarın başka bir mezhebin imamını taklîd ederek —fakat o mezhebin namazla ilgili bütün hükümlerini kabul etmesi şartiyle— kılması, mânâsız bir dönüş sayılmaz.

Şurası da unutulmamalıdır ki, kendi mezhebine göre doğru zannederek tamamladığı namazın sonradan ancak diğer mezhebe göre doğru olduğunu anlıyan kimsenin o mezhebin imâmını taklîd edip, ona uymuş olduğunu düşünüp de kılmış olduğu namazla yetinmesi câizdir. Fakat o mezhebce namazın sıhhatine engel olan bir amel işlemiş olmamak şarttır. Nitekim Fetâvâ-yı Bezzâziye'de kaydedildiğine göre, İmâm-ı Ebû Yûsuf bir hamamda gusledip cuma namazını kıldıktan sonra o hamamın su deposuna fare düşmüş olduğunu duyunca «İki kulle miktarı suyun pislenmiyeceği görüşünde bulunan Medîne âlimlerinin görüşleriyle amel ediveririz.» deyip, kıldığı namazla yetinmişti.

Kulle, büyük küp demektir. İki kulle miktarı su aşağı yukarı 500 Bağdâd rıtlından ibârettir.

Bağdâd rıtlı, İmâm-ı Nevevî'ye göre 128 1/7 dirhemden ibâret olup, tercih edilen görüş de budur, tam 130dirhem değil.

إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْخَبَثَ «Su, iki kulle olunca pislik taşımaz.» hadisi Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilmiştir. Binâenaleyh, şâfiîlerce bu kadar su, akar su hükmünde olup, üç vasfı değişmedikçe pislenmez. Fakat hanefîlerce bu hadîs, te'vîl edilmiştir ki, bu iddiâya delil teşkil etmez.

Câmi-i Sağîr şerhlerine başvurularak işin hakikati anlaşılabilir.

352. Dört imamdan başka tâbiîler ve onlardan sonra ortaya çıkan müctehidlerin daha tanınmışları Leys b. Sa'd el-Mısrî, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Abdurrahman el-Evzâî ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî gibi zatlardan ibârettir. Ashâb arasında ise pek çok müctehidler vardı ki, yazılı mezheblerde onların görüş ve ictihadları esas tutulmuştur.

Çünkü Peygamber efendimiz, Kur'ân'a ve hadîslere tutunmanın lüzumunu açıkladıkları bir hadîsin sonunda: «Eğer aradığınız bir konuya dair benim sözlerimi bulamazsınız ashâbımın sözlerine tabi olunuz. Zira eshâbım, gökteki yıldızlar gibidir. Doğru yolu gösterirler.

İslâm mezhepleri arasında tam bir ayrılık olmadığı, müslüman halkın durumlarını bilenlerce gizli değildir. Çünkü daimâ görülüyor ki, birbilerinden kız alıp veriyorlar. Meselâ: Hanefî mezhebinde olan kimse şafiî, mâlikî veya hanbelî kadını nikâhlıyor. O kadının velileri de bu hususa

---

Binâenaelyh herhangisinin sözüyle amel etseniz hidâyete ulaşırsınız. Ashâbımda göreceğiniz ihtilâf ise ümmetimin fertleri için rahmetin ta kendisidir.» buyurmuşlardır.

İşte bu hadîs, en hayırlı nesil olan sahâbe zamanından itibaren teferruât konularında âlimler arasında ihtilâf görüleceğine delâlet ediyor.

Zira bazı konularda ihtilâfa düşen ashâbın her biri, ilim ve rivâyetle tanınmış bulunduğundan, her sahâbenin sözünü tâbiîlerden bir cemâat nakledince, tâbiîler ve diğer âlimler arasında da ihtilâf olması gerekir.

Hz. Peygamber ise, böyle bir ihtilâfın bulunup devam etmesine izin vermiş ve razı olmuş, hattâ bunu medhederek, ümmeti hakkında rahmetin ta kendisi olarak kabul etmiştir. Hattâ ümmetini, istedikleri sahâbinin sözüyle amel etmek hususunda serbest bırakmışlardır. Bu durumda fiil ve sözde sahâbenin yollarında yürüyüp onların ictihadları şeklinde devam edegelen müctehid imamların görüş ve mezhebleriyle amel etmek hususunda da serbest bırakmış olduğu anlaşılır.

Hz. Peygamber, kendi zamanında görülen durum ve olaylar karşısında bile ashâbının birbirine muhâlif olan görüşlerini kabul edip, bu hususta dolayı hiç birini ayıplamazdı.

Buna dâir pek çok meşhur olaylar vardır.

Meselâ: Peygamber efendimiz, Medîne civârında bir kalede oturan Kureyza oğulları ile savaşmak isteyince ashâbına:

لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْعَصْرَ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ **«Bugün sizden hiç biriniz ikindi namazını Kureyza oğullarından başka hiç bir yerde kılmasın.» diye hitâb edince bu emre** uymak hususunda sahâbe ihtilâfa düşmüşlerdi.

Şöyle ki: İkindi namazının vakti gereği gibi daraldığı halde Hz. Peygamber'in böyle yüce bir emrinin bulunması üzerine ashâb iki kısım olarak bir kısmı ikindi namazının vakti çıkmadan yolda namazlarını kıldılar. Hz. Peygamber'in maksadının ancak, savaşa erken gelmeye teşvik olup, namazın vaktini geçirmek olmadığı görüşünde bulunarak, emirden çıkardıkları bu mânânın delâletiyle «Ancak Kureyza oğullarında» sözündeki sınırlandırma, hakikî değil, izafidir. Yani «Namazı kılmadan yola çıkınız. demektir, dediler.

Diğer kısım ise, ta akşam vaktinin girişinden sonra Kureyza oğullarının yurduna varmadan ikindi namazını kılmadılar ve o emirdeki sınırlandırmanın mutlak olarak ifâde edilmesi sebebiyle açık mânânın kasdedildiğini kabul ettiler.

İşte bu şekilde gelişen ihtilâf ve ona dayanan kaza ve edâ fiilleri Hz. Peygamber'e arzedilince bu iki grubun hiç birini ayıplamadı ve fiillerini reddetmedi. Hattâ her birinin kendi anladığı ve çıkardığı hükmü kabul ederek hepsinin ictihad makamındaki çalışmalarının makbul, vazifelerini yerine getirerek bol ecir ve sevaba lâyık ve bozukluk ve eksiklikten uzak olduğuna işâret buyurdular. (Buhârî, K. Salâti'l-Havf, Bâb: 6).

İşin hakikatinin, arzedilen şekilde olduğu anlaşılınca müctehidlerin hiç biri ayıplamaya lâyık olmayıp, hepsinin, hidâyet nuruna kavuşmuş bulunduklarında şüphe kalmaz. Hattâ Muhammed ümmetinin teferruât hususundaki ihtilâfları, bir çok iyilik ve faydaları içine aldığından dolayı teşekkür edilmesi gerekir. Binâenaleyh,

razı oluyorlar. Hepsinin mescidleri birdir. Yüce halîfeye itâat etmenin, kendilerine vâcip olduğuna ait inançları muhakkaktır. Dince yardımlaşma gereği aralarında müşterek olup, namazda birbirlerine uyuyorlar.

Birbirlerini seymeyip ayıplamayı hissettirecek bir mezheb muâmelesi yoktur. Şâfiî mezhebine geçen bir hanefîye (yukarda saydığım şartları gözettiği takdirde) hiç kimse kötü gözle bakamaz.

Gerçi her mezhebin taklidcileri kendi imamlarının sözüne uyarak her ameli ona dayamaktadırlar. Fakat diğer mezhebin gereğince hareket etmekte olan dindaşlarını da doğru yola tabi olarak tanırlar.

Kısacası, yaygın olan dört mezhebde bulunan bütün müslüman fertler bir tek vücut olup, kıbleleri ve halîfeleri birdir.[353] Durum ve davranışları, anlatıldığı şekildedir. Dinin ana kaynaklarına uygun bulunan bu durum, aralarında kuvvetli bir bağdır.

Bunu bilmiyenler böyle bilmelidirler.

H. 400 YILINDAN SONRA İCTİHÂD KAPISININ HANEFÎLERCE KAPATILMASI VE OSMANLI DEVLETİNİN BU HUSUSU KORUMAKTA BULUNMASININ, HİKMETİN TA KENDİSİ OLMASI

Bütün bunlardan sonra, bir şahsın içtihâd derecesine ulaşabilmesi için açıkladığımız şart ve vasıfları dikkat nazarına alarak düşündüğümüzde, şimdiye kadar ve hattâ bundan sonra da bu şart ve vasıfları kazanarak hüküm çıkarabilecek güçte zatların bulunabileceğini akılca mümkün olan şeylerden görürüz. Fakat H. 400 yılından beri ictihad kapısının kapalı olduğuna dair hanefî âlimlerinin sözleri de inkâr kabul etmez.

Bunun aksini söyliyenler inceden inceye düşünmüş olsalar doğru ve hikmete uygun bulunan bir gerçeği kabul etmemiş olduklarını anlıya-

İbn-i Sa'd ve Beyhakî'nin rivâyetlerine göre Hz. Ebû Bekr, «Peygamber efendimizin sahâbîlreinden çıkan ihtilâf, diğer insanlar hakkında rahmetin ta kendisidir, kolaylık getirir.» demiştir.

Hz. Ömer b. Abdi'l-Azîz'den de bu bakımdan sevinmek hakkında bir söz nakledilmektedir.

Halîfe Hârûn er-Reşîd, İmâm-ı Mâlik'in eseri olan Muvatta' kitabın Kâbe'ye astırıp, bütün mü'minleri onun gereği ile amel etmeye zorlamak istemişti. Fakat İmâm-ı Mâlik buna razı olmıyarak dedi ki: «Ey emîre'l-mü'minîn! Bu hususu istemeyin. Çünkü Hz. Peygamber'in ashâbı bazı teferruâtta ihtilâfa düştükleri halde bir çok memleketlere yayılmışlardır. Büyük âlimlerin bu konudaki ihtilâfları ise bu ümmete mahsus, Allah tarafından büyük bir rahmettir. Her biri elindeki delille amel ettiği için doğru ve hidâyet nuruna sahiptir.» bunun üzerine Hz. Hârûn er-Reşîd «Ey Ebû Abdillâh! Cenâb-ı Hakk, seni bütün işlerinde muvaffak buyursun!» diye duâ ederek, beğenip memnun olduğunu açıklamıştır.

353. Ehl-i Sünnet adı hepsini içine alır.

bilirlerdi. Evet, akla gelebilir ki, kaydedilen şart ve vasıfları tamamlıyabilmek her zaman mümkün olduğu için her zaman bulunabilmelidir. Fakat ince düşünenler, zamanın durum ve değişmelerini görüp, Muhammed ümmetinin işleri hakkındaki Allah'ın sırlarını da anladıkları için İslâm milletinin çoğunluğunca verilen bu hükmü doğru ve hattâ hikmet gereği sayarak hiç de çığırdan çıkamazlar.

Çünkü H. IV. yüzyıldan sonra mutlak müctehidin gelmiyeceğini kestiren büyük din âlimleri, sahâbe, tâbiîler ve teba-i tâbiîn zamanlarından ibâret bulunan üç asır adamının durumlarına bakarak, onların, dînî ilimleri öğrenmeye pek önem vermekte ve ictihad maddelerini kavrıyarak Kur'ân ve rivâyet tefsirleri ve diğer hadîsler ile sahâbenin gözlerinden hüküm çıkarma hususunu pek dikkatlice ele almakta olduklarını gördüler. Bu devir âlimlerinin ictihad derecesine ulaşmasına yarıyan ehliyet ve güçlerini, başlıca Hz. Peygamber'in devrine pek yakın bulunmaları sebebiyle bizzat kendisini veya onunla görüşüp ağzından ilim alanları görmüş olmalarına yordular ki, bu hususun iyi tesirleri, müslümanlarca tereddütle karşılanamaz.

Bu yüce devirlerin âlimlerini bu üstün dereceye lâyık ve muktedir kılmaya Allah'ın lûtfu gerçekleşerek, din işlerini tamamlama hususunda gerekli sebepler mükemmel olarak kendilerinde birleşmişti.

O feyizli zamanda Kur'ân toplanıp ezberlenerek değiştirilip bozulmaktan korunduğu gibi, Hz. Peygamber'in hadîsleri de toplanıp yazılmış ve bu maksadı tamamlamak için hadîs râvîleri tarafından, gereğince aylarca mesafesi bulunan ülkelere seyâhatlerde bulunulmuş olduğu da sâbittir. Bu iki büyük asıldan hüküm çıkarma vazifesini bütün güçlerini harcıyarak yerine getirmede pek çok yorulmuşlardır. Artık bu sayede dinin hükümlerinde ümmetin ihtiyaçları karşılanıp, bir kaç yüzyılda bir defa ortaya çıkacak kadar az bulunan olaylardan başka açıklamaya muhtaç hiç bir şey kalmamıştır. [354]

Demek oluyor ki, daha ilk üç asırda din işleri en güzel şekilde ve en doğru metodla tamamlanmış bulunuyor. Bu durumda sonra gelenlere, bu müctehidlerin çıkardıkları hükümleri yazıp, açıklayıp anlatmakl ümmete yayıp tebliğ etmek vazifesi kalmış oluyor. [355]

Hem de Allah'ın hikmetiyle o devirlerden sonra din ilimlerini öğrenmeye vakit ayırarak tam bir ciddiyetle çalışanlar azaldı. Gayretlerde gevşeklik baş gösterdi. Bu durum ise gittikçe artarak son yüzyıllarda son

354. Bu ihtiyaç da mükayyed müctehid tarafından karşılanır.

355. Burada fakihlerin yedi tabakasını öğrenerek her tabakanın durum ve vazifelerini bilmek çok faydalıdır.

Mevâhibü'r-Rahmân adlı kitâbımızda bunun tafsilâtı vardır.

dereceye ulaştı. Bu husus, İslâm milletinin tarihin bilenlerce bilinip kabul edilmektedir.

Hattâ bugün en büyük âlimleri görüyoruz ki, müctehidler hakkında şart olduğunu gördüğümüz derin ilimlerin bazısında ehliyet kazanmış oldukları halde diğerlerindeki eksiklikleri gizlenemiyecek derecededir.

Eski âlimler kadar âyetlerin lügat ve dînî mânâlarını bilip kavrıyarak, hakikat ve inceliklerini anlamaya yarıyan sarf, nahv, maânî, bedî' ve beyân dallarında tam bir kabiliyet kazanmış ve Kur'ân ilimlerini tamamen yutarak geçen bütün kısımlarını ve hele nâsih ile mensûhu farkedip birbirinden ayırdedebilme gücünü elde etmiş zatlar bu devirlerde aslâ bulunmadığı gibi, dînî kıyasların her çeşidini ve icmâ-ı ümmet bulunan din meselelerini iyice kavrayıp kaydedenler ve her delilin hükmünü inceleyip belirtme gücüne sahip olanlar, metin ve senetçe hadîslerle ilgili ilimlerin hepsine tam bir alâka göstermiş bulunan dahi hemen hemen hiç yoktur, denecek olsa şaşılmamalıdır.

Bu şartları tam olarak elde etmiş olmak iddiâsında bulunanlardan delîl isteneceği tabiîdir. Sadece atıp savurmakla kabul edilmezler.

كُلُّ مَنْ يَدَّعِي بِمَا لَيْسَ فِيهِ — كَذَّبَتْهُ شَوَاهِدُ الْإِمْتِحَانِ «*Kendisinde olmıyan şeyi iddiâ eden her kim olursa olsun, onu imtihân şâhitleri yalanlar.*»

Zannederiz ki, Ebû Hanîfe'nin arkadaşlarından Ebû Yûsuf, Muhammed b. el-Hasen, Züfer, Hasen b. Ziyâd gibi büyük zatların mutlak ictihad iddiâsına kalkışmadıklarını bilen bir âlim, kendini ne kadar beğense yine o dereceye ulaşma iddiâsını ortaya atmaktan utanır.[356]

---

356. Bu zatlar, hanefî mezhebinin ileri gelenleri oldukları için, hayat hikâyelerinden birer parça sunmak gerekiyor.

İmâm-ı A'zam efendimizin ise hayat hikâyelerine dair Hayrât-ı Hisân kitabını terceme ve pek çok güzel notlar ilâve ederek iki büyük cilt halinde uzun zamandan beri yazıp tamamlamış olduğum halde şimdiye kadar bastıramadım. Muvaffakiyet Allah'tandır.

İmâm-ı Ebû Yûsuf, Yâkub b. İbrâhîm b. Habîb el-Kûfî, Hz. İmâm-ı A'zam'ın en büyük arkadaşlarından olup, hanefî mezhebinde ikinci imâm sayılır. Sahâbeden Sa'd b. Habte'nin torununun oğludur. Kûfe'de H. 113 tarihinde dünyaya gelmiştir. Kendisini anası babası ticâret ve kazanç yoluna sürükliyerek ilim tahsilinden men ettikleri için Hz. İmâm-ı A'zam'a sığınarak onun arkadaşlığına ve lütuflarına ermişti. İmâm-ı A'zam'dan fıkıh ilmini öğrendiği sırada gerek ondan, gerek diğer büyük çağdaşlarından hadîs ve kırâat ilmini de tamamlamış ve hadîs hâfızları sırasına geçmişti.

Hayat hikâyeleri ve ince buluşları sonsuzdur. Halîfelerce de değeri büyük olup, hep yanlarında bulunurdu. Abbâsî halîfelerinden Mehdî, Mûsâ el-Hâdî ve Hârûn er-Reşîd zamanlarında kadı olmuş ve Hârûn er-Reşîd zamanında daha çok saygı görerek «kadınlar kadısı» adıyla ilk olarak o anılmıştır. Hanefî mezhebine göre usûl ilmini ilk yazan ve meselelerin yazdırılması yoluyla dünyanın her tarafına ilimleri yayan odur.

Denirse ki: Hele bu zamanlarda Kur'ân tefsirleri ve hadîs açıklamalarından en makbul olanları basılarak nüshaları çoğalmış ve ictihad derecesinin en büyük şartı olan diğer kitaplar da çoğalarak nüzul sebeplerini ve nâsih ile mensûhu bilmek pek kolaylaşmış olduğu halde şart

---

Fıkıh ilminde sahip bulunduğu yüksek derecenin yanında tefsîr, hadîs, arapların meşhur günleri ve diğer edebiyat ilimlerinde de tam bir ehliyet sahibi idi. Akıl ve anlayışta eşi yoktu.

İbâdete çok önem vererek günde 100, bir rivâyete göre 200 rekât namaz kılar, receb ve şa'bân aylarında oruca devam ederdi. Yasak olan şeyleri ortadan kaldırmaya çok dikkat ederdi.

Hârûn er-Reşîd'in halifeliğinin 12. (H. 188) yılında Rebîu'l-evvel ayında vefât etmiştir. Mârûf-u Kerhî, rüyasında onun güzel bir köşke girip yüksek bir dereceye ulaştığını görmüş ve bunun sebebini de, ilim tahsili hususunda çok yorgunluklara katlanmış olmasından ibâret olduğunu öğrenmiş. Bunun için cenâze namazında bulunamadığına çok üzülürmüş.

İmâm-ı Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî de, Ebû Hanîfe'nin büyük arkadaşlarından olup, üçüncü imâm sayılır. Yazdığı büyük kitaplarla hanefî mezhebini tesbit edip yaşatmıştır. Fesâhat sahibi ve son derece akıllı olup, eşine az rastlanan melek gibi bir zattı. Bunca faziletlerinin yanında kendisi cüsseli ve şişman olduğu için İmâm-ı Şâfiî مَا أَفْلَحَ سَمِينٌ قَطُّ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مُحَمَّدَ بْنَ الْحَسَنِ «Şişman olan hiç bir kimse onmamıştır. Meğer ki, Muhammed b. el-Hasen olsun.» diyerek onu hârikalardan saymış ve sahip olduğu belâğat ve fesâhat derecesini göstermek için: «Kur'ân'ı Allah, Muhammed b. el-Hasen'in diliyle indirmiştir, desem yanılmam. Çünkü onun gibi düzgün dil sahibi görmedim.» demiştir.

İmâm-ı Muhammed'in, arapça ilimlerinde İmâm-ı Sîbeveyh'e denk bir zat olduğu merhum Asmaî'den de nakledilmiş ve mefhûm-u muhâlefet (aksi mânâ) konusunda Tarsûsî'nin hâşiyesinde kaydedilmiştir. İmâm-ı Muhammed, merhum İmâm-ı Şâfiî'nin hocası ve yetiştiricisidir. İmâm-ı Şâfiî'nin babası vefat ettikten sonra annesini İmâm-ı Muhammed nikâhladığı için kendisi de gece gündüz evinde bulunup faydalanmış ve vaziyeti gereğince öldükten sonra kitaplarına da sahip olmuştu. Binâenaleyh her zaman: «Benim âlim olmam, Muhammed b. el-Hasen'in eserleri sayesinde ve onun gayretiyledir.» diye onun faziletini itiraf ederdi.

Doğumu Vâsıt şehrinde H. 135 yılında olmuştur. Kendisi İmâm-ı Ebû Yûsuf'un vefatından sonra önce bir müddet Rakka'ya kadı tayin edilip sonra Bağdâd'a alındı.

Daha sonra kadı iken Hârûn er-Reşîd ile beraber Horâsân'a giderek, uzun süren bu seferlerinde Rey şehrinde H. 189 yılında İmâm-ı Kisâî ile aynı günde vefât etmişlerdir. (Allah rahmet eylesin!)

Züfer b. Hüzeyl b. Sabbâh el-Kûfî de İmâm-ı A'zam'ın tanınmış talebelerinden ve fıkıh kitapları yazan on imamdan biridir. Aslı Isfahan'dan olup, Kûfe'de yerleşmişti.

Babası bir aralık Basra vâlisi ve kardeşi Temîm kabilesi taraflarında kaymakam ve pek hatırı sayılır ve mal sahibi oldukları halde ikisinin de yanlarına varmaz ve bir şey istemezdi.

Dünya çıkarlarına çalışmayıp kanaat ederdi. Hattâ dünyaya ait lâkırtı olan toplantıdan hemen kalkıp giderdi. İşi gücü, öğrenip öğretmek ve âhiret işlerine

kılındığı söylenen ilimleri bir şahsın sağlam olarak öğrenmesine ve bu çeşit kitaplara başvurarak hükümler çıkarıp belli başlı bir müctehid olmasına ne engel gösterilebilir? İslâm'ın ilk zamanlarında ilim ve fenlere dair kitaplar henüz yazılmış değil iken ictihâdda bulunmak gerçekten pek güç imiş. Bununla beraber yine oluyormuş. Şimdilerde bu kolaylıklara göre pek kolaylaşması gerekirken hiç bunun gerçekleşmemesi kabul edilebilir mi?

Deriz ki: Evet, bakılsa, ictihad hâlâ bulunmalı hem de görünen sebeplerle hattâ çoğalmalı. Fakat Allah'ın gizli hikmetleri sebebiyle din ilimlerinin kitaplara geçmeye başladığı sırada âlimlerin azaldığı gibi basılı eserler çoğalalı beri de hemen hemen tamamen satırlara geçmiş ve kafalarda kalmamış gibidir. Müctehid olacak zâtın, bütün ilimleri kafasında toplamış bulunması şart koşulmuyorsa da her şeyin husûsi kaynağını bilmesi gerekir ki, başvurmak gerektikçe vereceği her dinî hükmün kaynağını belirtebilsin ve ona göre davransın. Biraz insaf edilince bu iktidar sıfatına sahip olan bir şahsın da son zamanlarda bulunduğu iddiâ edilemez.[357]

Yukarda geçen şartları dikkat nazarına alan ilim sahipleri, ictihad kabiliyetinin bu zamanlarda bulunmadığında tereddüt edemezler.

H. 400 yılından sonra ictihad kapısının kapanmış olduğunu kabul eden İslâm âlimlerinin çoğunluğunun sözünü desteklemek ve buna dair

---

ait konuşmalardan ibâretti. Allah'tan o kadar korkardı ki, durumuna bakanlar «Allah'ın gazabından korkarak ölecek.» derlerdi. Şüpheleri halletmede ustalık sahibi idi. Zor konuları İmâm-ı Ebû Yûsuf'tan daha güzel anlattığı için Ebû Hanîfe'nin arkadaşları arasında anlaşmazlık çıkınca ona başvurmak tercih edilirdi.

Dâvûd-u Tâî ile kardeşlik kurmuşlardı. Fakat kendisi zühd ve ibâdette Dâvûd'a ayak uydurduğu halde ilim öğrenmekten de vazgeçmiş değildi. İmâm-ı Züfer akıl ve zekâda da eşsiz olup, İmâm-ı A'zam'ın herkesten çok tevecc ühünü kazanmış ve hakkında büyük medihlerde bulunulmuştur. Eğer daha yaşamış olsaydı şüphesiz bütün akranını geçecekti. Fakat yaşı 50'yi bulmadan vefat etmiştir. Uzun zaman kendisine ısrarla kadılık teklif edildiği halde kabul etmez ve gereğinde uzun müddet gizlenirdi. Ama sonradan halkın ricası ile Basra kadısı olmuş ve orada H. 158 yılında vefat etmiştir. Ancak vefat ettikten sonra hiç bir miras bırakmamıştır. (Allah rahmet eylesin!)

Hasen b. Ziyâd da Ebû Hanîfe'nin tanınmış arkadaşlarından olup fazilet ve zekâsı herkesçe kabul edilmektedir. Sonradan Kûfe kadısı olmuştu.

Hadîs ilminde de selâhiyet sahibi idi.

Hasen b. Ziyâd, İmâm-ı Şâfiî'nin vefat ettiği H. 204 yılında vefat etmiştir. (Allah rahmet eylesin!)

357. Evet, bazı konulardaki dinî deliller kavranarak müctehidlerin metoduyla ictihad edilebileceği her zaman için itiraf ediliyor. Fakat buna mutlak ictihad denilemiyeceği yukarda hatırlatılmıştır. Son zamanlarda kolaylaşan, işte budur. Mutlak müctehidin bahsetmediği bir teferruât hükmüne ait ictihad selâhiyeti meydana getirmenin ise, bütün asıl ve teferruâtla ilgili dinî delilleri bilebilmeyi gerektirmiyeceği şüphesizdir.

açık delilleri kuvvetlendirmek maksadiyle ayrıca bir kitap yazmaya lüzum görmekteyiz.

Burada sözü kısa sekmekle beraber konuyu açıklamaya yardım edecek ve her insaflı vicdana kanaat vereeck değerli bir makale sunarak yetinmeyi daha uygun gördük.

Nakledeceğimiz makale ise meşhur allâme merhum İbnü'l-Hâcc'ın Medhal [358] adlı kitabından alınmıştır.

İCTİHAD KAPISININ KAPANMIŞ OLDUĞUNA DELİL OLMAK ÜZERE İBNÜ'L-HÂCC'IN MEDHAL'DEKİ DEĞERLİ SÖZLERİ

İbnü'l-Hâcc, خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ *«Nesillerin en hayırlısı benim içinde bulunduğum nesil, sonra onları takib edenler, sonra da onları takib edenlerdir.»* [359] hadîsini inceleyip açıklarken diyor ki: Bu hayırlı oluş, o nesillerin çoğunluğuna göredir. Zira onların içinde de kendisine uyulamıyacak olanlar bulunuyordu. Ancak Hz. Peygamber'in ilim ve ictihâdı kasdetmiş olduğu şüphesizdir.

Bak yüce Peygamberimizin sahip bulunduğu yüce hikmete!...

Diğer nesillerde de bunca hayır ve bereket görüleceğini bildiği halde eski nesilleri fazilet ve üstünlükle nasıl imtiyazlandırmıştır!

Sakın zannetme ki, bu hikmetli söz ölçüsüz olarak söylenmiş bir sözdür! Hâşâ! Aksine, büyük bir gerçeğe işâret buyurmuşlardır ki, şu şekilde açıklanabilir: Gerçekten bu üç neslin adamları, sonra gelenlerin kendilerine eşit ve denk olamıyacakları pek büyük bir faziletle diğerlerinden ayrılmışlardır.

Çünkü Allah, dinin esaslarını kurup mübârek sözlerini yüceltmek hususunda onları seçmiş ve değerlerini hizmetleri nisbetinde arttırmıştır.

---

358. Bu büyük kitabın adı Medhalü'ş-Şer'i'ş-Şerîf Ale'l-Mezâhib olup, İbnü'l-Hâcc adıyla âlemce tanınmış olan yazarı Fas âlimlerinden Mâlikî mezhebinin büyüklerinden Muhammed b. Muhammed el-Abderî'dir. Bu eser onun son ve en güzel eseridir.

Bu zat, hakikat ehlinden Buhârî Muhtasarı sahibi ve şârihi Muhammed b. Ebî Cemre'nin talebelerinden olup, bu eserini onun tavsiyesi ile kaleme almıştır. Halkın küçümsemiyerek işlemekte oldukları bid'at ve kötü işleri tamamen açıklayarak din ve dünyaca zararlarını izah etmiş ve hemen hemen hiç bir kitapta bulunmıyan güzel notlarla dolu eşsiz bir eser meydana getirmiştir.. Kendisi 80 yıldan fazla yaşıyarak İmâm-ı Süyûti'nin Hünsü'l-Muhâdara kitabında açıklandığına göre H. 738 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Üç cilt halindeki o kitabı ise H. 1293'te İskenderiye'de basılmıştır.

359. Buhârî, K. eş-Şehâdât, Bâb: 9; Müslim, K. Fedâili's-Sahâbe, Bâb: 52.

İlk devir adamlarının ilimce topuklarına çıkmak kimseye nasib olmaz. O fazilet meydanının süvarilerinin yollarının tozuna erişilemez.

Bu gerçeği itiraf etmek için şu hususiyetlerle imtiyaz sahibi olduklarını düşünmek kâfîdir ki: Allah, onları şanlı Peygamber'ini görmek, vahyin inişi ânında hazır ve yakın bulunmak ve her âyet ve sureyi hemen nâzil olduğu anda ezberleyip okumak şeref ve bahtiyarlığı ile iftihara lâyık kılmış ve hiç bir harfi kaybolmıyarak Kur'ân'ın muhâfazasını onlarla sağlamıştır.

Sahâbîler bu yüce vazifeyi hakkiyle yerine getirerek Kur'ân'ı toplayıp kavradıkları ve sonra gelenlere mükemmel kolaylıklar gösterdikleri gibi hadîsleri de tertemiz gönüllerinde yanılma ve gafletten uzak olarak tesbit, lahn ve hatadan sâlim bir şekilde tebliğ ve buna ne kadar dikkat etmiş oldukları ilim sahiplerince bilinmektedir.

İmâm-ı Mâlik ikinci nesil adamlarından bulunduğu halde hadîslerin birinde şüphe ve tereddüt edince onu bırakıp rivâyet etmezdi. Artık insanların en hayırlıları ve en temiz kullar olan zatların dikkat derecelerini buna kıyaslamalı!...

Onların Allah vergisi zekâları ve ezberleyip tesbit etme ile ilgili vasıfları ise akılları şaşırtacak ve ulaşılamıyacak derecededir. (Allah onları hayırla karşılasın.)

Tam bir samimiyetle hak dine davet ve delillerle yardım ederler, onu korurlardı.

Abdullah b. Mes'ûd[360] diyordu ki: Tabi olmaya lâyık ancak sahâbe

---

360. Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer'in şahâdetiyle Hz. Peygamber'in ashâbının büyüklerinden ve ilk müslümanlardan şanlı bir zattır. Daha Hz. Ömer'in kızkardeşi Fâtıma ve eniştesi Saîd b. Zeyd —ki cennetle müjdelenen on kişiden biridir— İslâm dinini kabul ettikleri sırada İbn-i Mes'ûd da kabul şerefini kazanmıştı. Binâenaleyh İslâm dinine girenlerin altıncısı olduğu İbn-i Esîr'in Üsdü'l-Gâbe Fî Ma'rifeti's-Sahâbe adlı kitabında kaydedilmiştir.

Hz. Peygamber'e hizmet imtiyazını kazananlardandır. Peygamber efendimizden sonra ilk önce Kur'ân'ı müşriklere karşı açıkça okuyup tebliğ eden, yine Bedr savaşında Ebû Cehl'in yaralı olarak yere düşmesi üzerine başını kesen bu zattır.

Kendisi, Hz. Peygamber'in şahâdetiyle cennetliktir. Ondan diğer sahâbîler ilim öğrenip hadîs rivâyet ederlerdi. Savaşların hepsinde bulunmuş ve Rıdvân Bey'ati ashâbına dâhil olmuştu. Bazan kendisine Hz. Peygamber Kur'ân okutturup dinlerdi. Babası Mes'ûd, İslâm dini ile bahtiyar olamadı. Fakat annesi Ümm-ü Abd müslümanlık şerefini kazanarak vaktinin çoğunu Hz. Peygamber'in evinde geçirirdi. Hattâ Peygamber efendimiz Hz. Abdullah'ı anasına nisbet ederek İbn-i Ümm-i Abd (Ümm-ü Abd'in oğlu) diye çağırırdı. Küçük yaşından beri hidâyette ve sohbet ve lütfa kavuşmuş olması sebebi ile ilim ve diğer faziletlerce en yüksek dereceye ulaşmış ve her sözünün, Allah'ın rızasına uygun olduğu müjdelenmişti.

Hz. Alî'nin de son derece medhini kazanmış ve Hz. Osmân'ın halifeliği zamanında H. 32 yılında Medîne'de vefat etmiş olduğu İbn-i Esîr'in adı geçen kitabında yazılıdır.

ve Peygamber efendilerimizdir. Ümmet arasında onların üstünlükleri her yönden anlaşılmıştır. Onlardaki gönül huzuru, kalb temizliği, ilim genişliği, anlayış çokluğu, külfet azlığı, doğru gidiş, hakikatten ayrılmayış, ciddî durum ve diğer hareketlerin başkalarında bulunması mümkün müdür ki, hikmet sahibi olan Allah, onları sevgili Peygamber'ine ashâb ve arkadaş etmiş ve dini ayakta tutma gibi önemli vazifeye onları seçmiştir.[361]

Sahâbenin kadirlerini bilin ve izlerinden ayrılmayın. Onların hepsi tam bir hidâyet üzere idi. (İbn-i Mes'ûd'un sözünün sonu.)

Onlardan sonra tâbiîler kendilerini en iyi şekilde temsil ettiler ve ayrı ayrı olan hadîsleri toplayıp öğrenmeye gayret gösterdiler. Bu gayreti son dereceye ulaştırdıklarının açık delili değil midir ki, onlar bir hadîs veyâ dînî bir mesele için bir iki aylık yerlere kadar giderlerdi?

Vefat ettiği sırada 60 yaşını geçmişti.

Hastalığında Hz. Osmân ziyâretine gelince aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:

Hz. Osmân: — مَا تَشْتَكِي **«Rahatsızlığınız ne yüzdendir?»**

— Günahlarımdan.

— مَا تَشْتَهِي **«Ne arzu ediyorsunuz?»**

— Rabb'imin rahmetini.

— Bir doktor göndereyim mi?

— اَلطَّبِيبُ اَمْرَضَنِي **«Beni hasta eden, doktordan başkası değildir.»** Yani ben şifâyı istiyecek olsam gerçek şifâ veren Allah'a başvururum.

(Tesir edeceği şüpheli olan şeylere başvurmayı bazı büyük zatlar tam tevekküle uygun görmezlerdi.

Bunlar, duâyı da sırf emre uymuş olmak için yaparlar.

Fakîhlerimiz de bedenin zarûrî rızkı olacak kadar yiyip içmeyi farz saydıkları halde «tedâvî farz değildir.» derler. Yani tecrübe ile ilâcın tesiri kesin olmadığı hallerde tedâviyi bırakan kimse günahkâr olmaz. Yemeyi ve içmeyi bırakarak ölen kimse ise intihar etmiş sayılır.)

— Birikmiş olan tahsisâtınızı vereyim mi? (İlk müslümanlardan olan veya Bedr ashâbından bulunan sahâbenin tahsîsâtı var idiyse de, Hz. İbn-i Mes'ûd, Allah rızası için ondan vazgeçmişti.)

— Hayır! Ben onlara muhtaç değilim. Gerçek rızık veren Allah, rızkımı veriyor.

Kızlarınıza verilir de faydalanırlar.

Ben kızlarıma Vâkıa sûresini öğrettim. Onlar her gece bu sûreyi okudukları müddetçe fakîr olmazlar. Peygamber efendimizden bizzat böyle işitmiştim. Babalar çocuklara böyle mal bırakırlarsa korkmasınlar. Ben başka türlüsünü beğenemem.

361. Peygamberlerin en üstününe insanların en üstünlerini arkadaş etmek ve en şerefli hizmete en seçkin kulları tayin etmek hikmet gereği değil midir?

İşte bu sayede dinin hükümleri en mükemmel ve eksiksiz bir şekilde tesbit edildi ve tefsir ve hadîs ilimleri en yüksek dereceye çıkarıldı.

Tâbiîlerin din ilimlerini —ki başlıcası Kur'ân tefsiri ve hükümlerin açıklanmasına dairdir— Hz. Alî'den Abâdile-i Erbaadan[362] ve Hz. Peygamber'in fazilet ve ilimle vasıflandırdığı diğer büyük sahâbeden öğrenmiş olmaları sebebiyle her yönden üstün ve imtiyazlı bulundukları sâbit olur.

Hz. Ali gibi ilim şehrinin kapısı olan feyizli zat ki, dâimâ سَلُونِي مَا دُمْتُ بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ «Aranızda bulunduğum müddetçe bana sorunuz.» diyerek halkı irşâd etmeye dikkat ederdi ve Hz. Abdullah b. Abbâs gibi hakikatleri bilen bir zat ki, Hz. Peygamber'in ağzından Tercümân-ı Kur'ân adını kazanmıştı, onların okutup öğrettikleri ve Peygamber efendimizi gören gözlerin lütuf gözüyle baktıkları ikinci devir fert ve adamlarının İslâm dinini ayakta tutmaya ne kadar ihtisas kazanmış ve ilimde ne kadar yükselmiş olacaklarını hakkiyle düşünüp tahmin etmekten acizimizi itiraf etmiyecek olursak pek büyük haksızlık etmiş olmaz mıyız?

Vallâhi, bundan daha büyük haksızlık ve haddini bilmezlik olamaz.

İşte bu açıklamalarımızla tâbiîlerin de kendilerinden sonra gelenlere nisbetle daha hayırlı ve faziletli oldukları anlaşılıyor.

Bunların arkasından yeryüzünü süsleyen üçüncü devir adamları ki, teba-i tâbiîn (tabiîlerin tâbiîleri) adiyle anılmaktadırlar, sahâbeden ilim öğrenip ,edep ve terbiye tahsil eden tâbiîlerin sohbetine kavuşup onlara tabi olma şerefini kazanmış bulunan bu yüce nesil arasında ortaya çıkan müşkilleri halleden ve meseleleri incelemede insanların kendilerine başvurduğu büyük fakîhler yetişmiş, asıl ve teferruâtla ilgili dînî hükümler mükemmel olarak yazılmıştır.

Zira bu devrin adamları, Kur'ân'ı toplanmış ve sıralanmış buldukları gibi hadîsleri de bir dereceye kadar toplanıp incelenmiş buldular. Kendileri tarafından da biraz gayret sarfedilerek parça parça olan hadîsler tamamen toplanıp tesbit edilebildi. Daha sonra dînî kâideler ve kararlaştırılmış metoda göre kitâb ve sünneti iyi bilip faydalı hükümler çıkarma hususuna güç ve gayret sarfederek aklî ve naklî gerçeklere uygun dînî meseleleri içine alan kitaplar yazdılar.

---

362. Ashâbdan Abdullah adında dört zat demektir ki, hadîsçilerce şu şekilde sayılırlar:

Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr.

Ama fakîhlerce fıkıh ve ictihad hususunda akranlarından üstün olmaları dikkate alındığı için Abdullah b. Amr b. el-Âs yerine Abdullah b. Mes'ûd kaydedilir. (Allah hepsinden razı olsun.)

Kolaylıklar gösterdiler ve nice müşkilleri hallettiler. İşte bu zatların teferruâtı asıllardan çıkararak her meseleyi aslına götürüp âlim ve câhilleri parlak delillerle ikna etmeye muvaffak olmaları sebebiyle ümmetin türlü halleri düzene girdi ve onların sayesinde dînî hükümler tam yerini buldu.

Din işlerini ayakta tutmak hususunda onların ihtisas isbat etmeleri ise, Peygamber efendimizin ashâbının yanında yetişen ve sayelerinde din ve hakikat ilimlerinden nasiblerini alan tâbiîlerle karşılaşmaları sebep ve bereketiyledir.[363]

Bu bakımdan üçüncü devir adamları sonra gelenlere, dince yapacak bir şey bırakmadılar. Millî ihtiyaçları mükemmel olarak karşıladılar. Binâenaleyh artık diğer nesillerin fertlerinin, onları taklîd edip yollarını takib etmeleri gerekiyor. Onların fıkhına aykırı fıkıh, yerleşmiş hükümlerine aykırı hüküm her kim tarafından ortaya atılacak olsa, reddedilmesi lâzım geliyor.

Evet, İslâm'ın kararlaştırılmış hükümlerine ilâve bir hüküm meydana getirmek veya onun içinden bir hükmü eksiltme arzusunda bulunmak icmâ ile bâtıl oluyor. Fakat esasla ilgili hükümlere ait almıyan bazı hükümler çıkarmak her zaman mümkün ve makbuldür. Çünkü Kur'ân hakkında Peygamber efendimiz buyurmuşlardır ki:

لَا تَنْقَضِي عَجَائِبُهُ وَلَا يَخْلَقُ عَلَى كَثْرَةِ الرَّدِّ «*Kur'ân'ın güzellikleri bitmez, ne kadar tekrar edilse ve üzerinden sonsuz zaman geçse de eskimez, parlaklık ve inceliği bozulmaz.*»[364]

Kur'ân'ın güzellikleri kıyâmete kadar tükenmez. (Hadîsler de ondan alınmış olmak veya ayrıca ilâhî vahy eseri olmak bakımından —ehlince

---

363. Nitekim طُوبَى لِمَنْ رَآنِي وَلِمَنْ رَأَى مَنْ رَآنِي وَلِمَنْ رَأَى مَنْ رَأَى مَنْ رَآنِي

«Ne mutlu beni görenlere, beni görenleri görenlere ve beni görenleri görenleri görenlere!» hadîsiyle bu gerçeğe işâret buyurulmuştur.

364. Başka sözler ise ne kadar sağlam olsa, birkaç yüzyıl geçince gözden ve gönülden düşer. Bu gerçekte şüphe edilebilir mi ya? Düşünülsün ki, dünyadan bunca filozof ve şâir geçmiş, ne kadar güzel sözler söylemiş ve hakikatler açıklamışlardır! Fakat bugün hangi filozof veya şâirin sözü, bütün ilim sahiplerince makbul ve onlarla amel edilmektedir? Kur'ân ise 13 yüzyıl önce, hem de ilimlerden nasipsiz bulunan bir millet arasında ortaya çıktığı halde, ilimler geliştikçe sağlamlığı anlaşılıyor ve لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ

«Ona ne önünden, ne ardından (hiç bir sûretle) bâtıl yaklaşamaz.» (Fussılet sûresi, âyet: 42) âyetinin ifâdesince kendisine hiç bir şekilde bozukluk ve eksiklik isnâd edilemiyor. Artık insan sözü olmadığına bundan daha açık delil aranır mı?

bilindiği gibi— böyledir.) Kur'ân'a mahsus ve onda toplanan hüküm ve sırları her devrin adamları anlayışları nisbetinde öğrenip faydalanmaktan geri kalmazlar. Bu durum sonuna kadar devam edecektir ki, Muhammed ümmetinin lâyık olduğu yüce bereketler devam edebilsin. (Bunun için de Allah'a hamdolsun.)

Her ne yönden olursa olsun, Kur'ân'ın hazinelerinden harcayıp umumun faydalarını sağlamak kadar büyük bir hizmet olamaz. Maddeten ve mânen Kur'ân'dan faydalanmalıyız ki, bahtiyar olalım.

Peygamber efendimiz أُمَّتِي مَثَلُ الْمَطَرِ لَا يُدْرَى أَيُّهُ أَنْفَعُ أَوَّلُهُ أَوْ آخِرُهُ

«Ümmetimin durumu yağmura benzer ki, başı mı, sonu mu, neresi daha faydalıdır, kestirilemez.»[365] hadîsiyle sonraki nesillerin hizmetlerini de takdir buyurmamışlar mıdır?

---

365. Yani acaba adâlet ve takvâ yolunu tutup tam bir sadâkat ve samimiyetle dinin hükümlerini yaymaya gayret etmeleri sebebiyle ilk devirlerde geçen zatlar mı daha çok ecir ve sevap kazanacaklardır, yoksa zamanın bozulup taraftarların azalmasına rağmen sünnet yolunu elden bırakmamaları sebebiyle sonra gelenler mi? Fakat herhalde bu umûmî farklılıktan, derecelerinin üstünlüğü bilinen yüce zatlar hâriçtir.

Dikkat: Telvîh sahibinin kaydetmiş olduğu bu mânâya göre bu hadîsle خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ «Nesillerin en hayırlısı benim içinde bulunduğum nesil, sonra onları takip edenler...» hadîsi arasında zıdlık bulunmıyacağı şüphesizdir.

Çünkü eski nesillerin sohbet şerefi, hizmet hakkı ve çok ibâdet hususlarından dolayı diğerlerinden üstün ve daha hayırlı olduğu sâbit ve muhakkak iken, sonra gelenlerin de bazı yönlerden üstünlük ve hususiyetleri muhakkak oluverince Allah katında sevapların çokluğu ve yüce derecelere ulaşmanın hangi tarafta olacağı bilinemez.

مَنْ تَمَسَّكَ بِسُنَّتِي عِنْدَ فَسَادِ أُمَّتِي فَلَهُ أَجْرُ مِائَةِ شَهِيدٍ «Ümmetim bozulduğu zaman sünnetime sarılan kimseye 100 şehid ecrî vardır.» hadîsinde geçen sünnete sarılmanın pek büyük bir fazilet olduğu anlaşılacağı gibi mucizelerin görünme devri ve vahyin eserlerine şâhid olma zamanı geçmiş olduğu halde istiyerek ve içten gelerek gayba iman etmenin de ne büyük bir lütuf eseri olduğu inkâr edilemez.

Merhum Teftâzânî bu incelemeyi Telvîhu'l-Usûl'den başka Şerh-i Makasıd'ın sonunda da kaydetmiş ve orada çeşitli ilimlerin gelişmesine ve bir takım yaygın kötülüklerin ortadan kaldırılıp yok edilmesine gayret etmeyi de son zamanların adamlarının faziletlerinden saymıştır.

Merhum İbnü'l-Hâcc, o hadîsin lâfzında ihtiyatlı davranarak أَوْ كَمَا قَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ Veya Hz. Peygamber nasıl buyurduysa.» diyor. Zira kendisi, kitabı yazarken gerekli eserlerin pek çoğunun, yanında bulunmadığını girişte ifâde etmiştir.

O hadîsten ümmetin bütün fertlerinin hüküm çıkarma selâhiyetine sahip oldukları anlaşılmaz. Yalnız bazı az rastlanan meseleler olabilir ki, o devirlerde rastlanmadığı için sözle veya fiille açıklanmamış, binâenaleyh onların açıkça izah ettikleri hükümlere dair bulunan kâide ve metodları gereğince bu türlü meselelerin hükümlerini çıkarmamış gerekiyor ve bu şekilde çıkarılan hükümler, şüphesiz ki, her zaman kabul olunur.

Kısacası, o üç devirden sonra gelen büyük âlimler dince bir eksiklik ve yapılacak bir vazife bulamadılar ki, o yönden tam bir ihtisas kazansınlar. Aksine, din işlerini en mükemmel şekillerde buldukları için, çıkarılıp yazılmış bulunan delil ve meseleleri muhafaza edip iyi bellemek ve onları okuyup açıklama vazifelerini benimsediler.

İşte bu hikmet sebebiyle o devirlerin adamları hayırlı ve üstün olarak vasıflandırılmış... خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي *«Nesillerin en hayırlısı benim içinde bulunduğum nesil...»* hadîsiyle bu üstünlükleri açıklandı. Hz. Peygamber'in bu açıklama ve şehâdetine lâyık olan büyük zatlara uymak gerektiği, diğerleri hakkında kesin hükümler şeklini aldı.

Bu kulak verilmesi gereken emir ise o yüce zatların sayısız faziletler kazanmış olmalarına ve kendilerine uyan bütün ümmet fertlerinin ecir ve sevaplarını da kazanacaklarına delâlet etmektedir. (İbnü'l-Hâcc'ın sözleri burada sona erdi.)

Her kim bu faziletli âlimin bu sözlerini insaf gözüyle bir daha gözden geçirir ve lâyıkiyle düşünürse mutlak ictihadın kapısının sonradan kapandığına dair hanefî âlimlerinden nakledilen o sağlam sözlerin doğru olduğunu itiraf etmek zorunda kalır, bu hususta Allah'ın sır ve hikmetini de mümkün olduğu kadar anlıyabilir.

OSMANLI DEVLETİNİN İSLÂM DİNİNE HİZMETLERİ

Bu durumda büyük âlimlerin, apaçık ifâdelerle desteklenmiş olan açıklamalarına ve Osmanlı padişahlarının, bu sözü müslüman ahali arasında uygulamaya dikkat etmeleri sebebiyle, üzerimize vâcip olan teşekkürlerimizi hemen yerine getirmemiz gerektir.

Evet! Osmanlı devletinin, Allah'ın rızasını gerektirecek büyük başarılarının biri de hükümlerini bu meseleye dayamasıdır. Zira bu duru-

---

Câmi-i Sağır'de ve diğer makbul kitaplarda yazıldığına göre Hz. Peygamber'in ibâresi şu şekildedir: مَثَلُ أُمَّتِي مَثَلُ الْمَطَرِ لَا يُدْرَى أَوَّلُهُ خَيْرٌ أَمْ آخِرُهُ «**Ümmetimin durumu yağmura benzer ki, başı mı, sonu mu daha hayırlıdır, bilinmez.**» Buraya dikkat edilsin.

mün aksi gerçekleşseydi, dindarlık ve takvâ eksikliği ve bâtıl dâvâların çoğaldığı son zamanlarda Allah'ın dinine dil uzatma ve zorbalıklara cür'et eden ve pek az ictihad derecesine ulaşmaya bile yetmiyecek bazı ictihad maddelerini elde eden pek çok kimseler mutlak ictihad dâvâsına kalkışırlardı. Bunlara bazı câhil halk da uyarak bir takım bâtıl hükümleri İslâm dinine sokarlardı da eski âlimlerimizin mükemmel şekilde gerçekleştirip açıklamış bulundukları dînî hükümlere aykırı pek çok bid'atler ve sapıklıklar ortaya çıkardı.

Bu durumda İslâm dini doğruluk dairesinden çıkarılarak oyuncağa döner ve durumun gereğine göre bazı siyâsî gerçeklerin değiştiği gibi dînî hükümler de renkten renge girerdi. (İslâm dini ise kıyâmete kadar, hükümleri değişmeden kalacaktır. Bu, hikmet sahibi olan Allah'ın isteğidir.)

Kısacası, şanlı Peygamber'imiz ve dindar ashâbının din ve yollarına aykırı bir eğrilik ve sapıklık durumundan ümmeti korumaya tam olarak yarıyacak olan bu yüce meseleyi takdir etmemek lâyık değildir.

Binâenaleyh biz, —arzedildiği şekilde— bu önemli din işini kuvvetle açıklıyan büyük âlimlere Allah'ın bir mükâfâtı ve İslâm'ın bütün hükümlerini koruyup yüceltme konusunda büyük Osmanlı devletimize büyük başarılara ermesi için üzerimize vâcip olan duâyı tam bir vicdan temizliğiyle yerine getirmeye devam etmeliyiz.

Allah âlimlerimizi daha hayırlısı ile karşılasın ve devletimizi kıyâmete kadar devam ettirsin. Âmîn Allah'ım!)

BAZI BEYİNSİZLERCE HADİSLERE GÜVENMEME HAKKINDA ORTAYA ATILAN SÖZLERİN SAÇMALIĞI

Bir de araştırıp inceliyen büyük âlimlerin yüce makamlarına dil uzatan bazı beyinsizleri görüyoruz ki, «Hakkımızda en faydalı ve lâyık olan ve yalnız Kur'ân'da toplanan ilâhî hükümleri kabul etmeli ve daha ileri gitmemeliyiz.» diyorlar. Bunların maksatları hadîslere güvenilip onlardan hüküm çıkarılmamasıdır ki, bu görüşün bozuk ve saçma olduğu büyük âlimlerce pek açık ise de, bazı insanları saptırmaya vesile edilmesi yüzünden, çürütüp reddetmeyi vazifeden sayarız.

Bilinmektedir ki, biz, Kur'ân âyetlerinin ve kesin olan hadîslerin delâletiyle nasıl Kur'ân'daki ilâhî hükümlere boyun eğmekle memur isek, sâbit olan hadîslerle emir ve tavsiye buyrulan dînî hükümleri de kabul etmek zorundayız.

Bu konuda eski ve yeni âlimlerin icmâı bulunduğu gibi sünnete sarılmak ve bütün söz ve fiillerinde Peygamber efendimize tabi olmak gerektiğine delâlet eden bunca âyetler vardır.

Hattâ yalnız şu okuyucağımız iki âyet bulunsa idi yine Hz. Peygamber'in sözlerine tabi olmanın vâcip bulunduğunda şüphe kalmazdı:

1. وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ
الزَّكٰوةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ۞ اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ
الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْإِنْجِيلِ
يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ
وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي
كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي
أُنْزِلَ مَعَهُ أُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

«Rahmetim dünyada her şeyi kuşatmıştır (mü'mine de kâfire de şâmildir).[366] *Fakat âhirette onu, küfürden sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize iman etmiş olanlara has kılacağım.*[367] *Onlar ki, yanlarında*

366. Filozoflarca varlık sade hayır olduğu için her var olanın nimet derecelerinin en aşağısı olan varlıkla faydalanması, rahmetin bütün var olanları içine almasında kâfî görülür. Tefsircilerin pek çoğu ise bu şümulü, mükellefler için düşünerek «Mü'min ve müşrik, iyi ve kötü, dünyada rızık bulup her biri Allah'ın nimetiyle derecelerine göre faydalanmaktadırlar.» diyorlar. İmâm-ı Fahr-i Râzî «Arkadaşlarımızca (yani eş'arîlerce) bu âyet وَآتَيْتَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ «Kendisine (pâdişahların muhtaç olduğu) her şey verilmiş.» (Neml sûresi, âyet: 23) âyeti gibi husûsî mânâ kasdedilen umûmî âyetler kabilindendir.» diyor. Merhum Ebü's-Suûd, baş tarafta عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ **Ben azabımı kullarımdan dilediğime isâbet ettiririm.»** (A'râf sûresi, âyet: 156) cümlesindeki «dileme» kaydını burada da kabul ediyor. Fakat diyor ki: «Azab isâbet ettirmeyi muzâri (geniş zaman) sigası ve rahmetin kaplamasını da mazi (geçmiş zaman) sigası ile ifâde etmede rahmetin zat gereği olduğuna ve azâbın ancak kulların itâatsizlikleri sebebiyle olacağına işâret vardır.»

367. İyi bilinmelidir ki, İsrâîl oğulları buzağıya tapmaktan tevbe etmek istediklerinde tevbelerinin kabulü, canlarını fedâ etmelerine bağlandığından pek çok kimseler bu yolda vücutlarını yok ettiler. Hz. Mûsâ da bu durumları görünce Allah'a hitâb ve duâ ederken وَاكْتُبْ لَنَا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ «Bize, hem bu dünyada bir iyilik, hem de âhirette bir iyilik ver.» (A'râf sûresi, âyet: 156) diyerek ümmeti hakkında iki cihan selâmeti istedi. İşte bu âyette ona

bulunan Tevrat ve İncil'de[368] *ismini yazılı buldukları ümmî Peygamber o Resûl'e tabi olurlar;*[369] *o (Resûl) kendilerine iyiliği emrediyor, onları*

cevap olarak gelen ilâhî kelimeler açıklanıyor. Hz. Mûsâ'nın kavminin çoğunlukla iki cihan selâmetine lâyık olmadıklarına işâret buyuruluyor.

Çünkü onlar takvâ ve itâat dâîresine girmiyor, farz olan zekâtı vermiyor ve işlerine gelmiyen âyet ve mucizelere inanmıyorlar idi. Nitekim yerinde tafsîlâtiyle açıklanmıştır.

368. Gelmesinden önce İncil'in içindekilerden bahsetmek aynen Peygamber efendimizle Kur'ân'dan bahsetmek gibi gaybdan haber verme kabilindendir. Bunda şüphe yoktur.

369. Yani dünya ve âhirette Allah'ın rahmetine lâyık olmak, senin zamanında bulunup da o vasıfları tamamen üzerinde toplayan kimselerle son zamanlara yetişip Hz. Muhammed'e iman ederek ona tabi olabilenlere mahsustur.

Denirse ki: Âhiretteki rahmet, Hz. Peygamber zamanında bulunup, Peygamber efendimize iman ederek ona tabi olan İsrâîl oğullarına mahsus olsa, diğer mü'minler için olmaması gerekir.

Deriz ki: Hayır! Çünkü bu mahsus oluş, hakîkî değil, izâfîdir. Yani «Bu rahmetin, âhir zaman Peygamberine iman etmiyen İsrâîl oğullarına şümulü olamaz.» demektir. Zira arzolunduğu gibi, Allah'ın bu hitâbı Hz. Mûsâ'ya olup, İsrâîl oğullarının durum ve sonuçlarına aittir.

Notlar ve bazı noktalar:

1 — Burada resûl ile nebî arasının birleştirilmesi hele resûlün başta zikredilmesi— bu kelimelerin lügat mânâsında olduklarına delâlet eder. Binâenaleyh merhum Beyzâvî «Fesûl adı Allah'a, nebî adı ise ümmete göredir.» diyor. Yani Allah tarafından gönderilip kullara hükümleri tebliğ eden zat demek olur. Nitekim وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا «Ve kavmine gönderilmiş bir peygamberdi.» (Meryem sûresi, âyet: 51, 54) âyetini de أَرْسَلَهُ اللَّهُ إِلَى الْخَلْقِ فَأَنْبَأَهُمْ عَنْهُ «Onu Allah insanlara gönderdi, o da onlara Allah tarafından haber verdi.» diye tefsir ediyor. Çünkü resul ve nebî kelimelerinin bir zat hakkında kullanıldığı şekillerde umûmîlik ve husûsîlik itibariyle olan meşhur farkı gözetmeye imkân kalmıyor. Aksine, itibarca farklılık düşünmeye lüzum görülür.

Ama وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ «(Ey Resûl'üm), biz senden evvel hiç bir resûl ve hiç bir peygamber göndermedik ki...» (Hacc sûresi, âyet: 52) âyetinde kelimeler birbirine karşılık kılınarak sıfatladıkları birden fazla olduğu için aralarındaki farkı belirtmeye lüzum görülmüş ve aynı müfessir orada «Resûl, yeni bir şerîatle gönderilip de halkı ona dâvet etmekle vazifeli olan zat, nebî ise daha umûmî olup, önceki şerîati öğretmek için gönderilen zatları da içine alır.» diyor. Hz. İsmâil, Yûnus ve İlyâs'ın resullerden olduklarına delâlet eden ibâreler, lügat mânâsına yorumlanarak o fark hakkındaki tenâkuz meselesi ortadan kaldırılabilir.

2 — Ümmî kelimesi, anne demek olan «ümm» kelimesine veya çoğunlukla okuyup yazmayla uğraşmadıkları için «ümmetü'l-arab» (arap milleti) deyiminin veya Mekke'nin isimlerinden olan «Ümmü'l-Kurâ» tamlamasının birinci kelimesine nisbet sigası olup, «hiç yazı yazmıyan ve okumıyan zat» mânâsınadır.

Böyle kimselerin âdete göre câhil kalması gerekeceği için bu sıfat, halk fert-

fenâlıktan alıkoyuyor; onlara (nefislerine) haram ettikleri temiz şeyleri helâl kılıyor, murdar şeyleri de üzerlerine haram kılıyor, onların

leri hakkında güzel sıfatlardan sayılmıyorsa da, Peygamber efendimiz —yukarda işâret edildiği gibi— hiç yazı yazmamış ve okul yüzü görmemiş olduğu halde Allah'ın izniyle geçmişlerin ve geleceklerin ilimlerini bilmesi sebebiyle, bilhassa peygamberliği hakkında en büyük mucizeyi fâde etmiş oluyor ki, Peygamber efendimizin mübârek sıfatları sırasına geçiyor.

Gerçekten de peygamberlikten önce hiç kitap okumakla uğraşmadığı gibi yazı yazmadığı da, bilinen gerçeklerdendir.

Nitekim yukarda incelenip açıklandı. Yalnız ilâhî vahy ile harflerin adları ve yazı şekilleri kendisine öğretildikten sonra da ömrünün sonuna kadar yazı yazıp yazmadığına tereddüt ve ihtilâf çıkmıştır. Güzel yazı yazmanın öğretildiği hakkındaki hadîslerden yazı ve imlâyı bildiği anlaşılıyor.

Bu hadîslerden bir kısmı Şifâ'da kayıtlıdır. Fakat mübârek eliyle bir defacık olsun yazı yazmış olduğunu Şifâ'nın yazarı kuvvetle kaydetmiyor.

Ama merhum Kurubî diyor ki: Sahîh-i Buhârî'de Hudeybiye barışı konusundaki فَأَخَذَ رَسُولُ اللهِ الْكِتَابَ فَكَتَبَ **«Sonra Hz. Peygamber mektubu aldı ve yazdı.»** ibâresi açıkça gösteriyor ki, o sırada Hz. Peygamber bizzat yazmıştır. Bu ibâreyi «yazdırdı» diye mecâzî mânâsına yormaya sebep yoktur.

Kur'ân'da kendisinde bulunmadığı kaydedilen şey, öğrenme ve tahsil yoluyla yazı yazmaktır. Hârika olarak sonradan yazıvermesi ise mümkündür. Eğer yazmışsa bu da ayrıca bir mucizesi olur.

Mâlikîlerin büyüklerinden merhum kadı Ebü'l-Velîd el-Bâcî bu meseleyi ortaya attığı zaman bir takım mutaassıblar onu kâfir ilân etmeye kadar vardılar. Fakat başka ülkelerin âlimlerine başvurulunca kendisini doğrulama yollu pek çok mektuplar yazılmıştı.

Kısacası, ömrünün sonlarına doğru bir defa yazı yazmış olduğu sâbit olsa da başka yazı yazmadığı ve Kur'ân'ı hep ezbere okuduğu tevâtürle bilinmektedir ki, nebî ve resûl olduğuna bundan daha açık delil aramak lüzumsuzdur.

Gerek namazda ve gerek delil getirirken Kur'ân'ı defalarca okumakta olduğu halde hiç kelimelerini bozup değiştirmemesi gerçekten pek büyük bir mucizedir. Çünkü hatiblerden biri, yazmadan okuduğu bir hutbeyi bir daha okuyacak olsa az çok mutlaka fazla veya eksik okuyacağı tabiî bir şeydir. Hele üzerinden yıllar geçen ve Kur'ân gibi bunca âyet ve sûreleri bulunan, nesir hâlindeki sözleri hep harfi harfine ve bir tek şekilde okumak, Allah tarafından desteklenmiş olmıyan zâtın kârı değildir.

Binâenaleyh bu hususu dikkat nazarına alanlar başka mucizelere lüzum görmezler zannederiz.

3 — الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ **Yanlarında... ismini yazılı buldukları»** cümlesi, peygamberliğinin doğruluğuna ve mübârek sıfatlarının muhakkak olarak Tevrat ve İncil'de yazılmış olduğuna şahâdet ediyor. Çünkü gerçekten böyle olmasa bu açıklamadan fayda yerine zarar görüleceği muhakkaktı. Yahûdî ve hıristiyanları İslâm dininden uzaklaştırmaya bundan büyük sebep düşünülebilir mi? Yalan ve iftirâda direnmek kadar nefret ettirici bir şey olmıyacağı şüphesizdir. Sebepsiz yere halkı nefret ettirecek dâvâya kalkışmak ise aklı başında olanın kârı değildir.

ağır yüklerini, üzerlerindeki bağları indiriyor.[370] *Ve onlar ki, ona (Resûl'e) iman ederler, kendisine tazim ederler,*[371] *ona yardım ederler ve kendisine indirilene (Kur'ân'a) tabi olurlar, işte bunlar kurtulanlardır.*[372]

Demek, Hz. Peygamber'in sıfatlarının eski kitaplarda bulunduğu muhakkakmış ki, bu husus onlara hatırlatılıyor ve insafa dâvet ediliyorlar.

Kitap ehlinin âlimlerinden pek çok kimselerin önceden ve sonradan iman etmeye koşmaları da bu iddiâyı aydınlatan deliller cümlesindendir.

«Adı veya mübârek sıfatları yazılıdır.» denilecek yerde «kendisi yazılıdır.» buyuruluyor ki, bundan adının ve şahsının o kadar açıkça belirtilmiş olduğu anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber aynen bilir ve hiç tereddüde meydan kalmazmış.

Nitekim «yanlarında» kelimesi, Hz. Muhammed'in durumunun apaçık olması sebebiyle hiç gözlerinden kaybolmayıp kafalarında canlanmakta olduğuna işâret ediyor.

370. يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ «O (Resûl) kendilerine iyiliği emrediyor...» cümlesi parantez cümlesi olup, Hz. Peygamber'e tabi olan kavimlere lütfedilecek geniş rahmetin bazı hükümlerinin açıklamasını içine almaktadır. Yahut da «yazılı» kelimesinin tefsir ve açıklaması olup, Hz. Peygamber'in sıfatlarının Tevrat ve İncil'de nasıl yazıldığına işâret ediyor. Yani o Peygamber onlara, meşrû ve akla uygun olan, Allah'ın emrine saygı, O'nun yaratıklarına şefkat ile emredip, bunun aksi olan gayri meşrû şeylerden onları men eder. Yahudi milletinin zulüm ve haddi aşmalarının belâsı olarak kendilerine haram kılınan temiz şeyleri helâl, rüşvet ve şarap gibi pis şeyleri haram kılar. Onların üzerlerindeki ağır hükümleri ve Tevrât'ın hükümleriyle amel etmeyi elden bırakmamaya dair olan yemini ve tevbenin kabulünde canlarına kıymak v.s. gibi mükellef bulundukları bir çok güç teklifleri kaldırıp yok eder.

371. «Ta'zîr» kelimesi burada «saygı göstermek» mânâsınadırr ki, düşmanları uzaklaştırmayı da içine alır. Zira aslında «men etmek» demektir. Hattâ tekrar işlemeyi men etmesi sebebiyle dinî cezanın hafifi olan cezalara da ta'zîr denir.

372. A'râf sûresi, âyet: 156-157. فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ . «Ve onlar ki, ona (Resûl'e) iman ederler, kendisine tazim ederler, ona yardım ederler...» cümlesi, Hz. Muhammed'in yüce vasıflarını açıkladıktan sonra ona uymanın nasıl olacağını, ona uyanların yüce şan ve derecelerini ve bu sayede elde edecekleri iki cihan saâdet ve selâmetini açıklamak için buyurulmuştur.

Yani, o kimseler ki, o yüce Peygamber'e iman ettiler, peygamberliğini kabul ederek emir ve yasaklarına uydular, ona saygı gösterdiler, din düşmanlarına karşı kendisine yardım ettiler, sünnetlerine tabi olmakla beraber, indirilen ilâhî nura (Kur'ân'a, çünkü Kur'ân bizzat açık ve Allah'ın hükümlerini açıklayıcı olması sebebiyle nura benziyor) tabi oldular, bu güzel vasıfları sebebiyle iki cihan saâdetine erecek olanlar, sırf kendilerinden ibârettir.

Bu âyetlerin arkasından

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

... «(Resûl'üm) de ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize gelen, Allah'ın Peygamberi'yim. O Allah ki, yer ve göklerin tasarrufu O'nundur...» (A'râf sûresi, âyet:

âyeti, ikincisi de وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى «*O hevâdan (kendi nefsinden) söylemiyor. Kur'ân sade bir vahydir, ancak vahy olunur.*»[373] âyetidir.

---

158) âyetiyle de Hz. Muhammed'in peygamberliğinin umûmîliği açıklanmıştır ki, yuyardaki müjdelerin, İsrâîl oğullarından olup da Hz. Peygamber'i kabul edebilenlere mahsus olduğu zannedilmesin.

373. Necm sûresi, âyet: 3-4. Bu âyetin üst tarafı olan مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى «Sapmadı doğru yoldan arkadaşınız (Hz. Peygamber), azıtmadı da (haberiniz olsun, ey Kureyş halkı!» (Necm sûresi, âyet: 2) âyetiyle beraber düşünülünce ifadesinin özeti şu şekilde olur: Hz. Peygamber sizin taptığınız ilâhlardan uzaklaştığı zaman sapıtmış, bizzat yalnız kalarak gördüğü gayb hakikatleri sebebiyle azmış olmadı. Hâlâ da tebliğ etmekte bulunduğu hükümlerde kendiliğinden söylemiyor. Yani önce hidâyete ermişti. Şimdi de âlemi sapıklıktan kurtarıcı ve doğru bir Peygamber olduğu muhakkaktır.

Bu mânâyı düşünmekle maziden muzariye geçmenin hikmeti anlaşılır.

إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى «O sade bir vahydir. Ancak vahyolunur.» âyetindeki zamir mutlak olarak Hz. Peygamber'in sözlerine, yani ümmete tebliğ edip öğrettiği Kur'ân ve hadîs metinlerine işâret ederse, «vahy» göndermek ve ilham etmek mânâsına mastar olup, ism-i mef'ûl mânâsında kabul edilir. Yani dinle ilgili her sözü, Allah tarafından gönderilmiş veya ilham edilmiştir.

Eğer Kur'ân'ı okumaktan ibâret kabul edilirse yine böyle olur. Ama Kur'ân'ın kendisine işâret olursa «vahy» kitâb mânâsına yorumlanır. «Vahyolunur.» cümlesinin, mutlaka mecaz ihtimalini ortadan kaldıran bir te'kîd sıfatı olduğu şüphesizdir. Çünkü mübâlağayı âdet edinenler «Falan zâtın sözleri mucize» veya «sözleri büyüdür.» derler. Bu kabilden olarak Hz. Muhammed'in sözlerinin de sağlamlık ve kuvveti veya ekserî kelimeleri itibariyle vahy sayılması ihtimali, te'kîdle ortadan kaldırılıyor. Çünkü te'kîd, belâğat ehlince hakikatin şüphesiz olduğu ifâde edilen yere mahsustur.

Meselâ: Bir at, yürüyüşündeki sür'ate göre uçmakla vasıflandırılabilir. Fakat «kanatlariyle uçuyor.» denilmez. Meğer ki, «âdetâ» ve «sanki» gibi bir kayıt eklene veya şâir mübâlağası kasd edilmiş ola.

Başka bir ihtimal olarak ifâdenin özeti şudur: «Hz. Peygamber ne kâhinler gibi cinlere yaklaşarak delâlete düştü, ne de ekseriyâ azgınların tabi oldukları şâirler gibi azgınlıkla ilgili bulundu. Bu durumda tebliğ etmekte olduğu mübârek sözler —iddiâ ettiğiniz gibi— kâhin ve şâir sözü olmayıp ancak Allah'ın vahyi oluyor.»

Not: İşaret edildiği gibi «arkadaşınız» kelimesindeki hitâb (ikinci şahıs zamiri) ile hitâb edilenler Kureyş kabilesidir. Bu durumda Hz. Peygamber efendimizin yüce hallerinin tafsîlâtını görüp, tamamen reddedilen azgınlık, sapıklık ve nefsinin arzusuna uygun söz söylemekten onun uzak olduğunu bildiklerini anlatıp hatırlatmak için olmalıdır.

Çünkü uzun zaman devam eden arkadaşlık ve onun güzel hallerini görmenin, anılan sonuca başlı başına bir sebep olacağı şüphesiz bir hakikattir.

Bu âyetler, yüce Peygamber'imizin sözlerinin mutlak olarak vahy, doğru ve uyulması vâcip şeyler olmasını gerektirdiği gibi, Hz. Peygamber'in emrine uymanın iki cihanda utanç ve helâk sebebi olacağına işâret eden Kur'ân âyetleri de vardır ki,

Bizim için Kur'ân'ı mükemmel olarak anlamak ancak hadîsler sâyesinde mümkün olabilir.

HADÎSLERE TÂBİ OLMANIN LÜZÛMUNA DELÂLET EDEN PEK ÖNEMLİ BİR HADÎSİN ETRAFLICA AÇIKLAMASI

Sahîh hadîslerde Peygamber efendimiz defalarca açıkça hatırlatmışlardır ki, hadîslerine tâbi olmak hepimiz hakkında kesin olan vâciplerdendir.

Yalnız Kur'ân'la kalırsak dinin hükümlerinde büyük hata etmiş oluruz.

Zira biz yalnız Kur'ân'dan bütün hükümleri alamayız. Bu güç, Allah'ın vahyi ile desteklenmiş bulunan şanlı Peygamberimizin yüce hususiyetlerindendir.

Sahîh hadîslerinden biri —ki Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Irbâd b. Sâ-

---

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ «Bunun için, Peygamber'in emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir belâ inmekten, yahut kendilerine acıklı bir azâb isâbet etmesinden sakınsınlar.» (Nûr sûresi, âyet: 63) âyeti bu cümledendir.

Dünyada Hz. Muhammed'in yolunda yürümemeyi âdet hâline getirenlere isâbet edeceği haber verilen belâ ve cezâyı tefsir âlimleri şu şekilde sayıyorlar:

Mal, can ve evlâdca sıkıntı ve âfet, dinden uzaklaşmak, korku ve sarsıntılar, zâlimlerin baskısı, kalbin bozulması, meşrû ile gayrimeşrû arasını ayırmada dikkatsizlik, bazan da istidrâc nevinden bol nimete kavuşup, acıya sebep olan şeylerin ortadan kaldırılması. Nitekim سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ «Biz, onları, bilmiyecekleri yönden azar azar helâke yaklaştırırız; (onlara sıhhat ve bol nimet veririz de, onu haklarında iyi zannederler. Halbuki o kâfirlere verdiğimiz bu mühletin sonu fecidir.)» (A'râf sûresi, âyet: 182, Kalem sûresi, âyet: 44) gibi Kur'ân âyetlerinde de son şekille imtihan ve belâ olacağı açıklanmıştır.

قَالَ الْإِمَامُ: أَيْ كُلَّمَا أَذْنَبُوا أَذْنَبًا جَدَّدْنَا لَهُمْ نِعْمَةً وَأَنْسَيْنَاهُمُ الِاسْتِغْفَارَ

«İmâm (Fahr-i Râzî) diyor ki: Yani onlar günah işledikçe nimet ve talihlerini yenileyip arttırır, tevbe ve istiğfârı akıllarından çıkarırız.»

Allah'ın nimetlerinin şükrünü yerine getirmiyenler, gerçekten bu yönden korkmalı ve Allah'ın azab ve belâsından hiç emîn olmamalıdır. (Allah bizi nefeslerimizin kötülüklerinden korusun.)

riye'den [374] rivâyet edilmektedir— şudur:

صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ ثُمَّ أَقْبَلَ
عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ فَوَعَظَنَا مَوْعِظَةً بَلِيغَةً ذَرَفَتْ فِيهَا الْعُيُونُ
وَوَجِلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللهِ كَأَنَّ هٰذِهِ
الْمَوْعِظَةَ مَوْعِظَةُ مُوَدِّعٍ فَمَا تَعْهَدُ إِلَيْنَا قَالَ: أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللهِ
وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَإِنْ كَانَ عَبْدًا حَبَشِيًّا فَإِنَّهُ مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ فَسَيَرَى
اخْتِلَافًا كَثِيرًا فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ
تَمَسَّكُوا بِهَا وَعَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ وَإِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْأُمُورِ فَإِنَّ
كُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ وَكُلَّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ

«Peygamber efendimiz bir gün bize imam olarak namazı kıldırdıktan sonra mübârek yüzünü bize dönerek öyle bir va'zda bulundu ki, onun

---

374. Irbâd b. Sâriye, Süleym oğulları kabilesinden olup, sahabenin meşhurlarındandır. Şam'da yerleşmişti. İbn-i Eşîr'in kayd ettiğine göre H. 75 yılında vefat etmiştir. Bazıları «İbnü'z-Zübeyr olayında şehîd oldu.» diyor.

Merhum İbn-i Dahlân'ın Siyer'indeki kayda göre bu zat, Tebük seferine çıkıldığı sırada beraber gitmeyi arzu edip de binecek bir hayvan bulamadıklarından ağlıyarak geri kalan adları belli fakîr sahâbeden olup, haklarında

وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ **«Bir de o kimselere günah yoktur ki, kendilerini bindirip savaşa sevkedesin diye, sana geldikleri zaman (kendilerine): «Sizi bindirecek bir hayvan bulamıyorum.» demiştin. Bu uğurda sarfedecek şeyi bulamadıklarından dolayı kederlerinden gözleri yaş döke döke döndüler.»** (Tevbe sûresi, âyet: 92) âyetiyle Allah'ın lûtfu gelmiştir.

İmâm-ı Ebû Bekr el-Beyhakî Medhal kitâbında yukarıki hadîsi sahîh senedle merhum Abdurrahmân b. Amr'dan rivâyet etmiştir. Şöyle ki:

Abdurrahmân, tâbiîlerden olup, arkadaşı olan bir zatla beraber bilhassa Irbâd b. Sâriye'nin ziyaretine giderek أَتَيْنَاكَ زَائِرِينَ وَمُقْتَبِسِينَ **«Sizi ziyârete ve ilminizden faydalanmaya geldik.»** demişler, bunun üzerine Hz. Irbâd, bu hadîsi, olduğu gibi nakil ve teblîğ etmiştir.

belâğatinin tesiriyle hepimizin gözleri pişmanlık yaşları döktü ve gönüllerimiz korkuyla doldu.

Bunun üzerine bir zat dedi ki: «Yâ Resûlullah! Bu mübârek vazınız, kardeş ve arkadaşlarını bırakıp gidecek olan şefkatli bir kimsenin güzel güzel öğütleri kabilinden olduğuna göre bize tam bir esas teşkil edecek yüce emir ve tavsiyelerinizi bildirmeniz uygun olacak.»

Peygamber efendimiz tekrar söze başlıyarak bütün ashâba hitâben buyurdular ki: "Ben size önce takvâyı (her bakımdan Allah'ın rızasına aykırı olan davranışlardan sakınmayı), sonra da vali tarafından bir işle görevlendirilen zat, Habeş'li bir köle de olsa, ona bağlanıp itâat etmeyi emir ve tavsiye ederim. Zira sizden uzun zaman hayatta kalanlar pek çok anlaşmazlıklar çıktığını göreceklerdir. Siz her zaman benim sünnetimi ve hidâyette olan dört halîfenin yollarını bırakmayın. Bu sünnete iyi tutunun."[375] Azı dişlerinizle onu pek sağlam tutun."[376] Yeni çıkma şeylerden uzak durun. Zira her yeni çıkma şey bid'at, her bid'at dalâlet, her dalâlet (sahibi) de ebedî olarak cehennemdedir".[377] »

---

375. Dört halifenin hareketleri, Hz. Peygamber'in sünnetini ihyâ etmekten ibâret olduğu için «ona iyi tutunun.» cümlesinde zamir tekil olarak gelmiştir.

376. 20 yaş dişi denen ve 28 dişten sonra ağzın en gerisindeki dört dişten ibârettir.

377. Bu hadîsin de bazı işâret ve önemli noktaları şu şekilde sıralanabilir:

İmamın, namazı kıldıktan sonra geride namaz kılan bulunmadığı takdirde cemaate dönmesi sünnet ve güzel bir âdettir. Va'z ve nasihatin dinin önemli unsurlarından olduğu da bu türlü hadîslerden anlaşılır. Âdet ve özenti olmadığı takdirde bazan cemâatin üzüntü ve dikkatlerini çekecek kadar korktuklarının câiz olduğu da bu hadîste ifâde edilmiştir.

«Va'z», nasihat ve sonuçları hatırlatmak demektir. «Mev'ıza» da bunu içine alan tesirli sözlerden ibârettir. «Belîğa», tam bir ictihad eseri olup, maksada ulaştırmayı gerektiren şey demektir.

«Mev'ıza-i müveddi'», bir yere göç ederek kavmini bırakan zâtın, gereğine göre pek samîmî olarak onları sakındırma yollu söylediği sözleri ve şefkat dolu tavsiyeleri demektir ki, Hz. Peygamber'in pek dikkatli ve gayretlice öğüt verdiğini gören zat, bu öğütlerin vedâ kokusu hissettirdiğini görerek bu teşbihte bulunmasına sebep olmuş.

Gerçekten Hz. Peygamber, va'zları ömrünün sonlarına doğru çoğaltmıştı.

Vedâ haccı sırasında okuduğu hutbeler pek etraflı, tesirli ve bilinmesi pek önemli olan şeyler olduğu için ayrıca yazılıp açıklanmıştır.

Müveddi' kelimesi Süyûti'nin Câmi-i Sağîr'de rivâyet ettiği şu hadîsi bize hatırlattı. Faydasını umarak buraya kaydediyoruz:

صَلِّ صَلَاةَ مُوَدِّعٍ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ كُنْتَ لَا تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ وَإِيَّاكَ

وَمَا فِي أَيْدِي النَّاسِ تَعِشْ غَنِيًّا وَإِيَّاكَ وَمَا يُعْتَذَرُ مِنْهُ

«Nefsinin arzularını ve hattâ ömrünü bir tarafa bırakan kimsenin kılacağı şekilde (yani en son namazını kılan mü'min, namazın âdâb ve şartlarına ne kadar dikkat

BU KABİLDEN BAŞKA BİR SAHİH HADİSİN AÇIKLAMASI

Yine Ebû Dâvûd'la Tirmizî —ki ikisi de kütüb-ü sitte sahiplerin-

---

eder ve ne kadar ciddiyetle kılarsa sen her zaman öylece) kıl namazını. (Kısacası Rabb'ini apaçık, gözünle görüyormuşsun gibi namaz kıl.) Zira sen Allah'ı görmüyorsan da O seni görüyor ya! (Şüphesiz ki, O'nu gören kimsenin kalbine başkası girmez.) Halkın ellerinde olan şeylerden ümidini kes ki, gerçek zenginliğe eresin. Sonunda özür dilemek zorunda kalacağın işlerden sakın. (Dünya ve âhirette özür dilemek zorunda bırakan gizli ve açık kötülüklerden sakın.)» Demek oluyor ki, insan, gücü yettiği kadar takvâdan ayrılmamakla memurdur.

Asıl konumuzu teşkil eden hadîsin başında takvâ tavsiye edilmiştir.

Takvâ ise, iman, amel, niyet, söz ve sükût hususlarında Allah'ın gazabına sebep olan davranışlardan sakınmakla olur. Fakat لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا «Allah bir kimseye, ancak gücü yettiği kadar teklif eder.» (Bakara sûresi, âyet: 286) âyetinin lûtfu gereğince gücü yettiği kadar sakınanlar dince takvâ sahibi sayılırlar. Dâimâ masûm olanlar ancak peygamberlerdir. Diğer insanların pek az da olsa günah işlemesi zorunluluk durumundadır. Binâenaleyh bir günahta direnmiyen mü'min, bazan hatâ da işlemekle takvâ dairesinden dışarı çıkmış olmaz.

Takvâ emrinden hemen sonra valilerin sözlerinin mutlak olarak dinlenip itâat edilmesi emredilmiştir.

Bu bakımdan Hz. Peygamber'in bu vasiyeti, dünyâ ve âhiret selâmetini içine alıyor.

Halife tarafından vazifelendirilen şahıs, Habeş'li bir köle bile olsa» denmesinin sebebi, Hicaz ülkesinde kölelerin ekseriyâ Habeş'lilerden olmasıdır.

Büyük âlimler bu hadîsle müslümanların lideri tarafından bir kimseye zirâat veya bir sanat, yahut da savaşın emredilmesi o şeyin o kimseye farz olmasını gerektirdiğine istidlâl ediyorlar. Yani liderin tayiniyle farz-ı kifâye kabilinden olan şeyler farz-ı ayn'a dönüyor. Bu durumda askerlikten kaçmak, namazı ve orucu terk etmek gibi büyük günah sayılır.

فَسَيَرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا **«Pek çok anlaşmazlıklar çıktığını görecektir.»** cümlesinde, sonradan usûl ve fürû'da ümmet arasında ihtilâflar olacağı, Hz. Peygamber'in sünnetine ve ashâbın yollarına aykırı bid'atler çıkacağı haber verilerek, gaybdan haber verme mucizesi de gerçekleşmiştir.

«Hulefâ-i râşidîn» başlıca dört halifeden ibâret ise de onlar gibi hak yolda doğruluktan ayrılmadan devam eden —ki reşâd sıfatı bundan ibârettir— ve hidâyet nurlarına lâyık olan halifeler de onlara dâhildir.

Son zamanlarda Hz. Peygamber'in sünnetine sarılmak insanın bir şeyi dişleriyle tutmasına benzetilmiştir ki, bu tutuşun pek zor ve sıkıntılı bir şey olduğu ve insanı yemeden içmeden ve lâkırtı söylemeden men ettiği anlaşılsın. Çünkü ağzında bir şey tutanın durumu budur.

Gerçekten helâlden yemek, içmek ve hep hakikati söylemek pek kolay değildir.

«Sonradan çıkma işler» den maksat, din adına ortaya çıkarılan bid'atlerdir. Âdetlerle ilgili bid'atler bu kabîlden değildir. Nitekim bu, Tarîkat-i Muhammediye kitabında etraflıca açıklanmıştır.

dendir— Mikdâd b. el-Esved'den rivâyet ediyorlar ki: Peygamber efendimiz şöyle buyurmuşlardır:

أَلَا وَإِنِّي أُوتِيتُ الْكِتَابَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ. أَلَا يُوشِكُ رَجُلٌ شَبْعَانُ
عَلَى أَرِيكَتِهِ يَقُولُ: عَلَيْكُمْ بِهَذَا الْقُرْآنِ فَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ حَلَالٍ
فَأَحِلُّوهُ وَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ حَرَامٍ فَحَرِّمُوهُ وَإِنَّ مَا حَرَّمَ رَسُولُ اللهِ
كَمَا حَرَّمَ اللهُ

«İyi biliniz ki, bana Kur'ân verildiği gibi onun bir misli olan sünnet (yani hükümleri açıklamada onun benzeri bulunan hadîsler) de verildi.[378] Yine iyi biliniz ki, bazı gâfil ve mağrur kimseler va'z kürsüsüne veya âmirlik makamına kurularak diyecek ki: «Siz ancak tesbit edilip

---

378. Bu sünnet Kur'ân'da «hikmet» olarak geçmektedir. Bu konuda bir kaç âyet vardır:

1 — وَأَنْزَلَ اللهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ **Allah sana Kur'ân'ı ve hükümlerini indirdi.»** (Nisâ sûresi, âyet: 113).

2 — وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللهِ وَالْحِكْمَةِ «Evlerinizde **okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti (Kur'ân'ın emir ve yasaklarını) hatırlayın.»** (Ahzâb sûresi, âyet: 34).

Bu âyetlerin ikisinde de «hikmet», sünnetler ve Hz. Peygamber'in hadîsleriyle tefsir ediliyor ki, indirme ve okumaya bağlanması da bunu gerektiriyor.

Merhum İmâm-ı Beyhakî'nin Medhal'inde İmâm-ı Şâfiî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber'in sünneti bazan mücmel bir âyeti açıklamaktan ibâret olur ki, bu şekilde farz oluşun umûmîlik ve husûsîliği ve kulların nasıl yerine getirmelerini Allah'ın istediği bilinir.

Bu türlü hükümlerin sübûtu yine âyetle olup, kasdedilen mânâ, Hz. Peygamber'in açıklamasiyle belirtilmiş oluyor. Artık bu kısımda asıl gizli şeklin de emredilişinin vahy ile olduğu şüphesizdir.

Sünnet, bazan da hakkında Kur'ân âyeti bulunmıyan şeyler hakkında olur. İşte âlimler bu kısımda ihtilâfa düşüyorlar. Bazıları Allah'ın, Hz. Peygamber'e itâat etmeyi farz kılması ve onun emirlerinin Allah rızasına uygun olacağı ezelde bilinmiş olması sebebi ile Kur'ân âyeti bulunmıyan hususlarda hüküm vermesine izin vermiştir.» diyorlar.

Bazısı ise bunu kabul etmiyerek Peygamber efendimiz her neyi meşrû ve sünnet kılmışsa mutlaka onun Allah'ın kitâbından alınmış olduğunu söylüyorlar. «Ama kendisine mahsus anlayışla!» diyorlar.

Anlaşılan, bu şekillerin her ikisi de vardır. Bu durumda bir tarafı kesip atmak doğru olamaz. Çünkü yukarıki âyetlerde sünnetle tefsir edilen hikmetin de nâzil

korunmuş bulunan şu Kur'ân'a bakın; onda bulabildiğiniz helâli helâl, haramı haram bilin. Böyle inanarak amel edin.» [379]

Allah'ın Resûl'ü tarafından haram kılınan şeyler bizzat Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeyler gibidir. [380]

---

olduğu açıklandığına göre Peygamber efendimizin Kur'ân'dan başka bir kaynağının daha bulunduğu anlaşılır.

Yine gereğinde Allah'ın vahyi gelmeyince istihadla hükmetmesi de sahîhtir. Nasıl olursa olsun, mutlaka bizim için hadisler de müstakil bir delil oluyor.

379. Bu söz büyük bir hatadır. Kur'ân bütün hükümleri içine almakta ise de Hz. Peygamber'in sünnetine başvurmadan ondan her hükmü kim çıkarabilir? Arzedildiği gibi Kur'ân'ın mücmellerini etraflıca açıklıyan sünnettir. Kur'ân'ın sadece açık mânâsına bakılacak olsa alışveriş ve faiz gibi bizzat helâl ve haram kılınanlar değil, hattâ ekmek yemek gibi cinsi haram kılınanlar dahi bilinmekle yine maksat yerine getirilmiş olmaz.

380. Elbette! Mâdem ki her birinin Allah'ın vahyi ile olduğu şüphesizdir. Ne fark olabilir?

Bundan sonra Hz. Peygamber

أَلَا لَا يَحِلُّ لَكُمُ الْحِمَارُ الْأَهْلِيُّ وَلَا كُلُّ ذِي نَابٍ مِنَ السِّبَاعِ وَلَا لُقَطَةُ مُعَاهِدٍ إِلَّا أَنْ يَسْتَغْنِيَ عَنْهَا صَاحِبُهَا وَمَنْ نَزَلَ بِقَوْمٍ فَعَلَيْهِمْ أَنْ يَقْرُوهُ وَلَهُ أَنْ يُعْقِبَهُمْ بِمِثْلِ قِرَاهُ

«Ey müslümanlar, Allah size ehlî eşek etini ve azı dişli yırtıcı hayvanların etini yemeyi ve anlaşmalıların yitiklerini —sahipleri ona muhtaç olmıyacak kadar pek bayağı şeylerden ibâret olmadıkça— helâl etmiş değildir. Her kim bir kavme misâfir olarak gelirse (günlük yiyeceğe muhtaç bulunursa) ona yetecek kadar bir şey vermeleri vâcip olur.

Vermedikleri takdirde muhtaç olduğu kadar alması câizdir.» buyurarak Kur'ân'da açıklanmıyan bazı haram ve vâcipleri saymıştır.

Bunu biraz açıklamak gerekiyor:

«Eşek» kelimesi «ehlî» kelimesiyle kayıtlanıyor. Çünkü yaban eşeği yenir. Onun eti, temiz etlerden sayılır. Beriki ise, yenmesinin haram olduğunda icmâ olunmuş, bazı sahâbeden rivâyet edilen müsâade ise, neshedilmiş veya te'vil edilmiş olduğu sâbit olan bazı hadislere dayanıyor.

Hayber'in fethi sırasında ehlî eşek etinin yenmesinin Hz. Peygamber tarafından kuvvetle yasaklandığı şüphesizdir. Ama ashâbdan Gâlib b. Ebcer'in «Yâ Resûlallah! Memleketimizde kıtlık var, bir kaç semiz eşekten başka yiyecek şeyimiz bulunmuyor. Siz de ehlî eşeklerin etini haram kılmışsınız.» demesi üzerine

أَطْعِمْ أَهْلَكَ مِنْ سَمِينِ حُمُرِكَ فَإِنَّمَا حَرَّمْتُهَا مِنْ أَجْلِ جَوَالِّ الْقَرْيَةِ «Ailene eşeklerinin semizinden yedirebilirsin. Zira ben onları sırf köyde pislik yiyen hayvanlar yüzünden haram kıldım.» buyurmaları zaruret haline yorumlanır. Bu hadîsni senedi de ihtilâflı olmakla beraber «semiz» kelimesi, onları satarak veya kiraya vererek alınacak

Bu hadîsteki «recül-i şeb'ân» (karnı tok adam) kelimeleriyle Hz. Peygamber'in kasdettiği, şehvetine düşkün, mağrur ve gâfil olan şahıstır ki, dâimâ tok olmakla vasıflandırılması, o reddedilen söze cür'et etmenin sebebine işâret ediyor. Nitekim filozoflar da «Devamlı tokluk,

---

para ve kira mânâsına olabilir. Çünkü Gâlib, yemeye elverişli olduklarını anlatmak için eşeklerini «semizlik» ile vasıflandırınca Hz. Peygamber'in de bu vasfı, satılmaya veya kiraya vermeye elverişli kabul ederek ele geçecek para ile yiyecek almalarını hatırlatmış olması ihtimalden uzak değildir.

Bu durumda hadîsin sonu, haram kılmanın sebebini açıklayarak haramlığın devamlı olduğunu anlatmak için zikredilmiş olur.

. Her hayvanın sütü de eti hükmünde olduğu için eşeğin sütünü içmek ancak tedâvî için câiz olabilir. Sahih görüşe göre atın eti ve sütü tenzihî (helâle yakın) olarak mekruhtur. Eti hakkında tahrimî (harama yakın) mekruh da desek bu hüküm sırf nesli korumak ve savaş âletinin azaltılmaması maksadına dayanacağından yine sütü helâldir. Ancak tad ve fayda bakımından ve hattâ bir çok hastalıklara devâ olarak hadîslerle inek sütü tavsiye buyrulmuştur.

Diğer hadîslerde azı dişi olan yırtıcı hayvanlarla beraber keskin tırnağı olan kuşlar da kaydedilmiştir. Dişi veya tırnağı ile avlıyan hayvanlar ve kuşlar mutlak olarak «yırtıcılar» adı altında toplanarak haram kılınmışlardır. Helâl olan temiz yiyecekler ile Adem oğullarına ikram edildiği gibi kötü bir tabiati bulunan yırtıcı hayvanlar ve kuşlar haram kılınmakla da insan nevi korunmuştur. Çünkü bu hayvanların etlerini yiye yiye tabiatlerini de almak uzak bir ihtimal değildir. Nitekim yaratılışça pis olan böcekleri haram kılmak da insanı pislikten korumak maksadına dayalıdır. Kısacası, her haramın maddeten ve mânen bir çok kötülük ve zararları bulunması kesin bir şey olduğu gibi, haramlıkça şiddet ve büyüklükleri de kötülük ve zararları nisbetindedir.

Yitiğe gelince: Kendine güvenen bir kimsenin, telef olacağını sandığı bir şeye rastlayınca onu orada bırakması dince câiz görülmez. Ama görüp de almadığı veya hemen yerine koyduğu için yitiğin telef olmasına sebep olan kimsenin onu ödemesi gerekmez.

Çünkü bu telef oluş, hakikatte alanın fi'liyle olduğu için ona sebep olana bir şey denemez.

Yitiği bulan, mal sahibini bilmediği takdirde, bulduğu yerde ve halkın toplandığı yerlerde, sahibinin araması bitinceye kadar ilân edip açıklar. Bulduğu sırada şâhid edinerek bu şekilde açıkladıktan sonra yitik, bulanın yanında emânet olarak kalır. Binâenaleyh, ona dokunmadan ve eksiltmeden telef olursa ödemesi gerekmez.

Ama hiç bir engel yok iken şâhid edinilmez veya açıklanıp ilân edilmezse sahibi, kendisine geri verilmesi maksadiyle alındığını kabul etmiyecek olursa bulanın ödemesi gerekir.

Usulüne uygun tarif ve ilândan sonra yitik sahibi çıkmadığı takdirde bulan fakîr ise onu kendi ihtiyaçlarında kullanması ve eğer zengin ise muhtaç olanlara sadaka olarak vermesi câiz olur. Ama sonradan sahibi çıkarsa mutlaka ödetir. Bulan, ödemek durumunda bulunduğu takdirde ödediği vakitten itibaren ona sahip olur ve sadaka olarak vermiş bulunursa sevabını kendisi kazanmış olur.

Yitik sahibi, malını aynen bulursa fakirin elinden alabilir.

Sadaka olarak verilmesine izin verirse sevabını kazanır.

Yitik sahibinin bulunacağından ümit kesilmezse vasiyet etmek vâciptir. Bu durumda bulan sağlığında gereği gibi ilân etmiş değil ise vârislerince ilân edilmesi gerekir.

gaflet getirir ve zekâyı giderir.» diyorlar. Binâenaleyh Şifâ'da Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre «Peygamber efendimiz hiç bir zaman doyuncaya kadar yemek yememişlerdir.»

HZ. PEYGAMBER'İN BAZI TAVSİYELERİNİ İÇİNE ALAN PEK ÖNEMLİ BİR HADİSİN AÇIKLAMASI

Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Hz. İrbâd b. Sâriye'den rivâyet edilen bir hadîs daha vardır ki

قَامَ فِينَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ : أَيَحْسَبُ
أَحَدُكُمْ مُتَّكِئًا عَلَى أَرِيكَتِهِ يَظُنُّ أَنَّ اللهَ لَمْ يُحَرِّمْ شَيْئًا إِلَّا مَا فِي هٰذَا
الْقُرْآنِ أَلَا وَإِنِّي قَدْ أَمَرْتُ وَوَعَظْتُ وَنَهَيْتُ عَنْ أَشْيَاءَ إِنَّهَا
لَمِثْلُ الْقُرْآنِ أَوْ أَكْثَرُ وَإِنَّ اللهَ لَمْ يُحِلَّ لَكُمْ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتَ
أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا بِإِذْنٍ وَلَا ضَرْبَ نِسَائِهِمْ وَلَا أَكْلَ ثِمَارِهِمْ
إِذَا أَعْطَوْكُمُ الَّذِي عَلَيْهِمْ

«Ey ümmet ve ashâbım! Sizden biriniz kendini beğenerek koltuğuna kurulup da zanneder mi ki, Allah yalnız Kur'ân'dan herkesçe açıkça bilinen haramları haram kılmıştır ve onlardan başka haram yoktur? Hayır! Bilakis ben, (diğerlerinin anlayıp çıkaramadıkları) Allah'ın pek

---

Yitik meseleleri Mecelle'ye alınmış olmadığı için herkesçe bilinmesi önemli görülen bazı maddelerini bu münâsebetle buracıkta açıkladığımız çok görülmez zannederiz.

Hadîsin sonundaki «yedirmenin vâcip olması» ve «almanın câiz bulunması» hükmünü merhum İmâm-ı Ahmed açık mânâsına yorumluyorsa da, çoğunlukça bu hüküm, İslâm'ın ilk zamanlarına göredir. Çünkü o sırada ikram etmek vâcipti. Sonradan ikram etme emri kalktığı için misâfire yemek yedirmenin vâcipliği de ortadan kalkmıştır. Veyahut da «Neshedilmiş olmayıp, müstebablığını te'kid etmek maksadiyle vâcip derecesine çıkarılmıştır.» denir غُسْلُ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ «Cuma için gusletmek vâciptir.» (Buhârî, K. el-Sümüâ, Bâb: 12) kabilinden olur.

Bu durumda sahiplerinin izin ve rızaları olmadığı halde zarurette kalan kimsenin, yetecek kadar bulduğu mallardan alıp harcaması da sonradan ödemek şartiyle câiz olabilir.

لَا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ إِلَّا عَنْ طِيبِ نَفْسِهِ «Hiç bir kimsenin malı, kendi izin ve rızası olmadıkça kimseye helâl olmaz.» hadîsi de bunu gerektirir.

çok emirlerini tebliğ ettim. Hem de —Allah'ın kitabından alarak— size va'z ettim .Yani teşvik, tehdîd ve müjde ettim, tehlikeleri haber verdim ve pek çok şeylerden men ettim ki, onlar Kur'ân'dan anlaşılan yasaklar kadar veya daha çoktur. İyi biliniz ki Allah, kitab ehli olan yahûdî ve hıristiyanların evlerine izinleri olmaksızın girmenize, aile ve çocuklarına eziyet etmenize ve kendilerine düşen vazifelerini yaptıkları müddetçe mallarına el uzatmanıza ve hattâ meyvelerini yemenize izin vermiyor.» '''

---

381. Bu hadîs, Hz. Peygamber ashâbiyle beraber Hayber civârında bulundukları sırada Hayber'liler tarafından gelen bazı şikâyetler üzerine buyurulmuştur.

Merhum Beyhakî'nin Medhâl'de açıkladığına göre Hz. Peygamber bu şikâyeti işitince mübârek yüzünde gazab eserleri görülmüş ve Hz. Abdurrahmân b. Avf'a emir buyurmuş ki: «Haydi atına bin de insanlara seslen ki, cennete ancak mü'min olanlar girecektir. Hepsi de namaz için toplansınlar.» Ashâbın toplanması üzerine bizzat gelip namazı kıldıktan sonra hitâb için ayağa kalkarak bu hadîsi hepsine duyurdular.

Mü'mine yakışanın, halkı kendisinden emîn etmek olduğu

اَلْمُؤْمِنُ مَنْ اَمِنَهُ النَّاسُ عَلٰى اَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ «Mü'min, kendisinden insanların mal ve canca emîn oldukları kimsedir.» gibi hadîslerle defalarca açıklanmıştı. Hadîsin sonu

وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ عَنِ الْخَطَايَا وَالذُّنُوْبِ «Muhâcir de günah ve itâatsizlikleri bırakandır.» şeklindedir.-Bu hadîs Câmi-i Sağîr'de kaydedildiği gibi orada yine aynı mânâda diğer hadîsler de vardır. Meselâ: Hz. Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilen şu hadîs:

اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُوْنَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللّٰهُ عَنْهُ «Mükemmel müslüman o kimsedir ki, müslümanlar (ve onların hükmünde olan zimmetli ve barışıklar) onun elinden ve dilinden selâmette olur. Gerçekten muhâcir de (küfür diyârını bırakanlar değil, nefsini herkesten çok düşman bilip, arzularına uymıyan ve) yasaklara dalmıyan kimsedir.» (Buhârî, K. el-İmân, Bâb: 3; Müslim, K. el-İmân, Bâb: 14) bunlardandır.

Konumuz olan hadîsin açıklaması ve bazı önemli notlar:

Metinde «zanneder mi?» kelimesi eş anlamlısıyla te'kid edilmiştir. Belâğât ehlinin sözlerinde bazan bu maksatla eş anlamlı kelimeler geçer. Ama te'kide lüzum olmadığı takdirde böyle bir şey boşluk doldurmaya yarar. وَاَلْفٰى قَوْلَهَا كَذِبًا وَمَيْنًا «Onun sözünün yalan olduğunu gördü.» gibi.

Bu hadîs, مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ «Biz o kitapta (Kur'ân veya Levh-i Mahfûz'da) hiç bir şeyi noksan bırakmadık.» (En'âm sûresi, âyet: 38) âyetine aykırı değildir. Çünkü mânâsında işâret edildiği gibi Kur'ân'da açıklanmıyan helâl ve haram yoksa da Kur'ân'ın delâlet ettiği şeylerin hepsi ümmetin âlimlerine açıklanmamış ve her biri ancak görüş inceliği ve anlayış kuvveti insbetinde hüküm çıkarabilmiştir.

Hattâ imâmımız olan İmâm-ı A'zam'ın Kur'ân'dan mesele çıkarma hususundaki ince görüşü diğer müctehidlerin ulaşamadıkları noktaya vardığı için kendisine bazı kendini bilmezler rey taraftarlığı isnâdında bulunma cür'eti göstermişlerdir.

HADİSLERE GÜVENMEK İSTEMİYENLERİN BİRİNCİ ŞÜPHELERİNİN REDDİ

Sahîh ve sâbit hadîslerin daha pek çoğu vardır ki, bu iddiâyı kesin olarak ifâde ediyor. Fakat kaydettiklerimiz yetecek derecededir. Uzatmaya ne lüzum var! İşin hakikati gereği kadar aydınlanmış oldu.

Bu kafasızların, Hz. Peygamber'in hadîslerini bırakarak yalnız Kur'ân'dan anlaşılabilen dînî hükümlere ümmeti dâvet etmek gibi saçma bir

---

Halbuki müctehidler arasında kabul edilen kâidelerden olduğu gibi, onlar aranan hükmü Kur'ân'da bulunca sünnete bakmazlar. Ama aradığını orada bulamıyan elbette sünnete başvurmak zorunda kalır. Bazan da kıyasla hükmederler.

O âyete uygun hadîsler de vardır. Meselâ: Câmi-i Sağîr'de

الْحَلَالُ مَا أَحَلَّ اللهُ فِي كِتَابِهِ وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَ اللهُ فِي كِتَابِهِ وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ

«Helâl, Allah'ın, kitabında helâl kıldığı, haramı da Allah'ın, kitabında haram kıldığı şeylerdir. Allah'ın kitabının susmuş olduğu şeyler afvedilmiştir.» hadîsi geçmektedir. Fakat bir hükmün ,Allah'ın kitâbında olmadığını ancak, kendisine indiği şanlı Peygamber'imiz bilirdi. Binâenaleyh biz, hadîslere şiddetle muhtâcız.

Gerçi hadislerin de sıhhat ölçüsü Kur'ân'dır. Çünkü Kur'ân'a aykırı olan hadîsler makbul değildir. Nitekim merhum İmâm-ı Beyhakî'nin, Medhal'inde rivâyet ettiğine göre bir gün Peygamber efendimiz yahûdîlere bazı şeyler sormuş, onların Hz. İsâ hakkında bir takım yalan rivâyetlere cür'et etmeleri üzerine Hz. Peygamber hemen minbere çıkarak bir hutbe okur ve hutbe sırasında buyururlar ki: «Benden sonra bir takım hadîsler yayılacaktır. Onları Allah'ın kitabıyla karşılaştırın. Hangi rivâyet Kur'ân'a uygunsa o benim sözümdür. Hangisi de aykırı bulunursa benim sözüm değildir.» bu durumda hiç bir sahîh hadîs Kur'ân'a aykırı olmayıp, ancak her biri açıklama ve tefsir olarak buyrulmuştur. Onun husûsî ve umûmî olanını, nâsih ve mensûbunu belirtir. Demek oluyor ki, hadîslere tabi olmak, hakikatte Kur'ân'a tabi olmaktır. مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ **«Kim Peygamber'e itâat ederse, muhakkak Allah'a itâat etmiş olur.»** (Nisâ sûresi, âyet: 80) âyeti de bunu gerektiriyor.

Kısacası, şanlı Peygamber'imizin «Ben de emir ve yasak ettim. Va'z ve hatırlatmada bulundum.» buyurmuş olması, «Ben müctehidlerden hiç bir ferdin çıkarmaya yol bulamıyacakları bir şekilde yine Kur'ân'dan anlıyarak pek çok amel, söz, iman ve hallerin haram ve helâl olduğunu ve bunların nasıl tutulacağını etraflıca açıkladım ve belirttim.» demek olacaktır.

Hiç şüphe kabul etmiyen gerçeklerdendir ki, vahy ve peygamberlik vâsıtasiyle Kur'ân'dan Hz. Peygamber'in aldığı ilim nurları ümmetin fertlerine tamamen aydınlanamaz. Velilerin ermiş oldukları sır ve feyzler de oradan açılıyor. Fakat feyz ve ilham yoluyla!..

Müctehidlerin ilimlerinin de oraya dayanıp son bulması normaldir. Ancak Hz. Peygamber'in açıklamaları vâsıtasiyle!.. Ümmetin icmâ'ı ve fakîhlerin kıyası da kitap ve sünnete bağlıdır.

Bu durumda bütün kulların dayanağı ve asıl kaynağı Allah'ın kitabından ibâret olur. Çünkü Peygamber sünnetini, velî sırlarını ve müctehid dînî hükümlerini bizzat veya vâsıtalı olarak o hidâyet güneşinden almış oluyorlar.

düşüncede bulunmalarının sebebi eğer Hz. Peygamber'e nisbet edilen hadîsler arasında onun söylediği, hükümleri almada kabul edilen usulle sâbit olmıyan zayıf hadîslerin de bulunması ve hattâ bir takım uydurma hadîslerin bile kendisine isnâd edilmekte olması ise, yani bu husus, iddiâlarınca mutlak olarak hadîslere itimadı ortadan kaldırıyorsa deriz ki: Bu konudaki şüphelerin zayıf ve reddedilmiş olduğu pek açıktır. Çünkü İslâm dininin büyük âlimleri arasında hadîs rivâyeti ve râvîlerin biyografileri hususunda pek güvenilir öyle inceleyici ve araştırıcı zatlar geçmiştir ki, onların, rivâyet edilen hadîslerin derecelerini belirterek her birinin durumunu ve sübut derecesini açıklamaya gayret ve hadîslerin sıfat ve kısımlarını râvîlerinin tarihî durumlarıyle beraber, hem de mükemmel ve istenen şekilde açıklamayı vazife bilmişler ve mustalahu'l-hadîs (hadîs ıstılâhları) adiyle büyük ve pek geniş husûsî bir ilim dalı meydana getirerek, bu konuda pek çok büyük küçük kitaplar yazıp manzumeler hazırladıkları gibi hadîs râvîlerinin biyografileri için de ayrıca bir dal ihdâs edip bunda da râvîlerin red ve kabulü ile ilgili akla ve dine uygun kâideler yazmışlardır.

Hattâ hadîs kitaplarında nakil ve rivâyet edilmekte olan her hadîsin durumunu açıklayarak asıl ve teferruât hükümlerinde hangilerine güvenilir, hangilerine güvenilmez birer birer belirtmeye gayret etmişlerdir. Kısacası büyük âlimlerin ittifaklariyle sabit olmuştur ki, mütevâtir hadîsler, İslâm dininin direkleri olan bütün müctehidlerce kabulle karşılanan meşhur hadîsler, İslâm inancı ve bütün dînî hükümleri isbat ve desteklemeye elverişli olabilir. Ahâd yoluyla rivâyet edilmiş bulunan sahîh ve hasen hadîsler de, yalnız amelî hükümlerde ve teferruâtta delil kabul edilebilir. Zayıf hadîsler ise, aslâ delile elverişli olmadıkları için hiç bir hükmü isbat etmeye delil olarak kabul edilemezse de amellerin faziletleri konusunda onlarla da amel edilmesi câiz görülüyor.

Yani İslâm dininde sıhhatine bir engel bulunmıyan amel ve ibâdetin fazileti hakkındaki zayıf hadîslerle amel etmeye ve teşvik sırasında o türlü hadîsleri rivâyet ve kayd etmeye müsâade olunuyor.[382]

Evet, bir takım mevzû (uydurma) hadîsler de bazı kitaplarda görülmüş, fakat bunlarla aslâ ve hiç bir şekilde amel etmek câiz görülmemiştir. Hattâ böyle bir hadîsi okuyan ve rivâyet eden zatın onun uydurma ve iftira kabilinden bir şey olduğunu ve ilim sahiplerince ka-

---

Yukarda açıklanan hikmetin indirilmesi de «Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan anlamasını kolaylaştırmak ve kuvvetlendirmekten başka bir şey değildir.» diyebiliriz. وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَنْ نَّشَاءُ «Fakat, biz o kitabı bir nur yaptık. Onunla dilediğimize hidâyet vereceğiz.» (Şûrâ sûresi, âyet: 52).

382. Süyûtî'nin açıkladığına göre ihtiyat olarak hükümce de zayıf hadîsler kabul edilir.

bul ve kendisiyle amel edilmediğini açıklaması gerekir. Eğer bilerek susarsa Hz. Peygamber'e iftirâ edenlerin biri de kendisi olur. [383]

Yeteri kadar açıklama bulunan ve her hadîsin kabul derecesini farketmeye kâfî gelecek kitaplar, ümmetin âlimleri arasında yayılmış ve elden ele dolaşmaktadır. Rivâyet edilen hadîslerin hakikatlerine dair hiç bir şey ilim sahiplerinden gizli kalmamıştır. Bu durumda Kur'ân'a güvenildiği gibi hadîslere de derecesine göre güvenilmekte ne zarar düşünülebilir! Her sözü diğerlerinden ayırdeden ve sübut derecesine göre hüküm veren ilim ve tenkid ehline ne denebilir!

Meselâ: Halkın haber ve hadîsleri arasında doğru da bulunur, yalan da. Öyle ise hiç bir haberi kabul etmemek ve kimsenin sözüne güvenmemek gerekir, diyecek olsak acaba bize hak veren olur mu? Ne mümkün! Çünkü bu söz sırf ahmaklık eseri sayılır. Herkes bilir ki halkın haber verdiği şeyleri inceleyip olaylara uygulamak gerekir. Böylece işin hakikati ve sözlerin mâhiyeti anlaşılır ve inceleyip yoklama sonunda doğruluğu anlaşılan sözlere göre hareket edilebilir, yalan haberlerden de sakınılır. Yoksa insanlar arasında yalan bulunuyor diye doğru söyliyenlerin sözleri de hemen yalancılık ihtimaliyle yalan sayılacak olsa dünya ve âhiret işleri bozulur giderdi. Aklı başında olan hiç bu kaypaklığa düşer mi?

İşte İslâm âlimleri de Peygamber efendimize nisbet edilen hadîsleri gereği gibi inceliyerek sahîh olmıyanlarını anladılar da, «Hükümlerin isbâtında şunlara güvenilmez, şunlara da aslâ Hz. Peygamber'in haberleri gözüyle bakılmaz.» dediler ve kısım kısım belirttiler. (Allah onları bol hayırla karşılasın.) [384]

---

383. Artık öyle bilir bilmez hadîs rivâyet etmeye kalkışmak pek büyük hatadır. Hattâ sağlam ve makbul olduğu bilinmeyen bir kitapta görülse ve mânâca sıhhati şüphe götürmese bile yine ehlinden öğrenilmedikçe bir söze Hz. Peygamber'in hadîsi gözüyle bakmak veya «Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur.» diye isnadda bulunmak hiç câiz değildir.

384. Peygamber efendimiz, bizzat buyurmamış olduğu bir sözü —teşvik ve tehdid yollu bir maksatla da olsa— kendisine isnâd etmeyi ve hadîslerin tebliği konusunda doğru yoldan ayrılmayı kesin olarak haram kılıp, bunu yapanları şiddetle ve te'kidli olarak men ve tehdîd eder ve

إِنَّ كَذِبًا عَلَيَّ لَيْسَ كَكَذِبٍ عَلَى أَحَدٍ وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

«Bana yalan ve iftira isnâd etmek herhangi bir insana isnâd etmek gibi değildir. Her kim böyle bir yalanı kasden isnâd ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.» (Buhârî, K. el-Cenâiz, Bâb: 33; Müslim, K. et-Tahzîr) hadîsini dâimâ tekrarlardı. (Bazı rivâyetlerde مَنْ حَدَّثَ عَنِّي كَذِبًا bazılarında da مَنْ قَالَ عَلَيَّ مَا لَمْ أَقُلْ şeklinde olduğuna göre Hz. Peygamber'in maksadı «Söylememiş olduğum sözü hakkımda "söyledi." diyen.» demek olacaktır.) Merhum Hâfız Celâlüddîn es-Süyûtî'nin açıkladı-

Bu kafasızlar derlerse ki: Biz hadîslerin derecelerini nasıl bilebiliriz ki, güvenilir olup olmıyanları ayırdedelim.» Deriz ki: Evet! Siz ayırdedemiyorsunuz. Fakat bu durumda sizin, câhillerden sayılmanızla beraber, âlimleri kendinize kıyaslamaya selâhiyetiniz de olamaz. Onlar pek

---

ğına göre bu hadîsi yüzden çok tanınmış zatlar rivâyet etmiş ve onlardan da binlerce tâbiî nakletmiştir. Hattâ bundan başka aşere-i mübeşşerenin (cennetle müjdelenen on sahâbinin) rivâyetine katılmış oldukları bir hadîs daha bulmak mümkün değildir. Hadîs âlimlerince mutlak olarak —lâfız ve mânâca— mütevâtir hadîse örnek kabul edilmeye bundan daha lâyık başka bir hadîs yoktur.

Binâenaleyh İmâm-ı Süyûtî diyor ki: «Ehl-i sünnet âlimlerince Hz. Peygamber'e yalan isnâd etmekten başka büyük günahlar arasında işleyenin kâfir sayılacağı bir amel bilmiyorum. Ama böyle bir ameli işleyenin kâfir olduğunu İmâmü'l-Haremeyn'in babası merhum Ebû Muhammed el-Cüveynî ve Mâlikî imamlarından Nâsıruddîn b. el-Münîr kabul etmişlerdir. Bu görüşü destekliyen pek çok deliller de vardır. Kur'ân âyetleri de bunu gerektiriyor.

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ «Yalanı, ancak Allah'ın âyetlerine inanmıyanlar uydurur.» (Nahl sûresi, âyet: 105) âyetindeki «yalan», Allah'a ve Peygamber'ine yalan ve iftirâ uydurmakla tefsir edilir. Zira diğerlerine yalan ve iftira uydurmak büyük günahlardan sayılırsa da iftirâ eden şahsı iman dairesinden çıkarmaz.

Zâten din kurmakla vazifeli olan yüce Peygamber'e kasden yalan uydurmanın kesin olarak haram ve büyük günahlarından en büyüğü olacağı akılca da bilinmektedir. Çünkü normal şeylerde bile yalan söylemek ve bir kimseye gerçeğe aykırı bir şeyi isnâd etmek haramdır.

Bu haramlık hadîs uydurmaya kalkışmak şeklinde olduğu gibi, uydurma ve yalan olduğunu bilerek isnâd cür'etinde bulunulacak olsa da yine haramlık vardır. Çünkü مَنْ حَدَّثَ عَنِّي حَدِيثًا وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبِينَ «Her kim benden rivâyet edilen uydurma ve hadîsi bilerek veya zannederek nakletmeye kalkışırsa yalancıların biri de odur.» buyrulmuştur. (Müslim, K. et-Tahzîr). Hattâ «bilerek» kelimesi, «zannederek» mânâsına da gelebileceği için yalan ve uydurma kabilinden olduğu zannedilen hadîsleri isnâd etmekte bile bu büyük mahzur vardır.

Binâenaleyh hadîs ilmi ehlinin sahîh hükmüne vardıkları hadîslerden başkasının Peygamber efendimize isnâd edilmesi câiz değildir. Nitekim اتَّقُوا الْحَدِيثَ عَنِّي إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ «Benden hadîs rivâyetinde korkulu ve dikkatli olunuz. İyice bilmedikçe rivâyet etmeyin. Çünkü kasden bana iftirâ eden cehennemdeki yerine hazırlansın.» hadîsi de bunu gerektirir. Artık zayıf rivâyetle nakledilen hadîslere «Hz. Peygamber'den rivâyet edilmiştir.» ve «Bize nakledildi.» gibi sıhhate işâret etmiyen deyimlerin kullanılması gerekir.

Durum böyle iken kerrâmiye fırkası (bid'atçi ve sapık fırkalardan biridir ki, kelâmcılardan Muhammed b. Kerrâm adlı şahsa nisbet edilirler. Bunların çoğunluğu müşebbihedir. Allah'ın, Arş'ın üzerinde bulunduğuna inanırlar. Daha bir takım saçma inançları da vardır ki, Şerh-i Mevâkıf'ın sonunda sıralanmıştır.) halkı itâate ve ibâdete teşvik ve kötülüklerden korkutmak maksadiyle hadîs uydurmayı câiz görüyorlardı. Yukardaki hadîs hatırlatılacak olsa derler ki: «Biz Hz. Peygamber'in

âlâ bilip ayırdedebiliyorlar. Hiç bir husus, kendilerine göre gizlilik perdesi arkasında kalmıyor. Siz bu cür'eti bırakın da başvurmakla emredilmiş bulunduğunuz ilim ve ictihad sahiplerine başvurun.

HADİSLERE GÜVENMİYEN KAFASIZLARIN İKİNCİ ŞÜPHELERİNİN REDDİ

Yok bu kafasız câhillerin o şüpheleri «Peygamber efendimizden nakil ve rivâyet edilen hadîslerde, açık mânâları akıl kanunlarına ve ke-

---

lehine yalan uyduruyoruz, aleyhine değil!» Hey gidi câhillik! Sanki yüce Peygamber'imizin dini bunların yalanlarına muhtaçmış! Sahîh hadîslerdeki teşvik ve korkutma yetecek derecede değil midir? Bunların bazısı da yalnız «Kim benim aleyhime yalan söylerse» deyimine bakarak أَيْ قَالَ إِنَّهُ شَاعِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ «Yani, o şâirdir veya delidir, derse» diye tefsir etmişler ve «Açık kıyasa uygun olup, beğenilen her sözü Hz. Peygamber'e isnâd etmek câizdir.» demişler. Bu ise müslümanların icmâ'ının aksine büyük bir saçmalıktır ki, arzedildiği gibi küfrü gerektirdiği kabul edilmiştir.

İşin garibi şudur ki, zühd ve iyilikle tanınan bazı kimseler de bu cinâyette bulunup, ecir ve sevap ümid etmişler ve görünüşlerine bakarak bunların uydurmalarını kabul edenler pek çok bulunmuştur. Fakat hadîs tenkidcileri olan büyük imamlarca geçer akçe olmadığından kalp para gibi üzerlerine atılmıştır.

Sûre sûre Kur'ân'ın faziletlerine dair Hz. İbn-i Abbâs ve Übeyy b. Kâ'b'dan rivâyet edilen hadîsler bu kabildendir. Bunları uyduran şahsa denilmiş ki: «Hadîsçilerce bilinmeyen bu hadîsleri sen dereden bulup çıkardın?» Vermiş olduğu cevap şöyledir: «Gördüm ki, insanlar Kur'ân okumaktan yüz çevirerek Ebû Hanîfe'nin fıkhıyle ve İbn-i İshâk'ın Siyer'i ile meşgul oldular. Ben de sırf Allah rızası için hadîsleri uydurdum.»

Evet, Kur'ân'ın bazı sûreleri hakkında sahîh ve hasen hadîsler yok değildir. Fakat onlarda öyle akla aykırı düşen mübâlağalar bulunmaz. Nitekim Celâlüddîn es-Süyûtî'nin Hamâilü'z-Zehr Fî Fedâili's-Süver adlı kitabına bakılırsa anlaşılır.

Merhum Hâfız İbn-i Mehdî diyor ki: «Bağdâd'da Meysere b. Abdi Rabbih adında biri vardı. Bütün nefsânî zevklerini bırakıp vakitlerini ibâdete ayırmıştı. Kendisi pek çok iyi bir adam bilinirdi. Hattâ öldüğünde Bağdâd'ın çarşı ve pazarları kapandı. Fakat sevap niyetine hadîs uydurmaya olan cür'eti âlimlerce şüphesizdi. Son derece câhil olduğu için kendisi de itiraf ederdi. Hattâ öleceği sırada «Şu an, Rabb'in hakkında iyi şeyler düşüneceğin zamandır.» denilince demiş ki: «Elbette, çünkü bu dine hizmetim çoktur. Yalnız Hz. Ali'nin faziletlerine dâir 70 hadîs uydurup yaymışımdır.» Ne büyük hizmet!..

Hadîs uydurmanın daha başka sebepleri de vardır:

Zındıklar, dini bozmak maksadiyle pek çok hadîs uydurdular. Fakat tenkidci âlimlerin gözlerinden hiç biri kaçmamıştır. Hammâd b. Zeyd'in araştırıp incelediğine göre bunlar 14.000 hadîs uydurup yaymış, hattâ içlerinden Abdü'l-Kerîm b. Ebi'l-Avcâ adındaki herif —ki zındıklığı yüzünden Abbâsî halîfelerinden Mehdî zamanında asılmıştır— asılacağı sırada öğüne öğüne «Helâli haram ve haramı helâl etmek maksadiyle 4.000 hadîs uydurmuşumdur.» demiş.

Bu kabîlden olarak saçma görüşleri kabul ettirebilmek için sapık fırkaların uydurmuş oldukları hadîsler, akıl ve ilim sahiplerince bilinmektedir.

sin delillerle isbatlanmış bulunan fen konularına ve yeni buluşlara aykırı görülen bir takım hadîsler de bulunuyor.» iddiâsından doğuyorsa halt etmişlerdir. Böyle saçma iddiâlara dayanarak Kur'ân'daki hüküm-

---

Halife ve âmirlere yaklaşabilmek maksadiyle de bir takım hadisler uydurulmuştur.

Nitekim halife Mehdî bir aralık güvercinlerle oynamağa merak sarmıştı. Bu sırada Gıyâs b. İbrâhîm adında biri huzuruna girince

لَا سَبَقَ إِلَّا فِي نَصْلٍ أَوْ خُفٍّ أَوْ حَافِرٍ «Yarış ancak şu üç şeyde câizdir: Ok atmak ve at veya deve koşturmak.» hadîsini okuyarak sonuna bir de أَوْ جَنَاحٍ «yahut da kuş uçurmak.» kelimelerini ekledi. Güya kuş uçurmakla da yarışmanın meşru ve iyi bir şey olduğunu ifâde edecek. Fakat Mehdî, hadîsleri ondan daha iyi bilenlerden olduğu için «Bunun yalan söylemesine ben sebep oldum.» diyerek bu oyundan tevbe edip kuşları dağıttı.

Bazıları da bir kimseye hiddetlenince onun aleyhine söyliyeceği sözü Hz. Peygamber'e isnâd ederek muteber hale getirmek ister idi. Seyf b. Amr et-Temîmî diyor ki: «Bir gün Sa'd b. Zafir'in evinde idik. Oğlunun mektepten ağlıyarak geldiğini gördük. Sa'd, bu ağlamanın sebebinin öğretmenin döğmesi olduğunu çocuktan öğrenince hemen ağzını açarak dedi ki: Ben onları utandırayım da görünüz. Hz. İkrime bana İbn-i Abbâs'tan merfû hadîs olarak rivâyet etti ki:

مُعَلِّمُو صِبْيَانِكُمْ شِرَارُكُمْ أَقَلُّهُمْ رَحْمَةً لِلْيَتِيمِ وَأَغْلَظُهُمْ عَلَى الْمِسْكِينِ «Çocuklarımızın öğretmenleri sizin en kötülerinizdir. Onlar insanların yetimlere en az merhamet edeni ve fakirlere en çok kaba davrananlarıdır.» Asılsız yere böyle bir hadîs ortaya atmasına, hem de öc almak maksadiyle yalan olduğunu itiraf edip de utanmamasına hepimiz şaştık.» (Hadîsin mânâca da sahih bir tarafı yoktur.)

Uydurma hadîsler çok kere uyduranın kendi sözü olur. Bazan da İsrâil oğullarının hikâyelerinden veya filozof ve zâhid sözlerinden alınır.

حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ «Dünya sevgisi bütün günahların başıdır.» gibi ki, Mâlik b. Dînâr'ın sözüdür. Yine الْمَعِدَةُ بَيْتُ الدَّاءِ وَالْحِمْيَةُ رَأْسُ الدَّوَاءِ «Mide dertlerin yuvasıdır. Perhiz ise, ilâçların başıdır.» gibi ki, arap doktorlarından Hâris b. Kilde'nin sözüdür.

Bu kabîlden halkın dillerinde dolaşan pek çok yalan ve uydurma hadîsler vardır ki, Hz. Peygamber'den duyulmamıştır. İsterse mânâları da sahîh olsun. Sözümüz mânâda değil!

Pirinç ve mercimek gibi bazı hububatın, prasa ve hindibâ gibi yeşilliklerin fazilet ve hususiyetleri hakkında rivâyet edilen hadîsler de hep böyledir. Bunların ekserîsi mânâca da saçmadır. Binâenaleyh doğruluk ve hikmet kaynağı olan şanlı Peygamber'den değil, câhil bir doktordan bile böyle sözler duyulsa alaya alınır.

Mercimek, kalbde merhamet meydana getirir ve göz yaşını arttırır mübârek bir yiyecek imiş. Hattâ 70 peygamber tarafından takdîs edilmiş de bunun için yenmesini Peygamber'imiz emir buyurmuş. Hâşâ! 70 değil, bir tek peygamber tarafından takdîs edilmiş bir şey olsaydı şifâ kaynağı olurdu. Mercimeğin kalb sıkıntı-

lerle yetinip de hadîsleri bırakmak nasıl câiz olabilir? Bu şüpheleri örümcek yuvasından daha zayıf olduğu için eğer bunların teşebbüsleri bundan ibâret olursa gerçekten İslâm dininin hakikat ve esaslarına akıllarının ermediği pek kolay ortaya çıkar. Çünkü yukarda bir münâ-

---

sını arttırmak, gaz yapmak ve kanı bozmak gibi bunca zararları bulunan bir şey olduğu, tıb kitaplarında yazılmış ve Kur'an'da da ârî deyimine lâyık görülerek kudret helvası ve bıldırcın etine onu tercih etmelerinden dolayı İsrâîl oğulları kötülenmişken (Bakara sûresi, âyet: 61) mübârek adını Hz. Peygamber'den imkânı yok alamaz. Bu hadîsi uydurmanın İsrâîl oğulları mizaçlı bir herif olduğu şüphesizdir. Bu bakımdan «Bu hadis senden rivâyet ediliyor.» diye Abdullah b. Mübârek'e başvurulunca kendisinin bundan uzak olduğunu ifâde etmiş ve «Ben böyle yahudilerin sevdikleri şeyler hakkında hiç bir merfû hadîs bilmiyorum.» demiştir.

Prasanın diğer sebzelere üstünlüğü, buğdayın diğer tahıllara üstünlüğü gibi imiş. Bu da yalan. Hindibânın her yaprağında cennet sularından bir damla varmış, her nar bir cennet narının tanesiyle aşılanırmış. Alay maksadiyle uydurulan saçma hadislerin biri de اَلْبَاذِنْجَانُ لِمَا اُكِلَ لَهُ **Patlıcan her ne niyetle yenecek olsa onun için olur.»** ve شِفَاءٌ مِنْ كُلِّ دَاءٍ **«Her derde devâdır.»** cümlesidir. Halbuki bazı hastalıkları arttırdığı bilinmektedir. Akla ve hisse aykırı söz ise Hz. Peygamber'in ağzından çıkmaz. Böyle saçma sözleri, hakikat işâretlerini bilen Peygamber efendimize isnâd etmek cür'etinde bulunan kimselerin kazanmış oldukları, sırf sonsuz ve sınırsız bir lânettir ki, bunların pek çoğu adları ile bilinip tesbit edilmiş bir alay deccâldır. (Hakkı bâtıla karıştırmak maksadiyle hadîs uydurmayı âdet haline getiren yalancılara deccâl denir.) İçlerinden bazıları bu cinâyeti bilmiyerek işlemişse de çoğu zındıklar zümresinden olup, peygamberlik şânını küçümsemek ve din işlerini hafif göstermek gibi mel'unca bir maksatla bu iftirada bulunmuşlardır.

Açıkça saçma olan Üc b. Anak hikâyesi bu kabîldendir. 3.000 arşın kadar boyu olan bu hayal mahsulü şahıs güya Hz. Nûh soyundan olmadığı halde Hz. Mûsâ zamanına kadar hayatta kalmış, akıl ve âdete aykırı pek çok fiil ve hareketlerde bulunurmuş.

Bu fıkraların hepsi Kur'ân âyetlerine aykırıdır.

Evet, bu adla Amâlika'dan bir kâfir vardı ki, Hz. Mûsâ zamanında öldürüldüğü Meâlimü't-Tenzîl'de kaydedilmiştir.

Kaf dağı hakkındaki hadîs de uydurmadır. Yine yerin taş üzerinde, o taşın da bir öküzün sırtında olduğu ve yer sarsıntılarının sebebinin, bu öküzün kıllarının veya Kaf dağının damarlarının hareket etmesinden ibâret olduğu kesin olarak asılsızdır. Bu konuda Hz. Peygamber'den zayıf rivâyetle de olsa bir tek hadîs bile yoktur.

Dünyanın müddetinin 7.000 yıl olup, Muhammed ümmetinin yedinci binde bulunduğuna dâir rivâyet edilen hadîs de uydurma ve saçmadır. Kıyâmetin vaktini Allah'tan başka kimsenin bilmediğine delâlet eden Kur'ân âyetleri ve hadîs metinleri bunun yalan olduğuna şahâdet eder.

Amellerin faziletleri hakkında pek mübâlağalı hadîslerin de hepsi uydurmadır. Hiç birinin makbul bir senedi olmadığı gibi bilinip kabul edilmiş bulunan İslâm dininin kâidelerine aykırı düştükleri de ortadadır.

Meselâ: Şu kadar rekât kuşluk namazı kılana 70 peygamber sevabı verilirmiş. Bunun nasıl imkânı olabilir? Halbuki bir insanın Hz. Nûh'un ömrüne ulaşıp da ge-

sebetle açıklandığı gibi büyük İslâm âlimleri son derece cesâret ve ittifakla demiyorlar mı ki: «Açık mânâya aykırı kesin bir delîl bulunmadıkça biz müslümanlar Kur'ân ile hadîslerin açık delâletinden ayrı-

ce ve gündüz ibâdet etmiş olsa bir peygamberin bile derecesine eremiyeceği dînî delillerle isbatlanmıştır. Bir kimse cuma günü iyi niyetle yıkansa her kılına karşılık kıyâmet gününde kendisine bir nur ve her damla kılına karşılık cennette bir derece verilirmiş. Hattâ o derecelerden biri ile diğeri arasında 100 yıllık mesâfe bulunurmuş.

Haftanın günlerinin her birine ve gecesine mahsus namazlara dâir Hüseyn b. İbrâhîm adındaki bir yalancının yaymış olduğu uydurma hadîsler de hep böyle mübâlâğa ve yalanlarla doludur ki, Hz. Peygamber'in sözleri olmadıkları gerek bu bakımdan, gerek dolaşık kelimeleri sebebiyle hadîs ilmiyle azıcık ilgisi olanlarca apaçık anlaşılır.

Yine kelime-i tevhîdi bir mü'min söyleyince hemen ondan bir kuş yaratılırmış da onun 70.000 dili olup kıyâmet gününe kadar o mü'min için istiğfâr etmeye devam edermiş. Yahut şu ameli işleyen ve bu duâyı okuyan kimse için cennette beyaz inciden bir köşk hazırlanırmış ki, onun içinde 7 ev olup, her evin uzunluğu 3.000 arşın (2.250 m) ve eni bilmem ne kadar genişmiş. Duânın her harfine karşılık 700.000 melek vazifelendirilerek istiğfâr ve tesbihte bulunurlarmış da sevabı onun defterine yazılırmış.

Hz. Üveys el-Karenî'ye nisbet êdilen ... اَللّٰهُمَّ اَنْتَ حَيٌّ لَا تَمُوْتُ «Allah'ım! Sen dirisin ölmezsin...» duâsı hakkındaki hadîs de böyledir. Ayrıca Ca'fer b. Hasan babasından, o da Hz. Sâbit'ten, o da Hz. Enes b. Mâlik'ten rivâyet etmiş ki:

مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ غَرَسَ اللّٰهُ لَهُ اَلْفَ اَلْفِ نَخْلَةٍ فِي الْجَنَّةِ اَصْلُهَا مِنْ ذَهَبٍ

«Kim sübhanâllâhi ve bi-hamdih (Allah'ı tenzih ve O'na hamdederim) derse Allah onun için cennette kökü altından olan 1.000.000 hurma ağacı diker.» hadîsini güya Hz. Peygamber buyurmuş. Hayır!

İbn-i Kayyimi'l-Cevziyye diyor ki: Bu Ca'fer'in dedesinin adı Ferkad olup, kendisine Ebû Süleyman Kassâr el-Basrî adı verilirdi. Hâfız İbn-i Adî, «Bunun rivâyet ettiği hadîsler makbul değildir.» diyor. Babası hakkında da Yahyâ b. Maîn, «Hiç hükmündedir, hadîsleri yazılmaz.» diyor. Merhum Dârekutnî ve Nesâî de zayıf saymışlar. Diğer güvenilir imamlar ve tenkidciler de bu zâtın rivâyetlerini kabul etmemişlerdir. مَنْ صَامَ يَوْمَ عَاشُوْرَاءَ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ عِبَادَةَ سِتِّيْنَ سَنَةً «Âşûrâ günü oruç tutan için Allah, 60 yıllık ibâdet sevâbı yazar.» hadîsi de uydurmadır. Berat ve regâib gecelerindeki namazların mübâlağalı hadîsleri de böyledir.

Merhum İbnü'l-Cevzî diyor ki: «Hadîs âlimlerinin bu konuda esas kabul edilecek sözleri şudur: Bir hadîsi akıl kâideleriyle aykırı veya nakle muhâlif veyahut da usule zıd bulunca uydurma olduğuna hükmedilir.

Usûle zıd olması demek, tanınmış kitaplarla sahîh müsnedlerden ibâret olan İslâmî eserlerin dışında kalması demektir. Fakat bunu bilip de buna dayanarak bir hadîsin uydurma olduğuna hükmedecek hadîs âlimleri son devirlerde bulunmadığı gibi hadîs ilminin yazılması tamamlanmadan önce de en derin âlimin bilmediği hadîsin mutlaka yalan ve uydurma olması gerekmezdi.

lamayız. Ama bir âyet veya hadîsin açık mânâsına aykırı kesin bir aklî delil bulunursa bu durumda o âyeti veya hadîsi, biraz uzak da olsa, başka bir mânâya yorarak te'vil etmemiz vâcip olur.»

İşte muârızı bulunan dînî bir delil bu şekilde te'vil edilerek kesin olan aklî delillere uydurulmalıdır. Binâenaleyh bu türlü delillerle açık mânâların kasdedilmediği din adamlarınca bilinip kabul edilmektedir.

Merhum Celâlüddîn es-Süyûtî Takrîb-i Nevevi'nin şerhinde diyor ki: Ebû Hâzim bir gün İmâm-ı Zührî'nin huzurunda bir hadîs rivâyet edecek olmuş da o, «Ben böyle bir hadîs işitmedim.» demiş. Ebû Hâzim:

— Acaba siz Hz. Peygamber'in hadîslerinin hepsini ezberlemiş olabilir misiniz? demiş.

— Hayır! Belki de yarısını ancak öğrenebilmişimdir.

O halde mümkündür ki, bu hadîs, diğer yarısından olabilir.

Bu hikâye pek doğrudur. Çünkü tâbiîler devrinde hadîsler pek dağınık bir durumda olup, âlimlerin kafalarında ve husûsî defterlerde bulunuyordu. Fakat sonradan İmâm-ı Mâlik, Evzâî, Ahmed b. Hanbel, Süfyân-ı Sevrî, İbn-i Uyeyne, Leys b. Sa'd, İbnü'l-Medînî, Şu'be, Yahyâ b. Maîn, Veki', Abdullah b. Mübârek ve daha bunların tabakasında bulunan zatlar ortaya çıkarak rivâyet edilen hadîsleri bir araya toplayıp incelediler. Buhârî Müslim ve diğer 6 sahîh kitap (kütüb-ü sitte) ve makbul müsnedlerin sahipleri de bunlara katılarak hazırlayıp yazmayı son haddine ulaştırdılar.

Bunun üzerine artık takipçi hâfızların rastlamadıkları hadîsin gerçekten bulunmaması gerekir. (Süyûtî'nin sözlerinin sonu.)

Uydurma hadîsleri de ayrıca yazmaya âlimlerimiz gayret etmemiş değildir. Çünkü yukarda açıklandığı gibi sahîh zannederek yalan bir sözü Hz. Peygamber'e isnâd etmekteki tehlikeyi düşünmekten geri ve uzak kalmadılar. Fakat iki büyük cilt teşkil eden meşhur Mevzûât-i İbnü'l-Cevzî'nin çok yerleri tenkid edilmiştir. Asıl bizim için faydalı olacak olan onun,- Celâlüddîn-i Süyûtî tarafından yapılan muhtasarıdır ki, pek çok incelemelerle doludur. Basılmış olduğu için âlimlerin ellerinde dolaşmakta olan Mevzûât-ı Aliyyü'l-Karî de makbul ve geçerlidir. Okuyuculara güzel fikirler verir. Çünkü âlimlerin fikirlerinin özetidir. İbnü'l-Cevzî'nin hükmüne güvenemeyiz. Nitekim merhum Hâkim'in «sahîh» hükmüne de güvenilmemesi gerektiğine şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer el-Askalânî işâret etmiştir.

Saçmalığı açıkça belli olan yalan ve uydurma hadîslerin biri de Yûsuf sûresini kadınlara öğretmeyi men etmeye dâir bulunan hadîstir. Kur'ân'da —bütün ümmetin fertlerine sâde hidâyet olduğu halde— erkeklere faydalı ve kadınlara zararlı olacak sûrelerin bulunması câiz görülebilir mi? Hangi mü'minin vicdânı bunu kabul eder? لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ «Ona ne önünden, ne arkasından (hiç bir sûretle) bâtıl yaklaşamaz. O, Mahmûd (herkes tarafından öğülen), Hakîm (hikmet sahibi olan) Allah'tan indirilmedir.» (Fussılet sûresi, âyet: 42). Zelîhâ'nın henüz küfür durumunda iken haram işlemeye meyilli olduğunu açıklamakta müslüman kadınların ahlâkını bozmaya sebep olacak ne vardır?

Uydurma hadîslerin sayılı alâmetlerinden biri de pek uzun olup, dil dolaşıklığı bulunması ve sahabenin huzurunda Hz. Peygamber'den bir söz veya hareketin zuhur ettiği rivâyet edildiği halde onunla amel edilmiş olmaması ve hattâ rivâyetinin sadece birkaç kişide kalmasıdır.

Kur'ân'la hadîsleri inceliyen kimseler, kesin aklî delillere görünüşte aykırı olan ne bir âyet, ne rivâyeti sâbit bir hadîs bulabilirler ki, aklî delillere uydurulması mümkün olamasın.

Hz. Peygamber'in Vedâ haccından döndüğü sırada sahâbenin huzurunda Hz. Alî'nin elinden tutarak هٰذَا اَخِي وَوَصِيِّي وَالْخَلِيفَةُ مِنْ بَعْدِي «İşte bu benim **kardeşim, vâsim ve benden sonra halifemdir.**» buyurduğuna dâir rivâyet edilen hadîsin bu kabilden olduğu şüphesizdir. Hz. Peygamber'in böyle bir emri açıklanmış olsaydı bunun aksine ashâbın ittifakı makul olup düşünülebilir miydi?

Yine Hz. Hızır'ın hayatta olduğuna, Hz. Muâviye'nin öğülüp, yerilmesine, İmâm-ı Ebû Hanîfe'nin faziletlerine ve İskenderiye, Antakya ve Bağdad gibi bazı şehirlerin anılmasına dair olan hadîsler de uydurmadır.

Pişmiş eti bıçakla kesmenin men edildiğine, güzel yüze bakmanın ibâdet olduğuna, zinâ çocuğunun cennete girmiyeceğine, bazı çiçeklerin faziletlerine, kadınlara rüya anlatmanın câiz olmadığına, adı Ahmed veya Muhammed olanların cehenneme girmiyeceklerine ve bazı amelleri işliyenlerin mutlaka kurtulanlardan olacaklarına dâir olan hadîsler de âlimlerin ittifakı ile saçmadır.

Hz. Peygamber'in, eti bıçakla keserek yediği hadîs kitaplarında açıkça kayıtlıdır. Bir kimsenin günah yükünü başkasının çekmiyeceği ise Kur'ân'da açıklanmıştır. Yine âhiret kurtuluşunun, tevhîd ve imanın hakikatine bağlı olduğu İslâm dininin mukaddes metinlerinde açıklanmakta iken, sırf ad ve âdetle veya küçük amellerden sayılan bazı şeyler sebebiyle saâdet ve selâmet kazanmanın va'd edilmesi doğru olamaz.

Va'z kitaplarında pek çok uydurma hadîsler bulunduğu için her bir kimseyi câhil halka va'z ve nasihat etmek husûsunda serbest bırakmamanın lüzum ve önemi, geçen açıklamalarımızdan anlaşılıyor.

Tefsir ilminin hakikatlerini ve hadîs metinlerinin kısımlarını bilmediği halde va'z ve nasihate kalkışanlar yüzünden görülmekte olan bozgunculuk ve zararlar pek açık ve ortadan kaldırılması gerekli olduğu için hiç bir zaman dikkat nazarından uzak tutulması câiz değildir.

İbn-i Mâce'nin Sünen'inde sahîh senedle rivâyet edilen لَا يَقُصُّ عَلَى النَّاسِ اِلَّا اَمِيرٌ اَوْ مَأْمُورٌ اَوْ مُرَاءٍ «Halka va'z etmeye kalkışan kimse, emîr veya onun memuru değilse mutlaka riyâkâr olup, maksat ve çıkarlarına hizmet etmektedir.» diğer rivâyette اَوْ مُتَكَلِّفٌ «veya gösteriş ehlidir.» hadîsinin, bu konuda hareket ölçüsü ve hikmetin başı kabul edilmesi İslâm'da kesin vâciplerdendir.

Çünkü aslında doğru olup da halkın akıl ve anlayışlarının yetişemiyeceği sözlerden bile bazan kötü bir inanç ortaya çıkar. Sahîh olmıyanların ve açık mânâsına yorulmıyanların ise maddeten ve mânen zararları ve kötü tesirleri hiç bir şekilde sınırlandırılamaz.

Sözün kısası, hadîs ilminin önemi pek büyüktür. Fakat faydaları husûsîlik halinde kalmış ve umumun faydalanmasına elverişli bir şekle hâlâ çevrilmemiştir.

Âlimler arasında hadîs ilimleri iki kısma ayrılır: Bir kısmına usûl ilmi denir ki, ıstılahlardan ve bir çok taksimlerden bahs eder ve bu sayede sahîh hadîslerin

Ama kesin delillerde —ki mânâları belli olup, te'vil kabul etmiyorlar— kesin olan aklî delile aykırı olmak ihtimali yoktur. Böyle bir metne aykırı aklî bir delil göstermek mümkün değildir. Bu hakikatin aksini iddiâ edenler bir örnek göstersinler de bakalım.

Artık bu kıt anlayışlı zorbalar bu türlü şüphelerle hadîsleri gözden düşürmeye çalışacaklarına, şüphelerini ortadan kaldırabilecek büyük âlimlere başvursalar, kendilerinin aklî delillere görünüşte aykırı buldukları hadîsleri onların ne güzel te'vil edip aklî delillere uydurduklarını ve ne kadar sır ve meziyetler çıkardıklarını görürlerdi.

Böyle bir kere başvurmuş olsalar İslâm dininin kesin delillerinde hakikatte ve aslında akla aykırı bir dînî ifâde bulunmadığı anlaşılırdı. Zira aykırılık bulunduğu zannedilen şekillerde ya anlayış kusuru ve bilgi eksikliği vardır veya Kur'ân'ın müteşâbih âyetlerinde olduğu gibi âlimlerin, doğrusunu araştırma hususunda ictihadda bulunmaları veya âcizliklerini itiraf ederek boyun bükmeleri hikmetiyle onlara imtihan muâmelesi yapılmış oluyor.

Ben bir kitabın daha hazırlamasına başlıyorum ki, maksadım onda Kur'ân âyetlerinden ve hadîslerden aklî delillere ve yeni buluşlara aykırı görünen ibâreleri alarak onları arzedilen dînî kâidelere uydurarak sahîh te'villerle akıl kanununa uygulamaktır. Bu yüce dine hizmet etme hususunda bu eserin tamamlanmasını da Allah'ın lûtuflarından umarım. (Allah hepimizi hak yola hidâyet buyursun ve gönüllerimizi imanda, dillerimizi doğrulukta sâbit tutsun!)

---

derece ve şartları bilinir. Diğerine de fürû denir ki, her hadîsin senedi ve lâfızları tesbit edilerek mânâları ve râvîleri belirtilir.

Her ikisine ait kitapların haddi ve hesabı yoksa da hepsinin arapça olduğu bilinmektedir.

Hadîs ilmi ıstılâhlarıyla ilgili olarak dilimizde bir kitap hazırlamayı çoktan beri aklımdan geçirmekte idiysem de cesâret edemiyordum. Çünkü hadîslerin yüzden fazla olan kısımlarına birer örnek bulmak pek çok araştırmaya muhtaç olduğu halde incelemek için başvurulacak kaynakların ekserisi elde edilememişti.

Fakat yakın zamanda Takrîb-i Nevevî'nin şerhi olan Tedrîb-i Râvî adlı güzel kitabı —ki Celâlüddîn-i Süyûtî'nin değerli eserlerindendir— Mısır'da basılıp yayınlanarak bir nüshası elimize geçtiği gibi, Kastalânî'nin girişinin mükemmel bir şerhine de sâhip olduk. Bilhassa yukarda müjdelenip açıklandığı gibi hadîs ilminin usul ve fürû'unu ve hadîsçilerin hayat hikâyeleriyle diğer lüzum görülen açıklama ve incelemeleri içine alan Buhârî şerhi Aynî'nin de yüce pâdişahımız sâyesinde basılmasına başlanarak cilt cilt yayın alanına konulmakta olması sebebiyle âcizâne maksadımız kolaylaşmaya başladı. Bu hususta bazı faziletli zatlar tarafından teşvik de gördüğümüz için bu çalışmayı faâliyet alanına çıkarmak azmimiz kuvvetlendi.

Tercememiz de (hamdolsun) bitme derecesine ulaştığı için yakında yazmaya başlamak arzusundayım. (Muvaffakiyet Allah'tandır.)

BAZI HATIRLATMALAR

Bu kitabı okuyanlardan ricâ ederiz ki, okunup yazılmasına başlanan bir konunun etraflıca incelenmesinden önce akıllarına gelen hataları hemen tenkide kalkışmasınlar. Öncesine ve sonrasına ve eseri yazmaktaki asıl maksada bakarak sıralama durumunu da düşündükten sonra karşılarına çıkacak olan durumda hüküm versinler. Çünkü mâsûm olmıyan insan fertlerinden olduğum halde gerçi ben her yönden hatadan uzak olduğumu iddiâ etmiyorum. İtiraf ediyorum ki, yanlışlıktan mâsûmluk Allah'ın kitabı ile şanlı Peygamber'in sözlerine mahsustur. Fakat gücüm yettiği kadar doğrusunu araştırmada kusur etmedim. Bu durumda gerçekten doğru kısmından olanlar sırf Allah'ın yardımiyle ve mübârek dininin hizmetçilerinden olduğum Hz. Muhammed Mustafa efendimizin yüce bereketleriyledir. Yanlışlık kabilinden olanlar da benim anlayışımın eksikliği, ilmimin azlığı ve kafamın zayıflığı sebebiyledir. Bununla beraber umarım ki bulunan hatalarımdan dolayı iyi niyetimin mükâfâtı olarak Allah katında cezâ görmem.

Tenkid etmek maksadında olanlara da engel olamam. Fakat samîmiyetle hareket etmelerini hatırlatırım. Zira benim bu eserim sırf İslâm dinine hizmet etmek maksadiyle ortaya konulmuştur. Tenkidciler bu dinin fertlerinden bulundukları halde her şeyden önce Allah ile yüce Peygamber'inin rızasını düşünmeli de ona göre tenkid etmelidirler.

Bir de ben bu kitapcıkta —görüldüğü gibi— bazı felsefe konularına da daldım. Ancak maksadım dinde felsefecilik değildir. Aksine, felsefecilerin aklını ikna edip, İslâm dininin, mensuplarına aklın doğru kanununa uygun yüce inançlar ve dünyâ ve ahirette saâdetlerini gerektirecek amelî hükümleri emretmekte olduğunu açıklayıp ifâde etmek maksadiyle konuşmaları bu şekle soktum.

Bilirsiniz ki, bu gayeye ulaşmak için kelâmcılarımız da felsefecilerle konuşmaları sırasında felsefe konularını açıklıyorlar. Demek ben, İslâm âlimlerinin yürümedikleri bir yolda yürümüş değilim. Yeni ilim ve fenlerin bu devirde yayıldığını bilenler, bilhassa İslâm'ın hakikatlerini anlamakta ustalık kazanmamış olanların şiddetle derinlere daldıklarını görenler bu yola girmeyi mutlaka hoş görürler.

Çünkü eski felsefe lekelerinden müslümanların inançlarını korumaya gayret eden din âlimlerinin zamanlarında bulunmıyan yeni buluşları içine alan bugünkü fenlerin lekelerinden o inançları korumak ancak bu yolda hareket etmenin önemli sonuçlarından olabilir.

Yine ben, bazı konularda dizginleri serbest bırakarak muârızları, çoğunluğun görüşlerine aykırı bulunan bazı din âlimlerinin görüşlerine uyup güvenmek hususunda serbest tuttum. Bu, sırf onlara hidâyet yolunu kolaylaştırmak için tercih edilmiştir. Çünkü İslâm dinine girmek,

—bazı İslâm âlimlerinin görüşlerine uymaya bağlı da olsa— bir insana iman sıfatını kazandıracağı için kurtuluş sebebidir. Tamamen karşıda kalmaya benzemez.

İmâm-ı Gazâlî de Tehâfüt-ül-Felâsife[385] adlı kitabında felsefecileri, bazı mu'tezile görüşlerine uygun delillerle de olsa, iknâ etmekle yetiniyor. Zira mu'tezile fırkası her ne kadar hata ediyorlarsa da müslümanların dışında sayılmıyorlar. Mevâkıf'ta açıklandığına göre onların kelâmı da İslâm kanununa uygundur. Güvenilir görüşe göre de sonları selâmettir.

Allah, Kur'ân'da muârızlara hitâben وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ «*Her halde siz, (ey Mekke halkı) veya biz mutlak bir hidâyet üzerindeyiz, yahut açık bir delâlet içindeyiz; (Açık olan hâle göre, elbette biz hidâyetteyiz.)*»[386] demesi için yüce Peygamber'ine izin vermiyor mu? Halbuki Hz. Peygamber, yürüdüğü yolun, doğru yolun tâ kendisi olduğunda şüphe etmiyordu. Bu konudaki sözlerin sıralanışı bir hitâb üslûbudur ki, onunla muârız konuşmaya dâvet edilir ve akla uygun olan olan delillere kulak vermesine yol bulunur da bu sayede hakkı kabul etmek maksadı gerçekleşmiş olur.

Ama benim kendi inancım, ki onunla iyi bir son nefes vermek istiyorum, ancak şanlı Peygamber'imizin Allah tarafından tebliğ buyurmuş olduğu dînî hükümleri ehl-i sünnet mezhebine uygun olarak gerçek müslümanların, sahâbe ve tâbiîlerin inançları gibi sağlam bir inançtan ibâret olup, ben dînî delillerin hepsinde bu delillere güvenme görüşündeyim. Yani her dînî delilin kesin hakikati sebebiyle sıhhatli akla aykırı bulunmak ve imkânsız olan bir şeyi gerektirmek ihtimali olmadığından, Allah'ın maksadı her neden ibâret ise ona iman ederim. Müteşâbihlerin mânâsını belirtmeyi de Allah'a bırakırım.

Lâkin delillere itiraz veya dinin esasının aksine inananlarla münâzaraya girilişince sonraki âlimlerin yolunun kabul edileceği tabiîdir. Bu durumda açık mânâları akla aykırı görünen dînî delilleri akıl kanununa uydurmamız gerekir ki, muârızı iknâ etmek mümkün olabilsin ve bu sayede, kendisini ebedî azaba sürükliyecek muhâlefetten kurtulsun. Gerçekten her dînî delilin aklın açık hükümlerine uygun olan mânâsı var ise de bizce kesin olarak belirtilmesi Allah'ın ilmine bırakılır.

İşte âcizâne tuttuğum doğru yol bundan ibâret olup, her konudaki sözlerimin bu esasa yorumlanması gerekir.

---

385. Bu kitap, İbn-i Rüşd ve Hoca-zâde'nin Tehâfüt'leri ile birlikte olarak H. 1303 yılında Mısır'da basılmıştır. Okumaya değer büyük kitaplardan olduğunu hatırlatmaya lüzum yoktur.

386. Sebe' sûresi, âyet: 24.

Bu eserde takib ettiğim yazma üslûbunu da, halkın anlamasına elverişli olacak bir şekle sokmaya mümkün olduğu kadar çalıştım. Hattâ bazı ifâde ve ibâreleri tekrarlamaktan ve zamirlerin ait oldukları isimler biraz uzaklaşınca veya karışma ihtimali görününce zamir yerine açık isim kullanmaktan çekinmedim ve bir takım —arap gazetelerinde kullanılan— halk dilini de kullandım. Âlimlerin makbul eserlerinde bulunmayan bu özentileri tercih etmekten maksadım ancak anlamayı kolaylaştırmak ve konuyu iyice açıklamaktır.

Umarım ki, Allah, bu âcizâne eserimle gerek din, gerek insan kardeşlerime gerçek faydalar verir de geçmiş çalışmalarım heder olmaz.

En samîmî hal ve sözlerle Allah'a duâ eder ve bu dinin kurucusu bulunan Peygamber efendimizin hatırına bel bağlarım ki, âcizâne çalışmamı yüce katında makbul ve faydalı meyvelerini dünyanın dört bucağına vâsıl eylesin!

YÜCE HALİFEYE TEKRAR HAYIR DUÂ EDEREK KİTABA SON VERİYORUZ

Mü'minlerin emîri ve Allah'ın Peygamber'inin halîfesi olan eşsiz pâdişâh Gazi Sultan II. Abdülhamîd'i ebedî olarak muzaffer ve kendisini yüce lûtfu ile muhâfaza eyliyerek saltanat tahtının esaslarını dâimâ sağlamlaştırsın! Âmîn! Âmîn!

Kitabın bitiş tarihi H. 1306 yılının Ramazan bayramı şafağı sırasına rastlamıştır ki, bunu ayrıca bir uğur sebebi sayarım. Zira o günün sabahı cuma günü olduğu gibi oruç farzını yerine getirerek mü'min kulların huzura kavuşmasına ve mübârek hac aylarının girmesiyle sevinçlerinin artmasına sebep olmuştu.

Artık Allah, müslümanların kalblerini her an sevinç kaynakları ve her günümüzü bayram günleri gibi sevinçlerle doldursun!

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي بِنِعْمَتِهِ تَتِمُّ الصَّالِحَاتُ وَعَلَى رَسُولِهِ أَفْضَلُ
الصَّلَوَاتِ وَأَجَلُّ التَّسْلِيمَاتِ وَعَلَى جَمِيعِ إِخْوَانِهِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ
وَالْمُرْسَلِينَ وَعَلَى آلِ كُلٍّ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ

«Allah'a hamdolsun ki, iyi ameller O'nun nimeti ve lûtfu ile tamamlanır. O'nun Peygamber'ine en üstün salât ve en büyük selâmlar olsun. Bütün onun Peygamber kardeşleri ile her birinin bütün aile ve arkadaşlarına da...»

TAKRİZLER

ŞEYH ABDÜ'L-GANÎ EFENDİNİN TAKRİZİ

Zamanın büyük âlimi, ilim alanının birincilik bayrağının sahibi, üstün araştırıcı ve olgun inceleyici, aklî ve naklî ilimleri zâtında birleştiren, usul ve fürû esaslarını sağlamlaştıran Râfiîzâde Şeyh Abdü'l-Ganî efendinin, Risâle-i Hamîdiye'yi sonuna kadar mükemmel bir inceleme ve dikkatle okuduktan sonra yazmış olduğu değerli takrizinin sûretidir. (Allah ömrünü uzun eyleyip, zaman boyunca onu korusun!):

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla... Hamd ve senâ o yüce saltana vte parlak delil sahibi bulunan Allah'a mahsus ve lâyıktır ki, âlimlerin her birini dinin direği ve kesin ilmin kandili kılmış ve onları doğru yollara hidâyet alâmetleri eylemiştir. Şahâdet ederim ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Tanrılıkta ortağı, yaratıcılıkta ve tapılmakta dengi bulunmadığına bütün âlemler şahâdet ve varlıkların bütün zerreleri delâlet etmektedir. Şanlı Peygamberimiz de O'nun kulu ve hak Peygamberidir ki, yüce kitabını kendisine indirerek

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ

«Ona ne önünden, ne arkasından (hiç bir sûretle) bâtıl yaklaşamaz. O, Hamîd (herkes tarafından öğülen), Hakîm (hikmet sahibi olan) Allah'tan indirilmedir.»[387] düstûruna lâyık kılmıştır.

Allah'ın salât ve selâmı ile lütuf ve ikramı onun kendisine ve âl ve ashâbına, ehl-i beyt ve ailesine, ilmiyle amel eden âlimlere ve adâlete dikkat eden âmirlere, bunların hepsine olsunki, onlar İslâm dinine gayretle yardım edip, isâbetli ve parlak delillerle[388] inkârcıların şüphelerini ve bâtıl ehlinin yalanlarını ortadan kaldırmayı vazife bilmişlerdir.

Bunlardan sonra konuya geçelim: Hikmet ve açık sözlerle dolu olan bu güzel kitap tamamen tarafımdan gözden geçirildi ki, yazarı hârika,

387. Fussılet sûresi, âyet: 42.

388. Yerini bulan veya hakikatii açıklayan deliller demektir. فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ «Şimdi sen, emrolunduğun şeyi, çatlatıcasına bildir.» (Hicr sûresi, âyet: 94).

Birinci mânâya göre iddiâya uygunluk ve onu vazife bilmekten ibâret olduğu için isnâd, aklî hakikat olur. İkinciye göre delil getirenin vasfiyle delili vasıflandırmak kabîlinden bulunarak mecâz olur.

kerâmeti ve sâmîmî irşâdları âlemin her yerinde dillere destan hükmünü almış bulunan büyük velî ve tanınmış âlim üstâdımız yılların babası Muhammed Cisr efendinin asîl evlâdı olan faziletli âlim ve olgun mürşid, uyanık ve büyük adam, zamanın Nâbiga'sı ve devrin eşsiz şahsiyeti şeyh Hüseyn efendidir. Hakikaten büyük eserlerden olduğu apaçık ortada bulunan bu güzel kitap, İslâm dininin güzelliklerini ve onun hak din olduğunu açıklayıp isbat etmeyi kabullenmiş, açık ve parlak delillerle maddecilerin şüphelerini açıkça göstermiş ve tabiatçıların saçmalıklarını reddedip ortadan kaldırmakta olup, onların delil diye ileri sürdükleri sapıklık hurâfelerinin çürüklüğü böylece açıklık derecesine ulaşıyor.

Bravo yazara! Böyle bir zâta bu eşsiz eseri çok göremeyiz. Çünkü onun, zamanın mahrumiyetine rağmen devrin bütün âlimleri mutlak olarak üstünlüğünü ve münâzara sanatında ilerde olduğunu öteden beri kabul ediyorlardı. Bundan sonra ise, hak dine yardım ve şüphe ve saçmalıkları reddetme farz-ı kifâyesini yerine getirerek âlimler sınıfının Allah katındaki sorumluluğunu ortadan kaldırması sebebiyle güzel çalışmalarının teşekkür borcunu da ödeyeceği tabiî bir şeydir. Bu da Allah'ın bir lûtfudur.

Allah onu Muhammed ümmeti tarafından kârlı bir mükâfatla karşılasın. وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّن دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا *Sâlih amel işliyerek Allah'a (ibâdete) çağıran kimseden daha güzel sözlü kim var?»*[389]

Milleti ve dini korumayı üzerine almış bulunan emîr'ül-mü'minînden istirham etmekteyiz ki, bu kitabın bütün İslâm ülkelerinde yayılmasını ve resmî okullarda okutulup öğretilmesini emir buyursun da bu zamanlarda yayıldığı görülen tabiatçıların akla uymıyan sözleri ve maddecilerin hurâfeleri reddedilip çürütülmüş olsun. Zira onların sapıklık kitapları ellerde dolaşarak günden güne yayılmakta ve halkın dillerine geçmektedir.

Nitekim onların sözleri kendine ulaşmış ve kibir ve karıştırmalarına zihni biraz meyilli bulunan zatlar da bu kitabı yanlarında bulundurmalıdır ki, konuşma ve hattâ bütün vakitlerinde bakıp okumakla doğru İslâm inançlarını koruyabilsinler ve onları susturabilecek güçte bulunsunlar.

İlk ve son olarak, gizi ve açık bütün hamd Allah'a, O'nun salâtı ve çok çok selâmı da Hz. Muhammed'e olsun.

Eski Trablus - Şam Müftüsü
Abdü'l-Ganî el-Fârûkî

(Allah onu, ana ve babasını ve müslümanları mağfiret buyursun.)

---

389. Fussılet sûresi, âyet: 33.

NEŞŞÂBE-ZÂDE MAHMUD EFENDİNİN TAKRİZİ

Trablus-Şam'da Câmi-i Kebîr-i Mansûrî müderrisi, hocaların kendisiyle öğündüğü, inceleyici âlimlerin önderi büyük adam, zamanın İmâm-ı Şâfiî'si allâme Neşşâbe-zâde şeyh Mahmûd efendi (Allah onun gibilerin varlığını devam ettirsin!) hazretlerinin kaleminin eseridir:

Hamd ve senâ o yüce şanlı Allah'a lâyıktır ki, bütün âlemleri kudretiyle yoktan var edip, sayısız yaratıkları hikmet ve sağlamlıkla yaratmıştır. Salât ve selâm açık delil ve mucizelerle desteklenmiş bulunan şanlı Peygamber'i ve fesâhat, belâğat, himmet ve inâyet sahipleri olan onun âl ve ashâbına olsun ki, dinin esaslarını sağlamlaştırmaya onları muvaffak kılmıştır.

Bundan sonra konuya geçelim: Sapıklıkta olanları reddetmek için hazırlanan ve derecesine ulaşılamıyan, eşsiz bulunan bu değerli kitabı tamamen okuyarak gerek esasları sıralama ve gerek mânâları kayıtlamak hususund en uzak hedefe ulaştığını anladım. Nasıl olmaz ki, şanlı yazarı zamanın allâmesi, çağdaşlarının reisi ve ilmî müşküllerde devrin başvurulan tek şahsiyeti Cisr-zâde şeyh Hüseyn efendidir ki, kendisi büyük kerâmetleri doğu ve batı ülkelerinde dolaşan ve âlime yakışan cevapları yakın ve uzak her yerde uçuşan, şüphesiz Allah'ın velisi bulunan ve doğruluk ve iman ehlinin sancağını taşıyan, asrının kutbu ve devrinin yüz akı şeyh Muhammed Cisr efendinin değerli oğludur.

Allah bize onun yardımını ulaştırsın, dünyada ve âhirette bizi ondan faydalandırsın!

Şüphesiz ki, bu faziletli yazarın hakkında arzettiğim medh ve senâ fazilet sahiplerince bilinmektedir.

Söyleyen ne güzel söylemiş:

حَلَفَ الزَّمَانُ لَيَأْتِيَنَّ بِمِثْلِهِ حَنِثَتْ يَمِينُكَ يَا زَمَانُ فَكَفِّرِ

«Zaman, onun gibisi yine gelecektir, diye yemin etmiş. Ey zaman! Yeminin yalana çıktı. Kefârette bulun!»

Devamlı olarak gizli kalan gerçekleri açıklayıp, kapalılık derecesinde bulunan incelikleri açıp yayarak Allah'ça korunsunlar. Yakın ve uzakta bulunan din kardeşleri ilmî eserlerinden faydalansınlar, Adnân oğullarının efendisi hürmetine!

Arzedilen duânın kabul edilmesi için samîmî olarak, gönülden âmîn, diyelim: Âmîn! Âmîn! Bir tek «Âmîn!» ile yetinmem. Bütün insanlar âmîn, desin!

Mahmûd Neşşâbe eş-Şâfiî el-Ezherî efendi.

(Allah, günahlarını afveylesin!)

ABDURRAÛF-ZÂDE ŞEYH ABDULLAH EFENDİNİN TAKRİZİ

Trablus'un büyük âlimlerinden faziletli allâme ve mükemmel tenkidci, bu zamanın Nu'mân'ı, müderrislerin kendisiyle iftihar ettiği, araştırma ve inceleme sahibi ve bütün ince noktalardaki müşkülleri halleden Abdurraûf-zâde Şeyh Abdullah efendi es-Safedî'nin takrizidir : (Hz. Peygamber hürmetine Allah onun varlığın insanlık için devam etirsin!)

Hamd, o birlik makamına lâyıktır ki, kâinât O'nun varlığının vâcip olduğuna ve sıfatlarının mükemmel olduğuna şahâdet ediyor. Yüce hikmetine de âlem hayran kalıyor ki, bu yaratıkları eşsiz düzenle var edip, yüce kudretine açık deliller teşkil edecek büyük hikmetler gereğince yaratmış olduğu apaçık görülmektedir.

Tanrılığına ve birliğine şahâdet ederiz ki, lütuf ve inâyeti gereğince bu İslâm dinini büyük âlimlerle desteklemekte ve onları şaşkınlık ve karanlık çukurlarında hidâyete sebep olacak yıldızlar kılmaktadır.

Şanlı Peygamber'imiz efendimizin Allah'a kul olduğu ve mukaddes katından peygamber olarak geldiği hususuna da şahâdet ederiz ki, bize tebliğ buyurduğu Allah'ın kitabı ile fesâhat ehlinin en fesihi ve belâğatçıların en belîği olan zatları mübârek sûrelerinin en kısasını taklîd etmekten âciz bıraktı ve içine aldığı hikmet ve sırları tamamen anlayıp çıkaramıyacaklarını âlimlerin ileri gelenlerine itiraf ettirdi.

Allah'ın salât ve selâmını onun mübârek zâtına ve aydın dinine en iyi şekilde tabi olan ve onu desteklemekte en şerefli taraftarlar olan âl ve ashâbına hediye ve ithaf ederiz.

Gelelim asıl konuya: Büyük velî, tanınmış âlim ve meşhur kerâmetlerle doğru işâretlerin ve makbul amellerin sahibi olup, şöhreti ve namı her tarafta dolaşan ve güzel hasletleri olgun insanların toplantı yerlerinde, duyulan, yılların babası adını kazanan şeyh Muhammed Cisr efendinin değerli oğlu, faziletli allâme ve mükemmel mürşid, zamanın tek şahsiyeti ve çağdaşları arasında tek olan, soyu sopu temiz şeyh Hüseyn el-Cisr efendinin eşsiz eseri bulunan bu güzel kitabı okuduğumda en mükemmel ve en büyük değerde bir kitap olduğunu şüphesiz olarak anladım. Çünkü yazar bu kitapta kesin olan aklî delillerle İslâm dininin hak ve din olduğunu isbatlamış ve maddecilerin saçma fikirlerini reddederek tabiatçıların şüphelerini gidermeyi kendisine bir vazife saymıştır. Allah'ın yardımı ile de maksadını tamamen yerine getirebilmiştir ki, bu sayede o saçmalık ve şüphelerin birer hiç olduğu her basiret sahibine aydınlanıyor.

Dikkat nazarı ile ve sırasiyle de bakıp gözden geçir!

Bu zâtın ecir ve mükâfâtını Allah lütfetsin ki, faziletlerde birincilik bayraklarını kazanmış iyi namlı bir imam, maddeci ve tabiatçı denen felâh bulmayan zümreyi tamamen susturarak, farz-ı kifâye olan

dine yardım vazifesini yerine getirerek din kardeşlerimizin sorumluluğunu ortadan kaldırmış güçlü bir müctehid olduğu gündüzün tam ortasındaki güneş gibi belirmiştir.

Allah onu, müslümanlar hesabına en güzel mükâfatla karşılasın.

Biz, İslâm milletinin yurdunu koruyan emîrü'l-mü'minîn efendimizden bu kitabın bütün İslâm ülkelerinde yayılmasını ve resmî okullarında okutulup öğretilmesini emir buyurmalarını bekleriz ki, müslüman talebelerin inançlarını korumak maksadı gerçekleşsin.

Din kardeşlerimize de hatırlatırız ki, o vesveseler kendilerine naklolunarak zihinlerini tırmalıyacak olursa bu kitabı yanlarında bulundursunlar ve vakit buldukça göz gezdirerek hem doğru inançlarını korusunlar, hem de gereğinde azgın ve sapkın olanları susturacak kadar müdâfaa edebilsinler.

Allah'a hamdolsun ki, O'nun nimetiyle iyi ameller tamamlanır. Gökler ve yer durdukça efendimiz Muhammed'e ve onun âl ve ashâbına Allah salât ve selâm etsin.

Abdullah b. Abdurraûf es-Safedî

(Allah onu ve müslümanları mağfiret buyursun! Âmîn!)

ŞEHHÂL-ZÂDE MAHMÛD EFENDİNİN NAZIM VE NESİR HÂLİNDEKİ TAKRİZİ

Nazım ve nesir alanında birincilik bayrağına sahip olan, iyilik ve güzelliğin hepsinde en iyiler arasında eşsiz bir yer tutan uyanık, akıllı ve faziletli, soyu ve sopu temiz ve mükemmel olan Şehhâl-zâde Mahmûd efendinin takrizidir: (Allah onun bakasını nimetlerle devam ettirsin.) [390]

Gelelim asıl konuya: Göz atımın dizginini bırakarak bu değerli kitabın —ki dağınık incilerden ziyâde büyük büyük ve değerli inci tanelerinin dizisine benzediği ortadadır— yollarına gözlerimi bırakıverip, aydınlık perdesinde beliren güzellik ve tatlılıklarını görünce ilim bahçelerini seyretmekte bulunduğumu bilerek vasıflandırması mümkün olmıyacak kadar içim açıldı.

Gerçekten bilinmelidir ki, bu büyük eser kitapçık değil, sapıkların dillerini kesen parlak ve keskin bir kılıç veya insan ve cin şeytanlarını taşa tutan alevli bir gök taşıdır.

Mânâlarını anlıyarak gönüller ve bedenler canlanacağı gibi sevindirici esaslarıyle de insan ruhu sevinç ve rahat buluyor ve onu okumakla iman kuvvetlenip, ilim artıyor.

---

390. Bu zat burada Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine dâir belâğatli ve eşsiz bir giriş yazarak sonuna yazarın güzel vasıflarını da kaydediyor. Sonra, hakkiyle terceme edemiyeceğimiz şüphesiz olan, makamları kıskandıracak ibâre incilerini nazım ipliğine dizerek bundan sonraki kısımları yazıyor.

Nasıl olmaz ki, şanlı yazar, hidâyet ve iç huzuru kuvvetiyle kurulmuş bir ilim köprüsü olması sebebiyle geçme lûtfuna kavuşanlarının, dinlerin hakikatlerine ereceği şüphesizdir.

Hem de öyle mübârek bir köprüdür ki, ilim ve edeb denizlerinin üzerine uzanan, Allah'ın bir sıratı olduğu ve يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ *«O (tuzlu) denizlerden inci ile mercan çıkar.»*[391] sırrına lâyık ve uygun bulunduğu her yönden ortadadır.

Yüce fazilet ve hayatları sayı dâiresine sığmıyacağı için sözümüzü kısa kesmek zorundayız. Kendisinin hikmetler yaymak hususunda Lokmân ve zamanımızın faziletli şahsiyetleri arasında ikinci Nu'mân olduğu söz götürmediği gibi, fesâhat ve belâğatte de eşsiz olduğu için Amr b. Sinân bu zamana yetişse idi ondan söz büyüsünü alıp rivâyet eder, Sahbân bu asırda bulunsa idi dilinin fesâhatini arttırmak için hiç şüphesiz kendisine bağlanırdı.

Bravo! Ustalıklı bir belâğat ehlidir ki, belâğatin yularına sahip olduğu gibi her ilim alanında da at oynatıyor. Deniz dalgaları gibi faydalı cevherler saçıyor. Âlemin kendisine sığındığı bir üstâddır ki, yardım istenince yardımcı ve devamlı olarak dini destekleyici olup, şüphecilerin tutuşturduğu savaş ateşini ilmin tatlı suyu ile söndürüyor ve inatçılara karşı kesin delillerin keskin kılıcı ile hak ehlinin imdâdına yetişiyor.

Allah'a hamd etmeliyiz ki, din ilimlerinde böyle bir imam her zaman mevcut oluyor da, aklî mânâlarda inceliklere sâhip ve muârızlarla münâzarada muvaffak ve desteklenmiş olması sâyesinde başarı ve zafer kazanılıyor.

Bu lûtfun devam ettirilmesine karşılık bol bol şükretmenin, iyiliklerin artmasını gerektireceğini açıklamaya lüzum yoktur.

Allah cömerttir, merhametlidir, yüce şanlıdır.

Hamidiye kitabının parlak ufkundan hak sabahı açılıp belirerek İslâm dininin hak ve hakikat dini olduğu dost ve düşmana aydınlandı ve Allah'dan yardım dileyerek hemen şu kasîdeyi yazdım:

---

391. Rahmân sûresi, âyet: 22.

دِينُ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ الْعَدْنَانِيِّ فِي كُلِّ إِنْ سَاطِعُ الْبُرْهَانِ
دِينٌ لَهُ رَبٌّ قَدِيمٌ حَافِظٌ يَحْمِي حِمَاهُ لِآخِرِ الدَّوْرَانِ
دِينٌ قَوِيمُ النَّهْجِ فِيهِ أَخُو النُّهَى يَزْدَادُ إِيقَانًا عَلَى الْإِيقَانِ
بِأَدِلَّةٍ إِنْ شِئْتَهَا عَقْلِيَّةٍ أَوْ شِئْتَهَا نَقْلِيَّةٍ سَيَّانِ
مِنْ حَيْثُ كُلٌّ مِنْهُمَا كَالشَّمْسِ فِي نَهْجِ الْمَحَجَّةِ وَاضِحُ التِّبْيَانِ
أَعْظِمْ بِهِ دِينًا قَوِيمًا وَاضِحًا وَمُؤَيَّدًا فِي مُعْجِزِ الْقُرْآنِ
لَوْ لَمْ يَكُنْ حَقًّا وَدِينًا قَيِّمًا مَا قَامَ فِي سُلْطَانِهِ لِلْآنِ

Beytlerin özet olarak mânâsı: *Adnân oğullarının efendisi olan Peygamber efendimizin mübârek dini her zaman parlak delilli ve sağlam bir dindir ki, ezelî olan Allah, onun gerçek koruyucusu olup, dünyanın sonuna kadar onu koruyacağı şüphesizdir.*

Doğru yola hidâyet eden bu yüce dinde bulunan basiret ve akıl sahiplerinin dâimâ ilimleri artmaktadır. Çünkü sübûtuna akıl ve naklin uygun düşmesi sebebiyle şüpheyi ortadan kaldırmak için dilersek aklî deliller, dilersek naklî deliller getirebiliriz. Hem öyle bir şekilde ki, her biri delillik makamında güneş gibi açık delâlette bulunuyor.

Ne büyük din ve ne açık hakikat ki, mucize olan Kur'ân'la destenlenmiş bulunuyor. Eserlerle de belli oluyor ki, eğer Allah katında hak ve makbul olmamış olsaydı bu zamana kadar yüceliğini koruyamazdı.

مَا زَالَ كَالشَّمْسِ الْمُنِيرَةِ مُشْرِقًا بِسَنَاهُ يَمْحُو غَيْهَبَ الطُّغْيَانِ
يَا سَعْدَنَا فِيهِ غَدًا وَنَجَاحَنَا وَنَجَاتَنَا فِيهِ مِنَ النِّيرَانِ
تَعْسًا لِمَنْ وَضَحَتْ لَهُ طُرُقُ الْهُدَى فَطَغَى وَلَمْ يَنْفَكَّ ذَا نُكْرَانِ
يَكْفِيهِ فِي يَوْمِ الْجَزَاءِ حِرْمَانُهُ وَإِيَابُهُ بِالْخِزْيِ وَالْخِذْلَانِ
مَا ثَمَّ يَا أَسَفِي غَيْرُ كَلَالٍ وَفِي أُخْرَاهُ لَيْسَ سِوَاهُ ذَا خُسْرَانِ
هٰذَا وَكَمْ مِنْ جَاهِلٍ قَدْ ضَلَّ عَنْ نَهْجِ الْهُدَى بِوَسَاوِسِ الشَّيْطَانِ

Beytlerin özeti: *Halbuki güneş gibi parlaması devam ediyor da ışığının tesiriyle şirk ve zulüm karanlıklarını yok ediyor. Biz yarın kıyâmet gününde en büyük saâdet ve tam bir kurtuluş kazanacağız ve bu sayede cehennem azabından selâmet bulacağız.*

Hidâyet yolları kendilerine aydınlandığı halde inkârda direnenlere yazık! Cezâ ve mükâfat gününde mahrûmiyete düşüp rezil ve perişan olacakları yetmiyor mu ki, mahşeh alanında onlardan başka pişmanlık çeken ve işleri zararla sonuçlanan olmıyacaktır?

İşte hakikatin bu kadar açık olmasına rağmen sırf şeytanın vesveselerine aldanarak hidâyet yolundan ayrılan câhiller çoktur.

إِنَّ الرِّسَالَةَ هٰذِهِ حَقًّا أَتَتْ بِبَيَانِهَا لِلْحَقِّ كَالْفُرْقَانِ
هِيَ مَحْضُ إِرْشَادٍ وَصِرْفُ دَلَالَةٍ وَهِدَايَةٍ لِحَقِيقَةِ الْإِيمَانِ
وَهِيَ الشِّفَاءُ لِقَلْبِ كُلِّ مُوَحِّدٍ مِنْ عِلَّةِ الْإِشْرَاكِ وَالْكُفْرَانِ
وَلَكَمْ شَفَتْ قَلْبًا بِلُطْفِ عِلَاجِهَا الْمَعْدُودِ لِلْأَمْرَاضِ عَنْ لُقْمَانَ
بِكْرٌ حَلَتْ شَانًا لِسَامِعِهَا وَكَمْ شَقَّتْ مَرَارَةَ كُلِّ غَمْرٍ شَانِي
مِنْهَا أَسَالِيبُ الْبَلَاغَةِ قَدْ أَتَتْ مَنْظُومَةً كَقَلَائِدِ الْعِقْيَانِ
أَمْعَنْتُ فِيهَا نَاظِرِي فَوَجَدْتُهَا رُكْنًا لِدِينِ الْوَاحِدِ الدَّيَّانِ

Beytlerin özeti: *Bu kitap ise hakkı açıklamakta hakikaten Kur'ân'ın bir eşidir, sade irşâd, delâlet ve imanın hakikatine hidâyettir. Her tevhîd ehlinin kalbini şirk ve küfür hastalıklarından koruyacak şifâlı bir ilâçtır. Hastalıklar için Lokman hekimden nakledilen ilâçların en güzeliyle pek çok kalblere şifâ verecektir. Şekil ve vasıflarını işitenlerce bâkire gibi aranır, fakat düşmanların*[392] *gözünde ödlerini koparacak gibi çok korkunçtur. İçine aldığı belâğat üslûblariyle altun gerdanlık*[393] *gibi düzenlidir. Kendisine dikkat ettiğimde tek ve dinin gerçek sahibi olan Allah'ın en hayırlı dininin sağlam unsuru olduğunu hemen anladım.*

---

392. «Şâni», düşman demektir. Kur'ân'da إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ «Doğrusu, sana (evlâdsız, nesli kesik deyip) dil uzatandır, hayırsız, nesli kesik...» (Kevser sûresi, âyet: 3) buyrulmuştur.

393. Kalâidü'l-Ikyân, altun gerdanlık demektir. Bu isimle belâğat kitaplarından Makamât-ı Harîrî gibi çok beğenilen bir kitap da bulunduğu için tabirdeki güzellik kendini gösteriyor.

لِلّٰهِ مُنْشِئُهَا حُسَيْنٌ مِنْ سَمَا بِعُلُوِّ هِمَّتِهِ عَلَى كَيْوَانِ
عَلَّامَةُ الدُّنْيَا وَبَهْجَةُ اَهْلِهَا وَمَلَاذُ اَهْلِ الْفَضْلِ وَالْعِرْفَانِ
وَهُوَ الْجَلِيلُ الْقَدْرِ وَالْمَوْلَى الَّذِي شَرَفًا تُشِيرُ لَهُ الْوَرَى بِبَنَانِ
ذُو مَنْطِقٍ تَزْرِي فَرَائِدُ لَفْظِهِ بِاللُّؤْلُؤِ الْمَنْضُودِ وَالْمَرْجَانِ
مَا مِثْلُهُ بَيْنَ الْاَفَاضِلِ جَهْبَذٌ يُبْدِي مَعَانِيَهُ بِحُسْنِ بَيَانِ
فَهُوَ ابْنُ سَيِّدِنَا اَبِي الْاَحْوَالِ مَنْ مِنْ رَبِّهِ نَالَ الْمُنَى بِاَمَانِ

Beytlerin özeti: *Eserin yazarı faziletli Hüseyn efendinin mükâfâtı Allah'a mahsustur ki, yüce gayreti sebebiyle yedinci kat*[394] *göğe yükselmiştir. Dünyânın allâmesi adını kazanarak yerde oturanlara feyz ulaştıran ve ilim ve fazîlet ehlinin kendisine sığındıkları zattır. Pek çok değerli olup, şeref ve fazîletlerde parmakla gösterilmektedir. Öyle bir nutuk sahibi ve eşsiz bir hatîpdir ki, sözlerinin taneleri inci ve mercan dizilerine eksiklik getiriyor.*

Fazilet ehli arasında böyle bir ilim tenkidcisi bulunmaz ki, üstü kapalı mânâları güzelce anlatarak açıklıyor. Bu yüce zat ise efendimiz Ebü'l-Ahvâl'in değerli oğludur ki, kendisi Rabb'inden, hayırlı bir lûtfa ermiş ve emniyet dâiresine girmiştir.

شَمْسُ الشَّرِيعَةِ وَالْحَقِيقَةِ جِسْرُاَهْلِ اللّٰهِ سَامِي السِّرِّ وَالْبُرْهَانِ
مَشْغُوفُ قَلْبٍ هَائِمٍ فِي رَبِّهِ مُسْتَغْرَقٌ صَاحٍ بِرِسْكَرَانُ
وَشِهَابُ اُفْقِ سَمَاءِ الْوِلَايَةِ مَنْ غَدَا مِنْهَا مَكِينًا فِي اَعَزِّ مَكَانِ
هُوَ قُطْبُ دَائِرَةِ الْكَمَالِ مُحَمَّدٌ غَوْثُ الْمُرَوَّعِ مَلْجَأُ الْوَلْهَانِ
رَبُّ الْكَرَامَاتِ الَّتِي قَامَتْ عَلَى شَمْسِ الضُّحَى بِوُضُوحِهَا الرَّحْمَانِي
اَعْظِمْ بِهَا اَسْنَى كَرَامَاتٍ لَقَدْ سَارَتْ بِهَا الرُّكْبَانُ فِي الْبُلْدَانِ
جَلَّتْ فَلَا تُحْصَى مَنَاقِبُهُ بِحَسِّهِ بَانَ وَلَمْ تُحْصَرْ بِنُطْقِ لِسَانِ

394. «Keyvân» farsçada yüksek makam mânâsına «key» ile, tutan mânâ-

Beytlerin özeti: *O zat, bir şerîat ve hakîkat güneşi idi ve hakikaten Allah ehlinin ulaşma köprüsü idi. Sır ve delilleri ise pek yüce idi.*[385] *Allah'a âşık olan mübârek kalbi O'nunla kendinden geçmiş olup, ayıklığı ve sarhoşluğu da sadece ve sadece O'nunla ilgili ve velîlik göğünün ufkunun gök taşı olarak en şerefli ve yüce bir yerde yerleşmişti.*

Olgunluk dâiresinin kutbu olan muhterem Muhammed el-Cisr'in her korkup şaşırana sığınak ve âlemin bir imdâdı olduğu muhakkaktır ki, yüce kerâmetleri Allah'ın aydınlatması sâyesinde kuşluk güneşinden üstün ve son derece yayılmasından bütün ülkelere ulaşmıştır. Ne büyük

---

sına «vân» kelimelerinden birleşik isim olup, gezegenlerden «Zühal» (Saturn) yıldızının adıdır. Eski astronomiye göre bu yıldız yedinci kat gökte bulunduğu için o göğe de bu adın kullanılması yaygın hale gelmiştir ki, burada bu ikinci mânâ daha uygundur.

Tuğrâî'nin Lâmiyetü'l-Acem'deki şu beyti ne hoştur:

وَاِنْ عَلَانِي مَنْ دُونِي فَلَا عَجَبٌ لِي اُسْوَةٌ بِانْحِطَاطِ الشَّمْسِ عَنْ زُحَلِ

«Benden aşağıdaki bir kimse benden üstün olursa hiç şaşmam. Çünkü benim, güneşin zühalden aşağıda olması gibi bir örneğim var.»

395. Bu mısrâda gerçek mükemmelliğin, din ile hakikati birleştirip birbirine uydurmaktan ibâret olduğuna işâret vardır ki, din, kulluğu elden bırakmamayı emretmekte, hakikat ise Allah'ın alâmetlerini görmekten ibârettir.

Hakikatle desteklenmiş olmıyan din, makbul değil, din ile kayıtlı bulunmıyan hakikat de verimsizdir.

Din, halkın mükellef olduğunu anlatır, hakikat ise, Allah'ın fi'lini ifâde eder. Bu ikisinin arasında bir de tarîkat vardır ki, birincisinin meyvesi ve ikincisinin ağacı sayılmaya lâyıktır.

İmâm-ı Râzî'nin, Fâtiha sûresinin tefsîrinde geçen bir ibâresi Kur'ân'ın mucizeliği konusunda şu şekilde tercüme edilmiştir: «Rabb'lık vasfı, Rahmân'lık ve cezâ gününe sâhip olma ile kullara tanıtıldıktan sonra onlara üç türlü emir tebliğ olunuyor: 1. Görünüşteki amellere devamdır ki, bu şerîat makamıdır. Bunu إِيَّاكَ نَعْبُدُ **«Ancak sana ibâdet ederiz. (Senden başka ibâdete lâyık yoktur.)»** (âyet: 5) âyeti tebliğ eder. 2. Görünen âlemden görünmeyen âleme yönelerek o âlemin bu âlem için hazırlanmış olduğunu görmek ve görünmeyen âlemden bir yardım olmadıkça yapılan fiillerde doğruluğun mümkün olamıyacağını bilmektir ki, tarîkat makamıdır. Bunu وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ **«ve (hem ibâdetlerimizde, hem de bütün ihtiyaçlarımızda) yalnız senden yardım isteriz.»** (aynı âyet) âyeti bildirir. 3. Görünen âlemi tamamen hükümsüz ve bütün iş ve durumların sırf Allah'ın eline bırakılmış olduğunu görmektir ki, hakikat makamıdır. Bunu da o makamı gören kulun, kanâat dilinin tesbihi edineceği şu اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ **«Bizi, (itikad, söz, iş ve ahlâkımızda) doğru yola ilet. (Bizi İslâm dini ve Peygamber yolu olan hak yolda sâbit eyle.)»** (âyet: 6) âyeti gösterir.

kerâmetler ve ne açık delâletler ki, yüce yaşayış hallerinin sayılması hesap dairesine sığmıyor! Dildeki kelimelerle de sınırlandırılması mümkün olmuyor!

إِنِّي لِمَنْ أَجَلِ التَّبَرُّكِ فِيهِ قَدْ أَوْرَدْتُ مِنْهَا بَعْضَهَا بِبَيَانِي
مِنْ بَعْضِ مَا نَرْوِيهِ عَنْهُ قَوْلُهُ سِرِّي بِابْنِي وَاضِحُ الْبُرْهَانِ
فَوُجُودُ ذَا الْمِفْضَالِ كَانَ كَرَامَةً أَيْضًا لِوَالِدِهِ الْجَلِيلِ الشَّانِ
هٰذَا وَمَنْ يَبْغِي الْوُقُوفَ عَلَى نَقَا إِخْبَارِ هٰذَا الْعَارِفِ الرَّبَّانِي
وَيَرَى الْعَجَائِبَ فَلْيُرَاجِعْ نُزْهَةَ الـ ـفِكَرِ الْكِتَابَ الْفَائِقَ التِّبْيَانِ

Beytlerin özeti: *Ben kendisinden mânevî bir fayda umarak meşhur kerâmetlerinden birini açıklıyorum: Sağlam olarak bize rivâyet edilmiştir ki, kendisi, «Bana verilen lûtfun sırrı oğlumla açıklanacaktır.» dermiş. Artık böyle bir eser sahibi olan cisimleşmiş faziletlerin bulunması, şanlı babasının —gaybdan haber verme nevinde olan— bir kerâmetini de açıklamış oluyor.*

Bu, Allah'ı tanıyan kerâmet sâhibi zâtın yüce haberlerinin özetini okuyarak bir çok güzel hallerinden haberdâr olmak istiyenler, «Nüzhetü'l-Fiker»[396] adlı güzel kitaba başvursunlar.

---

396. Yazarın, muhterem babasının yüce yaşayış hallerine dair yazmış olduğu bir kitabın adıdır ki, bu da Beyrût'ta basılmış ve gerçekten okumaya değer olduğu görülmüştür.

246 sayfa olup, içindekiler, tevâtürle nakledilmiş veya zamanına erişen güvenilir zatlardan işitilmiş ve türlü kaynaklardan alınmış haberlere dayanır. Çünkü yazarın, (Allah selâmet versin) babasının öldüğü H. 1262 yılının cemâziye'l-âhirinde henüz 9 aylık çocuk olduğu aynı kitapta yazılıdır. Ayrıca bunu kendi ağzından da duydum. Bununla beraber pek çok faydalı not ve incelemelerle doludur.

Babası, ölürken 54 yaşında imiş. (Allah onun sırrını mukaddes eylesin ve bizi de ondan faydalandırsın!)

لازال ذا القطب العلي مدى المدى تهمي عليه سحائب الرضوان
والله يرضى عنه ما لاح الصبا ح وغرد القمري على الاغصان
وجزى حسين الجسر عنا دائما خير الجزاء باوسع الاحسان
اذ قد اتى برسالة تاريخها تأليفها قد جل في اتقان
مع حسن اسلوب جديد قد اتى بلزومه كالروح للانسان
ادى بها في الدين او في خدمة قد راح يغبطه بها الثقلان
دامت عليه من المهيمن نعمة مضمونة بالحمد والشكران
ما شنف الاسماع جوهر فضله وحلى مديح علاه في الاذان
اوما انجلى غيم الضلال عن الهدى بشروق صبح الحق للاعيان

Beytlerin özeti: *Artık bu şanlı kutbun bahçesine rıza bulutları lütuf yağmurlarını yağdırmaya devam etsin ve ümmetin her kurtuluş sabahı aydınlanıp kumrular ağaç dallarında bağırarak şarkı söyledikçe Allah'ın rızası peşi peşine gelsin.*

Hüseyn el-Cisr efendiyi de hayırlı mükâfata ve en geniş lütuflara Allah mazhar buyursun. Zira تأليفها قد جل في اتقان *«Bu kitabın yazılışı sağlamlık ve düzen bakımından muazzam oldu.»*[397] *mısrâıyla târihi belirtilmiş bulunan bu değerli kitabı yani üslûbların en güzeliyle yazmaya muvaffak olmuştur ki, gereği ve önemi sebebiyle insanın canı gibidir. Bu vesile ile yazar dince pek büyük bir hizmette bulunmuş olduğu için insanların ve cinlerin gıbtalarına lâyıktır.*

Dileriz ki, Allah'ın hamd ve teşekküre değecek yüce nimetleri kendisine erişsin ve hem de fazilet ve olgunluk cevherleri kulaklara küpe edinilerek yüce medihleri gönüllere tatlılık versin veya sapıklık bulutlarından hidâyet suları aksın ve doğru yolu arıyanlara hakikat sabahları aydınlandıkça arkası arkasına gelmeye devam etsin.

Sözün kısası isteniyorsa deriz ki: Bu güzel kitap —ki, kabul edilen hükümlerinin ufkundan delil kandillerinin sonuçları güneşten daha par-

397. Mısrâın harfleri ebced hesâbiyle H. 1306 tarihini gösteriyor.

lak bir cevher ve bilinen gezegenlerden üstün, âlemi aydınlatan bir yıldızdır. Şanlı yazarı da asâletli ve tanınmış bir zat, Hz. Peygamber'in soyundan olup, önemli bilgileri bu eşsiz eserine tamamen almışlardır.

(Allah, emeklerini kabul buyursun!)

Binâenaleyh, bu asrın hal dili bu en güzel ve mükemmel düzeni görünce artık «Olandan daha güzeli mümkün değildir.» sözünün sırrını açıklamak için acele edecektir ki, bunda şüphe yoktur.

Çünkü bundan daha güzel bir eserin daha imkân dâhilinde olmadığı şüphesizdir.

(Allah'tan, güvene kavuşmamızı ve imanla hayatımızı sona erdirmeyi lütfetmesini dileriz.)

Mahmûd eş-Şehhâl

BEYRÛT MÜFTÜSÜ FAZİLETLİ ABDÜ'L-BÂSIT EFENDİNİN TAKRİZİ

Eserimizin basımına başlamadan önce onu fazilet ve lütuf sahibi, ilim ve olgunluk ocağı, müderrislerin kendisiyle iftihar ettiği ve müftülerin önderi âlîcenâp efendimiz, insanlığın müftüsü, faziletli Beyrut müftüsü Fâhûrî-zâde Şeyh Abdü'l-Bâsıt efendiye arz ve takdim ettiğimizde şu takrizi lütfettiler: (Allah onun varlığını müslümanlar için devam ettirsin.)

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

İslâm dininin direklerini kuvvetlendiren, delillerle onu kurup döşeyen Allah'a hamd ve senâlar ederiz ki, halkın hidâyet bulmaları ve mukaddes nurlariyle hak ve doğru yolda yürüyebilmeleri için yüce Peygamber'ini göndermiş ve bu sayede halkın kimi gönülden doğru yolu tanımış, kimi de çok ibâdet ederek ilim ve imanın parladığını görmüştür.

Yâ Rabb! Salât ve selâmını o sözünde duran yüce Peygamber'e indir ki, memur bulunduğu nurla ve yüce din ile nice câhil ve inadcıları irşâd edip onları bâtıldan çevirip uzaklaştırdı.[398] Çünkü delillerin en fesahatlisi ve parlağı ile açık ve gizli gerçekleri ortaya çıkıp, gecesi gündüzüne denk bulunan hak dini isbat etti ve anlattı. Onun âl ve ashâbına da salât ve selâm lütfetki, Kur'ân'ı ezberleyip muhafaza ve tebliğ ettiler, Hz. Peygamber'in hüküm ve açıklamalarını tamamen naklettiler. Din hizmetinde bulunan tâbiîlere de salât ve selâm et ki, sapıkların şüphelerini, bozguncuların vesveselerini ve inkârcıların yalan ve uydurmalarını tamamen ortadan kaldırıp yok ettiler.

---

398. Veya «Tebliğ buyurduğu, mucizelerle dolu bulunan Kur'ân ile her câhil ve münâfıkın kalbini yardı, iki parça etti.» Çünkü terceme edilen ibârenin buna da ihtimali bulunduğu şüphesizdir.

Konumuza gelelim: Ben, din ayına çember gibi, İslâm dininin hakikati ve Hz. Muhammed'in hak peygamberliğine dair bulunan bu Risâle-i Hamîdiyye'yi —ki, şeyhimiz ve üstâdımız, zamanının eşsiz cevheri (Yetîmetü'd-Dehr) [399] Muhammed el-Cisr efendinin değerli oğlu olan vefalı dostumuz eşsiz bilgin Şeyh Hüseyn efendinin mübarek eseridir— okuyarak eşsiz bahçesine gözlerimi salıverince ondaki uçsuz bucaksız ilkbahar çiçekleriyle ruhum temizlenip kolayca toplanan olgun meyvelerinin tadıyla ağzım tatlanarak hemen şu parlak kıt'ayı yazıverdim:

سِفْرٌ جَلِيلٌ بِهِ لِلطَّالِبِينَ هُدًى فِيهِ بِهِ قَدْ أَتَى مِنْ أَحْسَنِ الْكُتُبِ
لَنَا أَحَادِيثُهُ تُرْوَى مُعَنْعَنَةً عَنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادٍ لِخَيْرِ نَبِي

«Büyük bir kitap ki, onda isteyenlere hidâyet var. Konusunda en güzel kitap olarak meydana geldi. Hadîsleri bizim için an'ane ile rivâyet edilmekte, Hüseyn'den en hayırlı Peygamber'e isnâdla...»

Hakikat İslâm dinine yardım konusunda bu şekilde hazırlanmış bir kitap yoktur. Eski âlimler, bu sıra ve düzende bir eser ortaya koymuş değillerdir. Fakat onların bu konuda hâşâ, gevşek davranıp kusur etmiş olduklarını iddiâ edemeyiz. Çünkü onlar (Allah onları daha hayırlısı ile karşılasın!) bu dine en çok önemli ve halka faydası en geniş bulunan üstün hizmetlerde bulunmuşlardır ki, asırlarına göre pek çok takdîre lâyıktır.

Onların usul ve teferruâtla ilgili incelemeleri ve büyük faydaları içine alan eserleri ortadadır. (Allah emeklerini kabul buyursun!)

Ancak sonradan gayretlere bıkkınlık geldi. Yüce faâliyetler sürümsüz mal sırasına geçti de ekseriyetle halk dünyayı seçme yoluna saparak nefis ve arzularına tabi ve hattâ esir oldular. Din işlerinde de câhillik âdetâ kibarlık sayılarak, İslâm'ın hakikatlerini öğrenmekle uğraşmayı çok gördüler. Birazcık isteği olanlar da hemen maksadın özeti neden ibâretse onu öğrenmek istiyorlar. Halbuki yeniden bir takım buluşlar ortaya konularak pek çok zan ve hayal kapıları da açılmakta

---

399. Muhammed el-Cisr efendi, tarikat pirlerinin meşhurları gibi zamanında tek ve eşsiz kalmış olduğu için bu lâkabla anılmıştır. Bu adla merhum Ebû Mansûr-u Seâlibî'nin, edebiyat kitaplarının en güzellerinden sayılan bir kitabı olup, yakın zamanda basıldığı da bilinmektedir.

Müftünün, yazarın muhterem babasına şeyhimiz ve üstâdımız demesi delâlet eder ki, zamanına yetişerek kendisinden faydalanmış. Gerçekten de böyledir. Hattâ Nüzhetü'l-Fiker'de yazar, ondan babasının bazı kerâmetlerini nakletmiştir ki, kitabın 228. sayfasına başvurularak anlaşılabilir.

ve bir takım karmakarışık rüyalara aklı kısa ve ilmi zayıf bulunan kimseler kapılmaktadır.

İşte zamanımızda zanna dayalı şüpheleri ortadan kaldırarak korkunç talihsizliklerden halkın inançlarını korumak gerekli ve hattâ önemli vazifelerden olduğu için bu kitabın yazarını Allah muvaffak buyurarak İslâm dininin sırlarının bazı sonuçlarını göstermek konusunda kendisine kolaylıklar vermiş ve bu sayede mânâları ilk bakışta anlaşılacak şekilde hakikatleri açıklıyan sözleri kısa ve tatlı bir üslûbla dost ve düşmanların insaf gözlerine arz etmiş. Hiç bir din ve mezhebe saldırmıyarak yeterli delillerle şüpheleri reddetmiş ve aklî ve naklî delillerle ilgili uygulama vazifesini yerine getirmiş. Maksadının sırf halkı aydınlatmak olduğu, insaf yolunu tuttuğundan da anlaşılıyor. Bravo doğrusu!

Gerçekten bu kitabın, maksadın yerine gelmesine kâfi geleceği şüphesizdir. Zira yetip artacak kelimeleri şimdiden âlimlerin ve büyük adamların meclislerini süslemektedir.

Fevkalâde önemi sebebiyle yüce hükûmetimizce de kabul görmesine hayırlı kişilerce pek makbul tutulmasına bakılırsa müslüman okullarında okutulmasının kararlaştırılacağında şüphe edilmez. Hakikaten de kararlaştırılmalıdır ya! Çünkü aklî ve naklî konuları tamamen içine almaktadır. Müslüman okulları ve devlet mektepleri (hamdolsun) emîrü'l-mü'minînin yüce sâyesinde (Allah onun saltanatını muhâfaza buyursun ve taraftarlarına yardım etsin!) ilim tahsil etmek istiyenlere açılmış olup bunca tahsisât lütfedilmiş ve ilimlerin ilerletilmesi hususunda bin türlü gayretler sarfedilmektedir.

Din ilimlerinin önemi ise açıklamaya muhtaç değildir.

Kısacası, bu kitabın yazarı, ilmiyle amel eden âlimlerden olup, din ve devlete hizmet etmek gibi samîmî bir niyetle bu eseri hazırlamıştır. Eserin önemi de inkâr kabul etmez. Binâenaleyh din öğretimi ile uğraşan İslâm grubunun pek dikkatle öğretmeye gayret sarfettikleri vâcip olan şeylerden bulunduğu gibi din ehli olan vâlilerin devlet okullarında bu kitabı her zaman öğrenim esası olarak kabul edecekleri de hemen şimdiden kararlaşmış gibi sadâkat ehlinin gönüllerine genişlik feyzi vermektedir.

Şiddetli sıçrayıp da câhillik vâdisinde ayağı kayacak akılların dik kafalılığını ortadan kaldıracak ve bütün İslâm ülkelerinde halkın inançlarını korumaya yarıyacak en büyük unsur olarak kabul edilecek olan bu hakikat dolu eserin değerini bildirmek için insaf sahiplerine okumalarını tavsiye etmek yeter. Hakikatleri dile getirmek için arzettiğimiz sözlerimiz sırf teşekkürümüzü takdim etmek ve önemine dikkat nazarlarını çekmek hususlarına vesîle kılınmıştır.

Azametli ve şanlı pâdişâhımızın din ile devleti ikiz kardeş olarak tanımaları ve onları korumak hususunda her gayreti esirgememeleri sâ-

yesinde (Allah düşmandan korusun!) elindeki ülkeler günden güne huzur bulmaktadır.

(Allah bu ülkeyi zaman geçtikçe yüce Osmanlı devletinin himayesi altına güvenlik elbiselerinin eteklerini sürükliyerek devam ettirsin!

Allah cümlemizi durumlarımızı düzeltmeye ve olgunluğun son derecesine ulaşmaya muvaffak buyursun!)

Şu hemen aklımıza gelen kıt'a ile de sözlerimize son veriyoruz:

لِنَهْجِ الْهُدٰى وَالْحَقِّ وَافَتْ رِسَالَةٌ حَمِيدِيَّةٌ تَأْلِيفُ شَهْمٍ مُكَرَّمِ
لَقَدْ نَسَبَتْ وَالْيُمْنُ وَافَقَ وَضْعَهَا لِسُلْطَانِنَا عَبْدِ الْحَمِيدِ الْمُعَظَّمِ

«Efendilik ve ilimle değeri arttırılmış olan şanlı zâtın değerli eseri bulunan bu Risâle-i Hamîdiyye —ki, hak ve hidâyet yolunun alanına doğru parladı— hazırlanmasına uğur ve talihin uygun düşmesi ile azametli pâdişâhımız sultan Abdü'l-Hamîd Hân efendimizin yüce ve mukaddes adına nisbet edilmek şeref ve bahtiyarlığını da kazanmıştır.» [400]

400. Bu takrîzden sonra kitapta Şâm âlimlerinin daha yedi tane takrizi vardır. Ancak onları da tercüme edecek olsak kitabın hacmini çok büyütmüş olacağız. Gerçi her birinde başka başka fayda ve incelikler bulunuyorsa da maksadın esasına hizmet etmek hususuna buraya kadar tercüme edilip alınan takrizleri kâfî görerek gerisinin tercümesinden vazgeçtik.

Yazarın çok kadınla evlenme ve kadınların örtünmesi ile boşamanın meşrûluğu hakkında itirazda bulunanlara karşı aklî dellilerle savunma yollu kaleme almış olduğu eserin tercümesini ise kitabımızın zeyl kısmına alarak âcizâne görüşlerimizi de ilâve edeceğiz.

Baştan sona lütuf Allah'tandır. Dünyada ve âhirette gizli ve açık nimetleri için ona hamdolsun!

ZEYL

Yazan :

Fâtih Dersiâmlarından

Manastır'lı

İsmâîl Hakkı

بسم الله الرحمن الرحيم

GİRİŞ

Hz. Muhammed'in hak peygamberliğinin isbâtı ile ilgili olarak getirdiğimiz deliller yetecek dereceyi bulduğu için artık bu konuda sözü uzatmaya ihtiyaç kalmamıştır.

Ancak peygamberliğin esasen hakikatlerinin neden ibâret olup, Allah'ın vahyinin nasıl alındığının bilinmesi ve dinin önemli gerçeklerinden bulunduğu gibi, vahyin çeşitlerini ve nebî ile resûl arasında fark olup olmadığını ve nebîlik ve resûllük makamları her ne kadar çalışıp kazanılabilen şeyler kabilinden değilse de önceden kabiliyetli olmayı şart kılan filozofların görüşü din âlimlerince ne dereceye kadar tutulmalıdır, bunu bilmek de o esası kuvvetlendirecek bilgileri elde etmeye yarıyacaktır. Bunun için bu noktalarla ilgili bir takım notları, okuyucuların gözleri önüne sermek isteriz. Bunun arkasından da Hz. Peygamber'in peygamberlikten önceki bahtiyar durumlarıyla vahyin nasıl geldiğini ve nasıl peygamber olduğunu kaydedip, daha lüzum görülen ve uygun düşen pek çok faydalı bilgiler ilâve edeceğiz.

Önce bu yolda durumun bir özetini sunmayı uygun gördük.

Tanrılık gibi peygamberlik de hakikatiyle tarif edilip sınırlandırılamaz. Ancak husûsiyet ve esarleriyle bilinir. «Bir zâtın, Allah'tan hükümler tebliğ etmek için halka gönderilmiş olmasından ibârettir.» diye tarif edilir.

PEYGAMBERLİĞİN AKILCA MÜMKÜN VE HAYIR GEREĞİ OLMASI

Hak ehlince peygamberliğin imkânsızlığını gerektirecek bir taraf bulunmadığı için akılca mümkün olduğu sâbittir.

Peygamber olan şerefli zât ise, yaratıkların harcı olmıyan bir takım hârika alâmetler göstererek ve kalbinde zorunlu ilmin yaratılmasiyle Allah tarafından gönderilmiş olduğunu kesin olarak bilir.

Brahmanlar[401] fırkasının «Peygamber gönderilmesine ihtiyaç yok-

401. Hindistan mecûsîlerinden eski bir fırkadır.

tur.» demeleri saçmadır. Çünkü insan aklı, öldürücü zehirle faydalı ilâçları birbirinden ayırdedemediği gibi âhiret âleminde kurtuluşa yarıyacak inanç ve amelleri de tamamiyle bilemez. Binâenaleyh aklın erişemediği, din ve dünyaya ait önemli hususlarla ilgili olarak Allah'ın mânevî katından hükümleri tebliğ ve halkı irşâd etmek için peygamberlerin gönderilmesine olan ihtiyâcımız ortadadır.

Evet, aklımızla bazı inanç konularını iyice anlarız ve bazı şeylerin iyi veya kötü olduğunu farkederiz. Fakat bir çok şeylerin de hakikatlerini bilemeyiz. O halde aklın müstakil olarak kavrıyabildiği Allah'ın varlığı, ilim ve sonsuz kudreti gibi inanç hükümlerinin, peygamberlerin haber vermesiyle desteklenmesi ve Allah'ı görmek ve cisimlerle haşrolunmak gibi, olacağı kesin bulunan pek çok hüküm ve hakikatleri de kavramaya akıl yetmediği için onların baştan açıklanması, iyilik yönü zannedilirse dahi kötülüğünün de düşünülmesi mümkün olan bazı hükümlerde yine zannın akla karşı çıkıp sıkıntı vermesine meydan bırakmamak hikmet ve hayrı sebebiyle, Allah'ın sırf kullarına lütuf, şefkat ve merhameti gereği olarak peygamberler gönderilegelmiştir. Onlara itâatle memur bulunduğumuz için getirdikleri ilâhî kanunlarla çekişmeler halledilip düzenin devamı sağlanır.

İnsanların akılları farklı olduğu için bazısının beğendiği şeyleri diğerlerinin çirkin bulması normal bir şey olduğundan dolayı siyâsî işlerin dahi insanlara bırakılması hayra uygun değildir.

PEYGAMBERLERİN ESER VE FAYDALARI

Bir şeyin mümkün olduğu varlığı ile, varlığı da kendine has bulunan eserlerinin delâletiyle açık olarak bilinir ve sâbit olur.

Peygamberlerin eser ve faydalarının ise sonu yoktur. Çünkü onların vâsıtaları sâyesinde, denemesi tehlikeden uzak olmıyan ve çok devirlerin geçmesine bağlı bulunan her nevi gıdânın fayda ve zararları ve faydalı ilâçların hastalıklara göre belirtilmesi ile kullanış şekilleri bilinmiş ve pek çok gizli sanatlar, ilimler[402] ve insanlığın faziletli kabiliyetleri öğretilerek umumun durumunun düzelmesi, mükemmel medenî siyâsetlerin kazanılması ve türlü kabiliyetlerimize göre nazarî ve amelî gerçeklerle insan topluluklarının yükselip olgunlaşması mümkün olmuştur.

İşte bu eserler, hep peygamberliğin hakikatinin mevcut ve gerçek olduğuna ve peygamberlerin dâvâlarının hak bulunduğuna şahâdet et-

402. Meselâ: Tıb, astronomi ve hey'et ilminin incelikleri Hz. İdrîs, Lokmân ve diğer peygamberlerden, çiftçilik ve terzilik gibi insanlığın ihtiyaçları ve gemi yapımı gibi güzel şeyler Hz. Âdem, İdrîs ve Nûh peygamberlerden alınarak zaman geçtikçe geliştirilip genişletilmiştir.

mektedir. Zira sırf deney ve düşünce ile insan aklı bu gerekli şeyleri elde edebilseydi, peygamberlik nurunun ulaşmadığı Afrika ve Amerika vahşîlerinde de bu gelişmelerden birazcık olsun bulunmak gerekirdi. Halbuki ilk keşfedildikleri sırada, peygamberlerin eserlerinden olan medeniyetle ilgili onlarda hiç bir eser görülmemiştir.

Filozofların buluşları, peygamberlerin aydınlatıcı kandilinden ilim almaları sâyesinde olmuştur ki, bundan da anlaşılır. Çünkü insan kabiliyeti, ne kadar artsa ve eksilse de bütün insan fertlerinin ondan mahrum olmadığına göre eğer işin hakikati bu arzedilen şekilde olmasaydı o vahşîlerde bir takım filozoflar çıkmalı ve deney ve anlayış yoluyla medeniyet kanunları yapabilmeliydiler.

PEYGAMBERLİĞİN ŞART VE VASIFLARI

Onların her birinin, zamanının en akıllısı, iyi görüş ve zekâca en mükemmeli ve normal yaratılış ve iyi davranış sahibi olması, soyca kötülemeden, kalb katılığı ve insanlığa yakışmıyan şeylerden ve cüzzam ve miskin hastalığı gibi tiksindirici sebeplerden uzak bulunması kesin bir husustur.

Yine onların bayağı işlerle uğraşmaları ve peygamberlikten önce dahi —bir anlık da olsa— şirk inancında bulunmaları kesin olarak câiz değildir.

Mutlak olarak büyük günahlardan ve halkın tiksinmesini gerektiren küçük günahlardan da mâsum oldukları kesindir.

Ama tiksinmeyi gerektirmiyen küçük günahların yanlışlık veya te'vilde isâbetsizlikle onlarda görülmesi câizdir. Bir dînî hükmün açıklanmasına vesile olmak üzere bazı fiillerinde yanılma veya unutmaları da câizdir. Fakat ümmete öğretme ve dini tebliğ etme konusunda yanılmadan uzak bulundukları şüphesizdir.

İnsanlık ihtiyaçlarında ve tiksinmeyi gerektirmiyen diğer durumlarda ve dünya işlerinde diğer insanlarla eşit oldukları inkâr edilemez.

Binâenaleyh dünya ile ilgili olan bütün hayır ve şerleri ve bütün dilleri bilmeleri ve dînî meselelerin tafsilâtlarını ve ilmî ıstılâhları düşünmeleri gerekmez.

Her biri kendi milletinin dilini bilir ve gereğinde bir meselede ictihâd edecek olsa isâbet eder, fiil ve hükümlerde yanlışlık olsa hemen Allah'ın vahyi ile ikaz edilip düzeltilir.

Gayb hakikatlerini Allah bildirmedikçe bilemez.

Hür ve erkek olmak da peygamberliğin şartlarından olduğu için köle ve kadınlardan peygamber gelmiş değildir.

İşte peygamberlerle ilgili esaslı ve doğru inançlar bundan ibârettir.

Ancak gerekli açıklamaları vermek ve o maksatları gereği gibi incelemek için şu birkaç mukaddimeyi yayıp genişletmemiz gerekiyor:

ASIL MAKSATLA İLGİLİ BİRİNCİ MUKADDİME
İNSAN NEVİNİN MÜKEMMELLİĞİNİN NAZAR« AKIL SÂYESİNDE OLDUĞU HUSUSUNDA ÖNEMLİ İNCELEMELER)

Bilindiği gibi insanın hayvan nevinden farkı, düşünmenin birinci derecesi olan ayırdedici akıl —ki, dışarıdaki işleri normal düzen veya durumu ile düşünmekten ibâret olup, muntazam fiillerin meydana gelmesine yarıyor— ve ikinci derecesi olan deneyci akıl —ki, hemcinsleriyle ilgili âdâb ve usûlü öğrenmesinden ibâret olup, insan bunları hareket ölçüsü kabul ederek işlerinin teferruâtındaki hareketlerini güzel sonuçlar verecek bir şekle uydurabilir— vâsıtalariyle oluyorsa da onun zâtını süsleyip sıfatlarını tamamlaması ve hakikaten insan olması düşüncesinin üçüncü derecesi olan nazarî akıl sâyesindedir ki, bu, akıl ve hikmet sahiplerince ittifakla ve kesin bir hükümdür.

İnsan düşüncesinin bu üç derecesini bir miktar açıklamak istenirse şu şekilde konuşmak gerekir:

Kâinat sırf Allah'ın ezici gücüyle var olan basit ve birleşik kısımları içine aldığı gibi Allah'ın insana ve hayvanlara vermiş olduğu güç ve irade ile onlardan çıkan fiil ve eserleri de ihtiva ediyor. Bu fiillerin bazısı düzenli ve sıralı olur ki, insan fiilleri böyledir. Diğer kısmı da böyle değildir ki, bu da hayvanların fiillerinden ibârettir. Çünkü insan, âlemin sıra ve düzenini bildiği için bir şey yapacağı vakit onun sebep ve esaslarını düşünüp hazırlar. Sevap ve esaslar ise aslında sıralı ve birbirine bağlı olduğu için normal sıra ile elde edilmeleri gerekir. Yani sebepler zinciri kaç tane olursa olsun, son sebepten işe başlanarak ilk düşünülen sebebe sıra gelince istenen iş ortaya çıkar.

Meselâ: Altında oturulmak için bir çatı yapılması düşünülse, önce duvarlar, sonra temel düşünüldüğü için düşünce sırasında duvar birinci sebep, temel de ikinci sebep olur.

Fakat faâliyette önce temel atılıp sonra duvarlar yapılır. Bu sebeple âlimler «Fi'lin başı, düşüncenin sonu, düşüncenin sonu fiilin başıdır.» derler.

İşte insan bu şekilde sebep ve sonuçlar arasındaki sıra ve düzeni farkettiği için fiilleri düzenli olarak ortaya çıkar. Bu bilgisi de ancak eşyâ arasındaki bağları kavramaya yarıyan düşüncesi sâyesindedir.

Hayvanların düşüncesi olmadığından dolayı onların kavramaları bağlantısız ve sırasız bir takım ayrı ayrı kısımlarla ilgili bulunan duyu ve âletlerde kalıyor da fiilleri düzene giremiyor.

Kâinâtta ibret ve dikkate değecek fiiller ise ancak düzenli fiillerdir.

Düzensiz fiiller, tabiîdir ki, düzenli olanlara tabi ve binâenaleyh hayvanların fiilleri, insanların amellerinin altında bulunup, bütün hayvanlar insan nevine boyun eğmekte ve cihan, bütün insanın hükmüne bağlanmıştır ki, إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً «*Ben yeryüzünde (hükümlerimi yerine getirecek) bir halîfe (bir insan) yaratacağım.*»[403] âyetinde bu hakikate işâret vardır.

İnsanı diğer hayvanlardan ilk ayıran, işte bu insanlık hususiyetidir. İnsan ise düşüncenin bu derecesinden yukarı bile çıkabiliyor.

Filozofların kitaplarında görmüş olmanız gerektir ki, peygamberliğin ve saltanatın isbâtı konularında insan medenî olarak yaratılmıştır, derler. Medenî, medîneye (şehre) mensup demektir. Fakat bundan maksatları şehir ve kasaba mânâsı olmayıp, mutlak olarak insan topluluğudur. Yani insan nevi, diğer hayvanlar gibi tek başına yaşamayıp hemcinsleriyle yaşamaya muhtaçtır. Zira insan fertlerinin hiç biri kendi kendine zarûrî ihtiyaçlarını elde edemez. Aksine, beşikten mezara kadar bütün ihtiyaç ve hususlarda biribirlerine ihtiyaçları bulunduğu görülmektedir. Bu toplanıp yardımlaşma ise önce birbirine güzellikle uyup yumuşaklık göstermek, sonra da faydalı sonuçlarda ortaklık yapmakla tamamlanabilir. Halbuki çok kere bir istekte milletlerin ve şahısların maksatları aynı ve sıkışık oluyor da her biri o ümit sermayesini kendi eline geçirmek istiyerek birlikleri ayrılığa ve dostlukları düşmanlığa dönüyor, böylece de aralarında çekişme ve kavga çıkıyor.

İnsanlık muâmeleleri ise hayvanlar arasında cereyan eden haller gibi düzensiz değildir. Aksine, arzolunduğu gibi insan nevinin düşünme kuvveti gereğince fiil ve amelleri düzenli olduğundan muhtaç bulundukları yardımlaşma hususunu korumak için de hikmet kanuna göre düzenlenen siyâsî usullerle[404] işleri idâre edip halkın hayırlı işlerini düzene sokmaları gerekir. Doğru deneyler ve alışılmış âdetlerle her hususun iyi ve kötü taraflarını birbirinden ayırdederek işlerin sonuçlarını anlamış ve bunların ince taraflarında nasıl davranmanın uygun olacağını kavramış olmaları, âbâb ve kâideleri de hareket ölçüsü edinmeleri gerekir.

Hemcinsleriyle geçinmek yolunda bu hikmetli gidişle yürüyen insan fertleri, hareketlerini düzenlemek ve durumlarını düzeltmek taraftarı olarak diğer hayvanlardan hakkiyle farklı olup, insanlık hususiyeti olan düşünmenin meyve ve sonucunu görmüş olurlar.

Bu konuda kendisine dayanılan esas mânâ ve maddeler insanlık

---

403. Bakara sûresi, âyet: 30.

404. Din kaideleri ve padişahların kanunlarından ibarettir.

duygusundan pek de uzak olmadığı için konulan esaslara uygun olarak ev idaresi ve medenî siyâset hususunda kabiliyet kazanıp, ince görüşlere sahip olmaya ihtiyaç duymaz. Bilâkis, cereyan eden muâmelelerde ortaya çıkan olayları gözden geçirerek işlemesi veya işlememesi vâcip veya lâyık olan şeyleri herkes farkedebilir. Ama deney, tekrar gözden geçirmek demek olduğu için deneylerin tamamlanması epeyce zamana dayanır. Binâenaleyh halkın bu konuda iki kısma ayrılmakta oldukları görülüyor. Bir kısmı muâmele ve müdâfaalarda öğüt kabul ederek ve âdet ve davranışlarında atalarının ve şerefli geçmişlerinin izini takib ederek, bizzat deneylerle uğraşıp da kendisini gereksiz yere yormaz. Kısa zaman içinde geçimin gerekli hususlarını ve âdâbını elde edip kazanmaya muvaffak olur.

Diğer kısmı da önde gidecek doğru bir önder ve sözünü tutacak güvenilir bir öğütçü bulamadığı için veya kendini beğenmek belâsı ile bu yolda taklîd ve başkasına uymaya tenezzül etmediği için deney alanında bir çıkmaz yola girer de, geçmişlerin akla uygun âdetlerine aykırı bir takım kendini beğenik hallere kapılır.

Fakat bu kısımda açıklandığı gibi insanın tabîî olarak hemcinsleriyle bir arada yaşayıp geçinmeye muhtaç olması sebebiyle en sonunda halka uyup, taklide mecbur olur. Çektiği sıkıntılarla gördüğü zararlar da yanına kalır. مَنْ لَمْ يُؤَدِّبْهُ الْآبَاءُ أَدَّبَهُ الزَّمَانُ «*Anasının, babasının terbiye edemediğini zaman terbiye eder.*» sözünün mânâsı da budur. Yani âdâb ve muâmeleyi anasından, babasından veya onun yerini tutan hoca ve büyüklerinden öğrenmiyen kimseleri zaman terbiye eder. Zaman ve durum gereğince ortaya çıkanlar onu, insanlık âdâbını öğrenmek zorunda bırakır.

İşte tecrübî akıl bundan ibârettir ki, fiillerin meydana çıkmasına sebep olan temyîzî akıldan sonra meydana gelir.

Bu iki dereceden sonra da nazarî akıl derecesi vardır. Düşüncenin bu derecesi düşünülen bilgilerle kabul edilen bilgiler, husûsî şartlara uydurularak sıralanıp, düşünülen bilgilerden düşünülerek bilinemiyeni ve kabul edilen bilgilerden bilinmediği kabul edileni elde etmekten ibârettir ki, bunun tafsîlâtı mantık kitaplarında bulunur. Bunun gayesi eşyânın hakikatlerini kavrıyarak insanlık derecelerini tamamlamaktır. Çünkü insan, hissedilen şeylerden umûmî bilgiler edinerek her şeyin asıl ve hakikatini araştırageldiği için mürekkep cisimlerin asıl kısımları olan unsurlardan ve diğer durumlarından bahsederek inceden inceye düşünüp türlü türlü deneyler yapar ve bir takım umûmî kâideler elde eder. Bununla da yetinmiyerek gökleri, başlangıç ve sonucu ve âlemin yaratıcısını anlayıp tanımaya da dikkat eder.

Nazarî ilim dalları bu çalışma sâyesinde meydana gelmiştir.

Düşüncenin bu derecesi pek ince ve derin olduğu için bu derecede herkes kabiliyetine göre at oynatabilir. İnsanın asıl şeref ve şanı ile akıl ve zekâca birbirine olan üstünlüğü de bununla ortaya çıkar.

Kısacası, insan nevi düşünme ile üstün bulunarak bu sayede hareketlerini düzenli olarak yapıyor. Hemcinsleriyle olan muâmelelerine dair faydalı ve zararlı şeyleri de öğreniyor. Bu derecelerin birincisine ayırdetme aklı, ikincisine de deney aklı denir. Yine insan hissedilen ve hissedilemiyen varlıkların hakikatelerine gücü yettiği kadar bilgi de ediniyor ki, bu dereceye nâzarî akıl denir.

Binâenaleyh insan temyiz derecesine gelmeden önce bütün ilimlerden mahrum saf bir madde olup, sonradan duygu ve düşünce ile edinebildiği ilimler sâyesinde olgunluk derecesine ulaşır. Nitekim Peygamber efendimize ilk nâzil olan âyetlerin ihtivâ ettiği عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ *«İnsana bilmediği şeyleri öğretti.»*[405] cümlesinde Allah, insana bilmediğini öğreterek onu aslındaki câhillikten kurtardığını hatırlatıp, peygamberlerin gönderilmesinden maksadın, bu faydayı gerçekleştirmek olduğunu açıkça haber vermiştir.

İKİNCİ MUKADDİME

Zihinlerimizi şüphe ve zan kusurlarından arındırarak kendi kendimize döndüğümüzde sıhhatli bir vicdanla üç âlemin varlığını kesin olarak anlarız.

Birincisi: His ve şahâdet âlemidir ki, bunu hayvanlarla ortak bulunduğumuz duyularla anlarız. İkincisi: Nev'imize mahsus olan düşünceyi dikkat nazarına alarak kalb sayfalarımızda yazılı olan ilmî şekillerinin delâletiyle insan ruhunun varlığına zorunlu ilim elde ederiz. Yani duygu ellerinin yetişemiyeceği umûmî bilgiler, duyu âleminin üstünde bir şey olduğu duyularla ilgili olamıyacağından insanda bu umûmî bilgilerin yeri olmak üzere diğer hayvanlarda bulunmıyan bir ruh cevheri bulunduğu anlaşılmış olur.

İşte bu cevher, insan ruhudur ki, filozofların ıstılahlarında «nefs-i nâtıka» denir. Bu ikinci âlem de insan düşüncesine mahsus olup, bunu duyu âleminin üstünde başka bir âlem olarak görüyoruz.

Bundan sonra fi'lî hareketlerimize yarıyan kalbdeki yönelişler, istekler ve içe doğuşlar gibi kalblerimize bırakılan eserlerini kendimizde görerek üstümüzde üçüncü bir âlemin varlığını anlarız. Yani bizde bulunan kalb yönelişleri ve gizli tesirlerin bir fâili olması gerektiğinden

405. Alâk sûresi, âyet: 5.

bizim âlemimizin üstünde yüce bir âlemin varlığı anlaşılıyor ki, bu diğer âlem, ruh ve melekler âlemidir.

Bu yüce ruh âleminin varlığı doğru rüyalarla da anlaşılır. Çünkü uyanıkken habersiz bulunduğumuz bir çok şeyler uyku âleminde bize gösterilmektedir ki, bunların gerçeğe uygun olmasiyle yüce âlemden taşan bir takım ilmî şekillerden ibâret oldukları anlaşılıyor. Yani rüyada görülen ilmî şekiller doğru ve gerçeğe uygun olunca insan ruhu bedende faâliyetini durdurup boş kalınca vakit çalarak asıl âlemine dönüp meleklere kavuşur ve o âlemden almış olduğu gayb ilimleri nevinden olduğu anlaşılır. Bu vâsıta ile de ruh âlemi ve onda bulunan kavrayışlı zatların varlığı bilinir.

(Ama karmakarışık rüyalar hayal gücünün hayal şekillerinde faâliyetinden meydana gelen, aslı faslı yok bir takım hayal ve vehimlerden ibâret olup, yüce âlemden alınmış ilimler olmadığını açıklamaya lüzum yoktur.)

İnsafa başvurulunca bu ruh âleminin varlığına, doğru rüyadan daha açık bir delil bulunamadığı için biz bu âlemi özetleme olarak bilip tafsîlâtını kavrıyamayız.

Bu âlemdeki zatları akıl diye adlandırarak açıklayıp sıralamalarında ilâhiyatçı filozofların iddiâları kesin ilim veremez.

Zira mantık ilminde yine kendi sözlerinde geçmektedir ki, kesin delilin kesin şartlarından biri, kısımları olan hükümlerin daha önceki kesin bilgileriden, konu ve mânalarının zat hududu bilinen maddelerden ibâret olmasıdır. Bu rûhânî zatların ise zatları ile ilgili hakikatlerini bilmediğimizden onların hakikatlerinin tafsilâtına dair nazarî delil getirmek mümkün olamaz. Bu durumda haber veren doğru zâtı kabul etmemiz sâyesinde gerçekten parlak cilveli dînî delillerden başka elimizde yüce zatların durumlarının tafsilâtına kesin ilim ifâde edecek delil yoktur.

Meleklerin ilimleri bizimki gibi bilinen hükümlerin sıralanması ile yavaş yavaş meydana gelme değildir ve doğru ve yalana, yok olma ve değişikliğe ihtimali bulunarak isbat edip kuvvetlendirmeye dayanmaz. Aksine, açık ilimler olup bozulmaz ve dâimâ gerçeğe uygun bulunur.

İnsan nevinin, perdeyi açarak apaçık ilmi elde edebilmesi ise üç şeye bağlıdır: 1 — Allah'ı anmaya devam etmekle meydana gelen kalb temizliğidir ki, en üstünü hayasızlık ve kötülüklerden insanı uzaklaştıran namazdır. 2 — Maddî zevklere kapılmaktan sakınıp uzak durmaktır ki, başlıcası oruçtur. 3 — Bu da kalb ve kalıbla Allah'a yönelip bağlanmaktan ibârettir.

(Bu son olarak kaydedilen şart, öncekileri de içine alarak pek geniş ve yüce bir makamdır ki, din dilinde «takvâ» adiyle anılır. Her feyz ve saâdet, bu makama bağlanma sâyesinde ve o nisbette kazanılır.

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ «*Allah'tan korkun, Allah size ilim öğretiyor.*»[406] ve وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ «*Kim de Allah'tan korkarsa, ona (darlıktan genişliğe) bir çıkış yolu ihsân eder. Bir de ona, ummadığı yerden rızık verir.*»[407] gibi Kur'ân âyetleriyle مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ أَوْرَثَهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ «*Kim bildiğiyle amel ederse Allah ona bilmediklerini öğretir.*» hadîsini düşünmek bu konuda kâfî görüleceği için sözü uzatmaya lüzum olmadığı şüphesizdir.)

Çünkü bu sebep ve şartlarla meleklere uyularak onların açık ilimlerinden beri tarafa taşırma kapıları açılır.

PEYGAMBERLERİN DURUMU

Bu mukaddes ve yüce makamın en büyük derecesinde bulunanlar peygamberlerdir. Zira insan nevinden bu yüce sınıf bir Allah vergisi ve bir vicdan haline lâyık görülerek ilâhî tarafları insanlık arızaları ve beden durumlarına galip geliyor ve mukaddes zatları, zarûrî ihtiyaçlarından başka insanlık hallerinden uzak ve ilimlerinin gereğine göre ibâdet ve Allah'ı anmak gibi ilâhî hallere yönelmiş bulunuyorlar.

Bu zatlar Allah tarafından, ümmeti hidâyet etmekle ilgili olarak kendilerine vahyolunan şeyleri hep bir şekilde haber verip bu durum onlarda bir yaratılış hususiyeti yerinde olarak hiç birinde değişmemiştir.

İnsan ruhunda melekler cinsine karışarak bazan insanlıktan sıyrılmak kabiliyeti vardır ki, bütün peygamberler bu durumda yaratılmışlardır. Bu sıyrılma halinde de bilhassa vahyin başlangıçlarında sıkıntı ve yorgunluk duydukları görülüyordu. Yani vahiy sırasında peygamberlere uyku ve baygınlık gibi bir istiğrak durumu gelip uyku sırasında uyuyandan işitilen güzel sesler gibi garip sesler işitildiği siyer ve tarih kitaplarında yazılıdır.

İşte vahyin ve Hz. Cebrâîl'le konuşmanın oluş şekli bundan ibârettir. Peygamberler bu şekilde meleklik âlemine ulaşınca meydana gelen ilimleri, apaçık ilim olup, hiç bir şekilde yanlışlık bulunması ve karışıklık ve vehim olması ihtimali yoktur. Çünkü gayb perdesi ortadan kalkmış ve apaçık şehâdet ortaya çıkmış olduğundan onların ilimlerinin gerçeğe uygun olmaması hiç de düşünülemez.

406. Bakara sûresi, âyet: 282.
407. Talâk sûresi, âyet: 2-3.

Bu yüce meleklik âleminden insanlığa dönerken de bu apaçık ilimleri ortadan kalkmayıp aldığı şekilde tebliğ ediliyordu.

Çünkü yaratılışlarındaki cevherde bulunan rûhânîlik sıfatı, insanlık ârızalarına üstün ve zekâları pek sağlam ve kuvvetli olduğundan berrak ruh aynalarında belirip yazılan ilim şekilleri sâbit ve sağlam kalıyordu. Peygamberliğin hikmeti olan ümmetin hidâyeti işi tamam oluncaya kadar bu durum kendilerine tekrar tekrar gelmek gerekirdi.

Nitekim Allah, Kur'ân'da

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ

«(Ey Resûlüm,) de ki: Ben ancak sizin gibi bir insanım, yalnız bana şöyle vahyediliyor: Sizin ilâhınız ancak bir ilâhtır. Onun için (şirkten tevbe edip ihlâs ile) hep O'na teveccüh edin, mağfiretini isteyin.» [408] buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MUKADDİME

Allah'ın izniyle gayb hakikatlerini anlamaya yarıyan hallerin biri de doğru rüyadır. Çünkü rüya âlemi ruh âlemlerinden biri olup oraya ulaşan ruhlar, temizlik ve olgunlukları nisbetinde feyz alabilirler.

İnsan ruhu uyanıklık hâlinde bedenin hallerini idâre etmekle meşgul, işitme, görme ve diğer maddî kuvvetlerle hissettiği hakikatlerde düşünmek zorunda kalarak kendi zâtını kavramaktan gâfil, gayb sahifesinden zat aynasına yansıyan bilgilerden habersiz oluyor. Uyku hâlinde ise duygu penceresini kapayıp maddî alâkalardan ve diğer engellerden kurtularak gayb âlemine yönelince melekleri ve rûhânî işleri görür. Kendisi de bu sayede bir ruh cevheri olarak basiret nuru ile yüce ruhlara bakar ve onların zat aynalarında beliren gayb ilimlerinden ve gelecekteki olaylardan bazılarını görür. Sonra ruh hâlinden bedene dönünce, elde etmiş bulunduğu gayb hakikatlerini, beynin içinde bulunan hayal gücüne arzediverir. Fakat insan ruhu gereği gibi berraklık ve duruluk kazanabilmiş değil ise zat aynası gayb sahifesinden yansıyan mânâyı mükemmel olarak gösteremez. Bu durumda beyindeki o hayal gücü, ruhun eksik olarak kavrayıp verdiği mânâyı ona uygun bir şekilde biçimlendirerek ona uygun bir kalıba boşaltacağından hakikati yoruma muhtaç olur. Yorumcu da o hayal şekline uygun ve benzer bulu-

408. Fussılet sûresi, âyet: 6.

nan mânâyı rüyâ sahibine anlatıp, fayda, zarar, hayır ve şerden her neye delâlet ediyorsa onu açıklamaya çalışır.

Ama ruh aynası pek parlak ve zan tozlarından tamamen temizlenmiş olunca melekler âlemine ulaştığı anda gerek kendisinin, gerek başkalarının halleriyle ilgili bazı hakikatleri tamamen ve aynen görerek o hakikatin uyânıklık hâlindekine uygunluğu ve yoruma muhtaç olmadığı görülür. Gördüğü şeyin aynısı da gerçekleşir.

Doğru rüya vasıtasiyle gayb hakikatlerinin gerçekten aydınlandığı bütün milletlerin fertlerince bilinip kabul edilmektedir. Herkes kendi durumuna göre bu hususu denemekten geri durmıyarak, şüpheden uzak bulunmaktadır.

Gerçek sebepleri ise özet olarak açıklandığı gibi ruh âlemine ulaşıp oradan feyz almaya insan ruhlarının az çok kabiliyeti bulunmasından ibâret olup, yeteri kadar açıklaması arzedeceğimiz şu sözlerden anlaşılır:

Yukarda haber verildiği gibi insan ruhu ilk yaratılışında ilimlere ve sanata elverişli husûsî bir cevherdir. Fakat elverişli bulunduğu olgunlukların gerçekleşmesi, girdiği bedenin iç ve dışındaki kavrayıcı güçleri ve diğer âletleri dışardaki maddelerde kullanmasına bağlıdır. Böylece kısımları kavradıktan sonra umûmî hakikatlere yükselip, eşyânın bütün olarak tabiat ve hakikatleriyle geçici hallerini kavrama kabiliyetini kazanır da duyu dâiresinin dışında ve beden âletleri olmadan elde edilebilecek ilâhî gayb bilgilerini de sırf kendi aydın yaratılışı ile kavramaya başlıyarak yüce ruhlara ve meleklere umûmî olarak benzerlik ve uygunluk kazanır. Ancak rûhânîler arasında ruhun derecesi meleklik derecesinden daha aşağı olup, ilim ve ameldeki mükemmelliklerce onların derecesine ulaşmış değildir.

Zira meleklerin, Allah'ın zat ve sıfatları ile madde ve mânâ âlemindeki eşyânın hakikatlerine dair olan ilimleri insan ruhu gibi beden güçleri ve maddî âletler vâsıtasiyle yavaş yavaş olmayıp, onların bütün mükemmellikleri bir anda meydana gelmiş ve kendileri sırf Allah vergisi olarak ilimlerin en yüksek noktasına ulaşmaları sebebiyle, zatlarını olgunlaştırmak için âlet ve güç kullanmaya muhtaç değillerdir.

İnsan ise bu kabiliyeti kazanınca duyu perdesini kaldırarak, uyku âleminde maddeden mânâya yükselip, bir an meleklik nurları ve rûhânî zatlarla karşılaşır ve gayb sahîfesinden kabiliyet ve berraklığı nisbetinde gayb ilimlerini öğrenir. İnsan ruhu ölümle cisim ve bedenden ilgisini kesmedikçe bu zâtî istidâd kendisinde bulunup, alâka ve meşgalelerden sıyrıldığı sırada gayb hakikatlerini öğrenmeye devam eder.

İNSAN RUHLARININ MÜKEMMELLİK KABİLİYETİ HUSUSUNDA ÜÇE AYRILMASI

Bu kabiliyette insan ruhlarının farklı bulunması sebebiyle, başlıca üç kısma ayrıldıkları anlaşılmıştır: 1. kısım, insan fertlerinin aşağı tabakası olup, kabiliyetlerinin eseri ancak uyku âleminde ortaya çıkar. 2. kısım, velîlerdir ki, onların husûsî kabiliyetleri uyku hâlinin dışında da eserlerini göstermektedir. Çünkü perdenin kalkması ve ilham yoluyla mutlak olarak kendilerine bazı gayb hakikatleri mâlûm oluyor.

3. kısım ise peygamberlerden ibârettir ki, onların melek sıfatlı zatlarında gayb âlemine ulaşma kabiliyeti en yüksek dereceye varmış olup, mukaddes ruhları mübârek cisimlerindeki iç ve dış kabiliyetleriyle duyulup görünen hakikatelerin ve bedenin diğer meşgalelerinin hepsinden ilgiyi keserek bir anda insanlık dâiresinden çıkıp, ruhânîlerin en mükemmel ve en üstünü olan sade meleklik derecesine yükselirler. Yüce ruhlar ve büyük meleklerden, büyük bir ruh ve büyük bir melek olurlardı.

İşte onlar bu sırada gaybın büyük perdesiyle gizlenmiş olan ilâhî sırları ve meleklerin ilimlerini kıyas şeklinin dışında ve ancak kendilerine mahsus bulunan kavrayış ve görüşle görürler, bazan da Allah'tan vahiy alırlar; sonra meleklikten insanlığa dönerek duygu ve hayal dâiresine gelince melekleri insan şeklinde de görüp, Allah tarafından kendilerine tebliğ edilen mübârek sözleri vahiy meleğinden almaya devam ederlerdi.

Peygamberlerin bu yüce halleri diğer insan fertlerinin uyku âleminde doğru rüya yoluyla gaybı görmeleri hâlinden pek çok üstün ve bin derece farklı idiyse de sırf gaybdan feyz almak yönüyle aralarında umûmî bir benzerlik ve uygunluk bulunduğundan Peygamber efendimiz, peygamberlikle rüyanın ilgisini ve aradaki fark derecesini açıklama sırasında اَلرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النُّبُوَّةِ «*Doğru rüya peygamberliğin 46 da biridir.*»[409] buyurmuşlardır. Bir rivâyette 43, başka bir rivâyette de 70 te biridir, buyrulmuştur. 70 sayısı ise, çokluktan kinâye olarak kullanılagelmiş olduğuna göre Hz. Peygamber'in maksadı, belli bir sayı ile ifâde etmek olmayıp, peygamberliğe mahsus olan yüce derecelerin çokluğunu ve rüya ile peygamberlik arasındaki farklılığın büyüklüğünü anlatmaktır.[410]

---

409. Buhârî, K. et-Ta'bîr, Bâb: 4; Müslim, K. er-Rü'yâ.

410. Ama bazı hadîs şerihlerinin bu hadîsteki rivâyetlerden rüyânın, peygamberliğin 46 da biri olduğu rivâyetini şu şekilde açıklamaları makbul değildir:

Diyorlar ki: Peygamber efendimizin peygamberliğinin başlangıçlarında 6 ay kadar —ki yarım yıldan ibârettir— Allah'tan vahiy, rüya yoluyle oluyordu. Yani

ASIL MAKSADA GEÇİŞ

Artık geçen açıklamalardan anlaşılıyor ki, velîler sınıfının ilim daireleri pek geniş olup, insan fertlerinin duyu ve hayal vâsısatiyle görüp bildikleri ilk ilimlerden başka nice gizli sırları biliyorlar ve ilâhî ilim nurlarından pek çok şeyler kendilerine açıklanıyor. Çünkü onların gönül sayfalarına ilimlerin şekilleri, Levh-i Mahfûz'dan yansıyıp yazıldığı için bilgileri herkesinki gibi dar ve sınırlı değildir. Yükselmeleri de çalışma ve görmeleri nisbetinde artmaktadır.

Çalışma hususu ölümle sona eriyorsa da yükselme ve görme kapısı olgun ruhlara aslâ kapanmadığı için mutlak olarak bahtiyar olan mü'minlere kabir âleminde bir nevi sonsuz saâdet veriliyor.

Çünkü gerçek mükemmellikleri elde etmeye engel olan tabiatın maddesi ortadan kalkınca az çok mevcut olan gerçek mükemmellikler elde edilerek tam zevk meydana gelir. Bu durum da Allah'ın feyzinin devamlı olarak gelmesiyle artarak kuvvetlenir.

Peygamberlerin mukaddes ruhlarının ise halkla geçimleri Allah ile

---

bu müddet zarfında Peygamber efendimiz uykuda ilâhî âleme gözlerini açıp, mukaddes vahiy ışıklariyle mübârek ruhunun boşlukları dolardı. Mekke ile Medîne'nin haremlerinde devam eden bütün peygamberlik müddeti ise 23 yılı doldurmaktadır. Her Peygamberlik yılı altışar aya bölününce bu müddet 46 eşit parçaya ayrılacağından, peygamberliğin ilk zamanlarında rüya ile geçen zaman, bütün müddetin yalnız 46 da biri oluyor.

İşte bu açıklama, iki yönden inceleme dairesinden uzaktır ki, bunda şüphe yoktur:

1 — Peygamberlik müddetinin 23 yıldan ibâret olması ve peygamberliğin başlangıçlarında 6 ay kadar zamanın rüya ile geçmesi ancak Peygamber efendimiz hakkında doğrudur. Diğer peygamberlerin, peygamberliklerinin başlangıçlarında rüya ile vahiy almaları ve bu müddetin bütün peygamberlik müddetine göre 46 da bir olduğu hiç bir şekilde sâbit olmamıştır. Hadiste ise mutlak olarak peygamberlikle rüya arasındaki nisbetin açıklanması kasdedilmiştir. Yalnız bizim peygamberimizin husûsî müddetiyle, rüya ile geçen zamanının karşılaştırılması kasdedilmemiştir ki, bu açıklama doğru olabilsin.

2 — Peygamber efendimizin rüya ile geçen 6 ay kadar vahiy zamanı, doğduğu ay olan Rebîu'evvel'den başlayarak Kur'ân'ın nâzil olmaya başladığı Ramazan ayında tamamlanmış bulunduğu için o açıklama gereğince kendisinin rüya zamanı, mutlak olarak peygamberlik müddeti bulunan 23 yıla nisbet edilmiş oluyor. Bu nisbetin ifâde edilmesinde ise hiç bir fayda düşünülemez. Çünkü bu şekilde bizzat peygamberlikle rüyanın hakikati arasındaki fark gösterilmemiş oluyor.

Asıl maksat ise, bu farkı açıklamaktır. Yani peygamberliğin üstün derecesini ve rüyanın onunla umûmî olarak ilgisi bulunduğunu anlatmaktır. Yoksa rüya zamanı ile peygamberlik müddeti arasındaki umûmîlik ve husûsiliği anlatmak değildir. Hadîsin lâfzında da bu mânâya delâlet yoktur. Bizim verdiğimiz mânâya göre hem rivâyetlerin farklılığı problemi çözümlenmiş, hem de insan fertlerinin aşağı tabakasında gaybdan feyz almaya yarıyan uzak kabiliyetle peygamberlerin yaratılışındaki yakın kabiliyetin farklılık derecesi aydınlanmış oluyor.

münâsebetlerine engel olmadığı için istedikleri zaman çalışma ve perhiz gibi bir dış âmilden hiç bir yardım beklemiyerek insanlık âleminden çıkıp Allah'ın fezâsına çıkabilirler.

Allah'ın emri geldiği anda yüce âlemlerin duvarlarını aşıp, büyük melekleri görerek Allah'ın mukaddes sözlerini dinleyip öğrenirler.

İşte mübârek vahiy durumu bu yüce durumu elde etmekten ibârettir.

Peygamberlerde bu neşe ve kabiliyetin görülmesi ancak Allah'ın yüce irâdesi ve yüce yaratılış cevherlerini mukaddes tarafa meyilli yaratması ile olup, masûmluk alanları kötü ahlâk ve âdî fiillerden uzak ve mukaddes zatları Allah'ın rızâsına aykırı bir şeye yönelip onu sevmekten beri bulunmak zaruretini kesinlikle taşımaktadır.

Onlar devamlı olarak ibâdetlere gayret sarfeder ve iyilik kazanmaya rağbet gösterirler. Basîret gözleriyle de gayb tarafına bakmakta ve istedikleri anda Allah'ın fezasında hazır olurlar.

Onlar bu şekilde insanlıktan melekliğe yükselip, yüce âlemden iman ve amele dair ilâhî bilgileri aldıktan sonra kullara tebliğ etmek için yine aynı şekilde insanlık derecesine inerler ve bu cisim âleminde insan nevinin alışmış bulunduğu duyu ve şuur âletlerinden işitme ve görme ile de nice acâyip şeyler duyup görürler.

İLÂHÎ VAHİY İKİ ŞEKİLDE GELİR

İyi biliniz ki, Allah'ın vahyi iki şekilde gelir.

Nitekim Peygamber efendimiz Buhârî'nin Sahîh'inde rivâyet edildiğine göre, Hz. Hâris, b. Hişâm[411] (R.A.) kendisine vahyin nasıl geldiğini sorunca bu iki şeklin bulunduğunu açıklıyarak vahyin hakikatini mümkün olduğu kadar anlatıp tefsir etmişlerdir.

Söylediği mübârek sözlerin ifâde ettiği şeyler şu şekilde arz olunur:

أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلْصَلَةِ الْجَرَسِ وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ فَيُفْصَمُ
عَنِّي وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ وَأَحْيَانًا يَتَمَثَّلُ لِيَ الْمَلَكُ رَجُلًا
فَيُكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ

«Vakit vakit gayb âleminden kulağıma deve çanı sesi gibi korkunç bir ses geliyor; binâenaleyh bende pek şiddetli bir yorgunluk ve sıkıntı

411. Ashâbın faziletlerinden bir zat olup, H. 15. yılında Şâm savaşlarında şehîd düşmüştür. Kendisi Ebû Cehl'in kardeşiydi. Çünkü onun adı Amr b. Hişâm'dır. Diğer kardeşleri olan Âs b. Hişâm Ebû Cehl gibi küfür hâlinde öldürülmüştür.

meydana geliyor. Sonra o ses kesilince ben vahyolunan ilâhî sözü anlayıp ezberlemiş bulunuyorum. Bazan da vahyin memuru olan melek bir adam şeklinde bana görünüp, tebliğ etmekle memur bulunduğu ilâhî sözleri söyledikçe ben onu anlayıp öğreniyorum.» [412]

Bu hadîsin mânâsına göre birinci şekilde, yani korkunç sesi işiterek vahiy alırken Hz. Peygamber'e yorgunluk ve sıkıntı gelmesinin sebebi şu şekilde açıklanıyor ki, vahyin bu kısmı daha çok peygamberliğin ilk zamanlarına ve henüz peygamberlerin insanlık âleminden melekliğe geçerek vahiy almaya alışmış olmadıkları zamana rastlamasından tabîîdir ki, biraz maddî yorgunluk oluyor. Hattâ bu sırada insan nevine maddî şeyleri duymak için verilmiş olan kulak, göz ve diğer duyu âletlerinden yalnız kulaklarına ilâhî vahyin sesi geliyor da göz ve diğer mübârek duyu âletleri ile duyup kavrama olmuyor.

Ama ilâhî vahiy tekrarlı ve birbiri ardından gelerek gayb âlemine geçişleri çoğalınca melekliğe yükselmeye alışıp, nisbeten vahiy hususunda kolaylık meydana geldiğinden, Allah'ın fezâsından madde âlemine dönüp, duyu kuvvetlerini çalıştırıp kullanmaya başlayınca basîret gözleriyle gördükleri ilâhî vahyin sırlarını taşıyan Cebrâîl'in temsîlî olan yaratılışını da görme duyusu ile görürler.

Mânâsı geçen hadîste tabirce pek güzel bir nükte vardır ki, onu arzetmek isteriz. Şöyle ki:

Birinci şekilde mübârek kulağına gelen gayb sözlerini çan sesine benzetiyor. Halbuki bu gibi gürültü ve hışıltı sesleri insan sözü gibi husûsî harflerden ve sırasiyle mânâya delâlet eden söz ve ibâre cinsinden olmıyarak sırf hava dalgalanmasından meydana gelen devamlı bir şeydir. Binâenaleyh Hz. Peygamber'in mübârek kulağına bu sesin gelmesi halinde bir mânâ anlaşılmayıp ancak bunun kesilmesinden sonra vahyolunan ilâhî sözlerin öğrenilip ezberlenmiş olduğunu haber vermiş oluyorlar da bu kısımda فَيُفْصَمُ عَنِّي وَقَدْ وَعَيْتُ مَا قَالَ *«Vahiy hâlinde kulağıma o ses gelip yine kesilir de, hemen o sesten maksadın ne olduğunu ben anlamış ve onu ezberlemiş bulunurum.»* diye vahyin ezberlenmesini geçmiş zaman sigasiyle ifâde buyuruyorlar.

İkinci halde ise Hz. Cebrâîl'in insan şekline girmesiyle Allah tarafından tebliğ ettiği ilâhî vahyi aynen konuşanın muhâtabına söylediği sözlerine benzeterek geniş zaman sigasiyle ifâde buyurmuşlardır.

Çünkü bu siganın, olayın zamanın bir çok kısımlarında sıra ile olmasına delâlet etmesi sebebiyl فَيُكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ sözünün mânâ-

412. Buhârî, K. Bed'i'l-Vahy; Müslim, K. el-Fedâil, Bâb: 23.

sının «*Vahiy meleği bana söyler, ben de yavaş yavaş söylediklerini ezberlerim.*» demek olacağı şüphesizdir.

Vahiy hallerinin hepsinde biraz sıkıntı ve ağırlık vardı. Binâenaleyh Kur'ân'da إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا «*Çünkü biz, sana, (sorumluluğu) ağır bir söz (Kur'ân) vahyecedeğiz.*»[413] âyetini tefsir sırasında, «Ağır sözden maksat, vahiy zamanında Peygamber efendimizin çektiği yorgunluk ve sıkıntıdır.» derler. Yine Buhârî'nin Sahîh'inde kaydolunduğuna göre Hz. Âişe: «Peygamber efendimize en serin günlerde bile ilâhî vahiy nâzil olup, kesilince mübârek alnından yağmur gibi ter damlaları akardı.»[414] buyurmuştur.

Hattâ Peygamber efendimizin vahiy sırasında son derece kendinden geçmesinden dolayı mübârek boğazından, uyku ve baygınlık sırasında çıkan bir nevi ses işitilirdi.

Bunun sebebi ise, vahyin hakikatinin açıklanmasından anlaşıldığına göre, mukaddes ruhunun beden alâkalarından sıyrılarak yüce âleme ulaşmasından dolayı âdetâ ruhun bedenden ayrılmasına yakın tesirli bir duruma tabiî olarak mağlûb olmasıdır. Çünkü insanlık hükümlerince bu durumun olması normal bir şeydir. Mâdem ki mübârek ruhu meleklik derecesine çıkıp da Allah'ın sözlerini alması, nâzik bedeninden bir dereceye kadar alâkayı kesmesini gerektiriyor, bedeninin dışında o nevi ses ve değişiklik olmasını gerektireceği şüphesizdir.

Gerçekten de vahyin gelişi tekrarlandıkça yavaş yavaş Hz. Resûlullah'ın ruhunda alışkanlık meydna geliyor ve peygamberliğin ilk zamanlarında görülen yorgunluk ve sıkıntı, hafiflik ve kolaylığa dönüyordu. Hattâ Peygamber efendimizin Mekke'de bulundukları sırada gelen Kur'ân sûre ve âyetlerinin, hicret edip Medîne'ye gelişinden sonra gelenlere nisbetle kısa olması bundan dolayıdır. Hicretten sonra pek uzun sûreler gelmeye başladı. Hattâ Berâe sûresinin tamamı veya yarıdan çoğu Tebük seferinde iken yolculuk halinde, kendisi devenin üzerinde bulunduğu sırada nâzil olmuştur. Mekke'de ise kısa sûrelerin bile inerken ikiye bölündüğü olurdu. Âyetler de böyledir. Yani ekserîya Medîne'de nâzil olan sûrelerin âyetleri de uzuncadır. Meselâ: Bakara sûresindeki müdâyene (borçlanma) âyeti[415] tam bir sayfadır. Mekke'de nâzil olan er-Rahmân, ez-Zâriyât, el-Müddessir, ed-Duhâ ve el-Alâk sûrelerinin âyetleri ise pek kısadır.

(Bu açıklamamızdan sûre ve âyetlerin mekkî veya medenî olduk-

413. Müzzemmil sûresi, âyet: 5.
414. Buhârî, K. Bed'i'l-Vahy; Müslim, K. el-Fedâil, Bâb: 23.
415. Bakara sûresi, âyet: 282.

larını anlamaya dair bir kâide çıkıyor ki, hemen hemen hiç şaşmaz gibidir.)

Kısacası, vahiy nurunun görünmesi sırasında peygamberler, yanlarında bulunan eşyâ ve şahıslardan uzaklaşıp tamamen mânâ âlemine yönelmiş ve kavuşmuş olarak, kendilerine ilk bakışta uyku ve baygınlık gibi bir durum gelirdi. Ama aslında uykun ve baygınlık hiç de olmaz, mübârek ruhu ilâhî cezbenin tesiriyle yüce ruhlar olan büyük meleklerle mânevî muâmele edip onları görerek akıl ve düşünce duvarımızın dışında, ve mukaddes ruhlarına uygun ve mahsus bir kavrayışla gayb haberlerini almakta bulunurdu.

Sonra bu mânevî muâmeleleri maddî görüşe dönerek duyu ve şahâdet âlemindeki insan derecelerine inip, bazan mübârek kulağına gürültü ve korkunç bir ses gelip, bu sesin içinden de kendisine ince mânâlarla dolu kelimeler belirirdi. Onları kavrayıp ezberliyerek hemen tebliğ ederdi. Bazan da ibretleri gören göz aynasına insan şeklinde bir melek görünerek Allah tarafından emrolunmuş bulunduğu tebliğleri yerine getirdikten sonra gözden kaybolur ve bu yüce hâlin ortadan kalkması üzerine peygamber olan zat da hemen o tebliğleri sağlam olarak ezberleyip, ümmetine anlatırdı.

Bu şekilde görülen vâhyin kuvvetinin büyüklüğünden habersiz bulunan müşrikler ise vahiy sırasında uyku ve baygınlık gibi hallerin belirdiğini görünce, insan fertlerinin en mükemmeli olan peygamberleri cin çarpması ve delilikle itham ederek (hâşâ) yüce şanlarına lâyık olmıyan saçma sapan sözlere cür'et ederlerdi. Gerçekten delice hareketlere sahip olan kendileriydi ki, bu yüce durumun sadece görünüşüne bakarak, getirdiği şerefli ilimlere hiç de iltifat etmediler. İşlerin hakikatinden yüz çevirerek, iki cihan saâdetine sebep olan dini kabul etmediler.

مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ *«Kimi ki, Allah doğru yoldan saptırır, artık onu yola getirecek kimse yoktur.»* [416]

Aksine, bu durumları görmek, kalblerinde iman sağlamlaşmamış olan pek çok kimselerin imanlarının perçinlenmesine de sebep olmuştur ki, siyer kitaplarında yazılıdır.

Meselâ: Osmân b. Maz'ûn [417]

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَآءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ
عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

416. A'râf sûresi, âyet: 186.

417. Bu zat, ashâbın büyüklerinden olup, H. 2. yılında Bedir savaşında bu-

«Muhakkak ki Allah, adâleti, ihsânı ve akrabâya vermeyi emrediyor; zinâden, fenâlıklardan ve insanlara zulüm yapmaktan da nehyediyor. Size böylece öğüt veriyor ki, benimseyip tutasınız.»[418] âyetinin indiği

lunduktan sonra 22 gün geçince Medine'de vefat edip Bakîa mezarlığına gömülmüştür.

Muhâcirlerden Medîne'de ilk vefat edip bu mübârek yere gömülen odur. Vefatı sırasında defalarca Hz. Peygamber tarafından öpülmüş ve kabrine işâret olarak bizzat Peygamber efendimiz tarafından bir taş dikilmiştir. O sırada mübârek gözlerinden yaşlar akıtarak ağladığı ve öyle bir mübârek savaşın ardından dünyaya dalmıyarak ölmesini büyük bir bahtiyarlık saydığı ve Zeyneb adlı kızı ölürken de «Hayırlı geçmişimiz Osmân b. Maz'ûn'a ilk olarak sen kavuş!» buyurmuş olduğu da siyer kitaplarında yazılıdır.

Bu zâtın, İslâm dinini kabul edenlerin 13.cüsü olduğu ve Habeşistan'a hicret eden ashâbın arasında bulunduğu da bilinmektedir. İmanı pek sağlam ve kendisi müşriklerin eziyetlerine dayanmış olup onları red ve sözlerini çürütme hususunda parmakla gösterilmekte idi.

Akıllı olması, çok ibâdet ve nefsinin istediklerini terketmekle tanınmıştır. İslâm dinini kabul etmeden önce şarabı kendine haram ederek demiş ki: «Aklımı alıp, benden aşağı kimseleri bana güldüren şarabı içemem.»

İşte kendisi diyormuş ki «Ben ilk baştan Hz. Peygamber'den sırf utandığım için İslâm dinini kabul etmiştim. Çünkü kendisinden hiç bir şekilde yalan duyulmuş değildi ki, iddiâsını yalanlamaya hakkım olabilsin. Hattâ bir müddet ben tam kanâat edinememiş olduğum halde meclisine devam etmekte idim. Fakat bu sırada bir gün onun huzurunda bulunup mübârek sözlerini dinlemekte iken birdenbire sözü kesip başını iki defa göğe doğru kaldırarak bir defa sağ, bir defa da sol tarafına eğip baktıktan sonra yüzünün gül gibi kızarıp çok ter döktüğünü gördüm. Bana bakınca cesâret bulup bu hâlin sebebini sordum. Hemen yukardaki âyeti okudu ve «Sizinle konuşurken, Cebrâîl'in sağ tarafıma doğru indiğini hissettim. Kendisini görünce de bu âyeti bana tebliğ etti.» buyurdu.

Artık bu durumu görüp, böyle hakikatleri içinde toplayan bir âyetle muhâtab olunca benim zerre kadar şüphem kalmadı ve İslâm dini kalbimde yer etti.»

418. Nahl sûresi, âyet: 90. Bu âyet, Ömer b. Abdi'l-Aziz'in halifelik devrinden beri hutbe sonunda okunmaktadır ki, gerçekten pek yerindedir. Çünkü her şeyi içinde toplamaktadır. Meselâ: Adâlet, inanç, amel ve hattâ yaşayış ve ahlâkça da orta yolu tutmak demektir.Bu durumda Allah'ı hareketsiz kılma ile O'na ortak koşma arasında bulunan Allah'ın birliği inancını, kulun, fiillerinde irâdesiz olması ile tamamen bağımsız olması arasında bulunan cüz'î irâde ve kazanç meselesi, korkusuzlukla korkaklık arasında orta yol olan vâciplerin yerine getirilmesi ve helâl olan şeylerin kullanılması hususunu ve cimrilikle israf arasında bulunan cömertlik durumunu içine alıyor.

Gerçekten İslâm dini her hükmünde orta yolu gözetmekte ve hak severlik dâimâ normal şeylerden ayrılmamaktadır ki, ehl-i sünnet mezhebi bu esasa göre kurulmuştur. Hattâ günahkârların azab edilmesi meselesini de bu ölçüye göre hallediyor. Yani Allah'ın isteğine bırakıyor. Çünkü günahların hiç sorulmaması bir yönden aşırılık, tevbesiz ölen mü'minlerin cehennemde ebedî olarak kalmalariyle hükmetmek ise diğer yandan aşırılıktır. Orta yol ise hak ehlinin mezhebinde görülmektedir.

İhsân, ibâdetleri güzelce yerine getirmek veya insanlara iyilik etmek demek-

sırada hazır ve vahyin nasıl geldiğini görmüş olmasiyle bu sayede imanını düzeltip sağlamlaştırmaya muvaffak olmuştu.

PEYGAMBERLERİN PEYGAMBERLİKTEN ÖNCE DE MÂSÛM OLMALARI

Peygamberlere mahsus olan alâmetlerden biri de, kendileri vahiy ve peygamberlik şerefini kazanmadan önce de güzel ahlâk sahibi olmaları, dince ve akılca kötü görülen fiil ve alışkanlıklardan uzak olarak yaratılmış bulunmalarıdır ki, peygamberlerin masumluğu bundan ibârettir. Yani onlar, melekler gibi günah işlemeye yarıyacak güç ve âletlerden mahrum değillerdir. Fakat kötü fiil ve ahlâkın hepsinden temiz ve uzak olarak yaratılmış olmaları sebebiyle yüce ruhları dâimâ hayra yönelmiş ve yaratılışları gereği kötülüklerden uzak kalmış bulunuyor. Bu durumda bile bile günah işlemek — küçük günahlar nevinden de olsa — onların tabiatine aykırı ve Allah'ın emrine karşı gelmek esasen imkânsızlık derecesinde oluyor.

Normal akıl nazarında peygamberlik makamının kudsiyet ve yüceliğinin bu dereceye ulaşması gerektiği gibi İslâm dini de peygamberliği sâbit olan yüce zatların bu mânâda günahsız olduklarını kabul etmek gerektiğini anlatıp öğretmektedir.

MUKADDES SAYILAN ESKİ KİTAPLARDAKİ KÖTÜ İSNADLARDAN DOLAYI VOLTAİRE GİBİ FİLOZOFLARIN PEYGAMBERLİĞİ KÜÇÜMSEMEĞE KALKIŞMALARI

Eğer halk arasında dolaşan Tevrat nüshalarında görüldüğü gibi peygamberlerin bir çoğuna yapılan saçma isnadlar doğru olarak kabul edilecek olsa Voltaire gibi peygamberliğin esasını inkârda bulunanların ortaya atmakta oldukları itiraz ve sözlerinin reddedilmesi mümkün olamaz. Hattâ heriflerin bu inkârlarında yerden göğe kadar haklı olmaları gerekir.

Meselâ: Hz. Lût'un kavmini zinâ ettiklerinden dolayı helâk eden Allah, ona isnâd edilen (hâşâ) zinâ suçunu afveder mi? Bu akla sığar mı?

Bu gibi Allah'ın şanına ve peygamberlerin mâsûmluğuna aykırı pek

---

tir ki, birincisine göre nefis muhâsebesi ve huşû derecesine ve çok nâfile ibâdette bulunmaya, ikincisine göre ise, güzel ahlâkın hepsine işâret etmiş oluyor.

Fuhşa (zinâ), şehvet duygusuna tabi olmak; münker (fenâlık), sinir duygusuna yenilmek; bağy (zulüm) ise, zorbalık ve haddi aşmaktan ibâret olup, şüphe ve tereddüt duygusunun gereğine göre hareket etmektir, diye tefsir edilir ki, âyette bütün kötülüklerden de men edilmiş oluyor.

Tafsîlâtı tefsir kitaplarına buşruvularak öğrenilebilir.

çok şeyleri içine alan o türlü kitapları peygamberlerin eserleri ve mukaddes kitaplar diye filozofların görüşlerine arzedince onlardan görülecek karşılık hakaret ve alaydan başka ne olabilir?

Filozof olanlar hiç olmazsa Allah'ın cisim olmadığını bilirler de yemek, içmek, bahçelerde gezmek ve âlemde olan şeyleri başkasından öğrenmek gibi âcizlik ve ihtiyaç kusurlarından münezzeh olduğunu farkederler. Nefsin zevklerine insan fertleri gibi istek göstermezler. Peygamber olduğuna inanılan zatlar bu kadarcık bilgi sahibi olamazlar da âlemin yaratıcısını cisim kabul ederlerse ve bedduâlariyle helâk ettikleri insanlardan daha fenâ iş ve hareketlerde kendileri bulunurlarsa (hâşâ) peygamberlik makamı hikmet kanunlarının dışında bir şeymiş denilmesi gerekmez mi?

Nitekim Voltaire ve onun yolunda bulunan ilâhiyatçılar, mukaddes kabul edilen ellerdeki kitaplarda Hz. Nûh, Dâvûd, Süleyman ve diğer peygamberlere isnâd edilmekte olan rezâletlere ve yalnız maddî şeylerden bahsedilerek, ruhun fazilet ve olgunluklarının lâyıkiyle tanıtılmamasına ve Allah'ın zat ve sıfatlarına dair kesin bilgilerden halkı haberdâr etmek gerekirken aksine yanlış bilgiler verilmesine bakarak bu yönlerden dolayı vahiy ve peygamberlik hakkında pek çok ileri gidip dil uzatıyorlar.

(Kur'ân ise, doğru olayları ve ilâhî bilgileri içinde toplaması sebebiyle bu türlü saldırılara hiç bir zaman hedef olmamıştır ve olmıyacaktır.

Allah'ın şânına ait aklî delillere uygun ve peygamberlerin mâsûmluğu gibi normal vicdanın kabul edeceği bilgiler veriyor.

Binâenaleyh günden güne yücelik ve mukaddesliği ile doğruluk ve sağlamlığı anlaşılmaktadır.)

Bütün peygamberler bir an şirk inancı ve küfür hali içinde bulunmadıkları gibi onların hiç birinden lâyık olmıyan şeyler de görülmemiştir.

Bir hikmet sebebiyle bazı zellelerin (hataların) görüldüğünü müstesnâ tutmaya hâcet yoktur. Çünkü onların yanılmaktan veya içtihâdda doğru sonuca varamamaktan ileri gelmiş olduğu bilinmektedir. Fakat

حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ *«İyilik ehlinin iyilikleri yüce zatların günahları derecesindedir.»* sözüne göre o zellerrin kimisi sahibinin büyüklüğüne göre günah sayılabilir. Ancak bu günah sayma Allah'ın işidir, bizim değil.

Bu konunun tafsîlâtı ile ilgili yeterli bilgiler Mevâkıf şerhinde ve Şifâ'nın etrafında mevcut olup, konunun dışına çıkılmış olmasaydı özetlemeye gidilebilirdi.

Yalnız ileride Hz. Âdem'in men edilen ağaçtan yemiş olmasına dair yerinde bazı gizli hikmetler ve önemli meseleler ortaya atılacaktır.

Peygamberlikten önceki mâsûmluk hususlarını da tafsîlâtlandırmaya lüzum yoktur. Yalnız siyer kitaplarında kaydedilen, Hz. Peygamber'in özelliklerinin bir kısmını örnek olarak açıklamak kâfidir:

Peygamberlik zamanından önce Peygamber efendimiz bir düğüne dâvet edilerek toplantıya gitti. Sevinç günlerinde ve şenlik anlarında eskiden beri âdet olduğu gibi o toplantıda da bazı oyun ve eğlence âletleri vardı. Fakat onun mübârek gözlerine Allah tarafından bir uyku gelerek o gece sabaha kadar devam etti ve geçen oyun ve eğlenceden hiç bir şey duyup görmedi. Yine tadı ve kokusu fenâ olan yemekleri yemekten çekinirdi de sebebini soranlar إِنِّي أُنَاجِي مَنْ لَا تُنَاجُونَ «*Ben sizin konuşmadığınız zatlarla (meleklerle) hafifçe sohbet ederim.*» diye cevap verirdi. Hele putlara yaklaşmak ve Beytullah'ı çıplak olarak tavaf etmek gibi yaygın câhiliyye âdetlerinden hiç bir şey kendisinden görülmüş değildir. Bu husus, kesin olarak bilinmekte olan bir hakikattir.

Peygamberler dâimâ hak yolnda yürüyerek halkı, Allah'ın birliğini kabul etmeye ve bedenle ve malla olan ibâdetlerden başka zühd ve utanma gibi husus ve vazifelere dâvet ve ancak Allah'ın rızasını kazanmaya yarıyan hayır işlere sevk ve delâlet ederdi.

Hattâ Hz. Hatîce, Peygamber efendimizin peygamberlik dâvâsında doğru olduğunu hayır ve iyiliklere rağbet ve şer ve günahlardan nefret tabiatı ile yaratılmış olmasından anladığı bilinmektedir. Yine mağara arkadaşı Hz. Ebû Bekir de güzel ahlâkla gönderilmiş bulunan Peygamber efendimizin, makbul fiilleri devamlı işliyerek melek ahlâkiyle ahlâklanmasını, peygamberliğini kabul etmeye sebep sayarak başka bir delile muhtaç olmamıştı.

Peygamberlerin alâmetlerinden biri de, onların hepsinin kavim ve kabileleri arasında soylu kişiler olup, mübârek vücud güneşlerinin, şerefli soy burcundan doğagelmiş olmasıdır.

Kısacası onlar, gerek vücut güzelliği ve gerek beğenilen ahlâkları bakımından üstün olurlar ve tiksindirecek şeylerden uzak ve her yönden sağlam bulunurlardı. Bununla beraber ellerinde dâvâlarını doğrulamaya yarıyacak mucizeler de yaratırlardı.

MUCİZE HAKKINDA FAYDALI SÖZLER

Peygamberliğin sübûtuna en sağlam delil bu mucize hususu olduğu için inceleyip açıklamasına dair şu sözleri arzediyoruz:

Mucize, peygamberlerin peygamberlik dâvâlarında doğru olduklarına

şahâdet etmek için insan gücünün üstünde ve iddiâlarına uygun bir takım acâyip şeyler ve hareketler görülmesidir ki, insan nevi bunların benzerini getirmekten âciz olduğu için mucize adı ile anılmaları yersiz değildir.

Çünkü âcizliğin ortaya çıkmasına sebep oluyorlar.

Evet, peygamberlerin ellerinde görülen parlak mucizeler kulların güçleri dâiresinde olmayıp, insan gücünün dışında bir nevi hârika şeylerden ibârettir. Binâenaleyh doğrudan doğruya Allah'ın fiilleri sayılırlar.

Bütün din sahipleri ittifakla diyorlar ki: Mutlak hikmet sahibi olan Allah, serbest fâil olup, dilediğini yaratıp, dilemediğini bırakmaya ve imkân dâiresinde bulunan şeyleri yüce irâdesinin ilgilendirdiği şekilde ve hemen yaratmaya muktedirdir. Şu halde bazı has kullarını vahiy ve peygamberlik şerefiyle şereflendirip, dâvâlarının doğruluğuna şahâdet olmak için ellerinde arzedildiği şekilde bir takım hârikalar yaratıvermesi de câizdir.

Artık mucizelerle peygamberliği kabul etmek için önce aklî delillerle Allah'ın var ve serbest bir fâil olduğunu kabul etmek gerekir. Sonra inkârcılar tarafından ortaya atılan şüphe ve hayalleri zihinden çıkarmak şarttır. Diyorlar ki: Hikmet sahibi olan Allah sırf bazı kulların sözünü kabul ettirmek için bu âlemde koymuş bulunduğu düzenin usul ve kâidelerini bozar ve onların aksine bir takım şeyler ve fiiller meydana getirirse bu, hikmet esasını yıkmak demektir. Hem de kâinâtın büyük maddelerine nisbetle bu yer küre hiç durumunda olduğu halde onda oturan insan nevinin ne önemi olabilir ki, mutlak hikmet sahibi olan Allah onlara mahsus hükümler koysun ve iman etme, inkâr etme, tabi olma ve olmama hususlarını dikkate alsın? Bu gibi sözler hep ortalığı kandırmak ve hiç yoktan işi büyütmek ve hattâ aslında mikroplar kadar değeri olmayan insan fertlerine pek büyük bir önem vermekten ibârettir.

İşte bu şüphe ve karıştırmaların pek kısa görüşlüce olmasiyle beraber felsefe sonucu ve akıl eseri kabul edilmesi sebebiyle pek çok kimselerin zehirlenmesine ve başlangıç ve sonuç bilgisini tamamen kenara iterek ebedî helâkin pençesine düşmesine en büyük sebep olduğu maalesef görülmektedir. Bu gibi kimseler hiç düşünmezler ki, esasen değer ve önem kazanmanın yaratılıştaki büyüklüğe ve görünüşteki yüceliğe tabi olması gerekmez. İnsan nevi ise sahip bulunduğu kabiliyet ve selâhiyet noktasından düşünülünce yaratıkların seçkini ve kâinâtın özü olup, ondan daha mükemmel bir yaratık düşünmek mümkün değildir.

Halbuki Allah'ın, hikmet sahibi yüce bir zat olduğunu kabul etmek zorunlu bir şey iken, âlemin yaratılışının, gayeli bir sebep yolunda devam edecek bir hususu içine almaması nasıl mümkün ve makul olabilir?

Böyle bir şeyi taşımıyan kâinâtın varlığı (hâşâ) tamamen boşuna olmayı gerektirmez mi? Mutlak hikmet sahibi olan Allah'tan boş sayılacak bir fi'lin ortaya çıkması ise açıkça imkânsızdır.

Bu gayeye bağlı husus da ancak mukaddes yaratıcıyı bilmek ve yüceliğini kabul ederek O'na bağlanmak hususuna kabiliyetli bulunan insanın ve ona benziyen yaratıkların bilgi ve bağlılık dairesine girmelerinden ibâret olabilir.

Yukarda arzolunduğu gibi mâdem ki, normal akıl kesin deliller gereğince ezelî olan yaratıcının yüce fiillerinde serbest ve mutlak hikmet sahibi olduğunu kesin olarak biliyor ve sırf lütuf ve inâyeti olarak kullarına verdiği sonsuz nimetlerini görüyor, hem de gerçek nimet verene şükretmenin vâcip olduğuna yaratılışın açık olarak şahâdet etmekte bulunduğunu inkâr edemiyor; Allah'ın hakkı ve nimete karşı teşekkürün yerine getirilmesi demek olan ilâhî teklifleri esasen inkâr etmeye nasıl cesâret edebilir?

Allah'ın yüklediği tekliflerin tafsîlâtı ise yalnız vahiyle bilineceğinden, gönderdiği peygamberlerini kabul etmeye yarıyacak hârikaları onların iddiâlarına uygun olarak yaratıp göstermesi gerekir ki, onların doğru olduğu anlaşılsın, tebliğ edecekleri hüküm ve şerîatlere tabi olup bağlanmak gereksin. Bunun içindir ki, imkânsız olan bir şey olması lâzım gelmiyor. Çünkü serbest ve kudret sahibi olan Allah'a göre âlemde zorunlu bir tabiat kanunu yoktur ki, onun dışında kudretinin tesiri mümkün olmasın. Veya herhangi bir hikmet sebebiyle âlemin öyle bir kanununa aykırı bir fiilde bulunmasından düzen bağları bozulsun.

Allah'ın yüklediği teklifleri kabul edip ona bağlanmanın faydaları yine kullara olacağından bu durum, Allah'ın her şeyden müstağnî olmasına aykırı sayılamaz.

Şu kadar ki, Allah'ın sırları bize açıklanmış olmadığından, O'nun şerefi, yüceliği ve mükemmelliğinin bilinmesi ve şükür hakkının yerine getirilmesi için şu kâinâtı yoktan yaratmasının da yüce hikmetlerini anlıyamaz, yani hikmetin hikmetini bilemeyiz.

Ancak bu hikmeti anlıyamamak sebebiyle Allah'ın bütün fiillerini (hâşâ) boşuna saymamız gerekmez.

Kısacası mucize göstermek esasen akla uygun ve peygamberlerin kabul edilmesi hususunu ifâde etmektedir.

Binâenaleyh peygamberler, gönderildikleri millete karşı peygamberlik dâvâsında bulunup, ona bağlı olarak mucizeler gösterirler ve meydan okurlar. Yani iddiâlarının doğruluğunu isbat etmeye yarıyan mucizelerin benzerini getirerek karşı koymaya onları dâvet ederler.

Artık onların bu konuda âciz oldukları görülünce göstermiş oldukları mucizelerle sanki Allah tarafından «Peygamberlik iddiâsında bulunan kulum, dâvâsında doğru ve hak peygamberdir.» diye hitâb edilmiş

gibi peygamberlerin dâvâlarının doğruluğuna kesin olarak delâlet bulunuyor.

Çünkü o hârika fi'lin olduğu ve O'nun bütün fiillerinde serbest, hikmet sahibi ve âlemin bütün işlerinden haberdâr bulunduğu esasen bilinince o hârikanın görülmesini, onun dâvâsının doğruluğuna delil olmak istiyen zâta onu lütfetmesi, açık sözle kendisini doğrulamak yerine geçecektir ki, bu husus pek açıktır. Öyle ya! O hârikanın, iddiânın doğruluğuna delil kılınacağını biliyorken peygamberin dâvâsına uygun ve bağlı olarak kendi irâdesiyle Allah'ın onu yaratıvermesinin başka bir mânâya yorulması mümkün olabilir mi?

Demek oluyor ki, peygamberlerin mucizeleri ancak ellerinde hârika görülmesinden ibâret değildir. Aksine, peygamberlik dâvâsına ve meydan okumaya bağlı olarak belirttikleri şekilde gösterilen yüce hârikalardan ibârettir.

Şu halde peygamberlik dâvâsına bağlı olmıyan, ayrıca meydan okuma anında başkaları tarafından benzerinin yapılması mümkün olan şeylerin mucize olmadığı gibi dâvânın aksine olarak gösterilen hârikalar da mucize sayılamaz.

Meselâ: Yalancı peygamber olan Müseylime'nin, bir gözü kör olan bir şahsın gözünü açmak istediğinde diğer gözünün de kör olması, Allah tarafından onu yalanlamak hususuna delâlet ettiği için bu gibi hârikalara ihâne (rezil etmek) adı verilmektedir.

Hârikulâde olan şeylerin diğer kısımları da vardır.

Meselâ: Peygamberlikten önce peygamberlerden görülen hârikalara irhâs denir ki, peygamberlik binâsının kuruluşunu ifâde etmesi, adının sebebidir.

Yine velîlerden de bir çok hârikalar görülmekte ve büyücülerin elinde de bir takım acâyip şeyler ortaya çıkmaktadır. Fakat arzolunduğu gibi bunların hiç biri peygamberlerin mucizeleriyle karışma şüphesine sebep olamaz.

Velîlerin kerâmetlerinin mucize derecesine varamaması veya maksat ve isteğine bağlı olarak görülmeyip raslantı kabilinden olması şart kılınacak olursa diğeriyle olan farkını açıklamaya hâcet kalmaz. Fakat kadı Ebû Bekr el-Bâkıllâhî gibi ehl-i sünnetin büyüklerinin incelemeleri gereğince velîlerin kerâmetlerinde yalnız iyi insanların işi olmıyan kibir ve öğünme yoluyla görülmemesi şarttır. Binâenaleyh kerâmet gösteren velînin, peygamberlik dâvâsına kalkışmasının fark teşkil etmesi gerekiyor. Velî olan zat ise inkârcılara karşı tabi olmakta bulunduğu din ve peygarber sâyesinde velîlik makamını kazanmış olduğunu isbat etmek için açıkça kerâmet gösterebilirse de kendi hakkında peygamberlik iddiâ edemiyeceğinden kerâmetin mucizeden farklı ve ayrı olduğu anlaşılır.

Velîlik derecesine varmış olmıyan iyi insanlardan da meûne (yardım) adı verilen bazı hârikaların görülmesi mümkündür ki, Allah'ın kapısına arzettikleri duânın hemen kabul edildiğinin eserinin görülmesi de bu nevi hârikalardan sayılır. Fakat ümmetin bu sınıfında da tabîîdir ki, peygamberlik dâvâsı olmıyacağından şüphe ve karışıklığa sebep olacak bir taraf bunlarda da yoktur.

Ama yalan yere bir şahıs peygamberlik dâvâsında bulunup da büyü yoluyla bir takım hârika şeyler gösterebildiği kabul edilse peygamberlerin mucizelerinin, dâvâlarının doğruluğuna delâlet etmesinin asılsız olması gerekmez mi, diye itiraz edilirse şu şekilde cevap verilir:

Denir ki: Bir kere büyünün umûmî olarak tesiri, meselâ: Bir şahsa teveccüh ve sevgi veya ondan nefret ve uzaklaşma gibi şeylere yaradığı dînî delillerden anlaşılıyorsa da, mucizelik derecesine kadar varmıyacağı bütün akıl sâhiplerinin itirafiyle sâbittir. Bu bakımdan büyü ile gösterilen acâyip şeylerin mucizelere benzemiyeceği apaçık bir gerçektir.

Sonra, büyünün mucizelik derecesine kadar varabildiği kabul edilse Allah'ın mutlak hikmet sahibi olması gereğince arzedeceğimiş şu iki şıkkın birinin mutlaka gerçekleşeceği şüphesizdir. Yani ya büyücünün peygamberlik dâvâsına kalkıştığını görünce hikmet ve kudret sahibi olan Allah onun büyüsünü bozarak o şekilde bir hârika göstermesine meydan vermez. Veya ona karşı benzerini getirmeye bazı insanları muktedir kılarak onun yalancılığını gösterir. Çünkü yalancıyı doğrulamak, hikmet esasına aykırı ve imkânsız bir şeydir. Bâtılı desteklemek için hazırlanacak sebeplerin hepsini tesirsiz bırakmaya gücünün yettiği de kesin bir gerçektir.

Yine diğer vâsıtalarla, meselâ: Tılsımlar veya mıknatıs gibi bazı şeylerin hususiyet ve tesirleriyle de, peygamberlik dâvâsında yalancı olan kimsenin acâyip şeyler göstermesine izin vermez veya verecek olsa bile onun karşısında daha usta zatlar bulundurarak, karşı koyup onu yenmeye onları muktedir kılar.

إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ «*Muhakkak ki Allah, onu boşa çıkaracaktır. Doğrusu Allah, müfsidlerin işini düzeltmez.*»[419] âyetinde Allah'ın âdetinni bu şekilde cereyan ettiğine delâlet vardır.

Ama Fir'avn ve Deccâl gibi tanrılık dâvâsına cür'et eden kimselere hile ve istidrâc nevinden bazı hârikalar verildiğine dair olan rivâyetler bu sözümüze aykırı düşmez. Çünkü tanrılık dâvâsı mûcizelerle, hârikalar göstermekle sâbit olacak dâvâlardan değildir ki, öyle iddiâsı-

419. Yûnus sûresi, âyet: 81.

lara bir derece müsâade ve fırsat vermekle dâvâlarının doğrulandığı zannedilsin. Bin türlü âcizlik ve ihtiyacı görülmekte olan ve sonradan olma alâmetlerinden cisimlik ve onun gerekleri gibi ortadaki dâvâsını yalanlıyacak maddî şâhid ve delîllerle dolu olduğu görülen insan fertlerinin tanrı olamıyacağı açıkça bilinmekte olan şeylerdendir.

Peygamberlik ise zâten insan nevinin işi olmakla sözlü tasdik yerine geçen hârikaların gösterilmesi, peygamberlik iddiâsında bulunan zâtın dâvâsının sübûtuna kâfi geliyor. Binâenaleyh iddiâsında yalancı olan yalancı peygamberin elinde, büyü yoluyla da olsa, hârika gösterilemiyeceği kesinlik kazanıyor. Çünkü hatırlatıldığı gibi hikmet sahibi yaratıcı hakkında yalancıyı doğrulamak, akılca imkânsız olan şeylerdendir.

PEYGAMBERLİĞİN FELSEFE KANUNLARI İLE İSBÂTI

İslâm filozofları da din ile peygamberin varlığına âlemin düzeninin muhtaç olduğunu ve peygamberlerin mucizelerinin hüküm ve mecvut olduğunu kabul ediyorlarsa da isbatları başka şekildedir.

Önce peygamberliğe ihtiyaç olduğu hükmünü —Makâsıd Şerhinde anlatıldığına göre— şu şekilde isbat ediyorlar:

Diyorlar ki: İnsan yaratılışı itibariyle medenîdir. Yani yaşayışında medenîliğe, ihtiyaçlarını görmekte ortaklık ve yardımlaşma için hemcinsleriyle bir araya gelmeye muhtaçtır. Çünkü insanlık ihtiyaçlarından olan uygun besin ve türlü mevsimlere göre elverişli ev, sıcak ve soğuğa karşı koruyacak elbise, yırtıcı hayvanlarla diğer düşmanlardan kurtulmaya yarıyacak silâhlar gibi şeyler çok çalışma ve uzun didişmelerle ancak meydana gelebilir. Bu durumda hiç bir insan ferdi düşünülemez ki, bütün ihtiyaçlarını yalnız başına sağlıyabilsin.

Buna dair sözü uzatmaya lüzum yoktur. Sadece ekmekle elbisenin gerekli şeklini bulması ne kadar çok ve çeşitli âlet ve sebeplere ve onları çalıştıran sanat sahiplerine dayanmakta olduğunu düşünmek kâfîdir. Nev'imizin devamı için muhtaç olduğumuz şeylere ise son bulunamıyacağı şüphesizdir.

Lüzum görülen yardımlaşma, umûmî ihtiyaçları sağlamada ortaklaşma ise insanlar arasında pek çok muâmele ve değişmenin olmasına dayanıyor. Bu da işlerin inceliklerini içine alan, adâlet ve insaf üzerine kurulmuş kesin kanunlar yapılmasiyle düzen kazanabilir. Çünkü her ferdin kendisi için gerekli gördüğü şeyleri almaya ve bu konuda sıkıntılı bulunan kimselerle çekişme ve anlaşmazlıklara elverişli olmasından dolayı arzolunan kanunlar ortada bulunmamış olsa birbirlerine saldırmanın önünün alınamıyacağı ve düzen işinin bozulacağı hiç şüphe götürmez.

İşte bu kanunlar dînî kâidelerden ibâret olduğu için onu gereği gibi yerine oturtacak öyle bir zâta ihtiyaç bulunuyor ki, Allah tarafından onun bir hususiyetle üstün olması sebebiyle diğerlerinin, kendisine bağlanıp boyun eğmesi vâcip oluyor. Yoksa kabul edilip kendisine bağlanılamaz. Hem de o hususiyetle üstünlüğü olan zâtın insan fertlerinden olması da gerekir ki, insanlarla konuşup onlara kanuna uygun muâmelede bulunsun. Şüphe edildiği zaman da kendisine başvurulabilsin.

Bu hususiyet peygamberlik makamı olup, halk arasında muâmele kanunlarını ve nevin devamı hususunun dışına çıkanlara dair olan siyâsî işleri kökleştirmeye vâsıta olan mükemmel insan da o makamı kazanan zattır ki, peygamber diye anılır.

Her peygamberin dini Allah tarafından olup, kendisinin, itâat edilmesi vâcip olan bir zat olduğuna delâlet edecek husûsî bir şeye de lüzum görülür ki, ona mucize adı verilir.

Yine filozoflar diyorlar ki: Peygamberlik makamında bulunan mükemmel insan, kendisinde üç büyük hususiyetin toplandığı zattır: Gaybı bilmek, hârikulâde şeyleri göstermek, melekleri görüp onların sözlerini işitmek.

Şeyhin Şifâ'sında ve diğer makbul kitaplarda etraflıca anlatıldığına göre bu gerçeğin izahı şöyledir:

Her peygamber, ruh kuvvetleri v.s. ce olgunluk derecesine ulaşmış olduğu için mukaddes ruhun cevherinin berraklığı, kabiliyetinin çokluğu ve kâinâtın bütün şekilleriyle süslenmiş bulunan yüce esaslara bağlılık ve ilgisi ve cimrilik rezâletine çeken şeylere az iltifat etmesi gereğince, insan nevine mümkün olan bütün mükemmellikler kendisine hep birden veya kısa zamanda verilebilir. Çünkü Allah'ın, cimrilik ve gizlenmek şânından olmayıp, feyz almaya engel olacak ancak alacak olanların tabiat âlemine meyilli olmaları ve meşgûliyetler içine boğularak akıl âleminden uzaklaşmaları hususlarından ibârettir. Madem ki onlar, bu engelden kurtulmuş bulunuyorlar, gerektiricinin hükmünün değişmiyeceği şüphesiz bir şeydir.

Peygamber olan zâtın hayal gücü de bir dereceye varır ki, mücerred akıllar, şekillerle ona belirerek kendisine hitab ederler ve ilâhî sözleri işittirirler. Yine hareket gücüne de unsur maddeleri bağlanarak insan ruhunun bedendeki hareketi gibi peygamberlerin ruhları o maddelerde hareket etmeye muktedir olur.

(Artık, üç hususiyetle filozofların maksadı böylece üç kuvvete sâhip olmaktan, meleğin görülmesinde arzolunan hakikatten ibâret olduğu düşünülünce «Gaybı bilerek hârikalar göstermek, peygamberlerden başkasında da bulunduğu için, onların hususiyetlerinden sayılmaları doğru değildir. Meleği görüp onunla konuşmak ise, felsefe usûlüne göre hiç mânâsı olmıyan bir ibâredir. Çünkü onlar bizim gibi, melekleri latîf ci-

simler kabul etmediklerinden, haklarında görünmeyi ve konuşmayı câiz göremezler.» diye itiraza meydan kalmaz.)

Peygamberlerin mucizeleri hakkındaki açıklamaları özet olarak şöyledir: Diyorlar ki: Bazı insan ruhları, zâtının hususiyeti veya çalışmanın rolü olmıyarak kendilerine birdenbire gelen yahut da bir çok velîlerde olduğu gibi çalışarak elde edilen yüce meziyetleri sebebiyle acâyip fiillere sebep olacak bir kuvvete sahip olabilir. İnsan ruhlarının nevi olarak bir oluşu bu hususiyete engel değildir.

Açıklamaya gelince; şu sözleri ortaya atıyorlar: Peygamberlerin mucizeleri ile velîlerin kerâmetlerinin meşhurları üç kısma ayrılır. Çünkü bu türlü hârikaların onlarda görülmesi ya insanlık gücü veya canlılık gücünün hareketleri veya hareketsizlikleri vâsıtasiyle olur.

1. kısım: Gaybı bilmekten ibârettir. Biz bunu imkânsız göremeyiz. Zira herkes kendi üzerinde denemek veya başkasından işitmekle, gaybın perdesinin uyku hâlinde açıldığını kabul etmek zorundadır. Bunun sebebi ise, insan ruhunun mücerred akıllar ve yüce ruhlardan ibâret olan yüce esaslara ulaşmasıdır. Halbuki yüce esasların kendi zatlarını bilmeleri ve sebepleri bilmenin sonuçların düşünülmesini gerektirmesi sebebiyle onlara dayalı bulunan âlemdeki olayların ilmî şekilleriyle de süslenmiş olmaları kesin bir şeydir. Nihâyet akılların olayları bilmeleri, maddede bürünmekten ve vakit hususiyetinden uzak olan umûmî şekildedir.

Fakat olgun ruhların onlardan öğrenebildikleri âlemdeki olayları kısmî bir şekilde kavramaları mümkündür. Bu da filozofların çoğunluğunun dedikleri gibi gizli duyular vâsıtasiyle o umûmî gerçekleri kısmî şekillere çevirmek sûretiyle olabilir. Veya bazı filozofların câiz gördüğü gibi âlemdeki olayların, göklerdeki ruhlarda kısmî şekillerle belirdiğini kabul etmek sûretiyle açıklanır.

İnsan ruhunun yüce esaslara kavuşması da kendilerine onlardan ilimlerin geçmesine kâbiliyetleri bulunmasından ibârettir. Bu ise, kendilerinde mukaddes bir güç hâsıl olarak duyu meşgalelerinin ortadan kalkmasına bağlıdır. Çünkü bu durumda olgun insan ruhları, güneş ışığına karşı bir aynaya benzer ve esaslı ilimlerin yansımasına sahne olur.

Ancak bunda her mükemmel ruha yüce esaslardaki her ilmî şeklin yansıması gerekmez. Zira her ilmî şekli kabul etmeye mahsus bir kabiliyet olup, o şekli kabul etmek için onun bulunması şarttır.

2. kısım: Benzerlerini meydana getirmekten diğer insanların âciz kalacağı hareket ve fiillerin görülmesidir. Kasırga ve zelzelelerin olması, zâlim kimselerin ölmesi, içinde kötülük yapılan bazı yerlerin yıkılması, taşlardan veya parmaklardan suların fışkırması gibi. Bunları da imkânsız göremeyiz. Zira insan ruhunun, kendi bedenine bağlılığı,

oraya girip yerleşmekle olmayıp, sırf tedbir ve idâre ile olduğunu biliriz. Binâenaleyh bazı olgun ruhların kendi bedeninden ziyâde âlemdeki cisimlerde de hüküm yürütecek bir güce sâhip olması câiz görülmelidir. Hattâ bu türlü yüce ruhlar, unsurlar âleminni ruhu durumunda olarak onun bütününde hüküm yürütebilir, demeye hiç bir engel yoktur.

3. kısım: Bedenin gıdâ ihtiyacı olacak şeyleri umumun âdetinin aksine olarak uzun zaman kullanmamaktır. Bu da imkânsız değildir.

Çünkü bazı hastalıklarda tabiat, bozucu karışıklıkları sindirip zararlı maddeleri parçalamakla uğraşır. Bunun için çoğu zaman bir şey yenmediği görülmektedir. Bu sırada gerekli maddeler ve asıl sıvılar parçalanmadığından onların yerine başka bir şeye ihtiyaç duyulmuyor.

Artık olgun şahısların ruhları Allah'a tamamen meyletmiş olarak, sindirim, iştiha ve beslenme gibi fiillerde muessir bulunan maddî güçleri yorması sebebiyle onlar hakkında da bu şekilde uzun zaman yiyip içmemek câiz ve hattâ her yönden lâyık sayılmalıdır.

Zira hastanın normal ısısı sebebiyle asıl sıvıları parçalanmaktan uzak değildir. Hem de bu ısının normal kalmasına yarıyan sıvıları koruyarak bedenin kuvvetlerini devam ettirmeye onun ihtiyacı çoktur. Çünkü buna zıd olan hastalığın gelmesiyle kuvvetlerine gevşeklik gelmiştir. Bununla beraber, bilgili insanın beden güçleri ruhuna uyarak alışverişi bırakması sebebiyle besine ihtiyaç hissetmemesi ve bedenin hareketsiz kalmasını gerektiren bir durumda bulunması bu hususa lâyık olduğunu isbât etmeye yetecek bir delildir.

Filozoflarımız vahyin inişini ve mücerred şeylerden olmakla beraber meleklerin görünmesini de şu şekilde açıklıyorlar: Diyorlar ki: Uyuyan şahıs ve duyuların faâliyette bulunmadığı halde onun yerinde bulunan diğer insan fertleri de bazan acâyip şekiller görüp, bir takım sesler işitirler ki, bu şekil ve sesler yokluktan ibâret olmadıkları gibi meydanda mevcut da değillerdir. Fakat hayal gücünde ve ortak duyuda mevcut olup, bazan maddî duyular vâsıtasiyle belirmiyerek gayb âleminden gelirler.

Bu durumda bazı insan fertlerinin duyu âlemine olan ilgisi az ve akıllar âlemiyle olan bağı pek sağlam olan şerefli ruhlara ve gayb âleminden haber almaya olan gücü üstün ve görünüşlere dalmaktan kendini kurtarmış hayal güçlerine sahip bulunmaları mümkün olduğu için uyanıklık halinde de gayb âlemine bağlanabilmeleri imkân dışında değildir. Böyle bir bağlılık kuran has kulların iç kuvvetlerine mücerred akıllar ve yüce ruhlar şekillere bürünmüş madde olarak görünürler. Bilhassa unsurlar âlemini çok bilen faal aklın şekle bürünüp görünmesi daha çok olur. Göründükten sonra has kullara hitap etmeleri de akla uygundur. İşte bu durum, Allah'ın mânevî katından melekler vâsıtasiyle

olup, âdem oğulları tarafından olmadığı için, ilâhî vahiy ve kitab indirilmesinin bundan ibâret kabul edilmesi doğrudur.

Peygamberlerin, âlemin düzeninin korunması ve dünyâ ve âhiret hayatları hususlarında kulların hayrının sağlanması için gönderilmiş bulunduklarını anlatma konusunda da diyorlar ki: Allah'ın yardımı, yani lâyık olduğu şekilde varlıkların düzenine dâir O'nun geçen ilmi, belli vakitlerinde meydana gelecek tertibli düzenin feyzlendirilmesini gerektireceğinden, düzenin sebebi olan din ve peygamberin de umumun hayrına uygun olarak meydana gelmesini gerektireceği şüphesizdir.

Bu bakımdan Allah'ın, kâinâtı bir sıraya göre yaratmasındaki doğru durumun, ilminin genişliğinden dolayı bilinene uygun ve düzenli olarak var olması için mutlaka peygamber gönderilmesi hükmünü fi'le çıkarması vâcip oluyor. Her ne kadar filozofların usulüne göre Allah'ın fiillerinde kasıt ve serbestlik isbat edilmiyorsa da âlemin düzeninin gereği olan her şey, Allah'ın cömertliği gereğince gerçekleşmektedir, hiç şaşmaz. Bu konunun sonucu olmak üzere Şeyh İbn-i Sînâ Şifâ'sında diyor ki: Allah'ın lûtfunun, nevimizin devâmında az çok rolü olan her şeyi gerektirmekte olduğu görülüyor. Hattâ kaşlarımızı ve kirpiklerimizi bile teknik gereğine uygun olarak bitiriyor. Bu durumda bu büyük lütuf, insan nevinin devâmının zarûreti olan ve hayır düzeninin hazırlığı ve umûmî faydaların gerçekleştirilmesinden ibâret bulunan sağlam bir esas kurmayı gerektirmez mi? Bu câiz görülür mü? Buna dayalı ve bağlı olduğu şüphesiz bulunan eserlerin varlığı ile beraber, esâsın kendisinin var olmasının vâcip olduğunda şüpheye yer kalır mı?

Kısacası, İslâm filozofları peygamberliğin lüzumunu kabul ediyorlar. «İnsan nevinin düzeni, kurtuluşu ve zirvelere yükselişi bu sâyededir.» diye itiraf ediyorlar.

Gerçi Allah'ın serbest fâil olması esasına göre konuşmadıkları için işin hakikatini isbat etmekte sıkıntı çekiyorlar ve bir derece haksızlıktan uzak kalmıyorlar. Nitekim Mevâkıf şerhine başvurularak anlaşılır. En açık sözleri budur ki, Makasıd şerhi ile Şifâ'dan özet olarak nakledildi. Doğrusunu Allah bilir.

KONU İLE İLGİLİ BİRKAÇ ÂYETİN TEFSİRİ

Bu cümleden olmak üzere filozofların sözlerinden anlaşıldığına göre peygamberlikte husûsî bir kabiliyetin kulunması şarttır. Mevâkıf'ın sahibi allâme Ahud ise bu şartı bâtıl sayıyor. Ancak istidlâl sırasında zikrettiği اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ «*Allah, elçiliğini (peygamber-*

liği) nereye vereceğini çok iyi bilendir.» [420] âyetinden de tefsircilerin açıkladığına göre peygamberlerde bir nevi zâtî kabiliyetin bulunmasının şart olduğu anlaşıldığı için bu allâmenin, filozofları bu âyetle reddedebilmesi açıklanmaya muhtaç oluyor. Şöyle ki: Filozofların şart koştukları kabiliyetin, gerektirici zâtî kabiliyet olması sebebiyle o kabiliyetin bulunduğu zaman sahibi her kim olursa olsun onun peygamber olarak gönderilmesini onlar vâcip görürler. Mevâkıf sâhibi esasen kabiliyetin bulunmasını inkâr etmeyip de Allah hakkında vâcip olmanın bâtıl olması sebebiyle ehl-i sünnetin usûlüne uygun olarak mevcut kabiliyetin peygamber olarak gönderilmeyi gerektirdiğini inkâr ediyor. Her ne kadar peygamber olacak zatta peygamberliğine kabiliyet yaratıyorsa da bir kimsede hemen öyle bir kabiliyetin bulunmasiyle onun peygamber olması gerekmez, demek istiyor.

Bu âyetin başı

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا: لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّىٰ نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ

«Bu Mekke kâfirlerine bir âyet gelip tebliğ edildiği zaman: "Allah'ın peygamberlerine verilenler gibi, bize de verilmedikçe aslâ imân etmeyiz", diyorlar.» olup, iniş sebebinde bir kaç rivâyet vardır.

Meselâ: Ebû Cehl demiş ki: Abd-i Menâf oğulları [421] bizimle her şerefte yarıştılar. Yarış atları gibi yarış alanında biz eşitlik derecesine gelince demeye başladılar ki: «Bizde Allah'ın vahyi ile şereflenmiş şanlı bir peygamber de bulunuyor.» Vallahi biz ona aslâ tabi olmayız, kendisine gelen vahyin bir misli de bize gelmeyince onun peygamberliğini kabul edemeyiz.

Artık bazı tefsir âlimlerinin kabul ettiklerine göre iniş sebebi bundan ibârettir, denirse mânâsı şöyle olur: «Mekke müşriklerine peygamberimiz vâsıtasiyle hârika ve alâmet gösterilince diyorlar ki: Peygamberlere verilen vahiy ve peygamberlik bize de verilmedikçe biz kendisine iman edemeyiz. Ancak Allah, peygamberlik nimetini vereceği yeri bilir.» Yani peygamberliğin husûsî yeri olup, onu elde edecek zatların pek çok fazilet ve olgunlukla hususiyetlerinin bulunması gerekir. Bu türlü yüce sıfatları üzerinde taşıyarak peygamberlik şerefini kazanmalarına hayır ve hikmetin ilişik bulunduğu kimseleri bilmekte yüce zâtım tek kalmıştır.

Bu tefsire göre «Allah, elçiliğini (peygamberliği) nereye vereceğini çok iyi bilendir.» sözüyle müşriklerin o sözleri çürütülüp reddedilmiş olacaktır. Bunda şüphe yoktur. Fakat bu takdirde müşriklerin, inan-

420. En'âm sûresi, âyet: 124.

421. Yani Hâşimîler ki, Peygamber efendimizin kabilesidir.

malarını kendilerine de vahiy ve peygamberlik verilmesine bağlamış olmaları sebebiyle bu şekildeki imanları gerçek imandan ibâret olamaz. Ancak bütün halka gönderildiğini kabul etmeyip, umûmî olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmekten ibâret olur. Yani, «eğer biz de peygamberlik makamında kendisiyle ortak olacak olursak o takdirde yalanlayıp inkâr etmeye lüzum görmeyiz», demiş olurlar ki, onların peygamberliği yalanlamaları hususunda direnmeleri sırf çekememezlikten ileri gelmektedir. Buna bundan daha güzel delil olamaz.

Çekememezliğin ne kadar kötü bir şey olduğunu bundan anlamalıdır. Bu kötü huyun son dereceye ulaşması, hak ve hakikatin ortaya çıkmasına yarıyan sayısız delillere göre kesin olarak vâcip bulunan imandan insanı men ederek inkâra ve bilerek küfürde direnmeye sürüklüyor.

O beyinsizlerden Velîd b. el-Muğîre[422] adlı müşrik de bir gün Peygamber efendimize hitâben «Eğer peygamberlik hak olsaydı peygamber sen olacağına ben olurdum. Çünkü ben, yaşça senden büyük olduğum gibi mal ve çocukça da senden üstünüm.» demişti. Yani Kur'ân âyetlerinin, Allah'ın sözü olduğuna o zaman inanırdım ki, eğer lâyık olduğuma göre bana gelseydi...

İşte böyle saçma sözleri çürütmek için Allah «Peygamberlik makamı öyle mal, çocuk ve diğer sebeplerin çokluğu ile ele geçirilecek şeylerden değildir. O yüce makam, pek çok ruh faziletlerini kazanmaya dayanır ki, gerçek lütfedici onları has kullarından dilediğine verir.» demek olan âyeti indirmiştir.

Nitekim şu

أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ
فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ
بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَةُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

«*Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüyorlar? Onların bu dünya hayâtındaki geçim rızıklarını aralarında biz böldük. Bir kısmını da derecelerle diğerinin üstüne çıkardık ki, bir kısmı bir kısmını tutup çalıştırsın. (İşinde kullansın ve kaynaşsınlar). Rabb'inin rahmeti ise, kâfirlerin (mal ve mülk olarak dünyada) toplayıp durduklarından daha hayırlıdır.*»[423] âyetiyle bir kat daha açıklanıyor.

---

422. Allah'ın Kılıcı adını alan tanınmış Hâlid b. el-Velîd'in babasıdır, ki kâfir olarak ölmüştür.

423. Zuhruf sûresi, âyet: 32.

Orada önce onların şüpheleri

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ

«Yine şöyle dediler: Şu Kur'ân, iki memleketten (Mekke ve Tâif'ten) bir büyük adama (mal ve mevkii büyük bir kimseye) indirilseydi ya!..» [424] âyetinde anlatılarak sonra bu âyetle her yönden yok edilmiştir. Yani Kureyş serserileri «Eğer Kur'ân gerçekten Allah'ın sözü olsaydı, mal ve makamla şanı büyük olan bir adama inmesi gerekirdi. Bu da ya Mekke büyüklerinden Velîd b. el-Muğîre el-Mahzûmî veya Tâif şehri halkından Urve b. Mesûd es-Sekafî'dir.[425]» dediler. Habîbim, acabâ peygamberlik gibi yüce rahmetimi bunlar mı taksim ediyorlar? Halbuki pek o kadar değeri olmayan dünyalık geçim sebeplerini hikmet ve faydalarına göre tecellî eden ilâhî irâdem gereğince ben bölüştürüp idâre ediyorum. Âciz olduklarını bildiğim için umûmî idâreyi halka bırakmıyorum. (Din işlerinin idâresi ise, dünyâ işlerinin idâresine göre kat kat yüce ve önemlidir. Bunda şüphe yoktur. Artık dinin esası olan peygamberlikten bahsetmek ve o makama elverişli olacak zâtı seçme arzusunda bulunmak insan fertlerine yakışır mı?) İnsanların birbirini husûsî işlerinde kullanıp çalıştırabilmeleri için biz onları farklı derecelerle birbirinin üstünde yarattık. Kimini zengin ve kimini yoksul kıldık. Yine içlerinde güçlü, zayıf, hizmet eden, ettiren, hükmeden ve edilen bulundurduk. (Çünkü böyle olmasaydı insanların geçim işi düzene giremiyecek âlemin yıkılması ve dünya işlerinin düzeninin bozulması gerekirdi. Bu durumda bazı fertlerin mal ve dünya makamı ile üstünlük kazanması, zâtının mükemmelliğine ve sıfatlarının makbul olmasına delâlet etmez ki, dînî makamlara da bunların tayin edilmemeleri şüpheye sebep olsun.) Rabb'inin bir rahmeti olan peygamberlik ve gerçek bahtiyarlık, dünyâ kırıntılarından fazlasiyle hayırlıdır. Geçici ile ebedî olan arasındaki büyük fark açıklamaya muhtaç mıdır?

İşte bu âyetlerde şüphe birkaç yönden giderilmiştir.

Müşrikler, peygamberlik makamının şanının yüceliğini bir dereceye kadar takdir etmiş oluyorlar ki, «onun sahibi şerefli ve üstün değerde bir zat olmalıdır» diyorlar. Ancak şerefli zâtın şerefini ve değerinin üstünlüğünü yok olacak olan mal ve değişecek olan dünyâ makamı ile takdir etmek istedikleri için yanıldıkları ortaya çıkıyor.

Ebü's-Suâd efendi diyor ki: «Bunlar peygamberliğin ruhânî bir de-

---

424. Zuhruf sûresi, âyet: 31.

425. Bu zât, Tâif savaşından sonra İslâm dinini kabul etmiş ve kabîlesi tarafından şahîd edilmiştir. Allah ondan razı olsun!

Kendisinin şekil ve yüz bakımından Hz. İsâ'ya benzediği ve hakkında bazı hadîslerin vârid olduğu, siyer kitaplarında yazılıdır.

rece olduğunu düşünüp de bilemediler ki, o yüce makama mukaddes güçle desteklenmiş ve insanlık faziletleriyle süslenmiş ve şeref kazanmış bulunan temiz ruh sahipleri lâyık olabilirler. Bu ise ancak Allah vergisidir. Ama bayağı zevklerle eğlenen ve dünyâ süsleriyle öğünenler Allah'ın bu nevi lütuflarına lâyık değildirler. Hattâ ondan bin derece uzaktırlar.» Nitekim Allah, bu âyetlerin hemen arkasından

وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَٰنِ لِبُيُوتِهِمْ
سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ

«Eğer insanlar (kâfirlerin dünyadaki refâhına bakarak hırslanmasalar ve bu yüzden küfre rağbet etmeseler ve böylece) tek bir kâfir ümmet hâline gelmiyecek olsalardı, biz O Rahmâ'ı inkâr eden kimselerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerlerinde çıkacakları merdivenler (yukarı çıkarma vâsıtaları) yapardık.» [426] âyetiyle o süslerle öğünmenin akıllı kimsenin işi olmadığını açıklıyor.»

Yukarda geçen âyetin ibn-i Abbâs'tan rivâyet edilen diğer bir nüzûl sebebi ise müşriklerin, Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman etmeyi bizzat kendilerine Hz. Cebrâîl'in gelip haber vermesi şartına bağlamalarından ibârettir. Nitekim İsrâ sûresinde nakledilen saçma sapan söylenmeleri sırasında أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا *«Yahut Allah'ı ve melekleri söylediğine şâhit getiresin.»* [427] sözünde Allah'ın bizzat onlara görünmesi ve meleklerin beraber gelmesi de geçmektedir.

Bu rivâyete göre o şartlı imân Peygamber efendimize ve Kur'ân'a hakikat yönüyle iman etmekten ibâret oluyorsa da peygamberlere gelen vahyin misli mutlak olarak Hz. Cebrâîl'le konuşmaktan ibâret tutulmak ve «peygamberliğini nereye vereceğini...» cümlesindeki peygamberlik herkesçe bilinen mânâsına yorulmıyarak aksine, bir işi haber vermek için Hz. Cebrâîl'in gelmesine yorulmak gerekir ki, o söylenmelere cevap ve onu çürütüp reddetmek mânâsı çıksın. Bu izah şekli incelenince mânânın özeti şöyle olur: «Onlara bir âyet tebliğ edilince derler ki: «Bu âyetin Allah katından inmiş olduğuna iman edemeyiz. Ta ki, Hz. Cebrâîl, peygambere geldiği gibi bize de apaçık gelip bu hususu haber versin.»

Fakat her ne iş için olursa olsun, Cebrâîl'i kendilerine göndermeye lâyık olan zatları Allah herkesten çok bilir. Bunlar böyle bir şerefe lâyık ve müstehak değildirler. Hikmet ve hayır da bu türlü bir haber

426. Zuhruf sûresi, âyet: 33.
427. İsrâ sûresi, âyet: 92.

verme ve şâhitlendirme gerektirmiyor.» Sonra müşriklerin bu imkânsız isteklerine kavuşamadıkları gibi iki cihanda rezil olacaklarını haber verip açıklamak için

سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ

«Hilâkârlıklarından ötürü suç işliyenlere, yarın kıyâmette, Allah katında hem bir horluk, hem de pek şiddetli bir azap isâbet edecektir.»[428] cümlesi getirilmiştir.

Fahr-i Râzî de esâsen peygamberlik kabiliyetini kabul ederek bu âyetin tefsiri sırasında der ki: «Âlimler ve filozoflar, insan ruhlarının asıl yaratılışlarında ihtilâfa düşmüşlerdir.

Bazıları diyor ki: «Ruhlar tam mâhiyette eşit olup içlerinden bir takımının peygamberlikle üstünlük kazanması sırf Allah'ın lûtfudur.» Diğerleri diyorlar ki: «Hayır, aksine ruhlar cevher ve mâhiyetlerinde farklı olarak yaratılmışlardır. Bazı fertleri maddî ilgilerden uzak ve ilâhî nurlarla parlak olup, onların yüce hakikatlere meyli üstündür. Diğerleri ise bilâkis bayağılık ve bulanıklık üzere yaratılmış ve maddî hakikatlere meyli fazladır. Birinci kısımdan olmayan insan ruhu vahiy ve peygamberliği kabul etmeye elverişli olamaz. Birinci kısmın arasında da farklılık bulunarak mukaddeslik ve parlaklık bakımından fazla, eksik, kuvvetli ve zayıf bulunduğu inkâr kabul etmez ve bu farklılığın derecelerinin sonu yoktur. Binâenaleyh peygamberlerin dereceleri çeşitli olup, her yönden eşitlik görülmemiştir. Meselâ: Bazısında parlak ve kuvvetli mucizeler görüldüğü halde kendisine uyanları az idi. Bazıları ise bir veya iki mucizeye sahip olduğu halde pek çok tabi olanları var idi. Bir kısmı da her yönden üstünlük kazanmışlardır.

Yine kimisine yumuşaklık, kimisine de sertlik gâlib idi.

Bazıları ümmetine bedduâ ederek hepsini birden helâk etmiş ve kimisi de Peygamber efendimiz gibi pek çok eziyetlere katlanarak dilinden hayır duâdan başka bir şey çıkmamıştır.

Meselâ: Peygamber efendimizin Uhud cavaşında mübârek dişi kırılmış ve yüzü berelenmişken اَللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *«Allah'ım, milletime hidâyet et! Çünkü onlar bilmiyorlar.»* diye müşriklere hidâyet duâsında bulunduğu bilinmektedir.

فَاقَ النَّبِيِّينَ فِي خَلْقٍ وَفِي خُلُقٍ — وَلَمْ يُدَانُوهُ فِي عِلْمٍ وَلَا كَرَمِ «Yaratılışta ve ahlâkta peygamberlere üstün gelmiştir. Onlar ise ona ne ilimde, ne de

428. En'âm sûresi, âyet: 124.

büyüklük ve cömertlikte onun derecesine yaklaşabilmişlerdir.»

«Allah, peygamberliğini nereye göndereceğini en iyi bilendir.» âyetinde bir inceliğe daha işâret edilmiştir. Yani peygamberlikte hiç olmazsa hile, haksızlık, kin ve çekememezlik gibi kötü sıfatlardan uzak bulunmanın şart olacağı şüphesizdir.

Bu müşriklerin «Allah'ın peygamberlerine verilenler gibi bize de verilmedikçe aslâ iman etmeyiz.» âyetinde hikâye edilen zorbalıkları ise pek açık bir çekememezlik, bir çekişme ve bir hile olmakla beraber böyle şahıslara peygamberlik verilmesi hiç de akla uygun görülemez.

Biraz sonra resûl ile nebî arasında fark bulunduğu açıklanacaksa da bu gibi yerlerde resûllüğün umûmî mânâda kullanılmakta olması sebebiyle bu âyetle kabiliyetin şart olduğuna istidlâlimiz eksik değildir. Çünkü müşriklerin inkâr etme cür'eti gösterdikleri şeyin, nebîliğin esası olduğu şüphesizdir.

NEBÎ VE RESÛL KELİMELERİNİN MÂNÂLARI VE ARALARINDAKİ FARKA DAİR İNCELEMELER

Nebî, haber mânâsına «nebe'» kökünden alınmış olursa ya ism-i fâil mânâsınadır ki, peygamber olduğunu haber verici demek olur. Ta ki, peygamberliği kabul edilerek hakkında vâcip olan saygı yerine getirilsin. Resûllüğü de varsa Allah tarafından halka Allah'ın hükümlerini haber veren zat demek olur. Veya ism-i mef'ûl mânâsınadır ki, Allah tarafından kendisine nebîliği veya bazı ilâhî hükümler haber verilen zat demek olur.

Yücelik mânâsına olan «nebve» den üretilmiş kabul edilirse yine ism-i fâil veya mef'ûl mânâsına olmak ihtimalleri vardır. Birinciye göre kendisine tabi olup saygı gösterenleri yüksek dereceye yükseltici, ikinciye göre şanı yüceltilen zat mânâsına olur.

Resûl, Allah tarafından hükümleri tebliğ etmek için gönderilen zat mânâsınadır. Yanî ism-i mef'ûl mânâsınadır.

Bu kelimelerin dince mânâları bir olarak eş mânâlı kelimeler kabilinden oldukları veyâ mânâca farklı olmakla beraber delâlet ettikleri bir şey olarak kullanılışta eşit oldukları bazı âlimlerce kabul edilmişse de en doğrusu, büyük âlimlerin çoğunluğunun kabul ettiklerine göre mutlak umum ve husus yoluyla aralarının ayrılmasıdır.

Çünkü resûllerin miktarı 313 ve nebîlerin toplamı 124.000 kişiden ibârettir ki, bu hadîslerde açıklanmış ve Kur'ân'da

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى «*(Ey Resûl'üm), biz senden evvel hiç bir resûl ve hiç bir peygamber göndermedik ki, o bir şey*

temennî ettiği zaman...»[429] âyetinde nebî, resûle atfedilmiştir. Atıf ise farklılık gerektirir.

Bu farkı belirtmek hususunda âlimlerin çoğunluğu «Resûl olan zâta kitâb indirilmesi şarttır. Ama nebî olmak için bazı ilâhî hükümlerin vahyedilmesi kâfîdir.» diyorlar. Ancak ilâhî kitapların sayısının 104 olduğu hadîslerde geçtiği için resûllerin miktarına nisbetle üçte bir kadar bulunuyor. Binâenaleyh bu görüşün doğruluğunu kabul edebilmek için «O kitapların bazısı mükerrer olarak indirilmiştir.» demek gerekiyor.

Doğrusu bu ihtimal pek de imkânsız görülemez. Zamanın geçmesi ile ortaya çıkan tahrifleri düzeltmek veya uyuyan kalbleri uyarmak için Allah'ın sözlerini yenilemek gibi önemli bir husus sebebiyle önceden bir resûle indirilmiş bulunan bazı kitap ve sahifeler sonradan başka resûllere de indirilmiş olması mümkündür.

Nitekim Kur'ân'ın diğer sûrelerine olan üstünlüğünü belirtmek veya başka fayda ve yüce hikmetleri göstermek için Fâtiha sûresinin önce namazın farz kılındığı sırada Mekke'de, ikinci defa kıblenin Mescid-i Harâm'a çevrildiği sırada Medîne'de olarak iki defa indirildiği rivâyet olunmuş ve hattâ Mesânî adıyla anılmasına bir sebep de bu inişin mükerrer oluşu olduğu Envâru't-Tenzîl'de kaydedilmiştir.

Şu kadar ki, resûllükte inmesi şart kılınan ilâhî kitâbın hükümlerin açıklanmasını içine alması gereklidir, diyorlar ki, kendisine Zebûr'un indiği Hz. Dâvûd'un da resûl olması gerekir, diye itiraz olunmasın.

Çünkü Hz. Dâvûd, Süleymân ve Yûşa da dahil olarak İsrâîl oğulları peygamberlerinin hepsi Tevrât'ın hükümlerini anlatıp tebliğ etmekle memur idiler. Onların hiç biri ıstılâh mânâsiyle resûl değildir. Ama umûmî mânâsiyle resûllük her peygambere kullanılır. Nitekim yukarda geçen «Ey Resûl'üm), biz senden evvel hiç bir resûl ve hiç bir peygamber göndermedik ki...» âyeti buna şahâdet eder. Hattâ resûl kelimesi de çok kere nebî mânâsına kullanılır.

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا *«Bir de, biz, bir peygamber göndermedikçe azâb etmeyiz.»*[430] âyeti ve benzerlerinde olduğu gibi bu kabîlden olan kullanışlar lügat mânâsına göre veya umûm ve husûsu ilgisiyledir. Bunda şüphe yoktur. Bizim sözümüz ise dînî mânasını belirtmek hususundadır.

İsrâîl oğullarının peygamberlerinin vazifeleri eski hükümleri anlatmaktan ibâret olduğu için Peygamber efendimiz, Muhammed ümmetinin âlimlerini onlara benzetmiştir. Zira âlimlerimizin de vazifeleri hüküm

429. Hacc sûresi, âyet: 52.
430. İsrâ sûresi, âyet: 15.

koymak olmayıp aksine, mevcut hükümleri açıklayıp anlatmaktan ibârettir.

عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ «*Ümmetimin âlimleri İsrâîl oğullarının peygamberleri gibidir.*» hadîsi bu şekliyle sahîh değildir, diyen âlimleri de mânâca doğru olduğunu inkâr etmezler.

Bazı büyük âlimler de resûlün yeni şerîat sahibi olmasını tek fark kabul etmişlerdir. Diyorlar ki: Her resûl yeni bir şerîatle gönderilir. Bu da yeni baştan bir şerîat kurmakla olduğu gibi önceki şerîatın bazı hükümlerini değiştirmekle de olur. Hattâ resûllerin çoğunluğunun resûllüğü bu şekildedir. Yalnız nebî olanların vazifeleri ise anlatıp tebliğ etmekten ibâret olup hükümlerin neshine dâir kendilerine Allah tarafından vahiy gelmez.

Merhum Beyzâvî Hicr sûresindeki âyetin tefsiri sırasında bu görüşü seçmiştir.

Kasîde-i Nûniyye'nin yazarı Celâl-zâde merhum Mevlâna Hızır Bey, Beyzâvî'nin bu seçmesine karşı «İbrâhîm oğullarının hepsi Hz. İbrâhîm'in şerîati ile amel edip, ona tabi idiler. Bu da yine Beyzâvî'nin Meryem sûresindeki açıklamasiyle sâbit oluyor. Bu durumda o fark Hz. İsmâîl'in resûl olmamasını gerektirir Halbuki o, Kur'ân âyetinin delâletiyle resûldür.» diye bir itiraz ortaya atıyorsa da savunması kolaydır. Yukarda arzedilip haber verildiği gibi İsmâîl şerîatinin yeni bir şerîat sayılması, İbrâhîm şerîatinin bir kaç hükmünü neshetmekle umûmî olarak yenilenip değişmesiyle de olabilir ki, bu kadarcık yenilenme ile o şerîat müstakil bir şerîat olmadığından Hz. İsmâîl de babası İbrâhîm'in şerîatiyle âmil idi, denilmesine bir engel bulunamaz.

Hele Beyzâvî وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا «*Ve kavmine gönderilmiş bir peygamberdi.*»[431] âyetini lügat mânâsına yorarak

أَرْسَلَهُ اللهُ إِلَى الْخَلْقِ فَأَنْبَأَهُمْ عَنْهُ «*Allah onu halka gönderdi, o da O'ndan onlara haber verdi.*» diyor. Bu durumda Hz. İsmâîl'in, ıstılâh mânâsınca resûl olduğunu isbat edecek kesin bir delil bulunmaz. Resûl olmak ise nebî olmayı ittifakla gerektireceğine göre tercememizin bir yerinde geçtiği gibi daha umûmî olanın, daha sonra anılması Beyzâvî'nin bu şekilde tefsir etmesine açık sebeptir.

Çünkü ıstılah mânâsına göre resûl olan zâtın nebî olduğunu ifâde etmekte açık bir fayda yoktur. Ama Allah kendisini halka gönderdi, o da hemen hükümleri tebliğ etti, sözümüzün faydalı olacağı şüphesizdir.

Cevheretü'l-Tevhîd şerhinde Bâcûrî merhum bununla ilgili sözleri

431. Meryem sûresi, âyet: 54.

içine alan faydalı bir makalesi olup, özetliyerek bazı önemli şeylerin eklenip nakledilmesi uygun görüldü:

Nebî kelimesinin mânâsı şu şekilde tarif edilince şartlarını içinde toplıyan ve kendisiyle ilgili olmıyan hususları dışarıda bırakan bir anlam çıkar. Denir ki: «Nebî, yaratılış itibariyle tiksindirecek şeylerden uzak bulunan hür erkeklerden ilâhî vahiy lûtfuna eren yüce zatlardır.» Artık onlardan her birinin kendisine vahyedilen şerîatle amel etmesi gerekirse de hükümleri tebliğ etmekle memur bulunmaları şart değildir. İçlerinden hüküm tebliğ etmekle memur bulunanlara resûl de denir. Bu şekilde nebî ile resûl arasında mutlak umûmîlik ve husûsîlik bulunarak her resûl, nebî oluyorsa da her nebînin resûl olması gerekmez.

Bu tarifin kısımlarının faydaları şu şekilde açıklanır:

Körlük, baras ve cüzam gibi halkın tiksinmesine sebep olan hastalıklardan uzak olmayan zât, nebî olmaz. Ama Hz. Eyyûb'un derdi ve Hz. Yâkûb'un körlüğü ile itiraz edilemez. Çünkü onların bu ârızaları, görünüşte olduğu gibi, peygamber olduktan sonra meydana gelmiş ve sonradan Allah'ın lûtfu ile birer hârika şeklinde ortadan kalkmıştır. Kendisine tabi olmaya engel olacak ârızalar ise dâvetin başlarında olanlardır.

Hür erkeklerden, demekle meleklerle cinlerin hâriç olduğu gibi erkek ve hür olmayanlar da hâriç oluyorlar.

Meşhur tarifteki insan deyimi kadınları da içine aldığından bir «erkek» kaydı eklemek veya kadınlara «insâne» demek gerekir iddiâsını ortaya atmaya lüzum görülür. إِنْسَانَةٌ فَتَّانَةٌ بَدْرُ الدُّجَى مِنْهَا خَجِلْ

«*Çok fitneci bir kadın ki, gecenin ayı ondan utanır.*» beytiyle bu iddiâ desteklenebilir de. Fakat bir kadına delîl için «insâne» denmesi, insan denmesine de engel değildir.

İnsan kelimesi «ins» maddesinden değil de hareket etmek mânâsına olan «nevs» den türeterek «Âdem oğullarından» kaydını da ilâve edenler vardır. Çünkü hareket etmek, cin ile meleklere, hattâ her canlıya şümûllüdür. Fakat bunlar «kârûre» kelimesinin «karâr» dan türediğini hatırlıyamamış olmalılar ki, böyle söylüyorlar. İsimlerde asıl mânânın şümûlûne bakılsaydı «kârûre» kelimesi yalnız şişe mânâsında kullanılmazdı. Bu durumda «insân» kelimesinin türemesi «nevs» den de olsa yine her hareket edene kullanılmıyarak, «beşer» kelimesiyle eş anlamlı olması zorunludur. Çünkü kelimeleri asıl çıkaranın çıkarmasına bakılır.

O tariften hayvanların hâriç olduğunu hatırlatmaya lüzum yoktur. Hattâ hayvan nevilerinin her birinde resûl vardır, mânâsına «Her ümmette bir peygamber vardır.» diyen kimse kâfir sayılır.

Ama وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ «*Hiç bir ümmet de yoktur ki, içlerin-*

de Cehennem ile korkutucu bir peygamber geçmiş olmasın.»[432] âyeti insan nevinin geçen ümmetlerine dâirdir.

«Ricâl» (erkekler) kelimesinin cinler hakkında kullanılması câiz ise de melekler hakkında câiz değildir. Eğer Kur'ân'da بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ *«Cinden bazı erkeklere...»*[433] cümlesi olmasa idi tarifimizde insan kaydını eklemeye hâcet kalmazdı.

Ama Meryem, Havvâ, Âsiye, Sâre, Hâcer ve Yûhâniz[434] gibi bazı faziletli kadınların peygamber olduğunu söyliyenlerin sözü makbul değildir. Nitekim Kasîde-i Emâliye'nin

وَمَاكَانَتْ نَبِيًّا قَطُّ أُنْثَى - وَلَا عَبْدٌ وَشَخْصٌ ذُو اقْتِعَالِ *«Hiç bir kadın peygamber olmamıştır. Yine köle ve makbul olmayan harekette bulunan şahıs da o yüce makama ermemiştir.»* beytinde bu mesele açıklanmıştır.

Hz. Lokmân'ın itiraz konusu edilmesine imkân yoktur. Çünkü o, aslında köle ve bir rivâyete göre siyah renkli olması sebebiyle peygamber değildi. Fakat kendisine hikmet verilmiş yüce bir zat olduğuna Kur'ân delâlet etmektedir.

Kendisi hürriyetini kazandıktan sonra bin kadar peygamberden ilim öğrenmişti.[435]

---

432. Fâtır sûresi, âyet: 24.

433. Cinn sûresi, âyet: 6.

434. Hz. Mûsâ'nın anasının adıdır ki, وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ «Mûsâ'nın anasına şöyle ilham ettik: ...» (Kasas sûresi, âyet: 7) âyetinde geçmektedir.

435. Rivâyet edildiğine göre Hz. Lokmân'a denilmiş ki: Peygamberlerden öğrendiğiniz ilimleri özetliyerek nefis terbiyesine dâir en derli toplu bir va'z eder misiniz bize? Buyurmuş ki: Evet, peygamberlerin ilimlerinden kendim için özetleyip, dünyâ ve âhiret işlerimi üzerine oturtmuş olduğum kısa bir sözü size de söyliyeyim: Sekiz şeye dikkat etmek herkese lâzımdır, ki öncekilerin ve sonrakilerin ilimleriyle amel edebilsin:

Dört zamanda dört şeyi korumak; iki şeyi hatırdan çıkarmamak, iki şeyi de tamamen unutmağa çalışmak.

Korunacak şeyler: Namazda gönül, halk arasında dil, yiyip içme sırasında boğaz, bir kimsenin evine girilince gözden ibârettir. Hiç hatırdan çıkmıyacak olan şeyler: Allah'ın büyüklüğü ile ölüm halidir. Unutulması gerekenler de: Bir kimseye ettiğin iyilik ve kardeşlerinden gördüğün kötülük oluyor ki, insanın yapmış olduğu iyiliği hatırında tutması sırf iyilik ettiklerine minnet yüklemek için olur. Nitekim kendisine yapılan kötülük ve suçları hatırladıkça öç alma fırsatını gözetler. Bu vasıflar ise erkeklik ve şeref meziyetlerini bozar.

İşte bu arzettiklerimiz peygamberlerin ilimlerinin özetidir.

Kur'ân'ın, gerçek hikmeti pek yüce tutması sebebiyle Hz. Lokman'ın adına ayrıca bir mübârek sûresi de vardır ki, kendisine verilen hikmet ve emirlerin en önemlileri o sûrede açıklanmıştır.

Bazı âlimler ise nebî ile resûl arasında şekilce bir umûmîlik ve husûsîlik farkı bulunduğunu söylüyorlar. Diyorlar ki: Meleklerde de resûl bulunduğuna Kur'ân âyetleri delâlet ediyor. Halbuki onlara nebî denmez. Ancak جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا أُولِيٓ أَجْنِحَةٍ مَّثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبٰعَ «*Melekleri iki-*

Hikmetin en başı Allah korkusu olduğu için önce ona verilmiş olan hikmetin, Allah'ın nimetlerinin şükür karşılığını yerine getirmekle her şeyi ne için yaratıldıysa oraya harcamak, bu vazifeyi tam olarak yerine getirmekten doğacak sayısız faydaların yine şükreden kullara olacağını bilmek ve Allh'ın bütün başka şeylerden müstağnî ve pek mukaddes olduğunu kesin olarak kabul etmekten ibâret bulunduğunu anlatan

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

«Doğrusu (peygamber değil de hikmet sahibi olan) Lokmân'a, Allah'a şükret, diye ilim ve anlayış verdik. Kim (Allah'a ibâdet sûretiyle) şükrederse, ancak kendi nefsi için (sevâbına) şükreder. Kim de nimeti inkâr ederse, şüphe yok ki Allah, (onun şükrüne) muhtâç değildir, hamdolunmaya lâyıktır.» (Lokmân sûresi, âyet: 12) âyetiyle söze başlıyor.

Bundan sonra Allah'ın birliği ve güzel ahlâk hususlarına dâir oğluna hitâb ettiği hikmetli tavsiyeleri bir kaç âyette özetleniyor ki, hikmetle peygamberliğin gerçekte ikisinin de aynı yola sürüklenmekte olduğu anlaşılsın.

Merhûm Beyzâvî Envâru'l-Tenzîl'inde onun soyunu ve âlimlerin çoğunluğunca nebî olmayıp, filozof olduğunu açıkladıktan sonra din âlimlerince felsefenin hakikatini

اِسْتِكْمَالُ النَّفْسِ الْاِنْسَانِيَّةِ بِاقْتِبَاسِ الْعُلُومِ النَّظَرِيَّةِ وَاكْتِسَابِ الْمَلَكَةِ التَّامَّةِ عَلَى الْاَفْعَالِ الْفَاضِلَةِ عَلَى قَدْرِ طَاقَتِهَا

«İnsan ruhunun, nazarî ilimleri öğrenip, faziletli hareketlere tam bir kabiliyet kazanarak gücü nisbetinde olgunlaştırılmasıdır.» sözüyle açıklamış ve Hz. Lokmân'ın bazı yüce hikmetlerini sıralayıp anlatmıştır.

İmâm-ı Râzî de diyor ki: Filozofluk, her ameli ilme uygun olarak yapmak gücüdür. Binâenaleyh bir şeyin husûsî mâhiyetini öğrenip de fayda ve zararlarını ayırdedemiyen kimseye filozof denemediği gibi bir hakikatin şartlarını ve diğer yönlerini bilip de ilmin gereğiyle amel etmeyen ve güzel sonuçları araştırmıyan şahıs da filozof sayılmaz. Meselâ: Yüksek yerden kendini atmakla öleceğini bildiği halde kendisini öyle bir yerden atıveren kimse filozof sayılmaz. Hattâ ölmeyip de tesâdüfen düştüğü yerin açılmasiyle paha biçilmez bir hazîneye kavuşacak olsa da bu hareketinin yine hikmet dışında tutulacağı şüphesizdir.

İşte bu hakikate göre Allah, Hz. Lokmân'a verdiği hikmeti, «Allah'a şükret, diye...» sözüyle tefsir buyurmuştur. Zira mâdem ki, hikmet, hareketi ilme uydurmaktan ibâret oluyor; insan daha önemli olan şeyi bilip, ona göre davranırsa o zaman ameli ilme uygun olur ve hikmet sahibi sayılabilir. Daha önemli olanı

şer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan, (peygamberlere gönderen)» [436] gibi âyetlerde açıklanan meleklerin resûllüklerinin, müfessirlerin açıkladıklarına göre Allah ile peygamberler arasında elçilik ve kitâb indirme hususunda aracılıktan ibâret kabul edilmesine, bazan da kendi cinslerine husûsî tebliğlerde bulunmaları ve iyi kullara ilham ve doğru rüya ile bazı ilimleri öğretmelerinin eklenmesine bakılırsa meleklerin resûllükleri başka mânâda oluyor.

Asıl konumuz olan resûl ise, insan fertlerine hükümleri tebliğ etmekle memur edilen zât mânâsınadır. Hikmet ve hayır gereği olarak bu yüce vazife, kendi nevimizden olan peygamberlere verilmiştir.

Yine يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ «*Ey insan ve cin topluluğu! İçinizden, peygamberler gelmedi mi?*» [437] âyetinden, cinlerden de, dinde bilinen mânâsiyle resûl gelmiş olduğunu çıkarmak doğru olmaz.

Peygamberler husûsî olarak insan nevinden geldikleri halde bu âyetteki Allah'ın hitâbında insanlarla cinler birleştirildiği için peygamberler hepsine birden nisbet edilmiştir. Nitekim mercan yalnız tuzlu denizden çıkarıldığı halde tatlı suyu da bulunan denizlerden inci ve mercan çıktığı Kur'ân'da açıklanıyor. [438] Veya peygamberler tarafından cinlere gönderilen elçi ve vekillere lügat mânâsiyle resûl denilerek umûmî mecâz tercih edilmiştir.

Çünkü bu şekilde cinlerin kendilerinden elçilik yapanların bulunduğuna وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ «*(Cinler Peygamber'e ve Kur'an'a iman getirerek) döndüler, (hem imana dâvet, hem de iman getirmiyenleri) kor-*

bilirken onu bırakıp da önemli olanla bile uğraşsa filozof olamıyor. Gerçek nimet veren Allah'ın şükür hakkını yerine getirmek ise en önemli şey olduğundan hikmet her şeyden önce onu gerektirmektedir.

Daha sonra şükür vazifesini yerine getirmekle ancak şükredenin faydalanıp, nankörlük edenin cezâsını da yine kendisinin çekeceğini deliliyle açıklama sırasında «Kim (Allah'a ibâdet sûretiyle) şükrederse, ancak kendi nefsi için (sevâbına) şükreder. Kim de nimeti inkâr ederse, şüphe yok ki Allah, (onun şükrüne) muhtaç değildir, hamdolunmaya lâyıktır.» âyeti getiriliyor.

Şurası da unutulmamalıdır ki, gerçek hikmeti tefsir eden şükür emri, teklif emri değildir. Çünkü bu emir herkese yöneldiği için dünyada filozof olmıyan bir tek insan ferdinin bulunmaması gerekir. Aksine, âlemi yoktan var ederken Allah'ın buyurmakta bulunduğu «Ol!» emri gibi yaratma emridir. Yani Hz. Lokmân'a «Allah'a şükret!» demek, «Onu nimetlere şükredici olarak yarattım.» demektir.

436. Fâtır sûresi, âyet: 1.

437. En'âm sûresi, âyet: 130.

438. Rahmân sûresi, âyet: 19-23.

kutmak üzere kavimlerine gittiler.»[439] âyeti delâlet ediyor. Yoksa cinlere Allah tarafından kendilerine peygamber gönderildiği yoktur.

HİRAKL İLE HZ. EBÛ SÜFYÂN ARASINDA GEÇEN KONUŞMALARLA İLGİLİ TAM TAFSİLÂT

Eski kitapları ve tarihleri inceleme sâyesinde peygamberlerin yüce hâl ve vasıflarına dair elde etmiş olduğu bilgilerine uygun olarak Peygamber efendimizin yüce hallerinin hakikatini anlamak için Hirakl[440] ile huzuruna getirttiği Hz. Ebû Süfyân arasında geçen konuşmaları h-

439. Ahkâf sûresi, âyet: 29.

440. Meşhur olan şekli budur. Bazıları Hirkıl şeklinde okurlar. Gerçi Hz. Lebîd b. Rebîa ile daha bazı belâğat ehlinin şiirlerinde bu şekilde kullanıldığı görülüyorsa da birinci şeklin kullanılışının meşhur oluşu gösterir ki, bu şekil, şiir zarûretinden doğmuştur.

Lebîd b. Rebîa, Ca'fer oğulları kabîlesinden ve şâirlerin ileri gelenlerinden büyük bir sahâbî olup, câhiliyet devrinde yüksek hikmetlerle dolu pek çok kasîde ve şiirler söylemiş ve sonradan İslâm dinini kabul edince artık Kur'ân'ın belâğatine karşı şiir ve nesir alanında dolaşmaktan utanırım, demiştir.

Hattâ bir gün Hz. Ömer: «Ey Lebîd, kendi şiirlerinden bize biraz okur musun?» demişti. Hz. Lebîd cevap olarak: «Hayır efendim! Allah bana Bakara ve ve Âlî İmrân sûrelerini lütfedip öğreteliden beri şiir okuduğum yoktur.» dedi. Bu cevap ise yüce halîfenin üstün zevkini okşadığı için eski tahsîsâtına daha 500 dirhem eklemesine sebep olmuştur.

Bazıları Hz. Lebîd'in müslüman olduktan sonra yalnız bir beyt okumuş olduğunu söylüyorlar. Fakat bu beytin hangisi olduğunda ihtilâf vardır. Şu üç beytin her biri hakkında rivâyet bulunmuştur:

مَا عَاتَبَ الْمَرْءُ الْكَرِيمُ كَنَفْسِهِ وَالْمَرْءُ يُصْلِحُهُ الْقَرِينُ الصَّالِحُ «Şerefli kişi, nefsi kadar kimseye çıkışmaz. İyi arkadaş, insanı iyilik dâiresine sokar.»

وَكُلُّ امْرِئٍ يَوْمًا سَيَعْلَمُ سَعْيَهُ إِذَا كُشِفَتْ عِنْدَ الْإِلٰهِ الْمَحَاصِدُ «Herkes bir gün, işlerinin sonucunu öğrenecek, Adâletli tanrının huzurunda yaratıkların işlerinin açıklanacağı zaman!...»

الْحَمْدُ لِلّٰهِ إِذْ لَمْ يَأْتِنِي أَجَلِي حَتَّى اكْتَسَيْتُ مِنَ الْإِسْلَامِ سِرْبَالَا

«Allah'a hamdederim ki, İslâm ile bahtiyar olmanın gömleğini giymedikçe ecelim gelmedi.»

Hz. Lebîd'in İslâm'dan önce okumuş olduğu şiirlerinden şu

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللّٰهَ بَاطِلُ «İyi biliniz ki, Allah'tan başka her şey bâtıldır.»

mısrâının Peygamber efendimizce büyük bir takdirle karşılanması da şânını yüceltmiştir.

Bu mısrâ ile Mevlânâ Sâmî'nin şu:

tiva eden Buhârî hadîsi bu konuda basîret ve anlayış sâhiplerine büyük bir esas olacaktır. Bu sebeple kitabımızın bu kısmının bununla da süslenmesi uygun görülmüştür.

Baş taraflarda da önemi ifâde edilen bu hadîs, ilim ehli arasında meşhur olup, İmâm-ı Buhârî'den başka Müslim (K. el-Meğâzî'de), Ebû Dâvûd (K. el-Edeb'de), Tirmizî (K. el-İsti'zân'da) ve Nesâî tarafından da (K. et-Tefsîr'de) rivâyet edilmiş, bu bakımdan 6 sahîh kitaptan yalnız İbn-i Mâce'de bulunmamıştır.

İmâm-ı Buhârî ise, çok faydalı olduğu için, âdetine uygun olarak bu hadîsi de el-Câmiu's-Sahîh'inin birkaç yerinde başka başka senedlerle kelime ve ibârelerinde küçük farklar bulunarak kaydetmiştir.

Binâenaleyh biz, bir rivâyeti asıl kabul ederek, yazarken çeşitli rivâyetlere de geçeceğiz. (Allah yardımcımız olsun!) [441]

Merhum İmâm-ı Buhârî bu hadîsi (K. Bed'i'l-Vahy'de) şu şekilde rivâyet ediyor:

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ
قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ
أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سُفْيَانَ أَخْبَرَهُ أَنَّ
هِرَقْلَ أَرْسَلَ إِلَيْهِ فِي رَكْبٍ مِنْ قُرَيْشٍ وَكَانُوا تُجَّارًا بِالشَّامِ فِي الْمُدَّةِ
الَّتِي كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَادَّ فِيهَا أَبَا سُفْيَانَ
بْنَ حَرْبٍ وَكُفَّارَ قُرَيْشٍ. فَأَتَوْهُ بِإِيلِيَاءَ فَدَعَاهُمْ فِي مَجْلِسِهِ
وَحَوْلَهُ عُظَمَاءُ الرُّومِ ثُمَّ دَعَاهُمْ وَدَعَا تُرْجُمَانَهُ فَقَالَ: أَيُّكُمْ

یارست همه وانچه بجزوی هیچست تاکی باشی ازنمه خرسند بهیچ

«Herkes dosttur ve O'ndan başka herşey boştur. Herkesten ne zamana kadar boşuna uzak kalacaksın?» beytinin ilk mısrâı aynı mânâdadır.

Hz. Lebîd, Hz. Osmân'ın halîfelik zamanında normal ömrü epeyce geçtikten sonra Kûfe'de vefât etmiştir. (Allah râzı olsun!)

441. Nakil ve rivâyet edilecek olan kelime ve cümlelere Hz. Peygamber'in sözleri olmadığı halde hadîs dememiz acâyip karşılanmasın. Çünkü hadîs kelimesi sâdece Hz. Peygamber'in sözlerine mahsus değildir. Zamanında bir fi'lin, ümmet fertleri tarafından işlendiğini bilip de susması mânâsına Hz. Peygamber'in takrîri ile fiil ve hallerini açıklayan sahâbe sözlerine de hadîs denir.

اَقْرَبُ نَسَبًا بِهٰذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ اَنَّهُ نَبِيٌّ ؟ فَقَالَ اَبُوسُفْيَانَ قُلْتُ :
اَنَا اَقْرَبُهُمْ نَسَبًا فَقَالَ : اَدْنُوهُ مِنِّي وَقَرِّبُوا اَصْحَابَهُ وَاجْعَلُوهُمْ عِنْدَ ظَهْرِهِ
ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ قُلْ لَهُمْ : اِنِّي سَائِلٌ هٰذَا عَنْ هٰذَا الرَّجُلِ فَاِنْ كَذَبَنِي
فَكَذِّبُوهُ . قَالَ فَوَاللّٰهِ لَوْلَا الْحَيَاءُ مِنْ اَنْ يَأْثِرُوا عَلَيَّ كَذِبًا لَكَذَبْتُ عَنْهُ
ثُمَّ كَانَ اَوَّلُ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ اَنْ قَالَ : كَيْفَ نَسَبُهُ فِيكُمْ ؟ قُلْتُ
هُوَ فِينَا ذُو نَسَبٍ . قَالَ : فَهَلْ قَالَ هٰذَا الْقَوْلَ مِنْكُمْ
اَحَدٌ قَطُّ قَبْلَهُ ؟ قُلْتُ : لَا . قَالَ : فَهَلْ كَانَ مِنْ اٰبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ ؟
قُلْتُ ، لَا . قَالَ : فَاَشْرَافُ النَّاسِ يَتَّبِعُونَهُ اَمْ ضُعَفَاؤُهُمْ ؟
قُلْتُ : بَلْ ضُعَفَاؤُهُمْ . قَالَ : اَيَزِيدُونَ اَمْ يَنْقُصُونَ ؟ قُلْتُ :
بَلْ يَزِيدُونَ . قَالَ : فَهَلْ يَرْتَدُّ اَحَدٌ مِنْهُمْ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ اَنْ
يَدْخُلَ فِيهِ ؟ قُلْتُ ، لَا . قَالَ : فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ
قَبْلَ اَنْ يَقُولَ مَا قَالَ ؟ قُلْتُ : لَا . قَالَ : فَهَلْ يَغْدِرُ ؟ قُلْتُ :
لَا . وَنَحْنُ مِنْهُ فِي مُدَّةٍ لَا نَدْرِي مَا هُوَ فَاعِلٌ فِيهَا وَلَمْ يُمْكِنِّي كَلِمَةً
اُدْخِلُ فِيهَا شَيْئًا غَيْرَ هٰذِهِ الْكَلِمَةِ . قَالَ : فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ ؟ قُلْتُ :
نَعَمْ . قَالَ : فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ اِيَّاهُ ؟ قُلْتُ : اَلْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالٌ
يَنَالُ مِنَّا وَنَنَالُ مِنْهُ . قَالَ : مَاذَا يَأْمُرُكُمْ ؟ قُلْتُ : يَقُولُ :
اُعْبُدُوا اللّٰهَ وَحْدَهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَاتْرُكُوا مَا يَقُولُ اٰبَاؤُكُمْ
وَيَأْمُرُنَا بِالصَّلَاةِ وَالصِّدْقِ وَالْعَفَافِ وَالصِّلَةِ . فَقَالَ لِلتُّرْجُمَانِ :
قُلْ لَهُ ، سَأَلْتُكَ عَنْ نَسَبِهِ فَذَكَرْتَ اَنَّهُ فِيكُمْ ذُو نَسَبٍ . فَكَذٰلِكَ
الرُّسُلُ تُبْعَثُ فِي نَسَبِ قَوْمِهَا . وَسَأَلْتُكَ ، هَلْ قَالَ اَحَدٌ مِنْكُمْ

هٰذَا الْقَوْلَ فَذَكَرْتَ اَنْ لَا. فَقُلْتُ: لَوْ كَانَ اَحَدٌ قَالَ هٰذَا الْقَوْلَ
قَبْلَهُ لَقُلْتُ: رَجُلٌ يَأْتَسِي بِقَوْلٍ قِيلَ قَبْلَهُ. وَسَأَلْتُكَ: هَلْ كَانَ
مِنْ اٰبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ؟ فَذَكَرْتَ اَنْ لَا. قُلْتُ: فَلَوْ كَانَ مِنْ اٰبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ
لَقُلْتُ: رَجُلٌ يَطْلُبُ مُلْكَ اَبِيهِ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ
قَبْلَ اَنْ يَقُولَ مَا قَالَهُ فَذَكَرْتَ اَنْ لَا. فَقَدْ عَرَفَ لَمْ يَكُنْ لِيَذَرَ الْكَذِبَ
عَلَى النَّاسِ وَيَكْذِبَ عَلَى اللّٰهِ. وَسَأَلْتُكَ: اَشْرَافُ النَّاسِ اتَّبَعُوهُ
اَمْ ضُعَفَاؤُهُمْ؟ فَذَكَرْتَ اَنَّ ضُعَفَاءَهُمُ اتَّبَعُوهُ وَهُمْ اَتْبَاعُ الرُّسُلِ
وَسَأَلْتُكَ: اَيَزِيدُونَ اَمْ يَنْقُصُونَ؟ فَذَكَرْتَ اَنَّهُمْ يَزِيدُونَ. وَكَذٰلِكَ
اَمْرُ الْاِيمَانِ حَتّٰى يَتِمَّ. وَسَأَلْتُكَ: اَيَرْتَدُّ اَحَدٌ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ اَنْ
يَدْخُلَ فِيهِ؟ فَذَكَرْتَ اَنْ لَا. وَكَذٰلِكَ الْاِيمَانُ حِينَ يُخَالِطُ بَشَاشَتُهُ
الْقُلُوبَ. وَسَأَلْتُكَ: بِمَاذَا يَأْمُرُكُمْ؟ فَذَكَرْتَ اَنَّهُ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَعْبُدُوا
اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَيَنْهَاكُمْ عَنْ عِبَادَةِ الْاَوْثَانِ وَيَأْمُرُكُمْ
بِالصَّلَاةِ وَالصِّدْقِ وَالْعَفَافِ. فَاِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا فَسَيَمْلِكُ
مَوْضِعَ قَدَمَيَّ هَاتَيْنِ وَقَدْ كُنْتُ اَعْلَمُ اَنَّهُ خَارِجٌ وَلَمْ اَكُنْ اَظُنُّ اَنَّهُ مِنْكُمْ.
فَلَوْ اَنِّي اَعْلَمُ اَنِّي اَخْلُصُ اِلَيْهِ لَتَجَشَّمْتُ لِقَاءَهُ. وَلَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ
لَغَسَلْتُ عَنْ قَدَمَيْهِ. ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ الَّذِي بَعَثَ بِهِ دِحْيَةُ اِلٰى عَظِيمِ بُصْرٰى فَدَفَعَهُ اِلٰى هِرَقْلَ
فَقَرَاَهُ فَاِذَا فِيهِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ
اِلٰى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ سَلَامٌ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى. اَمَّا بَعْدُ فَاِنِّي
اَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الْاِسْلَامِ. اَسْلِمْ تَسْلَمْ يُؤْتِكَ اللّٰهُ اَجْرَكَ

مَرَّتَيْنِ فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْيَرِيسِيِّينَ. يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا
إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَنْ لَا نَعْبُدَ إِلَّا اللهَ وَلَا نُشْرِكَ
بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللهِ ... قَالَ أَبُو سُفْيَانُ:
فَلَمَّا قَالَ مَا قَالَ وَفَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ الْكِتَابِ كَثُرَ عِنْدَهُ الصَّخَبُ وَارْتَفَعَتِ
الْأَصْوَاتُ وَأُخْرِجْنَا. فَقُلْتُ لِأَصْحَابِي حِينَ أُخْرِجْنَا: لَقَدْ أَمِرَ
أَمْرُ ابْنِ أَبِي كَبْشَةَ. إِنَّهُ يَخَافُهُ مَلِكُ بَنِي الْأَصْفَرِ. فَمَا زِلْتُ مُوقِنًا
أَنَّهُ سَيَظْهَرُ حَتَّى أَدْخَلَ اللهُ عَلَيَّ الْإِسْلَامَ

«Bize, Ebü'l-Yemân künyesiyle tanınan el-Hakem b. Nâfi' el-Behrânî rivâyet etmiştir ki, Hâfız Şuayb b. Dînâr el-Kureşî, İmâm-ı Zührî Muhammed b. Müslim'den naklederek kendilerine rivâyet edip haber vermiş„ demiş ki: Ebû Abdillâh Hz. Utbe b. Mes'ûd'un[442] torunu Ubeydullah b. Abdillâh'ın[443] bana haber verdiğine göre Hz. Abdullah b. Abbâs, kendisine haber vermiş ki: Hz. Ebû Süfyân b. Harb bize naklediyordu: Hirakl, Şâm'da ticâret için[444] bulundukları sırada Kureyş kafilesi[445] ile

442. Bu zat, yukarda biyografisi geçen kardeşi Hz. Abdullah b. Mes'ûd kadar müslümanlıkta eski ve ilim ve fazilet sahibi idi. Ama ömrü uzun olmadığı için onun kadar ilim yayamamış ve tanınmamıştır.

443. Bu zât da tâbiîlerin büyüklerinden ve tanınmış 7 fakîhten olup, fazîletli sahâbîlerin pek çoğuna yetişmiş ve Ömer b. Abdi'l-Azîz gibi büyük şahsiyetler kendisinden ders almıştır.

444. «Tüccâr» kelimesi «tâcir» kelimesinin çoğulu olup, «ticâr» olarak da okunur. «Tâcir», meslekinin ehli hoca mânâsına da gelir. Aynı zamanda meyhâneciye de denir ki, اَلتَّاجِرُ فَاجِرٌ «Tâcir fâcirdir.» sözü buna dayanır.

اَلتَّاجِرُ الْأَمِينُ الصَّدُوقُ تَحْتَ ظِلِّ الْعَرْشِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ «Emniyetli ve samîmî tâcir, kıyâmet gününde Arş'ın gölgesinde olacaktır.» ve

اَلتَّاجِرُ الْجَبَانُ مَحْرُومٌ وَالتَّاجِرُ الْجَسُورُ مَرْزُوقٌ «Korkak tâcir mahrûmdur, cesâretli tâcir ise rızık bulur.» gibi ticârete teşvik ve ticâret ehline de emniyet ve doğruluğu tavsiye etmek için buyrulan hadîsler pek çoktur.

445. «Rükb» kelimesi «râkib» kelimesinin çoğulu olup, «rükbân» gibi 10 kadar veya daha çok deve binicilerine denir. Aynı kelime bazan ata binenlerde de kullanılır. «Rükbân» kelimesi de mutlak olarak binekliler mânâsında kullanılıp,

kendisini huzura çağırtmak maksadiyle dâvetçi göndermiş. Çünkü bunlar Peygamber efendimizle Hudeybiye olayında yapılan barıştan faydalanarak[1] ticâret için hemen Şâm topraklarına gitmişlerdir.[2]

Sonra[3] Ebû Süfyân ve arkadaşları Beyt-i Makdis'te[4] yakınlariyle

---

—«racil» veya «racül» kelimesinin çoğulu ve yayalar demek olan— «ricâl» kelimesinin zıddı olur. فِرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا **«Yaya ve binekli iken...»** (Bakara sûresi, âyet: 239) âyeti gibi.

Hadisteki «rükb» kelimesi, fertleri 30'a varan husûsî bir kafiledir ki, hadisten anlaşıldığına göre ticâret maksadiyle Şâm taraflarına gitmişlerdi. Hz. Ebû Süfyân, ötedenberi kendi malından ve Kureyş'in mallarından sermâye hazırlıyarak Sûriye tarafına kervan çıkarır, bazan da kervanda bizzat bulunurdu. Kureyşliler Mekke haremi ahâlisi olmaları sâyesinde, yolları üzerinde bulunan arap kabilelerinin sataşmasından emîn olarak bu şekilde yazın Şâm'a ve kışın da Yemen'e gidip serbestçe ticâret yaparlardı. Nitekim bu sebeple Kureyş sûresinde kendilerine minnet yüklenmiştir.

446. Peygamber efendimizin onlarla yapmış olduğu barış müddetinde ki, Hudeybiye seferinde yapılmıştı. Hz. Peygamber'in pek de mecbur olmadığı bu barışın yapılması, Mekke'nin fethine kuvvetli bir sebep teşkil ettiği için Kur'ân'daki «açık zafer» (Feth sûresi, âyet: 1) bununla tefsir edilmiş ve siyer kitaplarında açıklandığına göre sayısız ve sonsuz faydalar getirmiştir.

447. Bu sırada Peygamber efendimiz de mektuplar göndererek, etraftaki pâdişahları İslâm dinine dâvet buyurmuştu.

İşte bunlardan Hirakl adındaki Bizans Kayser'ine gönderilen Hz. Dihye b. Halîfe, Hz. Peygamber'in mektubu ile gelince bu Kayser, Peygamber efendimizin hallerini öğrenmek isteyip de ona göre davranmak düşüncesiyle hükûmetinin sınırları içinde Mekke halkından tarafsız kimseler aratarak bunları buldurabildi.

448. «Feetevhü» cümlesindeki «fâ», fâ-i fasîhadır. Çünkü «ersele» cümlesine atfedilen gizli فَجَاءَ الرَّسُولُ فَوَجَدَهُمْ بِغَزَّةَ وَطَلَبَ إِتْيَانَهُمْ **«Sonra elçi geldi, onları Gazze'de buldu ve gelmelerini istedi.»** cümlelerini ifâde ediyor.

449. «İyliyâ'», Beyt-i Makdis'in ibrânîce adıdır. Bazan câiz ise de daha fasîh olanı birinci şekildir. Buna Kur'ân'da «el-Mescidü'l-Aksâ» denildikten sonra «Etrâfını mübârek kıldık.» (İsrâ sûresi, âyet: 1) sıfatiyle vâsıflandırılmıştır.

Mukaddeslik ve temizliği, kendisinde Allah'tan başkasına tapılmaktan ve putlara ibâdet edilmekten korunmuş bulunmasından ibârettir ki, Aksâ sıfatı da bunun gibi ,kudsiyete aykırı olan hallerden pek uzak mânâsına yorulabilir. Fakat meşhur olan görüş, o mescidin Mescid-i Harâm'dan pek uzak olması veya ondan daha ileride ziyâret yeri olacak bir mescidin bulunmamasının bu vasıflandırmaya sebep sayılmasıdır. Envâru't-Tenzîl'de

سُمِّيَ بِهِ لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ حِينَئِذٍ وَرَاءَهُ مَسْجِدٌ. يَعْنِي فَهُوَ أَبْعَدُ مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ بِالنِّسْبَةِ إِلَى مَنْ بِالْحِجَازِ

«O zaman ondan daha ötede hiç bir mescid bulunmadığı için böyle adlandırılmıştır. Yani Hicaz'daki insanlara göre o Mescid-i Harâm'dan daha uzaktır.» denmektedir.

bulunduğu halde Hirakl'in yanına vardılar. Hirakl, huzurunda Bizans büyükleri bulunduğu sırada bunları meclisine dâvet etti. Sonra onları huzuruna kabul edip, tercümanını da çağırdı.[450]

Tercümân vâsıtasiyle Hirakl dedi ki: «Bu peygamberlik iddiâ eden zâta[451] *hanginizin soyca yakınlığı daha çoktur?»*

---

450. Bu ifâdede tekrar var gibi görünüyor. Fakat Hirakl, pâdişahların âdetlerine göre önce onların hazır olmalarını emredip, biraz bekledikten sonra huzuruna dâvet etmiş olmalıdır ki, böyle ifâde ediliyor.

Tercüman kelimesinin «tercemân», «tercümân» ve «türcemân» şekilleri de vardır. Bu dört şekil câizdir.

En doğru görüş, bu kelimenin arapça olduğudur. «T» harfinin de kökten olduğu şüphesizdir. Sıhâh'ın yazarının bunu «R-C-M» maddesinde kaydetmesi yersizdir.

Bir Bir dili diğerine çevirip yazan zât demek olan tercümâna din işlerinde de lüzum görülür. Çünkü hâkim,tarafların dilini bilmeyince mahkeme sırasında güvenilir tercûmân bulunduracak değil midir? Hattâ şâfiî mezhebinde olduğu gibi hanefî imâmlarımız da terceme etmeyi bir nevi şâhitlik sayarak taraflardan bir şey sorulacağı zaman ilk tercümân bulundurulmasının lüzûmu ve diğer şâhitlik şartlarının bulunması sebebiyle onların da teftîş edilmesini kabul etmişlerdir.

İmâm Buhârî (k. el-Ahkâm'da) وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ : لَابُدَّ لِلْحَاكِمِ مِنْ مُتَرْجِمَيْنِ «Bazı kimseler demiştir ki: Hâkimin iki mütercimi bulunmalıdır.» diyerek bu görüşü de açıklıyor. Yine aynı yerde yabancı dillerin öğrenilmesinin lüzumuna delil olmak üzere sahâbîlerin büyüklerinden Hz. Zeyd b. Sâbit'ten nakil ve rivâyet ediyor ki; kendisi: «Peygamber efendimizin emriyle ben yahûdî dilini yazıp okumağa çalıştım ve kısa zamanda öğrenerek Peygamber efendimize o dille gelen mektupları terceme eder ve gereğinde o dilde Hz. Peygamber'in emirlerini yazardım.» demiştir. Hiç şüphe yoktur ki, yabancı dil öğrenmek bu şekilde ibâdet sayılır.

Hirakl'in bu tercümânı hakkında isim belirtilmemiştir.

451. «Bu zat» diye Hz. Peygamber'e işâret edilmektedir. Biraz sonra adı geçeceği veya milletin zihinlerinde olduğu için «bu» kelimesi kullanılmıştır. «Akreb» kelimesiyle ilgili olan «bâ» harf-i cerrinin yerine (K. et-Tefsîr'de ve Müslim'de) «min» ve (K. el-Cihâd'da) «ilâ» kullanılmıştır ki, bazan bu madde Türk diline uygun olarak «ilâ» harf-i cerriyle de kullanılır. وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ «Biz ona şah damarından daha yakınız (her hâlinden haberdârız ve her an kudretimiz altındadır.)» (Kaf sûresi, âyet: 16) âyeti gibi.

Mutlaka kendisinden üstün tutulduğu madde gizli olup أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ غَيْرِهِ «Başkasından daha yakın.» demektir.

«Za'm» burada sırf ilim iddiâsında bulunmak mânâsınadır. Dâvânın hak ve bâtıl olmasına delâleti yoktur. Gerçi çok kere kullanılışı bâtıl dâvâdadır, fakat sonradan olan bu kullanış, asıl delâleti bozmaz. Bazı rivâyetlerde «yeddeî» şeklindedir.

Hz. Eb? Süfyân diyor ki: «Arkadaşlarımız arasında o zâta soyca en yakın ben varım.» dedim.[451]

Bunun üzerine Hirakl: «Bu zâatı bana yaklaştırın. Arkadaşlarını da ona yakın getirerek arkasında durdurun.» diye emretti.[453]

Sonra tercümânına dedi ki: «Bunlara söyle: Ben şuna, peygamberlik iddiâsında bulunan zâtın durumunu[454] *soracağım. Eğer bana yalan söyliyecek olursa*[455] *siz yalanlayınız.»*

Ayrıca اَلَّذِي خَرَجَ بِأَرْضِ الْعَرَبِ «Arap ülkesinde ortaya çıkan.» sıfatının eklendiği de vardır.

452. Çünkü Hz. Ebû Süfyân, üçüncü dedesi olan Abd-i Menâf'ta Peygamber efendimizle birleşiyor. Zira onun soyu şöyledir: Hz. Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Şems b. Abd-i Menâf. Demek oluyor ki, arkadaşları arasında hâşimîlerden kimse bulunmamış. Aksi takdirde Hz. Ebû Süfyân bu iddiâda bulunamazdı.

Hirakl'in böyle soyca en yakın olanı araştırıp da, soracağı şeyleri ona sorması akla pek yakındır. Çünkü en yakın olan şahıs, halleri daha çok bilebilir. Gerçi soy üstünlüğünde kendisinin de ortak bulunması sebebiyle soyla ilgili olarak sorduğu sorunun cevâbında biraz mübâlağa gösterdiği akla geliyorsa da asıl maksada göre bu mahzurun önemi yoktur.

Hele bundan sonraki tedbîriyle Hirakl, yalan söylenmesini tamâmen enlemişti.

453. Hz. Ebû Süfyân'ı yanına istemesi, soru ve cevâbın daha düzgün bir şekilde olması maksadiyledir, denir. Fakat bakılırsa onu ileriye sürmek, sırf arkasında dikilen arkadaşlarının durumlarına daha kolay dikkat edebilmek içindir.

Sahîh-i Müslim'le Buhârî'nin (K. et-Tefsîr'deki) rivâyetlerine bu daha uygundur. Çünkü orada فَاجْعَلُونِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَاجْعَلُوا أَصْحَابِي خَلْفِي. «Beni önüne, arkadaşlarımı da arkamda oturttular.» denilmiştir ki, bu ifâdeden maksadın, ancak Hz. Ebû Süfyân'ın ileride bulunması olduğu anlaşılır. Konuşmanın tercümân aracılığı ile olması da ancak bu açıklama şekline elverişlidir. Bu husus gözden kaçmamaktadır.

Arkadaşlarını yaklaştırmak için arka tarafı seçmesi de, eğer kendisi gerçeğe aykırı bir ifâdede bulunursa yüzüne karşı yalanlamaktan çekinirler, düşüncesiyle onları serbest bırakmak içindir. Çünkü hiç olmazsa bu şekilde işâretle yalanlayabilirler.

454. Buhârî'nin Tefsîr kısmında عَنْ هٰذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ «Kendisinin peygamber olduğunu iddiâ eden bu zâtın durumunu» ve «Sahîh Müslim'de... عَنِ الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ «... iddiâ eden zâtın durumunu...» şeklinde kaydedilmiştir.

455. «Kezebenî» cümlesinin ikinci me'ûlü «el-hadîs» olup, delâletinin açıklığı sebebiyle hazfedilmiştir. «Sadaka» fi'li de böylece iki mef'ûl alır. صَدَقَنِي الْحَدِيثَ

Hz. Ebû Süfyân bu hikâyeyi anlattığı sırada demiştir ki: «Eğer arkadaşlarımın, dönüşümüzde benim yalan söylediğimi nakledeceklerinden[155] çekinmiş olmasaydım vallahi o sırada beslediğim kin ve düşman-

---

«Bana sözü doğru söyledi.» denir. لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا «Andolsun ki, Allah, gerçekten Peygamber'ine o rüyayı doğru gösterdi.» (Feth sûresi, âyet: 27) âyetinde olduğu gibi.

Dilciler bu iki fi'ili acâyip şeylerden sayarlar. Çünkü sülâsi mücerredi ik mefûl alırken tef'il bâbına geçince bir mef'ul kalıyor. Meselâ: «Saadakanî» veya kezzebenî» denir ki, «O beni doğruladı.» veya «yalanladı.» demek olur. Ama asılları olan «Sadaka» ve «kezebe» fiilleri «Bana sözü doğruca veya «yalan olarak nakletti.» mânâsınadır.

Merhûm Aynî, Buhârî şerhinde böyle diyor.

Fiillerle ilgili dil acâyipliklerinden sayılan bir de «kebbe» ve «ekebbe» fiilleri vardır ki, diğer fiillerin lâzımları if'âl bâbına geçmekle müteaddî olurken, «Bir kimseyi yüzü üstüne düşürmek» mânâsına olan «kebbe» fi'li if'âl bâbına geçince «yüz üstü kapanmaz» mânâsına olur. Merhûm Beyzâvî, Mülk sûresinin tefsîrinde «Buna benziyen yalnız قَشَعَ اللّٰهُ السَّحَابَ فَاقْشَعَ «Allah, bulutu sürükledi, bulut da sürüklendi.» fiillerini bulabiliriz.» dedikten sonra «Bu da acâyip şeylerdendir.» diyor.

456. «Esere» fi'li sülâsîden, birinci ve ikinci bablardan rivâyet edilir أَثَرْتُ عَنْهُ كَذَا cümlesi «Ondan şunu nakil ve rivâyet etti.», «me'sûr» da «nakil ve rivâyet edilmiş»» demektir. Bazı rivâyetlerde if'âl bâbından «yü'sirû» şeklindedir ki, «îsâr» kelimesinin de bu mânâda kullanıldığına delâlet eder. «Keziben» yerinde «el-kezibe» kelimesi de rivâyet edilmektedir.

Yalancılığın kötülüğü akla uygun olup, dine tabi olmayan câhiliyet ehli arasında ve hattâ düşman aleyhinde bile olsa kötü bir şey olduğu, Hz. Ebû Süfyân'ın bu sözünden anlaşılır ki, pek doğrudur.

Yalan söylemek hiç bir dinde helâl kılınmamıştır. Aklın açıkça kötü olduğunu kesin olarak kabul etmekte bulunduğu gayrimeşrû şeyler, bütün dinlerde kesin olarak haramdır.

Bazı büyük faydalar elde etmek için yalan değil, aksine إِنَّ فِي الْمَعَارِيضِ لَمَنْدُوحَةً عَنِ الْكَذِبِ «Şüphesiz ki, yalan olmamak şartı ile kinâye yollu sözlere müsamaha vardır.» sözü gereğince iğneleme yollu konuşmak câiz görülmüştür ki, bunun tafsilâtı ve açıklaması ilgili bahislerdedir.

Hz. Ebû Süfyân'ın bu sözünden şu da anlaşılıyor ki, arkadaşları da hep kendisi gibi İslâm dinine düşmanlık beslemekte oldukları için gerçeğe aykırı bir ifâdede bulunacak olsa onların yalanlamaya kalkışmalarından korkmuyormuş. Çünkü böyle olmasa yalan söylemesine engel olarak, dönünce kabilesi arasında mahcup olacağını göstereceğine «Eğer ben yalan söyliyecek olsaydım, arkadaşlarım, Hirakl'in verdiği emir üzerine veya samîmiyetleri gereğince beni yalanlarlar da hemen orada mahcup olur, yahut bir ceza görürdüm.» deyip, o anda karşılaşacağı şeyi engel sayması gerekirdi.

(Nitekim Siyer âlimi İbn-i İshâk'ın rivâyetinde

lıktan dolayı Hz. Peygamber'in hallerine dâir gerçeğe aykırı bir çok sözler söylerdim. Fakat bu düşünce beni doğru söylemeye zorladı.» [457]

فَوَاللّٰهِ لَوْ قَدْ كَذَبْتُ مَا رَدُّوا عَلَيَّ لِكَنِّي كُنْتُ امْرَأً سَيِّدًا أَتَكَرَّمُ مِنَ الْكَذِبِ
وَعَلِمْتُ أَنَّ أَيْسَرَ مَا فِيهِ أَنْ يَحْفَظُوا ذٰلِكَ عَنِّي ثُمَّ يَتَحَدَّثُوا بِهِ فَلَمْ أَكْذِبْهُ

«Biliyordum ki, ben yalan söylesem arkadaşlarım beni yalanlamazlardı. Fakat ben efendi bir zat olup, yalan söylemeye tenezzül etmezdim. Düşündüm ki, tabiat zoruyla yalan söylersem en hafîf cezam, sözlerimi alıp halk arasında yaymaktan ibâret olacak. Bu ise hakkımda büyük bir eksiklik olduğundan konuşmamıza hiç bir yalan katmadım.» ibâresiyle bu mânâ açıkça ifâde edilmiştir.)

Demek oluyor ki, câhiliyet zamanının adamları, samîmî kişileri, aklın gereğine de tamamen tâbi olamıyorlarmış. Zira normal akıl, yalan söylemeyi kötü gördüğü kadar yalan söyleyeni, susarak bile olsa doğrulamayı da kötü sayıyor.

457. Yukarıda hatırlatıldığı gibi Hz. Ebû Süfyân o sırada henüz müşrik olup, sonradan Mekke'nin fethine pek yakın bir zamanda müslüman olmuştur. Bu bakımdan gerek bu düşüncesinden ve gerek eski kötülüklerinden dolayı hesap sorulmıyacağı şüphesizdir. اَلْإِسْلَامُ يَجُبُّ مَا قَبْلَهُ **«Müslüman olmak, küçük büyük geçmiş günahları kesip yok eder.»** hadîsi ile إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ «Eğer Peygamber'e düşmanlıktan vazgeçerlerse, geçmişteki günahları bağışlanır.» (Enfâl sûresi, âyet: 38) âyeti, bu sözümüzün tamamen doğru olduğunu gösterir.

(Nitekim Hakîm b. Hizâm'ın sorduğu bir soruya cevap olarak buyrulan أَسْلَمْتَ عَلَى مَا أَسْلَفْتَ مِنْ خَيْرٍ **«Geçmişteki iyiliklerinle müslüman oldun ya!»** (Buhârî, K. ez-Zekât, Bâb: 25; Müslim, K. el-İmân, Bâb: 53) hadîsinin delâletiyle Müslüman olmak, geçmişteki bütün iyilikleri yükseltir. Bk. Hakâyık, s. 237).

Bununla beraber Hz. Ebû Süfyân'dan başka daha bazı büyük sahâbîler hakkında saygı esasına aykırı bir şekilde konuşan zatlara rastlanmaktadır.

Bunların çok kere dayandıkları şeyler, müslüman olmadan önce geçen hallerinden ibâret olup, bazan da sahâbe arasında göze çarpan kavga ve olaylara dâir habbeyi kubbe yapan câhil târihçilerce ortaya atılan yalan ve saçma sözlere dayanıyorlar.

Halbuki inceleyenlere aydınlandığı gibi bunlar hep haber-i vâhid kabîlinden sayılan şeyler olup, hiç bir zaman büyük adamlar aleyhine delil getirilmeye elverişli olamaz. Doğruluğu kabul edilmiş bulunan haberlerin ise hak ehlince başlar üstünde yeri vardır.

Hz. Ebû Süfyân'ın bir kere iman edişi kılıç korkusuyla, görünüşte ve yapmacık idiyse de sonradan imanî ve müslümanlığının kuvvet kazandığı ve Peygamber efendimizle beraber Tâif savaşında bulunarak bir gözü, yine Sûriye fetihleri sırasında Yermük savaşında bulunup diğer gözü şehid oluncaya kadar dinin zafer bulmasına samîmiyetle çalışmış ve Peygamber efendimizin zamanında Necrân tarafına vâli tayin edilerek Hz. Peygamber'in vefâtına kadar orada bulunmuştur. Bütün bunlar İbnü'l-Esîr'in Üsdü'l-Gâbe'sinde de açıkça belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in

Sonra Hirakl'in bana ilk önce sorduğu soru, «O zâtın, sizin aranızda güvenini kazanmış bulunan bir zat hiç fena olur mu?

Evet, biz de biliriz ki, uzun zaman kendisi müşrik ordularının kumandanı idi. Mekke ve Tâif'in fetihleri sırasında imanını kuvvetlendirmek için oğulları ile kendisine 100 deve ve bir çok altın verildi. Fakat değil mi ki, sonunda Allah ile Peygamberi tarafından sevilip, sahip olduğu makamın ehli olmuştur? Ne eski suçlarından dolayı Hz. Ebû Süfyân'ı, ne de ictihâdla ilgili bazı ince konularda isâbetsizliğinden dolayı Hz. Muâviye'yi hesaba çekip küçük düşürmeye selâhiyetimiz olamaz. Bizim vazifemiz, sahâbenin her birine lâyık olan saygıyı göstermekten ibârettir.

Yoksa aralarında dönen sözleri ölçüştürmeye ve geçen olayları muhâkeme etmeye ne gücümüz var, ne de mecbûriyetimiz!..

Normal akıl sahibi sırf dinini sevdiği için onu yayan ve ayakta tutan büyük zatları da sevip saygıya lâyık bileceği gibi dinin emirleri de bu şekilde gelmiş ve o zamanlara bizden yakın olup, her yönünü gereği gibi inceliyen büyük müctehidler de bu yolu tutmuşlardır.

Kısacası ,işin hakikati bu derece açık olmakla beraber, yazarlarının hangi mezhebde olduğu bilinmeyen ve bilinse bile her sözlerine güvenmemiz gerekmiyen bir takım tarih kitaplarının —hoşgörürlükten faydalanarak eski zamanda basılmış da olsa— yaş ve kuru kabîlinden ve hattâ sırf şüpheye düşürmek nevinden içine aldığı bir takım isnadlara dayanarak doğru yoldan ayrılmanın pek büyük şaşkınlık olduğunu hatırlatmaya lüzum yoktur.

Bazıları diyorlar ki: Her hasâbîyi sevmek nasıl mümkün olabilir ki, içlerinden şarap içtiği ve zinâ ettiği dince isbatlanarak dindeki cezâsı verilenler de vardır. Günahsız olmadıkları için de daha başka türlü günahlar işleyenleri ve hattâ her birinin bir derece günahları bulunması câizdir.

Acâyip! Bir kimseye karşı sevgi ve saygı borcu, mutlaka onun peygamberler gibi günahsız bulunması şartına mı bağlıdır? Buna akıl mı delâlet ediyor, yoksa dinî deliller mi? Aslâ! Hiç böyle bir şey olur mu?

İnsan, din ve devletine samîmî olarak hizmet eden veya kendisine, yahut da saygı değer bildiği bir kimseye yakınlığı bulunan zatları severek saygı ve şerefle anmayı kendisine büyük bir vazife bilir. İşte bu saygı ve sevgiye sebep olan şeyin gerçek olduğu da kesinleşince artık onların bir derece kusurlarını bilse de dikkat nazarına alarak düşüncesinden dönmez ve hattâ asıl maksadla ilgisi bulunmayan şeylerden bahsetmeye bile lüzum görmez.

Aklın ve dinin gereği budur ki, bunun dışında kurtuluş yolu yoktur. Çünkü her yönden günahsız olmak, insan tabiatine aykırı ve halkın dilinden tamamen kurtulmak âdete uymamaktadır.

Sanırız ki bu hükümde tereddüt etmeye hiç imkân yoktur.

Zira dünyada en çok saygı gösterilmekte olan insan sınıflarından, hiç bir ayıp ve kusuru duyulmamış ve hakkında tenkid etmeyi gerektirecek târihî bir rivâyet gelmemiş bir şahıs gösterilemiyeceği gibi

مَنْ ذَا الَّذِي مَا سَاءَ قَطُّ - وَمَنْ لَهُ الْحُسْنَى فَقَطْ «Aslâ kötülük işlememiş, sâdece iyiliği olan kim vardır?» gerçeğine göre her eksiklikten istediği kadar uzak ve ancak büyük iyiliklerle süslü hiç bir kimse ümmet fertleri arasında yoktur.

Bu arzedilenlere hiç bir diyecek olmadığı halde geçen büyük zatların yalnız büyük iyiliklerinden ve sayısız hizmetlerinden söz ederek bu konuda kendilerine mümkün olduğu kadar ayak uydurmaya çalışmak ve hele kesin delillerle adâlet

soyu[455] *nasıldır?» diye Hz. Peygamber'in mübârek soyuna ait oldu.*[459]
Daha sonra Hirakl dedi ki: «Kendisinden önce bu sözü[460] *sizden*[461]

---

sıfatları açıklanan ve bütün fertlerine Allah'ın mağfireti ve büyük ecir va'd edilen feyizli sahâbe dizisinde dâhil olanlara nisbet edilen suçlara hiç de önem verilmemesinin gerekli olduğu kesindir.

(Feth sûresinin sonuna başvurulursa sahâbenin adâlet sıfatlarını açıklayan kesin delillerin bir kısmı olsun görülür.)

Din âlimlerinin ittifakla kabul etmiş oldukları

اَلصَّحَابَةُ كُلُّهُمْ عُدُولٌ «Sahâbenin hepsi adâletlidir.» hükmü, Tecrîd

şerhlerinde ve usûl kitaplarında aklî ve naklî delillerle isbatlanmış kesin bir hükümdür ki, özeti: Sahâbe arasında, insanlık gereği uygunsuz bir harekette bulunanlar olsa bile sonunda makbul bir tevbeye muvaffak olarak —bir an bile olsa— elde etmiş bulundukları Hz. Peygamber'in sohbetinin büyük iksiri sâyesinde hepsinin, Allah'ın huzuruna temiz olarak gitmelerinden ve İslâm dini hakkında nakil ve tebliğ ettikleri şeylerde hepsinin doğru bulunmalarından ibârettir.

Hz. Peygamber zamanında görünüşte müslüman olmuş bir takım münâfıklar da vardı. Fakat sonradan bunların yalan ve münâfıklıkları ortaya çıkarak açıklanmış, Peygamber efendimizin vefâtından önce حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ

«Nihâyet pisi temizden ayıracaktır.» (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 179) âyetinin ifâdesine göre tamamen ayırdedilmişlerdir.

Çünkü Tevbe sûresi onların bütün rezâletlerini ortaya koymuştur.

Her zaman âdet böyledir. Münâfıklık ne kadar gizlenmeye çalışılsa yine kendini gösterir ve sahibini rezil eder.

Sahâbîler İslâm dinini dünyanın dört bucağına yayıp yücelterek Allah'ın medhine hakkiyle lâyık ve ümmetin hayırlıları olduklarını dost ve düşmana karşı güneş gibi isbat etmişlerdir.

(Allah onların hepsinden razı olsun!)

Onları kötüleyip kınamaya cür'et eden kendini bilmezler acaba dine ne gibi bir hizmet gösterebilmişlerdir?

458. Sahîh-i Buhârî (K. et-Tefsîr) ile Sahîh-i Müslim'de «hasebüh» şeklindedir.

«Haseb» kelimesi, ataların öğünülecek şeyleri mânâsına ise de neseb (soy) yerine de kullanılır.

459. «Neseb» kelimesinin tenvini وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ «Katili kısas etmekte sizin için büyük hayât vardır.» (Bakara sûresi, âyet: 179) âyetindeki «hayât» kelimesinin tenvini gibi büyüklüğünü ifâde etmek içindir. (Âyetin hakikatinin açıklaması ve belâğat yönlerinin tafsilâtı baş taraflarda geçmiştir.)

Peygamber efendimizin mübârek soyunun üstünlüğü bilindiği için burada açıklanmasına lüzum görmüyoruz.

460. «Bu söz» kelimesinin peygamberlik dâvâsına işâret olduğu şüphesizdir.

461. «Sizden» kelimesi, gerek Kureyş kabîlesinden, gerek diğer arap kabilelerinden demek olup, bu tabirde tağlîb vardır. Sözlü hitâbın, muhâtablar gibilerine de şümûlü bulunduğu bundan anlaşılır ki, biraz sonra gelecek olan «Onunla savaştınız mı?» ve «O size ne emrediyor?» cümleleri de böyledir.

hiç söyleyen oldu mu?»[461] *Dedim ki: «Hayır.»*

«Atalarından hiç mülk ve saltanat sahibi olan var mıydı?»[462] *dedi. «Hayır.» dedim.*

«Kendisine halkın şerefli olanları mı tâbi oluyor, yoksa zayıf ve fakîr olanlar mı?» dedi. Dedim ki: «Zayıflar takımı.»[463]

Hirakl: «Tâbi olanlar artıyor mu, yoksa eksiliyor mu?» dedi. Ben: «Artmaktadırlar.» dedim.

O: «Onlardan, müslüman olduktan sonra kızıp hoşnudsuzlukla[464] *dinden dönen oluyor mu?» dedi. Ben: «Hiç böyle bir dönüş olmamıştır.» dedim.*

O: «Bu dâvâyı ortaya atmadan önce kendisini —normal hallerinde de olsa— yalan söylemekle itham eder miydiniz?»[465] *dedi. Ben: «Hayır, itham etmiyorduk.» dedim.*

O: «Hiç sözünde durmadığı oluyor mu?»[466] *dedi. Ben dedim ki: «Ha-*

«Sizden» kelimesi, «kavminizden» mânâsına olarak muzâfın hazf edilmiş olduğunu kabul etmek mümkün ise de, tağlîb kâidesine göre ikinci derecede kalır.

462. «Katt» kelimesi sonunun dammı ile meşhur olup, çok kere olumsuz mâzî (geçmiş zaman) sigasından sonra gelir. Fakat bu soru, olumsuzluğu da ifâde etmekte olup, netice: «Bu sözü ondan başkası söyledi mi, yoksa hiç söyleyen yok mudur?» demek olduğundan kelime yine yerinde kullanılmış oluyor.

463. «Min âbâih» (atalarından) yerine «fî abâih» (atalarında) rivâyeti ve «min melik» (herhangi bir pâdişah) yerine «men melek» (pâdişah olan) şekli de vardır.

Buhârî'nin (K. et-Tefsîr'deki) diğer rivâyeti Sahîh-i Müslim'deki gibi «melikün» şeklindedir.

464. İbn-i İshâk'ın rivâyetinde

وَأَمَّا ذَوُو الْأَنْسَابِ وَالشَّرَفِ فَمَا تَبِعَهُ مِنْهُمْ أَحَدٌ

«Soylu ve şerefli olanlardan hiç kimse ona tabi olmuyor.» ilâvesi vardır ki, bunun da çoğunlukla yorumlanması uygun düşer. Çünkü «şerefli kimseler» deyimi kibirli kimseler mânâsına da alınsa yine İslâm dinine tabi olmak kendileri için imkânsız bir şey değildir. Zira Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Hamza gibi İslâm'dan önce kibirliliği ile tanınan zatlar da bu sırada, müslüman olmuş bulunyorlardı. Bunların soyunun üstünlüğü de herkesçe bilinip kabul edilmektedir.

465. Hirakl'in, «kızıp hoşnudsuzlukla» kaydını koyarak bu soruyu sormasının inceliği, kitabın ortalarında geçmiştir.

Bir de bu soru, önceki sorunun tekrarı kabilinden sayılamaz. Zira arada sırada dinden çıkanların bulunmasının, bir taraftan çok çok tabi olanların artmasına engel olmıyacağı şüphesizdir. Binâenaleyh tâbi olanların artmakta olduğunu anladığı halde yer yer dinden dönenlerin bulunup bulunmadığını da anlamak isteyebilir.

466. Hirakl'in, Hz. Peygamber'in gerçekten yalan söyleyip söylemediğini sormayıp da yalanla itham edilip edilmediğini sorması, aldığı cevaba göre pek yerindedir. Zira yalanla itham edilmekten korunan zâtın, ithama sebep olacak yalandan korunmuş olması, akla daha yakındır.

467. «Gadr» (sözünde durmamak) ikinci babdandır. Sözünde durmamak bütün insanlarca hoş karşılanmaz.

yır, sözünde durmadığı yoktur. Fakat biz şimdi onunla bir barış hâlindeyiz.[468] *Bilemeyiz bunda ne yapacaktır.»*[469]

Hz. Ebû Süfyân diyor ki: «İşte Hz. Peygamber'i küçük düşürmeye o kadar istekli olmama rağmen, bu sözlerden başka[470] *içimi ferahlatacak bir kelime*[471] *katmaya fırsat bulamadım.»*[472]

Dedi ki: «Siz onunla hiç savaştınız mı?»[473] *«Evet.» dedim.*

---

468. «Müddet» kelimesi, İmâm Nevevî'ye göre Hudeybiye barışı müddetine yorulmaktadır ki, yukarda geçen «Peygamber fendimizle yapılan barış müddetinde» ibâresine uygun olan da budur.

Fakat merhum Aynî, bu kelimeyi «uzaklık ve haberin kesilmesi» mânâsına alıyor ki, bu şekilde «Biz kendisinden ayrıları uzun zaman var. Bu müddet içinde ne yaptığını bilemiyoruz.» demek olacak.

(Bu ibâreyi «Hayır, çoktandır ne yaptığını bldiğimiz yok.» diye tercüme etmek mutlaka eksik olur.)

469. Merhum İbn-i Hacer'in açıkladığına göre Hz. Ebû Süfyân, kendisine yalan nisbet edilmesi korkusundan uzak olarak bu kadar bir söz katabildi.

Hirakl'in ilerde nakledilecek olan açıklamalarına göre bu sözün, onun yanında gerçi önemi olmadıysa da, bunda birazcık eksiklik vardır. Çünkü yaratılışı itibariyle sözünde durmamak kendisine lâyık olmadığı iyice anlaşılmış bulunan zatla sözünde durmaması mümkün görülen şahıs arasında büyük bir fark bulunur.

470. «Gayru hâzihi'l-kelime» şeklinde, önceki «kelime» kelimesinin sıfatı olması daha uygundur.

471. «Kelime» damme ile fâil olup, söz mânâsındadır. Nitekim «tevhîd kelimesi» ve «şahâdet kelimesi» de böyledir. Yine

«Arapların söylediği en doğru söz, أَصْدَقُ كَلِمَةٍ قَالَتْهُ الْعَرَبُ كَلِمَةُ لَبِيدٍ

Lebîd'in sözüdür.» hadîsinde de Hz. Lebîd'in أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللهَ بَاطِلٌ

«İyi biliniz ki, Allah'tan başka her şey bâtıl ve yok olucudur.» mısrâına kelime denmiştir. (İkinci mısrâıda: وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ «Her dünya nimetinin sonu da —başka değil— elden çıkıp yok olmaktır.» şeklindedir.)

Kur'ân'da da bunun benzerleri çoktur. Çünkü kelime tabirinin tekil için kullanılması, sonradan meydana gelmiş bir ıstılahtır.

472. Hz. Ebû Süfyân eğer insaf etmiş olsaydı, küçük yaştan beri bütün halleri denenmiş olan Peygamber efendimizin yüce yaratılışının, sözünde durmamaya zerre kadar elverişli olmadığını itiraf ederdi. Fakat kendisi de diyor ya: «Ben o zaman düşmanlığım yüzünden, mümkün olsa yalan bile söylerdim.»

473. Burada müşrikleri açık fâil kabul ederek savaşa başlamayı onlara nisbet etmesi de Hirakl'in bir bilgisi olduğunun delilidir.

Çünkü hiç bir peygamber, milleti tarafından savaşa kalkışılmadıkça savaşılmasını câiz görmez..

«Onunla savaşınız[474] nasıl oldu, üstünlük hangi tarafa kaldı?» dedi. Dedim ki: «Şimdiye kadar alınan savaş sonuçları nöbetleşedir.[475] Bazan bize karşı o kazanır, bazan da ona karşı biz kazanırız.»

Hirakl: «O zât size neyi[476] emrediyor?» dedi. Ben: «Bize diyor ki: Ancak Allah'a ibâdet edin. Hiç kimseyi veya gizli, açık hiç bir şekilde kendisine ortak koşmayın.[477] Atalarınızın kabul ettiği putlara tapmayı ve câhiliyet hal ve âdetlerini bırakın. Yine emrediyor ki, namaz[478] kılın, doğruluktan,[479] nâmusluluktan[480] ve yakınlarınız gözetmekten[481] ayrılmayın.»

---

474. «İyyâhü» zamiri «kâne» fi'ilinin mansûp haberi olup, munfasıl olması, daha fasih olan kullanış şekline uygundur. «Kıtaâlü-kümûhü» denilse de câiz idi.

Merhum Aynî, Zemahşerî'ye tabi olarak bu sözü doğru buluyor. Fakat Elfiye şerhlerinde bu şekil, Sîbeveyh'in tercihi sayılıp, İbn-i Mâlik'in tercihi olan bitişik zamîr şekli asla daha uygun olduğundan daha doğru ve munfasıl zamir şeklinin arap şiirlerine mahsus olduğuna işâret edilmiştir.

475. Bu cümlenin incelenmesi ve açıklanması, kitabın son taraflarında geçtiği gibi, Hz. Ebû Süfyân'ın bu cevabının ne dereceye kadar doğru olup olmadığı da oraya başvurularak anlaşılabilir.

476. «Mâzâ» kelimesi, «bimâzâ» ve «femâzâ» diye de rivâyet edilir. Buradaki «zâ» ism-i işâret değil, ism-i mevsûldür.

477. «Ortak koşmayın.» cümlesi, «ancak» kelimesini tefsir ediyor.

478. «Namaz», tekbirle başlanıp, selâmla sona eren bildiğimiz mübârek ibâdettir.

479. «Sıdk» (doğruluk) yerine «sadaka» kelimesi de rivâyet edilmiştir. Hattâ K. et-Tefsîr'de «zekât» kelimesi alınmış ise de, «iffet» kelimesinin eş mânâlısı olan «afâf» kelimesine yakınlığı, meşhur rivâyeti kuvvetlendiriyor. Sadaka ve zekât gibi hayırlı harcamalar ise «sıla»ya (yakınları gözetmek) kelimesine dâhildir.

480. «Afâf» kelimesi, dine ve insanlığa aykırı olacak hareketlerden sakınmak demek olup, pek çok hadîslerde tavsiye buyrulmuştur.

«İffet», şehvet kuvvetinin normalliği onun, İslâm dininin hükümlerine ve insanlığa uygun olarak kullanılması demek olup, ileri derecesi olan günahlara dalmakla, geri derecesi olan sönüklük ve helâl yerinde kullanmaktan âciz kalmak arasında güzel ve normal bir kabiliyettir.

Ahlâkı güzelleştirmek dince ve felsefece mümkün ve akla uygun bir şey olduğu için Peygamber efendimiz, dâimâ ümmetinin fertlerine böyle güzel talebatler kabilinden sayılan şeyleri kazanmayı emir buyururlardı.

Gerçekten insanın insan sayılması, ahlâkının güzelliği sayesinde ve nisbettedir. İşte bu gerçeği ümmetine anlatmak maksadı ile Peygamber efendimiz Allah'a اَللّٰهُمَّ كَمَا حَسَّنْتَ خَلْقِي فَحَسِّنْ خُلُقِي **Allah'ım, vücudumu güzel yarattığın gibi ahlâkımı da güzelleştir.»** diye duâ ederdi. Çünkü insana güzel huy yaraşır.

Yine insanın halktan iyi muamele görmesinin, onlara iyilikle muâmele etmesine ve kendisine ve yakınlarına lâyık görmediği muâmeleleri hemcinslerinden hiç bir ferde lâyık görmemesine bağlı bulunduğunu öğretmek için de

Bunun üzerine Hirakl, tercümânına dedi ki: «Buna söyle: Ben o zâtın soyunu sordum. Sen de onun şerefli bir soya sahip olduğunu haber verdin. İşte geçmiş peygamberler de hep böyle millet ve kabileleri arasında en şerefli soydan gönderilirlerdi.» [481]

بِرُّوا آبَاءَكُمْ تَبَرَّكُمْ أَبْنَاؤُكُمْ وَعِفُّوا عَنْ نِسَاءِ الْغَيْرِ تَعِفَّ نِسَاؤُكُمْ «Babalarınıza itâat edin ki, çocuklarınız da size itâat etsinler. Başkalarının kadınlarına namusluca davranın ki, size âit bulunan kadınlar da namuslarını koruyabilsinler.» buyurmuşlardır.

481. Aslında «sıla» kelimesi, ulaştırmak ve bitiştirmek mânâsına olup, «sıla-i rahim», her mahrem olan akrabaya dikkat edip, hakkını vermeye hemen gayret etmek demektir.

Burada «sıla» kelimesi وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ «Ve Allah'ın bağlanmasını emrettiği bağları koparanlar (akrabalık bağlarını kesenler)» (Bakara sûresi, âyet: 27; Ra'd sûresi, âyet: 25) âyetlerinin işâret ettiğine göre Allah'ın, dikkat edilip koparılmamasını emir buyurduğu iyilik, itaat ve teşekkür borcunu yerine getirmek gibi güzel ahlâkın hepsini içine almaktadır.

(Unutulmamalıdır ki, Hz. Ebû Süfyân'in söylediği bu dört şey, Hz. Peygamber'in emir buyurduğu güzel ahlâkın tamamını içine almaktadır.

Çünkü insanlık faziletleri bir kere ikiye ayrılır: Sözdeki ve işteki faziletler.

Sözdeki faziletler «doğruluk» başlığı altında toplanmakta, işteki faziletler ise Allah'a göre namaz, kulun kendisine göre nâmûs ve kullar arasında sıla kısımlarına ayrılır.

Bütün bunların esas ve temeli ise tevhîd (Allah'ın birliğine iman etmek) ve O'na ortak tanımamak olduğu için önce Allah'ın birliğine iman tavsiyesinin gelmesi, durumun gereğidir.

«Ve'trükû» (bırakın) kısmında rezâletlerden arınmaya; bu kısımda da faziletlerle süslenmeye işâret vardır.

Kısacası, «Hz. Peygamber bize olgunlukların hepsini emredip, bizi eksiklik ve rezâletlerden men ederek irşâd etmeye gayret buyuruyor.» demek olacak ki, Hz. Ebû Süfyân bu sözü söylerken gereğini gözetmiyordu.)

K. el-Cihâd'da «sıla» yerine «sözde durmak» ve «emâneti yerine vermek» kaydedilmiştir ki, bunlar sılanın kısımlarından olduğu için temsile yorulacağı şüphesizdir.

İşte Hirakl'in sorduğu şeyler bunlardan ibâret oluyor ki, cevapları, arzedilen şekilde kendisine duyuruldu. Artık başka şey sormaya lüzum görmeyip açıklamalara geçti.

482. Hirakl bu hükmü, incelemesi sâyesinde kesin olarak vermişti ki, doğrudur. Her peygamber, zamanının en şerefli ve en mükemmel insanı, yüce ve şerefli soy sahibi idi. Allah'a dâvet vazifesinin asâleti olan zatlara verilmesi, hikmet ve hayır gereğidir. Çünkü bunlara halkın tabi olması daha kolaydır.

Soy tarafı, dünya işlerinde dince makbul olup, fakat âhiret kurtuluşunu, en yüce soy sahibi olmak dahi sağlamaz. Bu hususu elde etmeye ancak doğru iman ile iyi amelin yaradığı şüphesizdir.

Yine sana sordum ki: «Bu sözü sizden hiç söyleyen oldu mu?» Sen: «Hayır.» dedin. Ben düşündüm ki, eğer önceden böyle bir dâvâyı ortaya atan olmuş idiyse bu zât da onu takîb ediyor.[483] Fakat bu ihtimal ortadan kalktı.

Bir de sordum ki: «Atalarında pâdişah ve saltanat sahibi var mıydı?»

«Hayır.» dedin. Zira düşündüm: Eğer böyle bir şey olmuşsa bu zât, atalarının saltanatını geri almak istiyor, denilebilir. Buna da ihtimal kalmadı.[484]

Sordum ki: «Siz kendisini, bu dâvâya kalkışmasından önce yalanla itham eder miydiniz?» Dedin ki: «Hayır, itham etmiyorduk.» Ben de çok iyi biliyorum ki, bu zat normal hallerde yalan söylemekten çekinip de[485] Allah'a iftirâya cür'et edemez. Gerçi yavaş yavaş yalanı âdet hâline getiren kimse, en büyük iftirâyı da kabul edebilir.

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ «O vakit, Sûr'a üfürüldü mü, artık aralarında neseb yardımlaşması yoktur.» (Mü'minûn sûresi, âyet: 101) âyeti ile

مَنْ بَطَّأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ «Her kimi ameli geriletirse, soyu onu yüceltip ileri-letemez.» hadisi ve bunların bir çok benzerleri, kuru nesebe güvenip de iyi amele dikkat etmiyenlerin âhiretteki korkunç hallerini anlatıp açıklamaktadır.

483. «Ye'tesî» kelimesi, bir kimseyi örnek edinmek ve kendisine tabi olmak mânâsında geniş zaman sigasıdır.

484. Hirakl, eğer Hz. Peygamber'in durum ve yaşayışını birazcık bilmiş olsaydı bu zanna hiç de kapılmazdı. Fakat kendisi uzak bulunduğu için bu şekilde şüpheyi gidermeye çalışmış olması garip karşılanmaz.

Peygamber efendimiz, peygamberliğinin başlangıcından itibaren son derece alçak gönüllülük ve kanâatkârlığı elden bırakmamakta idi. Şanının yüceliği zamanlarda da kendisinde hiç bir değişme görülmedi. Bu ise, saltanat şartları olan büyüklük ve gösterişe aykırı bir durum ve ancak peygamberliğe yakışan büyük bir şereftir.

485. «Liyezere» (bırakacak) kelimesinin lâmı, olumsuzluğu kuvvetlendirmek için ziyâde kılınan «cühûd lâmı» dır. Binâenaleyh muzari fiil, mukadder bir «en» ile mansuptur.

Hirakl demek istiyor ki: Bu itiraf edilen haslet —ki bu zâtın yaşadığı müddetçe yalancılıkla itham edilmiş olmamasıdır— zannedilen Allah'a iftirâ cinâyetine hiç bir şekilde imkân bırakmaz. Zira ortada büyük bir fark görülmektedir.

Biz de deriz ki: Evet, Hz. Peygamber'in Allah'a iftirâ etmek lekesinden korunmuş olduğuna o zaman böyle bir istidlâle lüzum görülebilirdi. Ama zaman geçtikçe onun, Allah tarafından desteklenmiş olduğu tamamen ortaya çıkıp, anlaşıldı. Kendisinin son peygamber olduğuna hiç bir diyecek kalmadı. Binâenaleyh tebliğ buyurmuş olduğu dinin ilâhî bir din olduğu artık apaçıklık hükmünü alarak, yalan ve iftirâdan uzak ve günahsız olduğuna istidlâle hâcet bırakmamıştır.

İftiracıya Allah, yardım değil, uzun uzadıya müsâade bile etmezken bütün

Bir de: «Kendisine şeref sahibi kimseler mi tabi oldular, yoksa zayıflar mı?» diye sormuştum. Sen: «Zayıflar takımı.» diye cevap verdin. İşte peygamberlere ötedenberi hemen tâbi olanlar bunlardır.[486]

Sordum ki: «Kendisine tâbi olanlar artmakta mıdır, yoksa bir taraftan ekseliyorlar mı?» Sen, artmakta olduklarını söyledin. İman da böyledir. Tamamlanma derecesini buluncaya kadar artar.[487]

---

peygamberlerin dinlerini kendi kendine dünyadan kaldırmaya kalkıştığı farzedilen bir zâtı devamlı olarak üstün kılar da yüce zâtına dayalı olmayan bir dini yüceltir mi?

Nitekim bu açık gerçek فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَىٰ قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ «Allah dilerse, senin de kalbini mühürler. Allah bâtılı yok eder.» (Şûrâ sûresi, âyet: 24) âyetinde açıklanıp hatırlatılmıştır.

(Bu âyet, o mânâyı tamamen ifâde ediyor. Fakat tefsirini görmek için Beyzâvî'ye değil, Ebü's-Suûd tefsirine başvurulmalıdır.)

Basîret ehlinin, Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu bu şekilde anlamış olduklarına dair kitabın baş taraflarında gerekli tafsilât verilmişse de, yeri gelmişken bu kadarcık bir hatırlatmaya lüzum görüldü.

486. Çünkü şerefli ve başkan olanlar çoğunlukla tâbi olup bağlanmaktan çekiniyorlar. Bunların kimisi çekememezliğinden, kimisi de makam ve başkanlığını korumak kaygısından kurtuluncaya kadar büyük müşkülât içinde kalırlar.

Hirakl'in bu sözünün de Kur'ân âyetlerine ve târihî incelemelere uygun olduğu gözden kaçmamaktadır. Hattâ Kureyş'in ileri gelenlerinin çoğunlukla iman edip tâbi olmaya yanaşmamalarının sebebi, fakir sahâbilerin, Hz. Peygamber'in meclisine devam etmekte olmalarıydı. Bu konuda bir takım Kur'ân âyetleri de gelmiştir.

Meselâ: Bir gün Ümeyye b. Half ve arkadaşları Peygamber efendimize haber gönderdiler ki: «Biz de kendisine iman etmek isteriz. Fakat şu şartla ki, biz huzurunda bulunduğumuz sırada halktan sayılan adı belli kimseleri meclisinde kabul buyurmasın. Çünkü onlarla beraber oturmak bizim için utançtır.»

Bunların işte bu teklifleri üzerine

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ

«Sabah ve akşam Allah'ın rızasını dileyerek Rab'lerine duâ eden kimselerle beraber nefsini sabırlı tut; dünya hayatının süsünü arzu edip de gözlerini onlardan (o Rab'lerine duâ edenlerden) başkasına (dünya ehline) çevirme. Bizi anmak hususunda kalbine gaflet verdiğimiz kimseye itâat etme ki, o, keyfinin ardına düşmüş ve işi de, haddini aşmak olmuştur. (Ey Resûl'üm), de ki: Kur'ân Rabb'inizden gelen bir haktır. Artık dileyen imân etsin, dileyen kâfir olsun.» (Kehf sûresi, âyet: 28-29) âyetleri nâzil oldu.

487. Çünkü imân edip tâbi olunması vâcip olan dinî hükümler yavaş yavaş tebliğ buyrularak tamamlanma derecesine ulaşınca iman da mükemmelleşir.

Sordum ki: «Bu zâtın dînine girdikten sonra onu sevmeyip dönenler oluyor mu?» Sen: «Hayır, olmuyor.» dedin. Gerçek iman işte böyledir ki, huzur ve rahatlığı'"' gönüllerde yer tutunca ayrılması mümkün olamaz.

Sormuştum ki: «Hiç sözünden cayıp, haksızlık ettiği var mıdır?» Demiştin ki: «Yoktur.» Peygamberler hep böyledir. Sözlerinden cayıp haksızlık etmeyi hiç kabul etmezler.'"

Sormuştum ki: «Size ne emrediyor?» Cevap olarak, Allah'a samîmiyetle ibâdet etmeyi emir ve putlara tapmaktan men ettiğini ve dâimâ namaz, doğruluk ve kanâatkârlıktan ayrılmama ve namuslu olma tavsiyesinde bulunduğunu söyledin.'"

Binâenaleyh, Hz. Peygamber'in hayâtının sonunda

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِيْ وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيْنًا

«Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim.» (Mâide sûresi, âyet: 3) âyeti gelmiştir.

(Bu âyet, Arefe günü Hz. Peygamber Arafât'ta deve üzerinde bulunduğu halde nâzil olmuştur ki, o gün, Cuma'ya rastlamıştı. Hacc-ı ekber de Peygamber efendimizin Vedâ Haccı denen son haccıydı. Vahyin inişi sırasındaki ağırlığa dayanamıyarak deve çökmüştü. Ebü's-Suûd tefsîrinde böylece kayıtlıdır.

Bu âyetten sonra helâl ve haram, cezâ ve hükümler hakkında hiç bir Kur'ân âyeti gelmemiştir. Hz. Peygamber de, kuvvetli rivâyete göre bu âyetin inişinden sonra 81 gün hayatta kalmıştır.

Sahîh-i Buhârî'de Târık b. Şihâb rivâyetiyle kayıtlıdır ki: Bir gün yahûdî âlimlerinin emîri, siz kitabınızda bir âyet okuyorsunuz ki, o âyet, yahûdi milletine inmiş olsaydı biz onun indiği günü bir bayram günü edinirdik.»

Hz. Ömer: «Hangi âyeti kastediyorsun?» deyip de yahûdi bu âyeti okumaya başlayınca dedi ki: «Evet, biz zâten bu âyetin indiği vakti ve hatta yeri de bilip, o günü bayram saymaktayız. Cuma günü Arafât'ta nâzil olmuştur. Cuma ise bizim bayramımızdır.»

Bu âyetin incelikleri pek çoktur.)

Bu artış, bir mecburiyet üzerine olmayıp, aksine, yukarda isbatlandığı gibi sırf sağlam vicdan ve iyi telkin sâyesinde olmakta idi ki, Hirakl'e de bu gerçek, durumun gelişinden aydınlandığı için pek iyi bir alâmet sayılacağını açıklamaya lüzum görmeyip, yukarıki sözlerle yetinivermiş. Buna da âferin!..

488. «Beşâşet», aslında güler yüzlü olmak, dostları güler yüzle karşılamak, sevinç ve memnûniyet göstermek mânâsınadır.

«Beşâşet-i imân», imanın değerini takdir ederek elde edilen iç huzuru ve tam bir rahatlık demek olacak.

489. Çünkü onlar, dünyâ malı peşinde koşmazlar ki, istediklerini elde etmek için herhangi bir kimseye haksızlık etsinler.

490. Hirakl'in ifâdesinin sonucu bundan sonra arzedilecek.

Ama İmâm Buhârî'nin (K. el-Vahy'deki) bu rivâyeti son bir sorunun cevabını içine almadığı gibi önceki soruların birinden de hiç bahsetmiyor.

Eğer senin söylediklerin doğru ise[491] yakın zamanda o zât benim şu ayaklarımın bastığı yere sâhip olacaktır.[492]

Bu vasıflara sâhip olacak bir peygamberin çıkacağını ben muhakkak biliyordum. Fakat sizden çıkacağını sanmıyordum.[493]

K. el-Cihâd'da ise —Sahîh-i Müslim'in rivâyetine uygun olarak— burada وَهٰذِهِ صِفَةُ النَّبِيِّ «İşte bu, peygamber sıfatıdır.» ibâresi vardır.

Yine

وَسَأَلْتُكَ: هَلْ قَاتَلْتُمُوهُ وَقَاتَلَكُمْ؟ فَزَعَمْتَ أَنْ قَدْ فَعَلَ وَأَنَّ حَرْبَكُمْ وَحَرْبَهُ يَكُونُ دَوَلًا وَيُدَالُ عَلَيْكُمْ وَتُدَالُونَ عَلَيْهِ الْأُخْرَى وَكَذٰلِكَ الرُّسُلُ تُبْتَلَى وَتَكُونُ لَهَا الْعَاقِبَةُ

«Savaş olup olmadığını sordum. Bir kaç defa olduğunu söyledin ve savaşın nöbetleşe sonuçlandığını haber verdin. İşte bu da peygamberlerin durum ve şânına uygundur. Zira onlar baştan, ümmetlerini imtihan etmek hikmetiyle biraz kayıp verirler. Fakat sonunda zafer onların olur.» ibâresiyle de diğer sorunun cevabı kaydedilmiştir.

İhtimal ki, bu rivâyetten o cevabın düşmesi, o konuşma sırasında henüz Hz. Peygamber'in zaferinin gayb cümlesinde bulunmasından dolayı, peygamberlik alâmetlerinden sayılmadığı düşüncesiyle idi.

Mutlaka bu sözün de doğru olduğu görülmüştür.

Kur'ân âyetleri de bu ifâdeyi destekliyor.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ

«Yoksa size ey mü'minler, kendinizden evvel geçenlerin halleri hiç başınıza gelmeden (hemen) cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle ezici sıkıntılar, kımıldatmaz zaruretler dokundu ve öylesine sarsıldılar ki, hattâ Peygamber ve maiyetinde iman edenler: Allah'ın yardımı ne zaman olacak? derlerdi...» (Bakara sûresi, âyet: 214) âyetinin tefsirine başvurulursa bunun pek çok hikmetleri ortaya çıkar.

(Bu âyet, eski ümmetlerin, peygamberlerine karşı inad ve eziyetleri anlatıldıktan sonra Hz. Peygamber ile mü'minlere hitâben indi. O Peygamberlerle ümmetlerinin bu sözlerinden sonra Allah'ın yardımının yaklaştığına dâir müjde geldi. Yani sizin de böyle sabır etmeniz gerekir ki, maksadınıza iyice kavuşasınız.)

491. Çünkü her haberin doğru ve yalan olmak ihtimali vardır. Gerçi karînelerle bu iki ihtimalin biri kuvvetlenebilir.

492. Hirakl'in «bu yer» den maksadı, Beyt-i Makdis'in bulunduğu yer veya mutlak olarak hükmü altında bulunan ülkelerdir.

Hz. Ebû Süfyân'ın, peygamberlik alâmetlerine dâir vermiş olduğu bu haberlerin doğruluğu, kısa zamanda Şâm topraklarının ve sonradan diğer Bizans ülkelerinin fethetilerek ele geçirilmesiyle de görülmüştür.

Sonra: «Eğer ben selâmetle ona kavuşacağımı"[1] bilsem, hiç bir yük ve sıkıntıya bakmaz, giderdim."[2] Eğer yüce huzurunda bulunmak şere-

---

493. Kayser'in bu sözü söylemesi, eski kitaplardaki Hz. Muhammed'in peygamberlik alâmetlerini bildiğindendi. Fakat biraz daha inceleyebilmiş olsaydı Hz. Peygamber'in Kureyş kabîlesinden çıkacağını da anlıyarak, gerçeğin aksi kenâate varamazdı.

Zira eski kitaplardaki yüce peygamberlik vasıf ve alâmetleri o kadar açık şeylerdir ki, onların hepsi birden dikkat nazarına alınınca Peygamber efendimizden başka hiç bir ferde uymasının mümkün olmıyacağı pek az bir inceleme ile ortaya çıkar.

(Nitekim ilgili konusunda etraflıca kaydedilmiştir.)

K. et-Tefsîr'de فَإِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا فَإِنَّهُ نَبِيٌّ «Eğer senin söylediklerin doğru ise o bir peygamberdir.» dedikten sonra «Bu vasıflara sâhip olacak bir peygamberin...» kısmı ve sonra da وَلَيَبْلُغَنَّ مُلْكُهُ مَا تَحْتَ قَدَمَيَّ . «Muhakkak ki, onun saltanatı ayağımın altındaki topraklara kadar ulaşacaktır.» ibâresiyle de İslâm devletinin genişleyeceği açıklanmıştır.

Bu konuda Buhârî ile Müslim'in dışındaki rivâyetlerde bu konuşmanın sonunda Hirakl'in, Hz. Ebû Süfyân'ı arkadaşları ile beraber kiliselerine sokarak açtırdığı sandıklarda bir çok ipek bohçalar içinde bir takım resimler göstererek bunların eski peygamberlerin resimleri olduğunu açıklayıp, sonra da başka iki resim daha gösterip sorunca Kureyş'liler tarafından bunların birinin aynen Peygamber efendimizin, diğerinin de Hz. Ebû Bekr'in resmi olduğunun ifâde edildiği de ekleniyor ki, bu hikâyenin tamamen tafsilâtı Muhyiddîn-i Arabî'nin «Müsâmerâtü'l-Ebrâr» adlı kitabında bulunur.

İşte bu araştırmaların verdiği bilgi üzerine işin gerçeği tamâmen aydınlandığı için Hirakl, Hz. Peygamber'le görüşüp konuşma arzusunu gizleyemeyip yukardaki şekilde sözüne devam etti.

494. «Ahlüsu» kelimesi «ilâ» harf-i cerriyle «ulaşmak» demektir.

495. «Teceşşüm) «büyük külfet) kelimesi, hicretin sıkıntı ve yorgunluklarına katlanmak yerinde kullanılmıştır. Çünkü fetihten önce her müslümanın Medîne'ye hicret etmesi farz idi. Sonradan bu durum لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ «Fetihten sonra hicret yoktur.» (Buhârî, K. et-Cihâd, bâb: 1; Müslim, K. el-İmâre, Bâb: 20) hadîsiyle ortadan kalkmış ve iyi bir hareket olarak kalmıştır. Meğer ki, bir mü'mine, bulunduğu yerde dinin gereklerini yerine getirmek hususunda sıkıntı verilsin. O zaman hicret yine farz olur. Böyle olmayınca mü'min, istediği yerde oturabilir.

Mekke'nin fethinden önce ise, müslümanların bir araya toplanmasiyle kuvvetlenmelerine lüzum vardı. Binâenaleyh son derece zayıf ve fakir olmıyanların müslümanlıklarının kabul edilmesi hicrete bağlı tutulmuştu.

Yalnız kitabın baş taraflarında kaydedilen Necâşî, önce Habeşistan ülkesine hicret etmiş bulunan müslümanların desteklenmesi sebebiyle hicretten afvedilmiş olarak orada bırakıldı.

Muhammed b. İshâk'ın rivâyetinde Hirakl'in Hz. Ebû Süfyân'a hitâben

fine ersem, mübârek ayaklarını yıkardım.»[496] *dedi.*

Hz. Ebû Süfyân diyor ki: «Sonra Hirakl, Hz. Peygamber'in mübârek mektubu kendisine verilen zâtı çağırdı[497] Hz. Peygamber tarafından bu mektupla Busrâ[498] (Havrân) vâlisi Hâris b. Ebî Şemir el-Gassânî'ye Dihye b. Halîfe[499] gönderilmişti. Hâris de kendisiyle, o zaman hıristiyan

---

وَيْحَكَ وَاللهِ إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ مُرْسَلٌ وَلَكِنِّي أَخَافُ الرُّومَ عَلَى نَفْسِي وَلَوْلَا ذٰلِكَ لَاتَّبَعْتُهُ

«Yazıklar olsun sana, vallâhi ben onun bir peygamber olduğunu çok iyi biliyorum. Lâkin rumların canına kıyacağından korkuyorum. Böyle olmasaydı hemen ona tâbi olurdum.» dediği kayıtlı olup, Taberânî de zayıf senedle böyle rivâyet etmiştir.

Bu rivâyetler arasında esasen bir fark olmayıp, hepsinden Hirakl'in, Hz. Muhammed'in peygamberliğini anlamış ve müslümanlığı kabul etmeye de yanaşıp istek göstermiş olduğu halde ya milletinin korkusundan veya saltanatının elden gideceği düşüncesinden dolayı Necâşî'yi tâkib edip de imanını açıklayamamış olduğu anlaşılır.

Yukarda kaydedildiği gibi aşağıdaki Hz. Peygamber'in mektubundaki «Eslim teslem.» (Müslüman ol ki, selâmete eresin.) cümlesinin ifâde ettiği ince bir işâreti anlamış olsaydı, her korku ve düşünceyi kenara atarak açıkça tâbi olur ve iki cihan selâmetine de kavuşurdu. Hem Hz. Necâşî gibi herkesi de şüpheden kurtarırdı.

Çünkü bu durumları İslâm dini hakkında istek ve sevgi alâmetlerinden olmakla beraber, aradan iki yıl geçmeden İslâm dinine pek büyük bir saldırıda da bulunmuştur.

Siyer kitaplarındaki Mûte seferi, okuyucularca bilinmektedir ki, rumlara karşı ve Hirakl'in zamanında idi.

Meğer ki, bu davranışı da fevkalâde bir mecbûriyete dayalı olarak hicreti terketmek kabilinden bir kusurdur, denirse söylediği sözlerle davranışının arası bir dereceye kadar yaklaştırılabilir.

496. «An kademeyhi» kelimesi, «kademeyhi» şeklinde de rivâyet edilmiştir ki, mânâya daha uygundur. Çünkü öbür şekil, «gidermek» mânâsını da ifâde etmeye lüzum gösterir.

Bu sözden maksadı, «O suyu içerdim.» diye saygı ifâde etmek veya «Her hizmetini bizzat görürdüm.» diye büyüklüğünü açıklamak olacaktır. Bu incelik de gözden kaçmamaktadır.

497. «Bilkitâb» şeklinde olması, «deâ» fi'linin burada «istemek» mânâsına olduğu içindir.

498. Busrâ, Medîne ile Şâm arasında eski bir şehir adıdır ki, hadîslerde çok geçmektedir.

499. Dihye b. Halîfe, ashâbın faziletlilerinden çok güzel vücutlu bir zat olup, bazan Hz. Cebrâil bunun şekliyle gelirdi.

Çok önceden müslüman olup, Uhud savaşında ve ondan sonra geçen olayların hepsinde bulunarak iki defa Kayser'e elçi olarak gönderilmiştir.

İbnü'l-Esîr diyor ki:

وَبَعَثَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولًا إِلَى قَيْصَرَ سَنَةَ سِتٍّ فِي الْهُدْنَةِ فَامْتَنَعَ بِهِ قَيْصَرُ وَامْتَنَعَ عَلَيْهِ بِطَارِقَتُهُ فَأَخْبَرَ بِهِ دِحْيَةُ رَسُولَ اللهِ ذٰلِكَ فَقَالَ: ثَبَّتَ اللهُ مُلْكَهُ

bulunan Hz. Adiyy b. Hâtim'i göndererek mübârek mektubu Hirakl'e ulaştırmıştı.»[500]

Hirakl, mektubu okudu.[501] Mektup besmeleyle başlıyordu.[502] Besmeleden sonra «Allah'ın kulu ve resûlü olan Hz. Muhammed'den,[503] Azîm-i

«Hz. Peygamber onu H. 6 yılında barış sırasında Kayser'e elçi olarak göndermişti. Kayser ona iman etti, ama adamları buna yanaşmadı. Hz. Dihye de bunu Hz. Peygamber'e haber verince buyurdu ki: Allah onun saltanatını yıkmasın.»

500. Mektup, H. 6 yılında Hudeybiye barışının hemen arkasından yazılmış ve 7. yılın Muharrem ayında yerine ulaşmıştı.

Siyer kitaplarında etraflıca anlatıldığına göre o zaman Bizans Kayser'i olan Hirakl'den başka etraftaki pâdişahlardan daha beş kişiye Hz. Peygamber'in mektupları yazılmış ve her mektubu götürmeye bir kişi görevlendirilmişti.

O zamana kadar Peygamber efendimiz mühür kullanmazken «Pâdişahlara gönderilecek mektuplar mühürsüz gönderilirse alıp okumazlar.» diye hatırlatılması üzerine gümüşten bir mühür edinerek üzerine «Muhammedün Resûlüllah.» (Hz. Muhammed Allah'ın peygamberidir.) cümlesi kazınıp, yazılan mektuplar onunla mühürlenmişti.

Bazı hadîs imamları «Hz. Peygamber'in mührünün en alt tarafına kendi mübârek adı, ortasına «Resûl» kelimesi yazılıp, «Allah» kelimesi de en yukarısına konulmuştu.

Kazınış şekli de diğer mühürler gibi ters değildi. Yazısı doğru yazılı olduğu halde kâğıda basılınca yine doğru çıkardı.» diyorlar.

Bu konuda sahîh bir rivâyet elimize geçmemişse de —bir nevi mucize olarak— mümkün olduğu şüphesizdir.

Nitekim İbn-i Sa'd ve diğer bazı hadîs imamlarının rivâyetinde «Etraftaki pâdişahlara gönderilen 6 kişi Medîne'den çıktıkları sırada her biri gönderildiği milletin diliyle konuşmaya başladı.» diye açık bir ifâde vardır.

501. Yani tercümanın halka karşı okumasını emretti.

502. Kendisine mektup gönderilen kimse müslüman olmasa da, mektupların besmeleyle başlamasının sünnet olduğu, Hz. Peygamber'in bu ve diğer mektuplarından anlaşılarak büyük âlimlerce kabul edilmiştir.

Hz. Süleymân'ın, Kur'ân'da kaydedildiği gibi Belkıs (Belkıs ki, acâyip hikâyesi Neml sûresinde geçmektedir.) adlı Seba kraliçesine gönderdiği mektubu da böyle besmele ile başlamakta idi. Fakat Belkıs, olanları vezirlerine anlattığı sırada önce mektubun dışında yazılı olan adresi söyliyerek إِنَّهُۥ مِن سُلَيْمَٰنَ «O, muhakkak ki Süleyman'dandır.» (Neml sûresi, âyet: 30) demiş ve anlatış şeklinde mektubun adresi besmeleden önce gelmiştir.

503. Bu rivâyete göre —ki, Buhârî'nin K. el-Cihâd'ında da bu şekilde rivâyet edilmiştir— Peygamber efendimiz kendisini peygamberlikle beraber kullukla da vasıflandırarak, yaratıkların en şereflisi olan peygamberlerin, kulluklarını itiraf etmekle öğündükleri halde hıristiyanların, Hz. İsâ'nın tanrılığına inanmalarının apaçık bir saçmalık olduğuna işâret buyurmuşlardır.

Peygamber efendimiz ümmet ve ashâbına da hep kendisinin kullukla vasıflandırılmasını emrederdi ki, Hz. Ömer'den rivâyet edilen bir hadîste

لَا تُطْرُونِي كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَى عِيسَى بْنَ مَرْيَمَ إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ فَقُولُوا: عَبْدُ اللهِ وَرَسُولُهُ

Rûm (Rumların Büyüğü) olan Hirakl'e»[504] diye adres yazılmıştı.

«Doğru yola tâbi olan zâtlara selâm olsun![505]

Bütün bunlardan sonra, seni, İslâm dinine sebep olan kelimeye o kelime ile[506] *İslâm dinine dâvet ederim. Müslüman ol ki, iki cihanda se-*

«Hıristiyanların, Hz. İsâ'yı öğmede normal sınırını aştıkları gibi sakın size de beni öğmede mübâlağa gösterip ileri gitmeyin. Ben Allah'ın ancak kuluyum. Beni hep Allah'ın kulu ve resûlü (peygamberi) diye vasıflandırın.» (Buhârî, K. el-Enbiyâ, Bâb: 47), buyurmuşlardır.

İşte Hz. Peygamber'in bu emrinden, yüce şânına lâyık olacak şekilde öğmenin câiz olduğuna bir işâret bulunuyorki, ümmet arasındaki hareket tarzı da budur.

Kaside-i Bür'e sahibi bu gerçeğin özünü tavsiye ederek:

دَعْ مَا ادَّعَتْهُ النَّصَارٰى فِي نَبِيِّهِمْ ـ وَاحْكُمْ بِمَا شِئْتَ مَدْحًا فِيهِ وَاحْتَكِمِ

«Peygamberlik hakkında tanrılık vasıflarını bıraktıktan sonra yücelik ve öğünmenin hangi derecesi iddiâ edilse çok değildir.» diyor.

504. Hirakl, Hz. Peygamber tarafından hükümleri yürütmeye izinli olmadığı için kendisinin pâdişahlık ve saltanatla anılması şerîat kanununa uygun olmadığından gönül alma yollu «Azîm-i Rûm» (Rumların Büyüğü) vasfı tercih edilmiştir.

Mektubun adresinde, alıcının adının sona alınması, araplarda uygulanan üslûba uygundu. Bu ise, diğer milletlerce saygı kâidesine aykırı sayılmakta olduğundan, mektup okunurken Hirakl'in kardeşi veya yeğeni bu adresi duyunca tercümanın elinden mektubu alarak devamının okunmasını engellemek istedi.

Hirakl'in sorusu üzerine «Mektup sahibi kendi adını önce yazmış ve seni yalnız Rumların Büyüğü lâkabiyle kaydetmiş.» dedi.

Fakat Hirakl'in, akıllı bir zât olup «Hayır, ben bu zâtın maksadını anlayıp, halka anlatmadıkça mektubunu bir tarafa atamam. Eğer iddiâ ettiği gibi Allah'ın peygamberi ise ben kim oluyorum ki, benim adımdan önce kendi mübârek adını anmaya hakkı olmasın? Beni vasıflandırdığı lâkabda da hakkı vardır. Ben milletimce saygı değer bir kimseyim. Hepimizin sahibi ve gerçek sultanı Rabb'imiz değil midir?» diye karşılık vererek mektubun devamının okunmasına emir verdi.

50. Burada selâm veriliyordu. Fakat o da alışılmış üslûbla değildi.

Zira selâm yerine «Doğru yola tâbi olan zatlara selâm olsun.» cümlesi yazılmıştı. Bu, görünüşte selâm ise de gerçek ifâdesi «İslâm dinini kabul eden selâmete erer.» demekten ibârettir.

Hz. Mûsâ ile Hârûn da, peygamber olarak gönderildikleri Firavn'i böyle selâmlamışlardı. (Bk. Tâhâ sûresi, âyet: 47).

506. «Diâye» kelimesi masdar ise de, Sahîh-i Müslim ile Buhârî'nin K. el-Cihâd'daki «bidâiyeti'l-İslâm» (İslâm'ın sebebine) şeklindeki rivâyetlerine göre ism-i fâil mânâsınadır. «Bâ» harfi de «ilâ» mânâsına veya «yardımiyle» demektir.

Bu mübârek kelimenin şahâdet kelimesi olacağı, kitâb ehlince bilindiği için İran'ın Kisrâ'yı olan Pervîz'e gönderilen mektuptaki gibi bunda açıkça kaydedilmemiştir.

Bundan sonra teşvik için yukardaki şekilde devam edilmiştir.

lâmet bulasın.[507] *Allah, ecrini iki kat versin.*[508] *Yok eğer bana yanaşmazsan*[509] *çiftçi takımı olan halkın*[510] *günahlarının da, senin boynuna olacağı şüphesizdir.»*[511]

---

507. «Eslim» kelimesi, if'âl bâbından emir sigası olup, «teslem» kelimesi de, sülâsî mücerred geniş zaman ikinci şahıstır. Geniş zaman fi'linin —emrin cevabı olması sebebiyle— sonu meczumdur. «Yü'tike» kelimesi, ikinci cevap veya bedeldir. K. el-Cihâd'da «Ve eslim yü'tike...» (Ve müslüman ol ki...» diye hitâb tekrar edilmiştir.

Bu durumda birinci emir, İslâm dinine girmek, ikincisi de onda devam ve sebât etmek tavsiyesini ifâde eder.

Hâfız İbn-i Hacer-i Askalânî, —Buhârî'nin en mükemmel şerhi olan Fethu'l-Bârî kitabında— diyor ki: «Bu rivâyete göre Hz. Peygamber'in bu mübârek sözleri يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا **«Ey mü'minler, ...imanınızda devamlı bulunun.»** (Nisâ sûresi, âyet: 136) kabîlinden olur.» Demek istiyor ki: Kur'ân âyetindeki mü'minlere hitâben buyrulan bu imân teklifi, Hz. İbn-i Abbâs'ın dediği gibi kitâb ehlinin mü'minlerine yorulur. Veya tefsir âlimlerinden bir çoğunun görüşüne göre hitâb müslümanlara olduğu halde «İmânınızda devamlı ve sebâtlı olun.» demektir. Üzerinde durduğumuz nokta da budur. Gerçi merhum imâm Mücâhid'e göre bu âyet münâfıklara hitâben olup, «Ey dilleriyle iman ettiklerini söyleyenler, kalblerinizle imân ediniz.» diye tefsir edilir.

Mutlaka Hz. Peygamber'in bu sözünün birinci kısmı, bir cinas ihtivâ ettiği gibi son derece kısa ve belâğatlidir. Pek çok mânâları içine almaktadır. Haberleşme ve mektuplaşmalarda bu gibi ibârelerin araştırılıp seçilmesinin iyi bir şey olduğu bundan da anlaşılır. خَيْرُ الْكَلَامِ مَا قَلَّ وَدَلَّ **«Sözlerin en hayırlısı az olup, çok mânâlı olandır.»**

508. Hirakl'in, İslâmî dinini kabul edince iki kat ecir kazanacağına delâlet eden «Allah senin ecrini iki kat versin.» cümlesi أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ **«İşte bunlara mükâfatları ikî kat verilecektir.»** (Kasas sûresi, âyet: 54) âyetinden alınmış olduğu için, ecrinin katlanışı önce Hz. İsâ'nın, sonra da Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmiş olacağına göredir.

Yine mümkündür ki, bu gibi kendisine tâbi olunan başkanların imân etmeleri, kendilerine tâbi olanların da müslüman olmalarına sebep olduğu için, bu şekilde ecirlerinin katlanacağı müjdelenmiş olabilir.

509. «Tevellî», aslında «yüz çevirmek» mânâsına ise de, mecâz olarak «bir şeyden çekinmek» anlamında kullanılır.

510. «Yerîsîn» kelimesinin sonundaki «yâ-nûn» harfleri, çoğul edâtıdır. «Yerîs» kelimesi bazan «erîs» olarak da bullanılır ki, burada ikisi de rivâyet edilmiştir. Bâzı rivâyetlerde de «yerîsiyyîn» ve «erîsiyyîn» şeklindedir.

Bu kelime, diğer şekilleriyle beraber «çiftçiler» veya «hizmetçiler» ve «halk takımı» diye tefsir edilir.

511. Merhum Kastalânî, kelime hakkındaki anılan dört rivâyeti kaydettikten sonra diyor ki:

Mektubun sonunda da[512] «*Ey kitâb ehli (olan hıristiyan ve yahûdi*

وَالْمَعْنَى اَنَّهُ اِذَا كَانَ عَلَيْهِ اِثْمُ الْاِتِّبَاعِ بِسَبَبِ اِتِّبَاعِهِمْ لَهُ فِي اسْتِمْرَارِ التَّكْذِيبِ فَلَا بُدَّ اَنْ يَكُونَ عَلَيْهِ اِثْمٌ نَفْسِيٌّ اَوْلَى

«İnkâra devamı etmekte kendisine tâbi olan halkın günahları onun boynuna yükletilince bu yalanlama ve inkârdan dolayı kendisinin de ayrıca günah kazanacağı şüphesizdir.» Demek ki, bu durumda da katlama vardır.

Kısacası, halkın önderi olanların hakka tâbi olmaları, ecirlerini katlıyacağı gibi bâtılda ısrâr ve körü körüne devam etmeleri de günahlarını artırır. Halk fertlerinin ise kazanması gibi kaybetmesi de normaldir.

Bu hadîsin mânâsı وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالًا مَعَ اَثْقَالِهِمْ «**Muhakkak onlar, kendi günahlarını ve o günahlarla beraber daha birçok (saptırdıkları kimselere ait) günahları yüklenecekler.**» (Ankebût sûresi, âyet: 13) âyetine uygun olup,

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرَى «Hiç bir günahkâr, başkasının günahını çekmez.» (En'âm sûresi, âyet: 164; İsrâ sûresi, âyet: 15; Fâtır sûresi, âyet: 18; Zümer sûâyet: 7) âyetlerine aykırı değildir. Çünkü herkesin, kendi kazandığı günahlarını yükleneceği ve başkasının günahlarıyle doğrudan doğruya hesaba çekilmiyeceği kesin olarak bilinmekle beraber, günahlara hem dalıp, hem de sebep olanların iki yönden (işleme ve sebeb olma yönlerinden) hesâba çekilip, cezâlandırılmayı hak etmiş oldukları da şüphesizdir.

Meşhur مَنْ سَنَّ سُنَّةً «**Kim güzel bir âdet çıkarırsa...**» (Müslim, K. ez-Zekât, bâb: 20) hadîsini şerhederken âlimler böyle diyorlar ki, bunun özü, sebep olmanın da başka bir fiili hükmünde olmasından ibârettir.

Bazıları da kelimeyi «aşşârîn» (malların öşrünü toplayanlar) diye tefsir etmişlerdir. Bunların —çoğunca hem hazîne haklarını, hem de halkın haklarını korumayı düşünmediklerinden— günahlarının çok olduğu bilindiği için mümkündür ki, Hz. Peygamber'in yüce maksadı, günahının çokluğunda onlara benzemektir.

Bir ihtimal daha vardır. Çünkü rumlar kitâb ehli ve sanatkârdılar. Siyâhîler ise çiftçi olup, hep mecûsî idi. Bu şekilde «Eğer hakkı bile bile kabul etmezsen kitabsız olan mecûsîler kadar günahkâr olmuş olursun.» demek olur ki, kitâb ehli olan kimseleri böylece uyarmak, hayra uygundur.

512. Merhum Buhârî «Ve yâ ehle'l-kitâb...» diye âyetin başına bir «vâv» ilâve ederek rivâyet ediyor. Bu vâv ise, gizli bir fi'le dâhil kabul edilerek, cümleyi «Ed'ûke...» (Seni ...dâvet ediyorum.» cümlesine atfeder. Gizli olan fiil de «ed'ûke» veya «akraü» ve «etlû aleyke» (sana okuyorum.) gibi bir kelime olup, cümlenin mânâsı «Seni yüce İslâm kelimesi ve insafın son derecesi olan bir işâret taşıyan şu en güzel sözlerle hak dine dâvet ederim.» veya «Tevhîd kelimesiyle dine dâvet eder ve Allah'ın emrine uyarak da bu âyeti okurum.» demek olur. Çünkü bu âyet, Kur'ân'da «Kul» (De:) emriyle başlamıştır.

Bu atıfta nahiv kâidesince bir kusur yoktur. Zira gizli olan fi'lin bazı mâmûlleri kalmıştır. Atıf edâtının bulunup da, kendisine atfedilen parçanın hazfedil-

ler)! Bizimle sizin aranızda müsâvî[513] *bir kelimeye*[514] *gelin.*[515] *Şöyle ki: Allah'tan başkasına tapmıyalım,*[516] *O'na hiç bir şeyi ortak koşmıyalım,*[517] *Allah'ı bırakıp da birbirimizi Rabb'lar edinmiyelim.*[518]

---

mesi, eğer kendisine atfedilenle ilgili bulunan her şey hazfedilirse o takdirde câiz olmaz.

Bu atfın câiz olduğu ise söz götürmez. Bunun benzerlerinin çok olmasiyle beraber en meşhur örnekleri şunlardır: عَلَفْتُهَا تِبْنًا وَمَاءً بَارِدًا «Onu samanla ve soğuk su ile yemledim.» ki, «ve sekaytühâ mâen» (soğuk su ile suladım) demektir. Yine وَزَجَجْنَ الْحَوَاجِبَ وَالْعُيُونَا «Kaşları ve gözleri rastıkladılar.» ki, «ve kehalne'l-uyûn» (gözleri sürmelediler) demektir.

Kısacası, Hz. Peygamber âyete vav eklemiş değildir. Aksine, okuduğu âyeti aynen alarak önceki sözlere bağlamak için bir atıf edâtı getirmiştir.

Nakillerde «küçük değişiklik» denen, asıldan pek az bir farklılık —yerine göre— câiz ise de, burada Peygamber efendimiz o âyeti Kur'ân olarak yazmıştır ki, فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا «Eğer kitâb ehli bu kelimeden yüz çevirirlerse, (o halde) şöyle deyin...» yerine فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاشْهَدُوا «Eğer bu kelimeden yüz çevirirseniz, (o halde) şâhid olun ki...» diye hitâb üslûbuna önem vermeyişi buna delildir.

Hattâ büyük fakîhler, gayri müslime hitâben yazılan yazılara, —savaş diyarına gönderilecek de olsa— gereğinde bir iki âyet ilâve edilmesinin câiz olduğuna bu sahîh hadîsle istidlâl ediyorlar. Bu istidlâlin temeli ise, bu âyetin mektubu alınışının nakil yolu ile olmamasıdır. Zira nakledilen sözlerin, insan sözleri hükmünde olduğu şüphesizdir.

Buradaki atfın benzeri وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ «Medine'yi yurt ve iman evi edinenler...» (Haşr sûresi, âyet: 9) âyetinde de vardır ki, «ve ahlesu'l-îmân» (samîmî olarak inananlar) demektir.

Bazı Buhârî nüshalarında bu vav yoktur. Bu durumda, okunan âyet «diâyete'l-İslâm» sözünü tefsir eder.

513. «Sevâ'», «kelime» kelimesinin sıfatı olup, «müsteviye» mânâsınadır ki, «haktan hiç sapmayan en doğru söz» demek olacak.

514. «Kelime», yukarda açıklandığı gibi bir gerçeğe dâir, bir sıra teşkil eden cümleleri içine alan söze denir.

515. Teâlev», «Maksat ve düşünce ile gelin.» demektir. Yani kafalarınızı taklîd ve evhamdan uzak bulundurarak hakkı araştırmaya yönelin.

516. «En lâ na'büde...» cümlesi, «kelime» kelimesini açıklayıp tefsir ediyor.

517. Bu cümle, ibâdete lâyık olmada Allah'a ortak tanımamak ve O'nun ortağı bulunmadığına inanmak mânâsına yoruluyor ki, esas edinmek kabilinden olsun.

518. Yani ne Hz. Uzeyr ve İsâ'da tanrılık parçası bulunduğuna inanalım, ne de helâl ve haram kılma yollu çıkardıkları hükümlerde yahûdî ve hıristiyan din adamlarına boyun eğelim.

Buradaki «erbâb» kelimesi «rabb» (tanrı) kelimesinin çoğulu olup, açıkça tanrılıkla vasıflandırılan zâtı içine aldığı gibi, tanrılık gereklerinden biriyle vasıf-

Eğer kitâb ehli bu kelimeden yüz veririrlerse, (o halde) şöyle de-

landığına inanılan kimseleri de ifâde eder. Meselâ: Şahsına son derece saygı ifâde eden secdede bulunulması, kurban kesilmesi veya adına yemin edilmeye lâyık görülmesi, yine dilediği şeyi helâl ve dilediğini haram kılmak, günah bağışlamak ve cennete koymak hususiyetleriyle üstün tanınması gibi şeylerin, açıkça tanrılıkla vasıflandırılmaktan hiç bir farkı yoktur.

Rivâyet edilir ki:

اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ

«Onlar, âlimlerini ve râhiplerini, Allah'tan başka rabbler edindiler; Meryem'in oğlu Mesih'i de. Halbuki onlar da, ancak bir olan Allah'a ibâdet etmekle emrolunmuşlardı.» (Tevbe sûresi, âyet: 31) âyetinin indiği sırada Hz. Adiyy b. Hâtim, Hz. Peygamber'in huzurunda bulunup, «Yâ Resûlallah, biz, papazlara ibâdet etmiyorduk.» demiş. Peygamber efendimiz de şu hadîsle cevap vermiş:

اَلَيْسَ كَانُوا يُحِلُّونَ لَكُمْ وَيُحَرِّمُونَ فَتَأْخُذُونَ بِقَوْلِهِمْ **«Değil mi ki, onlar size helâl ve haram ederlerdi, siz de sözlerini tutar idiniz?»**

Adiyy «Evet, öyleydi.» deyince buyurdular ki: «Hüve zâke.» (İşte böyle onların kendi görüşleriyle helâl ve haram kılmalarını kabul etmek de bir nevi ibâdettir.)

Adiyy, yukarda geçtiği gibi Hz. Peygamberi'n mektubunu Kayser'e götürmekle görevli olan Hz. Dihye'ye Basra'dan yoldaş olarak verilen zât olup, cömertliğiyle âlemce tanınan Hâtim-i Tâî'nin oğlu ve ashâbın, eli açık olanlarından biridir.

120 yaşına ulaştıktan sonra H. 68 veya 69 yılında, daha doğru olan rivâyete göre Kûfe'de vefât etmiştir.

Kendisinden rivâyet edildiğine göre diyormuş ki: Peygamberlik olayından hoşlanmayanların başta gelenlerinden olduğum için kabilemi bırakarak dindaşlarım olan Şâm hıristiyanlarına katılmıştım. Bir müddet orada kaldıktan sonra gelen bazı haberler üzerine işin hakikatini anlayıp da ona göre davranmak düşüncesiyle Medîne'ye geldim. Beni görenler «Adiyy b. Hâtim gelmiş.» diye saygı ile karşılayarak Hz. Peygamber'in huzuruna soktular.

Hz. Peygamber beni görünce adımla çağırarak müslüman olmayı teklif etti. Ben sustum. Sonra beni alıp evine götürdü.

Yolda giderken ihtiyar ve fakir bir kadına rastladık. Kadının kendi durumuyla ilgili uzun bir ifâdesini ayak üzere dinleyip, söyleyeceğini söyledi. Dedim ki: «Bu zât, pâdişah değilmiş.» Evine girdik. İçi hurma lifi, üstü meşin bir minderciği göstererek «Bunun üstüne otur.» buyurdu.

Başka oturacak bir şey göremediğim için çekindim. «Siz oturun.» dedim. «Hayır, sen otur.» diyerek beni o mindere oturtup, kendisi de hasırın üzerine oturdu. Bu hareketi de görünce artık ben,, pâdişah olmadığını iyice anladım.

Buyurdular ki: «Ey Adiyy b. Hâtim, din ehli olan bir milletten değil misin?» Ben «Evet.» dedim. (Çünkü Adiyy, o zaman hıristiyandı.) «Fakat çapul ve yağma edilen malların çeyreğini alıp sen de yiyorsun, değil mi?» buyurdu. (Câhiliyyet âdetine göre her kabile reisi, kendi kabîlesinin yağma ettiği eşyâ ve malların çeyreğini alırdı. Adiyy de Tayy kabilesinin reisi olduğu için bu harekette bulunurdu.)

Ben «Evet.» dedim. «Fakat senin dininde bu haramdır.» buyurdu. Sonra dedi ki: «Ey Adiyy, seni bu dine girmekten ashâbımın fakirlik ve sıkıntısı men etmesin.

yin: Şâhid olun, biz gerçek müslümanlarız.» [519]

Allah'a yemin ederek sana söz veririm ki, yakın zamanda İslâm milletinin malları o kadar çoğalacak ki, insan sadaka verecek kimse bulamıyacak.

Yine bunların sayılarının azlığı ve düşmanlarının çokluğu da seni korkutmasın. Vallahi yakınlarda işitirsin ki, «Kadisiye'den (Kûfe'ye yakın büyük bir köydür.) bir kadın, devesine binerek Beytullah'ı ziyâret etmek maksadiyle tam bir güvenlik içinde yola çıkıp, hiç bir tehlikeye uğramadan Mekke'ye varmış.» diyeceklerdir.

Veya saltanatın diğer milletlerde olduğunu görüp de İslâm dinine yanaşmamak istersen, Vallahi çok zaman geçmeden Bâbil ülkesinin beyaz köşkleri müslümanların eline geçecek.

Kisrâ ve Kayser'in hazîne ve mallarını onlar paylaşacak.»

İbnü'l-Esîr'in rivâyetine göre «Kisrâ b. Hürmüz'ün hazîneleri bize açılacak.» buyrulmuş da, Adiyy bu sözü büyük görerek «Kisrâ b. Hürmüz mü buyurdunuz?» demiş, Hz. Peygamber de «Evet, Kisrâ b. Hürmüz.» buyurmuş.

Hz. Adiyy, İslâm dinini kabul etti ve büyük sahâbe sırasına geçti. Sonradan pek büyük hizmetlerde bulunarak samîmiliğini de gösterdi.

Diyordu ki: «Peygamber efendimizin haber verdiği şeylerin ikisini gördüm.

اَلظَّعِينَةُ تَرْتَحِلُ بِغَيْرِ جِوَارٍ حَتَّى تَطُوفَ بِالْبَيْتِ وَقَدْ كُنْتُ
فِي أَوَّلِ خَيْلٍ أَغَارَتْ عَلَى كُنُوزِ كِسْرَى بْنِ هُرْمُزَ

«En uzak yerden, hiç bir kimsenin himâyesinde olmıyarak kadın gelip, Beytullah'ı tavaf ediyor. Kisrâ'nın ülkesine (İran'a) saldıran ilk süvari kafilesinde kendim de bulundum. Va'dedilen hazînelere Allah'ın izniyle kavuştuk.»

Artık hiç şüphe edilmez ki, üçüncü haberi de gerçeşleşecektir (ki, müslümanlarda malın çoğalmasından ibâret olup, yukarda en başta sayılmıştı.)

519. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 64. Çünkü biz, mukaddes kitapların hepsinde yazılı bulunan bu yüce kelimeyi kabul etmekte ve ondan vazgeçmemekteyiz. İnanç bakımından kabul edilen şeylere aykırı davrananların müslüman sayılamıyacakları da şüphesizdir.

Binâenaleyh bu kelimeye uygun davranmadıkları takdirde bu şahâdetin kesin delâleti olmak üzere kendilerinin, yüce İslâm vasfından uzak olduklarını da kabul etmiş olurlar.

Bu ise, tevhîdin zıddı olan şirki kabul etmek demektir.

Bu âyet, yahûdilerin «İbrâhîm yahûdîdir ve biz onun dinine bağlıyız.» demeleri üzerine nâzil olmuştur.

Âyet, Necrân hıristiyanlarını «Hz. İsâ hakkında bâtıl inanç üzere bulunan tarafa Allah lânet etsin.» diye Allah'ın katına ittifakla arz ve duâ mânâsına meşhur «mübâhele» hikâyesinde nâzil olan

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ

«Hz. İsâ'nın Allah'ın kulu ve resûlü olduğuna dâir sana ilim geldikten sonra onun hakkında kim seninle münâkaşaya kalkışırsa şöyle de: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, bizleri ve sizleri çağıralım; sonra hepimiz dua edip yalvaralım da Allah'ın lânetini yalancıların üzerine okuyalım. (Bakalım

Hz. Ebû Süfyân dedi ki: «Hirakl, söyliyeceğini söyleyip, Hz. Peygamber'in mektubunun okunması bitince ses ve gürültü[520] çoğaldı ve çekişme çıktı, biz de dışarı çıkarıldık. Dışarda iken[521] arkadaşlarıma dedim ki: Ebû Kebşe'nin oğlunun[522] şânı büyüdü.[523] Kendisinden Asfar oğullarının[524] pâdişahı korkuyor.»

---

kimler kurtulur, kimler helâk olur.)» (Âli İmrân sûresi, âyet: 61) âyetinin arkasında yer alıyorsa da inişinin ondan önce olduğu anlaşılıyor.

Çünkü önceden açıklandığına göre, mektubun Kayser'e ulaşması, H. 7. yılın Muharrem ayında idi. Mübâhele hikâyesi ise heyetler yılı denen H. 9. yılda olmuştur. Nitekim İbn-i Sa'd ve diğer siyer imamlarınca bu kesindir.

(Necrân, Mekke'nin Yemen tarafında 7 mil (11 km den fazla) uzaklıkta büyük bir şehir olup, orada oturan hıristiyan âlimlerinden 60 kadarı, Hz. İsâ hakkında münâkaşa etmek için Medîne'ye gelmişler idi.

İlerde özet olarak nakledileceği gibi Hz. Peygamberi'n huzurunda geçen derin münâzaralarda bunların hepsi âciz kalarak susmak zorunda kaldılar. Bu olayın arkasından Al-i İmrân sûresinin 80 kadar âyeti gelmiştir.)

H. 9. yılında tek tek veya toplu olarak hak dini kabul etmek veya incelemek için etraftan Peygamber efendimize gelenler çoğalmıştır ki, Mekke'nin fethinden sonra artık herkesin gözleri İslâm dinine çevrilerek bu yolda ziyâretler ve münâzaralar olmaya başlamıştı.

Mübâhale hikâyesinde bu âyetin de o hıristiyanlara okunmuş olması, bunun daha önce yahûdiler hakkında gelmiş olmasına aykırı düşmediği gibi, Fâtiha sûresi misilli mükerrer nâzil olan bâzı âyet ve sûreler bulunduğu için bu âyetin de o sırada bir daha inmiş olması imkânsız görülemez.

Sonradan, merhum Muhammed b. İshâk'ın sözünde de bu âyetin, hicretin ilk zamanlarında inmiş olduğuna delâlet bulduk.

Bu bakımdan «3 yıl sonra nâzil olan bir âyeti Peygamber efendimiz bu mübârek mektuba nasıl yazmış olabilir?» diye itiraz etmeye hiç de yol yoktur.

520. «Sahab», çekişme ve kavga sırasında yüksek seslerin birbirine karışması mânâsınadır.

521. K. el-Cihâd'da «hîne halevtü bihim» (onlarla başbaşa kalınca) şeklindedir.

522. Ebû Kebşe, Peygamber efendimizin süt babası Hâris b. Abdi'l-Uzzaâ'nın künyesi idi ki, kendisi müslüman olmak şerefini elde etmiş ve Kehşe adında bir kızı olduğu için bu künye ile anılmaya başlamıştı.

Bazıları «Bu lâkab, Peygamber efendimizin süt annesi olan Hz. Halîme'nin babasına âit idi.», bazıları da «Abdü'l-Mutaalib'in ana bir dedesi veya Hz. Âmine'nin babası olan Vehb'in dedesi böyle anılırdı.» demişlerdir.

Bazı siyerciler de «Huzâa kabilesinden Vecz b. Galib adında ve bu künye ile tanınan bir kimse vardı ki, putlara tapmakta Kureyş kabilesine muhâlefet ederek Şi'râ adlı yıldızı tanrı edinmişti.» deyip, Hz. Ebû Süfyân'ın bu sözüne sebebin, sırf çoğunluğa muhalefette bulunmak olduğunu kabul ediyorlar.

Yukardaki açıklamalara göre bu nisbet, asıldna doğru oluyorsa da yine uygunsuzdur. Çünkü Hz. Peygamber'in gerçek ve zâtî soyunu bırakıp da «Ebû Kebşe'nin oğlu» diye tanıtmaya kalkışmasına düşmanlıktan başka hiç bir sebep bulunamaz.

Kebşe, esas kadın adı olup, aslında «kebş» (koç) kelimesinin müennesi olarak «koyun» mânâsına değildir.

Hz. Peygamber'in şânının yakında yüceleceğini[525] o zamandan itiba-

Çünkü «kebş». kelimesinin müennesinin, başka bir kelime olarak «na'ce» olduğu bilinmektedir.

523. «Emire», geçmiş zaman fi'lidir. «Büyüdü.» demektir. «Emru» kelimesi ise isim olup, onun fâilidir.

524. «Asfar oğulları» diye rumlara denir. Çünkü Rûm b. Iys b. İshâk, Habeşistan kralının kızını alıp, dünyaya gelen çocukları,, siyahla beyaz arasında orta bir renkte, olduğu için onun «Asfar» (sarı) adıyla anılması üzerine zürriyetine araplarca «Asfar oğulları» denmiş.

Bir rivâyete göre, bu çocuğu, ninesi Hz .Sâre'nin altınla süslemiş olması sebebiyle «Asfar» adıyla anmışlardır.

525. Hz. Ebû Süfyân'ın bu sözü K. el-Cihâd'da şöyle rivâyet edilmiştir:

وَاللهِ مَازِلْتُ ذَلِيلًا مُسْتَيْقِنًا بِأَنَّ أَمْرَهُ سَيَظْهَرُ حَتَّى
أَدْخَلَ اللهُ قَلْبِيَ الْإِسْلَامَ وَأَنَا كَارِهٌ

«Vallâhi, ben istemediğim halde Allah kalbime İslâm'ı sokuncaya kadar, onun şânının yüceleceğini iyice anladım ve küçüldüm.»

K. et-Tefsîr'de فَمَازِلْتُ مُوقِنًا بِأَمْرِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ سَيَظْهَرُ

«Artık Hz. Peygamberi'n şânının yüceleceğini iyice anladım.» şeklindedir.

İşte bu rivâyetlerin delâletiyle burada gizli bir muzâf (tamlanan) bulunduğu kabul edilerek «ennehû seyazhar» (yakında şânı yücelecek) diye terceme edildi.

Çünkü «emr», şân, «zuhûr» da yücelik ve üstünlük mânâsınadır.

حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ (أَيِ النَّصْرُ وَالتَّأْيِيدُ الْإِلٰهِيُّ) وَظَهَرَ أَمْرُ اللهِ (غَلَبَ دِينُهُ وَعَلَا شَرْعُهُ)

«Nihâyet hak (yani zafer ve Allah'ın desteği) geldi ve Allah'ın şânı (dini) üstün çıktı.» (Tevbe sûresi, âyet: 48) âyeti de buna delâlet etmektedir.

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ

«Peygamber'ini hidâyetle ve hak din ile, bütün dinlerin üzerine geçirmek için gönderen O'dur.» (Tevbe sûresi, âyet: 33; Feth sûresi, âyet: 28; Saff sûresi, âyet: 9) âyetinin tefsirinde de merhum İmâm-ı Fahr-i Râzî «liyuzhirehû» kelimesindeki zamiri hak dine ait göstermeyi tercih ediyor.

ZiraHz. Peygamber'in bizzat muzaffer ve düşmanlarına üstün olacağına dair âyetler de varsa bile bu âyette «ale'd-dîni küllih» (bütün dinlere) ibâresine uygun olan, bu tefsirdir. (Kaydedeceğimiz büyük müjde de buna bağlıdır.)

Tevbe sûresinde bu âyeti tefsir ederken İmâm-ı Râzî diyor ki:

«Bu âyetten önce Hz. Peygamber'in düşmanlarının, peygamberlik nûrunu söndürmeye dâir olan teşebbüslerini boşa çıkarmakta olduğunu açıkladıktan sonra, Kur'ân'ı indiren, hikmet ve rahmet sahibi Allah, mü'minlere bu âyette pek büyük bir va'd ve müjdede bulunmuştur.

ren ben iyice anladım. Fakat Allah, kalbime iman ve İslâm'ı sokuncaya kadar gizlemeye çalıştım.»

İyi bilinmelidir ki, peygamberlerin mükemmellikleri şu yönlerdendir:

1 — Mucizelerin çokluğu ve delillerin kuvvetliliği ki, işte «hidâyetle» sözü, Hz. Peygamber'in parlak delillerinin, âlemleri hidâyete erdirmeye sebep olacak derecede olduğu için «hidâyetin tâ kendisi» denmeye lâyık olduğunu ifâde ediyor.

2 — yayılan dinin öyle bir şekilde olması ki, hükümlerinden haberdar olanların hepsine, onun hikmete uygun ve dünyâ ve âhiretçe hayır ve saâdete sebep olacağı aydınlansın, tâbi olması da kolay olsun. İşte «hak din ile» sözüyle buna işâret buyrulmuştur.

3 — Bir peygambrein dininin, eski din sahiplerinin hükmü altında kalmıyarak üstün bulunması ki, Hz. Peygamber'in dininin bu bakımdan da üstün bulunduğuna «onu her dinin üstüne çıkarmak için» cümlesi delâlet ediyor. Şurası da bilinmektedir ki, bir şeyin başkasına göre üstünlüğü delille, çoklukla ve galebe ile olur. Bir şeyi müjdelemek de geleceğe ait bulunur. İslâm dininin delilce üstünlüğü ise, bu âyetin gelmesinden önce de mevcuttu. Zira arap belâğatçileri Kur'ân'ı taklîd edemiyorlar. kitâb ehli âlimler de hiç bir münâkaşalarında haklı çıkamıyorlardı. İşte bundan anlaşılıyor ki, o müjde, tam bir üstünlükle İslâm dininin üstün bulunduğuna yorulur.

Fakat bütün dinlerden daha üstün olurcasına İslâm dininin üstünlüğü, şimdiye kadar görülmüş değildir.

Çünkü bir çok yerlerde üstünlük, diğer dinlerde görülmektedir.

İşte bu probleme karşı âlimlerimizin pek çok cevapları varsa da bence bu müjdenin hükmü daha ortaya çıkmamış olup, fakat mutlaka ortaya çıkacaktır. Yani ilimlerin gelişmesi sâyesinde İslâm'ın gerçeklerinin bütün insanlara karşı meydana getireceği açıklık sebebiyle tabîîdir ki, dünyânın her köşesinde İslâm dini kurtuluş ve saâdet rehberi kabul edileecktir.

Hz. Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği

هٰذَا وَعْدٌ مِنَ اللهِ سُبْحَانَهُ بِأَنْ يَجْعَلَ الْإِسْلَامَ عَالِيًا عَلَى جَمِيعِ الْأَدْيَانِ

«İşte bu, Allah tarafından, İslâm dinini bütün dinlerden üstün kılacağına dâir verilen bir sözdür.» hadîsi de bunu destekler.»

Hamdolsun ki, bu zamanlarda Avrupa milletlerinin, din hususunu da araştırmaya pek çok dikkat etmeleri, Allah'ın müjdesinin yüce eserlerinin yakınlarda görüleceğini göstermektedir.

Bilhassa İslâm pâdişahının, İslâm dininin yüce hükümlerinin, her türlü maddî ve mânevî gelişmelere, faydalı ve hayırlı kuruluşlara uygun, mülkî ve askerî ıslahlara sebep, âlemin düzenini korumak ve zayıf insanlara yardım etmek hususunda ilgili güzel ve cömertçe hareketlerin her birini gerektirmekte ve emretmekte olduğunu, yüce fiilleri ve âlemce beğenilen faâliyetleriyle her gün, her saat göstermekte olması, bu gerçeğin kesin destekleyicilerindendir ki, bu husus apaçık ortadadır.

Binâenaleyh durum ve gerçek bakımından bizim böyle bir üstün yenilenme devri içinde bulunmakta olduğumuzu görmemiz, o müjdeyi aynen görmemiz kadar öğünmeye sebep olsa lâyıktır.

Hz. Ebû Süfyân'ın, «ben istemediğim halde» sözü de yukardaki âyetten ön-

Bundan sonra İmâm-ı Buhârî, Hz. Ebû Süfyân'ın hadîsini yukarıda

ceki وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ Fakat kâfirler hoşlanmasalar bile, Allah, muhakkak nurunu tamamlamak diliyor.» (Tevbe sûresi, âyet: 32) âyetine uygundur.

Çünkü müşrik, şirk koşma durumunda dinin nurunu söndürmeye çalışırken Allah'ın, İslâm'ın nurunu parlatmayı tamamlamasını istemediği gibi, bir hususta dolayı mecbur olup veya bir dünyâ çıkarı düşünüp de İslâm dinini kabul edecek olsa, istemediği halde kabul eder, hattâ hakkında müslümanlık duâsı edenlere bile gücenir.

Çünkü insan dâimâ alışmış olduğu şeyden ayrılmayı tabîî olarak istemez. Meselâ: Herkese pek sevmese bile yurdunda kalmayı, en parlak ve güzel şehirlere göç edip taşınmaya tercih eder.

İşte bu tabîî durumla beraber henüz hakkı tanımaya yarıyacak tam bir basîret sahibi olamamış, hele Hz. Ebû Süfyân gibi yıllarca ortadan kaldırmaya yeltendiği bir dini sonradan kabul etmesinden dolayı kabilesi arasında milliyetsizlik ve sebatsızlıkla ayıplanacağını düşündüğü halde makul bir cevap bulamamış olursa, ebedî saâdetinin sürüklemekte olduğu İslâm'ı kabul etme hususunda isteksizlik ve hoşnudsuzluktan uzak olamaması, zorunlu bir şeydir.

Fakat aradan biraz zaman geçerek vicdanı, imanın zevkini almaya ve putperestlik gibi eseki sapıklığın belirtileri وَبِضِدِّهَا تَتَبَيَّنُ الْأَشْيَاءُ «Her şey zıddiyle anlaşılır.» dendiği gibi açıklığa çıkmaya başladıkça bu bahtiyar durumun, teşekkürü yerine getirilemiyecek büyük bir nimet olduğu tamamen anlaşılır. Eski haller hatırlandıkça pek çok acâyip olmakla beraber utanç ve kırılma ile karışık samîmî bir pişmanlık duyulur.

Nitekim Hz. Ebû Süfyân hakkında Hz. Peygamber tarafından iltifat edildikçe kendisinin utancı artar ve son derece utandığı için Hz. Peygamber'in huzurunda bulundukça hep önüne bakardı.

Artık bu dereceye ulaşarak tamamen uyanan kimse eski arkadaşlarından hâlâ o sonu tehlikeli yolda koşanları görünce —onları ıslah edebilmek ümidinde bulunmazsa— kendileriyle konuşmaya tenezzül etmez. Meselâ: Onlara rastlayıp da azarlama yollu bir sözlerini işitecek olursa ondan müteessir olacak değil, hattâ o türlü kimselerin anlayışlarının zayıflığına şaşar ve durumlarına acıyacağı gelir.

Hz. Ebû Süfyân'ın, «ben istemediğim halde» sözünde, kendisine bu huhusta zorlama yapıldığını değil, yalnız İslâm dinini gönülden istemediğine işâret de vardır ki, pek doğrudur.

Gerçekten siyer kitaplarında etraflıca açıklandığına göre Hz. Ebû Süfyân'ın müslüman oluşu, Peygamber efendimizin ashâbiyle beraber Mekke yakınlarına gelmesiyle Mekke'nin fethedileceği anlaşılınca Hz. Abbâs'a sığınmak sûretiyle gerçekleşmiş ve ancak bu sayede hayatı garanti edilerek Hz. Ömer'in kılıcından kurtulabilmiştir.

Binâenaleyh onun İslâm dinini kabul etmesi, büyük bir tehlikeden ve âdetâ ölümden kurtulmasına sebep olmuş, bunun için de lügat ve âdetçe kendisi zorlanmış sayılabilir. Fakat bu sözü söylediği zaman —biraz önce arzedildiği gibi— kendisi, işin hakikatini anlıyarak, İslâm dininn saâdet ve selâmet sebebi olduğunu kestirmişti. Böyle büyük bir saâdete sürüklenmek ise, tehdîdle de olsa, dince ve gerçekçe zorlama sayılmaz.

geçen parça ile tamamladıktan sonra, Hirakl'in geri kalan durumlarını

Zira zorlama, insanı istenmiyen bir şeye sürüklemek demek olup, zorlanan şey de aslında bir zarar doğuran şeyden ibârettir. İnsanın hoşlanmadığı şeyin, akıl ve hikmetçe makbul ve güzel olduğu anlaşılınca, istenmiyerek öyle bir şeye sürüklemeye görünüşte zorlama deyimi lâyık görülse de aslında ve haddizâtında irşâd ve lütuf deyimi daha uygun ve lâyık görülür.

Hattâ saâdet ve kurtuluş sebebi olan şeylere zorlama ve sürükleme âdetçe de zorlama sayılmasa yeridir.

Meselâ: Baba, çocuklarını, istemiyerek ilim öğrenmek veya gerekli bir ilâcı kullanmak için zorlayacak olunca babanın bu davranışına zorlama deyimi, akıl ve ilim sahiplerince makbul değildir. Aksine, bu teklif edilen şey, kavrayışının kıtlığı sebebiyle yalnız çocuğun kendine göre istenmiyen ve zorlanan şeydir.

Kısacası, Hz. Ebû Süfyân o zamanki durum ve kavrayışına göre zorlanan bir şey saydığı müslümanlığı, Allah'ın lûtfuyla kabul edebilmiş ve sonradan bu hak dinde sebât doğruluktan ayrılmaması sâyesinde

فَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

«**Olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de Allah onda bir çok hayır takdir etmiş bulunur.**» (Nisâ sûresi, âyet: 19) âyetininin gerçek ifâdesince bahtiyarlığa ermiştir.

(Bu âyet, insanın hoşlanmadığı nikâhlı karısını bırakmayıp, onunla geçinmeye sabretmeyi tavsiye etmek için gelmiştir.

وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ

«**Olur ki, bir şey hoşunuza gitmezken, sizin için o hayırlı olur ve bir şeyi de sevdiğiniz halde o, hakkınızda şer olur. Allah bilir, siz bilemezsiniz.**» (Bakara sûresi, âyet: 216) âyeti de, insanın canının istemediği cihâdın farz kılındığını açıkladıktan sonra tebliğ buyrulmuş umûmî bir kâideyi açıklamaktadır.)

Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Allah, gizli hikmetlere dayalı bulunan yüce irâdesiyle bazan bir kulunun aklına gelmiyen, arzusuna hiç de uygun düşmeyen bir sebeple lütufda bulunuverir. Fakat böyle bir lûtfa eren kul da bunun değerini bilmelidir.

İbret gözüyle hep görülmektedir ya!

Allah, vahşî bir hayat sürmekte olan bazı milletleri, hiç akıllarına bile gelmezken, hem de baştan savmaya çalıştıkları bir sebeple medeniyet dünyasına sokar. Uzun zaman azgınlığı âdet haline getirmiş veya eğlence ve kumar gibi rezillik durumlarına düşmüş bulunanları, pek küçük bir sebeple gönüllerinde bir uyanıklık meydana getirerek doğruluk ve iyilik dâiresine çeker.

Hz. Ebû Süfyân'ın, küfür ve şirkte direndiği halde öldürmeye hazırlanmış ve halifeliği zamanında âlemi adâlet nurlarıyla aydınlatmış olan Hz. Ömer'in de, vaktiyle Hz. Peygamber'e sûikasdda bulunduğu sırada kalbini yumuşatarak hidâyete erdirmişti.

Daha acâyip olmak üzere bazı kulları zincir ve bukağılarla İslâm diyârına sürükleyerek müslümanlara dâhil eder.

yine aynı senedde dâhil olmak üzere Hz. İmâm-ı Zührî'den şu şekilde na-

Nitekim sahîh hadîslerinden birinde عَجِبَ اللهُ مِنْ قَوْمٍ يُدْخَلُونَ الْجَنَّةَ بِالسَّلَاسِلِ «Allah, kullarına görülmemiş ve acâyip bir şey gösteriyor ki, bir millet, zincirlerle cennete sokuluyorlar.» (Buhârî, K. el-Cihâd, Bâb: 144) diye bu acâyiplik hatırlatılmıştır.

(Bunlar, savaşta esir edilip bağlı bulundukları halde İslâm diyârına gelen ve İslâm dininin güzelliklerini anladıktan sonra bu hak dini kabul eden kimselerdir ki, kendilerinin İslâm dinine girmeleri, âhirette onun ulaştıracağı cennete girmeleri demektir.

Meşârik şerhinde merhum İbn-i Melek diyor ki: «Bu durumun acâyipliği ortadadır. Çünkü akıl sâhiplerinin her türlü zorluklara katlanarak kavuşmaya çalışmakta bulundukları cennet nîmetlerinden bundan çekiniyorlarken zincirlerle o tarafa sürükleniyorlar.

Bunda Allah'ın lûtfunun ne kadar büyük ve geniş olduğuna da işâret vardır ki, zorla kullarına bir çok yüce lütufları verebilmektedir.»

Tayyibî de diyor ki: «Bu zincirler dâimâ gözle görülmez. Bunun mânevî olanı da vardır. Sapıklıktan doğru yola çevrilmelerini Allah'ın dilediği kullar hakkındaki ilâhî cezbeler mâlûmdur. Bir kulun gönlünde böyle ilâhî bir cezbe meydana gelince onun gereği mutlaka ortaya çıkıyor. Kimsenin engellemesi kâr etmiyor.»

Bunun delil ve misâllerini saymaya hâcet yoktur. Çünkü zamanımızda da bu türlü bahtiyarlıklar memnûniyetle görülmektedir.)

Nefsin isteklerine aykırı olup, basîreti zayıf olanlarca boşuna yorulmala: kabul edilen dînî tekliflerin her biri aslında bayağı alışkanlıkları değiştirerek mânevî hastalıklara uygun ilâçlar yapmaktan ibârettir ki, bununla Allah'ın emrine saygı ve yarattıklarına sevgi ve şefkat gibi aranan meziyetleri meydana gelerek insanlık cevheri, mükemmelliğin son dereçesine ulaşır ve bu sâyede insan gerçek saâdete kavuşur.

Yine sahîh hadîslerden olmak üzere حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ «Cennet bir takım zorluk ve sıkıntılarla çevrilidir. Nitekim cehennem de şehvet ve zevklerle çevrilmiştir.» (Müslim, K. el-Cennet) hadîsi bu gerçeği gösteriyor.

(Yani Allah'ın rızasını kazanıp cennete girmek isteyen kimseler, insana zor gelen dînî teklifleri yerine getirmeye gayret etmelidir. Çünkü helâl, haram demeyip, nefsinin isteklerine uyanlar cehennem azâbına lâyık olurlar.)

Yukarda arzedildiği gibi, hayırlı bir şeyi kavrayıp farketmekten mahrum bulunan kimseyi o hayırlı şeye, tehdîdle de olsa, sürüklemenin, aslında zorlama sayılmıyacağına لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ «Cizye vermeyi kabul eden kitâb ehlini (kâfirleri), İslâm dinine girmek için zorlamak ve onlara cebretmek yoktur. İman ile küfür kesin olarak meydana çıkmıştır.» (Bakara sûresi, âyet: 256) âyeti de delâlet ediyor.

(Merhum Beyzâvî, Envâtru't-Tenzîl adlı tefsirinde konuyu şu şekilde incelemiştir:

kil ve rivâyet ediyor:

إِذِ الْإِكْرَاهُ فِي الْحَقِيقَةِ إِلْزَامُ الْغَيْرِ فِعْلًا لَا يَرَى فِيهِ خَيْرًا
يَحْمِلُهُ عَلَيْهِ وَلَكِنْ قَدْ تَمَيَّزَ الْإِيمَانُ مِنَ الْكُفْرِ بِالْآيَاتِ الْوَاضِحَةِ
وَدَلَّتِ الدَّلَائِلُ عَلَى أَنَّ الْإِيمَانَ رُشْدٌ يُوصِلُ إِلَى السَّعَادَةِ الْأَبَدِيَّةِ
وَأَنَّ الْكُفْرَ غَيٌّ يُؤَدِّي إِلَى الشَّقَاوَةِ السَّرْمَدِيَّةِ وَالْعَاقِلُ مَتَى
تَبَيَّنَ لَهُ ذٰلِكَ بَادَرَتْ نَفْسُهُ إِلَى الْإِيمَانِ وَلَمْ يَحْتَجْ إِلَى الْإِلْجَاءِ

«Zira zorlama, baskısına, kendisini mecbur eden bir hayır görmediği fi'li zorla yaptırmaktır. Ama artık iman, açık âyetlerle küfürden ayrılmıştır. Deliller de imanın, ebedi bahtiyarlığa erdiren bir doğru yol, küfrün ise, sonsuz bedbahtlığa sürükleyen bir sapıklık olduğunu göstermiştir. Akıllı kimse, bu durum kendisine aydınlandıktan sonra artık kendi kendini imana doğru çeker ve başkasının sürüklemesine muhtaç olmaz.»

Bu ibârenin ifâdesinin, yukarıdan beri arzettiğimiz tafsîlatın özü ve hattâ dayanağı demek olduğu şüphesizdir.

Merhum Şihâbüddîn ve Hâşiye'sinde

يَعْنِي أَنَّهُ خَبَرٌ بِاعْتِبَارِ الْحَقِيقَةِ وَنَفْسِ الْأَمْرِ وَأَمَّا مَا يَظْهَرُ بِخِلَافِهِ
فَلَيْسَ إِكْرَاهًا حَقِيقِيًّا

«Yani bu, hakikat ve asıl itibariyle haberdir. Fakat bunun aksine ortaya çıkan, gerçek zorlama değildir.» diyor ki, iddiâmızın kesinliğini ifâde ediyor.)

Yani, imanın, Allah'ın ebedî bahtiyarlığa ulaştıran bir lûtfu olduğu —Allah'ın sıfatlarında ortak bulunması zannı açıkça imkânsız olduğu için— o kadar açıklık kazanmıştır ki, bu gerçeği kavrıyamıyanlar, onu kabul etmeye zorlanacak olsalar bile aslında zorlanmış olmazlar.

Merhum Ebu's-Suûd da İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm adlı eşsiz tefsirinde şöyle diyor:

جُمْلَةٌ مُسْتَأْنِفَةٌ جِيءَ بِهَا إِثْرَ بَيَانِ تَفَرُّدِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى
بِالشُّؤُونِ الْجَلِيلَةِ الْمُوجِبَةِ لِلْإِيمَانِ بِهِ وَحْدَهُ إِيذَانًا بِأَنَّ مِنْ حَقِّ
الْعَاقِلِ أَنْ لَا يَحْتَاجَ إِلَى التَّكْلِيفِ وَالْإِلْزَامِ بَلْ يَخْتَارُ الدِّينَ
الْحَقَّ مِنْ غَيْرِ تَرَدُّدٍ وَتَلَعْثُمٍ

«Allah, âyete'l-Kürsî'nin hemen arkasından parentez cümlesi olan bu âyetle —Allah'-

İbnü'n-Nâtûr[620] adlı zât —ki vaktiyle Beyt-i Makdis'in bakımı ile görevli olup, Hirakl'in has adamlarından ve Şâm hıristiyanları papazlarından imiş— bize anlattı ki: Hirakl'in askerleri İran ordularını yenerek

---

ın birliğini kabul etmeyi gerektiren yüce işlerinde eşsizliğini açıkladıktan sonra— anlatıyor ki, böyle bir hak dini kabul etmekte tereddüdün hiç yeri olmayıp, normal akıl sahibi, hiç bir teklif ve zorlamaya muhtaç olmayarak kendi arazusuyla kabul etmelidir.»

Bazı tefsirciler bu âyetteki zorlamayı açık mânâsına yorarak, «Zorlamanın bulunmadığını ifâde etmek, zorlamadan men etmekten ibârettir.» diyorlar.

Bu durumda, cizyeyi vererek can ve mallarını koruyan kitab ehline mahsus olur. Mecûsî ve putperestleri içine almaz.

Bu tefsir, şu rivâyetle desteklenivor:

Sâlim b. Avf oğulları kabilesinden bir sahâbînin, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce hıristiyan olmuş bulunan iki oğlu, Peygamber efendimizin Medine'ye hicretinren sonra oraya gelirler. Babaları «Benim gibi siz de müslüman olun.» diye bunları sıkıştırmaya başlar. Çok üzerlerine varırsa da onlar buna yanaşmazlar.

Bunun üzerine mesele uzayarak Hz. Peygamber'in huzuruna vardıklarında sahâbî يَا رَسُولَ اللهِ أَيَدْخُلُ بَعْضِيَ النَّارَ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ «Yâ Resûlallah, benim gözüm önünde vücudumun bazı kısımları durumunda bulunan çocuklarım cehenneme girsin mi?» demişse de o sırada bu âyetin inmesi sebebiyle, Hz. Peygamber, kendisini müdâhale etmekten menetmiş. Bu mânâ da gerçeğin tâ kendisidir.

Zira Allah'ın hidâyeti erişerek bir kimse kendi isteğiyle hak dini kabul etmezse, zorlama ile kabul ettirmekte hiç bir tarafa fayda olmıyacağı şüphesizdir.

Nitekim أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ «O halde, mü'min olsunlar diye, insanları (Allah dilemediği halde, ey Peygamber) sen mi zorlayacaksın?» (Yûnus sûresi, âyet: 99) âyeti bu mânâyı ifâde ediyor.

(Yani zorlamakla hiç bir zaman gerçek iman elde edilmez.)

Peygamberlerin vazifesi ancak peygamberliklerini duyurmaktır.)

Eski peygamberlerden bazılarının babası veya çocukları kendi dinine tâbi olmıyarak ebedî azâba lâyık olmuştu.

Demek ki, Allaht'an lütuf olmadıkça peygamberler de bu derde bir çâre bulamazlar.

562. Aslı bu şekildedir. Fakat bağ ve bahçe bekçisi mânâsına olan bu kelime «nâzûr» şeklinde de söylenir. Buhârî nüshalarında da vardır.

İşte bu zat, bir bekçi oğlu olup, yakınları arasında sahip olduğu üstünlükle Şâm hıristiyanlarına Hirakl tarafından eskaf (baş papaz) tayin edilmiş ve Sûriye'nin fethinden sonra Şâm'da kalmayı tercih etmişti. İslâm âlimleri kendisine saygı gösterirler ve görüşürlerdi.

Mübâlâğa «hâ« s(ile «nâzûre» kelimesi bundan başkadır. Çünkü bu, efendi ve şanlı adam hakkında kullanılır ki, emri tutulur, cömertlik ve iyiliğe umulur olduğundan herkes kendisine bakar.

Merhum Hayâlî'nin, Akâid hâşiyesinin giriş kısmında Mahmud Paşa hakkında yazdığı kasîdenin beytleri arasında şu da vardır:

onları, işgal etmiş oldukları Bizans topraklarından çıkarmıştı.[527] Bunun üzerine kendisi Allah'a şükür borcunu yerine getirmek maksadiyle İyliyâ mescidine geldiği sırada bir sabah pek kederli ve üzgün bir halde göründü. Bazı devlet adamları «Sizin bugünkü durumunuzda bir değişiklik görüyoruz.» diye bunun sebebini sordu.

Hirakl ise, kâhinlik ve yıldız ilminden anlardı. Binâenaleyh bu soruya şöyle cevap verdi: «Ben bu gece yıldızlara bakınca sünnet sultanının[528] çıkıp üstün geldiğini gördüm. Bu asırda sünnete devam etmekte

---

نَاظُورَةُ الدِّيوَانِ أَصَفُ عَصْرِهِ - وَهُوَ الْوَزِيرُ الْفَرْدُ فِي إِقْبَالِهِ

«Divânın şanlı efendisi ve zamanının Âsaf'ıdır. O, büyük makamında eşsiz vezîrdir.»

527. İran'lıların bu sırada Bizans'a yenileceği, önceden Kur'ân'da açıklanmış bir gerçek olduğu için Hudeybiye barışı gününe rastlayan bu yenilgi haberi, müslümanlar için büyük bir sevinç sebebi teşkil etti.

Bilindiği gibi Rûm sûresinin başındaki âyet, Hz. Peygamber'in daha Mekke'de bulunduğu sırada, Bizanslıların Filistin topraklarında İran Kisrâ'sının ordusuna yenilmeleri üzerine Mekke Müşriklerinin «Bizim gibi okuma yazma bilmeyen ve kitapsız olan İran'lılar, kitab ehli olan Bizans'lıları yendiler. Bu durum gösteriyor ki, biz de sizi yeneceğiz. Kitap ehli olmanızın size bir faydası olmıyacaktır.» diye sevinç ve yaygara çıkarmaları üzerine nâzil olmuş ve «Rum'lar (Doğu Roma'lılar, İranlılara) mağlûp oldu, arap ülkesine en yakın yerde... Halbuki onlar bu yenilgilerinden sonra muhakkak gâlib gelecekler; birkaç (3-9) yıl içinde... önünde ve sonunda emir Allah'ındır. O gün (Roma'lıların üstün geldiği gün) mü'minler ferahlanacak.» (Rûm sûresi, âyet: 1-4) mânâsını açıklayıp yaymıştı.

Hattâ buna dayanarak Hz. Ebû Bekir, Übeyy b. Half'e hitâben: «Sizin bu sevinciniz çok sürmeyecek. Allah'a yemin ederek sana haber veririm ki, on yıla varmadan Bizans'lılar İran'lıları yenecektir.» demişti.

Übeyy b. Half «öyleyse gel, seninle bahse girelim. Eğer 3-4 yıla kadar bu dediğin olursa ben on tane genç dişi deve veririm. 3 yıla kadar bir şey olmazsa senden bu kadar deve alırım.» dedi. Hz. Ebû Bekir, bunu kabul ettiyse de sonradan Hz. Peygamber'e durumu haber verince «Pek âlâ. Fakat «bıd'u sinîn» deyiminin 9 yılda kadar ihtimali vardır. Bu bakımdan sen deveni miktarını arttırarak müddeti genişletsen iyi olur.» buyurmaları üzerine Hz. Ebû Bekir, Übeyy ile görüşerek 100 deve üzerine ve 9 yıl müddetle sözleşmeyi yenilediler. Sonradan âyetin indiği zamanı takib eden sözleşme vaktinden itibaren 7 yıl sonra ve belirtilen günde İran'lıların bozguna uğradığı haberi gelince, Übeyy b. Half Uhud savaşında yaralanarak ölmüş olduğundan Hz. Ebû Bekir, onun varislerinden bu malı tamamen alıp, Hz. Peygamber'in emriyle fakirlere sadaka olarak dağıttı.

Merhum Ebu's-Suûd «O sırada henüz kumar haram kılınmış değildi.» dedikten sonra devam ediyor: «Bu âyetler, peygamberliğin doğruluğuna ve Kur'ân'ın Allah sözü olduğuna şahâdet eden açık deliller cümlesinden sayılır ki, ancak her şeyi bilen ve haberdar olan Allah'ın bileceği bir gayb hakikatini haber verdiği için gerçekleşmiş ve bu durum, biraz önce kaydedilen iddiâ sebebiyle herkesçe bilinmiştir.»

528. Buradaki «melik» (padişah) kelimesi, «mülk» (saltanat) olarak da rivâyet edilmiştir. «Hitân», sünnet demektir. İzâfet de «lâm» içindir. «Sünnet olmayı

olan millet kimlerdir, bilir misiniz?»

Dediler ki: «Sünnet olmak, yahûdî milletine mahsus olup, bu bakımdan merak ettiğiniz şeyin önemi yoktur. Bugün isterseniz hükûmetiniz altında bulunan ülkelerdeki yahûdîleri tamamen öldürebilirsiniz.»[529]

İşte biz bu konuşmada iken Gassân pâdişahı[530] tarafından gönderilmiş bir zat gelerek Hirakl'in huzuruna çıkarıldı. Bu zat, Hz. Peygamber'in durumu ile ilgili önemli haberler verdi. Yani «Hicaz topraklarında peygamberlik iddiâsında bulunan bir zat çıkıp, kendisine bir çok kimseler tâbi olmakta ve tabi olmayanlarla aralarında savaşlar devam etmekte olduğu halde kendilerini bıraktım.» dedi.

Bunun üzerine Hirakl «Bu adamın sünnetli olup olmadığını anlayın.» diye emir verdi. Bakılıp, sünnetli olduğu anlaşılarak kendisine haber verildi. O zaman «Evet, işte yıldız bilgisiyle keşfettiğim gibi ortaya çıkıp üstün gelen zâtın bu ümmetin, yani arap milletinin sultanı olduğu anlaşıldı.» diye üzüntü göstermeye başladı.[531]

Bundan sonra İmâm-ı Buhârî, Hirakl'in bu bilgisi diğer haberler ile de desteklenmiş iken hidâyete eremediğinin sebeplerini açıklamak için

---

âdet edinmiş bir millete mahsus sultan» veya «saltanat» demek olur.

529. Bunlar, bilgilerinin gereğince cevap verebilmişler.

Çünkü sünnet olmak, Hz. İbrâhîm'den kalma bir âdet olup, arap milletinde tamamen yürürlükte idi. Fakat onlar, hıristiyan himâyesinde, oldukça zayıf bir şekilde Kudüs'te yaşıyan yahûdî milleti gibi olmayıp, istiklâllerini koruyabilmiş olduklarından her durumları bilinememişti.

530. Gassân, bir soyun adı olup, Gassân pâdişahları buna nisbet edilirler. Bu zât ise, adı geçen Havrân vâlisi Hâris b. Ebî Şemir adlı şahıstır. Eski adı Busrâ olan Havrân, Sûriye topraklarından ilk fethedilen şehirdir ki, o zaman büyük kalesi vardı.

Şâm'a 4 merhale (1200 km) kadar uzaklıkta olup, bir çok bahçelerle süslü ve bakımlı bir şehirdir.

Hâris'in gönderdiği şahsın adı öğrenilemedi.

531. Hirakl'in bu keşfi pek doğru idi ki, o sırada Hz. Peygamber Kureyş kâfirleriyle barış imzalayıp, Feth sûresi nâzil olmuştu. Bu durum ise yukarda işâret edildiği gibi Hz. Peygamber'in ilk üstünlüğü oldu.

Nitekim siyer kitaplarını okuyanlar bunu tamamen anlar.

Müneccimlerin hesâbına göre Hz. Peygamber'in doğumu Akreb burcunda iki yüksek yıldızın birbirine yaklaştığı sırada olup, bu yaklaşma ise 20 yılda bir defa olur. İkinci 20 yılın sonunda da, Hz. Peygamber'e Cebrâil gelip, Allah'tan vahiy getirdi.

Aradan 20 yıl daha geçip, bu barışın eseri olan Hayber'in fethi ve kazâ umresi gerçekleştirildi ki, Mekke'nin fethi ile İslâm'ın üstünlüğü buna bağlanmıştır.

İmâm Buhârî'nin bu şekilde Hirakl'in, yıldız ilmine dayanarak hüküm çıkardığını nakletmekten maksadı, bu ilimle hüküm çıkarmaya teşvik etmek veya bunu câiz görmek değildir. Aksine, o sırada Hz. Muhammed'in peygamberliğinin, her milletçe bilindiğini ve her ilim ehlinin kendince makbul sayılan usul ve kâidelere uydurarak bu gerçeği anlayıp çıkarmış olduklarını açıklamaktır ki, bu husus, inkâr yolunda bulunanları susturmak için faydadan uzak olmaz.

ثُمَّ كَتَبَ هِرَقْلُ إِلَى صَاحِبٍ لَهُ بِرُومِيَةَ «*Bunun üzerine Hirakl, Roma'daki*[532] *bir arkadaşına,*[533] *olanları anlatarak danışma yollu bir mektup yazıp gönderdi.*

O râhibe mektubu gönderdikten sonra Hirakl, Humus[534] şehrine gidip, aradan bir müddet geçince mektubun cevabı gelerek papazın, âhir zaman peygamberinin çıkmış ve bunun da ancak Hicâz ülkesindeki Peygamber efendimizden ibâret bulunmuş olduğuna dâir aynı düşüncede olduğu anlaşıldı.

İşte bu zatların, Hz. Muhammed'in peygamberliği üzerinde birleştikleri görülmüşse de, Dağâtır adındaki o papazın, müslümanlığı kabul ve milletini de dâvet etmeye kalkışması üzerine şehîd edildiği sonradan anlaşıldı. Bu durum, Hirakl'in gayretini köstekliyerek, içten tanımakla yetinmesine sebep oldu.

Çünkü anılan mektubu alması üzerine Hirakl, büyük bir deneyde bulundu.

Nitekim merhum Busîrî de Kasîde-i Bür'e'sinde:

مِنْ بَعْدِ مَا أَخْبَرَ الْأَقْوَامَ كَاهِنُهُمْ بِأَنَّ دِينَهُمُ الْمُعْوَجَّ لَمْ يَقُمْ

«Milletlere kâhinleri, sapık dinlerinin doğru olmadığını haber verdikten sonra.» beytyile kâhinlerin, her millete bu gerçeği açıklamış bulunduklarını sırf bu maksatla ifâde etmiştir.

532. «Rûmiye» kelimesi, şârihlerce «Ve hiye medînetü riyâseti'r-Rûm» (Bizans'lıların başşehridir.) diye tarif edilmiştir ki, hâlâ İtalya devletinin hükûmet merkezi olan Roma şehri olacak.

533. Bu zât, papazlardan olup, Dağatır adıyla anılır. Hem de «Ve kâne nazîrehû fi'l-ilm» sözüyle ifâde edildiği gibi ilimce Hirakl'e denk tutulur bir kimse imiş ki, vaktiyle ilim tahsilinde beraberlik ve arkadaşlıkları olduğu için «arkadaş» deyimi kullanılmıştır.

534. Hımıs (Humus), Sûriye'de meşhur bir şehirdir ki, Halep'le bunun kurucusu, Amâlika'dan Mihr b. Hâf adlı zâtın oğulları olup her birinin kurduğu şehir kendi adıyla andlandırılmıştır.

Hıms, eskiden Dımaşk'tan (Şâm'dan) daha bakımlı ve meşhurmuş. H. 16 yılında, cennetle müjdelenen on zâttan Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh tarafından fethedilmiştir. 900 kadar sahâbî orada yerleşmişlerdi.

Şâm bölgesinin diğer şehirlerinden üstün olduğuna

هِيَ أَصَحُّ بِلَادِ الشَّامِ تُرْبَةً وَلَيْسَ فِيهَا حَيَّاتٌ وَعَقَارِبُ

«Şâm bölgesinin toprakça en sıhhî şehri olup, orada yılan ve akrep bulunmaz.» diye işâret edilmiştir.

Nitekim merhum Buhârî,

فَأَذِنَ هِرَقْلُ لِعُظَمَاءِ الرُّومِ فِي دَسْكَرَةٍ لَهُ: يَا مَعْشَرَ الرُّومِ
هَلْ لَكُمْ فِي الْفَلَاحِ وَالرُّشْدِ وَأَنْ يَبْقَى مُلْكُكُمْ إِلَى الْأَبَدِ؟
فَبَايِعُوا هٰذَا النَّبِيَّ

«Bu haberi alınca Hirakl, Bizans'ın büyük adamlarını sarayında.[535] *toplayıp, tam bir dikkatle onlara hitâben «Ey Bizans'lılar! Eğer siz, doğru yolu ve kurtuluşu arıyor ve saltanatınızın devamını istiyorsanız, peygamberliği elle tutulur derecede belli olan bu şerefli zâta tâbi olun!» diyerek onları kurtuluş yoluna dâvet etti.»* ibâresiyle bunu açıklıyor.

Fakat bu söz üzerine onlar büyük bir telâş gösterince, sonucun iyi olmıyacağını anlayıp, sözü çevirerek «Benim maksadım, sizin asıl dininizdeki sebât ve derinliğinizi anlamaktı. Hamdolsun, arzuma uygun davrandığınızı gördüm.» diye kendilerini memnun ve iknâ etmek zorunda kaldı.

Onlar da memnun olarak hepsi birden kendisine secde etti.

Pek çok hüküm ve faydaları içine alan bu geniş konu da işte burada sona erdi.

PEYGAMBERLERİN DURUMUNU HIRİSTİYANLARIN ÇOK BÜYÜTEREK İLERİ GETTİKLERİ İKİ KONUNUN İNCELENMESİ

Şimdi de eski peygamberlerle ilgili yüce konuların en önemlilerinden ikisine geçiyoruz. Bunların biri Hz. Âdem hikâyesi olup, diğeri de Hz. İsâ'nın hârika durumlarıdır.

Aslında çok önemli olan, peygamberlerin durumlarının hakikatlerinden bu iki büyük konunun, kitabın konusuna uygun olmaları sebebiyle bunların incelenip açıklanması önemli vazifelerdendir.

Zira maddeciler bu yüzden bir takım şüpheler yaydıkları gibi hıris-

535. «Deskere» kelimesi isim olup, farsçadan alınmadır. Harîrî, Makamât'ında «beytü'l-humâr=meygede» (meyhâne) mânâsında kullanmışsa da başka mânâları da vardır.

Tebrîzî «bahçeler arasındaki toplantı yeri», bazıları da «papazın ibâdet yeri» ile tefsir etmiştir. Ama bu mânâların da buraya uygun olmadığı görülmektedir.

Buradaki mânâsı, Buhârî'nin metnindeki vasıflandırmadan anlaşıldığına göre köşk şeklinde olup, etrafında hizmetçiler ve saray adamları için yapılmış bir çok evleri içine alan yüksek binadır.

Çünkü Hirakl'in, çağırdığı kimseleri o eve ve odalara sokarak kapıları kapatıp da sözünü bu şekilde söyleyebildiği açıkça ifâde ediliyor.

tiyanların da bu maddelerde pek çok ileri giden ve geri kalan kanâatleri vardır.

Biz müslümanlar, ilâhî vahyin parlak nurları sâyesinde şüphe ve evham karanlıklarından kurtularak (hamdolsun) maddî ve mânevî gerçekleri anladığımız ve (gerek inanç, gerek amel yönünden) her hususta adâletle memur bulunarak, orta yol hükmünü gözetmekte bulunduğumuz için, akla uymayan hiç bir inançta bulunmuyoruz.

Hıristiyanlar bir kere Hz. Âdem'in men edilen ağaçtan yemesi maddesini son derece büyüterek bunu, bütün insan nevinin lânetlenmesini gerektiren bir suç ve cinâyet sayıyorlar ki, bu umûmîlik ve bir şahsın kendi fi'liyle çocuklarını ve zürriyetini de hesaba çekip cezalandırmak hiç de adâlete uygun olmayıp, bunun, hiç bir milletin kanununda görülmüş ve duyulmuş bir şey olmadığı bir tarafa bırakılırsa Hz. Âdem hakkında böyle bir ithama kalkışmanın pek büyük bir rezâleti ve haksızlığı kabul etmek demek olacağı şüphesizdir.

Sonra, Hz. İsâ'nın, Allah'ın izniyle göstermiş olduğu hârika ve mucizelere dayanarak kendisini tanrılık derecesine kadar çıkarıyorlar ki, bunun da son derece bir haddini bilmezlik ve ileri gitme olduğu ortadadır.

İşte her konuda olduğu gibi İslâm dininin bu hususlardaki inanç esasları da pek normal bulunarak bizim her bir peygamber hakkında peygamberlik şânı ve kulluk sîfatına uygun, güzel bir inançta bulunduğumuzu açıklamak ve kesin delillere dayalı bulunan İslâm dininde doğru olmayan hiç bir inanç esası bulunmadığını anlatmak maksadiyle bu iki konuyu ortaya koyacağız.

Doğru yolu buldurmak Allah'tandır.

BİRİNCİ KONU: HZ. ÂDEM'İN, CENNETTE MEN EDİLDİĞİ AĞAÇTAN YİYEREK YERYÜZÜNE İNMESİ HAKKINDAKİ İLÂHÎ AÇIKLAMALAR

İnsanlığın babası olan Hz. Âdem'in cennette bulunduğu sırada herhangi bir hikmetle men edildiği ağaçtan yemesiyle dünyaya indirilmesiyle ilgili olan bu konu dört kısma ayrılacaktır.

Çünkü bu konunun hakkını verebilmek için önce içine aldığı yüce sırların incelenmesiyle beraber üç önemli meseleden daha bahs etmemiz gerekiyor:

1 — Allah'ın, Hz. Âdem'i yaratmaktaki hikmeti,

2 — Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi lûtfu,

3 — Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmekle emrolunmalarındaki mânâ.

İşte bu meselelerin her birine birer kısım ayrılması uygun olduğu

için esasen inceleme konumuz olan o ğaçtan yemesi konusu dördüncü kısma kalıyor. . .

Kur'ân'da da zâten bu dört konu bu sıra ile kaydedilmiştir.

BİRİNCİ KISIM :

Hz. Âdem'in nasıl yaratıldığına dair olan Kur'ân âyetlerinden de burada söz etmek istemiyoruz. Çünkü bu husus çok geniş olup, açıklamasına girişmek, konunun dışına taşmak sayılır. Zira bu gerçek hakkında maddecilere karşı söyleyeceğimizi, uygun olan yerde söyledik. Kitâb ehlinin ise zâten bu konuda bize esaslı bir muhâlefetleri yoktur.

Binâenaleyh meselenin bu tarafını geçerek, yeryüzünün insan nevi ile şenlendirileceğine dâir meleklere verilen ilâhî müjde üzerine geçen soru ve cevabı içine alan bir melekler âlemi konuşmasını açıklamakla ilgili Kur'ân âyetleriyle söze başlıyacağız.

Önde ve sonra lütuf Allah'tandır.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوا
أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ
وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

«Ve[536]

536. «Vâv», atıf harfi olup, biraz sonra açıklıyacağımız emir fi'lini, daha önceki sözlerin ifâde ettiği başka bir emir fi'line atfediyor. Netîce

ذَكِّرْهُم بِذَٰلِكَ وَاذْكُرْهُمْ هَٰذِهِ النِّعْمَةَ Onlara bununla öğüt ver ve şu nimeti de hatırlat: ...» demek olur.

Çünkü bu âyetten önce كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ **Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz ki, siz, ölü idiniz; O sizi diriltti.»** (Bakara sûresi, âyet: 28) âyetinde Allah, kullarını küfür ve itâatsizlikten men etmek için önce insanın hayat ve ölümü ile ilgili olarak, görülüp bilinen değişmeleri hatırlatıp, sonra

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ **«O, o yaratıcıdır ki, yerde ne varsa (faydalanıp ibret alasınız diye) hepsini sizin için yarattı. Sonra semâyı (yaratmayı) kasdetti de...»** (Bakara sûresi, âyet: 29) âyetiyle, insan vücuduna gelip onunla birleşen rızıkla ilgili bulunan, âlemdeki menfaatleri hep insan nevi için yaratmış olduğunu bildiriyor.

(«Yerde ne varsa» deyimi, yeryüzündeki bitki ve hayvanların her nevini ve taş, ağaç ve diğer şeyleri içine aldığı gibi yer altındaki maden ve sıvıların da

(ey Habîb'im), o vakti[537] hatırla ki, Rabb'in meleklere:[538] *Ben yer-*

her birini ifâde etmektedir. Her parçayı içine aldığını kuvvetle ifâde etmek için de «hepsini» sözü ilâve edilmiştir.

Gerçi merhum Ebu's-Suûd'un

خَلَقَ لِأَجْلِكُمْ جَمِيعَ مَا فِي الْأَرْضِ مِنَ الْمَوْجُودَاتِ لِتَنْتَفِعُوا
بِهَا فِي أُمُورِ دُنْيَاكُمْ بِالذَّاتِ أَوْ بِالْوَاسِطَةِ وَأُمُورِ دِينِكُمْ
بِالِاسْتِدْلَالِ بِهَا عَلَى شُؤُونِ الصَّانِعِ تَعَالَى شَأْنُهُ وَالِاسْتِشْهَادِ
بِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهَا عَلَى مَا يَلْأَمُهُ مِنْ لَذَّاتِ الْآخِرَةِ وَآلَامِهَا

«Yeryüzünde bütün varlıkları sizin için, dünyâ işlerinde vâsıtasız veya vâsıtalı olarak, din işlerinizde de onlarla Allah'ın fiillerine istidlâl ve âhiretin acı ve zevklerine uygun olan şeylerde onlarda her birinin şehâdetine başvurarak faydalanmanız için yarattı.» ibâresinde ifâde ettiği gibi, yerin kısımlarının ve diğer cisimlerin herhangisi incelenip düşünülse anlaşılır ki, doğrudan doğruya veya vâsıtalı olarak insan nevinin ya yiyecek, içecek, giyesek ve ev gibi şeylerinden ilgili veya sağlığını korumaya ve hastalıktan dönüp tekrar iyileşmesine yaramak bakımından insanlığın yararına uygundur.

Yine âlemin zerrelerinin her biriyle Allah'ın fiilleri ve biribirine göre son derece zıd ve farklı olan şeyleri yarattığını görerek âlemde ancak O'nun irâdesinin hâkim olduğu anlaşılır. Bu sâyede de âlemin her kısmiyle din hususunda faydalanılır.

Hissedilen zevk ve acılarla da âhiret âleminin zevk ve acıları anlaşılıp, o âlemin durumuna buradan ölçü ve örnek tutulur. Evet, hattâ kelâm kitaplarında incelendiğine göre yılan ve akreb gibi yaratılışlarının hikmetini anlıyamadığınız büyük küçük hayvan ve böceklerle pek korkunç olan durum ve âfetler de boşuna olmayıp hiç değilse bunlar, âhirettekini hatırlatarak insanları uyarırlar.

Bu konu ile ilgili kesin deliller kitabın ortalarında sunulmuştur.

Bu hatırlatmanın hemen arkasından buyuruyor ki: «Ey Resûl'üm! Sen, insanları şirk ve itâatsizlikten men eden bu durum ve vasıfları, nimet ve lütufları onlara hatırlat ve anlat. Ataları olan Hz. Âdem'e lütfettiğim hususiyet ve üstünlükleri de açıkla ki, onlar Allah'ın bu lûtfunun bütün Âdem oğullarına âit olduğunu düşünüp kendi değerlerini bilsinler. Esas yaratılışlarına aykırı yollar tutarak nankörlük etmekten utansınlar.

537. «İz» kelimesi, cümlelere muzaf olan zaman zarflarındandır ki, burada âmili mahzuf «üzkür» (hatırla) fi'linden ibârettir.

538. «Melâike» kelimesi, asıl itibariyle «melek» kelimesinin çoğuludur. Çünkü melek, aslında «me'lek» kelimesinin ters çevrilmiş şekli olarak «mel'ek» idi. Sonra hemzesi kullanılmıyarak hafifletilmiştir. «Me'lek», «ülûke» (elçilik) kelimesinden türemiş, mef'al vezninde mimli mastar olup, ism-i mef'ûl mânâsında kullanılmaktadır. Melekler, Allah ile insan nevi arasında, emirleri yerine getirme ve tebliğ etme vâsıtaları oldukları için bazıları elçi, diğerleri de peygamber durumunda olup, bu adla anılıyorlar.

Bazı dilciler de bu şekli kabul etmeyip, melek kelimesinin aslı olan «mel'ek» şeklini fa'el vezninde sayarlar. Bu durumda «melk» (kuvvet ve şiddet) maddesinden türemiş olup, «şem'el» gibi hemzesi fazladan olur. Melekler, kendilerine verilen görevlerin yerine getirmeye yetecek kadar güçlü ve insan nevinin sahip olamadığı bir çok hârikalara sâhiptirler. Bu bakımdan bu türeme de uygunsuz değildir.

Fakat fa"el vezninin pek az kullanılması sebebiyle âlimlerin çoğunluğu, birinci görüşü kabul ve tercih ediyorlar.

Meleklerin varlığı, bu zeyl kısmının baş taraflarında —peygamberliğin hakikatinin açıklanması sırasında— normal akla kanâat verecek şekilde izah edilmiştir.

Bu konuda Mefâtihu'l-Gayb'da da onların varlığına dâir bazı aklî delillerin açıklaması vardır. Fakat tefsir âlimlerine uyularak, âlim ve filozofların, meleklerin hakikatleriyle ilgili görüşlerinin burada açıklanması uygun görüldüğünden aşağıdaki şekilde kaydedildi:

İyi bilinmelidir ki, akıllı insanlar, meleklerin bizzat var ve kavrayış sahibi olduklarını ittifakla kabul ettikleri halde mâhiyetlerini belirtmekte ihtilâfa düşmüşlerdir.

Bazı hıristiyan fırkaları onların, bedenden ayrılmış bir takım faziletli insan ruhları olduklarını kabul etmişlerdir. Bunlara göre şeytanlar da, kötü insan ruhlarından ibârettir. Fakat meleklerin, Hz. Âdem yaratılmadan önce mevcut oluşu, ayrı birer varlık olduklarına delâlet ettiği gibi, varlıklarını gerektiren aklî deliller de buna şehâdet eder.

Filozoflar da onların, insan ruhlarından hakikatçe farklı, onlardan daha kuvvetli ve daha bilgili olan mücerred cevherlerden ibâret olduklarını kabul ederler.

Kelâmcıların ve İslâm âlimlerinin çoğunluğunca ise onlar, çeşitli şekillere girebilen, nurdan yaratılmış görünmez cisimlerden ibârettir.

Çünkü peygamberler melekleri bu şekilde görürlerdi.

Melekler başlıca iki kısma ayrılır. Bir kısmına «kerûbiyyûn» ve «mukarrebûn» (büyük melekler) denir ki, bu kısım dâimâ tesbih ve zikirle meşgul olarak, Allah bilgisi ve sevgisiyle kendilerinden geçmiş olduklarından, O'ndan başkasını hiç hatırlayamazlar.

Öbür kısmı ise, yaratılışlarının gereği olan ibâdet ve itâatleriyle beraber kulların dünyâ ve âhiret işlerinin çevrilip düzenlenmesiyle görevli olan meleklerdir ki, bunlara «müdebbirât» ismi verilerek, gök ve yer melekleri kısımlarına ayrılırlar.

Büyük meleklerin en meşhurları bunlardan sayılıp, Âdem oğullarının rızık, amel ve ecellerini düzenlemekle görevli bir çok kısımları vardır. Meleklerin pek çok kısımları vardır. Meleklerin pek çok olduğu hakkındaki hadîsler, Fahr-i Râzî ve Ebu's-Suûd tefsirlerinde toplanmıştır.

Makasıd şerhinde kaydedildiğine göre melekler, nurdan yaratılmış cisimler olup, sırf hayır için var edilmiş, cinler havadan yaratılmış cisimler olarak onların insan nevi gibi hayır ve şerre kabiliyetleri vardır. Şeytanlar da ateşten yaratılmış cisimler olup, sırf kötülük için var edilmiş ve hayır kabiliyetinden tamamen yoksundurlar.

Fakat bazı kelâmcılar diyorlar ki: «Bu üç nevin de her birinde ana maddelerin bulunduğu şüphesizdir. Bununla beraber her nevi, kendisinde çoğunlukta bulunan maddeye nisbet edilir ve onun hükümlerine tabi olur.

Bunların hepsinde çoğunlukta olan maddenin inceliği sebebiyle diledikleri dar deliklere girme güçleri vardır. Başka bir maddenin çoğalmasiyle yoğunlaşan bir bedene girmedikleri takdirde gözle görülmezler.»

Şeyh-i Ekber (Muhyiddîn-i Arabî) de Fütûhât-ı Mekkiyye'nin 154. bâbında melekleri şu şekilde üç kısma ayırıyor:

1 — Müheyyemûn (şaşırıp kalmış melekler) —ki, büyük melekler adı verilen kısım olacak—: Bunlara Allah, «Cemîl» (güzel) ismiyle tecellî buyurarak zâtının büyüklüğünde boğup kendilerinden geçirmiş olduğu için bu kısım, başkasını değil, kendi zatlarını bile akıllarına getirmiyerek hep Allah aşkiyle şaşkındırlar.

Bunlar nurdan bedenlerde bulunan ruhlar olup, Hz. Âdem ile Havvâ'dan habersiz oldukları için kendilerine ne Hz. Âdem'in yaratıldığı müjdelenmiş, ne de ona secde etme emri verilmiştir. İşte bunlar أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ «Yoksa yüce-lenenlerden mi oldun?» (Sâd sûresi, âyet: 75) âyetinde geçen «âlîn» (yücelenenler) kısmıdır ki, İblîs secdeye yanaşmayınca ona hitâben «Sen kendini Hz. Âdem'den büyük mü saydın, yoksa secde ile mükellef olmayan âlîn meleklerinden misin?» buyrulmuştu. (Bu cümleler, Fütûhât'ın başka yerinden alınmıştır.)

2 — Teshîr (hizmet) melekleri: Bu kısım, Allah ile bizim aramızda gece gündüz çıkıp inmeye hazır bulunan meleklerle bütün yeryüzünde bulunanlara ve özellikle mü'minlere istiğfâr ve duâ, kulların kalblerine hayır getirip ilham eden, rahimlere ruh üflemek, yağmur rüzgârlarını yayıp insanları sevindirmek ve daha bu gibi bizzat insanların işlerini düzenleyip yetiştirmekle görevli olan meleklerden ibârettir. وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ «Ve yeryüzünde bulunan kimse için mağfiret diliyorlar.» (Şûrâ sûresi, âyet: 5) âyetinin tefsirinde merhum Beyzâvî

بِالسَّعْيِ فِيمَا يَسْتَدْعِي مَغْفِرَتَهُمْ وَمِنَ الشَّفَاعَةِ وَالْإِلْهَامِ
وَإِعْدَادِ الْأَسْبَابِ الْمُقَرِّبَةِ لِلطَّاعَةِ وَذَلِكَ فِي الْجُمْلَةِ يَعُمُّ
الْمُؤْمِنَ وَغَيْرَهُ بَلْ لَوْ فُسِّرَ الْإِسْتِغْفَارُ بِالسَّعْيِ فِيمَا يَدْفَعُ الْخَلَلَ
الْمُتَوَقَّعَ عَمَّ الْحَيَوَانَ وَالْجَمَادَ وَحَيْثُ خُصَّ بِالْمُؤْمِنِينَ فَالْمُرَادُ بِهِ الشَّفَاعَةُ

«Burada istiğfâr kelimesi, hakikatine yorulmayıp, —mecâz-ı mürsel veya istiâre kabilinden olmak üzere— insan nevinin yaşama ve kurtuluş sebeplerini sağlamak için çalışmak mânâsına alınabilir. Çünkü melekler, müslüman olmayanlara da bazan hayır ve hidâyet ilhamında bulunurlar. Hattâ mutlak olarak canlı ve cansız cisimlerin düzenini sağlamak ve bozuklukları ortadan kaldırmak mânâsına da yorumlanabilir.» demiştir.)

Kur'ân âyetlerinde bunlar sâffât (saf tutup duran melekler), zâcirât (bulutları sevk ve idâre eden melekler), tâliyât (Kur'ân okuyan melekler: Sâffât sûresi, âyet: 1-3), mukassimât (işleri kullara bölen melekler: Zâriyât sûresi, âyet: 4), nâşirât (yeryüzüne şerîatleri yayan melekler) ve mülkiyât (peygamberlere vahiy getiren melekler: Mürselât sûresi, âyet: 3 ve 5) gibi yüce adlarla anılmışlardır.

Bu kısmın varlığı müheyyemûn kısmına yakın idiyse de onların şaşkın kalmalarına sebep olan Allah'ın tecellîsinden bunlar perde arkasında bırakılmışlardır.

3 — Tedbîr melekleri: Bunlar «müdebbirât» (kullara ait işi tedbir eden me-

lekler: Nâziât sûresi, âyet: 5) ve tedbîr eden ruhlar diye adlandırılırlar. Bu melekler, tabiat, gök ve madde cisimlerinin her birinde ayrı ayrı tedbir ve idâre ile görevlidirler.

Muhiddîn-i Arabî, bu kısımla ilgili uzun uzadıya sözler söyledikten sonra diyor ki: «Başka bir konuda açıkladığımız gibi meleklerin hiç bir derecede kazanç ve kasdı bulunmadığı için başka bir dereceye geçip yükselmesi mümkün değildir. İlimleri artabilirse de düşünce ve istidlâl eseri sayılamaz. Çünkü bu şekilde yükselme, hep çalışmada bulunabilecek olan insan nevinin yaratılışına mahsustur.»

Yine Fütûhât'ın bir yerinde kaydedilmiştir ki: «Melekler akıl sahibi ise de onlarda düşünme kabiliyeti yoktur. Binâenaleyh Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünme sevabını kazanamazlar. Yine onların ibâdet ve itâatleri tamamen farz olan şeyler kabilinden olup, hiç bir ibâdetleri nâfile (sevap için) sayılmaz. Nâfile ibâdet ise, insan nevinde büyük bir meziyettir. Nitekim men edilen şeylreden sakınmanın sevabını da kazanamazlar. Çünkü günâhsız olduklarından dolayı onlar, böyle şeylerden sakınmanın zevkini tatmıyorlar.» لَا يَزَالُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ عَبْدِي بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ

«Kulum bana nâfile ibâdetlerle yaklaşa yaklaşa yüce sevgimi kazanır.» hadîsi bu gerçeği ifâde etmektedir.)

518. bâbında da açıklanıyor ki: «Meleklerin âhireti yoktur. Çünkü onlar için ölüm ve tekrar diriliş olmayacak. Onların ölümü, bir an bayılıp, hemen ayılmaktan ibârettir.»

Merhum İmâm-ı Râzî كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ **«Her nefis ölümü tadacaktır.»** (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 185; Enbiyâ sûresi, âyet: 35; Ankebût sûresi, âyet: 57) âyetinin tefsirinde diyor ki: «Bu âyetin delâlet ettiğine göre, bedenden ayrılmaktan ibâret olan ölüm sebebiyle ruhlar yok olmaz. Zira nefis ölüm acısını tadacak.» diye hükmediliyor. Tadanın ise, tatma hâlinde var olması zorunludur. İşte bundan anlaşılıyor ki, ruh bedenden başka olup, onun ölüm yok olmasiyle ruh da ölüp yok olmaz. Bir de «nefis» kelimesinin cisimlere haş olması sebebiyle ölümün, cisimdeki hayata mahsus olduğu anlaşılır.

Mücerred (bedensiz) ruhlar bu hükmün dışında kalır. Rivâyetler ise bunun aksine delâlet ediyor. Meselâ: Hz. İbn-i Abbâs'tan rivâyet edilmiştir ki:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ **«Yeryüzünde olan her canlı fânîdir.»** (Rahmân sûresi, âyet: 26) âyeti nâzil olunca melekler, «Yerdekiler, ölümün pençesine düştü.» demişler. «Her nefis ölümü tadacaktır.» âyeti nâzil olunca «Biz de öldük.» diye hükmetmişler.»

Şüphesiz olan rivâyete göre melekler, görünmeyen cisimler olmaları sebebiyle, ruhun cisimlere mahsus oluşu onları, âyetin ifâde ettiği umûmî hüküm dışında bırakmaz. Bedensiz ruhlar, insanların bedenlerinden ayrılan ruhlarla filozofların kabul ettikleri on akıldan ibâret kalır.

Meğer ki, İmâm-ı Râzî'nin cisimlerden maksadı, yoğun madde cisimleri olsun. O takdirde, nefsin meleklerle ilgili kalmaz. Cisimler karşılığında bedensiz ruhlar deyimi bu açıklama şekline dâhil edilmiş olur. Muhyiddîn'i Arabî'nin sözü de buna dayalı olmalıdır. Fakat İmâm-ı Râzî'nin kaydettiği rivâyet sahîh ise meleklerin de ölecekleri anlaşılıp, yukardaki açıklamanın hiç hükmü kalmaz.

yüzünde (hükümlerini yerine getirecek) bir halîfe[539] *(bir insan) yaratacağım,*[540] *demişti.*

---

539. «Halîfe» kelimesi, başkasından sonra gelip, onun yerine geçen zât mânâsına kullanılır. Bu bakımdan ism-i fâil mânâsında faîl vezninde olup, sonundaki «hâ», —«mucize» kelimesinde açıklandığı gibi— mübâlağa edâtı veya nakil alâmetidir.

Burada müjdelenen halîfe, Hz. Âdem ile zürriyetinden çıkan peygamberlerden ibârettir. Çünkü onlar halkı idâre edip, insanlar arasında iş ve hükümleri yürütmek hususunda Allah'ın halîfeleridir ki, Allah buna muhtaç olduğu için değil, aksine, halk fertlerinin kâbiliyet eksiklikleri ve doğrudan doğruya Allah'tan feyz almaya elverişsizlikleri sebebiyle, insan nevinin üstün fertleri bu konuda halîfe kabul edilmiştir.

Zira yukarda (bu zeyl kısmının baş taraflarında) arzolunduğu gibi peygamberler, bedenden soyunup tekrar ona dönebilme kabiliyetinde olmaları sebebiyle ilâhî fezâya yükselip, tekrar insanlık dâiresine inmeleri sâyesinde Allah'tan feyz alıp, kullara verme gücüne sahip oluyorlar.

Yüce halîfelik makamına da dinimiz, Hz. Peygamber'in vekilliği anlamına bu adı vermiştir ki, yüce şânı tamamen ortaya çıkarak bütün halka kesin bir farz olan boyun eğip bağlanma emrine tam bir iç huzuruyla riâyet edilsin, her feyz ve saâdetin de ancak bu sâyede elde edilebileceği bilinsin.

540. «Câil» kelimesi, bir mef'ûl alan «ceale» (yaratmak) maddesinden türemiş olabilir ki, bu şekilde وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ «**Karanlıkları ve aydınlığı yaratan...**» (En'âm sûresi, âyet: 1)' âyeti kabîlinden olur.

Cisim olan ve duyu ile kavranan maddî şeylerin yaratılmasında «haleka», ruh olan ve akılla kavranabilecek mânevî şeylerin yaratılmasında da «ceale» fi'li çok kullanılır. Meselâ: En'âm sûresinin başında göklerin ve yerin yaratılmasına «haleka», mânevî olan aydınlık ve karanlıkların yaratılmasına da «ceale» buyrulmuş. (Zira burada geçen aydınlık ve karanlıklar يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ «**Onları delâlet karanlıklarından (kurtarıp) hidâyet nuruna çıkarır.**» (Bakara sûresi, âyet: 257) âyetindeki karanlıklar ve nurdan ibârettir ki, bunlar mânevî şeylerden kinâyedir. Ama duyu ile kavranan aydınlık ve karanlıklar, «gökler ve yer» maddesinde dâhildir.)

Yine Hz. Âdem'in bedeninin yaratılışı açıklanırken إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ «**Ben çamurdan bir insan (Hz. Âdem'i) yaratacağım.**» (Sâd sûresi, âyet: 71) ve halîfelik sıfatına sahip olacağını ifâde ederken de إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً «**Ben yeryüzünde (hükümlerimi yerine getirecek) bir halîfe (bir insan) yaratacağım.**» (Bakara sûresi, âyet: 30) deyimi tercih edilmiştir.

Bu mânâya göre âyette kısaltmalı belâğat sanatı bulunduğu anlaşılıyor. Çünkü söylenecek olan, meleklerin sözlerinin, Allah'ın bu haberiyle ilgisi doğrudan doğruya değil, vâsıtalıdır. Rivâyet edildiğine göre Allah, meleklere «Yer yüzünde bir halîfe yaratacağım.» buyurunca demişler ki: «Ey Rabb'imiz! Bu halîfenin durum ve vasıfları ne olacak?» İşte bu sorularına cevap olarak Allah: «Bunun zürriyetinde

Melekler de: Biz seni hamdinle[541] *tesbih ve noksanlıklardan tenzih etmekte*[542] *olduğumuz halde, orada fesad çıkaracak ve kanlar dökecek*

azgınlık ve çekememezlik sebebiyle bir takım bozgunculuklar olacak.» buyurunca melekler son derece şaşkınlığa düşerek, kaydedilecek olan şüphelerini Allah'a arzettiler.

«Câil» kelimesi, «ceale» (yapmak) maddesinden türemiş de olabilir. Hattâ bu ihtimal daha kuvvetlidir. Çünkü bu şekilde meleklerin sorusu, doğrudan doğruya o habere yönelir. Fakat bu mânâda «câil» kelimesi iki mef'ûl gerektireceğinden, birinci mef'ûlü açık mânâ sebebiyle gizlenmiş olur. Zira mânânın sonucu «Ey melekler! Ben, Hz. Âdem'i yaratıp, onu yeryüzünde şanlı bir halîfe yapacağım!» demek olup, Hz. Âdem'e ait olan zamir —ki, birinci mef'ûl yerinde düşünülmektedir— eğer hikâye edilen melekler âlemindeki konuşmada gizlenmiş kabul edilirse gizlenmenin sebebi, Hz. Âdem'in söz konusu olması olur. Yok eğer «O konuşmada gizlenmediği halde Kur'ân'da hikâye edilirken gizlenmiştir.» denirse, sebebin, meleklerin verecekleri cevabın hemen önünde bulunması olacağı şüphesizdir.

Bu ikinci ihtimal, Zemahşerî'nin ﴿إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي خَٰلِقٌۢ بَشَرًا مِّن طِينٍ﴾ **«Rabb'in, o vakit meleklere şöyle demişti: Ben bir çamurdan bir insan yaratacağım. (Hz. Âdem'i yaratacağım.)»** (Sâd sûresi, âyet: 71) âyetinin tefsirinde «beşer» (insan) tabirine dâir kaydettiği açıklama ile desteklenebilir.

(Çünkü Zemahşerî burada «İnsan kelimesinin mânâsını bilmeyen ve insanlık vasıf ve hallerinin neden ibâret olduğunu düşünmeyen meleklere hitâben «Ben çamurdan bir insan yaratacağım.» demekte ne mânâ olabilir?» diye ortaya attığı soruya cevap olarak diyor ki: Evet, meleklere Allah'ın bu hitâbı da ancak «insan» deyimiyle durumu ifâde etmekten ibâret olsaydı böyle bir münâkaşa mümkün olabilirdi. Fakat şüphe yok ki, Allah onlara o zaman «Ben şu sıfatlara sahip olacak bir nevi varlık yaratacağım.» diye haber verip; müjdelemiş, fakat Kur'ân'da hikâye ederken bu tafsilâta delâlet eden sâdece «insan» adını kullanmakla yetinmiştir.

İşte mâdem ki, vasıfların tafsilâtı yerine sırf bir adla yetinmek câiz ve mümkün oluyor, bizim burada meleklerin cevabını delil kabul ederek bu mânâya yormamızın hayli hayli câiz olacağı söz götürmez.)

541. «Bihamdik» kelimesi, karışıklık «bâ» sı ile mecrur olarak «hâmidîn» (hamdediciler olarak) mânâsına hal olup, «lütuf ve hidâyetine şükrederek» demektir ki, bununla melekler, kendilerini beğenip gurura kapılmayı kendilerinden uzaklaştırmışlardır. Yani «Yâ Rabb! Tesbih ve takdîsimiz, sırf senin lûtfun sâyesindedir ki, buna da ayrıca hamdetmekteyiz.» demiş oluyorlar.

Bazı tefsir âlimleri ise tesbîhin, ibâdet ve itâatler, takdîsin de, ilim ve inançlar yönünden saygı ifâde etmesini fark noktası kabul ediyorlar.

542. Veya «Güzellik ve büyüklük sıfatlarınla hep seni vasıflandırarak senin rızan için kendimizi türlü kötülüklerden temizliyoruz.» Demek istediler ki: «Bu yüce makama biz, Hz. Âdem ile zürriyetinden daha lâyıkız.»

Bu mânâya göre en büyüğü Allah'a ortak tanımak olan bozgunculuğu, O'nu tenzih edip bir bilmek ile ve en büyük günahla ruhu kirletmekten ibâret olan kan dökmeyi de, nefsi haksızlık ve günahlardan temizlemek ile karşılaştırmış oluyorlar ki, bundan maksatları, sırf ortadaki gerçeği söyleyip, bunun hikmetini sormak olduğunu biraz sonra açıklayacağız.

kimse[543] *mi yaratacaksın?*[544] *demişlerdi. Allah: Ben, sizin bilemiyeceğiniz*

«Tesbîh kelimesi تَنْزِيهُ اللهِ عَنِ السُّوءِ وَتَبْعِيدُهُ عَنْهُ «Allah'ın eksiklik ve ayıplardan uzak ve münezzeh olduğuna hükmedip, buna delâlet eden sözleri söylemektir.» diye tefsir edilir. Bu şekildeki tefsir, Hz. Peygamber'den rivâyet edilmiş olup, merhum İmâm-ı Kurtubî, «alâ vechi't-ta'zîm» (saygı için) kaydını eklemiştir.

Beyzâvî'nin «ve keze't-takdîs» («takdîs» de böyledir.) ibâresinden, ikisinin eş mânâlı olduğu anlaşılır. Fakat Keşf kitabının yazarı diyor ki: «Zemahşerî, tesbih ve takdîsi eş mânâlı kabul ediyorsa da aralarında fark bulunduğu şüphesizdir. Çünkü ikisi de eksikliklerı reddetmekten ibâret olmakla beraber, kulun, bilgisi derecesinde ve gücü yettiği kadar Allah'ı tenzih etmesine tesbîh denir.

Tenzîh ifâde eden bir kelime söylensin, söylenmesin, tenzîh edilen zâtın, kendisine lâyık gördüğü en mükemmel şekilde temizlik ve yücelikle vasıflanmasına takdîs denir ki, daha husûsî ve daha belâğatli olduğu için dâimâ ikincisi (takdîs) birincisinden sonra gelir. Mesêlâ: Âyette «ve nükaddisü lek» (Seni takdîs ederiz.) sözü, «nüsebbihu» (tesbih ve tenzîh ederiz) sözünden sonra ve yine «Sübbûh Kuddûs» (münezzehtir, mukaddestir.) cümlesinde de «Kuddûs» kelimesi sonradan gelmiştir.

Meleklerden hikâye edilen âyetteki takdîsin sonra gelişinde başka bir incelik daha vardır. Çünkü onlar, insan nevinde görülen bozgunculuğun en âdîsi olan kan dökmeyi söylemelerine karşılık, kendileri hakkında tenzîhin son derecesi demek olan takdîsi getirmişlerdir.

«Lek» kelimesi, لِأَجْلِكَ وَاسْتِحْقَاقِكَ لَا لِأَجْلِنَا مِنْ طَمَعِ ثَوَابٍ أَوْ خَوْفِ عِقَابٍ «Senin için ve senin lâyık olduğun için. Bizim herhangi bir sevap umduğumuz veya bir cezadan korktuğumuz için değil.» diye tefsir edilir. Çünkü arz ve ifâde edildiği gibi gerek tesbîhin, gerek takdîsin dinî mânâlarında, Allah'ı ilgilendirdikleri kabul edildiği için çok kere mef'ûlleri gizli olarak kullanırlar.

Bu durumda âyetin mânâsı «Ey Rabb'imiz! Biz senin mübârek zâtını, sevap arzusu veya ceza korkusuyla değil, sırf lâyık olduğun için ve rızanı kazanmak maksadiyle tesbih ve takdîs ediyoruz.» demektir.

543. «Men» kelimesi, her eksiklikten uzak olduğu kesin olan Hz. Âdem'den kinâye olmakla beraber, kendisini zürriyetinde baskın olan vasıfla andılar ki, Allah'ın anılan müjdesinin, onların şaşkınlıklarını nasıl gerektirdiği gösterilmiş olsun.

544. «Yüce hikmetine bu husus nasıl uygun düşecek?» «Etec'alü» kelimesi de iki mef'ul alan «ceale» (yapmak) maddesinden türemiştir ki, burada «men» kelimesi mef'ûl olup, ikinci mef'ûl de, yukardaki mânâ sebebiyle gizlenmiş olan «halîfe» kelimesidir.

Nitekim bu cümlede geçmiş olduğu için birinci cümlenin birinci mef'ûlü gizlenmştir. (Ebu's-Suûd).

Bilindiği gibi belâğat ilminde bu türlü gizlemelere «ihtibâk» sanatı denir.

Kısacası, melekler o müjdeden dolayı şaşkınlık içinde kaldılar. Zira düşündüler ki, biz dururken yeryüzünün şenlendirilmesini tamamlamak ve Allah'ın emir ve hükümlerini yürütmekle halkın düzeni için acaba, zürriyetinin durum ve işleri bozgunculuk ve kan dökmekten ibâret olan zatların halîfe yapılmaları ne gibi bir hik-

mete dayalı olabilir? Allah ,ise, mutlak hikmet sahibi olup, hikmet dışında hiç bir şey yaratmaz.

İşte melekler, Allah'ın bu fi'linde mutlaka bir hikmet ve hayır bulunacağını kesin olarak bilmekle beraber umûmî bir bilgi ile yetinmeyip, gerçeğin açıklanmasını arzu eden öğrencinin, bir gerçeği açıklamasını istiyerek öğretmenine başvurması kabilinden olmak üzere, Hz. Âdem'in zürriyetinin yaratılışı ile ilgili olacak bozgunculukları ortadan kaldıran insanlık faziletlerini ve umûmî faydaları anlayıp, gizli hikmetleri öğrenmek maksadiyle, kafalarını meşgul eden müşkülü arzetmiş oluyorlar.

Yoksa bunda ne Allah'ın fi'line itiraz, ne de hikmet ve hayır gereği olduğunda tereddüt ve şüphe etitklerine delâlet olmadığı gibi maksatları, Hz. Âdem'i veya zürriyetini gıybet yoluyla ayıplamak da değildi. (Hele henüz var olmayan kimseler için gıybet düşünülmez.)

Bu soruyu ipucu kabul ederek meleklerin günahsızlığına dil uzatan sapık fırkalar, kesin delillere karşı pek büyük bir hatada bulunmuş olurlar.

Meselâ :

بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ ۝ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ

«Doğrusu melekler, (Allah'ın çocukları değil) ikram olunmuş kullardır. Melekler, Allah'ın sözünün önüne geçmezler, hep O'nun emriyle hareket ederler.» (Enbiyâ sûresi, âyet: 26-27) âyeti vardır. Hem de böyle açık izah şekilleri ortada dururken onların günahsızlık durumlarına aykırı olan bozuk zanlar lâyık mıdır?

Meleklerin bu açıklama istekleri zâten Allah'ın istediği bir şeydi ki, önce durum kendilerine haber verildi. Zira sonradan mukaddes kitaplarda bu konuşma hikâye edilerek insan nevinin uyanmasına yarıyacak bir çok fayda ve sırların bilinmesi Allah'ın kesin bir isteğiydi. (Bu husus da ilerde açıklanacaktır.)

Meleklerin insan nevi hakkında arzettikleri gerçekler, karanlığa taş atarcasına zan ve tahminle söylenmiş sözlerden değildir. Çünkü bu da, günahsızlık hükmüne aykırıdır. Aksine, ya geride rivâyet edildiği gibi bu husus da onlara Allah tarafından bildirilmişti veya kendileri pek az bir düşünme ile bu gerçeği anlamışlardır. Zira bu yolda bir hüküm çıkarmaya pek çok sebepler vardır.

Meselâ: Uzağa gitmiyerek Allah'ın Hz. Âdem'e «halife» adını vermesi, doğrudan doğruya durumun gerçek yüzünü gösteriyor. Halifeliğin gereği, eli altındakileri yetiştirip düzeltmek olduğundan, Hz. Âdem'in zürriyetinde gerek şehvet sebebiyle kendilerinde bir bozulma olacağı, gerek başkasının hakkına ilişme ve kan dökme görüleceği gibi gerektirici sebeplerin gerçekleşeceği anlaşılır.

Yine meleklerin, önceden durum ve davranışlarını görmüş bulundukları cinlere bakarak da insan nevinin bu gibi uygunsuz durumlarda bulunacaklarını anlamış olmaları imkânsız değildir. Çünkü üreyip çoğalma ve günah işleme kabiliyetinde insanla cinlerin hiç bir farkı yoktur.

Bir de mümkündür ki, melekler, nevi olarak günahsızlığın kendilerine mahsus olduğunu bilmekle beraber (çünkü insan nevinin üstün şahsiyetleri olan peygamberlerin günahsız oldukları şüphesizdir) insan nevinin yaratılışlarını teşkil eden maddelerin doğuracağı şehvet ve gazap kuvvetlerinin elbette tesirlerini gösterecek olduğunu bir bakışta anlamış olabilirler.

Öyle ya, şehvet. sahibine elverişli olan şeyi hemen kendisine çekmeye sürükler. Bu konuda hakkı olup olmadığını düşünmeye fırsat vermezse bozgunculuk çıkması tabiî olur. Gazap da, tabiatine elverişsiz gördüğü şeyi başkasına yükle-

şeyleri bilirim, buyurdu.» [545]

meye teşvik eder. Bundan da kan dökülmesi, haksızlık ve acı doğar.

Bazı tefsir âlimleri, levh-i mahfûzdan haberdar olmalarını da mümkün görüyorlar. Fakat «Âlemdeki gerçeklerin tafsîlâtını içine alan levh-i mahfûzu okuyanlar, Allah'ın ilerde açıklanacak olan, —meleklere verdiği— bu özlü cevabın hakikatini ve insan nevinin yaratılmasındaki Allah'ın yüce hikmetlerini de öğrenmiş olmalıdır.» diye bu ihtimali kuvvetten düşürmeye yol bulunduğu şüphesizdir. Meğer ki, «Levh-i mahfûzun her tarafını okumaya izin verilmiş olmadığından melekler, izinli oldukları dâireden ileri geçmezlerdi.» diyerek bu maksat açıklansın.

(Bazıları da rivâyet ediyorlar ki: Allah, Cehennem'i yaratınca melekler pek çok korkarak «Yâ Rabb! Bunu kimler için yarattın?» demiş ve «Bana itâatsizlik yapanlar için yarattım.» diye hikmet dolu bir cevap almışlardı. Fakat o zaman yer kürenin üzerinde kimse yoktu ve kendilerinden başka mahâtab bulunmazdı. Artık insan nevinin yaratılacağı haber verilince, itâatsizlik ederek Cehennem'e girmeyi hak edecek olan zümrenin bunlardan çıkacağını anladılar.

Fahr-i Râzî bu rivâyeti naklederek yetiniyorsa da iki yönden tenkid edilebileceği şüphesizdir: 1 - Cinlerin, insan nevinden önce yaratılmış olduğu hükmü buna uymamaktadır. 2 - İtaatsiz olanlar için Cehennem'in yaratıldığını anladıktan sonra artık itaatsiz olanların yaratılmasında, meleklerin bir hikmet aramaya lüzum görmeyeceği şüphescizdir.)

«Etec'alü» kelimesinin, «ceale» (yaratmak) maddesinden türemiş olması —her nekadar mümkün görülmüşse de— câiz değildir. Zira daha lâyık olma iddiâsına işâret eden «Biz seni hamdinle tesbih ve noksanlıklardan tenzih etmekte olduğumuz halde» cümlesi buna elverişli olmaz. Çünkü melekler zâten yaratılmış bulundukları halde «Yeryüzünde yaratılmaya bir daha lâyıkız.» demelerinde bir mânâ yoktur. Aksine, halîfe kılınmaya daha lâyık olduklarını iddiâ edebilirler. (Ebu's - Suûd)

Merhum Beyzâvî de diyor ki: Bu hal cümlesi, müşkül ve şüphenin sebebini anlatmak için getirilmiş olup, meselâ: Bir nimet ve cömertlik sahibine hitâben

أَتُحْسِنُ إِلَى أَعْدَائِكَ وَأَنَا الصَّدِيقُ الْمُحْتَاجُ «**Ben senin muhtaç bulunan dostun iken sen düşmanlarına mı lütfedeceksin?**» denmesi gibidir.

Yani «Biz günahsız ve halîfeliğe daha lâyık olduğumuz halde, durum ve davranışları belli olan insan nevini mi halife yapıyorsun?» (Hakikatine yorulmayan soru sigaları, inkâr mânâsına yorulduğu gibi, taaccüb (şaşkınlık ifâdesi) mânâsına da yorubalir ki, bu soru, biraz önce açıklandığı gibi meleklerin, Allah'ın hikmetini anlamaktaki şaşkınlıklarından ileri gelmiş olan taaccüblerini ifâde etmekte olduğundan ikinci kısımdandır.)

545. Bakara sûresi, âyet: 30. «Her makama lâyık olanı getiririm.»

İyi bilinmelidir ki, meleklere burada yalnız bir husus açıklanmış olup, bunun için şüpheye düşmüşlerdir. Eğer diğer hususlar da açıklanmış olsaydı, durumun açıklanmasını istemeye lüzum görmezlerdi.

Çünkü halîfe kılınan Hz. Âdem'in ve zürriyetinin yaşamasına yarıyacak olan şehvet (mutlak olarak tabiata elverişli olan şeyi arzu etme), gazap ve akıl gücünden ibâret olan üç kuvveti bulunduğunu düşünerek bu üç kuvveti ayrı ayrı incelediler. Akıl gücü insan nevini bilgi ve itâate dâvet ediyorsa da diğer güçler bunun aksine olarak kendilerini doğru olmayan durum ve davranışlara sürükleyip götürebileceğini iyice anladılar da, «Önceki kuvvetlere göre ortaya çıkan hikmet,

İKİNCİ KISIM: HZ. ÂDEM'E İSİMLERİN ÖĞRETİLMESİ YOLUYLA MELEKLERDEN ÜSTÜN OLDUĞUNUN AÇIKLANMASI

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ
أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝ قَالُوا سُبْحَانَكَ
لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ۝ قَالَ يَا آدَمُ
أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ
إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

«Ve[546] Allah, Hz. Âdem'e[547] (A.S.) bütün isimleri[548] öğretti.[549] Sonra eş-

bunların halife olmalarını değil, yaratılmalarını bile gerektirmiyor. Akıl kuvveti sebebiyle halife yapılıyorsa o kuvvetten istenip beklenen yüce meziyetler bizde tamamen mevcut olup, bunun yanında bozgunculuk kabilinden bir şey yapmak hiç de bizim işimiz olmadığından dolayı bu lûtfa lâyık görülmek ancak bize yakışırdı.» diye bir hükme varmak istediler.

Fakat kendilerine şurası aydınlanmadı ki, onların beğenmedikleri şehvet ve gazap kuvvetleri, her ne zaman yetiştirilirler de akıl kuvvetine uydurulup, onun himâyesi altında çalıştırılırlarsa onlardan, en şerefli hasletler olan nâmusluluk, yiğitlik, nefisle mücâdele, insaf ve fazilet gibi faydalı meyveler toplanır. Bu üç kuvvetin bir araya gelip birleşmesinden de başka bir kuvvet ortaya çıkar ki, onunla, meleklerin mahrum bulundukları, incelikleri kavrama, sanat meydana getirme ve âlemdeki faydalı şeyleri bulup çıkkarma gibi husûsiyetler kendini gösterir. Âlemdeki faydalı şeylerin, inceliklerin bilinmesi ve türlü sanatlarla düşünceden fi'le çıkmasının ise, yeryüzünün şenlendirilmesi için halîfe yapılmasının tek meyvesi ve âlemin yaratılışının en seçkin gâyesi olduğu, imkân âleminin sırlarının bilenlerce açıkça ortadadır.

İşte hikmet sahibi olan Allah, meleklerin o şüphelerini ortadan kaldırmak için bu hususlara işâret buyurarak «Ben, sizin bilemiyeceğiniz şeyleri bilirim.» yani, «Sizin bildiğiniz eşyânın dış yüzünden daha çok ben, işlerin içyüzünü ve âlemlerin sonundaki bol hayırları da bilirim.» diye cevap vermiş, sonra da ilerdeki isimlerin öğretilmesi sonundaki zorunlu itiraflariyle bu gerçeği açıklık alanına çıkarmıştır.

Merhum Şehâbüddîn diyor ki: Meleklerin bu, «Biz seni hamdinle tesbih ve noksanlıklardan tenzih etmekte olduğumuz halde» demeleri, kendini beğenip öğünme nevinden olmıyarak, kulluklarının samîmîliğini ve tamamen günahsız bulunduklarını arzetmek ve bununla halîlefilğe daha lâyık olma iddiâsında bulunmak hususuna işâret ettiği için, sordukları sorularını kabul edip kuvvetlendirdiği gibi, bu sorularının itiraz kabîlinden olmayıp, sırf şüphelerini ortadan kaldırmak ve iç huzuruna kavuşmak maksadiyle bir açıklama isteğinden ibâret olduğunu da ifâde ediyor. Zira devamlı olarak tesbih ve takdîs etmekte olduklarını söylüyorlar ki, bunlar, Allah'ı haksızlık ve işbilmezlik gibi bütün eksikliklerden, tenzih etmekten ibâret olup, hikmet ve hayrın aksine bir tercihte bulunmanın ise işbilmezliğin tâ

kendisi olacağı açık gerçeklerden olduğu için, melekler bu tesbih ve takdîsle böyle bir tercihte bulunulmadığını kesin olarak bildiklerini itiraf ediyorlar. Bû durumda tefsir âlimlerinin dediği gibi, meleklerin maksadı, ancak hikmeti anlamak ve durumun açıklanması ile şaşkınlıklarını gidermek isteğinden ibâret kalır.

546. «Ve alleme» cümlesindeki «vâv», atıf edâtı olup, bu cümleyi «Ben, sizin bilemiyeceğiniz şeyleri bilirim, buyurdu.» cümlesne atfederek, bu öğretme hikâyesi, Allah'ın kısa cevabının ince mânâlarını ve kapalı taraflarını açıklamak için anlatılmış oluyor.

547. «Âdem» ismi, en sahîh rivâyete göre arapça olmayan isimlerdendir.

(Bazı dilciler, aslını «E'dem» şeklinde kabul ederek «Arapça kâidesine göre hemzesi elife çevrilmiştir.» derler. Türeyişinin de «üdme» (emerlik veya beyazlık) veya «edeme» (tâbi olmak) maddesinden, bazıları ise «edîm» (yer kabuğu) kelimesinden olduğunu kabul ederler. Bu türemelere ait bir takım sebepler de ortaya atarlar. Fakat dillerin birbirine uygunluğunun uzak bir ihtimal olması sebebiyle bu açıklamalar aslında imkânsızca görülmektedir.

«İblîs» kelimesini, «iblâs» (Allah'ın rahmetinden ümit kesmek), «İdrîs» kelimesini de, «ders» (okuyup öğrenmek) maddesinden türemiş kabul etmek de bunun gibi zayıftır.)

Bu durumda fâal vezninde olur ki, bu vezin Âzer ve Sâlah gibi yabancı isimlerde pek çok bulunur. Âlet isimlerinde de kullanılır ki, «kâleb» (kalıp) ve «hâtem» (yüzük ve mühür) kelimeleri böyledir.

548. «Esmâ» kelimesi, «ism» (ad) kelimesinin çoğulu olup, biraz önce haber verildiği gibi, —fiil ve harfin mukabili olarak kelimenin üçüncü bir kısmında kullanılmasının sonradan olması sebebiyle— burada ya mutlak olarak mânâlı kelimeler demektir ki, bu takdirde türlü dillerin içine aldığı fiil, isim ve edatların hepsini ifâde eder. Veya bundan daha umûmî olarak mutlaka adlandırılan şeyi akla getirip zihne yükselten husûsî kelime ve vasıflarına yorulur ki, bu mânâda

اَلْاِسْمُ مَا يَكُوْنُ عَلَامَةً لِلشَّيْءِ وَدَلِيْلًا يَرْفَعُهُ اِلَى الذِّهْنِ

«İsim, varlığa bir alâmet ve onu zihne yükseltecek bir delil olan şeydir.» diye tarif ediyorlar.

Mutlaka Allah'ın bu öğretmesinde isimlerin sahibi olan eşyânın hakikat ve vasıflarını açıklama yönünün de dâhil olduğu şüphesizdir.

Çünkü adlandırılmaya sebep olan ilginin mutlaka adlandırılan şeyi düşünmekle bilineceği gibi alâmetleri düşünmekte, alâmet kılındıkları eşyâyı tanıyıp düşünmek gerekeceği, açıklamaya muhtaç olmayan apaçık gerçeklerdendir.

İsimle varlığı aynı şey sayanlar ise, İntisaf'ın yazarı gibi isimleri doğrudan doğruya varlıkların hakikatleriyle tefsir edip, «biesmâi hâülâi» (bunların isimlerini) ibâresindeki tamlamayı, «hakîkatü'ş-şey'» (varlığın hakikati» ibâresindeki gibi umûmilik ve husûsilik farkıyla izah ederler.

549. Yani onu, akıl ve duyularla kavranabilecek olan her şeyi kavrama kabiliyetine sahip olmak üzere bir takım farklı kuvvetlerle donatılan uzuv ve kısımlardan mürekkep olarak yaratıp, isimleri ile beraber varlıkların hakikat ve hususiyetlerini kendisine ilham ederek, âlemin şenlendirilmesi için gerekli olan ilimlerin usullerin, sanat kanunlarını ve lüzum görülen âletlerle onların kullanılış şekllerini bilip çıkarmaya onu sürükleyip irşâd etti.

Merhum Beyzâvî, mânânın özünü bu şekilde ifâde ediyor ki, onun bundan birkaç maksadı vardır.

Bir kere Hz. Âdem'in yaratılışının, Allah'ın bu öğretmesine olan kabiliyeti hususunu açıklıyarak «Meleklere de isimler öğretilmiş olsaydı cevap verebilirlerdi.» demeye fırsat bırakmıyor. Çünkü melekler, kendi asıl yaratılışlarına göre bu kabiliyete sahip olmayıp, onların özellik ve meziyetleri başkadır.

Gerçi ehl-i sünnetçe melekler, sağlam duyulara sahip olduklarından, duyularla kavranabilen maddî şeyleri kavrıyorlarsa da madde kuvvetlerine sahip olmadıkları için onlar, yiyecek ve içeceklerin inceliklerini, evlenme ve giyinme duygularını ve onlarla ilgili zevk ve acıları kavrayamamaktadırlar. Bu gibi duygularla kavranabilen şeylerden onların mahrum olmaları kendi âlemlerince bir eksiklik sayılmaz. Zira Allah'ın, her yaratığın kabiliyetini, gereği ve ihityacı ölçüsünde yaratmakta olduğu bilinmektedir.

Artık insan, türlü uzuvlara sahip olarak yaratılmış olduğu için bir çok kuvvetlere de sahip bulunuyor. Meselâ: Kalbi, gazap kuvvetinin, ciğerleri şehvet kuvvetinin ve beyni de bir takım kavrama kuvvetlerinin yeri olup, zarûrî ihtiyaçlarını elde etmek için insan fertlerinin, yer ve gök âleminin durum ve vasıflarını bilmeye hem ihtiyacı, hem de güç ve kabiliyeti vardır. Umûmî ve husûsî konuları kavraması nisbetinde faydalanması da artmaktadır.

Sonra bu konuda akla gelen başka bir soruyu da cevaplandırıyor. Çünkü «İsimler kelimesi, mutlak olarak mânâları ifâde etmek için ortaya konulan kelimeler demek olmakla veya eşyâyı zihinlere yükselten ve onlara alâmet olan vasıf ve fiilleri de içine almakla beraber «hepsini» kaydiyle de kuvvetlendirilmiş olması sebebiyle işte bu isimlerin öğretilmesi hükmü, Hz. Âdem'in ilminin, Allah'ın bildiği her şeyi içine alması gerekir.

Bu ise yaratıcının ilmiyle yaratılanınkinin eşit olmasını gerektireceği için, aslında doğru olmıyacağından, ziyade sayısız incelikleri kavrayıp tesbit etmenin mümkün olmadığı şüphesizdir.» diye ikinci derecede bir münâkaşa ihtimali daha olduğu için merhum allâmemiz, isimlerin öğretilmesinin ne demek olduğunu açıklıyarak bu müşkülü de ortadan kaldırmıştır. Yan «isimler» kelimesi bu iki mânânın hangisine yorulsa gerçekten varlıkları da içine alması gerektiği için isimlerin delâlet ettiği varlıklar demek olan bütün eşyâyı da Allah'ın Hz. Âdem'e öğretip tanıtmış olduğu anlaşılır. (Zira mânâsı olan kelimeleri delâlet yönünden bilmek. isimlerin delâlet ettiği eşyâyı düşünmeksizin mümkün değildir. Fakat her şeyi bir farklı tarafiyle düşünmek bu konuda kâfî görüldüğünden eşyânın hakikatlerini künhiyle bilmeyi gerektirmez.

İkinci mânânın de eşyânın zatlarını içine alıp, onlara delâlet ettiği şüphesizdir.)

Ancak bu öğretme hususu, bütün bilinecek şeyleri Hz. Âdem'in zihnine işliyerek onu, bütün incelikleri kavramış ve bilfiil idrak etmiş bir hale getirmekten ibâret olmayıp, aksine, kendisine melek nevinde bulunmayan özel bir kabiliyet vererek insan nevini o sayede husûsî, umûmî, hayal ve zan kabilinden olan şeyleri kavramaya, eşyânın hususiyetlerini tanıma ve kanunların usulünü tesbit etme kabiliyetine sahip olmaya mazhar buyurmak demektir. Bu bakımdan insanın bilgisi gelişmeye elverişli olup, insan fertlerinin ilimleri artıp eksilmektedir.

Kısacası, Beyzâvî'nin bu tefsirine göre isimlerin öğretilmesi Hz. Âdem'i, sahip bulunduğu tam kabiliyette yaratmaktan ibâret olduğu için, melekler âleminde geçen konuşmanın, Hz. Âdem yaratılmadan önce olduğu anlaşılıyor. Âyetlerin açık mânâları da bunu kuvvetlendirmektedir.

Fakat merhum Ebu's-Suûd bu konuşmanın, Hz. Âdem'e ruhun üflenmesinden sonra geçtiğini kabul ediyor ki, bu durumda öğretme, o kabiliyeti gereğince Hz. Âdem'de zorunlu ve tafsîlâtlı bir ilim meydana getirmekten ibâret olur.

Bu âlim, bu ihtimâli, Hz. Âdem'in durumlarını meleklerin bilmeleriyle kuv-

vetlendirmeye çalışıyorsa da pek o kadar kuvvetlendirememektedir.

«Ta'lîm», ilim elde etmeye sebep olacak bir fi'le denir ki, bu fiil, kelimeleri kelimeleri işittirip açıklamaktan ibâret olan «tedrîs» yoluyla olduğu gibi, Allah'ın, kabiliyet vermek, bilgi yaratmak ve hakikati ilham etmek gibi fiilleriyle de olur.

Allah'ın bu öğretmesi ise وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ «Evvelce bilmediklerini sana öğretti.» (Nisâ sûresi, âyet: 113) ve benzeri âyetlerdeki ta'lîm gibi ikinci kısım kabîlinden olup, Hz. Âdem'de istenen ve açıklanan ilimler hemen meydana gelmişti.

Ta'lîmle ilmin bilfiil ilgilendiğine çok rastlanmakta ise de,, şart değildir. Bunun içindir ki عَلَّمْتُهُ فَلَمْ يَتَعَلَّمْ «Ona öğrettim de öğrenmedi.» denilebilir. Fakat ilimle ilgili olmayan maddelerde bu şekilde, ilgilenmemenin açıklanması gerekir. Çünkü açıklanmayınca, çok rastlanana dayanılarak, kabiliyet ölçüsünde az çok ilmin meydana geleceği şüphesizdir.

Kısacası, ta'lîm (öğretme) ile taallüm (öğrenme), kesr (kırma) ile inkisâr (kırılma) gibi değildir. Çünkü kesr ile inkisâr arasında vâsıta olacak başka bir fiil yoktur ki, kesrden inkisârın meydana gelmemesi mümkün olabilsin.

Ama ta'lîm fi'li, kabiliyet vermek ve kelimeleri işittirmekle anlamaya sürükleyip delâlet etmekten ibâret olunca, öğrenecek olan şahıs, çalışıp sebât edecek yerde kusur ve gevşeklik gösteriverirse, tabîîdir ki, ilmin meydana gelmesini engellemiş olacağı şüphesizdir.

Şeyh Ebû Alî (İbn-i Sînâ) gibi bazı zatların, ta'lîm ve taalümü bir tek fiil saymaları hoşgörürlükten uzak olmayıp, tevile muhtaçtır.

Meleklerin arzolunan müşküllerine Allah'tan önce verdiği özlü cevabındaki «mâ lâ ta'lemûn» (sizin bilemiyeceğiniz şeyler), tamamen «eşyâ» demek değildir. Zira her şeyin Allah'ça bilinmekte olduğunda meleklerin şüphesi yoktu ki, böyle bir uyarmaya, hele kuvvetlendirme yoluyla lüzum görülsün. Aksine, maksad Hz. Âdem'de halîfe kılınmasını gerektiren vasıfların gerçekleşmiş olduğunu ifâde etmektir. Çünkü onlardan gizli kalıp da kendilerini bu konuda şaşkınlık ve imkânsız görme durumuna düşüren husus bundan ibârettir.

Bu durumda «mâ» (şey) kelimesi, gerçek ism-i mevsûl, gerek sıfatlanmış bir isim olsun, Hz. Âdem'in halîfe kılınmasını gerektiren vasıf ve sebeplerden ibâret olup, mânâ: «Ben onda gerçekleşecek olup, henüz sizce bilinip aydınlanmış olmayan halîfe kılınma sebeplerini biliyorum.» demek olur. Bu mânâyı doğrudan doğruya «Âdem kulumda, bu lûtfa ermesini gerektiren bir takım yüce vasıflar vardır.» diye ifâde etmek mümkün idiyse de, onların bu incelikten henüz habersiz olmaları yanında Allah'ın ilmini ilgilendirdiğini açıkça ifâde etmek için Hz. Âdem'e saygı ve Allah'ın fiillerinin, her hususta yaratıkların akıllarının kavrıyamıyacağı derecede sağlam olan ilim ve hikmete dayanmakta olduğunu duyurup öğretme faydalarını da içine aldığından, âyetteki üslûbun seçilmesinin, belâğatin tâ kendisi olduğu şüphesizdir.

Sözün kısası, melekler bu hususun da mutlaka bir hikmeti olduğunu iyi biliyorlardı. Tereddütleri ancak, hikmeti anlamakta olup, «Acaba bu, Allah'ın bize açıklanması mümkün olmayan hikmetlerinden midir, yoksa halîfe kabul edilen zâtın sahip bulunduğu şahsî bir üstünlüğe mi dayanmaktadır?» demek istiyorlardı.

Allah da cevap olarak önce Hz. Âdem'in üstünlüklerine kısaca işâret buyurup sonra onların ilim gözünden gizli kalan bazı gerçekleri, isimleri öğretme yoluyla

yâyı[550] *meleklere gösterip:*[551] *Eğer (herşeyin içyüzünü bilen) sâdıklarsanız bunların isimlerini*[552] *bana haber verin,*[553] *buyurdu.*[554] *Melekler: Biz,*

açıklık alanına koydu ki, yaratışının görülmemiş tarafları ve hikmeti aydınlanarak şüpheleri tamamen ortadan kalkıversin.

550. «Onları gösterdi.» cümlesindeki zamir, «isimler» kelimesinden dolayısiyle anlaşılan varlıklara ait olup, onlarda dâhil olan akıllılar kısmını diğerlerine tağlîb ederek erkek zamiri şeklinde kullanılmıştır.

551. «Arz» kelimesi, göz önüne koymak ve açıklamak demektir. Fakat madde ve mânâları arzetmek, varlıkların zatlarını arzetmeye tabidir.

Çünkü akıl ve duyularla kavranabilen varlıkları içine alan zatlar arzedilince onlardan ayrı olarak kavranacak olan umûmî ve husûsî mânâlar da arzedilmiş olur.

Bu durumda «Mânâların arzedilmesi, onların her birinin melekler âleminde husûsî birer şekilde belirmiş olmasına göredir.» demeye hâcet yoktur.

Gerçi bu belirmenin doğru olduğuna bir şey diyemeyiz. Zira imanla Kur'ân'ın, namazla orucun ve gecelerle gündüzlerin âhirette birer şekli bulunduğuna hadîsler delâlet ediyor. Büyük mutasavvıflar da, misâl âleminde her mânânın bir şekli bulunduğu hakkında bir çok tafsilât veriyorlar. (Bu konuda ayrıca kitaplar da yazılmıştır.)

552. Sorulan isimlerin mânâsı yukarda kısaca açıklandığı gibi biraz sonra da açıklanıp izah edilecektir.

553. «İnbâ'» kelimesi, haber vermek ve bildirmek demekse de, aslında «nebe'» (önemli olan haber) maddesinden türemiş olması sebebiyle «enbiûnî» (bana haber verin) ibâresinde istenen isimlerin şanının yüceliğine ve önemine işâret vardır. Bir de «nebe'» kelimesi, doğru habere mahsus olduğu için âyetin mânâsı «Doğru olarak haber verin.» demek olur. Şu kadar ki, burada ikinci mânâ, haberi bildirmekten ayrı olan, sâdece haber mânâsında kullanılmıştır.

Bu âyetle güç yetmiyecek bir şeyin teklif edilmiş olduğu sonucuna varmak doğru olamaz. Çünkü bu haber verme, aslında mümkün bir şey olmakla beraber, meleklerin gücünün yeteceği fiillerin dışında kalması sebebiyle güç yetmiyecek şeylerin ta ortasından ise de hikâye edilen emir, hakîkatiyle ve teklif mânâsına değildir. Aksine, sırf muhâtapların âcizliklerini göstermek maksadiyle buyurulmuştur.

554. Yani hikmet sahibi olan Allah, Hz. Âdem'i yaratıp kendisini yaratılış kabiliyetine göre gök ve yer âleminin hakikatlerinden haberdar buyurduktan sonra, âlemin her nevinden diğerlerine örnek olacak fertleri meleklerin gözlerinin önüne koyup, bunların durum ve hükümlerini kendilerine sordu. Bundan maksat ise, halîfelik işini yapmaktan meleklerin âciz olduklarını göstermekti. Çünkü varlıkları kullanıp idâre etmek ve adâleti yerine getirmek, hakîkatleri bilip, kabiliyet derecelerîyle hak miktarlarından haberdar olmaya bağlı olduğundan, herhangi mânâda olursa olsun, varlıkların isimlerini bilip haber vermekten âciz bulunmaları, o bilgiden yoksun olmalarına işâret eder.

Zira sıfat ve fiilleri içine alan isimlerin mânâsında şüphesiz ki, kabiliyet dereceleriyle haklarının miktarları da dâhildir.

Mânâlı kelimeler demek olan isimleri haber vermekten âciz bulunmak ise bu derece ve miktarları içine alan varlıkları tanımaktan âciz oldukları sonucunu doğurur. Çünkü bir varlığı tanımak, ona delâlet eden şeyi bilmeyi âdete göre gerektirir. Gerekli olanın yokluğunun, kendisini gerektiren şeyin de yokluğuna delâlet edeceği ise apaçık gerçeklerdendir.

İşte bu açıklamamızla, haber verme emrinin «Eğer (her şeyin içyüzünü bi-

(sana itiraz olunmaktan) seni tenzih ederiz.[555] *Senin bize öğettiğinden*

len) sâdıklarsanız» şartına bağlı bulunmasının sebebi anlaşılmış oluyor. Çünkü Allah'ın halîfe kılınmasına lâyık olmanın,, sebebi olan bilgiden âciz bulunmaya aykırı düşeceği şüphesizdir.

Bu kısım «(Hz. Âdem'in yerine kendinizin halîfe kılınması dâvâsında) sâdıklarsanız» diye de tefsir edilir. Halbuki meleklerce böyle bir dâvâ ortaya atılmış değildi. Fakat kendi nevilerini medh edip, Hz. Âdem'in halîfe olmasını imkânsız gibi görmelerine ve yukardaki açıklama isteğini ileri sürmelerine başka hiç bir sebep düşünülemediği için onlar, dolayısiyle böyle bir haklılık iddiâsı ortaya atmış oluyorlar.

Kısacası, bu iddiâ onların sözlerinin gereği olup, doğruluk ise, söylenen şey itibariyle sözü ilgilendirdiği gibi, delâlet ettiği şeye bağlı olan kapalı haber yönünden de ilgilendirebilir. Emr sözleri de bu bakımdan doğru ve yalan vasıflarından birini taşır.

555. «Sübhân» kelimesi mastar olup, ancak muzâf ve gizli bir fiille mansup olarak kullanılır. «Maâzallah» ibâresi gbi. Tesbîh (tenzih) kelimesine isim olarak da kullanıdığı varsa da müstesnâdır. Bu kelime ile söze başlamak çok kere özür yerinde olur ki, Hz. Mûsâ ve Yûnus peygamberler bu sigayı tevbeye başlık kılarak

سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ «**Allah'ım! Seni tenzih ederim. (Dünyada seni görmeyi istemekten) tevbe ettim.**» (A'râf sûr. âyet: 143) ve

سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

«**Seni bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Gerçekten ben, haksızlık edenlerden oldum.**» (Enbiyâ sûresi, âyet: 87) diye yalvarmışlardır.

Zâten Allah'ı bir bilmekten sonra tesbih ve hamdin, en büyük zikir olduğu bilinmektedir. Bu konudaki hadîsler arasından Sahîh-i Buhârî'nin son hadîsini uğur sayarak buraya alıyoruz:

كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ حَبِيبَتَانِ
إِلَى الرَّحْمٰنِ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ

«**İki büyük kelime vardır ki, onlara devam eden mü'mini Allah'a sevdirir. Hem de söylemesi dile pek hafif ve amel terazisinde sevapları ağırdır. Onlar da «Sübhânallahi ve bihamdih, sübhânallahi'l-Azîm**» (Allah'ı, hamdi ile tesbih ederim, ulu Allah'ı tenzih ederim.) sözlerinden ibârettir.»

Merhum Ebu's-Suûd da diyor ki: «Sübhân» kelimesi, tesbih etmek mânâsına özel isim olarak mastar olursa «sübhânek» ibâresi burada «Ey Rabb'imiz! Yüce fiillerinin hikmet ve hayırdan uzak olması gibi mukaddes zâtına lâyık olmayan vasıfların hepsinden, yüce zâtını tenzih ederiz.» demek olur. Meleklerin bundan maksatları ise, Hz. Âdem'in halîfe kılınması hükmünün, Allah'ın yüce hikmetlerini içine aldığını iyi bilmekle beraber tamamen iç huzuruna dayalı bir saygı ve takdîs arzetmektedir.

Eğer münekker mastar —«gufrân» gibi sülâsî mücerred— olursa, «Sübhânek» ibâresi, «Mukaddes zâtına lâyık bir tenzih ve tam bir takdîs vasfına sâhipsin.»

başka hiç bir ilmimiz yok.[550] *Muhakkak sen her şeyi hakkiyle bilensin, üstün hikmet sahibisin,*[551] *dediler. Allah, Hz. Âdem'e: Ey Âdem! Eşyânın isimlerini meleklere haber ver,*[552] *buyurdu. Âdem (A.S.) de,*[553] *meleklere, o isimleri haber verince*[560] *Allah: Ben size demedim mi ki, göklerin*

demek olur ki, bu ifâdenin altında saygı ve samîmiyet takdimiyle beraber kendilerini âcizlik ve eksiklikle ve Hz. Âdem'e de Allah böyle bir teklifte bulununca onun buna muktedir olacağını anlayıp kabul etmekle vasıflandırmış oluyorlar.

Çünkü melekler, durumların gelişinden, yakında Allah'ın bu teklifinin Hz. Âdem'e de yöneleceğini anladılar.

556. Bu cümlenin yüce ifâdesi, «Biz isimleri bilmiyoruz. Zira kabiliyet dairemizin dışında bulunan bir gerçeği kendi kendimize anlamaya muktedir olmadığımız gibi, bu isimlerin bilinmesi durumu, bağlı olduğumuz âlemle ilgili ilimler cümlesinden olmadığı için bize öğretilmiş de değildir. Eğer Hz. Âdem'deki yaratılış kabiliyeti bizde bulunsaydı, bize de böyle şeyler öğretilmiş olurdu.» demekten ibâret olup, sırf âcizliklerini kabul etmekten ibârettir.

557. Bu cümle de, kendinden önceki hükmün sebebini açıklamak için getirilmiştir. Yani kendi ilimlerini, sırf Allah'ın öğretmesine dayalı ve onlara gizli kalan bazı bilgilerin Hz. Âdem'e aydınlanmış olduğunu kuvvetle ifâde etmek için «Yâ Rabb! Sen, bütün bilinecek olan şeyleri bilmekte olup, yeryüzündeki varlıklarla ilgili ve halifelik işi kendisine bağlı bulunan çeşitli ilimler için bizde değil, Hz. Âdem'de kabiliyet bulunduğunu bilirsin. Ancak hikmet gereğince serbest davranışta bulunursun ki, umûmî ve husûsî ilimleri Hz. Âdem'e ve zürriyetine öğretirsin de bu sayede onları yeryüzünün şenlendirilmesine vâsıta kılarsın.» demek istediler.

İşte melekler bu sözleriyle de, sordukları sorularının sırf açıklama isteğinden ibâret olup, itiraz nevinden bulunmadığına işâret etmiş ve Hz. Âdem'in kendilerine gizli kalan üstünlüğü tamamen açıklanarak, insan nevinin yaratılmasının, hikmetin ta kendisi olduğunu anladıklarını açıklamış oluyorlar ki, bu itiraflarının altında, ilmi Allah'a teslim ederek edeb ve saygı ifâdesi ve Allah'ın bildirmesine karşılık olarak şükür vazifesinin yerine getirilmesi de vardır. (Beyzâvî)

558. Burada, «haber ver» fi'linin mef'ûlü meleklere ait zamir kılınıp, meleklere yönelen hitapta olduğu gibi «Bana haber ver.» buyrulmaması, o emirle bunun arasında büyük bir fark bulunduğunu gösterir. Şöyle ki, Hz. Âdem'in cevap verebileceği şüphesiz olup, kendisinden ancak başkasına bildirmesi istenmektedir. Yani imtihan sırasında geçen davranışa Hz. Âdem hakkında lüzum yoktur.

559. «Felemımâ enbeehüm» (Hz. Âdem de meleklere haber verince) cümlesindeki «fâ», fasîh fâ adı verilen harf olup, dâhil bulunduğu şart cümlesini mahzuf bir cümleye atfediyor. O cümle de «feenbeehüm biesmâihim» (O da eşyânın isimlerini meleklere haber verdi.) diye takdir edilir ki, Hz. Âdem'in —sahip bulunduğu iktidarla— meleklere isimleri haber verdiği şüphesizdir. Bu haber vermenin hemen gerçekleştiğini de söylemeye hâcet olmadığına işâret etmek için bu kısım gizlenmiştir.

560. Hz. Âdem'in bu ifâdesinin tefsilât şeklinde olduğu, önce geçtiği halde «isimler» kelimesinin açık olarak tekrar edildiğinden anlaşılır. Arkası arkasına verdiği bu haberlerde doğru olduğunu meleklerin iyice anlamaları da, isimlerle varlıklar arasındaki uygunluk ve benzerlikler gibi, sözün doğruluğuna delâlet eden alâmetleri görmelerinin yanında, açıklama sırasında hiç de tereddüt göstermeden düzgünce ifâde etmesiyle olmuştur.

ve yerin gayblarını ben bilirim.[561] *Açıkladığınızı da gizlediğinizi de elbette ben bilirim, buyurdu.»*[562]

---

561. Allah'ın bu hitâbı, geçen kısa cevabı hatırlatıp açıklayarak onu anlatmak demektir. Fakat biraz önce hatırlatıldığı gibi, burada haberin işâret ettiği mânânın kendisi anlatılmak istenmemiştir. Çünkü muhâtapların bu konuda zerre kadar şüpheleri bulunduğu kabul edilemez. Aksine, durumun doğruluğunun görülmesi sebebi ile Hz. Âdem'de, halife kılınmanın sebeplerinin bulunduğunu anlatmak (muhâtabı, durumu kabul etmeye sürüklemek) istenmiştir ki, bu gerçekleşme, o haberin ifâdesidir.

Bir de önceden kaydedilen «sizin bilemiyeceğiniz şeyler» ibâresi, bu açıklama cevabında göklere ve yere muzaf olan «gayb» kelimesine çevrilmiştir. Bunda ise, Allah'ın ilminin tamamen şümullü ve pek geniş olduğunun ifâdesiyle beraber (çünkü bundan da faydalanacak olanlar bulunur.) meleklerin ortaya çıkan âcizlikleriyle Hz. Âdem'in ilminin, gök ve yer ehliyle ilgili iş ve durumlardan ibâret olduğuna işâret vardır.

Biraz önce kaydettiğimiz gibi «sizin bilemiyeceğiniz şeyler» sözünün, Hz. Âdem'in halifeliğe layık bulunduğundan kinâye olduğuna bu tabir açık bir delildir. Bu durumda cevabın özü «Ben size, onda bu lütfa lâyık olmasına sebep olacak bir takım yüce vasıflar vardır, demiştim. İşte örneğini gördünüz.» demekten ibâret oluyor.

562 Bakara sûresi, âyet: 31-33. İkinci fiildeki «küntüm» ilâvesinden «gizlediğinizi» fi'line bir devamlılık mânâsı vererek «hep gizlemeye devam etmekte olduğunuzu» diye terceme edebiliriz.

Gerek gizlenen, gerek açıklanan durumlar, sahiplerince bilineceğinden burada ilmi ilgilendiren şey «sizin bilemiyeceğiniz şeyler» ibâresinde dâhil olmuyor. Bu bakımdan merhum Ebu's-Suûd, «ve a'lemü mâ...» (Açıkladığınızı da... ben bilirim.) cümlesi, «elem ekul...» (Ben size demedim mi ki...) ibâresine atfedilmiş olup önce kaydedilen «a'lemü...» (Ben,.... bilirim.) cümlesine değil, diyor. Çünkü oraya atfedilmiş olsa, «demedim mi?» fi'linin mef'ûlünün devamından olması gerekir.

(«Demedim mi?» fi'lindeki soru, hakikatiyle değil, «takrir» (olumluluk) için olduğundan, emir fi'line haber fi'linin atfını gerektirmiyeceği şüphesizdir.)

Bazı tefsir âlimleri diyorlar ki: Meleklerin açıkladıkları şey, «Orada fesat çıkaracak... kimse mi yaratacaksın?» demeleri, gizledikleri de, bu sözleriyle işâret ettikleri halifeliğe daha lâyık olma dâvâsı veya kendilerinden daha üstün ve bilgili bir yaratığın var edilemiyeceği kanâatinde bulunmalarıdır. Bu durumda gizleme, açıklamayıp işâret etmekten ibâret olur.

Bazıları da: «Gizlediğiniz», İblîs'in gizlemiş olduğu itâatsizliktir, diyorlar. Zira o sırada İblîs, henüz melekler arasında bulunuyordu. Bir topluluk arasında çıkan cinâyet ise, bazan mutlak olarak o topluluğa mal edilir. Nitekim İsrâîl oğulları arasında çıkan, peygamberleri öldürmek gibi bir takım büyük cinâyetler mutlak olarak onlara mal edilip, Kur'ân'da hepsi birden suçlanmıştır. (Bk. Bakara sûresi, âyet: 91; Âl-i İmrân sûresi, âyet: 112, 181; Nisâ sûresi, âyet: 155).

Fakat bu türlü durumlarda bazı fertlerin işlediği çirkin bir iş, diğerlerinin, susarak da olsa, razı olmuş bulunmaları şart olduğundan bu sonuncu tefsir, uzak bir ihtimaldir.

Bütün bunlardan sonra, bu hikâyenin içine aldığı not ve işâretleri büyük müfessirler şu şekilde sıralayıp açıklıyorlar:

1 — Bu hikâyeden, insan nevinin şeref ve üstünlüğü ve mutlak olarak ilmin faziletiyle faydalı ilimlerin faydasının genişliği sebebiyle ibâdetten üstün bulunduğu anlaşılıyor.

Çünkü halîfe kılmada Hz. Âdem, meleklerden önde tutuldu. Bunun sebebi de ilminin üstünlüğü oldu. Meleklerin ne kadar çok ibâdet ettikleri ise bilinmektedir.

2 — Halîfe kılınmada esas olan şartın, günahsızlık değil, ilim olduğu ve öğretme fi'linin Allah'a isnâd edilebileceği de anlaşılır.

Gerçi muallim (hoca) denmesi câiz değildir. Zira Allah'ın isimleri sahîh rivâyete göre delile bağlı olduğu gibi, muallim kelimesinin, öğretme ücretiyle geçimini sağlıyan kimseler için kullanılması da âdet olmuştur. (Merhum Beyzâvî' ve Ebu's-Suûd'un bu konuda «li'htisâsıhî bimen yehterifü bih» (onunla geçimini sağlıyan kimselere mahsus olması sebebiyle) ibâreleri bunu ifâde ediyor. Bir fıkıh meselesi de bunu kuvvetlendirir. Çünkü fakîhler diyorlar ki: Bir kimse malının üçte birini muallimlere vasiyet etse, sırf Allah rızası için (ücretsiz) ders verenler bunun dışında kalır. Arada sırada ders verenler de böyledir.)

Bu bakımdan eksiklik şüphesinden uzak değildir. Allah'a bazı âlimler, muallim-i melekût (meleklerin hocası) demişlerse de bunun câiz olduğuna delil olamaz.

Nitekim bazı filozoflar da muallim-i evvel (ilk muallim) demişlerdir. Yukarda açıklandığı gibi ta'lîmin hakîkatinin, Allah'ın fi'li olduğu düşünülerek bu tabir bazı tefsir âlimlerinden de hikâye edilmişse bile, âdete göre eksiklik şüphesi bulunduğuna hiç bir diyecek yoktur. Kaydedilen izâfet ve vasıflandırma bu şüpheyi tamamen ortadan kaldırmamaktadır.

(Allah'ın isimlerinin delile bağlı olduğu hususunda kitâbın ortalarında bir miktar bilgi verilmiştir.

Daha çok tafsîlât Mülkiye mektebinde okutmakta olduğum Kasîde-i Nûnyiye şerhinde: لَا تَقُلْ جَوْهَرًا اَيًّا عَنَيْتَ بِهِ وَنَزِّهِ الْاِسْمَ عَنْ اِيهَامِ نُقْصَانِ «Hangi mânâyı kasdedersen et, O'na cevher deme. İsmini de eksiklik şüphesinden temizle.» beyti sırasında verilmiştir ki, bu ktabın da yakında basılması kararlaştırılmıştır.)

Biz, sağlam bir delil bulmuş olmasak da ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna muhâlefet edemeyiz. Müfessir olsun, hadîsçi olsun, mezhebi belli olmayanların senedi kabul edilmez. Burada büyük bir tefsir alimleri, —açıkladığı gibi— böyle isimlerin kullanılmasını yasaklamayı kabul ediyorlar.

3 — Hikmetin mânâsının, ilmin hakîkatinden başka bir şey olduğu da anlaşılıyor. Çünkü böyle olmasa «Muhakkak sen her şeyi hakkı ile bilensin, üstün hikmet sahibisin.» cümlesinde tekrar bulunması gerekirdi. Bu durumda hikmet, ilim sıfatının dışında ve onunla ilgili bir şart olmak üzere «her fi'li sağlam yapmak» demek olur. Beyzâvî'nin, «Hakîm» kelimesini tefsir sırasında اَلْمُحْكِمُ لِمُبْدَعَاتِهِ الَّذِي لَا يَفْعَلُ اِلَّا مَا فِيهِ حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ «Yarattıklarını sağlam yapandır ki, içinde büyük bir hikmet bulunmayan hiç bir fi'li işlemez.» demesi, bu açıklamaya uygundur.

Hikmet'in, ilimden ayrı olması, ilmi fazlasiyle içine alması mânâsına da yorulabilir. Merhum Râğıb-ı Isfahânî'nin اَلْحِكْمَةُ مِنْهُ تَعَالَى مَعْرِفَةُ الْاَشْيَاءِ وَاِيجَادُهَا عَلَى غَايَةِ الْاِحْكَامِ «Allah hakkında hikmet, varlıkları son derece sağlamlıkla bilip yaratmaktır.» ibâresi de bunu destekler. Fakat bu durumda Hakîm isminin tefsirinin

ÜÇÜNCÜ KISIM: HZ. ÂDEM'İN MELEKLER TARAFINDAN SECDE EDİLMEK SURETİYLE SAYGIYA MAZHAR OLUŞU

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوٓا إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

«Ve[563] *onu hatırla ki, meleklere: Âdem'e hürmet olarak secde edin,*[564]

الْعَالِمُ بِالْأَشْيَاءِ الْمُوجِدُ لَهَا عَلٰى وَجْهِ الْإِحْكَامِ «Varlıkları en sağlam şekilde bilip yaratan» şeklinde olması uygun düşer.

Kısacası, Allah'ın Hakîm olması, Râğıb'ın dediği gibi, bütün gerçekleri bilerek sağlamlık ve düzenle yaratmasından ibâret kabul edilirse Alîm isminden sonra Hakîm'in gelmesi, isbatta yükselme nevinden olur.

Eğer Beyzâvî'nin tefsîr ettiği gibi, ancak hikmet ve hayır gereğince yarattıklarını sağlam yaratmak demek olursa, fi'li sıfatlarından olup, ilim sıfatıyla ilgili başka bir sıfat olur. Aralarındaki fark da daha çok aydınlanır.

4 — Bu hikâyeden, Hz. Âdem'in meleklerden üstün olduğuna da istidlâl olunabilir. Çünkü onun, meleklerden daha bilgili olduğu, isimlerin öğretilmesi vâsıtasiyle anlaşılıyor. Daha bilgili olan zât ise, başkalarından daha üstündür. Bu durumda kendisinden ilim öğrenmiş olan meleklerden daha üstün olduğu meydana çıkar. Fakat bu hükümlerin her biri, isbata muhtaçtır. Bu konu, kelâm kitaplarında incelenmiştir.

Bu kabîlden daha bazı faydalı notlar ,Envâru't-Tenzîl'de kayd edilmişse de, sözün uzaması endişesiyle onlardan vazgeçildi.

563. «Ve iz kulnâ» ibâresindeki «vâv», atıf edâtı olup, bu zarfı, öncekine atfediyor ve onun gizli âmili olan «hatırla» fi'li buraya da tesir ediyor.

564. «Sücûd» ve «iscâd» kelimeleri aslında tevâzu ve saygıyle başı aşağıya eğmek demektir ki, bu bakımdan «ibâdet maksadiyle yüzü yere koymak» demek olan dînî mânâya alınmıştır. «Secde» kelimesi, binâ-yı merre olup, bu fi'lin bir defasına denir.

(Secdenin kabulü için bir takım şartlar da vardır ki, fıkıh kitaplarında açıklanmıştır.

Secde, tam yedi uzuvla yapılıyorsa da, bunların en şereflisi yüz olduğu için, onun bir kısmı olan ön tarafı, kısaltmada yeter görülmüştür.

Bu uzuvlara «mesâcid» denir ki, iki el, iki ayak, iki diz ve bir de yüzden ibârettir.)

Burada emrelilmiş bulunan secdenin, Hz. Âdem'e ibâdet maksadı ile secdede bulunmak demek olmıyacağı şüphesizdir. Zira bütün zaman ve dinlerde Allah'tan başkasına ibâdet etmek şirk olup, kesin olarak haramdır.

Aksine, müfessirlerden bir cemâatin kabul ettikleri gibi, selâm ve saygı maksadiyle yüzü yere koymak veya sırf eğilmekten ibârettir ki, Meâlimü't-Tenzîl adlı tefsirde ikincisi, Mefâtîhu'l-Gayb ile İrşâdü'l-Akli's-Selîm'de de birincisi tercih edilmiştir.

Müslümanlar arasındaki selâm cümlesi yerine eski ümmetlerde böyle yere kapanılırdı ki, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin de kendisine secde ettikleri Kur'ân'da

açıklanmaktadır. (Bk. Yûsuf sûresi, âyet: 100). Onların bu secdelerinin, sırf eğilmeye yorulmasına «ve harrû leh» fi'li elverişli değildir. Zira «hurûr», yere kapanmak demektir.

Not: Bu fi'lin, aslında sırf saygı niyetiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü bir çok örneklerinin delâletiyle, söz gibi fiil de saygıya işârettir. Örf ve âdete göre de bu işâret, renkten renge girer. Bu durumda secdenin, ancak ibâdete dâhil olması, akıl ve âdetçe gerekmez.

Meselâ: Bir kimse için ayağa kalkmak, el, etek öpmek saygı ifâde ettiği gibi, mümkündür ki, secdenin de sırf saygı için yapılması, bir aralık âdet olmuştur ve hele Allah'tan, Hz. Âdem'in yüceliğini göstermek için meleklere bu kabilden bir teklif gelmiştir.

Nitekim eski dinlerde de melek ve peygamber resimlerini —halk görüp de onlar gibi ibadete önem versinler diye— ibâdethânelere asmak yasaklanmış değildi. Hz. Süleymân da cinlere türlü türlü resimler yaptırıyordu. (Bk. Sebe sûresi, âyet:13).

Fakat halk, bu müsâadeyi sonradan kötüye kullanarak ibâdet şekline döktüklerinden, bozgunculuk maddesini ortadan kaldırmak için yüce dinimiz, gerek canlıya ait resim yapmayı ve gerek Âdem oğullarına secde etmeyi, her ne niyetle olursa olsun, yasaklayıp, haram kılmıştır.

Secdenin, saygının son derecesi olup, ancak Allah'a lâyık bir hareket olması sebebiyle Allah'tan açıkça bir izin bulmadıkça, selâmlamak maksadiyle de olsa, yaratıklarına karşı yapılması zâten peygmberlerce çirkin görülürdü. Hattâ tefsirlerde nakledildiğine göre Hz. Yûsuf'a secde edildiği zaman, mübârek vücuduna bir titreme gelmiş ve bundan dolayı pek çok müteessir olmuştu.

Hz. Muâz b. Cebel, Yemen'den dönünce Peygamber efendimize secde edip de sebebi sorulunca «Orada yahûdî milleti, âlimlerine ve büyüklerine, hıristiyanlar da patrik ve keşişlerine secde ederler ve bunun, peygamberleri selâmlama olduğunu söylerlerdi.» demesi üzerine Hz. Peygamber كَذَبُوا عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ «Peygamberlerine iftirâ etmişler.» buyurdular. Yani «Hayır, peygamberler hiç bir zaman yaratığa secde etmeye teşvik etmemişlerdir.»

Meleklere emir buyrulan secdenin, hakikat olarak dindeki mânâsına yorulması da mümkündür ki, Beyzâvî gibi bazı büyük müfessirler, bu mânâyı öne alıp, tercih ediyorlar. Fakat bu durumda kendisine secde edilen zât, aslında Allah olup, Hz. Âdem de, saygı için secdeye kıble kabul edilmiş veya onun vâcip olmasına sebep kılınmış olur.

Merhum Beyzâvî, bunu açıklamak için

وَكَأَنَّهُ تَعَالَى لَمَّا خَلَقَهُ بِحَيْثُ يَكُونُ أُنْمُوذَجًا لِلْمُبْدَعَاتِ كُلِّهَا
بَلِ الْمَوْجُودَاتِ بِأَسْرِهَا وَنُسْخَةً لِمَا فِي الْعَالَمِ الرُّوحَانِيِّ وَالْجِسْمَانِيِّ
وَذَرِيعَةً لِلْمَلَائِكَةِ إِلَى اسْتِيفَاءِ مَا قَدَّرَ لَهُمْ مِنَ الْكَمَالَاتِ
وَوُصْلَةً إِلَى ظُهُورِ مَا تَبَايَنُوا فِيهِ مِنَ الْمَرَاتِبِ وَالدَّرَجَاتِ
أَمَرَهُمْ بِالسُّجُودِ تَذَلُّلًا لِمَا رَأَوْا فِيهِ مِنْ عَظِيمِ قُدْرَتِهِ وَبَاهِرِ
آيَاتِهِ وَشُكْرًا لِمَا أَنْعَمَ عَلَيْهِمْ بِوَاسِطَتِهِ

«Allah, Hz. Âdem'i yaratarak, onu bütün yaratıklarına, hattâ bütün varlıklara (yaratıklardan başka kendi zâtına da) örnek kılıp, kendisini maddî ve mânevî âlemleri içine alan güzel bir kopye ve melekler için takdir buyurduğu mükemmelilikleri meydana çıkarmak ve onların sahip bulundukları türlü dereceleri tamamlamalarına sebep kılınca, meleklere, onda gördükleri açık alâmetlerle Allah'ın kudretinin eserlerinden dolayı ibâdet etmeye ve bu sayede kavuştukları, Allah'ın nimetlerine karşı hamd ve teşekkür borcunu yerine getirmek için yüce zâtına secde etmelerini emir buyurdu.» diyor.

Beyzâvî, bu ibârelerle Hz. Âdem'in şanına saygı göstermek gerekircesine meleklerin secdelerine veya vâcip olma sebebi kılınmasının sebebini tamamen açıklayıp anlatıyor.

(«Ünmûzec» kelimesi, «nümûne» kelimesinin arapçalaştırılmış şeklidir ki, «bir şeyin misâli» diye tefsir olunur.

Kâmûs yazarının, bu kelimeyi kâide dışı sayıp, doğrusunun, «nemûzec» olduğunu iddia etmesi yerinde değildir. Zemahşerî, lügat imamlarından sayıldığı halde nahiv ilminde yazmış olduğu bir kitabına «Ünmûzec» adını vermiştir. Merhum İmâm Nevevî, Minhâc'ında «Ünmüzec'ül-Mütemâsil» diye bu kelimeyi kullanıp, Minhâc'ı şerhedenler tarafından tenkid edilmemiştir.

Âlimlerin bilerek ötedenberi kullanageldikleri bir kelime, kesin bir delile dayanmaksızın reddolunamaz. Misbâh'ın yazarının isbâtı ise, Kamus'un yazarının reddine pek âlâ karşı gelebilir.

Gelelim insanın, varlıkların nümûnesi olmasına. Bu konudaki gerekli açıklamalar, kitabın ortalarından sonra ve yine âcizâne mütercim tarafından verilmiştir. Orada dipnata alınan bu makaleyi dikkatle okuyanlara başka hatırlatılacak hiç bir şey kalmamıştır.

Çünkü biz orada Muhyiddîn ve Sadreddîn gibi büyüklerin bir takım değerli sözlerini özetle naklederek insanın, küçük âlem olan bedenindeki idâresinin, Allah'ın idâresini andırmakta ve insanın, kendisini bilmesinin, Allah'ı bilmeyi sağlamakta olduğunu etraflıca açıklamak sırasında küçük âlemle büyük âlem arasındaki benzerliği, خَلَقَ اللهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ «Allah, Hz. Âdem'i kendi sûretinde yarattı.» (Buhârî ,K. el-İstizân, Bâb: 1; Müslim, K. el-Cümüa, Bâb:11) hadîsinin

mânâsına göre insanın, Allah'a nasıl nümûne ve misâl olacağını tamamen anlattık. Akla gelen şüphe ve evhamları da ortadan kaldırdık. Allah'a hamdolsun.)

Kısacası, Hz. Âdem'in, varlıkların nümûnesi ve âlemin bir kopyesi olması bakımından kendisi secde için kıble kılınmış oluyor ki, bu takdirde «li-Âdem» kelimesindeki «lâm», Mz. Hassân'ın Hz. Alî hakkında söylemiş olduğu

أَلَيْسَ أَوَّلَ مَنْ صَلَّى لِقِبْلَتِكُمْ ـ وَأَعْرَفَ النَّاسِ بِالْقُرْآنِ وَالسُّنَنِ «Kıblenize karşı ilk namaz kılan ve Kur'ân'la sünnetleri halkın en iyi bileni o değil midir?» beytindeki gibi «ilâ» (-e doğru) mânâsına yorulmalıdır. Bundan dolayı Hz. Âdem'in şanına saygı gösterilmiş olacağı da şüphesizdir.

Çünkü Hz. Âdem'in o sırada mevcut olan diğer mükellefler arasında bu şerefle üstün kılınması, onlara göre şanının yüceliğini gerektirir. Nitekim Kâ'be'nin, diğer yerler arasında kıble olmakla üstün bulunuşu, her yerden daha şerefli olduğuna işâret ediyor.

Bu durumda, «Kıble olmak, daha üstün olmaya delâlet etse, Kâbe'nin Hz. Peygamber'den daha üstün olması gerekirdi.» diye itiraz etmeye hiç de yol yoktur.

Ayrıca meleklerin mükemmelliklerinin ortaya çıkmasına sebep olması bakımından Hz. Âdem, onlara vâcip olan husûsî secdenin, vâcip olmasına sebep kılınmış olabilir ki, bu durumda «liÂdem»kelimesinin «lâm» ı أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ «Güneşin öğlede zevali dolayısiyle... gereği üzere namazı kıl.» (İsrâ sûresi, âyet: 78) âyetindeki gibi sebeplik ifâde eder. Zira nasıl ki, diğer namaz vakitleri gibi güneşin zeval vakti, öğle namazının farz olmasına sebep kılınmışsa, Hz. Âdem de, şükrü vâcip olan, Allah'ın nimetlerinin peşi peşine gelmesine sebep olması dolayısiyle meleklerin secde etmelerine açık sebep kılınabilir.

Bu meselenin tam olarak incelenmesi, fıkıh usûlü ilmine ait olup, orada Allah'ın farz kıldığı şeylerden her birinin açık ve gerçek sebeplerinin belirtildiği sırada namaz vakitlerinin, beş vakit namazın farz olmasının sebepleri sayılmasının açıklaması da verilmiştir. Yine açıklanmıştır ki, hangi farzın, farz olma sebebi tekerrür edip yenilenirse o farz da tekrar farz olur. Namaz ve oruç gibi. Hangi farzın, farz olma sebibi bir tek olur ve tekerrür etmezse o farz da tekerrür etmez. Farz olma sebebi Beytullah'tan ibâret olan hac vazifesi gibi. Binâenaleyh Beyzâvî'nin, Hz. Âdem'in vücudunu, toplu halde yalnız bir defa yapılması farz kılınan, meleklerin secdesine, farz olma sebebi kabul etmesi doğrudur.

Hem de usûl ilminde açıklandığına göre, husûsî vakitlerin, farz namazlara, farz olma sebepleri kabul edilmelerinin, onlarda yenilenen Allah'ın nimetlerinin sebep olmasına bağlı olduğu gibi, —merhum Beyzâvî'nin işâret ettiği şekilde— meleklerin secde etmelerine Hz. Âdem'in sebep olması da, onun vücuduna bağlı olarak meleklere gelen, Allah'ın nimet ve lütuflarının sebep olmasından ibâret olduğu için, pek makul olacağında şüphe yoktur.

Çünkü melekler, Allah ile insan nevi arasında dünyâ ve âhiret idâresine ve mükemmelliklerin ulaştırılması hususuna vâsıta kılınarak onların her biri görevlendirildiği —vahiy, rızık ve ecel, iş ve sebeplerini düzenleme yollu— hizmeti nisbetinde bir dereceye ulaşıp, bu sayede onların birbirinden farklı dereceleri ortaya çıkmıştır. Şu durumda insan nevi yaratılmamış olsaydı, meleklerin, Allah'ın emirlerini yerine getirme sâyesinde kavuştukları İlim ve amel konularındaki mükemmellikler meydana gelmezdi.

demiştik[565] *de bütün melekler secde etmişlerdi.*[566] *Ancak İblîs,*[567] *secde et-*

565. Birinci tekil şahsın, büyüklüğünü ifâde etmek için birinci çoğul şahıs sigarasını kullanması, her dilin şivesine uygundur. Pâdişahların «Biz işte böyle yaparız.» ve «yüce emirlerimiz» gibi eski tabirleri bilinmektedir.

Fakat ikinci şahsa saygı için çoğul sigasının kullanılması, arap dilinde yayılmadığı gibi Kur'ân'da veya hadîslerde de Allah'a böyle bir siga ile hitâb edilmemiştir.

رَبِّ ارْجِعُونَ **«Rabb'im, beni dünyaya geri çevir.»** (Mü'minûn sûresi, âyet: 99) âyetinin bu kabilden kılınması mümkün değildir.

Binâenaleyh Allah'a «Yâ Rabb! Siz...» diye hitâb etmeyi câiz görmüyoruz. Çünkü şüpheden uzak olmayan tabirlerin câiz olması, dinde kullanılmış bulunmasına bağlıdır.

Hz. Âdem'e melekler tarafından secde edilmesi de Allah'ın, insan nevine ayrıca bir lûtfudur. Onun onlara isimleri öğretmesi üzerine haklarını yerine getirme ve üstünlüğünü itiraf etmek için bu şekilde saygı ve ikramda bulunma emri verilmişti. Yani Allah'ın bu emrinde, isimlerin öğretilmesi hikmetinin umûmî bir rolü vardır. Âyetin sırasına göre büyük müfessirlerin çoğunluğu bunu kabul edilorlar ki, akla uygun olan da budur.

Zira gerek burada, gerek (A'râf, âyet: 11); İsrâ (âyet: 61), Kehf (âyet: 50) ve Tâhâ (âyet: 116) sûrelerinde meleklerin secde etmeleri fâ-i tâkîbiye ile «fesecedû» (hemen secde ettiler.) şeklinde ifâde buyrulmuştur ki, bundan, bu secdenin, emrin hemen arkasından yapıldığı anlaşılır. Bu durumda eğer o emrin, Hz. Âdem'in üstünlüğü ortaya çıkmadan önce sırf melekleri imtihan etmek için verildiği kabul edilirse, sonradan onların «eğer (her şeyin içyüzünü bilen) sâdıklarsanız bunların isimlerini bana haber verin.» hitâbı ile muhâtab olmalarında hiç bir mânâ bulunmaması gerekir.

Çünkü meleklerin Hz. Âdem'e secde ederek saygı ve ikramda bulunmakla emredildikten sonra onun üstünlük ve halîfeliğe lâyık olması hususunu itiraf etmemeleri düşünülemez ki, kendilerine böyle bir hitapta bulunulsun.

Bazı müfessirler فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ **«Onun yaartılışını tamamlayıp da tarafımdan ona ruh verdiğim zaman, hemen ona** (hürmet için) **secdeye kapanın.»** (Hicr sûresi, âyet: 29; Sâd sûresi, âyet: 72) âyetine dayanarak bu emrin daha Hz. Âdem yaratılmadan önce verilmesi üzerine Hz. Âdem'e ruh üflenmesinin hemen arkasından meleklerin secde etmiş olduklarını iddiâ ediyorlarsa da bu hüküm doğru değildir.

Çünkü «fekaû» fi'linin «fâ» sı, fâ-i cezâiye olduğundan, yalnız şartın cezâya sebep olduğunu ifâde eder. Yoksa atıf «fâ» ları gibi takib mânâsına işâret etmez. Binâenaleyh, o âyetten, yaratılışın tamamlanması ile ruhun üflenmesine bağlı olarak böyle bir emrin verileceği anlaşılır. Fakat buna daha bazı durumların eklenmesi ve aradan bir çok zaman geçmesi mümkün olduğundan, bundan diğer âyetlerin ifâdesine aykırı bir mânâ çıkmaz. Aksine, o emrin verileceğinin önceden meleklere bildirilmiş olduğu anlaşılır. Melekler ise Allah'ın verdiği bu haberden faydalandılar. Zira bu sayede Hz. Âdem'in işlerini dikkat nazarına alarak, yerine getirme emrinin verlmesinde basîretli bulundular.

Kısacası, bu âyetin mânâsı «Ben, Hz. Âdem'i yaratınca size şöyle bir emir

mekten yüz çevirip[568] *kibirlendi*[569] *de kâfirlerden oldu.»*[570]

vereceğim:...» demek olup, sonradan, kaydedilen melekler âlemindeki konuşma geçti. İsimlerin öğretilmesi yoluyla Hz. Âdem'in üstünlüğü ortaya çıkınca o emir verildi.

Merhum Ebu's-Suûd, bu konuyu enine boyuna incelemiştir. Fakat bize bu özet yeter.

566. Bu şekilde meleklerin hemen emre uymuş olduklarını, bu cümleyi «Meleklere... demiştik» cümlesine atfeden atıf «fâ»sı ifâde ediyor. Rivâyet edildiğine göre bu konuda en çok acele eden, sıra ile Hz. Cebrâîl, Mîkâîl, İsrâfîl ve Azrâîl olup ,diğer melekler de bunları takib etmişlerdir. (Ebu's-Suûd).

Fakat aradan zaman geçmiş olmadığı için bu çabukluk sırasının, fâ-i takibiyenin ifâdesine aykırı düşmyeceği şüphesizdir.

567. Acaba neden? Emrin, kendisini de içine aldığını anlıyamadı mı, yoksa başka bir düşüneceği mi vardı? Bundan sonraki kısım bu sorunun cevabıdır.

568. «İbâ» kelimesi ,imtinâ'dan daha husûsî olup, kasd ve tercih etme şekline mahsus bulunması sebebiyle «ebâ» (yüz çevirmek) tabiri tercih edilmiştir.

569. «İstikbâr» kelimesi, tekebbürden daha şiddetlidir. Zira tekebbür, bir şahsın, kendisini başkasından daha büyük görmesi olup, istikbâr ise, teşebbu' yoluyla kendisini büyük göstermek demektir. (Aç ken tokluk satmak mânâsına olan teşebbu' kelimesi, boş şeylerle süslenmeye özenmek mânâsına da kullanılır.

«Sahip olmadığı şeyle gösteriş yapan kimse, yalan dolanla fırıldak çevirmek için, mânen tertemiz olan kimselere mahsus elbiseler giyen gibidir, makbul bir kimse değildir.» (Buhârî, K. el-Nikâh, Bâb: 107; Müslim, K. el-Libâs, Bâb: 35) hadîsi, meşhur hadîslerdendir.

İstikbâr kelimesinin bir mânâsı da, büyük olmak istemektir. Bu ise, dine ve akla uygun bir şekilde olunca kötü değil, iyi sayılmaya lâyıktır.)

Ağırbaşlılık ve şerefi korumak veya düşmanlara karşı kuvvet gösterisi maksadiyle olmayınca bunun her ikisi de kötü ve haramdır.

Yani mel'ûnun secde etmeyişi, mâkul bir sebebe dayalı olmayıp, sırf yüz çevirmekten ibâretti. Yüz çevirmesi de kibir ve gururdandı.

Bu anlatılanlara göre, kendisine atfedilenlerle beraber bu cümle, gizli bir sorunun cevabı olmak üzere parantez cümlesidir. Bazıları hal cümlesi olmasını da câiz görüyorlar. Yani «Yüz çevirip, kibirlendiği halde secde etmedi.» demek olur ki, bu kayıtlamanın faydası da, önceki anlatılanlardan ortaya çıkmış oldu. Kısacası o mel'ûn, Allah'ı ibâdet hususuna vâsıta kılmayı kibirine yediremedi.

İblîs'in istikbârının, secdeden yüz çevirmesine sebep olmasına bakarak «yüz çevirmek» fi'linin sonraya alınması uygun gibi görünüyorsa da, istikbârın gizli ve rûhî bir şey olması sebebiyle, tesiri açık bulunan «yüz çevirmek»ten sonraya alınması daha lâyıktır.

Bu sûrede bu iki fi'lin birlikte kaydedilmesi, hakikati açıklamaya yarıyor. Bazı sûrelerde bunların biriyle yetinilmiştir. Meselâ: Sâd sûresnde (âyet: 74) yalnız istikbâr kaydedilmiş, Hicr sûresindeki «Secde edenlerle beraber olmaktan çekindi.» (âyet: 31) âyetinde de sadece «ebâ» (çekinmek) fi'liyle yetinilmiştir.

İblîs'in meleklerden istisnâ buyrulmasının, —istisnâ-i munkatı'nın uzak ve

zâhire aykırı olması sebebiyle— istisnâ-i muttasıl kabilinden kılınması, Kur'ân'ın belâğatinin gereği olup, bu da bir kaç yönden izah edilebilir:

1 — Tağlîbe dayandırmak .Bu durumda İblîs, aslında cinlerden olmakla beraber kendisi meleklerin sıfatlarına sahip olarak tek başına binlerce ve hattâ milyonlarca meleğin arasında bulunması sebebiyle onlardan sayılıp, bunun için de onların bir ferdi istisnâ edilir gibi istisnâ buyrulmuş olur.

2 — Âyette gizli bir parça bulunduğunun kabul edilmesi. Buna göre de İblîs, cinlerden olduğu halde secde etmekle emredilmiş bulunan yaratıklarda dâhil oluyor. Çünkü bu izah şeklini kabul edenlerce meleklerin emrolunduğu secde ile cinler de emrolunmuştu. Ama «Halkın büyüklerinin bir zâta saygı göstermekle emrolunması, küçüklerinin de bununla emrolunmuş bulunacaklarını ifâde etmesi sebebiyle cinlerin emrolundukları açıklanmamıştır.» diyerek, (açıklanacak olsaydı bu cümleye atfedilerek, وَقُلْنَا لِلْجِنِّ اسْجُدُوا «Cinlere de: Secde edin, dedik.» buyrulurdu.) «fesecedû» (Onlar da secde ettiler.) cümlesindeki zamir, meleklere değil, secde ile emr olunmuş bulunan melek nevi ile cin nevine ait kılınıyor.

Bu durumda فَسَجَدَ الْمَأْمُورُونَ بِالسُّجُودِ إِلَّا إِبْلِيسَ «Secde ile emrolunanlar secde ettiler. Ancak İblîs secde etmedi.» denilmiş gibi olur ki, bu tabire göre istisnâ-i muttasılın doğru olacağı için bu mânâya yorulan Kur'ân âyetinde de istisnânın doğru olduğu anlaşılır.

İblîs'in cinlerden olduğunu kabul eden merhum Hasan el-Basrî ile Katâde'nin yolunu tutarak Allâme Zemahşerî, birinci açıklama şeklini kabul etitği gibi, merhum Ebu's-Suûd'un da meylinin bu tarafa olması bir kaç yönden kuvvetlendirilebilir: (Oraya başvurup düşünen kimseye, bu husus gizli kalmaz.)

570. Bakara sûresi, âyet: 34. İblîs'in cinlerden olduğunu kabul edenlere göre كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ «Cinden idi de Rabb'inin emrinden çıktı.» (Kehf sûresi, âyet: 50) âyetinin mânâsı açık olduğu gibi buradaki «kâfirlerden oldu.» cümlesi, «İblîs, aslında cin ve şeytanların kâfirlerindendi. Bu cinâyeti onun için işledi.» demek olarak önceki cümleyi açıklayan bir parantez cümlesi olacağı şüphesizdir. Nitekim Zâmahşerî, bu tefsiri açıklamakla yetiniyor.

Fakat merhum Beyzâvî, Hz. Alî, İbn-i Abbâs ve İbn-i Mes'ûd gibi büyük sahabilerden nakledilip, müfessirlerin çoğunluğunca da kabul edildiği gibi, İblîs'in aslında melek nevinden olup, sonradan küfür ve itâatsizlik ettiği için sûretinin ve zâtının değiştirildiğini kabul ve tercih ediyor. Bu durumda emir alma ve istisnânın doğruluğu hiç de izaha muhtaç olmayıp yalnız «cinden idi de Rabb'inin emrinden çıktı.» âyetiyle ortaya çıkan müşkülün halledilmesine lüzum görülür ki, bu da iki yönden mümkündür:

1 — İşâret edildiği gibi «kâne» kelimesinin, «sâre» (olmak) mânâsına yorulması. Buna göre «İblîs, cinlere katıldı, şekli değiştirilip, itâatsizliği sebebiyle bir cin oldu.» demek olur.

Eski milletlerde maymun ve domuz şekillerine çevrilenler olduğunun, Kur'an'da kaydedilmiş bulunduğuna göre bunun câiz olduğu şüphesizdir. Bilindiği gibi, hakikatin ters çevrilmesi diye buna denmez.

2 — Yine Beyzâvî'nin tercih ettiği gibi كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ «Hareketçe cinlerden ve nevice meleklerden idi.» diye tefsir edilmesi. Buna göre de «kâne» kelimesi, ilk anda anlaşılan mânâsına alınarak «Kendisi meleklerden idiyse de cinlerin ahlâk ve davranışlarına sahipti.» demek olur.

Not: Bu cevapların ikisi de, âyetteki «cin» kelimesini, ilk mânâsında olduğu gibi meleklerden ayrı olan bildiğimiz cinlere yorulmasına göredir.

Bununla beraber lügat mânâsı olan «insanların gözlerinden gizlenmek» tarafı düşünülerek meleklere de cin kelimesinin kullanılması doğrudur. Hattâ وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا «Bir de Mekke kâfirleri, Allah ile cinler (melekler) arasında tuttular bir hısımlık uydurdular.» (Sâffât sûresi ,âyet: 158) âyetinde bu mânâda kullanılmıştır. (Bu âyet, melekleri (hâşâ) Allah'ın kızları kabul ederek onlara tapan müşrikleri reddetmek için nâzil olmuştur.) Bir de Hz. İbn-i Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre meleklerin doğup üreyen bir kısmı olup, bunlara cin denir ki, cennetin kapısıları bunlardandır. İbn-i Abbâs İblîs'i de meleklerin bu kısmından sayıyor. Bu ihtimallere göre bu âyet, diğerlerine zıd düşmez. Bu takdirde «kâfirlerden oldu.» cümlesi de, «Allah'ın ilminde kâfirdi.» veya «Allah'ın emrini tenkide kalkışarak kâfir oldu.» demek olur.

Şu kadar ki, Beyzâvî'nin tercihi olan bu görüşe göre, meleklerin günahsızlığı hükmüne şüphe düşüyor. Fakat Beyzâvî bu hükmü çoğunluğa yorarak «Nasıl ki, insan nevinde günahsız olmamak çoğunlukta olup, içlerinde peygamberler gibi günahsızlar bulunuyorsa, meleklerde de böyle günahsız olmayan bulunarak pek az da olsa küfür ve itâatsizlik gürülebilir.» diyor.

Bunu kuvvetlendirmek için merhum Siyelkûtî Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin Akîde adlı kitabından açık tafsilât nakletmiştir.

«Kâfirlerden oldu.» cümlesindeki «kâne» fi'li, «sâre» (olmak) mânâsına alınarak, «İblîs, Allah'ın emrini kötü görüp tenkid ederek kâfir oldu.» demek olunca bu cümle, kendinden öncekine atıf oluyor. «Fâ» ile atfolunmaması, bu küfrün sırf yüz çevirip kibirlenmeye bağlı olmayıp, onun... أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي «Ben Âdem'den hayırlıyım; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.» (A'râf sûresi, âyet: 12; Sâd sûresi, âyet: 76) sözünden de anlaşıldığına göre kendisinin Hz. Âdem'den daha üstün olduğunu kabul ettiği için bu emrin, aksine olması gereğini ortaya atarak, iyi bir emir olduğunu inkâr etmesinden lâzım geldiğine işâret ediyor.

Evet, çünkü büyük müfessirlerin açıkladıklarına göre, İblîs yalnız secde etmemekten dolayı kâfir olmamıştır. Zira vâcibi terk etmek, küfrü gerektirmez.

Lâkin Allah'ın emirlerinden birini küçümsemeye, hikmete aykırı görerek kötülemeye cür'et etmek, mutlaka küfrü gerektirir ki, işte o mel'ûn, her şeyi farkettiği halde bu cür'etiyle kâfirlere katılmıştır. (Allah korusun!)

Hz. Âdem'e meleklerin secde etmesiyle de onlardan daha üstün olduğuna istidlâl olunuyor. Zira hikâyenin gelişinden anlaşıldığı gibi, Allah'ın bu emri, Hz. Âdem'in isimleri öğretmek vâsıtasiyle üstünlük ve şerefinin ortaya çıkması üzerine gelmiştir. Bu durumda o emrin geliş sırf meleklern Allah'a itâat derecelerini göstermek maksadına dayalı olamaz. Gerçi şerefli olanın daha şerefli olana hiz-

DÖRDÜNCÜ KISIM: HZ. ÂDEM'İN CENNETTE YERLEŞTİRİLEREK YEMEKTEN MEN EDİLDİKLERİ AĞAÇTAN YEMELERİ ÜZERİNE ORTAYA ÇIKAN HİKMETLİ DURUMLAR

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ
شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ۞ فَأَزَلَّهُمَا
الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ
لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ
فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

---

met ve saygıda bulunması —onun gururlanıp kendini beğenmesini ortadan kaldırmak veya son derece itâatli olduğunu göstermek hikmet ve maksadına göre— emrolunmuş olabilir. Hattâ şanlı bir pâdişah tarafından —böyle bir maksada dayalı olarak— en âdî bir kölesine en büyük bir saygıda bulunması için büyük adamlara emir verilebilir. Fakat yukardaki sebep dikkat nazarına alınınca böyle bir şüpheye yer kalmıyacağı ortadadır.

Zâten bu türlü bir mesele, zanna dayalı olup, bu istidlâlden maksat, Hz. Âdemi'n umûmî olarak üstünlüğünü göstermektedir.

Ehl-i sünnet âlimlerinin' çoğunluğu, insan nevinin, sevabın çokluğu mânâsında üstünlüğünü kelâm kitaplarımızda kuvvetli delillerle isbatlamakla beraber meleklerin de diğer yönlerden üstünlük ve şereflerini kabul ediyorlar.

Merhum Beyzâvî, bu âyetin faydalarını şu şekilde sıralıyor:

1 — Kibirlenmenin pek kötü bir şey olması sebebiyle bazan sahibini küfre sokması.

2 — Karînesiz olan emrin, vâcibe delâlet etmesi.

3 — İblîs'in, Allah'ın emirlerini teftişe kalkışmasının, helâk olmasına sebep teşkil ettiğinden ibret alınarak, meleklerin yolunun, kurtuluş yolu edinilmesi.

4 — İnsanın, mutlaka Allah'ın emrine uymakta acele etmesi.

5 — İman hususunda dış görünüşe bakılmayıp, sonuca dikkat edilmesi.

Beyzâvî'nin, meleklerin yaratılış maddesiyle ilgili olarak, burada bir takım ilmî incelemeleri daha varsa da, umûmun faydasına yaramadığından nakledilmesi uygun görülmedi.

Bu sûrede İblîs'in, secde etmekten yüz çevirmesi üzerine Allah tarafından şiddetli azara uğradığı ve ileri sürdüğü saçma mazereti yüzünden ebedî lânete çarptırıldığı açıklanmamıştır.

Kur'ân'ın diğer sûrelerinde bir kaç yerde bu hususlar etraflıca açıklanmış, o mel'ûna, mühlet istemesi üzerine kıyâmete kadar mühlet verildiği anlatılmış ve bilhassa A'râf sûresinde bu konuşmaların açıklanmasının arkasından hemen Âdem oğullarına Allah'ın, ibretli bir takım emir ve tavsiyeleri tebliğ buyrulmuştur.

Fakat biz bu konulara da girmiyerek artık asıl maksada geçiyoruz.

«Ve[571] *biz demiştik ki: Ey Âdem,*[572] *sen eşinle*[573] *cennette*[574] *sâkin ol.*[575]

571. «Ve kulnâ» cümlesinin «vâv»ı atıf harfi olup, dâhil olduğu cümleyi, yukardaki «kulnâ» cümlesine atfetmiş olduğu için, oradaki zarflık burada da vardır. Çünkü kabul edilen uzun zaman içinde önce Allah ile melekler arasında geçen konuşma ve hareketler ve sonra Hz. Âdem hakkında Allah'ın verdiği emirle ilgili bulunan olaylar nakledilip anlatılıyor ki, bunların hepsi «iz» kelimesinin mânâsı olan uzun geçmiş zaman içinde bulunuyor.

572. Ünlemle söze başlanması, emredilen şeyi kabul etmeye önem verilmesini ifâde ettiği gibi, asıl hitâbı Hz. Âdem'e mahsus kılmak, emredilen şeyde onun asıl olduğunu bildirir. Zira yerleşme hususunda kadın, kocasına tabidir.

573. «Ve zevcük», «Eşin Havvâ da orada kalsın.» demektir. Zira emir fi'linin fâiline atfedilmiştir.

«Ente» (sen) kelimesiyle te'kîd edilmesi, bu atfın sahîh olması içindir. (Belâğat kitaplarında, te'kîdin faydaları sıralanırken bu faydaya geçilmemiş olması, bunun, kelime ile ilgili bir fayda olup, nahiv ilminde geçmiş bulunmasından olmalıdır.)

574. «el-Cennet» kelimesi, hâricî bilgi lâmı ile, sevap evi olan cennetten başka bilinen bir cennet bulunmadığı için, tefsir âlimlerinin çoğunluğu, «Hz. Âdem ile Havvâ'nın yerleştirildikleri cennet ondan ibârettir.» diyorlar.

İşte Beyzâvî de önce bu şekilde tefsîr edip, sonra şu

وَمَنْ زَعَمَ أَنَّهَا لَمْ تُخْلَقْ بَعْدُ قَالَ: إِنَّهَا بُسْتَانٌ كَانَ بِأَرْضِ
فِلَسْطِينَ أَوْ بَيْنَ فَارِسَ وَالْكِرْمَانِ خَلَقَهُ اللهُ تَعَالَى امْتِحَانًا
لِآدَمَ وَحَمَلَ الْإِهْبَاطَ عَلَى الِانْتِقَالِ مِنْهُ إِلَى أَرْضِ الْهِنْدِ
كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: اهْبِطُوا مِصْرًا

«Cennet'in henüz yaratılmamış olduğunu iddiâ edenler diyorlar ki: «Bu cennet, Filistin topraklarında veya Fars ile Kirmân arasında Allah'ın, Hz. Âdem'i imtihan etmek için yarattığı bir bahçedir.» Bunlar «ihbât» (aşağı indirmek) fi'lini de, oradan Hindistan topraklarına inmeye yoruyorlar. «Bir şehre inin.» (Bakara sûresi, âyet: 61) âyetinde olduğu gibi.» ibâresini ileri sürüyor.

Bu konu, hitabın ortalarında Hz. Âdem'in yaratılışı konusunda gereği kadar açıklanarak, çoğunluğun görüşünün tercih edildiği iyice anlatılmıştır.

575. «Üskün» kelimesi, «sükûn» (hareketsizlik) maddesinden değil, «süknâ» (eğleşmek, yerleşmek) maddesinden türemiştir. Binâenaleyh doğrudan doğruya müteaddî olmuştur. Eğer sükûndan türemiş olsaydı, cennet belirsiz yer zarfı olmadığı için, «fî» ile müteaddî olması gerekirdi.

Kısacası, «üskün... el-cennet» cümlesi, «Sen... cenneti mesken edin.» demek olup, bu deyim ise, sahip kılmaya değil, emânet ve helâl kılmaya delâlet eder. Yer yüzünde halîfelik için yaratılan zâta elbette böyle denilmesi gerekirdi.

İşte Hz. Âdem de, Allah'ın bu hitâbından anlamıştı ki, cennete bu girişi, ebedî mülk olarak değil, emânet olmak üzeredir.

Mel'ûn İblîs de onu cennetten çıkarmaya buradan yol buldu. Yani maksadına kavuşacağını bu işâretten anladı.

DÖRDÜNCÜ KISIM: HZ. ÂDEM'İN CENNETTE YERLEŞTİRİLEREK YEMEKTEN MEN EDİLDİKLERİ AĞAÇTAN YEMELERİ ÜZERİNE ORTAYA ÇIKAN HİKMETLİ DURUMLAR

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ
شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ۞ فَأَزَلَّهُمَا
الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ
لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ
فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

---

met ve saygıda bulunması —onun gururlanıp kendini beğenmesini ortadan kaldırmak veya son derece itâatli olduğunu göstermek hikmet ve maksadına göre— emrolunmuş olabilir. Hattâ şanlı bir pâdişah tarafından —böyle bir maksada dayalı olarak— en âdi bir kölesine en büyük bir saygıda bulunması için büyük adamlara emir verilebilir. Fakat yukardaki sebep dikkat nazarına alınınca böyle bir şüpheye yer kalmıyacağı ortadadır.

Zâten bu türlü bir mesele, zanna dayalı olup, bu istidlâlden maksat, Hz. Âdemi'n umûmî olarak üstünlüğünü göstermektedir.

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu, insan nevinin, sevabın çokluğu mânâsında üstünlüğünü kelâm kitaplarımızda kuvvetli delillerle isbatlamakla beraber meleklerin de diğer yönlerden üstünlük ve şereflerini kabul ediyorlar.

Merhum Beyzâvî, bu âyetin faydalarını şu şekilde sıralıyor:

1 — Kibirlenmenin pek kötü bir şey olması sebebiyle bazan sahibini küfre sokması.

2 — Karînesiz olan emrin, vâcibe delâlet etmesi.

3 — İblîs'in, Allah'ın emirlerini teftişe kalkışmasının, helâk olmasına sebep teşkil ettiğinden ibret alınarak, meleklerin yolunun, kurtuluş yolu edinilmesi.

4 — İnsanın, mutlaka Allah'ın emrine uymakta acele etmesi.

5 — İman hususunda dış görünüşe bakılmayıp, sonuca dikkat edilmesi.

Beyzâvî'nin, meleklerin yaratılış maddesiyle ilgili olarak, burada bir takım ilmî incelemeleri daha varsa da, umûmun faydasına yaramadığından nakledilmesi uygun görülmedi.

Bu sûrede İblîs'in, secde etmekten yüz çevirmesi üzerine Allah tarafından şiddetli azara uğradığı ve ileri sürdüğü saçma mazereti yüzünden ebedî lânete çarptırıldığı açıklanmamıştır.

Kur'ân'ın diğer sûrelerinde bir kaç yerde bu hususlar etraflıca açıklanmış, o mel'ûna, mühlet istemesi üzerine kıyâmete kadar mühlet verildiği anlatılmış ve bilhassa A'râf sûresinde bu konuşmaların açıklanmasının arkasından hemen Âdem oğullarına Allah'ın, ibretli bir takım emir ve tavsiyeleri tebliğ buyrulmuştur.

Fakat biz bu konulara da girmiyerek artık asıl maksada geçiyoruz.

«Ve[571] *biz demiştik ki: Ey Âdem,*[572] *sen eşinle*[573] *cennette*[574] *sâkin ol.*[575]

571. «Ve kulnâ» cümlesinin «vâv» ı atıf harfi olup, dâhil olduğu cümleyi, yukardaki «kulnâ» cümlesine atfetmiş olduğu için, oradaki zarflık burada da vardır. Çünkü kabul edilen uzun zaman içinde önce Allah ile melekler arasında geçen konuşma ve hareketler ve sonra Hz. Âdem hakkında Allah'ın verdiği emirle ilgili bulunan olaylar nakledilip anlatılıyor ki, bunların hepsi «iz» kelimesinin mânâsı olan uzun geçmiş zaman içinde bulunuyor.

572. Ünlemle söze başlanması, emredilen şeyi kabul etmeye önem verilmesini ifâde ettiği gibi, asıl hitâbı Hz. Âdem'e mahsus kılmak, emredilen şeyde onun asıl olduğunu bildirir. Zira yerleşme hususunda kadın, kocasına tabidir.

573. «Ve zevcük», «Eşin Havvâ da orada kalsın.» demektir. Zira emir fi'linin fâiline atfedilmiştir.

«Ente» (sen) kelimesiyle te'kîd edilmesi, bu atfın sahîh olması içindir. (Belâğat kitaplarında, te'kîdin faydaları sıralanırken bu faydaya geçilmemiş olması, bunun, kelime ile ilgili bir fayda olup, nahiv ilminde geçmiş bulunmasından olmalıdır.)

574. «el-Cennet» kelimesi, hâricî bilgi lâmı ile, sevap evi olan cennetten başka bilinen bir cennet bulunmadığı için, tefsir âlimlerinin çoğunluğu, «Hz. Âdem ile Havvâ'nın yerleştirildikleri cennet ondan ibârettir.» diyorlar.

İşte Beyzâvî de önce bu şekilde tefsîr edip, sonra şu

وَمَنْ زَعَمَ أَنَّهَا لَمْ تُخْلَقْ بَعْدُ قَالَ: إِنَّهَا بُسْتَانٌ كَانَ بِأَرْضِ
فِلَسْطِينَ أَوْ بَيْنَ فَارِسَ وَالْكِرْمَانِ خَلَقَهُ اللهُ تَعَالَى امْتِحَانًا
لِآدَمَ وَحَمَلَ الْإِهْبَاطَ عَلَى الِانْتِقَالِ مِنْهُ إِلَى أَرْضِ الْهِنْدِ
كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: اهْبِطُوا مِصْرًا

«Cennet'in henüz yaratılmamış olduğunu iddiâ edenler diyorlar ki: «Bu cennet, Filistin topraklarında veya Fars ile Kirmân arasında Allah'ın, Hz. Âdem'i imtihan etmek için yarattığı bir bahçedir.» Bunlar «ihbât» (aşağı indirmek) fi'lini de, oradan Hindistan topraklarına inmeye yoruyorlar. «Bir şehre inin.» (Bakara sûresi, âyet: 61) âyetinde olduğu gibi.» ibâresini ileri sürüyor.

Bu konu, hitabın ortalarında Hz. Âdem'in yaratılışı konusunda gereği kadar açıklanarak, çoğunluğun görüşünün tercih edildiği iyice anlatılmıştır.

575. «Üskün» kelimesi, «sükûn» (hareketsizlik) maddesinden değil, «süknâ» (eğleşmek, yerleşmek) maddesinden türemiştir. Binâenaleyh doğrudan doğruya müteaddî olmuştur. Eğer sükûndan türemiş olsaydı, cennet belirsiz yer zarfı olmadığı için, «fî» ile müteaddî olması gerekirdi.

Kısacası, «üskün... el-cennet» cümlesi, «Sen... cenneti mesken edin.» demek olup, bu deyim ise, sahip kılmaya değil, emânet ve helâl kılmaya delâlet eder. Yer yüzünde halîfelik için yaratılan zâta elbette böyle denilmesi gerekirdi.

İşte Hz. Âdem de, Allah'ın bu hitâbından anlamıştı ki, cennete bu girişi, ebedî mülk olarak değil, emânet olmak üzeredir.

Mel'ûn İblîs de onu cennetten çıkarmaya buradan yol buldu. Yani maksadına kavuşacağını bu işâretten anladı.

Onun nimetlerinden ikiniz de, her istediğiniz yerde bol bol yiyin,[576] *fakat şu ağaca*[577] *yaklaşmayın.*[578] *Yoksa (nefislerine) zulmedenlerden olursu-*

İyi bilinmelidir ki, Allah'ın bu açıklamasıyla, şükrü vâcip olan diğer büyük bir nimet daha hatırlatılmaktadır. Rivâyet edildiğine göre Hz. Âdem ile Havvâ bir altın taht üzerine oturmuş ve baştan ayağa nurdan elbiseler giyinmiş bulundukları halde bir çok melek tarafından uğurlanarak cennete girmişlerdir.

Hz. Havvâ'nın yaratılması hakkında iki görüş vardır:

1 — Çoğunluğun görüşü: Hz. Âdem'in sol küçük kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Bunu şu hadis kuvvetlendiriyor:

اِسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا فَاِنَّهُنَّ خُلِقْنَ مِنْ ضِلْعٍ اَعْوَجَ «Kadınlar hakkında benim hayır tavsiyemi tutun. Çünkü onlar, eğri bir kaburga kemiğinden yaratılmışlardır...» (Buhârî, K. el-Enbiyâ, Bâb: 2; Müslim, K. er-Radâ', Bâb: 18). Bu hadîsin mânâsı, kitabın ortalarında tamamen kaydedilmiştir.

Nitekim orada Hz. Havvâ'nın nasıl yaratıldığı da yazılmıştır.

2 — Hz. Âdem'in çamurunun fazlasından yaratılmıştır. Bu görüşün de, Kur'ân âyetlerinin ihtimallerinden bulunduğu ,yine kitabın ortalarında Hz. Âdem'in yaratılışı konusunda açıklanmıştır. Oraya başvurulmalıdır.

576. «Haysü şi'tümâ», «ekl» (yemek) maddesinden türemiş olan «külâ» (yiyin) fi'linin zarfı olup, yemenin umûmî kılındığını ifâde eder. «Süknâ» fi'nin umûmîliği ise, mutlak olarak cennetin mef'ûl kılınmasından anlaşılır.

577. Men edilen ağacın belirtilmesinde ihtilâf vardır. Meşhur olan görüş, buğday ağacı olduğudur. («Şecere» kelimesi, dalları birbirine karışan bitkilere de kullanılır. Kur'ân'da kabağa «şecereten min yaktîn» (kabak cinsinden bir ağaç; Sâffât sûresi, âyet: 146) denmiştir.) Fakat o ağacın üzüm veya incir ağacı olduğunu da kabul etmişlerdir.

(Bu ağacın belirtilmesinde bir fayda olmadığı için Kur'ân'da belirtilmemiştir. Bunun için de bu konuda susmamız daha uygun görünüyor.)

578. «Ve lâ takrebâ», «kirbân» (taarruz ve tecâvüz) maddesinden türemiştir. Çünkü bu fiil dördüncü babdan bu mânâdadır.

«Kurb» (yakınlık) kelimesi ise beşinci babdandır. Sıhâh'ın yazarı bu şekilde farkı açıklamış ve bu da merhum Ebu's-Suûd tarafından kabul edilmiştir.

Fakat Beyzâvî, «Bu ağaca yakın olmayın.» mânâsına alarak, bu tabiri mübâlağa ve te'kîd kabilinden sayıyor. Zira maksat, alıp yemekten men etmek olduğu halde o ağaca yaklaşmanın yasaklanmış olması iki yönden nehiyde mübâlağa ifâde eder: 1 — Yemeye sebep olan şeylere bile izin vermemek. 2 — Yasaklanan şeylere yaklaşmanın, umûmiyetle ruhun meyline sebep olup, onları işlemeye götürdüğüne işâret etmek.

Çünkü bu yaklaşma ile meydana gelen meyil, kalbi istilâ ederek insanı akıl ve dinin gereğinden tamamen alıkoyar, bütün duygularını kaplar. Nitekim

حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ »Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder. (Yani onun kusurunu görmez ve ona kapılmaktan men edenlere kulak asmaz olursun.)» hadîsi, bu durumu iyice canlandırıyor.

Bu bakımdan namusluluk ve takvâyı koruma kaygısında olan kimse için en

nuz.[570] *Nihâyet onları (Âdem ile Havvâ'yı) Şeytan*[580] *(bir desîse ile) cennetten kaydırdı*[581] *ve içinde bulundukları nimetten onları çıkardı. Biz*

önemli vazife, bu meyli meydana getirecek yaklaşma ve karışmadan son derece sakınmaktan ibârettir. Bunda şüphe yoktur.

Merhum Beyzâvî, Allah'ın bu yasağının haram kılmak için olduğunu ve Hz. Âdem'in bu yasağa, peygamberlikten önce muhâlefet etmiş olduğu ihtimalinin mümkün olabileceğini söylüyorsa da, haram kılmak için olmadığını kuvvetle kabul ediyor ve hele İmâm-ı Fahr-i Râzî bunu, peygamberlerin günahsızlığı hükmüne daha uygun görerek tutuyor. Böylece Hz. Âdem'i, gerçek bir itâatsizlikten tamamen temize çıkarmış oluyor.

579. Yukardaki açıklamalara göre «Yoksa (nefislerine) zulmedenlerden olursunuz.» cümlesi, «Elde ettiği şeref ve saygıya gölge düşürüp nasibini eksilten zümreden olmıyasınız.» demek olur. Çünkü nefse zulmetmek, Rağıb'ın Müfredât'ında açıklandığına göre, onun nasîbini eksiltmek mânâsına da gelir.

Gerçekten Hz. Âdem'in, görünüşte bu yüzden pek çok yıkılmış bulunduğuna göre, o meyveden yemesinin, âdetâ haram yemek nevinden olduğu zannedilebilirse de, bunun biraz sonra açıklayacağımız mânevî sebepleri anlaşılınca bu zanna hiç de yer kalmaz ve anlaşılır ki, bu geçen haller, bir nice hikmet ve hayırla dolu ve önceden kararlaştırılmış bir işin dış sebebiyle ilgisinden ibâret olup, maddeten alçalma ve mânen yükselmeyi ifâde etmektedir.

Bu âyetlerin incelik ve meziyetlerinin sonu yoktur. Bu kaydedilenler, o meziyetlerin ancak bir kısmıdır.

580. «Şeytan» kelimesinin türemesinde merhum İmâm-ı Sîbeveyh, iki ihtimal kaydediyor:

1 — «Nûn» harfi asıldan olarak «şetane» (uzaklaşmak) fi'linden türemiş olması. Bu durumda fey'âl vezninde munsarıf isim olur. Hayır ve iyilikten uzak bulunması bu adla anılmasını gerektirmiştir. «Teşeytane» (kötülük yapmak) fi'li bunu destekler.

2 — «Nûn» harfi fazladan olup «şâta-yeşîtu» (bâtıl ve helâk olmak) maddesinden alınmış olması. Zâten bâtıl ismiyle anılan melûnun bu adla anılması da uygundur.

Bu durumda da fa'lan vezninde bir sıfat olup, gayri munsarıf olması gerekir.

581. «Feezellehümâ... anhâ» (Onları... ondan kaydırdı.) ibâresi, iki mânâya elverişlidir .Çünkü «anhâ» (ondan) zamiri, ağaç ile cennetin her birine âit olmak ihtimalini taşımaktadır.

Birinci ihtimâle göre, «ezelle» fi'linin masdarı olan «izlâl» (kaydırmak) kelimesi, «zelleye hataya) düşmek» demek olup, «an» harf-i cerri, bâ-i sebebiye yerine geçer. Veya gerçek olan görüşe göre «ezelle» fi'li, «asdere» (meydana getirmek) mânâsını içine alarak, kendi mânâsında bırakılır.

(Şeyhayn (merhum Beyzâvî ve Zemahşerî), buradaki «an» harfini

وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي «Ben, bunları kendi görüşümle yapmadım.» (Kehf sıresi, âyet: 82) âyetindeki «an» harfinin bir eşi olarak kabul ediyorlar. Bu âyet,

وَمَا أَصْدَرْتُ مَا فَعَلْتُ عَنْ أَمْرِي «Yaptığımı kendiliğimden meydana getirmedim.» demek olur.

de: Birbirinize düşman olarak buradan (yere) inin.[552] *Yeryüzünde sizin*

Şeyh Radî d وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى «O. hevâdan (kendi nefsinden) söylemiyor.» (Necm sûresi, âyet: 3) âyetindeki «an» harfinin «bâ» mânâsına olduğunu Ebû Ubeyde'den naklettikten sonra diyor ki: «Daha iyisi, bu gibi cümlelerde harf-i cerrin kendi mânâsında bırakılarak, başka bir fiille izah edilmesidir.

Bu durumda, lügat mânâsı gözetilmiş olmakla beraber, aranan mânâ yine çıkar. Meselâ: Burada نُطْقًا صَادِرًا عَنِ الْهَوٰى «Hevâdan çıkan bir söyleyişle» diye mecruru ile beraber harf-i cer, gizli bir mastara sıfat kılınınca yine sebebiyet mânâsı anlaşılır.»)

Merhum Beyzâvî, Zemahşerî'ye uyarak bu mânâyı

أَصْدَرَ زَلَّتَهُمَا عَنِ الشَّجَرَةِ وَحَمَلَهُمَا عَلَى الزَّلَّةِ «Ağaçtan onların zellesini meydana getirdi ve onları o ağaç sebebiyle zelleye sürükledi.» ibâresiyle ifâde ederek sunmuştur. Bu durumda «içinde bulundukları nimet», cennetin kendisinden ibâret olur,

İkinci ihtimâle göre «ezelle» kelimesi, «zelel» (ayak kayması) maddesinden alınan «izlâl» mastarından türemiş oluyor ki, «bir kimsenin ayağını kaydırarak uzaklaştırmak» demektir. Beyzâvî, bu mânâyı

أَوْ أَزَلَّهُمَا عَنِ الْجَنَّةِ بِمَعْنَى أَذْهَبَهُمَا عَنْهَا «Veya «Onları cennnetten sürdü.» mânâsınadır.» diye kaydediyor. Kırâat imamlarından merhum Hamza'nın «feezâlehümâ» (onları oradan yok etti.) kırâatiyle de bunu destekledikten sonra «ezelle» ile «ezâle» kelimelerinin, mânâca birbirine yakın ve fakat «ezelle» kelimesinin, yok etmekle beraber «usret» (ayak kayması) mânâsını da ifâde ettiğini ileri sürüyor.

(Yedi kırâat imamlarından biri olan Hamza hakkında Şâtıbiyyede şöyle denilmiştir: وَحَمْزَةُ مَا أَزْكَاهُ مِنْ مُتَوَرِّعٍ إِمَامًا صَبُورًا لِلْقُرْآنِ مُرَتِّلًا «Hamzâ, Kur'ân-ı tertille okumakta sabırlı bir imam olarak, bir takvâ sahibi olarak ne kadar da temiz bir zâttır!»)

Bu durumda «içinde bulundukları nimet», cennetten ibâret kılınmıyarak, ondaki rahat ve nimete yorulur. Yani «Şeytan onları cennetten sürüp rahatlarını bozdu, geçim sağlama kaygısına düşürdü.»

582. «İhbitû» aşağı inin.) hitâbı, Tâhâ sûresindeki (âyet: 123) «ihbitâ» (ikiniz aşağı inin.) kelimesinin karînesiyle yalnız Hz. Âdem ile Havvâ'ya yöneltilmiş olup, çoğul sigasıyla gelmiş olması, onların asıl olmaları sebebiyle kendilerini insan cinsi durumunda kabul etmeye dayalıdır. Yani bu sebeple onlara olan hitap, bütün zürriyetlerinin fertlerine hitâp yerine geçmektedir. (Yoksa zürriyetlerinin fertlerine açıkça hitâpta bulunulmuş değildir. Bu durumda, henüz yok olanlara hitâb edilmiş olması gerekmez.)

Bundan sonra gelecek olan

فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

«**Benim bu hidâyetime tâbi ve bağlı olanlar için aslâ korku yoktur; ve onlar mahzun da olmazlar. Küfre varıp âyetlerimizi yalanlıyanlar ise, Cehennem ehlidirler; onlar, o ateşte ebedî olarak kalıcıdırlar.**» (Bakara sûresi, âyet: 38-39) âyetinde insan fertlerinin iki kısma ayrılması bunu gerektiriyor.

Bu durumda «birbirinize düşman olarak» cümlesi, önceden takdîr edilmiş bir hal olarak, insan nevi arasında yol farkları sebebiyle ortaya çıkacak düşmanlıkları açıklamaktan ibâret olur.

Fakat müfessirlerin çoğunluğu, bu hitâbı açık mânâsına yorarak İblîs'i de içine aldığını söylerler. O mel'ûn ise, bundan önce secdeden yüz çevirmesi üzerine

فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ «**Hemen çık oradan** (cennetten). **Çünkü sen (benim rahmetimden) koğulmuşsun.**» (Hicr sûresi, âyet: 34; Sâd sûresi, âyet: 77) hitâbiyle cennetten sürülüp çıkarılmıştı. Binâenaleyh bu durumu düzeltmek için «Bu zamana kadar onun, saygı için değil de, vesvese veya hırsızlık yoluyla girebilmesi yasak değildi.» demeye veya hepsi için gökten aşağı inme başlangıcını kabul etmeye lüzum görülür.

Yani gerçekten o mel'ûn önceden melekler gibi istediği zaman Cennet'e girmeye izinli olduğu halde sonradan bu şeref ve bahtiyarlıktan mahrum edilmiş idiyse de, Hz. Âdem ve Havvâ'yı imtihan hikmetiyle bir defa daha girmesine izin verilmiş ve bu hitapta dâhil olan ikinci çıkarılışı işte bu sebeple olmuş olabilir.

Yahut da —daha doğrusu olmak üzere— «Hz. Âdem ve Havvâ bu kusurlarından dolayı Cennet'ten çıkarılıp göğe gelince Allah'ın bu hitâbı hepsine birden yönelmiştir ki, o sırada İblîs de gökte bulunduğundan, bu yüce hitap hepsinin yeryüzüne inmelerini ifâde edip gerektiriyordu.» denilmelidir.

Kur'ân âyetlerindeki anlatış sırası bu açıklamaya daha uygun düşmektedir.

Ama «İblîs'in onlara vesvese vermesi, mutlaka kendisinin Cennet'e girmesine bağlı idi.» denirse «Hayır, çünkü onların Cennet'in kapısına gelmiş oldukları sırada yanlarına yaklaşması veya Cennet'in içinde bulundukları halde bir vâsıta ile sözünü iletmesi de mümkündür.» deriz.

Bu hitâpta İblîs'in dâhil olduğunu, «birbirinize düşman olarak» cümlesinin mukadder kılınmasına lüzum kalmaması destekler. Çünkü insan nevi ile şeytanlar arasındaki düşmanlık zâten mevcut olup, önceden Hz. Âdem'e haber verilmişti.

Tâhâ sûresindeki tesniye sigasının Hz. Âdem ile Havvâ'ya hitâb olması mümkün olduğu gibi Hz. Âdem ile İblîs'e hitâp kılınması da câizdir. (Nitekim bunu merhum Beyzâvî, orada kaydediyor.) Bu durumda oradaki tesniye sigası, çoğunluğun görüşüne aykırı düşmez.

Ancak bazıları bu umûmî hitapta bir de yılanın dâhil olduğunu kabul etmek istiyorlar ki, güya şeytan, vesvese verebilmek maksadı ile Cennete girmek için onun karnına girmiş de, sonradan Hz. Âdem Hindistan'daki Serendib adasına, Hz. Havvâ Cidde'ye, İblîs de Eyle'ye indirildikleri sırada bu da Isfahan'a indirilmiş

Fakat bu yılan meselesi, açıkça bir yalan olup, İmâm-ı Râzî, bu sözle bir hayli eğlenmiştir.

Vesvese verildiğine dair birkaç yol açıkladık ki, bunların hepsi akla uygundur. Vesvesenin veriliş şekli de şöyledir:

İblîs, Hz. Âdem ve Havva'ya önce, Kur'ân âyetlerinde kaydedildiği gibi

وَقَالَ مَا نَهٰىكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ

«Rabb'iniz size bu ağacı, iki melek olacağınız, yahut devamlı (cennette) kalıcılardan bulunacağınız için yasak etti.» (A'raf sûresi, âyet: 20) deyip, onları aldatmaya çalışmış idiyse de bunun hiç bir tesiri olmadı. Çünkü Eş'arî usûlüne göre gerçi insanların melekliğe dönüşü, imkânsız olan, hakikatlerin ters çevrilmesi kabîlinden olmadığı için mümkündür. (Beyzâvî'nin bu değişmeyi A'râf sûresinde imkânsız olan şeylerden sayması, Muu'tezile'ye karşı olduğu için susturucu delil olabilir. Yoksa bütün cisimlerin aynı cinsten olmaları sebebiyle aslında bunun bizzat imkânı vardır.)

Yine hiç ölmeyen veya hayatının sonunda Cennet'te ebedî olarak kalacak olan bir zümreye katılması mümkün ise de Allah'ın dilemediği hayırlı bir şeyi, çekememezlik ve düşmanlığı her yönden bilinip anlaşılmış bulunan İblîs'in arzu etmesi inanılıp kabul edilecek bir şey değildir. Bunda hiç şüphe yoktur.

Binâenaleyh inandırmak için mel'un, yalan yere yemin etmeye başladı. Fakat bu da kâr etmedi.

Zira apaçıklık derecesinde belli olan gerçeklere karşı isterse bin kere yemin edilsin, normal akıl yanında ne hükmü olabilir? Hz. Âdem henüz Cennet'te bulunduğu sırada peygamberlik vazifesini almış değilse de tevhîd ehli olduğunda şüphe edilemez ya. Hiç aklı başında olan mü'min, Rabb'ine karşı kötü zan ve hükmüne itaatsizlik ifâde eden böyle saçma bir sözü —en doğru ve iyi niyetli görünen bir kimseden işitmiş bile olsa— kabul edebilir mi? Böyle br şey düşünülebilir mi?

Gerçi Hz. Abdullah b. Abbâs'tan rivâyet edilmiştir ki: Güya Hz. Âdem «Ben yalan yere Allah'a yemin edilebileceğini zannetmezdim de onun için aldandım.» buyurmuş. Fakat kesin delil ve hükme aykırı olan haber-i vâhidin rivâyetçe sağlamlığı olsa bile hükmü yoktur. Eğer (hâşâ) «Hz. Âdem, mel'ûn İblîs'in bu sözüne inanarak yasaklanan ağaçtan yemiştir.» diyecek olsak, Hz. Âdem'e o yemeden dolayı pek büyük bir itaatsizlik isnâdına cür'et etmiş oluruz.

Artık o mel'un, yalan söyleyip yalan yere yemin etmenin fayda vermediğini görünce Hz. Âdem ile Havva'yı, türlü türlü lezzetleri tamamlamakla meşgul edip, bu meşguliyetle kendilerinden geçirmeye gayret etti ve o yasağı unutturdu. Ancak bu şekilde maksadına kavuşabildi. (Bu durumda vesvesenin başlangıcı ile o ağaçtan yeme arasında çok zaman geçmiş oluyor.)

İşte A'râf sûresindeki فَدَلّٰىهُمَا بِغُرُورٍ **«Böylece ikisini de aldatarak onları mevkilerinden düşürdü.»** (âyet :22) âyetinin bu şekilde tefsir edilmesi gerekir ki, فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا **«Unuttu ve biz onda, bir sabır ve sebât bulmadık»** (Tâhâ sûresi, âyet: 115) âyetine uygun olsun.

Not: Unutmak, dinimizce bir çok konularda makbul mazeret ise de peygamberler hakkında mazeret sayılmamıştı.

için, bir vakte (ömrünüzün sonuna) kadar[583] *yerleşmek*[584] *ve menfaatlenmek*[585] *vardır, demiştik.*[586]

Zira حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ «İyilerin iyilikleri, Allah'a yakın olanların kötülükleri sayılır.» ifâdesine göre has kullar hakkındaki Allah'ın teklifleri daha ağır olduğu için umûmî olarak serbest olan şeyler de teklifte dahil kılınmıştır. Halbuki unutmanın sebeplerinden sakınılabileceği için unutma, tamamen irâde dâiresinin dışında zorunlu bir şey değildir. Hattâ kuvvetli hatırlatma bulunan maddelerde bizim için bile unutmak, makbul olmuyor. Binâenaleyh Hz. Âdem, unutmaya dayalı bulunan bu itâatsizlik görünüşlü hareketinden dolayı azarlanmış ve bu kadarcık bir zelle yüzünden kendisi pek çok ağlamıştır.

583. «İlâ hîn» kelimesi, önce geçmiş haber olan «leküm» zarf-ı müstekarrına veya mastar kılındıkları takdirde «müstekarr» (yerleşme) ile «metâ'» (menfaatlenme) kelimelerinin her birine bağlıdır.

«Hîn» kelimesi, mutlak olarak zaman demek olup, burada kıyamet günü veya ölüm vakti ile tefsir ediliyor. Yani nev'a göre «Yer yüzündeki yerleşme ve menfaatlenme dünyanın sonuna kadar devamdeceği için kıyâmet günü», şahıslara bakılırsa «Her şahsın yerleşme ve menfaatlenmesi yaşaması haliyle sınırlı olduğundan ölüm vakti» demek olacağı şüphesizdir.

Yine mümkündür ki, mutlak olarak, yani diri olarak da ölü olarak da yerleşip menfaatlenmek kasdolunarak her şahıs hakkında kıyâmet gününe kadar uzatılsın. Nitekim A'râf sûresinde bu cümlenin arkasından

قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ **Allah buyurdu ki: Orada yaşıyacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan dirilip çıkarılacaksınız.»** (âyet: 25) buyrulması bu mânâya elverişlidir.

Gerçekten insan nevini öldürüp gömme hususunu emretmek de Allah'ın nimetleri cümlesindendir ki, ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ **Sonra onu öldürdü de kabre gömdürdü.»** (Abese esûresi, âyet: 21) âyetinin tefsiri sırasında bu husus açıklanır. Yine kabirdeki azabın âhiret azabına göre daha hafif oluşu sebebiyle azab olunan ruhlar da menfaatlenmekten mahrum kalmıyor. Hattâ bu sebeple kıyâmet gününü görünce يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا «Eyvâh başımıza gelenlere!... Kim kaldırdı bizi uyuduğumuz yerden?» (Yâsîn sûresi, âyet: 52) diyerek önceki durumu arıyacaklardır.

584. «Müstekarr» kelimesi, yer ismi ve mimli mastar olmaya elverişlidir. İkisi de uygundur. Çünkü «Yer kürede karargâh veya yerleşmek vadır.» demek olur.

585. «Metâ'» kelimesi de, devamlı olarak faydalanmak mânâsına mastar ve mutlak olarak faydalanmaya yarıyan eşyâ mânâsına isim olur. Değersiz şey için kullanılmaz.

586. Bu âyetin meziyetlerinin anlaşılması için birazcık açıklamada bulunduk ki, bu şekilde neyin nereden alındığı ve maksadın neden ibâret olduğu aydınlansın.

Derken Âdem, Rabb'inden bir takım kelimeler[587] *aldı.*[588] *O'na yalvarıp tevbe etti. O da tevbesini kabul buyurdu.*[589] *Çünkü tevbeyi çok çok*

587. «Kelimât» kelimesini, bir takım insanlık söz ve yeminleriyle tefsir ederek Hz. İbn-i Abbas'tan uzunca bir yalvarış ve bazı mübârek duâlar nakledenler de vardır.

588. Yani lâyık olduğu gibi bir yalvarışta bulundu ki, en sahîh rivâyetlere göre bu kelimeler A'râf sûresinde hikâye edilen

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

«Ey Rabb'imiz, kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, muhakkak ziyan edenlerden oluruz.» (âyet: 23) kelimelerinden ibârettir. (Nefse zulmetmek, onu saâdetten mahrum etmekle olduğu gibi ihtiyatı ve daha iyi olanı terkederek nasibini eksiltip derecesini düşürmekle de olur.

İşte Hz. Âdem ile Havvâ, bu yalvarışlarıyla, işlemiş oldukları zellelerini pek çok büyük görerek hemen pişmanlık gösterip mağfiret ve merhamet duasına girişmişlerdir ki, kurtuluş sebepleri bu oldu.)

«Telâkki» kelimesi, son derece ikram ve saygı ile dostları karşılamak mânâsına ise de burada Allah tarafından gelen mübârek sözleri güzecle kabul edip gereğiyle amel etmek demektir ki, benzetme yoluyla kullanılmıştır.

«Min Rabbih» (Rabb'inden) kelimesi, bu mânâya göre zarf-ı müstekarr olup, «kelimeler» için hal olur.

Telâkki, telkin kabul etmek ve almak mânâsına da yorulabilir ki, bu durumda «Rabb'inden» kelimesi, onun sılası olur. Fakat gelen kelimelere Hz. Âdem tarafından ikram ve saygı gösterildiği, birinci mânâya göre anlaşılacağından merhum Beyzâvî, onunla tefsir ediyor. (Lügat kitaplarında bu mânâların ikisi de açıklanmıştır:

تَلَقَّيْنَا الْحَاجَّ : اِسْتَقْبَلْنَاهُ «Hacıyı karşıladık.»,

تَلَقَّيْتُ هٰذِهِ الْكَلِمَةَ مِنْ فُلَانٍ : تَلَقَّنْتُهَا وَأَخَذْتُهَا مِنْهُ

«Ben bu sözü falandan telkin olarak öğrendim ve aldım».

İbn-i Kesîr kırâatinde «Âdem» mansup, «kelimat» merfû olduğu için telâkkînin, karşılamak mânâsına yorulması şart olur. Ancak kelimelerin Hz. Âdem'i karşılaması, kendisine ulaşması demek olur.

589. Yukardaki kelimeler, kusurun itiraf edilmesiyle beraber içten gelmiş ve gerçek bir pişmanlığın ifâdesi bulunmuş olup, Allah katında mükemmel bir tevbe sayılarak hemen kabul edildiği müjdelenerek lütfedilmiştir.

İşte bu tevbe ve onun kabulü muâmelelerinin Hz. Âdem hakkında kaydedilmiş olması, Hz. Havvâ'nın hükümde ona tâbi bulunmasına dayalıdır ki, âyet ve hadîslerde böyle ekseriya kadınlar hakkındaki hükümlerin açıklanması yapılmamaktadır.

İyi bilinmelidir ki, tevbe kelimesi kula isnad edilince itâate dönmek demek olup, Allah'a nisbet edilince de kulunu tevbeye muvaffak kılmak veya tevbesini kabul buyurmak mânâsına yorulur.

Not: Kesin delillerle farz olduğu açıklanan tevbenin mâhiyet ve hakikati, günahların, âhiretteki zararlarının kesin olarak bilip, onları işlemekten dolayı kalb-

den acı ve pişmanlık duymak ve bir daha işlememeye kesin olarak kasdetmekten ibârettir ki, bunun üç şartı vardır:

1 — İmandan doğan ilim: Günahların, maksada kavuşmaya engel olacağını iyice bilmek demektir.

2 — Bu ilmin meydana getireceği durum: Âhiret isteklerinin elden kaçtığı düşüncesiyle duyulan kalb acısıdır ki, buna pişmanlık (nedâmet) adı verilir.

3 — Bu durumun sonucu olan davranış: Hemen günahı bırakmak ve işlenen kusuru iyilikle karşılamakla beraber bir daha ona dönmemeye kast ve kararın birleşmesiyle bu şartlar tamamlanır.

Bazan tevbe kelimesi, kesin önemine işâret etmek için hemen pişman olma şartına da kullanılır. Nitekim اَلنَّدَمُ تَوْبَةٌ «**Pişman olmak tevbedir.**» hadîsinde buna rastlamaktayız. Zira insanın kalbinde pişmanlık meydana gelmesi, önce ilim ve imanın meydana geldiğine delâlet ettiği gibi bir daha işlememeye kesin olarak kast etmenin meydana gelmesini de gerektirir. Bu bakımdan pişmanlık şartı, tevbenin hakikatinin yerine geçer. Sahîh olup kabul edildiği takdirde de tevbe edenlere va'dedilen Allah'ın mağfireti lütfedilir.

Bir de, tevbenin tarifinden anlaşıldığı gibi bir günahı bırakmak, âhiret korkusundan olmazsa dince tevbe sayılmaz.

Meselâ: İçkinin bedene olan zararını anlayıp, yine diğer günahları işlemeye mal ve bedence gücü kalmayıp da onları bırakan ve bir daha işlemiyenlerin günahları, olduğu gibi kalır.

Nitekim, diliyle «estağfirullah» (Allah'tan mağfiret dilerim.) demek de hükümsüzdür. İstiğfar, mağfireti bilfiil istemek demektir. Bu da Allah'a karşı pişmanlık göstermekle olabilir.

Tevbenin meydana gelmesinin yolu: Yukarda işâret edildiği gibi, âhiret işlerine iman etmek hususunda şüpheden uzak olup da işlenen günahların vereceği zararlı sonucu düşünmek, dinin, tevbenin faziletleri hakkındaki açıklamalarını okurken insanın kendi durumlarını düşünmesi ve dünyanın değersizliğini göz önüne getirmektir.

(Bu ise güç bir şey değildir. Çünkü dünyanın çabuk geçmesi ve devamının azlığı ortada olduğu gibi, onun ortaklarının değersizliğiyle beraber yorgunluk ve meşgalesinin çokluğu da büyük ideal sahiplerinin gözünde değerini düşürerek onların meyil ve sevgilerini sırf devamlı ve karışıksız zevklerin yeri olan âhiret âlemi tarafına çeker. وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا «**Baki kalacak olan sâlih ameller ise, Rabb'inin katında, sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır.**» (Kehf sûresi, âyet: 46) âyeti bu hakikati pek güzel açıklamaktadır.

Bâkî ile fânî arasında nisbet aramak, aklın işi değildir. Fakat bizi gaflet aldatıyor da إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ «**Dünyâ hayâtı ancak bir oyun ve eğlenceden ibârettir.**» (Muhammed sûresi, âyet: 36; Hadîd sûresi, âyet: 20) âyetinin sırrından haberdâr olmıyarak çocuk oyuncaklariyle vakit ve ömürler geçiriyoruz.)

İkinci olarak, Allah'ın tuzak ve istidrâcından emîn olmıyarak gaflet hâlindeyken ölümün gelmesinden korkmak ve Allah'ı tanımanın zevkine ve On'a yalvarmanın tadına varmaya rağbet etmekle beraber, günahlara ısrar sebeplerini orta-

dan kaldırmaya dikkat etmekten ibârettir.

(Bu sebepleri başlıca üç kısım olarak gösteriyorlar: 1 — Mânâsız bir gurur, 2 — Dünyâ sevgisi ve 3 — Bitmez, tükenmez bir hırs. Bu sonuncusu aslında öncekileri doğuruyor. İnsana tevbeyi ve güzel amelleri bıraktıran ve erteleten de ancak bu alçak haslettir.

Halbuki هَلَكَ الْمُسَوِّفُونَ **«Bugünün işini yarına bırakanlar, helâk olmuş demektir.»** hadisine göre dinî vazifelerini erteleyenlerin helâk olacakları, sâbit olmuş bir gerçektir.

Bu sonsuz hırs hasletinin pek korkunç olması sebebiyle Peygamber efendimiz bunu, her kötülüğe bilfiil başlamak demek olan nefse uymaya yakın tutarak

أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي اتِّبَاعُ الْهَوَى وَطُولُ الْأَمَلِ

«Ümmetim için en korkunç gördüğüm şey, nefse uymak ve bitmez tükenmez bir hırsa kapılmaktır.» buyurmuşlardır.)

Bununla beraber türlü günahların peşi peşine gelmesi, insanın kalbinde katılık karanlığının koyulaşmasına sebep olacağından, sahiplerine, mânâsı açık olan bu gibi sözleri efsâne diye kabul ettireceği şüphesizdir.

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **«Hayır, (onların zannettikleri gibi değil). Doğrusu onların kazandıkları günahlar kalblerini kaplamıştır.»** (Mutaffifîn sûresi, âyet: 14) âyetinin tefsîrinde Envâru't-Tenzîl'de Peygamber efendimizden rivâyet edilen temsilin, hakikatin tâ kendisi olduğu şüphesizdir.

(Merhum Allâme Beyzâvî, orada müşriklerin gerek naklî, gerek aklî delillerden yüz çevirerek Kur'ân'a eski masallar demelerinin aslını açıklamak için gelen bu âyetin mânâsını izah ederken diyor ki: «Günahlara kapılmak bunları o kadar mağlûb etmişti ki, o katı kalblerinde meydana gelen kabalık ve pas, kendilerini, hak ile bâtılı birbirinden ayırdetmekten alıkoyarak küfre olan cür'etlerini arttırmıştı. Çünkü dâimâ böyle çokça yapılan işler, kabiliyet meydana gelmesine sebep olmaktadır.»

Yani bir maksada bağlı olan fiilleri tekrarlamakla meydana gelen ruh kabiliyeti, zamanla daha çok kökleşerek, ortadan kaldırılması mümkün olmıyacak dereceye ulaşır. Böyle günahlara dalmakla meydana gelen mağlûbiyet de demir pası gibi silinmiyerek günden güne artar, insanın kalbini faydalı olma kabiliyeti dâiresinden çıkarır.

Nitekim

إِنَّ الْعَبْدَ كُلَّمَا أَذْنَبَ ذَنْبًا حَصَلَ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ حَتَّى يَسْوَدَّ قَلْبُهُ

«Günahkâr bir kul, günah işledikçe kalbine birer siyah leke gelir. Bu siyahlık gittikçe bütün kalbi kaplıyarak karartır.» hadisi bu gerçeği, temsil yoluyla bize göstermektedir.

Bu âyet ve hadîsteki istiâre gözden kaçmamaktadır. Çünkü insan kalbi, yaratılış itibariyle —temizliği sebebiyle— gümüş gibi bir şeye, günah işlemek de asıl rengi değiştiren pasa benzetilmiştir.)

kabûl eden asıl esirgeyici O'dur.» [590]

Hz. Âdem'in yasaklanan ağaçtan yemesi hususunda, tarîkat pirlerinin büyüklerinden Şehy Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî

أَكْرِمْ بِهَا مَعْصِيَةً أَوْرَثَتِ الْخِلَافَةَ وَسَنَّتِ التَّوْبَةَ لِمَنْ جَاءَ بَعْدَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

«Ne şerefli günah ki, sahibini halîfelik makamına ulaştırmış ve kıyâmete kadar gelecek olanlara tevbenin meşrû kılınmasına sebep olmuştur!» demiştir.

(Çünkü o ağaçtan yemesi, Allah'ın irâdesi gereğince Hz. Âdem'in yeryüzüne inmesine ve daha yaratılmadan önce kendisine lütfedilen halîfelik derecesinin ortaya çıkmasına sebep oldu.)

Şeyh Şâzelî'nin bu sözden maksadı, günahın kendisini medhetmek değil, Hz. Âdem'in bundan sonra tevbe ve kibirsizliğe sarılmak sayesinde iyi bir idârede bulunduğunu açıklayıp ifâde etmektir. Bu hususta şüphe yoktur.

Nitekim bu gerçeği açıklamak için, onun yolunda yürüyenlerden İbn-i Atâ-i İskenderî, adına nisbetle tanınan Hikem-i Atâiyye adlı değerli eserinde رُبَّ مَعْصِيَةٍ أَوْرَثَتْ ذُلًّا وَانْكِسَارًا خَيْرٌ مِنْ طَاعَةٍ أَوْرَثَتْ عِزًّا وَاسْتِكْبَارًا

«Küçüklük ve kibirsizlik getiren nice günahlar vardır ki, büyüklük ve kibir getiren itâatten daha hayırlıdır.» demiştir. [591]

İbn-i Atâ'nın Kitâbü't-Tenvîr adlı mübârek eserindeki مَنْ سَبَقَتْ لَهُ الْعِنَايَةُ لَمْ تَضُرَّهُ الْجِنَايَةُ *«Önceden lûtfa mazhar olmuş olan kimseye günah zarar vermez.»* ibâresi de bunu ifâde etmektedir. Yine إِذَا أَحَبَّ اللهُ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ ذَنْبٌ *«Allah bir kulu sevince, ona hiç bir günah zarar vermez.»* hadîsi de bazı büyük âlimlerce bu şekilde şerh ve izah edilmiştir. [592]

Hattâ kalbi bu kadar katılaşmış olanlara, kalb doktorları olan tasavvuf âlimleri de çare bulamıyarak هٰذَا دَاءٌ عُضَالٌ لَا دَوَاءَ لَهُ إِلَّا مِنَ اللهِ **«Bu, çaresiz bir derttir. Bunun çaresi ancak Allah tarafından olabilir.»** diyorlar.

590. Bakara sûresi, âyet: 35-37. Yani sırf lütuf ve kereminin eseri olmak üzere tevbeyi kabul edeceğini va'd buyurduğu gibi bu farzı yerine getirenleri ecir ve sevapla karşılar. Bazan da kendi irâdesiyle, tevbesiz bile kullarını mağfiret buyurur.

591. Kitabın baş taraflarına bakınız. Orada bu eserin, tasavvuf âlimlerinin hikmetli sözlerini içine almakta olduğu ifâde edilmiştir .

592. Kasîde-i Nûniyye şerhi adlı eserimizin son taraflarına başvurunuz.

Gerçekten de kibirsizlikle Allah'a sığınmaya sebep olan günahın, mü'mine Allah sevgisi ve iyi bir insan olmayı kazandıracağında şüphe yoktur.

İşte bu arzolunanların hepsi, şu hadîsten alınmıştır:

Peygamber efendimiz bir gün «Mü'minlerden, günahı sebebiyle cennete girenler olacaktır.» buyurmuştu. Bunun üzerine ashâb:

وَكَيْفَ ذٰلِكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ ؟ *«Bu nasıl olur yâ Resûlallah?»* diye hakikati açıklamasını istediler. Buyurdu ki: «Mü'min, kendi işlediği günahı unutmıyarak kalbinde Allah korkusu meydana gelir ve Rabb'ine samîmiyetle sığınır. Bu sayede de Allah'ça makbul olur.»

Fakat bu ifâdelerin gelişinden anlaşılıyor ki, bu saâdet, bir iki günah işleyip de pişman olanlara nasib olabilir. Yoksa

بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطِيْٓئَتُهٗ *«Gerçekten bir kimse günah ve küfrü kazanır da, günahları onu her taraftan çevrelerse...»*[593] çıkmazına düşenler, biraz önce bahsedildiği gibi meydana getirdikleri kalb katılığı sebebiyle bu yolu tutamazlar.

Şeyh Şâzelî, başka bir makalesinde de

وَاللّٰهِ لَقَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اٰدَمَ اِلَى الْاَرْضِ قَبْلَ اَنْ يَخْلُقَهُ حَيْثُ قَالَ سُبْحَانَهٗ: اِنِّيْ جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيْفَةً . وَمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ اٰدَمَ اِلَى الْاَرْضِ لِيَنْقُصَهٗ وَاِنَّمَا اَنْزَلَهٗ لِيُكْمِلَهٗ

«Allah'a yemin ederim ki, Hz. Âdem'i Allah, daha yaratmadan önce yeryüzüne indirmişti. Çünkü meleklere hitâben: «Ben yeryüzünde (hükümlerimi yerine getirecek) bir halîfe (bir insan) yaratacağım.»[594] buyurması bu hükmü gerektirmektedir. Demek oluyor ki, arzolunan dış sebeple yere indirilmesi, şanını eksiltip düşürmek maksadiyle değil, aksine, lâyık olduğu makama ulaştırmak ve kendisini bir kat daha olgunlaştırıp yükseltmek lûtfuna dayalıdır.» demiştir.

Hakikatleri gören İslâm âlimleri ve tasavvuf bilginleri hep bu alanda sözler söyliyerek, bu olayın içine aldığı hikmet ve faydaları göz önüne getirmiş ve Hz. Âdem'i bu konuda mazur ve hattâ mecbur görmüşlerdir.

Bu gerçek pek açık ve hattâ apaçık sayılsa yeridir.

Hz. Âdem'de, yasaklandığı şeye karşı insanlık gereği olarak meydana gelecek bir hırs ve arzu ve hattâ bütün cennet nimetleri kendisine helâl kılındığı halde en değersiz bir tane veya meyvenin yasaklanma-

593. Bakara sûresi, âyet: 81.

594. Bakara sûresi, âyet: 30.

sından dolayı meydana gelecek merakın, kendisini, onu alıp yemeye sürükleyeceği meydanda olmakla beraber Allah'ın böyle bir yasak koyması ve mel'ûn İblîs'in de aldatmaya muktedir kılınmış olması, onu yemenin, Allah'ın irâdesine uygun ve hikmetinin gereği olduğunu azıcık bir düşünme ile kabul ettirir.

Zaten durumun dış yüzüne de bakılsa bu olayda Hz. Âdem'e bir günah isnad etmeye sebep yoktur. Gerçi sapık fırkalardan Haşeviyye fırkası,[595] peygamberlerin günahsızlığını kabul etmiyerek bu yeme maddesini günah saymış ve bu bâtıl görüşlerini türlü yönlerden kuvvetlendirmek istemişlerdir.

Fakat bunların her şüphesi, inceleyicilerce hükümsüz olup, İmâm-ı Râzî ve allâme Beyzâvî, bu fırkaya peygamberlerin günahsızlığı esasını etraflıca savunarak kuvvetlendirip sağlamlaştırmışlardır.

İncelemelerinin özeti olmak üzere biz şu cümlelerle yetiniyoruz: Bir kere Hz. Âdem'in Cennet'te bulunduğu sırada peygamberlik derecesine sahip bulunduğunu kabul edecek olursak,[596] Allah'ın o yasaklamasının haram kılmak için değil, helâle yakın bir yasak olması ihtimalini kabul edebiliriz.

Çünkü usul kâideleri bu ihtimale elverişli olduğu gibi, geçen durum ve muâmeleler arasında bunu benimsemiyecek bir taraf yoktur. Zira o yemeye bağlanmış olan durumlar, hep Allah'ın yukardaki va'dinin gerçekleştirilmesinin gerek ve teferruâtı olup, onların hiç biri rezil etmek ve cezalandırmak nevinden değildir.

Kesin olarak biliyoruz ki, daha iyi olanı terketme ve fazileti elden kaçırma sebebiyle büyük ve has kulların حَسَنَاتُ الْاَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِيْنَ

«İyi kimselerin iyilikleri, Allah'a yakın olanların kötülükleri derecesindedir.» gerçeğine göre azarlanmaları çok rastlanan bir şey olup, hele peygamberler, hadîsin delâletiyle makamlarınca kusur sayılan zerre kadar bir şey sebebiyle hesaba çekilirler. Fakat bu sebeple umum hakkında büyük büyük faydalar ortaya çıkar.

---

595. Bu şekliyle, «haşâ» (etraf) kelimesine nisbet sigası olur ki, bu fırkadan bazı kimseler, Hasan el-Basrî'nin ders halkasında bulundukları sırada sözleri küfür zannı verdiği için رُدُّوْهُمْ اِلَى الْحَشَا «Bunları halka dışına atınız.» demesinin, onların bu adla anılmalarına sebep olduğu rivâyet edilmiştir.

Haşviyye olursa, «haşv» (cisim) kelimesine nisbet edilmiş olur ki, bu fırka mücessime olup, Allah'ın (hâşâ) cisim olduğuna inanırlarmış.

596. Çünkü o zaman henüz ümmeti olmayıp, tebliğ emriyle mükellef değildi. Fakat âlimlerin çoğunluğu, Allah'ın, kendisine hitap buyurmuş olmasına bakarak daha Cennet'te iken Hz. Âdem'in peygamber olduğunu söylemişlerdir.

Sonra, bu ihtimalden vazgeçilip de yasağın haram kılmak için olduğu câiz görülecek olursa, o yemenin günah nevinden olmadığı yine birkaç yönden isbatlanabilir.

Meselâ: Yasaklama sigasının haram kılma ifâdesi kesin olmadığı için Hz. Âdem, kendi ictihadınca haram olmadığını anlamış veya kendisine gösterilen ağacın ancak kendisinin kasdedildiğini kabul ederek o nevi ağacın başka bir tanesinden yemiş olabilir. Yine imkân dahilindedir ki, yukarda ifâde edildiği gibi zamanla o yasağı unutmuş olup, yemiş olabilir. فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا *«Unuttu. Biz onda bir sabır ve sebat bulmadık.»*[597] âyeti, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Bununla beraber şanının yüceliği sebebiyle mazur görülmeyerek azarlanması bu şekillerde de akla uygundur. Çünkü halk fertleri hakkında bir nevi mazeret sayılan unutma, büyükler için makbul mazeret olmadığı gibi, o ictihad da yersiz bulunduğu için Hz. Âdem, ictihadda isâbet etmeyen müctehidler gibi mazur sayılmamış olabilir.

Hem de o yemeye bağlı olan mâlum durumların her biri yalnız dünyâ zararları demek olduğu için ceza nevinden olmaları kesin değildir. Aksine bunlar, sırf normal sebeplere bağlanmakta olan takdir edilmiş durumlar zincirinde bulunarak ortaya çıkmış ve işte bu sebeple unutma ve ictihadda yanılma gibi mazeretler fayda vermemiştir. Nitekim bir kimse bilmiyerek veya unutarak zehirli bir şey kullansa, Allah'ın yürürlükteki kanununa göre o şeyin hükmü kendini gösterir. Bu gibi şeylere, sadece sebep olma denir ve ceza deyimi kullanılmaz.

Kısacası, İblîs'in yalan yere yemin ederek ileri sürmüş olduğu, ebedî Cennet'te kalmayı gerektireceği sözünü kabul edip de Hz. Âdem'in hemen yemeye başlamış olmadığına biz kesin olarak inanmaktayız. Çünkü bu husus şüphe götürmez.

Fakat İblîs'in bu hususdaki sözleri tamamen tesir edemediyse de pek hilekârca olup, Hz. Âdem ile Havvâ'da az çok tabiî bir meyil meydana getirmik olup, insanlık hırsı ile birleşmiş olan bu tabiî meyle zamanla yasağın unutulması da eklenince Allah'ın dilemiş bulunduğu yeme maddesi gerçekleşmiştir. Bu durumda Hz. Âdem (hâşâ) Allah'a karşı muhâlefet ve inat yolunu tutup da o yemeyi tercih etmemiştir ki, gerçekten günahkâr olduğu iddia edilebilsin.

Hıristiyanlığın en birinci temeli olan bu, Hz. Âdem'i suçlama meselesinin de ne kadar çürük bir şey olduğu, işte bu incelemelerimizle açıklık alanına konuldu.

Bununla beraber Hz. Âdem'in bu kusuru ne kadar büyütülse, küçük veya büyük nevinden bir günah olabilip, eğer mağfiret buyrulmuş ol-

597. Tâhâ sûresi, âyet: 115.

masaydı, yalnız kendisi hesap verirdi. Yoksa hıristiyanların saçma iddiaları gibi bundan dolayı bütün insan nevi ve bütün peygamberlerin, rahmetten kovulup lânetlenmiş olmaları, düşünülecek akla uygun şeyler cümlesinden olmıyacağı gibi, bunun, Allah'ın adâleti, normal vicdan ve yürürlükteki kanunlarla da hiç bir ilgisi yoktur.

Onların bu bozuk esaslarına dair söylenecek sözler çoktur. Ama burası onların yeri değildir.

Yukarda arzedilip haber verildiği gibi konumuz olan peygamberlerin günahsızlığı hükmü, bizi burada bu kadarcık bir hatırlatmaya sürüklemiştir.

Aşağıdaki makale, İbn-i Atâ'nın Kitâbü't-Tenvîr'inde bulunmuş olup, faydalı olur düşüncesiyle buraya alındı.

Hz. Âdem'in, o ağaçtan yemesi ve yeryüzüne inmesinin bir çok faydaları ve pek çok hikmetleri vardır. Meselâ: Hz. Âdem ile Havvâ Cennet'te bulundukları sırada Allah, kendilerine yalnız lütuf ve ihsanı ile kendisini tanıtarak güzellik sıfatlariyle tecellî buyurmakta idi. Artık O'nun tedbirinde dâhil bulunan yüce lûtfu gereğince onların yasaklanan ağaçtan yemelerine Allah'ın irâdesi bulundu ki, onlara yumuşaklık, örtme, mağfiret ve üstünlük sıfatları ile tecellî yolu açılsın.

Önce hilm (yumuşaklık) sıfatiyle tecellî buyurdu ki, onlara o işledikleri şeyden dolayı ceza vermedi. Halîm, o zattır ki, insana cezayı acele vermeyip, geri bırakır. Sonradan ya af ve lütuf veya kuvvet ve intikam gösterir.

Örtme ve mağfiretle de muâmele buyurdu. Çünkü o yemeleriyle Cennet ellerinden alınınca, dış yüzlerini Cennet yapraklariyle, iç yüzlerini de af ve mağfiret elbisesiyle örtüp süsledi ve kurtuluş ve saâdetlerini başka bir yönden sağladı. (Nitekim kıyâmet gününde Âdem oğullarının lûtfa eren bazıları hakkında bu cömertçe muâmelenin benzerinin yapılacağı, meşhur إِنَّ اللهَ يُدْنِي عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ «*Muhakkak Allah, mü'min kulunu kendisine yaklaştırır.*» sahîh hadîsinin sonundaki إِنِّي قَدْ سَتَرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا وَغَفَرْتُ لَكَ الْيَوْمَ «*Dünyada ben, bunu sende gizlemiştim. Bugün de afvediverdim.*» cümlesinin müjdesinden anlaşılmaktadır.)

Sonra ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى «*Sonra Rabb'i, onu seçti de tevbesini kabul buyurdu ve ona doğru yolu gösterdi.*»[598] âyetinin ifâdesine göre Hz. Âdem'e Allah tarafından seçildiğini bildirerek bu sayede tevbe ve hidâyet meyvelerini kendisine toplattı. Yani hikmet sahibi olan Allah,

598. Tâhâ sûresi, âyet: 122.

Hz. Âdem'in, kendi katında seçilmiş olup, ezelî lûtfa kavuştuğunu haber verirken o yemeyi takdir buyurmuş olduğundan, bunu, feyz ve lûtfun kesilmesine değil, aksine, lütuf ve sevgisini göstermeye sebep kıldı.

Gerçekten de sevgi böyle olur ki, gerçek sevilen tarafından, muhâlefet gösterdiğin takdirde bile sana yönelir. Fakat şüphesizdir ki, bu lûtfa mazhar olan zâtın makbul mazereti veya gizli emirleri olur.

Sakın «Sonra Rabb'i, onu seçti ve tevbesini kabul buyurdu ve ona doğru yolu gösterdi.» âyetinden, Hz. Âdem'in seçilmesinin sonradan olduğunu sanma! Çünkü bu lûtuf, Hz. Âdem'e daha yaratılmadan önce hazır olup, bu günah görünüşlü davranışı üzerine açıklık alanına çıkmıştır.

Bu durumda âyetin mânâsı «Hz. Âdem'i Rabb'i, tevbe ve kendisine sığınmaya muvaffak buyurarak onun seçilme lûtfuna erdiğini gösterdi.» demek olur. Bu bakımdan âyetin içine aldığı üç lütuf, birbirine bağlı olarak seçilmeden tevbe, tevbeden de hidâyet başgöstermiştir.

Son olarak da, Hz. Âdem'i yeryüzüne indirip, Cennet'te tam bir kudretle kendini tanıttığı gibi burada da parlak hikmetiyle tecellî buyurdu.

Zira dünyâ âlemi, sebep ve vâsıtalar âlemi olup, Hz. Âdem yeryüzüne ulaşınca kendisine çiftçilik ve diğer geçim sebepleri öğretildi.[599]

İşte bu emirlerle ona önce فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰ «*Sakın sizi Cennet'ten çıkarmasın; sonra zahmet çekersin.*»[600] sözüyle bildirilmiş olan bir gerçek ortaya çıkarıldı. Çünkü bu âyetteki «feteşkâ» (sonra zahmet çekersin) «şekâ» maddesinden alınmış olup «görünüşteki yorgunluk» ve «beden uzuvlarının sıkıntısı»nın açıklanmasından ibârettir. «Saâdet» (bahtiyarlık) kelimesinin zıddı olan «şakâvet» (bedbahtlık) kasdedilmiş değildir. Hattâ bu sebeple muzari (geniş zaman) fi'li erkek tekil şahıs sigası kullanılmıştır. Yani «Ey Âdem! Sizi İblîs, Cennet'ten çıkarmasın; sonra geçimini sağlamak için zahmet çekersin.» Şu durumda Cennet'ten çıkmak, Hz. Âdem ile Havvâ'nın ikisini de içine almış iken, bundan doğacak zahmet ve külfet, Hz. Âdem'e ayrılmıştır.

Çünkü kadınların nafakası (geçimi) erkeklere vâcip olduğundan yorgunluk ve sıkıntılar başlıca erkeklere aittir.

Kadınlar zümresi, ilim öğrenmeye kabiliyetli iseler de, sanatçılığa, yaratılışları elverişli olmuyor.

Eğer şakâvete düşmekle tehdid kasdedilmiş olsaydı, önceki gibi bu

---

599. Rivâyet edildiğine göre Hz. Âdem'e bin sanat öğretilerek «Bunları kabiliyetlerine göre çocuklarına öğret ki, servet sahibi olmak istiyenler bu yolda yürüyüp, sanatları geliştirmeye çalışsınlar.» diye emir verilmişti.

600. Tâhâ sûresi, âyet: 117.

siga da tesniye (ikil) sigasiyle gelerek «feteşkayâ) denilmesi gerekirdi.

İmâm-ı Şa'rânî de Yevâkît ve Cevâhir adlı mübârek kitabında diyor ki:

Hz. Âdem, yasakanan ağaçtan yeyince hemen pişmanlık göstererek zürriyetine tevbe kapısını açtı. Görünüşte böyle bir günahta bulunmasının bir hikmeti de zâten bundan ibâretti. Âdem babamız, yasak olan bir şeyi işleyen çocuklarına, kurtuluş için gereken vazifeyi nasıl yerine getireceklerini bilfiil göstermek için pişmanlığını arz ve kusurunu itiraf etti. Ömrü oldukça da o kusuru anarak ağladı.

(Nitekim mel'ûn şeytan, bunun aksi durum ve davranış gösterdi. Yani işlediği suçu yüzünden azarlanınca bir kat daha dik kafalılığa kalkışarak, suçlulara ebedî helâk olmayı doğuracak bir yol gösterdi.)

Muhyiddîn-i Arabî, Fütûhât-ı Mekkiyye'nin 39. bâbında diyor ki:

Hz. Âdem'in işlediği zelleyi, nimetin ta kendisi bilmeliyiz. Çünkü peygamberler dâimâ yükselmekte olduklarından, herhangi bir durumdan geçecek olsalar, ondan daha üstününe geçmiş olurlar. Onlar için alçalma yoktur.

وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ *«Muhakkak ki âhiret, senin için dünyadan daha hayırlıdır.»*[601] âyeti, bir tefsire göre «Ey Habîbim, senin, yeni durumun, eskisinden daha hayırlıdır. Çünkü sen, şeref ve üstünlük derecelerine yükselmekte ve feyz ve bahtça artmaktasın.» demektir.)

Allah, peygamberleri ezelî lûtfuyle seçmiş olup, onlar O'nun tuzağından korunmuşlardır. Bundan anlaşılır ki, Hz. Âdem ile Havvâ'nın yeryüzüne inmesi, ceza yönüyle değildi. Öyle bir iniş, İblîs'in başına gelmiştir. Zira Allah'ın doğru va'dine göre Hz. Âdem tevbe ve seçilmeye mazhar olması üzerine halîfelik derecesine erdi, Allah'tan gelen kelimeleri güzel karşılamak sâyesinde de, olgunluğun zirvesine ulaştı.

Hz. Âdem'in bu kelimeleri almaktaki gizli itirafı, mel'ûn İblîs'in, daha hayırlı ve yüce olma dâvâsına karşı olup, bizi, kusuru itiraf etmenin doğuracağı gerçek saâdete irşâd etmiştir ki, bu gibi bir kusur karşısında tutacağımız kurtuluş yolunu biz, babamızdan öğrenmiş oluyoruz. Bilindiği gibi Allah'a yaklaşmak, ancak mukaddeslik ve münezzehliği O'nun zâtına nisbet etmekle beraber, kulluğun gereklerinden bulunan kusur ve eksikliği kendi üzerimize almakla olabilir. Allah'ın hakkını mükemmel şekilde yerine ketirmeğe kimin gücü yeter.

İblîs'in durum ve sözünü anlatarak da Allah bize onun gibi, daha hayırlılık iddiâsına kalkışıp kibirlenme yolunu tutanların, işin sonunda rahmetten koğulup lânetlenme bataklığına düşeceklerini öğretmiş ve basîret sahibi olanlara büyük bir ibret dersi vermiştir.

---

601. Duhâ sûresi, âyet: 4.

Kısacası İblîs, günah işlemek ve itâatsizler zümresini teşkil etmek için indirildiği için onun inişi, cezânın ta kendisidir. Ama Hz. Âdem, eşiyle birlikte bu âleme, iyilik işlemek ve dereceleri artırıp yükseltmek maksadiyle indirilmişlerdir. Çünkü Cennet teklif âlemi olmadığına göre orada mânen yükselme olamazdı.

Hz. Âdem'in bu sâyede yükselmesi pek çoktur. Çünkü onun zürriyetinden meydana gelen iyiliklerin bir misli de onun defterine yazılır. Zira ibâdet yolunu herkese ilk olarak o gösterdi ve tevbe ile kurtuluş çığırını açtı. İşlenen kötülük ve günahların, onunla ilgisi yoktur. Israr yolunu tutanların günahları kendilerine ait olup, bu yolun kurucusu olan İblîs'in günahlarını artırır.

İblîs'in vesvesesinin Hz. Âdem'e zarar vermediğine

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ *«Kullarımın üstünde aslâ senin hiç bir hükmün yoktur.»*[602] âyeti de işaret ediyor. Çünkü Hz. Âdem'in, mümtaz kullardan bulunduğunda şüphe yoktur. Şeyh-i Ekber, Fütuhât'ın başka bir yerinde de diyor ki: Allah'ın lütfuna bak ki, İblîs'e kahren, Hz. Âdem'in o ağaçtan yemesi, kendisine Cennet'te ebedî olarak kalmayı kazandırdı. O mel'ûn ise, aldatma nevinden olarak ona

يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ *«Ey Âdem! Seni, (yediğin takdirde ölmiyeceğin ve devamlı surette Cennet'te kalacağın), ebedîlik ağacına ... delâlet edeyim mi?»*[603] demişti. Maksadı, ebedî mülkten tamamen mahrum edecek bir itaatsizliğe sürüklemekti. Çünkü işleyeceği hatasından tevbe ederek kurtulacağını ummuyordu Mel'ûnun her mü'mini itaatsizliğe teşvik etmekten asıl maksadı ısrardır. Eğer tevbe edeceğini bilse, hiç uğraşmaz. Daha doğrusu onun ümidi, günahlara kapılarak mü'minin kalbinden imanın zevkini yok etmektir. Çünkü asıl göz koyduğu şey imandır. Fakat tevbe-i nasûh ile[604] bozgunculuk maddesi yıkılarak o mel'ûn, Allah'ın izniyle bir tarafa itilip zararlı çıkar. Nitekim Hz. Âdem, samîmî kulluğu sayesinde ebedî olarak Cennet'te kalma bahtiyarlığına erip, hiç de zararlı çıkmadı.

---

602. Hicr sûresi, âyet: 42; İsrâ sûresi, âyet: 65.

603. Tâhâ sûresi, âyet: 120.

604. «Nasâha» (kendi kendine öğüt vermek veya terzilik) madesinden türemiş mübalâğa sigasıdır. Yani sahibi kendi kendine öğüt verici veya günah yırtığını yamayıcı olan sahîh tevbedir.

Beyzâvî tefsirinde kaydedildiğine göre, bir soru karşısında Hz. Alî: «Tevbenin mükemmelliği altı şeyledir:» deyip, şu şekilde saymıştır: «a - Geçmiş günahlardan pişmanlık, b - Geçen farzları kaza, c - Kul haklarını helâl ettirmek, d - Hasımları (düşmanları) râzı etmek, e - Bir daha günaha dönmemeye karar vermek ve f - Ruhu, yavaş yavaş itâate alıştırarak terbiye etmek.»

Aksine, önceden emânet olarak yerleşmiş bulunduğu Cennet'e, hak etmiş olarak sahip oldu. Zürriyetinden kendisine tabi olanlar da kazandılarsa da, bunların çoğunluğu ana yurtları olan Cennet'e rağbet göstermiyerek, bu geçici âleme gönül verip kaldılar.

İşte Hz. Âdem'in yere inmesinin bir hikmeti de bu iki fırkayı birbirinden ayırmaktı. Nitekim yukarda kaydedildiği gibi, yere inme emrini içine alan Allah'ın hitâbını takib eden, Âdem oğullarını iki kısma ayırma konusundaki âyet, bu gerçeğe işâret ediyor.

Hattâ bu hikmet ve sırları düşünerek Şeyh Ebû Medyen-i Mağribî:[605] «Ben, Hz. Âdem'in yerinde olsaydım, o ağacı tamamen yer idim.» demiştir.

Muhyiddîn-i Arabî, Fütûhât'ın 207. bâbında diyor ki: «Allah'ı tanıyan kimsenin sahip olduğu ilim makamı, günah işlemeye kesin olarak engel olduğu için onların birinin bir hikmete dayalı olarak zelle (hata) işlemesi takdir buyurulunca Allah, kendisine doğru bir taraf göstererek o taraftan Allah'ın dilediği şey yüz gösterir.

Yoksa o amelle yasağı çiğnemeyi kasdetmezler. Nitekim Hz. Âdem'in zellesi de böyle bir ictihad sebebiyle meydana gelmiştir. Binaenaleyh kendisi bu konuda bütün bütün mazurdur.

Bununla beraber Allah'ın lûtfu büyüklere çok olduğu için onlara bazan şiddetli azar yöneltilerek pek çok büteessir olurlar. Hattâ bu konuda kendilerine gelen utançtan başka teessürleri olmasa bile bu teessür onlara yeter. Çünkü âlime utanç, maddî cezadan daha çok tesir eder. Mağfiret de böyledir. Cezayı görmek, borcu ödemek gibi bir nevi teselli olup, mağfirette ise bu durum yoktur.

Ceza, muvakkat bir şey olup, gelir geçer. Utanç ise, ebedî olarak kalır. Bu sebeple Allah, böyle bir kuluna lütfedip günahını mağfiret edince onu bir daha hatırlatmaz. Zira temiz ruhlar hakkında, kötülük etmiş olduğu taraftan iyilik görmek kadar tesirli bir azap düşünülemez.

Utanç sahibi, utancından ölüp yok olmak ister ki, Hz. Meryem, kendisine isnad edilen iftiradan dolayı يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا

«Ah ne olaydım! Bundan önce öleydim de unutulmuş gitmiş olaydım.»[606] diyerek fevkalâde bir teessür göstermişti. Bu ise kötü zanları sebebiyle halktan utanmak demekti. Sebepsiz yere Allah'ın emrine muhâlefet ederek meydana gelecek utanç, elbette bunun yüz kat üstündedir.

Günahların iyiliğe çevrilmesine bir alâmet de tamamen unutulmasıdır. Çünkü dört varlığın biri olan hâfızada günahın devam edip kalması, değiştirilmediğine işâret eder, denilse yeridir.

---

605. Muhyiddîn-i Arabî'nin tanınmış şeyhlerinden büyük bir zattır.

606. Meryem sûresi, âyet: 23.

Binâenaleyh bazı âlimler «Bir günahı hatırladıkça yeniden tevbe edilmeli ve ömrü oldukça insan istiğfardan geri kalmamalıdır.» demişlerdir.

İmâm-ı Şa'rânî'nın bu konuda Hz. Âdem'in günahsızlığını tasvir eden pek güzel bir temsili de vardır. Lâkin açıklaması, sözün uzamasına sebep olacağından onu geçiyoruz. Nitekim merhum Şeyh'in de, sırlarla ilgili kapalı sözlerine temas etmiyoruz. Çünkü bunların aynen tercüme edilmesinde hiç bir fayda düşünülemez.

Dikkatle okunursa, arzetitklerimiz bu maksada kâfi gelir. Muvaffakiyet Allah'tandır.

İKİNCİ KONU: HZ. İSÂ'NIN YÜCE DURUMLARININ HAKİKATLERİNİN AÇIKLANMASI VE ONUN İSLÂM DİNİ GÖRÜŞÜYLE KAZANDIĞI KULLUK VE PEYGAMBERLİK SIFATI SEBEBİYLE SAYGI GÖSTERİLMESİNİN VACİP OLMASI

Bu konudaki Kur'ân âyetleri pek çok ve kesin ifâdeli olup, iki kısma ayrılabilir:

BİRİNCİ KISIM: HZ. İSÂ'NIN YARATILIŞI VE ANNESİ HZ. MERYEM'İN NAMUSLU VE GÜNAHSIZ OLDUĞU

Bu konudaki âyetlerle, yahudîlerin onlarla ilgili anormal tutum ve iftiraları, hıristiyanların da ileri gitme ve cür'etlice tutumları reddedilip çürütülmüştür.

Bu kısmı teşkil eden âyetler başlıca Âl-i İmrân[607] ve Meryem sûrelerinde geçmektedir. Âl-i İmrân sûresinin başında 80 kadar âyet, hep Hz. İsâ hakkında münakaşa ve münâzara maksadiyle Hz. Peygamber'in huzuruna gelen Necrân hıristiyanlarını yalanlayıp, iddiâlarını kuvvetten düşürmek için indirilmiştir.

Önce güzel bir başlangıç olmak üzere sûrenin başında Allah, yüce zâtını, ezelî hayat ve ebedî varlıkla vasıflandırarak

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ۝ هُوَ الَّذِي
يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ ۚ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

607. Bu İmrân, en doğru rivâyete göre Hz. Meryem'in babası olup, إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ «(İsâ'nın büyük annesi olan) İmrân'ın zevcesi şöyle demişti:...» (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 35) âyetinde geçen İmrân olup, Âl-i İmrân, Hz. İsâ ve Meryem demek olur. Gerçi Hz. Mûsâ'nın babası da bu adla anılır. İkisinin de soyu Beyzâvî tefsirinde geçmektedir.

«Yerde ve gökte hiç bir şey kat'iyyen Allah'a gizli kalmaz. Rahimlerde dilediği gibi sizi şekillendiren O'dur. O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur. O, mülkünde galiptir, işlerinde hikmet sahibidir.» [608] âyetiyle bu gerçeği aydınlatmış ve yüce sıfatlarını anlatmıştır ki, başkasına tanrılık isnad etmeye cür'et edenlerin tanrılık ve bunun hususiyetlerinden habersiz ve ancak işlerin dış görünüşlerine bağlanmış câhil insanlar oldukları ilk bakıtşa anlaşılsın. Çünkü ezelî hayat, bütün hakikat ve sırları içine alan kesin ve devamlı ilim, ebedî varlık da insan fertlerini ana rahimlerindeki şekillendirmeden başlıyan tedbir ve yaratmaya yarıyacak geçerli ve tam bir irade sahibi olmaya bağlı olduğundan, Allah'tan başkasının, ilim ve irade hususunda sınırlı bulunduğu şüphesiz olması sebebiyle ezelî hayatla diri ve ebedî hayatla var olamaz. Bu durumda tanrı da olamaz. İşte bu âyet bir mantık delilidir ki, Hz. İsâ'nın, Allah'ın izniyle bazı hârikalara muktedir olması ve bazı gaybları bilmesiyle tanrı olduğunu iddiâ edenlerin sözlerini çürütüp, kendisi de diğer insan fertleri gibi Allah'ın irâdesinin tesiri altında bulunan şekil ve değişmeler içinde var olduğu ortada iken bu iddiâya cür'et etmenin akıl kârı olmadığını işâret ediyor.

O şekillendirmeyi açıklamak, Allah'ın ilminin, yok olanı da içine aldığını açıklar ki, şekillendirirken henüz var olmayan türlü şekil ve suretlerden istenen suret ve şeklin neden ibâret olduğunu bilmedikçe o suret ve şekle irâdenin tesir etmiyeceği şüphesizdir. [609]

---

608. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 5-6.

609. «Kayyûmiyyet», âlemin düzenini ve yaratıkların önemli işlerini idâre etmek demek olduğu için Allah'ın «Kayyûm» olması, ancak iki sıfatla tamam olabilir. Önce miktar ve şekil bakımından yaratıkları bilmek, sonra her ihtiyacı, vaktinde muhtaç olana vermeye muktedir olmak. Birinci şart bütün hakikatleri içine alıp, ikinci şart da mümkün olan bütün şeylere muktedir bulunmağa bağlı olduğundan dolayı «Yerde ve gökte hiç bir şey kat'iyyen Allah'a gizli kalmaz.» âyeti, Allah'ın ilminin mükemmel olup, gizli ve yok olamıyacağını açıklıyor. Bu durumda ihtiyaçların miktarını tamamen bilmesi ve muhtaç olup isteyenlerin çokluğu sebebiyle tanrılık şanına şüphe gelmesinin mümkün olmadığı sabit olur.

«Rahimlerde dilediği gibi sizi şekillendiren O'dur.» âyeti de bir maddeden şekil, tabiat, renk ve durum bakımından türlü uzuv ve kısımları bulunan insan bedeninin, Allah'n dilediğine uygun olarak birleştirilip şekillendirilmekte olduğunu hatırlatıyor. Bu ise Allah'ın ilminin, işlerin teferruatını içine almakta ve sırları ve incelikleri ihtivâ etmekte olduğunu, aklî delille isbat demek olduğu gibi Allah'ın kudretinin mükemmelliğine de parlak bir delil olarak yaratıkların fayda ve çıkarlarını her zaman yaratmaya olan kudretini gösterir.

İşte bu kesin açıklama ve arzedilen parlak delille Allah'ın, adâlet ve hak üzere ayakta duran ve mutlak olarak kayyûm olan varlık olduğu, apaçıklık derecesine ulaşmıştır.

Hıristiyan fırkalarının, Hz. İsâ'nın tanrılığı hakkındaki şüpheleri ise iki hususa dayanmakta idi: 1 - Hz. İsâ'nın «Sen evinde şunu işledin, babası şimdi falanca

Necrân hıristiyanları Kur'ân'deki «Allah'ın Rûhu» ve «Allah'ın Kelimesi» gibi deyimlere sarılarak saçma iddiâlarını sürdürmeye kalkıştıkları için bu âyetin hemen arkasında

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ

«Sana Kur'ân-ı indiren O'dur. Bunun bir kısım âyetleri açık ve kesindir. Bunlar Kur'ân'ın esasıdır. Diğer bir kısım âyetler de vardır ki, (onların mânâsı size anlaşılmaz) müteşâbihtirler.»[610] âyeti ile de bu şüpheleri çürütülmüştür. Şöyle ki:

Diğer mukaddes kitaplar gibi Kur'ân da, sağlam asıllar olan kesin muhkemlerden başka, asıllara dayalı bir takım teferruâtı içine almaktadır ki, bunlara «müteşâbihât» denir. Yerinde kısmen açıkladığımız pek çok fayda ve hikmetler gereğince indirilen bu müteşâbihâtın doğru izah şekilleri ilimde kökleşmiş ve derinleşmiş olanlarca bilinmektedir.

şeyi yiyor ve içiyor.» gibi bir takım gayb işlerini bilip haber vermesi olup, ilimle ilgili, 2 - Ölüleri diriltip, hastaları iyileştirmek gibi hârikalar göstermesinden ibâret olup, kudretle ilgili bulunduğu ortadadır.

Bnâenaleyh Kur'ân âyeti, tanrılık gereği olan ebedî varlığı açıklıyarak teslisi (üç tanrı inancını) çürüttükten sonra bu âyetle de hıristiyanların anılan şüphelerini silip yok ediyor.

Sözün kısası şu oluyor ki: Hz. İsâ bazı gaybları bilmekle hiç de tanrı olması gerekmez. Çünkü bunun, diğer peygamberlerde olduğu gibi Allah'ın vahyi ile olması mümkündür. Fakat bazı kendi durumlarını bilmemesi, tanrı olmadığını isbatlar. Âlemin tanrısı, yerde ve gökte her ne olursa bilecek, hiç bir şey kendisinden gizli kalmıyacak değil mi? Çünkü varlıkları yaratması buna bağlıdır. Siz de itiraf ediyorsunuz ki, Hz. İsâ bazı durumlarını bilmiyordu. «Hattâ öldürüleceğini hissedince çok telâş gösterdi.» diyorsunuz. Bu durumda yapılacak suikasti ve başa gelecek durumları bilmiş olaydı, demek oluyor ki, yahûdilere teslim edilmiyerek kaçacaktı.

Her şeyi bilemediği bundan anlaşılıyor.

Kısacası, bazı gaybları bilmek tanrılığa delâlet etmez. Çünkü her peygamber ve hattâ bazı velîler bile Allah'ın ilmiyle bu ilme sahiptirler. Ama bazı durumları bilmemek, tanrı olmadığına kesin olarak delâlet eder. Çünkü Allah, umûmî ve husûsî, küçük ve büyük bütün gerçekleri tamamen bilir. Olacak olan hiç bir şey kendisinden gizli kalamaz.

İşte birinci şüphelerini «Yerde ve gökte hiç bir şey kat'iyyen Allah'a gizli kalmaz.» âyetiyle bu şekilde gideriyor.

Hz. İsâ, ölüleri diriltirdi.

Fakat bu da tanrı olmasını gerektirmez. Aksine, mucize nevinden olup, onun vâsıtasiyle bazı ölüleri aslında dirilten Allah'tı. Nitekim her zaman insan menisini acayip kalıplara dökerek hayat veriyor ve dilediği anda bu hayatı geri alıyor. Bu bakımdan diriltmek ve öldürmek kimin işidir? Bu kudret Hz. İsa'da olsaydı, kendisini yakalamaya gelenleri, geldikleri anda öldürüp yok ederdi.

«Rahimlerde dilediği gibi sizi şekillendiren O'dur.» âyeti de işte bu ikinci şüpheyi ortadan kaldırıyor. (Fahr-i Razî)

610. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 7.

Bu durumda kesin muhkemleri bırakıp da müteşâbihâtla saçma görüşleri sürdürmeye kalkışan ve aklına geleni yapan sapıklar, kendilerini değilse bile câhil halkı aldatmaktan başka bir şey kazanamazlar.[611]

Gözden kaçmadığı gibi bu âyet de, Allah'ın kayyûmluğunu açıklıyor. Zira kayyumluk, kulların düzenini sağlamak hususunda tesirini gösteriyor. Bu düzen ise, biraz önce açıklanan bedenin şekillendirilmesi ve insanın tabiatını düzeltmek gibi maddî düzenlerden başka mukaddes kitap indirmek sâyesinde gerçekleşen mânevî düzenleri de içine almakta olduğundan o âyet, insanlığın düzeninin ikinci kısmına delâlet ediyor.

Bundan sonra bu sûrede kitap ehlinin hak dine uymadıkları takdirde, karşılaşacakları korkunç sonuç tasvir edilip açıklanmış, onlara gereken faydalı öğütler güzelce sunulmuş, büyük Bedir savaşında görülen, Allah'ın hârika yardımı hatırlatılarak İslâm dininin türlü yönlerden yüceliği ve hak olduğu kendilerine gösterilmiş ve sırf azgınlık ve çekememezliklerinden kitâb ehli âlimlerinin çoğunluğunun bilerek hakikati inkârda direnmekte olduklarının ve hele yahûdîlerin ötedenberi küfür ve yalanlamadan başka, hakikati açıklıyarak kendilerini insafa davet eden zatları ve hattâ bazı büyük peygamberleri de öldürmek gibi rezâletleri alışkanlık haline getirmiş ve âhiret işlerini hakikatin aksine kabul etmekte bulunmuş olduklarından dünyâ ve âhirette zararlı çıktıklarının açıklanmasına dair bazı âyetler sıralanmış, bununla beraber bu muhâlefetlerin, tevhid ve İslâm nurlarının parlamasına hiç de engel olamıyacağı ve mülkün gerçek sahibi olan Allah'ın, dilediği kulunu üstün ve dilediğini alçak hale getirmekte olması sebebiyle, müslümanları hiç kimsenin himâyesine muhtaç etmiyerek iki cihanda üstün kılacağı açıklanıp müjdelenmiş, bundan sonra da İslâm dinine tâbi olmaktan başka hiç bir kurtuluş yolu bulunmadığı anlatılıp izah edilmiştir.

Hemen bunun arkasından da hak dine ve Allah'ın birliğine iman etmeye davet etmekle görevlendirilen yüce peygamberlerin Allah katındaki değerlerinin açıklanmasiyle beraber Peygamber efendimizin, yüce şanı bütün ümmet ve milletlerce bilinip saygı gösterilen Hz. İbrâhîm'in tertemiz zürriyetinden olması sebebiyle şeref ve asâlet sahibi bulunduğuna işâret eden şu âyetler nâzil oldu:

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ
ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِن بَعْضٍ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۞ إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ
رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي ۖ إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

611. İlerde bu deyimlerin doğru mânâları incelenecektir.

«Gerçekten Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrâhîm hânedânını[612] *ve İmrân âilesini*[613] *âlemler üzerine seçkin kıldı, (soylarını peygamber yaptı).*[614] *Bu*

612. «İbrâhîm hânedânı» adı, Hz. İsmâîl ve İshâk ile onların mübârek soylarından gelen bütün peygamberleri içine alıp, bu bakımdan Peygamber efendimizin de bu cümlede dâhil bulunduğu şüphesizdir.

Zira onun, Hz. İsmâîl'in temiz soyundan olduğu bilinmektedir.

613. Hz. İsâ da annesi tarafından bu zincirde dâhil olduğu halde «İmrân âilesi» deyimiyle ayrıca kaydedilmesi, hakkında büyük muhâlefetler çıkmış olması sebebiyledir.

Bununla beraber bu deyim, annesi Hz. Meryem'i de içine alıp, onun da seçilme şerefiyle yüceltildiğini ifâde ediyor. Çünkü Hz. Meryem, İmrân'ın kızıdır.

(Yukarda işâret edildiği gibi «Âl-i İmrân» (İmrân âilesi) deyimi, İmrân'ın kızı Meryem ile torunu olan Hz. İsâ'dan ibâret kalır.)

İmam-ı Fahri Râzî diyor ki: Hz. İsmâil, yalnız Hz. Muhammed'in mukaddes ruhunun ortaya çıkmasına sebep olup, Hz. İshâk ise, Yâkûb (a.s.) vâsıtasiyle peygamberler koluna ve Iys vâsıtasiyle de pâdişahlar koluna sebep kılınmıştı. Peygamber efendimizin zamanına kadar bu iki kol devam etti. Fakat yüce Peygamberimiz ortaya çıkınca peygamberlik nuru ile beraber hükümdarlık nuru da kendisine geçip, ona tabi olanlarda din ile saltanat birleşerek kıyâmete kadar devam edecektir.

614. Bu âyete kadar geçen özeti ifâde eden âyetlerin mânâ ve gerçeklerinin açıklanmasını bırakarak asıl maksadımız olan Hz. Meryem ile İsâ'nın yüce durumlarını açıklamaya bu âyetle başlıyoruz.

«Istıfâ'» ve «ıstısfâ'» kelimeleri اَخْذُ مَا صَفَا مِنَ الشَّيْءِ «eşyânın karışıksız olanını almak» diye tefsir edilir ki, «ihtiyâr» ve «intihâb» ile eş mânâlı sayılır.

Burada kullanılışı istiâre yoluyla olup, büyük peygamberleri mukaddes ruhlar ve ona lâyık maddî mükemmellik ve mânevî kuvvetler ile üstün kılmak, kendilerini halk içinden seçmek yerinde tutulmuştur.

(Peygamberlerin mukaddes ruhlarının diğer ruhlardan mâhiyetçe farklılığı şüphesiz olup, onların yaratılışlarındaki zekâları ve diğer mükemmelliklerinin, tasavvurumuzun üstünde olduğu, husûsî konusunda açıklanıp isbatlandığı gibi, merhum İmâm-ı Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb'ın bu kısmında gerek dış, gerek iç duygular yönünden büyük peygamberlerin hârika derecesinde olduklarını madde madde göstererek felsefe kanunuyla bu hususu inkâr etmenin hiç bir dayanağı bulunmadığını açıklamıştır. Oraya başvurunuz.)

Bu âyet, bütün peygamberlere işâret etmekte ise de, eski peygamberleden, insanlığın ilk babası ve peygamberliğin başlangıcı olması sebebiyle Hz. Âdem, ikinci Âdem sayılması sebebiyle de Hz. Nûh bilhassa kaydedilmiş.

(Bunların özellikle kaydedilmelerine sebep olmak üzere yukarda açıklanan, isimlerin öğretilmesi ve meleklerin secde etmesi gibi Hz. Âdem'e olan bazı büyük lütuflarla beraber Hz. Nûh'un, şerîatleri neshetmede ilk peygamber oluşu —çünkü haram olan yakınlarla evlenmek onun zamanına kadar haram değildi.— ve tufân meselesiyle insanlar arasında tanınmış bulunuşu gibi bazı husûsî durumlarına işâret edenler de vardır.)

Hz. İbrâhîm soyundan çıkan diğer peygamberler de «İbrâhîm hânedânı» (Âl-i İbrâhîm) cümlesinde dâhil kılınmıştır.

peygamberlerin hepsi de birbirinden gelme tek zürriyettir.[613] *Allah, (kulların sözlerini) işitici ve (onların açık ve gizli amellerini) bilicidir (ki, söz ve fiilce doğru olanları seçmiştir.)*[614]

(İsâ'nın büyük annesi olan) İmrân'ın zevcesi[617] *şöyle demişti: Ey Rabb'im, karnımdakini dünya meşgûliyetlerinden berî olarak sana adadım. Böylece adağımı kabul buyur. Muhakkak ki sen, benim adadığımı hakkiyle işitici ve niyetimin ne olduğunu kemâliyle bilicisin.»*[618]

Hz. İbrâhîm'in kendi ise bütün ümmetlerce peygamberlikle tanınmış bulunduğundan, açıkça ifâde edilmesine lüzum görülmemiştir.

615. Bu ibâre, İbrâhîm hânedanının hâli olarak mansuptur.

Dinlerin esasında birleşik bulunan peygamberler zümresinden olması sebebiyle Peygamber efendimize de iman edip tâbi olmanın lüzumunu tavsiye eden bu âyet, Hz. İsâ'nın da ehl-i tevhîd (bir Allah'a inanmakta) olduğunu ve kendisinden tevhîde aykırı bir söz ve fiil duyulmamış bulunduğunu deliliyle ifâde ediyor.

616. Yani hizmetine seçtiği zaatlardan, rızasına uymayan bir durum ve davranış görülmez. Bu bakımdan tevhîd ve doğruluktan yüz merhale uzak olanların, büyük peygamberlerden bir zata mensup olduklarını iddiâ etmelerinin, sırf yalan ve iftiranın ta kendisi olacağı şüphe götürmez.

(Bu ek cümle, اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ **«Allah, elçiliğini (peygamberliği) nereye vereceğini çok iyi bilendir.»** (En'âm sûresi, âyet: 124) âyetinin benzeri oluyor ki, mânâsı yukarda kaydedilmiştir.)

617. Hz. Meryem'in annesi Hanne ki, İmrân b. Mâsân'ın karısıydı, ihtiyarlığında çocuk arzu ederek «Yâ Rabb! Bana bir çocuk lütfedersen, adağım olsun, ben onu Beyt-i Makdis'in hizmetine vereceğim.» demiş ve Allah'ın hikmetiyle o sırada gebe kalarak Hz. Meryem'i doğurmuştu.

618. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 33-35. Burada Hz. İsâ'nın doğumu hikâyesine giriş olmak üzere, Hz. Meryem'in annesi tarafından Allah'a arzolunan duânın nasıl kabul edildiğini anlatan yukardaki âyeti takib eden 15 kadar Kur'ân âyeti geliyor. 36. âyetin mânâsını buraya alıyoruz:

«İmrân'ın zevcesi (Hanne) çocuğu doğurunca, Allah onun ne doğurduğunu çok iyi bildiği halde: Ey Rabb'im, onu kız doğurdum. Kiliseye hizmet için erkek, kız gibi değildir. Bununla beraber ben onun adını (Allah'ın kulu mânâsına) Meryem koydum. İşte ben onu ve zürriyetini koğulmuş şeytanın şerrinden sana ısmarlıyorum, dedi.»

Hz. Meryem'i doğurunca kendisi üzüntü göstererek «Ya Rabb! Ben kız doğurdum. Arzu etmiş olduğum hizmete elverişsiz olduğu için hiç olmazsa günahtan uzak ve ibâdetle yaşasın diye adını Meryem koydum.» diyerek Allah'a yalvarmıştı. (Onların dilinde Meryem, «Allah'a ibâdet eden kadın» demektir.)

Kilise hizmeti, erkek çocuklara ait olup, bu bakımdan adanan çocuklar, kendi işlerini kendi eline alıncaya kadar orada hizmette bulunup, ilim öğrenir ve arzularına uygun gelirse sonra da o görevde kalırlardı. Binâenaleyh kız doğurduğunu anlayınca Hz. Hanne, duâsının kabul edilmediğini sanarak üzülmeye ve hiç olmazsa doğru dürüst ve namuslu bir kadın olmasını istiyerek, Meryem'e ve zürriyetine, şeytan şerrinden korunmaları için duâ etmeye başladı.

(Onun bu duâsı ile ilgili olarak وَاِنِّيٓ اُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Allah da onun, önceden ve sonradan yaptığı dualarını kabul ederek, bunun alâmetini de gösterdi. Daha küçükken Hz. Meryem'i, eniştesi bulunan Hz. Zekeriyyâ'nın himâyesinde olarak Beyt-i Makdis'in hizmetine kabul ettirdi. Büyüdükten sonra da son derece temiz ve namuslu olarak yaşatıp, Allah'ın kudretiyle Hz. İsâ'ya anne ve büyük velîler derecesinde, dünyadan el çekmiş ve ibâdetine bağlanmış bir kadın yaptı.

İşte Hz. Hanne'nin, kız doğurması sebebiyle üzüntü göstermesine karşı Allah «Onun doğurduğu kızın değerini Rabb'i bilirdi ki, Beyt-i Makdis'in hizmetine elverişli olacak erkek çocuk, kendisine lütuf buyrulan bu kız gibi olamazdı.» mânâsına وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ

«Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyordu. Kiliseye hizmet için erkek, kız gibi değildir.»[619] buyurur. Yine gebeliği sırasındaki «Böylece adağımı kabul buyur. Muhakkak ki sen, benim adadığımı hakkiyle işitici ve niyetimin ne olduğunu kemâliyle bilicisin.» duâsına karşılık lütuf buyurduğu yüce nimetlerini de

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا
كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا
قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ
مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

«Bunun üzerine Rabb'i, Meryem'i güzel bir kabul ile kabul buyurdu,

«İşte ben onu ve zürriyetini koğulmuş şeytanın şerrinden sana ısmarlıyorum.» âyetinin tefsiri durumundaki

مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا وَالشَّيْطَانُ يَمَسُّهُ حِينَ يُولَدُ فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّهِ إِلَّا مَرْيَمَ وَابْنَهَا

«Hiç bir çocuk yoktur ki, doğarken şeytan ona dokunmasın. Çocuk da bu dokunmadan dolayı bağırarak dünyaya gelir. Ancak Hz. Meryem ile oğlu (İsâ) böyle olmamıştır.» (Buhârî, K. Tefsîr-i Sûre-i Âl-i İmrân, Bâb: 2; Müslim, K. el-Fedail, Bâb: 40) hadîsi, ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğunca açık mânâsına yorulmakta ise de bazı ileri gelen âlimlerce «Her çocuğu azdırmaya şeytan o kadar istekli bulunur ki, bu ona tesir eder. Yalnız bu duâ sebebiyle Hz. Meryem ile oğlu (İsâ) bu umûmî hükümde dâhil değildir.» mânâsı verilerek, dokunma, azdırma isteğine yorulur.

Mutlaka büyüklerde şeytanın hiç bir nasibi bulunmadığı bilinmektedir.)

619. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 36.

onu iyi bir şekilde yetiştirdi ve (eniştesi) Zekeriyyâ Peygamberi de ona kefil (himâyesine memur) kıldı.[620] *Zekeriyyâ ne zaman Meryem'in bulunduğu mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu. Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?*[621] *dedi. O da: Bu Allah tarafından, şüphe yok*

620. Tefsir kitaplarında rivâyet edildiğine göre İmrân, daha çocuğun doğumundan önce vefat etmişti. Meryem yetim olarak dünyaya gelince annesi tarafından Beyt-i Makdis'e götürülüp oradaki İsrâîl oğulları âlimlerine takdim edildi. (Bunlar, Hz. Hârûn'un neslinden olup, Kâbe'nin hizmetçi ve perdedarları gibi Beyt-i Makdis'in hizmetini üzerine almış kimselerdir.) Hz. Zekeriyyâ da orada hazır bulunduğu için Hz. Hanne دُونَكُمْ هٰذِهِ النَّذِيرَةَ **«Şu adağı alın.»** deyince herkesten önce Meryem'i himâye etmek isteyerek «Yakınlığım dolayısiyle bu kızı ben alacağım. Çünkü bunun teyzesi benim nikâhım altındadır.» dedi. (Gerçekten de Hz. Hanne'nin kızkardeşi İşâ' adlı kadın, ki Hz. Yahyâ'nın annesidir, Hz. Zekeriyyâ'nın karısıydı. Ancak kızkardeş kızı, kızkardeş yerine geçtiğinden, Peygamber efendimiz mi'rac hadisinden Hz. Yahyâ ile ile İsâ'yı teyze çocukları diye anmıştır.)

Oradaki âlimler ise, Mâsân oğullarının başkanlık ve soylulukları sebebiyle İmrân b. Mâsân'ın kızı bulunan Meryem'e hep birden rağbet gösterip, «Evet, ama aramızda kura çekilse daha iyi olur.» diye Hz. Zekeriyyâ'ya cevap vererek kura çekmeye karar alındı. Artık her biri, Tevrât yazdığı kalemini alarak bir dere kenarına varınca önceden konuşulduğu gibi suya bıraktıkları kalemin hepsi batıp, yalnız Hz. Zekeriyyâ'nınki su üzerinde kaldı ve işte bunun üzerine onun buna lâyık olduğuna hiç bir diyecek kalmıyarak Hz. Meryem kendisine teslim edildi.

(Bu kura çekme hususuna işâret eden

وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ

«Ey Resûl'üm, yoksa Meryem'i hangisi himâyesine alacak diye, Tevrat yazdıkları kalemleriyle kura atarlarken, sen onların yanlarında değildin.» (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 44) âyetinde Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna dair ince bir istidlâl vardır ki, Peygamber efendimizin çağdaşları, kendisinin hiç bir kimseden kitap okuyup öğrenmekle bu gibi haberleri veremiyeceğini kesin olarak bildikleri için bu durumda Allah'ın vahyine dayandığını inkâr edenler «Acaba Hz. Peygamber, meselâ: O kalemlerin suya atıldığı zaman orada bulunup da bu şekilde mi durumu böyle haber verebiliyor?» diyecekler yollu onları susturmak için gelmiştir.)

Hz. Zekeriyyâ, Meryem'e Mescid-i Aksâ'da bir mihrab (yüksek bir mahfel) yaptırdı ki, oraya yalnız kendisi girerdi.

Rivâyet edildiğine göre Hz. Meryem hiç kimseden meme emmeyip, besini gayb âleminden gelirdi ve oğlu Hz. İsâ gibi kendisi de daha zamanı gelmeden konuşurdu. Kısacası, bir harika şeklinde doğup büyümesi sebebiyle kendisinde, acayip sırlar görüleceği basiret sahiplerince belli idi.

Bu gerçek, önceki âyetten anlaşıldığı gibi Hz. Zekeriyya ile geçen konuşmalarını hikâye eden yukardaki âyetten de, onun daha o zaman kerâmet sahibi ve temiz bir kız olduğu açıkça anlaşılıyor.

621. Henüz konuşma çağına gelmemiş olan bir çocuğa Hz. Zekeriyyâ'nın bu şekilde hitâb etmesi, kendisinin ilim ve kudretle detseklenmiş olduğunu kesin olarak anlamış bulunduğuna delâlet eder.

ki Allah dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır,[622] *dedi.*»[623] âyetiyle haber veriyor.

Bu âyetten sonra birkaç âyette Hz. Zekeriyyâ'nın eşi İşa'dan Meryem gibi iyi bir çocuk doğmasını Allah'tan dilemiş olduğu ve verilen müjdeler arasında kendisine verilecek Yahyâ adlı mübârek çocuğun sayılan güzel vasıfları sırasında Hz. İsâ'yı tasdik edici olacağı kaydedilip açıklanmıştır ki, bu hikâye de —akrabânın faziletlerinin birbirine geçmesi sebebiyle— İmrân âilesinin seçilmesini desteklemekte olduğu gibi وَمُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ «*O, Allahtan gelen bir kelimeyi (Hz. İsâ'yı) tasdik edecek.*»[624] sıfatının ihtivâ ettiği «Allah'tan gelen bir kelime» adıyle Hz. İsâ'nın daha o zaman anılması dolayısiyle onun hârika doğumunun sırf Allah'ın «kün» (ol!) kelimesiyle olacağı haber verilip açıklanmış bulunduğunu ifâde ediyor.[625]

Hz. Yahyâ'nın doğum hikâyesi burada konu ile uzaktan ilgili olup, tafsilâtına girişmemize lüzum yoktur.

Binâenaleyh, İmrân âilesinin seçilmiş olmasının delillerini açıklamaya dair Kur'ân âyetlerinin tefsirine dönüyoruz:

إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ

622. Hz. Meryem de henüz söz anlayıp cevap verme gücüne sahip olacak bir yaşta değilken «Bu gördüğün şeyler bana Allah katından geliyor.» diye, ortadaki kerâmetine bir de konuşma kerâmeti ekledi. Allah da kendisini doğrulamak için «Şüphe yok ki Allah, dilediği kullara hesapsız olarak (çokluğu sebebiyle hesap ve takdiri mümkün olmayan veya kendisine lütfedilen kimsenin hiç de hakkı yok iken, sırf ikram nevinden olan) bir takım rızıklar verir.» ki, Hz. Meryem'in erdiği lütuf da bu kabîldendir. (Ebu's Suûd).

Ermişlerin kerâmetlerini inkâr etmekte olan mu'tezile fırkası bu harikayı önce normal bir şekilde tasvir ve tevil etmek istedilerse de yakışık almadığını anladıkları için Hz. Zekeriyyâ'nın mucizesi veya Hz. İsâ'nın irhâsı nevinden saymaya meylettiler.

Fakat Hz. Zekeriyyâ'nın gösterdiği mucizeden kendisinin haberi olması gerekirdi. Hz. İsâ'nın peygamberliğne hazırlık ve irhâs olarak görülmesi ise esasen kerâmet olmasına delaletten uzak kalmaz. (Râzî)

623. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 37.

624. Aynı sûre, âyet: 39.

625. Hz. Abdullah b. Abbâs, Hz. Yahyâ'nın, İsâ'dan 6 ay kadar büyük olduğunu kestirmişse de üç yaş büyük olduğunu kabul edenler de vardır. Mutlaka Hz. Zekeriyyâ'ya verilen Allah'ın bu müjdesiyle Yahyâ'nın doğumu arasında epey zaman geçtiği anlaşılıyor.

Çünkü Hz. Meryem'in İsâ'ya gebe kalması 10, bir rivâyete göre de 13 yaşına vardıktan sonradır.

«Hatırla ki, bir vakit melekler[626] *şöyle demişti: Ey Meryem, hakikaten Allah, seni ibâdetle seçkin kıldı; seni pak ve tertemiz büyüttü;*[627] *ve seni âlemlerin kadınları üzerine seçti.»*[628]

Yukarda Hz. Meryem'in küçüklük durumuna yakışan bedence yetiştirme hükümleri anlatılmıştı. Bu âyetle de olgunluk durumuna ait dînî teklifler vâsıtasiyle gerçekleşen ruh terbiyesinin eserleri açıklanmış oluyor.

Bundan sonraki يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ *«Ey Meryem! Rabb'ine ibâdete devam et...»*[629] âyeti de buna dâirdir.

إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ
الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ
وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ۝ قَالَتْ
رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ ۖ قَالَ كَذَٰلِكِ اللَّهُ يَخْلُقُ
مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

---

626. Hz. Cebrâîl'e çoğul sigasiyle «melekler» denmesi, büyüklüğünü ifâde eder. Bu hitâbın sözlü olduğu kuvvetli görüştür. Ama peygamberliğin...

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ «**Biz, senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz bir takım (senin gibi) erkek peygamberler gönderdik...**» (Enbiyâ sûresi, âyet: 7) âyetinin delâletiyle erkeklere has olması sebebiyle meleklerin hitâbı değil, Hz. Mûsâ'nın anası hakkında nâzil olan وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ «... **Mûsâ'nın anasına şöyle ilham ettik:...**» (Kasas sûresi, âyet: 7) âyetindeki «Allah'ın vahyi» deyiminin bile kendilerinin peygamberler zümresinden olmalarını gerektirmiyeceği şüphesizdir.

«Vahy» kelimesini, Kur'ân'ın bazı yerlerinde ilhâm mânâsına da kullanılmıştır. Bu türlü husûsiyetler, kerâmet ve irhâs kabîlinden olmak üzere kabul edilir.

627. Kendisinin, kadın hâlinden uzak olduğuna (ki, Hz. Meryem'in âdet görmediği de rivâyet edilmiştir.) ve ileride iftiraya uğrıyacağı hârika doğumundaki günahsızlık ve temizliğine işâret ediliyor.

628. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 42. Bu tefsire göre o hitâbın, Hz. İsâ'nın doğumundan sonra olması gerekir. Bu durumda dış tertip göz önünde tutulmamış olur. Çünkü doğum müjdesi getiren âyetler bundan sonra gelecektir. Belâğatin gereği de budur ki, ana ile oğlun her biri müstakil olarak Allah'ın öğüp, büyüklüğünü meydana çıkarma bahtiyarlığına erdirdiği anlaşılsın.

629. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 43.

«Melekler: Ey Meryem, Allah kendinden bir kelimeyle[630] (bir emirle yaratılacak çocuğu) sana müjdeliyor; ismi, Meryem'in oğlu Mesîh-İsâ'-

Hz. Meryem'in, Allah katındaki değerinin büyüklüğünü şundan da anlamalı ki ,kendisi kadınlar zümresinden olması sebebiyle peygamber olmadığı halde müstakil olarak Hz. Cebrâîl ile konuşma şerefine kavuşmuş ve Kur'ân âyetlerinde, şânının yüceliği âleme açıklanmıştır.

İkinci «ıstıfâ» (seçme) onun, ibâdetler hususunda bilinen sıkı gayretleri ve kendini Allah'a verip başka şeyleri terkederek,, insanlık hükümlerinden sıyrılması sâyesinde Allah'ın kudretiyle ruh coşması kabiliyetine sahip olması mânâsına da yorulabilir ki, bu durumda o konuşma, doğumun müjdelenmesinden daha önce olmuş olur.

630. Bu âyette Hz. İsâ için önce «Allah tarafından olan bir kelime» buyrulmuştur ki, burada «minallah» (Allah tarafından) ile kayıtlanan «kelime» —«min» harfinin teb'îz (bazı) mânâsına yorulması mümkün olmadığına göre— bunun, «Allah'ın bir kelimesi» demek olacağı şüphesizdir.

Kur'ân'dan başka mukaddes kitaplarda da onun hakkında gelen bu mânâdaki deyimler, hiç bir bozuk mânâ şüphesi doğurmaz. Çünkü Hz. İsâ'nın, Allah'ın kelâm (konuşma) sıfatı olması ihtimali olmadığı gibi, gerek izafetle (tamlama ile) «kelimetullah» (Allah'ın kelimesi), gerek «min» harfi vâsıtasiyle «kelimetün minallah» (Allah tarafından bir kelime) denilsin, mutlaka bundan Allah'a bir nevi âit ve mensup olmadan başka hiç bir mânâ anlaşılmaz. Halbuki, her yaratığın Allah'ın malı olması bakımından O'na aitliği vardır. Nitekim

وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ **«Sizdeki her nimet Allah'tandır.»** (Nahl sûresi, âyet: 53) âyetiyle daha bazı benzerlerinde âlemin, Allah'a ait ve mensup olduğu, gayenin başlangıcı için olan «min» harfiyle ifâde edilmiştir. Yine aslında şeref ve yücelik sahibi olan eşyâ ve şahısların da Allah'a, şeref izâfetiyle nisbet edildiği herkesçe bilinen bir şeydir. Meselâ: Kâbe'ye Beytullah (Allah'ın evi) ve Hz. Sâlih'in mucizesi olan deveye Nakatullah (Allah'ın devesi) denir. Bu izâfetlerin, sırf kendisine nisbet edilendeki şeref ve üstünlüğü açıklamak için olduğu şüphe götürmez ya. Bu durumda Hz. İsâ'ya yalnız «kelime» demesinin izahını düşünmeliyiz. Çünkü bu izâfetin bir mahzura sebep olmıyacağı ortadadır.

Bunun en açık iki izah şekli vardır ki, biri yukarda işâret edildiği gibi her çocuk ve hattâ her şey «kün» (Ol!) kelimesiyle var olmakta ise de Hz. İsâ'nın yaratılışında, alışılmış sebep olan babanın bulunmaması bakımından onun var oluşunu bu kelimeye isnâd etmek, diğer varlıklardan daha açık oluyor. İşte bu sebeple Hz. İsâ'nın vücudunun, bu kelimenin aynı sayılması câizdir. Nitekim cömertliği üstün gelen zâta «mücessen cömertlik» ve adâleti herkesçe kabul edilen pâdişaha «adâletin tâ kendisi» denmesi yaygın ve alışılmış bir şeydir.

(Kısacası Hz. İsâ'nın var olmasında baba vâsıtası bulunmadığı için onun yaratılışında «kün» kelimesinin tesiri daha açık ve daha mükemmeldir. Binâenaleyh «kelimatullah» (Allah'ın kelimesi), kendisine meydana gelme sebebi kabul edilerek bu adla anılmış oluyor.

Yoksa (hâşâ) hıristiyanlarla hulûliyye (Allah'ın insan bedenine girdiğine inananlar) fırkasının kabul ettikleri, Allah'ın bir parçası olması düşüncesi saçmadır. Çünkü Allah, parçalanmaz ve bölünmez. Yoksa parçalarına muhtâç olarak, ezelî

dır.[631] *Dünyada da, âhirette de şânı yücedir, hem de Allah'a yakın olan-*

olmaması gerekirdi. نَفْيُ غِنَاهُ عَنِ الْأَغْيَارِ كَثْرَتَهُ - لِحَاجَةِ الْكُلِّ فِيمَا فِيهِ جُزْآنِ

«Başkasına muhtaç olmaması; O'nun birden fazla olmasına zıddır. Zira içinde iki parça bulunan hallerde herkes muhtaç oluyor.»)

İkincisi, adâletli pâdişâhın, ظِلُّ اللهِ فِي أَرْضِهِ **«Allah'ın yerdeki gölgesi»** ve **«nûrullah»** (Allah'ın nûru) diye anıldığı bilinmektedir. Zira yüce pâdişah, adâlet gölgesinin belirmesine ve iyilik nurlarının çoğalmasına sebeptir. İşte Hz. İsâ'nın da, doğru açıklamaları gösterip, şüphe ve tahrifleri ortadan kaldırması sebebiyle Allah'ın kelâmının ortaya çıkmasını sağlamasından dolayı bu mânâya Kelimetullah adının verilmiş olması uygundur.

Ama baba menîsi olmaksızın insanın meydana gelivermesinin imkân dışı görülmesi kesin olarak saçmadır.

Zira İslâm usulünce bu meydana gelişin de iki doğru izah şekli vardır. Biri, mutlak olarak cisimlerin, hayat, anlayış ve konuşma meydana gelir gibi bir araya getirilip birleştirilmesi mümkün olup, Allah'ın yüce kudretinin de her mümküne yetmesidir ki, bununla o menî eklenmiyerek de insanı var etmeye kadir olduğu sâbit oluyor.

Bir maddenin esasen mümkün olup, parlak mucizelerle desteklenen şanlı bir peygamberin, onun var olduğunu kesin olarak haber verdiği de görülünce artık onun gerçekliğinde hiç şüphe kalmaz. Peygamberimiz efendimizin tebliğ ettiği Kur'ân se, bu hususu ifâde buyurmakta olduğundan, kabul edilip inanılması gerekmiştir.

Diğeri de, Hz., Âdem'in babası olmadığı gibi anası da olmıyarak Allah'ın kudretiyle var olmasına bakılarak Hz. İsâ'nın yaratılışının daha açık ve akla yakın görülmesidir ki, ileride gelecek olan bir âyet bize böyle bir karşılaştırma ile kanâat edinme yolunu göstermiştir.

İmâm-ı Fahr-i Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb'ında felsefe usûlünce de bu gerçeği kabul etmeye üç yol gösterdikten sonra diyor ki: «Acaba, tabiatçılarla tıb ve felsefe adamlarının eski ve yenileri, ittifak halinde, babasız çocuk meydana gelmesinin bizzat imkânsız olduğunu iddiâ edip de buna kesin bir delil gösterebilirler mi? Hayır! Çünkü hiç bir ilim dalı, bu hususu desteklemez. Bu iddiâya, deney ve tabiat incelemesine başvurmaktan başka hiç bir delil bulunamaz. Halbuki, felsefe âlimleri ve tabiatçılar da bilirler ki, bu gibi incelemeler, kesin ilim değil, kuvvetli bir zan bile doğurmaz. Zira, her incelemenin pek çok istisrâsı görülmektedir.

İslâm usûlünün delâlet edip gerektirdiği asıl imkân ise bu gibi dâvâ ve zanlarla hiç bir vakit bozulmamış ve bazulmıyacaktır.

631. «Meryem oğlu Mesîh İsâ» bâresi, «ismi» mübtedâsının haberi olabilir. Zira burada «isim», مَا يَتَمَيَّزُ بِهِ الْمُسَمَّى عَنْ غَيْرِهِ **«kendisiyle, isimlendirilen şeyin başkasından ayırdedildiği şey»** demektir. Bütün başkalarından o mübârek çocuğu ise ancak bu ibâre ve isim tamamen ayırır.

Buradaki müjde, Hz. Meryem'in kendisine olduğu halde «Meryem oğlu» kısmının ilâvesi ise, Hz. İsâ'nın babasız dünyaya geleceğini anlatmak içindir. Çünkü babası bulunan çocuğun, babasına nisbet edilmesine alışılmış olduğundan, Hz. İsâ,

lardan... demişti.[632] *Ve yine, hem beşikte iken, hem de yetişkinken in-*

annesi Meryem'e nisbet edilince onun babası olmıyacağı anlaşılır.

«Mesîlı» kelimesi, en sahîh rivâyete göre «mübârek» demek olup, aslı İbrânice «Meşihâ» kelimesidir. Nitekim İsâ da, İşû' kelimesinin arapçalaştırılmışıdır. Mûsâ'nın, Mîşâ veya Mûşâ kelimesinin arapçası olduğu gibi.

Bunları arapça kabul ederek bir takım türeme şekilleri ileri sürenler hakkında ileri gelen müfessirler «Râkım ale'l-mâ'» (su üzerine yazı yazan) deyimini kullanıyorlar. Çünkü türeme durumunu bir çok şekillerle yakıştırmış iseler de bu kelimelerin arapça olduğu doğru olmadığından, su üzerine yazı yazmış oluyorlar.

Kısacası, Hz. İsâ'nın Mesîh vasfı, Sıddîk gibi onun medhedici lâkabları cümlesindendir. Ama mel'ûn Deccâl'e Mesîh denmesi, ittifakla «memsûhu'l-ayn» (bir gözü silme kör) olması veya yeryüzünü az bir müddet içinde ölçercesine gezmesi sebebiyledir. Nitekim Deccâl kelimesi de arapça olup, yanıltıcı ve sahtekâr demektir.

Burada Câmî'nin Lüccetü'l-Esrâr adiyle tanınmış bulunan mübârek kasîdesinin şu beyti hatırma geldi ve güzelliği sebebiyle buraya kaydediyorum:

کرنہ ہمکار بانیکان زہمنامی چہ سود یک مسیح ابراء اکمہ کہ دو دیگر اعورست

«İyilerle eğer amelde beraber değilsen onlarla adaş olmadan ne faide elde edilir? Bir Mesîh ki, Hz. İsâ'dır, anadan doğma körleri görür hale getirirdi. Diğer Mesîh ki, mel'un Deccâl'dir, kendi gözü kördür.»

632. Dünya şerefi peygamberi, âhiret şerefi de şefâat sahibi olmakla tefsir edilmiştir. Bu devlet ve lûtfa ermek, halk yanında da şerefli ve saygılı olmayı gerektirir. Bununla beraber, değer bilmeyen inkârcılar, saygı yerine bu gibi zatlara da hakarette bulunmuşlardır.

Yahûdilerin Hz. İsâ'ya ve annesi Meryem'e iftira etmeleri işte bu kabilden olup, onun gerçekten şan ve şeref sahibi olmasına hiç de dokunmaz.

Başka bi râyette yüce şânı hakkında وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَجِيهًا **«O ,Allah katında şerefli idi.»** (Ahzâb sûresi, âyet: 69) buyrulmuş olan Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini kabul ettikleri halde bile yahûdiler, kendisine bin türlü eziyetler edip, acâyip isnadlarda bulunmuşlardır. Bu da herkesçe bilinmektedir.

Ne hâcet! Câhil milletler daha ileri giderek, Allah'ın yüce şânına isnad edilmesi hiç de düşünülmeyen eksiklikler isnâd etmeye bile cür'et etmiştir, meselâ: Arap müşrikleri «Melekler Allah'ın kızlarıdır.», hıristiyanlar da Hz. İsâ için «Allah'ın oğludur.» demişlerdir. (Allah onların söylediklerinden uzak ve yücedir.)

Bundan dolayı (hâşâ) Allah'ın şânına bir eksiklik gelmesi ihtimali olmadığı gibi peygamberlerin de şanlarının yüceliğine hiç bir zarar gelmez.

Bu gibi küfür sözlerin cezasının dünyada görülmemesi, Allah'ın hikmetinin gereği olduğu için şiddetli cezalar âhirete bırakılmıştır.

«Hem de Allah'a yakın olanlardan...» cümlesi, Hz. İsâ'nın göğe kaldırılarak Allah'a yakın olan (mukarrebîn) meleklere karışıp, onlarla sohbet edeceğine de işâret etmektedir.

sanlara söz söyliyecek olduğunu[633] *ve sâlihlerden bulunduğunu*[634] *sana Allah müjdeliyor.*

---

633. Hz. İsâ'nın henüz beşikte iken söylemiş olduğunu hıristiyanlar çoğunlukla kabul etmezler. Bu hususun onlarca bilinmemesine İmâmı Râzî bir kaç sebep gösteriyor. Ancak Hz. Peygamber zamanında bulunan Necâşî'ye Meryem sûresi tebliğ edilip de okununca «Hz. İsâ'nın şânına dair olan bu açıklamalar arasında gerçeklerin benim bildiğim tafsîlâtından zerre kadar fark yoktur.» deyip doğruladığına bakılırsa hıristiyanlarda da bu hususu bilenler olduğu anlaşılır. Çünkü o sûrede, anasına suç isnâdından kurtarmak için Hz. İsâ'nın, düzgün bir dille konuşarak

إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ۞ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ

«Ben gerçekten Allah'ın kuluyum, bana kitap verdi ve beni bir peygamber yaptı. (Bu tahakkuk edecektir.) Beni, her nerede olsam mübârek (hayır öğreten) kıldı ve hayatta bulunduğum müddet, bana, namazı ve zekâtı emretti.» (Meryem sûresi, âyet: 30-31) demiş olduğu kaydedilmiştir.

(Gözden kaçmamaktadır ki, Hz. İsâ'nın ilk mübârek sözünün, kulluğunu itirafla başlaması, ilerde kendisine tanrılık isnâd edecek olan kimseleri reddedip, onların ahmaklığını ifâde etmeye de işâret etmektedir.)

Yine bundan dolayı Hz. Peygamber zamanında bir münâkaşa yapılmamış olması da, o zamanlarda bunu kabul edenlerin çoğunlukta bulunduklarını kuvvetlendirir.

«Fi'l-mehd» (beşikte) müstekar zarf ve hal olup, «kehlen» (yetişkinken) kelimesi ona atfedilmiştir. Gerçekten birbirine atf edilen her iki kelime birden bir tek hal olarak onun, bebeklik zamanı ile yetişkinlik yaşındaki konuşmasının aynı şekilde olduğunu ifâde ediyor. Yani «Kendisi henüz adam olma çağına gelmeden hakikatleri bilip, normal sözler yayabilecek.» demek olur.

Bu mânâya yorulmasına karîne ise, yetişkinlik çağında konuşmak şaşılacak bir şey ve Hz. İsâ'ya mahsus olmadığı için yüce vasıflar sırasında müstakil olarak sayılmasında bir fayda olmıyacağının şüphesiz olmasından ibârettir. (Binâenaleyh bu gibi ibâreler, anılan iki şey arasında fark olmadığının ifâdesine yorulur. Yukarda geçen وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ **«Açıkladığınızı da gizlediğinizi de elbette ben bilirim.»** (Bakara sûresi, âyet: 33) âyeti de bu kabîldendir ki, ifâde edilmek istenen şey, Allah'ın ilminde gizli ve açık şeylerin eşit bulunmasıdır. Yani «Allah, durumun dışyüzünü bildiği gibi işlerin içyüzünü de farksız olarak bilir.») Fakat bazı müfessirler, Hz. İsâ'nın, yetişkinlik yaşına ulaşacağı müjdesini içine almakta olduğunu göstererek atfedilenle kendisine atfedilenin her birini ayrı ayrı hal kabul etmişlerdir. Bu da câizdir. Hem bu izah şekline göre onun, ihtiyarlık yaşına ermiyeceği de ifâde edilmiş olur.

Bu izah şekillerinin ikisi de, yetişkinlik çağına 30-40 yaşlar arasında kabul etmeye dayalıdır.

Fakat bazı dilciler, yetişkinliği 40, ihtiyarlığı da 50 yaştan yukarı kabul ediyorlar. Hz. İsâ ise, meşhur olan rivâyete göre 30 yaşında dâvetle görevlendirilmiş ve 33 yaşına ulaşınca göğe kaldırılmış olduğundan, bu takdirde gençlik yaşında bu âlemden gitmiş bulunması sebebiyle, yetişkinlik çağında insanlarla konuşması, âhir zamandaki inmesinin sonlarına kalmış oluyor. Çünkü onun indikten sonra dün-

Meryem: Ey Rabb'im, bana bir insan dokunmamışken nereden benim bir çocuğum olabilir?[635] *dedi. Allah şöyle buyurdu: Doğrudur, sana*

---

yada 7 yıl daha yaşıyarak 40 yaşını tamamlayıp, âhiret âlemine o zaman geçeceği ve Ravza-i Mutahhara'da (Hz. Peygamber'in kabri yanına) gömüleceği, sahîh hadislerde açıklanmıştır. 40 yıl yaşıyacağına dair olan rivâyet, bütün ömrünü ifâde etmektedir.

Merhum Beyzâvî وَقِيلَ إِنَّهُ رُفِعَ شَابًّا وَالْمُرَادُ وَكَهْلًا بَعْدَ نُزُولِهِ «Bir de denildi ki: O, genç olarak göğe kaldırıldı. Âyetten maksat, yere tekrar indikten sonra yetişkin olarak, demektir.» sözüyle bu tefsire de işâret etmiştir.

Not: Hz. İsâ'nın Âhir zamanda yeryüzüne inerek mel'ûn Deccâl'i öldüreceği, sahîh hadislerde açıkça ve tafsilâtiyle kaydedilmiş olup, Kur'ân'da ise bir tefsire göre bu âyetten, yine bir rivâyete göre وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا «Gerçekten o (İsâ'nın nüzûlü), kıyâmet için (yaklaştığını bildiren) bir beyandır, alâmettir. Onun için sakın o kıyâmetin geleceğinde şüphe etmeyin.» (Zuhruf sûresi, âyet: 61) âyetinden anlaşılıyor. (Çünkü âyetin iki mânâya ihtimali olup, biri, Hz. İsâ'nın babasız dünyaya gelmesi ve Allah'ın kudretiyle bazı ölüleri diriltmeye sebep olması kıyâmetin kopacağına delil olup, o günün mümkün olduğunu bildirir.

Diğeri, Hz. İsâ'nın âhir zamanda inmesi, kıyâmetin pek yakın olduğuna alâmet olup, dünyanın sonunu gösterir, demektir.

İki mânâya göre de «Onun için sakın o kıyâmetin geleceğinde şüphe etmeyin.» cümlesinin, kendisinden önceki kısımla ilgisi açıktır ki, hangi mânâ düşünülecek olsa, basîret ehlince şüpheye yer kalmıyarak, kıyâmet günü hakkında kesin bilgi meydana geleceği şüphesizdir.)

Hz. İsâ'nın yaşının değişiklikleri sebebiyle birbirini takib eden çeşitli durum ve bir çok değişikliklerini anıp anlatmak, ezelî olmadığının alâmetlerine işâret olduğu için tanrılığa lâyık olmadığına irşâd etmekten de uzak değildir.

634. «Ve sâlihlerden bulunduğunu» ibâresi, iyilik vasfının gerçekten büyüklüğüne delâlet eder ki, Hz. İsâ bunca medhedici vasıflarla vasıflandırılmışken ayrıca sâlihler zümresinden olmakla da medhediliyor.

Bunun için Kur'ân'da pek çok peygamberler bu vasıfla öğülmüşlerdir.

635. Bu müjde üzerine Hz. Meryem, Allah'ın kudretinin büyüklüğü karşısında şaşkınlık içinde kalarak dedi ki: «Ey Rabb'im! Doğuma aykırı olan bekârlık durumunda iken benim nasıl çocuğum olacak?» Hz. Meryem, Allah'ın devam eden kanununa göre bu müjdeyi acâyip buldu. Bir şeyi acâyip görmek ise, onun olacağını inkâr etmiş olmayı gerektirmez. Çünkü acâyip şeylerin olduğunu görme halinde de yine şaşkınlık gösterilir. Nitekim Hz. Zekeriyyâ da, kendisi ve eşi, çocuk sahibi olamıyacak kadar ihtiyar bulundukları halde Rabb'inden çocuk isteyip de, çocuğun müjdelenmesi üzerine böyle bir şaşkınlık göstermişti. Halbuki esasen o sırada kendilerine çocuk verilmesinin mümkün olduğuna inanıyordu ki, böyle bir duâda bulundu.

(Zira her peygamber, duâ edilecek şeyi bilir. Hattâ hiç bir akıl sahibi, imkânsız olan bir şeyi istemez.

Nitekim Hz. Mûsâ'nın, Allah'ın zâtını görme isteğinde bulunmasiyle, Allah'ı görmenin, esâsen mümkün olduğuna istidlâl olunur.

Çünkü Allah'ı görmenin imkânsız olduğu kabul edilse, şanlı bir peygamberin,

bir kimse dokunmamıştır, fakat Allah dilediğini yaratır ve O, bir şeyi murad edince ona sadece «Ol!» der, o hemen oluverir.» [635] âyetleriyle Hz. İsâ'nın doğum müjdesi ve diğer yüce halleri açıklanıyor.

Bundan sonra gelen birkaç âyette, Hz. İsâ'ya yazı ve hikmet, yani ilim kanunları ve ahlâk esasları ile Tevrat ve İncîl öğretileceğinin de annesine haber verildiği açıklanmıştır ki, bu haberin faydası, Allah bilir ama, onun gönlünü hoş etmek olacaktır. Çünkü kocasız çocuk doğuracağı bildirilince tabîî olarak kendisini korku ve utanç kaplamıştı.

Fakat böyle bir zâtın annesinin kötü zan çıkmazına düşmesinin akıllı kişinin işi olmadığı ifâde edilince şüphesiz ki, tesellî bulmuştur.

Bundan sonra Hz. İsâ'nın, Allah'ın kudretiyle gösterdiği hârikalara işâret buyrularak bütün İsrâîl oğullarını doğru yola dâvet buyurması ve Tevrât'ın hükümlerini kabul etmekle beraber yahûdîlerin gösterdikleri haksızlıklar sebebiyle kendilerine haram kılınmış olan bazı temiz nimetleri helâl kılması kaydedilip, yüce şanı açıklanmış ve kendisinin yalnız mâbûd edinmiş olduğu, âlemlerin Rabb'ine ibâdet etmeye İsrâîl oğulları

Allah hakkında mümkün olan ve olmayan şeyleri farketmemiş olması gerekir.)

İşte Hz. Meryem de, sırf Allah'ın devam eden kanununa aykırı olan bu müjdeyi meleklerden işitince bu müjdelenen şeyin gerçekleşeceğini kabul etmekle beraber Allah'ın kudretinin büyüklüğünü takdir etmekten âciz ve şaşkın kaldığını Rabb'in arzetti.

Bu takdirde buradaki soru, hakikatine göre olmayıp, şaşkınlığını ifâde etmek için kullanılmış olur. Fakat bazı müfessirler bu istifhâmı gerçek mânâsına alarak «Hz. Meryem'in sorusu, acaba bu doğum, evlenme ile mi olacak, yoksa bu durumda mı gerçekleşecek, diye anlamak maksadiyle idi.» diyorlar.

Allah tarafından verilen yukardaki cevabın, bu tefsirin ikisine de elverişli olacağı ortadadır.

636. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 45-47. Yani «Nasıl ki, eşyâyı yavaş yavaş, alışılmış sebep ve maddeler vâsıtasiyle yaratmağa kadir ise, dileyince bazı eşyâyı da birden, sebep ve maddelerin aracılığına hâcet kalmıyarak yaratabilir.»

Muhakkak olan görüşe göre «kün» (Ol!) emri, kudretinin hükmünün sür'atinin ifâdesi olup, bu âyet, temsilli istiâre kabîlindendir. Yani, görülmemiş bir şeyi var etmek «Ol!» demeye de muhtaç değildir. Fakat Allah'ın irâdesine uygun olarak, yaratıcısı kudretin hüküm ve tesirindeki çabukluk ve aksinin olmadığı bize anlatılmak için itâatli bir memurun, kuvvetli ve itâat edilen bir âmire itâat etmesiyle tasvir edilerek temsil yoluyla ifâde olunmuştur.

Hz. Zekeriyyâ'nın şaşkınlığını gidermek için Allah'ın verdiği cevapta

اَللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ «(Amma) Allah ne dilerse onu yapar.» (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 40) deyimine karşılık olarak burada «yahluka» fi'liyle «Fakat Allah dilediğini yaratır.» buyrulması, Kur'ân'ın belâğatinin gereğidir. Çünkü hiç doğurmamış bir kısırın, ihtiyar bir kocadan çocuk doğurmasına göre, babasız çocuk meydana gelmesi daha acâyip olduğundan, burada «yoktan var etmek» mânâsını ifâde eden «halk» deyiminin, mutlak olarak «fi'l» (yapmak) kelimesinden daha uygun olduğu şüphesizdir.

milletini dâvet ederek peygamberlerin yüce yolunu korumakta bulunduğu anlatılmıştır.[637]

İKİNCİ KISIM: HZ. İSÂ'NIN SON DURUMLARIYLA İLGİLİ KUR'ÂN ÂYETLERİ

Bundan sonraki âyetler Hz. İsâ'nın son durumlarına ait olup, bu sûrede doğumu etraflıca açıklanmamıştır. Bunun hârika şeklindeki tafsîlâtı Meryem sûresindedir.

Hz. İsâ, vakti gelip de peygamber olunca İsrâîl oğulları kendisine iman etmeyip, düşmanlığa kalkışmışlardı. Binâenaleyh şu âyet, fâ-i fasîha ile başlıyarak onların küfür ve yalanlamalarına karşı onun ne yaptığını haber veriyor:

فَلَمَّآ أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ ٱلْكُفْرَ قَالَ: مَنْ أَنصَارِىٓ إِلَى ٱللَّهِ ؕ قَالَ
ٱلْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ ٱللَّهِ ۖ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ ۖ وَٱشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ۞
رَبَّنَآ ءَامَنَّا بِمَآ أَنزَلْتَ وَٱتَّبَعْنَا ٱلرَّسُولَ فَٱكْتُبْنَا مَعَ ٱلشَّٰهِدِينَ
وَمَكَرُوا۟ وَمَكَرَ ٱللَّهُ ۖ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلْمَٰكِرِينَ ۞ إِذْ قَالَ ٱللَّهُ
يَٰعِيسَىٰٓ إِنِّى مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَىَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟
وَجَاعِلُ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوكَ فَوْقَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ۖ ثُمَّ
إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

«Vakta ki İsâ yahûdîlerden küfrü hissedip anladı,[638] *şöyle dedi: Allah*

637. Bu konuyu da özetliyerek geçip, tafsilâtını tefsirlere başvurmaya bıraktı. Çünkü asıl maksadımıza, bu kadar açıklama yeter.

638. «İhlâs» kelimesi, duyulardan biriyle kavramak demek olup, burada sezmek ve görmek demek olan kesin ilim mânâsında kullanılmıştır.

«Küfr» kelimesinden maksat, küfründe direnmek ve hakkın açıklanması karşısında kibirlenmekle beraber Hz. İsâ'yı öldürmeye kasd edip harekete geçmek demektir. Çünkü «İhsâs», bu gibi yerlerde, istenmiyen ve çabucak zarar veren bir şeyle ilgili olduğuna işâret eder. فَلَمَّآ أَحَسُّوا۟ بَأْسَنَآ **«Onlar azabımızın şiddetini duydukları zaman...»** (Enbiyâ sûresi, âyet: 12) âyeti gibi. (Ebu's-Suûd).

Kısacası, küfür ve sûikasd, hissedilen şeylerden olduğu için, «ihsâs», kesin ilim mânâsına teşbîh oluyor.

Bazıları bunu kendi mânâsına alarak, «Küfürden maksat, küfrün eserleridir.

yolunda bana yardım edecekler kimdir? [639] *Havârîler (İsâ'ya bağlılar):* [640]

Yani küfür ve yalanlamaya bağlı olan cinâyet sebepleri, hissedilen şeylerden olduğu için «ihsâs» deyimi gerçek mânâsınadır.» diyorlar. «Minhüm» (onlardan) zamiri, gönderildiği İsrâîl oğullarına ait olup, «Onlar tarafından» demektir. (Müstekar zarf olarak «küfr» kelimesinin hali olması da mümkündür.)

639. «Allah yolunda bana yardım edecekler kimdir?» sözünün, umûmî olarak İsrâîl oğullarına değil, havârîlere söylenmiş olduğuna

كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ «Nitekim Meryem'in oğlu İsâ, havârîlere: ... demişti.» (Saff sûresi, âyet: 14) âyeti delâlet eder.

«Ansâr» kelimesi, «nasîr» (yardım etmeyi kabul edici) kelimesinin çoğuludur. «Eşrâf» ve «şerîf» kelimeleri gibi.

Bu kelime sonradan, Medîne halkından olan ashâbın adı olmuştur.

640. Peygamberlere, dînî hükümleri yürütmek hususunda yardım edenlere havârîler denir ki, burada Hz. İsâ'ya ilk önce iman ederek, sohbetine devam eden 12 zattan ibârettir.

Bunun müennesi olan «havâriyyât» kelimesi, yüzleri beyaz olduğu için şehir kadınları hakkında kullanılır. Çünkü «havâr» kelimesi, beyazlık mânâsınadır.

«Havârî», tekil sigası olup, «kassâr» (yıkayıcı) kelimesinin eş mânâlısı olarak kullanılır. Bezleri ağartması, bu adla anılmasına sebep olmuştur.

Yine «hamîm» (samîmî dost) mânâsına da gelir.

(Aşere-i mübeşşereden (sağlığında Cennet'le müjdelenen on zattan) Hz. Zübeyr hakkında buyrulan إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا وَإِنَّ حَوَارِيِّ الزُّبَيْرُ «Her peygamberin havârîsi olur. Benim havârîm de Hz. Zübeyr'dir.» (Buhârî, K. el-Cihâd, Bâb: 40; Müslim, K. es-Sahâbe, Bâb: 6) hadîsinde de, Câmi-i Sağîr, Mişkâtü'l-Mesâbîh ve diğer hadîs kitaplarında «havârî» kelimesi kaydedilmiştir.

Hz. Zübeyr, Peygamber efendimizin halasının oğlu olup, ilk olarak Allah yolunda kılıç çeken ve Uhud savaşında sebat gösteren mübârek zattır. Bu müjde ve iltifata, Hendek savaşındaki, Hz. Peygamber'i sevindiren büyük hizmetiyle kavuşmuştur.

Havârî kelimesini merhum Aliyyü'l-Kârî, Mişkât şerhinde «nâsır-ı muhlis» (samîmî yardımcı) diye tefsir ediyor.)

Peygamberlerin has arkadaşlarına havârîler denmesinde bu ikinci mânânın göz önünde tutulduğu ihtimali kuvvetli ise de Hz. İsâ'nın arkadaşlarının samîmî gayret ve temiz inançlarının bu isimle anılmasına sebep olduğu görüşü meşhurdur.

Bazıları da onların din hükümlerini öğretmekle halkın ruhlarını, câhillik ve şüphe bulanıklıklarından temizlemelerini bu isme sebep olarak gösteriyorlar.

Bu zatların kimisinin bazı yıkayıcı, avcı ve bilhassa balıkçı olduğu da rivâyet edilmektedir. Fakat bu hususu tevil edenler de vardır. Meselâ: «Bez yıkayıcılık anılan ilim öğretme ile gönül ağartmak, avcılık da, din işlerinde şaşkın ve haktan ürkmekte olan kimseleri ebedî hayat ağıyla avlamak ve hak yola irşâd vazifesinde bulunmak demektir.» diyorlar.

Ancak işin gerçeği aranırsa bu teviller gereksiz görülür. Zira soyda asâlet yalnız peygamberlerde şarttır. Peygamberlerden başkasında soy sop aranmadığı gibi Allah katında şeref ve bahtiyarlık sahibi olabilmek için hiç bir sanat yolunu tutmamış ve kazanç ve ticaretle uğraşmamış olmak gerekmez.

Biziz, Allah dininin yardımcıları...[611] *Allah'a imân ettik;*[612] *ve sen şahit ol ki, biz gerçek müslümanlarız,*[613] *dediler. Ey Rabb'imiz, indirdiğin*

Bu ümmetin de pek çok büyükleri köle cinsinden ve esnaf gibilerden çıkmıştır. Binâenaleyh Kur'ân'da öğülen bu zatları hiç bir şekilde ayıplayıp küçümsemeye cür'et edilmemelidir.

Hele bunların —Ebu's-Suûd tefsirinde nakil ve rivâyet edildiği gibi— pâdişah ve pâdişah çocukları olarak Hz. İsâ'ya tabi olup bağlanmalarından sonra onun uyarma ve hatırlatmaları üzerine kendi elleriyle kazandıkları şeylerle geçinmeye heves etmeleri ve binâenaleyh kiminin bez yıkayıcı ve kiminin avcı olması ve önceden beyaz elbiseler giymekte olmaları sebebiyle havârîler diye adlandırıldıkları da kaydedilmiştir.

Merhum Ebu's-Suûd'un ibâresini nakledelim:

«Denildi ki: Onlar beyazlar giyen pâdişahlardı. Pâdişahlardan biri bir yemek hazırladı ve halkı topladı. Hz. İsâ da, devamlı yendiği halde hiç eksilmeyen bir leğen yemeğin başında idi. Bunu pâdişaha söylediler. O da onu çağırıp «Sen kimsin?» dedi. «Meryem oğlu İsâ'yım.» cevabını verince pâdişah saltanatını bırakıp yakınlariyle beraber ona tabi oldu. İşte bunlar havârîlerdir.» Merhûm, işte bu ibâreyi kaydettikten sonra diyor ki: Bir rivâyete göre bunlar 12 zat olup, Hz. İsâ'ya tabi olarak onunla bir müddet dolaştılar. Bu sırada da onun mucizesi olmak üzere hârika bir şekilde kendilerine yemek yedirilmesi üzerine «Acaba bizden daha üstün kimse var mıdır?» diye sormaya kalkıştılar ve Hz. İsâ tarafından «Evet, çalışıp da kendi eliyle kazandığı rızıklarla geçinen âbidler sizden daha üstün olmalıdır.» buyrulması sebebiyle bu zatlar, ücretle çamaşır yıkıyarak çamaşırcılık sanatında dikkatle çalışmışlardır.

Bunların bu adla anılmalarının sebebi bu da olabilir.

Havârîler, müfessirlerin ittifakiyle mü'min olup, güzel inanç sahiplerindendiler. Yalnız Mâide sûresinin sonundaki sözünden anlaşıldığına göre Zemahşerî'nin bu konuda çekimser kalmış olmasını tefsîr âlimleri hep tenkid ediyorlar.

Hz. İsâ, gerektikçe bunları elçilikle başka ülkelere gönderir ve dini yaymak hususunda onların yardımına başvururdu.

Meselâ: Antakya'ya bunlardan üç kişiyi gönderip, ahaliyi putperestlikten, bir Allah'a inanmaya dâvet etmekle görevlendirmiş olduğu, Yâsin sûresinde açıklanmıştır.

Olayın tafsilâtı, Füyûzât-ı Kalb-i Kur'ân adıyla bu sûre hakkında yazmakta olduğumuz tefsirde görülecektir.

(O kitaba bu adı vermemizin sebebi, Yâsin sûresinin, Kur'ân'ın kalbi olduğu hakkındaki hadîstir. Bu teşbîhin uygunluğu da o eserin başında açıklanmıştır.)

Havârîlerden bir zâtın, münâfıklık ederek, Hz. İsâ'ya sûikasd eden yahûdîlere kılavuzluk ettiğine dair bir rivâyet varsa da sâbit değildir. Fakat bu zatların çoğu sonradan birer birer şehîd edildikten hayli zaman sonra kendilerine havârîler süsü vererek bir takım hileci ve iftirâcı kimseler ortaya çıkıp, bunların yüzünden çok olaylar olduğu, târih bilenlerce mâlûmdır.

641. «Ansârullah» (Allah'ın yardımcıları tamlaması أَنْصَارُ دِينِهِ وَرَسُولِهِ

«Allah'ın dininin ve peygamberinin yardımcıları» demektir.

642. Bu cümle, öncekinin sebebini açıklamak için gelmiş bir parantez cümlesi olup, Allah'a iman etmenin, dine yardım gayretinde bulunmayı gerektirdiğini ifâde etmektedir.

642. Bu cümle de, müslümanlığı kabul etmelerinden asıl maksatlarının, âhi-

İncîl'e îman ettik ve peygamberin İsâ'ya tâbi olduk. Artık bizi, birliğini ve peygamberlerini tasdik eden şâhitlerle beraber yaz.[614] *Yahûdîler, (İsâ'yı öldürmek için) hileye saptılar.*[615] *Allah da (İsâ'yı göğe kaldırıp kendilerinden, İsâ'ya benziyen birini hilekârlarına öldürtmekle onlara) hile yaptı, ceza verdi.*[616] *Allah fenâlığa karşı ceza verenlerin en kuvvetlisidir.*[617] *O vakit Allah şöyle buyurdu: Ey İsâ! Şüphe yok ki seni, (ecelin*

---

ret saâdeti olduğuna delâlet eder ki, peygamberlerinden kıyâmet gününde bu hususta şehâdet etmesi isteğinde bulundular.

Merhûm Mahmûd Aynî, Buhârî şerhinde Hz. İsâ'nın havârîleri olan zatların adlarını kaydettikten sonra «Bu büyük ümmetin havârîleri de şu zatlardır...» deyip, aşere-i mübeşşerenin Hz. Saîd'den başkalarını sayarak Hz. Ca'fer-i Tayyâr ve Osmân b. Maz'ûn'u da eklemiştir ki, bunlar da 12 ye çıkar. Bundan anlaşılıyor ki, geçen hadiste sınırlandırma kasdedilmemiştir.

Nitekim bilindiği gibi, Cennet'e girme hususundaki kesin müjde de aşere-i mübeşşereye mahsus olmayıp, ashâbın erkek ve kadınlarından daha bazı zatlar hakkında da vardır.

Meselâ: Hz. Hamza, Ca'fer, Bilâl, Selmân ve hele Hz. Hasan ile Hüseyin, hep cennete girmekle müjdelenmişlerdir. Yine Hz. Fâtıma ve Âişe'nin Cennet'e girecekleri, kesin bir gerçektir. Ama bunlar, ayrı ayrı açıklanmış olup, bilinen on zât ise, hep birden bir hadiste toplandıkları için aşere-i mübeşşere adını almışlardır. (Allah hepsinden razı olsun!)

644. «İmanda sebatlı kıl!» Havârîler, Allah'ın peygamberine tâbi olduktan sonra Allah'a da bu şekilde yalvararak doğruluk ve samîmîliklerini kuvvetle ifade etmek istediler.

645. «Bozgunculuk tedbirlerinde bulundular.»

646. Yan وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ «Halbuki fenâ bir kuruntu, ancak sahibinin başına geçer.» (Fâtır sûresi, âyet: 43) âyetine uygun olarak, Hz. İsâ'yı öldürmeye teşebbüs eden pis şahsı onlara Hz. İsâ şeklinde göstererek astırıp öldürttü ve teşvik edenlerle cür'et gösterenlerin üzerine bin türlü belâ getirdi.

Rivâyet edildiğine göre Hz. İsâ'ya sûikasd ederek evinin etrafında toplanan 4.000 kadar yahûdî, içlerinden en pis bir şahsı içeriye soktuklarında, Hz. İsâ göğe kaldırılmış olduğu için «Bulamadım.» diye çıkmak üzere olan o şahsa Hz. İsâ'nın şekli verildi. Binâenaleyh yahûdîler bunun «Ben falanca yahûdiyim, İsâ değilim.» demesine kulak asmayıp, hemen haça gerdiler. Sonradan durum incelenince «Haça gerilen adamın yalnız yüzü Hz. İsâ'ya benziyor. Bedeni ise, gönderdiğimiz şahsın bedenine benzemektedir. Şimdi eğer bu İsâ ise, bizim falanca arkadaşımız nerede? Eğer bu bizim arkadaşımız ise, İsâ nerede?» diyerek aralarında çıkan anlaşmazlık ve şüphe üzerine büyük bir kargaşalık ve kavga çıkarak pek çokları ölüp, yokluk âlemine gitti.

Yine durumun görünüşüne göre Hz. İsâ'nın, yahûdîlerin elinde öldürüldüğü inancının yayılması sebebiyle bir müddet sonra hıristiyanlar tarafından da yahûdilere defalarca kılıç atıldı. Kısacası, bu hile yahûdîlere pek pahalıya mal oldu.

647. «Hilece herkesten daha kuvvetli ve çetin olup, zarar vermeye bol bol kudreti vardır.» veya «Allah, hile ve tedbirin her nevini ve onun lâyık olduğu yerlerini tamamen bilip, yaptığını kusursuz yapar, hikmet ve hayır dâiresinde hükümlerini yürütür.»

«Mekr» kelimesi, aslında bir kimseyi zarar ve ölüm tarafına sürükliyecek bir nevi hile yapmaktan ibâret olduğu için Allah'a nisbet edilmesi ancak müşâkele yoluyla olabilir.

(Edebiyat kitaplarında bir nânânın, diğerine bitişik olması sebebiyle ona delâlet eden bir kelime ile ifâde edilmesine «müşâkele» denir.

Ebû Hâmid-i Antâkî'nin meşhur:

قَالُوا اقْتَرِحْ شَيْئًا نَجِدْ لَكَ طَبْخَهُ ... قُلْتُ اطْبُخُوا لِي جُبَّةً وَقَمِيصًا

«Dostlar: Yiyecek-lerden istediğini haber ver ki, onu iyice pişirelim, dediler. Ben de: Bana bir cübbe ve gömlek pişirin, dedim.» beyti bu kabildendir.

Hz. İsâ'nın, yalvarma ve özür dileme sırasında:

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ

«İçimde olan her şeyi sen bilirsin; fakat ben senin zâtında olanı bilmem.» (Mâide sûresi, âyet: 116) demesi de böyledir. Çünkü kendi bildiklerini «mâ fî nefsî» (nefsimde olan) diye ifâde etmesi sebebiyle Allah'ın bildiklerini de «mâ fî nefsik» (nefsinde olan) diye ifâde etmiştir.

Halbuki Allah'ın ilmi, yüce zâtında varlıkların şekillerinin belirmesiyle değildir. «Nefs» kelimesi, zât mânâsına olup, binâenaleyh, müşâkele bu bakımdan olmaz.) (Seyyid).

Merhum Beyzâvî ve Ebu's-Suûd'un

وَالْمَكْرُ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ فِي الْأَصْلِ حِيلَةٌ يُجْلَبُ بِهَا غَيْرُهُ إِلَى مَضَرَّةٍ لَا يُسْنَدُ إِلَيْهِ تَعَالَى إِلَّا عَلَى سَبِيلِ الْمُقَابَلَةِ وَالْازْدِوَاجِ

«Mekr, aslında başkasını zarara sürükleyen hile demek olduğu için Allah'a ancak mukabele ve eşlik yoluyla isnad edilebilir.» ibâreleri bu demektir. Gerçekten de bu kelimenin mânâsının hile yapmak olduğu kabul edilirse, hile âcizin işi olduğu için Allah hakkında mekrin hakikati düşünülemez. Binâenaleyh ya bu, müfessirlerin dedikleri gibi müşâkele kabilinden olması, ya da Râğıb-ı Isfâhânî'nin kabul ettiği gibi muâmelenin görünüşüne göre istiareye (teşbihe) yorulması gerekir. Zira hikmet sahibi olan zat bazan hile şeklinde bir muâmelede bulunup, bir hayrı o şekilde meydana getirir.

İmâm-ı Râğıb'ın izahı, alay etmek, imtihan etmek ve utanmak gibi, bu kelimenin Allah'a isnâd edilen benzerleirnde geçen değişmez bir izah şekli olup, bu şekillerde Allah'ın, hep bu kelimelerin hakikat mânâlarına benzer bir muâmelesi mânâsının kasdedilmiş olduğunda ittifak vardır. Hele أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ «Artık onlar, Allah'ın kendilerini ansızın yakalayıvermesinden emîn mi oldular?» (A'râf sûresi, âyet: 99) gibi müşâkele ihtimali uzak olan ibârelerde Beyzâvî de istiâre olduğunu kabul etmek zorunda kalıyor.

Gerçi İmâm-ı Râzî gibi bazı büyükler, «Mekrin hakikat mânâsı, bir kimseye ummıyacağı bir şekilde, istemediği bir şeyi yapmak ve bu ise, lâyık olanlar hakkında Allah'ın sağlam bir tedbiri demek olduğu için, Allah'ın zâtına isnâd edildiği cüm-

bitince) öldüreceğim;[648] *seni bana yükselteceğim,*[649] *seni küfredenlerin içinden tertemiz kurtaracağım ve sana bağlı olanları, kıyâmet gününe kadar küfredenlerin üstünde tutacağım.*[650]

---

lelerde ne müşâkele, ne de istiâre olduğunu düşünmeye hâcet yoktur.» diyorlar. İmâm-ı Zeccâc da: «Allah da hile yaptı.» cümlesi, mecâz-ı mürsel nevinden olup, fi'lin karşılığını yine fi'lin ismiyle isimlendirmekten ibârettir, diyor ki, bu durumda وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا «Kötülüğün cezası da ona denk bir kötülüktür.» (Şûrâ sûresi, âyet: 40) âyetinin benzeri olur. Fakat Râğıb'ın görüşü hepsinden daha makbuldür.

648. «Düşmanların zarârlarından koruyacağım.»

«Teveffî» kelimesi, «istîfa'» gibi bir şeyi tamamen almak mânâsına olup, binâenaleyh, «innî müteveffîke» (Senin ömrünü tamamlıyacağım.) âyeti, «Seni düşmanlarına öldürtmiyeceğim. Onların kötülüklerinden koruyacağım.» diye koruma müjdesini taşır.

Veya «Seni yeryüzünden alacağım.» veyahut da «Melekler âlemine çıkmaya engel olacak tabii şehvetlerden ve insanlık eserlerinden arıtacağım. »demektir. İmâm Râzi'nin naklettiğine göre merhum Ebû Bekr-i Vâsıtî ,bu mânâyı tercih etmiş. Çünkü Hz. İsâ'nın, göğe yükselmesi hâlinde meleklere katılarak insanlık gereklerinden tamamen arınmış olduğu hakkındaki sağlam rivâyetler bunu desteklediği gibi, Allah'tan başkasından ve bütün zevklerden geçmeyen zâtın, Allah'ı tanıma makamına ulaşmıyacağı da şüphesizdir.

649. «Bana» kelimesi, «Göğüme ve meleklerimin durağına» diye tefsir edilerek muzâfın gizli olduğu gösterilmiştir. Çünkü yer ve yönden münezzeh olan Allah'ın, zâtına yükseltmek mânâsını vermek doğru olamaz.

Yer ve yön, cismin özellik ve gereklerinden olmaları sebebiyle Allah'ın şânına lâyık olmadıkları, akıl delilleriyle açıklığa kavuşmuştur.

Şu durumda «Bana yükselteceğim.» demek, «Âdem oğullarının, görünüşte bile hükmedemediği felekler âlemine yükselteceğim.» demektir. Bunda şüphe ve tereddüt edilemez.

(Nitekim Beytullah'a komşu olan zâta «cârullah» (Allah'ın komşusu) denmesi yaygın olup, hattâ merhum Zemahşehî bu adla meşhur olmuştur. Cennet'in yüksek derecelerine «Allah'ın komşulukları» denmesi de bu kabîldendir.

Kur'an'da bunun bir çok benzerleri olup, maksadın açıklığı sebebiyle böyle geldiği ve muteşâbihlerin, kesin olan muhkemlere gönderilmesinin vâcip bulunduğu bilinmektedir.)

Bu yükseltme, yukarda geçtiği gibi Hz. İsâ'nın 33 yaşlarında olmuştur. Bu, hıristiyanlarca kabul edildiği gibi, İslâm âlimlerinin kitaplarında da meşhurdur. Ancak hadîs âlimlerince sahîh ve sâbit olan, 120 yıl kadar yeryüzünde kaldıktan sonra göğe yükseltildiğidir.

Meşhur olan görüşü kuvvetlendirecek bir rivâyet olmadığına göre onun ehl-i kitabdan alınmış olması büyük bir ihtimaldir.

Celâlüddîn-i Süyûtî de diğer eserlerinde meşhur olan görüşe tâbi olmuşsa da Mirkâtü's-Suûd adlı kitabında bundan döndüğünü açıklıyor.

650. «Delilce olan üstünlüklerinden başka onları zafer ve hâkimiyetle de düşmanlarına üstün kılıp, her yönden isteklerine kavuşturacağım.»

Yenilgiye mahkûm olan kâfirler, ittifakla yahûdilerdir ki, bunlar, Hz. İsâ'ya ve diğer peygamberlere saldırmaları sebebiyle devamlı olarak küçüklük ve zavallı-

Sonra dönüşünüz de[651] *yalnız banadır. O vakit ihtilâf ettiğiniz şeyler hakkında aranızdaki hükmü ben vereceğim.»*[652]

Bundan sonra gelen iki âyet, söz verilen bu hükmü açıklayıp, tafsîlâtlandırmakta olup, yalanlıyanların, Allah'ın kahır ve intikamından kurtulmaya hiç bir çâre bulamıyacaklarını, iman edip tâbi olarak doğru yolu tutanlaraın da ecir ve mükâfata kavuşacaklarını, kesin ve tesirli bir şekilde haber verip açıklıyor.[653]

---

lığın pençesinde kalıp, hiç bir zaman ve hiç bir yerde hükûmet kurmaya ve kuvvet ve üstünlük kazanmaya muvaffak olamamışlardır. (Bugün her ne kadar İsrail diye bir devlet kurmuşlarsa da, Rabb'imizin beyanı gereğince kısa zaman içinde helâk olacaktır. Zaten devamlı korku içinde sınır boylarında sabahlamak ve akşamlamak zillet ve meskenetten başka nedir!) Daimâ diğer milletlerin boyundurukları altında yaşarlar. Çünkü sonra gelenler de, öncekilerin hareketlerini beğeniyorlar.

(Nitekim وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ **«Onların üzerine horluk ve yoksulluk yüklendi.»** (Bakara sûresi, âyet: 61) âyeti, bu gerçeği tasvir ediyor.)

Hz. İsâ'ya tâbi olanlar diye anılan kimseler ise, kendisine hakkiyle iman ederek müjdelemiş bulunduğu âhir zaman peygamberinin tebliğ buyurduğu ilâhî hükümleri kabul eden İslâm milletlerinden ibârettir ki, her zaman Allah'ın yardımıyle şeref ve yücelik sahibi olmaktadırlar.

(Çünkü gerçekten bütün peygamberlerin dinleri bir olup, bir Allah inancı ve İslâm esası üzerine kurulmuştur.)

Bazı müfessirler, «Bu zatlar havârîlerden ibârettir.» diyorlarsa da, bu şekilde de söz verilip müjdelenen üstünlük, tevhîd ve İslâm hususunda havârilerden farksızlıkları sebebiyle müslümanların üstünlüklerine yorulması gereği ortadadır.

Zira zavallı havârîler, kendileri düşmanlarına üstün gelemeyip, haklarını meydana çıkaramadılar. Hattâ onların yolunu tutarak Hz. İsâ'nın peygamberliğini kabul eden diğer mü'minler de, o zamanlarda hüküm süren ileri ve geri görüşlerin taraftarlarına karşı direnemiyerek günden güne azalmakta idiler. İşin hakikati, ancak, İslâm dininin ortaya çıkıp yayılmasiyle yerini bularak hepsi tarafından bilinebilirdi. Bu sayede de hakikat ehli üstünlük kazanıp, tâ kıyâmete kadar üstünlükleri sağlandı.

651. Allah'ın, «dönüşünüz »hitabının muhâtabları, kendisine tabi olan ve olmayanlarla beraber Hz. İsâ olup, bu bakımdan, mevcut olanların, olmıyanlara tağlibi söz konusudur.

652. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 52-55.

653. Hz. İsâ'nın, haça gerilip öldürülmekten korunmuş olarak göğe yükseltilmesi hakkındaki bu doğru hikâyenin daha çok tafsilât ve sırları, Nisâ sûresinin sonlarından alıp tefsir edeceğimiz Kur'ân âyetleri sırasında görülecektir.

Bu konuda daha bir kaç âyet kaldı ki, önce bu hikâyenin kesinliğini kuvvetlendiren ve peygamber efendimizin bu gibi gerçekleri bilmesinin ancak Allah'ın vahy sâyesinde olabileceğini kuvvetle ifâde eden bir âyet, sözün özeti kılınmış ve sonra da, artık bu kadar açıklama ve incelemelerle de kanâat edinmiyen inatçıları susturmak için Allah'a nasıl sığınmak gerekeceği belirtilmiştir.

Şu âyet, konunun özeti ve gerçek hikâyenin sonucu oluyor:

ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ «*Geçmiş peygamberlere ait bu hükümleri*[654] *âyetlerinden ve hikmet dolu Kur'ân'dan Cebrâîl vâsıtasiyle biz sana okuyoruz.*»[655]

Bundan sonra şu âyetlerle devam ediyor:

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ
الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُن مِّنَ الْمُمْتَرِينَ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا
جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ
وَأَنفُسَنَا وَأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ إِنَّ هَٰذَا
لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ فَإِن تَوَلَّوْا
فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ

---

654. İşâret isminin işâret ettiği maddenin son derece açık olması sebebiyle, gözle görülmüş olaylar durumunda bulunan, Hz. İsâ'nın yüce durumlarıdır.

655. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 58. Hz. Cebrâîl'in Kur'ân'ı okuması Allah'ın emrine bağlı olduğu için Allah'ın okuması yerine geçmektedir. Binâenaleyh bunun gibi bazı yerlerde Allah, okumayı, kendi zâtına isnâd buyurmuştur.

Gerçekten yukarda da haber verildiği gibi, yazı yazması olmayan Peygamber efendimizin, gerçekleri haber vermesi, peygamberliğine açık alâmet olup, hiç başka delil aramağa hâcet bırakmaz. Gerçi Peygamber efendimizin zâten okuyup yazma bilmediğini inkâra kalkışan câhiller de bulunmaz değildir. Fakat husûsî yerinde biz bu gerçeği o kadar açık ve etraflıca isbatlamışızdır ki, en az akıl ve kavrayışı olanlara bile kanâat vermemesi düşünülemez. Ancak önce okumanın, sonra da biraz insaf ve anlayışın şart olduğunu hatırlatmaya hâcet yoktur sanırız.

Zikr-i Hakîm ,bazı müfessirlere göre, kâinâtın bütün gerçeklerini içine alan levh-i Mahfûz'dan ibârettir ki, diğer mukaddes kitaplar gibi Kur'an da oradan alınmıştır.

Fakat müfessirlerin çoğunluğu bunu Kur'ân ile tefsir etmişlerdir.

(Kur'ân'a Zikr denmesi bir çok yerlerde geçmekte olup, bunun da sebebi açıktır. Hakîm olmasında ise, bir kaç sebep ihtimali vardır: 1 — Hâkim mânâsına olabilir. Kur'ân, Allah'ın hükümlerinin kaynağı olması sebebiyle hâkimdir. 2 — Hikmet sahibi demek de olur. Kur'ân, sözlerinin düzeni ve ilimlerinin çokluğu sebebiyle hikmet doludur. 3 — Kur'ân, söz ve mânâca muhkem (zarar gelmesinden korunmuş) ve sağlamdır. الٓر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ «Âyetleri, en

«Muhakkak ki İsâ'nın babasız dünyaya geliş hali de,[650] *Allah katında Âdem'in hâli gibidir. Allah, Âdem'i topraktan yarattı,*[657] *sonra ona: İnsan ol!*[658] *dedi. O da, hemen insan oluverdi.*[659] *İsâ hakkında sana verilen*

---

sağlam bir nazımla (söz dizisi ile) kuvvetlendirilmiştir. Sonra hikmet sahibi, her şeyi bilen Allah tarafından, bu âyetler, hüküm ve öğütlerle açıklanmıştır.» (Hûd sûresi, âyet: 1). Müf'al mânâsına faîl vezni, Ezherî'nin görüşüne göre yaygın olup, «Bedî» ve «Nebî» kelimeleri bu kabildendir.)

656. «Mesel» kelimesi, burada acâyip durum ve sıfat mânâsınadır.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ..«(Küfürden) sakınanlara va'dedilen cennetin hâli...» (Muhammed sûresi, âyet: 15) âyeti gibi.

Benzerlik tarafı, ikisinin de babasının bulunmaması hükmüdür ki; âyetin devamı, bu hususu açıklıyor.

657. İnsanın hakikati bedenden ibâret olmadığı için «Onu yarattı.» cümlesi, «Onun kalıbını yarattı.» demektir. (Buradaki muzâfın gizlenmesiyle «sümme» (sonra) edâtının gerçek mânâsı da korunuyor.) Yani topraktan yaratılan, Hz. Âdem'in kendisi değil, cesedidir.

658. «Kün» kelimesi, tam fiil kabul edilmiyerek, «kün beşeran» (insan ol!) diye takdir edilmiştir. Binâenaleyh, «Ona: İnsan ol! dedi.» cümlesi, «enşeehû beşeran» (Onu insan olarak yarattı.) diye tefsir edilir. Çünkü biraz önce hatırlatıldığı gibi Allah'ın «Ol!» demesi, dilediği şeye hemen yüce kudretinin tesir etmesinden ibârettir. Yoksa gerçekten her şeye Allah, «Ol!» diye hitap etmez.

(Bu ifâdenin özeti: Kur'ân'ın her yerindeki «kün» hitâbı, ancak yaratmanın sür'atinin ve kudretin tesirinin mecâzla ifâdesidir.

Şu durumda Beyzâvî'nin.. بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ «Göklerin ve yerin yaratıcısıdır...» (Bakara sûresi, âyet: 117) âyetini tefsir ederken «kale lehû kün» (ona, «ol!» der.) cümlesini, maddesiz ve sebepsiz olarak bir defada yaratmaktan kinaye kabul etmesi, âyetin başındaki «ibdâ'» (eşsiz bir şey yaratmak) deyimini göz önüne almaya bağlı olmalıdır.)

Nitekim başka bir âyette, insan menisinin ana rahminde durumdan duruma ve şekilden şekle geçe geçe insan bedeninin yaratıldığı sırada ruh üflenmesi

ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ «Sonra ona başka bir yaratılış (ruh) verdik. Bak ki, şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir!..» (Mü'minun sûresi, âyet: 14) diye ifâde buyrulmuştur.

659. «Feyekûn» fi'li, «fekân» (oluverdi.) yerinde olup, geçmişte olan acâyip durumu göz önüne getirerek acâyipliğini açıklama gibi bir belâğat inceliğini ifâde ediyor.

Bilindiği gibi benzetmelerde, kendisine benzetilen şey, benzetme sebebinde benzetilenden daha kuvvetli olmalıdır. İşte bu benzetmede, acayiplik bakımından Hz. Âdem'in durumu daha ileridir. Yani babasızlıkta ikisi de müşterek olmakla beraber Hz. Âdem'in, annesi de yoktur.

Bu benzetmeden maksat ise, inkârcıları susturmak ve şüphe konusu olan maddeyi kesip atarak gerçeği anlamaktır ki, sözün özü: «Hz. İsâ, hârika şeklinde yaratılmış bir insandır. Onun bu şekilde yaratılmasından dolayı hıristiyanların

haber gerçektir. Artık şüphecilerden olma.[660] *İsâ'nın (A.S.) Allah'ın kulu ve resûlü olduğuna dâir sana ilim geldikten sonra onun hakkında kim seninle münâkaşaya kalkışırsa*[661] *şöyle de: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, bizleri ve sizleri çağıralım; sonra hepimiz duâ edip yalvaralım da Allah'ın lânetini yalancıların üzerine okuyalım.*[662] *Bu anlatılanlar, muhakkak ki doğru ve hak olan haberlerdir;*

---

iddia ettikleri gibi tanrı olması gerekmez. Yahûdîlerin cür'et ettikleri büyük iftirâya da yer kalmaz.» demek olur.

660. Allah'ın bu hitabı, ya sebâtı arttırmak için Hz. Peygamber'e veya hitâba elverişli olan herkesedir.

İşte bu âyetler, Hz. Âdem'in yaratılışı hakkında münâkaşa etmek mümkün olmadığı ve Hz. İsâ'nın yaratılması ona göre daha kolay görüldüğü halde, bundan dolayı hâlâ şüphe eden Necrân hıristiyanlarının akılsızlık ve bilgisizliklerini göstermek için indirilmiş olup, arkasından gelen âyetle de onlar mübâheleye (lânetleşmeye) dâvet edilmişlerdir.

Tefsir kitaplarında kaydedildiğine göre yukarda anılan Necrân papazları Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerinde onunla geçen konuşma ve münâzaraları sırasında şöyle demişler:

— Yâ Muhammed, sen bizim adamımıza (Hz. İsâ'ya) küfrediyormuşsun.

— Ne diye?

— Kendisine kulluk isnad ediyormuşsun.

— Evet, o da Allah'ın kulu ve peygamberidir. Hem de bâkire olan Hz. Meryem'e bırakılmış, Allah'ın bir kelimesidir.

(Bu deyimin mânâsı yukarda geçmiştir.)

— (Öfkeyle): Babasız bir insan gördüğünüz var mıdır? Madem ki, Hz. İsâ'nın, insan nevinden babası olmadığını kabul ediyorsunuz, onun babasının Allah olduğu anlaşılır.

— Bilmiyor musunuz ki, Hz. Âdem'in ne babası, ne de anası vardı? Bununla beraber o, Allah'ın oğlu sayılmaz. Hz. İsâ'nın niçin Allah'ın oğlu olması gerekiyormuş? (Hâşâ!).

Bunun üzerine, sonrakiyle beraber bu âyet gelip, önce onların bilgisizlik ve akılsızlıkları açıklandı, sonra da yukardaki âyetle mübâheleye dâvet edildiler.

661. «Kendisi ve annesi hakkında gerçeğe aykırı düşecek bir iddiâda bulunursa...»

662. «Bakalım kimler helâk olur, kimler kalır.»

İyi bilinmelidir ki, özet olarak arzedildiği gibi Âl-i İmrân sûresinde Allah'ın, eş ve evlâd edindiğini kabul eden hıristiyanların sözlerinin saçmalığı kesin delillerle isbatlanıp açıklanarak, onların her türlü şüphelerine inceleme yoluyla yeterli cevap verilince, o sözlerin bozukluğunu kesin olarak ifâde eden bu parlak delille sözler bitirilerek, nasıl ki, anasız babasız yaratılan Hz. Âdem'in, Allah'ın oğlu olması gerekmiyorsa, yalnız babasız yaratılan Hz. İsâ hakkında da bu saçma iddiâya yer kalmaz.

Yine nasıl ki, Allah'ın kudretiyle topraktan Hz. Âdem yaratılmışsa, ana rahminde toplanan kandan da Hz. İsâ yaratılabilir.

Sırasiyle Allah'ın bu açıklamalarını düşünen ehli insaf sahibi, hakikatin en ötesine vardığını itiraf etmek zorunda kalacağı şüphesizdir.

Binâenaleyh açıklama ve irşâd bu dereceye ulaşınca Allah, yüce Peygamber'ine hitab ederek buyurdu ki: «Bu parlak deliller ve açık cevapların anlatılıp haber

verilmesinden sonra haklı kabul etmiyenlerle artık sözü kes ve onların inadlarına karşı yapılacak yalnız bir şey vardır, onu yap. Yani onları anılan şekilde lânetleşmeye dâvet et ki, eğer cüret ederlerse, hemen belâlarını bulacakları şüphesizdir.»

İşte bu konudaki bu âyet inince Peygamber efendimiz Necrân hıristiyanlarına hitâben buyurdular ki: «Eğer anlatılan delilleri kabul etmiyecek olursanız, Rabb'im emir buyuruyor ki, sizinle lânetleşeyim. Buna bir diyeceğiniz olamaz ya!» Dediler ki: «Yâ Muhammed! Bize müsâade et, düşünelim.» Evlerine gelip, danışma kurulunu kurup bir hayli konuşma ve görüşmelerden sonra, başkanları olan Abdü'l-Mesîh adındaki zat bir nutuk çekerek dedi ki: «Ey hıristiyanlar cemâati! İnsaf ederseniz bilirsiniz ki, bu zat hak peygamberdir. Adamınız (Hz. İsâ) hakkında en doğru ve açık bir söz ortaya attı. (Yani ona ne tanrı diyor, ne de yalancılık ve büyücülükle itham ediyor. Aksine, Allah'ın kulu ve peygamberi, diyor.) Hangi peygamberle lânetleşilmişse, cür'etkârların helâk olup bozulmasiyle sonuçlanmıştır .

Mutlaka eski dininizde kalmak isterseniz, bu zatla barış yapıp ayrılarak yurdunuza çekilmenizi uygun görürüm.»

Bu karar üzerine ertesi gün Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerinde onu, siyah bir elbise giyerek evinden çıkmış bulmuşlaardı ki, o sırada Peygamber efendimiz Hz. Hüseyin'i kucağına almış ve Hasan'ın elinden tutmuştu. Hz. Fatıma ard:ndan geliyro, Ali de onu takib ediyordu. «Ben duâ ettiğimde siz, âmîn, deyin.» diye Peygamber efendimizin bunlara hitâb ettiği de işitildi.

(Hz. Peygamber'n bu davranışı, davet ettiği lânetleşmeye bir hazırlanma şeklinden ibâretti.)

Hasımlarının, bu cesâretli durumu görmeleri onlara bir kat daha tesir ettiği için korku ve heyecanları arttı. Kendilerine başkanlık eden Abdü'l-Mesîh dedi ki: «Ey cemâat! Vallahi ben, bir takım doğruluk ve samîmiyet eserleriyle aydınlanan yüzler görüyorum ki, eğer bunlar Allah'tan bir dağın yerinden kalkmasını istiyecek olsalar, şüphe etmem ki, istekleri yerine getirilecek. Bu zatla lânetleşmeyiniz. Yoksa sanırım ki, hepimiz mahvoluruz.»

Artık hepsi birden Hz. Peygamber'e yaklaşarak :«Biz lânetleşme görüşünde değiliz. Siz dininizle kalınız, biz de dinimizde sebat edeceğiz.» dediler.

Peygamber efendimiz buyurdular ki: «Hayır, mâdem ki, gerçeği açıklık alanına atacak böyle en kestirmece bir teklifi kabul etmek cesaretini gösteremiyorsunuz, bari İslâm dinini kabul etmelisiniz ki, diğer müslümanlarla eşit hakka sahip olasınız.» O kalbi kararmış zümre ise, bundan da yüz çevirdikleri için Peygamber efendimiz «Şu durumda aramızda savaş ilân edilmiş olur.» buyurdular. («Barışa dâvet, savaş ilânından öncedir.» cümlesi, arap atasözlerindendir.) Onlar «Bizim sizinle savaşacak gücümüz yoktur. Bize saldırılmamak üzere her yıl size 2.000 kat elbise ve 1.000 okka gümüş ödemeyi söz vereceğiz.» dediler. Hz. Peygamber de bunu uygun bularak ellerine bir sözleşme verdi ve hepsine hitaben buyurdu ki: «Canım kudret elinde bulunan yüce mâbuduma yemin ederim ki, eğer bunlar cür'et edip de benimle lânetleşmiş olsalardı, hepsinin kökü kesilecek ve bütün vâdîleri ateş dolacaktı.»

(Mekke müşriklerinden Nadr b. Hâris hikâyesiyle burada itiraza yol yoktur. Çünkü o mel'ûn gerçi «Yâ Rabb! Eğer şu Kur'ân senin hak sözün ise, bizim üzerimize gökten taş yağdır, veya başka bir azap gönderip bizi mahvet!» diye Peygamber efendimize karşı büyük bir cür'et göstererek Mekke halkının mahvolmasını temennî ettiği halde buna cevap olarak وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ «Halbuki sen (ey Resûl'üm), onların içindeyken Allah onlara azap verecek değildi,

ve Allah'tan başka hiç bir ilâh yoktur. Şüphesiz o Allah, her şeye ga-

istiğfar ettikleri halde de Allah sonlara azap edecek değil...» (Enfâl sûresi, âyet: 33) âyeti gelmişti.

Fakat görülüyor ki, iki hikâye arasında birkaç yönden fark vardır:

1 — Lânetleşme, iki tarafın iştirak ve ittifakiyle olacak bir muâmeleden ibâret olup, yalnız bir sür'etkârın dâveti üzerine bir milletin mahvolmasının gerekmiyeceği şüphesizdir.

2 — Hz. Peygamber'in hürmetine, Mekke müşriklerinin azap edilip köklerinin kesilmesinden korunmuş olmaları, yüce Peygamber'imizle, milletleri adına, gerçeği ortaya çıkarmak iddiâsiyle lânetleşen hıristiyan âlimlerinin de bu azaptan korunmalarını gerektirmezdi.

Hele her umumun, müstesna şeklinde bir takım husûsî maddeleri bulunur. Mâdem ki husûsî olarak bu cemâat hakkında, cür'et ettikleri kabul edildiği takdirde böyle bir azabın geleceğini, yalan söylemeyen haberci (Hz. Peygamber) haber veriyor, doğruluğunda şüphe etmeye hiç bir sebep olamaz.

Evet, Kur'ân'da yalnız onların lânetleşmeye dâvet edilmeleri hakkında Allah'ın emri vardır. Fakat bu emre uyarak dâvet edilmiş oldukları da muhakkak olup, bu dâvet üzerine geçen durumlar ise, tefsir ve hadîs kitaplarında hep bu şekilde yazılıdır.

Siyer kitaplarının Heyetler konusunda, Necrân hıristiyanlarının yukarda geçen tarihte Medîne'ye gelişleri etraflıca kaydedilip açıklanmıştır. Arada kıl kadar fark bulmak mümkün olmadığı için İmâm-ı Râzî de «Bu rivâyetin doğruluğunda muhaddislerle hadîsçiler ittifak halindedirler.» diyor. Kısacası, bu hikâye iki yönden Hz. Peygamber'in peygamberliğinin sâbit olduğuna delâlet ediyor:

1 — Kur'ân'ın ifâde buyurduğu lânetleşme teklifinde bulunması. Çünkü böyle bir teklif, ancak durumun hakikatini tamamen ve kesin olarak bilip de hasmın mahvolmasını gerektireceğini iyice anlayan zâtın kârıdır.

Zira böyle olmayınca insan, kendi yalanını açıklamaya çalışmış olur. Hz. Peygamber'in insanlarının en akıllısı olduğu, âlemce kabul edilmişken, eğer cür'et edecek olurlarsa bunların mutlaka Allah'ın azabına çarpılacaklarını kestirmemiş ve kendisi Allah tarafından desteklenmemiş olsaydı, hiç herkesin huzurunda böyle bir teklife kalkışması düşünülebilir miydi?

2 — Onların, lânetleşme alanına çıkmaktan vazgeçmeleri. Zira eğer bunlar Tevrat ve İncil'e dayanarak Hz. Peygamber'in hak peygamber olduğunu bilmemiş ve kendi iddiâlarının, akılsızlık ve saçmalıktan ibaret bulunduğunu sezmemiş olsalardı, iddiâlaarınca onu sustürmak için o kadar uzak yoldan, son derece gösterişli bir şekilde gelmiş büyük bir kalabalık olmalarına rağmen geri çekilmeyi ve cizye vermeyi kabul etmek küçüklüğünü gösterirler miydi?

NOT: 1 — Lânetleşme olayında yalnız iddiâcı durumunda bulunanların hazır olmaları yeterken aile fertlerinin de bulunmasının şart koşulması sırf Hz. Peygamber'in son derece güvendiğini ve her tehlikeden sakınmak insan tabiatının gereği bulunan en değerli ve sevgili kimselerini de hazır bulundurmakta tam bir güven sahibi olduğunu ifâde etmek maksadiyle olup, binâenaleyh bu kadar güven sahibi olabilirse hasmın da aile fertlerini bulundurması veya adlarını anarak lânetleşmeye katması gerekeceği kendilerine anlatılmıştı.

İşte bunlar ne kadar olsa kitap ehli olduklarından Allah korkusunu bilirler ve hârika şeklinde Allah'ın kahrının ortaya çıkacağına inanırlarmış ki, putperestler gibi cür'et etmemişlerdir.

2 — Bu âyet, Hz. Hasan'la Hüseyin'in her birinin, Peygamber efendimizin çocukları olduğuna da delâlet ediyor. Çünkü Kur'ân âyeti gereğince Hz. Peygamber,

liptir, hüküm ve hikmet sahibidir.[663] *Eğer iman etmekten yüz çevirirlerse, elbette Allah, o fesatçıları hakkiyle bilendir.*»[664]

Hz. İsâ'nın göğe yükseltilmiş olduğu, Nisâ sûresinin sonunda da geçmektedir.

Orada yahûdîlerin küfür ve haksızlıkları ile ilgili bir çok maddeler açıklanarak, Hz. Meryem ile İsâ hakkındaki küfür ve haksızlıkları da şu şekilde açıklanmıştır:

وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى
ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ
اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا
بَل رَّفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا
لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا

---

lânetleşme yerine oğullarını da getirmeyi va'd buyurup hazırlanması sırasında ise yukarda kaydedildiği gibi onları yanına almıştı.

«Hz. Fâtıma'nın çocuklarının babası benim.» anlamındaki hadîsler de bunu gerektirir. Yine وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ «**Ve onun neslinden Davûd'u, Süleymân'ı...**» âyetinin sonuna doğru وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ «**Yahyâ, İsâ...**» (En'âm sûresi, âyet: 84-85) âyetiyle Hz. İsâ'nın —sırf annesi tarafından soyunun Hz. İbrâhîm'e dayanması sebebiyle— Hz. İbrâhîm'in zürriyetinden sayılması, bir kimsenin kızının oğlunun da kendi oğlu yerinde olduğunu ifâde ediyor. (Fahr-i Râzî)

663. Kudret ve hikmette ortağı yoktur ki, tanrılık sıfatında ortağı düşünülebilsin. (Ebu's-Suûd).

664. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 59-63. Tefsir âlimleri diyorlar ki: «Bu âyet, teslîs (üç tanrı inancı) ehli hakkında büyük bir tehdîd ifâde etmektedir. Çünkü bir kimseye: Ben senin ne yaptığını biliyorum, demek onu çetin bir ceza ile tehdîd etmekten kinâyedir.»

Yine Zâmahşerî'nin dediği gibi —«el-müfsidîn» (fesatçıları) kelimesindeki tarif lâmı, meydandaki ahde (söz konusuna) yorularak— bu âyetin,

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ
بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ

«**Biz, başkalarını da ifsâd ettiklerinden, (küfürlerinden ötürü hak kazandıkları) azap üstüne azap ziyâde etmişizdir.**» (Nahl sûresi, âyet: 88) âyetindeki katlama azaba işâret kabul edilmesi de câizdir. (Şihâb).

«Bir de o yahûdîlerin İsâ'yı inkâr etmeleri ve Meryem'e Zinâ isnâdı ile büyük bir iftirâda bulunup aleyhine sözleri, ve: Biz, Allah'ın peygamberi olan Meryem'in oğlu İsâ'yı öldürdük, demeleri sebebiyle kendilerini lânetledik, rahmetimizden kovduk.[665] Halbuki onlar İsâ'yı öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine bir benzetme yapıldı. (Onlardan biri İsâ şeklinde kendilerine gösterildi ve bu adam öldürüldü.)[666] *Esâsen İsâ'nın katli hakkında kendileri de ihtilâfa düşüp kesin bir şüphe içindedirler.*

---

665. Yahûdîlerin bu saçma haberleri arasında Hz. İsâ'yı «Allah'ın peygamberi» diye vasıflandırmaları ya alay nevindendir veya onun peygamberliğine inanan hıristiyanların iddiâlarına dayanır. Zira yahûdîler, Hz. Mûsâ'nın dininde haram olan bazı şeyleri helâl kılması ve cumartesi gününün hükmünü kaldırması sebebiple Hz. İsâ'nın peygamberliğini kabul etmiyerek kendisini büyücü ve yalancı tanırlardı.

(Nesh, dînî bir hükmün müddetinin bittiğini açıklamak demek olduğu için Hz. İsâ'nın, Tevrât'ın bazı hükümlerini neshetmiş olması, esasen Tevrât'ı kabul edici olarak İsrâîl oğulları peygamberlerinden bulunmasına aykırı düşmez. Bunda şüphe yoktur. Ama bu yahûdîler, bu nesh durumuna akılları ermediğinden veya inatçılığı pek çok sevdiklerinden hâlâ ısrarla inkâr edip, köhnecilikten vazgeçemiyorlar.)

Yukardaki vasıflandırma bu şekilde açıklanınca

إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ **«Herhalde size gönderilen peygamberiniz (!) ancak delidir.»** (Şuara sûresi, âyet: 27) âyetindeki, peygamberlikle vasıflandırmanın benzeri olur. (Çünkü Fir'avn'den nakledilen bu sözde Hz. Mûsâ'nın peygamberlikte vasıflandırılması, konuşanın kendi inancına dayalı değildir.)

Ancak mümkündür ki, bu «Allah'ın peygamberi» adı, onu medhetmek için veya yahûdîlerin ağızlarına almış olduğu bir takım çirkin vasıflar karşılığında Allah kendi tarafından buyurmuş olsun. Nitekim

وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

«Yemin olsun ki, onlara (Mekke kâfirlerine): Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorarsan, derler ki: Onları Azîz (her şeye gâlip olan), Alîm (her şeyi bilen) yarattı. O Allah ki, ... yaptı.» (Zuhruf sûresi, âyet: 9-10) âyetindeki vasıflandırma kabîlindendir.

(Çünkü müşriklere «Yeri ve gökleri kim yarattı?» diye sorulsa hep «Allah yarattı» derler. (Bkz. Lukmân sûresi, âyet: 25; Zümer sûresi, âyet: 38). Binâenaleyh bu âyetteki Allah'ın vasıfları onların ifâdesinin dışındadır.)

666. Yahûdîlerin haça gerip öldürdükleri şahıs onlara bir hikmetle Hz. İsâ şeklinde gösterildi.

Öldürülen şahsın adının Taytanos olduğunu müfessirler burada açıklayıp, bu gibi hârikaların peygamberlik zamanında imkânsız görülemiyeceğini de ilâve ediyorlar. «Yahûdîlerin bu konudaki küfürleri, böyle bir zan ve şüpheye dayanarak konuşmalarından dolayı olmayıp, aksine, parlak mucizelerle desteklenen şanlı bir peygamberi öldürmeye kasdederek sonradan da «Biz İsâ'yı öldürdük.» diye öğünmelerinden ibârettir.» diyorlar.

Onların b öldürme hâdisesine ait bir bilgileri yoktur. Ancak kuru bir zan peşindedirler.[667] *Onu gerçekten öldürememişlerdir. Doğrusu Allah, onu yükseltip himâyesine almıştır. Allah Azîz'dir, hükmünde hikmet sahibidir.*[668] *Yahûdî ve hıristiyanlardan hiç kimse yoktur ki, ölümünden*

---

667. Meselâ: Âleme karşı haça gerip öldürdükleri hususunda şüphesiz görünen yahûdiler, yukarda arzolunduğu gibi daha öldürmelerinin hemen arkasından «Bu öldürdüğümüz şahıs, tamamen İsâ'ya benzemiyor.» diye büyük bir mücâdeleye düşmüşlerdi. Hıristiyanlar ise, Hz. İsâ'nın öldürüldüğünü kabul etmekle beraber onlar de başlıca üç fırkaya ayrılıyorlar. İçlerinden Nastûriyye fırkası onun hakkında «İnsanlık yönüyle öldürüldü ve tanrılık yönüyle de göğe yükseldi.» diyorlar. Melkâniyye ve Yakubiyye fırkaları da başka türlü söylüyorlar.

Saçma sözleri açıklamaya lüzum ve hâcet yoktur.

668. İyi bilinmelidir ki, Kur'ân'da iki yerde de Hz. İsâ'nın göğe çıkarılması, «ref'» deyimiyle ifâde buyrularak bu hususun, sırf Allah'ın kudreti sâyesinde olmuş bulunmasına dikkat çekilmiştir. Nitekim Peygamber efendimizin mi'râcı hakkında سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ **Her türlü noksanlıktan münezzeh olan o Allah'tır ki, kulunu (Hz. Peygamber'i) gece ... götürdü.»** (İsrâ sûresi, âyet: 1) âyetindeki «esrâ» (gece götürdü) deyimi de bu inceliğe işâret etmektedir.

Hıristiyanların «urûc» (yükselme) tabirleri, onun (hâşâ) tanrı olup da bizzat kendi gücüyle yükselmiş olduğu gibi saçma bir inanca dayalı olduğu için bu tâbir, İslâm kitaplarında hiç geçmemiştir.

Bununla beraber hıristiyanlar bu inançlarına aykırı olarak bir taraftan da onun, yahûdilerin elinden kurtulmak ümidiyle kaçıp gizlendiğini ve haça gerilince haddinden fazla ağlayıp sızlandığını da ortaya atıyorlar.

Onların bu inançlarını çürürtmek için Fahr-i Râzî'ye nisbet edilen şu beytler ne güzeldir!:

عَجِبْتُ لِلْمَسِيحِ بَيْنَ النَّصَارَىٰ ... وَإِلَى اللهِ وَالِدًا نَسَبُوهُ

سَلَّمُوهُ إِلَى الْيَهُودِ وَقَالُوا ... إِنَّهُمْ بَعْدَ قَتْلِهِ صَلَبُوهُ

فَلَئِنْ كَانَ مَا يَقُولُونَ حَقًّا ... فَسَلُوهُمْ أَيْنَ كَانَ أَبُوهُ

فَإِذَا كَانَ رَاضِيًا بِأَذَاهُمْ ... فَاشْكُرُوهُمْ لِأَجْلِ مَا صَنَعُوهُ

وَإِذَا كَانَ سَاخِطًا بِقَضَاهُمْ ... فَاعْبُدُوهُمْ لِأَنَّهُمْ غَلَبُوهُ

«Hıristiyanlar yanında Hz. Mesîh'in durumuna şaşarım. Kendisini, babası olmak üzere Allah'a nisbet ediyorlar. Bununla beraber yahûdilerin iddiâsını kabul ederek «Onlar tarafından haça gerilip öldürülmüştür.» diyorlar.

önce (can çekişirken) İsâ'ya imân etmiş olmasın. (Fakat hayattan ümit kesme zamanında iman etmek bir fayda vermez.)[669] *İsâ ise kıyâmet gününde küfürlerinden dolayı âleyhlerinde şâhid olacaktır.»*[670]

Bundan sonra bu sûrede sırf yahûdîlerin gösterdikleri taşkınlıkları sebebiyle kendilerine bir çok temiz yiyeceklerin haram kılınmış olduğu açıklanmıştır ki, bununla Hz. İsâ'nın bu haramlığı kaldırmak hususunda haklı ve Allah tarafından gönderilmiş doğru bir peygamber olduğu âlemce anlaşılsın. Yahûdîler ise nesh meselesini aslından inkâr ederek, bu haramların daha Hz. Nûh ve İbrâhîm zamanlarından kalma olduğunu iddiâ ederlerdi.

Bunların kesin bir şekilde susturulmaları

Bu söylediklerinin doğru olduğu kabul edilince, «O zaman acaba babası ne işte idi?» diye onlara sormalı.

«Eğer yahûdilerin bu davranışına râzı idiyse sizin bundan dolayı onlara teşekkür etmeniz, yok Allah'ın isteğinin aksine olarak Allah'ın oğlunu (hâşâ) öldürdülerse, üstünlük yahûdilerde demek olduğu için onlara ibâdet etmeniz gerekir.» demeli.»

669. Yani onlar hayatlarında ileri ve geri kanâatten uzak kalmıyorlarsa da, ölecekleri sırada her birine durumun hakikati aydınlanacağı için Hz. İsâ'nın, Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu zaruri olarak anlayıp şüpheleri ortadan kalkmaktadır.

Ancak bu bilip kabul etme, gayba inanmak olmadığı için Allah'ça makbul değildir. Şu durumda henüz üzerlerinde Allah'ın teklifi varken bu gerçeği kabul ederek gerçekten mü'min olmak için acele etmeleri gerektir ki, kurtuluşa ereler.

Bu âyetin ifâdesi de, işte bu şekilde imana koşmak hususunda onları teşvik etmektir. Bunda şüphe yoktur.

Bu tefsire göre yalnız «bihî» (ona) zamiri Hz. İsâ'ya, «kable mevtih» (ölümünden önce) ibâresindeki zamir de, âyette gizli bırakılan «ahad» (hiç bir kimse) kelimesine âit oluyor ki, Hz. İbn-i Abbâs böyle tefsir etmiştir.

Yine Muhammed b. el-Hanefiyye'nin bu faydasız imanın nasıl olmakta bulunduğuna dâir olan ifâdesi, Ebu's-Sûûd tefsirinde takdirle kaydedilmiştir.

Fakat zamirlerin ikisinin de Hz. İsâ'ya ait olması ihtimalini de müfessirler açıklıyorlar.

Bu durumda mânâ şöyle olur: «Hz. İsâ'nın vefatından önce kitâb ehli kendisine imân edecektir.» Yani, âhir zamanda yeryüzüne indiği sırada mevcut olan yahûdî ve hıristiyanlar, onun hak peygamber olduğunu kabul edeceklerdir. Zira eski inançlarının saçmalığını bizzat kendisinden işiteceklerdir. Hattâ yahûdiler de, hâlâ beklemekte oldukları mel'ûn Deccâl'in Hz. İsâ tarafından öldürüldüğünü görünce onun şânının yüceliğini anlayacaklardır.

İşte o gün yeryüzünde yalnız İslâm dininden ibâret bir din kalacak ve Hz. İsâ hayatta oldukça İslâm dininin hükümlerini yürütecektir. Zira ona yeniden vahiy gelecek değildir.

Bu konunun tafsîlâtı hadîs kitaplarında bulunabilir.

670. Nisâ sûresi, âyet: 156-159.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَآئِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَآئِيلُ عَلَىٰ نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَىٰةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَىٰةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

«Tevrât indirilmeden önce, Yâkûb'un nefsine haram kıldığından başka yiyeceğin hepsi İsrâîl oğullarına helâl idi.[671] *Sen onlara: Eğer sâdıklarsanız sahîh Tevrât'ı getirin de onu güzelce okuyun, diye söyle.»*[672] âyetinin inmesiyle gerçekleşmiştir. Rivâyet edildiğine göre yahûdî âlimleri Hz. Peygamber'in bu teklifi karşısında cür'et edemeyip, ne yapacaklarını şaşırdılar.

Artık bu şekilde neshin bilfiil gerçekleştiği anlaşıldı ve Peygamber Efendimizin peygamberliği de sâbit oldu.

Yine bunun arkasından yahûdîlerin doğru yoldan halkı men edip, faiz ve rüşvet gibi yasaklanan şeylerle onların mallarını alıp yedikleri kaydedilerek bu çirkin davranışlarda direnenlerin acıklı bir azaba çarptırılacakları açıklanmış, sonra da insaf ederek hakkı kabul eden Abdullah b. Selâm gibi ehl-i kitâbın derin âlimleri medhedilerek bunların her yönden mükâfâta lâyık oldukları anlatılmış ve bütün peygamberlerin dinlerinin, inanç ve tevhîd hükümlerinde bir olduğunu açıklamak için

إِنَّا أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ

«Nûh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi (Habîb'im), sana da vahyettik.»[673] âyetiyle de meşhur peygamberler sayılıp, daha pek çok büyük peygamberler gönderilmiş bulunduğuna delâlet ve irşâd edilerek, her birinin bulunduğu asır ve zamana uygun ilâhî bir dinle gönderilmiş olup, Allah'ın delilinin insanlara getirilmesine vâsıta kılınmış ve ancak bu sâyede halk arasında adâlet kanununun teşekkül etmiş olduğu anlatılmıştır.

Daha sonra يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ *«Ey insanlar! Gerçekten size, Rabb'inizden İslâm dini ile Peygamber geldi.»*[674] âyetiyle

---

671. Hz. İsrâîl (Yakûb) adak şeklinde veya doktorların uygun görüp tavsiye etmeleriyle kendi nefsine deve sütünü ve etini haram etmişti. (Sonradan şiddet ve cezâ kabîlinden olmak üzere İsrâîl oğullarına bir çok temiz şeyler haram kılındı. Bu durumda sonraki dinlerde bunlar yine aslına döndürülüp, Hz. İbrâhîm'in dinine uygun olarak helâl kılınabilir.)

672. Âl-i İmrân sûresi, âyet: 93.

673. Nisâ sûresi, âyet: 163.

674. Nisâ sûresi, âyet: 170.

Peygamber Efendimizin gelişinin sırf gerçek ve kurtuluş ve saâdeti sağlamakta olduğu, en parlak şekilde görülmekte olan Kur'ân'la desteklenmiş bulunması sebebiyle, kendisine iman edip tabi olmanın vâcip bulunduğu hatırlatılıyor.

İslâm dininin gerek inanç ve gerek amel konusunda son derece normal bulunması da bütün milletlerin tabi olmasını gerektirip dururken hâlâ son derece taşkınlık ve haksızlık olduğu apaçık olan diğer dinleri tutmalarından dolayı

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ
إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ

«Ey ehl-i kitâb (hıristiyanlar ve yahûdîler)! Dininizde hududu geçip taşkınlık etmeyin, İsâ (A.S.) Allah'ın oğludur, gibi sözler söylemeyin. Allah'a karşı ancak hak olanı söyleyin. Meryem'in oğlu Mesîh İsâ, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırıp bıraktığı kelimesi ve O'ndan bir ruh olmaktan başka bir şey değildir...» [675] hitâbiyle de ehl-i kitâb olan yahûdî ve hıristiyanlar men edilip azarlanıyor. (Hidâyet ve lütuf Allah'tandır.)

SONUÇ VE ÖZÜR

Tefsirlere başvuranların bildikleri gibi bir çok hakikatleri içine alan bu âyeti de tefsir etmek arzusundaydık. Fakat kitabımız istenen hacmi bulduğu için artık sözü uzatmaya hâcet kalmadı.

Binâenaleyh Risâle-i Hamîdiyye'nin zeyli olmak üzere hazırlamasına gayret ettiğimiz bu kısma burada son veriyoruz.

Bu kitabın içine aldığı konular hep peygamberlik konusuyla ilgili oluyorsa da dikkatle okumaya tenezzül eden kimseler, taşıdığı güzel tertibini takdir edecekleri gibi pek çok güzel notları da elde edecekleri için emekleri boşa gitmiyecek ümidindeyiz.

Sırası geldikçe yanılmak büyük ihtimal olan bazı inanç esasları hatırlatılmış ve uygun düştükçe ümmetin büyük âlimlerinin sözleri de alınmıştır.

Âyet ve hadîslerin tefsir ve açıklamaları sırasında bazı kelime ve esaslardan da bahsedilmişse de dikkat edilirse anlaşılır ki, o konular hep bir incelik ve notu açıklamaya sebep olmak üzere yazılmıştır. Sade sarf ve nahiv de bildiğimizi anlatmak veya can sıkmak için değildir.

---

675. Nisâ sûresi, âyet: 171.

Risâle-i Hamîdiyye'nin notlarının yazılması, biliriz ki, bu kısım gibi daha bir çok ilâvelerin yazılmasına muhtaçtır. Fakat bu âcizin elinden şimdilik bu kadar geldi. İnşâallah yüce pâdişahımızın sâyesinde zamanla bu yol daha genişletilir ve istenen meyveler tamamen toplanır.

Artık mutlak feyz veren Allah, velînimetimiz olan yüce pâdişahımızın büyük başarılarını günden güne artırıp, onun halîfeliği sâyesinde İslâm ümmetinin fertlerini çoğaltarak herkesi hoşnud buyursun. Âmîn, âmîn! Ve'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn evvelen ve âhiren. (Önünde ve sonunda hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur.)

FİHRİST

S. No:

Kitabın telif sebebi 5
Bir temsille giriş 7
İnsanların hak dava karşısında on kısma ayrılması 8
ASIL KONUYA GEÇİŞ 18
Hz. Muhammed'in peygamberlik dâvâsına kalkıştığı sıradaki durum . 18
Bütün insanları dâvet ettiği usul ve hükümler 18
İnsanların önce peygamberler'e tabi olmak istememesi, sonra mucize isteyince Kur'an-ı Kerîm'i getirmesi 19
Hz. Muhammed'in hak dâvâsı karşısında da insanların on fırkaya ayrılması 20
Bunların, ısrarla inkâr eden arap bilginlerine bakması 39
Câhız'ın Kur'ân'a karşı çıkamayıp da savaşa başvurarak mahvolan bilginlerin durumuna bakmak hakkında güzel bir makalesi . . 41
Ayın yarılması mucizesi ve bunun akıl ve Fence mümkün olması . . 44
Cansızlar ve hayvanlar ile ilgili mucizeler 46
Hz. Peygamber'in parmaklarından su akması ve bunun da akıl ve fence mümkün olması 50
Bu çeşit mucizelerin tevâtür derecesini bulması ve tevâtürün ikiye ayrılması 50
İhtar ve irşâd 51
Eski kitaplarda Hz. Peygamber 52
Bu alâmetler karşısında hâlâ başka bir peygamber bekliyenlerin ne kadar yanıldıkları 81
Hz. Muhammed'den sonra görülen bu ümmete ait alâmetler ve bilhassa hac hakkında eski kitaplardaki deliller 85
İslâm akaidinin, müslümanlığın hak din olduğuna delâlet etmesi . 97
Peygamber gönderilmesinin hikmetleri 97
Müslümanlığın emrettiği güzel ahlâk ve yasakladığı kötü huylar . 99
İslâm ibâdetlerinin hikmetleri 104
Tahâret, namaz, ezan, kamet v.s. deki hikmetler 105
Namaz için temizliğin şart kılınmasının hikmetleri 107
Gusülde bütün bedenin yıkanıp, abdestte belli uzuvların yıkanmasının veya meshedilmesinin hikmetleri 108

S. No:

Teyemmümdeki hikmetler 110
Namazda avret yerlerini örtmenin hikmetleri 111
Kâ'be'ye yönelmenin hikmetleri 111
İftitah tekbirinin ve erkeklerle kadınların ellerini farklı kaldırıp bağlamalarının hikmetleri 112
«Sübhaneke» ve «Eûzü» okumanın hikmetleri 112
Fâtiha'nın âyetlerinin açıklanması ve «âmîn» kelimesinin manası . 113
Fatiha'dan sonra biraz daha Kur'an okumanın, rükû ve secde etmenin hikmetleri 115
Namazın sonunda oturmanın, tahiyyât ve salevât duâlarını okumanın hikmetleri 117
Namaz vakitlerindeki hikmetler 119
Sünnet ve namazlarının faydaları 121
Namazda cemâatin emredilmesinin ve dini toplantılardaki hütbelerin hikmetleri 122
Namazı terketmeyi âdet edinenlerin tehlikeli durumu ve yersiz mazeretleri 122
Zekâtın maddî ve manevî hikmetleri ve zekâttan kaçmak için uydurulan hileler 125
Ramazan orucunun hikmetleri 125
Oruç tutmıyanların türlü yönden tenkidi 126
Haccın maddî ve mânevî fayda ve hikmetleri 127
Haccın tertibindeki büyük hikmetler 128
Kâ'be'ye «Beytullah», Hacer-i esved'e de «yeminullah» denmesinin hikmetleri 130
Cihadın şartları ve hikmetleri 134
Müslümanlığın umûmî ve husûsî hakları sağlamak hususundaki sağlam ve adâletli kanunları 135
Karı koca hakları ve boşanmanın hikmetleri 135
Kadınların örtünmesinin hikmetleri 136
Kadınların örtünmediği ülkelerde işlenen büyük kötülükler 137
Alışveriş ve kirâ gibi umûmî muâmeleler, miras ve vasiyet hakkındaki dini hükümler 138
Ceza ve kısasın hükümleri 139
Müslümanlığın eski dinlerdeki hükümleri birleştirmesi ve bütün âdâb ve güzel ahlâkı içine alması 141
Hz. Muhammed'in dininde hiç bir şahsî çıkarın bulunmaması . . . 142
Birden fazla evlenmenin hikmetleri 143
Müslümanlığın hakikatini anlamıyanların boş sözleri ve ahmaklıkları hakkında bir makale 148
Mecelle-i ahkam-ı adliye'nin dinimizde büyük bir örnek olması . . 149

S. No:
Müslüman oldukları halde bazı kimselerin kötülüklere sapması ile dinimizi küçük göstermenin büyük bir haksızlık olması . . . 149
Din gilgini sanılan şahısların bozuk durumları ile müslümanlığın aleyhinde bulunanlara cevap 150
Câhil olduğu halde âlim görünenler ve tasavvufla ilgisi olmadığı halde sofî görünenler 152
Bu fırkanın, Hz. Peygamber'in dâvâsını ve diğer insanların ona tabi olmasının sebeplerini araştırmaları 157
Bu fırkanın bütün hakikatleri anlamamış olması ve âhiret durumlarının da bu hakikatler arasında olması 162
Bu maddecilerin beş duyu ile kavranmıyan şeyleri kabul etmeleri ve tabiat âleminin dışında başka bir âlemin olamıyacağını söylemeleri 163
Bu fırkanın Hz. Muhammed'in yüce dâvâsının hakikatini anlamaya lüzum görmeleri 164
Kendilerince ilk bakışta tabiî ilimlere aykırı görünen bir takım islâm inançları hakkındaki şüphelerin giderilmesi 165
Hakikatlerin meydana çıkarılabilmesi için bir islâm âlimi bulup onunla konuşmaya karar vermeleri 167
Âlemîn aslı ve büyüme yoluyla çoğalması hakkındaki görüşlerini açıklamaları 169
İslâm âliminin, âlemin sonradan yaratılmış olduğunu ispatlaması 171
Allah'ın varlığının isbâtı (Vücûd) 178
Devir ve teselsülün imkânsızlıkları 180
Allah'ın ezelî ve ebedî olmasının isbâtı (kıdem, bakâ) ve irâde sıfatları 182
İlim ve kudret sıfatları 184
İlim, irâde ve kudret sıfatlarının isbâtı, kaza ve kader . . . 187
Gayb ilmi 190
Hayat, muhâlefet Li'l-Havâdis, kıyâm biz-zât sıfatları . . . 191
Allah'ın birliği (Vahdâniyet) 193
Bir mucidin kendi dengini bile yaratamadığına göre işitme, görme, konuşma v.s. nin isbâtı (semi, basar, kelam ve tekvîn) . . 198
Yalnız dini delillerle bilinen sıfatlar 201
Esmâü'l-Hüsnâ'nın tevkıfiye olması 202
Maddenin umûmî ve husûsî vasıfları hakkında maddecilerle müslümanların birleştiği ve ayrıldığı noktalar . . . 203
Dikkat 205
Sebeplerin asıl müessir olmayıp, her şeyin Allah'ın kudretiyle var olabilmesi, zamanın da normal bir sebep olması ve hârikulâde şeylerin ancak mucize ve kerâmet olabilmesi 206

S. No:
Not 210
Allah'ın varlığının ve yüceliğinin, yıldızlar âleminin düzeniyle isbatı 211
Allah'ın varlığının ve yüceliğinin atmosfer .meteoroloji) olaylarıyla isbâtı 214
Tabiatçıların ışık(optik) hakkındaki açıklamalarına bir takım meseleler katarak Allah'ın varlığının isbâtı 215
Yer küreye ve tabiî çoğrafya kanunlarına bakarak Allah'ın varlığının isbâtı 217
Madenler ve mıknatısın hususiyetleriyle Allah'ın varlığının isbâtı . 220
Bitkiler ve çiceklerle Allah'ın varlığının isbâtı 224
Bitkiler alemindeki farklılıklarla bunların tabiat eseri olmadığının isbatı 227
Bitkilerden Allah'ın üstün nimetleri sayılabilecek süt, kaymak, ekmek, hindistan cevizi ve hurma ağaçları 229
Botanik alimlerinin bitkilere bakarak Allah'ın varlığını isbat etmesi 230
Hayvanlar âlemi ile Allah'ın varlığının isbatı 231
Hayvanların birbirinden farklı olması 232
Hayvanlar arasında ömür, yürüme, uçma uzuv sayısı, beslenme, çoğalma, yaşama, yavrularını yetiştirme, yuva yapma, örtünme v.s. hususlardaki farklılıklar 233
Hayvanların rızık arama ve dış tesirlere dayanma hususunda farklılıkları 238
Hayvanların farklılığının, Allah'ın bir tabiat kanununa mahkûm olmadığına delâlet etmesi 241
Gözün yapısı ve ışık (optik) kanunları 242
Işık, eşyânın resmini ters olarak düşürdüğü halde onların doğru görünmesi 246
Filozofların, beynin nasıl kavradığını açıklayamaması 247
Gözün dış yapısının düzeni 247
Duyu organları normal şartlar olup duyuların Allah'ın yaratması ile olması (önemli not) 250
Canlı vücudunun uzuvları ve bunların vazifeleri 251
«Tabiî ilimler okullarından mezun olanların bazısı îman zayıflığına düşmekte veya tamamen îmanını kaybetmekte iken tabiî ilimler îmanı nasıl kurtarabilir?» diyenlere cevap 252
Bu türlü öğrencilerin îmanlarını kuvvetlendirmek için islâm akaîdinin delilleriyle öğretmeye ve bu dersleri verecek olan öğretmenlerin îmanlı olmasına dikkat edilmesinin lüzumu 255
Ruh hayat ve akıl gibi şeylerde Allah'ın varlığına açık deliller bulunması 256

S. No:
Maddecileri bâtıl inançlarından sakındırma ve onlarla müslümanlar arasında bir karşılaştırma 257
Güzel bir temsil 258
Maddecilerin şüphelerinin giderilmesi 261
Allah'ın büyüklüğü ve kendi anlayışlarının kıtlığı sebebiyle onlara lâyık mukaddes gerçeklere karışmamak olduğu ve «îman, ilme aykırı sırf bir kabulden ibarettir» diyenlere cevap 269
Maddecilerin bu şüphelerinin giderilmesi ile ilgili güzel bir temsil . 272
Maddecilerin görüşlerinin madde madde çürütülmesi 275
Maddecilerin görüşlerinin iki yönden reddi
a) İslâm itikadında delillerin durumu (Birinci önemli husus) . . 276
b) Allah'ın kanunlarından maksat, halkı hakk'a götürmektir (İkinci önemli husus) 281
Kâinatın yaratılışı hakkındaki dini deliller 282
Tabiî ilimlerde kâinatın yaratılışı hakkında söylenenlerin zanna dayanması ve aklî kesin delil bulunmadıkça dinî delillerin açık mânâlarından ayrılmanın caiz olmaması 285
Maddeciler, islâmın zorunlu esaslarını kabul etse, görüşlerini bazı islâm âlimlerininkine uydurarak da doğru yolu bulabilirler . . . 286
Müslümanlara sadece, Allah'ın yaratması ile âlemlerin var olduğuna inanmak yeterse de dini delillerin zahiri yaratma ve istiklâl usûlünü kestirmiş ve bunları te'vil etmemizi gerektirecek kesin aklî delil yoktur 287
Maddeciler gelişme yoluna delâlet eden kesin bir delil bulsalar dînî delilleri te'vil ettikten sonra kabul edebilirler 291
İnsanın yaratılışının müstakil olduğuna delâlet eden dinî deliller ve bunların te'vilini gerektirecek bir şey bulunmaması . 291
Dînî deliller karşısında zannî delillerin kabul edilemiyeceği . 296
Dînî deliller karşısında zannî delillerin kabul edilemiyeceği . . . 299
Maddecilerin gelişme hususundaki en meşhur delillerin çürütülmesi . 301
Gelişme kanunu hakkında maddecilerin dayandığı dört madde . 302
Onların eser uzuvları ile istidlâllerinin bâtıl olması 303
Jeolojik keşiflerle istidlâllerinin bâtıl olması . . 305
Yaratıklardaki farklılığın hikmeti 307
O dört maddenin yaratma yoluyla da birleşebileceği 310
İnsanlar maymunun bir asıldan meydana gelmesinin çeşitli yönlerden saçmalığı 311
Maddecilerin, insan yaşayış ve aklı hususundaki sözlerinin müslümanlığa uydurabileceği 314
İnsan aklı hakkında İslâm âlimlerinin görüşleri 315
Tabiî ilimler dışındaki İslâm inançları iki kısım olup, buraya kadar

S. No:

isbat edilen birinci kısmın özeti 318
İkinci kısım kabul edilen inanç meselelerinin isbâtına geçilerek tabiî ve aklî ilimlere uygun olduklarının açıklanıp isbatlanması . . 319
Gökler, yerler, cennet ve cehennem'le ilgili konular 320
Meleklerle cinlerin yaratılışları, ölülerin cisim olarak diriltmeleri konusu 322
Ölülerin cisim olarak diriltilmeleri konusu 326
İnsanların bedenlerini yeniden yaratarak ruhları bedenlere soktuktan sonra cennet ve cehennem'e koymak hususunun kesinliği 331
Haşr ve öldükten sonra tekrar dirilme aleyhinde ortaya atılan müşküllerin halli 336
İnsanın ancak şu görülen bedenden ibâret olmadığı hakkında İmâm-ı Râzî'nin istidlâlleri 339
Hz. Âdem'in zürriyetinden söz alındığına dair olan âyetin tefsiri ve onunla ilgili önemli incelemeler 341
Elest hitabına muhatap olan zerrelerin ruhlarla ilgisi hakkındaki şüphelerin giderilmesi ve bu önemli konunun Fizyoloji ilmine uygunluğu 345
İnsan vücudunun kısımlarının tekrar yaratılacağına delâlet eden dini delillerle ilgili soru ve cevaplar 354
Mümkün olduğu isbatlanan bedenlerin haşredilmesinin gerçekliğine dâir aklî deliller 357
Maddecilerin bedenlerin haşrolunacağını inkâr etmelerinin sebep olduğu maddî ve mânevî bozgunluklar 360
Haşri inkâr edenlere insaflıca bir öğüt 363
Yağmurun gökten yağdığına delâlet eden Kur'ân âyetlerinin fenne uygun tefsiri 363
Bu türlü meseleleri akla uydurmak hususunda İslâm âlimleri arasında çok bilgili olanlara başvurmak gerektiğini o İslâm âliminin maddecilere hatırlatması 365
Yeri küre şeklinde olduğunu kabul etmek gerekir diye Amerika'nın varlığını inkâra kadar varan câhil mutaassıblardan sakınmak hakkında birkaç söz 365
Yerin küre şeklinde olduğu hakkındaki merhum İmâm-ı Râzî ve Beyzâvî'nin sözleri 366
Buraya kadar geçen konuşmaların sonucu olarak İslâm âlîmi ile görüşen maddecilerin kanaat edinerek hakka kavuşup İslâm dinini kabul etmeleri 367
Hasımlarımız tarafından ortaya atılmakta olan şüpheleri ortadan kaldırmaya geçiyoruz 368
Kur'an'a karşı çıkmaktan edebiyat otoritelerinin âciz kaldıklarını

S. No:
görerek Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul edenlere verdikleri şüphenin reddi 369
Kur'an'ın içine aldığı yüce faziletler veya İslâm dininin ihtivâ etitği düzen ve mükemmelliği dikkat nazarına alarak îman edenlere karşı çıkardıkları şüphenin red şekli 371
Geçen üç Fırkanın durumunu dikkat nazarına alarak îman edenleri şaşırtmak için düzenledikleri şüphelerin reddi 376
Harikulâde haller ve parlak mucizelerini görerek veya tevatürle işiterek peygamberliği kabul etmekte tereddüt etmeyenleri şaşırtmak için ileri sürdükleri şüphenin reddi ve Hz. Peygamberden büyü töhmetinin uzaklığı 378
Eski kitaplarda geçen peygamberlik alâmetlerinin ona tamamen uyması sebebiyle îman edenler şüpheye düşürmeye kalkışmalarına karşı makul savunmalar 380
Bu delillerin Hz. Muhammed'in dâvâsının doğruluğuna hep birden delâlet etmesi sebebiyle hemen îman edenlere karşı olan şaşırtmalarına karşı birkaç aydınlatma 381
Aslında maddecilerden iken müslümanlığı kabul edenlere verdikleri şüphenin ortadan kaldırılması 384
Hz. Muhammed'in yüce dâvâsını hiç dikkat nazarına almayan kimselerin taklidle yalanlamakta direnmeleri ve böyle kimselerin kıyâmet gününde ileri sürebilecekleri mazeretlerinin kabule lâyık olmaması 387
Peygamber efendimiz va'z edip deliller getirerek halkı doğru yola getirmek için çalışırken inatçıların diretip ileri gitmeleri üzerine sonradan savaşın farz kılınması 389
İslâm dininde savaşın adâlet dairesi içinde farz kılınması ve eski dinlerde bulunmıyan birçok kolaylık getirmesi 390
Savaşın esâsen meşrû bulunduğunun eski kitapların delâletiyle sâbit olduğu hakkında açıklamalar 391
İslâm dininin kılıç sayesinde kurulmuş olmadığı 395
Esirliğin meşrû olmasının hikmeti ve İslâm dininin esirler ve köleler hakkındaki tavsiyeleri sayesinde onların her yönden faydalanmaları 401
Bazı kimselerin kölelere işkenceli muâmelelerine bakarak İslâm dinini ayıplamaya yer yoktur 411
Köleliğin eski dinlerde de meşru olduğu 412
İslâm dininde ahitli ve zimmetli olanlara nasıl davranıldığı ve onları korumanın vâcip olduğu 415
İslâm dininin Allahın yardımına lâyık olduğu 415
Muhalefette kalarak kalelere sığınanlar ve münâfıklık yolunu tutan-

S. No:

lar hakkında yapılan dînî muâmeleler 417
Peygamber efendimizin din işlerini tamamladıktan sonra vefat etmelerinin hikmet ve Hz. Ebû Bekr'in nâzil olan bir âyetten bu hususu anlıyarak üzülmesi 419
Ümmetin kalplerinde ebediyyen yok olmıyacak bir sevgi ve arzu meydana getirip bırakarak âlem kendisinden ve kendisi âlemden razı olarak bu âlemden ayrılması 421
Sonuç: İslâm dininin kaynağı Allah'ın kitabı ile hadisler olduğu halde içtihad ile îcmâa da lüzum görülmesi hakkında . . . 421
Mutlak ictihât hakkında kabul edilen şart ve vasıfların neden ibâret olduğu 422
Teferruât konularında İslâm mezheplerinin çokça olup, kimisinin ortadan kalkarak yalnız dört mezhebin kalmasının hikmeti ve bu mezheb sahiplerinin birbirini sapık saymıyarak aralarında esâsen ittifak bulunması 425
H. 400 yılından sonra ictihât kapısının Hanefilerce kapatılması ve Osmanlı devletinin bu hususu korumakta bulunmasının, hikmetin ta kendisi olması 429
İctihât kapısının kapanmış olduğuna delil olmak üzere İbnü'l-Hacc'ın Medhal'deki değerli sözleri 434
Osmanlı devletinin İslâm dinine hizmetleri 440
Bazı beyinsizlerce hadîslere güvenmeme hakkında ortaya atılan sözlerin saçmalığı 441
Hadîslere tâbî olmanın lüzûmuna delâlet eden pek önemli bir hadîsin etraflıca açıklaması 447
Bu kabilden başka bir sahîh hadîsin açıklaması 450
Hz. Peygamber'in bazı tavsiyelerini içine alan pek önemli bir hadîsin açıklaması 454
Hadislere güvenmek istemiyenlerin birinci şüphelerinin reddi. . . 456
Hadislere güvenmiyen kafasızların ikinci şüphelerinin reddi . . 460
Bazı hatırlatmalar 467
Yüce halifeye tekrar hayır duâ ederek kitaba son veriyoruz. . . 469
TAKRİZLER
Şeyh Abdü'l-Ganî efendinin takrizi 470
Neşşâbe-zâde Mahmud efendinin takrizi 472
Abdurraûf-zâde şeyh Abdullah efendinin takrizi 473
Şehhâl-zâde Mahmûd efendinin nazım ve nesir hâlindeki takrizi . 474
Beyrût müftüsü faziletli Abdü'l-Bâsıt efendinin takrizi 482
ZEYL 487
Giriş 489
Peygamberliğin akılca mümkün ve hayır gereği olması 489

S. No:
Peygamberlerin eser, ve faydaları 490
Peygamberliğin şart ve vasıfları 491
Asıl maksatla ilgili birinci mukaddime (insan nevinin mükemmelliğinin nazar «akıl» sâyesinde olduğu hususunda önemli incelemeler) 492
İkinci mukaddime 495
Peygamberlerin durumu 497
Üçüncü mukaddime 498
İnsan ruhlarının mükemmellik kabiliyeti hususunda üçe ayrılması 500
Asıl maksada geçiş 501
İlâhî vahiy iki şekilde gelir 502
Peygamberlerin peygamberlikten önce de mâsûm olmaları . . . 507
Mukaddes sayılan eseki kitaplardaki kötü insanlardan dolayı Voltaire gibi filozofların peygamberliği küçümsemeye kalkışmaları 507
Mucize hakkında faydalı sözler 509
Peygamberliğin felsefe kanunları ile isbâtı 514
Konu ile ilgili birkaç âyetin tefsiri 518
Nebî ve resûl kelimelerinin mânâları ve aralarındaki farka dair incelemeler 524
Hirakl ile Hz Ebû Süfyân arasında geçen konuşmalarla ilgili tam tafsilât 531
Peygamberlerin durumunu hıristiyanların çok büyüterek ileri gittikleri iki konunun incelenmesi 571
Birinci konu: Hz. Âdem'in, cennette men edildiği ağaçtan yiyerek yeryüzüne inmesi hakkındaki ilâhî açıklamalar 572
Birinci kısım 573
İkinci kısım: Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi yoluyla meleklerden üstün olduğunun açıklanması 583
Üçüncü kısım: Hz. Âdem'in melekler tarafından secde edilmek suretiyle saygıya mazhar oluşu 592
Dördüncü kısım: Hz. Âdem'in cennette yerleştirilerek yemekten men edildikleri ağaçtan yemeleri üzerine ortaya çıkan hikmetli durumlar 600
İkinci konu: Hz İsâ'nın yüce durumlarının hakikatlerinin açıklanması ve onun islâm dini görüşüyle kazandığı kulluk ve peygamberlik sıfatı sebebiyle saygı gösterilmesinin vacip olması . . 620
Birinci kısım: Hz. İsâ'nın yaratılışı ve annesi Hz. Meryem'in namuslu ve günahsız olduğu 620
İkinci kısım: Hz. İsâ'nın son durumlarıyla ilgili Kur'an âyetleri . 636
Sonuç ve Özür 653
İNDEKS 655
FİHRİST 663